

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Філологічні студії

Науковий вісник
Криворізького національного університету

Збірник наукових праць

За загальною редакцією Ж. В. Колоїз

Випуск 9

Засновано 2008 року

Кривий Ріг
2013

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 18956-7746ПР від 04.04.2012 р.

Затверджено як фаховий для філологічних наук: мовознавство
постановою Президії ВАК України від 01.07.2010 року № 1-05/5
(Бюлетень ВАК України. – № 7. – 2010. – С. 13).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Колоїз Ж. В.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет» (*відповідальний редактор*)
- Білоусенко П. І.**, доктор філологічних наук, професор, Запорізький національний університет
- Брацкі А. З.**, доктор гуманітарних наук, ад'юнкт, Гданський університет (*Польща*)
- Віняр Г. М.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет» (*технічний секретар*)
- Калашник В. С.**, доктор філологічних наук, професор, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
- Коваль В. І.**, доктор філологічних наук, професор, Гомельський державний університет імені Ф. Скорини (*Білорусь*)
- Ковпик С. І.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»
- Козлов А. В.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»
- Малога Н. М.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет» (*відповідальний секретар*)
- Олексенко В. П.**, доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет
- Полковський В. П.**, доктор філософії, професор, Альбертський університет (*Канада*)
- Поповський А. М.**, доктор філологічних наук, професор, Дніпропетровський державний університет імені Олеся Гончара
- Токарев Г. В.**, доктор філологічних наук, професор, Тульський державний університет ім. Л. М. Толстого (*Росія*)
- Шарманова Н. М.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет» (*технічний секретар*)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Пристайко Т. С.**, доктор філологічних наук, професор, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
- Скаб М. С.**, доктор філологічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Рекомендовано до друку вченою радою Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» (протокол № 3 від 10.10.2013 р.).

Адреса редакції:
пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50086
+38 (0564) 71-42-47
kafedra_movy_kdpu@ukr.net

ЗМІСТ

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Акімова Н. В. Порухення традиційної сполучуваності як механізм виникнення варіативності розуміння (на прикладі текстів білоруських інтернет-новин)	7
Бабенко О. В. Проблематика міжмовної енантіосемії у слов'янських мовах	11
Баньої В. Ф. Закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа, мотивовані термінами, що пов'язані з господарською діяльністю	16
Березовська-Савчук Н. А. До питання семантичної типології предикатів стану	24
Беркешук І. С. Мутаційний словотвір у формуванні мовної картини світу	31
Білих О. П. Інфінітив у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст.	36
Білка О. Л. Явище полісемії та лексичної омонімії в біологічній термінології української мови	43
Білоконенко Л. А. «Необразлива» лексика конфлікту.	46
Білоусенко П. І. Походження словотвірних моделей обставинних прислівників у східнослов'янських мовах	52
Вакулик І. І. Сучасні ветеринарно-медичні терміни як презентанти анатомічної номенклатури	66
Васковець Л. П. Функційний потенціал запозиченої казначейської лексики	73
Волянська Є. В. Словотвірна морфологія відсубстантивних нових слів в українській і російських мовах	78
Гаманюк В. А. Феномен багатомовності та його оцінка в суспільно-політичному контексті Німеччини	85
Гандзюк О. М. Репрезентація минулого часу дієслова в українській та італійській мові	93
Гапонова Л. Є. Роль метафори у формуванні української криміналістичної термінології	97
Гливінська Л. К. Авторський словник: до питання про категорійну специфіку й теоретико-прикладну значущість	103
Глотова Т. А. Современная русская парадигматика на уровне системных связей слов (на материале синонимов)	111
Голоцуква Ю. О. Результатив як граничний вияв дії	118
Горбань А. Д. Аргументативный эссе как пример текста-рассуждения (на материале английского языка)	128
Горожанов Ю. Ю. Ергоніми міста Луцька: структурно-семантичний аналіз	134
Гримашевич Г. І. Відсубстантивні адвербіативи у формі орудного відмінка в українських діалектах	139
Дембровська О. Б. Особливості перекладу фразеологічних одиниць сучасної німецької мови	147
Демешко І. М. Структура віддієслівних словотвірних гнізд: морфологічний аспект	150
Демиденко Г. Г. Фразеологізація пізнавальних процесів українців: етнокультурний аспект	161
Дьолог О. С. Інновації в сучасній українській економічній лексиці: щодо питання специфіки термінологічного запозичення	166
Єловська Ю. В. Соціокультурний аспект комунікативних табу	173

Зеніна А. В. Афіксальні словотвірні моделі термінів банківської справи (на матеріалі англізмів-субстантивів).....	180
Іншаков А. Є. Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві	188
Іншакова І. Є. Словотвірні гнізда одоративів у XVII столітті (за словником «Лексикон славено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського)....	195
Кавера Н. В. Частиномовний статус невідмінюваних слів у сучасному мовознавстві	200
Клименко І. М. Семантичний аспект зіставлення англійських та українських фразеологічних одиниць	206
Козуб Л. С. Систематизація структурних елементів та лінгвістичних засобів передачі змісту англійської комерційної реклами	212
Колесник М. Ю. Роль німецькомовних лексичних запозичень у системі мови- рецептора	215
Колесников А. О. Українсько-російська взаємодія у граматиці українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю.....	220
Костусяк Н. М. Формально-синтаксична валентність у категорійній системі сучасної української літературної мови	230
Коца Р. О. Праслов'янські моделі творення складних прикметників та їхнє продовження в сучасних слов'янських мовах	239
Лебедєва Л. Е. Міжкультурна комунікація: лінгвістичний аспект	246
Леонова Н.В. Експресивність як функціональна властивість номінативних синтаксичних конструкцій-МЖФІ.....	253
Литовченко І. О. Особливості гіперо-гіпонімічних відношень у військовій лексичі української мови	260
Ляшчэнская В. А. Фразеалагічная рэпрэзентацыя канцэпту 'грэх' у беларускай і ўкраінскай мовах	265
Matsepura L. L. The comparative characteristics of the English and Ukrainian verbs and using of them in the sentences	274
Медвідь Н. С. Урядово-канцелярська мова Гетьманщини	279
Межов О. Г. Специфіка семантико-синтаксичної організації безособових та інфінітивних односкладних конструкцій.....	284
Межова О. В. Внутрішньовідмінкова суб'єктна транспозиція в сучасній українській мові.....	291
Melnychuk G. M. Typologische Klassifikation der deutschen und ukrainischen paralinguistischen Phraseologismen	299
Муційчук С. М. Англіцизми у французькій мові та особливості їх перекладу.....	304
Нестеренко Т. А. Вплив сполучників на формування модальної семантики зумовленої гіпотетичності	311
Новіцька О. І. Номінація жіночого та чоловічого поясного одягу в говірках Підгаєччини	319
Обвиннікова І. І. Лексико-семантична група дієслів інтелектуальної дії в українській літературній мові	329
Познанський Р. В. Дієслова лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослиництво)» в українській мові: критерії ідентифікації та типологія	334
Попова І. С. Пояснення та безсполучниковість у системі синтаксичних зв'язків.....	343
Поповський А. М. Від холуя до холуйства.....	350
Правда Н. М. Композитно-суфіксальні іменники зі значенням локативності в новій українській мові к. XVII – поч. XXI ст.....	366

Сидорук Г. І. Способи вирішення семантичних розбіжностей при перекладі англомовних юридичних термінів (на матеріалі цивільно-правових документів ЄС).....	374
Совтис Н. М. Українська мова в польській літературі XVI–XIX ст.	382
Тимошенко А. І. Архаїчні відмінкові форми іменників у фразеологічних одиницях української та російської мов.....	390
Ткаченко Є. М. Бурлук – Бурлучок: формально незмінні та граматично переоформлені імена (у басейні річки Великий Бурлук).....	399
Ткаченко Ю. В. Префіксально-постфіксальні форманти як засіб вираження градуального значення дієслів в українській мові.....	407
Ткачук Т. П. Формування українсько-російського білінгвізму впродовж трьох поколінь (на прикладі міста Вінниці)	415
Токарев Г. В. Наивные единицы измерения в русской картине мира	421
Федюнина И. Э. Фразеологические номинации денег в русском и английском языках	425
Хазанова К. Л. Лексика легняка каляндарна-абрадавага циклу ў беларускай і українській мовах	432
Чорноус О. В. Особливості відантропонімних ойконімів Кіровоградської області (на матеріалі Кіровоградського району).....	441
Шарманова Н. М. Ужиток мовних кліше в Інтернет-виданнях	448
Шпильківська О. В. Терміни фінансового права в лексичній системі сучасної української мови.....	455
Шум О. В. Українсько-німецькі перекладознавчі взаємини XX – початку XXI століття: сучасний стан та перспективи (на матеріалі перекладу художніх творів)	463

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

Арешенков Ю. О. Концепт «Народ» у поетичному дискурсі «Кобзаря»	468
Арешенкова О. Ю. Неологізми як засіб увиразнення рекламних текстів	473
Бережанська Ю. В. Концептуальна метафора в англомовному медичному дискурсі	479
Бугера О. А. Прагматика соціолектизмів у сучасному художньому тексті	484
Бузько С. А. Функціонування односкладних номінативних речень у поетичному доробку Ліни Костенко.....	488
Волобуєва О. О. Парцельовані складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини як одиниця художнього синтаксису в українській прозі кінця XX – початку XXI століття	492
Голтвеницька М. В. Комунікативний потенціал складнопідрядних речень із підрядним відповідності в українській художній прозі кінця XX – початку XXI століття	497
Григораш А. М. Функционирование украинских пословиц и поговорок в русскоязычных публицистических текстах (на материале русскоязычной прессы Украины)	502
Давиденко Г. В. Засоби вираження компонентів структури архетипу героя німецької народної побутової казки	507
Давиденко Т. А. Іншомовні лексеми в жіночій прозі к. XX – п. XXI ст.: специфіка функціонування, стилістичні функції	512
Іванова І. Б. Жанрово-стилістична специфіка освітньої реклами України XXI ст.	521
Іншакова І. О. Редуплікація та її функції в поезії А. Малишка	527
Клімчук Г. П. Функціонально-стилістичний потенціал народнорозмовних фразеологізмів у публіцистиці М. Грушевського.....	531

Ковпик С. І. Функції густативної лексики у творі літератури	539
Колоїз Ж. В. Лінгвопоетична репрезентація концепту <i>МАТИ</i>	546
Коломісць Н. С., Яременко Н. В. Художнє осмислення жіночої долі в поетичних творах Б. Грінченка	564
Кошелева І. Г. Аутентичність восприяття гендера в поморском этносе на страницах книги С. В. Максимова «Год на Севере»	569
Мазур Н. В. Лінгвістичний аналіз мемуарного тексту	576
Малюга Н. М. Травмування рекламою: хто відшкодуватиме моральні збитки? ...	582
Недогібченко М. М. Етнічна маркованість власних назв у творчості В. З. Нестайка (на матеріалі повісті «Чарівні окуляри»).....	592
Озерова Е. Г. Культурний концепт «Икона» в лирикопрозаическом тексте.....	598
Панцьо С. Є., Лісняк Н. І. Вербалізація основних мотивів та образів засобами мови (на матеріалі лемківських емігрантських пісень).....	608
Романова Н. В. Емотивна лексика в релігійному дискурсі (на матеріалі німецькомовних трактатів Майстера Екгарта)	615
Хараман Н. О. Порівняння в образній системі «Щоденника» Олександра Довженка.....	626
Хоменко Г. Є. Антифразис як засіб експресивізації сучасних інформаційних текстів.....	632
Чорна О. О. Особливості функціонування метафори в політичному дискурсі сучасної публіцистики (на матеріалі української та чеської періодики).....	637
Шуляк С. А. Міфосвіт рослинних символів у текстах українських замовлянь	643

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

Амеліна С. М. Особливості укладання галузевих глосаріїв	650
Бакум З. П., Пальчикова О. О. Психологічні чинники формування крос-культурної компетентності студентів-іноземців у процесі навчання української мови	654
Брацкі А. З. Комунікативний курс польської мови для іноземців: профіль підручника та компетенції викладача і слухача.....	663
Городецька В. А. Анотація як різновид компресії наукового тексту	672
Демченко С. А. Специфіка втілення концепції родинного виховання Г. Сковороди в романі «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського	683
Жукова Л. В. Мнемотехнічна стратегія в навчанні німецької мови	691
Качайло К. А., Мішеніна Т. М. Дидактичний супровід у процесі вивчення словотвірного потенціалу невідмінюваних іменників у змісті курсу «Сучасна українська літературна мова».....	694
Костиця Н. М. Культурологічний підхід до формування мовної особистості майбутніх фахівців аграрної галузі	703
Мелкумова Т. В. Вивчення категорій виду та часу дієслів на заняттях з української мови як іноземної на I курсі.....	710
Токарева І. Ю. К вопросу о сущности культурно-языковой компетенции	718
Янчук Н. В. Формування мовної особистості в умовах функціонально-комунікативного підходу до вивчення сучасної української літературної мови	724

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ПОРУШЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ СПОЛУЧУВАНOSTI ЯК МЕХАНІЗМ ВИНИКНЕННЯ ВАРІАТИВНОСТІ РОЗУМІННЯ (НА ПРИКЛАДІ ТЕКСТІВ БІЛОРУСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-НОВИН)

Акімова Н. В. Порухення традиційної сполучуваності як механізм виникнення варіативності розуміння (на прикладі текстів білоруських інтернет-новин).

У статті розглянуто, як порушення традиційної сполучуваності мовних одиниць, зумовлене специфікою мови інтернету, ускладнює розуміння текстів білоруських інтернет-новин.

Ключові слова: варіативність, розуміння, порушення сполучуваності, сайти новин, мова інтернету, психолінгвістика.

Акімова Н. В. Нарушение традиционной сочетаемости как механизм возникновения вариативности понимания (на примере текстов белорусских интернет-новостей).

В статье рассматривается, как нарушение традиционной сочетаемости языковых единиц, обусловленное спецификой языка интернета, усложняет понимание текстов белорусских интернет-новостей.

Ключевые слова: вариативность, понимание, нарушение сочетаемости, сайты новостей, язык интернета, психолингвистика.

Akimova N. V. Violation of traditional compatibility as a mechanism of appear of the understanding variability (on the example of the Byelorussian internetnews texts).

In the article it is considered, how violation of traditional compatibility of linguistic units, predefined by the specifics of internet language, complicates understanding of the Byelorussian internet news texts.

Key words: variability, understanding, violation of compatibility, news sites, internet language, psycholinguistics.

Однією з тенденцій сучасної лінгвістичної науки є розширення об'єкта дослідження. З одного боку, останні дослідження все частіше спираються на методологію немовознавчих наук (психології, культурології тощо), з іншого, – прагнуть розширити предмет вивчення, тому, наприклад, аналіз дискурсу, концептуальної структури або мови інтернету сьогодні вже є лінгвістичною тематикою.

У руслі тенденцій сучасної науки визначимо мету цієї розвідки як аналіз того, як порушення традиційної сполучуваності тексту сприяє виникненню варіативності розуміння білоруських інтернет-новин.

Текст інтернету описується такими ознаками, як гібридність, креолізованість (або мультимедійність), використання «смайликів» і специфічних скорочень, високий ступінь проникності, колективне

співавторство і співредактура тексту, насиченість неологізмами, недотримання мовних норм, необмеженість у виборі мовних засобів, схильність до мовної гри, фрагментарність, функціонування особливого мовленнєвого етикету, виражений презентативний характер (М. Boardman, S. Daya, E. Dresner, S. Herring, J. Masson, C. Werry, Н. Г. Асмус, В. Бойка, О. М. Галічкіна, О. І. Горошко, О. В. Дедова, І. Ю. Єгорова, І. Б. Карпа, М. О. Ковальчукова, Т. М. Колокольцева, Л. Ф. Компанцева, С. О. Лисенко, С. А. Матвєєва, Н. Л. Моргун, О. М. Саєнко, П. І. Сергієнко, П. В. Шкапенко, Л. Ю. Щипіцина та ін.) [1–5; 7–9; 11–23; 26; 27].

Розглянемо, як втілюються специфічні риси мови інтернету в конкретних прикладах з текстів найбільш відвідуваних білоруських сайтів новин та як це впливає на процес розуміння.

Гібридність мови інтернету виражається у змішування лексики різних стилів, наприклад: *Екс-міністр еканомікі Расей: Лукашэнка не партнер, а халявшчык* [25 від 9.11.2012]. Грубе розмовне «*халявшчык*» (від «*халява*» у другому значенні – «1) хітруючи, нічога не робячи (жыць, пражыць і пад.); на дурніцу. Пражыць жыццё на халяву; 2) бясплатна, дарэмна, нічога не плацячы (рабіць што-н., выпіваць)» [24]) погано поєднується з іншим текстом. Багатозначність слова «*халява*» провокує варіанти інтерпретації анонсу.

Прикладом виникнення варіативності через **порушення сполучуваності картинки та тексту** може бути ілюстрований новинний анонс: *Против белорусских властей восстали деревья* [6 від 4.11.12]. Звучний вираз «*восстали против властей*» аж ніяк не передбачає як суб'єкта дерева, та й малюнок із зображенням кількох дерев не містить опору для декодування тексту.

Колективні співавторство і співредактура здебільшого помітні якраз тоді, коли між частинами одного невеликого тексту (новинного анонсу) слабкий семантичний зв'язок: *Лукашэнка ў Кіеве затыкаў рты і краў кампутары (Фота). У сталіцы Украіны прайшоў перфоманс у падтрымку свабоды слова ў Беларусі* [25 від 20.07.2012]. Такі фрагменти в першу чергу свідчать про низький рівень кваліфікації їх авторів, а потім вже підштовхують шукати якийсь потаємний код, що об'єднує подібні речення в цілісний текст.

Про **недотримання мовних норм** свідчать численні приклади порушення різних правил, зокрема й стилістичних. Так, в одному анонсі йдеться: *Експерт: Власти нанесли Беларуси ущерб в миллиарды долларов* [6 від 4.11.12]. Контамінація синтаксично зв'язаних виразів «*нанести вред*» та «*причинить ущерб*» провокує варіанти тлумачення анонсу.

Використання цитат епатажних діячів сучасності нерідко веде до **появи в мові інтернету грубої, а іноді й відверто інвективної лексики**, наприклад: *Сергей Михалок: Мы из той страны, где быдло и сволочи*

правят спокойным, красивым и очень умным народом [6 від 7.10.12]. Окрім стилістичної неузгодженості акцентованих лексем із контекстом, в аналізованому анонсі постає питання інтерпретаційної неузгодженості: незрозуміло, ці слова називають двох різних суб'єктів чи є характеристиками одного суб'єкта?

Переосмислення і трансформації різних прецедентних виразів демонструють **схильність до мовної гри** в текстах Мережі, хоч іноді таку мовну гру важко назвати вдалою, наприклад: *Neuro Dubel: Нас запретила вся белорусская система, просвета в «черных списках» нет* [6 від 28.11.12]. Уживання слова «**просвет**» («промежуток, свободное пространство между какими-л. близко расположенными предметами» [10, с. 1023]) у переносному значенні разом із метафорою «*черный список*» стирає ефект мовної гри «світло-темрява» через нераціональні зусилля декодувати зазначені елементи. Насиченість анонсу девіантними мовленнєвими одиницями не дає змоги зрозуміти, кого заборонили, чому, як тощо.

Фрагментарність інтернет-текстів простежується в механічному поєднанні в певному анонсі зовсім різної інформації, об'єднаної лише імпліцитним задумом автора: *Суд назначил виновным... компьютер* [25 від 20.07.12]. Оригінальність поєднання виразу «*назначил виновным*» зі словом «*компьютер*» зумовлює варіативність тлумачення цього тексту.

Особливий мовленнєвий етикет інтернету виникає у зв'язку зі специфічним використанням загальноповживаної лексики. У прагненні до максимальної яскравої презентативності й емоційності автори часто нехтують елементарними законами сполучуваності, як наслідок маємо *Хитро работаем. Небывалая валютная выручка обрушилась на Беларусь* [25 від 20.07.2012]. Лексема «*выручка*» у другому значенні «деньги, прибыль, полученные от продажи чего-л.» [10, с. 181] (це значення підтримується контекстом, зокрема прикметником «*валютная*») не узгоджується зі словом «*обрушиться*», яке трактується як «1. Разрушаясь, обвалиться, рухнуть. 2. С силой низвергнуться на кого-, что-л. (о дожде, волнах и т.п.). 3. на кого-что. Стремительно, с большой силой напасть на кого-, что-л., атаковать кого-, что-л.» [10, с. 685]. Реципієнт має додумати відсутній зв'язок. Варіанти домислювання і будуть варіантами розуміння білоруського анонсу. Надмірна емоційність використовуваних мовних одиниць значно ускладнює коректну інтерпретацію тексту, а іноді робить її неможливою.

Отже, варіативність інтерпретації текстів білоруських інтернет-новин зумовлена порушенням традиційної сполучуваності мовних одиниць у тексті, що пов'язана з гібридністю та мультимедійністю, колективним співавторством і співредактурую, недотриманням мовних норм, необмеженістю у виборі мовних засобів, схильністю до мовної гри, фрагментарністю, функціонуванням особливого мовленнєвого етикету та

яскраво вираженим презентативним характером мови інтернету.

У перспективі плануємо дослідити особливості розуміння подібних новинних анонсів за допомогою асоціативного та рецептивного експериментів.

Література

1. Boardman M. The Language of Websites / M. Boardman. – New York: Routledge, 2004. – 102 p.
2. Dresner E. The Topology of Auditory and Visual Perception, Linguistic Communication, and Interactive Written Discourse [Електронний ресурс] / E. Dresner // Language@Internet. – 2005. – Режим доступу : <http://www.languageatinternet.de/articles/2005>
3. Herring S. Language and the Internet /Herring S. // International Encyclopaedia of Communication. – Blackwell: Blackwell Publishers, 2008.
4. Mason J. From Gutenberg's Galaxy to Cyberspace: The Transforming Power of Electronic Hypertext, doctoral dissertation at McGill University, Montral [Электронный ресурс] / J. Mason. – Режим доступа : <http://www.masondissertation.elephanthost.com>
5. Sin Daya Thematic and Situational Features of Chinese BBS Texts [Електронний ресурс] / Sin Daya // Language@Internet. – 2009. – Vol. 6. – Режим доступу: <http://www.languageatinternet.de/articles/2009/2011>
6. UDF.BY – Новости Беларуси [Электронный ресурс] – Режим доступу : <http://udf.by/>
7. Werry C. Linguistic and Interactional Features of Internet Relay Chat // Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cultural Perspectives / S. Herring. – Amsterdam: Benjamins, 1996. – P. 47–64.
8. Асмус Н. Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства : дис. на соискание уч. степени кандидата филологических наук : спец. 10.02.19 – «Теория языка» / Н.Г.Асмус – Челябинск, 2005 – 265 с.
9. Бойка В. Слэнгавая лексіка ў беларускамоўным інтэрнэт-дыскурсе / В. Бойка // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі : матэрыялы Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі (да 70-годдзя з дня нараджэння прафесара Галіны Мікалаеўны Малажай), Брэст, 20–21 сакавіка 2008 г. / пад агул. рэд. М. І. Новік; [рэдкал. : М. І.Новік, В. М. Касцючык, Л. І. Яўдошына, С. Ф. Бут-Гусаім]. – Брэст : БрДУ, 2008. – С. 265–267.
10. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2009. – 1536 с.
11. Галичкина Е. Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках (на материале жанра компьютерных конференций) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 «Прикладная и математическая лингвистика» / Е. Н. Галичкина. – Волгоград, 2001. – 212 с.
12. Горошко Е. И. Текст эпохи веб 2.0 : психолингвистический анализ [Электронный ресурс] / Е. И. Горошко. – Режим доступа : <http://www.textology.ru>
13. Дедова О. В. Лингвосомиотический анализ электронного гипертекста : (на материале русскоязычного Интернета) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» [Электронный ресурс] / О. В. Дедова. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com>
14. Егорова И. Ю. Акцентирование в рекламном интернет-дискурсе : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / И. Ю. Егорова. – Волгоград, 2008. – 31 с.
15. Карпа І. Б. Функціональні та прагматичні характеристики інтерактивної віртуальної комунікації (на матеріалі інформаційно-довідкового сервісу Yahoo!Answers) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / І. Б. Карпа. – Херсон, 2010. – 22 с.
16. Ковальчукова М. А. Новостной анонс в сети интернет как речевой жанр дискурса СМИ : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / М. А. Ковальчукова. – Ижевск, 2009. – 26 с.

17. Колокольцева Т.Н. Интернет-коммуникация как зеркало основных тенденций развития и функционирования русского языка [Электронный ресурс] / Т. Н. Колокольцева // Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ «Грани познания». – 2011. – №4 (14). – Режим доступа : www.grani.vspu.ru

18. Компанцева Л. Ф. Интернет-комунікація: когнітивно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 «Російська мова» / Л. Ф. Компанцева. – К., 2007. – 23 с.

19. Лысенко С. А. Взаимодействие устной и письменной формы существования языка в интернет-коммуникации : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / С. А. Лысенко. – Воронеж, 2010 – 184 с.

20. Матвеева С. А. Сайт як жанр Інтернет-комунікації (на матеріалі персональних сайтів учених) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / С. А. Матвеева. – Донецьк, 2006. – 21 с.

21. Моргун Н. Л. Научный сетевой дискурс как тип текста : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. Л. Моргун. – Тюмень, 2002. – 20 с.

22. Саенко А. Н. Содержательно-стилистические особенности информационных текстов в Интернете / А. Н. Саенко // Научные записки Луганского национального педагогического университета. Вып. 5. Т. 1. Серия «Филологические науки» : сб. науч. тр. – Луганськ : «Альма-матер», 2004. – С. 350–360.

23. Сергиенко П. И. Лингвокогнитивные особенности электронного гипертекста (на материале английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / П. И. Сергиенко. – М., 2009. – 22 с.

24. Халявччык / Родныя Вобразы / Тлумачальны слоўнік [Электронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rv-blr.com/slounik>

25. Хартыя'97 – Навіны з Беларусі – Рэспубліка Беларусь – Мінск [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.charter97.org/>

26. Шкапенко П. В. Специфика реализации прагмалингвистических принципов в интернет-дискурсе : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – «Германские языки» / П. В. Шкапенко. – М., 2008. – 29 с.

27. Щипицина Л. Ю. Комплексная лингвистическая характеристика компьютерно-опосредованной коммуникации (на материале немецкого языка) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Л. Ю. Щипицина. – Воронеж, 2011. – 40 с.

УДК: 811.16'37

О. В. Бабенко

ПРОБЛЕМАТИКА МІЖМОВНОЇ ЕНАНТІОСЕМІЇ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Бабенко О. В. Проблематика міжмовної енантіосемії у слов'янських мовах.

У статті проаналізовано проблеми міжмовної енантіосемії в контрастивній лінгвістиці, розглянуто класифікацію міжмовних відповідностей енантіосемічного характеру, зіставлено найбільш частотні енантіоніми в слов'янських мовах, описано міждисциплінарний аспект дослідження.

Ключові слова: контрастивна лінгвістика, омонімія, полісемія, антонімія, енантіосемія.

Бабенко Е. В. Проблематика межъязыковой энантиосемии в славянских языках.

В статье проанализированы проблемы межъязыковой энантиосемии в контрастивной лингвистике, рассмотрена классификация межъязыковых соответствий энантиосемичного

характера, сопоставлены наиболее частотные энантионимы в славянских языках, описан междисциплинарный аспект исследования.

Ключевые слова: контрастивная лингвистика, омонимия, полисемия, антонимия, энантиосемия.

Babenko O. V. Issues of interlingual enantiosemy in Slavic languages.

The article analyses the issues of interlingual enantiosemy in contrastive linguistics. It deals with the classification of interlanguage correlations of some enantiosemic nature. The most frequent enantionyms in Slavic languages are defined. The interdisciplinary aspect of the research is described.

Key words: contrastive linguistics, homonymy, polysemy, antonymy, enantiosemy.

Сьогодні сучасна лінгвістика все більшу увагу приділяє зіставному аналізу мов. Підвищений інтерес до контрастивних досліджень пояснюється не тільки їх причетністю до вирішення власне теоретичних проблем окремих мов, а й тим, що вони безпосередньо пов'язані з прагматикою: навчанням іноземним мовам, теорією і практикою перекладу, важливі для практики складання двомовних словників. Незважаючи на велику кількість публікацій В. Д. Аракіна, С. Г. Бережана, Р. О. Будагова, В. Г. Гака, М. М. Маковського, В. Н. Ярцевої, О. А. Потєбні, Н. М. Шанського, О. О. Реформатського, Д. Н. Шмелева, М. П. Кочергана, Є. О. Косих, К. В. Федорової, М. Олексича, О. М. Матрусової, А. В. Павлова та багато інших, кардинальні проблеми теорії та практики контрастивних досліджень залишаються невирішеними. На сьогодні, на думку багатьох експертів, контрастивне вивчення лексичної семантики відстає від зіставлення лексичних систем інших рівнів – фонетики та граматики, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Явище енантіосемії вперше було розглянуто в ХІХ ст. професором Харківського університету (нині Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) В. І. Шерцлем, який запропонував розуміти під енантіосемією явище, де одне і те ж слово вміщує в собі два прямо протилежні одне одному значення [10, с. 259].

У 1910 р. засновник психоаналізу З. Фрейд у статті «Про протилежні значення в первісних словах» приходить до висновку, що поляризація семантичних значень у межах однієї мовної одиниці є результатом існування «психічної» амбівалентності, тобто протилежних бажань у людини.

У лінгвістиці немає єдиного підходу до трактування названого поняття. Деякі дослідники вважають енантіосемію внутрішньословесною антонімією, тобто непродуктивним різновидом антонімії. Формальне вираження енантіосемії – відмінності в синтаксичній або лексичній поєднуваності слова в його полярних значеннях [6, с. 29]. М. М. Шанський вважає, що це явище слід зараховувати не до внутрішньослівної антонімії, а до різновиду омонімії [9, с. 64]. Б. Т. Ганєєв (2003) пропонує термін енантіонім для мовної одиниці, який належить до явища енантіосемії,

приходить до висновку, що енантіосемія як наслідок і як причина мовних змін з'являється тільки на певному етапі полісемантизації слова й пов'язана з проблемою семантичної дифузії слова [2]. І. В. Смуцінская (2012) пропонує розглядати енантіосемію як варіант полісемії в опозиціях історичне / актуальне, мовне. О. Н. Матрусова, А. В. Павлов вважають, що енантіосемії притаманні ознаки, завдяки яким можна стверджувати, що це унікальне явище. На відміну від омонімії, енантіолексеми мають загальним компонентом значення, за яким відбувається протиставлення [4, с. 88–89].

Енантіосемія розвивається також у контексті типології смислів. Так, Л. Р. Махмутова виділяє такі семантичні групи: «починати – переставати», «дія – знищення результатів дії», «добре – погано», «більше – менше» [5, с. 24].

Мета написання статті – розглянути поняття міжмовної енантіосемії та її лінгвістичний статус у контрастивній лінгвістиці, зіставити найбільш частотні енантіоніми у слов'янських мовах, виявити їх опозиції, описати міждисциплінарний характер дослідження.

У словнику-довіднику лінгвістичних термінів Д. Е. Розенталь так витлумачує досліджуване поняття: енантіосемія (від грец. *Enantios* – протилежний, протилежний + *sema* – знак) – розвиток у слова антонімічних значень, поляризація значень [7, с. 502]. Більшість лінгвістів приходять до висновку, що розвиток двох протилежних значень з нейтрального – це найочевидніший випадок прояву енантіосемії, проте в контексті міжмовної відповідності можна говорити і про опозицію одного з розвинутих значень стосовно нейтрального значення вихідного кореня. С. Д. Хуцішвілі при зіставленні слов'янських омонімів пропонує так званий принцип формальної відповідності, який доцільно використовувати і для зіставлення енантіосем [8, с. 57].

У класифікації типів семантичних відповідностей ми спираємося на логічну схему можливих формально-семантичних відповідностей між знаками: тотожність, часткове семантичне розходження (включення і перетин) та відсутність загальної частини (виняток / диз'юнкція). Зіставлення у плані змісту може проводитися на таких основних рівнях: семантичному, синтаксичному та прагматичному. Зіставлення лексичних одиниць слов'янських мов передбачає порівняння їх семантичних структур. Міжмовні відповідності енантіосемічного характеру класифікуються на підставі виду семантичних відношень між ними (*виключення / диз'юнкції, перетину, включення*) [8, с. 59].

Семантична невідповідність може бути як наслідком розбіжностей етимологічно тотожних слів, так і результатом випадкового збігу слів різного походження. Розглянемо приклади семантичних невідповідностей, тобто вираження протилежних (антонімічних) значень словами. Ілюстрації енантіосем узяті з дисертаційної праці С. Д. Хуцішвілі, словника А. А. Лучик [3], власних спостережень, наприклад:

• *рос.* вредность – негативна властивість характеру і *болг.* вредность – цінність;

• *укр.* черствий – 1) старий, затверділий 2) холодний, байдужий про людину, *рос.* черствый – 1) старий, затверділий (про хліб і інших борошняних виробих), 2) перен. нечуйність, нечутливий (про людину), *біл.* чэрствы – черствий, твердий і *чеш.* čerstvý – шойно виготовлений, новий, свіжий;

• *рос.* бесценный – неоцінений, дорогоцінний, *біл.* неоціненний, дорогоцінний і *укр.* безцінний, *чеш.* bezcenný – те, що не становить цінності, незначний, *словац.* bezcenný – нічого не вартий, нецінний;

• *чеш.* letos – цього року і *біл.* летась – торік;

• *словац.* dvorianstvo – придворний люд і *рос.* дворянство 1) одне з вищих привілейованих станів, 2) поміщики та їхні нащадки;

• *укр.* запам'ятати, *польськ.* zapamiętać і *рос.* запомнить – забути

• *рос.* запомнить – зберегти в пам'яті, *біл.* запомніць – запомнить, *болг.* запомня – запомнить і *чеш.* zapomenout – забути, *польськ.* Zapomnieć – забути;

• *рос.* криминалист – спеціаліст з криміналістики і *польськ.* kryminalista – кримінальний злочинець;

• *чеш.* blahý – приємний, блаженний, *рос.* благой 1) той, що робить добро, 2) (устар.) щасливий, блаженний і *біл.* благі – поганий, злий.

• *рос.* уродливый – дуже негарний і *польськ.* urodziwy – гарний;

• *рос.* вонь – поганий запах і *чеш.* vůně – запах, аромат;

• *укр* и *рос.* запах і *польськ.* zapach означають властивість предметів, сприймається нюхом, тобто вони можуть називати як приємні, так і неприємні аромати, в той час як в *чеш.* zápach – це сморід, поганий запах;

• *укр.* овочі, *рос.* овощи и *чеш.* ovoce – фрукти;

• *рос.* чудный, восхитительный і *чеш.* úžasný – чудовий, дивовижний;

• *рос.* гордость і *серб.* понос – гордість.

Розглянемо приклади з семантичним включенням. Як показують спостереження, семантичні відносини включення можуть виникати в тих випадках, коли моносемант відповідає полісеманту або коли співвідносні полісеманти нерівнозначні за кількістю лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) і переносних значень.

1. Приклади, коли моносемант відповідає полісеманту:

• *рос.* интеллигенция – соціальна група, до якої входять люди, що професійно займаються розумовою працею і *польськ.* Inteligencja – 1) розум, тямущість, кмітливість, 2) інтелігенція;

• *рос.* цена – вартість и *словац.* cena 1) ціна, 2) премія, 3) приз.

2. Приклади, коли співвідносні полісеманти нерівнозначні за кількістю лексико-семантичних варіантів:

• *рос.* любить – 1) відчувати глибоку прихильність або потяг до людини, 2) отримувати задоволення від чого-небудь і *хорв.* ljubiti – 1) відчувати глибоку прихильність або потяг до людини, 2) отримувати

задоволення від чого-небудь, 3) цілувати;

• *рос.* кавалер –1) чоловік, який залицяється до дами, 2) лицар будь-якого ордену і польськ. Kawaler – 1) холостяк, 2) чоловік, який залицяється до дами, 3) лицар будь-якого ордену.

Відносини семантичного перетину спостерігаються в тих випадках, коли значення зіставлених слів як би накладаються одне на інше (тобто в них є елементи, які співпадають), але при цьому в кожного з зіставлених слів залишається семантична частина, яка не збігається, наприклад:

• *болг.* квас – 1) квас, 2) дріжджі, 3) закваска і *польск.* kwas – 1) кислота, 2) квас;

• *рос.* голый (гол) –1) нагий, 2) жебрак, бідний і *болг.* гол –1) нагий, 2) лисий;

• *рос.* пилот – 1) пілот, льотчик, 2) дистанційне керування і *польск.* pilot – 1) пілот, льотчик, 2) лоцман, 3) гід, екскурсовод, 4) дистанційне керування (ТБ);

• *болг.* срок –1) проміжок часу, 2) шкільна чверть і *рос.* срок – 1) проміжок часу, 2) тюремне ув'язнення певної тривалості.

Отже, зроблений нами огляд проблем міжмовної енантіосемії у слов'янських мовах дає змогу зробити висновок, що відповідний напрям сучасної компаративістики стрімко розвивається, удосконалюється термінологічний апарат, типологія, пропонуються різні класифікації енантіонімів (енантіосем), створюється методична база досліджень. Міжмовна омонімія та її різновид, міжмовна енантіосемія, визначають відмінності між комунікацією на рідній та нерідній мові. Випадки таких різких антонімічних відмінностей генетичних корелятивів свідчать про глибокі зміни, яких зазнали споріднені мови у процесі історичного формування й розвитку лексичних систем. Тому для забезпечення взаєморозуміння між представниками різних слов'янських культур слід враховувати можливі проблеми, пов'язані з різними видами міжмовних відповідностей омонімічного й енантіосемічного характеру.

Література

1. Бунчич Д. Энантисемия внутриязыковая и межъязыковая как проблема коммуникации [Электронный ресурс] / Даниель Бунчич // Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Германия. – Режим доступа : <http://www.uni-koeln.de/dbuncic/enantio/enantio>.
2. Ганеев Б. Т. Первоначальная энантисемия и диффузность в языке [Электронный ресурс] / Б. Т. Ганеев // Вестник Оренбургского гос. ун-та. Серия : Гуманитарные науки. – 2003. – № 4. – Режим доступа : <http://www.osu.ru/doc/1026/lang/0/num/52>
3. Лучик А. А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова / А. А. Лучик. – К. : Довіра, 2003. – 495 с.
4. Матрусова А. В. Энантисемия в славянских языках (внутри-и межъязыковая): лингво-методический аспект / А. В. Матрусова, А. В. Павлов // Русский язык как инославянский. – Белград : Славистическое общество Сербии. – 2013. – Вып. V. – С. 88–93.
5. Махмутова Л. Р. Основные типы энантисемии в современном русском языке :

автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10 02. 01. «Русский язык» / Л. Р. Махмутова. – Казань, 2009. – 33 с.

6. Новиков Л. А. Лингвистическое толкование художественного текста / Л. А. Новиков. – М. : Русский язык, 1979. – 256 с.

7. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.

8. Хуцишвили С. Д. Славянские межязыковые омонимы : дис. ... д-ра филологии (Ph.D.) / Хуцишвили София Джумберовна. – Тбилиси, 2010. – 170 с.

9. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Просвещение, 1964. – 316 с.

10. Шерцль В. И. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии) / Викентий Иванович Шерцль // Хрестоматия по истории русского языкознания ; под ред. Ф. П. Филина. – М. : Высшая школа, 1973. – С. 259–264.

УДК 81'373.21

В. Ф. Баньои

ЗАКАРПАТСЬКІ МІКРОТОПОНІМИ БАСЕЙНУ РІЧКИ УЖА, МОТИВОВАНІ ТЕРМІНАМИ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Баньои В. Ф. Закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа, мотивовані термінами, що пов'язані з господарською діяльністю.

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування українських мікротопонімів басейну річки Ужа, мотивованих географічними термінами, що пов'язані з господарською діяльністю. Відображено зв'язок мікротопонімної системи регіону зі змінами, що відбулися в суспільно-політичному, економічному житті місцевих жителів. Аналізуються основні семантичні групи назв.

Ключові слова: мікротопонім, басейн річки Ужа, терміни, що пов'язані з господарською діяльністю, семантичні групи базових назв.

Banyoi V. F. Zakarpatskie mikrotoponimy basseyna reki Uzh, motivirovannyye terminami, svyazannyyimi s hoziyaystvennoy deyatelnost'yu.

Статью посвящено исследованию особенностей функционирования украинских микропонимов бассейна реки Уж, мотивированных терминами, связанными с хозяйственной деятельностью. Отображено связь микропонимной системы региона с изменениями в общественно-политической, экономической жизни местных жителей. Анализируются основные семантические группы названий.

Ключевые слова: микропоним, бассейн реки Уж, термины, связанные с хозяйственной деятельностью, семантические группы названий.

Banyoi V. F. Transcarpathian microtoponyms of the Uzh river basin, that are based on the geographical terms related to economic activity.

The article deals with the peculiarities of functioning of Ukrainian microtoponyms of the Uzh river basin, that are based on the geographical terms. Connection between the microtoponymic system of the region, its geographical environment is established. Basic semantic groups are analyzed.

Key words: microtoponym, the Uzh river basin, geographical terms, semantic groups of the basic name

Мікротопонімія басейну річки Ужа сформувалася у специфічних географічних, етнокультурних, історичних та лінгвальних умовах. Фізико-географічні особливості, історія заселення, діалектна строкатість закарпатського регіону визначили утворення, розвиток та функціонування назв, оскільки на мікротопонімію впливають зовнішні і внутрішні фактори не лише в момент створення, але й у період функціонування.

Зміни та перетворення в соціально-економічному устрої суспільства зумовили появу мікротопонімів басейну річки Ужа, пов'язаних із господарською діяльністю. Виникнення таких назв свідчить про тісний зв'язок онімної системи із суспільно-історичними зрушеннями. Питання впливу позамовних чинників на формування та функціонування регіональної мікротопонімії порушували у своїх дослідженнях І. Чеховський, Т. Поляруш, Н. Лісняк, Н. Сокіл, А. Обручар та інші науковці, проте закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа, пов'язані з господарською діяльністю, ще не були *об'єктом* ономастичних студій, що й зумовлює *актуальність* цієї статті. *Мета* нашої роботи – проаналізувати структурно-семантичні особливості зафіксованих назв, які є важливим показником змін, що відбулися в суспільно-економічному житті місцевих жителів.

За нашими спостереженнями, найбільшу групу становлять мікротопоніми, мотивовані назвами на позначення землеробської діяльності людини, що засвідчує насамперед особливості освоєння земельних площ. На думку О. Бабічевої, давньою за походженням є лексика підсічного господарства – найстаріша форма землекористування в умовах лісу. Обробіток земель під ріллю в межах лісової зони виник з підсічного лісового господарства і пов'язаний із різними процесами [1, с. 7]. Мікротопоніми Ужанщини відображають такі етапи підготовки території:

1) викорчовування та вирубування місцевості: п. *Вуч'исток* (Р. Паст., Рус. М., Чорн., Смер.) < *вуч'исток* 'викорчована ділянка лісу, поля', п. *Зáруб*ⁿ (Турич.) < *зáруб*ⁿ 'викорчована місцевість', п. *Карпóтини* (Рус.М.) < місц.апел. *карпóтини* 'викорчована ділянка лісу для поля', ур. *Пáс'іка* (Маюр.) < *пáс'іка* 'вирубана ділянка лісу для поля', пор.: *пáсіка* 'ділянка лісу, призначена на зруб' (Ет.4, с.304), п. *Порúbиш':е* (Лік.) < *порúbиш':е* 'вирубана ділянка лісу для поля', пор.: 'місце, ділянка, де вирубано ліс' (СУМ VII, с.292), п. *Рóз'кóрч'ó'ўка* (Лип.) < *рóз'кóрч'ó'ўка* 'розкорчоване місце', пор.: *розкорчóвка* 'місце, яке розкорчовують' (СУМ VIII, с.709), *Рúбан'* (зар. – К.Паст., Люта., п. – Пол.Г., Т.-Пас.) < *рúбан'* 'пасіка; ліс, призначений для вирубування', пор.: *рубань* '(після вирубування лісу) зруб' (Он.2, с.194), п. *Стрúbиш':е* (Паст.) < *стрúbиш':е* 'місце, де був вирубаний ліс', пор.: *струб* 'зруб' (Гр.4, с.219), п. *Ч'и'р'т'іж'''* (Вішка, Лік.) < *ч'и'р'т'іж'''* 'викорчована ділянка лісу для поля', пор.: *чертіж* 'поляна на місці вигорілого лісу' (Гуц., с.220), ур. *Ч'и'рш'а* (Т.-Пол.) < місц. апел. *ч'и'рш'а* 'викорчована

ділянка лісу для поля’, л. *Ч’иста́иш* (Пор.) < *чистаиш* ‘земельна ділянка, очищена від лісу для посівів с/г культур’ (Бук. с.644); *чиста́иш* ‘місце, очищене від лісу’ (Гр.4, с.464), п. *Ч’иш’:òвáн’а* (Пор.) < *ч’иш’:òвáн’а* ‘вичищена ділянка лісу для поля’, пор.: *чи’щениця* ‘земельна ділянка, очищена від лісу для посівів’ (Бук., с.644);

2) випалювання території: п. *Вугл’ар’н’а* (Новос., М.Бер.) < *вугл’ар’н’а* ‘випалена ділянка лісу для поля’, пор.: [вугля’рня], [вуголи’на] ‘обгоріла, обвугліла балка’ (Ет.1, с.436), п. *Голо’ўн’а* (Лип.) < *голо’ўн’а* ‘обгоріле поле’, пор.: *голівня* ‘недогоріле обвуглене або тліюче поліно’ (СУМ II, с.112), п. *Зга́риш’:а* (Люта) < *зга́риш’:а* ‘спалені місця (ліс)’, пор.: *зга́рище* ‘спалене або вигоріле місце в лісі; це ж місце поросле травою та іншою рослинністю’ (СУМ III, с.509), л. *Згорéник* (Тих.) < місц.апел. *згорéник* ‘погорілий ліс’, п. *Палени’ны* (Люта) < *палени’ны* ‘випалене місце’, пор.: *палени’на* ‘випалене місце в степу, в лісі; топка’ (Ет.4, с.264), п. *Погари’ш’:е* (К.Р.) < *погари’ш’:е* ‘місце, де раніше горів ліс’, пор.: *погарище* [пога́рище] ‘місце, де була пожежа’ (Зх.пол.2, с.59), л. *Погорини’ско* (Пол.Г.) < *погорини’ско* ‘місце, де раніше був спалений ліс’, пор.: [погорини’нь] ‘палані пожежою дерева, хліба’ (Ет.4, с.474), п. *Пóжар* (Пол.Г.) < *пóжар* ‘вигоріла місцевість’, пор.: *пожар* ‘місце, де що-небудь горить або горіло’ (СУМ VI, с.770).

Назви, що відображають особливості ділянки за типом її обробітку або використання, представлені такими семантичними групами:

1) зоране поле, рілля, оброблювані землі: п. *Вранич’ки’* (Люта) < *вранич’ки’* ‘орні поля’, пор.: *орани’ця* ‘зоране поле’ (Он.2, с.23), п. *Кóпан’* (Завб., Т.-Пас.) < *кóпан’* ‘поле на місці зрубаного лісу; рілля’, пор.: *кóпан’* ‘пасовище в лісі, на зрубі’ (Он.1, с.375), *Ни’ўки’* (п. – Лік., ур. – Гусн.) < *ни’ўки’* ‘невеликі орні поля’, п. *Пл’ац* (Пол.Г.) < *пл’ац* ‘оброблювана ділянка поля’, пор.: *пляц* ‘ділянка землі’ (Зх.пол.2, с.56), п. *Скорóдиш’:е* (Мокра) < *скорóдиш’:е* ‘поле, яке перестали оброблювати (орати і боронувати)’, пор.: *скорóдити* ‘розпушувати землю бороною, граблями; боронувати’ (СУМ IX, с.300), горб *Стáйа* (Сух.) < *ста́йа* ‘невелике орне поле’, пор.: *ста́йа* ‘ділянка землі; невеликий загін при оранці поля; поле, оране вертикально до дороги’ [ста́й] ‘довге орне поле’ (Ет.5, с.403), п. *Врани’ц’а* (К.Р.) < *врани’ц’а* ‘постійно орана рілля’, пор.: *орани’ця* ‘виоране поле’ (СУМ VIII, с.575);

2) поле, що використовується під сінокіс: п. *Кісни’ц’а* (Ужок, Верх.Б.) < *кісни’ц’а* ‘сіножать’, пор.: *кісни’ц’и* ‘косовиця; косіння, лука’ (Гуц., с.78), п. *С’інок’ус* (Лік.) < *с’інок’ус* ‘сінокісне поле’, пор.: *сінокіс* ‘місце, відведене для косіння трави на сіно’ (СУМ IX, с.226);

3) спеціально підвищене поле: п. *Ва́лик* (Нев.) < *ва́лик* ‘невеликий низький земляний насип’, пор.: *вал* ‘земляная насыпь’ (Мар., с.234); *вал* ‘високий насип землі’ (Зх.пол.1, с.42), п. *За́сип* (Лип.) < *за́сип* ‘спеціально підвищене поле’;

4) удобрене поле: ур. *Гнó'йиш':е* (Паст.) < *гнó'йиш':е* 'місце зберігання гною', пор.: *гнóйце* 'удобрена земля' (Гуц., с.36);

5) неоране поле, запущена земля, непридатна земля: п. *Дерив'яни'ц'* (Р.Паст.) < місц. апел. *дерив'яни'ц'* 'давно неоране поле', п. *Корóставиц'* (С-ки) < *корóставиц'* 'запущена земля з необроблюваним ґрунтом; із затверділою поверхнею', пор.: *корóставий* 'шероховатий / о твердой поверхности' (Гр.2, с.287), п. *Пáнцири'к* (Жостр.) < *пáнцири'к* 'тверда необроблювана земля', п. *Пусты'н'а* (К.Паст.) < *пусты'н'а* 'давно необроблюване поле з неродючим ґрунтом', пор.: *пусты'ня, пусты'н'а* 'ніколи не орана земля; неврожайна земля' (Он.2, с.162);

б) пасовище: п. *Вы'гон* (Пол.Г.) < *вы'гон* 'пасовище за селом', пор.: *ви'гін* 'простора вільна ділянка біля села або в селі, куди виганяють пастися худобу, птицю' (СУМ I, с.373), п. *Паслó* (Пол.Г.) < *паслó* 'пасовище', пор.: [*паслó*] 'пасовисько' (Ет.4, с.308), п. *Пастун:и'к* (Т.-Пас.) < *пастун:и'к* 'пасовище', пор.: *пастівни'к* 'паша' (Ет. 4, с.308); *пастівник* 'пасовисько' (Бук., с.391), пас. *Паишк'ю* (Вішка) < *пайшк'ю* 'пасовище', пор.: *пáшиа* 'трава на пасовиську, пасовисько' (Ет. 4, с.324), п. *Тóлóка* (Люта, Т.-Пол.) < *тóлóка* 'давно необроблювана ділянка землі, яка слугує пасовищем для худоби', пор.: *тóлóка* 'залишене під пар поле, на якому пасуть худобу; вільна ділянка біля села, де збиралась молодь гуляти' (Ет.5, с. 593); *толока* 'не придатна для посіву ділянка землі, на якій пасуть худобу' (Бук., с. 548); *толока* 'близько до села пасовище' (Гуц., с.193).

Мікротопоніми, пов'язані з культурно-господарською діяльністю людини, особливостями політико-адміністративних процесів, хронологічно є відносно недавніми утвореннями і позначають:

1) умови та тип поселення, особливості його укріплення тощо: п. *Городи'ш':е* (Ужок) < *городи'ш':е* 'городище', пор.: *городи'ще* 'місце, де збереглися рештки укріпленого поселення' (СУМ II, с.136), ч.с. *Гуи'тáк* (Дом.) < *гуи'тáк* 'частина села', ур. *Двóриш':е* (Тих.) < *двóриш':е* 'місце, де була панська садиба', пор.: *двóрище* 'запустіла ділянка, на якій у минулому була садиба' (СУМ II, с.224); *двóрище* 'місце, де була садиба' (Он.1, с.207), ч.с. *Кóлó'ніиá* (М.Бер., Т.-Б., Т.-Пол.) < *кóлó'ніиá* 'колонія', пор.: *колонія* 'поселення переселенців з іншої країни, області' (СУМ IV, с.231); *колонія* 'част. села, відділена від іншої річкою або ровом' (Зх.пол. 1, с.237), *Сéлиш':е* (ч.с. – Люта, п. – Бег.П.) < *сéлиш':е* 'місце, де раніше було поселення', ч.с. *Тáбор* (Зар.) < *тáбор* 'циганський табір', пор.: *тáбір* 'кілька або більше родин циган, що кочують разом, а також їх стан, обоз' (СУМ X, с. 9), ч.м. *Тéлен* (Пер.) < *тéлен* 'місце, на якому оселились переселенці; колонія', пор.: *телеп* 'селище, оселення, поселення, колонія' (Лиз., с.687), п. *Хи'жш':а* (Рус.М.) < *хи'жш':а* 'місце, де раніше було поселення, тобто хати';

2) ознаку «загороджене місце», «спеціально відведена територія для чогось», «певні укріплення, сховища»: п. *Д'ілівши':е* (Смер.) < *д'ілівши':е*

‘огороджена ділянка землі’, пор.: [дiлoвaння] ‘паркан’, [дiльниця] ‘огорожа з поламаних бурею дерев’ (Ет.2, с.91), п. *Ваташ’ина* (Лік.) < *ваташ’ина* ‘місце перебування отари овець влітку; житло пастухів’, пор.: *ватага* ‘отара овець або стадо дрібної худоби; згряя звірів’ (СУМ I, с.296), п. *Вацьки* (Маюр., Т.-Пас.) < *вацьки* ‘загороджені місця для ночівлі худоби’, пор.: [вацьок] ‘квартира; загорода, нічліг’ (Ет.1, с.341), п. *Загордіш’і* // *Загордiш’і* (Мокра) < *загордіш’і* // *загордiш’і* ‘місце, де раніше була загорода’, пор.: *загорода* ‘огороджена ділянка в господарстві, на випасі, у полі для літнього утримування або ночівлі свійських тварин і птахів’ (СУМ III, с.85); *загорода* ‘місце за городами, де косять траву на сіно, пасуть худобу’ (Он.1, с.267), ур. *Йаслиш’е* (Пер.) < *йаслиш’е* ‘місце, де раніше були годівниці для диких тварин’, пор.: *я’сла* ‘годівниця з драбиною для диких звірів’ (Зх.пол.2, с.289), п. *Йегрoвiш’е* (Ужок) < *йегрoвiш’е* ‘місце для розваг та ігор’, пор.: *игрoвици* ‘місця для ігор’ (Гуц., с.71), ур. *Кошара* (Гусн.) < *кошара* ‘загорода для овець’, пор.: *кошара* ‘загорода або хлів для овець, кіз; вівчарня’ (СУМ IV, с.315), п. *Л’итo’виш’е* (Люта) < *л’итo’виш’е* ‘місце, де худоба перебуває влітку’, пор.: *літувати* ‘проводити де-небудь літо; жити десь літом’ (СУМ IV, с.532), п. *Стайніш’а* (С-ки) < *стайніш’а* ‘місце, де раніше були загороди з навісом для коней’, пор.: *стайня* ‘конюшня; стійло, хлів’ (Гр.4, с.196), сін. *Стинки* (Тих.) < *стинкі* ‘невеликі загороди з навісом для утримання овець влітку’, пор.: *сти на* ‘літня вівчарня в полі’, ‘становище на гірському пасовищі’ (Ет.5, с. 416), п. *Стo’йало*//*Сту’йало* (Бег.П.) < *стo’йало* ‘місце, де влітку відпочиває худоба’, пор.: *стo’яло* ‘стійло’ (Ет.5, с. 430);

3) охоронні споруди: ч.с. *Бахтарн’а* (М.Бер.) < *бахтарн’а* ‘сторожовий будинок, сторожка’, пор.: *бахта* ‘варта, сторожа’ (Ет.1, с.341), п. *Варташ* (Завос.) < *варташ* ‘сторожка’, пор.: *варташ* ‘охоронець, сторож’ (Гуц., с.20);

4) прикордонні території, позначені території, межові території: ур. *Віха* (Зар.) < *віха* ‘межова територія’, пор.: *віха* ‘межовий знак’ (Гуц., с. 27); *віхa* ‘знак перестороги в місці, по якому не можна ходити, їздити’ (Он. 1, с.134), ур. *Гатар* (Дубр.) < *гатар* ‘межові землі села’, пор.: [готар] ‘кордон’, [хотар] ‘усі землі, що належать селищу’ (Ет.1, с. 576), л. *Гранка* (М.Бер.) < *гранка* ‘гірський хребет, покритий лісом, що служить межею’, пор.: *грань* ‘лінія поділу; межа, границя’ (СУМ II, с.158), п. *Грани’ця* (Гусн.) < *грани’ця* ‘кордон’, пор.: *грани’ця* ‘лінія, що розділяє які-небудь території; смуга поділу’ (СУМ I, с.157), п. *Д’ільніц’а* (Люта) < *ділниц’а* ‘межа між селом і угіддями’, пор.: *дільні’ця* ‘межа між селом і полем, рів, огорожа’ (Ет.2, с.90), *дільні’ця* ‘канава погранична’ (Гр.1, с.391), п. *Закрадіны’о* (Пер.) < *закрадіны’о* ‘віддалене місце’;

5) штучні водоймища, гідрографічні водоймища, спорудження для водних артерій тощо: шт.в. *Канал* (Пер.) < *канал* ‘канал’, пор.: *канал* ‘наповнене водою штучне річище для судноплавного сполучення між водоймищами, зрошування ґрунтів, осушування боліт, відводу або стоку

води' (СУМ IV, с.86), п. *Куба́й* (Люта) < *куба́й* 'дерев'яна криниця', пор.: *куб* 'выдолбленный изъ дерева кубок' (Гр.2, с.317); *куба́й* 'вузол' (Он.1, с.392); *куба́й* 'дерев'яний черпак біля польової криниці' (Бук., с.237);

б) штучні насадження: сад *Сади́ни'ця* (Бег.П.) < *сади́ни'ця* 'молоді насадження лісу', пор.: *са́женци'у* 'молоде деревце; саджанець; розсада городини' (Гуц., с.170); [*сади́ни'ця*] 'насадження' (Ет.5, с.162), ч.с. *Садб'ўство* (Тих.) < *садб'ўство* 'садівництво', пор.: *сади́вни'цтво* 'господарство, що займається розведенням садових рослин' (СУМ IX, с.12), п. *Шко́лка* (Пол.Г., Завб.) < *шко́лка* 'шкілка', пор.: *шкілка* 'ділянка, де вирощують саджанці деревних та кушових рослин; розсадник' (СУМ XI, с.474);

7) шляхи сполучення та пересування: ч.с. *Вулиц'ки'* (Чорн.) < *вулиц'ки'* 'скупчення малих вулиць' ('невелике відгалуження від центральної дороги'), пор.: *ву́лиця* 'обмежений двома рядами будинків простір для їзди та ходіння' (СУМ I, с.785), п. *Гости́ни'ця* (М.Бер.) < *гости́ни'ця* 'битий шлях', пор.: *гости́нець* 'великий битий шлях; шосе' (СУМ II, с.143), п. *Перехо́д* (Бук.) < *перехо́д* 'перехід, межова територія', пор.: *перехі́д* 'переходь, переправа' (Гр.3, с.142), зар. *Про́ходы* (Люта) < *про́ходы* 'переходи', пор.: *прохі́д* 'місце, де можна проходити, просуватися, проникати крізь що-небудь, між кимсь, чимсь' (СУМ VIII, с.336), ур. *Пла́й'ик* (Т.-Пол.) < *пла́й'ик* 'стежина в горах', пор.: *плай* '(гірська) стежка; рівне поле' (Ет.4, с.423); *плай* 'гірська стежка на полонину' (Гуц., с.141), ч.с. *Про́'зун* (Дубр.) < *про́'зун* 'вулиця', пор.: *прогон* [*прого́н*] 'місце серед городів, де женуть корів на пасовище' (Зх.пол.2, с.93), п. *Роспу́'а* (Верх.Б., Мокра) < *роспу́'а* 'роздоріжжя', пор.: *роспу́'а* 'перехрестя доріг, роздоріжжя' (Гуц., с.167);

8) розвиток промислів та ремесел у процесі історичної діяльності людини, основні принципи господарювання, спосіб або місце виробництва: ч.с. *Бровари́ш':е* (Бег.П.) < *бровари́ш':е* 'місце, де раніше була пивоварня', пор.: *броварня* 'пивоварний завод' (СУМ I, с.237), п. *Вали́'иш':е* (К.Р.) < *вали́'иш':е* 'місце, де був млин-сукновальня', пор.: *вали'ло* 'посуд, у якому золили білизну' (Он.1, с.81); 'валяльня сукна у водяному млині' (Гуц., с.20), ур. *Ва́л'ки* (Гусн.) < *ва́л'ки* 'саманні цеглини; місце, де брали глину для їхнього виготовлення', пор.: *ва́льки* 'саманні цеглини' (Гуц., с.20), *Кар'йе́р* (л. – Нев., к. – Пол.Г.) < *кар'йе́р* 'кар'єр', пор.: *кар'єр* 'місце, де добувають камінь, глину, пісок і т.под.' (СУМ IV, с.105), л. *Млі́ниш':а* (С-ки) < *млі́ниш':а* 'місцевість, де раніше були млини', пор.: *млі́нице* 'т.с.' (Гр. 2, с.435), ч.м. *Пота́шин':а* (Пер.) < *пота́шин':а* 'поташний завод', пор.: *пота́ш* 'калієва сіль вугільної кислоти', *пота́шиня* 'поташний завод' (Ет.4, с.540), п. *Скі́тник* (Верх.Б.) < *скі́тник* 'місце захоронення домашньої худоби', пор.: [*скі́тни'к*] 'шкуродерня', [*скі́тня*] 'дорога для худоби' (Ет.5, с.283), п. *Цигл'ар'н':а* (Нов.) < *цигл'ар'н':а* 'цегельня', п. *Шпо́нар'н':а* (Нов.) < *шпо́нар'н':а* 'місце виготовлення фанери; деревообробний комбінат', п. *Коблі'ки'* (М.Бер.) <

ко́блики^і (одн. *коблик* ‘міра площі’), пор.: [*кобли’на*] ‘податок священикові, сплачуваний зерном’ – словацьке *koblina* (т.р.) ‘податок’ (Ет.2, с.477); *коблик* (міра) ‘центнер, кіш’ (Он.1, с.362); ч.м. *Кубік* (Пер.) < *ку́бік* ‘кубометр (місце, де складають спиліяні дерева)’, пор.: *ку́бік* ‘кубометр’ (Он.1, с.392); ‘кубометр (про дрова)’ (Гуц, с.88)], п. *Сотіны* (Зав., Завб.) < *сотіны* ‘поля площею 10×10 м’, пор.: *сотіна* ‘сота гектара земельної площі’ (Гуц., с.180);

9) господарсько-побутові будівлі та споруди суспільного призначення (ця група назв мотивована апелятивами на позначення побутових реалій, які відображають культурно-історичні та політико-адміністративні зміни у краї): ур. *Барáки* (Нов.) < *барáки* ‘невеликі житлові приміщення’, пор.: *барáк* ‘житлове приміщення, призначене для тимчасового користування’ (СУМ I, с.103), ур. *Пелéўниш’а* (Бук.) < *пелéўниш’а* ‘місце, де раніше була стодола’, пор.: [*пелéвня*] ‘стайня, хлів; стодола’ (Ет.4, с.330), пол. *Тóч’ка*// *Об’йéкт* (Лип.) < *тóч’ка* ‘місце знаходження ракетних шахт’; < *об’йéкт* ‘бетонна споруда з ракетними шахтами’, ур. *Касáр’н’а* (Гусн.) < *касáр’н’а* ‘казарма’, пор.: *касáрня* ‘т.с.’ (СУМ IV, с.114), п. *Резерва́р* (Смер.) < *резерва́р* ‘поле з джерелом, пристосовано під резервуар’, пор.: *резервуа́р* ‘велике, багате джерело чого-небудь’ (СУМ VIII, с.487).

Значна частина назв є свідченням глибоких перетворень у житті суспільства. Більшість зафіксованих мікротопонімів виникла в радянський період і є результатом історико-культурних формацій, що припадають приблизно на середину та другу половину ХХ ст. Розвиток транспортно-дорожньої інфраструктури, розбудова шкіл, нових суспільно-культурних об’єктів сприяли виникненню нових географічних об’єктів, які ставали важливою номінаційною координатою в межах населеного пункту. Відповідно, базовими елементами таких мікротопонімів є апелятиви, що позначають реалії культурно-господарського життя закарпатців. Проаналізований мікротопонімний матеріал дає змогу констатувати, що в досліджуваному басейні зафіксовані різні утворення, мотивовані апелятивами слов’янського походження (п. *Йе́гровиш’е*, п. *Сотіны*, п. *За́гбрóдиш’і* // *За́гбрóдиш’і* тощо), і лише незначна група мікротопонімів утворена на базі неслов’янських назв (ур. *Гата́р*, ур. *Касáр’н’а* та інші), які є результатом різночасового проникнення в онімну систему.

Перспективним напрямом подальших досліджень, передусім в історичному контексті, є встановлення зв’язку між позамовними чинниками та семантико-структурними особливостями інших груп закарпатських мікротопонімів басейну річки Ужа.

Література

1. Бабичева Е. Л. Этнографический аспект в топоосновах Слобожанщины (на материале земледельческой лексики) / Е. Л. Бабичева // Студії з ономастики та етимології. – К. : Кий, 2002. – С. 7–16.

Скорочення лексикографічних та інших джерел

Бук. – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці, 2005. – 688 с.

Гр. 1, 2, 3, 4 – Словарь української мови // [упор. Б. Д. Грінченко]. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1 – 3; 1997. – Т. 4. – (Репринтне видання 1907 р.).

Гуц. – Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / О. Ю. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.

Ет. 1, 2, 3, 4, 5 – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1982–2005. – Т. 1–5.

Зх.пол. 1, 2 – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок / Г. Аркушин. – Луцьк, 2000. – Т. 1–2.

Лиз. – Угорсько-український словник / [за ред. П. Лизанця]. – Ужгород, 2001. – 729 с.

Мар. – Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М. : Наука, 1968. – С. 206–255.

Он. 1, 2 – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2. – 495 с., 515 с.

СУМ I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII – Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.

Скорочення назв населених пунктів

Великоберезнянський район: Бег.П. – с. Бегендяцька Пастіль, Бук. – с. Буківцьова, Верх.-Б.– с. Верховина Бистра, Вішка – с. Вішка, Вол. – с. Волосянка, Гусн. – с. Гусний, Дом. – с. Домашин, Забр. – с. Забрідь, Зав. – с. Завосино, Костр. – с. Кострини, Княг. – с. Княгиня, К.Паст. – с. Костьова Пастіль, К.Р. – с. Костринська Розтока, Луг – с. Луг, Люта – с. Люта, М.Бер. – с. Малий Березний, Мирча – с. Мирча, Р.Паст. – с. Розтоцька Пастіль, Рус.М. – с. Руський Мочар, Сіль – с. Сіль, Смер. – с. Смерекова, Став. – с. Ставне, Стр. – с. Стричава, Стуж. – с. Стужиця, Сух. – с. Сухий, Тих. – с. Тихий, Ужок – с. Ужок, Чорн. – с. Чорноголова. *Перечинський район:* Вільш. – с. Вільшинки, Дубр. – с. Дубриничі, Завб. – с. Завбуч, Зар. – с. Заричово, Лип. – с. Липовець, Лік. – с. Лікіцари, Маюр. – с. Маюрки, Мокра – с. Мокра, Нов. – с. Новоселиця, Паст. – с. Пастілки, Пер. – м. Перечин, Пол.Г. – с. Полянська Гута, Пор. – с. Порошково, С-ки – с. Смірчки, Т.-Б. – с. Тур'я-Бистра, Т.-Пас. – с. Тур'я-Пасіка, Т.-Пол. – с. Тур'я-Поляна, Турич. – с. Турички. *Ужгородський район:* Кам. – с. Кам'яниця, Нев. – с. Невіцьке, Онок. – с. Оноківці.

Скорочення номенклатурних та інших термінів

Вул. – вулиця, г. – гора, дж. – джерело, дж.м.в. – джерело мінеральної води, дор. – дорога, зар. – зарості, к. – кар'єр, клад. – кладовище, кр. – криниця, л. – ліс, м.в. – місце відпочинку, місц. апел. – місцевий апелятив, п. – поле, пас. – пасовище, пол. – поляна, полон. – полонина, пот. – потік (річка), потч. – потічок (струмок), сін. – сінокіс, ур. – урочище, ч.м. – частина міста, ч.с. – частина села, шт.в. – штучне водоймище.

ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ ТИПОЛОГІЇ ПРЕДИКАТИВ СТАНУ

Березовська-Савчук Н. А. До питання семантичної типології предикатів стану.

Стаття присвячена проблемі семантичної типології предикатів стану. Предикати із значенням стану диференційовано на дрібніші об'єднання з огляду на їх значеннєву деталізацію.

Ключові слова: семантика стану, предикат, прислівникові предикати стану, дієслівні предикати стану.

Березовская-Савчук Н. А. К вопросу о семантической типологии предикатов состояния.

В статье рассматривается проблема семантической типологии предикатов состояния, предложено их подробную смысловую дифференциацию.

Ключевые слова: семантика состояния, предикат, наречные предикаты состояния, глагольные предикаты состояния.

Berezovskaya-Savchuck N. A. To the issue of semantic typology of predicates of state. The article deals with the problem of semantic typology of predicates of state. The author gave their detailed semantic differentiation.

Key words: semantics of state, predicate, adverbial predicates of state, verbal predicates of state.

Виділення в українській мові групи предикатів, які позначають стан і мають специфічні семантико-синтаксичні характеристики, логічно передбачає подальшу диференціацію на дрібніші об'єднання з огляду на їхню значеннєву деталізацію. Така деталізація зумовлена також і тим, що на рівні стратифікації кожна таксономічна одиниця (підгрупа, семантичні варіанти) виявляє лише її притаманні дистрибутивні властивості, реалізовані в тій чи тій синтаксичній структурі.

Усталений сьогодні в мовознавстві підхід до розгляду будь-якої семантичної групи як до ієрархізованого утворення [7; 8] дає змогу виділити в межах аналізованої добірки предикатів архісему «стан, у якому перебуває суб'єкт», що є спільною для всіх дібраних лексем, і низки диференційних сем, на основі яких доцільно виділити окремі підгрупи.

Попри те, що проблема семантичної типології слів із загальним значенням стану в мовознавстві має доволі давню історію, її вирішення на сьогодні не можна назвати однозначним. Низка класифікацій, представлена як українськими (А. Грищенко, В. Німчук, В. Русанівський, І. Вихованець, О. Леута, Н. Кавера й ін.), так і зарубіжними вченими (А. Вежбицька, Дж. Лайонз, Дж. Лакофф, А. Шапіро, О. Тіхонов, В. Гак, Т. Кильдибекова, Ю. Степанов, Н. Арутюнова, Г. Залізник, Н. Каламова й ін.), засвідчує різноаспектність підходів до значеннєвої стратифікації семантичної категорії «стан» як у широкому, так і у вузькому розумінні.

Однак при цьому можна спостерігати спільну для всіх створених типологій тенденцію до розмежування стану людини і природи, або ж, іншими словами – внутрішнього й зовнішнього стану [2; 3; 6; 7; 8]. Такий загальний поділ предикатів зі значенням стану визначений панівним у лінгвістиці антропоцентричним підходом до аналізу мовних явищ. З огляду на те, що центральною в осмисленні навколишнього світу й інтерпретації цього світу в мові є людина, то відображення дійсності в мовних одиницях може бути подвійним: крізь її внутрішній світ або ж поза цим світом, збоку, з позицій так званого «стороннього споглядача». Відповідно, стан, у якому перебуває та чи та реалія, може бути потрактований як такий, що стосується самої людини – суб'єкта інтерпретації (внутрішній) або ж такий, що її не стосується, але констатований нею (зовнішній).

Уважаємо, диференціація предикатів стану на такі, що позначають у мові зовнішній і внутрішній стан, є логічно виправданою й об'єктивною, тому її доцільно взяти за основу при подальшій семантичній класифікації.

Прислівникові предикати стану у мовознавчій літературі тлумачать як ядро семантичного класу предикатів стану, бо вони «відтворюють статичну, неконтрольовану, позбавлену динаміки та розвитку ситуацію, у якій хто- або що-небудь перебуває, існує. Цю ситуацію зумовлюють якісь обставини, умови, вона є результатом, наслідком певних дій і спрямована на довкілля, предмет або істоту, здебільшого людину: стан здоров'я, внутрішній духовний світ і сферу інтелекту. Це своєрідна налаштованість людини, на яку вона сама не в змозі впливати і яка в той же час визначає всі її почуття і бажання» [6, с. 21].

Семантична типологія прислівникових предикатів, попри загальну тенденцію до виділення підгруп на позначення стану людини й стану навколишнього середовища, у сучасному мовознавстві неоднозначна. Так, І. Вихованець поділяє їх на такі, що виражають: 1) фізичний стан людини та інших істот: *боляче, м'ясно, тепло, холодно*; 2) емоційний або інтелектуальний стан, психічні переживання людини: *весело, відомо, радісно, смішно, спокійно, тривожно*; 3) стан навколишнього середовища: *душно, жарко, морозно, спекотно, тепло, тихо* [1, с. 254; 2, с. 101]. Н. Кавера вважає такий поділ прислівникових предикатів стану «досить загальним, таким, що потребує конкретизації» [6, с. 21]. Узагальнивши основні положення досліджень семантичної природи слів категорії стану, обстеживши все розмаїття їхньої лексичної семантики, дослідниця пропонує класифікувати аналізовані одиниці на два основні значеннєві підкласи – предикати внутрішнього стану істоти та предикати зовнішнього стану. У межах предикатів зі значенням внутрішнього стану істоти Н. Кавера виокремлює три групи: 1) предикати фізичного, фізіологічного стану істоти (живого організму); 2) предикати емоційно-психічного стану людини; 3) предикати інтелектуального стану людини. Другий

значеннєвий підклас об'єднує п'ять груп: 1) предикати, що характеризують стан довкілля; 2) темпоральні предикати стану; 3) предикати зі значенням способу розташування суб'єктів; 4) предикати із семантикою зорового чи слухового сприймання; 5) оцінні предикати стану [6, с. 22].

Ми підтримуємо загальну тенденцію до виділення двох підгруп прислівникових предикатів стану, що позначають: 1) зовнішній стан, або стан довкілля (навколишнього середовища); 2) внутрішній стан істоти (особи). При цьому вважаємо за необхідне деталізувати названі підгрупи відповідно до диференційних сем, що репрезентують уявлення про спосіб вияву і / або зосередження (локалізації) стану в тій чи тій реальності дійсності.

Прислівникові предикати на позначення **зовнішнього стану** доцільно розмежувати на:

а) предикати, що позначають власне стан навколишнього середовища (довкілля), спричинений:

– дією високої чи низької температури (*холодно, холоднуvато, прохолодно, морозно, зимно, свіжо, тепло, гаряче, спекотно, душно, парко*), наприклад: *Було сонячно й гаряче* (М. Йогансен); *Він одягся, вийшов і скорчився від морозного повітря після затишку й тютюнового диму. Холодно!* (В. Підмогильний);

– атмосферним впливом (*вогко, мокро, сиво, сухо, сухувато, сонячно, погідно, похмуро, хмарно, туманно, слизько, мрячно, вітряно, росяно*), наприклад: *Мокро під смерекою* (Г. Хоткевич); *У нас нині відлига, мокро страх, слизько* (М. Коцюбинський);

– інтенсивністю освітлення (*темно, півтемно, поночі, сутінно, зоряно, місячно, світло, ясно*), наприклад: *Я дрімала в кутку. Нпівтемно було в диліжансі* (О. Башкирова); *Темно. Увійшла я в ту гущавину, а там поночі, як уночі* (І. Нечуй-Левицький);

– рівнем «наповнення людьми» [6, с. 29] (*людно, безлюдно, пусто, пустельно, порожньо, просторо, вільно*), наприклад: *Тихо було в квартирі, сумно, пустельно* (І. Рябокляч);

– гучністю (*гамірно, гармидерно, гомінко, шумно, лунко, спокійно, тихо, тихо-тихо, мирно, німо, глухо, затишно*), наприклад: *Тут так шумно і так весело, що не хочеться знати щось о часі* (Г. Хоткевич); *В задимленій халупці ставало весело й гамірно* (М. Коцюбинський);

б) темпоральні предикати (*весняно, літньо, зимово, осінньо, вечірньо, пізно, рано*), наприклад: *В лісі стояла надзвичайна тиша, і було вечірньо* (М. Хвильовий);

в) предикати оптичного стану (*блакитно, сіро, зелено, чорно, синьо, фіолетово, біло* і под.), наприклад: *У вікна вагона набивав дощ, навкруги було сіро – і в мене настрої був сірий* (О. Десняк).

Окремою підгрупою ми виділяємо прислівникові предикати з оцінним значенням (*добре, чудово, гарно, погано, тяжко, зле, страшно,*

нелегко), хоч можна стверджувати, що вони становлять периферію одиниць із семантикою стану, оскільки тяжіють до предикатів зі значенням характеристики.

Прислівникові предикати на позначення стану істоти (особи), тобто предикати **внутрішнього стану** поділяємо на:

а) предикати, що позначають фізичний стан істоти (особи), спричинений:

– дією високої температури (*душно, пітно, тепло, жарко, гаряче, спекотно* тощо), наприклад: *Художниці, видно, жарко, бо вона розстебнула своє біле пухнасте пальтечко* (П. Загребельний);

– дією низької температури (*холодно, зимно, морозно*), наприклад: *Вона здригнула, наче й справді їй зимно було* (В. Підмогильний);

б) предикати на позначення фізіологічного стану істоти (особи), як правило, хворобливого (*недобре, погано, кепсько, боляче, слабо, зле, млосно, паморочливо, паморочно*), наприклад: *Він і справді почував себе кепсько* (М. Йогансен); *Вам боляче? Скажіть правду!* (М. Хвильовий);

в) предикати психо-емоційного стану особи, що умовно поділяємо на:

– негативний внутрішній емоційний стан суб'єкта (*погано, прикро, тяжко, важко, зле, образливо, боляче, гірко, кепсько, гидко, паскудно, гнітюче, неприємно, досадно*), наприклад: *Вона згадала Вольманову і все, що та розповідала. Їй було гірко* (М. Коцюбинський);

– внутрішній стан, зумовлений почуттям страху (*страшно, боязко, лячно, моторошно*), наприклад: *Тарасові було і цікаво, і трохи боязко* (О. Іваненко); *Чує Мотря, та боїться озирнутись: їй чогось соромно, страшно* (Панас Мирний);

– стан суб'єкта, спричинений почуттям суму, туги, нудьги, самотності (*сумно, смутно, тужно, печально, понуро, нудно, марудно, тоскно, самотньо, пустельно, порожньо*), наприклад: *А там, де була контора, губпечать роздає газети. І там нудно* (М. Хвильовий);

– неспокійний, тривожний емоційний стан суб'єкта (*нестерпно, неспокійно, тривожно, бентежно, трепітно, мулько*), наприклад: *На серці неспокійно й тривожать недобрі передчуття* (М. Стельмах); *Микола ступав немов по розпечених кам'яних плитах, так йому було бентежно від однієї думки, що скрізь тут встає жива історія* (В. Кучер);

– стан, спричинений відчуттям дискомфорту (*тісно, затісно, незручно, незатишно*), наприклад: *Ярославові раптом стало вітряно й незатишно на душі* (Ю. Мушкетик);

– внутрішній психічний стан сорому (*соромно, ніяково*), наприклад: *Галя дивилася прямо йому в вічі гостро-гостро... Чіпці стало ніяково* (Панас Мирний);

– піднесений внутрішній стан суб'єкта (*весело, радісно, ясно, легко, гарно, смішно, прекрасно, любо, погідно, тепло, добре, мило, втішно, славно, легко*), наприклад: *Стало так гаряче й прекрасно. Капітанове*

обличчя крізь чорну неголену щітину засяяло небесним світлом (М. Йогансен); *І так було славно, ох, як славно! Батько приїздив часто, мати жила, кохала, ласкала мене* (М. Старицький);

– стан внутрішнього комфорту (*спокійно, радісно, затишно, зручно, приємно*), наприклад: *Мойй душі, натомленій тривогами останніх днів, стало так спокійно і затишно* (І. Микитенко);

г) предикати, що позначають інтелектуальний стан особи (*інтересно, цікаво, невтямки, чудно, дивно, незвично, байдуже, однаково, все одно*), наприклад: *Дивно мені та чудно, що Наталка так говорить* (І. Котляревський).

Дієслівні предикати стану позначають таку позамовну ситуацію, за якої стан неактивного суб'єкта існує автономно щодо носія, виникаючи та підтримуючись зовнішньою силою [4, с. 86; 9, с. 38; 10, с. 11–12]. Дієслівні предикати стану так само, як і прислівникові предикати, виражають власне-стан, що є тимчасовою характеристикою предмета. Він не відтворює його внутрішньої суті й уможливорює те, що особа чи предмет може перебувати і в інших станах, не зазнаючи ніяких кількісних і якісних змін [6, с. 69].

Лінгвістична наука послуговується давньою традицією семантичної диференціації дієслів, які виконують роль предиката зі значенням стану в реченні. Ця традиція сягає корінням базового розрізнення дієслів дії і стану – основної семантичної дихотомії лексем цієї частини мови. При цьому важко говорити про існування однозначної типології, яка б увібрала й універсалізувала в собі всі логічні й функціонально-семантичні підходи.

На думку І. Вихованця, дієслівні предикати стану – це периферія загального класу предикатів стану, до якої належать лексеми типу *любити, кохати, ненавидіти, знати, вірити, думати*, що не виражають значень дії або процесу [2, с. 101]. Досліджуючи інтенційно-валентну структуру дієслів стану, П. Дрогомирецький виділяє дієслова просторово-локативного стану, що об'єднують у своєму складі локативні дієслова, дієслова із семантикою оптичних явищ і сприймання кольору, дієслова, що позначають органічний і неорганічний стан матеріальних об'єктів, дієслова стану з темпоральною, посесивною та симетричною семантикою, екзистенційні дієслова, а також дієслова рефлексивного (внутрішнього) стану, що позначають фізичний (фізіологічний) стан суб'єкта, емоційно-психічний стан суб'єкта, емоційне ставлення [5].

О. Леута виділяє дві семантичні підгрупи дієслів стану – дієслова внутрішнього стану та дієслова зовнішнього стану. Семантика внутрішнього стану охоплює дієслова психічного стану та дієслова фізичного стану. Значення зовнішнього стану репрезентують дієслова існування, локальної характеристики, дієслова, що називають оптичні явища, дієслова кольорової кваліфікації [7, с. 12–13].

Поділ дієслівних предикатів стану на дві підгрупи – зовнішнього й внутрішнього стану – на логічних підставах підтримує й Н. Кавера, яка зазначає, що кожен підклас має свою значеннєву структуру та лексичне наповнення. Предикати внутрішнього стану істоти становлять ядро дієслівних предикатів стану. Семантика внутрішнього стану зосереджена в самому суб'єкті, переважно не виходить за його межі та реалізується у фізичних, фізіологічних та емоційно-психічних станах. Носієм внутрішнього стану є тільки істота, переважно – людина, зрідка – тварина. Предикати зовнішнього стану передають стан довкілля, локативний стан істоти та предмета, соціальний стан істоти, стан предмета (оптичний, кольоровий). Вони перебувають на периферії дієслівних предикатів стану [6, с. 70].

Дотримуючись загальної традиції поділу дієслівних предикатів стану на дві основні підгрупи, у пропонованому дослідженні ми також розрізняємо предикати зовнішнього й внутрішнього стану.

Дієслівні предикати **зовнішнього стану** поділяємо на підгрупи, у межах яких виділяємо:

а) предикати, що позначають стан навколишнього середовища, довкілля, природи, а саме:

– атмосферні явища (*негодити, гриміти, вітрити, штормити, дощити, мрячити, мжичити, моросити, порошити, сльотити, сніжити, віхолити, хурделити, хуртовинити, росити, туманити, хмарити, зоріти, висятися, розпогодитись, протряхати, лити, крапати, капотіти*), наприклад: *Тепер все хмарить і парить, і вітром пекучим несе, але дощу нема* (Леся Українка);

– зміну дня і ночі, пір року (*вечоріти, дніти, ночіти, розвиднятися, світати, сіріти, смеркати, сутеніти, темніти, світліти, весніти, осеніти, позимніти*), наприклад: *Надворі сутеніло. Василену брала журба* (І. Нечуй-Левицький);

– стан природи, спричинений дією високої чи низької температури (*холодати, тепліти, парити, припікати, приморожувати, підморожувати*), наприклад: *Парить, так парить! Ми от з ним і вийшли на свіже повітря* (Панас Мирний);

б) предикати на позначення оптичного стану:

– власне оптичного стану (*блищати, блистіти, блимати, бовваніти, виднітися, вилискувати, жевріти, іскритися, майоріти, маячити, мерехтіти, мигтіти, горіти, поблискувати, проблискувати, світитися, сяяти, палати, палахкотіти, пламеніти, яскріти, темніти, ясніти, тліти*), наприклад: *Де-не-де на розі вулиці блимала жовтавим світлом лампа* (І. Франко);

– стану, зумовленого кольоровими характеристиками (*чорніти, біліти, сіріти, зеленіти, синіти, ліловіти, сизіти, голубіти, червоніти, багрянити, рожевіти, рум'янитися, жовтіти, золотитися* і под.), наприклад: *Цвітуть сади, біліють хати. А на горі стоять палати* (Т. Шевченко).

Дієслівні предикати **внутрішнього стану** поділяємо на такі, що позначають:

а) фізіологічний стан, а саме:

– хворобливий стан (*хворіти, нездужати, знемагати, лихоманити, морозити, температурити, нудити, клякнути, мліти, дрижати, непритомніти, мутитися, паморочитися, тремтіти*), наприклад: *Марта все хворобилася на груді і часто нездужала* (І. Нечуй-Левицький);

– стан сну, марення (*марити, снити*), наприклад: *Іноді хвора впадала в забуття, ніби засинала, тоді вона марила* (О. Копиленко);

б) фізичний стан, спричинений дією високої чи низької температури (*мерзнути, дубіти, холонутти, дерев'яніти, клякнути, грітисся, пітніти, пріти*), наприклад: *Оленчук дубів у крижаній воді* (О. Гончар);

в) психо-емоційний стан, а саме:

– негативний (тяжкий, пригнічений) емоційний стан (*горювати, журитися, печалитися, сумувати, тужити, злоститися, сердитися, гніватися, злитися, лютувати, шаленіти, несамовитіти, сатаніти*), наприклад: *Поки Петько шукав авто, ми стояли на розі і злостилися* (Ю. Смолич);

– стан нудьгування, бездіяльності (*нудьгувати, нудитися, скіти*), наприклад: *Вона сиділа оце, слухняна, в хаті й нудилась без роботи* (М. Коцюбинський);

– емоційний стан, спричинений почуттям сорому (*соромитися, ніяковіти, бентежитися*), наприклад: *Серед товаришів він завжди веселий, жартівливий, а це мовчить, бентежитьсья* (О. Бойченко);

– стан тривоги, неспокою, хвилювання (*хвилюватися, непокоїтися, драгуватися, нервуватися*), наприклад: *Перекладаю все на столі, без потреби пересуваю книжки і дратуюсь* (М. Коцюбинський);

– позитивний (піднесений, радісний, веселий) емоційний стан (*радіти, тішитися, насолоджуватися, веселитися, умлівати тощо*), наприклад: *Кому ж не видно, що Юрко навіть не підходить до неї, а вона щовечора умліває і сохне за ним* (М. Стельмах);

г) інтелектуальний стан (*обмірковувати, розуміти, пригадувати, пам'ятати, уявляти, знати, цікавитися, чудуватися*), наприклад: *Маю надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні* (Леся Українка).

Усі одиниці, що виражають стан, мають у своєму значенні архісему «стан», що є базовою для цього класу, однак наявність архісеми у значенні окремих лексем об'єднує одиниці, що мають значний діапазон смислових відтінків. Розподіл їх за детальнішими значенневими підгрупами можна здійснити за допомогою компонентного аналізу із застосуванням сем вищих ступенів ідентифікації.

Для науково переконливого виділення групи одиниць стану в українській мові окрім детального семантичного аналізу значення потрібно застосовувати перевірку синтагматичних і парадигматичних зв'язків окреслених лексем. Усі операції семантичної ідентифікації одиниць стану повинні проводитися на матеріалі конкретних синтаксичних структур, виявляючи специфіку їх функціонування в умовах реального синтаксичного оточення з урахуванням конструктивної ролі предиката.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови : синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
5. Дрогомирецький П. П. Зіставно-типологічний аналіз простих речень з дієслівними предикатами стану (на матеріалі української, німецької та англійської мов) / П. П. Дрогомирецький // Мовознавство. – 1990. – № 5. – С. 62–65.
6. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. В. Кавера. – К., 2007. – 206 с.
7. Леута А. И. Семантико-синтаксическая структура предложений с глагольными предикатами состояний в современном украинском литературном языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Украинский язык» / А. И. Леута. – К., 1988. – 21 с.
8. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / О. І. Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
9. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності : [монографія] / Т. Є. Масицька. – Луцьк : Волинський держ. ун-т імені Лесі Українки, 1998. – 206 с.
10. Смирнова Т. Н. Семантическая структура предложений с предикатами состояния : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 «Русский язык» / Т. Н. Смирнова. – Харьков, 1986. – 25 с.

УДК 811.161.2:373.611 : 165.9

І. С. Беркешук

МУТАЦІЙНИЙ СЛОВОТВІР У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Беркешук І. С. Мутаційний словотвір у формуванні мовної картини світу.

Пропонована розвідка знайомить нас із похідними від назв частин тіла, які формують українську мовну картину світу через призму мутаційного словотворення. У мовній картині світу українського народу репрезентовані такі оцінки, в основі яких лежить подібність, локативність, процесуальність, розмір, функціональність. Найбільше засвідчено іменників із семою «місце».

Ключові слова: мовна картина світу, оцінки-когнітиви, назви частин тіла.

Беркешук И. С. Мутационное словообразование в формировании языковой картины мира.

Предлагаемое исследование знакомит нас с производными от названий частей тела, которые формируют украинскую языковую картину мира сквозь призму мутационного словообразования. В языковой картине мира украинского народа представлены такие оценки, в основе которых лежит подобие, локативность, процессуальность, размер, функциональность. Большее число существительных засвидетельствовано с семой «место».

Ключевые слова: языковая картина мира, оценки-когнитивы, названия частей тела.

Berkeshchuk I. S. Mutation derivation in shaping linguistic picture of the world.

The proposed exploration introduces us to derive from the names of body parts that form the Ukrainian language picture of the world through the prism of mutation derivation. In the language world of the Ukrainian people represented by these estimates, which are based on similarity lokatyvnist, procedural, size, functionality. Most nouns witnessed a seventh «place».

Key words: linguistic picture of the world, evaluation-cognitive, names of body parts.

Світ, який безперервно розвивається, перебуває в тісному взаємозв'язку та взаємовпливі з людиною. Людина змінює те, що нас оточує. Посередником між людиною та світом, який ми пізнаємо, виступає мова, що «створює можливості для впорядкування та систематизації в пам'яті численних знань для побудови характерної для кожної етнокультурної спільноти мовної картини світу» [5, с. 11]. Вивченням питань кодування, переосмислення, зберігання та передачі інформації займається когнітивна лінгвістика, яка зовсім нещодавно почала активно розвиватися в рамках сучасної антропоцентричної парадигми. «Підкреслюючи особливу значущість когнітивного підходу в лінгвістиці, ми хотіли б зазначити, що він дає змогу підійти по-новому не тільки до визначення мови – він ставиться в один ряд з такими когнітивними можливостями, як сприйняття, увага, пам'ять і т. ін. – але й розгледіти в цьому аспекті по-новому головні риси його властивостей та організації, відповідно, дати адекватну інтерпретацію складовим частинам системи мови та їх співвідношенню» [4, с. 327–328].

Словотвір являє собою один із мовних механізмів, які забезпечують номінацію нових понять та явищ об'єктивної дійсності, і саме тому не може бути залишений поза увагою когнітивної лінгвістики.

Словотвір достатньо вивчений з позиції його механізмів, структурних елементів, типів та моделей. Останнім часом увага мовознавців зосереджена на семантичній стороні словотворення. Великий потенціал для подальших досліджень репрезентує нам когнітивний підхід, у рамках якого словотворення варто розглядати як пізнавальний процес, під час якого за допомогою ментальних операцій відбувається категоризація нового знання та появи нових слів у мові, мовленні та ментальному лексиконі.

Людина як об'єкт пізнання є носієм визначеної системи знань, уявлень та думок про об'єктивну дійсність, є частиною цього світу та істотою природною, тому «для виявлення й облагороджування своєї моральної природи повинна детально, пильно й ґрунтовно вивчати свою фізичну природу, а фізична й моральна природа людини становить одне велике ціле й підпорядковується одним і тим самим законам» [3, с. 144].

Саме тому для дослідження ми обрали похідні іменники від назв частин тіла. Аналізовані деривати включають назви одягу, зброї, збруї, прикрас та пристроїв, які призначені для тих частин тіла людини, на які

вказує твірне слово: *вушанка* (*ушанка*), *зубела*, *зубівка*, *набедреник*, *наушник*, *наголінник*, *наголовник*, *наголовок*, *нагрудник*, *наколінник*, *налобник*, *налокітник*, *наручники*, *наручні*, *наруччя*, *наспинник*, *начеревник*, *начільник*, *нашийник*, *ногавиця*, *ногавки*, *носак*, *носатка*, *носогрійка*, *обніжжя*, *оплічник*, *ошийник*, *пальчатка*, *підкісник*, *підколінник*, *підлокітник*, *підніжжя*, *підніжка*, *підніжок*, *підоплічка*, *підопліччя*, *підп'ятник*, *підп'яток*, *підручник*, *підчеревник*, *поручата*, *поручі*, *поручні*, *поруччя*, *приголовчик*, *рукав*, *рукавиця*, *руків'я*, *рукоятка*, *рукоять*, *тільник*, *тільняшка*, *тривух*.

Засвідчено також складні іменники, у семантиці яких відбито значення процесуальності: *зубочистка*, *рукомийник*, *рукохід* та *чолобитна*, мотивовані сполученням слів «зуби + *чистити*», «руки + *мити*», «руки + *ходити*» та «*бити чолом*», утворені за моделлю «залежний іменник + дієслово».

Велику кількість становлять похідні, що позначають одяг, зброю та прикраси, які носять на тих частинах тіла, що названо твірними. Так, від 15 твірних утворено 20 дериватів, що позначають одяг чи його частину: *Наушниками* називають не лише пристрій для слухання звукопередач, але й частину головного убору, яка закриває вуха, а історизмом *рукавиця* (у 2 знач.) – металевий футляр, що одягав рицар на руку під час бою. Десубстантив *ногавиця* позначає не тільки одяг (суконні штани), але й взуття (холошу). Дериват *підколінник* вживається в розмовному стилі мовлення, а *підп'яток* засвідчено з ремарками *спец.* (підстилка у взутті, що оберігає п'яту від цвяхів, якими прибито каблук – призначення) та *заст.* (підбір, каблук – розташування).

Дериват *наруччя* є архаїчним утворенням, *поручі* – належить до військової та історичної лексики, а також *поручами* називають частину одягу священика під час відправи – парчеві нарукавники.

Похідне *підніжка* вживається в розмовному мовленні (ставити під ніжку), *підніжжя* та *обніжжя* – рідковживані, а дериват *підніжок*, крім основного, прямого значення, має ще й метонімічне, переносне, зневажливе. Так називають особу, яка плазує перед ким-небудь (*Тепер ви бачите, який стоїть перед вами виродок, бузувір!.. Нікчемний підніжок, негодний раб... (М. Кропивницький)*).

Усі ці проаналізовані похідні іменники позначають місце, куди спрямовують певний предмет, на який щось одягають та ін.

Похідні *лобанчик*, *поличчя* та *чолобитна* є архаїчними утвореннями. *Лобанчиком* називали монету, на якій зображено голову певної особи, *поличчям* – портрет або фотографію.

Від іменників – соматизмів утворюється чимала кількість оцінних лексем, які описують сему «розмір» (назви осіб, що мають великий розмір певної частини тіла). «Оцінні назви осіб інтерпретуються як елементи одного лексико-семантичного поля, у яке вони об'єднуються на основі спільної категорійної семи «особа», що супроводжується оцінністю. Як

елементи поля, оцінні назви осіб характеризуються спільними формальними ознаками, тотожними синтаксичними функціями, близькістю стилістичного використання і т. ін.» [2, с. 6–7].

Серед назв осіб натрапляємо на похідні *головань* – *головач* – *головко* (розм.) (людина, у якої великий розмір голови) та *чубар* – *чубрій* – *чуприндир* (людина, у якої довгий чуб). По дві назви осіб зафіксовано від твірних *губа* та *пузо*: *губань* (розм.) – *губрій* (розм.), *пузан* (розм.) – *пузань* (розм.). Від 9 іменників продукуються такі похідні: *вирлач* (розм.), *вухань*, *гривань* (розм.), *лобань*, *мордань*, *носач*, *окань*, *цибань*, *черевань*.

Переважно в таких десубстантивах підкреслюється значення ознаки, якою істота занадто виділяється серед інших, тому «характеризуючи особу, люди роблять вибір не з нескінченної більшості її нормативних властивостей, а з малого числа індивідуальних ознак; при цьому відбирають найбільш відмінну, те, чим людину означила природа» [1, с. 11].

Для називання людей, яким властива та чи та частина тіла, в українській мові використовуються іменники *бородаї* – *бородань* – *бородач*, *горбань* – *горбун* – *горбач*. Три деривати утворюються від лексеми *вуса*: *вусань* – *вусач* та *прудивус* (*прудиус*). Останніми двома іменниками в розмовному мовленні називають того, хто має довгі, пишні вуса. Іменники вказують не на розмір, а на наявність на обличчі людини бороди, вусів чи горба на спині.

Для розмовного мовлення характерна низка складних іменників, які характеризують людину, найчастіше з негативного боку (описують певні процеси): *голиборода*, *зірвіголова*, *крутиголова*, *пробийголова*, *урвіголова*, *горлодер*, *лежебок* (*лежебока*), *окозамилювач*, *рукоблудник*, *серцеїд*, *серцевідець*, *серцезнавець*, *скализуб* (*скалозуб*). Від іменника *язик* засвідчено один дериват *язичник*. *Язичниками* називають не лише особу, яка багато пліткує, але й того, хто сповідує язичництво.

Похідними *очник*, *вушник*, *горловик* та *сердечник* називають лікарів, що лікують відповідні частини тіла (реалізується сема «місце»).

Від твірного *печінка* та *серце* утворюються десубстантиви *печіночник* (у 2 знач.) та *сердечник* (у 2 знач.). Значення цих похідних вказує на особу, у якої хворий певний внутрішній орган (реалізується сема «місце»). Вживання цих дериватів характерне для розмовного стилю мовлення.

У розмовному мовленні вживається похідне *мізинка*, що походить від назви найменшого пальця – *мізинця*. *Мізинкою* називають наймолодшу дочку, а *мізинцем* – наймолодшу дитину в сім'ї.

Чимала кількість похідних від соматизмів показує певне відношення до твірного іменника, реалізується сема «місце»: *bronхіоли*, *кишечник*, *огруддя*, *піввуха*, *півмізинця*, *півпальця тощо*. Більшість таких дериватів позначає частини тіла за розташуванням їх щодо того, що названо твірним: *надколінок*, *огривок*, *окістя*, *очеревина*, *пабородки*, *підусники*, *переднирка*, *передпліччя*,

передрам'я, передрамення, підгорля, підгорлина, підгруддя, підребер'я, підшийок, надбрів'я, надлоб'я, надпліччя, надшкір'я, зашийок, передсердя, перенісся, підочеревина, підчеревина, порібриня (поребриня), носоглотка.

Ряд похідних називають тварин або рослини, які характеризуються за відношенням до того, що названо твірним. У цих іменниках актуалізуються сема «подібності» чи «місця». Так, від іменника *ніс* та трьох основ (1 іменникової та 2 прикметникових) за двома моделями утворено такі композити: *підковоніс* (подібний до підкови), *плосконіс* (плоский за формою), *сухоніс*. Від іменника *чуб* утворено 2 деривати *чубайка* та *чубарка* (пташка із пишним чубом). Ще 2 твірні продукують по одному похідному: *нашкірник, пузанок* (зреалізована сема «місце»). Семантика деривата *сухоніс* пов'язана не з частиною тіла, а з місцем проживання. Так називають пташку, яка живе переважно у степових районах поблизу водоймищ.

Від трьох твірних іменників *міхур, печінка* та *рот* утворюється по одному деривату, що є назвами рослин: *міхурник, печіночник* (у 1 знач.), *ротики*. *Міхурником* називають рослину, у якої стручки схожі на здуті боби (міхурці), *печіночником* – рослину, у якої листки за формою схожі на печінку, а *ротиками* називають рослину, у якої квіти зібрані у видовжені китиці, подібні на відкритий рот людини. Ці назви розвинулися на ґрунті подібності до частин тіла.

Засвідчено 12 похідних, що описують назви хвороб: *аортит, бронхіт, грудниця* (у 2 знач.), *ендокардит, енервація, завушиця* (у 1 знач.), *панкреатит, періостит, простатит, трахеїт*. Сполученням основ слів «бронхи + аденіт» мотивований дериват *бронхоаденіт*, спродукований за моделлю «іменник + іменник», як і дериват *бронхопневмонія*, а композит *нігтьоїда* утворений поєднанням іменникової й дієслівної основ.

Окремі похідні від назв частин тіла означають місце, на яке вказує твірне, пор.: *узголів'я (узголов'я), приголів'я (приголов'я), приголовач*. Більшість із таких дериватів називає місце, куди дають ляпаса або куди спрямований удар: *позавушник, поличник, мордас, потиличник, зуботичина, зуботичка*. Особливістю значення останніх є напластування на локативну семантику дериватів процесуальності, що виразно простежується в тих утвореннях, у яких процесуальний компонент виражений словотвірною структурою, пор.: *зуботичина, зуботичка*. Усі деривати зазначеної семантичної позиції мають обмежену сферу вживання. Вони є або діалектними, або вульгаризмами, або використовуються в розмовному мовленні.

Від твірного *мозоль* утворено один дериват *мозолін* (ліки, призначені для лікування мозолів – функціональність).

Від твірного *нерв* із СЗ «наука, пов'язана з тим, що названо твірним» спродуковано похідне *нервізм* (учення про провідну роль нервової системи в діяльності організму).

Отже, аналізуючи мутаційне словотворення від назв частин тіла, можемо зробити висновки, що провідними оцінками є оцінки-когнітиви, які дають змогу людині передавати свої знання й уміння у процесі пізнання довкілля. У мовній картині світу українського народу крізь призму мутаційних значень репрезентовані такі оцінки, в основі яких лежить подібність, локативність, процесуальність, розмір, функціональність. Найбільше засвідчено іменників із семою «місце».

Вивчення словотворення в його зв'язку з життям уможливило сприймання навколишнього світу в різноманітних аспектах, оскільки похідне слово, на нашу думку, є маленькою моделлю репрезентації знань про світ як складного процесу чуттєво-мисленнєвого пізнання його людиною.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Аномалии и язык (к проблеме языковой «картины мира») / Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1987. – №3. – С. 3 – 19.
2. Вільчинська Т. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Львів. держ. ун-т ім. І. Франка / Вільчинська Тетяна Пилипівна. – Львів, 1996. – 18 с.
3. Гумбольдт В. О различии между лагами и его влиянии на органическую природу / В. Гумбольдт // Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М. : Прогресс, 1985. – С. 142 – 159.
4. Кубрякова Е. С. О ментальном лексиконе: лексикон как компонент языковой способности человека [Текст] / Е. С. Кубрякова // Актуальные проблемы современной лингвистики / Сост. Л. Н. Чурилина. – М. : Флинта : Наука, 2007. – С. 327 – 342.
5. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика [Текст] / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.

УДК 811.161.2=163.1

О. П. Білих

ІНФІНІТИВ У ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ КІНЦЯ XVI – XVII СТ.

Білих О. П. Інфінітив у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст.

У статті проаналізовані форми інфінітива у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст., проведений зіставний аналіз особливостей будови цих форм із відповідними у старослов'янській мові та українській XVI – XVII ст.

Ключові слова: інфінітив, основа на голосний, основа на приголосний, церковнослов'янська мова української редакції.

Білих А. П. Инфинитив в церковнославянском языке украинской редакции конца XVI – XVII в.

В статье проанализированы формы инфинитива в церковнославянском языке украинской редакции конца XVI – XVII в., проведен сопоставительный анализ

особенностей структуры этих форм с соответствующими в старославянском языке и украинском XVI – XVII в.

Ключевые слова: инфинитив, основа на гласный, основа на согласный, церковнославянский язык украинской редакции.

Bilykh O. P. Infinitive in the Church Slavonic language of Ukrainian edition of the end of XVI – XVII centuries.

The infinitive forms of the Church Slavonic language of Ukrainian edition of the end of XVI – XVII centuries are analyzed in the article, comparative analysis of the structural features of these forms with respective ones in the Old Church Slavonic language and Ukrainian XVI - XVII centuries conducted.

Key words: infinitive, vowel basis, consonant basis, the Church Slavonic language of Ukrainian edition.

Однією з особливостей функціонування староукраїнської літературної мови, зокрема й у кінці XVI–XVII ст., була її активна взаємодія з церковнослов'янською мовою [8, с. 35–44, 90–96; 11, с. 137]. На цей час «усі рівні української літературної мови позначені зростаючим впливом церковнослов'янської» [11, с. 147]. Однак, констатуючи наявність такого впливу та аналізуючи його результати, дослідники поки що мало уваги приділяють вивченню власне церковнослов'янської мови. Тому актуальною на сьогодні залишається проблема впливу української мови на церковнослов'янську. Дослідження результатів цього впливу на всіх рівнях мовної системи необхідне для створення повної картини розвитку як української літературної мови, так і церковнослов'янської мови української редакції.

З огляду на сказане мета пропонованої розвідки – охарактеризувати особливості будови інфінітива в церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст. Зазначена мета передбачає виконання таких конкретних завдань: 1) виявити в церковнослов'янській мові обраного періоду типи інфінітивних форм від дієслів з основами на голосні та на приголосні, 2) порівняти структуру цих форм із відповідними у старослов'янській мові та українській XVI–XVII ст., 3) з'ясувати особливості в будові інфінітивних форм церковнослов'янської мови у порівнянні зі старослов'янською та українською XVI–XVII ст. Матеріал для дослідження дібрано шляхом суцільної вибірки переважно зі стародруків кінця XVI–XVII ст. (перелік опрацьованих джерел див. наприкінці статті). У великих за обсягом пам'ятках обстежений не весь текст, а вибірки розміром у 500 повнозначних слів. З Острозької Біблії (ОБ) обстежено 100 таких вибірок, із Тріоди Цвітної 1631 р. та 1642 р. (ТрЦв 1631, ТрЦв 1642), Требника 1646 р. (Тр. 1646) та Патерика 1661 р. (ПКП) – по 50.

Слов'янський інфінітив виник ще за часів праслов'янської мовної єдності [6, с. 194] і, на думку дослідників, «в епоху формування окремих слов'янських мов ... за своїми морфологічними показниками вже мало

чим відрізнявся від сучасного» [9, с. 13], хоч порівняно незначні зміни в структурі цієї форми в різних слов'янських мовах відбувалися.

У церковнослов'янській мові кінця XVI–XVII ст. інфінітив, як і в старослов'янській мові [3, с. 278; 13, с. 198; 4, с. 323], утворювався за допомогою суфікса *-ти*. Форми на *-тъ* в розглянутому матеріалі не виявлені. Використання інфінітивів лише на *-ти* було особливістю церковнослов'янської мови у порівнянні зі східнослов'янськими, зокрема, й з українською. У східнослов'янських пам'ятках інфінітиви на *-тъ* фіксують уже з XI ст. [2, с. 320; 1, с. 340; 9, с. 15]. Згодом ця форма поширилася, особливо в російській мові [14, с. 250]. Представлена вона і в українській [11, с. 35, 95]. Зокрема, в пам'ятках XVI ст., писаних на Волині, Київщині, Чернігівщині, вона трапляється досить часто [5, с. 252; 11, с. 95]. Повна відсутність інфінітивів на *-тъ* у церковнослов'янській мові кінця XVI–XVII ст. пояснюється, можливо, тим, що ці форми сприймалися як українські розмовні.

Крім того, в українських пам'ятках XVI – XVII ст. дослідники фіксують, поряд з інфінітивом на *-ти*, також форми на *-ты* [5, с. 252]. У розглянутому матеріалі вони відсутні. Майже в усіх обстежених пам'ятках виступає тільки *-ти*. Лише в *ОБ* виявлені поодинокі форми на *-ті*: *и посла гѣ потребити ѿ* (*ОБ*, 8).

За структурними особливостями всі розглянуті форми інфінітива поділяються на дві групи: 1) з основами на голосний і 2) з основами на приголосний.

Інфінітиви з основами на голосний утворювалися без морфологічних змін: *Изгна его гѣ бѣ из раа пица, дѣлати землю* (*ОБ*, 2/2), *Грамматика естъ, извѣст(ъ)ное вѣжство, еже блѣгъ глѣти и писати* (*ЗизГр*, 1), *обоучавати, ... прилична творити, оумоучати дшевнаа ... двизаніа* (*ІЗ* 1609, 5), *Орфографіа оучи(т) правъ писати, и гласо(м) в(ъ) реченіи(х) прамм оударати* (*СмГр*, 9), *конь ... разболись, якъ уже не надѣятися ему жити* (*ПМ*, 72), *Прійде спѣсъ ..., исполнити Писаніе* (*ТрЦв* 1631, 53), *повелѣ собрати всю братію* (*ПКП*, 80 зв.), *возведенъ бѣсть ... въ пѣстыню, искѣситсѣ ѿ діавола* (*ЄвКП* 1697, 8 зв.). Серед одиниць цієї групи звертають на себе увагу інфінітиви з основами на *рѣ* (*ре*) на зразок *мрѣти*: *се азъ идѣ оумрѣти* (*ОБ*, 11/2), *умрѣти Его ради* (*ПМ*, 126), *готови бо есмь и умрети вѣры ради* (*ПМ*, 63), *вѣѣщастесѣ оумрѣти мене ради* (*ТрЦв* 1642, 90 зв.), *по Четверодесѣтднемомъ Постѣ чрез(ъ) очищеніе ... стр(с)ти Г(с)да нашегѣ хотѣще жрѣти* (*ТрЦв* 1631, 27; *ТрЦв* 1642, 15), *сихъ челюсти съкрѣши, имѣци(х) ма пожрѣти* (*Тр*. 1646, 607), *видѣхъ ... змѣа, пожрѣт(и) хотѣци(а) ... ма* (*ПКП*, 197 зв.). Їхнє фонетичне оформлення – особливість церковнослов'янської мови. У давніх східнослов'янських пам'ятках, зокрема й в українських,

такого типу інфінітиви були представлені переважно з повноголоссям (*умерети, пожерети*) [9, с. 71–72] (згодом в українській мові в результаті впливу форм минулого часу та дієприкметників вони трансформувалися в утворення на зразок *умерти, пожерти* [2, с. 322; 9, с. 70]).

До групи інфінітивів з основами на голосні належить також і форма **КЛАТИСА**. У більшості зафіксованих випадків вона представлена (як і в старослов'янській мові) без приголосного перед **-ти**: **Азъ же глію вамъ не клатиса всако** (ОБ, 5/3 зв.; ЄВЛ 1644, 14; ЄВЛ 1690, 14 зв.; ЄВКП 1697, 14), *она же начаша клятись* (ПМ, 113). Крім того, в розглянутому матеріалі (у ПМ) зафіксовані поодинокі утворення із приголосними перед **-ти**: *Господиъ же ... нача словесы злыми клясти наемника* (ПМ, 123), *також начахомъ плысти* (ПМ, 54). Вони є, очевидно, наслідком впливу української мови. Утворювалися такі інфінітиви за аналогією до форм на зразок *класти, плести*, у яких *с* – результат дисиміляції (*клад-* + *-ти* = *класти*). Згодом звукосполука **-сти** в розмовному мовленні почала сприйматися як інфінітивний суфікс [2, с. 322; 9, с. 61] і виникли форми на зразок *плести, гнисти* і под., які представлені і в писемних пам'ятках [9, с. 61]. Можливо, що такого типу інфінітивом є й утворення **крестистти**, зафіксоване у *Тр. 1646*: **держимъ младенцъ ѿ прїимшагѡ ... на десной рѣцѣ, къ еже Ѡгласити и Крестистти егѡ, ... сїенникъ ..., да ... все по радѡ съвершитъ** (Тр. 1646, 19).

В інфінітивах з основами на приголосний здебільшого представлені зміни (або лише кінцевих приголосних основи, або й кінцевих приголосних основи й інфінітивного суфікса).

Якщо основа закінчувалася на **з, с**, зміни не відбувалися: **Князь же ... повелѣ приѣхати ... женѣ той, и Моисеа привезти** (ПКП, 183), **повелѣ везти себе в(ъ) Кїевъ** (ПКП, 284 зв.), **пришедѣ ... волю свою в(ъ)нести** (ІЗ 1609, 29), **посла его авѡа ... принести просфоры** (Лим., 13), **Сына ... своего моли ... спасти вѣрно славящихъ тя** (ПМ, 164).

При творенні інфінітивів з основами на губні приголосні в старослов'янській мові губні перед **-ти** опускалися й виникали форми на зразок **погрети** (при основі **погрѣв-**) [3, с. 278]. Однак згодом, уже в церковнослов'янських пам'ятках, з'являються форми з відновленими губними приголосними або з розширеним інфінітивним показником **-сти** (**сопсти, погрести**) [3, с. 278]. У церковнослов'янській мові української редакції, можливо, в результаті впливу української мови [9, с. 68–69], поширилися контаміновані форми з відновленими губними, але й з елементом **с** перед **-ти** (**погрѣвсти**). Саме такі інфінітиви з основами на губні приголосні є звичайними в розглянутому матеріалі (а в більшості обстежених пам'яток, крім *ОБ*, і єдино можливими): **І иде іосифъ погрѣвѣсти ѿца своего** (ОБ, 24 зв./2), **повелѣ іосиф ... погрѣвсти о(т)ца своего** (ТрЦв 1631, 3), **Г(с)ди, повели ми прежде погрѣвсти ѿца**

своего (ЄвЛ 1644, 24), сѣтъѡ ... Екатеринагы тѣло ... погребести повелѣ (ПКП, 11 нн), приближи бо сѡ Самарѡныни почерпѣсти водѣ (ТрЦв 1631, 520), воды ... прише(д)ши ... почръпсти (ТрЦв 1631, 555), Блженны(и) ... снйде къ днѣпрѣ почерпсти воды (ПКП, 176 зв.). В *ОБ*, крім того, виявлені інфінітиви на -сти (без губних): Никто же бо ѿ насѣ възвранитѣ ... погрести мртвеца (ОБ, 9 зв.), възвратисѡ іосифѣ ... погрести ѿца его (ОБ, 24 зв./2). Форми з пропущеними губними і без с (як у старослов'янській мові) в розглянутому матеріалі відсутні.

Передньоязикові зімкнені приголосні (д, т) перед -ти завжди змінювалися. Інфінітив за таких умов у переважній більшості випадків (як і в старослов'янській та українській мовах) закінчувався на -сти: И постави имѣ хлѣбѣ сти (ОБ, 8/2), сына въ повелѣніе дамты комоу, могоущемоу цѣлом(д)рїе его съблюсти (ІЗ 1609, 17 зв.), посылает(ъ) Оучѣники своѡ привести ослицѣ и жреба (ТрЦв 1631, 47), доколѣ стржете всеѣ, украси ма хотѡще (ПКП, 174), хѣдожник едѡ шерестисѡ възможе (ТрЦв 1631, 9 нн), Ѡведѡсїй всѡ правила Чинѣ тогѡ повелѣ ... прочести (ПКП, 9 нн). Інфінітиви з основою *нд-* у всіх випадках мали вигляд *ити* (або після префіксів на голосні -*йтти*): изведе ѡ ... ити на зє(м)лю ханаанскѣ (ОБ, 5/2), изтъйде в(ъ) Слнайскѣю горѣ ити (Лим., 1 зв.), приключисѡ пѣтемѣ тѣмѣ ити къщемѣ (ПКП, 49), *приключись ему изыйти въ путь* (ПМ, 58), повели ми прїйти (ЄвЛ 1644, 50). Крім того, в розглянутому матеріалі (в *ПМ*) зафіксоване одне вживання інфінітива, який при основі на передньоязиковий зімкнений (*т*) закінчується на -ци: *не възможно въ суровѣмѣ древѣ възнеци огнь* (ПМ, 176).

Задньоязикові приголосні (г, к) перед -ти також зазнавали змін. Інфінітиви при цьому в розглянутому матеріалі майже в усіх випадках закінчувалися на -ци: се свеко(р) твоей възходитѣ ... стръци овецѣ (ОБ, 18/2), въ Гееннѣ възрещи бѣсѣ може(т) (ІЗ 1609, 5), сицевѣѡ бѣ красоты (персіянка), кв не моци пре(з)витерѣ наготѣ еѡ зрѣти (Лим., 3), *старецѣ ... повели разряци кони* (ПМ, 58), Истинно ли хоцеши ѡрещисѡ всѣхѣ ... заблѣжденїй (Тр. 1646, 207), Лѣчше бѣ не пещисѡ тебѣ ѡ прихѡдѡщем(ъ) дни (ПКП, 81 зв.). У цій групі зафіксовані також поодинокі утворення на -жити: съверите первѣе пѣвѣлѣ, и свѡжите ихѣ в(ъ) снопы ко съжежти ѡ (ОБ, 5/8; ЄвЛ 1644, 44 зв.; ЄвЛ 1690, 46). У *ЄвКП 1697* у відповідному місці використана форма *сожеци* (ЄвКП 1697, 44 зв.). Крім того, в одній із обстежених пам'яток (у *ПМ*) зафіксовано два інфінітиви на -чи: *посла* (старецѣ) *послушника и купи ему мяса; принесѣ же, повели ему испечи е* (ПМ, 76), *Судїа же, не терпя прочее слышати хулима своего лжепророка, ... уста ему* (проповіднику) *потльчи повели* (ПМ, 125). Ці форми є, очевидно, результатом упливу

української мови, у пам'ятках якої в XVI–XVII ст. вони були звичайними для дієслів з основами на *з, к* [5, с. 252; 9, с. 80–83, 93–95].

Загалом же, щодо інфінітивів на **-ци** можна відзначити, що вони були, очевидно, яскравою особливістю церковнослов'янської мови кінця XVI–XVII ст. у порівнянні з тогочасною українською. Причому ця особливість добре усвідомлювалася староукраїнськими книжниками, про що свідчить майже повна відсутність у розглянутому матеріалі інфінітивів з основами на задньоязикові іншої структури (форми на *-чи* виявлені лише в одній рукописній пам'ятці, інфінітиви з відновленими *г, к*, які з XVII ст. вживаються в пам'ятках української мови [9, с. 83, 98; 10, с. 23], у розглянутому матеріалі взагалі не зафіксовані).

У старослов'янській мові, крім того, був представлений супін, форма, частково споріднена з інфінітивом за походженням та особливостями функціонування. Однак уже в пізніх старослов'янських пам'ятках супін починає виходити з ужитку й поступається своїми позиціями інфінітиву [6, с. 195; 13, с. 199; 3, с. 384]. Згодом у церковнослов'янській мові супін зовсім зникає. М. Смотрицькому він уже не був відомий [8, с. 124]. В обстежених пам'ятках замість супіна (у ролі додатка при дієсловах руху) використовується інфінітив: **И снѣде гѣ видѣти гра(д)** (ОБ, 5), **заѣтра бо Хѣ приходитѣ, ѡживити ... брата** (ТрЦв 1642, 2), **иде въ ... келію ... пѣти по ѡбѣчаю** (ПКП, 68). У розглянутому матеріалі (в *ОБ*) зафіксована лише одна форма, яка, можливо, є супіном: **ї иде исавѣ на поле лови(т) ловѣ ѡцѣ своемѣ** (ОБ, 12). Формотворчий суфікс тут позначений виносною літерою, тому точно встановити його склад неможливо. Підставою вважати наведену форму супіном, крім її функції, є також те, що це єдиний у проаналізованому матеріалі випадок, коли формотворчий суфікс (**-тѣ** чи **-ти**?) передається виносною літерою (тому вірогідним є, що це суфікс супіна **-тѣ**, можливо **-т**), у всіх інших він позначається літерами в рядках, за винятком рідкісних вживань, коли виносною літерою позначений голосний суфікса: **пожрѣт(и)**.

Отже, розглянутий матеріал засвідчив, що інфінітив у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст. значною мірою зберіг давні структурні особливості, характерні для нього ще в старослов'янській мові. Окремі з них (насамперед утворення на **-ци** від дієслів з основами на задньоязикові, а також, певною мірою, інфінітивний суфікс лише з **-и**) належали до характерних ознак церковнослов'янської мови у порівнянні з тогочасною українською. Разом із тим, у будові деяких різновидів цієї форми (в інфінітивах з основами на губні приголосні) відбулися зміни, зумовлені, зокрема, й впливом української мови.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку вбачаємо в залученні до аналізу ширшого кола пам'яток, зокрема рукописних. У багатьох рукописних пам'ятках норми вживання різних одиниць не є

послідовними, це може допомогти з'ясувати наскільки обов'язковими в церковнослов'янській мові були деякі особливості інфінітива, наприклад сполука **-ци** при основах на задньоязикові.

***Примітка.** Після скороченої назви джерела подано номер аркуша або сторінки, звідки взятий приклад. Позначка зв. вказує на зворот аркуша. Цифра перед позначенням аркуша (2/, 3/ і т. д.) в *ОБ* вказує на номер пагінації. Аркуші першої й другої пагінації спеціально не позначаються. Цифра /2 після номера аркуша в *ОБ* вказує на праву колонку, ліва спеціально не позначається. Виносні літери подані в круглих дужках у рядку, таким же способом подаються **ъ** і **ь**, позначені в текстах нарядковими знаками. Цитати з перевидань подаються звичайним шрифтом курсивом.

Перелік умовних скорочень назв використаних джерел

- СвКП 1697 – **Євангеліє или Бѣговѣствованіе** – Київ : Друкарня лаври, 1697. – 438 арк.
 СвЛ 1644 – **Євангеліон сирѣчь: Бѣговѣстіє Бѣдѣхвенныхъ евангелієстѣ** – Львів : Друкарня братства, 1644 – [12], 412 арк.
 СвЛ 1690 – Євангеліє. – Львів : Друкарня братства, 1690 – [27], 412 арк.
 ЗизГр – Зизаній Л. Граматика словенська / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1980. – 55 с.
 ІЗ 1609 – **Иже въ свѣтыхъ Оца нашено Іванна Златоустаго. Бесѣда изъбранная, ѡ вѣспитаніи чадѣ** – Львів : Друкарня братства, 1609. – [4], 40 арк.
 Лим. – **Лімонарь. Сирѣчь, цвѣтникъ** – Київ : Друкарня Соболя, 1628 – 183 арк.
 ОБ – **Библія сирѣч книги ветхаго и новаго завѣта** – Острог : Друкарня Костянтина Острозького, 1581. – 628 арк.
 ПКП – **Патерікъ или утѣчникъ печерскій.** – Київ : Друкарня лаври, 1661 – 314 арк.
 ПМ – Собственноручныя записки Петра Могилы // Архивъ Юго-Западной России, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ. – Кієвъ : Типографія Г.Т. Корчак-Новицкаго, 1887. – Часть 1, томъ 7. – С. 49–180.
 СМГр – Смотрицький М. **Грамматіки славенскія правліное Сунтагма ...** / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1979. – 492 с.
 Тр. 1646 – **Єухологіонъ албо молитвослов, или трѣбникъ** – Київ : Друкарня лаври, 1646 – 860 с.
 ТрЦв 1631 – Тріодь цвітна. – Київ : Друкарня лаври, 1631. – [22], 828 с.
 ТрЦв 1642 – **Трїодѣон си єсть Трїгѣснець свѣтой великой Пѣтдєсѣтницѣ.** – Львів : Типографія Михайла Сльозки, 1642. – [6], 433, [1] арк.

Література

- Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне вид-во, 1960. – 416 с.
- Булаховський Л. А. З історичних коментарів до української мови / Л. А. Булаховський // Вибрані праці в п'яти томах. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 217–568.
- Вайан А. Руководство по старославянскому языку / А. Вайан ; перевод с фр. В. В. Бородич ; под. ред. и с предисл. В. Н. Сидорова. – М. : Издательство иностр. лит-ры, 1952. – 446 с.
- Ван-Вейк Н. История старославянского языка / Н. Ван-Вейк ; перевод с нем. В. В. Бородич ; под. ред. и спредисл. Н. А. Кондрашова. – М. : Издательство иностр. литературы, 1957. – 368 с.
- Керницький І. М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. / І. М. Керницький – К. : Наукова думка, 1967. – 288 с.

6. Мейе А. Общеславянский язык [Текст] / А. Мейе; перевод с фр. и примеч. проф. П. С. Кузнецова; под. ред. проф. С. Б. Бернштейна; предисл. проф. Р. И. Аванесова и проф. П. С. Кузнецова. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1951. – 491 с.
7. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV – XVII ст. / В. В. Німчук – К.: Наукова думка, 1985. – 223 с.
8. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / В. В. Німчук – К.: Наукова думка, 1980. – 304 с.
9. Півторак Г. П. Мофологія інфінітива в східнослов'янських мовах (Порівняльно-історичний нарис). – К.: Наукова думка, 1974. – 144 с.
10. Примушко Наталія. Морфологія інфінітива з основами на гортанний і задньозагубний за пам'ятками староукраїнської мови / Наталія Примушко // Українська мова. – 2009. – № 2. – С. 21–25.
11. Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов / В. М. Русанівський – К.: Наукова думка, 1985. – 231 с.
12. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К.: Наукова думка, 1971. – 315 с.
13. Селищев А. М. Старославянський язык. В 2 ч. Ч. 2. Тексты. Словарь. Очерки морфологии: [учеб. пособие для студентов и аспирантов филол. ф-тов] / А. М. Селищев. – М.: Гос. учебно-пед. изд-во Мин-ва проsv. РСФСР, 1952 – 206 с.
14. Черных П. Я. Историческая грамматика русского языка / П. Я. Черных. – М.: Гос-ное уч-пед. изд-во Мин-ва проsv. СССР, 1952. – 313 с.

УДК 811.161.2.42

О. Л. Білка

ЯВИЩЕ ПОЛІСЕМІЇ ТА ЛЕКСИЧНОЇ ОМОНІМІЇ В БІОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Білка О. Л. Явище полісемії та лексичної омонімії в біологічній термінології української мови.

У статті розкрито критерії розмежування полісемії та лексичної омонімії в біологічній термінології. Доведено, що багатозначність розвивають здебільшого однослівні терміни вторинної номінації, які мають щонайбільше два значення. Омонімія біологічних термінів зумовлена втратою семантичних зв'язків між лексико-семантичними варіантами полісемічного слова.

Ключові слова: омонімія, полісемія, сема, семантичний аналіз.

Белка Е. Л. Явление полисемии и лексической омонимии в биологической терминологии украинского языка.

В статье раскрыты критерии разграничения полисемии и лексической омонимии в биологической терминологии. Доказано, что многозначность развивают однословные термины вторичной номинации, которые имеют более двух значений. Омонимия биологических терминов обусловлена потерей семантических связей между лексико-семантическими вариантами полисемического слова.

Ключевые слова: омонимия, полисемия, сема, семантический анализ.

Bilka O. L. Phenomenon polysemy and leksycheskoy omonymyy byolohycheskoy terminology in Ukrainian language.

In Article solved Criteria razhranychenyya polysemy and leksycheskoy omonymyy in byolohycheskoy terminology. Proved, that mnohoznachnost razvyvayut odnoslovnyye of

Terms vtorychnoy nomynatsyy, которые ymeyut more than two values. Omonymyya Biology terminov obuslovljeno rubbed semantycheskyh bonds Between lexical variants semantycheskymy polysemyyeshkoho words.

Key words: omonymyya, polysemyya, Sam semantycheskyy analysis.

Питання про розмежування лексичної омонімії та полісемії є досить складною проблемою. Одні мовознавці визнавали існування омонімії, натомість, заперечували полісемію. Так, О. Потєбня свого часу наголошував, «де два значення, там два слова» [5, с. 33]. Тієї самої думки дотримувався й Л. Щєрба: «Неправильно думати, що слова мають кілька значень. Насправді ми маємо стільки слів, скільки дане фонетичне слово має значень» [10, с. 78]. Цей погляд не сприймають сучасні мовознавці. Ю. Степанов, спираючись на вчення О. Потєбні про найближчі і найдальші значення слів, уважає, що «в кожную епоху слово функціонує в загальній мові у своєму найближчому значенні і водночас у різних спеціальних сферах спілкування, головним чином у мові науки, а також у різних професійних колективах – у своїх найдальших значеннях. Найдальші значення, розвиваючись на основі найближчих значень, зрештою досягають такої відмінності від найближчих, що перетворюються в спеціальні терміни-омоніми до вихідного» [9, с. 16].

Зовні явище полісемії подібне до лексичної омонімії, але це лише зовнішнє враження. Дослідники переконують, що двоє і більше номінативних значень можуть об'єднуватися в одному слові лише в тому разі, якщо одне або двоє з них є похідними від основного. Якщо ж такого зв'язку між значеннями немає, то ми маємо справу вже з двома омонімами [9, с. 13]. Г. Муқан зазначила, щоб визначити межу між полісемією та омонімією, треба розглядати зовнішні й внутрішні ознаки в нерозривній єдності, брати до уваги наявність чи відсутність внутрішнього значеннєвого зв'язку між семантикою співзвучних слів, і лише при втраті мотивування спільної ознаки в семантичній структурі слів уважати їх омонімами [4, с. 35].

На принципову відмінність між значеннями полісемічного і омонімічного слова звертає увагу О. Ахманова. Полісемія, на її думку, – це тотожність слова за наявності в нього двох або більшої кількості виразно відмінних значень, які мають зв'язок з прямим номінативним значенням, а омонімія – це зовнішній збіг за звуковою оболонкою двох і більше слів [2, с. 104]. В. Абаєв, розмежувавши полісемію і омонімію, схематично зобразив багатозначність як дві лінії, що виходять з однієї точки, тобто вказав на значеннєву залежність двох значень (схема 1), а лексичну омонімію, як дві паралельні лінії, що вказує на відсутність семантичних зв'язків між словами в сучасній мові (схема 2) [1, с. 33].

Відношення полісемії

Відношення омонімії

Серед критеріїв розмежування лексичної омонімії та полісемії, наявних у наукових дослідженнях, найприйнятнішим є: семантичний аналіз лексичних значень слів, що мають однаковий план вираження; виявлення типу зв'язку між семами (повторюваних, тобто регулярних, або нерегулярних); з'ясування дериваційних зв'язків мовних одиниць; порівняння їхніх граматичних значень; установлення належності однозвучних слів до різних тематичних груп тощо [6, с. 129]. Оскільки перехід багатозначності в лексичну омонімію є живим процесом, то між цими явищами немає і не може бути абсолютної межі. «Разом із безсумнівними лексичними омоніміями, – резюмує О. Романова, – спостерігаємо проміжні випадки, особливо тоді, коли лексична омонімія утворюється внаслідок розщеплення структури терміна-полісеманта» [7, с. 129]. Дослідниця порушує актуальне питання про необґрунтоване та невиправдане об'єднання у словникарських працях значень, що не мають спільної семи, в одній семантичній структурі. Як приклад подаємо лексикографічне опрацювання мовної одиниці **глухар** у Великому тлумачному словнику сучасної української мови [ВТССУМ]: **глухар** – «1. Великий птах з родини тетеревових. 2. Глуха людина. 3. Великий гвинт із шестигранною або квадратною голівкою» [3, с. 246]. Перші два значення мають спільну сему «глухий», а третє вважаємо омонімічним до кожного з них. На наш погляд, слід подавати значення слова **глухар** як омонімічне: **глухар**₁ (перше та друге значення) – **глухар**₂ (третє значення).

У ВТССУМ безпідставно кодифіковано як лексичні омоніми й деякі інші одиниці. Напр.: **щитник**₁ – «ремісник, який виготовляє щити»; **щитник**₂ – «багаторічна рослина з довгими (до 100 см) пірчастими листками, покривальце спорангія якої схоже на щит» [3, с. 1639]. З огляду на те, що ці значення мають спільну сему «щит» (ремісник виготовляє щит і покривальце спорангія у папоротей має щитоподібну форму), пропонуємо вважати їх полісемантами: **щитник**₁ (перше і друге значення). **Ягідник**₁ – «1. Куцова рослина, яка дає їстівні плоди – ягоди. 2. Той, хто вирощує ягідні культури або збирає ягоди». **Ягідник**₂ – «місце, де ростуть ягоди» [3, с. 1645]. Усі три значення мають спільну сему «ягода», тому їх слід подавати в одній словниковій статті: **ягідник** (перше, друге і третє значення). **Туніка**₁ – «1. Одяг стародавніх римлян, вид сорочки з короткими рукавами чи без рукавів. 2. Одяг у вигляді мішка з отворами для голови і ніг, який зазвичай покриває все тіло. **Туніка**₂ – «1. зоол. Складка шкіри у деяких безхребетних тварин, що оперізує тіло. 2. бот. Зовнішній шар конусоподібної верхівки рослин» [3, с. 1485]. Усі чотири значення цього слова мають спільну сему «покривати що-небудь», тому пропонуємо вважати їх полісемантами: **туніка** (перше, друге, третє і четверте значення).

Явище лексичної омонімії досить часто ототожнюють із виявом багатозначності. У полісемічних словах наявні два і більше різних

значення, які, на відміну від омонімів, мають зв'язок із первинним словом. «Якщо полісемія упорядковує терміни всередині терміносистеми біологічних наук, тобто формує її ядро, – зазначає Л. Симоненко, – то лексична омонімія належить до тих процесів, які упорядковують номінативні одиниці біологічної терміносистеми і цим зв'язують її з іншими науковими системами» [8, с. 46]. Основним критерієм розмежування лексичної омонімії та полісемії має бути саме семантичний аналіз лексичних значень слів, за яким устанавлюємо наявність чи відсутність значеннєвого зв'язку між семами цих одиниць.

Література

1. Абаев В. И. О подаче омонимов в словаре / В. И. Абаев // Вопросы языкознания. – 1957. – № 3. – С. 31–43.
2. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии : [Текст] / О. С. Ахманова. – М. : Просвещение, 1957. – 362 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов. та СД) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
4. Мукан Г. М. Багатозначність і омонімія / Г. М. Мукан // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 8. – С. 30–36.
5. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : [Текст] / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
6. Родзевич Н. С. Про будову складних слів у сучасній українській мові / Н. С. Родзевич // Українська мова в школі. – 1952. – № 6. – С. 10–19.
7. Романова О. О. Українська термінологія швацької промисловості: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Оксана Олександрівна Романова. – Харків, 2009. – 201 с.
8. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: формування та функціонування : [навч. посіб.] / Л. О. Симоненко. – Умань : РВЦ «Софія», 2006. – 104 с.
9. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания : [учеб. пособие.] / Ю. С. Степанов. – М. : Просвещение, 1975. – 271 с.
10. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Л. В. Щерба // Избранные труды по языкознанию и фонетике. Т. 1 – Л. : ЛГУ, 1985. – С. 54–91.

УДК 811.161.2'27

Л. А. Білоконенко

«НЕОБРАЗЛИВА» ЛЕКСИКА КОНФЛІКТУ

Білоконенко Л. А. «Необразлива» лексика конфлікту.

Автор аналізує маркери конфлікту, які є стилістично й емоційно нейтральними лексемами, доводячи, що ці мовні елементи, за певних умов, мають здатність порушувати процес спілкування, створюють основу вербального міжособистісного конфлікту. Описано розподіл «необразливої» лексики конфлікту на три тематичні групи залежно від характеру оцінки опонента і ступеня неузгодженості між сторонами.

Ключові слова: комунікативний акт, вербальний конфлікт, лексичний маркер конфлікту, негативно-оцінне значення.

Белоконенко Л. А. «Неоскорбительная» лексика конфликта.

Автор анализирует маркеры конфликта, которые являются стилистически и эмоционально нейтральными лексемами, доказывая, что эти языковые элементы, при определенных условиях, обладают способностью нарушать процесс общения, создают основу вербального межличностного конфликта. Описано распределение «неоскорбительной» лексики конфликта на три тематические группы в зависимости от характера оценки оппонента и степени расхождения между сторонами.

Ключевые слова: коммуникативный акт, вербальный конфликт, лексический маркер конфликта, негативно-оценочное значение.

Bilokonenko L. A. «Inoffensive» lexis of conflict.

The author analyses the markers of the conflict which are stylistically and emotionally neutral lexemes, also proving that the language elements, in certain circumstances, can interfere with the process of communication and form the basis of verbal interpersonal conflict. «Inoffensive» vocabulary of the conflict was described and distributed into three thematic groups, depending on the nature of the assessment opponent and measures of disagreement.

Key words: act of communication, verbal conflict, the lexical marker of conflict, and negative-estimated value.

Вітчизняні та зарубіжні лінгвісти, звертаючись до аналізу процесу комунікації, нерідко здійснюють його у площині факторів позитивної мовної взаємодії осіб, успішної мовленнєвої діяльності, «правильного» вибору знаків мови задля «симетричності» комунікативного акту (В. Барнет, Н. Гастєва, Т. Григор'єва, А. Єдлічка, О. Земська, В. Іцкович, М. Лисенко, О. Нікіфоров). Інші говорять про «асиметрію» акту спілкування, непорозуміння між учасниками комунікації, збій і комунікативний розрив між особами, в результаті чого виникає і вербальний конфлікт (І. Жарковська, І. Рудик, Ю. Саплін, Л. Чайка, О. Черненко та ін.), або робиться спроба дослідити «спорідненість» усіх мовних сигналів у комунікації, пояснити «гармонійність» цього процесу, що полягає у поєднанні деструктивних і конструктивних мовних моделей (В. Борисевич, А. Ішмурагов, В. Нестеренко, О. Розов, В. Третьякова). Серед концепцій, в яких аналізується конфліктна комунікація, важливою для нашого дослідження вважаємо систему поглядів Н. Лумана про співвідношення понять «комунікація → конфлікт → текст», який розуміє конфлікт не як переривання чи припинення комунікації, не як її спотворення, а продовження у певній формі: «Про конфлікти ми будемо говорити завжди, коли виникає протиріччя комунікації <...> Конфлікт є оперативне надання протиріччю самостійності завдяки комунікації» [1, с. 508]. Дослідник не зводить конфлікти до неполадок у комунікації, говорячи, що комунікація – це аутопойетичний (грец. *αυτος* – сам, *ποίησις* – створю, буквально «самостворення») процес соціальних систем, а конфлікт – це соціальні системи, що виникають з певних причин в інших системах, які не є підсистемами й існують паразитично [1, с. 509].

Уважаємо за можливе дещо уточнити перебіг певних процесів у спілкуванні, звернувши увагу на особливі знаки мови, які у стилістичному плані не відносяться до оцінного фонду української мови, але за певних умов у дискурсах будь-якого виду вони мають здатність викликати мовну агресію, впливати на виникнення та розвиток вербального конфлікту, перешкоджати здійсненню успішної комунікації. Ми називаємо їх «необразлива» лексика, розуміючи за цим їхню властивість здебільшого використовуватися як стилістично й емоційно нейтральна чи майже нейтральна, але за умови «асиметрії» у спілкуванні вони реалізують негативну оцінку опонента, його мовлення чи поведінки, тобто стають елементами конфліктної комунікації.

Предметом нашого дослідження є лексичний рівень мови у вербальному конфлікті. Вербальний конфлікт ми розглядаємо як особливий тип спілкування, в якому засобами мови відбувається репрезентація неспівпадіння в інтересах, поглядах, цілях, позиціях тощо сторін конфлікту. Мета дослідження – виявити та описати знаки мови, які є стилістично й емоційно нейтральними, але в умовах вербального конфлікту створюють «тезаурус конфліктних сигналів» [3, с. 138], установлюючи ступінь неузгодженості між сторонами. Джерельною базою дослідження є біля 90 конфліктів, які зафіксовано в різних видах українськомовного дискурсу.

Порушення процесу мовного спілкування визначається конкретними мовними моделями, які переводять комунікативний акт в іншу площину – вербальний конфлікт. Будь-яка модель є більш-менш простим конструктом у порівнянні з самим об'єктом реальності, що представляється нею. Якщо припустити, що гармонійне спілкування відбувається на основі взаємодії мовців зі знаком + скажімо, це буде схема $A (+) \leftrightarrow B (+)$, де A і B – комуніканти), а збій у спілкуванні буде результатом невідповідності у сприйнятті реплік іншої особи (схеми $A (+) \leftrightarrow B (-)$, де «мінус» – це негативне ставлення до мовної поведінки опонента), через що «комуніціюється неприйняття комунікації» за схемою $A (-) \leftrightarrow B (-)$, то можна запропонувати й модель, яка враховуватиме прихований конфліктний потенціал мовних знаків:

$$A (+/-) \leftrightarrow B (-) \text{ або } A (+/-) \leftrightarrow B (+), \text{ або } A (+/-) \leftrightarrow B (+/-).$$

Запропонована нами модель формально відтворює реакцію адресата на акцію адресанта, який маніфестує «плюс» у ставленні до особи, але передбачає певну, нерідко негативну, оцінку опонента чи його поведінки.

«Необразлива» лексика вербального конфлікту належить до літературного пласту мови, зафіксована словниками української мови, де не має стилістичного маркування, але дозволяє охарактеризувати будь-які риси характеру, зовнішності опонента, описати соціальні особливості манери його поведінки, визначити своєрідність мовлення. Ці маркери конфлікту, на відміну від негативно-оцінних, відкрито не реалізують семантику

критики, неповаги, невдоволення та ін., як пейоративи, не є свідомою образою, що принижує іншу людину, як інвективи. Використання особою подібної лексики не суперечить конфліктній комунікативній меті індивіду, але характеризує його особистісні якості, визначає рамки інституційного спілкування, міру цінності міжособистісних стосунків та орієнтації на інтереси протилежної сторони.

Мовець нерідко у вербальному конфлікті вдається до ще толерантніших форм, які також можуть реалізувати оцінну семантику, але в більш доброзичливому варіанті – до евфемізмів. Евфемізм ми тлумачимо (слідом за Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко й О. М. Мацько) як «пом'якшувальну назву грубих явищ, уникнення слів із неприємним забарвленням» [2, с. 436]. Евфемія розглядається нами як ще один із проявів категорії експресивності, основною ознакою якої є «приглушений» вираз емоційно-оцінного ставлення адресанта до адресата і до змісту висловлювання.

«Необразливу» лексику й евфемізми можна розподілити на три тематичні групи, а саме:

1) оцінка особистісних якостей опонента: морально-етичних, утилітарних, естетичних;

2) оцінка дій учасників конфлікту;

3) оцінка соціально-психологічних умов перебігу конфлікту.

До першої групи належать знаки мови морально-етичної оцінки опонента:

1) оцінка «агресивність, грубість, злість, жорстокість, зухвалість, деспотизм»: *безжалісний, безсердечний, гнівний, забіяка, злий, зловісний, лихий, лютий, мучитель, недобрий, немилосердний, непривітний, різкий, сварливий, сердитий, суворий, безцеремонний, нахаба, зухвалий, деспот*;

2) оцінка «балакучість, хизування, зверхність, брехливість, хитрість»: *буркотун, говіркий, крикун, хвалькуватий, зарозумілий, зверхній, самовпевнений, самозакоханий, погордливий, вигадник, обманщик, оповідач*;

3) оцінка «жадібність, марнотратство, заздрісність, лицемірство, підлість»: *жадібний, марнотратник, заздрісник, лукавий, нецирий, корисливий, мстивий, неприємний, підступний, противний, улесливий*;

4) оцінка «боягузтво»: *боязкий, дикий, лякливий, несміливий, обережний, переляканий, полохливий, поміркований, розважливий*;

5) оцінка «здатність до злочину, легковажність»: *грішний, злодій, нечесний, ошуканець, спритний, хитрий, хуліган, легковажний, несерйозний*;

6) оцінка «безкультур'я»: *безграмотний, безкультурний, невихований, невчений, неінтелігентний, некультурний, неосвічений та ін.*

Маркери рівня соціальної адаптації опонента:

1) оцінка «матеріальний стан»: *багач, бездомний, бідний, бідняк, бродяга, економний, жебрак, небагатий, скромний, старець*;

2) оцінка «лінь»: *лінивий, симулянт*;

3) оцінка «розумова обмеженість»: *наївний, недосвідчений, некмітливий*,

непередбачливий, нерозумний, нікчемний, розумово обмежений;

4) оцінка «неадекватність»: *божевільний, дивак, дивний, неврівноважений, психічно нестійкий, розсіяний, чудний;*

5) оцінка «рівень соціальної взаємодії, особистісна взаємодія»: *низи суспільства, пересічні громадяни, рядовий, невизнаний, неприйнятий та ін.*

Номінації естетичної оцінки опонента:

1) оцінка «надмірна / недостатня вага»: *важкий, вайлуватий, великий, виснажений, вутлий, колоритний, кремезний, неповороткий, огрядний, округлий, пишний, повний, тілистий, утлий, худий, худорлявий, цуплий;*

2) оцінка «молодість, старість»: *недосвідчений, новачок, немічний, підстаркуватий, пристаркуватий;*

3) оцінка «зовнішня непривабливість, фізичні особливості»: *некрасивий, непоказний, неоковирний, непримітний, несимпатичний, оригінальний, своєрідний, специфічний, нездоровий, ослаблений, слабкий;*

4) оцінка «надмірний / недостатній зріст»: *височенький, довгов'язий, довгообразий, довготелесий, зависокий, маленький, невеликий, низький;*

5) оцінка «неохайність / надмірна увага до своєї зовнішності»: *неакуратний, нечепурний, неохайний, випещений, франтуватий та ін.*

Друга група – мовні елементи, що «оцінюють» дії учасників конфлікту, наприклад: *блокувати, вбити, забрати, завдавати ударів, зіткнутися, зіштовхнутися, знищити, ліквідувати, нейтралізувати, позбутися, прибрати, ударити, усунути та ін.* Третя група – оцінка соціально-психологічних умов перебігу конфлікту, а саме: психологічне сприйняття ситуації, психологічний тиск, вербальна агресія: *вимагати, грубити, грозити, залякувати, збентежений, збуджений, схвилюваний, зганьбити, зневажати, знеславлювати, контролювати, не дозволяти, не зважати, кривдити, не поважати, неприємно вражати, нехтувати, перевіряти, пересвідчуватися, повчати, принижувати, шантажувати та ін.*

Наприклад, у політичному дискурсі, який має своєю метою досягнення й утримання політичної влади, використовуються знаки мови, що дають можливість «розгорнути» мовну діяльність в особливому соціальному просторі, де необхідно орієнтуватися не лише на власні інтереси, але і враховувати обставини, за яких відбувається взаємодія (Верховна Рада, з'їзд політичної сили, політичне ток-шоу, прес-конференція тощо), статус опонента (представник іншої політичної сили, державний, громадський діяч, політик з іншої держави та ін.) і наявність «третьох осіб» (громадськість, журналісти, спостерігачі). Такий конфлікт вирізняється тим, що індивід наділений певною соціальною роллю, тому повинен враховувати враження оточуючих від його дій і мовлення.

Політичний дискурс зумовлює вибір мовних знаків у вербальному конфлікті, які, з одного боку, гарантують адекватну оцінку опонента та його поведінки, а з іншого, представляють і особу мовця у потрібному

ракурсі, «забезпечують» імідж політика. Для створення негативного образу адресата цілком можливе використання слів, що мають стійкий негативний оцінний компонент, у т. ч. пейоративів, інвективів, але при цьому виникає загроза негативного сприйняття вже і самого адресанта. Послугуватися у конфлікті лексемами без негативної оцінки, навіть словами з позитивною конотацією для опису взаємодії з опонентом, досить вигідно. Такий вибір формує суспільне сприйняття політичного діяча як людини толерантної, вихованої, освіченої, яка сама дотримується морально-етичних норм у житті. Зокрема, під час обговорення питання про візит лідерів опозиції до Президента в одному з телевізійних ток-шоу представник правлячої партії звинуватив опозицію в боягузтві, нерішучості, політичному безкультур'ї, не використавши при цьому жодного з названих слів: *Лідер опозиції повинен мати мужність вийти на діалог із владою; Повинні мати опоненти достатньо політичної культури, щоб вислухати президента*; а представник опозиційної партії для оцінки «рівня адекватності» опонента використовує інший маркер: *Для мене дивна позиція Г<...>а* (все: канал «ІНТЕР», «Шустер LAVE», 21.06.13), явно уникаючи образливих номенів, але негативна оцінка опоненту представлена.

На телебаченні останнім часом особливо популярними є різноманітні шоу й аналітичні програми, у яких беруть участь пересічні українці. Обговорюючи певні політичні, культурні, побутові, сімейні та ін. проблеми, вони нерідко виступають як учасники конфліктів і поведуться у цих ситуаціях відповідно до того, як звикли це робити у позаекранному житті. Тому вживання опонентами у таких сутичках низько-оцінної лексики не викликає подиву. Водночас маємо констатувати, що присутність глядачів, умови студії, певною мірою відредагований контекст обговорення, сам ефір змушують учасників програм дещо контролювати власне мовлення (хоч і не завжди успішно). Наприклад, у репліці *Багато що залежить від людини, але трапляються просто неадекватні люди* (канал «Україна», «Говорить Україна», 28.05.13) адресант уникає слів типу *божевільні, ненормальні або дурні*; у реакціях *Ви розказуєте казки!* (там же, 22.05.13), *Що ти фантазуєш?* (канал «Інтер», «Судові справи», 25.05.13) адресат явно вважає адресанта брехуном; питання адресанта *Ти що, дивна?* (канал ICTV, «Навчіть нас жити», 21.07.13) містить оцінку рівня розумового розвитку опонентки; прихований опис вербальної агресія подано в репліці дружини у сімейному конфлікті *Не хочу, щоб ти так сухо зі мною спілкувалася* (там же, 21.07.13). Немало подібних прикладів зустрічаємо й у художніх текстах.

Маніпулювання «необразливою» лексикою стає реальністю в конфлікті завдяки такій характеристиці мови, як семантична рухливість слова, можливість відмежування конотацій від основних його значень, варіативність цих значень, заміна слів, акцентування асоціативних зв'язків. Це своєрідна мовна «гра», яка може передбачатися «правилами»

конфліктної поведінки опонентів у певному виді дискурсу. Описані знаки мови виступають як неоднозначний мовний елемент, ці нібито «необразливі» слова стають додатковим інформаційним полем у суперечці, засобом вираження ставлення до опонента, регулятором стратегії і тактики мовців. Вони впливають на поведінку конфліктантів, дають характеристику опоненту за різними ознаками, визначають його дії, психологічний стан, мовлення, майже не порушуючи правила і норми спілкування в соціумі, але при цьому розставляють свої конфліктні акценти, умовно формалізують і спрощують насправді складне явище.

Література

1. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Никлас Луман ; [пер. с нем. И. Д. Газиева]. – СПб. : Наука, 2007. – 648 с.
2. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
3. Сучкова Г. М. Прагматика межличностного взаимодействия / Г. М. Сучкова. – СПб. : СПбГУ, 2005. – 240 с.
4. Третьякова В. С. Речевая коммуникация: гармония и конфликт : [монография] / Вера Степановна Третьякова. – Екатеринбург, 2009. – 230 с.

УДК: 811. 161' 373. 611' 367.621

П. І. Білоусенко

ПОХОДЖЕННЯ СЛОВОВІРНИХ МОДЕЛЕЙ ОБСТАВИННИХ ПРИСЛІВНИКІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Білоусенко П. І. Походження словотвірних моделей обставинних прислівників у східнослов'янських мовах.

Обґрунтовано синтаксичну природу походження словотвірних моделей обставинних прислівників в історії східнослов'янських мов.

Ключові слова: деривація, адвербіалізація, морфолого-синтаксичний спосіб, історичний словотвір, словотвірна модель, східнослов'янські мови.

Белоусенко П. И. Происхождение словообразовательных моделей в восточнославянских языках.

Обоснована синтаксическая природа происхождения словообразовательных моделей обстоятельственных наречий в истории восточнославянских языков.

Ключевые слова: деривация, адвербиализация, морфолого-синтаксический способ, историческое словообразование, словообразовательная модель, восточнославянские языки.

Bilousenko P. I. The development of the word forming models of the adverbial adverbs in the East Slavic Language.

The syntactic nature of origin of word forming models of adverbial adverbs in the history of east Slavic languages was substantiated.

Key words: derivation, adverbialization, morphosyntax way, historic word forming, word forming model, East Slavic Languages.

У східнослов'янському мовознавстві в питанні про словотвір прислівників тривалий час не було посутніх розбіжностей: дослідники адвербіальних систем української, російської і білоруської мов вважали морфолого-синтаксичний спосіб панівним у поповненні цього класу слів, що було обґрунтовано в монографії О. М. Федорук-Галкіної «Прислівник у сучасній російській мові» (М., 1939). Пізніше основні ідеї цієї праці лише уточнювалися в деталях. Лінгвістична думка була зосереджена, головним чином, на вивченні процесу адвербіалізації, умов її виникнення, факторів, що сприяють цьому процесові та його наслідкам. Шляхом адвербіалізації творяться, головним чином, прислівники місця, часу, способу [6, с. 9].

Дослідники вказували й на те, що завершення процесу адвербіалізації характеризується тим, що прийменники (у прийменниково-іменних конструкціях), так само як і флексії (у формах слів різних частин мови), перетворюються на словотворчі афікси [1, с. 380; 16, с. 282]. Ю. Шевельов також підкреслював, «що в ролі наростків він (прислівник – П. Б.) найчастіше використовує ті морфеми (значущі частини слова), які в іменах правлять за закінчення» [21, с. 360].

З огляду на це погляди вчених на традиційну словотвірну класифікацію прислівників зазнали певних змін. Зауважимо, що вже О. М. Федорук-Галкіна у згаданій праці, аналізуючи такі прислівники, як «ползком», «кувырком», «броском», припускає, що «вони, можливо, і не були ніколи іменниками, що це особливий вид підсилювального слова, утвореного від дієслова, і, ймовірно, «ползком» – було можливе при «ползати», так само як «ходуном» – тільки при «ходити» [19, с. 57]. Деякі прислівники ніколи не були відмінюваними іменниками», – підкреслював І. К. Чапля [20, с. 22]. У 60-х роках утверджується думка, що українська мова має в своєму складі *досить багато* (виділено нами – П. Б.) прислівників поза адвербіального походження [1, с. 386]. Морфологічний спосіб творення стає предметом серйозних досліджень. Вивчення широкого фактичного матеріалу показало: наявність слів-зразків послужила поштовхом до появи нових дериватів, прислівнику як лексико-граматичному класу слів притаманне й внутрішньоприслівникове словотворення, що здійснюється за допомогою префіксів і суфіксів [18, с. 9–10]. На основі морфолого-синтаксичного способу творення прислівників з'являється новий спосіб – морфологічний [8, с. 29]. Дериваційний підхід до творення префіксальних і конфіксальних прислівників завойовує прихильників у східнослов'янському мовознавстві [див. 8, с. 29; 16, с. 282; 18, с. 10; 5 та ін.].

Кілька праць І. Ф. Мазанька, учня Ф. П. Філіна, [див. 10; 11; 12 та ін.] і його ж кандидатська дисертація «Творення прислівників у російській мові XI–XVII ст. (на матеріалі лексико-семантичних груп зі значенням просторової орієнтації)» (М., 1977) становлять суто дериваційну

концепцію творення обставинних прислівників. Дисертант стверджував, що «традиційна морфологічна класифікація прислівників давньоруської мови неповна», що «п'ять її розрядів (прислівники, утворені від іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів – П. Б.) не відображають найважливіших способів творення прислівників» [10, с. 123]. Проаналізувавши писемні пам'ятки, близькі чи ідентичні за змістом, у яких виявилось співвідношення за формою і за значенням безпрефіксних і префіксальних прислівників, дослідник дійшов висновку, що префіксальні адвербативи утворилися від первинних прислівників шляхом приєднання до останніх префіксів [10, с. 112]. І. Ф. Мазанько, зокрема, зауважував, що *посторонь* «поряд, біля, обіч» походить не від іменника *сторонь*, як вважалося раніше, а від прислівника *сторонь*, адже, за даними пам'яток, *сторонь* – прислівник [Там само с.117]. Таким способом, на думку цього мовознавця, утворено прислівники *впередѣ*(ѣ), *доньне*, *додньсь*, *вночь* (*вночи*) і багато інших. Зрештою, І. Ф. Мазанько заявив, що «процес творення прислівників за словотвірними моделями є не переродження чи переростання адвербіалізації в деривацію, а закономірний розвиток словотворчих процесів всіх історичних стадій мови» [11, с. 2], унаслідок чого деривація стала «одним із найбільш продуктивних способів творення прислівників» [10, с. 124]. «Якщо навіть існують схожі на прислівники синтаксичні конструкції, то до творення прислівників вони не мають ніякого стосунку, оскільки прийменниково-відмінкова форма не переходить у прислівник, не прагне до адвербіалізації й не розвивається в цьому напрямку. Прислівники творяться дериваційним шляхом» [10, с. 115].

Наші спостереження показують, що справді, у найдавніших східнослов'янських пам'ятках уживалися безпрефіксні прислівники – адвербіалізовані форми різних відмінків іменників та прикметників типу *верхъ* «вверх», *перекъ* «впоперек», *вечерь* «увечері», *ночь* «вночі», *утро* «вранці», *осень* «восени», *горѣ* «вгорі», *низъ* «вниз», *низоу* «внизу», *лѣтѣ* «літом», *веснѣ* «весною», *верхоу* «вгорі», *перво* «спочатку, щойно», *долу* «додолу», *долѣ* «внизу», *далече*, *давно*, *долго*, *ближе* тощо, наприклад: *звѣда висѣ ... горѣ* (XI/XIII–XIV ХА 17); *низъ пасти с колесница* (203); *оузряши много ... омраченья днѣвное и тѣгости телесны долу и горѣ истѣкающимъ* (245); *бѣ на нѣси выспри и ты на земли низоу* (313); *далече* (1076 СДЯ II 423); *перво насъ гоубити* (к. XII/бл. 1425 ЛК 297); *борци стоице горѣ въ бронѣхъ* (423); *томъ же лѣтѣ ша Поло(т)чане Рогъволода* (445); *Изъславъ поиде своими полкы горѣ на броды* (448); *горѣ верху написано есть* (1106–1108 ХД 9); *теремець ... верху кругомъ* (10); *есть мѣсто на земли долѣ* (31), пор.: *Он же съврѣже ю долу* (III/XV КП 34); *вѣси ѣ же бывши ... поидоста на ѣтвезѣ* (1213/бл. 1425 ЛГВ 776) тощо.

Дійсно й те, що панівна більшість цих форм пізніше була замінена

префіксальними чи конфіксальними дериватами, і хоч процес заміни розпочався в найдавніші часи, безпрефіксні форми нерідко фіксуються пізнішими українськими пам'ятками, а частина з них функціонує в діалектах і досі, пор: *и видѣвъ люди издалеча Александръ* (XI/XIII–XIV ХА 45); *ибо Июдтска жизни не изнизоу имаше начальстви всѧ* (289); *ускорє бысть разрушилъ Уркана* (XI/XVI ИФ 181); *хотѣхом бѣжати вънизъ* (XIII/XV КП 10); *се бо испєрва списавишу* (20); *и приѣхаша Половци напередъ* (к. XIII/бл. 1435 ЛГВ 802); *до Перѣнова Дѣба горѣ Скломь* (1302 П 19), пор. *горі* «уверх, вгору, нагору» (Піпаш 38), «вгору», (Негрйч 52), *горі йсти вєчерь* *и рано* (др. пол. XVIII КЛ 105); *ω(m) того села на низъ днѣстромъ ... тлєнеть* (1433 125); *верху* іменована *мѣста* (1437 136); *сверха* *выписана села* (1451 159); *летє* (XV ССУМ I 554); *горѣ* (1375 ССУМ I 254) тощо.

Це саме спостерігаємо в історії російської мови: *пожня ...от ивовъго куста верхъ до коньць логу* (XV СлРЯ XI–XUII П 101) «вгору», пор. сучасне *вверх*; *оживє, аки сонце огрєявшє вєснє* (XVI Там само 114); *персты два сложиши ... и подьяша горѣ* (1682 IV 79) «вгору»; *Поликарпъ долу главу поник* (1691 IV 295) «вниз»; *Любо низъ под. холмом или под. каменiemъ* (XVI XI 368) «вниз»; *Моцно вамъ естъ здѣ низу на земли промыслъ и помощь обрѣсти* (1674 XI 375). Безпрефіксні форми збереглися й у сучасних російських діалектах: *Рыба-та ночью вєрх идет* (Арх III 129) «наверх»; *Низ головой* (СРНГ, 21, с. 224) тощо.

Безпрефіксні форми прислівників документуються на різних етапах розвитку білоруської мови та в сучасних білоруських діалектах: *низу* «знизу» (1516–1519 ГСБМ ХХ 398), *вєснє* «весной» (к. ХНІ – поч. ХVІІ ІІІ 146); *Ночь при ночь вартуем* (Нос I 342); *Косць в горлѣ перекъ сѣла* (ІІ 104); *Долі гарячок настаў, лі печы* (Ян 106) та ін.

Однак запропонований І. Ф. Мазаньком дериваційний підхід до вивчення прислівника не дає відповіді на суттєве питання: чим викликаний процес деривації, тобто яке значення (чи його модифікацію) вносив префіксальний елемент у новостворений прислівник. Вказівка на мету словотворчого акту має вивести на передній план у вивченні словотворення його семантичний аспект [23, с. 252].

До того ж згаданий підхід не давав відповіді на питання про походження словотвірних моделей прислівника. Цю проблему було порушено в книзі О. І. Янович «Наречие в истории русского языка: Генезис и функционирование основных морфологических типов производных наречий» [24] та деяких її статтях. Прислівники, які утворені шляхом адвербіалізації, дослідниця відносить до ядра морфологічного типу; прислівники ж, утворені за відповідними моделями (вторинні прислівники), перебувають на периферії певного структурного типу. Ядро і периферія,

таким чином, розрізняються у згаданій праці не за ступенем продуктивності, а за походженням. І. Ф. Мазанько підкреслював, що прийменники не можуть самостійно поєднуватися з прикметниками [11, с. 12], і на цій підставі виключав можливість адвербіалізації сполучення прийменника і прикметника. О. І. Янович обстоює думку про творення прислівників типу *вскорѣ, емалѣ, порану, отьдалеча* із словосполук *в скорѣ врѣмене, по рану времени, оть далеча пути* тощо в результаті згоргання атрибутивно-іменних словосполучень з наступною адвербіалізацією форми субстантивного прикметника [див. 24, с. 8–9], а, отже, й утворення відповідних адвербативних моделей.

Давню ідею лексико-семантичної конденсації [див., зокрема, 25] О. І. Янович обґрунтувала на великому фактичному матеріалі. Для цього багато вихідних форм (неконденсованих словосполучень) було штучно реконструйовано. Зрештою, ця позиція, як така, що вже відстоялася в науці, потрапляє в підручники з історичної граматики російської мови [див., наприклад, 7, с. 366–367]. Проте все розмаїття префіксальних чи конфіксальних прислівникових форм української мови важко звести до «неконденсованих словосполучень», хоч характер синтагматичних зв'язків (виразний інколи і в сучасній мові) неконденсованих словосполучень, що існували паралельно з ізосемантичними прислівниками, безумовно впливав на морфологічне оформлення останніх.

Спостереження над прийменниково-відмінковими конструкціями й прислівниками, що мають однозвучні з прийменниками префікси, дозволяє стверджувати, що традиційні погляди на природу і сутність творення словотвірних моделей прислівника загалом у своїй основі не були хибними. Зокрема, жоден прислівник розгляданого типу не має префікса чи препозитивного елемента конфікса, який не був би однозвучний з прийменником. До того ж на походження обставинних прислівника вказує їхня природа. «Включення окремих слів, форм слів і синтаксичних сполучень у ту чи ту мовну групу завжди зумовлено їхньою функцією» зауважував Пауль [див. 15, с. 278]. Такою функцією для прислівника з самого початку його виникнення було виконання ролі обставини [17, с. 120; 7, с. 364 та ін.], що спостерігається на всіх етапах формування цієї категорії слів [див. 13, с. 377; 2, с. 306; 7, с. 364 та ін.]. Ця вагома деталь дала підстави І. Р. Вихованцю цілком резонно назвати розглядааний клас слів *обставинником* [3, с. 7]. З обставинним значенням могли виступати як окремі слова – безприйменникові відмінкові форми імені, так і сполучення повнозначних слів (*дньсь, сегодня, топерво* «щойно» тощо) чи прийменниково-відмінкових словоформ. Зауважимо, що в синтаксисі східнослов'янських мов протягом останньої тисячі років спостерігається процес бурхливого зростання кількості прийменниково-відмінкових форм, які в багатьох випадках замінили обставинні безприйменникові

конструкції [22, с. 92; 14, с. 214; 9, с. 47]. Прийменниково-відмінкові конструкції були формально виразнішими, ніж безприйменникові [див. 14, с. 214], вони більш точно й диференційовано передавали думку. Саме завдяки адвербіалізації прийменниково-відмінкових форм іменника з'явилася в мові багато прислівників типу *вниз, вверх, вкруг, вночі, додола, зночі, увечері, навесні* та багато інших.

У постприйменниковій позиції з давніх часів, крім іменників, закономірно могли виступати окремі *субстантиви-займенники*: *прѣж(д)е законъ. ти по томъ блг(д)ть* (1037-1050 ІлСл 79); *первое побѣгоша Поршане. пото(м) Изъславъ* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 382); *По томъ ... создахъ ц(е)рк(о)вь* (ХІІ/ХІV УВ 23). Прийменники ж, як відомо, є засобом вираження залежності іменника (чи його еквівалента) від інших слів у реченні. Проте побудова значної частини прийменниково-відмінкових конструкцій наштовхувалася на відсутність субстантивів (іменників, займенників) з потрібними для мовця в конкретній ситуації значеннєвими параметрами.

Необхідна семантична ідея могла міститися в прислівнику, тому досить часто роль іменника виконували *адвербативи*: *она же свыше низъ идѣше* (ХІ/ХІІІ–ХІV ХА 56); *И отвсюду обишедше, избиваху жиды* (ХІ/ХVІ ИФ 179), пор. *и. поткоша на нь вси ... ѡ(т)всюда* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 432); *испытахъ добрѣ отъ сущихъ ту издавна* (1106-1108/ХV ХД 10); *извну написана хитро* (15); *и есть кладязеть и до днесъ подъ горою тою* (34); *съ заоутра и до вечера* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 359), пор. *съ завтри же сѣде в немъ* (295); *и ѡ(т)мудѣ слюче межю собою* (296), пор. *и ѡ(т)тоудоу възвратишасѣ* (320), *и ѡ(т)туда ѣха къ стѡи Богородици* (403); *Изъславъ поиде потиха ѡжида брата своего* (357); *издалеча. есми поѣхали* (379); *не бы(с) помочи ему ни ѡ(т)куду же* (445); *кр(с)тъ и донинѣ стоить* (ХІІІ/бл.1425 ЛГВ 732); *вогнаша и в гра(д) Белзь. и за мало города не взѣша* (745); *отъ юны врѣсты доздѣ* (ХІІІ/ХV КП 31); *и изведет тя отсюду* (33) та ін. Варто звернути увагу на те, що в постприйменниковій позиції прислівники поводять себе як іменники, вони набувають форму іменника, а різнобій у фіналах пояснюється тим, що мовці мають справу з незвичними субстантивами, у яких по-різному визначають рід, а значить і закінчення, яке стає суфіксом.

Потрібна мовцеві семантика могла міститися в інших частинах мови, що стало передумовою творення субстантивів зі спеціалізованою функцією: виступати в постприйменниковій позиції обставинних прийменниково-відмінкових конструкцій. Ці субстантиви могли мати як віддієслівне, так і відприкметникове походження.

Віддієслівні прислівники. Іменники зі згаданою спеціалізованою функцією, хоч і нечасто, але траплялися вже в пам'ятках давньокиївської

доби, наприклад: *бѣ бо рать велика бес перестани* (1118/1425 ПВЛ 127); *бѣ бо уже в заморозь* (142); *Галичане изоимаша изъслави(ч) на розгонѣ* (к. XII/1425 ЛК 464); *онъ же в оторонѣ* (ін.сп. *въ торонѣ*) *выскочивъ по нихъ* (587); *Романъ же слышетъ без опаса к мужемъ Галичькимъ* (660); и *оударша на росѣтѣхъ по нихъ* (677) (пор. російське *рассвет*) та деякі ін.

Відприкметникові прислівники. У цих прийменниково-відмінкових конструкціях постприйменникові компоненти традиційно, навіть в найновіших дослідженнях [див. 5], вважають ад'єктивами. Однак уже в українській мові давньокиївського періоду прийменник не міг поєднуватися з прикметником у принципі, оскільки прикметник давно вже відмежувався від іменника й виступав окремою частиною мови з притаманним йому лексичним значенням, граматичними характеристиками, а прийменник за визначенням поєднується лише з іменниками. Тому постприйменникові компоненти в конструкціях типу *изънова, направо, помалу, въскорѣ, въборзѣ* і под. не є прикметниками, наприклад: *О моиси, како проведе Изъльты по суху, водѣ сѧ раздѣливъши на -вѣ- частии* (XI/XIII–XIV ХА 5) «по сухому місцю», *суху* – це іменник неповної парадигми, який утворено від прикметника *сухыи*, він тут виступає в місцевому відмінку й закономірно має закінчення іменників новостворюваної другої відміни, пор.: *ходихъ по морю и по въздуху* (XII/XIV СДЯ VI 442), пор. *они же ... извлекоша на сухо мрежу* (ХД 51), *банкою насухо по плечохъ ставить* (1759-1775 ЛО 51); *Възберник ѿ первыхъ словесехъ въпростѣ* (XI/XIII–XIV ХА 5); *познають ли на долзѣ оу кого купивъ* (XI/1282 ПР 125); *яко хоцетъ измлада Б(о)гу датися* (XIII/XV КП 22) «з молодих літ», іменник *млада*, що тут ужитий у родовому відмінку, утворено від прикметника *младѣ*, пор. *въ поустиню въселисѧ измлади ѿ(т) пелень самѣхъ* (XI/XIII–XIV ХА 226); *Тѣмъ словѣсомъ и по малу не хотя вѣрова* (XI/XVI ИФ 172), пор. *И помале вѣсть бысть, яко Антигонъ убьенъ бысть* (там само); *и ту есть на Великое море внити, на шює въ Иерусалимъ, а на десно къ Святѣй Горѣ* (1106-1108/XV ХД 3) (*шюи*, *десный*); *подобень Иорданъ къ рѣцѣхъ Сновьстѣй, и виширѣ, и въ глубли* (22); *Есть же дуботъ святой у пути на близу* (34); *И доидохомъ по здраву до святого града* (39); *и есть отъ моря подале Антиохіевъ градъ* (44); *И ест пещерка та вдалѣ отъ Преображенія* (55); *Женою сперва прадѣдъ ... изъ рая изгнанъ бысть* (XII/XVI ДЗ 32); *Вѣрный въ малѣ и во мнозѣ вѣренъ есть* (64); *Изъславъ ... поѣха в борзѣ с полком своимъ къ Переславлю* (к. XII/бл.1425 ЛК 311); *оувороти конѧ на право* (349); *и до сыти ми пересерди* (366); *по лѣвоу Вячьслава и Изъслава. оли до Ладьскихъ воротъ* (427); *сташа ѿ(т) ... Изъслава по праву* (427), *идоущоу емоу по ровни* (XIII/бл.1425 ЛГВ 767) тощо.

Зароджена в надрах давньоруської доби, ця тенденція особливого розвитку набула в українській мові наступних століть. Будівельним

матеріалом для розгляданих конструкцій продовжують вряди-годи використовуватися займенники: *надъто* (1322 ССУМ II 13) «крім того, до того(ж)»; *Лишнє: ... назбы(т), надто* (1627 БерЛекс 59); *потымъ, затымъ* (1643 Грам 50) та деякі ін.

Досить активно в ролі субстантива в прийменниково-відмінковій формі виступають *адвербативи*: *которыи теперь мають и напотомъ набудуть* (1398 П 103); *отдавна* (1475 ССУМ II 101); *а ω(т) того сто(л)па. у другїи сто(л)п що є(ст) на обочи* (1488 Рус 125); *внѣ: звѣнтра, надворѣ, кромѣ* (1627 БерЛекс 16); *извѣстно: запєвне, достатєчне, допевна, и безпєчноω* (45); *по(д) рейментарскіє ноги навсегда мя пове(р)гаю* (1716 ДНМ 89); *придай яго(д) ...з(ъ)груба притолчєни(х)* (1759-1775 ЛО 20); *усмажє яєчє(н)ку зрѣдка* (50); *Кто шалвию из виномъ оуживаеть, то звнупрѣ боллчки не растутъ анѣ внупрѣ не прїникають* (др. пол. XVIII КЛ 97); *жївого срѣбра лотъ розотри на мѣлко* (104); *Широка* (О I 323) «понад можливість; на широку ногу; марнотратно» тощо. При постпрійменникових компонентах у різні часи могли з'являтися означення, які є свідченням того, що ці компоненти мовці сприймають як субстантиви, наприклад: *исъ (с)тара давна ку свѣтлоу корунѣ ... прислухають* (1434 Р 130), пор.: з *давнього давна, з давніх давен*, пор. також: *О давнім давні говорили* (Т. Шевченко).

Прислівники одного й того ж значенневого типу можуть бути похідними відмінкових конструкцій з різними прийменниками, пор. *вниз – донизу, вгору – догори* тощо. А оскільки процес творення прийменниково-відмінкових конструкцій не позбавлений автоматизму, то вряди-годи замість використання готового прислівника мовці втягували цей же адвербатив в орбіту прийменниково-відмінкової форми як постпрійменниковий елемент: *бж(с)твьнымъ соудомъ поправдѣ показани быша* (XI/XIII–XIV ХА 118), пор. *заправды, поправде* (Грам 1643 50), *заправді* (О I 310); *падесл с престола навєсплѣть* (ХА 121); *ω(т)ць Романъ ц(с)рствовавишоу емо. за мало бо сего срацины не ша* (520); *и замало не нятъ бысть* (XI/XVI ИФ 192); *и есть мѣст вьнезаапж потече источникъ* (1054 ІлСл 89), пор. *незапоу* «неждано» (СДЯ V 274); *о то оздано все комарами около* (1106–1108/XV ХД 19); *напотымъ* (1410 ССУМ II 23), пор.: *на по ты(м) хотѣ(л) ролю тоту ... прода(ти)* (1575 АО 53) «потім»; *оувєнѣтръ* (1495 ССУМ II 463), пор. *во вну(т)рѣ не потреба ужива(т)* (тр.чв. XVIII ЛО 23); *промѣнили есмо Селищо свое, што ж намъ не споручь, а Тушкелю споручь* (1347 П 26); *ознаймуємъ єдностайнѣ всим и ко(ж)дому зособно* (1401–1411 Рус 26), пор. *зособна* (Грам 1643 51), *умы(с)льне его ... до козако(в) выправи(л)* (1605 ДМВН 92), пор.: *Майор презирнувся з Толкуновим і навмисне голосно зареготав* (Р. Самбук); *Знагла везапу весма бѣхма* (сер. або др. пол. XVII Син 119); *Надаремне без ума всеу туне, всяко, // всяко*

ω(t)нюдъ вотице тицетно бошійю (сер. або др.пол. XVII Син 129); *Потасмне ωтай, тайнѣ, таино* (146); *запросивши ... на господу свою увосены* (1711 ДНМ 55); *з(ь)особна те(ж) еше питали* (1714 67); *вѣтеки рушили* (1719 96); пор.: *Максим хотів кинутися навтьоки* (Ю. Смолич); *з сусѣдомъ <...> из Сидоренковимъ хлопце(мъ) двома вози улягома* (1719 ДНМ 104); *И зале(д)во ... к себѣ его привабиль* (1719 109); *не толко вдень але и уночи билися рокопаш* (1720 ЛСам 70), пор.: *Гвинтівки вони матроси тримали на руку – вони йшли вже вруконпаш на багнет; Гайдамаки знизу йдуть! Сила-силенна! Цепами! Нарукопаш!* (з тв. Ю.Смолича); *побіля* (О II 85) «біля»; *Попотемки* (115) «потемки» та ін. Структури з надлишковими префіксами-прийменниками часто, видозмінюючись семантично, у значеннєвому плані знаходять свою нішу в адвербіальній системі української мови (пор. *правда – справді, просто – спроста, неспроста, поки – допоки*), можуть ставати елементами складніших префіксальних чи конфіксальних конструкцій.

У постприйменниковій позиції виступають переважно *новотвори-девербативи* з нульовим суфіксом: *без упроса* (1480 ССУМ II 481); *И зложилъ рокъ в поруце пятисо(т) ко(п) гроше(и)* (1584 АЖ 74); *куля навьлет прошла* (84); *нагляя, по мусу утрата* (1620 УП 166); *рушили на отсѣчь* войску (до 1672 ЛСам 21); *без вѣдома ... вашого* (1711 Гетьм 49); *поити на пролом* (1720 ЛВел I 68); *вплавъ пустишиися* (433); *отпустить на поруки* (1724 ЯМ 147); *на пробу привезлъ горѣлки* (155) *де(р)жалъ в зане(р)тѣ* (1726 Гетьм 79); *плѣнниковъ ... на окупъ випустиль* (1770 СИ 354); *церкви ... въ откупъ такъ запродивали* (371); *погнал за Баввою в погонь* (1788 Деркач 115); *Якъ пишла земля въ роздиль, та стали рубать лись; Якъ пишла земля въ подиль, про Великий Лугъ и забулы* (з тв. Я. Новицького); *У мене люде не на убій* (Ю. Федькович); *не в забарі* (Гр II 3); *Взяти на спит* (IV 175); *Буває ... візьмуть тебе на вис міхи* (Яв 98); *з перепюю богу душу оддав* (О. Кониський); *... хоч би тобі один хвіст залишився на розвід* (М. Стельмах); *Обертайся, земле, без упину* (Є. Плужник); *Коні аставилис' без призору* (Лис 173); *продавати на заріз* (О I 284); *... летяць вони [журавлі] вдень і вночі без передиху, без єдиної зупинки; Інструктував при цьому бійців детально, як наряд на розводі* (з тв. О. Гончара) та багато ін. Постприйменникові компоненти в таких конструкціях можуть вступати в атрибутивні відношення з повнозначними частинами мови (*без зайвого поспіху, на власний розсуд*), що підкреслює їх субстантивний характер.

У різних за часом створення українських пам'ятках документуються також структури з *відприкметниковими* післяприйменниковими субстантивами: *а потомъ, пустивъши Чижовку въ право, а въ лево Ретовською поступаючи ... ажъ ку Пруднику идучи* (1322 П 21); *по*

дробноу (1475 ССУМ II 168); *направо* (1491 23); *соуполна* (1493 402); *однова* (XV 76); *потрезвоу* (XV 215); *наново* (1500, 20); *згола* (1596 ЛексЗиз 27), пор. *не мѣмь з(ъ)гола чимь ро(с)платися* (1710 ДНМ 40); *поблизу рымѣ* (1627 БерЛекс 178); *мы обоє квитуємо о(д) мала до велѣ* (1579 АО 59); *налѣво* (Грама 1643 49); *По молодецку, По простацку* (сер. або др. пол. XVII Син 145); *По просту* (146); *тот впрядце скоротится так же* (1670-1696 ІВ 151); *без вѣдома ... вашого* (1711 Гетьм 49); *мѣли усовѣтовати, якимъ би способомъ войско задержати отъ розезду врознь* (1720 ЛВел I 132); *Сина нашого ... на веселе вѣдучого ... хотѣли розгромити* (141); *Ракочій, впрעדъ въ легиѣ пошовій, умкнуль ... за границу* (284); *а иншихъ ... допрашивалъ пороз(ъ)нь* (1724 ДНМ 158), пор. *ти(х) з(ъ)лодогъ роз(ъ)вести нарочно* (1740 280); *о(т)далецѣ ... тую рѣчь слиха(в)* (1752 326); *Приступи, царенку, до близу, уклонись царівні до низу* (Гр I 73); *Солдати рушили вглиб країни* (Ю.Смолич). Другі компоненти таких конструкцій теж зрідка могли мати означення, пор. *до останку – до самого останку, змалку – з самого малку*.

Аналогічні процеси відбувалися в російській і білоруській мовах. Про це свідчать як історичні факти, так і дані сучасних літературних мов та діалектів. Зокрема, в мові російській могли творитися адвербативи від прислівників, наприклад: *вновѣ* (XIV/VII СлРЯ II 241) «недавно», пор. *новѣ* (XI XI 394) «те саме»; *вново* (1679 II 243) «наново, знову»; пор. *ново* (XI XI 396) «те саме»; *вблизу стати от множества людей* (1552 II 26); *болѣзнь нѣкая внапраснѣ* тому припаде (XVI 236), пор.: *чтобы мы напраснѣ в конецъ не погибли* (1596 XI 236); *вкраткѣ (вкратиѣ)* (1651 II 201) «коротко, небагатьма словами» співвідносно з *кратко* чи *краткий*; *вблизу соболей нѣтъ* (Там само 1684 20); *вверху* (1614 29) «раніше, вище (про написане)» чи «у верхів'ї, біля джерела» (1671 29); *У Федора пожни тут не было а чистил он то мѣсто не самое вдавни* (1655 34); *Море то вдавнѣ незнаемо было* (1670 Там само); *вколо* (1670 II 200) «навколо»; *напрочь* (Даль II 465) тощо. Пор. сучасні російські *вдоволь* (довольно), *вкратце* (краткий, кратко), *завсегда*, *задаром*, *издревле*, *надовго* (долгий, долго), *назавтра*, *навечно*, *посейчас* та ін.

Продовжується творення *відприслівникових* адвербативів і в білоруській мові: *внизу, внизъ, унизъ* (1458-1459 ГСБМ III 62); *Стодола великая ... вколо сажнь осмнадцать* (1586 III 306), пор. *вколо, вколь, вколь* (1586 III 306) «навколо», *коло* (1663 XV 212) «те саме»; *завсегда, завжди, завседы* (1577 X 140, 141); *задосить* (1631 201) «досить, достатньо, доволі»; *чомууж емѣ так примовлете а замало важите* (поч. XVII X 284) «мало, небагато», пор. сучасні білоруські *заўсёды/заўсягды*, *задарма/задаром*, *задоўга*, *ззамаладу*, *надоўга*, *назаўтра*, *навечна*, *наглуха напраўду*, *посейчас* тощо.

У російській мові часто в постприйменниковій позиції виступали

новотвори-*dead'ективи*, пор. рос.: *вкрутѣ* (1512/XVII СлРЯ II 202) «круто, різким поворотом» від *крутой*; *сила вся наша вышла и в малѣ и велики* (1514 II 27); *вкось* (1589 II 201); *вкороткѣ* (1625 II 201) «коротко, швидко, скоро»; *вдушевиѣ слово божие самъ вѣсть* (1672 II 42); *впусте* (1672 СловСиб 23) «поза господарським використанням»; *Федка Шакловитый у нихъ великихъ государей ввѣдомѣ* (1690 СлРЯ II 27) «бути відомим», пор. *вневѣдомѣ* (1609 237) «через незнання»; *и невѣдомо, для чего письмянные версты объявились внопольнѣ* (1691 238) «не повністю»; *вбуине* *башкирцы меня сгоняют* (1696 26) «діючи свавільно»; *А которые были вузелень – те хлебы на поляхъ косили косами и кормят скотишко своя* (1731 СловСиб 25); *врямь, впрямь, впрямю* (Даль I 262) та ін.

Такі факти документуються й у пам'ятках білоруської мови: *замала был есми во всаком злѣ* (поч. XVI ГСБМ X 284) «змалку» співвідносно з *малий*; *абы гкрунт гдрьски впророжне не ваковаль* (1578 IV 234); *внове* (1615 66) «недавно»; *якось впродце и синачекъ его ... до свѣтлицу увойдетъ* (1636 246); *вновь* (1637 234) «знов» тощо, пор. сучасні *сп'яну, здуру* і т. ін.

Як і в українській, у російській мові документується багато прислівників, утворених від іменника з прийменником, де в ролі іменника виступає *девербатив*: *дають взаимы денги* (1551/XVII СлРЯ II 141); *вкрадцѣ (вкратиѣ)* (XVI II 201) «крадькома» від *красти(сь)* з відтворенням давнього [д]; *без опасу* (1607 СловСиб 9) «не боячись»; *вроссыль* (1657–1658 24) «в різні боки»; *он ... взапертѣ нигдѣ не сидѣль* (1664 СлРЯ II 141); *Торговые люди покупную свою всякую скотину ... перегнивали вбродъ и вплавь* (1688 II 26); *без утыху* (1745 СловСиб 164) «безперервно»; *внагиб* (1737 20) «зігнувши, пригнувши»; *он принялся смеяться в захохот* (СРНГ IV 238); *взахватку, захлес* (Там само); *впопад* (Даль I 260) «до речі»; *впригарь* (261) «з пригаром»; *впроблеск* (Там само) «мигцем» та багато інших. Такі самі деривати маємо в білоруській мові, пор. сучасні *ўброд, упрытык, наўздагон, спросонку, уперамешк, упрысядкі, враз валочку* та ін.

Ідентичні процеси в різних східнослов'янських мовах мають свої особливості. В українській мові постприйменникові *девербативи* та *dead'ективи* – це звичайно *нульсуфіксальні* утворення, зрідка – деривати з суфіксом -ок, у російській та білоруській мовах значна частина цих утворень має нульовий суфікс і нульове закінчення, при цьому фінальний приголосний пом'якшується (*вновь, вишьрь, вкривь, впрямь, врознь/врозь, порознь*), частина утворень у всіх трьох мовах має закінчення (яке стає суфіксом) у залежності від запрограмованої синтаксичної конструкції (*здалеку, знову, подалі, свисока, сызнова, сдуру, смолоду, навеселе, наготове, наравне, накрепко, нарасхват, наглухо, спьяну, поровну, вполне, заживо, засветло*). Поряд із наведеними фіналами в російських та білоруських

постпрійменникових компонентах часто зберігається прикметникова форма, чого немає в мові українській (рос. *вхолостую, вчистую, зачастую, напрапалую, вплотную, впрямую, врассыпную*; блр. *ўрассіпную, ўхаластую, напрапалую, ўхаластую, ушчыльную* тощо) та суфікс -ок (*насікосок*) і -ка (*навітязьку, вразвалочку, вперемішку, впріпрыжку, впрісядку*).

Наведені міркування дають підставу стверджувати, що провідним способом творення моделей обставинних прислівників в східнослов'янських мовах є адвербіалізація прийменниково-іменникових конструкцій, другим компонентом яких є «реальні» субстантиви та прислівники, що виступають у ролі іменників, або спеціально створені для цього субстантиви дієслівного чи прикметникового походження. На формування цих моделей, таким чином, вирішальний вплив справив розвиток синтаксичного ладу мов східних слов'ян.

Перелік умовних скорочень використаних джерел

- АЖ** Актова книга Житомирського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.) / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. – К. : Наук. думка, 1965. – 191 с.
- АО** Акти села Одрехови / Упоряд. І. М. Керницький, А. О. Купчинський. – К. : Наук. думка, 1970. – 260 с.
- Арх** Архангельский областной словарь. Вып. III (В-Вёсной). Под ред. О. Г. Гецової. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 160 с.
- БерЛекс** Лексикон словенороський Памви Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука : Надрук. з вид. 1627 р. фотомех. способом. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – XL, 272 с.
- Гетьм** Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : 36. документів / Упор., автор передмови та комент. В. Й. Горобець. – К. : Наук. думка, 1993. – 392 с.
- Гр** Словарь української мови / Зібр. ред. журн. «Київ, старина». Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
- Грам** Граматика слов'янська І. Ужевича / Підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. – К. : Наук. думка, 1970. – 40с.+86с. Передмова XXVI. Переклад, примітки, покажчик слів і граматичних форм, бібліографія. – 113 с.
- ГСБМ** Гістарычны слоўнік беларускай мовы. – Мінск : Навука і техника, 1983, 1984, 1990, 2001. – Т. III, IV, X, XX.
- Даль** Даль В. Толковный словарь живаго великорускаго языка. Т. I–II, Спб.–М. : 1880.
- Деркач** Деркач Б. А. Перекладна українська повість XVII–XVIII ст. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 272 с.
- ДЗ** Слово Данила Заточника по редакціям XII и XIII вв. и их переделкам / Подгот. к печати Н. Н. Зарубин. – Л. : Изд-во АН СССР, 1932. – XVI, 166 с. XIII ил.
- ДНМ** Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. : (Матер. сотенних канцел. і ратуш Лівобереж. України) / Підгот. до вид. В. А. Передрієнко. – К. : Наук. думка, 1976. – 416 с.
- ЛексЗив** «Лексис Лаврентія Зизанія» // Лексис Лаврентія Зизанія Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 23–89.
- ИФ** Мещерский Н. А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 578 с.
- ІВ** Величковський І. Твори. – К. : Наук. думка, 1972. – 191 с.

- ІлСл** Слово о законѣ и благодати // Молдаван А.М. «Слово о законе и благодати» Илариона. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 78–196.
- КП** Абрамович Д. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання. – К. : Час, 1991 – 280 с.
- КЛ** «Книга Лѣчєбн[а] ѿ(т) многи(х) лѣкарствъ» // Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підгот. до вид. В. А. Передрієнко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 17–91.
- ЛВел** Величко С. Сказаніє о войнѣ козацкой зъ поляками. – К. : Українська академія наук, 1926. – 275 с.
- ЛГВ** Галицько-Волинський літопис // Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. – М. : Изд-во вост. литературы, 1962. – С. 715–938.
- Лис** Лисенко П. С. Словник поліських говорів. – К. : Наук. думка, 1974. – 270 с.
- ЛК** Київський літопис // Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. – М. : Изд-во вост. литературы, 1962. – С. 384–707.
- ЛО** Лѣкарства ѿписа(н)їє, которимы бє(з) мє(ди)ка в дому всѣмъ поратоватсѣ можеть // Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підгот. до вид. В. А. Передрієнко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 17–91.
- ЛСам** Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник. – К., 1873. – 469 с.
- Нос** Носович И. И. Словарь бѣлорусскаго нарѣчїя. – Спб., 1870 ч. I–II.
- Негрич** Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березові. – Львів, 2008. – 224 с.
- О** Онихевич М. Г. Словник бойківських говірок. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.
- П** Грамоти XVI ст. / Упоряд., вступ. стаття, комент. і словники-показчики М. М. Пешак. – К. : Наук. думка, 1974. – 255 с.
- ПВЛ** Повість временних літ за Лаврентіївським списком // Полное собрание русских летописей. Т. I. Лаврентьевская и Суздальская летопись по академическому списку. – М. : Изд-во вост. литературы, 1962. – С. 1–286.
- ПР** Правда русская / Тексты подгот. к печати В. П. Любимов, Н. Ф. Лавров, М. Н. Тихомиров и др. ; Под ред. Б. Д. Грекова. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1940. – Т. 1. – 505 с.
- Р** Южнорусские грамоты. Собр. В. Розовым. – К. : Изд. отд. русского языка и словесности Академіи наукъ, 1917. – 75 с.
- Рус** Українські грамоти XV ст. / Підгот. тексту, вступна стаття і комент. В. М. Русанівського. – К. : Наук. думка, 1965. – 163 с.
- СДЯ** Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / Гл. ред. Р. И. Аванесов. – М. : Русский язык, 1988–1991. – Т. 1–4.
- СИ** Собрание историческое // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник. – К., 1873. – С. 320–378.
- Син** Синоніма славеноросская // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 91–172.
- СловСиб** Словарь русской народно-диалектной речи в Сибири XVII – п. пол. XVIII в. – Новосибирск : Наука, 1991. – 181 с.
- СлРЯ** Словарь русского языка XI–XVII вв.– М. : Наука, 1975, 1977. – Вып. II, IV, 1975, 1977.
- СРНГ** Словарь русских народных говоров. – Вып. I, IV, XXI. – М.–Л., 1965, 1969, 1986.
- ССУМ** Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : в 2 т.– К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. 1–2.
- УВ** Устав князя Володимира Святославича // Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. / Изд. подгот. Я. Н. Шилов. – М. : Наука, 1976. – С. 22–24.
- УП** Українська поезія. Кінець XVI – поч. XVII ст. / Упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. – К. : Наук. думка, 1978. – 432 с.

- ХА** Книги времени и образны Георги мниха // Истрин В. И. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Т. I. Текст. – Пг., 1920. – 612 с.
- ХД** Житъе и хождение Данила Русьскыя земли игумена, 1106–1108. Текст воспроизведен по древнейшему списку XV века. – Спб., 1896. – 79 с.
- Яв** Яворницький Д. Словник української мови. Т. I. А–К. – Катеринослав : Слово, 1920. – 412 с.
- ЯМ** Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717–1734 гг.) / Под ред. А. Лазаревского. – К., 1983–1987. – Ч. I–III. – 418 с.
- Ян** Т. С. Янкова. Діалектны слоўнік Лоеўшчыны. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.

Література

- Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови : Нариси із словозміни і словотвору / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне вид-во, 1960. – 416 с.
- Борковский В. И. Историческая грамматика русского языка / В. И. Борковский, П. С. Кузнецов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 512 с.
- Вихованець І. Р. Студії про частини мови: Термінологічний аспект / І. Р. Вихованець // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. VI. – С. 3–9.
- Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
- Даценко І. Б. Історія формування прислівників місця української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. Б. Даценко. – К., 2007. – 215 с.
- Довгая Т. М. Адвербиализация в современном украинском литературном языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. М. Довгая. – Ужгород, 1970. – 20 с.
- Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка / В. В. Иванов. – М. : Просвещение, 1990. – 400 с.
- Конеveckий А. К. История наречий в русском языке : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / А. К. Конеveckий. – Саратов, 1977. – 44 с.
- Ломтев Т. П. Из истории русского синтаксиса / Т. П. Ломтев. – М. : Учпедгиз, 1954. – 256 с.
- Мазанько І. Ф. Заметки об образовании наречий в древнерусском языке / І. Ф. Мазанько // Вопросы языкознания. – 1976. – №5. – С. 111–125.
- Мазанько І. Ф. Образование наречий в русском языке XI–XVIII веке (на материале лексико-семантических групп со значением пространственной ориентации) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. Ф. Мазанько. – М., 1977. – 24 с.
- Мазанько І. Ф. ШУИЙ и ЛѢВЫЙ в языке письменных памятников эпохи XI–XIV вв. (О лексике пространственной ориентации в древнерусском языке) / І. Ф. Мазанько. – Изв. АН СССР : Сер. лит. и яз. Т. XXXIII. – Вып. 5. – 1976. – С. 477–480.
- Мейе А. Общеславянский язык / А. М. Мейе. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1951–491 с.
- Німчук В. В. Синтаксичні функції прийменників / В. В. Німчук // Історія української мови. Синтаксис / Арполенко Г. П., Грищенко А. П., Німчук В. В. та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 131–230.
- Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 500 с.
- Русанівський В. М. Префіксальний словотвір / В. М. Гнатюк, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, Н. Ф. Клименко, І. І. Ковалик, Л. О. Родніна, В. М. Русанівський, Л. А. Юрчук // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 228–283.
- Ткаченко В. А. Наречие // Коломиец В. Т., Линник Т. Г., Лукинова Т. Б. та ін. Историческая типология славянских языков / В. А. Ткаченко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 120–137.

18. Уздыган И. М. Отадъективные наречия в украинском языке XIV–XVII вв. (словообразовательная структура) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / И. М. Уздыган. – К., 1975. – 24 с.
19. Федорук-Галкина Е. М. Наречие в современном русском языке / Е. М. Федорук-Галкина. – М., 1939. – 156 с.
20. Чапля І. К. Прислівники в українській мові / І. К. Чапля. – Харків : Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – 134 с.
21. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 402 с.
22. Щербатюк Г. Х. Просте речення / Г. Х. Щербатюк // Арполенко Г. П., Грищенко А. П., Німчук В. В. та ін. Історія української мови. Синтаксис. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 11–130.
23. Языковая номинация (Виды наименований). – М. : Наука, 1977. – 359 с.
24. Янович Е. И. Наречие в истории русского языка : Генезис и функционирование основных морфологических типов производных наречий / Е. И. Янович. – Минск : Изд-во БГУ, 1978. – 144 с.
25. Doritsch A. Gebrauch der albulgarischen Adverbia / A. Doritsch – Leipzig, 1910. – 113 s.

УДК 811.161.2:373:159.942

І. І. Вакулик

СУЧАСНІ ВЕТЕРИНАРНО-МЕДИЧНІ ТЕРМІНИ ЯК ПРЕЗЕНТАНТИ АНАТОМІЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ

Вакулик І. І. Сучасні ветеринарно-медичні терміни як презентанти анатомічної номенклатури.

У статті розглянуто структурну організацію сучасних анатомічних термінів, проаналізовано потенційну здатність сполучуваності термінів ветеринарно-медичного спрямування та види логічних зв'язків між ними.

Ключові слова: універсальна картина світу, термінологічні стандарти, термінологічний код, анатомічна номенклатура, терміни ветеринарної медицини, монокомпонентні терміни, полікомпонентні терміни.

Вакулик И. И. Современные ветеринарно-медицинские термины как презентанты анатомической номенклатуры.

В статье рассмотрена структурная организация современных анатомических терминов, проанализирована потенциальная возможность совместимости терминов ветеринарно-медицинского направления и виды логических связей между ними.

Ключевые слова: универсальная картина мира, терминологические стандарты, терминологический код, анатомическая номенклатура, термины ветеринарной медицины, монокомпонентные и поликомпонентные термины.

Vakulyk I. I. Actual veterinary and medical terms as the representers of anatomical nomenclature.

The structural organization of anatomical terms is considered in the article; the potential compatibility quality of veterinary and medical terms and the types of logical ties between them are analyzed.

Key words: universal worldview, terminological standards, terminological code, anatomical nomenclature, veterinary medicine terms, monocomponent and polycomponent terms.

У науковій літературі дедалі частіше порушується проблематика універсальності картин світу (мовної, концептуальної, наївної, наукової), що свідчить про багатовимірність української мови. Попри існування різних наукових шкіл, сучасний стан вивчення моделювання картини світу та спроби її опису демонструє відкритість, відповідно, і дискусійність питання.

Термін як частина термінологічної матриці відповідної сфери знань вже давно локалізувався в галузевих словниках української мови. Нині, як зазначає А. Баранов, налічують понад двадцять тисяч термінологічних стандартів. Особливі стандарти з організації терміносистем розробляються не лише на державному рівні, яких існує понад шістьсот, але й міжнародному (наприклад, міжнародні дослідження в галузі термінології координує Віденський міжнародний центр інформації з термінології – Інфотерм; міжнародні організації з уніфікації термінологічних неологізмів у Варшаві, міжнародні організації зі стандартизації). Формуються термінологічні банки даних, підтримувані Технічним комітетом стандартизації, створюються комп'ютерні версії машинного перекладу. Тож у такий спосіб уніфікація наукового бачення світу набуває обертів практично-промислового значення [5, с. 739]. Ведуться також розробки термінологічних стандартів й окремими фірмами, компаніями, які встановлюють пріоритетні принципи кодифікації інформаційно-технічних терміносистем.

Актуальність заявленої в назві проблематики полягає у виявленні різнопланових моделей сучасних анатомічних термінів й порушується автором уперше.

Мета розробки полягає у презентації структури термінів ветеринарії, що увійшли до сучасного наукового обігу. Завдання автора – описати специфіку термінологічної номінації в системі анатомічної номенклатури.

Матеріалом дослідження слугували двомовні словники, енциклопедії, довідники та наукова фахова література ветеринарної медицини. Усі приклади номенів «двослівні» / «двочленні», «трислівні» / «тричленні» тощо повинні сприйматися як синонімічні. Терміни наводяться за схемою: латинський анатомічний термін – український відповідник – англійський термін.

Nomina anatomica veterinaria, укладена за системним принципом будови організму тварини, є науково обґрунтованим та уніфікованим перекладом анатомічних термінів, які використовуюються у ветеринарній медицині, порівняльній морфології та біології [1, с. 5].

Традиційно анатомічні терміни за кількістю компонентів поділяються на однослівні, двослівні, трислівні etc.

Однослівні терміни виражаються переважно іменником у формі називного відмінка однини або множини: *caput, itis n* (Nom. Sing.) – голова; *tendo, inis m* (Nom. Sing.) – сухожилок; *musculus, i m* (Nom. Sing.) – м'яз; *vertebra, ae f* (Nom. Sing.) – хребець; *costae, arum* (Nom. Plur.) – ребра.

До цієї категорії належать терміни, що стосуються частин і ділянок

тіла: *caput* – голова – *head, cranium* – череп – *skull, facies* – лице (морда) – *face, collum (cervix)* – шия (шийка) – *neck, truncus* – тулуб – *trunk, abdomen* – живіт (черевко) – *abdomen, pelvis* – таз – *pelvis, cauda* – хвіст – *tail*. Однослівні анатомічні терміни можуть презентувати прикметники, які вказують на розташування і напрямок частин тіла: *transversalis* – поперечний – *transverse, medialis* – медіальний (присередній) – *medial, intermedius* – проміжний – *intermediate, anterior* – передній – *anterior, posterior* – задній – *posterior, internus* – внутрішній – *internal, externus* – зовнішній – *external, dexter* – правий – *right, sinister* – лівий – *left, transverses* – поперечний – *transverse, longitudinalis* – повздожний – *longitudinal, superficialis* – поверхневий – *superficial, profundus* – глибокий – *deep*, або які відносяться до кінцівок: *palmaris* – пальмарний (долонний) – *palmar (volar), plantaris* – плантарний (підшовний) – *plantar*.

У науковій літературі *termini ad membra spectantes* подано в перекладі: *proximalis* – найближчий, *distalis* – віддалений, *cranialis* – черепний, *caudalis* – хвостовий, *medialis* – присередній, *dorsalis* – спинний, спинковий, *ventralis* – черевний, *medianus* – серединний. Щодо терміна *dorsalis* «спинний, той, що знаходиться на спині» < *dorsum, i n* «спина» (подекуди перекладається як «спинка»), прикметник може перекладатися як «спинковий». Цей термін стосується дорсальної частини хвоста, тулуба, шиї, поверхні голови (*dorsum nasi* – спинка носа, *dorsum linguae* – спинка язика, *dorsum manus* – спинка кисті, *dorsum pedis* – спинка стопи). Терміни *cranialis* – черепний та *caudalis* – хвостовий використовуються на позначення утворів шиї, тулуба, хвоста, кінцівок; *lateralis* – бічний уживають стосовно всього тіла (виняток становлять *axialis* – осьовий, *abaxialis* – неосьовий, що позначають сторони пальців у свійських ссавців, крім коней).

Монокомпонентні терміни поділяються на прості, похідні або складні.

Прості можуть бути виражені одним словом: *skeleton* – скелет – *skeleton, femur* – стегно – *thigt, pes* – стопа – *foot, crus* – гомілка – *leg, genu* – коліно – *knee, antebrachium* – передпліччя – *forearm*. Прості монокомпонентні бувають похідними, які утворилися додаванням префіксів чи суфіксів до кореня іменника (*alveolus* – альвеола, комірка < *alveus, i m* – жолоб, чан, корито; *granulum* – зернятко < *granum, i n* – зерно; *fonticulus* – джерельце, тім'ячко < *fons, fontis m* – джерело; *tubulus* – трубочка < *tuba, ae f* – труба; *epigastrium* – надчеревна область < гр. *epi* – перебування над, *gaster* – шлунок; *endocardium* – ендокард, внутрішня оболонка серця < *endo* – усередині та *cardia, ae f* – серце, вхід шлуночка). Особливо багато в анатомічній номенклатурі прикметників, утворених за допомогою суфіксів *-al-, -ar-, -os-* (*fibrosus* – волокнистий < *fibra, ae f* – волокно; *caudatus* – хвостатий < *cauda, ae f* – хвіст; *cerebralis* – мозковий < *cerebrum, i n* – мозок; *scapularis* – лопатковий < *scapula, ae f* – лопатка; *muscularis* – м'язовий < *musculus, i m* – м'яз; *costalis* – реберний < *costa, ae f* – ребро).

Складні одночленні терміни утворюються сполученням основ. У таких термінах роль асимантеми виконують сполучні голосні *o* або *i* (так звані «інтерфікси»), завдяки яким поєднуються твірні основи композитів: *nasolacrimalis* – носослізний, *humeroulnaris* – плечоліктьовий, *sinonavicularis* – клиночовноподібний, *scaphoideus* – човноподібний, *siniformis* – клиноподібний, *piriformis* – грушоподібний. Основи грецьких слів поєднуються за допомогою сполучного *o*, наприклад: *sphenoethmoidalis* – клино-решичастий, *temporohyoidea* – висково-підязиковий, *ischiofemoralis* – сідничо-стегновий, *spinothalamicus* – спинномозково-зоровогорбовий.

Цій категорії протиставляються терміни, складова яких налічує два і більше компонентів. Тому в термінологічній системі бажано виокремлювати монокомпонентні терміни та полікомпонентні, які вступають у гіперо-гіпонімічні відношення і є результатом кількісного членування їх структури.

Полікомпонентні анатомічні терміни утворюються за певними моделями, елементами яких є:

Ядро (Я) – основний компонент терміна, виражений іменником у формі називного відмінка (*Nom. Sing./Plur.*)

Означення узгоджене (Оу) – прикметник (дієприкметник, порядковий числівник), узгоджений з іменником у роді, числі та відмінку.

Означення неузгоджене (Онеу) – іменник у формі родового відмінка (*Gen. Sing./Plur.*).

Прикладка (Пр) – іменник у формі називного відмінка (*Nom. Sing./Plur.*).

При перекладі даної категорії термінів слід дотримуватись таких правил:

- узгоджене означення перекладається перед означуваним словом;
- неузгоджене означення перекладається після означуваного слова;
- із двох означень – узгодженого і неузгодженого – першим перекладається узгоджене означення.

Тобто іменник, який виступає загальною назвою анатомічного утворення, завжди стоїть на першому місці; прикметник, який виступає в ролі означення, конкретизує означуване слово, стоїть на другому місці. Наприклад: *ligamentum transversum* – *поперечна зв'язка*; *spatium intercostale* – *міжреберний простір*.

Двочленні анатомічні терміни можуть бути виражені узгодженим або неузгодженим означенням. Узгоджене означення виражається прикметником, дієприкметником, займенником, числівником, наприклад: *musculus rectus* – *прямий м'яз*; *sutura lambdoidea* – *лямбдоподібний шов*; *ligamentum flavum* – *жовта зв'язка*; *ventriculus tertius* – *третій шлуночок*; *costa vera* – *справжнє ребро*; *oculus dexter* – *праве око*.

Неузгоджене означення перекладається українською мовою прикметником або іменником у родовому відмінку, наприклад: *columna vertebrarum* – *хребетний стовп (стовп хребців)*; *cavum nasi* – *носова*

порожнина (порожнина носа); *angulus costae* – кут ребра; *crista tuberculi* – гребінь горбка; *facies cerebri* – поверхня мозку; або прикладкою (при поєднанні двох іменників у Nom. Sing.), наприклад: *musculus tensor* – м'яз-напружувач; *musculus levator* – м'яз-підіймач.

Якщо до іменника належать узгоджене та неузгоджене означення, то в анатомічних і гістологічних термінах узгоджене означення стоїть на першому місці, а неузгоджене – на другому, наприклад: *facies costalis scapulae* – реберна поверхня лопатки; *musculus latissimus dorsi* – найширший м'яз спини; *vena coronaria ventriculi* – коронарна вена шлунка; *tunica fibrosa bulbi* – волокниста оболонка очного яблука.

У багатьох термінах неузгоджене означення вживається у препозиції, порівняйте: *cavitas oris propria* – власна ротова порожнина; *lamina dentis medialis* – присередня зубна пластинка.

Якщо іменник має кілька означень, то на першому місці ставиться найважливіше з них, яке найбільш яскраво і чітко вирізняє дане поняття серед інших однорідних, наприклад: *systema nervosum periphericum* – периферійна нервова система. Прикметники, що позначають простір (правий, лівий, бічний, передній, задній, верхній, нижній тощо); форму (круглий, овальний, квадратний, кубічний); величину (великий, малий); колір (чорний, червоний, жовтий), ставляться на останньому місці. При перекладі таких термінів українською мовою порядок слів – зворотний, наприклад: *arteria gastrica dextra* – права шлункова артерія; *arteria gastrica sinistra* – ліва шлункова артерія; *arteria pulmonalis dextra* – права легенева артерія; *processus articularis superior* – верхній суглобовий відросток; *medulla ossium flava* – жовтий кістковий мозок; *apertura pelvis inferior* – нижній отвір таза.

До складу багаточленних термінів можуть входити два іменники, кожний зі своїм означенням, наприклад: *facies articularis ossis temporalis* – суглобова поверхня вискової кістки; *lamina medialis processus pterygoidei* – присередня пластинка крилоподібного відростка [7; 1; 2; 4].

У таблиці розглянемо структуру полікомпонентних термінів, систематизувавши порядок їх перекладу українською мовою.

Двослівні терміни

Структура терміна	Модель, порядок перекладу (Пп)	Приклади
а) іменник (Nom.) + прикметник (Nom.) 1 2	Я + Оу Пп.: 21	<i>tunica mucosa</i> – слизова оболонка <i>oculus dexter</i> – праве око
б) іменник (Nom.) + іменник (Gen.) 1 2	Я + Онеу Пп.: 12 *	<i>corpus vertebrae</i> – тіло хребця *У деяких випадках неузгоджене означення може перекладатися відповідним прикметником: <i>cavum nasi</i> – порожнина носа / носова порожнина <i>arcus costarum</i> – реберна дужка
в) іменник (Nom.) + іменник (Nom.) 1 2	Я + Пр Пп.: 12	<i>musculus flexor</i> – м'яз-згинач

Трислівні

Структура терміна	Модель, Пп	Приклади
а) імен. (Nom.) + прикм. (Nom.) + прикм. (Nom.) 1 2 3	Я + Оу + Оу Пп.: 321	arteria coronaria dextra – <i>права вінцева артерія</i> crista occipitalis externa – <i>зовнішній потиличний гребінь</i>
б) імен. (Nom.) + імен. (Gen.) + імен. (Gen.) 1 2 3	Я+Онеу+Онеу Пп.: 123	crista colli costae – <i>гребінь шийки ребра</i> articulatio capitis costae – <i>суглоб головки ребра</i>
с) імен. (Nom.) + прикм. (Nom.) + імен. (Gen.) 1 2 3	Я + Оу + Онеу Пп.: 213	tunica mucosa nasi – <i>слизова оболонка носа</i> musculus longus colli – <i>довгий м'яз шиї</i>
д) імен. (Nom.) + імен. (Gen.) + прикм. (Nom.) 1 2 3	Я + Онеу + Оу Пп.: 312	fossa cranii media – <i>середня ямка черепа</i> lobus hepatis dexter – <i>права частка печінки</i>
е) імен. (Nom.) + імен. (Gen.) + прикм. (Gen.) 1 2 3	Я + Онеу + Оу Пп.: 132	spina scapulae dextrae – <i>ость правої лопатки</i> stratum nervi optici – <i>шар зорового нерва</i>

Терміни, які складаються з чотирьох і більше слів, являють собою різні комбінації зазначених моделей [3]. Наприклад:

а) імен. (Nom.) + прикм. (Nom.) + прикм. (Nom.) + прикм. (Nom.)
1 2 3 4

Модель: Я + Оу + Оу + Оу

Порядок перекладу: 4321

arteria temporalis profunda caudalis – *каудальна глибока вискова артерія*

б) імен. (Nom.) + прикм. (Nom.) + імен. (Gen.) + імен. (Gen.)
1 2 3 4

Модель: Я + Оу + Онеу + Онеу

Порядок перекладу: 2134

facies articularis tuberculi costae – *суглобова поверхня горбка ребра*

с) імен. (Nom.) + прикм. (Nom.) + імен. (Gen.) + прикм. (Nom.)
1 2 3 4

Модель: Я + Оу + Онеу + Оу

Порядок перекладу: 4213

musculus obliquus capitis cranialis – *краніальний косий м'яз голови*

д) імен. (Nom.) + прикм. (Nom.) + імен. (Gen.) + прикм. (Gen.)
1 2 3 4

Модель: Я + Оу + Онеу + Оу

Порядок перекладу: 2143

tunica mucosa vesicae felleae – *слизова оболонка жовчного міхура*

е) імен. (Nom.) + імен. (Gen.) + прикм. (Nom.) + прикм. (Nom.)
1 2 3 4

Модель: Я + Онеу + Оу + Оу

Порядок перекладу: 4312

lobus hepatis dexter medialis – медіальна права частка печінки

f) імен. (Nom.) + імен. (Nom.) + імен. (Gen.) + прикм.(Nom.).

1

2

3

4

Модель: Я + Пр + Онеу + Оу

Порядок перекладу: 1421

musculus flexor digitorum profundus – м'яз глибокий згинач пальців [3].

Як бачимо, у термінологічних сполуках залежні компоненти виконують роль інформативного важеля: *cavum abdominis* – порожнина черевна, *cavum articulare* – порожнина суглобова, *cavum medullare* – порожнина мозкова; *dentes acustici* – зубчики слухові, *dentes permanentes* – зуби постійні, *dentes canini* – зуби ікла etc. При залученні нового сегмента або при пропущенні якогось члена понятійне навантаження терміна може змінюватися [6, с. 172].

Серед двочленних терміносполучень виділяють дві моделі: А + N, N + N. Основним елементом при їх утворенні виступає іменник. Тричленні моделі сучасних анатомічних термінів мають відповідно структури А + А + N, А + N + N, N + А + N, N + N + N. Для утворення подібних структур слово, як і окреме словосполучення, можуть бути головними. Зі збільшенням кількості компонентів у структурі термінів збільшується і можливість різноманітних комбінацій застосування їх у ветеринарній медицині. Полікомпонентні терміни, до складу яких входять чотири і більше слів, а також терміни вищого рангу творяться на основі словосполучень нижчої структури.

Отже, презентантам анатомічної номенклатури притаманні риси:

а) мають специфічні умови використання, однак належать до активних сфер спілкування в колі фахівців аналізованої галузі; б) стилістично нейтральні одиниці з високим синтагматичним потенціалом; в) характеризуються відкритістю до поповнення новими членами, відповідно, здатністю розвиватися; г) в атрибутивних конструкціях між опорним і залежним терміном виникають семантико-синтаксичні відношення.

Надалі варто здійснити аналіз семантико-синтаксичної сполучуваності термінів ботанічної та зоологічної номенклатур задля виявлення закономірностей та логічних зв'язків між дефініціями термінів. Висвітлення даної проблематики потребує комплексного дослідження, тому стане предметом подальшої наукової розвідки.

Література

1. *Nomina anatomica veterinaria* / [В. Т. Хомич, В. С. Левчук, Л. П. Горальський, Ю. С. Ших, І. Г. Калиновська]. – Житомир : Полісся, 2005. – 388 с.
2. Балалаєва О. Ю. Латинсько-українсько-російсько-англійський словник ветеринарно-медичних термінів : [у 2 т.] / О. Ю. Балалаєва, І. І. Вакулик. – [3-е вид., доп.]. – К. : Фітосоціоцентр, 2013. – 348 с.

3. Балалаєва О. Ю. Електронний латинсько-український словник ветеринарно-медичних термінів / О. Ю. Балалаєва. – К. : ABBY Software, 2013 (на DVD-носії).
4. Вакулик І. І. Латинсько-українсько-російсько-англійський словник ветеринарно-медичних термінів / І. І. Вакулик, О. Ю. Балалаєва, С. П. Гриценко. – К. : Фітосоціоцентр, 2011. – 680 с.
5. Лінгвістична енциклопедія / [авт.-уклад. Селіванова О. О.]. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько., І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
7. Словник морфологічних ветеринарних термінів / [Левчук В. С., Очкурєнко О. М., Федотов О. В., Нетлюх М. А.]. – К. : Вища школа, 1990. – 304 с.

УДК 811.161.2'276.6 :33

Л. П. Васковець

ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАПОЗИЧЕНОЇ КАЗНАЧЕЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Васковець Л. П. Функційний потенціал запозиченої казначейської лексики.

У статті розглянуто англійські запозичення української казначейської терміносистеми. Простежено функціонування інтернаціоналізмів і кальок англійського походження. Закцентовано увагу на доцільності використання запозичень.

Ключові слова: запозичення, англіцизм, інтернаціоналізм, калька, казначейська термінолексика.

Васковець Л. П. Функциональный потенциал заимствованной казначейской лексики.

В статье рассмотрены английские заимствования украинского казначейской терминосистемы. Прослежено функционирование интернационализмов и калек английского происхождения. Акцентировано внимание на целесообразности использования заимствований.

Ключевые слова: заимствования, англицизм, интернационализм, калька, казначейская терминолексика.

Vaskovec L. P. Functional potential of borrowing treasury vocabulary.

In the article the British Treasury borrowing Ukrainian terminology. Traced function internationalism and kalok English origin. Zaktsentovano attention to the appropriate use of borrowing.

Key words: borrowings, English words, international words, loans, words which denote economic terms.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Запозичення – один із давніх шляхів збагачення будь-якої терміносистеми, зокрема й казначейської. Інтенсивність запозичення нових слів національною мовою залежить від кількох чинників, до яких варто зарахувати взаємодію її носіїв із представниками інших народів.

Утвердження України як незалежної держави посприяло активізації українсько-англійських мовних контактів, унаслідок чого з'явилася значна кількість запозичених лексем у різних сферах діяльності: в економіці, інших галузях науки, культурі, освіті тощо. Таке явище пояснюємо передусім тим, що останнім часом англійська мова набула особливого статусу, вона стала не тільки мовою міжнародного спілкування, а й основним засобом здобуття наукової та іншої інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники сучасного процесу лексичних запозичень зазначають, що нині з-поміж низки іншомовних понять англійського походження найпоширенішими є численні казначейські терміни на зразок *бюджет*, *чек*, *демпінг*, *дисконт*, *кліринг* та ін. Значна частина розгляданих мовних одиниць з'явилася давно, але вони вживалися переважно серед спеціалістів, а тепер виходять поза межі своєї системи, оскільки позначувані ними поняття стають актуальними для всього суспільства.

Проблема запозичень залишається й надалі однією з найбільш суперечливих: одні вчені вважають зростання запозичень явищем, яке засмічує чистоту мови, інші ж твердять, що запозичення не лише не пригнічують розвиток мови, а й розширюють її склад та стилістичне розмаїття, сприяють вдосконаленню власне мовних ресурсів, оскільки такі лексеми досить активно продукують похідні слова, активізують малопродуктивні афікси, стають основами цілих словотвірних гнізд, наприклад: *дисконт*, *дисконтувати*, *дисконтування*, *дисконтна ставка*.

Обсяг зарубіжних та вітчизняних досліджень із проблем запозичень досить значний. Зокрема, такі питання порушено в працях В. В. Виноградова, Д. С. Лотте, Ю. О. Жлуктенка, Л. П. Крисіна, С. В. Гриньова, Б. М. Ажнюка, Л. О. Симоненко, О. А. Стишова, П. О. Селігея, Л. П. Кислюк, В. П. Сімонок, І. Д. Фаріон та ін. Проте зазначені студії повною мірою не відбивають розв'язання заявленої проблеми.

Метою статті є спроба виявити вплив англіцизмів на функціонування й розвиток української казначейської термінологіки, яка ще не була об'єктом наукового дослідження. Задля цього розв'язували такі завдання: визначити характерні риси запозичень з англійської мови; простежити функціонування інтернаціоналізмів і кальок як видів запозичень; з'ясувати питання доцільності чи недоцільності вживання іншомовних термінів.

У сучасній лінгвістичній науці натрапляємо на різні дефініції поняття *англіцизм*, з-поміж яких заслуговує на увагу визначення, подане в словнику української мови: «англіцизм – слово або зворот, запозичені з англійської мови» [11, т. 1, с. 44].

Детальне дослідження джерельної бази дало змогу визначити найхарактерніші ознаки англійських запозичень, зокрема наявність:

- 1) звукосполучення **дж**: *хеджсування*, *джанк-облігації*, *леверидж*,

брокеридж, бюджет, імідж;

2) звукосполучень **ай, ей**: *андерайтинг, стейжинг, тайминг, еквайринг, трейдинг, форфейтинг, франчайзинг;*

3) суфіксів **-инг (-інг)**: *делістинг, кліринг, консалтинг, лізинг, моніторинг, рейтинг, семплінг, факторинг, фіксинг, холдинг;*

4) суфікса **-ер** (для позначення особи за видом діяльності): *брокер, джоббер, дилер, маклер, менеджер, ріелтер.*

Поступово терміносистему української мови інтенсивно починають поповнювати лексеми, утворені за новими зразками, що на сучасному етапі зумовило деяке перевантаження запозиченими поняттями з компонентом *-инг (-інг)*. Безумовно, такі термінологічні одиниці зручні для вживання, проте аналіз нинішньої ситуації свідчить про певною мірою неконтрольований процес використання цих термінолексем (зокрема, постійне використання одиниць іншомовного походження замість усталених протягом певного часу власне національних одиниць: *кліринг* замість *безготівкові розрахунки*, *трейдинг* замість *торгова операція*).

Одним із шляхів засвоєння запозичень є поєднання їх із власне мовними чи давно запозиченими термінами: *бюджетний процес, бюджетний розпис, клірингові розрахунки*.

Формально весь запозичений пласт термінів зі структурного погляду можна поділити на дві великі групи:

1) терміни з повним структурним збігом;

2) терміни, оформлені засобами мови-реципієнта, з частковою заміною компонентів.

Перша група охоплює термінологічні одиниці, які повністю відбивають структуру одна одної, тобто це слова, змінені графічно й передані засобами фонетики мови, що запозичує, без жодних змін: *бюджет* ← *англ. budget*, *кліринг* ← *англ. clearing*. Другу групу становлять терміни, морфологічно оформлені засобами мови, яка запозичує, тобто з використанням властивих лише цій мові (у цьому разі українській) афіксів, і терміни з частковою заміною компонентів: *англ. infla-tion* → *інфля-ц-ія*, *англ. rescrip-tions* → *рескрип-ц-ії*, *англ. endorse-ment* → *індоса-ц-ія*.

Міжнародний характер науки, уніфікація понять науково-технічної літератури сприяють появі в мові ще одного специфічного пласту лексики. Це зазвичай слова, утворені зі спільних для багатьох мовних систем греко-латинських терміноелементів, які називають *інтернаціоналізмами*. Практично в усіх мовах матеріальне оформлення терміноодиниці дає змогу зрозуміти, що перед нами інтернаціоналізм, оскільки, незважаючи на деякі фонеморфологічні відмінності, суть поняття залишається незмінною. Інтернаціоналізми англійського походження особливо активно поповнюють українську казначейську терміносистему: *бюджет, банкрут, фінанси, фонд*.

Одним із видів запозичень є *кальки*, їхній статус в українському

термінознавстві дискусійний, як і визначення поняття калька та процесів калькування, що пояснюємо двома причинами. По-перше, кальок у мові набагато менше, ніж звичайних запозичень, і, по-друге, їх важко виявляти, оскільки критерії, за якими слід кваліфікувати слово як кальку, не є чіткими.

Ю. О. Жлуктенко зауважує, що «на відміну від перенесення слів, яке полягає в засвоєнні іншомовного слова в його звичайній формі (з відповідними субституціями), калькування становить запозичення етимологічної структури (без її звукової форми) іншомовного слова, яка реалізується засобами сприймаючої мови, а також запозичення відповідного значення» [4, с. 119].

Диференційною ознакою кальок є нетиповість їхнього зовнішнього оформлення в мові – за структурою, фономорфологічним оформленням. Порівняно з кінцем XIX – початком XX ст., коли переважали словотвірні кальки з німецької мови (*Selbstkosten* – *собівартість*, *Kostenanschlag* – *кошторис*), нині в українській мові переважають семантичні кальки, основним джерелом яких є англійська мова (причому переважно в її американському варіанті) – *shadow economy*, *shadow capital* → *тіньова економіка*, *тіньовий бізнес*, *тіньовий кабінет*, *тіньовий капітал*.

Деякі групи лексики особливо активні у формуванні стійких словосполучень, що за походженням є кальками. Значну групу таких мовних одиниць формують прикметники на позначення кольору в казначейських терміносполуках. Практично всі кольори в системах спеціальної лексики мають переносне значення. Частина таких значень – результат впливу іншомовних одиниць. Зокрема, субстантивована лексема *зелені* в значенні *долари* – з англійської *greens*.

Простеживши функційну активність запозичених термінів і семантично тотожних із ними питомих українських, виявляємо, що в класичній парі «іншомовний – український» частіше вживають іншомовний чи міжнародний термін. Це можна пояснити існуванням єдиної системи суспільних відносин, що потребує рівнозначної системи найменувань, адже сьогодні йдеться про прагнення сучасного суспільства до міжнародних стандартів. Крім цього, домінування іншомовного терміна можна прокоментувати його семантичною моноструктурністю, а отже, здатністю до точнішого передавання змісту казначейських понять. Як відомо, питомі лексеми внаслідок тривалого життя в мові зазвичай «обростають» додатковими співзначеннями, що істотно ускладнює адекватне сприйняття їхнього змісту. До позитивів можна також зарахувати той факт, що разом із запозиченням у мову проникають нові поняття, які спонукають до пошуків відповідних власних мовних еквівалентів.

Серед умов, що сприяють масовому й досить легкому входженню запозичень в українську мову, значну роль відіграють й умови соціально-психологічні: це насамперед «респектабельність» іншомовного терміна

(*дефолт* звучить набагато солідніше, ніж *невиконання грошових зобов'язань*, *дисконт* – ніж *знижка* т. ін.) та фактор моди (тому деякі одиниці повторюють дедалі частіше, наприклад, *демпінг*).

Англомовні впливи на українську казначейську терміносистему в досліджуваній нами період інтенсивніші й різноманітніші порівняно з попередніми десятиліттями. Процес збільшення англіцизмів розглядаємо як фактичне підтвердження прогнозів багатьох учених, що англійська мова поступово отримує статус «мови спілкування ХХІ століття» [5, с. 20].

Зовнішній вплив на мову в жодному разі не відбувається безслідно, і тому неодмінною умовою використання кожного запозичення є аналіз ситуації в кількох напрямках: по-перше, шкідливості чи нешкідливості збільшення й без того значного обсягу запозичень; по-друге, доречності тих чи тих термінів у певних процесах мовної комунікації; по-третє, доцільності запозичення одиниць інших мов за наявності власне національних відповідників.

Отже, активне поповнення й використання іншомовних термінів у корпусі сучасної казначейської лексики – явище, зумовлене низкою причин лінгвістичного та екстралінгвістичного характеру. Умови активізації запозичень спричинені розширенням можливостей користування іншомовними писемними джерелами інформації, участю в міжнародних наукових проектах, збільшенням кількості мовців-білінгвів, а також позитивним сприйняттям суспільством іншомовних слів, чому сприяли суспільно-політичні та економічні зміни в Україні. Запозичення розширюють лексичні можливості казначейської терміносистеми, поповнюють її кількісний і якісний склад. Функційний потенціал новітньої казначейської лексики є перспективою подальших наукових розвідок.

Література

1. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48–54.
2. Вакулик І. І. Запозичення з класичних мов у науковій термінології сучасних європейських мов (на матеріалі юридичних та економічних термінів української, російської, німецької, французької, англійської мов : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. І. Вакулик. – К., 2004. – 20 с.
3. Економічний глумачний словник : власність, приватизація, ринок цінних паперів (українсько-англійсько-російський) / Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко. – Тернопіль : Астон, 2003. – 672 с.
4. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вид-во КДУ, 1966. – 125 с.
5. Лагутін В. Д. Людина і економіка: соціоекономіка / В. Д. Лагутін. – К. : Просвіта, 1996. – 336 с.
6. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1991. – 152 с.
7. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів] / Т. І. Панько, І. М. Кочан,

Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

8. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов (на матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів) / С. В. Семчинський. – К. : Вища шк., 1974. – 256 с.

9. Словник іншомовних слів / Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра : УНБЦ «Рідна мова», 2000. – 1017 с.

10. Чорнопол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. В. Чорнопол. – К., 2004. – 23 с.

11. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

УДК 811.161.2:373:159.942

Є. В. Волянська

СЛОВОВІРНА МОРФОНОЛОГІЯ ВІДСУБСТАНТИВНИХ НОВИХ СЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Волянська Є. В. Словотвірна морфологія відсубстантивних нових слів в українській і російських мовах.

У статті проаналізовано нові слова української і російської мов, виявлено продуктивні морфологічні явища нових слів та порівняно особливості та закономірності їхнього творення в українській та російській мовах.

Ключові слова: відсубстантиви, морфологічні явища, чергування фонем, зміна акцентуації.

Волянская Е. В. Словообразовательная морфология отсубстантивных новых слов в украинском и русском языках.

В статье проанализированы новые слова украинского и русского языков, обнаружены продуктивные морфологические явления новых слов и сравнены особенности и закономерности их образования в украинском и русском языках.

Ключевые слова: отсубстантивы, морфологические явления, чередование фонем, изменение акцентуации.

Volianska. I. V. Derivational morphology of the substantive new words in Ukrainian and Russian languages.

The article analyzes the new words of modern Ukrainian and Russian, the productive morphological phenomena of the new words are found, the specific features and patterns of their creation are compared in modern Ukrainian and Russian languages.

Key words: noun derivatives, morphological phenomena, phoneme alternations, change of accentuation.

Виявлення особливостей та основних тенденцій розвитку словотвірної системи певної мови належить до актуальних завдань сучасної лінгвістики. Його розв'язання неможливе без дослідження дериваційної системи на синхронному зрізі. Завдяки словотворенню мова постійно реалізує свої можливості в забезпеченні комунікативних потреб суспільства. Спостереження над шляхами розвитку лексичного складу мови сучасних

ЗМІ засвідчують, що традиційно одним із важливих джерел лексичного збагачення було й залишається словотворення, тобто реалізація потенційних можливостей, закладених у цій підсистемі національної мови. Спираючись на власні словотворчі ресурси, а також запозичуючи певну частину їх з інших мов, українська дериваційна система формує значний потенціал для утворення різноманітних лексичних одиниць.

Проблемам словотвірної морфології присвячені праці М. С. Трубецького, Г. Улашина, І. О. Бодуена де Куртене, М. В. Крушевського, О. О. Реформатського, І. І. Ковалика, Р. І. Аванесова, Я. Босака, В. Дресслера, К. Ковалик, Р. Лясковського, С. М. Толстої, О. А. Земської, В. Г. Чурганової, В. В. Лопатіна, Н. Є. Ільїної, В. Б. Касевича, Л. Е. Калнинь, Ю. Г. Панкраца, Т. В. Попової, Т. В. Булігіної, І. С. Улуханова, Л. М. Пологи, Н. Ф. Клименко, В. О. Горпинича, К. Г. Городенської, М. В. Кравченко, З. С. Сікорської, Є. А. Карпілівської, О. Ф. Пінчука, М. Ю. Федурко, І. В. Козленко, Л. І. Комарової, Л. О. Кондакової, І. М. Демешко, С. М. Єлдінової, Г. М. Потапової, Г. В. Пристай та ін.

Мета пропонованої розвідки – установити морфологічні ознаки відсубстантивних нових слів в українській і російській мовах. Із поставленої мети випливають такі конкретні завдання: 1) проаналізувати морфологічні ознаки відсубстантивних неолексем в українській і російській мовах; 2) виявити продуктивні морфологічні явища нових слів; 3) порівняти особливості та закономірності їхнього творення в українській та російській мовах.

У сучасній лінгвістиці морфологи зосереджують увагу на загальнотеоретичних питаннях аналізу морфологічних систем мов із високою регулярністю формальної модифікації морфем. У загальнотеоретичному плані значну роль для побудови єдиної граматичної системи частин мови відіграє дослідження словотвірної морфології нових лексем в українській і російській мовах.

Зміна стану й статусу української мови в другій половині 80-х–90-х років ХХ ст. сприяла активізації в ній інноваційних словотвірних процесів. Проте активні словотвірні процеси сучасності зафіксовані і в інших слов'янських мовах, зокрема в російській. Неологізми останніх років найбільш повно освітлені в монографії – *Русский язык конца ХХ столетия* (М., 1996), у розділі, написаному О. А. Земською, у працях В. Г. Костомарова, В. М. Шапошникова. Тому вбачаємо за доцільне порівняти особливості сучасних словотвірних процесів в українській та російській мовах.

Серед усіх відомих функцій деривації в аналізованій період, як відзначають дослідники, особливо помітні номінативна, експресивна та компресивна [3, с. 168]. У мові засобів масової інформації найвиразніше виявляється експресивна функція словотворення, підпорядковуючи собі номінативну та компресивну функції. Це зумовлено нейтралізацією експресивних засобів висловлювання, характерних для попереднього

періоду розвитку досліджуваного функціонального різновиду мови і пошуками нових виражально-зображальних одиниць. Джерелом поповнення останніх є передусім словотворення нових слів у розмовному стилі, а також okazіональні лексичні новотвори в художньому та публіцистичному стилях. Дослідники слушно відзначають домінування зниженої експресії, що зумовлено суспільно-політичними змінами комунікації і виробленням нових стандартів масової інформації.

Найбільшу групу інновацій у мові сучасних мас-медіа української та російської мов становлять іменники, утворення яких зумовлене потребою номінації осіб, нових явищ та предметів. Кількісну перевагу іменників над одиницями інших лексико-граматичних класів потрібно розглядати як універсальну новітнього мовного розвитку. Це породжено, на думку дослідників, загальною тенденцією до номіналізації в багатьох мовах: в українській (К. В. Ленець, Г. М. Віняр, Т. А. Коць, Д. В. Мазурик), у російській (О. А. Земська, Л. Ферм, В. Г. Костомаров, в англійській (В. І. Заботкіна, Ю. А. Зацний), у болгарській (А. В. Березовенко та ін.).

Високою продуктивністю в іменниковому інноваційному словотворі відзначається суфіксальний спосіб. У дериваційних процесах використовуються лише деякі словотвірні типи, наявні в суфіксальній підсистемі української та російської мов. Суфіксальні іменники тематично різнопланові. Вони об'єднують назви осіб (агентивів), опредметнених дій, абстрактних понять, а також номінації предметів, матеріалів і речовин.

Найактивніше поповнюється тематична група іменників на позначення осіб. Її новотвори є переконливим свідченням тісної взаємодії насамперед екстралінгвальних чинників із власне мовними. Позамовні чинники сприяли динамічному продукуванню лексем цієї групи, що зумовлено постійною потребою номінації (нерідко прагматичного характеру) нових осіб, зокрема за належністю до певної соціальної групи, організації, об'єднання за певним видом занять чи якоюсь іншою специфічною особливістю. Внутрішньомовні чинники не перешкоджають входженню зазначених новотворів до лексичної системи української мови, оскільки процес деривації відбувається за наявними в українській мові словотвірними типами і моделями, а також морфологічними змінами, що супроводжують процес словотворення. Для відтворення нових особливостей і реалій життя української спільноти останнім часом утворено такі лексичні одиниці, як *державотворець*, *посадовець*, *державобудівник*, *ринковик*, *бізнесовець*, *пікетувальник*.

Серед інноваційних субстантивів порівняно значну групу становлять відсубстантивні деривати. Вони позначають діячів як чоловічої, так і жіночої статі. Словотвірний тип (СТ) із суфіксом *-ець/-івець* охоплює іменники, що вказують на належність до певного ідеологічного, суспільно-політичного напрямку, угруповання, блоку, фракції, на відношення до установи,

організації, спортивної команди, військово-патріотичної виховної організації, підприємства, вокально-інструментального ансамблю, художнього колективу, банку тощо: *гріннісівець, громадівець, рухівець, київрадівець, беркутівець, відродженець, світочівець, факсівець, баскетівець, тризубівець, грінгрейвевець, океанець, піккардієць, скрябінець, приватбанківець, авалівець* та ін. Наприклад: *Сам ветеран набрав у сумі 31 очко, ще 17 приніс «баскетівцям» Козоріз* (СТБ : Вікна, 27.06.13).

Значно розширилося коло похідних основ як у сучасному українському, так і в російському словотворенні за рахунок антропонімів, серед яких домінують нові лексеми, що постали на основі відомих прізвищ українських політиків та громадських діячів (*кравчуківець, кучмівець, удовенківець, костенківець, симоненківець, вітренківець, морозівець, марчуківець, пинзенківець*); представників культури і літератури (*реріховець, лукашівець*); злочинних угруповань (*савлохівець*); представників та засновників різноманітних конфесій та сект (*філаретівець, сабоданівець, силенкіанець, мунівець*) та ін., а також прізвищ представників закордонної еліти (*горбачовець, лужковець, жириновець, баркашовець, зюгановець, лукашенківець, клінтонівець*) тощо. У наведених вище прикладах спостерігаємо морфонологічні консонантні альтернативи фонем переважно за м'якістю (с//с', з//з', т//т', н//н'). Для відсубстантивних похідних продуктивною є позиція палаталізації.

На думку О. А. Земської, активний вибір власних імен як базових основ словотворення зумовлений посиленням особистісного начала, що є характерною ознакою мови нашого часу [5, с. 99]. Нові слова, мотивовані власними іменами, у російській мові з'являються не поодинокі, а цілими групами. Так, ім'я та прізвище Бориса Єльцина мотивують такі нові лексеми, як *ельцинець, ельциніст, антиельциніст, ельцинолюб, ельциноид, ельцинолюбие, ельцинофобия, ельциноборчество*; *Борисбург, Ельцинбург*. В останні роки в пресі активно обігрується прізвище президента Путіна: *Європа взялась за «Путиніану»* (КП, 03.10.12); *Станет ли Питер «Путинбургом?»* (КП, 16.03.12). Прізвище президента породжує значну кількість політичних понять, наприклад: *путинг, путиномика, Путиненко, вернопутинство*. У наведених прикладах домінує таке морфонологічне явище як зміна акцентної позиції з кореневої морфеми на афіксальну (*Е'льцин – е́льцинець, ельцині́ст, антиельцині́ст*), або на другу частину складних слів (*Борисбу́рг, Ельцинбу́рг, ельцинолю'б, ельцинолю'бие, ельцинофоб'ия, ельцинобор'чество*) [4, с. 75–76].

Помітно активізувалося вживання відаббревіатурних утворень (переважно від літерних і звукових) із суфіксом *-ець/-івець*, що означають представників та прибічників певних міжнародних, міждержавних союзів, спортивних організацій, ліг, конфесійних угруповань і течій, а також новостворених в Україні партій, рухів, об'єднань, блоків, комітетів, силових органів, газет та ін.: *МВФ – емвеефівець, СНД – есендівець/СНДівець, КПСС – капеесесівець –*

відбувається консонантні альтернації фонем на морфемному шві (д//д', с//с').

Поступово зростає продуктивність відсубстантивних інновацій СТ із демінутивним суфіксом **-ят-(а)**: *беркутята* (представники дитячої спортивної секції, яка діє при загоні міліції швидкого реагування «Беркут»), *суменята* (юні прихильники СУМу – Спілки української молоді), *«Снігурята»* (назва мультфільму) (від *снігур*) тощо, наприклад: *Усе наше членство поділене на п'ять категорій. Є так звані «суменята» – це діти у віці від 4 до 6 років* (Народна газета, 37, вересень, 1993) [6, с. 130]. Приєднання суфіксів у певних випадках може супроводжуватися порушеннями обмежень у сполучуваності морфем і тим самим відхиленнями від тих чи тих словотвірних типів. У російській мові суфікс **-ат(а)** зі значенням недорослості приєднується до основ іменників на позначення неістот. Так, в іменнику *жигулята* відбувається відхилення від мовної норми, оскільки суфікс приєднується до основи з іншою семантикою: *В прошлую субботу с пяти вечера к входу в Кремлевский концертный зал стали съезжаться крутые иномарки, разноцветные «Волги» и потрепанные «жигулята»* (Нижегородский рабочий, 05.03.2002). *«Москвичата» находят свой покой где-нибудь во дворах, кюветах или на пустырях* (КП – Нижний Новгород, 25.08.2001). В українській мові, на відміну від російської, спостерігаємо морфонологічні альтернації фонем, для яких характерними є морфонологічні позиції палатальності / депалатальності.

Помітна тенденція до активного творення і функціонування іменників на позначення абстрактної дії, що є характерною ознакою інтелектуалізації української мови, впливу на лінгвальну практику сучасної публіцистики, наукового стилю. Своєрідною ознакою деяких із цих іменників є те, що їхня деривація відбулася без опори на дієслівну твірну основу. У мовознавчій літературі це явище кваліфікують як черезступінчатє творення на основі імен (пор.: *бартер – бартеризація, валюта – валютизація, доллар – долларизація, манкурт – манкуртизація, жлоб – жлобалізація, кілер – кілеризація*), що зумовлено характером вираженої дії, яка відбувається здебільшого безвідносно до діяча, через що не завжди потребує дієслівного оформлення [1, с. 10]. Таке нове словотвірне явище було засвідчене в російській мові в 60-і роки ХХ ст. [5, с. 104]. Так, *оказіоналізм стильниці: Эта одежда придется по вкусу даже не столько модницам, сколько «стильницам»* (АиФ – Нижний Новгород, 1996, № 16) ілюструє структуру слова-зразка *модниці*, випускаючи словотвірну ланку твірного ім. зі значенням особи чоловічого роду [4, с. 102].

Названі новотвори української мови відбивають аналогічні процеси в деривації, тобто творення слів за наявними в мові типами, моделями без опори на системні твірні основи. Як зауважує Г. М. Віняр, аналогічні процеси зумовлюють зрушення у відношеннях мотивації у словотвірному ланцюжку «іменник, прикметник – відіменне дієслово – віддієслівний

іменник (назва опредметненої дії)» спостерігається пропуск ступеня деривації дієслова і безпосереднє творення іменників – назв дії мотивувальних імен. На рівні діахронії це засвідчує наявність мотиваційних відношень «іменник, прикметник – іменник з процесуальним значенням», що є фактом об'єднання в одному словотвірному акті лексичної і синтаксичної деривації, процесом вербалізації і транскатегоризації назв дії до класу іменників» [1, с. 120].

У лінгвальній практиці української публіцистики останнього десятиліття активно утворюються оказіональні іменники на **-ізацій-/-узацій-** від назв континентів, регіонів, держав, народів, прізвищ відомих діячів та ін.: *югославізація, балканізація, афганізація, білорусизація, сербізація, лукашенкізація, суркісизація, макдональдизація* тощо. У наведених прикладах спостерігаємо зсув наголосу (переміщення акцентної позиції) з кореневої на суфіксальну морфему: *Югосла́вія – югославіза́ція, Балка́ни – балканіза́ція, Афганіста́н – афганіза́ція*. У деяких прикладах трапляється зміна акцентної позиції та консонантні альтернації фонем (застосування альтернацій Н/Н' (*Балка́ни – балканіза́ція*) і С//С (*Білору́сія – білорусиза́ція*). Ці іменники поповнили потенціал експресивних виражальних засобів, які похваляють, урізноманітнюють виклад інформації, надають йому розмовного характеру: *Хто ж стоїть за «балканізацією» України, легше зрозуміти, коли простежити, як розбрат регіоналізують на Захід – Центр, Північ – Схід – Південний Схід – Крим* (Народна газета, №6, 94); *У наземних операціях сербські війська зможуть протистояти силам НАТО ефективніше, ніж у повітрі. Це може призвести до афганізації, тобто затягування конфлікту* (УіСС, 14–20.05.99); *«Суркісизація» українського шкіряного м'яча (назва статті)* (За вільну Україну, 18.08.2000) [6, с. 134].

У друкованих та електронних ЗМІ спостерігаємо співвідносне вживання словотвірних типів на **-ізацій-/-узацій-, -ацій-** та утворень із суфіксом **-н'н'**. Так, поряд з іменниками *структуриза́ція, комп'ютериза́ція, зомбіза́ція, політиза́ція, спонсориза́ція* паралельно функціонують кореляти *структурува́ння, комп'ютеризува́ння, зомбува́ння, політизува́ння, спонсоризува́ння*. У цих прикладах також наявне морфонологічне явище – зміна акцентних позицій. Надання переваги питомим українським дериватам уже окреслилося в деяких мас-медіа демократичної орієнтації, наприклад, у газетах «Літературна Україна», «Вечірній Київ», «Українське слово», «Народна газета», «Україна молода», «Слово і час» та в ін.: *Чи вдаються українські мас-медіа до зомбування людей в Україні?* (Україна молода, 26.12.2012); *Гроші, що йдуть на спонсорування культури, будуть звільнятися від податку* (Україна молода, 29.01.2011).

У творенні нових слів граматичний, словотвірний, лексичний, етимологічний, евфонічний чинники виконують супровідну роль, однак при цьому вкрай важливо враховувати морфонологічний чинник:

Двоповерховий сучасний дім з вежкою та сантабарбарівськими (р/р') колонами був огорожений {д~дж} півторакілометровим муром і обладнаний системою стеження (О. Думанська). Для морфонологічної позиції палаталізації характерний досить широкий діапазон дії і створені відповідні умови для її застосування [2, с. 47].

За останні роки в мові ЗМІ України та Росії розширився корпус іменникових новотворів, оформлених за допомогою іншомовних інтернаціональних суфіксоїдів, що є виразниками різних значень. Так, відсубстантивний СТ з формантом **-маній-** характеризується загальним значенням «надмірний потяг, прагнення до чогось, захоплення чимось або кимось», пор.: *декретоманія, агентоманія, шпигуноманія, лялькоманія, йо-йоманія, балетоманія, джінсоманія, леноманія: Чи охопить «йо-йоманія» Київ?* (ВК, 17.08.2009); *Сьогодні Німеччина не спить: тут панує справжня Леноманія* (1+1: ТСН, 30.05.10); у російській мові – *тарантиноман, дипперпломан, битломан: Ету команду знають многие киноманы, точнее тарантиноманы* (ОРТ, 05.07.12); *Это наши, это битломаны или дипперпломаны...* (ОРТ, 17.06.13).

Проведене порівняльне дослідження морфонологічних особливостей словотворення відсубстантивів української та російської мов засвідчує наявність значної кількості спільних рис у творенні нових лексем. Так, характерною особливістю творення нових слів в обох мовах є домінування двох морфонологічних явищ: консонантні чергування фонем за ознакою палатальності / депалатальності та зміна акцентної позиції. Чергування фонем за ознакою палатальності / депалатальності помітна серед інноваційних субстантивів, що позначають діячів як чоловічої, так і жіночої статі (СТ із суфіксом **-ець/-івець**). Зміна акцентної позиції часто трапляється як в українській (похідні із суфіксом **-изацій/-изацій-, -ацій-, -н'н'-** та суфіксоїдом **-ман-**), так і в російській мовах у словотвірних типах на **-ец, -ист, -люб**. Досить часто в аналізованому матеріалі трапляються новотвори з кількома морфонологічними явищами одночасно, що характерне для неелементарних морфонологічних моделей. Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфонології нових слів убачаємо у виокремленні моделей, типів і класів нових слів за частиномовною належністю, продуктивністю і регулярністю морфонологічних явищ у неолексемах сучасної української літературної мови, дослідженні морфонологічних особливостей деад'єктивів та девербативів.

Література

1. Віняр Г. М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. М. Віняр. – Дніпропетровськ, 1992. – 16 с.
2. Демешко І. М. Морфонологічна характеристика неолексем-девербативів у сучасній українській літературній мові / І. М. Демешко // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія : Мовознавство. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2013. – Т. 21. –

№ 11. – Вип. 19. – Т. 3. – С. 44–52.

3. Земская Е. А. Активные процессы современного словопроизводства / Е. А. Земская // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – [2-е изд.]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 90–141.

4. Попова Т. В. Неология и неография современного русского языка : [учеб. пособие] / Т. В. Попова, Л. В. Рацибурская, Д. В. Гугунава. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 168 с.

5. Русский язык конца XX столетия (1985–1995) / [под ред. Е. А. Земской]. – [2-е изд.]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 480 с.

6. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття : (На матеріалі мови засобів масової інформації). – [2-е вид., переробл.]. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

УДК 81'246.3(430)

В. А. Гаманюк

ФЕНОМЕН БАГАТОМОВНОСТІ ТА ЙОГО ОЦІНКА В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ НІМЕЧЧИНИ

Гаманюк В. А. Феномен багатомовності та його оцінка в суспільно-політичному контексті Німеччини.

У статті простежується динаміка змін у підходах до оцінки дво- і багатомовності особистості, узагальнено погляди зарубіжних та вітчизняних науковців на феномен дво- і багатомовності у контексті суспільно-політичних змін, а також систематизовано наявні класифікації типів багатомовності з урахуванням покладених у їх основу критеріїв.

Ключові слова: мовна ситуація, багатомовність, типи багатомовності, білінгвальне навчання.

Гаманюк В. А. Феномен многоязычия и его оценка в социально-политическом контексте Германии.

В статье прослеживается динамика изменений в подходах к оценке дву- и многоязычия, обобщаются взгляды зарубежных и отечественных ученых на феномен многоязычия в контексте социально-политических изменений, а также систематизированы имеющиеся классификации типов многоязычия с учетом положенных в их основу критериев.

Ключевые слова: языковая ситуация, многоязычие, типы многоязычия, билингвальное обучение.

Hamanyuk V. A. The Phenomenon of Multilingualism and its Evaluation in the Social and Political Context in Germany.

The article traces the dynamics of changes in the approach to the assessment of bi- and multilingualism, summarizes the views of foreign and domestic scientists at the phenomenon of multilingualism in the context of social and political change, as well as a systematic classification of the available types of multilingualism to the situation in their base criteria.

Key words: language situation, multilingualism, the types of multilingualism, bilingual education.

Ознаками сучасного суспільства є багатомовність і полікультурність. Представники різних мовних спільнот перебувають на одній території й контактують між собою. Задля уможливлення безперешкодного спілкування

постала потреба в розширенні мовного репертуару пересічного громадянина. Розв'язання цієї проблеми покладено на системи іншомовної освіти, насамперед у межах системи шкільної освіти європейських країн має відбуватися навчання двох іноземних мов. У науковому просторі тривають дискусії щодо того, як білінгвізм впливає на розвиток особистості, є він корисним, шкодить інтелектуальному розвитку чи прискорює його.

До вивчення окресленої проблеми долучилися провідні лінгвісти, педагоги та методисти різних країн, що вивчали питання в національних контекстах. Серед зарубіжних науковців, які долучилися до вивчення проблеми білінгвізму та багатомовності, слід назвати таких, як: Е. Анісфельд, К.-Р. Бауш, С. Бен-Зеев, М. Браун, У. Вайнрайх, А. Вайс, М. Вільдхаге, Г. Клосс, Г. Кріст, В. Ламберт, Ф. Й. Майснер, Е. Оттен, Е. Піл, Т. Скутнаб-Кангас та інші. На пострадянському науковому просторі проблемам білінгвізму приділяли увагу Е. Анафієва, Т. Боднарчук, Е. Верещагін, Н. Дуда, В. Розенцвейг, О. Слоньовська, Ф. Філін, О. Чередніченко, Д. Чубукова, Л. Щерба, А. Ширін.

Мета статті – дослідити динаміку змін у підходах до оцінки багатомовності у науковому просторі та визначити провідні для мовної ситуації ФРН типи дво- та багатомовності з огляду на суспільно-політичну складову.

Мовна ситуація в кожній країні відрізняється своїми особливостями, тому питання білінгвізму в публікаціях науковців різних країн має специфічне національне забарвлення. Основними факторами впливу на оцінку двомовності є: особливості історичного розвитку, структура суспільства та національна й наднаціональна (загальноєвропейська) мовна політика, яка реалізується як у політиці держави щодо державної мови/мов, регіональної мови/мов, мови/мов національних меншин, так і в політиці держави стосовно навчання іноземних мов у системі освіти.

У Німеччині питання двомовності було актуальним завжди. Країна, що протягом віків була розділена на князівства та графства, кожне з яких послуговувалося власним діалектом, ще й сьогодні з мовної позиції не є однорідною. Німецька літературна мова є інструментом порозуміння для мешканців різних регіонів як ФРН, так і громадян Австрії, Швейцарії, Люксембургу та Ліхтенштейну. Тож, окрім літературної мови (Hochdeutsch), громадяни цих країн розмовляють ще й одним з багатьох діалектів німецької мови, що теж вважається показником двомовності. Швейцарія і Люксембург узагалі мають кілька державних мов, що спонукає до дво- та багатомовності.

У різні періоди європейської історії одна з європейських мов виконувала функцію *lingua franca*: латинська, французька, італійська, англійська. Але якщо в минулому лише окремі особи володіли мовою міжевропейського спілкування, то сьогодні, зважаючи на тотальне домінування англійської мови, двомовність за формулою «рідна мова + англійська» набула масового

характеру. Тому оцінка феномена білінгвізму, дослідження його позитивного та/або негативного впливу, як і вивчення проблем білінгвального навчання, перебувають у центрі уваги дослідників з різних позицій.

На початку ХХ ст. у публікаціях йшлося насамперед про негативний вплив білінгвізму. Такі висновки робилися в першу чергу через національно-державну політику в Європі, лозунгом якої був «Одна нація – одна мова». Усі публікації того часу мали заполітизований характер, спрямовувалися на створення націоналістичної держави в Німеччині і не ґрунтувалися на всебічних наукових дослідженнях. Однак ця обставина не завадила твердженням про нібито негативний вплив білінгвізму на особистість залишатися актуальними аж до 70-х років ХХ століття. Так, Г. Кегель вказував на гальмування інтелектуального розвитку дитини, Дж. Фішман підкреслював, що негативний вплив двомовності виявляється передусім у соціальній сфері, а його показниками є бідність, слабкість, нерезультативність та підпорядковане соціальне становище двомовних осіб. Відповідно, тому, хто мав бажання чогось досягти у професійному, інтелектуальному та соціальному плані, слід було полишити білінгвізм і зосередитися на засвоєнні однієї мови.

Нові дослідження вказують на те, що білінгвальні діти в інтелектуальному розвитку, дивергентному мисленні, у спостережливості й аналізі різних мовних аспектів, з позиції сформованості металінгвістичної свідомості, у сприйнятті невербальних засобів комунікації мають кращі успіхи, ніж монолінгвальні діти.

З посиленням глобалізації, міграційних процесів та викликаних ними присутністю інших культур у межах колишніх національних держав та зростанням інтересу до інших народів та їх мов, кардинально змінилася не лише думка науковців, але й ставлення пересічних громадян до ідеї білінгвального навчання.

Для розуміння білінгвізму та багатомовності суттєве значення мають поняття «рідна мова» та «двомовність».

«Рідна мова» є складним поняттям. Його детально описує за чотирма критеріями Т. Скунтаб-Кангас у своєму дослідженні, датованому ще 1981 р. «Bilingualism or not». Цими критеріями дослідник вважає: походження, компетентність, практичне використання та ідентифікацію. Дослідження показало, що кожна особа, яка перебуває в полікультурному та мультилінгвальному середовищі, може мати, якщо виходити з названих критеріїв, 2–4 рідні мови. Що стосується ідентифікаційного критерію, то, за Т. Скунтаб-Кангас, можна говорити про внутрішню та зовнішню самоідентифікацію. Внутрішня – ідентифікація особистості як такої, а зовнішня – як частини соціуму, що представляє одну мову. Це свідчить про те, що поняття «рідна мова» є не тільки досить складним для однозначної дефініції, але й може охоплювати в кожному конкретному разі кілька мов.

Білінгвізм як явище вивчали дослідники з різних позицій, існує

безліч дефініцій, але жодної всеохоплюючої. Одне з перших визначень двомовності запропонував М. Браун ще в першій половині ХХ ст. Він зазначає: «під багатомовністю розуміється активне, вільне володіння двома або більше мовами на однаковому рівні, без урахування способу оволодіння ними» [9, с. 115].

А. Вайс вважає, що під двомовністю слід розуміти безпосереднє активне та пасивне використання двох мов однією особою [14]. Хоч, на відміну від М. Брауна, А. Вайс обирає показником не володіння, а використання мови, усе ж головним показником є компетентність мовця, а якщо судити за цим критерієм, то однозначно назвати двомовною особу або не назвати її такою досить складно. Усе залежатиме від розуміння того, наскільки добре людина має володіти мовою. Інше визначення, але вже багатомовності, наводить Г. Кріст: «... багатомовною може вважатися особа, яка на основі знання своєї рідної мови має обмежені знання як мінімум ще двох мов, які вона здатна використовувати в одній або в різних галузях дискурсу» [8, с. 208].

Для визначення дво- чи багатомовності на сучасному етапі критерії компетентності та функціональності навряд чи можуть відповідати вимогами полілінгвального та мультикультурного суспільства. Сьогодні метою навчання мов є рецептивна або пасивна багатомовність.

Тут постає питання, чи кожна людина здатна бути багатомовною? Наведемо думку Ф. Й. Майснера, який, спираючись на пропонуване генеративною граматику визначення поняття «компетенції», зазначив, що кожен з відповідним навчальним потенціалом до навчання мов, що бере участь у конкретній мовній інтеракції, здатен до засвоєння другої, третьої, четвертої та подальших іноземних мов [11, с. 174–175]. Інший німецький науковець Е. Оксаар наголосив на тому, що сучасні дослідження жодним чином не заперечують спроможність кожного вивчати іноземні мови, більш того, «мова чи мови можуть вивчатися в будь-якому віці і в різний спосіб [13, с. 75]. Сьогодні загальною є думка, що кожна людина може бути дво- чи багатомовною.

Багатомовність у Німеччині знаходить своє відображення в тому, що кожний навчальний заклад розставляє свої власні пріоритети щодо викладання іноземних мов і розширює їх пропозицію за рахунок партнерських мов. Багатомовність шкільної мовної освіти ґрунтується не стільки на розширенні мовної пропозиції, як на двомовному викладанні дисциплін шкільного курсу, що на наступному етапі шкільної освіти посилюється введенням інших іноземних мов. Ідеться не про поглиблене вивчення іноземних мов, а про зовсім нову пропозицію шкіл для своїх учнів у нових мультилінгвальних умовах навчання. У такому разі учні мають справу з так званим «білінгвальним навчанням», що з кожним роком набуває в Німеччині все більшої популярності.

Існує кілька класифікацій дво- та багатомовності, запропонованих як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, в основу яких покладено різні критерії. Так, У. Вайнрайх за способом засвоєння мови виділяє три типи білінгвізму: складений, координативний та субординативний. Складений білінгвізм виникає в ситуації, коли людина перебуває у двомовному середовищі і засвоює мови у природних умовах на паритетній основі, тобто, наприклад, у двомовних родинах. Координативний білінгвізм розвивається в умовах імміграції, а субординативний – коли система другої мови ґрунтується на системі першої, тобто в умовах штучного засвоєння мови, наприклад під час навчання [3, с. 22].

В. Розенцвейг пропонує своє розуміння двомовності: «Двомовність (багатомовність) – володіння двома (кількома) мовами, а також регулярне перемикавання з однієї мови на іншу залежно від ситуації та потреб спілкування» [4, с. 9–10]. Є. Верещагін теж виділяє три типи білінгвізму: рецептивний, репродуктивний та продуктивний, а критерієм є рівень впевненого й адекватного використання мови.

Ще одне бачення демонструє Л. Щерба й пропонує розрізняти чистий і змішаний типи двомовності. Під чистим типом він розуміє незалежне існування двох мов у свідомості та у процесі живого спілкування, а під змішаним – ті випадки, коли кожен елемент однієї з мов виявляється пов'язаним за змістом з відповідним елементом іншої.

Ф. Філін, абстрагуючись від психологічних та лінгвістичних аспектів цього явища і зосереджуючись на прагматичних, тобто здатності практичного використання мови, пропонує розглядати білінгвізм у широкому та вузькому розумінні. Двомовність у широкому розумінні – низький рівень знань іноземної мови, але достатній для здійснення комунікації на елементарному рівні, а двомовність у вузькому розумінні – вільне володіння двома мовами, що є результатом засвоєння мов у природних умовах, тобто коли людина постійно перебуває у двомовному середовищі [2, с. 212–214].

Г. Клосс пропонує розглядати національну одномовність, білінгвізм і багатомовність, з одного боку, та індивідуальну одномовність, білінгвізм та багатомовність – з іншого [5].

Н. Дуда вказує на відсутність однозначного ставлення до білінгвізму. Розглядаючи це явище з різних позицій, науковці по-різному оцінюють той вплив, який білінгвізм здійснює на особистість та суспільство загалом. Так, соціолінгвістика дає білінгвізму переважно негативну оцінку через те, що двомовна ситуація породжує нестабільність у суспільстві, а психологи вбачають негативний вплив у першу чергу на психіку дитини. Однак, в умовах мультикультурності білінгвізм є позитивним явищем, а двомовна особистість, яка володіє двома засобами мови, володіє і двома способами мислення, а це посилює можливості індивіда, підвищує його інтелектуальний рівень та культуру [5].

Розрізняють індивідуальну й масову двомовність. Зазвичай лінгвісти розглядають явище масової двомовності як перехідний етап витіснення однієї мови іншою, тобто в контексті конвергенції. Одним з етапів цього процесу є перетворення білінгвізму в диглосію, під чим розуміють мовну ситуацію, коли в одному суспільстві паралельно використовуються дві мови, але вони виконують різні функції, використовуються у різних обставинах, які не перетинаються, а одна з них є домінуючою [5].

Найбільш поширеними типами двомовності вважається природний і штучний білінгвізм. Перший формується під час постійного спілкування, узасвіддії з носіями мови, що вивчається, «без цілеспрямованої дії на становлення двомовного індивіда». Другий тип виникає через цілеспрямоване свідоме засвоєння іншої мови без участі її носіїв, за словами Л. Щерби, «в умовах відсутності іноземного оточення» [1, с. 137].

Російська дослідниця Д. Чубукова природний білінгвізм називає «контактним», наголошуючи на умові перебування в іншомовному оточенні для його набуття, та підкреслює його стихійний, некерований характер і безсистемне й несвідоме засвоєння. «Неконтактний білінгвізм», за традиційною класифікацією, – штучний білінгвізм [5].

К.- Р. Бауш, ґрунтуючись на дослідженнях учених різних країн, запропонував власну типологію дво- та багатомовності, поклавши в основу шлях засвоєння мови або її вивчення. Дослідник виходив з того, що для розробки концепцій навчання іноземних мов слід чітко визначити мету навчання, а для цього необхідно усвідомити специфіку кожного з типів багатомовності і спрямовувати зусилля при розробці концепцій на досягнення багатомовності того чи того типу, зважаючи на суспільне замовлення й індивідуальне прагнення громадян. З огляду на тип багатомовності слід розробляти і курикулярну модель навчання мови, яка має бути адресною, тобто орієнтуватися на запити певної цільової групи. В основу класифікації типів багатомовності дослідник поклав різні критерії, які, на його думку, є важливими для сфери навчання іноземних мов: критерій рівня загальної мовленнєвої компетенції (*globale Sprachfertigkeit*), критерій мовленнєвої (*individualspezifische*) і розумової репрезентації (*mentale Repräsentation*), критерій вікової співвіднесеності (*altersbezogen*).

За критерієм рівня загальної мовленнєвої компетенції виділяють такі типи багатомовності: мінімальна (*minimale*), максимальна (*maximale*), виважена/паритетна (*ausgewogene*), або симетрична (*symmetrische*), домінантна (*dominante*), або асиметрична (*asymmetrische*) дво- та багатомовність і семілінгвізм (*Semilingualismus*).

З позиції мовленнєвої репрезентації (врахування специфічних для особи індивідуальних характеристик – шлях вивчення / засвоєння мов, комунікативні наміри, порядок вивчення мов, сфера використання тощо) виділяють такі типи: функціональна (*funktionale*), продуктивна (*produktive*)

та рецептивна (rezeptive) дво- та багатомовність.

Критерій розумової репрезентації дає змогу виділити такі типи, як координована (koordinierte) та комбінована (kombinierte) дво- та багатомовність.

Критерій вікової співвіднесеності дозволяє розрізняти ранній білінгвізм (frühkindlicher Bilingualismus) конзекутивну (konsekutive), або сукцесивну/поступову (sukzessive) дво- та багатомовність [7, с. 440–442].

Ф.- Г. Кьонігс та Г. Нойнер, з огляду на систему освіти, пропонують розрізняти насамперед три основні типи багатомовності: ретроспективну (retrospektive), ретроспективно-проспективну (retrospektiv-prospektive) та проспективну (prospektive) [12, с. 15].

Характеризуючи наявні в педагогічній літературі класифікації типів дво- та багатомовності, С. Дофф і А. Ленц звертають увагу на те, що всі вони не можуть вважатися досконалими, оскільки в їх основу покладено, на думку дослідниць, хибний підхід, специфіка якого полягає в тому, що встановлюється зв'язок між мовленнєвою компетенцією рідної і кожної іноземної мови, а сама компетентність розглядається як статичний, у будь-який момент доступний і відтворюваний мовленнєвий ресурс [10, с. 33].

О. Чередниченко пропонує власну типологію дво- та багатомовності. У її основу покладено кілька суттєвих ознак, які охоплюють як кількісні, так і якісні сторони цього явища. Дослідник запропонував такі критерії: за ступенем поширення, за ціннісною орієнтацією, за рівнем розмежування мовних систем та за характером комунікативного включення. Тож, відповідно до визначених ним критеріїв, дослідник розрізняє індивідуальну і колективну (масову) двомовність/ багатомовність, горизонтальну (рівнозначність мов з позиції мовця) та вертикальну (виокремлення пріоритетних з позиції мовця мов, їх нерівнозначність і різновартісність), координативну (чисту) та субординативну (змішану), і, нарешті, активну й пасивну двомовність/ багатомовність. Крім того, автор пропонованої типології зауважує, що на сучасному етапі, «з огляду на необхідність збереження літературних норм контактуючих мов, ідеальним міг би бути тип активної індивідуальної (або колективної) горизонтальної та координативної двомовності/ багатомовності [6]. Однак загальною для будь-якого типу багатомовності, її найсуттєвішим показником є те, що вона ґрунтується на прагматизмі.

Отже, суспільно-політична складова, а саме полікультурний характер суспільства, став підґрунтям для дво- і багатомовності громадян більшості країн. Здатність спілкуватися більше ніж однією мовою сьогодні не тільки вітається науковцями та практиками іншомовного навчання, але є суттєвим фактором успішної соціалізації особистості. Тому дослідження феномена дво- та багатомовності перебувають у центрі уваги дослідників різних країн. Потужний поштовх проблема багатомовності отримала наприкінці ХХ століття через інтенсифікацію інтеграційних процесів у Європі, міграцію населення та прагнення, насамперед молоді, бути мобільними.

Більшість наявних на сьогодні типів дво- і багатомовності, хоч і виявляють певні розбіжності в їх дефініціях, усе ж зводяться до кількох основних типів, в основу яких покладено передусім прагматичний аспект. З цієї позиції дво- та багатомовність може бути: рецептивною і продуктивною, індивідуальною й суспільною, координованою та субординативною. Здебільшого маємо справу з частково сформованими навичками мовлення різними мовами, залежно від індивідуальних потреб і сфери використання мови.

Література

1. Анафієва Е. Проблеми двомовності і багатомовності в умовах нової мовної ситуації / Е. Анафієва // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 89 (2). – С. 135–139.
2. Боднарчук Т. Моделі білінгвальної освіти у теорії та досвіді діяльності сучасної школи / Т. Боднарчук // Вісник Львівського університету. – 2007. – Вип. 22. – С. 212–219.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх. – К. : Высшая школа, 1979. – 263 с.
4. Розенцвейг В. Ю. Основные вопросы теории языковых контактов В. Ю. Розенцвейг // Новое в лингвистике : Языковые контакты. – Вип. IV. – М. : Прогресс, 1972. – С. 9–10.
5. Дуда Н. М. Білінгвізм як фактор формування мовної особистості [Електронний ресурс] / Н. М. Дуда. – Режим доступу : <http://conf.vstu.vinnica.ua>
6. Чередниченко О. Багатомовність і концептуальна картина світу [Електронний ресурс] / О. І. Чередниченко. – Режим доступу : <http://www.rius.kiev.ua>
7. Bausch K.-R. Überlegungen zu einem integrativen Mehrsprachigkeitskonzept : 14 Thesen zum schulischen Fremdsprachenlernen / K.-R. Bausch, B. Helbig-Reuter // Neusprachliche Mitteilung aus Wissenschaft und Praxis. – 2003. – Jg. 56. – H. 4. – S. 194–201.
8. Bertrand Y. Vorschläge für einen erweiterten Fremdsprachenunterricht / Y. Bertrand, H. Christ // Neusprachliche Mitteilungen. – 1990. – № 43. – S. 208–212.
9. Braun M. Beobachtungen zur Frage der Mehrsprachigkeit / M. Braun // Göttingische Gelehrte Anzeigen. – 1937. – № 4. – S. 115–130.
10. Doff S. Ziele und Voraussetzungen eines fachübergreifenden Fremdsprachenunterrichts am Beispiel von Englisch und Latein / S. Doff, A. Lenz // Pegasus – Onlinezeitschrift. – 2011. – Heft I (XI). – S.31 – 49.
11. Meißner F.-J. Umriss der Mehrsprachigkeitsdidaktik. / F.-J. Meißner / Verstehen und Verständigung durch Sprachenlernen? / [L. S. Bredella]. – Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 1995. – S. 172–187.
12. Neuner G. Mehrsprachigkeitskonzept und Tertiärsprachendidaktik / G. Neuner / Mehrsprachigkeitskonzept – Tertiärsprachenlernen – Deutsch nach Englisch / [B. Hufeisen, G. Neuner]. – Strasbourg: Europarat, 2003. – 248 S. – S. 13–34.
13. Oksaar E. Psycho- und pädolinguistische Aspekte / E. Oksaar / Spracherwerb des Kindes / [G. Lange, K. Neumann, W. Ziesenis]. – 1986. – S. 67–83.
14. Weiss A. Hauptprobleme der Zweisprachigkeit / A. Weiss. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1959. – 214 S.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МИНУЛОГО ЧАСУ ДІЄСЛОВА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ІТАЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Гандзюк О. М. Репрезентація минулого часу дієслова в українській та італійській мові.

У статті проаналізовано минулий час дієслова в українській та італійській мові. Показано граматичні відповідники для вираження форм минулого часу. Доведено, що в італійській мові дієслівний час має значно складнішу будову, ніж в українській мові.

Ключові слова: порівняльна граматики, італійська та українська мова, дієслово, категорія часу дієслова, минулий час, давноминулий час.

Гандзюк А. М. Репрезетация прошедшего времени глагола в украинском и итальянском языках.

В статье проанализировано прошедшее время глагола в украинском и итальянском языках. Показаны грамматические эквиваленты для выражения форм прошедшего времени. Доказывается, что в итальянском языке время глагола имеет более сложную структуру, чем в украинском языке.

Ключевые слова: сравнительная грамматика, итальянский и украинский языки, глагол, время глагола, прошедшее время, давнопрошедшее время

Handyzyuk O. M. Representation Past Tense of the verb in Ukrainian and Italian languages.

Past time of the verb in the Ukrainian and in Italian languages is analyzed. Grammatical forms for expressing of the Past Time are shown. Past Tense in the Italian language has more complex structure than in Ukrainian one is proved.

Key words: contrastive grammar, Italian and Ukrainian, verb, grammatical category of the verb time, Past Time.

Опозицією до іменних частин мови (іменника, прикметника, числівника, тобто тих частин мови, які чи то називають предмет, його якісну та кількісну ознаки, чи то вказують на них, тобто статичні факти) є дієслово [6, с. 158]. Людина сприймає незакінченість матерії в окремих процесуальних виявах: виникнення, становлення, тривання і переходу в нову якість. Дієслова є назвами дій або динамічної ознаки. Становлення і тривання динамічної ознаки сприймається мовцем як вияв процесуальності з властивими для неї часовими координатами. Ця часова перспектива в дієслові пов'язується з моментом мовлення про дію: дія збігається з моментом мовлення про неї або відбувається не одночасно з моментом мовлення [7, с. 226]. Перебіг дії до моменту мовлення про неї належить до минулого часу. Загальні характеристики минулого часу дієслова в українській мові мають деякі подібні й відмінні риси.

Минулий час в українській мові досліджували І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, М. В. Леонова, М. Я. Плющ та інші дослідники. Аналіз системи минулого часу в італійській мові здійснено Т. Б. Алісовою,

Т. З. Черданцевою, І. В. Єрмаковою, Т. Б. Жуковською. Деякі особливості дієслівної системи проаналізував С. Дель Гаудіо.

Проте й досі немає ґрунтовного повного аналізу репрезентації минулого часу в українській та італійській мові. Тому тема нашого дослідження є актуальною. Мета роботи полягає в репрезентації минулого часу в українській та італійській мові і передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути подібні характеристики минулого часу дієслова; 2) виявити відмінності у структурі аналізованого часу.

Минулий час італійського дієслова нараховує 5 форм. Таку кількість можна пояснити, виходячи з того, що минулий час в італійській мові має зовнішнє спрямування на закінченість часового перебігу дії. Три часові форми минулого часу з п'яти мають відповідність з минулим часом української мови. Це часове співвідношення показує Дель Гаудіо [3, с. 46]:

Таблиця 1.

Tempo passato	Минулий час
Passato prossimo	минулий час доконаного та
Imperfetto	недоконаного виду
Trapassato prossimo	давноминулий час
Passato remoto	
Trapassato remoto	

Лінгвіст наголошує на тому, що в італійській мові в системі форм дійсного способу (зокрема минулого часу) наявна більша кількість диференційних ознак, ніж у системі часових форм дієслова.

Passato prossimo можна співвідносити в українській мові з минулим часом доконаного виду. Для української мови специфіка минулого часу доконаного виду полягає в тому, що в основному цей час утворюється за допомогою префіксів. В італійській мові passato prossimo слугує вказівкою на час, який передує моментові мовлення, має обмежений вияв і перебуває в контактi з моментом мовлення. Ця часова форма характеризується більш складною будовою, вона утворюється за допомогою допоміжного дієслова **avere (мати)** або **essere (бути)**, використаних у теперішньому часі і дієприкметника минулого часу дієвідмінюваного дієслова. Вибір допоміжного дієслова теж має свою специфіку. Усі перехідні дієслова утворюються цей час з допоміжним дієсловом **avere**, напр.: *Io ho finito un lavoro* – *Я закінчив одну роботу*. Все зворотні дієслова, більшість дієслів руху і неперехідних дієслів утворюють Passato prossimo з допоміжним дієсловом **essere (è)**: *Mara è entrata e ha veduto Tuda* – *Мара увійшла і побачила Туду*.

Зокрема, passato prossimo означає дію, яка закінчилася в часі, але співвідноситься з теперішнім часовим проміжком. Це загальне значення членується на два випадки вживання: 1) для вказівки на дію, яка закінчилася безпосередньо перед моментом мовлення і стосується плану теперішнього, ще не закінченого відрізка часу; 2) для відтворення дії, яка,

хоч і пов'язана з теперішнім, але перебуває у стосунку з минулим.

Imperfetto – незакінчена минула дія, яка служить вказівкою на минулу дію, як правило, не обмежену часовими рамками. Українською і російською мовами перекладається у вигляді недоконаного виду минулого часу.

Т. Б. Жуковська [4, с. 23] вказує, що цей час вживається: 1) у розповідях – *Stavo in primo banco perche ero basso di statura e avevo una vista cattiva – Я сидів за першою партою, тому що я був низькорослим і у мене був поганий зір*; 2) при повторювальній дії в минулому – *Ogni mattina andavo all'università, mi sedevo al solito posto e ascoltavo la lezione* – Щодня я ходив в університет, сідав на звичне місце і слухав лекцію; 3) при тривалій дії в минулому: *La montagna era tutta avvolta nella nebbia* – Гора була повита туманом; 4) для післячасності в минулому: *Sapevano che i suoi genitori partivano la settimana dopo* – Вони знали, що їхні батьки їдуть через тиждень; 5) для вираження дії, на фоні якої почалась інша дія; вживаються сполучники **quando, mentre**: *Quando sono entrato, lui leggeva* – Коли я зайшов, він читав; 6) щоб надати фразі більшої ввічливості: *Scusi, signore, volevo chiederLe un'informazione* – Вибачте, панове, я хотів децю запитати.

Значення давноминулого часу (інакше кажучи, передминулого) часу української мови виникає при порівнянні часового перебігу двох дій у минулому, напр.: *Перш був розсердивсь, а далі, як розслухав, що йому Настя, стогнучи, розказала, та замовк; далі назирнув Марусю та аж злякавсь: Господи твоя воля!* (Г. Квітка-Основ'яненко). Отже, значення давноминулого, як і теперішнього історичного, майбутньо-минулого та інших часових значень, є відносним. Проте, на відміну від усіх інших відносних значень, давноминулий час має спеціальну форму вираження.

Давноминулий час утворюється переважно від дієслів доконаного виду і вказує на те, що означувані цими формами дії відбувалися раніше від інших дій до моменту мовлення. Тому форми давноминулого часу передбачають наявність у реченні (або ширшому контексті) інших дієслів у формі минулого часу. Форма давноминулого часу складається з двох компонентів: форми минулого часу на **-л-** від основного дієслова і допоміжного дієслова **бути** в минулому часі: *Отже і тепер так їй було прийшло: якби можна, скрізь землю б провалилась або забігла куди, щоб і не дивитись на сього боярина* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Передминулий час італійської мови (Trapassato prossimo) означає: 1) минула, закінчена в часі дія, передує іншій минулій дії (це значення є спільним для української та італійської мов); 2) минуле закінчене, але невизначено віддалена дія, пов'язана з теперішнім; 3) минула закінчена дія, яка йде попереду головної дії висловлення або є другорядною у стосунку до головних дій.

Останнє значення також зближує цей час з давноминулим часом української мови, оскільки, за В. М. Русанівським, форми давноминулого

часу, вжиті у складному реченні з часовим підрядним, передають нетривалу, тимчасову дію, що виконувалася перед основною дією, вираженою дієсловом у формі минулого часу доконаного виду [8, с. 261].

Passato remoto належить до минулого часу, що не має тотожної відповідності в українській мові. Цей час означає закінчену дію, яка відбулася в минулому і не пов'язана з моментом мовлення. Як правило, цю часову форму використовують у розповіді, оповіді та розмовній мові, коли мовник має на увазі події, результат яких не відчувається і не має значення в момент мовлення [5, с. 178]. У художній літературі його використовують для опису біографії, показу історичних подій.

Основні вияви цього часу: 1) дія в минулому, не пов'язана з теперішнім часом (*perfetto storico*): *Cristoforo Colombo scoprì l'America nel 1492* – Христофор Колумб відкрив Америку у 1492 році; 2) короткочасна дія або стан: *Vide il cielo cariso di sole* (I. Calvino) – Він побачив небо, повне сонця; 3) у складних реченнях після сполучників *quando* (коли), *tosto che* як тільки: *Quando arrivarono, gli telefonarono* – Коли прибули, йому подзвонили.

Прийнято розрізняти всередині первинної функції минулого часу доконаного виду так зване *перфектне й аористичне значення*. Якщо формами минулого часу доконаного виду вказується на факт здійснення дії в минулому й на актуальність її результату в момент мовлення, маємо *перфектне значення*. Якщо ж форми минулого часу доконаного виду позначають дії, що відбулися в будь-які проміжки часу до моменту мовлення і результати яких не актуальні в момент мовлення, таке значення називають *аористичним* [2, с. 94; 9, с. 375]. Виходячи з названого, можна вважати, що певною мірою *passato remoto* стосовно української мови можна проектувати на аористичне значення минулого часу.

Trapassato remoto – це *передминулий безпосередній час*, який означає дію, що безпосередньо передує іншій минулій дії, позначеній *passato remoto* [1, с. 76]. Цей час вживається в підрядних реченнях після сполучників ***appena*** (щойно), ***tosto che*** (як тільки), ***subito che*** (відразу як) і використовується тільки на письмі: *Appena l'ebbe visto, si nascose* – Як тільки він його побачив, сховався.

Якщо проаналізувати значення минулого часу в італійській мові, то отримаємо такі семантичні відповідники:

1. *Passato prossimo* – час, який передує моменту мовлення, обмежений і контактує з моментом мовлення; 2. *Imperfetto* – час, який передує моментові мовлення, необмежений; 3. *Trapassato prossimo* – час, який передує моменту мовлення й іншій дії в минулому, обмежений; 4. *Passato remoto* – час, що передує моментові мовлення, обмежений; 5. *Trapassato remoto* – час, що передує моментові мовлення і іншій дії у минулому, обмежений [3, с. 48].

Отже, репрезентація дії, яка відбувається до моменту мовлення, в італійській мові має більший кількісний вияв. Відповідна система форм є

більш складною, ніж в українській мові. Це відбувається за рахунок різного спрямування категорії виду: у той час, коли в українській мові видова репрезентація орієнтується на закінченість дії «всередині», тобто виявляє, якою мірою дія взаємодіє з межею власного вияву, то минулий час в італійській мові має зовнішнє спрямування на закінченість часового перебігу дії.

Література

1. Алисова Т. Б. Итальянский язык (Грамматический очерк, литературные тексты с комментариями и словарем) / Т. Б. Алисова, Т. З. Черданцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1962. – 208 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Гаудіо Дель С. Деякі особливості італійської та української дієслівної системи / С. Гаудіо Дель // Компаративні дослідження слов'янських мов і культур : Пам'яті академіка Леоніда Булаховського : зб. наук. праць. – Вип. 16. – К. : КНУ, 2011. – С. 44–52.
4. Граматика італійської мови в таблицях і схемах / авт. Т. Б. Жуковська. – Тернопіль : ТАНГ, 2001. – 61 с.
5. Ермакова И. В. Итальянский язык за 100 часов : [пособие для самообразования] / И. В. Ермакова. – М. : Высш. шк., 1990. – 272 с.
6. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища шк., 1983. – 264 с.
7. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [підручник] / М. Я. Плющ. – [2-е вид., доп.]. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.
8. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 314 с.
9. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 582 с.

УДК 811.161.2'373.4

Л. Є. Гапонова

РОЛЬ МЕТАФОРИ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Гапонова Л. Є. Роль метафори у формуванні української криміналістичної термінології.

У статті досліджується метафора як чинник творення криміналістичних термінів, з'ясовується роль метафори у формуванні української криміналістичної термінології.

Ключові слова: метафора, українська криміналістична термінологія, вторинна номінація, загальноживана лексика.

Гапонова Л. Е. Роль метафоры в формировании украинской криминалистической терминологии.

В статье исследуется метафора как фактор создания криминалистических терминов, выясняется роль метафоры в формировании украинской криминалистической терминологии.

Ключевые слова: метафора, украинская криминалистическая терминология, вторичная номинация, общеупотребительная лексика.

Gaponova L.E The role of metaphors in the formation of Ukrainian criminalistic terminology.

The article investigates the metaphor as a factor in the creation of criminalistic term, it appears the role of metaphors in the formation of Ukrainian criminalistic terminology.

Key words: metaphor, Ukrainian criminalistic terminology, secondary nomination, common lexicon.

Спосіб найменування, за якого використовуються слова загального вжитку для позначення спеціальних вузькогалузевих понять, у термінології набуває особливого значення, оскільки наукові поняття формувалися на основі узагальнень, отриманих людиною у процесі практичного пізнання світу.

Галузева термінологія виникає переважно на основі живої народної мови, використовуючи її словотвірні можливості. Зокрема, особливості формування українських галузевих терміносистем зумовлюються структурно-граматичною специфікою національної мови. Водночас термінотворення породжує свої специфічні мовні моделі, що проникаючи в загальнолітературну лексику, розширюють її словотвірний потенціал. Як показують дослідження словотвору термінологічних одиниць загальнонаукового і галузевого типів, у початковий період формування термінології перевага надається тим способам термінотворення, що спираються на вже наявні мовні ресурси. Найпродуктивнішим на ранніх етапах розвитку галузевих терміносистем є лексико-семантичний спосіб творення термінологічних одиниць.

Одним із продуктивних способів термінотворення є семантичний, що полягає у зміні значення наявних у мові слів, обсяг застосування якого значно ширший ніж у загальноновживаній лексиці. Семантична спеціалізація і пристосування загальноновживаних слів до вузькоспеціальної сфери науки займає значно менший період часу. Цей спосіб знаходить своє вираження і в синтаксичних відношеннях, що характеризуються наявністю зв'язаних сполучень, у складі яких один або й обидва компоненти можуть і не бути термінами: *прочісування місцевості, очна ставка* [10, с. 282], *словесний портрет* [3, с. 150], *кут зустрічі, фронтальний кут* та подібні до них: *Проте найбільш докладному опису підлягають анатомічні ознаки, які власне утворюють словесний портрет* [3, с. 151]; *Сутність очної ставки полягає в тому, що слідчий по черзі пропонує кожному з допитуваних дати показання про обставини, у яких виявлено істотні суперечності* [8, с. 68].

Мета дослідження – визначення ролі метафори у формуванні терміносистеми криміналістики.

Одним із способів вторинної номінації в термінології найчастіше є метафора – універсальний інструмент мислення, який передбачає вживання слова, що позначає певний предмет, явище, дію, ознаку для номінації іншого предмета на основі подібності, яка виникає з їхнього порівняння, зіставлення за асоціацією. Проникнення метафори не тільки в терміносистему, а й в інші

галузі функціонування мови трактується в сучасних теоріях не як відхилення від норми, а як закономірне та природне явище загалом.

Оскільки метафора як складне мовне явище має суперечливу природу, її дослідження характеризуються не тільки багатоаспектністю, а й багаторівневістю аналізу, причому подібні дослідження здійснюються в різних напрямках, серед яких: лінгвістичний (Арутюнова Н. Д., Бессарабова Н. Д., Русанівський В. М. та ін.), логічний (Тараненко О. О., Уфімцева А. А. та ін.), гносеологічний (Виготський Л. С., Комлев М. Г. та ін.) і напрям, що ґрунтується на методі компонентного аналізу, тобто розкладанні одиниць на певні ознаки – семасіологічний (Арутюнова Н. Д., Гак В. Г., Говердовський В. І., Стернін І. А. та ін.). Семасіологічний напрям вивчає семантичні процеси, що формують метафоричні значення, співвідношення сем у вихідному та похідному значеннях, специфіку конотативних елементів; цей напрям вважається провідним у сучасному мовознавстві.

Порівнюючи різноманітні визначення метафори, простежуємо закономірність у тому, що більшість цих визначень основою існування метафори називає взаємодію двох понять, що дає змогу говорити про двоплановість цього явища: 1) метафора, як результат відношення між двома значеннями слова, з яких одне виступає як вихідне, а інше як похідне, є яскравим прикладом динаміки у сфері лексичної семантики (Гак В. Г.); 2) метафора – це семантичний процес, за якого форма мовної одиниці чи оформлення мовної категорії переноситься з одного референта на інший на основі тієї чи тієї подібності останніх при відбитті у свідомості мовця (Тараненко О. О.); 3) метафора – це різновид вторинної лексичної номінації, що передбачає появу на основі значення зіставлення двох предметів за однією ознакою, виникнення якого гарантується єдністю всіх сторін практико-перетворювальної діяльності людини, єдністю процесів, що здійснюються у її свідомості (Вовк В. М.).

Відмінність нетермінологічних значень від термінологічних – це абстрагувальна властивість людського мислення, що встановлює зв'язки між поняттями науковим із неспеціальної, побутової сфери.

У системі термінолексем криміналістики найчастіше розщеплення семантичної структури термінів відбувається в результаті виникнення нових понять. Нові найменування утворюються внаслідок асоціації за подібністю або суміжністю: *поза «боксер»* (специфічне положення тіла й кінцівок обгорілого трупа), *лист конюшини* (револьверний барабан із чотирма камерами; таку назву дістав через свою форму), *магазин* (вмістилище для патронів); види *магазинів*: *коробка*, *диск*, *трубка*, *ріжковий магазин*; *личинка* (запор затвора у деяких видах вогнепальної зброї), *морнінгстар* (кістень, посиленій шипами – вид зброї), *сокіл* (бездимний порох колоїдного типу, використовується як мисливський порох) та ін. Або, наприклад, назви моделей зброї *глюрія* [9, с. 58] (італ.

gloria – сяйво, ореол), *вікторія* (лат. victoria – перемога) – іспанські автоматичні пістолети калібру 6, 35 мм і 7, 65 мм; імітація браунінга 1906 р. [9, с. 51], в основі цих лексем лежать ономізовані одиниці.

Відповідно до співвідношення ознак спеціального та загальноновживаного значень виділяються такі різновиди лексико-семантичного способу: звуження (спеціалізація) значення загальноновживаного слова, використання термінів однієї галузі знань для позначення понять іншої (ретермінологізація), перенесення значення за подібністю (метафоризація), перенесення значення за суміжністю (метонімізація).

Звуження значення загальноновживаного слова в термінології тлумачиться по-різному. Однак учені виявляють єдність поглядів щодо необхідної умови процесу термінологізації – щоб слово літературної мови стало терміном, потрібно, щоб відбулася спеціалізація номінативного значення.

Нові термінологічні значення – це лексико-семантичний варіант значення того слова, на основі якого вони формуються. У термінолексичі криміналістики функціонує багато мовних одиниць, лексико-семантична структура яких має початкове загальноновживане значення й похідне – термінологічне. У функції термінів зазначені слова набувають семантичної мотивованості, оскільки значення їх сформувалося внаслідок переосмислення на основі подібності форми або функції. Підставою похідних значень у термінології є метафора.

З часом, коли термін стає широковживаним, його метафорична чи метонімічна яскравість утрачається [5, с. 163]. Образність термінів виникає внаслідок метафоричності значень і так само не сприймається в ролі об'єктивного критерію через досить тривале використання загальноновживаного слова в контексті української криміналістичної термінології. Наприклад: *лама* (іспанський автоматичний пістолет калібру 9 мм і 7, 65 мм), *боксер* (бразильський шестизарядний револьвер 38 спеціального калібру), *лось* (радянський п'ятизарядний магазинний мисливський карабін калібру 9 мм). Закріплення професійної лексеми чи словосполучення в активі фахівців конкретної галузі знань уже є повноправним критерієм термінної стійкості словосполучень на зразок «*свіжий*» слід, «*жирний*» слід, «*сліпий*» слід, *сліди взуття з малюнком «у ялинку»*, *розшук по «гарячих» слідах* [3] у мікротерміносистемі «сліди локомоційних навичок людини». Подібні терміни, оминувши етап перенесення зі сфери функціонування на сферу фіксації й закріплення, принаймні в спеціальній науковій та методичній літературі з криміналістики, засвідчили свій термінологічний статус, мотивованість і водночас продуктивність термінотворення способом вторинної номінації.

На прикладі досліджуваної української криміналістичної термінології простежується продукування термінозначення тими загальноновживаними словами, що вже реалізували свою номінативну функцію, але для наукового обґрунтування вузькогалузевої термінолексики зазнають актуалізації власних

синтагматичних властивостей. Зокрема в терміносистемі криміналістики були створені такі терміни-словосполучення, як *польова криміналістика* [3, с. 329], *погашення судимості* [10, с. 306], *польові методи* [3, с. 84], *психологічна засідка* [3, с. 28], *холодна зброя* [3, с. 306], *злом «без шуму» (віджим)* [3, с. 261].

У термінології поширене таке явище, як використання в ролі термінів слів загальнолітературної мови в метафоричному значенні, тобто відбувається зворотний процес, коли слова загальноновживаної лексики змінюють своє значення на основі метафоричних і метонімічних переносів і стають термінами, виражаючи свій термінологічний статус у співвіднесеності поняттєвого компонента значення з науковим поняттям: *лялька, захисна сітка, холодна зброя, гладкий ствол, комп'ютерний вірус, комп'ютерний абордаж, доріжка слідів ніг, туалет трупа, консервація трупа*; у дактилоскопії – *гачок, місток, вічко, острівець* тощо. Значення цих слів у загальнолітературній мові та в українській криміналістичній термінології – різні. Проте термін, на відміну від слова, не виконує прагматичної функції у своїй терміносистемі. Він не виражає певних емоцій, почуттів, хоч і не завжди є однозначним. Термін може виходити за межі своєї терміносистеми і бути надбанням суміжних галузей знань, а також вживатися в загальнолітературній мові.

Незаперечним є те, що в криміналістичній лексиці спостерігається загальна тенденція до широкої взаємодії з загальноновживаною лексикою, бо навіть за межами спеціальних текстів криміналістичні терміни вживаються не у вузькогалузевих, а в мовленні в переносному значенні: *бандитизм, «без суду і слідства», «брудні гроші»* (у подальшому виник асоціативний ряд «відмивати» «брудні гроші»), *кримінал, розбій* [4, с. 377], *насильство, облава, обшук, убивча сила* [3, с. 303]. Наприклад: *Судово-балістичне дослідження зброї для визначення його стану дозволяє встановити: чи є даний предмет вогнепальною зброєю, чи придатний він для стрільби і які його балістичні характеристики (убивча сила, дальність польоту кулі та ін.)* [3, с. 303]; *Попенко розказує про своїх знайомих бурсаків; про їх завзяття, про п'яницькі бенкети, про розбої цілої валки обходу, про попівен, попів, матушок...* [4, с. 377]; *І нібито не злодій, нічого кримінального за ним не водиться, а злодійкуватий* [7, с. 4]; *... в Італії були ліквідовані мафіозні банківські структури, що легалізували «брудні гроші»* [2, с. 47]. У цьому ж тексті зазначена лексема далі подається як тлумачення попереднього слова: *З урахуванням сучасних можливостей банків, інших фінансових інституцій та обсягів коштів, що отримує ТОЗ у вигляді прибутків від нелегальної діяльності, можна стверджувати, що сьогодні майже неможливо відокремити «крипто-долари» («брудні гроші») від іншого капіталу, не зачіпаючи при цьому інтересів великих банків* [2, с. 47].

При дослідженні української криміналістичної термінології, виявлено терміни, що використовувалися при реєстрації злочинців у центральному

бюро та розшукових відділеннях з 1 січня 1915 року. А також зафіксовано один з типів словотвірної деривації – ономатизація – «різновид деривації, який реалізується втратою загальною назвою здатності до узагальнення і набуття нею здатності називати один предмет з ряду однорідних» [1, с. 87]: пушкарі (зброярі) і *пушкарі* (злочинці) [3, с. 58], глухонімі (інваліди) і *глухонімі* (злочинці), коти (тварини) і *коти* (злочинці) [3, с. 58], гастролери (артисти, що приїхали на гастролі) і *гастролери* (злочинці) [3, с. 58]. У словнику іншомовних слів лексема *гастролери* має значення: 1) артист; 2) *перен.* недобросовісний працівник, який береться за випадкову роботу, не затримується на одному місці» [6, с. 243]. Сучасна криміналістика не користується лексемами на зразок *гастролер*, *кот* та ін. як термінами, що використовуються під час реєстрації злочинців. Деякі з тотожних понять зрідка функціонують у професійному мовленні криміналістів як професіоналізми, оскільки своєрідність походження і метафоричність цих понять у наш час змінила їх сферу функціонування – жаргон злочинців і позбавлених волі осіб, який має назву «*феня*». Наприклад: поняття *кот* є абrevіатурою початкових літер російських слів (коренной обитатель тюрьмы). Сучасне поняття *гастролер* у криміналістиці виникло внаслідок метонімічного перенесення за подібністю дії й функціонує тільки у професійному мовленні слідчих, фіксація цього поняття в документах підпорядковується розумінню «почерк злочинця». Метафора у криміналістичній термінології відіграє виняткову роль у розв'язанні нестандартних ситуацій, оскільки й сама вона виникає внаслідок зіставлення певних семантичних об'єктів, часто не порівнюваних, метафора апелює до наявного в реципієнта досвіду задля того, аби через асоціації досягти комунікативного ефекту.

Отже, метафоризація як джерело збагачення літературної мови має важливе значення і в утворенні одиниць, що мають специфічну сферу вживання, зокрема в терміносистемах, однією з яких є термінологія криміналістики. Дослідження формування терміносистеми криміналістики дає підстави стверджувати, що на початковій стадії становлення криміналістичної термінології вторинна номінація є одним із продуктивних способів термінотворення.

Дослідження таких термінологічних лексем має велике практичне значення з огляду на те, що «важливо постійно переглядати терміносистеми з погляду їх адекватності суті номінативних понять, з'ясовувати активні моделі термінотворення» [5, с. 5], тому подальше дослідження термінології сприятиме розкриттю логіки побудови термінополів у межах терміносистеми криміналістики, а також системи української сучасної термінології загалом.

Література

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : [навчальний посібник] / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.
2. Дорошенко А. Організована злочинність : міжнародний аспект / А. Дорошенко, І. Овсій // Політика і час. – 1997. – № 3 (березень). – С. 41–51.

3. Криміналістика : [підручник] / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко ; за ред. акад. П. Д. Біленчука. – К. : Атіка, 1998. – 416 с.
4. Мирний Панас. Вибрані твори / Панас Мирний. – К. : Дніпро, 1974. – 560 с.
5. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
6. Словник іншомовних слів : 23 000 сл. та термінол. словосполучень / кол. авт. : Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра; УНВЦ «Рідна мова», 2000. – 1018 с.
7. Франко І. Я. Твори : в 2 т. Т. 2 : Оповідання / І. Я. Франко. – К. : Дніпро, 1981. – 495 с.
8. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого / В. Ю. Шепітько. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 208 с.
9. Шепітько В. Ю. Криміналістика : енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український) : 1 500 термінів / В. Ю. Шепітько ; за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. – Х. : Право, 2001. – 560 с.
10. Юридичний словник / за ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Форум, 2005. – 473 с.

УДК 811.161.2+81'374

Л. К. Гливінська

АВТОРСЬКИЙ СЛОВНИК: ДО ПИТАННЯ ПРО КАТЕГОРІЙНУ СПЕЦИФІКУ Й ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНУ ЗНАЧУЩІСТЬ

Гливінська Л. К. Авторський словник: до питання про категорійну специфіку й теоретико-прикладну значущість.

У статті висвітлено проблематику авторської лексикографії. Розглянуто базові термінопоняття означеної лінгвістичної галузі. З'ясовано роль письменницьких словників у формуванні загальнономовної норми. Аргументовано перспективність лексикографічної параметризації художніх текстів.

Ключові слова: лексикографія, авторський словник, параметризація, художній текст.

Гливінская Л. К. Авторский словарь: к вопросу о категориальной специфике и теоретико-прикладной значимости.

В статье освещена проблематика авторской лексикографии. Рассмотрены базовые терминопонятия указанного лингвистического направления. Определена роль писательского словаря в формировании общезыковой нормы. Аргументирована перспективность лексикографической параметризации художественных текстов.

Ключевые слова: лексикография, авторский словарь, параметризация, художественный текст.

Hyvinska L. K. Author's dictionary: categorial specifics and theoretical-applied significance.

The article covers the problematics of author's lexicography. It researches the basic notions of the stated linguistic line, defines the role of author's dictionary in forming common language standards, and presents arguments for perspectivity of literary text lexicographic parameterization.

Key words: lexicography, author's dictionary, parameterization, literary text.

У лінгвістичній науці третього тисячоліття лексикографія зберігає статус перспективної галузі й залишається, напевно, найбільш відкритою до реалізації актуальних дослідницьких запитів, орієнтованих значною

мірою на міждисциплінарний підхід. Антропоцентрична ідеологія, що детермінувала нинішню магістральну скерованість лінгвістики, синтезує, як відомо, різні способи вивчення «мови в людині» й «людини в мові» (когнітивний, етнолінгвістичний, прагмалінгвістичний, лінгвофілософський, соціолінгвістичний та ін.). Відтак на тлі інтерпретативного плюралізму актуалізується проблема лексикографічного форматування всіх результатів багатоаспектного лінгвістичного опису. Зрештою, створенню *словників*, *граматик*, а віднедавна – ще й електронних текстових корпусів підпорядковано ключові завдання мовознавчої науки.

Показовий матеріал для досліджень містять *авторські* словники, що в доцільній формі узагальнюють факти лінгвальної практики творчих особистостей (зокрема літераторів, публіцистів, філософів). Сама традиція лексикографічного «портретування» авторських текстів укотре засвідчує, що антропоцентризм мови потребує антропоорієнтованих підходів. І така скерованість авторського словникарства виразно корелює з настановами сучасної лінгвістики.

Українські вчені послідовно наголошують на історичній, гносеологічній, культурологічній цінності авторських лексиконів. Заявлену проблематику висвітлено в роботах С. Бук, Г. Вокальчук, П. Гриценка, В. Грещука, Н. Данилюк, Л. Дядечко, М. Карпенко, А. Мойсієнка, Н. Сологуб, З. Терлака, Т. Цимбалюк-Скопненко та інших гуманітаріїв. Загалом визнаючи здобутки, що їх має вітчизняна наука у сфері параметризації авторського мовлення, дослідники твердять усе ж про незадовільний стан означеної лінгвістичної галузі [8, с. 16]. Пор. також: «...між періодами виходу у світ українських словників зяють прірви непрощеної неактивності. <...> Українським словникарям треба вивчити досвід інших... країн, щоб належним чином оцінити власний. Потрібен час і змога шукати й узагальнювати» [23, с. 8, 11].

У світлі сказаного актуальність нашої статті видається обґрунтованою. Мета дослідження – проаналізувати авторський словник у його понятійній специфіці (на рівні базового категорійного апарату); означити роль письменницьких лексиконів у становленні мовної норми; розглянути потенціал авторського словникарства в контексті загальнолінгвістичних завдань.

Важливо, що формування й подальше утвердження наукових підходів до лексикографічного аналізу мовної особистості пов'язані з вивченням лінгвальної майстерності творців художньої літератури. Відтак у східнослов'янській філологічній традиції набула поширення терміносполука «*письменницька лексикографія*» [2; 5; 25, с. 11]. Поняття «*поетична лексикографія*» іноді наділяють тим самим змістом або використовують його у вужчому значенні – з проєкцією на матеріал тільки віршової мови [7]. Термін «*авторська лексикографія*» домінує в сучасній світовій практиці [27], проте в українських спеціалізованих довідниках ще не дістав офіційного закріплення (див., напр., у виданні [21] статті

«Лексикографія», «Словник», «Мови письменника словник»).

Загалом аргументи фахівців на користь того чи того термінопоняття є по-своєму переконливими. Так, інтернаціональний характер номінації «авторська лексикографія» (пор.: author (author's) lexicography / dictionary, Autorenlexikographie) – привід для її залучення в науковий обіг, зокрема й щодо аналізу художньої мови. Уточнювальні терміни «письменницька лексикографія», «письменницький словник» доцільно використовувати для опису естетичної комунікації, зважаючи на семантичні відмінності в словах «автор» і «письменник» (пор.: автор – «той, хто написав будь-яку працю, твір, лист і т. ін. або розробив якийсь план, проект і т. ін.» [18 I, с. 13]; письменник – «той, хто пише художні твори; особа, для якої літературна діяльність є професією» [18 VI, с. 365]).

Очевидно, що для проблематики конкретних досліджень родо-видова диференціація розглянутих понять може бути релевантною. *Авторська лексикографія* матиме в такому разі найширшу джерельну базу – ідіолекти не тільки літераторів, а й публіцистів, науковців, громадських та ін. діячів, соціолекти певного покоління, зокрема мистецького, певних шкіл, напрямів тощо. Об'єкт *письменницької лексикографії* становитиме мовотворчість поетів, прозаїків, драматургів. У загальному контексті письменницького словникарства водночас доцільно – з методологічного погляду – вирізнити *поетичну лексикографію*, орієнтовану на репрезентацію віршових текстів.

Зауважимо, що опис лінгвального досвіду визнаних носіїв мови, зокрема класиків національної літератури, «превалює в усіх відомих лексичних картотеках європейських мов і поширюється... майже на всі електронні текстові корпуси національного статусу» [10, с. 50]. А оскільки матеріал авторських словників так само здебільшого складають художні твори, практика ототожнення *авторської* лексикографії з *письменницькою* є цілком виправданою. На підтвердження цьому додамо, що українська авторська *нехудожня* лексикографія нині представлена поодинокими виданнями. Так, ще на початку ХХ ст. Ю. Кобилянський упорядкував латинсько-український словник, залучивши до аналізу документальну хроніку античного політика, полководця й оратора Г. Юлія Цезаря [17]. В окремих джерелах здійснено параметризацію власне українськомовних текстів – наукових, публіцистичних, епістолярних тощо. При цьому особливий інтерес виявляють дослідники до авторів, знаних і як талановиті письменники. Скажімо, у «Словнику мовних особливостей Івана Нечуя-Левицького» [14] узагальнено лінгвістичні погляди вченого на морфологічні й лексичні норми української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. У «ясний і високий світ наукової мислі, ...чіткого літературознавчого стилю, що захоплює своєю логічністю і простотою» [15, с. 3], вводить «Словник літературознавчих термінів Івана Франка». Опис ідіолекту мислителя продовжено й в іншому виданні – словнику мовознавчих

термінів [16]. Предметом окремої уваги стала інтернаціональна складова наукового лексикону І. Франка [20]. Ще один оригінальний словник створено на матеріалі епістолярної спадщини Лесі Українки [3]. Новітній для вітчизняної лексикографії жанр репрезентує також словник-довідник «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» [22].

Принагідно зауважимо, що до категорії «авторських» належать словники, упорядковані, скажімо, одним автором-лексикографом. Крім того, логічно називати «письменницькими» різнотипні словники, створювані самими літераторами. (Серед представників українського письменства досвід лексикографічної роботи мали І. Котляревський («Словарь малороссийских слов, содержащихся в «Энеиде», с русским переводом», 20-ті рр. ХІХ ст.; вперше опублік. 1842 р.); М. Гоголь («Книга всякой всячины, или подручная энциклопедия Н. В. Гоголя за 1826 г.»; передрук. 1889 р.); Л. Боровиковський («Словник української мови з покажчиком коренів слів», 1836 р.); П. Білецький-Носенко («Словарь малороссийского или юго-восточнорусского языка...», 1838–1843 рр.; опублік. 1966 р.); Я. Головацький («Матеріялы для словаря Малорусскаго нарѣчія...», 50-ті рр. ХІХ ст.; опублік. 1982 р.); Я. Кухаренко («Чабанський словарь», 1862 р.); І. Франко («Дітські слова в українській мові», 1881 р.); Б. Грінченко («Словарь української мови», 1907–1909 рр.); І. Нечуй-Левицький («Словар. Деякі народні й нові книжні слова (неологізми)», 1914 р.); Наталена Королева («Кишеньковий чесько-український словник», 1920–1921 рр.); В. Підмогильний і Є. Плужник («Фразеологія ділової мови», 1926–1927 рр.; «Російсько-український фразеологічний словник», 1928 р.) та інші митці.) А втім, погоджуємося, що така неоднозначність термінів «навіть чи може вплинути на їх сприйняття і на усталену практику використання спеціалістами-лексикографами» [24, с. 7].

На особливу увагу заслуговує питання про роль авторської лексикографії як галузі кодифікаційної. Тут варто актуалізувати принаймні два моменти. З одного боку, можна твердити, що письменницький словник «впливає на кодифікацію літературної мови» і на певному етапі «стає виразником найголовніших нормалізаційних тенденцій» [23, с. 5]. Цікаво, до речі, що в англійській авторській лексикографії (а вона вважається найдавнішою) перші словники мали характер саме нормативного припису [13, с. 104]. І в цьому контексті доцільно підкреслити, що літературно-художній дискурс визнають вагомим джерелом «історії української літературної мови, надто якщо розглядати цю історію в аспекті відображення концептів національно-мовної свідомості» [11, с. 5]. Вітчизняні лінгвісти послідовно послуговуються художніми текстами і, добираючи з них стилістично доцільні вербальні засоби, культивують загальнономовну норму. Пам'ятаємо й про те, що розвиток національних літературних мов неодмінно пов'язаний з іменами видатних майстрів художнього слова (Данте, Сервантес, Шекспір, Міцкевич, Пушкін, Шевченко та інші).

З іншого боку, треба визнати, що словники художньої мови є описовими. І деякі лінгвісти обстоюють тільки цей підхід. Як наголошує Ю. Гінзбург, авторський словник «у жодному разі не може бути таким, що регламентує. Альтернатива «прескрипція – дескрипція» для словника письменника розв'язується на користь дескрипції: ...текст є художнім, якщо нормою стає систематичне відхилення від загальнообов'язкових правил мовної естетики» [5, с. 41]. Така позиція дослідника видається дискусійною; вважаємо, що підхід до художнього тексту як до системи відхилень від мовної норми не варто абсолютизувати. Водночас маємо визнати, що своєю творчістю письменник продукує власну – ідіолектну – норму, і ця норма увиразнює авторське мовомислення. У зв'язку з цим знаходимо слушний коментар: «Традиція – це своєрідний умовний код, яким повинен володіти кожен автор для передачі естетичної інформації, а з іншого боку – це та система правил, яку митець прагне подолати, щоб виразити своє, індивідуально-неповторне бачення світу» [19, с. 21].

Важливо, що ґрунтовність лінгвістичної теорії безпосередньо залежить від того, наскільки вичерпним і послідовним є вивчення функціональних особливостей мови, реалізованих у художньому тексті. Саме в ситуації естетичного спілкування найчіткіше проступає діалектика загального й окремого, незалежно від ступеня відкритості й лінгвальної «впорядкованості» художнього образу.

Красне письменство являє мову, націлену на творчість, часом – на свідомий експеримент. Зрештою, передусім «в одежі слова» митець має віднайти джерела для репрезентації особистісного бачення світу. Думки й почуття одного автора матеріалізуються у звукосимволізмі, у потенційній лексиці, у багатстві стилістичних фігур; лінгвальна практика іншого – семантично прозора, логічно злагоджена, граматично струнка. За будь-яких маніфестацій – у формозмістовій розкнутості чи в дотриманні загальноприйнятого слововживання – має місце «творчий аспект мови» [7, с. 58], урахування якого в симбіозі з іншими аспектами становить надійний фундамент для теоретико-лінгвістичних висновків.

Авторські словники є продуктом раціонального дослідницького підходу. До такого переконання спонукають, напевно, і роздуми талановитого прозаїка: «Інтерпретації й коментарі творця до власної книжки не можуть мати переваги перед тлумаченнями й коментарями інших. Не письменник оцінює свій твір, а сам твір виносить присуд про письменника» [12, с. 39]. Словник як особлива форма структуризації художнього мовлення, безперечно, увиразнює «портрет» письменника. Погоджуємося, що «словник часто глибше розкриває сутнісні сторони мови, особливості її структури та буття як феномену культури, аніж лінгвістичні праці інших типів» [9, с. 238].

Авторські словники надають відомості, що мають значну верифікаційну силу, а відтак до певної міри нейтралізують проблему впорядкування

різнорідного фактичного матеріалу, яка з особливою гостротою постає перед фахівцем із лінгвопоетики. «Пошук цитат, невиразно збережених у пам'яті рядків, довідки про частоту і хронологію слововживань – усе те, що нерідко доводиться враховувати, стає значно простішим, а іноді й уперше можливим», – читаємо в рецензії на один із письменницьких словників [1, с. 278–279]. Цікаво, що деякі упорядники називають авторські лексикони «ключами» (the key), тим самим підкреслюють вагому роль таких словників у реконструкції мовної свідомості письменника (пор., напр.: Clarke Ch., Clarke M. C. *The Shakespeare Key* (London, 1879); Pierce G. A., Wheeler W. A. *The Dickens Dictionary; a Key to the Characters and Principal Incidents in the Tales of Charles Dickens* (Boston, 1872). А в сентенціях самих літераторів ця метафора набуває особливої значущості: «Для уважного критика словники – *ключі* до таємниць поетового духу» (Андрій Белий).

Прикметно, що поступ у розвитку національних літератур залежить з-поміж іншого й від еволюції лексикографії. Так, П. Загребельний був переконаний, що без «Матеріалов для словаря древнерусского языка...» І. Срезневського «писати історичний роман – цілковите безглуздя. Адже досить письменникові припуститися кількох неточностей в історичній термінології, в мові, порушити історичний дух мови, як читацьку довіру буде втрачено одразу і, може, назавжди» [12, с. 39]. «Знаряддям виробництва» для літератора є й авторські словники, через які митець також опановує техніку письменницької праці, засвоює класичні зразки художнього мовлення (наприклад, у пошуку потрібних рим поетові можуть допомогти словники-римвітники). Цікаво, що розквіт, скажімо, французької літератури пов'язують із тривалою традицією лексикографічного опису французької *художньої* мови [4].

Натомість неналежна організація словникарської роботи, очевидно, перешкоджає динаміці літературної творчості. Разом із тим відсутність авторського словника не тільки сповільнює рефлексію щодо лінгвокреативної діяльності письменника, а й унеможлиблює «з'ясування його індивідуальних мовних осягнень у їх відношенні до узусу, норми літературної мови» [8, с. 16]. Ці перепони у свою чергу віддаляють від експлікації асоціативного потенціалу загальнонародної мови, на якому ґрунтується й особлива виражальність словесного мистецтва. Л. Щерба, до речі, підкреслював, що підготовці загальнономовного словника має передувати вичерпний лексикографічний аналіз творчості письменників [26, с. 269–270]. Тому поява антиномії «авторський словник – неавторський словник» у загальній лексикографічній типології є цілком закономірною (пор.: [26; 6]).

Можна припустити, що в контексті актуальних лінгвістичних реалій, пов'язаних з утвердженням антропоцентричного наукового світогляду, а також із розвитком комп'ютерних технологій, поступ *українського* авторського словникарства набуватиме дедалі виразніших обрисів. Зокрема, на етапі структуризації категорійного апарату галузі доцільно враховувати, що у

світовій практиці дістали поширення поняття «авторська лексикографія», «авторський словник», якими, по-перше, послідовно оперують, аналізуючи художній дискурс, і, по-друге, означають інтерпретативний підхід до мови публіцистів, перекладачів, науковців та інших творчих особистостей. Терміни «письменницька лексикографія», «поетична лексикографія», засвоєні східнослов'янською лінгвістичною традицією, можуть вказати на вибір континууму *літературно-художнього* конкретним матеріалом дослідження. Водночас пріоритетні тенденції у сфері лексикографічного «портретування» сигналізують про ототожнення *авторського* й *письменницького* словникарства.

Коментуючи роль авторських / письменницьких лексиконів у формуванні загальномовної норми підкреслимо, що матеріал таких видань потребує осмислення з погляду не лише дескриптивного, а й прескриптивного. До цього, зрештою, спонукає усталена практика залучення художніх текстів – як авторитетних, ключових джерел – до лексикографічного опису.

Теоретико-прикладну значущість авторських словників важко переоцінити. Та все ж у скерованості на інтегральний лінгвістичний опис закладено найширші перспективи для наукової рефлексії.

Література

1. Богомолов Н. А. [Рец. на кн.] : Словарь языка русской поэзии XX века / Н. А. Богомолов ; [сост. : В. П. Григорьев и др.] : в 2 т. – М. : Языки славянской культуры, 2001 ; 2003. – (Studia filologica) [Текст] / Н. А. Богомолов // Русский язык в научном освещении. – 2004. – № 2. – С. 277–280.
2. Бук С. Письменницька лексикографія та корпус текстів [Текст] / Соломія Бук // Магістр гри слова : філолог. дослідж., присвяч. 60-річчю проф. Ф. С. Бацевича / укл.: Оксана Ясіновська, Лідія Сваричевська. – [Луцьк] : [Твердиня], 2009. – С. 42–56.
3. Ганжа С. А. Словник фразеологічних одиниць епістолярної спадщини Лесі Українки [Текст] / С. А. Ганжа, І. В. Донюш, М. П. Войтенко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – 36 с.
4. Гельгардт Р. Р. Словарь языка писателя [Електронний ресурс] / Р. Р. Гельгардт // Русская авторская лексикография XIX–XX веков : антология / сост. : Е. Л. Гинзбург [и др.] ; отв. ред. Ю. Н. Караулов. – М. : Азбуковник, 2003. – 512 с. – Режим доступу : <http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5316&0a0=1888>
5. Гинзбург Е. Л. Альтернативы писательской лексикографии. II [Текст] / Е. Л. Гинзбург // Вестник МГУ. Серия 19 «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2000. – № 2 – С. 27–42.
6. Голованевский А. Л. «Поэтический словарь Ф. И. Тютчева» – полный толковый словарь одного автора : традиции и новаторство : [Електронний ресурс] / А. Л. Голованевский // Институт русского языка им. В. В. Виноградова Российской академии наук : [сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу : http://www.ruslang.ru/?id=seminar_aut_lexicogr180510
7. Григорьев В. П. Поэтика слова (на материале русской советской поэзии) [Текст] / В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1979. – 344 с.
8. Гриценко П. Ідіолект і текст [Текст] / Павло Гриценко // Лінгвостілістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : [зб. наук. праць] / відп. ред. В. Г. Складенко. – К. : [б. в.], 2007. – С. 16–43.

9. Гриценко П. Ю. «Слово поза словником» : реєстр словника як проблема сучасної глумачної лексикографії [Текст] / П. Ю. Гриценко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник / [відп. ред. І. С. Гнатюк] ; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. – К. : [Видавн. дім Дмитра Бурого], 2011. – С. 238–249.
10. Демська О. Текстовий корпус : ідея іншої форми [Текст] / Орися Демська. – К. : [ВПЦ НАУКМА], 2011. – 284 с.
11. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури в історії літературної мови [Текст] / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2007. – № 4–5. – С. 3–12.
12. Загребельний П. Спроба автокоментаря [Текст] / Павло Загребельний // Урок української. – 2001. – № 11–12. – С. 38–42.
13. Карпова О. М. Современная картина шекспировской лексикографии [Текст] / О. М. Карпова // Вестник Воронежского государственного университета. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2001. – Вып. 1. – С. 104–110.
14. Пашковська Г. В. Словник мовних особливостей Івана Нечуя-Левицького [Текст] / Ганна Пашковська ; [за ред. Ю. Л. Мосенкіса]. – К. ; [Умань] : [Софія], 2010. – 72 с.
15. Пінчук С. П. Словник літературознавчих термінів Івана Франка [Текст] / С. П. Пінчук, Є. С. Регушевський ; [відп. ред. М. Х. Коцюбинська]. – К. : Наукова думка, 1966. – 272 с.
16. Регушевський Є. С. Словник мовознавчих термінів Івана Франка [Текст] / Є. С. Регушевський. – Сімферополь : Доля, 2002. – 119 с.
17. Словарець до І. Юлія Цезара війни з Галійцями [Текст] / зладив Юліян Кобилянський. – Чернівці : Руска Рада, 1907. – 107 с.
18. Словник української мови [Текст] : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід та ін.] ; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
19. Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 10–30 рр. XX ст. [Текст] / Леся Ставицька. – К. : Правда Ярославічів, 2000. – 156 с.
20. Тростогон М. А. Словник іншомовної лексики наукових та публіцистичних праць І. Я. Франка [Текст] / М. А. Тростогон. – Вінниця : Континент-ПРИМ, 2001. – 96 с.
21. Українська мова : енциклопедія [Текст] / редкол. : Русанівський В. М. [та ін.]. – [3-є вид., зі змін. і доповн.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
22. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша [Текст] : словник-довідник / [укл. : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк] ; Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Довіра, 2003. – 736 с.
23. Цимбалюк-Скопненко Т. В. Українська авторська лексикографія : здобутки та перспективи [Текст] / Тетяна Цимбалюк-Скопненко // Українська мова. – 2010. – №2. – С. 3–14.
24. Шестакова Л. Л. Проблемы терминологии в сфере авторской лексикографии [Текст] / Л. Л. Шестакова // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2010. – Т. 69. – № 4. – С. 3–11.
25. Шчэрбін В. К. Некаторыя аспекты агульнай тэорыі лексікаграфіі [Текст] / В. К. Шчэрбін // Слово и словарь. Vocabulum et vocabularium. – Харьков – Клагенфурт, 2011. – Вып. 12. – С. 10–14.
26. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии [Текст] // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – С. 265–304.
27. Hartmann R. R. K. Dictionary of lexicography [Текст] / R. R. K. Hartmann and Gregory James. – [2nd revised ed.]. – London ; New York : Routledge / Taylor & Francis Group, 2001. – 176 p.

СОВРЕМЕННАЯ РУССКАЯ ПАРАДИГМАТИКА НА УРОВНЕ СИСТЕМНЫХ СВЯЗЕЙ СЛОВ (НА МАТЕРИАЛЕ СИНОНИМОВ)

Глотова Т. О. Сучасна російська парадигматика на рівні системних зв'язків слів (на матеріалі синонімів).

У статті розглянуто сучасну російську парадигматику на рівні системних зв'язків слів. Системні відношення особливо виразно проявляються в лексиці. Відношення лінгвістичних одиниць на основі загальної ознаки виражені в синонімії. Словники синонімів є важливим джерелом відображення лексичної системи сучасної російської мови. Синоніми відрізняються відтінками значень, стилістичним забарвленням і виконують ряд функцій у мові.

Ключові слова: парадигма, синонімія, лексикографія, системні відношення, сполучуваність.

Глотова Т. А. Современная русская парадигматика на уровне системных связей слов (на материале синонимов).

В статье рассматривается современная русская парадигматика на уровне системных связей слов. Системные отношения особенно ярко проявляются в лексике. Отношения лингвистических единиц на основе общего признака выражены в области синонимии. Словари синонимов являются важным источником отражения лексической системы современного русского языка. Синонимы различаются оттенками значений, стилистической окраской и выполняют ряд функций в языке.

Ключевые слова: парадигма, синонимия, лексикография, системные отношения, сочетаемость.

Glotova T. A. Paradigmatics in system lexical relations in modern Russian language (on the basis of synonyms' research)

The article deals with paradigmatics in system lexical relations in modern Russian language. System relations are most notably explored on vocabulary level. The correlations among linguistic units which are based on common component are expressed in synonyms. The dictionaries of synonyms reflect the functioning and development of lexical system in modern Russian language. Synonyms are different in their shades of meaning, stylistic nuances, and perform a set of functions in language.

Key words: paradigm, synonymy, lexicography, system relations, compatibility.

На современном этапе развития языкознания неоспоримым признается факт исследования языка как строгой, организованной системы, т. е. закономерно согласованного и взаимосвязанного единства сторон, частей и единиц. Особенно ярко системные отношения проявляются в лексике. Одной из основных задач, которые призвана решать лексикология, является рассмотрение различных видов системных отношений, существующих внутри различных групп лексики, установление тех объективных показателей, которые объединяют слова друг с другом.

Для объединения слов важнейшим критерием служит наличие (или

отсутствие) как сходных, так и различительных признаков в их семантической структуре. В современной лингвистике подобные отношения названы парадигматическими, и под парадигмой понимается «любой класс лингвистических единиц, противопоставленных друг другу и в то же время объединенных по наличию у них общего признака или вызывающих одинаковые ассоциации, чаще всего – совокупность языковых единиц, связанных парадигматическими отношениями» [2, с. 366]. Любая парадигма на любом уровне языковой структуры представляет собой совокупность вариантов, объединенных для них общим устойчивым инвариантом и закономерно чередующихся в процессе функционирования языка.

Отношения лингвистических единиц, объединенных по наличию у них общего признака, ярко характеризуются в области синонимии и являются подтверждением необходимости всестороннего анализа данной лексической категории. Системность лексики находит свое отражение и в словарях, где представлены основные лексико-семантические группировки слов русского языка. Современная лексикография – это активно развивающаяся область языкознания, стремящаяся достигнуть более полного системного описания лексики. Примерами тому могут служить словари синонимов А. П. Евгеньевой, З. Е. Александровой, Н. Абрамова, К. С. Горбачевич, В. Н. Клюева и др.

Синонимы как яркая лексическая категория позволяют отчетливо представить системные отношения на уровне состава языка. Так, два и более лексических синонима, соотносимых между собой при обозначении одних и тех же явлений, предметов, признаков, действий и т. п., образуют в языке определенную парадигму, иначе называемую синонимическим рядом. Например, для обозначения действия, приводящего в состояние нервного напряжения, подъема, в русском языке используют синонимический ряд **возбуждать** – *волновать, будоражить, взбудораживать, взвинчивать, электризовать, наэлектризовать*.

В синонимический ряд входят слова и фразеологические обороты с максимальной близостью значений, поскольку они являются пределом тематического дробления слов, объединенных какой-либо семантической общностью. Например: **откровенно** – *искренне (искренно), чистосердечно, начистоту, не таясь, со всей откровенностью, прямо, открыто, без утайки, напрямик, напрямком (разг.), начистую (прост.), положила руку на сердце; как на духу, как перед богом (уст.)*. Таким образом, парадигматику представляет сам синонимический ряд, где противопоставлены доминанта, слово, которое является как бы лейтмотивом всего ряда и определяет его основной характер, и остальные слова, которые, кроме основного значения, выражают дополнительные семантико-стилистические оттенки, например: **сложный** – *трудный, запутанный, замысловатый, хитроумный, головоломный, мудреный, хитрый, каверзный (разг.), заковыристый (прост.)* и др.

Вопрос о лексических синонимах существует в филологической

науке с момента ее зарождения и продолжает сохранять свою остроту до настоящего времени. Установлено, что синонимия широко присуща почти всем категориям языка, обладающим в той или иной мере семантической определенностью или смыслом: морфемам, словам, фразеологизмам и т. п. Среди общих проблем лексической синонимии первостепенное значение занимает вопрос установления критериев синонимических отношений (П. С. Александров, И. В. Арнольд, М. В. Никитин и др.). К таким критериям, помимо общности выражаемого понятия, семантической тождественности, семантической близости и др. принадлежит и так называемая взаимозаменяемость синонимов, которая рассматривается как их основной признак, или как прием, способ, метод выделения синонимов, служащий основой для их характеристики. Однако следует отметить, что о заменах и взаимозаменах возможно говорить лишь в том случае, когда мы имеем дело с какими-либо контекстами. Так, в решении проблемы лексических синонимов представляется чрезвычайно важным разграничить вопрос о синонимах в лексико-семантической системе языка и вопрос об их употреблении, т. е. о функциях и роли синонимов в речи (в контексте). В определенной степени вопрос о синонимах языка и речи решает словарь синонимов. Синонимические связи пронизывают лексическую систему, сопрягаясь и пересекаясь с иными видами отношений лексических единиц. Все это, конечно же, должно найти адекватное отражение в словаре. Словари синонимов являются важнейшим источником отражения лексической системы современного русского литературного языка. Их цель – упорядочить семантическую языковую систему, сделать оптимальным и обусловленным выбор идентичных языковых средств.

Синонимами обычно считаются «слова, которые имеют одно и то же лексическое значение, различаясь лишь оттенками значений, экспрессивной окраской и принадлежностью к тому или иному стилистическому слою языка, и которые имеют хотя бы частично совпадающую сочетаемость» [2; 3]. Например: *бесчинствовать* – *буйствовать*, *бунить*, *бушевать* (разг.), *куролесить* (прост.), *чернить* (уст. прост.); *скандалить* – *дебоширить*, *скандалничать* (разг.), *бuzить*, *поднимать бучу* (прост.). Как видим, словарь включает два синонимических ряда слов с близкими значениями. Помимо различий в оттенках значений и экспрессивной окраске, синонимический ряд отражает принадлежность к определенному стилю речи.

В словарных статьях словарей синонимов обычно не раскрываются значения слов-синонимов, их употребление не иллюстрируется примерами. Словари преследует практические цели: дать в каждом синонимическом ряду определенный набор синонимов, из которых пишущий в зависимости от цели своей работы может извлечь нужный, наиболее подходящий для точного и яркого выражения материал. Вместе с тем, чтобы помочь читателю в правильном выборе необходимого слова, автор часто ис-

пользует краткие пояснения и пометы к отдельным синонимам или их группам, указывающие на возможность сочетаемости. Например: **брак** – супружество, брачный союз; брачные (или супружеские) узы; узы Гименея (уст. поэт.) / для мужчины: женитьба / для женщины: замужество.

Некоторые синонимы указывают на дифференциацию значений, например: **несчастье** – драма, трагедия, невзгоды, бедствие. Дифференциация экспрессивно-стилистической окраски наблюдается почти в каждом синонимическом ряду, например: **несчастье** – *напасть* (разг.), *бездолье* (прост.). Многие синонимы указывают на сферу употребления, например: **несчастье** – *недоля* (уст. и нар.-поэт.), *злосчастие* (уст.), *казнь египетская* (уст.). Таким образом, роль контекста, выявляющего значение и окрашенность слова, играет в Словаре сам синонимический ряд и его доминанта.

Словари синонимов раскрывают все богатство лексической системы русского языка. Так, в «Словаре синонимов русского языка» под общей редакцией Л. Г. Бабенко слова располагаются не в алфавитном порядке, а представлены в составе групп, в которые они объединены по смыслу на основе общего выражаемого понятия. Например, лексика цвета (*голубой, аметистовый, кровавый, желтый, синий, краснота, белизна* и др.), движения (*бег, полет, идти, ползти, мчаться* и др.), природы (*заросли, трава, клевер, прорасть, тепличный* и др.) [4].

В 2003 году вышло второе, исправленное и дополненное издание «Нового объяснительного словаря синонимов русского языка» под общим руководством Ю. Д. Апресяна. Издание представляет словарь активного типа, основанный на следующих семи принципах: активность, системность, интегральность, ориентация на отражение «наивной» картины мира, использование специальных метаязыков для описания существенных свойств лексем, комбинирование методов корпусной лексикографии и экспериментальной лингвистики, идеографичность [3]. Большинство синонимических рядов в Словаре отобраны по принципу антропоцентричности. Например, синонимы **душа** и **сердце** приводятся для обозначения «невидимого органа чувств и предчувствий, находящегося где-то в груди человека» – Ср.: *Душа в нем вострепнулась. Сердце переполняла нежность*. В Словаре отмечено, что синонимы данного ряда «входят в пласт слов, обозначающих невидимые сущности внутри тела человека» [3, с. 302].

Рассмотрим подробнее системные связи на материале «Словаря синонимов» под редакцией З. Н. Александровой [1]. В данном издании в качестве синонимов могут помещаться отдельные слова, однокорневые доминанте, например: **вода** – *водица, дрожь* – *дрожание, вычеркнуть* – *зачеркнуть, вытираться* – *обтираться* и др. Намного продуктивнее разно корневые синонимы. Именно они интереснее для наблюдения. Например: **верный** – *преданный, постоянный, неизменный, приверженный; ответить* – *откликнуться, отозваться, отпарировать* (резко: *отрезать,*

отрубить, огрызнуться (разг.) и т. п.

В синонимическом ряду, помимо отдельных слов, отмечены сочетания служебных и знаменательных слов, выступающие в той же синтаксической роли, что и доминанта, например: *долго* – *до бесконечности, беспрепятственно* – *без помех, без задержки* и т. п. В качестве синонимов выступают лексикализованные сочетания, обозначающие единое понятие, например: *авиация* – *воздушный флот*; *глазник* – *глазной врач*, а также: *железная дорога* – *железка, чугушка*; *обходной лист* – *бегунок*. В качестве синонимов к доминанте могут быть представлены фразеологизмы, например: *бедствовать* – *не иметь ни гроша за душой, мыкать горе* (или век, жизнь), *биться как рыба об лед, едва* (или еле, кое-как) *сводить концы с концами, перебиваться с хлеба на квас, свистеть в кулак* и т.п.

Таким образом, «Словарь синонимов» З. Е. Александровой показывает характерные признаки синонимов, отмечает отношения между синонимами в синонимическом ряду, служит наглядным отражением лексической системы современного русского языка и располагает большим лингвистическим материалом для наблюдения.

Лексическая синонимия тесно связана с явлением многозначности. Разные значения слова, а также их оттенки составляют так называемую семантическую структуру многозначности и служат ярким примером проявления системных связей внутри одного слова.

«Словарь синонимов» достаточно широко отражает полисемию. Например, в разделе на букву «Е» помещено 83 слова, из них многозначных – 17. В разделе на букву «Ж» – 178 слов, из них многозначных – 55. Учитывая, что характер внутрисловных семантических связей в языках неодинаков, можно считать многозначность одним из ярких признаков национальной самобытности лексики.

«Словарь синонимов» З. Е. Александровой имеет важную особенность разграничения значений многозначного слова и дифференциацию синонимов в соответствии с такими значениями. Это выгодно отличает данный словарь от предшествующих русских синонимических словарей, в которых при многозначных словах синонимы давались нерасчлененно. В Словаре З. Е. Александровой строго прослеживается принцип: если слово может выступать в качестве доминанты в нескольких значениях, то соответствующие синонимы помещаются в одной словарной статье. Если же в каких-то значениях слово не может являться доминантой, то в словарной статье дается ссылка на ту доминанту, по отношению к которой слово в данном значении выступает в качестве периферийного члена ряда. Например, слово *играть* в «Словаре синонимов» отмечено как многозначное: *играть* – 1. *исполнять, музицировать* (уст.) и др., 2. в спектакле: *исполнять роль, представлять*, 3. в карты: *резать* (разг.), 4. см. *резвиться*, 5. см. *сверкать*. Как видим, слово *играть* имеет в словаре три значения, которые

семантически связаны. В четвёртом и пятом значениях, по мнению автора, слово играть не может служить доминантой, а выступает в качестве синонима других словарных статей: *резвиться* и *сверкать*.

Рассмотрим, какие многозначные слова-доминанты привлекают составителя словаря. Это могут быть слова с двумя-тремя значениями. Например: *обычность* – 1. *обыкновенность*, 2. *заурядность*, *напряженность* – *драматичность* и др., 2. *интенсивность*, 3. *неестественность*.

Отмечены случаи, когда доминанта объединяет восемь, десять и более значений. Например, у слова *полный* в Словаре приводится восемь значений, а у слова *поднять* зафиксировано десять значений.

З. Е. Александрова, отмечая огромную роль многозначности, подчеркивает, что в русском языке «сложно переплетаются прямые и переносные значения многих слов» [1, с. 7]. Однако автор не только точно и последовательно отражает значения многозначного слова в синонимических рядах, но и помогает определить способы развития производных значений. На примере словарной статьи с многозначным словом-доминантой можно проследить развитие многозначности и способ переноса значений. Например, на словарной статье слова *жить* можно отчетливо проследить перенос значений по сходству функций: *жить* – 1. *существовать*..., 2. *вести образ жизни* / благополучно: *здоровствовать* / неблагоприятно: *скрипеть* (разг. шутл.)..., 3. *кормиться, содержать себя*...

Первые три значения объединены по сходству биологических процессов существования человека. 6-е значение глагола *жить* – *увлекаться*. С. И. Ожегов данное значение употребляет с пометой *переносное*. Синонимы к нему – *интересоваться* / сильно: *гореть*, отдаваться *целиком*. Это метафорический перенос на сходстве душевных порывов человека.

Метафорический перенос на сходстве функций можно проследить на ряде примеров. У слова *крах* в первом значении синонимы *банкротство*, *несостоятельность*. Второе значение Словарь маркирует пометой *переносное* – *провал, неудача*. Синоним *крушение* объединяет оба значения многозначного слова.

«Словарь синонимов» помогает выявить метафорический перенос по сходству формы. Например: слово *ветвь* в основном, первичном значении – это *ветка* (дерева). Во втором, производном, значении – это *ответвление*. В словарной статье ответвление находим: *ветвь* / железнодорожной линии, *ветка* / реки: *рукав*.

Таким образом, метафорический перенос, отраженный в «Словаре синонимов», отчетливо выявляет ту взаимосвязь, которая наблюдается в лексике, когда на фоне одних свойств, качеств, признаков проявляются другие.

Примеры «Словаря синонимов» раскрывают и перенос наименований по смежности внутри многозначного слова. Рассмотрим словарную статью слова-доминанты *стихи*. В первом значении – *поэзия*, т. е.

стихотворное художественное творчество, отличное от прозы. Во втором значении Словарь отсылает читателя к статье *стихотворение*, т. е. небольшое поэтическое рифмованное произведение. Таким образом, в словарной статье мы видим как целое – *поэзия* вообще, так и часть целого – *одно стихотворение*.

Метонимический перенос, когда показаны процесс и результат этого процесса, можно отметить на примерах типа *захоронение* – 1. см. *погребение* (т. е. *погребальный обряд, похороны*), 2. см. *могила* – т. е. яма для тела умершего, а также насыпь над ней.

По замечанию З. Е. Александровой, слова связаны друг с другом настолько сложными и многосторонними связями, что любая группировка их по значениям неизбежно является не единственно возможной. Вероятно, этим можно объяснить неточности, отмеченные нами в Словаре. Например: *стиль* – 1. о творчестве: *жанр*, 2. в литературе: *слог, язык*. Как видим, значения семантически разошедшихся слов даны в одной словарной статье. В одной словарной статье помещается явная омонимия. Например: *молодец* – 1. *похвала*. 2. см. *юноша*. В данном случае речь должна идти об омографах *молодѐц* и *мóлодец*.

Итак, наблюдения над материалом «Словаря синонимов» показывают, что между значениями многозначного слова существует определенная семантическая связь. Это дает основание считать их значениями одного и того же слова в отличие от значений словомонимов. Эта связь может основываться на том, что в значениях обнаруживаются общие семантические элементы. В случае разрыва или полной утраты семантических связей между разными значениями появляется возможность для названия уже известным словом совершенно иных понятий, предметов и т. д. Это один из способов развития новых слов-синонимов.

Таким образом, словари синонимов, являясь важнейшим источником отражения лексической системы современного русского языка, упорядочивают семантическую языковую систему, делают оптимальным и обусловленным выбор идентичных языковых средств. Словари синонимов – важный источник для анализа системных отношений в лексике, одной из которых является многозначность. Синонимы внутри синонимического ряда, маркированные лаконичными авторскими комментариями, позволяют определить перенос наименования по сходству различных признаков, т. е. метафорический перенос, и по смежности – метонимический перенос.

Синонимы справедливо считаются показателем богатства, гибкости и развитости языка. Различаясь оттенками значения и стилистической окраской, синонимы выполняют в языке целый ряд функций: способствуют точности и ясности высказывания, фонетически разнообразят речь, обуславливают богатство стилей устной и письменной речи.

Література

1. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка / З. Е. Александрова. – [11-ое изд. перераб. и дополн.]. – М. : Изд-во «Русский язык», 2001. – 568 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 682 с.
3. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / [второе издание, исправленное и дополненное под общим руководством академика Ю. Д. Апресяна]. – М. : Издательство Школа «Языки славянской культуры», 2003. – 1418 с.
4. Словарь синонимов русского языка / Под общей редакцией проф. Л. Г. Бабенко. – М. : АСТ, Астрель, 2011. – 688 с. Доступ онлайн <http://lib.rus.ec/b/446448/read>

УДК 81'36

Ю. О. Голоцукова

РЕЗУЛЬТАТИВ ЯК ГРАНИЧНИЙ ВИЯВ ДІЇ

Голоцукова Ю. О. Результатив як граничний вияв дії.

У статті проаналізовано вплив граничності основ дієслів-мотиваторів на можливість утворення результативів, інтерпретовано поняття «результат дії» і «граничність дії», подано семантичну характеристику категорії результатива та форм результативних конструкцій.

Ключові слова: граничність, результат, результатив, рубіж (межа) дії / процесу.

Голоцукова Ю. А. Результатив как предельное проявление действия.

В статье проанализировано влияние предельности основ глаголов-мотиваторов на возможность образования результативов, интерпретировано понятие «результат действия» и «предельность действия», представлена семантическая характеристика категории результативности и форм результативных конструкций.

Ключевые слова: предельность, результат, результатив, граница действия / процесса.

Golotsukova Y. The results of the action as the ultimate manifestation.

The article analyzes the impact of a basis verb-motivators on the possibility of formation of resultatives, interpreted the concept of «the result of action» and the «ultimate action» is a semantic characterization of the impact categories and forms of productive structures.

Key words: limit, result, resultative, border action / process.

Вивченням результативних конструкцій у різних аспектах займалися такі лінгвісти, як І. Р. Вихованець, О. В. Бондарко, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Ю. П. Князєв, Ю. С. Маслов, В. П. Недеялков, В. О. Плунгян, Г. Г. Сильницький, О. О. Холодович, С. Є. Яхонтов та ін. Однак на семантичному рівні дотепер результативні конструкції української мови ще не були предметом вивчення, чим і зумовлюється актуальність пропонованого дослідження.

Мета статті – аналіз впливу граничності основ дієслів-мотиваторів на можливість утворення результативів. Основні завдання полягають в аналізі понять «результат дії» і «граничність дії», з'ясуванні семантичної

характеристики результативів української мови.

Деякі лінгвісти розмежовують поняття «граничність» і поняття «результативність». У цьому разі вони покликаються на те, що саме поняття «результат» є конкретнішим, ніж поняття «рубіж». Під поняття «результат» лінгвісти підводять групи предикатів, які, на їхню думку, є результативними, але неграничними.

Розглянемо окремі погляди на поняття «результат» задля того, аби визначити різницю між поняттями «результат» і «границя». Перш за все низка дослідників розглядають результативність як інваріант перфектива [6]. Згідно з позицією О. О. Холодовича [10], а також авторів моделі «Смисл ↔ Текст» [5] це не цілком відповідає реальності. Як підтвердження аналізованого використовувалися моделі на зразок: *витягувати – витягти – витягнутий*: *Руки, витягнуті роботою, тулили до себе розкуйовджені дитячі голівки* (М. Стельмах); *доводити – довести – доведений*: *– Літ двадцять тому, доведені до відчаю, кинули ми село Жуківку та й помандрували в Америку за щастям* (І. Цюпа); *переконувати – переконати – переконаний*: *Душа волала протестом, лютою, переконаною в своїй правоті ненавистю* (О. Гончар) тощо. Другий елемент у кожній трійці – перфектив – позначає рубіж тієї дії (процесу), яка представлена першим елементом (імперфективом). Водночас другий елемент вказує і на момент виникнення результату. Алгоритм дії для висвітлюваних трійок такий: «сам процес з одним ступенем свободи (момент *a*) – природне завершення процесу з одним ступенем свободи і початок результативного стану (момент *b*, теоретично розкладний на *b'* (кінець процесу) і *b*) (початок стану) – результативний стан *S*; і тільки *S*; (момент *c*)» [10, с. 139]. У визначенні використано поняття «процес з одним ступенем свободи», яке також потребує тлумачення. За О. О. Холодовичем, процеси з одним ступенем свободи задовольняють таким параметрам: 1) після завершення процесу обов'язково настане стан *S*, за умови відсутності завад і перешкод на шляху переходу; 2) результативний стан можна передбачити, зважаючи на внутрішню природу дії предикатів.

Такі процеси О. О. Холодович називає результативними або граничними. Ці два найменування не суперечать один одному, а, навпаки, виявляють складну природу перфективів, які, з одного боку, позначають границю дії, а з іншого, – початок нового стану.

І. А. Мельчук також виділив дві лексичні функції «перфектив» і «результатив» для врахування видових відмінностей. Перфектив він тлумачить як завершеність дії, досягнення нею природного рубежу, а результатив – як стан у результаті.

Перфектив є другим елементом у трійці дієслів, а результатив відповідає третьому елементу. Тому поняття «результат» і «рубіж» не є тотожними, хоч і взаємопов'язані один з одним: «Семантика термінативності

тісно пов'язана з концептом результату дії: термінативні дієслова ДВ виражають досягнення результату дії» [7, с. 55].

У статті «Щодо визначення результатива (чи універсальний зв'язок результатива і граничності?)» В. О. Плуґнян розглядає питання про співвідношення категорій граничності та результативності [8]. Дослідник вказує на те, що в будь-якій мові є словоформи, які виражають результативні значення, але не в будь-якій мові існують регулярні похідні від дієслів. Зокрема виділяють комбіновані показники, які, окрім результативного значення, виражають також й інші значення. Граничність виступає однією з ознак, що впливають на продукування результативів: неграничні дієслова не утворюють результативів, оскільки їхній природний розвиток може бути тільки перерваним, а не завершеним. У результаті роль граничності зводиться до такої властивості, як передбачуваність, природність певного конкретного результату, тобто такого результату, який встановлюється з лексикографічного тлумачення відповідних предикатів. Однак якщо відмовитися від думки, що результативні похідні мають тільки природний характер і що результативи є передбачуваними, то можна виділити і групу результативних дієслів, але без природного результату. Отже, можна подати результатив як граматичну категорію.

Безсумнівно, «результативність» має перевагу перед «граничністю», що є поняттям у найвищому ступені абстрактним. Проблема полягає в тому, що неможливо точно визначити і вказати на момент настання рубежу дії (процесу), результат є більш «наочним». Проте логічно припустити, що результат може мати місце лише після досягнення дією рубежу (для граничних предикатів).

Поняття «результат» може бути витлумаченим по-різному. В. В. Виноградов указував на те, що результат – це окремий випадок рубежу дії [2, с. 118]. О. В. Бондарко розглядає поняття результат як такий рубіж, якого досягає спрямований на нього процес. За такого підходу, поняття «результат» виявляється вужчим за поняття «рубіж», хоч і О. В. Бондарко зазначає, що результат можна розглядати в різних аспектах: з одного боку, як різновид рубежу, а з іншого, – як певний стан, що виник у результаті попередньої дії.

Поняття «граничність» можна проаналізувати у трьох аспектах – лексичному, граматичному й семантичному.

У лексичному аспекті поняття «граничність» розглядають як наявність значення граничності (межі), закладеної в семантиці самого предиката, тобто граничними вважаються предикати, що виражають значення внутрішньої граничності (межі) дії.

Граматичний аспект виявляється істотним, якщо в мові наявна граматична категорія виду. У цьому разі граничність / неграничність формує найближчу периферію щодо центра – категорії виду. Якщо категорія виду в мові відсутня, то опозиція граничність / неграничність формує центр ФСП

лімітативності. У граматичному плані граничність є одним з ключових понять у визначенні категорійної семантики виду. Ознака граничності дії пов'язана з поняттям доконаного виду, тобто трактується як його інваріантне значення. Недоконаний вид, з одного боку, виконує функцію позначення дії в її перебігу, не обмеженому думкою про граничність процесу загалом, а з іншого, – є основою, нейтральною базою видового співвідношення.

Семантичний аспект поняття «граничність» є універсальним, він передбачає розв'язання питання про те, чи міститься в лексичному значенні предиката семантична ознака, що визначається як граничність.

У 50-х рр. ХХ ст. з'явилася стаття Г. М. Воронцової «Про лексичний характер дієслова в англійській мові», де, як зазначає Ю. С. Маслов, «уперше був використаний термін «граничність» [4, с. 15]. На думку Г. М. Воронцової, граничність не є домінантою значення доконаного виду. Дослідниця вважає: В. В. Виноградов висловлювався в тому сенсі, що поняття граничності є основним для доконаного виду, проте для доконаного виду основним є поняття подолання граничності / межі, що міститься у значенні дієслова. Саме поняття граничності / межі може міститися у значенні дієслів і недоконаного виду [4]. Унаслідок цього поняття «граничність» стали розглядати як притаманне обом видовим формам з тією різницею, що форми недоконаного виду містять значення «спрямованість на досягнення межі», а форми доконаного виду – значення «досягнення граничності (межі)» [4].

О. В. Петрухіна вказує на те, що поняття граматичної граничності (межі) в концепції В. В. Виноградова ширше від поняття «внутрішньої якісної граничності (межі)»: «...граничність (межа) дії як категорійний видовий сенс здебільшого тотожний тимчасовій граничності (межі) дії – кінцевій, досягнення якої в термінативних (граничних на лексичному рівні) дієслів доконаного виду зумовлює значення результату як початку якісно нового стану актантів дії, або початкової (насамперед у фазисно-часових дериватів ...)» [7, с. 42]. Проте навіть таке визначення граничності (межі) не вичерпує, за О. В. Петрухіною, усього «потенціалу» семантики перфективів у розумінні В. В. Виноградова. Унаслідок цього О. В. Петрухіна визначає граничність так: «граничність – це межа не тільки в перебігу, але і в уваленні дії» [7, с. 42].

Багато лінгвістів розрізняють поняття лексичної і граматичної граничності й уводять для цього спеціальні терміни, наприклад, термінативні / нетермінативні предикати (лексичний рівень) та граничні / неграничні предикати (граматичний рівень). Граничні предикати відбивають ту саму ситуацію об'єктивної дійсності, але «її реалізація (термінативної моделі перебігу дії у часі) у семантичній структурі дієслова залежно від виду відбувається по-різному» [7, с. 53]. При цьому важливим виступає врахування семантики самого предиката. Так, наприклад,

більшість граничних перфективів виражають значення саме «межі» дії, а ланка миттєвих предикатів на зразок: **покласти – покладений (покладено), пролити – пролитий (пролито), поховати – похований (поховано), кинути – кинутий (кинуто)**: *Скільки труда було покладено на виховання цих полум'яних юнаків, скільки пролито крові, скільки кращих з кращих чернігівців, киян, полтавців поховано з піснями або й просто кинуто мертвими на полях цієї трагічної Волині!* (О. Довженко); **покликати – покликаний (покликано)**: *Прийшов покликаний брат Аганім* (І. Франко); **скинути – скинутий (скинуто)**: *До нас скинуто зв'язкового Центрального партизанського штабу з шифром та дорученням* (Ю. Яновський); **розгубити – розгублений (розгублено)**: *Розгублено по кримських дорогах, скинуто в море грізну артилерію, якою їх [врангелівців] так щедро постачали союзники* (О. Гончар) тощо – «експліцитно виражають значення «початок нового стану» [7, с. 54].

Значення часових меж дії може виражатися набором словотворчих формантів, що характерні саме для перфективів (фазисно-часові аспекти дії від неграничних предикатів): **почати – розпочати – розпочатий (розпочато)**: *Я переходив з рук в руки серед безладних питань, розпочатих і зараз покинутих справ, хвилевих турбот, які мінялись на інші* (М. Коцюбинський); **хилити – похилити – похилена (похилено)**: *Крива, похилена халупка, стояла поміж закинутих, з забитими вікнами осель, колись побудованих фабрикою для робітників* (М. Коцюбинський); **кинути – відкинути / закинути / покинути – відкинутий / закинутий / покинутий (відкинуто / закинуто / покинуто)**: *Вона знаходить мужню гідність у всій його поставі, у високій гордовито випрямленій шії, в густому непокірному чубові, відкинутому назад* (О. Гончар); *Там, закинута уміло, до камінної гряди блешня в повистом летіла у кипучий вир води* (О. Гончар); *Без ніякого доводу його обвинувачено в страшому злочинстві, зганьблено, закинуто в тюрму* (Б. Грінченко); *Понад шляхом догоряли покинуті багаття* (О. Гончар); *В чорній пекарні, як в кузні... І все покинуто жуужмом* (М. Коцюбинський) та ін.

Щодо форм недоконаного виду, то тут можливі два варіанти: позначення дії у процесі її протікання і спрямованість процесу на досягнення результату. Різниця між цими значеннями умовна й може змінюватися, наприклад, у реченні під впливом контекстних елементів: *Ті чудові садочки, притулені на горах або сховані в западинах, були наскрізь пронизані сонцем, зеленіли до самого дна* (І. Нечуй-Левицький) – садочки, притулені на горах (дія у процесі її протікання, природний стан, що не є результатом попередньої дії); *Цю людину можна було б прийняти за майбутнього комісара санаторію, коли б на потемнілій марлевій пов'язці не звисала права рука, притулена ніжно, мов дитина, до грудей* (Ю. Збанацький) – рука, притулена ніжно (спрямованість

процесу на досягнення результату: *притуляти – притулений*) і т. ін.

У результаті «значення межі дії в семантичній структурі дієслів недоконаного виду – це змінний елемент, що піддається комунікативній актуалізації» [7, с. 55]. Інтерпретація значення межі в семантиці імперфективів як змінної «сприяє функційному зближенню термінативних дієслів недоконаного виду в деяких випадках їх вживання зі співвідносними дієсловами доконаного виду, в інших – з нетермінативними гомогенними дієсловами недоконаного виду» [7, с. 55].

Поняття внутрішньої якісної границі використовували представники ленінградської аспектологічної школи, зокрема, Ю. С. Маслов. Він розглядає поняття «границність» як аспектуальний клас, який має певний зв'язок з іншими аспектуальними класами, наприклад, з предикатами дії і стану, або динамічними і статичними.

Ю. С. Маслов указав на деякі істотні ознаки предикатів зі значенням границності. По-перше, він зазначив, що «границними можуть бути предикати, що позначають не тільки свідомі, але і ненавмисні дії, тобто які не мають ознак цілеспрямованості та контрольованості» [4, с. 13], наприклад, лексеми *вмирати* і *тонути, падати (на підлогу), проростати* тощо. Отже, опис границних предикатів у термінах мети неправомірно звужує клас самих границних предикатів.

По-друге, Ю. С. Маслов звернув увагу на те, що «границність може виражатися у протиставленні не тільки значень різних предикатів, а й у значеннях того самого предиката» [4, с. 13]. Не менш важливою є і відзначена лінгвістом здатність предикатів проявляти подвійність у вираженні границності / неграницності, а також набуття неграницними предикатами границного значення в контексті, тобто в реалізації валентностей на об'єкт (*будувати / побудувати будинок*) або кінцеву точку (*йти / прийти сюди*). Так, наприклад, лексема *оточувати* залежно від заповнення суб'єктної валентності іменником, що позначає особу або предмет, виявляє двоїстість у вираженні границності: *За тією горбиною стирчали **оточені** колючим терном, обвітрені й помиті дощами руїни* (Л. Юхвід) – *терен **оточив** руїни* (заповнення суб'єктної валентності іменником, що позначає предмет (*терно*) → *оточувати* – неграницне дієслово, *оточені* – статив); *Швейк після звичайної денної процедури, приписаної лікарем Грінштейном, саме сидів на ліжку, **оточений** групою схудлих, як хорти, виголоднілих симулянтів* (Я. Гашек) – *група симулянтів **оточила*** (заповнення суб'єктної валентності іменником, що позначає особу (*група симулянтів*) → *оточувати* – границне дієслово, *оточений* – результатив); дієслово *розташовувати*: *Водограї, що густо й систематично **були розташовані** серед клумб, самі раптом вибухали дощем рясних крапель* (І. Смолич) – *водограї **розташувалися*** (заповнення суб'єктної валентності іменником, що позначає предмет (*водограї*) →

розташовувати – неграничне дієслово, **розташовані** – статив); *Тимка і Марка не послали на фронт з тим ешеленом, у якому вони їхали, а залишили в резервних частинах, які, однак, були розташовані недалеко від фронту* (Г. Тютюнник) – *резервні частини розташовувалися* (заповнення суб'єктної валентності іменником, що позначає особу (*резервні частини*) → **розташовувати** – граничне дієслово, **розташовані** – результатив) тощо.

О. В. Бондарко запропонував класифікацію типів рубежів дій. Розглянемо цю класифікацію для уточнення самого поняття «рубіж». Згідно з загальним визначенням аналізованого поняття в О. В. Бондарка, рубіж є тимчасовим етапом, що обмежує перебіг дії в часі. У конкретному значенні поняття «рубіж» визначається як таке, що має значення повноти, вичерпаності дії. Класифікація О. В. Бондарка співвідноситься з ієрархією відношення дії до рубежу, тобто зі структурою поля лімітативності. Так, центральним для української мови є протиставлення обмеженості / необмеженості дії рубежем, яке виражається у протиставленні ознак форм доконаного і недоконаного виду: доконаний вид як такий, що має ознаку обмеженості дії рубежем разом з ознакою цілісності, недоконаний вид – як такий, що не піддається лімітуванню. Ознака обмеженості / необмеженості дії рубежем поширюється в українській мові на всю дієслівну лексику без винятку і на дієслова, які утворюють видову пару, але не перебувають у відношенні «спрямованість на границю / її досягнення» [1], наприклад, **повідувати** – **повідати**: *Така була сумна і гірка історія кохання матроса Майбороди, повідана мені при першому знайомстві на березі Азовського моря* (І. Смолич) – дієслово **повідувати** не має значення «спрямованість на рубіж», але в контексті похідне від твірного дієслова набуває результативного значення, значення обмеженості дії границею; **переспівувати** – **переспівати**: *Вже були переспівані всі пісні* (А. Хорунжий) – дієслово **переспівувати** не має значення «спрямованість на досягнення рубежу», але в контексті похідне від твірного дієслова **переспівані** набуває результативного значення, значення обмеженості дії рубежем; **здавати** – **завдати**: *Недобре, мстиве почуття душило його [Богдана]. Палив біль щойно завданої образи* (О. Гончар) – дієслово **здавати** не має значення «спрямованість на досягнення рубежу», але в контексті похідне від твірного дієслова набуває результативного значення, значення обмеженості дії рубежем тощо.

Як смислове ядро семантики виду розглядається інша опозиція, що формується на основі першої: спрямованість дії на рубіж (результат) / її досягнення. Ця відмінність ґрунтується на класифікації типів рубежу, зокрема, на розрізненні **реального** та **потенційного** рубежу. **Реальний рубіж** – це реальне досягнення дією результату. Реальний рубіж, у свою чергу, поділяється на 2 підвиди: **експліцитний**, виражений формою доконаного виду: *Вийняла [Іваниха] горіхи, зав'язані в хустину* (Леся Українка) – *зав'язувати горіхи в хустину* (недоконаний вид дієслова-мотиватора – процес / дія) → *зав'язати горіхи в хустину* (доконаний вид

дієслова-мотиватора – реальна границя процесу / дії) → *зав'язані горіхи в хустину* (результатив – реальний результат процесу / дії); *Рожева нова ситцева кофточка, **зшита** за останньою обухівською модою, туго обтягла її [Маріїні] повні груди* (А. Головка) – *шити кофточку* (недоконаний вид дієслова-мотиватора – процес / дія) → *зшити кофточку* (доконаний вид дієслова-мотиватора – реальний рубіж процесу / дії) → *зшита кофточка* (результатив – реальний результат процесу / дії); *Очі йому від знемоги закрилися, зуби **зціплені**, вид – страшний, грізний* (Панас Мирний) – *зціпляти зуби* (недоконаний вид дієслова-мотиватора – процес / дія) → *зціпити зуби* (доконаний вид дієслова-мотиватора – реальна границя процесу / дії) → *зціплені зуби* (результатив – реальний результат процесу / дії); *Кожний **зрубаний** Тиховичем виноградник накладав вагу на його сумління* (М. Коцюбинський) – *рубити виноградник* (недоконаний вид дієслова-мотиватора – процес / дія) → *зрубити виноградник* (доконаний вид дієслова-мотиватора – реальний рубіж процесу / дії) → *зрубаний виноградник* (результатив – реальний результат процесу / дії); *Се було свідоцтво, **підписане** учителькою села Я* (І. Франко) – *підписувати свідоцтво* (недоконаний вид дієслова-мотиватора – процес / дія) → *підписати свідоцтво* (доконаний вид дієслова-мотиватора – реальний рубіж процесу / дії) → *підписане свідоцтво* (результатив – реальний результат процесу / дії) тощо та **імпліцитний**, виражений формами недоконаного виду в певних типах контекстів: *Безконечними штурмовими лавами рвались [воїни] вперед по твердій, **шматованій** снарядами землі перешийка* (О. Гончар) – лексема *шматована*, утворена від імперфектива *шматовати*, не має значення спрямованості дії на досягнення рубежу, але в контексті набуває значення результату попередньої дії; *Ведмідь скакав, і хмарами пливла під сонцем персть, **вибивана** ногами* (М. Драй-Хмара) – лексема *вибивана*, утворена від імперфектива *вибивати*, не має значення спрямованості дії на рубіж (результат), але в контексті набуває значення результату попередньої дії; *Дівчина стояла в задумі над свіжою замаскованою схованкою. Разом із запакованими речами земля мовби ввібрала в себе... її дівочі надії й поривання. І від цього вона, **копана** та перекопана поколіннями, стала особливо дорогою* (О. Гончар) – лексема *копана*, утворена від імперфектива *копати*, не має значення спрямованості дії на рубіж (результат), але в контексті набуває значення результату попередньої дії.

Ознака необмеженості дії рубежем, що реалізується формою недоконаного виду, виступає у двох іпостасях: як відсутність рубежу в разі вираження стану: ***Переслідуваний** нуждою, Мічурін, нарешті, не витримав і ... почав сам оббивати пороги міністерських канцелярій* (О. Довженко) – лексема *переслідувати* не має значення спрямованості дії на досягнення рубежу (результату), отже, похідник *переслідуваний* позначає стан об'єкта; *Хто б міг подумати, що цей **шанований** гімназичною адміністрацією професор,*

веселий балакун і пияк, має якісь таємні зв'язки з бориславськими рипниками (П. Колесник) – лексема *шанувати* не має значення спрямованості дії на досягнення рубежу (результату), похідна лексема *шанований* позначає стан об'єкта тощо; а також за спрямованості дії на досягнення результату, тобто в разі **потенційного рубежу**: *Процалася [дівчина] при долині. Дарувала **шиту** шовками хустину, Щоб згадував на чужині* (Т. Шевченко) – лексема *шита*, утворена від імперфектива *шити*, має значення спрямованості дії на досягнення рубежу (результату) – *шити*, у контексті лексема *шита* набуває значення «*шити*»; *Велосипед під нею був неначе і не її, лискучий нікелем та з сіткою над колесами, англійський «Дук», а якесь **ламане** доробало* (І. Смоліч) – лексема *ламане*, утворена від імперфектива *ламати*, має значення спрямованості дії на досягнення рубежу (результату) – *ламати*, у контексті лексема *ламане* набуває значення «*ламане*» тощо. Опозиція спрямованість дії на рубіж (результат) / її досягнення охоплює лише певні групи предикатів, точніше, ті, у лексичній семантиці яких закріплено значення рубежу.

Крім двох проаналізованих типів рубежу, О. В. Бондарко виділяє **внутрішній і зовнішній**.

Внутрішнім рубежем називається такий, для якого обмеження перебігу дії визначається характером самої дії, відображеним у значеннях дієслова: *Хлопець кинувся до машини і, **підхоплений** товаришами, миттю опинився в кузові* (О. Гончар) – *підхоплювати* → *підхопити* → *підхопений* (*підхоплено*) – внутрішній рубіж (дія «підхоплювати» не може бути далі продовжена); *Ліс схожий на масу колон, **забитих** в землю по крутій горі* (І. Нечуй-Левицький) – *забивати* → *забити* → *забитий* (*забито*) – внутрішній рубіж дії «забивати»; *Моргунов розташував свою роту на відпочинок, вислав бокові дозори. Людям **заборонено** курити і розмовляти* (Г. Тютюнник) – *забороняти* → *заборонити* → *заборонений* (*заборонено*) – внутрішній рубіж дії «забороняти»; – *Без княжих воєвод жили наші батьки, жили й ми досі, і, як бачиш, хати наші не попустошені і діти наші **не забрані** до ворожої неволі* (І. Франко) – *забирати* → *забрати* → *забраний* (*забрано*) – внутрішній рубіж дії «забирати»; *В кожній крамниці коло дверей одчинена ляда в вікні й **обперта** на стовпець* (І. Нечуй-Левицький) – *обпирати* → *обперти* → *обпертий* (*обперто*) – внутрішній рубіж дії «обпирати»; *Коли Микола вернув назад..., місце двох арештованих **було опорожнене*** (І. Франко) – *опорожнювати* → *опорожнити* → *опорожнений* (*опорожнено*) – внутрішній рубіж дії «опорожнити»; *Вони вирішили працювати круглодобово, без вихідних, без спочинків, тільки щоб до приходу Першої Кінної міст був **полагоджений** цілком* (О. Гончар) – *лагодити* → *полагодити* → *полагоджений* (*полагоджено*) – внутрішній рубіж дії «лагодити» тощо.

Зовнішній рубіж фіксується для тих випадків, коли дія обмежена ззовні, наприклад, у реченні міститься вказівка на строк або настання дії: *Знайде [малеча] куцик **іще не политий** – хлюп – і знов до шапка* (А. Головка); *Що **ще** є країна, **Не полита** сльозьми, кров'ю, То я*

одпочину (Т. Шевченко) – *іще не политий, ще є не полита* – вказівка на строк настання рубежу потенційної дії «поливати»; *Ще ж Галина не ваша, а наша, Бо ще ж вона та й не зряджена, На посаді не посаджена!* (М. Кропивницький) – *ще ж не зряджена, не посаджена* – вказівка на строк настання рубежу потенційної дії «рядити», «садити»; *Школярські парти позбivano тепер зірками й клинцями* (Б. Грінченко) – *позбivano тепер* – вказівка на строк дії тощо.

Серед лімітативних відношень О. В. Бондарко виділяє і протиставлення граничності / неграничності у значенні наявності / відсутності будь-якого рубежу. Таке протиставлення характеризує конкретне дієслово, тобто і значення виду, і значення способу дії, і лексичну семантику конкретного дієслова. Ця характеристика зумовлює поділ дієслів на граничні і неграничні, тобто на лексико-граматичні розряди.

Отже, поняття «граничність» функціонує в лінгвістиці у трьох аспектах – лексичному, граматичному й семантичному. У **лексичному** аспекті це поняття розглядають як наявність значення рубежу, закладеної в семантиці самого предиката; у **граматичному** аспекті граничність / неграничність формує найближчу периферію щодо центра – категорії виду, центр функційно-семантичного поля лімітативності, у **семантичному** – вирішуються питання про те, чи міститься в лексичному значенні предиката семантична ознака, що визначається як граничність. За протиставленням обмеженості / необмеженості дії рубежем виділяємо групи результативів з **відносними** та **абсолютними** рубежами, **внутрішніми** і **зовнішніми** рубежами. Результативи з **відносним** рубежем мають значення «зміна властивості або розташування у просторі з тлумаченням «стати більш якимось»». Група результативів з **абсолютним** рубежем вміщує лексеми, що не мають значення «спрямованість дії на рубіж (результат) / її досягнення»; лексеми зі значенням «спрямованість дії на рубіж (результат) / його досягнення», які у свою чергу поділяємо на результативи із **реальним** і **потенційним** рубежами. Конструкції з реальним рубежем об'єднують результативи з **експліцитним** рубежем та результативи з **імпліцитним** рубежем. **Внутрішній** рубіж границя указує на результат, для якого «обмеження перебігу дії визначає характером самої дії, відбитим у значеннях основи мотиватора». **Зовнішній** рубіж фіксується для тих випадків, коли дія обмежена ззовні, контекстуально.

Поняття «рубіж» є ширшим від поняття «результат». Рубіж – завершеність дії, досягнення дією природної межі, що виводиться з лексикографічного тлумачення відповідних предикатів. Результат – досягнення дією природної границі, що зумовлює її завершення і настання результативного стану на момент мовлення. Незважаючи на тривалу історію вивчення, проблема категорії результатива, залишається однією з дискусійних. Розв'язання теоретичних проблем категорії результатива є важливим не тільки для всебічного з'ясування характеристики дієслова, але й для опису загальної структури мови, є необхідною умовою для створення зведених капітальних граматик.

Література

1. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 136 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – [3-е изд., испр.]. – М. : Высшая шк., 1972. – 639, [1] с.
3. Гончар О. Людина і зброя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=7191&view=read>.
4. Маслов Ю. С. К основаниям сопоставительной аспектологии / Ю. С. Маслов // Вопросы сопоставительной аспектологии. Вып. 1. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1978. – С. 4–44.
5. Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей «Смысл ↔ Текст». Семантика, синтаксис / И. А. Мельчук – М., 1974. – 314 с.
6. Мучник И. П. Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке / И. П. Мучник – М. : Наука, 1971. – 298 с.
7. Петрухина Е. В. Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками / Е. В. Петрухина – М., 2000. – 256 с.
8. Плунгян В. А. К определению результата (универсальна ли связь результата и предельности?) / В. А. Плунгян // Вопросы языкознания. – 1989. – № 6. – С. 55–63.
9. Українка Леся Лісова пісня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=10138&view=read>.
10. Холодович А. А. Проблемы грамматической теории / А. А. Холодович – Л., 1979. – 304 с.

УДК 82-4=111

А. Д. Горбань

АРГУМЕНТАТИВНИЙ ЕССЕ КАК ПРИМЕР ТЕКСТА-РАССУЖДЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Горбань А. Д. Аргументативний есе як приклад текста-роздуму (на матеріалі англійської мови).

Аналізуються логіко-структурні особливості композиції текстів-роздумів, виявляються їх основні текстоутворюючі параметри. Вивчається проблема типології тексту на композиційно-мовному рівні з урахуванням мовностилістичних факторів.

Ключові слова: тексти-роздуми, композиція, логіко-структурні особливості, типологія, есе.

Горбань А. Д. Аргументативный эссе как пример текста-рассуждения (на материале английского языка).

Анализируются логико-структурные особенности композиции текстов-рассуждений, выявляются их основные текстообразующие параметры. Исследуется проблема типологии текста на композиционно-речевом уровне с учётом лингвостилстических факторов.

Ключевые слова: тексты-рассуждения, композиция, логико-структурные особенности, типология, эссе.

Горбань А. Д. Argumentative essay as an example of text-argument (in the English language).

Logic-structural peculiarity of reasoning texts composition being analysed and delineated their main text-forming parameters. Text typology problem on the level of speech composition being investigated, taking into account lingvo-stylistical factors.

Key words: reasoning texts, composition, logic-structural peculiarities, typology, essay.

Обращаясь к проблеме изучения речевой организации мыслительных процессов на уровне текстов-рассуждений, к которым относим жанры малой прозы английской литературы второй половины XVII века (эссе Т. Брауна, Дж. Тейлора, А. Каули, Д. Драйдена, медитации Т. Трахерна, проповеди Д. Гланвилла), необходимо выявить их основные текстообразующие параметры.

Следует отметить, что специфика текстов-рассуждений в художественной литературе состоит в том, что здесь нет чётких, как в научном или ораторском сочинении, строгих форм построения речи. Отсюда трудности изучения «нестандартной» композиции подобных произведений.

Преобладание текстов-рассуждений с жёсткой структурой аргументации во второй половине XVII века объясняется усилением рационалистических тенденций. Идеи Гоббса, явившегося систематизатором Бэконовской рационалистической философии, имели огромное влияние в тот период. Его концепция рассуждения как «сложения и вычитания» определила структуру многих текстов-рассуждений. В большинстве текстов это становится основой, определяющей специфику их риторической организации. Все риторические приёмы – фигуры речи и фигуры мысли – подчинены развёртыванию аргумента.

Такие тексты, где аргументативность проявлена на всех уровнях организации текстового единства, можно отнести к типу «аргументативного рассуждения».

Следует отметить, что если с точки зрения процессов мышления аргументация пристально изучается учёными, то лингвистический механизм воплощения этого процесса до сих пор не изучен. В рассматриваемых текстах-рассуждениях аргументация как умственный акт органично входит в структуру всего текста. Границы между сообщением, констатацией мысли и процессом её логической обработки не очерчена чётко, как в научно-технических текстах.

Аргументативный эссе всегда состоит из отдельных частей, которые зачастую слабо стыкуются друг с другом. Трудность состоит в том, что нет возможности органически конструировать аргумент, поскольку основной его целью является суждение, а не опыт. Это суждение состоит из различного вида умственных операций, которые в итоге трудно привести в полное соответствие. Писатель должен сформировать свою собственную позицию наряду с тем, что часто приходится опровергать позицию оппонента.

Эссе-рассуждение начинается как бы с заключения, с итоговой мысли, раскрытие глубинного, философского смысла которой и составляет основную тему рассуждения.

В качестве примера рассмотрим эссе А. Каули «Of solitude», который начинается с итоговой мысли, утверждения Цицерона о том, что человек наименее одинок тогда, когда он одинок.

Nunquam minus sduam quam cum solus is now became a very vulgar

saying. Every man and almost every boy, for these seventeen hundred years had had it in his mouth [1, с. 468].

Далее автор, рассуждая об одиночестве, анализирует разные его мотивы. Наиболее частым приёмом аргументации в рассуждениях А. Каули является цитирование. Далее в его эссе мы читаем: *This would be not wonder, if it were as truly as it's colorably and whittily said by Mousieur de Montagine, that ambition itself might teach us to love solitude; There; s nothing does so much hate to have companious* [1, с. 468].

Данный участок текста представляет собой энтимему, состоящую из заключения и главной предпосылки, поддерживающей это заключение. Наряду с цитацией автор использует для аргументации и аналогю: *...Tis true, it loves to have its elbows free, it detests to have company on either side, but it delights above all things in a traint behind* [1, с. 468].

Далее следует новая энтимема, основанная на других предпосылках, но поддерживающая ту же заключительную мысль, которая была высказана в начале рассуждения: *It is very fantastical and contradictory in human nature, that men should love themselves above all the rest of the world, and yet never endure to be with themselves. When they are in love with a mistress, all other persons are importunate and burdensome to them. Tecum vivere amem, tecum oobeam lubeus, they would live and with her alone* [1, с. 468].

В качестве аргумента того, что человеку всё-таки свойственно стремление к одиночеству, несмотря даже на самую сильную привязанность, А. Каули опять использует цитацию-аргумент. Очевидно, что в начальной части эссе исчерпывается логическая структура текста, но не исчерпывается его образная правда, всегда за заключением или итоговой мыслью следуют части, выражающие новое понимание этой мысли, причём продвижение мысли в тесте-рассуждении осуществляется в направлении более живой образной реализации.

Д. Коппершмидт говорит о «прядах» аргументации (stands of argumentation) и понимает под этим частичные аргументации. По его мнению, существует микроструктурная и макроструктурная аргументации [2, с. 98]. Именно этот процесс и осуществляется в текстах-рассуждениях. Каждая новая энтимема, каждый новый поворот мысли освещает тот же момент с разных уровней. Обращают на себя сравнения, действующие как вид быстрого доказательства: *They may, like petty thieves, cheat us perhaps, and pick our pockets... Like robbers they use to strip and bind, or murder us ... This like the punishment of parricides among the romans...* [1, с. 469].

Если посмотреть на весь текст в целом, то осуществляется отмеченный М. Кроллом [3] характерный для барочной прозы принцип спирального движения. Союзы, соединяющие периоды (в большинстве случаев это but, and, nor), не имеют смысла логического плюса, а как бы соединяют два усиления воображения, постигающего ту же идею.

Рассуждение развивается от конкретного к абстрактному. Это не

доказательство, осуществляется сдвиг мысли к новому предмету, теме, буквальному или метафорическому утверждению. Истина как бы рассеяна по всему тексту. Каждый новый период – откровение, а каждая новая сентенция претендует быть выводом.

Отличительная черта данного текста-рассуждения в том, что логически он состоит из расширенной энтимемы, причём энтимемы не доказательной (как в «Аналитике» Аристотеля), а энтимемы правдоподобной (по «Топике» Боэция), которая, в свою очередь содержит несколько энтимем, основанных на разных предпосылках, но поддерживающих один и тот же тезис.

Подобное строение разрушает формальную логическую структуру, поскольку связи между энтимемами не всегда явные. Поскольку рассуждение начинается с заключения или тезиса, то все последующие части, или энтимемы, будут представлять собой своеобразный антитезис. Этот антитезис является обязательной частью аргументативного рассуждения. В текстах-рассуждениях, таким образом, важен сам процесс мысли, не только логическая, но и лингвистическая проявленность.

Энтимемы – как бы вехи развития этого процесса. Если убрать одну или несколько этих вех, то всё рухнет, так как важен не итог, а сам процесс мысли.

Тезис и антитезис облекаются в образную, хотя и обобщённую форму. М. Кролл полагает, что движение периода в подобных текстах можно описать как серию обратных движений, возникающих в период логической паузы или временной остановки, и сравнивал подобное движение с проблесковым светом маяка или с блеском граней бриллианта [3, с. 1096].

В композиции текстов-рассуждений тезис и антитезис постепенно приходят к синтезу, который представляет собой не какое-то материальное заключение, а своеобразное построение текста, когда мы доходим до его конца. В текстах этого типа именно сам текст является носителем значения. Выделение составляющих его знаков бывает затруднительно и носит искусственный характер. Именно к такому типу относятся тексты-рассуждения, в структуре которых, на первый взгляд, нет системности. Тексты строятся по принципу ассоциативной свободы.

Главное в структуре этих текстов – процесс живой психики. Композиционная оформленность находит здесь иное воплощение. Не строго логическое движение мысли, а свобода мыслительных процессов определяла принципы композиционной организации.

Всё это свидетельствует, насколько сложными и неоднородными были процессы текстообразования, происходящие в английской литературе второй половины XVII века – периода, который традиционно связывается с усилением рационально-логистических тенденций.

Рассматривая эссе второй половины XVII века как промежуточный жанр, возникающий на стыке литературы и публицистики, литературы и

философии, необходимо упомянуть о существовании двух разновидностей эссе – formal и informal. Философы и учёные того времени развивали идею опыта как научного эксперимента и обосновывали возможности перехода от него к обобщающим суждениям. Это был formal эссе. Наряду с ним в XVII веке проходил процесс форсирования informal эссе с неупорядоченными, неслаженными, выступающими со всех сторон ассоциациями, дополнительными мыслями. Для informal эссе характерны взволнованная непосредственность и риторическая приподнятость, нагромождение сравнений, метафор, градаций. Это естественно для жанра, получившего развитие в период готовящихся революционных изменений, а во времена Английской буржуазной революции ставшего сферой самых напряжённых идейно-художественных исканий. В эссе важнее всего индивидуальная точка зрения автора, эмоциональная атмосфера, вызванная описываемым явлением. В эссе субъект интереснее, чем объект, особенности восприятия существеннее того, что воспринимается. Однако, при всей заявленной авторами свободе выражения мыслей и эти тексты-рассуждения риторичны. Риторика, как известно, не только искусство убедительной речи, но и искусство организации речи. Риторическая теория прозы оказала мощное влияние на композиционное оформление текстов-рассуждений, прямо связанных с законами красноречия. Проза этого периода насквозь риторична.

Возрождение риторики в XVII веке определило и особый характер порождения текстов, в которых обязательной организации подвергаются лексико-семантический и синтаксический уровни.

Элемент сознательности и правильности здесь очевиден, поэтому структура предстаёт обнажённо. Рассуждение здесь не комбинированно с другими композиционно-речевыми формами, а представляет полное речевое произведение.

В текстах-рассуждениях второй половины XVII века главным фактором текстообразования становится не заданный рассудком тип рационально-логической аргументации, а риторическая организация стиля, его выразительность. Стилль здесь не является чем-то «чисто формальным» по отношению к идеям, а является неотъемлемым критерием текста, ведь глубина мысли может быть утрачена, если не выражена соответственная стилистика. Спецификой текстов-рассуждений является насыщенность стиля фигурами мысли и фигурами речи. В английской классификации фигуры мысли – фигуры, которые не меняются от пересказа другими словами. Они могут быть обращены к предмету речи (уточнять мысль, чувство, образ), к публике, к сопернику. Фигуры речи – фигуры, которые разрушались бы от пересказа другими словами. Следует заметить, что для одних текстов-рассуждений более характерны фигуры речи, для других – фигуры мысли.

Рассмотрим, как Д. Тейлор использует фигуры речи в эссе «The rule and exercises of holy dying» и, в частности, в первом абзаце первой части, которая

называется «Consideration of the Vanity and Shortness of Man's Life» [4, с. 441].

A man is a bubble, said the Greek proverb; All the world is a storm, and men rise up in their several generations, like bubbles descending a jove pluvio, from god and dew of heaven, from tear and drop of man, from nature and providence. But if the bubble stands the shock of a bigger drop, and outlives the chances of a child, of a careless nurse, of broneing in a pail of water, of being overlaid by a sleepy servant, or such little accidents, then the young man dances like a bubble, emty and gay, and shines like a dov's neck, or the image of a rainbows, which hath no substance, and whose very imagery and colors are fantastical [4, с. 441].

Эссе начинается с тезиса или заключительной части, представленной в виде греческой поговорки: «A man is a bubble». Вся последующая часть – это главная предпосылка, поддерживающая тезис. Автор использует широкий спектр фигур речи для образной реализации мысли, заложенной в тезисной части. Логическое и эмоциональное отражение действительности в данном тексте-рассуждении настолько взаимосвязаны друг с другом, что невозможно определить, какой из этих показателей главенствует.

Эмоциональное и рациональное здесь сливается в единый процесс познания окружающего человека мира, а убедительность изложения достигается не только строгой логичностью аргументации, но и особым выбором языковых средств выражения последней, что заметно отлично от текстов-рассуждений научного плана. Композиция держится не риторическом синтаксисе, но и на образах-концептах. Главное в прозе Тейлора – не религиозно-этический смысл, а эстетически тонкие образы.

При построении периода автор широко использует лексическую анафору: ... *from god and dew of heaven, from tear and drop of man, from nature and providence* ...

Дополнительную экспрессивную нагрузку здесь несёт аллитерация: *death and darkness; chances of a child; sleepy servant*.

Подводя итог, можно сделать вывод, что риторико-стилистический аспект играет существенную роль в процессе образования текста-рассуждения рассматриваемого периода, который предстаёт как созданное на основе одной композиционно-речевой формы цельнооформленное структурное и коммуникативное единство, прагматические и стилистические аспекты которого воспроизводят речемыслительный процесс как процесс работы сознания.

Література

1. Cowley A. Of solitude / A. Cowley // Seventeenth Century Prose and Poetry. – N. Y.; San Diego; Chicago; San Francisco, 1982. – P. 468.
2. Koppershmidt J. Rhetorica Aubstage zur Theorie / J. Koppershmidt // Geschichte und Praxis. – Hildesheim, 1985. – Vol. XII – P. 98.
3. Croll M. W. The Baroque Style in Prose / M. W. Croll // Seventeenth Century Pose and Poetry. – N. Y.; 1982. – P. 1096.
4. Teylor J. The rule and exercises of holy dying / J. Teylor // Seventeenth Century Prose and Poetry. – N. Y.; San Diego; 1982. – P. 441.

ЕРГОНІМИ МІСТА ЛУЦЬКА: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Горожанов Ю. Ю. Ергоніми міста Луцька: структурно-семантичний аналіз.

Статтю присвячено структурно-семантичному аналізу ергонімів міста Луцька (на прикладі назв закладів харчування). Розглянуто погляди лінгвістів на розуміння терміна ергонім. Проаналізовано 275 назв ресторанів, кафе, барів, піцерій та з'ясовано, що структурно ці ергоніми розподіляються на одно-, дво-, три- та багатокomпонентні.

Ключові слова: ергонім, структура, семантика, аналіз, заклади харчування.

Горожанов Ю. Ю. Эргонимы города Луцка: структурно-семантический анализ.

Статья посвящена структурно-семантическому анализу эргонимов города Луцка (на примере заведений питания). Рассмотрены взгляды лингвистов на понимание термина эргоним. Проанализированы 275 названий ресторанов, кафе, баров, пиццерий и выяснено, что структурно эти эргонимы разделяются на одно-, двух-, трех- и многокомпонентные.

Ключевые слова: эргоним, структура, семантика, анализ, заведения питания.

Horozhanov Yu. Yu. Ergonims of Lutsk: structural and semantic analysis. This article deals with the structural and semantic analyses of Lutsk's ergonims (for example, names of dining-rooms). Have considered the views of linguists at understanding of the term ergonim. Analyzed 275 names of restaurants, cafes, bars, pizzerias and found that these structural ergonims are divided into one-, two-, three-and multicomponent.

Key words: ergonims, structure, semantics, analysis, dining-room.

В останні роки з'явилася велика кількість фірм, установ, організацій тощо, які виокремлюються через надання їм власної назви, що викликає інтерес дослідників до цього виду пропріальної лексики і зумовлює актуальність «досліджень ергонімів як своєрідних об'єктів сучасної дійсності, що, у свою чергу, дасть змогу виявити характерні шляхи ергонімної номінації, їх семантичну скерованість, полюси емотивної маркованості, а отже, і перспективні орієнтири в розвитку сучасної української ергонімії» [7, с. 82].

Сьогодні характер ергонімних номінацій вирізняється і семантичним, і структурним розмахом. В ергонімі денотативне значення співіснує із загальнономовними та індивідуальними конотаціями, тобто ергоніми позитивно чи негативно навантажені, а отже, викликають певні емоції.

В українській та зарубіжній лінгвістиці з'явилася низка праць про власні назви суб'єктів економіки. Та це не вирішило термінологічну проблему, оскільки до сьогодні існує ряд лексем, якими позначають ці назви.

Термін *ергонім* використовують Ф. Ф. Алістанова, А. В. Беспалова, З. І. Бузинова, М. Голомидова, С. В. Земскова, Г. В. Зимовець, О. Г. Мікіна, Н. В. Подольська, Т. П. Романова, О. В. Суперанська, М. М. Цілина, С. О. Шестакова, М. В. Шимкевич та ін. Водночас деякі дослідники

пропонують й інші терміни, які позначають цю реалію. Наприклад, О. О. Белей, В. А. Коршунова та Т. К. Ніколаєва вживають термін *фірмонім*, Д. А. Яловець-Коновалова – словосполучення *назва комерційного підприємства*, Р. І. Козлов, Ю. В. Вайрах – *ергоурбонім* тощо. Зокрема Ю. В. Вайрах вважає, що ергоурбоніми – це один із компонентів ергонімного простору, оскільки ергонімія – це «складний неоднорідний простір назв, серед яких виділяють власне ергоніми (назви ділових нелокалізованих об'єктів, наприклад, садівниче товариство «Дружба» та ін.), ергоурбоніми (назви міських локалізованих комерційних підприємств) і ергокомоніми (назви сільських комерційних підприємств)» [3, с. 9].

Навіть ті мовознавці, які послуговуються терміном ергонім, розуміють його по-різному. Класичне визначення запропоновано Н. В. Подольською: «Ергонім – розряд оніма. Власна назва ділового об'єднання людей, зокрема спілки, організації, установи, корпорації, підприємства, закладу, гуртка» [9, с. 151]. Однак Д. А. Яловець-Коновалова трактує його тільки як «позначення соціальних об'єднань» [12, с. 3], хоч із нею не погоджується М. В. Шимкевич, вважаючи таке визначення надто «туманним», оскільки дослідниця не уточнює поняття «соціальні об'єднання» [11, с. 8]. Сам же М. В. Шимкевич вживає термін *комерційні ергоніми*, беручи за основу визначення Н. В. Подольської та уточнюючи його: «назви ділових об'єднань, створених для здійснення діяльності, спрямованої на отримання прибутку, які зазвичай вступають у конкурентні стосунки з іншими аналогічними об'єднаннями» [11, с. 4]. Отже, дефініція зі словника Н. В. Подольської зазнала певного коригування, оскільки дослідник виділив окремий пласт ергонімів – комерційні ергоніми, що й вимагало більш точного трактування.

С. В. Земскова визначає ергонімію як «сукупність назв промислово-господарських об'єктів, зокрема певного регіону» [цит. за: 11, с. 7], А. М. Ємельянова до ергонімів відносить «назви ділових об'єднань людей, комерційних підприємств, об'єктів культури і спорту» [5, с. 3]. Ф. Ф. Алістанова розширює та конкретизує визначення, розуміючи під ергонімами власні назви підприємств різного функціонального профілю: ділового об'єднання людей (наукового, навчального, виробничого закладу), комерційного підприємства (агентства, банку, магазину, фірми), об'єкта культури (кінотеатру, клубу, розважального закладу, театру, парку), спортивного комплексу (стадіону, комплексу), що становлять одиниці ономастичного простору міста [1, с. 14]. Г. В. Зимовець вважає, що виходячи вже із самої внутрішньої форми терміна, до ергонімів слід зараховувати назви всіх суб'єктів діяльності соціальної, політичної та економічної сфер. Безумовно, можливою є подальша таксонімізація, виходячи з характеру діяльності, розмірів, форми власності тощо, однак за своїм юридичним статусом та семіотичним характером ці назви становлять окрему групу в ономастиконі [6, с. 28]. На думку М. М. Торчинського, ергонім – «власна назва постійних або

тимчасових об'єднань людей» [10, с. 93], однак він зауважує, що «такі об'єднання є не лише діловими, а й будь-якими» [10, с. 150].

Хоч в останні роки з'явилося багато праць про ергоніми, цей пласт лексики української мови ще найменш вивчений. Не були предметом дослідження й назви закладів харчування м. Луцька, зокрема не з'ясовані їхні структурно-семантичні особливості, що й зумовлює актуальність та новизну нашої статті. Матеріал розширить джерельну базу досліджень для об'єктивної наукової кваліфікації ергонімних утворень.

Мета дослідження – з'ясувати структурно-семантичні особливості ергонімів м. Луцька (на прикладі назв закладів харчування).

Завдання – конкретизувати термінологічний апарат ергонімії; виокремити та схарактеризувати структурні та семантичні моделі ергонімів.

Як відомо, власні назви є вторинними щодо загальних, утворених природним способом у процесі пізнання людиною навколишньої дійсності. Отже, більшість ергонімів утворені на основі звукових чи семантичних асоціацій з уже наявними словами. Для ергонімів, як похідних слів, характерне саме словотворення на основі однокореневих слів чи словосполучень засобами, характерними для тієї чи тієї мови.

Матеріалом дослідження слугували 275 назв закладів харчування м. Луцька (ресторани, бари, кафе, піцерії), які представлені однокомпонентними, двокомпонентними й багатоконпонентними (описовими) конструкціями як традиційних, усталених моделей, так і у вигляді інноваційних утворень.

За нашими спостереженнями, серед ергонімів м. Луцька домінують однокомпонентні відантропонімні та відтопонімні найменування:

1) образно-символічний одиничний антропонім, що містить ім'я власника, його близьких чи рідних (як українські, так й іншомовні варіанти) – «Надія», «Лія», «Марічка», «Владислав», «Максим», «Стела», «Ніко», «Ірен» (частіше жіночі імена), а також літературних персонажів, історичних осіб, акторів, співаків тощо – «Шехерезада», «Данко», «Мальвіна», «Буратіно», «Лимерівна», «Ланцелот», «Челентано», «Sinatra», «Гамбрінус». Звичайно, ці відантропонімні ергоніми не дають уявлення про специфіку закладу. На думку М. В. Китайгородської, цей тип найменувань найбільш чисельний, але «референтний статус особи, захований за іменем, має передбачуваний характер (тому такі назви можна віднести і до групи номінацій, які не мають реальної мотивації)» [7, с. 143];

2) власна географічна назва (макротопонім, полісонім, гідронім, мікротопонім тощо) – «Україна», «Волинь», «Луцьк», «Лучеськ», «Таллінн», «Ліон», «Шервуд», «Неополіс», «Люб'язь», «Капрі», «Форос», «Мадагаскар», «Атланта», «Оболонь», «Ла-Мани», «Світязь», «Ніагара», «Славутич», «Камелот». Деякі ергоніми цієї групи (назви кафе та барів) виражені відтопонімним ад'єктивом з мотивуючою ознакою за локальними характеристиками, який виконує функцію урбаноніма, тобто включення

закладу в активну топосистему та закріплення його в ній: «Львівське», «Дубнівське», «Хмельницький», «Ювілейний», «Мирний» (розміщені на однойменних вулицях чи в мікрорайонах).

Комунікативний простір м. Луцька містить значну групу ергонімів, які актуалізують назви рослин та тварин – «Кульбаба», «Берізка», «Соняшник», «Барвінок», «Ваніль», «Хурма», «Азалія», «Явір», «Лаванда», «Магнолія», «Шафран», «Базилік», «Любисток», «Вишенька», «Каштан», «Фламінго», «Какаду» тощо. Звичайно, такі назви належать до лексики символічного характеру, але, на думку О. О. Белея, номінатори найчастіше послуговуються екзотичними назвами, а мотиваційною ознакою для них часто стають суб'єктивні, суто індивідуальні асоціації [2, с. 52]. Ю. М. Деремєнда вважає, що такі ергоніми «містять позитивні конотації естетичної краси, неординарності, унікальності, (...) створюють позитивний асоціативний фон, відповідно приваблюють» [4, с. 23].

Деякі одиничні онімізовані відапелятивні ергоніми вказують на спеціалізацію закладу – «Кав'ярня», «Латте», «Пельменна», «Блінчик» (напевно, доречно було б «Млинець»), «Гриль», «Буфет», «СушиЯмі», «Шоконель» (кав'ярня, майстерня шоколаду), але їх зовсім небагато (напевно, номінатори вважають, що такі назви не приваблюють потенційних клієнтів).

Частина назв має культурно-національну конотацію (переважно вони називають українські реалії) – «Вулик», «Хутір», «Хутирець», «Корчма», «Колиба», «Хатинка», «Горище», «Подвір'я», «Майдан», «Живень», «Панич», «Теревені», «Образ», «Мандри», «Зустріч», «Водограй» тощо, а також «Трактир» (російська кухня); «Чевермето» (ресторан болгарської кухні), «Кнайпа» (пиво та традиційна німецька кухня) тощо.

Окрему групу становлять запозичення з інших мов – «Фієста», «Сінема», «Марсо», «Неофіт», «Орієнт», «Альтаміра», «Корида», «Лагуна», «Сафарі», «Олеміра» та ін., які найімовірніше виконують естетичну функцію. Часто це лексеми внутрішньо не мотивовані.

Порівняно незначна група ергонімів актуалізує назви споруд (зовнішній вигляд закладів нагадує споруду, заявлену в назві) чи геологічні поняття – «Колізей», «Вежа», «Піраміда», «Скеля», «Печера», «Буриштин» тощо.

Двокомпонентні назви закладів харчування представлено двома продуктивними моделями – прикметник+іменник та іменник+іменник.

Переважають ергоніми, виражені метафоричним словосполученням прикметник + іменник, серед яких вирізняються колірні прикметники **золотий** («Золотий дукат», «Золотий дракон», «Золотий ключик», «Золоте яблуко», «Золоте руно», «Золота підкова»), **чорний** («Чорний кіт», «Чорна королева»), **червоний** («Червоне сонце»), **білий** («Білий рояль»), **жовтий** («Жовтий човен»), **срібний** («Срібні лелеки»). Як видно, до основної функції прикметника (вираження ознаки) номінатори додають функцію оцінки, наголошуючи на якості послуг. А також використано інші атрибутивні

словосполучення – «Княжий двір», «Гостинний двір», «Козача левада», «Старий полковник», «Стара пристань», «Стара підкова», «Пивна хата», «Хмільна бочка», «Медова хата», «Монастирська дорога», «Зоряний едельвейс», «Бравий Швейк», «Українські страви» та ін., деякі з них засвідчують відродження національної культури, традицій, звичаїв.

Трапляються й нумеративні двокомпонентні сполучення з символічними числами **три** та **сім**: «Третій кухоль», «Третім будеш?», «Сьоме небо».

Частотними є прийменниково-відмінкові конструкції (дво- та трикомпонентні): а) прийменник **у** + **антропонім**: «У Івана», «У Михайла», «У Миколи»; б) прийменники **у, до, біля** + **апелятив**: «У кума», «У тата», «До сусідів», «До спілки», «Біля калини»; в) прийменник **над** + **зідронім**: «Над Стиром»; г) **іменник** + **прийменники у, на** + **іменник**: «Льох у свата», «Шинок на колесах», а також **іменник** + **прийменник у** + **іменник** + **іменник**: «Брама у світ смаків».

Як відомо, багатокомпонентні назви передають ускладнену ознаку явища чи поняття, на що вказують їхні додаткові характеристики. Але для Луцька такі назви нечастотні, можемо назвати лише один ергонім – «Ресторація швидкого харчування».

Окремо слід сказати про назви піцерій. У цих найменуваннях домінують лексеми італійського походження, які і вказують на специфіку закладу (як однокомпонентні, так і двокомпонентні), оскільки ця страва італійська – «ТаранТелла», «Беніссімо», «Сан-Ремо», «Фелічіта», «Presto Pizza», «Дядя Pizza» тощо.

Якщо надане ім'я банальне і не має яскраво вираженої індивідуальності, воно, як правило, не викликає емоцій у споживача і, як наслідок, не запам'ятовується. Розробник назви закладу повинен добре розуміти, що продукт його творчості є передусім повідомленням, яке подає мінімальну інформацію про об'єкт.

Отже, за структурою ергонімікон м. Луцька надзвичайно різноманітний, перебуває в стані постійного оновлення, що й зумовлює перспективу подальшого дослідження, зокрема комплексного дослідження ергонімів міста.

Література

1. Алистанова Ф. Ф. Эргонимы современного русского языка как микросистема : дис. ... канд. филол. наук. : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ф. Ф. Алистанова. – Махачкала, 2011. – 178 с.
2. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія : власні назви підприємств Закарпаття / О. О. Белей. – Ужгород : [б. в.], 1999. – 112 с.
3. Вайрах Ю. В. Эргоурбонимия города Иркутска: структурно-семантический и лингвокультурологический аспекты исследования : автореф. ... канд. филол. наук. : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ю. В. Вайрах. – Улан-Удэ, 2011. – 22 с.
4. Деремента Ю. М. Назви з рослинного і тваринного світу як етимони ергонімів / Ю. М. Деремента // Записки з ономастики : зб. наук. праць. – Одеса : Астропринт, 2012. – С. 22–30.

5. Емельянова А. М. Эргонимы в лингвистическом ландшафте полиэтнического города (на примере названий деловых, коммерческих, культурных, спортивных объектов г. Уфы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. М. Емельянова. – Уфа, 2007. – 22 с.
6. Зимовець Г. В. Структурно-семантичні особливості ергонімів України / Г. В. Зимовець // Вісник Дніпрпетровського університету. Серія «Мовознавство». – № 11. – 2009. – Вип. 15. – Т. 3. – С. 28–33.
7. Китайгородская М. В. Активные социолингвистические процессы в сфере городских наименований: московские вывески / М. В. Китайгородская // Современный русский язык. Социальная и функциональная дифференциация / отв. ред. Л. П. Крысин. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – С. 127–150.
8. Кутуза Н. В. Фактор оцінки в процесах відтеонімної ергонімичної номінації / Н. В. Кутуза // Записки з ономастики. – Одеса : Астропринт, 1999. – Вип. 3. – С. 82–88.
9. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Наука, 1988. – 198 с.
10. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. М. Торчинський. – К., 2010. – 502 с.
11. Шимкевич Н. В. Русская коммерческая эргонимия : прагматический и лингвокультурологический аспекты : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. В. Шимкевич. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. – 22 с.
12. Яловец-Коновалова Д. А. Названия коммерческих предприятий: ономастическая классификация и функционирование в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Д. А. Яловец-Коновалова. – Челябинск, 1997. – 24 с.

УДК 811.161.2'282:81'367.624

Г. І. Гримашевич

ВІДСУБСТАНТИВНІ АДВЕРБІАТИВИ У ФОРМІ ОРУДНОГО ВІДМІНКА В УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТАХ

Гримашевич Г. І. Відсубстантивні адвербіативи у формі орудного відмінка в українських діалектах.

У статті проаналізовано діалектні відіменникові прислівники в різних граматичних формах (чоловічого, жіночого, середнього роду, формі множини) орудного відмінка, утворені в результаті синтетичного (відмінкового) та аналітичного (прійменниково-відмінкового) переходу субстантивів в адвербіативи.

Ключові слова: прислівник, орудний відмінок, адвербіалізація, адвербіатив, діалект.

Гримашевич Г. И. Отсубстантивные адвербиативы в форме творительного падежа в украинских диалектах.

В статье анализируются диалектные наречия, производные от имен существительных, в разных грамматических формах (мужского, женского, среднего рода и множественного числа) творительного падежа, которые образовались путем синтетического (падежного) и аналитического (предложно-падежного) перехода субстантивов в адвербиативы.

Ключевые слова: наречие, творительный падеж, адвербиализация, адвербиатив, диалект.

Hrymashevych H. Vidsubstantyvni adverbialives in form of aninstrumental case in Ukrainian dialects.

Dialectal vidimennykovi adverbs in the different grammatical forms (masculine, woman, middle masculine, in the form of great number) of an instrumental case formed as a result of the synthetic (case) and analytical (prepositional case) passing of substantives into adverbialives are analysed in the article.

Key words: adverb, instrumental case, adverbialive, adverbialization, dialect.

О. Царук, узявши до уваги лексику як відображення історії, культури, психології слов'янських народів, фонетичну систему української мови як свідчення її самобутності, видільні риси української дериваційної системи, морфологічні властивості в компаративному аналізі, найдавніші маркуючі ознаки українського синтаксису, вагомим маркером в ідентифікації української мови й розподілі слов'янських мов на антську та словенську підгрупи вважає морфологічну систему [13, с. 258], складовою якої є прислівникова, один з основних шляхів поповнення якої (як літературної, так і діалектної мови) – адвербіалізація іменних частин мови в різних граматичних формах.

У граматичній системі української мови відбуваються різні процеси, що спричиняють регулярні зміни у складні лексико-граматичних класів слів, одним із яких є клас прислівника, який, як зазначають дослідники, постійно поповнюється завдяки адвербіалізації відмінкових іменникових форм, зокрема орудного відмінка, що з усіх відмінків у граматичній системі української мови найбільше спрямований у сферу адвербіальних відношень [6, с. 198]. Явище переходу іменників у формі орудного відмінка у сферу адвербіативів було відоме ще в спільнослов'янській і давньоукраїнській мові [2, с. 380–383; 3, с. 374; 8, с. 233]. Саме цей відмінок став основним джерелом поповнення відіменникових адвербіативів завдяки синтаксичній відіменниковій адвербіалізації. Найбільш готовим до переходу в прислівники є орудний відмінок. Причину цього дослідники вбачають у тому, що периферійне положення цього відмінка в системі українських відмінків сприяє послабленню, нейтралізації предметної семантики іменника й пристосуванню його до вираження конкретних граматичних значень, зокрема способу, порівняння, сукупності й часу [1, с. 4]. Повна адвербіалізація безпрііменникової відмінкової форми настає тоді, коли ця форма зовсім випадає із системи відмінювання іменника, осамостійнюється, кам'яніє, утрачаючи здатність поєднуватися з означенням [1, с. 6]. В. Виноградов зазначав, що морфологізовані форми орудного відмінка є основним засобом і джерелом утворення прислівників від іменників [4, с. 289].

Зауважимо, що проблема адвербіалізації в українській літературній мові привертала увагу дослідників, і вирішення її з позиції синхронії, рідше – діахронії представлено в працях таких науковців, як Й. Андерш, С. Бевзенко, О. Безпояско, П. Білоусенко, М. Вербовий, А. Висоцький, І. Вихованець, К. Городенська, І. Даценко, Т. Довга, І. Мариненко, Т. Ніколашина,

В. Німчук, В. Русанівський, І. Уздиган, Г. Ярун та ін. Проблеми діалектного прислівника, його функціонування в різних територіально-мовних утвореннях, особливості його словотворення, аналіз лексико-семантичних класів і розрядів прислівників висвітлено в працях О. Брошняк, Ю. Громика, І. Джочки, О. Захарків, М. Леонової, П. Лизанця, В. Німчука, І. Ощипко, І. Пагірі, Н. Прилипка, Т. Розумик та ін.

Мета нашої розвідки – за матеріалами наявних лексикографічних видань і власними спостереженнями проаналізувати адвербіативи у формі орудного відмінка, зафіксовані в сучасних українських діалектах.

Процес переходу іменників у прислівники – явище довготривале, тому й лексикографічна репрезентація їх різна. В українських діалектах відзначаємо наявність безприйменикових форм орудного відмінка, більшість із яких зберігає безпосередній семантичний зв'язок із похідними іменниками, які й досі функціонують у говірках, хоч для частини з них такий зв'язок утрачений, оскільки відбулася повна адвербіалізація відіменникових утворень. Лексикографічні діалектні джерела представляють прислівники у формі орудного відмінка в різних граматичних формах, зокрема чоловічого (*спóдом* 'долиною; низиною' (Піпаш, с. 181), *стáтком* 'у значній кількості; багато' (Піпаш, с. 183], 'багато, рясно' (ГГ, с. 177), *тóлком* 'із досвідом та умінням' (Піпаш, с. 193), *шóром* 'поруч; поряд; колоною' (Піпаш, с. 228), *б-і'гом* 'швидко' (ГІУ, с. 248), *бос'а'ком* 'босоніж' (ГІУ, с. 248), *тóгосом* 'гонористо' (СУСГ, с. 61), *льóнтотом* 'без догляду' (ГГ, с. 116), *мáхом* 'швидко' (ГГ, с. 121), *цўпашем* 'під конвоєм' (ГГ, с. 208), *шєрешером*, *шєрешом* 'безладно, як-небудь' (ГГ, с. 215), *гáпсом* 'оптом, гуртом' (Чабаненко, І, с. 220), *лїком* 'небагато' (СУСГ, с. 118), *шáгом* 'спокійною, тихою ходою' (СУСГ, с. 224), *бекєром* 'набакир' (СБГ, с. 28), *верьхóм* 'верхи (на конях)' (Сабадош с. 37), *духóм* 'швидко' (Сабадош, с. 81), *лóском* 'нерухомо' (Сабадош, с. 163), *передóм* 'давніше, раніше' (СБГ, с. 400), *мáхом* 'швидко, негайно' (Лесюк, с. 108), *бальтюкóм* 'спосіб знімання шкури у вбитого звіра без розрізу' (СЗГ, І, с. 9), *круглякóм* 'т. с.' (СЗГ, І, с. 257), *кулкóм* 'т. с.' (СЗГ, І, с. 266), *белькóм* 'т. с.' (СЗГ, І, с. 14), *гїмпитом* 'сильно і раптово, ніби струмом' (СЗГ, І, с. 90), *голóстранцотом* 'напівроздягнуто' (СЗГ, І, с. 99), *дубільтотом* 'вистрілити одночасно з двох стволів мисливської рушниці' (СЗГ, І, с. 145), *дуплє'тотом* 'т. с.' (СЗГ, І, с. 147), *дупл'óром* 'т. с.' (СЗГ, І, с. 147), *зáлтом* 'т. с.' (СЗГ, І, с. 170), *кулмакóм* 'як-небудь' (СЗГ, І, с. 266), *дáром* 'даремно' (Чабаненко, І, с. 261), *óбодом* 'спосіб полювання, при якому мисливці кільцем оточують звіра' (СЗГ, ІІ, с. 5), *радкóм* 'спосіб полювання, коли мисливці йдуть шеренгою' (СЗГ, ІІ, с. 112), *слїдкóм* 'іти, стежачи за кимось' (СЗГ, ІІ, с. 156), жіночого (*нóччю* 'уночі' (СУСГ, с. 143), *óсінню* 'восени' (СУСГ, с. 153), *рїссяю* 'швидким аллюром' (СУСГ, с. 182), *довжсинóю* 'завдовжки' (СЗГ, І, с. 137), *дугóю* 'спосіб полювання, коли мисливці йдуть півколом' (СЗГ, І,

с. 146), *толокою* ‘виконувати якусь роботу за допомогою запрошених людей, які працюють тільки за пригосання’ (СЗГ, II, с. 204), *тропою* ‘спосіб пересування звірів, коли вони йдуть один за одним’ (СЗГ, II, с. 210), *цѣпкою* ‘т. с.’ (СЗГ, II, 239), *чередою* ‘т. с.’ (СЗГ, II, с. 249), *пихотою* ‘пішки’ (СЗГ, II, с. 48), *шириною* ‘завширшки’ (СЗГ, II, с. 265), *пихотою* ‘пішки’ (СПГ, с. 161), *силоміцев* ‘силоміць; проти волі, насильно’ (Шило, с. 237), *х’ітьов* ‘бажанням; свідомо; хотінням’ (Піпаш, с. 211), *вѣсенню* ‘восени’ (СЗГ, I, с. 74), *грубиною* ‘завтовшки’ (СЗГ, I, с. 110), середнього роду (*ўтром* ‘уранці’ (СУСГ, с. 214), *хамлом* ‘без порядку’ (СУСГ, с. 215), *літом* ‘влітку’ (СЗГ, I, с. 287) та у формах множини: *нічмі* ‘вночі’ (ГГ, с. 133), ‘ночами; поночі’ (Піпаш, с. 11), *манікамі* ‘манівцями’ (СЗГ, I, с. 303), *пліжками* ‘підстрибуючи’ (СЗГ, II, с. 55), *обоч’іми* ‘узбіччям’ (Піпаш, с. 120), *лѣстками* ‘пестливо, з ласками’ (СЗГ, I, с. 281), *купкамі* ‘спосіб вишивки, коли нитки ніби гладдю накладаються одна на одну’ (СЗГ, I, с. 269) та ін.

Зазначимо, що вибірка названих вище прислівників із діалектних словників засвідчила значну перевагу форм чоловічого роду над іншими. Найменше в українських говірках представлено відсубстантивних утворень у формі середнього роду та множини. Крім того, репертуар діалектних прислівників набагато ширший порівняно з літературною мовою, оскільки похідними для багатьох адвербіативів є іменники, які функціонували чи функціонують тільки в діалектному мовленні. Частина зазначених прислівників відзначається формальною варіативністю на фонетичному (напр., *ночів*, *ночѡв*, *ночѣю*, *ночою* ‘вночі, уночі’ (СБГ, с. 339); *ѡгулом* ‘купувати не одну річ, а цілою партією; багато’ (СЗГ, II, с. 8), *ѡгулом* ‘усі разом’ (СЗГ, II, с. 8); *стѡрцом* ‘сторч; насилу; стрімголов’ (Піпаш, с. 184), *стѡрзом* ‘сторч’ (ГГ, с. 177), зрідка – акцентуаційному (напр., *пѡкѡтом* ‘лежачи; покотившись’ (СЗГ, II, с. 65); *чѡсом* ‘іноді’ (ГГ, с. 212), *чѡсом* ‘часом’ (Лесюк, с. 125), морфологічному (напр., *дѡбом* ‘сторч’ – *дѡбою* ‘т. с.’ (СЗГ, I, с. 131) рівнях, оскільки прислівники відображають фонетичні та морфологічні особливості того чи того діалекту, що водночас спостерігаємо і в суфіксах, які були колись флексіями, що притаманні, зокрема, для говорів південно-західного наріччя (напр., *бѡдѡв* ‘у поганому фізичному стані, у важкій хворобі’ (Сабадош, с. 25), *днѡвов* ‘удень’ (Піпаш, с. 49), *ночѡв* ‘у нічну пору, вночі’ (Сабадош, с. 209). Значна частина таких адвербіативів безсумнівно пов’язана з дієсловами, які стали похідними для них, часто навіть із відсутністю власне адвербіатива в говірковому мовленні (*зѡв’язом* ‘зав’язати кінці шнурків так, що їх можна легко розв’язати’ (СЗГ, I, с. 164), *зѡтягом* ‘т. с.’ (СЗГ, I, с. 179), *зѡшморгом* ‘т. с.’ (СЗГ, I, с. 181), *зѡгоном* ‘спосіб полювання групою мисливців’ (СЗГ, I, с. 165), *зѡходом* ‘т. с.’ (СЗГ, I, с. 179), *кѡвзом* ‘рикошетом’ (СЗГ, I, с. 231), *мѡлькѡм* ‘миттю, блискавично, недовго’ (Сагаровський, с. 226), *ѡдводом* ‘пошило, не стрімко’ (СЗГ, II, с. 8), *пѡтскоком* ‘підстрибом’ (СЗГ, II, с. 108) тощо.

І. Мариненко, досліджуючи процеси адвербіалізації безпрійменникових форм орудного відмінка, виокремлює такі групи адвербіативів [9]:

1) похідні від давньої форми орудного відмінка множини на -и. Ця група є замкненою і не поповнюється новотворами у зв'язку зі зникненням флексії -и в орудному відмінку множини. Слова цієї групи зазнали семантичної адвербіалізації [6, с. 197–202]. На їхню співвіднесеність з іменниками у сучасній мові вказує наявність у багатьох прислівників паралельних однокорених адвербіативів із суфіксом -ом. Репертуар діалектних утворень такого типу незначний. Водночас спостерігаємо переважання форм із формантом -ом, а суфікс -и (колишне закінчення) уживається набагато рідше: *біжки* (*біжкóm*) 'бігом' (СУСГ, с. 26), *р́чки* 'пересуватися, спираючись на обидві долоні і обидва коліна' (СЗГ, II, с. 115) (пор. поліс. *р́ком* 'т. с.'), *біжкóm* 'бігом, швидко' (Сагаровський, с. 36) (пор. поліс. *бѣжк'и* 'бігом'), *п́шкóm* 'пішки' (Сабадош, 232) (пор. поліс. *пѣшк'и* 'пішки'), *крадъкі* 'крадькома' (СПГ, с. 105), *навд́ібки* 'навшипінки' (СУСГ, с. 133) (пор. поліс. *наді́бочках* 'т. с.'). Зауважимо, що, на відміну від літературної мови, де ці прислівники функціонують переважно із суфіксом -и, у діалектах натомість спостерігаємо наявність утворень із суфіксом -а, які часто функціонують паралельно: *навкідкі*, *навкідя* 'кідькома' (Чабаненко, II, с. 306), *навскубака́*, *навку́бки* 'даючи скубнути за чуба (розрахунок за програш)' (Сагаровський, 245), *пѣ́ша* 'пішки' (СЗГ, II, с. 43) тощо;

2) утворення від орудного відмінка двоїни з кінцевим формантом -ома, -ма. Ця група не поповнюється новотворами, не до всіх прислівників збережені твірні іменники; у зв'язку зі зникненням двоїни закінчення -ома, -ма збереглися як суфікси в цій групі прислівників. У говірках відзначаємо такі адвербіативи: *сто́йма* 'стоячи; у вертикальному положенні' (СЗГ, II, с. 175), *ни́цьма* 'униз обличчям' (СЗГ, I, с. 348), *рѣтьма* 'раптом, раптово' (СЗГ, II, с. 117), *сторчма́* 'вниз головою' (СЗГ, II, с. 176), *нехітьма́* 'випадково, ненароком' (ГГ, с. 132), *со́вма* 'гуртом, прямо, просто' (ГГ, с. 174), *лі́зма* 'лежачи' (ГГ, с. 113), *лі́зма* 'т. с.' (Піпаш, с. 94), *рѣтьма́* '1) завзято; 2) нахабно' (ГГ, с. 163), *токма* 'майже' (ГГ, с. 186), *кращкомá* 'сидьма' (СССП, с. 37), *плазма* 'плиском' (СПГ, с. 161), *недолѣ́зма* 'не відпочивши' (Чабаненко, II, с. 362); *мелькомá* 'митно, блискавично, недовго' (Сагаровський, с. 226) тощо.

Як зауважував Й. Андерш, в українській літературній мові продуктивнішим є унівєрбізаційний шлях утворення морфологізованих прислівників, при якому відбувається злиття прийменника й іменникової форми, аналітичний прислівник перетворюється в синтетичний, з прийменниково-відмінкової форми витворюється якісно нове обставинне слово, що втрачає всі ознаки іменника, – відмінок, рід, число, здатність виступати в центральних синтаксичних позиціях, мати при собі залежні компоненти – і стає повноцінним прислівником [1, с. 6]. Проте діалектна прислівникова система, на відміну від літературної мови, засвідчує переважання іменникової

адвербіалізації у формі орудного відмінка, а універбіалізаційні утворення (прийменник + іменник) відзначені лише спорадично: *спóскіком* ‘підстрибом’ (СЗГ, II, с. 166), *спúском* ‘похило’ (СЗГ, II, с. 168), *зáшором* ‘підряд, по порядку’ (Сабадош с. 118), *пúтскоком* ‘підстрибом’ (СЗГ, II, с. 108), *позáбогом* ‘незабаром, скоро’ (Сабадош, с. 244), *пóчморгом* ‘волоком’ (Сабадош, с. 276), *передосвітком* ‘рано-вранці’ (СЗГ, II, с. 38), *звікотом* ‘1) вдало, майстерно; 2) без поспіху’ (Негрич, с. 79).

I. Вихованець зазначав, що семантико-синтаксична адвербіалізація становить живий процес, у якому найчастіше, порівняно з іншими відмінками, використовується орудний у функції способу дії в широкому розумінні (з її різновидом порівняння) [5, с. 136]. Підтвердженням цього є наявність в українських діалектах найбільшої кількості таких утворень із семантикою способу дії (напр., *швуньгóm* ‘дуже швидко’ (СБГ, с. 661), *шулькóm* ‘вниз головою’ (СБГ, с. 678), *дуфлóm* ‘подвійно’ (Сабадош, с. 81), *дбóлогом* ‘пішком’ (Сабадош, с. 81), *стáтком* ‘достатньо, у достатку’ (СБГ, с. 519), *стóрцом* ‘вертикально’ (СБГ, с. 524), *ланцугóm* ‘спосіб пересування звірів, коли вони йдуть один за одним’ (СЗГ, I, с. 277), *фíном* ‘чудово, вишукано’ (Сабадош, с. 399), *шрйíтом* ‘косо’ (Сабадош, с. 424) та ін. Водночас значно рідше за семантичною класифікацією серед досліджуваних діалектних адвербіативів виділяються прислівники часу (*но́ччю* ‘уночі’ (СУСГ, с. 143), *прíмарком* ‘смерком’ (Шило, с. 216), *змéрьком* ‘після заходу сонця, смерком’ (Сабадош, с. 128), *чисóm* ‘іноді’ (ГГ, с. 212), *осíнню* ‘восени’ (СУСГ, с. 153) тощо. Крім того, серед діалектних адвербіативів у формі орудного відмінка спорадично в українських діалектах функціонують складні утворення – композити та юктапозити: *горíдолів* ‘уверх-униз, сюди-туди’ (Піпаш, с. 38), *прошлолітом* ‘минулого року, торік’ (СУСГ, с. 178), *сúньгоголов* ‘у лежачому положенні, при якому голова знаходиться нижче корпусу’ (Сабадош, с. 346), *кругóm-бігóm* ‘швидко; скоро’ (Шило, с. 153), *сáком-пáком* ‘1) будь-як, як-небудь; 2) у чому-небудь, у чому попало’ (Негрич, с. 155).

Адвербіативи у формі орудного відмінка можуть виражати порівняльне значення. Як зазначають дослідники, словофори орудного відмінка з порівняльним значенням здавна набували властивості означати дію і, втрачаючи субстанціальний зміст та ізолюючись від інших словоформ, переходили в прислівники [12, 181–183; 11, с. 51–52; 7, с. 16; 14, с. 113]. Серед порівняльно-уподібнювальних прислівників синтаксичного ступеня адвербіалізації Т. Ніколашина виділяє такі лексико-семантичні групи:

1. Адвербіалізовані словоформи, що походять від іменників – назв тварин;
2. Адвербіалізовані лексеми, які походять від іменників – назв орнітонімів.
3. Адвербіалізовані лексеми, що походять від іменників на позначення різних явищ природи, стихійних явищ.
4. Прислівники, які походять від іменників – конкретних назв предметів, найчастіше тих, що пов’язані з трудовою діяльністю людини [10, с. 119–120].

Зауважимо, що серед

діалектних адвербіативів, представлених у лексикографічних виданнях, найбільшу кількість становлять утворення останньої ЛСГ: *куликóм* ‘спосіб знімання шкури з убитого звіра без розрізу.’ (СЗГ, I, с. 266), *кулькóм* ‘т. с.’ (СЗГ, I, с. 267), *кульóм* ‘т. с.’ (СЗГ, I, с. 267), *мишкóм* ‘т. с.’ (СЗГ, I, с. 314), *михóм* ‘т. с.’ (СЗГ, I, с. 315), *вэрчико́м* ‘зав’язати шнурки так, що їх не можна розв’язати’ (СЗГ, I, с. 50), *гузлóм* ‘т. с.’ (СЗГ, I, с. 112), *зав’язкою* ‘т. с.’ (СЗГ, I, с. 164), *музльóм* ‘т. с. (СЗГ, I, с. 323), *ланицюжкóм* ‘спосіб пересування звірів, коли вони йдуть один за одним’ (СЗГ, I, с. 277), *ключéм* ‘т. с.’ (СЗГ, I, с. 228), *ободом* ‘спосіб полювання, при якому мисливці кільцем оточують звіра’ (СЗГ, II, с. 5), *кóлесом* ‘утікати, роблячи кола’ (СЗГ, I, с. 235), *котлóм* ‘спосіб полювання, коли мисливці оточують звіра кільцем і сходяться до центру’ (СЗГ, I, с. 247) тощо. Водночас спорадично відзначаємо прислівники з першої (*рисакóм* ‘риссю’ (СЗГ, II, с. 120) та другої ЛСГ (*гусакóм* ‘спосіб пересування звірів, коли вони йдуть один за одним’ (СЗГ, I, с. 114), *гуськóм* ‘спосіб пересування гусей, коли вони йдуть один за одним’ (СЗГ, I, с. 115), натомість адвербіативів третьої ЛСГ у словниках не виявлено, очевидно, тому, що така семантика спостерігається в діалектному тексті, що буде предметом нашого наступного дослідження.

Отже, для українських діалектів характерна значна кількість відсубстантивних адвербіативів у формі орудного відмінка, які переважно функціонують із семантикою способу дії, рідше – часу, мають виразні фонетичні особливості, притаманні тому чи іншому говірковому масиву української мови, демонструють формальну варіативність прислівників на фонетичному, рідше – акцентуаційному та морфологічному рівні. Для аналізованих діалектних адвербіативів властиві обидва способи переходу іменника в прислівники – синтетичний (відмінковий), який домінує, та аналітичний (прийменниково-відмінковий), що, на відміну від літературної мови, демонструє значно меншу кількість говіркових утворень.

Список скорочень назв використаних джерел

- ГГ Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- ГІУ Говірки історичної Уманщини і суміжних земель : монографія / [Г. Г. Березовська, І. І. Кривошея, Т. М. Тищенко] ; за ред. Т. М. Тищенко. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 259 с.
- Лесюк Лесюк Микола. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Вид-во «Нова зоря», 2008. – 328 с.
- Негрич Негрич Микола. Скарби гуцульського говору : Березові / Микола Негрич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
- Піпаш Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
- Сабадош Сабадош Іван. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 400 с.

- Сагаровський Сагаровський А. А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). – Вип. 1. А – Об'ясняється / А. А. Сагаровський. – ОВВ НМЦ ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 296 с.
- СБГ Словник буковинських говірок / За заг. ред Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
- СЗГ Аркушин Григорій. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2004.
- СПГ Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
- СССП Лисенко П. С. Словник середнього і східного Полісся / П. С. Лисенко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 72 с.
- СУСГ Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
- Чабаненко Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Т. 1–4. – Запоріжжя, 1992.
- Шило Шило Гаврило. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Література

1. Андерш Й. Ф. Особливості адвербіалізації іменників / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 3–6.
2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960. – 416 с.
3. Безпалько О. П. Історична граматики української мови / О. П. Безпалько, М. К. Бойчук та ін. – [2-е вид., випр.]. – К. : Рад. шк., 1962. – 510 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М., 1972. – 786 с.
5. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
6. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
7. Довгая Т. М. Адвербіалізація в сучасному українському літературному мові : автореф. дисс. ... канд. філол. наук / Т. М. Довгая. – Ужгород, 1974. – 18 с.
8. Жовтобрюх М. А. Історична граматики української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох та ін. – К. : Вища шк., 1980. – 319 с.
9. Мариненко Ірина. Відсутності адвербіативи у формі орудного безприйменникового в українській мові / Ірина Мариненко // Наукові записки. – Вип. 59. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – С. 118–126.
10. Ніколашина Тетяна. Порівняльно-уподібнювальні прислівники синтаксичного ступеня адвербіалізації у сучасній українській літературній мові / Тетяна Ніколашина // Наукові записки. – Вип. 31. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 118–120.
11. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення / М. Я. Плющ. – К. : КДПУ, 1978. – 107 с.
12. Ходова К. И. Творительный превращения и сравнения / К. И. Ходова // Творительный в славянских языках / Под ред. С. Б. Бернштейна. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – С. 181–193.
13. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських : етнологічні та граматичні параметри / Олександр Царук. – Дніпропетровськ : «Наука і освіта», 1998. – 324 с.
14. Шелякин М. А. Опыт семантического описания творительного падежа русского языка / М. А. Шелякин // Ученые записки Тартуского ун-та. – Вып. 760. – Тарту, 1987. – С. 108–119.

О. Б. Дембровська

**ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ**

Дембровська О. Б. Особливості перекладу фразеологічних одиниць сучасної німецької мови.

У статті аналізується проблема перекладу німецьких фразеологічних одиниць, а також розглядаються способи перекладу німецьких фразеологічних одиниць українською мовою.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, запозичення, трансформації, фразеологія.

Дембровская Е. Б. Особенности перевода фразеологических единиц современного немецкого языка.

В статье анализируется проблема перевода немецких фразеологических единиц, а также рассматриваются способы перевода немецких фразеологических единиц на украинский язык.

Ключевые слова: фразеологические единицы, заимствования, трансформация, фразеология.

Dembrowska O. B. The Transfer Features Phraseological Units of Modern German.

The article deals with the problem of translation of German phraseological units, methods of translation of German phraseological units into Ukrainian.

Key words: phraseological units, borrowings, transformation, phraseology.

Проблематика перекладу німецьких фразеологічних одиниць у сучасному перекладознавстві посідає одне з провідних місць. Актуальність дослідження полягає в необхідності поглиблювати, розширювати знання в галузі дослідження фразеології та перекладу німецьких фразеологізмів українською мовою. Фразеологія як одна з галузей мовознавства привертає до себе дедалі більшу увагу дослідників. За останні роки у вітчизняній та зарубіжній лінгвістичній науці натрапляємо на низку праць, у яких розглядається широке коло питань німецької та української фразеології.

У мовознавстві проблема перекладу фразеологічних одиниць розглядається у багатьох дослідженнях. Серед них слід виділити роботи П. Л. Коробки, В. С. Виноградова, О. В. Куніна, П. П. Литвинова. Зокрема, методи дослідження фразеологічного складу мови досліджує В. М. Мокиєнко; порівняльний аналіз фразеологічних одиниць є об'єктом уваги Є. Ф. Арсенєвої. Матеріал дослідження, представлений у цій роботі, ґрунтується на дослідженні етимологічних словників, німецько-російських та німецько – українських фразеологічних словників, зазначених у бібліографії. У статті дається спроба представити свій погляд на запозичені фразеологічні одиниці сучасної німецької мови.

Мета та завдання роботи – розглянути способи перекладу фразеологічних одиниць, показати на прикладах, з'ясувати доречність використання того чи того еквівалента.

Для досягнення максимальної адекватності при перекладі фразеологізмів з німецької на українську перекладач повинен уміти користуватися різними «видами перекладу» [8, с. 80]:

1. Еквівалент, тобто наявний в українській мові адекватний фразеологічний зворот, що збігається з німецьким зворотом за змістом, і за образною основою.

2. Аналог, тобто такий український стійкий зворот, що за значенням адекватний німецькому, але за образною основою відрізняється від нього повністю або частково.

3. Описовий переклад, тобто переклад шляхом передачі змісту німецького звороту вільним словосполученням, застосовується тоді, коли в українській мові відсутні еквіваленти й аналоги.

4. Антонімічний переклад, тобто передача негативного значення за допомогою стверджувальної конструкції або навпаки.

5. Калькування застосовується в тому разі, коли перекладач хоче виділити образну основу фразеологізму або коли німецький зворот не може бути перекладений за допомогою інших видів перекладу.

6. Комбінованим перекладом послуговуються тоді, коли український аналог не повністю передає значення німецького фразеологізму або ж має інший специфічний колорит місця й часу; подається калькований переклад, а потім іде описовий переклад та український аналог для порівняння.

Допускаючи повне або часткове калькування в окремих випадках, перекладач виключає будь-яку можливість використання буквалізмів, тобто невинуватих дослівних перекладів, що спотворюють зміст німецьких фразеологізмів або не відповідають нормам сучасної української мови [5, с. 102]. Фразеологічні одиниці широко використовуються в літературі всіх стилів, грамотний перекладач не повинен допускати неточностей у перекладі того або іншого фразеологізму. Без знання фразеології неможливо оцінити яскравість і виразність мовлення, зрозуміти жарт, гру слів, а іноді просто й зміст усього висловлювання.

Суть трансформаційного аналізу полягає в тому, що основою класифікації мовних одиниць є їх здатність чи нездатність перетворюватися (трансформуватися) на інші одиниці. Якщо одна з досліджуваних одиниць допускає якусь трансформацію, а інша – ні, то такі одиниці належать до різних класифікаційних рубрик. Трансформаційний аналіз знайшов практичне застосування у прикладній лінгвістиці, особливо в автоматичному перекладі (різні синтаксичні конструкції трансформуються в основну, інваріантну, а вже інваріантні перекладаються на іншу мову) й у викладанні рідної та іноземної мов. Існує кілька можливих способів перекладу фразеологічних одиниць:

1) дослівна відповідність (еквівалент): *Bei Nacht sind alle Katzen grau – Уночі всі коти сірі;*

2) адекватний відповідник: *Eile mit Weile – Хто сніууть, той й людей сміууть;*

3) калькування: *Ein Kalb darf kein Kalb bleiben – Не увесь час теляти телятком бути;*

4) псевдоприслівна відповідність: *Die Hand bleibt über, die nach dem Schatten greift – Свою тинь не дожеш;*

5) описовий переклад: *ein Auge zudrücken – закривати око; die Achseln zucken – знизувати плечима; die Nase rümpfen – морщити носа; auf großen FüÙe leben – жити на широку ногу; an der Nase führen – водити за носа.*

Існують різні позиції щодо розділення трансформацій на види, але більшість авторів сходяться в одному, що основні види трансформацій – це граматичні і лексичні. У свою чергу, ці трансформації діляться на підвиди. З самого початку слід підкреслити, що такий поділ є значною мірою приблизним і умовним [1, с. 70]. Ці два типи елементарних перекладацьких трансформацій на практиці «у чистому вигляді» трапляються рідко – звичайно вони поєднуються один з одним, приймаючи характер складних, «комплексних» трансформацій.

Переклад з однієї мови іншою неможливий без граматичних трансформацій. Граматичні трансформації – це передусім перебудова речення (зміна його структури) і всілякі заміни – як синтаксичного, так і морфологічного порядку. Граматичні трансформації зумовлюються різними причинами – як чисто граматичного, так і лексичного характеру, хоч основну роль відіграють граматичні чинники, мовні відмінності. При зіставленні граматичних категорій і форм німецької і української мов звичайно виявляються такі явища: 1) відсутність тієї або тієї категорії в одній з мов; 2) частковий збіг; 3) повний збіг.

Необхідність граматичних трансформацій природно виникає лише в першому і другому разі. В українській мові, у порівнянні з німецькою, відсутні такі граматичні категорії, як артикль, а також інфінітивні та прийменникові комплекси й абсолютна номінативна конструкція. Частковий збіг або розбіжності у значенні та вживанні відповідних форм і конструкцій теж вимагає граматичних трансформацій. Сюди можна віднести такі явища, як часткові розбіжності в категорії числа, невідповідності у формах пасивної конструкції, неповний збіг форм інфінітива й дієприкметника, деякі відмінності у вираженні модальності.

Артикль (як означений, так і неозначений), незважаючи на своє значення, нерідко вимагає смислового вираження в перекладі. Як відомо, обидва артиклі мають займенникове походження: означений артикль походить від вказівного займенника, а неозначений – від неозначеного, який належить до числівника один. Ці первинні значення артиклів іноді виявляються в їх сучасному вживанні. У такому разі їх лексичне

значення має зберігатися в перекладі, інакше український відповідник буде неповним і неточним, оскільки денотативне значення артиклів семантичне, є невід’ємною частиною всього смислового змісту речення.

В українській мові відсутні інфінітивні комплекси, які поширені в німецькій мові. Проте дуже часто граматичні трансформації необхідні й при передачі відповідних форм і конструкцій через деякі розбіжності в їх значенні та вживанні. Такі розбіжності спостерігаються, наприклад, у вживанні категорії числа.

На прикладі розглянутих фразеологізмів можна чітко уявити, наскільки різноманітні за своєю семантикою й виразністю фразеологічні одиниці сучасної німецької мови, що є надзвичайно складним явищем, вивчення якого вимагає своїх методів дослідження, а також використання даних інших наук – лексикології, граматики, стилістики, фонетики, історії мови, історії, філософії, логіки й країнознавства тощо. Для перекладу фразеологізмів важливий ступінь їх семантичної спаяності та їх функції у тексті. Ці дві релевантні ознаки виявляються тісно пов’язаними між собою.

Література

1. Арсеньєва Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц / Е. Ф. Арсеньєва. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1989. – 123 с.
2. Алехина А. И. Фразеологическая единица и слово / А. И. Алехина. – Минск, 1991. – 250 с.
3. Англо-український фразеологічний словник / [уклад.: К. Т. Баранцев]. – К. : Т-во «Знання», 2005. – 1056 с.
4. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Международные отношения, 1996. – 354 с.
5. Кунин А. В. Английская фразеология : Теоретический курс / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1981. – 344 с.
6. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М. : Высшая школа, 1980. – 174 с.
7. Попов Р. Н. Методы исследования фразеологического состава языка / Р. Н. Попов. – М., 1996. – 100 с.
8. Шмелев Д. Н. Современный язык. Лексика / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1977. – 407 с.
9. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – Л. : Просвещение, 1979. – 327 с.

УДК 811.161.2:373.611

І. М. Демешко

СТРУКТУРА ВІДДІЄСЛІВНИХ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД: МОРФОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Демешко І. М. Структура віддієслівних словотвірних гнізд: морфонологічний аспект.

У статті з’ясовано морфонологічну будову словотвірних гнізд членованих і нечленованих вершинних дієслів у сучасній українській літературній мові, спрогнозовано можливі морфонологічні зміни, встановлено морфонологічні моделі.

Ключові слова: словотвірна морфонологія, девербативи, словотвірне гніздо, морфонологічні типи, морфонологічні класи.

Демешко И. Н. Структура отглагольных словообразовательных гнезд: морфологический аспект.

В статье установлено морфологическую структуру словообразовательных гнезд членимых и нечленимых вершинных глаголов в современном украинском литературном языке, спрогнозированы возможные морфологические изменения, установлены морфологические модели.

Ключевые слова: словообразовательная морфология, девербативы, словотвірне гніздо, морфологічні типи, морфологічні класи.

Demeshko I. M. The structure of verbal word-building units: morphological aspect.

Morphological structure of deverbatives of the third morphological type in modern Ukrainian language is considered in the article. The morphological models are installed, probable morphological changes are predicted.

Key words: word-building morphology, deverbatives, word-building unit, morphological types, morphological classes.

Розвиток української словотвірної морфології на сучасному етапі позначений прагненням до перегляду й уточнення деяких наукових понять, опису та дослідженню формальних ознак мовних одиниць з погляду системно-структурної лінгвістики. Ті нечисленні праці з морфології, зокрема й дисертації, не дають відповіді на ряд надзвичайно важливих для мовознавства питань, зокрема в словотвірній морфології, таких, як роль морфологічного чинника у словотвірних процесах, процедурні питання морфологічного аналізу, морфологічні особливості комплексних словотвірних одиниць (словотвірних гнізд, їхніх субодиниць (словотвірних парадигм, словотвірних ланцюжків), визначення функціонального навантаження дериваційних засобів, виділення морфологічних типів і морфологічних класів дериватів, зокрема девербативів, визначення функціонального навантаження морфологічних моделей девербативів. В останні роки досить інтенсивно вивчаються словотвірні гнізда, що виконують систематизуючу функцію словотвірного рівня мови, і морфологічні явища похідних, що супроводжують процес словотворення. У сучасному українському мовознавстві словотвірні гнізда, його субодиниці перебувають у центрі дериватологічних студій (Є. А. Карпіловська, В. В. Грещук, М. П. Лесюк, Л. І. Коржик, З. О. Валюх, М. Ю. Федурко, Г. М. Потапова, Г. В. Пристай). Матеріал, накопичений теоретичним мовознавством і лексикографічною практикою, дозволяє поставити питання про виявлення специфіки словотвірних гнізд (СГ) із вершинним дієсловом. Віддієслівні словотвірні гнізда максимально великі кількісно і різноманітніші за дериваційною семантикою похідних порівняно із гніздами інших частин мови. Дієслова становлять основну словоутворювальну силу будь-якого СГ. Актуальність дослідження визначається необхідністю морфологічного аналізу словотвірної системи словотвірних гнізд із вершинними дієсловами. Вивчення конкретних СГ є актуальним для словотвірної типології СГ, опису внутрішньої організації системи словотвору.

Морфонологічні явища завжди зумовлені морфонологічним контекстом. Словотвірна морфонологія відрізняється від інших лінгвістичних дисциплін тим, що в ній значна частина теоретичних положень залишається дискусійною і не здобула остаточного розв'язання в сучасних лінгвістичних студіях.

Розширення морфонологічної проблематики стає наслідком того, що повнота й адекватність морфонологічного опису знаходиться в залежності від результатів аналізу фонологічного і морфологічного ладу мови, а морфонологічний опис набуває аналітичного характеру, тому дослідження й опис формальних ознак мовних одиниць з погляду системно-структурної лінгвістики залишається актуальним. Труднощі морфонологічного опису пояснюються і тим, що в наукових розвідках зі слов'янської морфонології спостерігаються різні морфонологічні концепції, наявність різних програм аналізу матеріалу, неоднорідність накопиченого матеріалу, а це ускладнює теоретичне узагальнення отриманих результатів. На сучасному етапі розвитку дериватології актуальним залишається створення типології словотвору, в основі якої лежить функціональне навантаження твірних основ різних частин мови. Вивчення таких мікросистем дає можливість виявити «дериваційну валентність різних класів твірних слів, їхні словотвірні потенції і зумовленість дериваційної потенції різних класів їхніми формально-семантичними особливостями, способи освоєння семантичних інгредієнтів твірного слова в семантичній структурі похідного в процесах деривації, парадигматику й синтагматику твірних основ, принципи класифікації й опису похідних за ознаками твірних основ» [5, с. 8].

Метою пропонованої розвідки є з'ясування морфонології СГ із членованими і нечленованими питомими та іншомовними вершинними дієсловами в сучасній українській літературній мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати гнізда однотипних дієслів у структурно-семантичному плані; 2) з'ясувати морфонологічну будову словотвірних гнізд членованих і нечленованих вершинних дієслів у сучасній українській літературній мові; 3) спрогнозувати можливі морфонологічні зміни; 4) установити морфонологічні моделі девербативів зазначеного типу.

У дослідженні на основі реєстру дієслів і спільнокореневих слів упорядковано словотвірні гнізда за критеріями, розробленими російськими та українськими мовознавцями (О. М. Тихоновим, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловською). Словотвірне гніздо – сукупність слів упорядкованих відношеннями похідності й об'єднаних спільним коренем. Спорідненість слів одного гнізда виражається в подібності форми і значення. Структура СГ ієрархічна, з послідовним підпорядкуванням одних одиниць іншим, що виявляється у співвідношенні слів різного ступеня похідності [9, с. 620]. Проблема встановлення морфонологічної структури віддієслівних СГ ускладнюється відсутністю гніздового словотвірного словника української

мови з переліком усіх вершинних дієслів. Укладання такого словника дає змогу здійснити морфологічну класифікацію: 1) виявити типові формальні трансформації девербативів на кожному ступені деривації; 2) з'ясувати морфологічно марковані похідні; 3) виділити спільні й відмінні риси в морфологічному вияві СГ дієслів різної морфологічної будови; 4) установити морфологічні типи і морфологічні класи СГ із вершинними дієсловами.

Терміном «морфологічна структура» СГ позначаємо такі характеристики словотвірних парадигм, які відрізняються конкретними морфологічними схемами і правилами. До одного морфологічного класу (МК) належать СГ із морфемно, словотвірно і морфологічно тотожними вершинними дієсловами, морфологічними трансформаціями й морфологічними операціями похідних. Кожен МК характеризується певною контактною зоною, наявністю відповідних морфологічних змін (усічення твірної основи, консонантні альтернації на морфемному шві, вокалічні в кореневій морфемі, інтерференція, інтерференція, зміна акцентних позицій), позиція палаталізації / депалаталізації, нарощення суфіксальної морфемі. Підтримуємо думку Л. М. Булатової, що між різними класами однорідних парадигм існують відмінності, у залежності від чого вони групуються у загальні класи (типи), яким відповідають більші одиниці типології [1, с. 39].

Не викликає сумніву, що словотвірні можливості слів чітко простежуються на тлі словотвірних гнізд, що являють собою словотвірну мікросистему, «що складається зі словотвірних ланцюжків та парадигм, якими охоплюється вся сукупність спільнокореневих слів, ієрархічно впорядкованих відношеннями похідності та мотивованості» [2, с. 169]. Як засвідчує фактичний матеріал, непохідні слова є словотвірно спроможніші, ніж похідні.

О. М. Зубань зазначає, що формалізм структурної морфеміки посткореневої зони українського дієслова полягає в роздільному моделюванні плану змісту та плану форми посткореневих морфемних структур, що є вимогою системного граматичного опису мови [8, с. 8]. Формальний лінгвістичний опис морфемної структури суфіксальної зони дієслівних основ представлений у вигляді формальної і функціональної формул будови морфемної дієслівної основи. Досліджуючи парадигми суфіксальних морфем дієслівних основ в морфологічному напрямку, розглянуто аломорфи альтернуючих морфем як альтернанти одного морфологічного ряду, у якому кожна фонологічна відмінність морфа виконує певну морфологічну функцію. У систему морфологічних альтернацій контактної зони українського дієслова входять усі голосні фонемі, 22 приголосні фонемі (*б, п, в, м, ф, г, ж, д, д', з, й, к, л, л', н, н', р, р', с, т, ч, ш*), 4 фонемосполуки (*ва, ну, ст, шч*).

Словотвірна структура слова втілює в собі той аспект мовного усвідомлення, який пов'язаний і з процесами категоризації, і з відображенням національно-культурної специфіки мовної картини світу.

У зв'язку з цим вивчення мовних одиниць у межах антропоцентричної парадигми, зокрема в етнокультурному аспекті, неможливе без звернення до словотвірного і морфонологічного проміжних рівнів мови. Словотвірна система української мови становить собою дві великі підсистеми. Усі похідні української мови залежно від кореневої (основної) чи формантної спільності діляться на дві групи. Першу утворює коренева (основна) співвідносність похідних – словотвірні гнізда і їхні конституенти: словотвірні парадигми, ланцюжки й пари; друга – базується на формантній співвіднесеності, до якої належать словотвірні типи і категорії. Кожне похідне слово, що входить до словотвірного гнізда, має унікальне лексичне значення, характеризується індивідуальним набором похідних. Аналіз віддієслівних СГ дає змогу зробити висновок, що кількість його похідних прогнозує семантика вершинного слова, його інформаційна наповненість, належність до активної чи пасивної лексики, стильова належність, морфемна структура слова, фіналь кореневої морфемі, ініціаль форманта, установлення словотвірної парадигми похідних (одно-, дво-, три-, чотиризонні).

Словотвірно-морфонологічний аналіз членованих похідних другого морфонологічного типу (МТ-2), основу яких становлять словотвірні гнізда з вершинами-дієсловами, для яких характерна альтернація консонантів за твердістю – м'якістю, переміщення наголосу на формант, дає змогу розглянути структуру однотипних СГ. Проаналізовано 198 СГ, у яких вершина – питомі членовані дієслова на одиничну морфему {д}, {т}, {з}, {с}, {л}, {н}, {р} з основами на **-а-**, **-и-**.

Відомо, що оскільки дієслова багатозначні, то вони активніше втягуються в процес словотворення. Так, дієслово **ходити** має 13 значень, словотвірне гніздо (СГ), вершиною якого є дієслово **ходити** (XI клас), складається із 582 похідних, які нерівномірно розташовані на ступенях деривації: I ступінь – 149, II ступінь – 253, III ступінь – 134, IV ступінь – 43, V ступінь – 3. Морфонологічна структура СГ МТ-2 на I-ому ступені словотворення позначена такими консонантними альтернаціями: *д//дж* (*ходи́ти* – *хо́дж-ен(ий)*), *вхóдити* – *входж-á-ти*, *ві́ходитьи* – *ві́ходж-ен(ий)*, *ві́ходити*² (обійти скрізь) – *по-вихóдж-ува-ти*, *дохóдити* (досягати) – *доходж-á-ти*, *дохóдж-ен'н'(а)* та ін.), *д//ж* (*ходи́ти* – *хож-áл(ий)*, *хож-áй*, *вхóдити* – *вхóж-0(ий)*, *захóдити*¹ (потрапляти) – *захó-ж(ий)*, *д//д'* (*ходи́ти* – *ход'-б(á)*, *ход'-ль́ник*, *ход'-ін'н'(а)*, на II-ому ступені деривації позначена консонантними альтернаціями *д//ж* (*ходи́ти* – *хо́ж-ен'н'(а)*); на I-ому ступені деривації позначена вокалічними альтернаціями (Ø//V) (*ходи́ти* – *ход'-б(á)* – *ходéб-цук*), (V//V) (*ходи́ти* – *хід-л'(і)*, *хід-н'(á)*, *вхóдити* – *вхід-н(ій)*, *вхóдити* – *вхід-0*, *нахóдити*¹ (оволодівати) – *нахід-0*, *обхóдити* – *обхід-ник*, *обхід-н(ій)* та зміною акцентних позицій (на формант, кореневу морфему або флексію похідного слова в субстантивній, ад'єктивній зонах). Дієслово **гасити** має 4 значення, словотвірне гніздо (СГ), вершиною якого є дієслово

гасити (XI клас), складається із 111 похідних, які нерівномірно розташовані на ступенях деривації: I ступінь – 43, II ступінь – 42, III ступінь – 25, IV ступінь – 1. Морфонологічна структура СГ МТ-2 на I-ому ступені словотворення позначена такими консонантними альтернаціями: *c//u* (*гасіти* – *гáи-ен(ий)*, *гáи-ен'н'(а)*, *недо-гáи-ен(ий)*); *c//c'* (*гасіти* – *гас'-ін'н'(а)*), на II-ому ступені деривації позначена консонантними альтернаціями *c//u* (*з-гасіти* – *згаи-á-ти*, *згáи-ен(ий)*; *при-гасіти* – *пригаи-á-ти*, *пригáи-ен(ий)*) та зміною акцентних позицій (на кореневу морфему похідного слова в ад'єктивній зоні, на формант – у субстантивній зоні, на форматив – у дієслівній зоні). Наявність значної кількості похідних говорить про актуальність даних понять, регулярність використання зазначених похідних у сучасній українській літературній мові. Т. І. Вендіна зауважує, що словотворення відкриває широкі можливості для концептуальної інтерпретації дійсності, воно дозволяє зрозуміти, які елементи позамовної дійсності і як дериваційно маркуються, чому вони утримуються свідомістю, адже вже сам вибір того чи того явища дійсності як об'єкта словотвірної детермінації свідчить про його значущість для носіїв мови [3, с. 29].

Отже, словотвірна спроможність твірних основ залежить від їхньої семантичної структури його (інформаційна наповненість, належність до активної чи пасивної лексики, стильова належність), частиномовної належності твірного, ступеня словотворення, морфемної структури слова (непохідні слова словотвірно спроможніші, ніж похідні), фінали кореневої морфemi, ініціали форманта, установлення словотвірної парадигми похідних (одно-, дво-, три-, чотиризонні).

Процес деривації уможливають морфонологічні операції, які трансформують твірну основу в похідну. Важливим морфонологічним засобом слугує усічення дієслівної фінали, консонантні і вокалічні альтернації, зміна наголосу. Зазначені морфонологічні трансформації використовуються здебільшого комплексно. До словотвірних гнізд МК-3 належать СГ, у яких вершинні питомі дієслова членовані. Морфонологічна будова фінали основи вершинного дієслова – тематичний голосний і передньоязиковий приголосний кореневої морфemi.

Морфонологічна структура СГ другого морфонологічного типу

(МТ-2) на I-ому ступені словотворення позначена альтернаціями консонантів за твердістю – м'якістю, переміщенням наголосу на формант, кореневу морфему або флексію похідного слова в субстантивній й ад'єктивній зонах. Ці альтернації є диференційними ознаками таких неелементарних морфонологічних моделей: ММ 1 ($У_0 + C//C' + Аф$): *ходіти* – *ход'-б(á)*, ММ 2 ($У_0 + C//C + Ас$): *доходити* (досягати) – *дохо-дж-á-ти*, ММ 3 ($У_0 + C//C + Ас$): *стріляти* – *стріл-ók*, *гудіти* – *гуд-ók*, *свистіти* – *свист-ýн*), ММ 4 ($У_0 + Ас$): *видавати* – *видав-éць*), ММ 5 ($У_0 + C//C' + Ас$): *ходіти* – *ход'-ін'н'(а)*, *паліти* – *пал-ій*), ММ 6 ($У_0 + C//C' + Аф$): *різати* – *різь-б(á)*,

ММ 7 (Уо + С'//С + Ак): *обороня'ти – оборон-ець*), ММ 8 (Уо + V//V + Ап): *виходити – вихід-0*), ММ 9 (Уо + С'//С' + Ап): *зав'язатись – зав'язь*).

Істотною ознакою українського віддієслівного словотворення є взаємодія морфонологічних позицій, наприклад, усичення, консонантні альтернації і модифікація наголосу (переміщення з тематичного голосного на дериваційний суфікс): *садіти – садіння* (д//д'), *говоріти – говоріння* (р//р'). Палаталізуючу дію на мотиватора можуть мати суфікси *-ін'н'-* (*лагодити – лагодіння, творити – творіння*), *-ій* (*водити – водій, возити – возій, носити – носій*), *-іж* (*платити – платіж, падати – падіж*). Морфонологічні альтернації розширюють валентні властивості словотвірних морфем, роблять можливими утворення похідних будь-якої словотвірної структури.

Аналіз консонантних морфонологічних альтернацій приголосних у словотворенні в українській мові дає можливість зробити висновок, що консонантні морфонологічні альтернації необхідно описувати для кожного морфонологічного класу приголосних (губних, язикових, фарингальних). Це дає можливість сформулювати морфонологічні правила до цілого морфонологічного класу, а не до індивідуальних одиниць – морфем. Такий методологічний підхід може визначити регулярність і передбачувати вплив форманта на мотиватора, також передбачувати поведінку приголосних внаслідок сполучуваності з ініціаллю форманта. Таким чином, характер впливу форманта на похідну основу залежить від фонологічної структури суфікса (наприклад, суфікси, що починаються з голосного переднього ряду, впливають на попередній приголосний твірної основи (у більшості похідних), унаслідок чого виникають консонантні альтернації. Так, у творенні членованих питомий девербативів формант *-ени-*, впливаючи на попередній приголосний твірної основи, призводить до консонантних чергувань (Р//РІ) (б//бл, в//вл, м//мл, ф//фл): *оздобити – оздоблення, оздоблений, оздоблено; направити – направлення, направлений, направлено; розграфити – розграфлення, розграфлений, розграфлено*; питомий суфікс *-ій* – до консонантних чергувань (д//д', з//з', л//л', с//с', т//т'): *водити – водій, возити – возій, палити – палій, носити – носій, крутити – крутій*. Позиція депалаталізації характерна для девербативів на *-ок*: *гудити – гудок, свистити – свисток*. Девербати на *-ець* (*переселенець, поповненець, обранець, посланець, закоханець*) (49), пов'язані з основами пасивних дієприкметників. У творенні похідних відбувається усичення дієслівних суфіксів і нарощення твірної основи.

Уважаємо за необхідне наголосити на тому, що дія форманта на твірну основу певною мірою залежить від його фонологічної структури. Так, якщо ініціал суфікса складається з голосної переднього ряду /i/, то відбуваються консонантні альтернації С//С' (палаталізація приголосного мотиватора), а якщо /e/ – консонантні альтернації Р//РІ, Т//Ї (пор. *возити – возіння, платити – платіж, свердлити – свердлій; розграфити –*

розграфлення; коптити – копчення). Отже, загальною умовою реалізації морфонологічних змін є якість кінцевої фонемі дієслівної основи.

Регулярні консонантні альтернації в українській мові в певних морфонологічних умовах доцільно розглядати не просто як корелятивні пари за твердістю – м'якістю, а як морфонологічні позиції палаталізації. Кожен приголосний в українській мові має різний ступінь палатальності і тому виходячи з цього, можна виділити такі класи приголосних, які зазнають змін при словотворенні: I – приголосні, які зазнають часткової палаталізації: **ж, ч, ш**; II – приголосні, які зазнають палаталізації перед /i/: **д, т, з, с, ц, л, н, дз, р**; III – приголосні, які зазнають перехідної палаталізації (йотації), переважно перед /e/: **б – бл, п – пл, в – вл, м – мл, ф – фл**; IV – приголосні, які зазнають перехідної палаталізації (йотації), переважно перед /e/: **г – жг, к – чк, х – шх, д – дж, т – чт, з – жз, с – шс, ст – шч**. На фонологічному рівні за ступенем палатальності виділяють: 1) власне палатальний: **й**; 2) палаталізовані: **д', т', з', с', ц', л', н', дз', р'**; 3) напівпалаталізовані (звуки): **б', п', в', м', ф', ж', ч', ш', г', к', х', г'**.

Аналіз морфонологічної структури девербативів другого морфонологічного типу (МТ-2), до якого належать СГ із нечленованими вершинними дієсловами на одиничні тверді морфони {з}, {с}, для яких характерна альтернація консонантів за твердістю – м'якістю, дає підстави виділити такі комплексні морфонологічні перетворення: 1. Усічення твірної основи паралельно зі зміною акцентної позиції (2 а. п.) (з інфінітивного суфікса **-ти** наголос переходить на формант): *везті* – *вез'-ін'н'(а)*, *заместі* – *замет'-іль*. 2. Усічення твірної основи паралельно зі зміною акцентної позиції (3 а. п.) (з твірної основи наголос переходить на флексію): *ввід-н(ій)*, *вивід-н(ій)*, *завод-н(ій)*. 3. Усічення твірної основи паралельно з консонантними альтернаціями і зміною акцентної позиції (4 а. п.) (з інфінітивного суфікса **-ти** наголос переходить на кореневу морфему): *весті* – *вэд-ен(ий)* (с//д), *вэд-ен'н'(а)* (с//д). 4. Усічення твірної основи паралельно з консонантними і вокалічними альтернаціями: *заместі* – *замет'-іль* (с//т'), *міт-л(а)* (е//і). 5. Усічення твірної основи паралельно з нарощенням кореневої морфemi: *клясти* – *за-клясти* – *заклин-а-ти*; *повзті* – *повз-ун* – *повзун-ок*. Адвербіальна зона послуговується, крім суфіксів **-у** (*в-накладк-у*), **-о** (*докладн-о*), **-ком** (*повз-ком*) суфіксом **-ома**, що вимагає участі морфонологічних операцій консонантних альтернацій, модифікації наголосу: *крадьк-ома*.

Однією із характерних особливостей уходження дієслів до словотвірної системи сучасної української літературної мови є вплив їхньої семантики на словотвірні можливості слова. Проблема семантичного нарощення в структурі похідного слова порушувалася Н. Ф. Клименко, В. О. Горпиничем, Т. І. Вендіною, В. В. Грешуком, О. С. Кубряковою, О. К. Безпояско, З. О. Валюх та ін. Для дієслів характерна транспозиція

(нова частина мови з новим значенням). Наприклад, це утворення від дієслова *кля́сти* іменників на *-ен'н'*- (*кля́д-ен'н'(а)*), *-н'н'*- (*накладá-н'н'(а)*), *-ій* (*кля́д'-ій*), *-ник* (*-льник*) (*кля́д-ник*, *накладá-льник*), *-к-* (*докля́д-к(а)*, *наклад-к(а)*), *-ач* (*виклад-áч*), *-0* (*наклад-0*, *окля́д-0*), *-ість* (*докля́дн'-ість*), *-ж-* (*покла́-ж(а)*), *-ин-* (*закля́д-ин(и)*); прикметників на *-ов-*, *-н-*, *-ськ-* (*цьк-*), *-льн-*, *-ист-*: *виклад-б́в(ий)*, *докля́д-н(ий)*, *відклад-н(ий)*, *викладá-цьк(ий)*, *складá-льн(ий)*, *вкля́д-ист(ий)*), дієприкметників на *-ен-* (*кля́д-ен(ий)*).

Творення девербативів від префіксальних дієслів (на II ступені деривації) є фактом об'єднання в одному словотвірному акті лексичної і синтаксичної деривації, тобто процесом вербалізації і транскатегоризації назв дії до класу іменників: *ві́-клясти* – *ві́клад-к(а)*, *пере-клясти* – *пере-кля́д-ен'н'(а)*, *за-везті* – *завéз-ен'н'(а)*. Фактичний матеріал підтверджує наявність механізмів впливу на зовнішній вигляд девербативів в українській мові: 1) операція усічення дієслівної фінали; 2) консонантні і вокалічні альтернації; 3) нарощення суфіксальної морфеми; 4) модифікація наголосу. Трансформації зазнають переважно кінцеві консонанти кореневих морфем.

Основу МТ-2 становлять три- і чотиризонні нечленовані вершинні дієслова на одиничну морфону {з}, {с}, {б}, для яких характерна альтернація консонантів за твердістю – м'якістю. У творенні девербативів субстантивної зони на *-ін'н'*-, *-ій*-, *-іль*-, *-іж*-, крім палаталізації, може відбуватися і зворотне чергування {с~д'}, {с~т'}: {с~т'} (9): *плесті́* – *плеті́ння*, *цвісті́* – *цвіті́ння*, *масті́ти* – *масті́ння*; {с~д'} (8): *весті́* – *веді́ння*, *пря́сти* – *пряді́ння*; *заместі́* – *заметі́ль*; *кра́сти* – *краді́ж*.

Ці альтернації є диференційними ознаками у творенні девербативів МТ-2 таких регулярних неелементарних морфонологічних моделей: ММ-1: Ун + С//С' + Ас (4 а. п.): *несті́* – *нес'-ін'н'(а)*, *везті́* – *вез'-ін'н'(а)*. ММ-2: У + С//Т + Ао (1 а. п.): *розкля́сти* – *розкля́дення* (с//д), *кля́сти* – *кля́д-к(а)* (с//д), *перекля́сти* – *перекля́дення* (с//д), *звесті́* – *зведі́ння* (с//д), *кра́сти* – *кля́д-ен(ий)* (с//д), *грясті́* – *гряд-0(á)* (с//д). ММ-3: Ун + С//Т' + Ас (4 а. п.): *цвісті́* – *цвіті́ння* (с//т'), *плесті́* – *плеті́ння* (с//т'), *заместі́* – *заметі́-іль* (с//т'), *весті́* – *веді́ння* (с//д'), *густі́* – *гуді́ння* (с//д'), *кра́стися* – *крад'-ій*, *крад'-іж*, (с//д'). Консонантна альтернація с//т' виникла ще на праслов'янському ґрунті внаслідок дисимілятивних змін. ММ-4: У + С//Т + Аф (1 а. п.): *їсти́* – *їд(á)*, *їд-0(á)*, (с//д). ММ-5: У + Ас (4 а. п.): *грізті́* – *гріз-у́н*. ММ-6: Ун + Ас (4 а. п.): *повзті́* – *повз-у́н*. Отже, морфонологічну структуру СГ МТ-2 визначають альтернації С//С', С//Т, С//Т', які уможливають взаємодію обстежуваних дієслівних основ із відповідними формантами і зrealізовані в морфонологічних моделях. Специфіку морфонологічної структури девербативів певного морфонологічного типу визначає морфонологічна операція усічення дієслівної основи, яка взаємодіє з консонантними і вокалічними альтернаціями, які маркують структуру девербативів самостійно або у взаємодії зі зміною акцентної

позиції. На II ступені деривації морфонологічна операція усічення зазвичай співдіє з консонантними і вокалічними альтернаціями та зміною наголосу при слово- і формотворенні дієслова: *заместі* – *за^ем'іть* (с//т'), *міт-л(а)* (е//і); *вімести* – *ви^ім'а-ти* (е//і), *вікрассти* – *ви^ак^ад-а-ти* (с//д), *крассти* – *к^ад-у^чі-сь* (с//д). Таким чином, морфонологічна своєрідність СГ залежить від морфонологічної характеристики фінали вершинних дієслів.

Залучення до процесів віддієслівного словотворення певних механізмів морфонологічних моделей залежить від параметрів поєднаних твірних основ із формантом. Для контактної зони на межі кореневої і словотворчої морфем необхідно врахувати такі параметри: 1) формальну членованість / нечленованість твірної основи; 2) складову організацію кореневої морфеми; 3) клас фінальної морфеми; 4) клас і характер ініціалі форманта.

Суфіксальні морфеми віддієслівного словотворення доцільно характеризувати стосовно їхніх акцентних потужностей, оскільки деякі форманти перетягують наголос на себе (*-ін'н'*, *-ій*, *-іль*, *-іж*, *-ок*, *-ець*, *-ун*). Аналіз консонантних морфонологічних альтернацій приголосних при словотворенні в українській мові дає можливість зробити висновок, що консонантні морфонологічні альтернації необхідно описувати для кожного морфонологічного класу приголосних (губних, язикових (передньо-, задньоязикових), фарингальних). Такий методологічний підхід може визначити регулярність і передбачувати вплив форманта на мотиватора, поведінку приголосних внаслідок сполучуваності з ініціаллю форманта. Морфонологічну кваліфікацію СГ визначають: морфонологічна структура, морфонологічна позиція, морфонологічна трансформація і морфонологічна модель. СГ з вершинними дієсловами розподілено на морфонологічні класи на основі морфонологічної трансформації, яка маркує морфонологічну структуру дериватів відповідної словотвірної парадигми і визначає морфонологічну специфіку кожного класу [7]. На всіх ступенях деривації більше суфіксальних утворень, ніж префіксальних. Фактичний матеріал дозволяє твердити, що питомим дієслівним основам (нечленованим і членованим) і дієслівним основам іншомовного походження (членованим) властива асиметрія морфемної будови [6].

Відсубстантивне походження ряду дієслів підтверджують морфонологічні процеси (морфонологічні альтернації на морфемному шві, зміна наголосу) спільнослов'янської та спільносхіднослов'янської доби. Це чергування глоткової /g/ і задньоязикових /k/, /x/ із шиплячими /ж/, /ч/, /ш/ у позиції перед голосними переднього ряду *и*, *і*, пор.: *друг* – *дружити*, *крик* – *кричати*, *сміх* – *смішити* та ін. «Для великої групи дієслів іменникового походження із суфіксами *-а-*, *-и-* характерним є збереження наголосу на тому складі, на який він падає в іменнику: *обід* – *обідати*, *лицемір* – *лицемірити* та ін. Виняток становлять дієслова, співвідносні з іменниками, які мають наголос на першому складі: *цастя* – *цастіти*, *кара* – *карати*»

[4, с. 25–26]. Напрямок словотвірної мотивації дозволяє встановити походження лексичної одиниці. Наприклад, слово *ліквідація* у «Словообразовательном словаре русского языка» О. М. Тихонова (1990), «Українсько-російському словотворчому словнику» З. С. Сікорської (1995) подається як віддієслівне утворення, а в «Кореновому гніздовому словнику української мови» Є. А. Карпіловської (2002) – це вершинне слово, від якого утворено похідне дієслово *ліквідувати*. Підтримуємо думку Є. А. Карпіловської, що лексема *ліквідувати* відсубстантивного походження, на це вказує і походження слова *ліквідація* (< середньолат. liquidatio – закінчення справи < liquidus – вільний від боргів) (СІС, с. 593).

Фактичний матеріал підтверджує наявність механізмів впливу на зовнішній вигляд девербативів в українській мові: 1) операція усичення дієслівної фіналі; 2) консонантні і вокалічні альтернації; 3) нарощення суфіксальної морфеми; 4) модифікація наголосу. Трансформації зазнають переважно кінцеві консонанти кореневих морфем. Словотвірні гнізда становлять собою культурологічно, ментально марковані одиниці і відіграють важливу роль у формуванні мовної картини світу українського народу. Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфології девербативів убачаємо у встановленні морфологічних класів словотвірних гнізд із вершинними дієсловами, визначенні різновидів морфологічних структур у межах кожного класу.

Умовні скорочення

ММ – морфологічна модель, С//С' – консонантні альтернації передньоязикових приголосних, Т – клас твердих передньоязикових; Ї – клас шиплячих африкат; Р – клас губних, Р//Р1 – перехідне пом'якшення губних приголосних, Уо – усичення дієслівної основи, А – зміна наголосу (п – префіксальний, к – кореневий, с – суфіксальний наголос; ф – флексійний).

Література

1. Бромлей С. В. Очерки морфологии русских говоров / С. В. Бромлей, Л. Н. Булатова. – М. : Наука, 1972. – 448 с.
2. Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах : [словник-довідник] / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.
3. Вендина Т. И. Словообразование как способ дискретизации универсума / Т. И. Вендина // Вопросы языкознания. – 1999. – № 2. – С. 27–49.
4. Городенська К. Г. Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наук. думка, 1981. – 198 с.
5. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
6. Демешко І. М. Морфологічна характеристика словотвірних гнізд з вершинним дієсловом іншомовного походження / І. М. Демешко // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. праць. Філологічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – С. 140–145.
7. Демешко І. М. Морфологія словотвірних гнізд із нечленованими питомими вершинними дієсловами другого морфологічного типу в сучасній українській мові

/ І. М. Демешко // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. / [за ред. проф. А. М. Поповського]. – Дніпропетровськ : Видавець Біла К. О. 2012. – Вип. 12. – С. 62–71.

8. Зубань О. М. Морфеміка суфіксальної зони українського дієслова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10.02.01. «Українська мова» / О. М. Зубань. – К., 1997. – 18 с.

9. Українська мова. Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. – 821 с.

УДК 811.161.2:373

Г. Г. Демиденко

ФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНЦІВ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Демиденко Г. Г. Фразеологізація пізнавальних процесів українців: етнокультурний аспект.

Статтю присвячено аналізу паралінгвальних фразеологізмів української мови, які вербалізують особливості когнітивних процесів лінгвоносіїв, унаслідок чого стали звороти набувають етнокультурного забарвлення; з'ясовано характер реалізації культурно зумовлених конотативних значень у їх семантиці, зокрема й через зіставлення з фраземами східнослов'янських мов.

Ключові слова: паралінгвальний фразеологізм, миремічний фразеологізм, фонаційний фразеологізм, когнітивні процеси, етнокультура, культурний код.

Демиденко А. Г. Фразеологизация познавательных процессов украинцев: этнокультурный аспект.

Статья посвящена анализу паралингвистических фразеологизмов украинского языка, которые вербализируют особенности когнитивных процессов носителей языка, в результате чего устойчивые выражения приобретают этнокультурную окраску; выяснен характер реализации культурно predetermined конотативных значений в их семантике, в частности и путем сопоставления с фраземами восточнославянских языков.

Ключевые слова: паралингвистический фразеологизм, миремический фразеологизм, фонационный фразеологизм, когнитивные процессы, этнокультура, культурный код.

Demydenko H. H. Phazeology in Ukrainian' cognitive processes within ethnic and cultural aspects.

This article investigates Ukrainian paralinguistical phraseologism which reveal specific signs in cognitive processes among native speakers and prove their ethnic and cultural determination. Due to idiom comparison in Eastern Slavic languages the character of cognitively determined meaning realization is defined.

Key words: paralinguistical phraseologism, myremic phraseologism, phonation phraseologism, cognitive processes, ethnic culture, cultural code.

Попри значну кількість розробок і напрацювань із фразеології в сучасному вітчизняному й зарубіжному мовознавстві донині існує низка питань, що

потребують посиленої та спеціальної уваги. Особливої актуальності в цьому аспекті набувають дослідження фразеологічного характеру номінативних одиниць, які позначають невербальні елементи поведінки людини: жести, міміку, рухи тіла, поставу, особливості інтонації, тону й ін. (Г. Крейдлін, О. Левченко, О. Лозинська, Л. Петровська, А. Рачковская, О. Харчук). Такі сталі вислови розглядаються у статусі особливих складених лінгвальних знаків, що переводять невербальний код у вербальний, і кваліфікуються у пропонованій науковій розвідці як паралінгвальні.

Фразеологічний фонд мови, як відомо, володіє своєрідною культурною пам'яттю, у якій зберігаються й відтворюються знання народу про світ. Таке твердження постає закономірним й у зв'язку з розумінням неоднозначності та комунікативної ваги невербальних засобів комунікації. З огляду на це взаємозв'язок двох пластів комунікації – вербального й невербального, що реалізуються у структурі та значенні сталих висловів, пояснює не тільки шляхи «народження», побутування подібних лінгвоодиниць, а здебільшого вказує на самобутній комунікативний досвід українства.

Однією зі специфічних особливостей паралінгвальних фразем, яка вирізняє їх з-поміж інших стійких висловів, є власне відображення національної специфіки світосприйняття. Серед значного масиву таких фразеологічних одиниць (ФО) помітне місце посідають стійкі звороти, покликані схарактеризувати когнітивну діяльність мовців. Пізнавальним процесам у такому разі притаманна універсальність, а неоднозначність у тлумаченні культурно-національного тла зумовлена складним характером природи невербальних знаків. Відтак задля більш глибокого лінгвокультурологічного коментування паралінгвальних ФО (ПФО) варто залучати, окрім інтроспектного підходу, і зіставний.

Мета нашої статті полягає в тому, аби з'ясувати етнокультурний потенціал сталих висловів на позначення несловесної взаємодії представників одного лінгвоколективу. Для реалізації поставленої мети передбачаємо розв'язання таких завдань: 1) виокремити з-поміж аналізованого матеріалу ПФО, які вказують на пізнавальні процеси українців, визначити їх семантичні особливості; 2) виявити етнокультурні конотації паралінгвальних висловів (за матеріалами фразеологічних словників східнослов'янських мов).

Варто зауважити: для мови є характерною унікальна конструктивна динаміка перетворення мисленневих операцій задля їх упорядкування. За таких умов можна констатувати мовний вплив на когнітивні процеси, де мова – це не просто репрезентативна символічна система, але передусім засіб отримання та передачі комунікативної інформації [6, с. 173].

До фразеології когнітивної сфери людини, на думку А. Емірової, належать лінгвоодиниці-репрезентанти різноманітних пізнавальних процесів, а саме: відчуття, сприйняття, пам'ять, уява, мислення й мова [8, с. 161].

Паралінгвальні стійкі вислови, що відображають пізнавальні процеси,

пропонуємо розподілити за основними когніціями на такі різновиди: 1) ПФО на позначення уваги; 2) ПФО на позначення процесів сприйняття (зір, слух); 3) ПФО на позначення мовленнєвої діяльності людини.

У кількісному вимірі паралінгвальні сталі звороти, що репрезентують особливості уваги, виявляють найвищу продуктивність. Частотністю позначені миремічні ФО для номінації погляду, наприклад: *пасти очима (зором, поглядом)* [5, с. 486]; *свердлити очима (поглядом)* [5, с. 630]; *впиватися очима (поглядом, зором)* [5, с. 127]; *поглинати очима (поглядом, зором)* [5, с. 527]; *обмірювати оком (поглядом)* [5, с. 454]; *прикипяти очима (поглядом, зором)* [5, с. 562]; *водити очима* [5, с. 121] й ін.

Почасти згаданий когнітивний процес передається й іншими ФО, як-от: *обернутися лицем (обличчям)* [5, с. 447]; *брати голову в руки* [5, с. 39]; *тикати носом* [5, с. 710].

При зіставному аналізі етнокультурну специфіку визначаємо саме в миремічних фраземах, які в порівнюваних мовах подекуди мають відмінності в лексичному наповненні й структурі: укр. *не відривати (не відводити) очей (погляду)* [5, с. 105] і рос. *не упускать [не выпускать] из виду [из глаз]* [7, с. 497]; укр. *не спускати ока (очей)* [5, с. 68] і рос. *не сводитъ [не спускать] глаз* [7, с. 413–414].

Задля номінації стану, під час якого людині важко сконцентруватися, в українській і російській мовах використовуються різні миремічні звороти, а саме: укр. *очі розбігаються* – «хтось не може зосередити увагу на чомусь одному, дивиться то на одне, то на інше» [5, с. 890], і рос. *растеряют глаза* – «не знать, куда или на что смотреть, на чем останавливать свое внимание при обилии чего-либо» [7, с. 386].

Як свідчить спостереження над досліджуваним матеріалом, процес сприйняття мовцем світу фіксують паралінгвальні сталі вислови, пов'язані із зоровим і слуховим аналізаторами.

Спродуковані на основі зорової сенсорики ПФО є, відповідно, миремічними: *зустрічатися з очима (з поглядом)* [5, с. 274]; *повертати очі* [5, с. 524]; *переводити очі (погляд)*; *досягнути оком* [5, с. 217]; *обводити очима (поглядом, зором)* [5, с. 445,]; *блукати (блудити) очима (поглядом)* [5, с. 34] та ін.

Особливості зорового пізнання мають безпосередній стосунок до просторового культурного коду. Так, наприклад, фразеологізми *зміряти очима (оком, поглядом)*; *міряти очима з ніг до голови* означають «оглядати кого-, що-небудь, вдивляючись або оцінюючи» [5, с. 267] і репрезентують архетипні уявлення людини про її вертикальне положення, розміщення у просторі. Цілісне сприйняття силуету тіла зумовлене метонімічним прийомом: суцільне вимірювання індивіда здійснюється завдяки невід'ємним його частинам, що являють собою еталони, міри вертикальної протяжності, [2, с. 239], які проілюстровано лексемами *ноги, голова*. Окрім того, звернімо

увагу й на стереотип зорової поведінки, зафіксований аналізованими миремічними фраземами. Позаяк опис ситуації, у якій комунікант оглядає опонента й оцінює його, узгоджується зі стійким уявленням про зразок дій у подібних обставинах, правомірно стверджувати про культурну детермінацію невербальної комунікативної програми. На окремий коментар заслуговує й семантичний обшир сталого вислову української мови, адже ФО демонструє емоційне ставлення до адресата, функціонуючи у значенні «дивитися на кого-, що-небудь, виражаючи певні емоції (перев. негативні)» [5, с. 267]. У лінгвопросторі російської культури натрапляємо лише на один фразеологізм *мерить глазами [взглядом]* – «пристально, как бы оценивая, оглядывать» [7, с. 242], що не виявляє метафоричної близькості до емоційних переживань і пов'язаний винятково з перцептивними властивостями мовців.

Із кількісною перевагою в українській лінгвокультурі діяльність органа зору, здебільшого рухи очима, напруження очей репрезентують такі ПФО: *обертати [свої] очі (погляд, зори)* [5, с. 447]; *поводити (повести) очима (оком, поглядом)* [5, с. 526]; *метнути очима* [5, с. 386]; *пробігти очима* [5, с. 571]; *стрибати очима* [5, с. 697]; *окидати оком (очима, поглядом)* [5, с. 462]; *втупити очі (зір, погляд)* [5, с. 138]; *тримати на оці* [5, с. 722]; *тримати на мусці (на прицілі)* [5, с. 722]; *затримується погляд* [5, с. 527]; *полоснути поглядом* [5, с. 539]; *охопити оком* [5, с. 471]. Натомість у російській лексикографічній праці натрапляємо на вислів *навострить глаза (глазки)* [7, с. 260], не характерний для україномовного вжитку.

Відмінність номінації когнітивні процесів у близькоспоріднених мовах помічаємо в таких ПФО: укр. *сковзати очима (поглядом)* – «мимохідь дивитися на кого-, що-небудь» [5, с. 658]; рос. *краем глаза* – «мельком, очень краткое время (видеть что-либо)» [7, с. 210].

В іншому разі фіксуємо розширення семантики українського паралінгвального вислову до двох витлумачень, причому друге демонструє зв'язок пізнавальної та емоційної сфери життя українців, а саме: *одним оком* зі сл. *поглядати, дивитися, глянути, заглянути* і т. ін. 1) трохи, побіжно, між іншим і т. ін.; 2) без поваги; зверхньо, непривітно і т. ін. [5, с. 625]. У вислові російської мови *хоть (хоть бы) одним глазком (глазом)* наявні підсилювальні частки й лише часткова відповідність значення – «мельком (*посмотреть, взглянуть* и т.п. на кого-либо или на что-либо)» [7, с. 107].

В українському комунікативному просторі простежуємо незначну кількість ПФО на позначення слухових перцептивних дій. Наприклад: *вуха насторожилися* [5, с. 141]; *наставляти (нацуклювати, нацукрювати) вуха (вуха)* [5, с. 426]; *вуха насторожі* [5, с. 140]; *розвішувати вуха (уха)* [5, с. 604].

Завдяки слуховому аналізатору мовець здатен зорієнтуватися в навколишньому середовищі, активізувати увагу й перетворити рецепторну інформацію на окремі фрагменти знань про світ. Національну специфіку вербалізації цього складного процесу з позиції компонентного складу

характеризує такий зіставний ряд ПФО: укр. *наставляти (націлювати, націурювати) вуха (вухо)*; рос. *нагострить [насторожить] уши* [7, с. 260]; білор. *навастрыць вушы (вуха)* [3, Т.2, с. 89]; *наставиць вушы* [3, Т.2, с. 118]; *натапырваць вушы, натапырыць вушы* [3, Т.2, с. 123].

У складі ПФО на позначення процесу мовлення цілком закономірним є функціонування фонаційних фразем, наприклад: *дерти мовчачка* [5, с. 194]; *роззявляти пащеку (пелюку)* [5, с. 609]; *цідити слова (слово за словом, слово по слову)* [5, с. 757]; *брати криком* [5, с. 41]; *рвати горло* [5, с. 595]; *розпускати голос* [5, с. 613]; *цідити крізь зуби* [5, с. 757]; *крізь зуби* [5, с. 274].

Культурну конотацію фонаційних ФО, які характеризують мовчання, можемо прослідкувати завдяки словам-компонентам, співвіднесеним із предметним культурним кодом, як-от: *брати язика на гапличок* [5, с. 43]; *набирати води в рот* [5, с. 415]. Мовець існує у власноствореному інформаційному середовищі – у світі предметів і явищ, які є знаками й у яких закодовано різноманітну інформацію. Наприклад, лексема *гапличок* ← *гаплик* позначає «металева зачіпка, що пришивається проти петлі до одягу і служить застібкою» [1, с. 222] і позначає предметно-костюмний субкод культури [4, с. 122]. Інша ілюстрація фіксує лексему *вода*, що являє собою природно-стихийний субкод [4, с. 123] і засвідчує стереотипність сприйняття дійсності. Вочевидь образ ситуацій мовчання в ПФО узгоджується зі стійким уявленням про образ дії: при наявності в роті сторонніх речовин індивід дійсно втрачає здатність говорити.

На окреме коментування заслуговують фонаційні ФО, що ілюструють гучність вимови, а саме: укр. *на високих нотах* – «підвищеним голосом від обурення, незадоволення, радості і т. ін.» [5, с. 422]; білор. *на высокіх нотах (на высокоай ноце)* гаварыць, пагаварываць – «вельмі гучна, нядобразычліва» [3, с. 150]. Як бачимо, аналізовані лінгвоодиниці мають ідентичну структурну композицію, проте різняться за значенням у зв'язку з набуттям українською ПФО додаткових семантичних відтінків. Співрозмовник може підвищувати голос під час переживання негативних і позитивних емоцій; у витлумаченні білоруської ФО вказано тільки недоброзичливі емоційні переживання.

Отже, як свідчить фразеологічний матеріал, процеси пізнання світу органами чуття є найпоказовішими для мовної концептуалізації (зір, слух). В етнокультурному аспекті ці паралінгвальні сталі вислови відзначені вагомим потенціалом, імплікують національно марковані смисли, породжені особливостями оцінного сприйняття життєвих реалій, комунікативних ситуацій. У результаті зіставлення фразем близькоспоріднених мов констатуємо посилену схильність українців до емоційно-сислового переживання дійсності. Заявлена лінгвальна проблема потребує подальшого ґрунтовного дослідження й у зв'язку когнітивно-емоційної сфери з формуванням рис національного характеру.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.–Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. – 1736 с.
2. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурологія : [курс лекцій] / Виктория Владимировна Красных. – М. : ИТДК «Гнозис», 2002. – 284 с.
3. Лепешаў І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2-х т. / І. Я. Лепешаў. – Мінськ : Беларуская энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – Т 1. – 672 с. ; Т. 2. – 704 с.
4. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : [монографія] / Любов Василівна Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.
5. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
6. Сопова И. В. Фразеологические единицы : связи языка, культуры и мышления / И. В. Сопова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2011. – № 1 (13). – С. 173–178.
7. Фразеологический словарь русского языка (свыше 4000 слов. статей) / [под. ред. А. И. Молоткова]. – [2-е изд., стереот.]. – М. : Советская Энциклопедия, 1968. – 543 с.
8. Эмирова А. М. Избранные научные работы. К 75-летию со дня рождения и 52-летию научной, педагогической и общественной деятельности / Адиле Мемедовна Эмирова. – Симферополь : КРП «Издательство «Крымучпедгиз», 2008. – 366 с.

УДК 811.111=161.2'1

О. С. Дьолог

**ІННОВАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ:
ЩОДО ПИТАННЯ СПЕЦИФІКИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ**

Дьолог О. С. Інновації в сучасній українській економічній лексиці: щодо питання специфіки термінологічного запозичення.

У статті з'ясовуються проблеми запозичення в сучасній українській термінологічній лексиці. Визначається місце англіцизмів у сучасній українській економічній термінології. Розглядаються процеси входження в мову іноземної лексики та особливості її вживання.

Ключові слова: інновації, термінологія, запозичення, економічна лексика, англіцизм.

Дьолог О. С. Інновації в сучасній українській економічній лексиці: щодо питання специфіки термінологічного запозичення.

В статье исследуются проблемы заимствования в современной украинской терминологической лексике. Определяется место англицизмов в современной украинской экономической терминологии. Рассматриваются процессы вхождения в язык иностранной лексики и особенности ее употребления.

Ключевые слова: инновации, терминология, заимствования, экономическая лексика, англицизм.

Dyolog O. S. Innovations in a modern economic vocabulary: to the question about the specific of the terminology borrowing.

In this article the problems of borrowing are probed in the modern Ukrainian

terminology vocabulary. The role of anglicisms is determined in modern Ukrainian economic terminology. The processes of included in the language of foreign vocabulary and feature of its use are examined.

Key words: innovations, terminology, borrowing, economic vocabulary, anglicism.

Запозичення в різних мовах по-різному впливають на збагачення словникового складу будь-якої мови. У деяких мовах запозичення не мають такого впливу, який міг би суттєво вплинути на її лексичний склад. В інших мовах різні історичні епохи запозичення здійснили настільки значний вплив на словниковий склад мови, що навіть службові слова, запозичені з інших мов, витісняли питомі.

На сучасному етапі розвитку української літературної мови, коли її лексична система перебуває під інтенсивним чужомовним впливом, актуальною є потреба в комплексних дослідженнях численних новітніх англіцизмів. Ось чому мета даного дослідження полягає в аналізі джерел походження сучасної української економічної термінології.

Зазначена мета передбачає розв'язання таких завдань: з'ясування проблеми запозичення в сучасній українській мові і в термінологічній лексиці зокрема; визначення місця термінів-інтернаціоналізмів, запозичених з англійської мови, у сучасній українській економічній термінології; дослідження особливості функціонування економічних термінів-англіцизмів у сучасній українській мові.

Питання про доцільність використання запозичень взагалі пов'язано із закріпленням лексичних засобів за певними функціональними стилями мовлення. Уживання іншомовних слів, що мають обмежену сферу поширення, може бути виправдано читацьким колом, стильовою належністю тексту.

Іншомовна термінологічна лексика є незамінним засобом лаконічного і точного передавання інформації в текстах, що призначені для вузьких спеціалістів, але може виявитись нездоланною перешкодою для розуміння науково-популярного тексту непідготовленим читачем.

За умов запозичення ідей, теорій і понять зарубіжної науки вибір варіанту перекладу термінів – ключових слів тексту, основних понять наукового дослідження – також стає ключовою подією. Питання перекладу термінології, а також питання, що стосуються причин і наслідків запозичень термінів, складають актуальну проблему дослідження метамови сучасної науки.

Активізація ділових, наукових, економічних, культурних зв'язків, розквіт зарубіжного туризму в кінці ХХ – початку ХХІ століття спричинили інтенсифікацію спілкування з носіями іноземних мов.

Дослідження проблеми в лексиці та специфіки термінологічного запозичення представило всю складність процесу її становлення і, зокрема, виявило два джерела складання терміносистеми: 1) запозичення готових термінів; 2) утворення нових термінів із матеріалу власної мови.

Ці шляхи властиві для поповнення словника загалом, але особливо чітко

вони виявляються у поповненні термінології, де, по-перше, значною є роль запозиченої лексики, по-друге, чіткіше проявляються процеси термінотворення, оскільки вони носять більш системний і цілеспрямований характер.

У лінгвістичній літературі існують різні позиції на питання про причини мовних змін. Одні науковці перебільшують роль екстралінгвістичних чинників, вважаючи, що всі зміни в мові зумовлені лише ними (і в першу чергу – умовами існування того суспільства, у якому існує мова). Інші науковці повністю заперечують вплив зовнішніх факторів, вважаючи, що будь-які зміни мови спричинені виключно внутрішніми причинами.

Більшість сучасних мовознавців за основу бере тезу про двобічну залежність еволюції мови від зовнішніх і внутрішніх чинників. При цьому береться до уваги, що повний опис мовної системи неможливий без урахування взаємодії екстралінгвістичних та інтралінгвістичних причин, які ще А. Мейє об'єднав у три групи: 1) структура певної мови (тобто її будова); 2) психологічні, фізичні, просторові, соціальні та інші умови існування мови; 3) ті періодичні впливи інших мов, які у відповідний час і в певному місці відчуває відповідна мова [1, с. 96].

Розвиток окремих галузей науки відбувається нерівномірно, ось чому формування тієї чи тієї термінологічної системи визначається і особливостями розвитку даної наукової галузі. Кожна із наукових дисциплін має власний первинний момент, від якого веде свою історію її термінологічна мова. Велике значення при цьому мають запозичення. Вплив інших мов можна розглядати з позиції того, яка саме мова впливає на досліджувану мову і яким є відповідний соціальний стан обох мов. При цьому слід звернути увагу, які саме форми приймає мовне контактування і чи залежить воно від мов, що взаємодіють. У такому розумінні вплив однієї лінгвістичної системи на іншу можна розглядати як інтралінгвістичний процес.

Розв'язання питань, пов'язаних із впливом різних мов одна на іншу, має як теоретичне, так і практичне значення. У лінгвістиці практично невідомі мови, які не стали об'єктом впливу ззовні. Процес лексичного запозичення стає особливо активним завдяки широким і різнобічним контактам між різними народами на сучасному етапі.

Запозичення з інших мов – природний процес, притаманний кожній розвиненій національній літературній мові, а, відповідно, й мові науки, оскільки процес формування мови науки відбувається у прямій залежності від загальних процесів розвитку національної мови.

Аналіз складу української фінансово-економічної термінології з позиції її походження, здійснений мовознавцями, може бути представлений так:

– 19 % фінансово-економічної термінології становлять власне українські слова (наприклад, *борг, боржник, вартість, взаємозалік*);

– 8 % – це слова-гібриди, тобто такі, що складаються з двох коренів, один із яких є власне українським, інший – запозиченим (наприклад, *векселедавець, векселетримач, жиронаказ, жиророзрахунок*);

– 73 % становить лексика, запозичена з різних мов світу (наприклад, *офшор, рабат, рента, санація, трансферт, реверс, суборенда*) [3, с. 116].

Незважаючи на широкі внутрішні можливості номінації, якими оперує кожна мова, запозичення звичайно більш розповсюджене, ніж словотвірні процеси. Це пояснюється тим, що переробити за своїм зразком і в такий спосіб засвоїти вже готову до вживання назву набагато простіше і зручніше, ніж протиставити їй власну назву того ж самого явища на підставі виділення в цьому явищі певної характерної ознаки.

Разом із зростанням кількості лексичних запозичень збільшується і науковий інтерес до їхнього вивчення. Мовознавці починають досліджувати процеси входження в мову іноземної лексики та особливості її вживання. Поступово накопичується спостереження над запозиченнями, збирається матеріал, що стосується взаємодії різних мов. Виникає складний комплекс питань, що стосуються проблеми запозичення. Особливої уваги набувають питання про визначення запозичень, про причини запозичень, про процес засвоєння чужих слів, про класифікацію запозичень тощо.

Варто зазначити, що в лінгвістичній літературі відзначається незначна відміна запозичення термінів від запозичення слів загального вживання. Разом із цим досвід переконує, що більшість запозичень належить до термінології, тому практично все, що зазначається про запозиченні взагалі, справедливо і для термінів.

Уже саме визначення запозичення, що дається у лінгвістичній літературі, свідчить про запозичення саме термінів. Так, «Словарь лингвистических терминов» О. С. Ахманової подає значення запозичення як «обращение к лексическому фонду других языков для выражения новых понятий, дальнейшей дифференциации уже имеющихся и обозначения неизвестных прежде предметов» [2, с. 26]. Визначення нових понять та диференціація раніше відомих притаманні для більшості запозичених термінів.

Причинами запозичення термінів є не тільки потреба у визначенні нових понять, але й необхідність уточнення та покращення мовної техніки (тобто – причини власне лінгвістичного плану). До мовних причин запозичень відносять тенденцію до усунення полісемії власного слова, спрощення його смислової структури, потреби в лаконічнішому і точнішому найменуванні явища об'єктивної дійсності, що до цього передавалось описово, та необхідності уточнити відповідне поняття. Практично всі ці причини можуть застосовуватись і до термінології.

Коли ми говоримо про термін, то ми розуміємо емоційно нейтральне слово або словосполучення, яке передає назву точно зазначеного поняття, явища або предмета, що належить певній галузі науки чи техніки. Лексика такого роду дає можливості найточніше, найчіткіше, найекономніше висловити зміст і значення даного предмета та забезпечує правильне розуміння сутності самого питання.

В історії формування будь-якої літературної мови важливу роль відіграє формування наукової термінології, яка забезпечує можливість активного використання літературної мови в одній із найвищих галузей спілкування – науковому спілкуванні. В історії будь-якої літературної мови є період найбільш активного формування її термінологічної системи. Для української мови – це ХХ століття (особливо – його початок і кінець), коли проводилась велика діяльність щодо мови наукової літератури, щодо перекладів наукових текстів, створювались еквіваленти до назв наукових понять, розширювались контакти з іншими мовами, які допомагали з'ясувати семантичні можливості української мови.

Не існує загальноприйнятої класифікації запозичених слів, проте можна назвати найважливіші чинники, за якими в лінгвістичній літературі відбувається їхнє розмежування. Звичайно враховується час запозичення, мова-джерело запозичення, склад запозиченої лексики, ступінь її асиміляції тощо. У більшості досліджень запозиченої лексики найважливішим є хронологічний аспект, за якого особлива увага приділяється часу запозичення та з'ясуванню джерела запозичення.

У сьогоднішніх дослідженнях запозиченої лексики слід враховувати тенденцію до створення міжнародної термінології, єдиних найменувань понять, явищ сучасної науки, виробництва, що також сприяє закріпленню іншомовної лексики, яка отримала інтернаціональний характер. Цей факт дає підстави вважати, що засвоєння іншомовних елементів є необхідним і обов'язковим для розвитку української мови процесом. У ставленні до запозичених слів часто протистоять дві діаметрально протилежні тенденції: з одного боку, перенасичення українського мовлення іноземними словами та зворотами, з іншого – повне їх заперечення і намагання живити лише питомі українські слова.

Економічними термінами звичайно називають слова та словосполучення, що функціонують в економічній сфері і утворюють поняття економіки як науки. Сучасне життя вимагає певної обізнаності кожної пересічної людини в окремих економічних категоріях. Ось чому економічна термінологія може розглядатися (і розглядається) в сучасній лінгвістиці не тільки як маркована мова, але і як складова загальної української лексики.

Наукова українська лексика має давню історію. Проте прийнято вважати, що перший потужний поштовх у її розвитку належить до другої половини ХІХ століття. В окремих дослідженнях в галузі економічної термінології (і загальнонаукової термінології) стверджується, що саме друга половина ХІХ століття і є власне початком її формування [5, с. 231]. Одним із засновників української термінології по праву вважається Іван Франко, свідченням чого є його оригінальні і перекладні праці. Саме в них прозвучали вперше і закріпилися такі лексеми як: *податки, промисел, ціна, вартість, доход, капітал, дивіденд, конкуренція, обмін, продаж, бухгалтерія*

та інші, що сьогодні входять до активного складу термінологічної лексики.

Українська мова, як і будь-яка інша мова світу, поступово розвивається. Розвивається при цьому і наукова лексика. На сьогодні у сучасній українській мові спостерігається збільшення кількості економічних термінів та розширення семантики вже відомих загальнонавчаних термінів.

У сучасній економічній термінології можна виділити дві групи лексем відповідно до використання їх у мові: 1) вузькоспеціальні терміни, які поділяються на: однослівні (наприклад, *офшор, рабат, рента, санація, трансферт, реверс, суборенда*); терміни-словосполучення (наприклад, *біржова ціна, ліквідні засоби, холдингова компанія*); 2) загальнонаукові терміни (наприклад, *проблема, ідея, гіпотеза, формула*).

Неоднорідно представлена сучасна українська економічна термінологія і з позиції її походження. Так, у сучасній мові економіки можна виділити іншомовні за походженням терміни (наприклад, *корнер, лобі, менеджмент, аудит, кредит, маркетинг*) та власне українські (наприклад, *пропозиція, торгівля, продаж, облік*). Водночас у системі економічної термінології часто можна спостерігати випадки паралельного вживання термінів-інтернаціоналізмів та власне українських термінів (наприклад, *економіка – господарство, індустрія – виробництво, аукціон – торги, цесія – передавання прав*).

Отже, українська економічна термінологія, формуючись на національній основі, постійно поповнюється іншомовними запозиченнями, що органічно ввійшли і продовжують входити до її складу, поступово набуваючи при цьому ознак, притаманних для власне української лексики. У цьому разі термінологія живе за загальномовними законами, які стверджують: сила мови полягає в тому, що вона, запозичуючи необхідне чуже слово, адаптує і використовує його як власне, пристосовуючи до своїх парадигм.

На межі XX – XXI ст. активізувалися українсько-англійські мовні контакти, результатом яких стала значна кількість запозичень в українській мові в різних сферах діяльності. Не оминув цей процес і сучасну українську термінологію (зокрема – економічну).

Проте слід зазначити, це питання стосується не тільки української лексики. У даному разі українська сучасна економічна термінологія продовжує термінологічні традиції сучасних західноєвропейських мов щодо використання у своєму складі інтернаціональної лексики. Термінологія завжди прагнула до інтернаціоналізації. І це спричинило ситуацію, за якої сучасна українська економічна термінологія має велику кількість запозичень (наприклад, *дисконт, аудит, менеджмент, емісія, мінімум, макроекономіка, макроструктура, синдикат, офшор, рабат, рента, санація, трансферт, реверс, суборенда* тощо). Наявність таких запозичень викликана не тільки тенденцією до інтернаціоналізації сучасної української економічної термінології. Не можна не зазначити й інші (екстралінгвістичні) причини: наукові, економічні, політичні та культурні зв'язки між різними країнами світу, а значить – і між мовами.

Економіка займає особливе місце серед інших суспільних наук, оскільки більше від інших пов'язана з життям народу. Звідси – тісний зв'язок економічної термінології із лексичною та стилістичною системами сучасної української літературної мови. Отже, розгляд економічної термінології як з історичної, так і з сучасної позиції підтверджує думку, що вона постійно еволюціонує і розширює свій функціональний статус. Характер змін в економічній термінології має прогресивну спрямованість, тобто є виявом тенденції до подальшого формування мови економіки.

Терміни-англіцизми мають певні зовнішні ознаки, оскільки в переважній більшості випадків зберігають фонетичні, морфологічні (а іноді навіть і графічні) риси мови-джерела. Серед основних характерних ознак термінів, запозичених з англійської мови, можемо назвати такі: 1) наявність звукосполучення *дж* (наприклад, *бюджет*, *леверидж*, *менеджмент* тощо); 2) наявність звукосполучень *ай*, *ей* (наприклад, *інсайд*, *дизайн*, *аутрайт*, *сейф*, *і-мейл* тощо); 3) наявність суфіксу *-инг* (*-ing*) (наприклад, *фіксинг*, *кліринг*, *лістинг*, *маркетинг*, *блюмінг* тощо).

У сучасній українській науковій лексиці трапляються окремі випадки синонімії. Взагалі, синонімія – не характерне явище для термінології. Основною ознакою терміна є чіткість його значення. А синоніми в більшості випадків мають певні стилістичні або лексичні нюанси. Проте і в загальноживаній українській лексиці трапляються абсолютні синоніми, які відрізняються джерелом походження. Мова йде про одночасне використання запозиченого слова і питомого українського (наприклад, *аплодисменти* – *оплески*, *екзамен* – *іспит*, *лінгвістика* – *мовознавство* тощо). Трапляються такі абсолютні синоніми і в термінології, коли одночасно використовуються термін-інтернаціоналізм і власне українське слово (наприклад, *аукціон* – *торги*).

Отже, можна зазначити, що окремі поняття новітньої економічної термінології функціонують в українській мові у двох варіантах:

1) слова-інтернаціоналізми та їхні власне українські еквіваленти (наприклад, в економічних текстах і документах можна одночасно зустріти вживання слів *дилер* (від англ. *dealer*) і *посередник*, *дефолт* (від англ. *default*) і *невиконання грошових зобов'язань*, *дисконт* (від англ. *discount*) і *знижка*, *траст* (від англ. *trust*) і *довірче товариство*);

2) більшість англомовних економічних термінів не мають чіткого відповідника в українській мові і тому подаються у словниках у вигляді транслітерації з оригіналу з подальшим їхнім тлумаченням (наприклад, *кредит*, *бартер*, *менеджер*, *ваучер* тощо).

Часто складні економічні терміни в українській мові можуть мати або дослівний переклад з оригіналу (*chain of command* – *ланцюг інстанцій*, *span of control* – *норма некерованості* тощо) або перекладатися описово. Це в основному стосується тих понять і реалій, які тільки зараз починають з'являтися в українському соціумі. До них належать сучасні форми

торгівлі: *one-stop environment* (торговельне містечко, де можна купити будь-які товари); атрибути ведення бізнесу та ділового спілкування: *short-list* (остаточний список кандидатів для співбесіди під час прийому на роботу), *dress code* (правила, що передбачають носити певний одяг на роботі) тощо.

Деякі з сучасних американських бізнесових реалій, що вже стабільно зайняли своє місце в діловому англійському лексиконі, не знайшли відображення у двомовних англо-українських фахових словниках. Це стосується таких широко відомих у бізнесі понять, як *job objective* (професія і сфера діяльності), *petty cash* (невелика сума готівкою для дрібних покупок), *status symbols* (ознаки службового становища) та ін.

Курс на інтеграцію України в ЄС, процес глобалізації, орієнтація на країни Заходу спричинили тісну культурну, політичну та соціально-економічну взаємодію українців з іншими народами світу, яка не могла не відобразитися на мовному рівні, тому кількість англіцизмів сьогодні дуже швидко зростає, зокрема в українській економічній термінології.

На сучасному етапі українська економічна термінологія як частина загальноукраїнської терміносистеми відповідає вимогам міжнародних стандартів та світової наукової традиції. А бурхливий розвиток економічного життя світу та нашої країни зумовив не тільки актуальність вивчення економічних дисциплін у навчальних закладах, але і інтерес до проблем економіки на мовному рівні.

Література

1. Акуленко В. В. Українська мова в європейському контексті (проблеми розвитку мовленнєвої комунікації) / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 2001. – № 2. – С. 91–97.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов: около 7000 терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
3. Белоусова В. Проблема кодифікації англо-американських запозичень на -ing (на матеріалі віддієслівних іменників) / В. Белоусова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 116–119.
4. Голдованський Я. А. Лексичні англіцизми як етимологічна група в системі мови-реципієнта / Я. А. Голдованський // Мовознавство. – 1997. – № 2. – С. 86–90.
5. Кислюк Л. П. Нові англійські запозичення і термінологія / Л. П. Кислюк // Українська термінологія. – Львів, 2006. – С. 229–236.

УДК 811.161.2'27

Ю. В. Єловська

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ КОМУНІКАТИВНИХ ТАБУ

Єловська Ю. В. Соціокультурний аспект комунікативних табу.

У статті на матеріалі мовлення українців розглядається взаємозв'язок комунікативних табу з іншими видами культурних заборон, визначаються характерні ознаки цих явищ, а також виокремлюються специфічні особливості, притаманні комунікативним табу в процесі спілкування.

Ключові слова: спілкування, комунікація, комунікативне табу, культурне табу.

Еловская Ю. В. Социокультурный аспект коммуникативных табу.

В статье на материале речи украинцев рассматривается взаимосвязь коммуникативных табу с другими видами культурных запретов, выделяются характерные признаки этих явлений, а также определяются специфические черты, свойственные коммуникативным табу в процессе общения.

Ключевые слова: общение, коммуникация, коммуникативное табу, культурное табу.

Yelovska Yuliya. Sociocultural aspects of communicative taboos

This article investigates communicative taboo interrelation with other cultural bans. It defines their specific features and identifies communicative taboo peculiar signs on the Ukrainians' speech basis.

Key words: speech, communication, communicative taboo, cultural taboo.

Розвиток лінгвістичної науки ХХ–ХХІ ст., на думку багатьох учених (Н. Формановська, В. Ригованова, О. Осиянова, Н. Заніздра та ін.), характеризується прагненням дослідників до поєднання лінгвістики з іншими суміжними галузями гуманітарних знань, зокрема психологією, соціологією, культурологією, філософією. Цей процес супроводжується появою нових інтегрованих напрямів сучасного мовознавства, а саме: когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики, лінгвокультурології тощо. Інтереси сучасних науковців викликають здебільшого не особливості структури й побудови мови, а її безпосереднє функціонування й застосування.

Головні питання, які хвилюють сучасних дослідників-лінгвістів, – це використання людиною мови як засобу спілкування та її власне відображення в тих мовних одиницях, які вона використовує [7, с. 346, 10, с. 4]. Погодимось з О. Осиянвою, що важливим у лінгвістичних розвідках останніх десятиліть є вивчення залежності успішного спілкування від можливостей комунікантів впливати один на одного та вживати такі мовні одиниці, які адекватно відповідають комунікативній ситуації.

Услід за Н. Заніздро зазначимо, що особливе зацікавлення викликають перешкоди ефективності спілкування, комунікативні збої, надто велика метафоричність, неточність вираження думки, паузи, алогізми, непослідовність, незнання мовної компетентності адресата, розбіжності обсягу внутрішнього словника комунікантів, їхніх концептуальних систем, стратегій, мовленнєвої тактики, поведінки, різні психічні особливості, зовнішні перешкоди тощо [2, с. 24]. Зважаючи на перелічені бар'єри, що спричиняють виникнення непорозумінь між мовцем і реципієнтом у комунікативному акті, вважаємо доцільним акцентувати увагу й на визначенні впливу системи комунікативних табу на процес спілкування.

Феномен табу є предметом дослідження багатьох галузей наукового знання. Його специфіку вивчають у культурологічному, соціологічному, психологічному й інших аспектах. Тлумачення цього поняття зустрічаємо

в наукових працях таких учених, як З. Фрейд, Дж. Фрезер, Е. Тейлор, Ф. Бацевич, Л. Фроляк, Н. Мечковська, І. Стернін, А. Кацев, В. Кашкін, Р. Газізов, Я. Попова та інші.

Зважаючи на специфічний різноплановий характер табу, розглянемо його в площині процесу комунікації, на основі аналізу мовлення українців, виявимо соціокультурну детермінованість комунікативних табу, а також виокремимо специфічні ознаки, властиві цьому явищу. Означене є метою цієї розвідки.

Л. Гришаєва тлумачить табу як культурний феномен, який сприяв перетворенню людини з біологічної істоти в соціальну. Учена пояснює табу як соціальний зразок взаємодії між інтерактантами в тих чи тих умовах [1, с. 287]. Погодимось з Л. Цуриковою, яка співвідносить явище табу зі сферою конвенціональних заборон на певні форми поведінки, зокрема комунікативної. Дослідниця наголошує, що ці заборони завжди культурно зумовлені, часто не вмотивовані й довільні. Науковець вважає, що табу – це суворі жорсткі й абсолютні заборони для всіх членів соціуму й культурної спільноти загалом [1, с. 289].

Беззаперечним є і той факт, що явище табу охоплює комунікативну сферу життя людини. Оскільки цей феномен залишається культурно й соціально детермінованим явищем, можемо припустити, що риси, властиві табу як культурному явищу, релевантні й у процесі спілкування. Розглянемо явища культурних, зокрема комунікативних табу, й зробимо спробу виокремити їхні риси.

Л. Гришаєва зазначає, що зміст культурних табу відомий кожному члену соціуму; такої думки дотримується й професор Л. Цурикова. Загальне усвідомлення, а отже й слідування цим приписам формувє сприйняття подібних заборон усіма членами суспільства, і тим самим розкриває загальнокультурний характер цього феномена. Схожі риси знаходимо в комунікативних табу.

Нагадаємо, що табу в процесі спілкування пов'язують із заборонами на вживання певних слів, словосполучень і тем. Сучасні лінгвістичні розвідки Я. Попової, Р. Газізова, Ф. Бацевича підтверджують, що цей феномен має більш розгалужену систему обмежень. Забороненими, на думку вчених, є особливості тону, інтонації, певний спектр звуків, різноманітні письмові знаки. Крім того, Ф. Бацевич виділяє коло осіб-комунікантів, яких не бажано згадувати, надто з ними спілкуватися.

Зважаючи на загальнокультурний характер табу як соціокультурного феномена, припустимо наявність такої властивості й у комунікативних табу, чому знаходимо підтвердження в лінгвістичних розвідках багатьох учених. Так, професор Юнг Чен Ву у своїй роботі «Табу і викладання англійської мови – міжкультурна перспектива» окреслює ознаки табу і вважає, що загальнокультурний характер табу виражається у слідуванні

приписам і заборонам, які функціонують у суспільстві, всіма його членами незалежно від їхньої культурної належності [11]. Такої ж думки дотримується й Ман-Пінг Чу, зазначаючи, що в будь-якій мовній системі існують певні слова, словосполучення, яких намагаються уникати всі носії цієї мови через різні екстралінгвістичні чинники (етика, мораль, цензура, страх тощо) [12, с. 124].

На загальнокультурний і універсальний характер табу як його специфічну ознаку також указують у своїх наукових розвідках А. Кацев і Я. Попова. На думку вчених, усі представники соціуму повинні дотримуватися певних табу в мовленні. Хоч А. Кацев зазначає, що сувора заборона поширюється не лише на брутальні й грубі вирази й теми, а й також на ті, які пов'язані з людськими фізіологічними особливостями або актами. Із міркувань цензури їх доцільно вилучати з літературного мовлення, уникати за присутності жінок, у формальному й офіційно-діловому спілкуванні [4, с. 34].

Загальноприйнятим правилом, яким керуються мовці в українському суспільстві, є неприпустимість вживання лайливих і брутальних слів у повсякденному спілкуванні. Основна причина заборон – етичні й моральні міркування. Нечемним у розмові вважається й відкрите інформування про певні фізіологічні потреби людини. Небажаними в комунікації виступають також теми, які пов'язані з обговорюванням хвороб чи смерті. Так, наприклад, в українській мові збереглися позначення деяких хвороб не тільки в їхніх прямих назвах, наприклад, *лихоманка, віспа, холера*, а й у ряді лексем-замінників, які, за народним повір'ям, при вживанні в мовленні були своєрідними мовленнєвими оберегами. Д. Зеленін групує ці назви за такими категоріями: ласкаві звертання й назви, що виражають повагу (*кума, тітка, панна*); назви-натяки (*та, кого не називають; вона*); назви образливого характеру (*поганка, лиха, худя*). Такі слова-замінники говорять про бажання комунікантів утриматися від прямого називання хвороб, а виникнення цих евфемістичних лексем пов'язане з побоюваннями накликати хворобу на себе, промовляючи її імення. З тих самих причин у спілкуванні намагаються уникати й прямого вживання слова *смерть*. Д. Зеленін зазначає, що іменників, які б називали цю подію, досить мало, й навпаки, її більше характеризують дієслова *пропасти, ніти, спочити, заснути, покласти на лави* тощо [3, с. 64–65, 77, 152–155].

Уважаємо доцільним підкреслити, що загальнокультурний характер табу слід убачати не лише в колективному дотриманні заборон, а й в універсальній наявності цього явища в будь-якій мовній системі. Ман-Пінг Чу наголошує, що певні обмеження, пов'язані з окремими аспектами життя, притаманні як західним, так і східним культурам. На нашу думку, ці заборони не обов'язково мають бути тотожні, але їхнє існування й вербалізація є безперечним фактом.

Погодимися з К. Шилихіною, що явище табу безумовно пов'язане з особливостями культури, з тим, що видається представникам того чи того соціуму неприйнятним [1, с. 292]. Отже, можемо говорити про національно-специфічний характер табу, оскільки не завжди одні й ті самі заборони однаково функціонують у різних суспільствах. Наведемо приклад арабських країн, де полігамність у подружньому житті є цілком законним правом чоловіків, тоді як в Україні офіційно мати кількох дружин нормативно заборонено.

Етнокультурні й національні особливості виражаються й у комунікації певної лінгвоспільноти. М. Стахів наводить кілька рис, які, на її думку, притаманні українській нації. Найважливіші серед них – доброзичливість, щирість, релігійність, духовну вартість, делікатність і тактовність [8, с. 21]. Неповторна самобутність української нації виявляється також в особливому ставленні до самої мови й слова як такого. У багатьох релігійних обрядах і звичайних побутових комунікативних ситуаціях існує чимало прикладів, які засвідчують причинно-наслідковий зв'язок вживання окремих слів та їхній безпосередній вплив на подальшу долю людини. Зокрема, запитання *Куди йдеш?* вважається неприйнятним у процесі спілкування, оскільки такі висловлювання можуть спровокувати невдачу для подорожнього. М. Стахів замість наведеного вислову подає більш вдале «*Чи далеко зібралися?*» Із вірою в магічну силу слова пов'язані й інші вирази-обереги на зразок *не при хаті згадуючи, не при печі промовляти, не проти ночі згадуючи*, які акцентують увагу на місці й часі ведення розмови, якщо її предметом виступає неприпустима в спілкуванні тема, особа або слова, які вживають комуніканти. Табуїтованим для обговорення в оселі (за українськими уявленнями, святій місцині), а надто в пізній час є бесіди про померлих, називання представників потойбічних сил (особливо нечистого та його підлеглих), будь-які галасливі брутальні й лайливі вислови тощо.

Про ступінь категоричності й обов'язковості дотримання табу, а також про його культурну детермінованість говорить і Л. Гришаєва. Науковець стверджує: якщо категоричність й обов'язковість будь-якого явища взагалі не обговорюється і воно специфічне й притаманне лише окремій культурі, тоді таке явище можна вважати табу [1, с. 284]. Погодимися з таким твердженням ученої, але додамо, що нижчий ступінь категоричності й обов'язковості дотримання певних заборон не виключає належності об'єкта дійсності і, відповідно, його лексем-репрезентанів до системи комунікативних табу, оскільки, як зазначають Я. Попова та Й. Стернін, існують жорсткі та м'які комунікативні табу. Отже, за певних умов порушення різних табу передбачає різне ставлення мовців до комуніканта, який не дотримується таких заборон, – від абсолютного нівелювання процесу комунікації з цією особою та уникання подальших контактів із нею до висловлення відповідного обурення й невдоволення, але збереження можливостей відновлення спілкування за умов дотримання встановлених табу.

Незважаючи на те, що явище табу за своїм походженням іде вглиб первісних суспільств, не варто обмежувати його існування лише стародавнім світом. У минулому людина керувалася такими заборонами здебільшого через почуття страху перед різноманітними небезпеками, які загрожували її життю (природні й надприродні сили). І. Гаспаров стверджує, що табу існували протягом усієї історії людства й продовжують виникати у наш час. Головну відмінність між стародавніми й сучасними табу науковець убачає у чіткішій фіксації, як правило, в рамках релігійного законодавства. Оскільки виникнення табу на сучасному етапі пов'язане з конфліктами й може загрожувати сталому функціонуванню суспільств, саме релігія, на його думку, здатна захистити соціум від можливих конфліктів і забезпечити його стабільне існування [1, с. 285].

Відповідні зміни відбуваються й у процесі спілкування, де також виявляється динамічний характер комунікативних табу. Раніше бажання уникати в мовленні табуйованих слів спричиняло процеси евфемізації й виникнення нових лексем-репрезентантів табуйованого об'єкта, які через певний проміжок часу самі переходили до розряду заборонених. Нині ж у мовленнєвому дискурсі сучасний і динамічний характер табу зумовлюється зрушеннями в процесах табуїзації й детабуїзації.

Ще кілька десятиліть тому ціла низка тем, що висвітлювала певні соціальні й гендерні аспекти життя нашого суспільства, залишалася під суворою забороною влади (наркоманія, алкоголізм, інтимні стосунки тощо). Значні суспільно-політичні й культурно-історичні зрушення, спричинені розпадом СРСР, сприяли тому, що більшість тем стала вільно обговорюватися в засобах масової інформації, сучасній літературі й у побутовому спілкуванні.

Про тенденцію зв'язку табу з сучасністю та його динамічну природу говорить і М. Тульнова. Погодимось із ученою, що сучасний етап розвитку суспільства, який характеризується процесами глобалізації й трансформації у сфері культури, неминуче вносить зміни до системи цінностей і табу. Завдяки зняттю заборон (детабуїзації) одні комунікативні заборони набувають статусу загальноживаної лексики, і навпаки, у зв'язку з певними змінами, які відбуваються в суспільстві, виникають нові об'єкти, слова, теми, особи, які з певних причин підлягають табуванню (процесу табуїзації) [9, с. 179].

До специфічних ознак комунікативних табу, які функціонують у процесі комунікації, Я. Попова додає умотивованість цього лінгвістичного явища, оскільки воно завжди зумовлене певними чинниками, які його породжують [6]. У первісних суспільствах таким мотиваційним чинником виступав страх. Страх первісної людини перед силами природи (стихії вогню, води, землі, вітру, небесних світил тощо) й надприродними можливостями одноплемінників (чарівників, жерців, чаклунок тощо), вірою в містичні здібності тварин, птахів, речей, у все, що могло спричинити невдачі, нещастя і навіть смерть. Пізніше з поступовим

розширенням знань людини про навколишній світ табу починають розмежовувати на заборони суто релігійного характеру, пов'язані з вірою в потойбічні сили, й морально-етичного характеру, які окреслюють обмеження, що виникають із міркувань етики й моралі. А. Кацев слушно додає, що досить велика кількість табу в мовленні вмотивована відчуттям огиди й відразі до тих об'єктів дійсності, про які заборонено говорити [4]. Характеризуючи тенденції сьогодення, варто зауважити, що табу, які існують у сучасному суспільстві, частково збережені з минулих часів, частково тяжіють до етикетних норм, а їхнє дотримання, вмотивоване почуттям обережності, супроводжується використанням в мовленні виразів-оберегів типу *тьфу, тьфу, тьфу, цур йому* тощо.

Важливою ознакою, на нашу думку, є залежність комунікативних табу від самої комунікативної ситуації й осіб, які вступають в акт комунікації. Часово-просторова складова, яка має висвітлення в наукових розвідках Л. Фроляк і А. Дороги, а також гендерна специфічність, на яку звернули увагу у своїх дослідженнях Т. Джей, Дж.-М. Дьовеле, М. Бахтіяр, накладають певний відбиток на особливості дотримання й порушення комунікативних табу у спілкуванні. Зауважимо, що навіть за умови існування заборон, яких слід дотримуватися всім представникам лінгвоспільноти, допускається порушення «цих неписаних законів», яке зумовлюється, а, отже, й виправдовується певними обставинами комунікативної ситуації. Так, в українському суспільстві обговорення теми особистого життя людини серед колег на робочому місці неприпустиме, а запитання в цьому сенсі сприймаються мовцем принаймні неввічливими. Проте, за умови обговорення делікатних проблем із близькою подругою або родичкою вияви такої цікавості є цілком нормальними.

Услід за Т. Джем, припустимо, що порушення комунікативних табу в спілкуванні зумовлюються прагненням комуніканта надати вислову більшої емоційної забарвленості. Науковець зазначає, що за такої умови заборонені слова (наприклад, лайливі й образливі вислови) можуть вживатися, оскільки в такий спосіб мовець переносить фізичну напруженість і роздратованість на відповідні лексеми і, промовляючи їх, відчуває полегшення. Таке явище здебільшого спостерігається серед чоловіків [13, с. 155]. Вірогідно, цим можна пояснити надмірно жорсткі й образливі коментарі українських інтернет-користувачів під час обговорення дискусійних питань економічного розвитку України, політичних уподобань тощо.

Отже, розвідки, присвячені дослідженню феномена комунікативного табу, неможливі без співвіднесення цього феномена з іншими культурними заборонами, які функціонують у соціумі. Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених дає можливість виявити соціокультурну детермінованість цих явищ і спільність їхніх ознак (загальнокультурний і національно-специфічний характер, ступінь категоричності й обов'язковості

слідування, сучасність і динамічність). Оскільки комунікативні табу охоплюють площину процесу комунікації, яка передбачає наявність своїх специфічних складових, існують також своєрідні особливості комунікативних заборон, спричинені часово-просторовими умовами комунікативної ситуації, умотивованістю та належністю комунікантів до певного кола осіб.

Література

1. Гришаева Л. И. Культурные табу и их влияние на результат коммуникации / Л. И. Гришаева, Л. В. Цурикова // Вестник ВГУ. Серия : Гум. науки. – Воронеж, 2005. – № 2. – С. 282–297.
2. Заніздра Н. О. Напрями сучасного мовознавства / Н. О. Заніздра, В. В. Заніздра // Вісник КДПУ ім. Михайла Остроградського. – Кіровоград, 2008. – Вип. №2 (49). Ч. 1. – С. 21–24.
3. Зеленин Д. К. Табу слов у народів Восточної Європи и Северной Азії / Д. К. Зеленин // Сб. музея антропологи и этнографии. – Л., 1930. – Т. IX. – 164 с.
4. Кацев А. М. Языковые табу и эвфемия: [учеб. пособие к спецкурсу] / А. М. Кацев. – ЛГПИ им. А. И. Герцена. – Л., 1988. – 80 с.
5. Осиянова О. М. Культура речевого общения в аспекте лингвистических исследований / О. М. Осиянова // Вестник ОГУ. – 2009. – № 11(105). – С. 160–165.
6. Попова Я. В. Табу в сфере коммуникативно-языковой актуализации / Я. В. Попова // Язык. Культура. Общество. – 2010. – Вып. 2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://yazik.info/2010-14.php>
7. Ригванова В. Языковая личность в аспекте современных лингвистических теорий / В. Ригванова // Наукові записки. Серія : філологічні науки. – Вип. № 89(1). – С. 346–350.
8. Стахів М. Український комунікативний етикет : [навч. посібник] / М. Стахів. – К. : Знання, 2008. – 245 с.
9. Тульнова М. А. Табу в контексте глобализации / М. А. Тульнова // Политическая лингвистика. – 2010. – №4(34). – С. 176–181.
10. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Рус. яз., 2002. – 216 с.
11. Jung Chen Wu Ph.D. Taboos and English Language Teaching – an Intercultural Perspective. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tw.myblog.yahoo.com>
12. Man-ping Chu Chinese culture taboos that affect their language and behaviour choices // Asian Culture and History. 2009. – Vol. 1 No 2 July. – P. 122–139.
13. Timothy Jay The utility and ubiquity of taboo words // Perspectives on psychological science. – Vol. 4 Number 2. – P. 153–160.

УДК 81'373.611=161.2:336.71

А. В. Зеніна

АФІКСАЛЬНІ СЛОВОТВІРНІ МОДЕЛІ ТЕРМІНІВ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЗМІВ-СУБСТАНТИВІВ)

Зеніна А. В. Афіксальні словотвірні моделі термінів банківської справи (на матеріалі англізмів-субстантивів).

У статті проаналізовані афіксальні словотвірні моделі банківських термінів-англізмів. Розмежовано продуктивні суфіксальні та префіксальні моделі творення

іменників банківської справи; визначено семантику формантів. Установлено характер твірної основи. Прокоментовано статус і призначення пре- і постпозитивних афіксоїдів у морфемній будові терміна.

Ключові слова: англизм-субстантив, афіксальний словотвір, банківський термін, словотвірна модель.

Зенина А. В. Афіксальные словообразовательные модели терминов банковского дела (на материале англизмов-субстантивов).

В статье проанализированы афіксальные словообразовательные модели банковских терминов-англизмов. Разграничены продуктивные суффиксальные и префиксальные модели образования имён существительных банковского дела; определена семантика формантов. Установлен характер образующих основ. Прокомментирован статус и назначение пре- и постпозитивных аффиксоидов в морфемном составе термина.

Ключевые слова: англизм-субстантив, афіксальное словообразование, банковский термин, словообразовательная модель.

Zenina A. V. The affixal word-building models of the banking terms (on the material of the substantive Anglicism).

The specifics of the manifestation of the affixal word-building models bank term-anglicisms is analyzed. The productive suffixal and prefixal models of the banking substantives are differentiated; the semantics of the formant is defined. The nature forming bases is installed. The status and purpose pre- and postpositive affixoids in the term's morphemic structure are commented.

Key words: affixation, banking term, substantive anglicism, word-building model.

Сучасна українська банківська термінологія є цілісним системним утворенням, яке підпадає під дію динамічних процесів, однаково властивих і для лексики широкого вжитку. Окрім активного залучення іншомовних одиниць, що в межах поступу термінологій є цілком природним явищем, змін у семантиці вже фонетично і граматично оформлених запозичень, визначення їх дериваційної активності вважаємо невід'ємною ланкою в комплексному вивченні адаптації таких слів в українській мові, що і визначає *актуальність* обраної теми. Не останнє місце наразі відводимо потребі виділення значущих елементів морфемної будови, тобто афіксів, які входять до структури словотвірних моделей термінів-запозичень.

Заслуговує на увагу ступінь розробки вказаної проблематики в лінгвістичних студіях останніх років. Структурні особливості нових слів стали предметом аналізу праць Д. В. Мазурик (неологізми-новотвори), Н. В. Стратулат (дериваційні неологізми), де було враховано всі інноваційні одиниці в словнику, незалежно від їх походження. Потенціал запозиченого прошарку англійської генези до творення похідних розглядали Л. А. Архипенко, Н. А. Іванова. Зокрема, Л. П. Кислюк, працюючи з німецькими й англійськими запозиченнями в українській літературній мові, наводить кілька факторів, що зумовлюють словотвірний потенціал іншомовних слів [5]: походження лексичної одиниці, її частиномовна та лексико-тематична належність.

З'ясуванню морфемної будови, а, отже, й способів творення галузевих термінів присвячені дослідження Л. Г. Аксютенкової, М. В. Белозьорова, О. І. Гутиряк, О. Колган, І. М. Кочан. Банківська термінологія в цьому сенсі залишається маловивченою.

Мета статті – проаналізувати афіксальні словотвірні моделі термінів банківської справи, спираючись на матеріал запозичень-субстантивів. Досягненню поставленої мети передувало розв'язання таких *завдань*: 1) виділити продуктивні суфіксальні моделі творення банківських термінів-англізмів; 2) розмежувати структурні типи субстантивів за участю префіксальних формантів; 3) визначити морфемну природу афіксоїдально маркованих термінів.

І. Загальні зауваги. Активізація словотворчих процесів у термінології, на думку В. П. Даниленка, характеризує таку стадію її розвитку, «коли вона вже пройшла шлях природного формування», коли галузевий термін органічно поєднує прозорість внутрішньої форми й словотворчих морфем, засобом чого встановлюється зв'язок спеціального поняття з відповідним «класифікаційним рядом» [4, с. 77–78].

Відтак, максимально актуалізованим способом творення термінів банківської справи можна вважати морфологічний спосіб як для іменників, так і для похідних від них частин мови, за продуктивними в національній дериватології словотвірними моделями. У працях Н. Ф. Клименко подібні «моделі слова, представлені як послідовність морфем, що побудовані за певними правилами сполучуваності окремих їхніх типів та класів», названо морфемною структурою слова [8, с. 103], а морфологічний словотвір – «зовнішнім», оскільки нові слова утворюються при додаванні до кореневої частини афіксальних морфем [7, с. 3].

Різноаспектне визначення словотвірної моделі пропонує В. М. Немченко, розглядаючи процес моделювання похідних слів, тобто визначення словотвірних моделей і їх властивостей, як головну ланку в дослідженні матеріальної структури похідної лексики. «Словотвірна модель – єдина структурна (формальна) схема побудови похідних слів, що характеризується спільністю словотворчих елементів (формантів) і лексико-граматичних властивостей похідних слів – належністю їх до певної частини мови» [10, с. 65].

Отже, задля встановлення дериваційної активності англійзмів банківської галузі спочатку спробуємо виділити в їх морфемній структурі корінь як центральну матеріально виражену частину слова, яка консервує в собі алюзію на загальне лексичне значення цього слова та похідних від нього. Дії, пов'язані з виокремленням і характеристикою афіксів, розташованих у пре- або постпозиції щодо кореневої, є етапними в процесі розкриття значення слова загалом. Відповідно, на переконання І. І. Ковалика, кожне наступне «похідне слово містить у собі не попереднє слово, а лише відношення до нього, яке виражається за допомогою відповідних афіксальних морфем» [9, с. 252].

II. Суфіксальні моделі творення банківських термінів-англізмів. Оскільки в «найбільш чистому вигляді терміни представлені іменниками, що є основним граматичним типом завдяки своїй прямій номінативності» [12, с. 168], виділення словотвірних моделей термінів банківської справи будемо здійснювати, спираючись на матеріал запозичень-субстантивів.

Продуктування однослівних банківських термінів-іменників виявляє себе в таких тенденціях: появі коротких найменувань, урахуваючи засоби абрєвіації (*ген, інвойс, кеш, лаг, пул, райтс, СВІФТ, стріп, флоут*); появі довгих термінів, зокрема й різновидів складання (*нерезидент-чекодавець, сублізингоодержувач, тайм-долар, тендер-офер, трасті-посередник*); афіксальному творенні запозичень-англізмів. Однак, процес розмежування показових афіксів у будові запозичених термінів не можна проводити, у повній мірі враховуючи їх вихідну структуру і морфемне членування в мові-джерелі. Маємо на увазі терміни з повторюваною фінальною частиною (на *-мент, -инг (-інг), -ер, -ор,*), що в одному разі складають формальну єдність з ініціальним комплексом, який, на відміну від кореневої морфеми – носія загальної семантики, не відтворюється в інших словах і не може функціонувати в українській банківській термінології як окрема лексична одиниця: *сетлемент, шипмент; аутсайдер, бартер, ваучер, джобер, кластер, райтер, ріелтор, роловер, франчайзер, ф'ючер; андерлаїнг, білінг, каверинг, сорсинг, толінг, фронтинг, хайринг, шимінг*. В англійській мові наведені фінали належать до числа найбільш продуктивних суфіксів [3, с. 130–131]: *перформер* < англ. *perform/er* < *to perform* – «виконувати», «здійснювати»; *тендер* < англ. *tend/er* < *to tend* – «обслуговувати»; *толінг* < англ. *toll/ing* < *to toll* – «обкладати митом». Відповідно, решту банківських термінів із такою структурою кваліфікуємо як похідні, утворені суфіксальним способом.

Продуктивність морфологічного способу, за словами О. А. Покровської, зокрема й на базі термінології банківської справи, закладає основи її структурної систематизації, оскільки на позначення однотипних понять використовуються однотипні дериваційні засоби [11, с. 12]. Перевагу афіксального термінотворення порівняно із семантичними способами обстоєє і С. В. Гриньов-Гриневиц, яке «дозволяє відбити в структурі терміна його категорійну належність» [3, с. 130–131]. У разі суфіксального творення нового слова суфікс «модифікує невизначене загальне значення кореня» і виконує при цьому розрізнявальну функцію, оформлюючи «граматично нейтральну передсуфіксальну частину» [13, с. 29, 26].

На опрацьованому матеріалі суфіксальний спосіб репрезентований задіянням як запозичених, так і корінних формантів. До запозичених належать елементи **-ер / -ор, -инг** (частотніший) / **-інг** у функції суфіксів: *андерайт/ер* < *андерайт*, *дисконт/ер* < *дисконт*, *еквайр/ер* < *еквайр*, *спред/ер* < *спред*, *толінг/ер* < *толінг*, *хедж/ер* < *хедж*; *андерайт/инг* < *андерайт*, *бенчмарк/инг* < *бенчмарк*, *бренд/инг* < *бренд*, *офшор/инг* < *офшор*,

своп/інг < *своп*, *спліт/інг* < *спліт*, *траст/інг* < *траст* і под. Їх диференціація дає підстави твердити про самостійне існування кореневої частини як слова, що виконує роль мотиваційної бази не тільки для вказаної, але й інших похідних структур. Виділені суфікси засвідчують морфемну однорідність англізмів, а саме наявність структурних типів із достатньо специфічним видовим значенням – «суб'єкти банківського бізнесу» (*-ер*, *-ор*) і «понятійний апарат банківської справи» (*-інг*, *-інг*).

Наслідком інтелектуалізації, процесу окнижнення української мови є чималий відсоток продукування абстрактної термінологічної лексики, а саме «дієімєнників» [6, с. 151] зі значенням процесуальності. Активними в цьому плані є власне українські суфікси **-ств(о)** (додається до основи зі значенням суб'єкта) – *аудитор/ство*, *інсайдер/ство*, *маркетмейкер/ство*, *рієлтор/ство*, *фрїтрейдер/ство*, а також **-ість** із фіксованою відад'єктивною похідністю – *валідн/ість* < *валідн/ий*, *ліквідн/ість* < *ліквідн/ий*, *транспарентн/ість* < *транспарентн/ий*, *трансферабельн/ість* < *трансферабельн/ий*. Продуктивні словотвірні моделі наразі мають такий вигляд – **S + -ств(о) і A + -ість**.

Зазвичай у словотвірній номінації в разі потреби дати характеристику реаліям, пов'язаним із суспільно-політичним, економічним життям, актуалізації зазнають іншомовні суфікси абстрактного значення з класичних мов **-їзм / -изм**. Конкретний випадок – це загальноекономічні терміни, що пояснюють найважливіші етапи і явища в історії економічної думки й банківської справи. Диференціюючи форманти **-ств-** й **-їзм / -изм** за сферами вживання й ступенем функціональної активності, принагідно зауважуємо, що останній відзначається більшою мірою спеціалізованості, а тому окреслює вужчу семантику суспільно-економічних понять. Основи, від яких творяться терміни подібної структури, також подвійно мотивовані в плані своєї частиномовної належності – твірною базою можуть виступати як іменники (*менеджер/їзм* < *менеджер*, *чарт/їзм* < *чарт*), так і прикметники (*маржинал/їзм* < *маржинальн/ий*, *монетар/їзм* < *монетарн/ий*).

Безпосередній зв'язок термінів із суфіксами **-їзм / -изм** простежуємо з іншими, маркованими формантами **-їст / -ист**, які організують структури суб'єктного типу із домінувальною семантикою «особа за фахом», «юридична особа за її призначенням»: *камб/їст* ↔ *камб/їзм*, *монетар/їст* ↔ *монетар/їзм*, *чарт/їст* ↔ *чарт/їзм*.

Післякореневий формант **-н':(я)** в морфемній структурі словотвірно адаптованих банківських англізмів і запозичений **-їз/аці(я) / -из/аці(я)** як варіант суфікса **-аці(я)** ілюструють явище семантичної еквівалентності таких дериватів, приєднаних до дієслівних основ: *ембос/ува/ння*, *компануд/ува/ння*, *стріпїр/ува/ння*, *хедж/ува/ння*, *таргет/ува/ння*; *бекворд/ація*, *валід/ація*, *кастом/їз/ація*, *пролонг/ація*. Побутування суфікса **-из/аці(я)** становить результат так званого словотвірного перерозкладу, який знайшов матеріальне вираження при додаванні елемента дієслівної структури **-из-**

до суфікса з семантикою абстрактної предметності **-аці(я)**, формуючи, таким чином, звукову єдність.

Значна кількість таких іменників дієслівно не мотивовані (*бюджет/ува/ння, крос/ува/ння, фронтинг/ува/ння, стріпінг/ува/ння*), що, на нашу думку, є наслідком дії аналогії до подібних слів мови-реципієнта, і зберігають безпосередній зв'язок із семантичним навантаженням вірогідного дієслова-мотиватора – «позначати дію як тривалий процес і ... дію, що безпосередньо закінчилася» [1, с. 115], тобто конкретну дію або її підсумок. Пор.: *демпінг/ува/ння* ← *демпінг/ува/ти*, *дисконт/ува/ння* ← *дисконт/ува/ти*, *ембос/ува/ння* ← *ембос/ува/ти*, *пролонг/ува/ння* ← *пролонг/ува/ти* та ін. Отже, цілком виправданим є визнання моделі творення англійців банківської справи **V + -аці(я) / -н':(я) / -из/аці(я)** (можливі субстантивні суфікси) як засадничої в межах поповнення іменникового класу, що має «найвищу здатність брати участь у термінологічній номінації» [14, с. 5].

III. Префіксальні структурні типи. Препозитивні морфеми у вигляді префіксів додаються до повного слова, не порушуючи його морфологічної єдності як «граматично нейтральні» [1, с. 18] елементи. Вони слугують для видової диференціації предметів, явищ і не змінюють частиномовної належності відповідних лексичних одиниць. В. О. Горпинич пропонує переглянути твердження, відповідно до якого прийнято вважати, що «у процесі словотвору префікс приєднується не до основи, а до граматично оформленого слова» [2, с. 121]. Дериватолог аргументує свій погляд тим, що «при префіксації твірне слово трансформується в основу» [2, с. 121], тому цілком припустимим є формальний збіг твірної основи зі словом.

Загалом відносна замкненість будь-якої термінологічної системи в плані обмеженої актуалізації засобів префіксального словотвору спричинює залучення відносно невеликої кількості цілком автономних префіксів. Крім того, префіксальні морфеми виконують роль лексичних модифікаторів, що досягається потенціалом їх безпосередньої семантики.

Зокрема, префікс **не-** є інваріантом вираження заперечної семантики, що привноситься до значення слова, закріпленого твірною основою субстантиву: *не/інсайдер, не/ліквід, не/ліквідність* тощо. Його варіантами можуть виступати взаємозамінні морфеми **ім-** / **ін-**, марковані додатковими відтінками – «заперечення, відсутність чого-небудь або проникнення в щось»: *ім/принтер, ім/принтинг, ін/аудит, ін/валідація*.

Семантика префіксів латинського **ре-** («зворотна або повторна дія»), **де-** («скасування чого-небудь») і грецького походження **анти-** («протилежність, спрямованість проти чого-небудь») як кваліфікаторів опозитивних понять допомагає схарактеризувати ширше коло процесів, пов'язаних з банківською діяльністю: *ре/брендинг, ремаркетинг, ре/експорт, ре/дисконтування, ре/інжиніринг, де/лістинг, де/маркетинг*. Особливо семантикою також позначені префікси **екстра-** («поза», «зовні», «крім») і **суб-** («розміщення

під чимось чи біля чогось», «підпорядкованість»): *екстра/дивіденд, суб/андерайтер, суб/лізинг, суб/лізингодержувач*. У такий спосіб відбувається продукування новотворів зі збереженням обсягу значення, закладеного в первинній формі й дещо модифікованого префіксальною морфемою.

Виражена тенденція до залучення при творенні нових банківських термінів-англізмів саме запозичених префіксів або префіксоїдів не виключає використання й національних препозитивних афіксів **пере-, само-, спів-** – *пере/дисконтування, само/менеджмент, спів/менеджер*.

IV. Афіксоїди в морфемній будові термінів-англізмів. У мовознавстві не виробилося однастайної думки щодо характеру слів, маркованих так званими афіксоїдами. Це «проміжні афіксоподібні морфемі..., що здебільшого співвідноситься з основою чи коренем і повторюються з тим самим значенням у багатьох словах, наближаючись за словотвірними функціями до афіксів» [8, с. 62]. Подвійну морфемну природу афіксоїдів Н. Ф. Клименко пояснює «функціонально-семантичною близькістю з афіксами і генетично-семантичним зв'язком з коренями» [8, с. 62]. Примітно, що в більш пізніх працях на рівні з наведеним дослідниця активно використовує ще й термін «основа-класифікатор» [6, с. 135].

Афіксоїди, розташовані на позиції ініціалі, тобто префіксальної частини слова, прийнято називати префіксоїдами. Вони, переважно іншомовні за походженням, окреслюють видову належність, часткову спеціалізацію означуваного, а тому й кореневого компонента. За нашими спостереженнями, регулярна повторюваність префіксоїдів повсякчас зумовлює сталість їх семантики. У разі приєднання до будь-якої зі смислових основ терміноелементи префіксоїдного типу сприймаються комплексно, демонструючи рівновагу видового і родового значення. Зовсім інший аспект семантики препозитивних афіксоїдів урахує Н. Ф. Клименко: «Особливістю запозичених афіксоїдних основ у першій позиції слова є те, що вони набувають стандартного значення, яке стосується тієї предметної ділянки, що оформлена ними лише в загальних рисах» [8, с. 66].

Відтак, «абропрефікси», ширше «аброморфемі», за термінологією А. М. Нелюби [10, с. 16], або «нові аброоснови зберігають асоціативний, семантичний і функціональний зв'язок з відповідними прикметниками» [6, с. 144]. На нашу думку, це твердження є справедливим тільки для частини похідних подібного гатунку, бо далеко не всі з них мають потенцію трансформуватися в атрибутиви (*авіа* → *авіаційний*: *абіа/брокер, авто* → *автоматичний*: *авто/лізинг, авто/ралі, євро* → *європейський: євро/кліринг, євро/чек, синхро* → *синхронний*: *синхро/маркетинг* тощо).

Лексико-семантичні парадигми термінів уміщують парні номінації, об'єднані відношеннями протиставлення, носієм яких постають основні-класифікатори. Високий рівень комбінаторики властивий для елементів грецького походження **макро-** / **мікро-** («великий», «значний» / «малий»),

які перебувають у відношеннях антонімії, сполучаючись з термінами як конкретного, так і абстрактного значення: *макро/ліквідність, мікро/маркетинг, макро/хеджування, мікро/хеджування*.

Арсенал запозичених абропрефіксів поповнюється морфемами **жиро-** (від італ. *giro* – «оборот», «переказ»), **міні-** (значення подібне до *мікро-*): *жиро/чек, жиро/трансфер, міні/трансфер*; **квазі-** (від лат. *quasi* – «ніби», «майже» / «удаваний», «несправжній»): *квазі/сек'юритизація*; **теле-** (від грец. *tēle* – «здійснюваний на відстані», «той, що діє на далеку відстань»): *теле/банкінг, теле/маркетинг*; **псевдо-** (від грец. *pseudos* – «обман», «несправжній», «неправильний»): *псевдо/імпорт*.

Постпозитивні елементи, які «виділилися зі складу неолексем із подільною основою» і цілком логічно могли б претендувати на статус суфіксоїдів (напівсуфіксів), на сучасному етапі кваліфіковані дослідниками як «неоморфеми» [6, с. 5], що за відповідної дистрибуції набувають статусу кореневих. Ними вважаються компоненти **-мен, -мейкер, -тейкер, -юзер** тощо: *маркет/мейкер, маркет/тейкер, маркет/юзер, талімени*. Загалом для них властиве значення суб'єкта – «особа», «виробник», «споживач», «користувач». Відповідно, цілком закономірною видається гіпотеза про генезис суфіксоїдів із кінцевих елементів складних слів (кінець XIX ст.), які на певному історичному етапі були самостійними утвореннями [13, с. 32]. Злиття основ терміна *маркет-мейкер* (паралельне використання форм разом і окремо), унаслідок чого виникла абстрактна назва *маркетмейкер/ств/о*, доводить цілісність й особливе призначення фінальної частини – у вихідному слові виступати єдиною змінною і граматично спеціалізованою складовою, а на базі продукту деривації компонентом (вже цілісно оформленого терміна), що розвинув здатність приєднувати словотворчий афікс.

Отже, активізація дериваційних процесів у системі запозичених одиниць української банківської термінології свідчить про максимальний ступінь їх адаптації в мові-реципієнті. Афікси, послідовно відтворювані в структурі термінів-англізмів, відсилають до певних моделей творення похідних слів. Функцію твірних виконують субстантивні, прикметникові, дієслівні основи (модифікатори базової семантики), до яких додаються як корінні, так і запозичені суфікси, префікси, а також пре- і постпозитивні афіксоїди. Перспективу подальших досліджень убачаємо у виділенні продуктивних моделей творення прикметників і дієслів банківської галузі.

Література

1. Безпояско О. Морфеміка української мови / О. Безпояско, К. Городенська. – К. : Наук. думка, 1987. – 211 с.
2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [навч. посібник] / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.
3. Гринёв-Гриневиц С. В. Терминоведение : [учеб. пособие для вузов] / С. В. Гринёв-Гриневиц. – М. : Академия, 2008. – 302 [1] с.

4. Даниленко В. П. О терминологическом словообразовании / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 76–84.
5. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Л. П. Кислюк ; Ін-т української мови НАН України. – К., 2000. – 17 с.
6. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
7. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів в сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 244 с.
8. Клименко Н. Ф. Основы морфеміки сучасної української мови : [навч. посіб.] / Н. Ф. Клименко. – К. : ІЗМН, 1998. – 184 с.
9. Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / І. Ковалик ; упорядник та автор передмови В. Грещук. – Івано-Франківськ – Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.
10. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови : [монографія] / А. Нелюба. – Харків, 2007. – 302 с.
11. Покровська О. А. Українська термінологія ринкових відносин : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. А. Покровська ; Харківський держ. ун-т. – Х., 1996. – 24 с.
12. Реформатский А. А. Мысли о терминологии / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии. – М. : Наука, 1986. – С. 163–198.
13. Словотвір сучасної української літературної мови / І. І. Ковалик, Л. О. Родніна, А. П. Грищенко та ін. ; [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]; Акад. наук УРСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1979. – 406 с.
14. Філюк Л. М. Динамічні процеси у формуванні української термінології інформатики (словотвірний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. М. Філюк ; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Х., 2007. – 20 с.

УДК 811.161.2'37

А. Є. Іншаков

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛІРНОЇ ЛЕКСИКИ В МОВОЗНАВСТВІ

Іншаков А. Є. Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві.

Ціла низка спірних питань, які точаться навколо кольоративів, є причиною того, що назви кольору протягом кількох останніх десятиліть стали предметом постійного зацікавлення лінгвістів, які досліджують проблему семантики. У статті розглянуто теоретичні засади дослідження кольороназв в українській мові, східнослов'янському мовознавстві. Подано різні аспекти класифікації й аналізу кольоративів.

Ключові слова: кольоратив, кольороназва, кольорит, семантика, лексема, тематична група.

Иншаков А. Е. Теоретические основы исследования цветовой лексики в языкознании.

Цельный ряд спорных вопросов, которые ведутся вокруг колоративов, являются причиной того, что наименования цвета на протяжении нескольких последних десятилетий стали предметом постоянной заинтересованности лингвистов, исследующих проблему семантики. В статье рассматриваются теоретические основы исследования

цветонаименований в українском языкe, вoстoчнoслaв'янськoм языкoзнaннi. Пpедстaвлeнi рaзлiчнi аспeктu клaсифiкaцiї i aнaлiзa кoлoрaтивoв.

Ключевые слова: кoлoрaтив, цвeтoнaимeнoвaннe, кoлoрит, сeмaнтикa, лeксeмa, тeмaтичeскaя гpуппa.

Inshakov A. The theoretical bases of the study of color lexicon in linguistics.

A number of controversial issues that revolve around *kolorativov*, are the reason that the names of colors over the last few decades have been the subject of constant interest of linguists who study the problem of semantics. The paper discusses the theoretical basis of the research *tsvetonaimenovany* in Ukrainian language, East Slavic linguistics. Various aspects of classification and analysis *kolorativov*.

Key words: *kolorativ*, *tsvetonaimenovanie*, the color, the semantics of token, the theme group.

Питання історії становлення окремих тематичних груп лексики на різних етапах розвитку мови постійно привертають увагу мовознавців. Останні 30–50 років у східнослов'янському мовознавстві значно посилюється інтерес лінгвістів до кольоронайменувань. Автори досліджують історію кольороназв, процес формування їхніх груп, склад у різні періоди розвитку мови, визначають співвіднесеність кожного найменування кольору з предметом-еталоном. Такі знання необхідні, бо на них базуються сучасні теорії вивчення кольороназв.

Основою для виникнення назв *кольоратив*, *кольористична лексика* стали терміни *колір*, *кольорит*, використані в живописі. Зокрема, термін *кольорит* містить у собі значення цілісного, сукупного взаємозв'язку кольорів для впливу на емоційно-чуттєву сферу пізнання людиною світу [10, с. 67]. У мовознавчій літературі існує проблема уніфікації мовознавчих термінів і наводяться такі слова: *кольороназва*, *назва кольору*, *кольоропозначення*, *колірний термін*, *ім'я кольору*, *кольоронайменування*, *колірний прикметник*, *кольоратив*, *кольоронім*, *колірний епітет*, *кольористична лексика*, *оказіоналізм-хроматонім*, *хроматизм* тощо (І. Ковальська, І. Бабій, А. Критенко, Б. Берлін та П. Кей, М. Чікало, О. Кучерук, С. Циганова, А. Швець, О. Паливода та ін.). Семантична структура назв кольору перебуває в русі, ускладнюється іншим змістом. Джерелами виникнення кольороназв є полісемія (використання назв предметів, об'єктів природи з певним забарвленням для утворення нових назв кольору); лексико-морфологічні засоби (складні слова, спеціальні слова для передачі відтінків); запозичення.

При розгляді питання сутності кольоронамінації вчені поділяють різні думки. Так, Е. Сепір, Б. Уорф [14] запропонували гіпотезу лінгвальної відносності, що виникла в США. Цю теорію спростовують Б. Берлін і П. Кей, які дійшли висновку, що процес виникнення й розвитку кольороназв у різних мовах є своєрідною лінгвістичною універсалією. Їхня монографія стала першим систематичним описом лексичної групи слів. Учені вивчали етимологію кольору й описали свої міркування в праці «Основні колірні

терміни» [13, с. 28–29]. Лінгвісти зробили висновок, що 95 % кольорів походять від назв предметів і лише 5 % не мають чіткої етимології. На думку авторів, основною одиницею кольоропозначень є базовий колірний термін (*basic color terms*), кількість їх обмежена, колір характеризують ознаки: відтінок, яскравість, насиченість. Проте, теорія універсалізму не знайшла однозначного схвалення серед науковців (А. Вежбицька, Ю. Апресян, А. Михайлова), які висували аргументи щодо спростування теорії, бо різні етноси уявляють колірну картину світу по-своєму і кількість кольоративів у різних мовах відмінна. Серед мовознавців немає єдиного погляду щодо того, які саме лексичні одиниці відносити до групи кольороназв. Ми поділяємо твердження Р. Фрумкіної та А. Василевича, що «слова на зразок *сяючий, тьмянний, яскравий, блискучий, кольоровий* не є іменем кольору», «виглядають досить прийнятно у функції модифікаторів, проте, коли вони вживаються самостійно, не виражають ніяких окремих відтінків кольору» [1].

Одноставної думки щодо розподілу кольорового спектру не існує. Немає визначеності й у системах кольоропозначень сучасних європейських мов. У східнослов'янському мовознавстві традиційно визначають одинадцять термінів-кольоропозначень: *білий, чорний, червоний, синій, жовтий, коричневий, сірий, зелений, фіолетовий, рожевий* і *помаранчевий*, які закріпилися як основні складові колірної номенклатури української мови. Усталеними є погляди про поділ кольоронайменувань на дві групи: хроматичні, утворені через синтез трьох основних кольорів: *жовтого, синього* й *червоного*, та ахроматичні: *чорний, білий, сірий*. За походженням лінгвісти визначають назви кольорів первинні, що не співвідносяться в сучасній мові з іменниками-референтами, означають абстрактні колірні якості – *жовтий, зелений, червоний* (їхнє походження розкривається за допомогою етимологічного аналізу), та вторинні, утворені за колірною подібністю до предметів і явищ навколишнього світу (*багряний, рожевий*) [8]. Лексико-семантичне поле кольоративів складається з ядра (первинний шар лексики – пряма номінація, співвідносний із хроматичним і ахроматичним спектрами) й периферії – вторинні номінації кольорів, композити, фразеологізми. Розмаїття кольорів, яке сприймається нашою зоровою системою, називають «кольоровим простором», «кольоровим спектром» тощо.

Кольоронайменування перебувають у колі посиленої уваги науковців також із позиції їх семантичного навантаження. Зокрема, у роботі «Семантичний обсяг назв основних кольорів» Н. Кухар наголошує, що найбільше семантичне навантаження мають лексеми *білий, чорний, червоний, синій, зелений*. Наприклад, семантична група *чорного* кольору може бути представлена поняттями *сажа, вугілля; неосвітлений сяйвом, непроглядний; густий, темний* (про хмару, воду, дим); *огорнутий, оповитий* темрявою, *похмурий; темноволосяй, чорнявий; темношкірий* (як ознака раси); *брудний, покритий брудом* [11].

Заслужують на увагу розвідки І. Герасименко, яка розглядає кольори *сірий, сивий, сизий* у складі російських ідіом, щоб розкрити їх глибинну етнокультурну інформацію. Автор спирається на розповсюджену останнім часом ідею про зародження людської історії в північній частині земної кулі в умовах «чорно-білого» року, певна частина якого була огорнута полярною ніччю. Ад'єктиви *сірий, сивий, сизий* мають подібну семантику, називаючи близькі за спектром кольори. Проте розглядувані лексеми відрізняються тим, яку ділянку сірого кольору вони характеризують (світлу чи темну). Аналізуючи етимологію лексем, мовознавець підсумовує, що ці кольори – семантично багатшарові концепти, які початково мали значення темного кольору, тому й використовуються в складі ідіом для передачі негативних конотацій. Слова зі спільним значенням «сірий» діахронічно орієнтовані на ідею темряви. Через природну смислову еволюцію часто одні й ті ж кольоративи позначають «темне» чи «світле» [3, с. 79].

Науковець розглядає семіотику кольору в російській мові, зокрема функціональну семантику кольоратива «*жовтий*» на матеріалі давньоруських і фольклорних текстів. В архаїчних текстах лексема мала неоднорідну семантику, сполучаючи значення «темний» і «світлий», що автор доводить етимологічним матеріалом, аналізом давніх текстів. Мовознавець робить висновок, що розглядуваний кольоратив має глибинний номінативний смисл, передає власне кольорову ознаку і є лексемою, через яку реалізується ідея темряви й світла [4].

Кольороназви досліджувалися мовознавцями в різних аспектах. Зокрема, тематичні зв'язки слів, роль тематичних словесних груп у системі лексики аналізує А. Критенко. Мовознавець розглядає семантичну структуру кольоронайменувань в українській мові, виокремлюючи слова першого порядку (непохідні назви) типу *синій, сірий, зелений*, які становлять основу (ядро) всієї лексико-семантичної категорії назв кольорів, і лексеми другого порядку (*білявий, червонястий* і подібні), що семантично об'єднуються навколо перших. Слова другої групи точніше визначають кольори, відтінки, потреба в них зростає із розвитком науки, техніки, промисловості.

Категорія назв кольору в історії української мови зазнала істотних змін: деякі назви втрачалися, витіснялись із ужитку, переходили до неосновних, навпаки, до основних перейшли назви кольору *вишневий, жовтогарячий, фіолетовий*. Назви мастей тварин (окрема, розвинена група в системі назв кольору) скорочуються кількісно, утрачають продуктивність.

Учений наголошує на необхідності дослідження лексем на позначення кольору в аспекті діахронії, проте зосереджується на синхронії – описі, аналізі діючої системи.

Серед іменників кольору розрізняються такі, що означають колір незалежно від предметів-носіїв кольору, виводяться від відповідних прикметників кольору – *блакить, синява, жовтизна, зелень*, та іменники,

які позначають колір через конкретний кольоровий предмет і слугують основою для утворення прикметників кольору – невластиві іменники кольору: *янтар, бірюза, рубін, ізумруд, глина, сніг, віск* тощо. Ці іменники – невичерпне джерело кольорової образності для майстрів слова. Значення кольоровості в них другорядне, основне – предметне значення; вони належать до інших тематичних груп – назв предметів, явищ природи, металів, мінералів, квітів, тварин, у тематичну групу кольорів вони потрапляють периферією своєї семантики.

Полісемія пов'язана з тим, що центральною частиною семантики слово належить до однієї тематичної групи, а периферійними значеннями – до інших. Омонімія пов'язана з розривом значень слів, лексема належить до різних тематичних груп на правах основних членів: *чорнь* «чорні нитки, чорна одежа», «простолуддя, натовп», «чорний колір» або *блізна* «спідній одяг» і *блізна́* «білий колір» з диференціацією акцентуації.

Від назв кольорів можливе утворення мотивованих назв-невластивих назв кольорів – *жовток, білило, синець, червінець*. Номен білий не несе кольорової ознаки в сполуках: *білий віри* «неримований вірш», *біла гарячка* «гострий стан нервової хвороби у п'яниць», *біла книга* «книга офіційних документів» та ін. Утрата кольоровості у назв кольору відбувається у фразеологічних сполученнях. Автор аналізує зміну семантики слів *білий, червоний* у сполуках та утворення омонімів. Дослідник наводить приклади передачі червоного кольору, його відповідних значень, подає коротку історію російських слів *червєлений* і *красный* [9, с. 97–111].

О. Дзівак ґрунтовно досліджує лексико-семантичні структури назв кольорів у сучасній українській мові, виходячи з того, що кольори, які існують у природі, становлять тривимірну систему, тобто кожен колір може змінюватися в трьох напрямках: за колірним тоном, насиченістю і яскравістю (на це вказують, наприклад, дослідники А. Вовк, С. Кравков, Ф. Шемякін). Для конкретного кольору потенційно можливий цілий ряд назв, у яких кожна лексема підкреслює окремий бік одного спільного змістового поняття, наприклад, *червоний, багрянний, бордовий, рожевий*.

Подібну групу слів, що об'єднана на підставі загальної значеннєвої співвіднесеності і яка тим чи тим ступенем повноти передає один колір, дослідник визначає як синонімічний ряд, мікросистему, що має визначену внутрішню структуру. За ступенем сполучуваності автор виокремлює три групи назв кольорів: 1) із максимально широким асоціативним полем (*білий, жовтий, синій*); 2) із середнім асоціативним полем (*блакитний, рожевий, фіолетовий*); 3) із мінімальним асоціативним полем (авторські неологізми) [5, с. 30].

Іншою проблемою, пов'язаною з кольоропозначеннями, є особливості їхнього стилістичного функціонування в мікро- та макротекстах, а також у який спосіб здійснює вплив виконувана ними функція на семантику самого кольоратива. Глибокий аналіз цього лінгвістичного аспекта засвідчує

І. Ковальська. Науковець зазначає, що «семантична структура кольороназв у різних функціях видозмінюється від абсолютного переважаючого денотативного значення до його згасання й переходу на передній план конотативних компонентів». З іншого боку, вона стверджує, що «слід урахувувати особливості семантики кольороназви: архісема колірної ознаки зберігається навіть тоді, коли під впливом функції актуалізуються емоційні та оцінні семи» [7, с. 68].

Л. Довбня піддає аналізу лексико-семантичні зміни прикметників на позначення назв основних кольорів в українській та російській мовах [6]. Результати семантичної трансформації розглядуваних лексем дають автору підстави стверджувати, що індоєвропейське значення вони змінюють до праслов'янського періоду, воно ж успадковане сучасними мовними системами як основне. До творення периферійних семем призводять метафоричні, метонімічні відношення, результатом яких є полісемія. Семантичні зміни можуть зумовлювати розвиток й оцінних конотацій.

До периферії лексико-семантичного поля кольоративів відносимо кольоропозначення, що входять до складу фразем-частин фразеології – шару лексичного складу мови, у якому закодована інформація про історію, побут, характер народу.

Кольоративи у фразеології розкривають національні, культурні компоненти мови, передають менталітет народу, відтворюють фрагменти картини світу, специфічні для певної лінгвокультурної спільноти.

Окремі фрагменти колірної картини світу були досліджені детально: роботи А. Брагіної, А. Василевич, Н. Туревич (склад кольоропозначень та їх семантична структура). Л. Качева, А. Панкратова, С. Соловійов присвятили увагу дослідженням стилістичних функцій кольоропозначень. Натомість А. Василевич, Р. Фрумкіна займалися розробкою питання психолінгвістичного аспекта кольору. В. Гак, В. Максимович, В. Юрик проводили зіставний аналіз кольоропозначень. Значний внесок у розвиток теорії колірної картини світу внесли дослідження й інших учених (Адамсон, Кей, Пом).

А. Михайлова у статті «Розуміння «кольору» як лексико-семантичного класифікатора» зазначає, що підходів та розумінь у вирішенні питання, пов'язаного з описанням семантики «світу кольору», дійсно безліч. Однак дослідниця порушує досить цікаву проблему щодо принципів ідентифікації певної лексеми як кольоратива: «Лінгвісти, які вивчають лексеми на позначення кольору, зазвичай не задаються питанням: який саме прикметник є кольороназвою, а який – просто передає ті чи ті властивості об'єкта, що сприймаються лишень через зір» [12, с. 44]. Водночас, виокремлення певного слова, як кольоратива, є досить відносним. Над цією ж проблематикою працював у своїх дослідженнях і Ю. Апресян.

Аналогічної думки дотримується й А. Вежбицька: «Кольорових універсалій бути не може, адже категорія «колір» не є універсальною» [2].

Кольороназви привертають увагу й мовознавців у галузі когнітивної

семантики. Ґрунтовне дослідження цього аспекту подано в роботі А. Вежбицької «Обозначения цвета и универсалий зрительного восприятия». За мету поставлено завдання опису мовних концептів кольору, обґрунтовано необхідність уведення до семантичного аналізу таких концептів основного пункту їх референтної віднесеності, тобто врахування стійких асоціативних зв'язків між концептом кольору та його «еталонним» носієм – прототипом. Так, А. Вежбицька звертає увагу на здатність кольоративів викликати певні асоціації, «малювати» у свідомості реципієнта прототип, автохтонний образ. Ілюструючи це твердження, дослідниця наводить три кольори: *синій, зелений, червоний*. Для позначень кольорів *синьої* частини фізичного спектру таким прототипом є небо. Для позначень *зеленого* – рослинність; для *червоного* – вогонь та кров тощо. Науковець твердить, що сприйняття кольору пов'язано з певними «універсальними елементами людського досвіду», які концептуалізуються в різних мовах. Таким чином, А. Вежбицька підкреслює етно-національну індивідуальність у сприйнятті, виокремленні та семантичному наповненні прикметників на позначення кольорів.

Підсумовуючи викладене, зазначимо: ціла низка спірних питань, які точаться навколо кольоративів, є причиною того, що назви кольору протягом кількох останніх десятиліть є предметом постійного зацікавлення лінгвістів, які досліджують проблему семантики. Саме цей шар лексики виявився придатним для досліджень у галузі семантичної типології мов, у виявленні національно-специфічних рис мовних моделей світу тощо.

Література

1. Василевич А. П. Цвет и названия цвета в русском языке / Под общ. ред. А. П. Василевича / Василевич А. П., Кузнецова С. Н., Мищенко С. С. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 216 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание ; [пер. с англ. ; Отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой] / Анна Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Герасименко И. А. Семантическая характеристика цветообозначений серый, седой, сивый, сизый как составляющих фразеологических единиц / Ирина Анатольевна Герасименко // Культура народов Причерноморья. – 2006. – Т. 1. – № 82. – С. 77–80.
4. Герасименко И. А. Функциональная семантика колоратива желтый (на материале древнерусских и фольклорных текстов) / Ирина Анатольевна Герасименко // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2006. – Вип. XI. – С. 60–68.
5. Дзівак О. М. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові / О. М. Дзівак // Українське мовознавство : Міжвідомчий наук. зб. – К., 1975. – Вип. 3. – С. 25–31.
6. Довбня Л. Лексико-семантичні зміни прикметників на позначення назв основних кольорів в українській та російській мовах / Людмила Довбня // Наукові записки : Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 35. – С. 80–86.
7. Ковальська І. Особливості відтворення стилістичної семантики колірних лексем у перекладі (на матеріалі української та англійської мов) / Ірина Ковальська // Мовознавство. – 1999. – № 4 – 5. – С. 67–70.
8. Крижанська О. Яким буває червоне (символічні кольороназви в українській мові) / О. Крижанська // Українська мова і література в школі. – 2001. – № 2. – С. 22–25.

9. Критенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові / Афанасій Петрович Критенко // Славістичний збірник. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 97–111.
10. Культурологія : українська та зарубіжна культура : [навч. посібник] / М. М. Закович, І. Я. Зязюн та ін. – К. : Знання, 2004. – 567 с.
11. Кухар Н. І. Семантичний обсяг назв основних кольорів / Ніна Іванівна Кухар // Придніпровський вісник. – 2000. – Вип. 13. – С. 43–50.
12. Михайлова Т. А. Понятие «цвета» как лексико-семантического квалификатора (к уточнению семантики древнеирландского *gel*) / Татьяна Андреевна Михайлова // Вестник МГУ : Серия : Филология. – 2003. – № 5. – С. 43–53.
13. Berlin B., Kay P. Basic colour terms : their universality and evolution. Berkley and Los Angeles, California : University of California Press, 1969. – P. 210.
14. Worf B. The Phonetic Value of Certain Characters in Maya Writing / Benjamin Lee Whorf. – Cambridge, 1933. – P. 91–96.

УДК 811.161.2:373.611

І. Є. Іншакова

СЛОВОТВІРНІ ГНІЗДА ОДОРАТИВІВ У XVII СТОЛІТТІ (ЗА СЛОВНИКОМ «ЛЕКСИКОН СЛАВЕНО-ЛАТИНСЬКИЙ» Є. СЛАВИНЕЦЬКОГО ТА А. КОРЕЦЬКОГО-САТАНОВСЬКОГО)

Иншакова И. Е. Словоотвірні гнізда одоративів у XVII столітті (за словником «Лексикон славно-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського).

Дослідження історії лексичного складу української мови неможливе без з'ясування історії окремих семантичних груп. Аналіз словоотвірних гнізд із одоративними коренями (за словником «Лексикон славно-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського) репрезентує лексику запаху в українській мові XVII ст.

Ключові слова: запах, одоративна лексика, похідні, корінь, лексема, дериват, синоніми, префіксoid.

Иншакова И. Е. Словообразовательные гнезда одоративов в XVII столетии (в словаре «Лексикон славно-латинский» Е. Славинетского и А. Коретского-Сатановского).

Исследование истории лексического состава украинского языка невозможно без выяснения истории отдельных семантических групп. Анализ словообразовательных гнезд с одоративными корнями (в словаре «Лексикон славно-латинский» Е. Славинетского и А. Коретского-Сатановского) представляет лексику запаха в украинском языке XVII в.

Ключевые слова: запах, одоративная лексика, производные, корень, лексема, дериват, синонимы, префиксoid.

Inshakova I. Examined. Wordbuilding odorativov nest in the XVII century (in the dictionary «Latin Lexicon of Glory» Slavivetsky E. and A. Koretsky-Satanovsky).

Study of the history of lexical structure of Ukrainian language is impossible without finding out the history of some semantic groups. Analysis of the word-building nests with odorativnymi roots (in the dictionary «Latin Lexicon of Glory» Slavivetsky E. and A. Koretsky-Satanovsky) is the smell in the vocabulary of Ukrainian language in the seventeenth century.

Key words: smell odorativnaya vocabulary, derivatives, root, token derivative, synonyms, prefixoid.

У 50-60 рр. XVI ст. в Україні активізуються реформаційні рухи, упроваджуються адміністративні реформи. Це час козацьких повстань, доба реформ релігійного життя, формування нових громадських структур (братств), нових типів навчальних закладів.

Цей період недостатньо вивчений через розпорошеність українських джерел, відсутність фундаментальних праць із дібраним, лексикографічно опрацьованим матеріалом.

Латинська мова була знярядям освіти, мала величезне суспільне значення в умовах шляхетської Речі Посполитої. У II пол. XVI ст. більшість українських земель опинилась під владою Польщі, де латинь була мовою державних установ, церкви й школи; поступово вона проникала в Україну й Білорусію, виконуючи інколи функцію літературної мови. Латинська лексика проникала в стару українську літературну мову через посередництво польської, а потім безпосередньо в XVII ст. після введення її в навчальні курси братських шкіл в Україні.

XVII ст. цікаве з історичного погляду, характеризується утворенням націй, відбуваються значні зміни в політичному, економічному, культурному житті.

У XVI–XVII ст. започатковуються лексикографічні описи церковнослов'янської мови із перекладним україномовним матеріалом; з'являються граматики для братських шкіл; розвивається церковно-релігійна публіцистика полемічного характеру, церковнослов'янська мова функціонує в драматичних творах, в інтермедіях уживається стилізована народна мова. Українська мова витісняє польську, латинську в політико-адміністративному, судовому лексиконах. Доба козаччини позначена вдосконаленням жанрової специфіки офіційно-ділового стилю, помітними є запозичення із західноєвропейських мов, збільшується частка церковнослов'янзмів у різностильових пам'ятках.

Жанрова, різностильова розмаїтість писемних пам'яток XVI–XVIII ст. сприяла активному поповненню лексико-семантичних груп (ЛСГ), зокрема одоративів, новими словами-дериватами, запозиченнями. Досить уживані складні слова, які містять указівку на запах.

Пам'ятки цього періоду дають значний матеріал для історії української лексики. Слід зазначити, що часто контексти не дозволяють чітко встановити значення слів-одоративів, а це спричиняє труднощі в доборі, аналізі матеріалу. Цим і зумовлена актуальність нашої статті.

Найбільше одоративної лексики у словнику «Лексикон славено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського репрезентовано із коренем *смерд-* та його варіантами. Серед похідних переважають префіксальні дієслова та їх форми: *посмрадити* (СлЛекс с. 226) (далі в роботі приклади подаються за джерелом: див. список літератури, у дужках вказуємо лише сторінку), *сме(р)дѣти* (с. 71), *сме(р)жу* (с. 287, 191, 200), *посмраждаю* (с. 128, 134), *исмражаю* (с. 199). Зафіксовані лексеми

засвідчують фонетичні зміни – чергування приголосних. Дієприкметникова форма *сме(р)дящи(й)* (с. 267, 212) може вступати в синонімічні зв'язки: *пригнули(й)*, *сме(р)дящи(й)* (с. 344). Менше у словнику виявлено іменників: *по(с)мраждєніє* (с. 260), *смадь* (с. 129, 200, 297, 339), *сме(р)доха* (с. 122) «блошица, клоп», можливі синонімічні зв'язки: *смадь*, *согнитує* (с. 344). Поодинокі трапляються прикметники: *смадни(й)* (с. 339), *присмадни(й)* (с. 339) та прислівники: *смадно* (с. 339). Серед складних дериватів переважають похідні іменники та прикметники: *устосмадиє* (с. 297), *злосмадиє* (с. 200, 212), *козлосма(д)ни(й)* (с. 218), *козлосмадни* (с. 400), *злосма(д)ни(й)* (с. 304), *злосма(д)ни(й)* (с. 200). У складених назвах зафіксовано чергування голосних у корені: *смадь жупе(л)ни(й)* (с. 267), *ш(т) печеного мяса смро(д)*, *воня* (с. 280).

Із коренем **кад-** серед фактичного матеріалу розгляданого словника переважають суфіксальні іменники жіночого та середнього родів. Наприклад: *кади(л)ница* (с. 398, 406), *кадило* (с. 379, 387, 398, 406), *кади(л)це* (с. 406), *кадєніє* (с. 387), безафіксний іменник *ка(д)* (с. 170). Дієслова та їх форми часто засвідчують фонетичні зміни – чергування приголосних: *кажу* (с. 387), *кадящи(й)* (с. 387), *кажду* (с. 188). Прикметники представлені суфіксальними похідними: *кади(л)ни(й)* (с. 406), *ка(д)ны(й)* (с. 170). Поодинокі функціонують складні деривати: *кадилоно(с)ни(й)* (с. 406), *кадилопродавца* (с. 405), розглядані похідні виступають у складених назвах: *кади(л)ни(й) камен(ь)* (с. 254), *кадило палящи(й)* (с. 406), *кадило собирающи(й)* (с. 406), *кадило трава* (с. 398).

Серед похідних із коренем **вон-** небагато дієслів, прикметників, іменників: *воня* (с. 188, 201, 286, 310), *во(н)ни(й)* (с. 289), *воня* (с. 201). Словник фіксує синонімічні ряди: *воняю, ухаю* (с. 291); *во(н)ни(й)*, *шбоняєми(й)* (с. 291); *воня, уханіє* (с. 289). Значно більше виявлено складних слів та складених назв із розглядуваним коренем. У складних дериватах переважають похідні прикметники та іменники із префіксоїдом благо-: *блгово(н)ны(й)* (с. 92), *блговонна* (с. 163), *блговоніє* (с. 201). Побутовали того часу й синоніми: *во(н)нозєлія, аромата* (с. 289). Фактичний матеріал репрезентує близько 10 складених назв: *смола во(н)ная* (с. 277), *пово(й) во(н)ны(й)* (с. 127). Префіксоїд благо- є типовим елементом і у складених назвах: *блгово(н)ная трава* (с. 250), *комоница блгово(н)ная* (с. 267), *груши блгово(н)ний* (с. 276), *блговоніє врачєское* (с. 314). Лексема може входити до синонімічних чи уточнюючих сполук: *мако воняю, шбоняю* (с. 384), *дрєво во(н)ное, со(с)на* (с. 381), *ш(т) печеного мяса смро(д)*, *воня* (с. 280).

У словнику виявлено близько двох десятків дериватів із коренем **дим-**. Різні відтінки передають префіксальні морфеми в дієсловах: *раздимаю* (с. 164), *поддимаю* (с. 387), *нади(м)ляю, ди(м)лю* (с. 401), *шди(м)ляю, ди(м)лю* (с. 236). Спостерігаємо на прикладах чергування приголосних

губний / губний +л: *димю* (с. 204), *димлюся* (с. 204). Іменникові та прикметникові похідні – переважно суфіксальні утворення: *ди(м)никъ* (с. 46, 406), *ди(м)ни(й)* (с. 204, 406), поодинокі префіксально-суфіксальні деривати: *поды(м)ное* (с. 129). Подибуємо синонімічні пари, наприклад: *ди(м)*, *курєніє* (с. 406); *не ды(м)ны(й) ме(д)* (с. 64), *бе(з)ды(м)ны(й)* (с. 64). Виявлено по одному прикладу непохідного іменника *ды(м)* (с. 111) та складного композита – *дымово(л)хвованіє* (с. 111).

За походженням дієслово *ухати* «нюхати; пахнути»; – р. *ухать* (у благоухать), болг. *въх* «запах», *въхав* «пахучий, духмяний, запашний», слн. *vóhati* «пахнути», р.-цсл. *оухати* «тс.»; – псл. **Qxati*, утворення якого пояснюється впливом *duxati* «дихати, дуги»; розглядається як споріднене з псл. **vonja* (< **onja*) «запах», від якого походить псл. *vonjati*, укр. *воняти* (ЕСУМ VI 54). Похідних лексем від дієслова *ухати* < *Qxati* небагато – кілька дієслів, один прикметник та іменники: *уха(н)ни(й)* (с. 291), *убуханіє* (с. 289). Часто фактичний матеріал репрезентує синонімічні утворення, наприклад: *убоняю*, *убухаю* (с. 289); *убухате(л)*, *убоняюци(й)* (с. 289). Особливістю складних композитів – дієслів, прикметників є наявність префіксоїда благо-: *неблгоуха(н)ни(й)*, *блгоухаю* (с. 238), *блгоуха(н)* (с. 80), *блгоуха(н)ни(й)* (с. 205). Те ж саме стосується і складених назв: *кутина блгоухан(н)ая* (с. 244), *смола блгоухан(н)ая* (с. 248), *блгоуханія ро(д)* (с. 215).

Із подібними значеннями в розглядуваному словнику зафіксовані похідні (більше десяти) – варіанти поданих вище дієслів та іменників: *обонвати*, *обонваю* «нюхати»; *обонник* «одне із п'яти відчуттів – здатність відчувати запах», «запах, пахощі» (див. етимологію лексеми за словниками: *обоняние*, *обонять*, д.-р., ст.-сл. *обонти* (Ф III 105); *обоняние* «здатність сприймати та розрізнявати запахи». Порівняйте синонімічні пари з поданими вище дериватами: *убоняю*, *убухаю* (с. 289), *убухате(л)*, *убоняюци(й)* (с. 289), *мако воняю*, *убоняю* (с. 384), *во(н)ни(й)*, *убоняєми(й)* (с. 291). Усі виявлені похідні – суфіксальні утворення: *убоняю* (с. 291), *убонянь* (с. 291), *убонєніє* (с. 291).

Слів із коренем *кур-* небагато. Це суфіксальні іменники, прикметники: *курєніє* (с. 406), синонімічні деривати *курєніє*, *курява* (с. 336), *куряви(й)*, *ку(р)ни(й)* (с. 406), складена назва *курєніє сухое* (с. 188), синонімічні дієслова першої особи: *куру*, *кажу* (с. 406). Останній приклад має відхилення в чергуванні приголосних у корені (сучасні корелятивні пари казати – кажу), проте залучення до синонімічної пари з дієсловом *куру*, *мабуть*, передбачає дієслівну форму від слова *кадити*.

До п'яти похідних фіксує словник від дієслова *гнити* та іменника *аромат*. Серед одоративів деривати від дієслова *гнити* у структурі мають префікси (со-, при-): *гнію*, *согниваю* (с. 133), *пригнили(й)*, *сме(р)дяци(й)* (с. 344), *смадь*, *согнитіє* (с. 344). Незначна кількість фактичного матеріалу подана синонімічними парами дієслів та іменників. Із коренем *аромат-* виявлено

іменники, прикметники: *ароматы* (с. 92), *арома(т)ная* (с. 176), складний дериват *ароматопродате(л)* (с. 92), синоніми *во(н)нозелья, аромата* (с. 289).

Розглядуваного періоду функціонували поодинокі номени запаху з іншими коренями. Наприклад: суфіксальний іменник *дихавица* (с. 172), прикметник із множинною мотивацією *безчадни(й)* (с. 225).

«Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського другий том фіксує у п'ять разів менше одоративів (23 слова). Більше десяти номенів повторюються із попереднього словника. Наприклад, суфіксальні, нульсуфіксальні іменники: *кадило* (СлавКор с. 456) (далі приклади подаються за джерелом: див. у списку літератури, у дужках зазначаємо лише сторінку), *курєніє* (с. 461), *посмраженіє* (с. 488), *вбоняніє* (с. 530), *кадь* (с. 456); дієслова та їх форми: *благоухаю* (с. 428), *воняю* (с. 435), *смердящий* (с. 508), *вбоняю* (с. 530); у дієсловах наявні чергування приголосних: *посмражаю* (с. 488); одиничний складний прикметник *благоуханный* (с. 428). Функціонують у розглядуваному словнику й інші нові похідні. Це переважно суфіксальні іменники: *вонєніє* (с. 435), *гношце* (с. 439), *гноєніє* (с. 439), *каженіє* (с. 456) (наявне чергування приголосних у корені), *подкурєніє* (с. 484), *благоуханіє* (с. 428), *воня* (с. 435); незначна кількість дієслів та їх форм: *курится* (с. 461), *подкурюю* (с. 484), *прегорѣлый* (с. 491), *смердю* (с. 508) (відсутнє чергування приголосних у корені).

Отже, пам'ятки XVII століття свідчать про інтерес до запаху. Лексико-семантична група одоративів активно поповнюється новими словами-дериватами. Зокрема, «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського перший том засвідчує 113 номенів, другий том – 23. Виявлено похідних за продуктивністю із коренем *смерд-* – 35, *кад-* – 23, *вон-* – 22, *дим-* – 16, *ухан-* – 12, *обонян-* – 12, *кур-* – 11, менш продуктивні гнізда із коренями *гн-* – 6, *аромат-* – 4, поодинокі приклади із коренями *дих-*, *гор-*, *чад-*. Досить уживані складні слова, які містять указівку на запах. Словник часто фіксує синонімічні ряди одоративів.

Перелік умовних скорочень використаних джерел

- Сл.Лекс** Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинський // Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. Німчук В. В. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 58–418.
- СлавКор** Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинський // Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. Німчук В. В. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 423–541.

ЧАСТИНОМОВНИЙ СТАТУС НЕВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Кавера Н. В. Частининомовний статус невідмінюваних слів у сучасному мовознавстві.

У статті розкрито дискусійність проблеми частининомовного статусу невідмінюваних слів зі значенням стану в сучасному мовознавстві, проаналізовано різні концепції встановлення їхньої морфологічної природи, з'ясовано термінологію найменування таких слів.

Ключові слова: предикативний прислівник, невідмінюване слово, аналітичне дієслово, предикат стану.

Кавера Н. В. Лингвистический статус несклоняемых слов в современном языкознании.

В статье раскрыта дискуссионность проблемы лингвистического статуса несклоняемых слов с семантикой состояния в современном языкознании, проанализированы разные концепции определения их морфологической природы, установлена терминология наименования таких слов.

Ключевые слова: предикативное наречие, несклоняемое слово, аналитический глагол, предикат состояния.

Kavera N. V. Morphological status of indeclinable words in modern linguistics.

The article focuses on the debatable problem of morphological status of the indeclinable words with stative meaning in modern linguistics. Different conceptions of defining their morphological nature are analyzed. Terminology for classifying these words is found out.

Key words: predicative adverb, indeclinable word, analytical verb, predicate of state.

У сучасному мовознавстві досі немає загальноприйнятої думки про частининомовну природу невідмінюваних слів із семантикою стану, а також єдиної термінології щодо їх найменування. Одна група вчених [23; 12; 2; 9; 14; 8; 6] виділила їх в окрему частину мови і кваліфікувала як «слова категорії стану» [2, с. 334; 12, с. 279; 14, с. 56], «предикативи» [9, с. 359], «безособово-предикативні слова» [5, с. 278], «станівник» [6, с. 237].

Думку про частининомовний статус невідмінюваних слів на позначення фізичного, психічного, інтелектуального стану особи та станів довкілля в російському мовознавстві вперше висловив Л.В. Щерба у статті «О частях речи в русском языке» (1928) [23, с. 74–76]. Він уважав, що ці слова в поєднанні зі зв'язкою не є ні повними прикметниками, ні іменниками в називному відмінку. Вони виражені або незмінюваною формою (*холодно, тепло*), або формою іменника з прийменником (*без пам'яті*), або формами з родовими закінченнями: нуль для чоловічого роду, **-а** для жіночого роду (*пора*), **-о, -е**, (*искренне*) для середнього роду, або формою іменника в орудному відмінку (*замужем*) [23, с. 75–76].

Учення про нову частину мови, що активно розвивається в російській

мові, або слова категорії стану, розвинув В. В. Виноградов. З приводу цієї частини мови він писав: «Причиною розвитку та поширення категорії стану є суперечності між морфологічними та синтаксичними функціями імен. Морфологічно та семантично ім'я протиставляється дієслову, а синтаксично ім'я також може бути присудком, як і дієслово. Однак ім'я в російській мові не може набути основних семантичних властивостей дієслова, навіть якщо воно вживається тільки як присудок. Тому в системі мови виникає граматична та семантична диференціація між формами дій, процесів, що відбуваються в часі та мають мінливі й різноманітні відтінки просторово-часового характеру... та між формами якісних станів, у яких опиняються особи та предмети чи особи з предметами. Проте, звісно, складна і тонко розвинена система дієслова з його категоріями особи, часу та дівідмінювання, з його різноманітними формами керування повинна була здійснити величезний організаційний вплив на нову категорію стану» [2, с. 334]. За його визначенням, до слів категорії стану належать «невідмінювано-іменні та прислівникові слова, що мають форми часу (для минулого та майбутнього часу аналітичні, утворені за допомогою приєднання відповідних форм зв'язки *бути*) і вживаються тільки у функції присудка... Природно, що і значення предмета, й ознаки чи ознако-обставинні відношення абсолютно є чужими для категорії стану. Слова, що належать до категорії стану, виражають «недійовий» стан, який може уявлятися безособово (*досадно, соромно*) або належати тій чи тій особі як суб'єктові, що перебуває в цьому стані» [2, с. 332].

І. І. Мещанінов, визнаючи слова категорії стану як особливу частину мови, як особливий пласт слів, уводить до її складу тільки нечленні форми прикметників і короткі форми дієприкметників активного стану, вилучаючи з неї безособово-предикативні слова на *-о* [12, с. 279].

О. В. Ісаченко відзначає наявність в російській мові особливого граматичного класу слів, що виконують тільки функцію присудка, відірвались від своїх основних парадигм та набули особливих форм часу. Він розширює «категорію стану» до поняття «предикатива», зарахувавши до цього лексико-граматичного розряду слів не тільки модальні предикативи (*надо, можно, нельзя, (я) должен, (я) намерен*), іменникові предикативи (*пора, жаль*), предикативи стану і чуттєвого сприймання (*стыдно, весело, видно*), а й займенникові предикативи (*никого, ничего, некогда*) та предикативи наявності чого-небудь (*есть, нет*) [9, с. 358–362].

Усі згадані слова, справді, є предикативами, на думку М. С. Поспелова, оскільки їм властива синтаксична функція присудка, проте вони не утворюють особливої частини мови, бо з огляду на граматичне вчення про слово не мають морфологічних ознак, що об'єднують їх і диференціюють від займенників, прислівників та дієслів. Слова категорії стану становлять окрему частину мови через властиві їм специфічні аналітичні форми вираження граматичних категорій часу та способу, а не тому, що виступають у синтаксичній

функції присудка. Вони є не предикативними словами, а безособово-предикативними словами, які можуть вживатися або безсуб'єктно, або з давальним суб'єктом, що виступає конструктивно необхідним додатком, або з інфінітивом, що виражає дію, приписувану суб'єкту [14, с. 56–57].

На зближенні слів категорії стану з дієсловами на основі їхньої постійної предикативної синтаксичної функції та здатності керувати знахідним і родовим відмінками акцентувала увагу Є.М. Галкіна-Федорук, проте, використовуючи термін «безособово-предикативні слова», вона зауважувала, що «не досить чіткі, але вже помітні ознаки в групі слів, семантично однорідних, виокремлюють їх в якусь нову, поки що не зовсім сформовану частину мови, але настільки відмінну від прислівників, що зараховувати її до категорії прислівників неможливо. Перешкоджає цьому приєднанню і відмінність у значенні, і абсолютно інші синтаксичні функції, і граматичні зв'язки, і співвіднесеність з частинами мови» [5, с. 278].

Не заперечують існування слів категорії стану як окремої частини мови й автори праці «Современный русский язык» за редакцією В. А. Белошапкової. Цей морфологічний клас слів формують тільки незмінні повнозначні слова *можно, нужно, жаль*, єдиною синтаксичною функцією яких є функція присудка. Лексеми на зразок *светло, грустно, весело*, що здатні виконувати вказану функцію і функцію присудка, вважають прислівниками [16, с. 520].

Як невідмінювану частину мови, що охоплює слова із семантикою різних станів і виконує роль головного члена в безособовому реченні, тлумачать слова категорії стану в «Курсі сучасної української літературної мови» М. А. Жовтобрюха і Б. М. Кулика [8, с. 335]. Термін «присудкові слова» або «незмінні безособово-предикативні слова» знаходимо в «Курсі сучасної української літературної мови» за редакцією Л. А. Булаховського [10, с. 318].

Як самостійну частину мови слова категорії стану кваліфікує В. О. Горпинич, використовуючи для її називання термін «станівник». За його визначенням, станівник – «клас невідмінюваних слів із категорійним значенням непроцесуального стану у функції головного члена (присудка) односкладних (безособових) речень» [6, с. 237]. Він стверджує, що значення непроцесуального стану є семантичною базою, на якій формується станівник як частина мови, невідмінюваність – його морфологічною ознакою, а синтаксичною функцією та диференційною ознакою, яка розмежовує станівники й інші частини мови, – функція головного члена односкладного речення [6, с. 237].

Інша група мовознавців [22; 20; 21; 11; 1; 3] категорично спростовує частиномовний статус слів категорії стану на тій підставі, що вони не протиставлені іншим класам слів ні за своєю семантикою, ні за набором морфологічних категорій, ні за синтаксичною роллю. Так, А. Б. Шапіро писав, що в системі класів слів сучасної російської мови місця для категорії стану немає, оскільки слова категорії стану не мають яскравих

морфологічних показників, які б відрізняли їх від слів інших частин мови. Вживання їх в функції присудка – ознака синтаксична. Однієї цієї ознаки недостатньо для визначення частини мови, до якої належить слово. До речі, спостереження над історичними фактами свідчать про те, що всі ті форми з їхніми присудковими функціями, які вводять до категорії стану Л. В. Щерба та В. В. Виноградов, здавна існують у російській мові й жодних принципово нових явищ у цій сфері не відбувається [22, с. 49-51]. Він уважає лексеми на зразок *холодно, сухо, светло, хорошо, плохо, красиво, жалко, обидно, тревожно, опасно* прислівниками із семантикою якісного стану, а слова *жаль, надо, можно, нельзя* «безпритульними», тобто одиницями, які не можна зарахувати до жодного з наявних морфологічних класів [22, с. 53–54].

Фр. Травничек підкреслював, що слова категорії стану в російській мові не утворюють єдиної та однорідної групи за семантикою: одні лексеми виражають почуття (*грустно, противно, бодро, приятно*), інші – поняття про загальні властивості предметів і явищ (*понятно, ясно*). Те, що слова категорії стану не узгоджуються і не керуються, – цілком природний наслідок їхньої функції в реченні, а не є особливістю саме цих слів, бо те саме ми бачимо і в інших бездієслівних і дієслівних односкладних реченнях на зразок *Пустяки; Морозит* тощо. Він робить висновок про те, що ці слова не мають жодної ознаки, яка відрізняла б їх від інших частин мови настільки, щоб можна було вважати «безособово-предикативні слова» на *-о* особливою частиною мови [20, с. 47–50].

В. О. Трофимов стверджував, що «категорія стану є однією з можливих функцій частин мови... Категорія стану може одержати вираження в будь-якій повнозначній частині мови: *он беспокоится* (дієслово); *он обеспокоен, она взволнована* (прикметник); *она в волнении* (іменник у приєднаній формі); *ему спокойно* (прислівник)... В усіх присудках природно є категорія часу. Немає ніяких підстав виокремлювати з цього ряду тільки іменні (за ознакою невідмінюваності) і безособово-предикативні (за ознакою нездатності до якісного або обставинного зв'язку з дієсловом) слова. І невідмінюваність і нездатність до зв'язку з дієсловом – природна належність присудка: у першому разі це викликане узгодженням у називному відмінку з особою-діячем, у другому – це зумовлено самостійністю ролі головного члена» [21, с. 254].

І. К. Кучеренко зазначає: «Стан – це не що інше, як одна з наявних ознак предметів і явищ. Вона усвідомлюється як один з аспектів емоційно-вольового змісту людської психіки. Через це й передається словесними засобами як реакція людського організму – його переживання, тобто усвідомлюється в почуттях, сприйманнях, відчуттях і через них, наприклад: *соромно, весело, шкода* і т.д. Ознака стану – належна чомусь або комусь. ...вона становить суть змісту присудка

двочленного речення... або одночленного...» [11, с. 123].

С. П. Бевзенко указував на те, що слова категорії стану мають низку ознак, на підставі яких їх можна об'єднувати в одну групу. Цими ознаками є однакова синтаксична функція і незмінна форма. Приблизно однаково («аналітично») вони «творять» «форми» часу, однак значення часу вони самі по собі не мають, а отримують завдяки допоміжному дієслову. Незважаючи на це, склад їх в українській (як і в російській) мові досить строкатий, а граматичні ознаки не виразні і «...навіть чи є необхідність розглядати ці слова як окремий морфологічний клас слів, окрему частину мови в українській, а також у російській і інших слов'янських мовах. Абсолютна більшість слів «категорії стану» може розглядатися, як це й робиться звичайно, як специфічна група прислівників, т. зв. предикативні прислівники...» [1, с. 187].

Потрібно також зазначити, що в українському мовознавстві відома спроба на підставі семантики та присудкової функції виокремити предикативні слова в особливий розряд предикативних прислівників, розподіливши їх на предикативні (*безлюдно, важливо, вітряно, видно, сніжно, можна, морозно, треба, потрібно, навздогад, простимо, властиво, чутно, сумнівно, лїньки, досадно, жалко, корисно, соромно, необхідно, варто (варт)* та ін.), атрибутивно-предикативні (*безмовно, безпечно, біло, боляче, мало, цікаво, близько, помітно, спокійно, легко, приємно, весело, смішно, вільно, шкідливо, вигідно, німо, високо, нудно, гідко, глухо, голо, незручно, гірко, пізно, сумно, брудно, далеко, дико, погано* тощо) та предикативно-модальні (*відомо, можливо* та ін.) [17, с. 431–432].

В інших академічних мовознавчих працях слова категорії стану також влито до прислівників і розглянуто як окрему групу за синтаксичними функціями [18, с. 290; 19, с. 405; 7, с. 309; 15, с. 705]. Так, лексеми, що виступають у ролі головного члена безособових речень та виражають відношення до особи, яка зазнає певного стану, або вказують на загальний фізичний стан природи, визначені як безособово-предикативні прислівники [18, с. 290]. Предикативні прислівники окреслюють у межах якісних прислівників і характеризують як одиниці, що передають стан, – суб'єктний або безсуб'єктний, причому значення стану зближує їх з короткими формами прикметників та пасивних дієприкметників [15, с. 705].

Думку про неможливість уважати предикативні слова прислівниками чи словами категорії стану висловив В.М. Мігірін. За його словами, форми, що виступають у позиції головного члена односкладного речення й омонімічні з короткими прикметниками і прислівниками на *-о, -е* (*легко, тяжело, весело, далеко, тихо*), являють собою розряд безсуб'єктних прикметників. Свою теорію він підтвердив такими аргументами: основна функція прислівника – виражати обставину, основна функція короткого прикметника – виражати присудок; багато прикметників керує відмінками, для прислівників керування

відмінками не типові; прикметники можуть сполучатися із суб'єктивним інфінітивом, прислівники – ні; серед безсуб'єктивних прикметників є слова, що мають паралелі тільки прикметникові й позбавлені подібних прислівникових (*известно, невероятно, возможно, безопасно, свойственно, досадно, скользко, готово*, напр.: *Днище лодки скользко – Под ногами скользко – немає прислівника скользко*); усі безсуб'єктивні прикметники мають відповідники як прислівникові, так і прикметникові, напр.: *Море спокойно – На душе спокойно – Говорил спокойно* [13, с. 152].

Предикативні прислівники та невідмінювано-іменні слова зі значенням стану І. Р. Вихованець уводить до зони дієслів стану й визначає їх як аналітичні дієслова стану [3, с. 120–122; 4, с. 294–295], аргументуючи цей статус тим, що вони:

1. Не мають самостійного індивідуального категорійного значення, що характерне для частин мови, а лише виражають властиві дієслову стани.

2. Дублюють морфологічні категорії часу і способу дієслова, але граматичні значення згаданих категорій на протигагу власне-дієсловом виражені тільки аналітично, тобто за допомогою форм морфеми-зв'язки *бути* та напівзв'язок *ставати, стати, робитися, зробитися* та ін.: *Надворі тепло; Надворі буде (стане) тепло; Надворі було (стало, зробилося) тепло; Надворі було б тепло; Хай (нехай) буде тепло*. Щодо дієслівних категорій особи та числа, то вони є одноособовими, бо не формують особово-числових протиставлень, а тільки вказують на третю особу однини. Граматична категорія виду в цих слів нівельована.

3. Як і власне-дієслова, виконують функцію співвідносного з присудком головного члена односкладного речення, або, поєднуючись переважно з інфінітивом, утворюють складений інфінітивний головний член односкладного інфінітивного речення, який, окрім значення стану, має семантику потенційної дії.

Отже, невідмінювані слова не утворюють нової частини мови, а є аналітичними дієсловами із семантикою стану, за якими закріплена одноособовість і нерозчленована категорія виду. Вони формують ядро відприслівникових дериватів-предикатів стану.

Література

1. Бевзенко С. П. До питання про «категорію стану» як окрему частину мови в українській мові / С. П. Бевзенко // Наукові записки Ужгородського університету. – Т. XXXVII. Філологія. – 1959. – С. 183–187.
2. Виноградов В. В. Русский язык : (Грамматическое учение о слове) : [учеб. пособ.] / В. В. Виноградов. – М. : Высшая шк., 1986. – 639 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець ; Інститут мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : [академ. граматики укр. мови] / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 398 с.

5. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке / Е. М. Галкина-Федорук. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 332 с.
6. Горпинич В. О. Морфологія української мови : [підруч.] / В. О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 336 с.
7. Грамматика современного русского литературного языка / [отв. ред. Н. Ю. Шведова] ; Институт русского языка АН СССР. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
8. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1965. – Ч. 1. – 422 с.
9. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология / А. В. Исаченко. – Братислава : Изд-во Словацкой академии наук, 1954. – Ч. 1. – 387 с.
10. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 1. – 519 с.
11. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1964. – Ч. 2. – 159 с.
12. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – М.–Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1945. – 322 с.
13. Мигирин В. Н. Категория состояния или бессубъектные прилагательные? / В. Н. Мигирин // Исследования по современному русскому языку. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1970. – С. 150–157.
14. Поспелов Н. С. В защиту категории состояния / Н. С. Поспелов // Вопросы языкознания. – 1955. – №2. – С. 55–65.
15. Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 1 : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – 783 с.
16. Современный русский язык : [учеб.] / под ред. В. А. Белошапковой. – М. : Высшая шк., 1989. – 800 с.
17. Сучасна українська літературна мова / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Кн. 2. Морфологія. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
18. Сучасна українська літературна мова : [підруч.] / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.
19. Сучасна українська літературна мова : [підруч.] / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.] ; за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища шк., 2002. – 439 с.
20. Травничек Фр. Заметки о «категории состояния» / Фр. Травничек // Вопросы языкознания. – 1956. – № 3. – С. 46–53.
21. Трофимов В. А. Современный русский литературный язык. Морфология / В. А. Трофимов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1957. – 280 с.
22. Шапиро А. Б. Есть ли в русском языке категория состояния как часть речи? / А. Б. Шапиро // Вопросы языкознания. – 1955. – № 2. – С. 42–54.
23. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Л. В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1957. – 188 с.

УДК 811.161.2'373.7

І. М. Клименко

СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗІСТАВЛЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Клименко І. М. Семантичний аспект зіставлення англійських та українських фразеологічних одиниць.

У статті досліджується семантичний аспект зіставлення англійських та українських фразеологізмів, розглядається проблема визначення типів міжмовних відношень на

лексико-семантичному рівні. Аналізуються випадки еквівалентності, включення, пересічення та безеквівалентності на прикладі фразеологічних систем зазначених мов.

Ключові слова: міжмовні відношення, фразеологічна система, еквівалентність, включення, пересічення, безеквівалентність.

Клименко И. М. Семантический аспект сопоставления английских и украинских фразеологических единиц.

В статье исследуется семантический аспект сопоставления английских и украинских фразеологизмов, рассматривается проблема определения типов межъязыковых отношений на лексико-семантическом уровне. Анализируются случаи эквивалентности, включения, пересечения и безэквивалентности на примере фразеологических систем указанных языков.

Ключевые слова: межъязыковые отношения, фразеологическая система, эквивалентность, включение, пересечение, безэквивалентность.

Klymenko I. M. The semantic aspect of comparing English and Ukrainian phraseological units.

The paper examines the semantic aspect of comparing English and Ukrainian set expressions, the problem of interlingual relations at the lexical level. It studies the cases of equivalence, inclusion, overlapping and non-equivalence in the systems of English and Ukrainian phraseology.

Key words: interlingual relations, phraseological system, equivalence, inclusion, overlapping, non-equivalence.

Усю багатогранність відношень лексичних одиниць, що зіставляються в мовах, зводять здебільшого до трьох основних типів: повний збіг (еквівалентність); частковий збіг (з двома різновидами – включенням та пересіченням семантики); незбіг (виключення). Розглянемо кожен з цих типів детальніше стосовно фразеологічних одиниць англійської та української мов.

Лексико-семантичні відношення збігу: *еквівалентність*. Лексичний рівень мови має свою одиницю дослідження не тільки слово, але й стійке сполучення слів, або фразеологічну одиницю. Більшість теорій, що описували типи міжмовних лексико-семантичних відношень, стосувалися лише слів [1; 5; 8].

З поняттям еквівалентності зіштовхується кожен лінгвіст, що вивчає різні типи порівнянь – мовні та позамовні. Категорію еквівалентності в певному сенсі можна вважати центральною й універсальною при дослідженні різних відношень мовних одиниць на системному рівні, бо основна мета аналізу мов – це встановлення складу і функцій за інтегральними (еквівалентними) і диференційними ознаками [6, с. 124].

Еквівалентність розуміють як рівноцінність, рівнозначність. Виходячи з цього, еквівалентними необхідно вважати такі одиниці **A** і **B**, які повністю збігаються за всіма ознаками в рамках однієї або різних систем, що зіставляються, тобто одиниці між якими встановлюються відношення тотожності: **A = B**. Часто такий тип відношення лексичних одиниць визначають як базовий, відправний, як такий, стосовно якого розглядають інші лексико-семантичні відношення. Так, вважають, наприклад, що взаємоеквівалентними є фразеологічні одиниці на зразок: *to wash one's hands* – «умити руки»; *in the twinkling of an eye* – «миттю ока»; *a millstone about smb.'s neck* –

«камінь на шії»; *not to let one's left hand know what one's right hand does* – «ліва рука не відає, що робить права»; *from the bottom of one's heart* – «від усього серця»; *to cherish a viper i one's bosom* – «пригріти змію на грудях».

У проілюстрованих прикладах еквівалентність виявляється у збігові як смислу, так і структури й образного ряду. На фразеологічному рівні при зіставленні англійської та української мови не доводиться говорити про значну кількість взаємоеквівалентних одиниць, але фразеологізми все ж більш репрезентативні, ніж просто слова.

Якщо виходити з необхідності суміщення ономасіологічного та семасіологічного аспектів при аналізі лексико-семантичних відповідностей у мовах, що зіставляються, то кількість взаємоеквівалентних одиниць-слів невелика навіть у споріднених мовах. Але таке суміщення є важливим переважно на загальнотеоретичному рівні для засвідчення різного уявлення конкретними національно-мовними культурами єдиного когнітивно-семантичного простору. Категорію еквівалентності варто застосовувати тільки до таких лексико-семантичних відповідностей, які мають максимальний збіг у складі і змісті семантичних ознак, що входять у структуру їх лексичних значень. Про встановлення еквівалентності на рівні змістовної структури говорити складно, бо словникові дефініції структурують найбільш імовірні моделі лексичних значень, а не змістів лексичних одиниць, лексичне значення є найбільш стійкою сутністю, що найближче розташоване до концептів мислення та реальності [3, с. 115]. Змістова структура лексичної одиниці, зокрема її імплікаційна частина, кожному, хто займається контрастивним аналізом лексики різних мов, допомагає визначити реальну семантичну спорідненість або неспорідненість тієї чи тієї пари. Необхідність безпосереднього використання змістовної структури лексичної одиниці при зіставленні лексико-семантичних відповідностей виникає лише тоді, коли словниковий варіант структури значення викликає сумніви, потребує уточнення.

Відношення часткового збігу, або *включення*, означає, що у значенні лексичної одиниці наявна більша кількість сем, ніж у значенні відповідної одиниці іншої мови, тобто в семний склад значення лексичної одиниці **A** входить усе значення одиниці мови **B** плюс ще якісь семи чи навпаки. Стосовно фразеології відношення включення можна сформулювати як наявність у лексико-семантичній структурі фразеологічної одиниці більшої (меншої) кількості варіантів значень, ніж у структурі фразеологізму іншої мови [5, с. 339–340].

На рівні слова міжмовні лексико-семантичні відношення виявляються ширше, ніж у фразеології. Вони, наприклад, відбиваються у гіпо-гіперонімічних відмінностях. Гіперонімія – це недиференційованість значень однієї мови щодо іншої, де ці значення диференціюються (гіпонімія). Такі відношення трапляються в різних мовах і стосуються широких тематичних пластів лексики. Так, англійському слову *coat* в українській мові відповідають різні види верхнього одягу: *пальто, плащ, мундир, китель*. Гіпо-гіперонімічні відношення на фразеологічному підрівні не спостерігаються, але інші

аспекти відношення включення, що охоплюють семантичну структуру фразеологізму, наявні. В англійській та українській мовах є одиниці з різною кількістю лексико-семантичних варіантів значення. Наприклад, порівняйте: *to be born with a silver spoon in one's mouth* – 1. «to be born under a lucky star, to be lucky»; 2. «to be born into a wealthy family» та *народитися у сорочці* – «бути щасливим, таланитим»; *on smb's hands* – «resting on one as a responsibility» та *на руках* – 1. «під опікою»; 2. «у розпорядженні, у володінні»; *behind smb's back* – «without his knowledge (always in connection with smth unpleasant, such as slender)» та *поза очі* – 1. «у відсутність, щоб ніхто не чув і не бачив»; 2. «не бачачи особисто».

Відношення включення, на думку семасіологів, є важливим показником у зіставній семасіології. Вони демонструють, що в одній мові той чи той предмет не має спеціального найменування, тобто певне поняття, яке існує в мисленні носіїв мови у вигляді комплексу семантичних ознак, не закріплене окремим словесним знаком, і для висловлення відповідного поняття використовують найменування більшого класу предметів, у той час як в іншій мові певне явище виокремлюється семою. Ця ознака більшою мірою характерна для неспоріднених мов.

Відношення включення сприяють виявленню особливостей лексичних одиниць, що порівнюються, у семантико-стилістичному та конотативно-прагматичному планах. Тут можна спостерігати значні для національних культур особливості диференціації концептів. Слід зазначити, що врахування відношень включення між значеннями одиниць, що зіставляються, є суттєвим у художньому перекладі.

Відношення часткового збігу, або *пересічення*, ($A \cap B$) спостерігаються тоді, коли значення нібито накладається одне на інше, але в кожного з них залишається й розрізнявальна складова. Для відношення пересічення застосовується також термін гетеронімія. Цей тип відношення об'єднує такі пари лексико-семантичних відповідностей мов, що зіставляються, які означають дещо різні, але дуже схожі за своєю природою і функціям денотати й уявлення про них. Наприклад, *to be on one's feet* – 1. «be standing»; 2. «rise (to speak)»; 3. «be in good health after an illness» та *бути на ногах* – 1. «не спати»; 2. «клопотати, перебувати у турботах»; 3. «бути здоровим після хвороби»; 4. «стояти».

У наведених прикладах значення, що не перетинаються, – це «*rise (to speak)*» in «*to be on one's feet*» та «*не спати*» у «*бути на ногах*». Крім того, значення «стояти» має різну частотність в англійській та українській мовах. В українській воно живається рідко. Останні лексико-семантичні варіанти утворюють компонент пересічення.

Інші приклади фразеологізмів із відношеннями пересічення в англійській та українській мовах: *to throw dust in one's eyes* – «to mislead someone, to prevent from seeing the truth» та *замилувати очі* – «за допомогою ефектних учинків представляти свій стан кращим, ніж він є»; *Jack of all*

trades – «person who can turn his hand to anything, workman knowing something of many trades (a master of none)» та *майстер на всі руки* – «людина, здатна до будь-якої справи, що вміє все робити майстерно». В останньому прикладі компонент, що не збігається – це конотація. В англійській мові вона негативна, в українській – позитивна. Лексико-семантичні відношення пересічення спостерігаються також у фразеологічних одиницях з однаковим значенням та з різним образним компонентом, з різною метафоричною базою, що визначається особливостями національного сприйняття дійсності. До таких фразеологізмів належать: *a bird in hand is worth two in the bush* – *краще синиця в руці, ніж журавель у небі*; *to sleep with one eye open* – *одним вухом спить, іншим чує*.

Окрему групу становлять фразеологізми, у яких в англійській та українській мовах збігаються змістові компоненти, але в одній з мов відсутній образний метафоричний компонент. Наприклад: *of the right kidney* – *відповідний, цілком порядний*; *to stick to smb's rib* – *бути ситним, тривним*; *to get one's brains fried* – *отримати сонячний удар*; *to pass one's lips* – *проковтнути, з'їсти, випити*; *to put a bold face on smth* – *діяти сміло, не роззубитися*.

Лексико-семантичними відношеннями часткового збігу в англійській та українській мовах пов'язані фразеологізми з різним значенням, але спільною структурою та її компонентами. Такі одиниці часто називають хибними друзями перекладача. До них належать: англ. *to lead by the nose* – «помикати», укр. *водити за носа* – «дурити»; англ. *to stretch one's legs* – «порозминати ноги, прогулятися», укр. *протягнути ноги* – «вмерти»; англ. *to twist smb round one's finger* – «заставити діяти за чийсь бажанням, позбавивши власної волі», укр. *обвести навколо пальця* – «обдурити».

Слід зауважити, що пересічення фразеологічних значень є досить поширеним явищем при міжмовних порівняннях, і з позиції контрастивного аналізу являє собою цікавий матеріал. Відношення часткового збігу можуть стосуватися конотативно-прагматичного рівня. І не завжди зіставляється семантичний компонент. Відмінності можуть стосуватися стилістичних особливостей, сфери мовних концептуальних понять, так званої етнічної ментальності взагалі.

Подібно до того, як різні мови знаходяться одна до одної у відношенні тотожності відмінностей, так і окремі лексико-семантичні відповідності взаємоеквівалентними є тільки умовно й у якомусь одному лінгвістичному вимірі [6, с. 138]. Ступінь еквівалентності двох зіставляваних лексичних одиниць, що в принципі збігаються у значеннях, визначається ступенем їх змістових відмінностей: найбільш еквівалентними є такі значення одиниць, що порівнюються, які мають мінімальні відмінності у своїх змістових структурах. Крайніми кордонами, що визначають семантичну відстань між лексичними одиницями, є відношення повного збігу (еквівалентності) і повного незбігу (безеквівалентності). Останній тип відношень стане об'єктом розглядення в наступному підрозділі.

Відношення незбігу, або *безеквівалентність*, ілюструються фразеологізми, семантика яких співвідноситься з позначенням специфічних для певної культури реалій. Реалії є унікальними одиницями, що певною мірою нема з чим порівнювати. Про безеквівалентну лексику, для якої використовують терміни «етнографізми», «фонові слова», «одиниці з культурним компонентом» тощо, чимало сказано дослідниками в галузі лінгвокраїнознавства та перекладу [2; 7]. Безеквівалентними є одиниці, змістовий план яких неможливо зіставити з якимось іншомовним лексичним поняттям. Царина дослідження подібних одиниць відкриває багаті аспекти національних культур, виявити невивчені етнічні факти.

Можна виділити різні рубрики найменувань (тематичні групи), що належать до позначення предметів матеріальної і духовної культури національних соціумів. Наведемо приклади деяких з них, у яких представлені фразеологізми з соматичним компонентом: *blue nose* – «синій ніс», прізвисько жителів Канади та північно-східних штатів США, особливо штату Мен; *rabbit's foot* – кроляча лапка, що має магичну силу; *buck eye* – кінський каштан, що використовується як талісман. Два останні приклади фразеологічних одиниць пов'язані з марновірством, забобонами, які є частиною культури англомовних країн.

Безеквівалентні стали сполучення також представлені прізвиськами підлітків, узятих із коміксів, мультфільмів, у яких є своя логіка, ґрунтована на взаємовідносинах персонажів джерела запозичення [2, с. 68]. Наприклад: *Big mouth* («великий рот», «базика»); *Bird brain* («курячий мозок»); *Numb skull* («пустий череп»); *Horse face* («коняча пика»). В українській мові явище надання прізвиськ з використанням соматичних компонентів серед підлітків теж досить поширене.

У зв'язку з безеквівалентними фразеологізмами виникає питання про способи їх передачі в іншій мові. Найбільш поширені з них – це калькування (*blue nose* – «синій ніс») та описовий переклад. Іноді для більш повного тлумачення ці обидва способи комбінуються.

Література

1. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов / Л. Г. Верба. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 160 с.
2. Влахов С. И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – М. : Р. Валент, 2006. – 448 с.
3. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / В. Г. Гак. – М. : Международные отношения, 1977. – 246 с.
4. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Наука, 1998. – 312 с.
5. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
6. Манакин В. Н. Сравнительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
7. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1973. – 325 с.
8. Korunets I. V. Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages / I. V. Korunets. – К. : Lybid, 1995. – 239 p.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ТА ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ПЕРЕДАЧІ ЗМІСТУ АНГЛІЙСЬКОЇ КОМЕРЦІЙНОЇ ТЕЛЕРЕКЛАМИ

Козуб Л. С. Систематизація структурних елементів та лінгвістичних засобів передачі змісту англійської комерційної реклами.

Стаття присвячена систематизації структурних компонентів англійської комерційної телереклами, необхідної для проведення експериментально-фонетичного дослідження їхньої просодичної організації.

Ключові слова: англійська комерційна телереклама, структурні компоненти, просодичні засоби, прагматичні особливості, експериментально-фонетичне дослідження.

Козуб Л. С. Систематизация структурных элементов и лингвистических способов передачи содержания английской коммерческой рекламы.

Статья посвящена систематизации структурных компонентов английской коммерческой телерекламы, необходимой для проведения экспериментально-фонетического исследования их просодичной организации.

Ключевые слова: английская коммерческая телереклама, структурные компоненты, просодические средства, прагматические особенности, экспериментально-фонетическое исследование.

Kozub L. S. Systematization of the Structural Elements and Linguistic Ways of Transmitting the Contents of English Commercial Advertising.

The article deals with the classification of structural components of English television commercials stipulated by the necessity of providing the experimental phonetic analysis of their prosodic organization.

Key words: English television commercial, structural components, prosodic means, pragmatic peculiarities, experimental phonetic study.

Однією з найважливіших методологічних вимог щодо експериментально-фонетичного вивчення просодичної організації тексту виступає необхідність співвіднесення закономірностей взаємодії просодичних засобів із специфікою структурно-змістової побудови досліджуваного тексту. Для виконання цієї вимоги під час проведення лінгвістичних досліджень, об'єктами яких виступають зазвичай тексти різних типів і форм, часто виникає необхідність у поглибленні й систематизації уявлень про їхню структуру. Унаслідок цього в багатьох наукових працях з експериментальної фонетики питання класифікації структурно-змістових ознак досліджуваних текстів набуває особливої актуальності. Із цієї причини не є винятком й започатковане нами експериментальне вивчення соціолінгвістичних особливостей просодичної організації англійських комерційних телерекламних текстів.

Аналіз наукових праць, присвячених дослідженню текстів різних видів реклами показав, що в них існує певне розмаїття поглядів на

номенклатуру структурних ознак рекламних текстів узагалі та телереклами зокрема. Так, загалом до композиційної структури рекламного тексту можуть бути зараховані і вербальні, і невербальні компоненти. Наприклад, Дж. Ліч [8, с. 59] найбільш типовими структурними ланками рекламного тексту вважає заголовок, ілюстрації, основний текст рекламного оголошення, підпис рекламодавця (назва марки, зображення товару) й оперативну довідку (адресу фірми, номери телефонів тощо). На відміну від нього, Н. В. Попок [5, с. 112] вирізняє такі компоненти: зображення, заголовок, початок, корпус тексту, слоган, кінцівку і товарний знак.

На рівні поглибленого розгляду структури рекламного тексту Е. В. Ромат [6, с. 96] виокремлює із її складу: слоган, початок, інформаційний блок, довідкові відомості та ехо-фразу, функціональна вага якої є, на наш погляд, досить важливою. Виділяючи у структурі тексту реклами заголовок, слоган, підзаголовок, початок, інформаційний блок, завершення, довідкові відомості, підписи і коментарі та графічну частину Т. М. Лівшиць [3, с. 114] додає до них коду, як завершальний елемент рекламного тексту, що допомагає споживачеві зробити кінцевий висновок про необхідність скористатися товаром чи послугою.

Відома також пропозиція щодо структурного поділу рекламного тексту на: вступ, який викликає зацікавлення; перехід, який посилює інтерес до об'єкта реклами; пояснення особливих переваг рекламованого товару з чіткою аргументацією; доказ тих чи тих положень; заклик до певних дій [2, с. 91], тобто зарахування його структурних елементів до окремих функціонально-прагматичних підфункцій реклами. Абстрагуючись від прагматичних особливостей рекламних повідомлень та орієнтуючись на класичну структуру короткого тексту, ряд дослідників поділяють рекламний текст на такі складові: заголовок, вступ (початок, експозиція), основна частина і завершення.

Мета дослідження – обґрунтування класифікації структурно-змістових ознак, як теоретичної основи оптимізації вибору найбільш типових реалізацій текстів англійської комерційної телереклами, для проведення експериментально-фонетичного дослідження закономірностей взаємодії просодичних засобів їхньої актуалізації.

Зіставлення наведених поглядів свідчить про те, що ознаки віднесені безпосередньо до рекламного тексту можуть бути структуровані щонайменше на два ієрархічні рівні, оскільки поняття «вступ», «основна частина», «інформаційний блок» тощо характеризують власне структурні ознаки тексту, а поняття «кода», «слоган», «ехо-фраза», «довідкові відомості» скоріше мають бути віднесені до лінгвістичних засобів передачі змісту. При цьому поняття на зразок «інформаційний блок» здатне виконувати перехідну функцію від структурної частини блоку до змісту лінгвістичних засобів його наповнення. Виходячи з цих міркувань, нами було обґрунтовано відповідну схему дворівневої систематизації структурних елементів та лінгвістичних засобів передачі змісту телерекламного тексту.

На верхньому ієрархічному рівні схеми зазначено традиційний мінімум структурних елементів рекламного тексту: 1) початок, 2) основна частина, 3) завершення. Під кожним з них у прямокутниках, наведених штриховою лінією, вказано блоки лінгвістичних засобів, за допомогою яких оформлюється зміст відповідних структурних елементів. Другий рівень охоплює конкретні лінгвістичні засоби передачі смислу, що використовуються у процесі формування змісту кожного блоку.

Так, вступний блок може бути сформовано щонайменше з двох альтернативних засобів: вступної фрази або вступної інформації, що складається більше ніж з однієї фрази. Інформаційний блок також може складатися з одного або з двох видів лінгвістичних засобів: з основної інформації та слогана.

Слогану, як складовій структури рекламного тексту, дослідники приділяють особливу увагу. Його роль в організації рекламної кампанії висвітлено Є. Н. Асеевою і П. В. Асеевим [1, с. 13]. Роль і місце слогана в синтаксичній організації рекламних текстів розглянуто в роботі Л. Д. Маєвської [4, с. 155], а комунікативно-прагматичні аспекти його функціонування розглянуто у праці А. Д. Солошенко [7].

На основі аналізу змісту телереklamних текстів нами було встановлено, що рекламний девіз або слоган повторюється в більшості повідомлень, відіграючи, тим самим, роль константи всієї рекламної кампанії, тобто набуває ознак постійної характерної риси, яка поряд з товарним знаком визначає обличчя фірми, ідентифікує її. Наприклад: *Nescafe. One thing leads to another; The Vauxhall Astra SRI. Handles life beautifully; Imodium Plus. To stop diarrhoea before diarrhoea stops you; Kodak. Share moments. Share life; Tomos Sanderson. A little luxury, a lot of pleasure; CNN. Be the first to know.* Слоган сприяє впізнаваності товару, фірми, марки, а саме опосередковано впливає на збільшення рівня продажу, попиту на той чи той вид послуг.

Щодо лінгвістичних засобів передачі змісту заключно-довідкового блоку, то їхня номенклатура охоплює коду, ехо-фразу, довідкові відомості. Під кодою рекламного тексту розуміють завершальне висловлювання, що підштовхує споживача зробити кінцевий висновок про необхідність скористатися товаром чи послугою. Прийнято розрізняти пряму і непряму коду. Пряма кода виражається спонукальним реченням, лексичне наповнення якого містить заклик скористатися послугою, купити товар, здійснити якусь дію, вигідну рекламодавцю. Наприклад: *See for yourself; Profit from it; Don't leave home without them; Share your experience; Do it now; Call Hill House Hammond today...and ask for low cost Home and Contents Insurance.*

Непряма кода, яка наводить адресата на думку про необхідність здійснити певну дію щодо предмета реклами, виражається за допомогою стверджувальних речень. Нею зазвичай супроводжуються повідомлення про ціну, якість, новизну, унікальність предмета реклами, тобто про такі його параметри, які впливають на рішення здійснити покупку, скористатися

послугою тощо [3, с. 59–61]. Прикладом такої коди можуть слугувати висловлення на зразок: *This is the only place to experience movie's passion and interaction; Now all BCellnet customers can use their mobiles abroad.*

Особливість функціонального призначення ехо-фрази полягає в повторенні слогана чи головної думки рекламного повідомлення задля їхньої чіткої фіксації у свідомості слухача. Довідкова інформація, якою зазвичай закінчується рекламне повідомлення, вказує на адресу фірми, її контактні телефони, умови надання пільг тощо.

Обґрунтовані структурно-змістові ознаки здатні виконувати роль основи для розробки програми та методики експериментально-фонетичного дослідження закономірностей взаємодії просодичних засобів актуалізації текстів англійської комерційної телереклами.

Перспективою подальшого дослідження є розроблення матриці альтернативних варіантів структурно-алгоритмічних схем взаємодії лінгвістичних засобів передачі змісту тексту телереклами, яку буде доцільно використовувати під час аналізу інших видів та форм реклами.

Література

1. Асеева Е. Н. Организация рекламной кампании / Е. Н. Асеева, П. В. Асеев. – М. : ПРИОР, 1997. – 112 с.
2. Беклешов Д. В. Реклама в торговле / Д. В. Беклешов, К. Г. Воронов. – М. : Международные отношения, 1968. – 163 с.
3. Лившиц Т. Н. Реклама в прагмалингвистическом аспекте / Т. Н. Лившиц. – Таганрог : ТГПИ, 1999. – 212 с.
4. Маевская Л. Д. Своеобразие синтаксической организации рекламного текста / Л. Д. Маевская // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Іноземна філологія на межі тисячоліть. – 2000. – № 471. – С. 153–158.
5. Попок Н. В. Лингвистические характеристики рекламных текстов (на материале испанского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Н. В. Попок. – Минск, 1991. – 192 с.
6. Ромат Е. В. Реклама / Е. В. Ромат. – К. : ИСИО Украины, 1996. – 224 с.
7. Солошенко А. Д. Коммуникативно-прагматические аспекты рекламного слогана в рамках модели рекламного воздействия (на материале американской бытовой рекламы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / А. Д. Солошенко / Львовск. ун-т им. И. Франко. – Львов, 1990. – 17 с.
8. Leech G. N. English in Advertising. A Linguistic Study of Advertising in Great Britain / G. N. Leech. – L. : Longman, 1966. – 210 p.

УДК 811.161.2 373.46

М. Ю. Колесник

РОЛЬ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СИСТЕМІ МОВИ-РЕЦЕПТОРА

Колесник М. Ю. Роль німецькомовних лексичних запозичень у системі мови-рецептора.

Проаналізовано проблему адаптації німецькомовних лексичних запозичень у системі мови-рецептора, а також простежено шляхи проникнення іншомовних слів в українську мову та подальше їх освоєння.

Ключові слова: іншомовна лексика, запозичення, метафора.

Колесник М. Ю. Роль німецькоязычних лексических заимствований в системе языка-рецептора.

Проанализирована проблема адаптации немецких лексических заимствований в систему языка-рецептора, а также прослежены пути проникновения иноязычных слов в украинский язык и дальнейшее их освоение.

Ключевые слова: иноязычная лексика, заимствования, метафора.

Kolesnik M. Y. The Problem of German Lexical Borrowings Adaptation in the System of Language-Recipient.

The article deals with the problem of German lexical borrowings adaptation in the system of language-recipient, the ways of foreign words penetration into the Ukrainian language as well as their assimilation.

Keywords: foreign-language vocabulary, borrowings, metaphor.

Лексичні запозичення, як відомо, є одним з способів поповнення словникового складу будь-якої мови протягом усієї історії її існування. Загальновідомим є те, що запозичена лексика у складі сучасної української мови посідає значне місце й сягає своїм корінням у далеке минуле. Німецькі лексичні запозичення не є винятком.

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства принципового значення набуває питання про вироблення й удосконалення принципів та засад мовної політики, зокрема тих положень, що стосуються іншомовних запозичень. Усебічний аналіз іншомовного слова, з'ясування доцільності та перспективності чи взагалі недоцільності його функціонування в мові й мовленні неможливі без звернення до мовленнєвої компетенції носіїв мови. Такий напрям наукового дослідження проблеми освоєння іншомовних лексичних запозичень є важливим і актуальним.

У мовознавстві проблема збагачення мови іншомовними словами розглядається в багатьох дослідженнях. Серед них слід виокремити роботи Ю. Жлуктенка, О. Муромцевої, Л. Крисіна. Зокрема, освоєння іншомовних запозичень у наукових терміносистемах досліджують О. Лисенко; питання словотвірного освоєння запозичень є об'єктом уваги С. Рижикової, Л. Чурсіної, Д. Мазурик; О. Стишов і О. Тодор розглядають запозичення слів як ефективний сучасний спосіб збагачування лексичного складу мови.

Основна мета статті – розглянути та дослідити способи перекладу німецькомовних лексичних запозичень українською мовою.

Одне з найважливіших місць у роботах лінгвістів посідає проблема адаптації запозичень у системі мови-рецептора. Л. Чурсіна у праці «Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові» підкреслює, що освоєння лексики іншомовного походження відбувається на різних рівнях – графічному, фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному та словотвірному. Вона зазначає, що центром словотвірного аналізу є не похідне слово і не словотвірна

модель, а твірна основа та її іманентна властивість сполучуватися з певним набором афіксів, інших дериваційних компонентів.

О. Муромцева в роботі «Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на поч. XX ст.» пояснює це тим, що пристосування граматичної форми відбувається швидшими темпами, воно тісніше пов'язано з відношеннями в межах національної морфологічної і словотвірної системи [6]. До того ж саме для української мови надзвичайно важливою була роль російської мови як мови посередника: з огляду на матеріальну спільність морфологічних засобів обох мов засвоєння запозичень українською мовою відбувалося значно швидше і з меншою кількістю варіантів, ніж це спостерігалось при їх звуковому засвоєнні. Варіанти, що йшли із Західної України, були локальними, ненормативними, чужими для граматичної системи української мови [6].

У статті В. Скачкової «Деякі наслідки семантичного освоєння німецькомовних лексичних запозичень», зазначено: якщо розподілити німецькомовний лексичний матеріал, який входить до складу сучасної української літературної мови, на групи з позиції семантичних змін, то чітко вимальовуються дві значні групи слів. До першої з них увійдуть ті лексичні запозичення, які в мові-рецепторі функціонують у тому семантичному обсязі, що й у мові-джерелі. Причому йдеться як про однозначні, так і багатозначні лексеми. До другої групи увійдуть слова, які в українській мові набули семантичних зрушень, а саме: а) запозичення, що зменшили кількість значень порівняно з кількістю значень у німецькій мові; б) лексеми, які збільшили кількість значень щодо кількості значень етимону [9].

Автор розглядає кожну з груп окремо на предмет визначення наслідків семантичних процесів, які відбуваються з німецькомовною лексикою під час освоєння українською мовою.

Першу групу німецькомовних лексичних запозичень становлять лексеми, які, як було зазначено, в українській мові існують у тому семантичному обсязі, що й у мові-джерелі. Щодо моносемічної лексики, то це найчастіше лексика термінологічна – як вузькоспеціального (наукового), так і ширшого (побутового) характеру. Здебільшого, це назви реалій, що належать до військової, технічної, промислової, наукової і побутової сфер: *колонтитул, станіоль, смальта, вашигерд, дюкер, вісмут, шніцель, страус, пудель, інцухт та ін.* Найявна також абстрактна лексика: *ерзац, зумер, цугцванг.* Найчастіше запозичена лексика не є однозначною. Отже, другу групу слів, запозичених українською мовою в семантичному обсязі, який вони мали в німецькій мові, становлять багатозначні слова. Вони належать до військової, технічної, промислової, будівельної, медичної, спортивної галузей: *флянець, кронциркуль, візир, шліц, квартирмейстер, капсула, матриця, ордер, бункер, штатив, корнцанг, трензель, шприц, шротт, шнур та інші* [8].

Слід відзначити, що не завжди німецькомовне багатозначне слово приходило в українську мову з усією сукупністю значень. Деякі слова запозичені в одному з значень, пізніше до цього значення приєднувалися інші, притаманні етимону. Так, слово *шнур* на першому етапі запозичування з'явилося у значенні «тонка мотузка». Пізніше воно запозичує з німецької мови значення «міра довжини, що відповідає приблизно 45 м», яке на сьогодні застаріло. На наступних етапах функціонування в мові лексема *шнур* паралельно набуває, як у мові-джерелі, так і в мові, що запозичує, переносного значення «низка чого-небудь», наприклад, коралів, перлів. З розвитком електротехніки названа лексема знову-таки розширює семантичний обсяг паралельно в обох мовах, набуває змісту «електричний дріт із кількох ізольованих проводів».

До другої групи належать ті запозичення, які змінили свій семантичний обсяг у новому мовному оточенні. Серед них виокремлюємо значну кількість слів, що звузили в мові-рецепторі свій семантичний обсяг. Причому більшість запозичень, які існують в українській мові зі скороченим семантичним обсягом, проникла до нас в одному з вузьких обмежених значень, що в мові-джерелі розвинулося внаслідок відмежування від ширшого, загального значення.

Таким є вживання слова *штиб* у значення «кам'яновугільне пилоподібне паливо», що в німецькій мові виступає як вторинне, більш вузьке, порівняно з його основним значенням «пил» і «прах» / нім. Staub. Подібних прикладів можна навести безліч. Це лексеми *юнга*, *абишит*, *плац*, *дека*, *цуг*, *флінт*, *штрих*, *глет*, *люфт*, *блінт та ін.*

В. Сkachкова зафіксувала також ряд німецькомовних лексем, які розширили свій семантичний обсяг в українській мові. Аналізуючи їх, ми дійшли висновку, що розширення семантичного обсягу відбувалося різними шляхами. Найтипівіші з них це: а) перенесення за функціями, наслідком чого часто є перехід з однієї термінологічної сфери в іншу, з вузькоспеціальної до загальноновживаної лексики і навпаки; б) метафоризація; в) метонімічне перенесення; г) поширення власних назв на назви реалій [9].

Прикладом запозичення, що розширило свій семантичний обсяг шляхом перенесення за функціями, можуть служити лексеми *командир*, *штаб*, які функціонують в німецькій мові у сфері військової справи. Проникнувши в українську мову з цими значеннями, вони значно розширили свій семантичний обсяг, стали фактично загальноновживаними (порівняємо: командир будівельного загону, або «вона в нашій сім'ї за командира»; штаб трудових справ, штаб будівельного загону тощо).

Спостерігається також зворотне явище, а саме: термінологізація загальноновживаної запозиченої лексики. Так, унаслідок перенесення за функціями запозичення *кабінет*, *фартух*, *фуляр* перейшли з побутової у спеціальні сфери, набувши значення термінів у різних галузях життя.

Лексема *кабінет* прийшла свого часу в українську мову у значенні «робоча кімната». У сучасній німецькій мові це слово зазнало метонімічного перенесення, і його вживають у значенні «кабінет міністрів», а для поняття «робоча кімната» існує німецьке *Arbeitszimmer*. Значення ж «кабінет міністрів» розвивалося й у мові-рецепторі. Але, крім цих значень, лексема *кабінет* набула подальшого семантичного розвитку. Просторове її значення було перенесено і в інші сфери: *кабінет лікаря / Sprechzimmer /*, *кабінет для занять / нім. Fachzimmer /*, *кабінет начальника / нім. Chefzimmer*. Отже, з побутової сфери, у яку лексему *кабінет* було запозичено спочатку, вона перейшла шляхом перенесення за функціями у сфери медицини, освіти, у виробничу галузь.

Як приклад розширення семантичного обсягу шляхом метафоризації автор подає лексеми *флокени*, *калібр*, *зигзаг*, *шлейф*, *фраєр* та ін. Так, запозичення *фраєр / нім. Freier* – «жених» / існувало у значенні етимона в ХІХ – на початку ХХ століття на території Західної України. Проте з часом воно було переосмислене й функціонує в сучасній українській мові зі зневажливо-насмішкуватим відтінком як метафора зі значенням «пустий, нікчемний чоловік». Менш поширене, ніж метафора (проте трапляється серед німецькомовних запозичень), метонімічне перенесення. Як приклад автор наводить лексему *верстат*, що означає в мові-джерелі / нім. – *Werstatt /* «майстерня, цех», а в сучасній українській мові переосмислена зі значенням «верстат» [9].

Існують німецькі лексичні запозичення в сучасній українській мові у сфері рослинного і тваринного світу. Ця лексика становить понад сорок одиниць і передбачає назви квітів, дерев, кущів, культурних рослин, різновидів грибів тощо: *айстра*, *бавовна*, *барвінок*, *букс*, *вайда*, *гіацинт*, *едельвейс*, *імбир*, *квасоля*, *кольрабі*, *померанець*, *рапс*, *спаржа* (*шпараги*, *шпаргаль*), *тмин* (*кмин*), *трюфель*, *цибуля*, *шпинат*; назви птахів та інших представників тваринного світу: *вальдиш*, *гаршнеп*, *доберман*, *какаду*, *каплун*, *кроншнеп*, *мопс*, *пудель*, *страус*, *такса* [10].

Більшість запозичень належить до активного складу сучасної української мови (70%). Словами обмеженого вживання є 30% запозичень, як-от: *лакриця*, *люфа*, *фінвал*, *мангольд*, *тамаринд*, які характерні для мови фахівців. Трапляються й діалектні варіанти, як, наприклад, *карп*, *дупель*, *гайстер*, *каплун*, що наявні у вжитку населення окремих областей України [10].

Отже, розглянувши літературу з цієї теми, можна зробити висновок, що німецькі запозичення мали великий вплив на розвиток української літературної мови. Науковці зазначають, що лексичні запозичення є одним з способів поповнення словникового складу будь-якої мови протягом усєї історії її існування. Безпосередні контакти із закордоном, вивчення західноєвропейських мов, безумовно, сприяли проникненню іншомовних слів в українську мову й подальшому їх освоєнню. На ХІХ – початок

XX століття припадає найбільш інтенсивне збагачення словникового складу української літературної мови запозиченою лексикою: за відносно короткий історичний період в українську літературну мову ввійшли і утвердилися в ній найважливіші слова міжнародного характеру на позначення основних понять політики, науки, літератури, мистецтва.

Література

1. Биржакова Е. Е. История лексикологии русского языка XVIII ст. Языковые контакты и заимствования / Е. Е. Биржакова, Л. Л. Войнова, Л. Л. Кутина. – Л. : Наука, 1972. – 430 с.
2. Височина В. А. Німецькі слова в українській мові / В. А. Височина, Н. А. Семенова // Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1986. – С. 79 – 85.
3. Гринев С. В. Терминологические заимствования / С. В. Гринев // Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М., 1982. – С. 108–135.
4. Зиндер Л. Р. Современный немецкий язык / Л. Р. Зиндер. – Л., 1941. – 319 с.
5. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М., 1968. – 207 с.
6. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на поч. XX ст. / О. Г. Муромцева. – Х. : Вища школа, 1985. – С. 66–103.
7. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 287.
8. Скачкова В. В. Лексика німецького походження в українській художній літературі на воєнну тематику / В. В. Скачкова // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 55–57.
9. Скачкова В. В. Деякі наслідки семантичного засвоєння німецьких лексичних запозичень / В. В. Скачкова // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць лінгвістичних кафедр ХДПУ імені Г. С. Сковороди. – Х. : Слово, 1992. – С. 86–89.

УДК 811.161.2:81'282.36

А. О. Колесников

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКА ВЗАЄМОДІЯ У ГРАМАТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ

Колесников А. О. Українсько-російська взаємодія у граматиці українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю.

У статті описано граматичні явища в українських говірках мультилінгвального ареалу межиріччя Дністра і Дунаю, стимульовані взаємодією української і російської мов. Визначено чинники, що зумовлюють наслідки російськомовного впливу, проілюстровано динаміку українсько-російського контактування у регіоні, а також спільні південнобессарабські елементи у граматиці українських і російських говірок.

Ключові слова: говірка, граматична форма, міжмовна взаємодія, ареал.

Колесников А. А. Украинско-русское взаимодействие в грамматике украинских говоров междуречья Днестра и Дуная.

В статье описываются грамматические явления в украинских говорах мультилингвального ареала междуречья Днестра и Дуная, стимулированные

взаємодією українського і російського мов. Визначаються фактори, що впливають на динаміку українсько-російського контактування в регіоні, а також загальні південнобуковинські елементи в граматиці українських і російських мов.

Ключові слова: мов, граматична форма, міжмовна взаємодія, ареал.

Kolesnykov A. O. The Ukrainian-Russian interference in the grammar of the Ukrainian dialects spread in the area between the Danube and the Dniester rivers.

The article deals with the investigation of the grammatical phenomena in the Ukrainian dialects spread in the multi-lingual area between the Danube and the Dniester rivers, stimulated by the interference of the Ukrainian and Russian languages. The author characterizes factors, conditioning the results of the Russian influence in this region and the common South-Bessarabia elements in the grammar of the Ukrainian and Russian dialects.

Key words: dialect, grammatical form, interlanguage interference, area.

Межиріччя Дністра і Дунаю (МДД) – унікальний ареал для лінгвістичного вивчення, адже на невеликій території півдня Одеської обл. сконцентровано діалекти кількох мов, передусім української, російської, болгарської, румунської та гагаузької. Факти інтерференції, спричинені багаторічним спільним побутуванням різних за походженням і структурою мов, у цьому регіоні досліджувалися неодноразово. Зокрема, відзначалася інтерференція в російському та болгарському мовленні двомовних болгар (О. Деркач, Л. Димитрова, П. Бокова, О. Берестецька), інтерференційні явища у взаємодії української і болгарської мов (І. Стоянов, П. Гриценко, В. Колесник), румунської і української мов (Л. Лазаренко, П. Кісеолар), російської і української мов (Л. Баранник, О. Колесников, Л. Дем'янова), кодові переключення як результат взаємодії болгарської, гагаузької, російської і української мов (Н. Бікова), явища граматичної інтерференції в умовах багатомовності в усному мовленні мешканців Ізмаїльщини (О. Колесников, Л. Топчій), напрямки і результати лексичної інтерференції в окремих українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю (О. Мірошниченко) тощо. Однак, усе ж таки, досі спостереження над міжмовною та міждіалектною взаємодією в цьому ареалі мають фрагментарний характер, не узгоджені і не координовані між собою, залишаються лише «підготовчими етюдами» до цілісної картини опису цього складного процесу [1, с. 4]. А тому вивчення міжмовних / міждіалектних контактів з урахуванням етномовної ситуації в регіоні, «за єдиними програмами і на підставі єдиних засад і дослідницьких прийомів» [1, с. 4] актуальне.

З-поміж інших, на окрему увагу заслуговують наслідки українсько-російської взаємодії у МДД, які ще системно не досліджено. Близькість східнослов'янських граматичних систем, наявність спільних граматичних категорій, подекуди навіть спільності вияву цих категорій у певних лексико-граматичних класах, найбільше сприяє інтерференції.

Мета статті – описати граматичні інтерференційні явища в українських

говірках МДД, спричинені впливом російської мови, окреслити ланки граматичної системи українських говірок, що є стійкими до інтерференції і навпаки найбільше їй піддаються; визначити чинники, що впливають на резистентність діалектних мікросистем до інтерференції, простежити динаміку інтерференційних явищ у взаємодії української і російської мов.

Зауважимо, що на українські говірки ареалу російська мова впливала і впливає як у літературній, так і в діалектній формі. Щоправда, залежно від свого статусу (державного чи офіційного), у різні періоди розвитку цих говірок вона мала неоднаковий вплив на них. Зокрема, на одну частину діалектного простору МДД російська мова впливала з 1812 р. до 1856 р. – після приєднання Бессарабії до Росії після російсько-турецької війни 1806–1812 р.р. до завершення Кримської (Східної) війни 1853–1856 рр., в результаті якої від Росії повністю відійшов Ізмаїльський повіт та частина Аккерманського та Кагульського; з 1878 р. до 1918 р. – після російсько-турецької війни 1877–1878 рр. до 1918 р.; з 1940 р. до 1941 р.; з 1944 р. по 1991 р. На іншу частину говірок цей вплив був потужнішим: з 1812 р. до 1918 р.; з 1940 р. до 1941 р.; з 1944 р. по 1991 р, а тому логічно очікувати й дещо більшого інтерференційного впливу російської мови саме в цих говірках. Крім того, навіть тепер за умови існування однієї державної мови – української, російська продовжує функціонувати подекуди як мова міжнаціонального спілкування, залишаючи за собою певний вплив на всі говірки МДД.

Діалектний різновид російської мови у регіоні представляють російські говірки старообрядців-липован (с. Стара Некрасівка, Нова Некрасівка, Муравлівка Ізмаїльського р-ну, с. Приморське, м. Вилкове, м. Кілія Кілійського р-ну тощо), а також говірки «типово південноросійські, що тяжіють до курсько-орловської діалектної групи» [11, с. 3] (с. Василівка, Мирне Кілійського р-ну, Миколаївка Тарутинського р-ну, Павлівка Арцизького р-ну, Петропавлівка, Введенка Саратовського р-ну, Руська Іванівна Білгород-Дністровського р-ну тощо), носії яких безпосередньо контактують з мешканцями сіл, у яких компактно проживають українці. Найвні також пункти спільного проживання українців і росіян за збереження ними не тільки етнічної, але й мовної самоідентичності (напр., українська і російська говірка є у м. Вилкове Кілійського р-ну, с. Олександрівка Тарутинського р-ну).

Узаємовідносини між носіями українських і російських говірок різні. Так, напр., між старообрядцями-липованами й українцями м. Вилкове Кілійського р-ну традиційно не такі дружні стосунки (тривалий час була навіть заборона вступати у спільні шлюби), як у представників курсько-орловського діалекту з українцями, зокрема в с. Олександрівка Тарутинського р-ну.

Відзначимо, що на території МДД за походженням сьогодні можна розмежувати говірки, які сформовані внаслідок переважно компактних

переселень українців, вони зберегли ознаки протоговорів (Пл., Яр., Ол., Рл., Пк. та ін.), а також ті, що заселені дисперсно втікачами з різних місцевостей України (Київщини, Поділля, Криму, Херсонщини, Буковини, Житомирщини), а тому містять ознаки різних українських говорів/говірок і не пов'язуються з якоюсь однією територією. Нам видається, що серед говірок з ознаками моногенезу дещо меншою мірою російськомовний вплив позначився на говірках, які співвідносяться з південно-західним наріччям, зберігають риси буковинських, подільських говірок, є північнобессарабськими. Це, напр., говірки сіл Тарутинського р-ну – Петрівки, Височанського, Новоукраїнки, а також сіл Саратського р-ну – Ройлянки, Молодового тощо. Окреме місце в цьому відношенні посідають говірки найновішої формації, зокрема Арцизького р-ну (Пб., Вш., Нвс. тощо), заселені у 40-50 рр. ХХ ст. представниками західнополіських та закарпатських говірок. На їх граматичні системи російська мова вплинула менше, оскільки, по-перше, меншим був сам час впливу, а, по-друге, вони, на нашу думку, виявляють дещо більшу стійкість до нього.

Найяскравіше українсько-російська інтерференція характеризує полігенетичні говірки, які зберігають у своїй структурі елементи всіх трьох наріч української мови (південно-східного, південно-західного і північного). Такими є всі українські говірки Ізмайльського (Бр., Мт., Кс., Пт. тощо) і Кілійського (Шв., Лс., Тр., Дс. тощо) р-нів, а також більшість говірок Саратського, Татарбунарського, Білгород-Дністровського р-нів.

У дослідженнях окремих українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю, що відбувалися у 60-ті роки ХХ ст., мабуть, подекуди не без тиску ідеології того часу, мовознавці не завжди виправдано пов'язували чимало процесів з впливом російської мови, але водночас наголошували на тому, що такий вплив є «частковим» [3, с. 25], «деяким», «стимулюючим» [3, с. 26; 7, с. 168]. Напр., сумнівно пов'язувати з впливом російської мови форми множини іменників на зразок *матро|са*, адже хоч тут і є флексія *-а*, властива іменникам цього парадигматичного класу, сама словоформа для російської мови не властива. Значна частина діалектних граматичних явищ в українських південнобессарабських говірках, інтерпретованих як результат російського інтерферентного впливу, – архаїчні, були притаманні українській мові на певному етапі її розвитку, відомі й іншим українським діалектам. Такими є і залишки двоїни типу *два си|на, три бр|ата*, і дієслівні форми 3 ос. одн. І дієвідміни типу *те|чет', мож|ет'* тощо. Натомість сучасний стан окремих граматичних явищ підтверджує припущення дослідників про закономірний вплив російської мови. Так, відсутність чергувань *з, к, х // з', ц', с'* при відмінюванні іменників І і II відміни відносили до нових діалектних «південнобессарабських» рис [4, с. 148], що виникли передусім внаслідок впливу російської мови, оскільки до появи на території Бессарабії материнським говіркам були

властиві відповідні чергування. Дійсно, з певною закономірністю форми з усуненням другої палаталізації фіксуються іноді як варіанти до форм з чергуванням в усіх типах українських говірок МДД (*на дорог'і і на дороз'і; на рук'і і на руц'і; у стр'іх'і і у стр'іс'і*), але найпоспідовніше відсутність зміни приголосних виявляється у назвах сіл, напр.: у *Петровк'і, у Михайловк'і, у Молог'і*. Літературні варіанти з чергуванням (у *Петрівці, у Михайлівці, у Молозі*) характерні лише для окремих говірок найновішої формації. Відповіді на питання програми в більшості говірок ареалу засвідчують безваріантність таких форм.

Підсумовуючи результати спостережень над говірками регіону, В. Дроздовський зауважив, що «фонетична система і граматична будова досліджуваних українських говірок зазнали часткового впливу російської мови, який зовсім не порушив закономірностей розвитку цих говірок. Цей вплив здійснюється переважно за рахунок лексичних запозичень» [3, с. 25]. А. Муқан відзначила, що «вплив російської мови здійснюється переважно шляхом лексичних запозичень і має місце, як правило, у співіснуванні паралелей зі звуками, рідше морфологічними особливостями російської мови» [8, с. 14].

Обидва дослідники, вивчаючи цей регіон у двох масивах (Наддунайщина – А. Муқан і Бессарабське Примор'я – В. Дроздовський), були суголосні й у самих процесах, які спричинило українсько-російське мовне контактування. Серед таких явищ лінгвісти, зокрема, зауважували: звук [а] у позиції етимологічного ненаголошеного і зрідка наголошеного [о] (*харашо, кардон, ад'ожа, кажен*) [3, с. 7; 9, с. 48]; вимову в деяких словах голосного [і] проти загальноукраїнського [и] < [и] (*пт'ічка, М'іхайло, дроб'ілка*) [9, с. 47]; наголошений голосний [е] у позиції давнього Ъ з попереднім твердим і м'яким приголосним (*место, помешчик, верно, вера, Андрей, беседа*) [3, с. 8; 8, с. 5]; порушення переходу етимологічних [о], [е] в [і] у новоутворених закритих складах (*ток, ромно, сол, комната*) [3, с. 8; 8, с. 6]; появу приголосного [з] там, де в українській мові вимовляється африката dз (*звонили, зеркало*) [3, с. 9; 8, с. 6]; тенденцію до втрати чергувань *г, к, х // з', ц', с'* у дав. та місц. відм. одн. іменників І відміни (*на нен'к'і, Ол'г'і, свекрух'і*), у місц. відм. одн. II відміни (у *вух'і*) та при творенні прикметників (*Ол'гиного, дочкин, мухин*) [3, с. 11, 14; 8, с. 7]; відсутність форм кличн. відм. при звертанні до осіб на ім'я по батькові (*Іван Петрович*); утворення слів під впливом словотвірних елементів російської мови (*состр'ічайу, соу'с'ім, устр'ічайу, собираймо'с'*) [3, с. 13]; наявність у деяких українських словах, утворених за зразком запозичень з російської мови, суфіксів *-ш-* (*бригад'ірша*), *-их-* (*урач'иха*), *-ушк-* (*Ми'колушка, бат'ушка*), *-ишк-* (*пал'тишко*), *-ашч-* (*терп'ашча*) [7, с. 168; 8, с. 8]; утворення жіночих імен по батькові та топонімічних назв з суфіксами *-овн-* (*Петровна, Сидоровна*) та *-овк-*

(Пет¹ровка, Івановка) [6, с. 191-192]; наявність відмінкових форм род. відм. одн. чол. р. з флексією -а (мороза, меда, Крима), місц. відм. одн. чол. р. (на бере¹гу, у л'ісу, на крайі), наз. відм. множ. чол. р. (матро¹са, друз¹а, учите¹л'а, трактора) [3, с. 15; 8, с. 10]; уживання займенників на зразок *некотор¹'і, йака-то, ето, ета* [7, с. 162]; функціонування залишків форм двоїни у сполуках числівників *два, три, чотири* й іменників чол. р. (*два сина, три брата, чотири агронома*) [3, с. 17]; функціонування інфінітивних форм з основою на голосний з фіналлю -т' (*ходить¹, робит¹, пит¹*); уживання поряд з формами 1 ос. одн. І дієвідміни з флексією -е дублетів типу *может¹, течет¹* [6, с. 198]; побутування дієслів II дієвідміни у формі 3 ос. множ. з флексією I (*робл¹'ут, вар¹'ут*) [3, с. 19; 6, с. 198]; строкатість паралельних утворень серед прислівників (*увеч¹'ір'і – вечером, уден¹ – дн'ом*) [6, с. 193]; наявність прислівників на зразок *туда, куда, во-первих, дважди, зус'ім, сус'ім*, останні, на думку А. Муқан, виникли внаслідок контамінації укр. *зовсім* і рос. *совсем, вовсе* [7, с. 164].

Сучасне обстеження українських південнобессарабських говірок на підставі діалектних текстів і за спеціальною програмою так само свідчить про те, що їх морфологічна система залишається стійкою до іншомовних впливів, зокрема й російського, до того ж виявляє й певну динаміку. Так, крім вищеописаних явищ, що різною мірою зберігаються і зараз у цих говірках, до загального переліку можна додати й інші, ймовірно, також стимульовані російсько-українським контактуванням. Напр., відзначимо, стирання синтетичних форм майбутнього часу дієслів типу *ходитиму, робитимете*, що раніше вживалися в однині насамперед у мові представників старшого покоління у багатьох говірках [4, с. 207], а тепер засвідчуються лише в окремих (Сц.).

Стимулюючий вплив російського мовлення в окремих говірках (Шв., Тр., Бр.) можна вбачати й у тому, що форми найвищого ступеня з префіксом *най-* (*найстарший*) сьогодні спорадичні, натомість поширені подібні до російської мови зі словом *самий* (*самий старший*). Зрідка фіксуються тут тожодні російській мові форми орудн. відм. одн. субстантивів I відміни з флексією -ой (*сви¹наркой*), іменникові форми род. відм. множ. II відміни з флексією -ов (*к'ілометров*). Подекуди в досліджуваних говірках трапляються нестягнені форми прикметників та дієприкметників наз. відм. жін. р. (*красивайа, пр'ів'із'он'айа*) та множ. (*новийе, молодийе*); прикметникові та займенникові форми род. відм. одн. з флексією -его (*посл'едн'его, інач'его*) також інтерпретовані як вплив російської [2], хоч нестягненість закінчень не завжди є його результатом, а напр., може маркувати й діалектний тип української мови, як це відбувається у говірках найновішої формації із західнополіською діалектною основою (Нвс., Мп.).

Подекуди (Вп., Шв.) у прикметникових словах як паралельні до літературно нормативних та інших варіантів уживаються флексії спільні

з російською мовою, напр., у місц. відм. чол. і сер. р. (на добром кон'і, на син'ом неб'і, в чет'вертом клас'і), у дав. і орудн. відм. жін. р. (доброю, син'ой, молодой).

У результаті лексичних запозичень з російської мови функціонують варіантні числівникові форми ч'є^uтир'і, п'ат'нац'ат', дв'інац'ат', дв'єст'і. Особливо це стосується складних і складених числівників, бо прості, зазвичай, менше піддаються змінам. Напр., при збереженні структури п'ят', як правило, фіксуємо похідне п'іт'нац'ат', при збереженні й'єден – одинац'ат', ш'тири – ч'ітирнац'ат' (Пк., Рл., Вс.). В іменниках же спостерігається інша тенденція – збереження питомих структур у похідних словах (сун'дук, але п'рискринок; то'пор, але бар'дичка; в'ід'ро, але цеб'рин':а).

Із запозиченням можна пов'язати й функціонування займенникових форм 1-ої особи однини род. відм. (м'є^uн'а), дав. відм. (мн'є), орудн. відм. (м'ной); форми 3-ої особи наз. відм. одн. та мн. он, она, оно, они й дав. відм. одн. чол. р. й'єму; форми вказівних займенників і відповідних часток е'тот, е'то. Спорадично фіксовані в українських говірках МДД (Рл., Ол.) форми йон (ти мей' крашчий йак йон) пояснюються насамперед контактом з російськими говірками. Як наслідок контамінації українських і російських слів інтерпретують не тільки форми неозначених займенників з постфіксом -то (й'акой_то, та_ке_то, х_то_то), а й з префіксом кой- (кой_х_то, кой_чо) [2; 10].

У морфології дієслова граматичній інтерференції, ймовірно, піддаються форми 1-ої ос. множ. теперішнього часу I та II дієвідміни, які в окремих мікросистемах мають домінантні флексії -ем, -ім (купл'а'єм, л'ага'їм), форми минулого часу чоловічого роду з суфіксом -л- (не^u дожд'ал). Інтерференцією стимульовано й витіснення в окремих говірках дієприслівниками типу л'ожа, с'тойа, сид'а інших структур (лежачи, на_лежачки).

Контактуванням з носіями російських говірок та впливом літературного ідіому російської мови пояснюють наявність у морфологічній системі українських говірок прийменників – к, со; сполучників – іл'і, йесл'і...то, потому шо; часток – а_ну_ка, а_ну, хот'а_би [2; 8]. Паралельне уживання стверджувальної частки да як до питомого так, так і до та інших варіантів, напр., йо (Пб.), а іноді й безваріантне, також зумовлене, на нашу думку, російським впливом. Окрім того, давно була відзначена така діалектна риса, як відсутність у більшості аналізованих говірок сполучника але [3; 8], натомість активізація в цій функції з-поміж інших сполучників (ну, та, а), спільного з російською мовою слова но.

Мовна взаємодія має й зворотний бік, зауважимо, що є в досліджуваних говірках окремі явища, спричинені гіперкорекцією – відштовхуванням від російського мовлення. Напр., відсутність чергування з//ж (воз'у) і наголос на корені (як і інші чергування й форми типу п'рос'у, к'рут'у) у II дієвідміні

І ос. одн., діалектоносії пояснюють так: *во'жу / це по'рус'ки / а'воз'у / по'українс'ки* (Єл.); або форми з протетичним *в*, коментовані так: *і'кона // це по'рус'ки / по'нашому в'ікона //* (Шр.). Про елементи, від яких найбільше відштовхуються мовці, дізнаємося і з оцінок власного мовлення: *молод'ож і ш'токайет / і'какайет //* (Пк.); *не ш'токайу / хай там чорт //* (Мл.).

Побутування й контактування впродовж тривалого часу на одній території призвели й до витворення спільних форм у граматиці українських і російських говірок, які умовно можна назвати південнобессарабськими, зауважених й дослідниками російських говірок ареалу [5]. Такими виявилися іменникові форми II відміни місц. відм. одн. з флексією *-у* (р. г. *в марту, в ма'їу* – у. г. *в марту, на кон'у*); форми II відміни род. відм. множ. з флексією *-іу* (р. г. *хр'исти'ан'іу, рад'ит'ил'іу* – у. г. *болгар'іу, молдован'іу*), форми I відміни род. відм. множ. з флексією *-ей* (р. г. *св'іч'ей* – у. г. *хатей*); форми II відміни місц. відм. одн. з флексією *-і* (р. г. *в моим' дом'у, на фто'рым' курс'у* – у. г. *в мойім' дом'і, на второму' курс'і*); наголос на корені в дієслівних формах (*в'ажу, держу, до'їу* – у. г. *задушу, держу, до'їу*); відсутність чергувань *с//ш, т//ч* (р. г. *прос'у, м'ес'у, крут'у* – у. г. *кос'у, нос'у, ле'т'у*); активність дієслівних форм давноминулого часу (р. г. *ан'и' были аб'едэли* – у. г. *во'ни бу'ли ходили*); уживання дієслів з двома префіксами (р. г. *попошли по' л'уд'ах* – у. г. *попо'їли і л'а'їли*); відсутність протези *н* у конструкціях особових займенників з прийменниками (р. г. *за'иво* – у. г. *за'його*); використання прийменника *за* в об'єктному значенні (р. г. *забыли за' мешки* – у. г. *за'дала за' його*); активність іменникових конструкцій з прийменником *іс* (р. г. *поговорили іс' им* – у. г. *ідут' іс' бо'йарамі*) тощо.

Як бачимо, близькість мов дає змогу укладати перелік інтерференційних діалектних явищ майже безкінечно і це підтверджує клас спільних явищ для різних мов, де не завжди однозначно визначаються напрями міжмовного впливу. Але з названого робимо висновок, що можна класифікувати відзначені інтерференційні явища в українських говірках МДД за різними параметрами. За характером впливу російської мови серед українських говірок можна розмежувати: 1) явища, що виникли за аналогією; 2) явища, що виникли в результаті гіперкорекції. За типом ідіому, що вплинув на українську говірку: 1) явища, що виникли в результаті впливу літературної російської мови (форми на зразок *она, оно*); 2) явища, що виникли в результаті впливу російських говірок (форми на зразок *йон*). Такі параметри, як ступінь поширення діалектного явища в говірці і ступінь усвідомлення діалектоносійми явища як елемента системи (що отримуємо з одночасного застосування прийому діалектної текстографії і застосування діалектної програми), також дають вихід на класифікацію. Тут чітко виділяються: 1) явища, що усвідомлюються як чужорідні для говірки і від яких відштовхуються

діалектоносії (вони відсутні в діалектних текстах і виявляють свій статус у відповідях на програму, напр., елементи *што* і *как*); 2) явища, не виявлені у відповідях на питання програми, але наявні в діалектних текстах, не усвідомлювані як елемент системи, однак присутні в мовленні (*те¹чет¹*, *мо¹жет¹*, *ето*); 3) високоактивні явища – широко представлені в діалектних текстах та усвідомлювані як елементи системи, зауважені самими діалектоносійцями як специфічні ознаки власного мовлення (відсутність чергувань *з, к, х // з', ц', с'* при відмінюванні іменників I і II відміни).

Відзначимо, що інтерференція – це не завжди запозичення елемента, відсутнього в мові, що запозичує. Елемент може бути наявним в обох мовах (напр., інфінітивні форми *хо¹дит¹*, *ро¹бим¹*), але під впливом мови-джерела активізуватися і витіснити паралельні варіанти (*хо¹дими*). Це призводить до так званої лакуарності, коли витісняється елемент, наявний у моделі загальнонародної мови. Так форми на зразок *са¹мий кра¹сивий*, *бу¹ду хо¹дими*, *т¹ри бра¹та* подекуди витісняють питомі *найкраси¹ в¹ишій*, *хо¹дитиму*, *три бра¹ти*. Інтерферема може мати дві складові: одна – та, що не виникає (запозичується), а лише підтримується впливом російської мови, або й запозичується, а друга – лакуна.

Вихід на класифікацію має й усвідомлення неоднорідності інтерференції в різних частинах мови та залежності її від словотвірного статусу слів (як відзначалося, у числівниках інтерференційному впливу більше піддаються похідні слова, а в іменниках – непохідні).

Розширюючи коло інтерферентних явищ на рівні граматики, не можна не погодитися з попередниками в тому, що більшість запозичень з російської мови характеризує передусім лексичний рівень. Носії українських говірок майже всіх генетичних типів уживають спільні з російською мовою назви місяців (*март*, *а¹прел¹*, *хв¹'і¹рал¹*, *й¹ун¹*). З російської мови запозичена і етикетна лексика (*зд¹растуйте*, *досв¹'ідан¹'а*, *зе¹'ін¹'іт¹'е*, *сна¹с¹'іба*), а також слова і вирази радянської доби (*дос¹ка по¹'ота*, *приси¹дател¹*, *кол¹/хоз*). Відзначимо також, що насиченість мовлення діалектоносійців інтерференційними явищами залежить від типу говірки, часу її створення, генези, часу перебування під впливом мови з привілейованим статусом і потужності такого впливу, а також від індивідуальних особливостей мовлення, бо й у говірках найновішої формації в окремих респондентів, навіть тих, що народилися на території поширення материнської говірки, є чимало запозичених елементів, зокрема й таких яскравих, як займенник-частка *ето*.

Сьогодні в українських говірках межиріччя Дністра й Дунаю діалектотворчий процес триває, перебуваючи в різних говірках на різних стадіях, але, як і раніше, «ускладнюючись міждіалектними і міжмовними взаємозв'язками» [3, с. 26].

Перспективою наступних наукових розвідок стане системний аналіз

взаємодії українських та інших говірок межиріччя Дністра і Дунаю, що дасть змогу не тільки розширити й уточнити обсяг інтерференційних граматичних явищ, а й виявити інші спільні тенденції в розвитку граматики говірок різних мов МДД. Вивчення потребує й ступінь здатності говірок до інтерференції та можливість їх класифікації за цим принципом.

Література

1. Грищенко П. Ю. Межиріччя Дністра і Дунаю у світлі лінгвістичної географії (стан і пріоритети) / П. Ю. Грищенко // Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2006. – Вип. 21. – С. 3–16.
2. Делюсто М. С. Граматична інтерференція у межиріччі Дністра і Дунаю / М. С. Делюсто // Мова : Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2010. – №14. – С. 95–99.
3. Дроздовский В. П. Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратовского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / В. П. Дроздовский. – К., 1962. – 27 с.
4. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратовського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області) : дис. ... канд. філол. наук / В. П. Дроздовський. – Одеса, 1962. – 473 с.
5. Касаткин Л. Л. Диалект липован – русских старообрядцев Нижнего Подунавья / Касаткин Л. Л., Касаткина Р. Ф., Юмсунова Т. Б. // Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2004. – Вип. 17. – С. 77–84.
6. Муқан А. М. Варіантність форм у деяких новостворених говорах української мови / А. М. Муқан // Українська діалектна морфологія. – К., 1969. – С. 191–199.
7. Муқан А. М. Словотвір українських наддунайських говірок / А. М. Муқан // Праці Х республіканської діалектологічної наради. – К., 1961. – С. 156–168.
8. Муқан А. М. Украинские наддунайские говоры. Фонетико-грамматические особенности : автореф. дис. ... степени канд. филол. наук / А. М. Муқан. – К., 1961. – 16 с.
9. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки (особливості звукової системи) / А. М. Муқан // Діалектологічний бюлетень. – Вип. VII. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 44–60.
10. Омельченко З. Л. Морфологическая структура восточнестепных говоров Украины : автореф. дис. ... канд. филол. наук / З. Л. Омельченко. – Ужгород, 1985. – 25, [1] с.
11. Словарь русских говоров Одешчины : в 2-х т. – Т. 1 : А–О / Відп. ред. Ю. О. Карпенко, Сусуму Уемура. – Одесса : Астропринт, 2000. – 376 с.

Список умовних скорочень:

у. г. – українські говірки; р. г. – російські говірки; Бр. – с. Броска Ізмайльського р-ну; Вп. – с. Випасне Білгород-Дністровського р-ну; Вс. – с. Височанське Тарутинського р-ну; Вш. – с. Вишневе Арцизького р-ну; Дс. – с. Десантне Кілійського р-ну; Єл. – с. Єлизаветівка Тарутинського р-ну; Кс. – с. Кислиці Ізмайльського р-ну; Лс. – с. Ліски Кілійського р-ну; Мл. – с. Молдове Саратовського р-ну; Мп. – с. Мирнопілля Арцизького р-ну; Мт. – с. Матроска Ізмайльського р-ну; Нвс. – с. Новоселівка Арцизького р-ну; Ол. – с. Олександрівка Тарутинського р-ну; Пб. – с. Прямобалка Арцизького р-ну; Пк. – с. Петрівка Тарутинського р-ну; Пл. – с. Плахтіївка Саратовського р-ну; Пт. – с. Першотравневе Ізмайльського р-ну; Рл. – с. Ройлянка Саратовського р-ну; Сц. – с. Стара Царичанка Білгород-Дністровського р-ну; Тр. – с. Трудове Кілійського р-ну; Шв. – с. Шевченкове Кілійського р-ну; с. Шр. – с. Широке Білгород-Дністровського р-ну; Яр. – с. Ярославка Саратовського р-ну.

ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ У КАТЕГОРІЙНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Костусяк Н. М. Формально-синтаксична валентність у категорійній системі сучасної української літературної мови.

У статті з'ясовано класифікаційні засади вивчення категорії валентності в сучасному мовознавстві, обґрунтовано принципи кваліфікації формально-синтаксичної валентності, схарактеризовано її графемний склад із проекцією на функційну перспективу засобів експлікації та визначено диференційні ознаки двох різновидів формально-синтаксичної валентності – непохідної і похідної.

Ключові слова: формально-синтаксична валентність, непохідна валентність, похідна валентність, облігаторна та факультативна валентність, формально-синтаксичні зв'язки, керування.

Костусяк Н. Н. Формально-синтаксическая валентность в категориальной системе современного украинского литературного языка.

В статье установлены классификационные основы изучения категории валентности в современном языкознании, обоснованы принципы квалификации формально-синтаксической валентности, характеризуется ее граммемный состав с проекцией на функциональную перспективу средств экспликации и определяются дифференциальные признаки двух разновидностей формально-синтаксической валентности – производной и производной.

Ключевые слова: формально-синтаксическая валентность, производная валентность, производная валентность, облігаторная и факультативная валентность, формально-синтаксические связи, управление.

Kostusyak N. M. Formal and syntactical valence in category system of the modern Ukrainian literature language.

There have been found out classification basis of studying valence category in modern linguistics; there have been grounded the qualification principles of formal and syntactical valence; there have been described its grammar structure within functional perspective of means of explication and defined differential features of two kinds of formal and syntactical valence – non-derivative and derivative.

Key words: formal and syntactical valence, non-derivative valence, derivative valence, obligatory and optional valence, formal and syntactical connection, government.

Сучасна українська лінгвістика засвідчує активну тенденцію до комплексного дослідження граматичних категорій, їхньої структури, комунікативної та прагматичної зорієнтованості, базових і супровідних ознак. Зазначені проблеми викликають зацікавлення науковців, адже відбивають багатоаспектні й різнорівневі виміри категорійної системи, а також вони пов'язані із сутнісними ознаками мови загалом. Із-поміж низки граматичних категорій заслуговує на увагу категорія валентності, специфіку якої переважно

визначають з огляду на принципи семантико-синтаксичної валентної стратифікації дієслівної лексики, співвідношення валентності та значення дієслова, а також акцентують увагу на семантичних типах предикатних і субстанційних одиниць, системі їхніх первинних та вторинних засобів маркування тощо (Л. Теньєр, С. Д. Кацнельсон, С. М. Кибардіна, М. Д. Степанова, Г. Гельбіг, в українській лінгвістиці – І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, К. Г. Городенська, М. В. Мірченко, Т. Є. Масицька та ін.). Серед наукових концепцій мовознавці обирають функційний підхід до вивчення категорії валентності, який ґрунтується на сучасних досягненнях граматики й посідає чільне місце серед новітніх дослідницьких напрямів. Це вважаємо тим головним орієнтиром, що визначає актуальність будь-якої наукової студії. Розгляд валентності на якісно новому рівні, у контексті сучасних підходів та узагальнень уможливив кваліфікацію її як міжрівневої категорії та зумовив розмежування похідної і непохідної валентностей [9, с. 186–290]. Водночас спроба комплексного аналізу розгляданої категорійної одиниці відкриває перспективи для детального студіювання не лише семантико-синтаксичної валентності, але й формально-синтаксичної, вивчення якої пов'язане з малодослідженими питаннями сучасного мовознавства, доказом чого є відсутність в україністиці монографічних праць із розгляданої теми. Потреба поглибленого осмислення категорії формально-синтаксичної валентності, її грамемного членування та якнайповнішої інвентаризації засобів вираження, що ґрунтується на принципово нових теоретичних засадах функційно-категорійної граматики, зумовлюють актуальність обраної теми. Мета статті полягає в теоретичному дослідженні формально-синтаксичної валентності, визначенні її структури та засобів експлікації. Реалізація поставленої мети зумовлює розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати класифікаційні засади вивчення категорії валентності в сучасному мовознавстві; 2) обґрунтувати принципи кваліфікації формально-синтаксичної валентності та порівняти її із семантико-синтаксичною; 3) диференціювати непохідну формально-синтаксичну валентність дієслова як генетично первинного її носія і похідну формально-синтаксичну валентність, марковану транспонованими прикметниками, прислівниками, числівниками та вторинними віддієслівними й відприкметниковими іменниками; 4) схарактеризувати грамемний склад категорії формально-синтаксичної валентності з проекцією на функційну перспективу засобів її експлікації.

Протягом тривалого часу в українській та зарубіжній лінгвістиці проблема валентності зберігає свою актуальність. Перебуваючи в центрі зацікавлень теоретиків-лінгвістів, розглядана категорія отримує неоднозначне трактування. Сучасне розуміння категорійної суті валентності предиката пов'язують зі здатністю його сполучатися з іншими (здебільшого неознаковими) словами, мати певну кількість відкритих позицій, що можуть чи повинні заповнювати одиниці відповідної семантичної природи [11, с. 157]. З огляду на таке потрактування її позначають термінами «інтенція»

(Й. Ф. Андерш) [1, с. 17], «семантична валентність» (М. Д. Степанова та Г. Гельб'іг) [11], «семантико-синтаксична валентність» (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська) [2; 3; 6], «міжрівнева опосередковано морфологічна семантико-синтаксична валентність» (А. П. Загнітко) [7, с. 58–59].

У сучасній лінгвістиці до категорії валентності застосовують переважно різнорівневий підхід, що слугує передумовою глибокого й системного пізнання її сутності. Керуючись ідеєю неодновимірності та багатоваріантною організацією цієї категорійної одиниці, лінгвісти наголошують на її стосунку до різних мовних рівнів – синтаксичного, морфологічного, семантичного та словотвірного [7, с. 58–59]; лексико-семантичного, синтаксичного та морфологічного [6, с. 269; 9, с. 194]. Зважаючи на багатоступінчастість валентності, дослідники виокремлюють кілька її різновидів. Зокрема, у мовознавстві відома концепція М. Д. Степанової та Г. Гельб'іга, відповідно до якої розмежовано логічну, семантичну й синтаксичну валентності, що перебувають у тісному зв'язку та діалектичній взаємодії [11, с. 154–161]. На переконання дослідників, логічна валентність, функціонуючи як репрезентант глибинних семантичних чинників, має зовнішньомовний та універсальний характер і відбиває відношення між позамовними явищами. Вияв семантичної валентності спроектований логічною валентністю й пов'язаний із сумісністю та сполучуваністю обох поєднаних (семантично опорного та семантично залежного) контекстних партнерів, дібраних за певними семантичними ознаками й мотивованих водночас явищами дійсності. Диференційною ознакою синтаксичної валентності є «заповнення логіко-семантичних відкритих позицій облігаторними чи факультативними актантами і їхня синтаксико-морфологічна репрезентація частинами мови в певних відмінках» [11, с. 156]. Цікаві міркування щодо різновидів валентності висловив С. Д. Кацнельсон, який розмежовував формальну і змістову валентності. За спостереженнями відомого лінгвіста, формальна валентність «пов'язана з певною словоформою й зумовлена елементами синтетичної морфології у відповідній мові» [8, с. 21]. Семантична валентність «залежить суто від значення слова й, відповідно, ні в якому підпорядкуванні морфології мови не перебуває» [8, с. 21]. В україністиці своєрідну інтерпретацію валентності запропонував А. П. Загнітко. У теоретичній концепції дослідника категорійні значення розглядають категорії «можна розглядати у двох площинах: власне-семантичній і формально-синтаксичній. Перша з них відбиває здатність предикатного слова (єдиного носія валентності) прогнозувати кількість партнерів та їх якісний склад» [7, с. 276]. Щодо другого різновиду лінгвіст зауважує: «Відмінкові форми заповнюють позиції підмета або другорядного члена речення – у цьому полягає формально-синтаксичний характер валентності» [7, с. 277].

Як засвідчують подані вище теорії, категорія валентності загалом та формально-синтаксична валентність зокрема хоч і перебувають (звичайно,

різною мірою) у центрі наукових зацікавлень, проте їхнє вивчення не претендує на повну вичерпність, а отже, говорити про створення викінченої концепції валентності не можемо. На нашу думку, засадничі теоретичні принципи дослідження розгляданої категорії пов'язані передовсім з полярними глибинною та поверхневою структурами мови. Сповідування таких принципів дає змогу аргументувати, що семантико-синтаксична валентність охоплює глибинну структуру, а формально-синтаксична – поверхневу. Окрім того, зорієнтованість більшості лінгвістів на формально-синтаксичну валентність як на заповнення відкритих позицій певними відмінками чи прийменниково-відмінковими формами та на частиномовну належність опорного компонента не вичерпує сукупності її диференційних ознак. Зміщення акцентів із суто морфологічних параметрів на формально-синтаксичні неминує зумовлює визначення сукупності ще й інших класифікаційних принципів її аналізу, що є спробою поглибити концепцію моделювання формально-синтаксичної валентності.

З огляду на подані міркування конститутивною особливістю формально-синтаксичної валентності вважаємо передовсім наявність формально-синтаксичних зв'язків і виділюваних на їхньому ґрунті компонентів речення. Відповідно до цього варто виокремити обов'язковий предикативний (двобічний) зв'язок і валентно мотивований підрядний (однобічний) зв'язок. За розгляду першого прийнято акцентувати на одній із його диференційних ознак – наявності форми координації між підметом і присудком [4, с. 25, 214; 10, с. 193–198]: *Синій птах крилом в твоє вікно постукає* (Н. Царук); *І насідало там бояр, дружок!* (Н. Царук); *Не сердься, княже...* (М. Мартинюк). У такому разі розширюємо традиційне уявлення про називний відмінок як єдиний репрезентант підметової позиції. Наведені приклади засвідчують, що за деяких контекстуальних умов, крім грами називного, роль засобів мовного втілення підмета можуть виконувати морфологічні родовий і кличний відмінки.

Формою прислівної валентної підрядності є керування, «що передбачає сполучення слів у мінімальний дореченнєвий блок чи реченнєву конструкцію на основі формальної повноти панівного елемента як знака комунікації, але семантичної неповноти його у межах потенційної комунікації» [10, с. 206]. У сучасній українській літературній мові всі компоненти двоскладних синтаксичних конструкцій чітко регламентовані, зокрема керовані члени речення перебувають у правобічній позиції, а заповнення лівобічної сфери пов'язане з явищем координації.

Описуючи градацію валентного підрядного підпорядкування, дослідники переважно диференціюють сильне, напівсильне, напівслабке й слабке [4, с. 233, 244–245] чи сильне, напівсильне й слабке [10, с. 208] керування. «Під сильним керуванням розуміють таку залежність від опорного слова відмінка іменника чи відмінка з прийменником, за якої між залежним

іменником і опорним словом наявний тісний та необхідний зв'язок» [5, с. 11]. На вираженні формально-синтаксичної функції сильнокерованого другорядного члена речення спеціалізована грамема знахідного відмінка, роль її вторинних варіантів виконують родовий, орудний, давальний і місцевий відмінки, наприклад: ...*Свою **яскравість** зорі не міняють* (Н. Царук); *Але **говірку** своїх батьків ми ще пам'ятаємо* («День», 2013); ...*я **тебе** докохаю у мріях* (Н. Царук); *Теперішні 70–80-річні люди, переселенці 1951 року, <...> співають бойківських **пісень*** («День», 2013); ...*той спів сильнішим був **від крику*** (Н. Царук); *Керував усім **закладом** станційний наглядач...* («День», 2013); *Політичним **партіям** повністю довіряють лише 1,3% громадян...* («День», 2011); *Хто буде володіти українською **землею**, від того залежатиме доля української нації* («День», 2008); ...*велика кількість наших співвітчизників зневірилися у власній **силі**, у власній **значущості** для держави* («День», 2010). Зрідка спостерігаємо порушення узвичаєної структурної схеми елементарних синтаксичних одиниць, пов'язане з переміщенням сильнокерованих компонентів у лівобічну сферу. У цій формально-синтаксичній позиції перебувають давальний, орудний, знахідний, родовий і місцевий відмінки за умови, якщо вони корелюють із семантико-синтаксичною функцією суб'єкта, наприклад: ***Ім** так само хотілося випити криничної водички чи відвідати далекий куток просторого двору* («День», 2013); *А **тобі** не спиться?* (Н. Царук); ***Снігом** засипало Чорногорію, Боснію і Герцеговину* («День», 2012); ***Мною** оволоділо справжнє захоплення колекціонуванням ще 1956-го, коли я у складі миколаївської археологічної групи побував на розкопках під Веселіновим* («День», 2010); ***Бояр** дратували байдужість і спокій князя* (М. Мартинюк); ...*мене* теж охопила тривога («День», 2000); ***Японію** спіткало страшне лихо* («День», 2011); *А у **глядачів** жодної паніки не було!* («День», 2011); *Ми об'їздили багато країн Європи. Але перед Києвом у мене тривога надзвичайна* («День», 2004); *У **церкві** стало просторіше* (М. Мартинюк).

Диференційну ознаку слабого керування становить менша обов'язковість залежного слова для опорного й нерідке його імпліцитне вираження. Слабокеровані члени речення моделюють грамеми орудного, місцевого, родового, знахідного й давального морфологічних відмінків: *11 червня жандарм відвіз Івана Франка **поїздом** до Станіслава...* («День», 2013); ...*цим **трактом** проїхало чимало видатних історичних постатей* («День», 2013); *Його серце **любов'ю** багате...* (Н. Царук); ...*на шкіряних **диванчиках** сиділи візаві заможні пасажири цього першого класу* («День», 2013); ...*Франко приїжджав до Коломиї п'ятнадцять разів* («День», 2013); ...*із Києва бензиновий екіпаж вирушав у рейс о 8-й ранку...* («День», 2013); *Із **Поштової площі** диліжанси курсували й на рівнинний **Чернігів** – по Набережному шосе та через **Ланцюзовий міст*** («День», 2013); *А **щедрі на любов** були і ласку!* (Н. Царук); *Душа твоя летить **навстріч вікам**...* (Н. Царук).

Статус напівсильного керування мають компоненти, яким притаманний дещо слабший вияв підрядного зв'язку між опорним словом і залежним іменником, ніж за умови сильного керування, але водночас він тісніший порівняно зі слабким керуванням. Роль його репрезентантів виконують мовні одиниці, що корелюють із семантичними відмінковими грамемами *адресат дії* й *адресат якості* та формально представлені морфологічними безприйменниковими давальним і знахідним відмінками, а також родовим із прийменниками *до*, *для*: *В якомусь містечку сам президент ключі від квартир вручав військовослужбовцям* (Й. Струцюк); *Квіти – це серця слова. Ти їх мені на екзамен Сьогодні подарував* (Н. Царук); *Ми вже знали, що коменданти усіх міських фортець на Волині приготувалися до оборони і повідомили польському королеві* (Й. Струцюк); *...він винен їм платню...* (П. Загребельний); *Але тут постало питання: як сповістити батьків про свій задум?* (Й. Струцюк); [Роксолана. – Н. К.] *написала коротенького листа до султана...* (П. Загребельний); *Молодиця <...> готувала для рубачів вечерю...* (Г. Тютюнник).

Для регульованих підрядним синтаксичним зв'язком компонентів характерна експліцитна чи імпліцитна реалізація, яка лежить в основі вирізнення облігаторного та факультативного типів формально-синтаксичної валентності й відповідно облігаторних та факультативних компонентів речення. Наголошуючи на тому, що «поділ валентності на облігаторну й факультативну не пов'язаний із базовою структурою (синтаксичною «глибинною структурою»)» [11, с. 179], оскільки в ній обидва різновиди членів речення (за термінологією лінгвістів, актантів) фактично збігаються, М. Д. Степанова й Г. Гельбіг пропонують тест на елімінування, який дасть змогу чіткіше розмежувати облігаторні й факультативні компоненти. На думку дослідників, «член речення є облігаторним у тому разі, якщо його елімінування в поверхневій структурі порушує граматичність речення. Якщо ж член речення можна елімінувати, а речення залишається граматичним, то він або факультативний актант, або вільний поширювач» [11, с. 179]. Диференційна ознака факультативного компонента полягає в тому, що він обов'язково перебуває у валентній рамці дієслова чи транспонованої у вербальну площину іншої частини мови.

Порівнюючи формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну валентності, варто наголосити, що перша передбачає кількість і типи компонентів (членів речення), виділюваних на основі формально-синтаксичних зв'язків, а також їхнє вираження за допомогою морфологічних відмінків. Натомість диференційні ознаки другої полягають у прогнозуванні кількості та типів залежних синтаксичних одиниць (субстанційних синтаксем), репрезентованих семантичними відмінками. Тобто в такому разі можемо говорити про безпосередній стосунок формально-синтаксичної валентності до поверхневої структури мови, а семантико-синтаксичної –

до глибинної. Але це не означає, що обидва різновиди валентності взаємозамінні, вони, як і морфологічні та семантичні відмінки, доповнюють одна одну й перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодії. Семантико-синтаксичній валентності більшою мірою притаманна зорієнтованість передовсім на семантичні параметри опорного предиката та залежних контекстних партнерів, представлених семантичними відмінковими грамемами. Формально-синтаксична валентність пов'язана з поверхневою реалізацією семантичних відмінків морфологічними відмінковими грамемами. З огляду на це два типи валентності інформують про структурну модель реченневої побудови, але на різних рівнях і підрівнях мовної системи. Порівняймо аналіз елементарної конструкції відповідно до семантико-синтаксичного та формально-синтаксичного вияву валентності її компонентів. Наприклад, у реченні *Ти любиш небо...* (Н. Царук) предикат *любиш* для реалізації свого семантико-синтаксичного валентного потенціалу потребує двох субстанційних синтаксем – суб'єктної й об'єктної, маркованих двома семантичними відмінками – відповідно суб'єктом стану та об'єктом стану. Формально-синтаксичні параметри присудка *любиш* відбиває його зв'язок із двома облігаторними членами речення – підметом *ти* (форма координації), вираженим морфологічним називним відмінком, та керованим компонентом (підрядний зв'язок, зокрема сильне керування) *небо*, який репрезентує морфологічна грамема безприйменикового знахідного. Досить виразно відмінність між семантико-синтаксичною та формально-синтаксичною валентностями можна простежити на прикладі реченневих побудов із факультативними мовними одиницями, особливо в разі їхньої елімінації. Слушні міркування у зв'язку з цим висловили М. Д. Степанова й Г. Гельбіг: «...У поверхневій структурі наявні «завуальовані» або «приховані» аргументи, які можуть бути описані не за допомогою синтаксичної, а за допомогою логіко-семантичної валентності» [11, с. 166]. Пор.: *Сонце (червоною) ниткою Гаптує (зимовий) світанок* (Н. Царук) і *Сонце гаптує (зимовий) світанок*. З огляду на семантико-синтаксичну валентність предикат *гаптує* в обох реченнях тривалентний. Він потребує суб'єкта, експлікованого семантичним відмінком суб'єкт дії, об'єкта у формі семантичної грамеми об'єкт дії та інструменталія, репрезентованого семантичною грамемою інструменталь-знаряддя. Формально-синтаксична валентність компонента *гаптує*, відбиваючи властивості поверхневої структури мови, прогнозує наявність підмета *сонце* в називному відмінку, сильнокерованого члена речення *світанок* та слабкокерованого *ниткою*, який у другій реченневій конструкції еліміновано. Тому друге речення з формально-синтаксичного боку не чотирикомпонентне, як перше, а трикомпонентне.

Зіставляючи логіко-семантичну та синтаксичну валентності (за нашою термінологією, семантико-синтаксичну і формально-синтаксичну), а також визначаючи загалом сутність валентності на засадах комплексного підходу,

М. Д. Степанова й Г. Гельбіг переконують, що «логіко-семантична валентність лише зумовлює синтаксичну валентність, але в жодному разі не визначає її остаточно. Ці відмінності роблять необхідним виділення різних рівнів валентності. Водночас інваріантні особливості, притаманні валентності на всіх рівнях, залишаються: валентність завжди означає здатність (і на логіко-семантичному, і на синтаксико-морфологічному рівні) елементів сполучатися з іншими елементами (сполучувальну здатність), здатність мати певну кількість відкритих позицій, які заповнюють (можуть або повинні заповнювати) інші чітко визначені компоненти» [11, с. 157].

У сучасній українській літературній мові формально-синтаксична валентність, крім регулювання кількісно-якісного складу підпорядкованих мовних одиниць із конкретно-предметним значенням, експліцитної (за допомогою відмінкових або прийменниково-відмінкових форм, яким притаманний різний ступінь спеціалізації) чи імпліцитної реалізації в поверхневій структурі речення, що зумовлює розмежування облігаторного та факультативного типів валентності й відповідно облігаторних та факультативних членів речення, має перспективу для вивчення її з опертям на частиномовну належність опорного компонента, який на семантико-синтаксичному рівні корелює з предикатом. Кваліфікація валентності за ознакою первинності та вторинності засобів вираження зумовлює розмежування двох граматичних зон: центральної та периферійної, що ґрунтуються відповідно на непохідній та похідній її сферах. До морфологічних засобів вираження непохідної валентності належать дієслова як ядерні й генетично первинні її носії. Моделювання похідної валентності пов'язане з невербоцентричними класами слів, які відповідно до концепції функційної еквівалентності мовних компонентів набувають дієслівних валентних ознак унаслідок позиційної рухливості, пов'язаної з переміщенням їх у присудкову позицію. Похідна формально-синтаксична валентність ієрархічно структурована, що залежить від посилення / нівеляції валентного потенціалу різних частиномовних груп. Найбільші перспективи до транспозиційного використання мають синтаксично вербалізовані прикметники. З огляду на це похідна валентність транспонованих прикметників набуває статусу рангово вершинної. Наступні за рангом прислівникова та числівникова валентності. У зазначених трьох транспонованих у вербальну площину класах слів відбувається посилення валентних ознак. Спрямуванням у вербальну площину позначені також вторинні віддієслівні та відприкметникові іменники. Для віддієслівних субстантивів характерна часткова нейтралізація, згортання валентного потенціалу порівняно з вихідними дієслівними формами, тому їхня валентність формує периферійну зону.

Специфіку формально-синтаксичної категорії валентності відбиває її грамечне членування, що має своїм опертям диференціацію слів за їхніми валентними можливостями. У цьому разі вона великою мірою корелює

із семантико-синтаксичною валентністю. Зважаючи на такі кваліфікаційні принципи, дієслівна валентність охоплює сім грамам – грамему одновалентності, грамему двовалентності, грамему тривалентності, грамему чотиривалентності, грамему п'ятивалентності, грамему шестивалентності та грамему семивалентності. Ознаки структурування характерні й для похідної валентності. Валентність синтаксично вербалізованих прикметників об'єднує грамами одновалентності (*Отава* <...> *став сердитий* (П. Загребельний), двовалентності (*Ромеї* <...> *вірні були імператорові...* (Д. Міщенко) та тривалентності (*Ці люди тобі нічого не винні* (Р. Іванчук). Двограмемну модель утворює похідна валентність транспонованих прислівників, пор.: *Янушеві зробилося млосно...* (М. Вінграновський) і *...Саишкові видно дахи (сарайчиків чи складів)...* (М. Вінграновський). Категорійну специфіку числівникової валентності також визначають дві грами – грама одновалентності (*Лідові було п'ятдесят* (М. Вінграновський); *...їх* (наметів. – Н. К.) *було три* (М. Вінграновський) і грама двовалентності, маркована ступеньованими прислівниково-числівниковими компонентами *більше, менше, найбільше, найменше* (*Нас* <...> *більше за (добру європейську) державу* (О. Довженко). Валентність транспонованих віддієслівних і відприкметникових іменників моделюють відповідно сім та три грами. Кожна з грамам непохідної та похідної валентностей передбачає аналіз за способом мовного втілення. У такому разі варто акцентувати увагу на особливостях залежних компонентів, зокрема на специфіці їхнього формально-синтаксичного зв'язку з присудком та на первинних і вторинних засобах вираження – морфологічних відмінках.

Отже, функційно-категорійний підхід до вивчення категорії валентності уможливив створення оновленої структурної схеми її опису, що полягає в розмежуванні взаємопов'язаних семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної валентностей, які спрямовані відповідно в глибинну та поверхневу структури мови. Вирізнення формально-синтаксичної валентності ґрунтується на низці конститутивних ознак: кількості облігаторних і факультативних членів речення, засобах їхньої експлікації (морфологічних відмінках) та значеннєвих характеристиках, а також частиномовній належності опорних компонентів. Зазначені принципи кваліфікації уможливили диференціацію формально-синтаксичної валентності на непохідну дієслівну і похідну, експліковану транспонованими прикметниками, прислівниками, числівниками та віддієслівними і відприкметниковим іменниками, кожній із яких притаманне власне грамемне членування. У перспективі аналізу формально-синтаксичної валентності доцільним буде детальний розгляд усіх її різновидів.

Література

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 191 с.
2. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.

3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Вихованець І. Р. Граматичні вияви керування / І. Р. Вихованець // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – Вип. 2. – С. 9–13.
6. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; [за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 398, [2] с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435, [1] с.
8. Кацнельсон С. Д. К понятию типов валентности / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20–32.
9. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
10. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-е вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 392, [1] с.
11. Степанова М. Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Высш. шк., 1978. – 258 с.

УДК 811.161.2:81'373.611

Р. О. Коца

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІ МОДЕЛІ ТВОРЕННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ТА ЇХНЕ ПРОДОВЖЕННЯ В СУЧАСНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Коца Р. О. Праслов'янські моделі творення складних прикметників та їхнє продовження в сучасних слов'янських мовах.

У статті описано основні типи творення складних прикметників у праслов'янській мові залежно від їхньої формальної структури та частиномовної належності компонентів. Показано, що кожен з них знайшов своє продовження в сучасних слов'янських мовах, збагатившись новими рисами залежно від особливостей кожної конкретної мови.

Ключові слова: композити, складні прикметники, праслов'янська мова, словотвірний тип, словотвірна модель.

Коца Р. А. Праславянские модели образования сложных прилагательных и их развитие в современных славянских языках.

В статье описаны основные типы образования сложных прилагательных в праславянском языке в зависимости от их формальной структуры и принадлежности компонентов к разным частям речи. Показано, что каждый из них нашел свое продолжение и развитие в современных славянских языках, приобрел новые черты в соответствии с особенностями каждого конкретного языка.

Ключевые слова: композиты, сложные прилагательные, праславянский язык, словообразовательный тип, словообразовательная модель.

Kotsa R. The Old Slavonic types of derivation of compound adjectives and their continuation in modern Slavonic languages.

Basic types of derivation of compound adjectives in Old Slavonic language depending on their formal structure and the components belonging to different parts of speech are described. Each of them is shown to found its continuation in modern Slavonic languages having been enriched with new features depending on the peculiarities of each specific language.

Key words: composites, compound adjectives, Old Slavonic language, word-formative type, word-formative model.

Одним із найактивніших способів поповнення словникового складу будь-якої мови є словотворення. Адаже в силу своєї природи воно органічно пов'язане з живими процесами розвитку лексики, зумовленого постійними змінами в суспільному житті. Одні слова виникають, що пов'язано з розвитком нових понять, інші – зникають. І цей процес є органічним та безперервним.

Серед усього різноманіття слів ми зупинилися на дослідженні складних прикметників. Адаже складання разом з афіксацією були й залишаються найпродуктивнішими способами творення нових слів для всіх слов'янських мов. Дослідження складних слів має давні традиції. На початку ХХ ст. досить ґрунтовно розроблялася проблема дериватології на матеріалі індоєвропейських мов. У 60-х роках ХХ ст. до опрацювання композитів активно залучилося й вітчизняне мовознавство. З'являється ряд праць, у яких лінгвісти трактують складні слова за їх морфемним складом, словотвірною структурою і в правописному плані (Н. Клименко, К. Городенська, В. Горпинич, В. Брисіна, Є. Ковальова та ін.). Історичному дослідженню складних слів присвячені праці С. Самійленка, С. Бевзенка, А. Дем'янюк, В. Ліпич, К. Каунової, Л. Вялкіної, Т. Собанської та ін. Водночас, незважаючи на велику кількість монографій, дисертацій, статей, у теорії складних слів ще й на сьогодні існує багато невизначених, суперечливих моментів, що робить таке дослідження надзвичайно актуальним.

Як відомо, прамовою всіх слов'янських мов є так звана праслов'янська мова. Дослідивши основні типи творення складних прикметників на сучасному етапі розвитку слов'янських мов, ми прийшли до висновку, що всі вони так чи так сягають праслов'янської доби, саме звідти беруть свій початок. У статті ми намагатимемося не тільки подати опис основних словотвірних типів та словотвірних моделей складних прикметників праслов'янської мови, а й спробуємо довести, що всі слов'янські мови не тільки успадкували їх, а й значно розвинули на власному мовному ґрунті, що спричинило ряд спільних та відмінних рис у складанні прикметників різних мов.

На думку Т. Лукінової, ще індоєвропейській прамові для словотвору прикметників властивими були суфіксація і словоскладання [1, с. 175]. Уже в той час існували типи складних імен, за якими творилися як іменники, так і прикметники. Ці типи були успадковані праслов'янською мовою, де

словоскладання набуло дальшого розвитку. Складні прикметники продовжували творитися за тими ж моделями, що й іменники, і мали, на думку Т. Лукінової, такі ж загальні особливості: двочленність складної основи, сполучні голосні О/Е між основами першого і другого компонентів [1, с. 177].

З часом у морфологічній структурі прикметника з'явилися деякі особливості, пов'язані зі специфікою їх функціонування [1, с. 175]. Як наслідок відокремлення прикметників, виникає певна різниця в продуктивності тих чи тих моделей словотворення в іменників, з одного боку, й у прикметників – з іншого. Зокрема, атрибутивні імена, очевидно, з дуже давніх часів не утворювалися за моделями, де першим компонентом була дієслівна основа. Натомість більш продуктивними, порівняно з іменами субстантивного характеру, виявилися композити, пов'язані з синтаксичними сполуками, які склалися з іменника і препозитивного атрибута, що виражав якісну або кількісну ознаку. Це був **перший тип** складних прикметників, серед яких виділяємо два словотвірні підтипи:

1) композити, утворені від основ **прикметника та іменника**. Наприклад: **bēlobokъ(jь)* (ЭССЯ 2, 68) ← **bēlъ* + **bokъ* «білобокий», **bēlobordъ(jь)* (ЭССЯ 2, 69) ← **bēlъ* + **borda* «білобородий», **bēlokvěтъ(jь)* (ЭССЯ 2, 71) ← **bēlъ* + **kvěтъ* «з білими квітками», **bosonogъ(jь)* (ЭССЯ 2, 222) ← **bosъ* + **noga* «босоногий», **milolikъ(jь)* (ЭССЯ 19, 38) ← **milъ* + **likъ* «милолиций», **modrookъ(jь)* (ЭССЯ 19, 101) ← **modrъ* + **oko* «синьоокий», **lbgъko(s)kridlъ(jь)* (ЭССЯ 17, 73) ← **lbgъkъ(jь)* + **kridlo* «легкокрилий», **novoročъnъ(jь)* (ЭССЯ 25, 234) ← **novъ* + **ročъ* «новорічний», **kortъkověкъ(jь)* (ЭССЯ 11, 101) ← **kortъkъ* + **věкъ* «недовговічний», **kosobokъjь* (ЭССЯ 11, 148) ← **kosъ(jь)* + **bokъ* «кособокий», **krasъnoperъjь* (ЭССЯ 12, 108) ← **krasъnъ* + **perо* «який має гарне пір'я», **krivonogъ(jь)* (ЭССЯ 12, 166) ← **krivъ* + **noga* «кривоногий» та ін.;

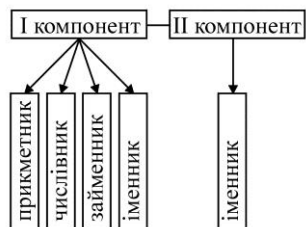
2) композити, утворені від основ **числівника та іменника**. Наприклад: **d(ъ)vogubъ(jь)* (ЭССЯ 5, 191) ← **d(ъ)va* + **gubъ* «подвійний», **edъnoganogъ(jь)* (ЭССЯ 6, 17) ← **edъnъ* + **noga* «одноногий», **edъnorоkъ(jь)* (ЭССЯ 6, 17) ← **edъnъ* + **roka* «однорукий», **obapola/ъ/y* (ЭССЯ 26, 90) ← **oba* + **polъ* «з обох сторін» та ін.

При другій іменниковій частині першим компонентом, крім прикметникової та числівникової основи, могла бути займенникова, рідше іменникова основа чи прислівник (**kъžъdodъnъnъ(jь)* ← **kъžъdo* + **dъnъ* «щоденний», **malolistъjь* (ЭССЯ 17, 169) ← **malъ* + **listъ* «той, який має мало листя»).

Бахуврїхі (санскр. bahuvrīhi – термін давньоіндійської лінгвістики та поезії: складне слово зі значенням належності, володіння, називає предмет за характерними для нього рисами, ознаками, наприклад, за частинами тіла, за вбранням тощо (широкоплечий, чорноокий), у яких другу частину завжди становила іменникова основа, були, як правило, безсуфіксними; в інших моделях з іменною другою частиною утворення складного прикметника

нерідко супроводжувалося суфіксацією (найчастіше це був суфікс *-ість*).

Цей тип творення складних прикметників виявився найбільш життєвим і продуктивним у всіх слов'янських мовах. Зазначимо, що найбільша кількість не тільки складних прикметників, а й складних слів взагалі створено саме за цією моделлю. У її межах виділяємо кілька підтипів:

Найчастіше першим компонентом виступає прикметник. Такі похідні підкреслюють зовнішні ознаки предметів та засвідчують процес перетворення тимчасових ознак на постійні. Наприклад: укр. *глибоководний, правобережний, рівноправний*, білор. *даўгавечны, шыракапалечы*, рос. *сельськохозяйственный, железнодорожный*, польсь. *noworoczny, krotkorzki*, слов. *bosonohý*,

чеськ. *krátkonohý, modrooký*, болг. *тънкокор, пълноводен*, хорв. *kratkook*, словен. *lahkokril, bledoličen*, макед. *лековерен*, в.-луж. *malorostly* та ін.

Нерідко в ролі першої частини виступає числівник. Причому у східнослов'янських та в чеській мові це форма родового відмінка: укр. *семигодинний*, рос. *пятiletний*, білор. *аднарукі, дзев'яцідзённы*, чеськ. *sedmibarevný*, а у словацькій, серболужицьких, словенській, частково українській мовах – називного відмінка: укр. *трирічний, чотирикутний*, слов. *jednooky, päťprstý*, н.-луж. *dwëgłowaty*, в.-луж. *sydomlětny*, словен. *štirikolesen*. Деякі композити зберігають архаїчну форму числівника: укр. *двоюрідний*, рос. *двугорбый*, болг. *двуцветен*. Похідні такого типу виражають кількісне виявлення ознаки.

Рідше першою частиною складних прикметників першого типу є основа займенника. Найчастіше це основи *ino-*, *vse-*, *každo-* та деякі інші, що служать для вираження узагальнених ознак предметів. Наприклад: укр. *іноземний*, рос. *всесторонний*, білор. *тагачасны*, польсь. *každodniowy*, слов. *inonárodný, svojvol'ný, každodenný*, чеськ. *svevolny*, болг. *всенароден*, серб. *иновѣран*. Це порівняно новий тип творення складних прикметників, який набув поширення вже на стадії самостійного розвитку кожної зі слов'янських мов. Наприклад, частина *vse-* (все-) засвоєна зі старослов'янської мови, а ст.сл. ВЪСЄ у свою чергу є калькою з грецької *παν* [2, с. 433]; *každo-* (каждо-) походить з праслов'янського *къзьдо, але саме у такій формі закріпилася через старослов'янську мову; *ino-* (іно-) походить з праслов'янського *(j)inъ, що первісно означало «один», а згодом розвилو значення «інший», яке й закріпилося за названою частикою.

При іменниковій другій частині першим компонентом інколи буває також основа іменника. Найчастіше перший компонент виступає у формі родового чи місцевого відмінка: рос. *машинопрокатный, вагоноремонтный*, білор. *водаправодны*, чеськ. *bokoplodý*. Більшість таких похідних виражають ознаку предмета за схожістю до інших предметів, а у своїй семантиці мають

обов'язковий елемент порівняння, наприклад: укр. *горбоносий* «ніс з горбом», *собакоголовий* «голова як у собаки», польс. *koźlonogi* «ноги як у кози».

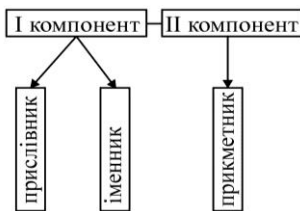
До **другого типу** складних прикметників належать похідні з другим компонентом прикметником. Як перша частина у праслов'янській мові з ним поєднувалися переважно прислівники: **malol'udьnъ(jь)* (ЕССЯ 17, 169) ← **malо* + **l'udьnъ(jь)* «малолюдний» та ін.

Як зазначає Т. Лукінова, якщо другим компонентом складних прикметників був прикметник, він не зазнавав жодних змін, зберігаючи всі свої форми, які одночасно ставали формами всього композита [1, с. 178].

Названий тип творення складних прикметників був засвоєний слов'янськими мовами, але не набув високої продуктивності: укр. *вічнозелений*, рос. *труднодоступный*, *малокультурный*, білор. *даўгавечны*, *вечназялёны*, польс. *wiecznozielony*, слов. *malorol'nicky*. Такі композити близькі за своєю структурою до юкстапозитів.

Водночас з'являються нові похідні, утворені від основи іменника та прикметника. Вони визначають ознаку предметів асоціативно, за зовнішньою подібністю до інших предметів, яка у структурі слова наголошена елементами **-видний**, **-подібний** або їх відповідниками. Наприклад: укр. *людиноподібний*, рос. *змеевидный*, *зигзагообразный*, білор. *зверанадобны*, польс. *wiarogodny*. Такі композити властиві книжній мові і трапляються переважно в науковому та науково-популярному стилях.

Таким чином, у межах другого типу виділяємо два підтипи:

У XIX – XX ст. у чеській та словацькій мовах виникають і поширюються утворення на *sebe-* з порівняльним ступенем прикметника у другій частині: чеськ. *sebelepší* «найкращий», слов. *sebahorši* «найгірший». Такі композити виражають підкреслено найвищий ступінь прояву ознаки.

До цього типу Т. Лукінова відносить також утворення типу «основа прикметника + прикметник», наприклад: **milodorgъ* / **miľdorgъ* (ЕССЯ 19, 37) ← **miľ* + **dorgъ* (утворений від прикметників *милий* і *дорогий*, зберігся у сучасних сербській та хорватській мовах *mílodrǎg* «імя, яке молода дає наймолодшому чоловікові у домі»). Компоненти таких композитів, на відміну від описаних всіх інших типів, поєднані між собою сурядним зв'язком і є рівноправними: укр. *стародавній*, рос. *золотисто-желтый*, білор. *асенне-зімовы*, чеськ. *bělorudý*, слов. *svetločervený*.

До **третього типу** належать складні прикметники з другим дієслівним компонентом, який виступав у вигляді основи або частіше дієприкметника. Першим компонентом таких композитів у праслов'янській мові, як правило, був прислівник, наприклад: **novoženъ* (ЕССЯ 26, 8) ← **novъ* + **ženiti se* «щойно одружений, молодий», **krivogľedъ(jь)* (ЕССЯ 12, 165) ←

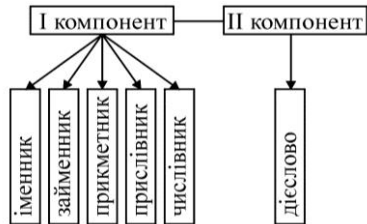
*krivъ + *ględęti «косоокий», *milodanъ (ЭССЯ 19, 38) ← *milъ + *danъ (дієприкметник минулого часу пасивного стану від дієслова *dati) «милостиво дарований», *maloorstьbъ(jь) (ЭССЯ 17, 171) ← *malъ + *orstьbъ (дієприкметник) «малого зросту».

Цей тип став поширеним у всіх слов'янських мовах: укр. багатозначний, рос. долгожданый, білор. малавядомы, легкаплаўкі, чеськ. všudypřítomný, болг. многообещаващ, кривоглед.

Пізніше виникає нова модель творення складних прикметників, де з другим дієслівним компонентом поєднується основа іменника. Зазначимо, що вона набула великого поширення і стала найпродуктивнішою на сучасному етапі: укр. приладобудівний, морозостійкий, рос. машиностроительный, білор. кнігавыдавецкі, лісанадаўскі, слов. svetlomilný, чеськ. krkolomný. У прикметниках цього типу деякі дієслівні основи є особливо продуктивними, наприклад: чеськ., слов. -nosný, -tvorný, -dárný, польс. -dajny: чеськ. smrtonosný, zákonosný, zlatonosný, rakovivotvorný, szlotvorný, blahodárný, zákonodárný, životodárný, слов. roponosný, vodonosný, menotvorný, slovotvorný, horninitvorný, vyrokotvorný, teplotvorný, польс. jagododajny, miarodajny, orzechodajny, srebrodajny, zlotodajny.

Мало продуктивними є типи з прикметниковою або займенниковою основою в першій частині: укр. чужоїдний, самобутний, чеськ. hrubomletý, польс. samokwity, слов. samobytny.

Таким чином, схематично третій тип творення композитів прикметників виглядає так:

Західнослов'янським мовам, крім польської, а також словенській властиві прикметники з відмінковою (найчастіше генітивною) формою іменника в першій частині при прикметниковій чи дієслівній основі в другій: чеськ. láskyplný, pravděpodobný, слов. pozoruhodný, словен. delazmožen. У цих же мовах існують композити з відмінковою формою деяких займенників: чеськ. sebecičivý, слов. seberovny, в.-луж. sebjewědomy, словен. sebirad. В інших мовах складні прикметники з відмінковою формою іменника або займенника в першій частині є одиничними: укр. жалюгідний, себелюбний, рос. умалишенный, себлюбивый, болг. всекидневен, серб. себезнао, польс. klinopodobny, karygodny.

Крім вище описаних трьох типів, складні слова в індоєвропейській прамові виникали і шляхом **подвоєння**, або редуплікації основ [1, с. 177]. За визначенням О. Тараненка, редуплікація (лат. reduplicatio – подвоєння) – це повне або часткове повторення кореня, основи або всього слова, іноді афікса без зміни чи з деякою зміною їхнього звукового складу як спосіб творення нових слів [3, с. 568]. Серед таких похідних виділяють композити, в яких двічі повторюється одна й та ж прикметникова основа або

прикметник, ускладнений префіксом, наприклад: укр. *старий-старий, поганій-препоганій*, рос. *синий-синий*, слов. *vel'ky'-prevel'ky'*.

Цей тип успадкувала праслов'янська мова, а за нею і всі слов'янські. У прикметників редуплікативні форми є досить регулярними. На думку Н. Клименко, редуплікація прикметників функціонально еквівалентна афіксації, що є основним засобом вираження стилістично забарвлених значень, порівняймо: *важкий-преважкий* і *важенний, старий-старий* і *старезний* [3, с. 640]. Таким чином, описана група прикметників за своїм значенням наближена до аналітичних форм найвищої міри якості, але ускладнена експресивністю. Зазначимо також, що у всіх слов'янських мовах юкстапозитивні прикметники рідко бувають стилістично нейтральними словами і найчастіше виражають значення підсиленої ознаки (укр. *темний-темний*).

Отже, складання – це один із найдавніших способів творення слів у всіх слов'янських мовах. Перші моделі творення композитів та юкстапозитів виникли ще в індоєвропейській правові і були спільними для іменників та прикметників. Їх успадкувала, значно розвинувши, праслов'янська мова, причому вже в той час проходить відокремлення іменників та прикметників і відповідно – способів їх творення. У цей період відбувається формування основних словотвірних типів прикметників-композитів. У своїй роботі складні слова ми групуємо залежно від формальної структури та частиномовної належності компонентів. Відповідно до цього у праслов'янській мові виділяємо три основні словотвірні типи складних прикметників, у межах кожного з яких існують свої підтипи. Вони, звичайно, мали різну продуктивність, характеризувалися неоднаковою активністю, але саме вони стали основою, на якій сформувалися типи творення складних прикметників у всіх сучасних слов'янських мовах. Кожна з них взяла їх як базу і протягом віків розвивала, удосконалювала залежно від своїх лексичних та граматичних особливостей. Тому нині можемо сміливо стверджувати дві речі: 1) типи творення складних слів, характерних для слов'янських мов на сучасному етапі, мають однакове походження, отже, характеризуються рядом спільних рис; 2) вони мають також і відмінні риси, властиві тільки їм особливості, що зумовлено самостійним розвитком кожної слов'янської мови, починаючи з VII ст.

Література

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / [наук. ред. О. С. Мельничук] – К. : Наукова думка, 1966. – 588 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол. : О. С. Мельничук (голова ред.) та ін.]. – Т. 1 : А–Г. / [редкол. : О. С. Мельничук, І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко ; укладачі: Р. В. Болдирев та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982. – 634 с.
3. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Скорочення назв джерел

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / [под ред. О. Н. Трубачева]. – М. : Наука, 1974–2007. – Вып. 1–33.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Лебедева Л. Е. Міжкультурна комунікація: лінгвістичний аспект.

Проаналізовано найважливіший аспект міжкультурної комунікації – лінгвістичний, який в рамках вербального спілкування розкриває особливості культури комуніканта засобами мови.

Ключові слова: аспекти міжкультурної комунікації, лінгвістичні засоби, мовний бар'єр, міжкультурний діалог, реалії, прояв культури, мета текст, мовний код, культурний та соціальний контекст.

Лебедева Л. Э. Межкультурная коммуникация: лингвистический аспект.

Проанализировано один из важнейших аспектов межкультурной коммуникации – лингвистический, который в рамках вербального общения имеет способность раскрывать особенности культуры говорящего посредством языковых единиц.

Ключевые слова: аспекты межкультурной коммуникации, лингвистические средства, языковой барьер, межкультурный диалог, реалии, проявление культуры, языковой код, культурный контекст.

Lebedeva L. E. Intercultural communication: linguistic aspect.

The article analyses one of the most important cross-cultural communication aspects – the linguistic aspect. Within verbal communication this aspect shows cultural and social individualities of addresser, using linguistic means of communication.

Key words: aspects of cross-cultural communication, linguistic means, language divide, intercultural dialogue, realias, cultural expression, language code, cultural and social context.

Міжкультурна комунікація, точніше, її низька ефективність – це проблема, яка виникла в мовознавстві та соціології в результаті глобалізації. Однак на сьогодні, ураховуючи позитивну тенденцію оволодіння іноземними мовами, міжкультурна комунікація набуває дедалі більшого значення, а мовознавчий аспект – саме те, чому слід приділяти найбільше уваги в опануванні наукою міжкультурної комунікації. Оскільки міжкультурна комунікація – результат взаємодії культур, її місце – поряд із соціологією та мовознавством.

Способи полегшення діалогу різних культур неодноразово обговорювалися в різних наукових працях, присвячених міжкультурній комунікації здебільшого як проблемі перекладу. Міжкультурній комунікації приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Тер-Минасова С. Г., Садохін А. П., Зінченко В. Г., Зусман В. Г., Кірнозе З. І. розробили підручники для системного підходу до вивчення міжкультурної комунікації. Зарубіжні дослідники (Г. Крумм, Ф. Гіннекамп, А. Вірлахер) та українські (П. Донець, Т. Комарницька) підкресливали, що вже на етапі вивчення іноземної мови, шляхом використання шаблонів, можна підвищити ефективність спілкування представників різних культур у майбутньому.

Міжкультурна комунікація як наука виникла з практичних потреб аналізу та узагальнення причин комунікативних невдач і конфліктів, зумовлених незнанням національно-культурних особливостей або їх нехтуванням. Тепер це самостійна наукова галузь, яка має свій об'єкт і предмет дослідження й посідає належне місце серед інших наук і її науковий потенціал в Україні тільки починає розгортатися.

Мета статті – розкрити найважливіший аспект міжкультурної комунікації – лінгвістичний; на прикладах продемонструвати, що мова – головний чинник передачі культурних особливостей; сформулювати необхідність правильного лінгвістичного підходу задля досягнення порозуміння; підкреслити значення мовних засобів у вербальному діалозі.

Міжкультурна комунікація – наука, яка вивчає особливості вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних національних спільнот. Вона досліджує способи уникнення непорозумінь на культурному ґрунті у спілкуванні з іноземцями.

Лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації, у свою чергу, полягає в дослідженні вербальних і невербальних маркерів культурної інформації задля досягнення комунікативного співробітництва представників різних культур і запобігання комунікативному конфлікту.

Комунікація, діалог – особливий вид діяльності людини. Учасники комунікації – носії культури, а сама комунікація – її прояв. Таким чином лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації віддзеркалює суспільні реалії, звичаї [1, с. 20].

Звичайним прикладом міжкультурної комунікації може бути переклад літературного твору іноземною мовою. При цьому відбувається не лише суто міжлінгвістична інтеракція, а в повному обсязі – міжкультурна комунікація. Вона може мати вербальні та невербальні засоби вираження, на її ефективність можуть впливати мовленнєві стилі.

Перед міжкультурною комунікацією ставиться певне завдання, а саме: уникнення труднощів при комунікації та дослідження різноманітних підводних каменів спілкування представників різних культур. Інформація, що становить основу комунікації, існує не ізольовано, а в макро- та мікроконтексті, на тлі культурно зумовленої картини світу, що формується впродовж усього життя людини. Сам термін «контекст» сьогодні двояко використовується в теорії мовленнєвої комунікації, оскільки стосується двох зовсім різних, хоч і взаємопов'язаних процесів, один з яких здійснюється всередині організму людини, а інший – поза ним.

Внутрішній контекст містить минулий досвід комуніканта, запрограмований у його свідомості та структурі нервової системи. Під зовнішнім контекстом, у свою чергу, розуміють фізичне оточення, а також іншу інформацію, яка імпліцитно присутня в комунікативній взаємодії і засвідчує міжособистісні взаємовідношення між комунікантами та

соціальні обставини спілкування. Серед усіх можливих засобів комунікації, що створило людство, основною є мова, для якої комунікативна функція визначальна. Окрім того, найбільш поширеним показником ідентифікації з етнічною групою також є мова [10]. Тому в центрі уваги міжкультурної комунікації завжди перебуває мова, у якій віддзеркалюються ключові особливості людської особистості та всієї національно-культурної спільноти.

Залежно від того, як ми знайомимося з різними значеннями одного й того ж самого слова, зростає наша міжкультурна освіченість – знання того, як та чи та культура проявляє себе в мовному діалозі, а також виробляються вміння давати адекватну відповідь з урахуванням розбіжностей.

Комунікативний процес, іншими словами те, як мовці присвоюють символічне значення словам та жестам задля самовираження, формується суспільством, у якому перебуває людина. Загальне значення мовленнєвих кодів усередині певної групи людей сприяє тому, що вони починають поділяти не тільки звуки, а й філософію життя, ідеї та мораль. Оточення формує думки в різний спосіб, незважаючи на те, що люди мають однакові біологічні й емоційні потреби та часто однаково реагують на різнопланові стимули навколишнього середовища [2, с. 50].

З цієї ж позиції, мова – зв'язуючий місток між людьми, але й водночас в умовах неправильної міжкультурної комунікації – бар'єр.

Знання мови іншого народу – суттєвий складник міжкультурної комунікації і найперший крок до встановлення успішного спілкування між представниками різних націй і культур. Нетактовне для певної культури звертання до людини через незнання мовних особливостей може унеможливити спілкування ще до його початку. Необізнаність у системі метафоричних і символічних значень призводить до різнобою тлумачень. Помилкове вживання міжмовних омонімів спричинює непорозуміння, комічні ситуації, а часом навіть конфлікти. Однак знання мови і володіння нею не тотожні [6, с. 20]. Володіння мовою, тобто здатність вільно говорити й розуміти, мислити за допомогою мови, є природним явищем, універсальною властивістю, до якої змалку привчається людина і більшою мірою робить це автоматично, на межі свідомого й підсвідомого. Знання мови – це вже цілком усвідомлене сприйняття мови як скарбниці певних знань про людину і світ, які закарбовані в лексиці, фразеології, граматиці, інших способах мовного вираження. Усвідомлене й глибоке знання про мову або мови з'являється найчастіше у процесі порівняння. «Хто не знає чужих мов, – писав Й.-В. Гете, – не має уявлення і про свою.» Знання мов у цьому сенсі слугує першоджерелом знань про національно-культурні особливості різних народів, формує міжкультурну компетентність, без чого неможливе досягнення взаємної поваги та порозуміння.

Щодо культури, ураховуючи підходи до її розуміння, можна говорити про неї як про «фактор соціального, духовного та історичного розвитку й самореалізації конкретного етносу» [11].

Уявлення про мову як про закриту, протипоставлену мовленню систему знаків та фігур не сприяє розумінню її істинної сутності. Сьогодні лінгвісти все частіше говорять про мову як про форму, спосіб життєдіяльності людини, спосіб вираження людського досвіду і його усвідомлення, спосіб вираження особистості й організації міжособистісного спілкування у процесі спільної діяльності людей. Від об'єктивізованого, деперсоналізованого уявлення про мову дослідники переходять до її особистісного, прагматичного розуміння. У лінгвістичний апарат вводиться поняття особистості, яке раніше розглядалося як концепт філософії, психології, соціології, інших соціальних наук.

Володіння іншою мовою не є запорукою комунікативної успішності, для цього потрібне органічне поєднання мовного й культурного кодів у спілкуванні. Підміна чужого культурного досвіду кодом рідної культури нерідко призводить до «парадоксів міжкультурної комунікації», тобто псевдокомунікації, непорозуміння, повного або часткового блокування каналів передачі і сприйняття інформації [3, с. 110].

Однак проблема в тому, що, навіть володіючи всіма мовними навиками та додатковою інформацією з культурної та соціальної сфери життя народу, непорозуміння все одно буде відбуватися в діалозі, де наявні культурні розбіжності між його партнерами. У найгіршому разі, неправильна міжкультурна комунікація може призвести до конфлікту або погіршити вже наявну конфронтацію між сторонами, оскільки, усвідомлюємо ми це чи ні, наше бачення світу й нашого місця в ньому істотно відрізняється від обставин нашого партнера.

Дослідники сходяться на думці, що лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації – єдиний, на який можна вплинути, щоб підвищити її ефективність.

Знання семантичних особливостей значно полегшує міжкультурний діалог. Наприклад, як передати часто використовуваний фразеологізм у російській «*бесплатный сыр*»? Насправді, у німецькій, до прикладу, прямого відповідника не існує, тому мовець повинен знати інший еквівалент і зуміти доречно використати його в мовленні: *Umsonst gibt es nichts* або *Umsonst gibt es nur in der Werbung*.

Окрім того, існує чимало міжмовних омонімів, значення яких у різних мовах не збігаються. Наприклад, в українській мові ректор – керівник вищого навчального закладу, а в англійській та деяких інших *rector* – це глава духовної семінарії, а також парафіяльний священник, пастор. Англіїці називають священника *minister*, тоді як у більшості європейських мов міністр – член уряду, вища посада в органах виконавчої влади; а от ректор університету англійською *chancellor* або *president* (особливо у США).

Інший приклад демонструє, якою важливою складовою освіченості є всебічна культурна освіченість. У німецькій *der Eiswein* – це не заморожене вино, а десертне вино, виготовлене з винограду, замороженого на лозі.

Ще один приклад: англійське *aspirant post* – це не аспірант, а взагалі людина, яка прагне досягти чого-небудь. Це слово може вживатися в

незрозумілому для слов'янської культури контексті *presidential aspirants* – кандидат на пост президента, а от *post-graduate student* – це і є аспірант в англomовному варіанті.

Лінгвістичний аспект не обмежується виявленням семантичних особливостей слів різних мов. Він також охоплює зіставлення різних комунікативних ситуацій, способи членування світу мовними засобами, порівняння мовної поведінки представників різних культур [5, с. 20].

Як уже було зазначено, деякі слова та вирази використовуються по-різному залежно від культурного аспекту. Наприклад, навіть у країнах з однаковою державною мовою значення англійського слова «yes» може колитися від «так, можливо, я ї подумую» (*maybe, I'll consider it*) до «певно що так» (*definitely so*) з багатьма відтінками інших значень посередині. Більш того, спілкування між носіями тієї ж самої мови, але представників різних етнічних груп може також суттєво відрізнятися. Інший приклад, під словом французького походження *Melange* представник Німеччини зрозуміє «суміш», з додатковим контекстом – «суміш кори кави», а австрієць упізнає всім відому каву з молоком.

Ідіоми, або фразеологічні вирази, що широко використовуються в кожній мові створюють проблему не тільки для однієї зі сторін міжкультурного діалогу, а нерідко й для досвідченого перекладача. Кожна мова має власну «фразеологічну мову». Більшість людей, які опановують іноземну мову звичним методом, вчать розмовляти літературною «чистою» мовою, але настає момент і комунікант зіштовхується, наприклад, зі сленгом або ідіоматичними виразами, значення цілого кластеру слів йому незрозуміле, часто смішне або грубе. В англійській мові такі урізані слова, як «*gonna*» та «*hafta*» вважаються звичними для тих, хто все життя їх використовує, однак новачка, що звик вибудовувати всі закінчення, такі слова введуть в оману. З самого початку іноземців вчать вимовляти «*going to*» та «*have to*» і недостатньо уваги приділяють тому, як еволюціонують слова – їх значенню та вимові в сучасній мові. Нестача таких знань призводить до неготовності вести повноцінний міжкультурний діалог і простежувати конотативні значення.

Усне спілкування – це спосіб спілкування один на один; ключові концепти тут це – слова, звуки, мовлення та власне мова. У зв'язку з цим на передній план виступає необхідність вивчення вербального забезпечення. Ця загальна проблема розпадається на кілька окремих, однією з яких є вербальне забезпечення взаємодії комунікантів у процесі професійного співробітництва, яке передбачає наявність у них умінь та навичок вибору адекватної стратегії ведення професійного дискурсу та структурування найбільш типових ситуацій професійної взаємодії (установлення особистих контактів, ведення телефонних розмов, обмін діловою кореспонденцією, проведення презентацій, нарад і зборів, переговорів, участь у конференціях та семінарах) з урахуванням соціокультурної специфіки ділового партнера.

Людина вивчає іноземну мову для того, щоб бути здатною спілкуватися нею, проте спілкування можливе лише на основі *спільного коду*. Щоб ним користуватися, необхідно знати конотативні значення іншомовних слів і вибирати правильні еквіваленти в обох мовах, в іншому разі – код не буде збігатися [8, с. 8].

Однак слова в різних мовах, позначаючи один й той самий предмет або явище, можуть і будуть відрізнятися:

1. За семантичним обсягом (кількістю відповідників, що належать до однієї мозаїки). Наприклад, російське слово *дом* має ширше значення, ніж англійське *house*, воно включає: *домівка, дім, будинок, квартира, приватний особняк, оселя*.

2. За ступенем поширення (*дом* часто вживається в адресі: «*Даунинг Стрит, дом 10*», англійською це звучало б просто «*10 Downing Street*»).

3. За стилістичними конотаціями: російське слово *багровый* та англійське *crimson* збігаються семантично, але російський варіант має негативне значення (використовується в порівняннях з негативною оцінкою), у той час як *crimson* має позитивне конотативне значення.

У кожній мові стійкі словосполучення не завжди логічно поєднані (з позиції іноземного мовця), тому науковці пояснюють це різним ступенем сполучуваності слова. Наприклад, англійське слово *pay* (у перекладі означає *давати гроші в обмін на товар чи послугу*) сполучається з несполучувальним – з позиції російського мовця – словами *attention* (увага), *visit* (візит), *compliments* (компліменти). Так само можна обговорювати російські словосполучення «высокая трава» (*high grass*), «крепкий чай» (*firm tea*), «сильный дождь» (*strong rain*), що перекладаються англійською *long grass, strong tea, heavy rain*. Зрозуміло, що тут ідеться про сполучуваність слів в певній мові, тобто їх валентність. Специфічне значення словосполучення стає відоме мовцю тільки в зіставленні його з еквівалентом іншої мови, так само як і власні культурні відмінності можна помітити, лише пізнавши чужу культуру.

Отже, носій мови часто не бачить проблеми міжкультурної комунікації, оскільки його власна картина світу пропонує підібрати власні значення до відомих словосполучень.

Лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації, а саме лексична його складова – це фундамент для перекладацьких інтерпретацій. Недосвідчений учасник міжмовного діалогу буде швидше шукати «еквіваленти» у словнику та вставляти в лексичні або синтаксичні структури рідної мови, замість того, щоб користуватися вже наявними словосполученнями іноземної. Мовний аспект міжкультурної комунікації повинен зосереджуватися не на пошуку «еквівалентів», наявність яких не видається корисною, а на вивченні екстралінгвістичних розбіжностей, тобто на тому, що концепти у двох різних мовах можуть відрізнятися [9, с. 165].

Продовжуючи попередню думку, слід сказати, що саме «значення» слова – це нитка, яка пов'язує мовний світ зі світом реальності для мовця.

Іншакше кажучи, це – стежка, яка веде в реальний світ мовця. Кожне слово іноземної мови веде у світ, де живуть носії цієї мови і навпаки. Говорячи про слова, що знаходяться за ними, ми можемо визначити три рівні:

1. Рівень реальності, на якому згадані в мові об'єкти функціонують.
2. Ментальний рівень, де знаходяться концепти та ідеї, що формуються культурою, ідеологією соціологічного середовища мовця.
3. Рівень мови, де знаходяться слова, словосполучення та їх синтаксичне оточення.

Використовуючи відому метафору, можемо зробити підсумок, що кожен мовець або учасник міжкультурного діалогу – художник, який малює картину власного світу засобами своєї мови. Відображення картини світу – мова – це результат колективної творчості народу, що нею розмовляє. Кожне нове покоління вбирає вже готовий набір принципів, ідей, характеристик та поглядів про внутрішню систему цінностей. Тому лінгвістичні труднощі в міжкультурному діалозі неминучі, однак освітня система покликана їх розв'язувати методом вивчення не окремих слів і їх значень, а словосполучень, де ці слова вживаються.

Успішне розв'язання проблеми передачі та відтворення національної самобутності лежить не на поверхні, а на глибині, не стільки в скрупульозному відтворенні предметного світу (що, звичайно, дуже важливо), скільки у проникненні до потаємної специфіки світобачення, у підсвідомій глибини національного «психотипу». Можливо, дослідження цього питання саме в такому ракурсі принесе в теорію та практику міжкультурної комунікації якісно нові й альтернативні рішення. Перспективи розвитку цього наукового напрямку полягають у вивченні мовних систем, їх порівнянні, у забезпеченні знавців іноземних мов правильними практиками для вибору еквівалентів та інтеграції культурології у процес вивчення іноземної мови.

Література

1. Тер-Минасова С. Г. Межкультурная коммуникация и изучение иностранных языков // Язык и межкультурная коммуникация. – М. : Слово, 2000. – С. 20–38.
2. Методичний збірник «Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації». – Харків, 1996. – С. 45–69.
3. Komarnizka T. Zum xenologischen Ansatz des interkulturellen Lernens (Einführung in die Grundbegriffe) // DaFiU, Nr. – 1997. – № 1. – С. 110.
5. Volker Hinnekamp. Interkulturelle Kommunikation. Julius Groos Verlag. – Heidelberg, 1993. – С. 20–87.
6. Введення в теорію міжкультурної комунікації / А. П. Садохін. – М. : Висшая шк., 2005. – С. 15–135.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава, 2008. – С. 8–15.
9. Трошина Н. Н. Лингвистический аспект межкультурной коммуникации / Н. Н. Трошина // Лингвистические исследования в конце XX века : сб. обзоров. – М., 2000. – С. 165–172.
10. Scientific centre of oriental studying. – [Electronic resource] – Mode of access : <<http://www.pritsak-center.com/>>
11. Chdu publishing house. – [Electronic resource] – Mode of access: <<http://www.lib.chdu.edu.ua/>>

**ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНА ВЛАСТИВІСТЬ
НОМІНАТИВНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ–МЖФІ**

Леонова Н. В. Експресивність як функціональна властивість номінативних синтаксичних конструкцій–МЖФІ.

У статті розглядаються номінативні синтаксичні конструкції, як ще один вид малих жанрових форм інформації та функціональні особливості, притаманні зазначеним синтаксичним одиницям.

Ключові слова: МЖФІ, номінативні синтаксичні конструкції (НСК), експресивність номінативних побудов, експресивний синтаксис МЖФІ.

Леонова Н. В. Экспрессивность как функциональное свойство номинативных синтаксических конструкций–МЖФИ.

В статье рассматриваются номинативные синтаксические конструкции, как еще один вид малых жанровых форм информации и функциональные особенности, присущие указанным синтаксическим единицам.

Ключевые слова: МЖФИ, номинативные синтаксические конструкции (НСК), экспрессивность номинативных построений, экспрессивный синтаксис МЖФИ.

Leonova N. V. Expressivity as a functional property of nominative syntactic structures-MZHFI.

In the article the nominative syntax, as another kind of small genre forms of information and functionality osobennosti inherent specified syntactic units.

Key words: MZHFI, nominative syntax (NS), expressiveness nominative constructions, ekspressivny MZHFI syntax.

У сучасному синтаксисі функціонують кілька тлумачень експресивності, що відрізняються одне від одного різними уявленнями про обсяг цього поняття. Експресивність як загальномова категорія торкається всіх сфер мови і арсенал її виражальних засобів є надзвичайно широким.

У широкому розумінні експресивність постає як ментально-емпатична мовленнєва категорія, що реалізується в таких конкретних категоріях, як інтенсивність, цінність, емоційність, образність (Д. Баранник, А. Загнітко, В. Мороз та ін.). Під час взаємодії та впливу один на одного названі компоненти експресивності беруть участь у створенні експресивних синтаксичних одиниць або тексту. Вони можуть доповнювати один одного чи функціонувати окремо. У вузькому розумінні експресивність може позиціонуватися як зрощення з оцінними якість мовлення (А. Єфімов), з додатковим змістовим забарвленням, що розуміється як компонент, який належить до основного значення слова та його граматичних форм – емпазою. Останнім часом деякі дослідники зазначають таке явище як обмеження поняття експресивності, що може бути пов'язане з виключенням із його складу

категорії емоційності, з визнанням категорії експресивності та емоційності не взаємопов'язаними, а взаємодоповнюваними (М. Кожина, Ю. Осипов, М. Степанова, В. Чабаненко та ін.) [5, с. 10].

У сучасній українській літературній мові функціонує багато видів малих жанрових форм інформації (МЖФІ): повідомлення в мережах мобільного зв'язку, оголошення та звертання голови зборів, засідань, оголошення автоінформатора на залізничних вокзалах, оголошення ведучих масових заходів тощо. У поданій статті ми розглянемо означену проблему на прикладі оголошення ведучих масових заходів.

Актуальність дослідження експресивності як функціональної властивості номінативних синтаксичних конструкцій (НСК)-МЖФІ зумовлена загальною тенденцією сучасних лінгвістичних досліджень до багатоаспектного аналізу інформаційного тексту та дослідження номінативних речень не лише як статичних одиниць, а й як одиниць контекстуальних, тобто їх функціонування і використання, вплив речень досліджуваного типу на стиль і ритм інформаційних і публіцистичних масивів.

У дев'яностих роках ХХ-го сторіччя лінгвісти почали оперувати поняттям «експресивний синтаксис» і напрямки дослідження цього явища набувають динамічного розвитку. Інтенсивне вивчення структури малих жанрових форм інформації та їх структурних елементів: тексту, речення, різних аспектів розмовної, усно-діалогічної комунікації, мовної особистості як суб'єкта мовленнєвої діяльності, стосунків адресанта й адресата під час комунікативного акту, засобів підсилення впливу мовлення на співрозмовника, є підґрунтям для актуалізації цього питання. Не слід забувати про значущість відмежування синтаксичного рівня експресивності МЖФІ від лексичного. На синтаксичному рівні експресивність є функціональною властивістю синтаксичних конструкцій МЖФІ як інформаційних, так і неінформаційних, що може посилювати прагматичну і власне граматичну інформацію висловлення чи його частин, адже синтаксична експресивність є абстрактнішою порівняно з лексичною експресивністю. На лексичному ж рівні експресивність виступає як компонент значення слова або як значення слова взагалі.

Дослідження експресивного синтаксису в сучасному мовознавстві здійснюється двома шляхами. Перший пов'язаний з працями видатного мовознавця В. Виноградова, який виокремлює суб'єктивно-експресивні й об'єктивні форми синтаксису. Явище експресії, закладене в синтаксисі, В. Виноградов поєднує з суб'єктивно-експресивними формами. Серед засобів експресивного синтаксису мовознавець виділяє інверсивні та приєднувальні конструкції. Другий напрям – поєднання експресивного з поняттям суб'єктивної модальності. Дослідженню експресивно-модальних значень синтаксичних конструкцій в усному мовленні присвячені праці Н. Шведової та ін. На сучасному етапі інтенсивно досліджується арсенал експресивних конструкцій усного літературного мовлення.

Усне мовлення має значно ширший потенціал вираження емоційності порівняно з писемним. Номінативні побудови, як одиниці мовлення, є дійсними носіями спілкування, а в умовах динамічного синтаксису – системами функціональної перспективи висловлення.

Питання про системність експресивних явищ, що належать також до галузі синтаксису, заслуговує на увагу, зважаючи на те, що сучасна мовознавча наука веде активні пошуки системності мовних явищ на всіх рівнях мовної структури (І. Вихованець, А. Загнітко, М. Кожина, О. Лаптева, Т. Мелкумова, Н. Шведова та ін.) [3, 4, 5]. В україністиці до цього часу не існує повного монографічного дослідження функціонування номінативних конструкцій МЖФІ як засобів експресивного синтаксису та засобів репрезентації експресії на синтаксичному рівні. Вивченню окремих експресивних одиниць присвячені праці багатьох лінгвістів. Сегментовані конструкції досліджували: Л. Кадомцева, В. Мороз, О. Попов, М. Харченко та ін. Парцельовані побудови вивчали: А. Загнітко, С. Марич, В. Рінберг, Ю. Старовойт та ін. Лексичні повтори з синтаксичним поширенням аналізували: Г. Акімова, О. Сковородников та ін.

Досліджуючи питання експресивності як функціональної властивості номінативних синтаксичних конструкцій-МЖФІ, слід враховувати й ґрунтуватися на таких загальноприйнятих у лінгвістиці положеннях, на яких наголошує відомий мовознавець З. Коцюба:

– НСК в українській мові за своєю синтаксичною сутністю є інгерентно експресивні; вони виділяються серед інших синтаксичних одиниць як своєю формою, так і стилістичною семантикою;

– конвергенція здебільшого поєднується з кількісною дивергенцією і структурні схеми непоширених і поширених НСК української літературної мови виявляють ознаки конвергенції та дивергенції; в українській мові речення цього типу можуть бути неповними;

– у сучасному мовознавстві виокремлюють буттєві, вказівні, оцінні НСК, що мають різний ступінь контекстуальної залежності: повну контекстуальну зумовленість буттєвих НСК та оцінних речень непоширених моделей, автосемантичність більшості поширених оцінних і вказівних речень;

– при необхідності заміни двоскладних і односкладних речень та еквівалентів речень НСК може відігравати роль компенсаційного засобу; зазначені побудови можуть компенсувати втрату риторичного запитання чи інверсії.

Більшість сучасних дослідників, які аналізували НСК, уважають їх односкладною моделлю простого речення. Це, зокрема, україністи І. Вихованець, Л. Біятенко, русисти Я. Рословець, Ф. Буженик і навіть англісти О. Старикова, І. Корунець, Б. Ільїш, О. Гаврилюк. Уважається, що НСК є одним із типів односкладних речень з єдиним центром, що поєднує в собі якості підмета й присудка.

Здебільшого головний член НСК містить двочленну думку, одна частина якої – поняття будь-якого конкретного предмета, інша – віртуальне поняття буття цього предмета. Основне модальне значення, що є необхідним атрибутом експресивності НСК, на думку таких дослідників як Л. Булаховський, Е. Мороховська, О. Старикова, Б. Кулик, А. Загнітко, І. Слинко, Л. Майорова, О. Гаврилук, І. Сушинська та ін., які досліджували питання статусу НСК – це ствердження існування реального факту. Ґрунтуючись на цьому, слід зауважити, що часова віднесеність НСК є або відносною, або абсолютною.

Визначення і назва НСК походить від латинського терміна *casus nominativus* за граматичною природою головного члена відповідно до морфологічної форми його вираження. Виходячи з цього, можемо говорити, що номінативними є односкладні речення з головним членом, вираженим іменником у формі називного відмінка чи кількісно-іменниковим словосполученням, що виконують різноманітні семантико-граматичні функції. Не слід відкидати того, що в НР можлива також оклична інтонація, зокрема, оклично-констатувальна. Напр.: *X-фактор! 3-й сезон!; 03! Номер 7766!; Прямий ефір. Частина I* [7].

Більшість дослідників схиляється до думки, що переважно НСК складаються з одного головного члена: простого чи складеного (непоширені одиниці) або з головного члена та залежних від нього неядрових компонентів (поширені конструкції). Структурно дивергентними ознаками НСК є: 1) моделі з постпозитивним прикметником у функції означення; 2) структурні схеми з частками; 3) моделі з іменниками у постпозиції до головного члена, що виконують функцію неузгодженого означення (поєднання безприйменникове); 4) речення з непрямим додатком при головному члені; 5) речення з неузгодженим означенням у препозиції до головного члена.

Попередній аналіз синтаксичних особливостей номінативних синтаксичних конструкцій-МЖФІ показав, що побудови експресивного та розмовного синтаксису сприяють ефективному виконанню завдань НСК-МЖФІ, виконуючи також комунікативну та естетичну функції. Різні синтаксичні конструкції розмовної мови допомагають зробити повідомлення зрозумілим, встановити контакт з аудиторією, привернути її увагу. Аналізовані одиниці – номінативні побудови ставлять цілий ряд проблемних питань, що виникають під аналізу експресивності як їх функціональної властивості, зокрема щодо реченнєвого статусу, можливості явищ парцеляції та приєднання у структурі НСК, способу лексичного вираження базової частини парцельованих конструкцій-номінативів, «номінативу ведучого» як спецтипу зазначених побудов; функціонально-семантичних типів зазначених експресивних побудов.

Найбільш уживані в інформаційних текстах різних типів розмовні конструкції – це звернення, еліптичні, питально-відповідальні єдності, повтори. Рідше використовуються комунікативи, вставні конструкції.

Особливістю НСК-МЖФІ, що функціонують в інформаційній сфері спілкування є те, що, імітуючи безпосередність і дружність побутових діалогів у мові ведучих заходами: концертів, шоу, телевізійних масових проєктів, малі жанрові форми інформації, зокрема й виражені номінативними конструкціями, згадані одиниці зближуються з повсякденним мовленням надширокої аудиторії, полегшуючи сприйняття тексту МЖФІ. Напр.: *Група «Три D»!*; *Сенсація вечора! Молодці!*; *Яків Головка!*; *Дмитро Політов!*; *«Лісапетний батальйон»!*; *Колектив «Віола»!*; *Дівчата Олена і Поліна Ніколаєнко!*; *Фіналістка п'ятого сезону Катя Соколенко!!!*; *Головне шоу країни!* [7].

Конструкції експресивного синтаксису (еліптичні, сегментовані, парцельовані та ін) підсилюють ефект впливу на цільову аудиторію – глядачів і слухачів. Значний заряд експресії також несуть складні речення, основою яких є односкладні синтаксичні структури. Односкладні речення із семантикою, що охоплює риси характеру, фізичні та психічні стани людини і поєднуються з НСК у складні безсполучникові конструкції: *...ось трясешся. Сумніви твої, сльози, настрій...;* *Сила! Міць! Незламність! Серьога у головному шоу країни – п'ятому сезони X-фактора!* [5].

До повної або часткової втрати чи зниження експресивності призводить поєднання НСК із реченнями інших структурних типів, а також оформлення їх у вигляді другорядних членів наступного чи попереднього речення. Формально-синтаксичною особливістю НСК-ЖЖФІ є використання у них речень з імпліцитно вираженим суб'єктом, номінативних речень, зокрема й виражених віддієслівними процесуальними іменниками; еліптичних конструкцій тощо [1, с. 10].

Дослідження й систематизація експресивності як функціональної властивості номінативних синтаксичних конструкцій-МЖФІ безпосередньо залежить від класифікації номінативних побудов. Номінативні синтаксичні конструкції-МЖФІ як і НСК-загальномовні побудови класифікувалися на основі різних принципів, часто непослідовно. Для детального аналізу проблеми слід зупинитися на окремих класифікаціях НР, укладених вченими-мовознавцями за останні сто-сто чотирнадцять років. У деяких посібниках виділяється тільки один тип односкладних речень – безсуб'єктні, у яких суб'єкт (підмет) не потрібний, а єдиний наявний головний член – це присудок. Речення без підмета визначаються як неповні, а щодо речень без присудка констатується, що останній у жодному разі не може бути відсутнім: якщо немає присудка, то немає і речення (див. роботи Є.Будде та ін.). Граматична форма слова є визначальним елементом. Усі побудови і висновки зумовлюються лише нею.

Класифікація НСК, упорядкована В. Бабайцевою та ін., ґрунтується на основі семантичного принципу. Класифікація В. Бабайцевої вважається найповнішою і вміщує сім типів НСК: 1) буттєві або описові; 2) вказівні; 3) оцінно-буттєві; 4) власне називні; 5) називний уявлення; 6) спонукально-

побажальні; 7) вокативні. У класифікаціях цього типу семантична структура НСК є актуалізованою підставою для відмежування номінативних речень від подібних до них за формою синтаксичних одиниць іменного класу і виявлення різних типів структурно-семантичних варіантів номінативних побудов і доповнення їх систематизації правилами внутрішньої організації та розширення меж з позиції змісту [2]. Семантичний підхід до класифікації НСК дозволяє виявити категорійні ознаки, а це дозволяє характеризувати смислову структуру НР. Недоліки семантичних класифікацій НСК полягають у тому, що зазначені конструкції виявляються виокремленими в синтаксичній системі. Семантичні критерії розподілу НСК призводять до того, що він здійснюється на засадах, що не співвідносяться з підґрунтям типології всіх інших речень. Об'єктивно кажучи, для НСК створюється начебто власна граматики, що не збігається за принципами структурування із відомою всім граматикою, а, отже, семантичні класифікації НСК не розв'язують питання приєднання їх до аналізу інших типів речень, зокрема двоскладних.

Слід також зазначити, що існують також класифікації, побудовані з урахуванням стилістичної поліфункціональності НСК (Л. Бятенко, С. Єрмоленко, А. Коваль, та ін.). Ця парадигма аналізу особливостей НСК, хоч і не розкриває їх власне граматичні диференційні ознаки, має значення для з'ясування стилістичної маркованості НСК, вивчення синтаксису тексту.

Аналізуючи НСК-МЖФІ слід надавати перевагу класифікації, що враховує категорійні реченнєві властивості номінативних конструкцій взагалі та їх граматичних особливостей, як малих жанрових форм. В. Пронічев відзначає, що існує два шляхи для створення таких класифікацій: одні дослідники розподіляють НСК на ґрунті граматичного (модального) значення, оскільки слово перетворюється на речення – номінативну побудову за допомогою інтонації, яка зумовлена метою висловлення чи внаслідок явища парцеляції.

Залежно від інтонації речення набуває певного відтінку модальності. І якщо двоскладному реченню інтонація надає певний модальний відтінок значення, то в номінативному реченні за допомогою інтонації, окрім того, висловлюється предикативність – необхідна ознака будь-якого речення: «...від лат. *praedicatio* – стверджене, сказане, висловлене – це віднесеність змісту речення до об'єктивної реальності. Предикативність виявляється в ознаках часу, особи, а також в оцінці сказаного оповідачем: бажаність чи небажаність, реальність чи нереальність, упевненість в істинності чи ні» (uk.wikipedia.org/wiki/Предикативність).

Для номінативного речення найважливішим засобом його визначення як синтаксичної одиниці є інтонація, якій належить не лише предикувальна роль, але й модальна, тобто репрезентує відношення мислення і буття. Інші класифікують НСК на підставі репрезентації їх головного члена [6, с. 50]. До перших належать класифікації В. Горпинича, В. Горяного, А. Загнітка, В. Різун та ін. [4]. З урахуванням особливостей реалізації головного члена

НР класифікують їх І. Вихованець, П. Лекант та ін. [3]. Слід враховувати, що ідеальним для будь-якої класифікації є дотримання певного принципу. Превалюючим критерієм відмежування односкладних речень від двоскладних і розмежування односкладних речень в українській мові є граматичний. Якщо граматичні показники не постають яскравими, вирішальну роль відіграє семантичний принцип класифікації.

Порівнюючи речення *Іде!* (про виконавця, що виходить на сцену) та *Який голос! Який талант!*, кваліфікуємо перше речення як двоскладне неповне, а друге – як односкладне, хоч в обох випадках наявний лише один головний член. Підставою для такого розмежування є різниця в характері висловлених думок. Перше речення легко може бути доповнене підметом – словом *виконавець*, друге ж речення не потребує жодного словесного доповнення, адже оцінюється якість голосу, природне обдарування людини, яке відобразилося у свідомості співрозмовників у вигляді візуально-емпатичних образів.

Серед засобів експресивного синтаксису малих жанрових форм інформації виділяють: парцельовані конструкції: *Артист! Вокаліст! Євген Літвинкович!*; *Це! Був! Гурт!* «*Ді-версія*»!!! та ін.; лексичний повтор з синтаксичним поширенням: *Люди, з якими познайомилась, усі талановиті. Вони дружні, вони сердечні. Вони підтримують, розуміють...* [7]; питально-відповідально-спонукальні конструкції у монологічному мовленні: *То що далі? Не бойшся? Вперед!*; *Відступаєш? Не здаєшся! На сцену!* та под [7].

Отже, можемо зробити висновок, що експресивність є функціональною властивістю номінативних синтаксичних конструкцій (НСК)-МЖФІ. Це зумовлено, насамперед, їх виокремленою позицією серед інших малоформатних жанрів, їх позатекстовою семантикою, акцентованою модальністю тощо. Малі жанрові форми інформації (МЖФІ) у сучасній українській мові (на прикладі оголошень ведучих концертів) належать до усного монологічного мовлення і є ілюстративними з погляду загальноприйнятої в лінгвістиці теорії триаспектності повідомлення, що відповідає трьом аспектам мислення, а саме: констатація факту, вираження вольових реакцій, висловлення емоційного ставлення мовця до висловленого. Класифікація МЖФІ не є остаточною і питання її укладання залишається актуальним. Дослідження експресивного синтаксису набувають динамічного розвитку. Результати дослідження можуть бути використані під час побудови нової синтаксичної теорії диференційованих за спецпризначенням номінативних конструкцій. Практична цінність аналізу визначається тим, що його основні положення і висновки можна використовувати на семінарах і практичних заняттях із теорії і практики синтаксису номінативного й односкладного речення та застосовувати при створенні методичних посібників, рекомендацій для виконання практичних завдань з окресленої тематики.

Література

1. Александрова О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса. – М. : Высшая школа, 1984. – 211 с.
2. Баранник Д. Х. До питання про «інформаційний» стиль мови / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1967. – № 6. – С. 3–10.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. Кожина М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
6. Проничев В. Г. Типы и модели именных односоставных предложений в современном русском языке / В. Г. Проничев. – Л. : Изд-во ЛГПУ, 1989. – 85 с.
7. Режимы доступу : kinofaza.net/news/kh_faktor_3_sezon_2012/2013-01-13-1301; www.youtube.com
8. Солганик Г. Я. Предисловие / Г. Я. Солганик // Язык современной публицистики : сб. статей [для студентов, аспирантов, преподавателей филолог, ф-тов и ф-тов журналистики] / сост. Г. Я. Солганик. – [2-е изд., исправл.] – М. : Флинта : Наука, 2007. – С. 4–6.
9. Степанова М. М. Роль устойчивых сравнений в формировании семантической структуры газетного текста (на материале французского и русского языков) / М. М. Степанова // Сб. науч. тр. – Вып. 294 : Функции единиц языка в системе текста / ред. кол. : И. Г. Леонтьева (отв. ред.), Э. И. Турчинская (зам. отв. ред.), Э. К. Бурнацева, Л. М. Жданова (отв. секр.). – М. : 1987. – С. 56–63.
10. Чабаненко В. А. Стилистика экспрессивных засобів української мови : [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

УДК 811.161.2'373.4:35

І. О. Литовченко

ОСОБЛИВОСТІ ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ВІЙСЬКОВІЙ ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Литовченко І. О. Особливості гіперо-гіпонімічних відношень у військовій лексиці української мови.

У статті досліджено сутність лексико-семантичної категорії гіпонімії, проаналізовано характер семантичної організації військової лексики, визначено головні функції гіпонімів і сукупність формальних засобів вираження гіпонімічних відношень.

Ключові слова: гіпоніми, військова лексика, семантичне значення, родо-видові відношення.

Литовченко И. А. Особенности гиперо-гипонимических отношений в военной лексике украинского языка.

В статье сущность лексико-семантической категории гипонимии, анализируется характер семантической организации военной лексики, определяются главные функции гипонимов и совокупность формальных средств выражения гипонимических отношений.

Ключевые слова: гипонимы, военная лексика, семантическое значение, родо-видовые отношения.

Lytovchenko I. O. The peculiarities of hyper-hyponymic relations in the military vocabulary of Ukrainian language.

In the article the essence of lexical and semantic category of hyponymy is studied, the character of the semantic organization of military vocabulary is analyzed, the main functions of hyponyms and the totality of the formal means of the expression of hyponymic relations are determined.

Key words: hyponyms, military vocabulary, semantic meaning, kind and type relations.

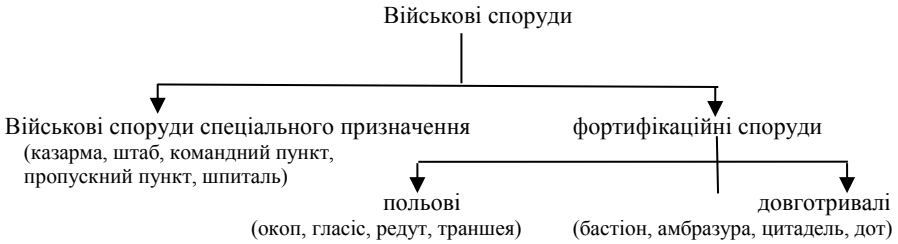
Доцільність вивчення гіпонімічних відношень мовних одиниць у семантичному полі зумовлюється тим, що гіпонімія як самостійна лексико-семантична категорія відіграє дуже важливу роль у процесі систематизації лексичної системи національної мови взагалі і фахових підсистем зокрема. Тому інтерес мовознавців до вивчення родо-видових зв'язків є цілком виправданим. Гіпонімію різноманітних фахових субмов вивчали Л. О. Новіков, М. П. Кочерган, Д. С. Лотте, Б. М. Головін, Р. Ю. Кобрін, Т. Л. Канделакі, Т. І. Панько, Г. П. Мацько, І. М. Кочан, Ю. О. Шепель, О. В. Колган та багато інших.

Метою нашої праці є дослідження сутності лексико-семантичної категорії гіпонімії та особливостей її реалізації у військовій лексиці на прикладі назв зброї, амуніції, споруд.

Поняття кожної галузі знань, поєднуючись різноманітними зв'язками, утворюють поняттєву систему фахової субмови. Галузева лексика як спеціально створені номінативні одиниці покликані не лише виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними – родо-видові частини й цілого, суміжності у просторі або часі тощо. Ці зв'язки мовознавці визначають як багатогранну опозицію, що ґрунтується на спільності категорійних ознак [7, с. 191; 8, с. 87]. Такі відношення виникають на питомому ґрунті внаслідок контрольованого процесу домінування спеціальних понять у межах відповідної системи й так само утворюють відкриту, динамічну, структурно ієрархізовану лексичну множину, що постійно й інтенсивно прогресує [4, с. 78].

Гіпонімія – це найбільш фундаментальні парадигматичні смислові відношення, за допомогою яких структурується словниковий склад мови. На основі гіпонімії лексичні одиниці об'єднуються в тематичні й лексико-семантичні групи та поля. Саме тому, що панівними в лексико-семантичній системі є родо-видові відношення, превалюючим типом опозицій тут є інклюзивні, тобто відношення слабкого (немаркованого) і сильного (ознакового, маркованого) компонента. Це надає лексико-семантичній системі домінантно-підпорядкованої ієрархії (послідовне включення слів нижчого рівня абстракції до вищого)... [5, с. 269].

Родо-видові відношення буквально пронизують військову підсистему. У досліджуваній субмові вирізняється певна кількість родо-видових груп військових номенів: назви військової техніки, машин, пристроїв; назви зброї; назви військових споруд; назви амуніції. Наприклад:

Як засвідчує схема, гіперо-гіпонімічні відношення можна характеризувати як привативно-еквіполентні, оскільки між одиницями гіперо-гіпонімічної лексичної парадигми простежується своєрідний синкретизм відношень власне привативних – на рівні «гіперонім – гіпонім» та еквіполентних – на рівні «гіпонім – співгіпонім», що проілюструємо на прикладі досліджуваних груп військової лексики.

Назви зброї, амуніції, споруд у внутрішньосистемних зв'язках виступають або гіперонімами, або гіпонімами, що залежить від семантичних обсягів лексичної одиниці.

У військовій лексиці між словами різного рівня узагальнення існують гіпонімічні відношення, які ґрунтуються на родо-видових зв'язках, що характеризуються включенням обсягу одного поняття до обсягу іншого. Так, наприклад, у гіперо-гіпонімічній групі лексема *боєприпаси* позначає загальне родове поняття і є гіперонімом, а лексеми *патрон, куля, набої, дріб* є логічно підпорядкованими їй гіпонімами, які співвідносяться між собою як співгіпоніми.

Значення гіпонімів мають більшу кількість семантичних компонентів, ніж значення гіперонімів. Це й закономірно, адже лексеми, які виражають поняття видового плану, містять весь той комплекс ознак, що становить значення лексеми-виразника родового поняття, плюс деякі значеннєві ознаки [7, с. 192]. Наприклад, гіперонім *гармата* «артилерійська довгоствольна вогнепальна зброя з похилою траєкторією, призначена для ураження живої сили і бойової техніки противника, руйнування оборонних споруд тощо» у військовій лексиці має гіпоніми *авіаційна, корабельна, протитанкова, зенітна, атомна*. Кожен із зазначених гіпонімів, крім компонентів значення гіпероніма, має ще додаткові видові ознаки «місце розташування гарматного озброєння», «призначення» й «різновид заряду», вони конкретизують значення гіпонімів: *авіаційна* – «призначена для стрільби з літальних апаратів»; *корабельна* – «встановлена на бойових кораблях і призначена для ведення артилерійського вогню по берегових, морських і повітряних цілях»; *протитанкова* – «призначена для боротьби з бронетехнікою противника шляхом стрільби прямим наведенням»; *зенітна* – «призначена для стрільби по повітряних цілях»; *атомна* – «призначена для стрільби по наземних і морських цілях снарядами з ядерним зарядом».

Приклади ілюструють, що семантичні відношення співгіпонімів – це відношення елементів одного класу, до того ж гіпоніми передбачають зміст гіпероніма і протиставляються один одному диференціувальними семами.

Досить часто у зв'язку з подальшим розвитком наукових знань і появою нових наукових понять, що потребує залучення їх до наявної системи поняттєвої класифікації, а отже, й до відповідної галузевої лексичної підсистеми, гіпоніми можуть бути гіперонімами стосовно інших гіпонімів.

Гіпоніми виступають гіперонімами, створивши гіперо-гіпонімічні групи на нижньому ступені узагальнення, наприклад, номен *зброя* має гіпоніми *службова*, *цивільна*, *бойова*, останній в свою чергу є гіперонімом до гіпонімів *вогнепальна* та *холодна*. Лексичне сполучення *вогнепальна зброя* вступає в родо-видові відношення з лексичними сполученнями *нарізна вогнепальна зброя* і *гладкоствольна вогнепальна зброя*. Кожен з названих гіпонімів виступає гіперонімом щодо понять нижчого рівня абстракції, як-от: *пістолет*, *гвинтівка*, *карабін*, *автомат*, які теж мають видові поняття: *приклад*, *ударно-спусковий механізм*, *курок*.

Наведені приклади репрезентують зв'язки (партитивні), що ґрунтуються на відношеннях частина – ціле, напр., *пістолет* – *курок*, *гвинтівка* – *приклад*. Такі відношення відображають ієрархію зв'язків реалій, оскільки частини взаємопов'язані, взаємодіють у структурі цілого.

Евконімічними відношеннями пов'язуються між собою слова або лексичні словосполучення одного рівня узагальнення, як-от: *автоматична гвинтівка*, *малокаліброва гвинтівка*, *самозарядна гвинтівка*, *снайперська гвинтівка*, що підпорядковані спільному гіпероніму *гвинтівка*.

Логіко-семантична субординація військових понять, яка лежить в основі гіперо-гіпонімічних груп, реалізується у двох видах зв'язків між родовими і видовими назвами – власне семантичних та формально-семантичних [10, с. 40].

Власне семантична гіперо-гіпонімія розвивається через актуалізацію парадигматичних значень гіперонімів. Наприклад, до лексичного словосполучення *бойова зброя* (гіперонім) гіпонімами є лексеми *ракета*, *торпеда*, *міна*.

Формально-семантичним гіпонімічним опозиціям властива наявність схожих елементів як у словоформі, так і в лексичному значенні. У військовій лексиці співгіпоніми з формально-вираженими відношеннями за структурою можуть бути атрибутивними сполуками (*зброя* – *ядерна*, *хімічна*, *біологічна*) та композитами (*важке озброєння* – *кулемет*, *гранатомет*, *міномет*).

У різні періоди формування досліджуваної лексичної підсистеми число компонентів гіперо-гіпонімічних груп та їхня структура зумовлені важливістю понять, які позначають родові найменування, у системі понять військової сфери, а також тим, наскільки глибоко і всебічно вивчені певні явища.

З удосконаленням військової справи розвивається і розгалужується система військових понять. Наприклад, раніше номен *амуніція* нараховував невелику кількість однослівних гіпонімів: *порохівниця*, *кулешник*, *сагайдак*,

наплічник, ладівниця, кресало, запальник, гніт, линва, ріг, черес тощо [9, с. 80]. Сьогодні кількарівневу ієрархічну структуру, яка ґрунтується на родо-видових відношеннях, утворюють складні назви сучасної амуніції. Гіперонім *амуніція* має гіпоніми *засоби вогневого захисту, засоби зв'язку, засоби розвідки і навігації, засоби життєзабезпечення, засоби індивідуального захисту, модульне спорядження*. Кожен з проілюстрованих гіпонімів виступає гіперонімом щодо понять нижнього рівня абстракції, як-от: *засоби зв'язку – комп'ютерний візир, навігаційний модуль, система радіозв'язку, багатофункціональний лазер* та ін.

Склад і структура гіперо-гіпонімічних груп у різні періоди функціонування назв зброї, амуніції споруд, формальна однотипність родових та видових найменувань, поява або зникнення окремих членів групи зумовлені дією екстралінгвальних та мовних факторів.

Гіперо-гіпонімічні зв'язки в досліджуваній субмові мають різноманітний арсенал формальних засобів вираження. Аналіз свідчить, що прикметники, діеприкметники й іменники з прийменниками (або без них) використовуються як лексичні засоби вираження гіперо-гіпонімічних відношень. У складених гіпонімах диференційна ознака, яка розрізняє ці одиниці, виступає означенням до опорного компонента, унаслідок чого спостерігається звуження значення.

Із розвитком військової лексики родо-видові відношення понять частіше відображаються у формально-семантичних відношеннях між номенами. Крім того, компоненти гіперо-гіпонімічної групи, підпорядковані тому самому гіпероніму, можуть перебувати в антонімічних зв'язках (напр., *автоматична зброя – напівавтоматична зброя, нарізна зброя – гладкоствольна зброя*), бути полісемічними (*автомат, барабан, диск, гільза*), вступати в омонімічні відношення з одиницями інших галузевих лексичних підсистем та загальноживаними словами (*міна, танк, патрон*).

Дослідження репрезентує, що у військовій лексичній кожний мінімальний чи максимальний її елемент виявляється взаємозв'язаним на лінії рід – вид з багатьма іншими елементами. Розгортання кожного гіперо-гіпонімічного блока демонструє ступінь складності і розробленості відображувальних ділянок дійсності: що складніша і більше вивчена певна сфера, то більше рівнів узагальнення і, відповідно, ярусів у блоці. Розгортання демонструє родо-видові зв'язки між об'єктами, вказує місце кожного елемента в ієрархічній системі, оскільки немає родових і видових явищ як таких, вони стають такими в певних системах.

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що гіперо-гіпонімічна парадигма є однією з найважливіших категорій, яка формує систему військових найменувань і виступає засобом їх тематичної ієрархічної організації. Гіперо-гіпонімічні кореляції слугують основою семантичної організації номенів у мікрополі спеціальної лексики, тому їх дослідження має велике практичне й теоретичне значення, оскільки саме в цих відношеннях найчіткіше простежується системність відповідності плану вираження планові змісту, що має бути головним вектором упорядкування спеціальної лексики.

Література

1. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
2. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии : Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
3. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 167 с.
4. Колган О. В. Семантична та словотвірна структура української гірничої термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. В. Колган. – Слов'янськ, 2008. – 195 с.
5. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 464 с.
6. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М. : Высшая школа, 1982. – 272 с.
7. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 216 с.
8. Шепель Ю. О. Системні відношення в лексиці та словотворі російської та української мов / Ю. О. Шепель, Н. К. Кітгарова, Н. Ф. Стаховська. – Дніпродзержинськ : ДДГУ, 2009. – 175 с.
9. Яремко Я. П. Нариси з історії української військової термінології : [монографія] / Я. П. Яремко. – Дрогобич, 2013. – 411 с.
10. Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові : [монографія] / Н. О. Яценко. – К. : Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 179 с.

УДК 811.161.3'373:398.9:2-185.3:811.161.2'373

В. А. Ляшчынская

ФРАЗЕОЛОГІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КАНЦЕПТУ 'ГРІХ' У БЕЛАРУСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Лещинська О. А. Фразеологічна репрезентація концепту 'гріх' у білоруській і українській мовах.

У статті визначено місце і роль фразеологічних одиниць білоруської й української мов в репрезентації концепту 'гріх'; виявлено загальні й відмінні особливості етномовної свідомості шляхом порівняння визначення значення одиниць, їх образів як основи проникнення релігії в мову й культуру кожного народу.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, концепт, гріх, мова, культура, релігія, білоруси, українці.

Лещинская О. А. Фразеологическая репрезентация концепта 'грех' в белорусском и украинском языках.

В статье выявляется место и роль фразеологических единиц белорусского и украинского языков в репрезентации концепта 'грех'; выявляются общие и отличительные особенности этноязыкового сознания путем сравнения выявленных единиц, их образов как основы проникновения религии в язык и культуру каждого народа.

Ключевые слова: фразеологическая единица, концепт, грех, язык, культура, религия, белорусы, украинцы.

Leshchinskaya O. A. Phraseological representation of the concept «sin» in Belarusian and Ukrainian.

The article determines the place and the role of phraseological units of the Belarusian and the Ukrainian languages in representation of the concept «sin» and singles out common

and specific features of the ethno-cultural consciousness through comparison of the number of phraseological units and their imagery being the basis for the religion to enter the language and culture of each people.

Key words: phraseological unit, concept, sin, language, culture, religion, the Belarusians, the Ukrainians.

Тэалінгвістыка як адзін з накірункаў сучаснага гуманітарнага пазнання чалавека ўзнікла на стыку лінгвістыкі, рэлігійнай антрапалогіі і багаслоўя і прысвечана вывучэнню ўзаема сувязі мовы і рэлігіі, тых праяўленняў рэлігіі, якія замацаваліся ў мове. Тэалінгвістыка сёння выступае побач з сацыялінгвістыкай, псіхалінгвістыкай, кагнітыўнай лінгвістыкай, лінгвакультуралогіяй, лінгваперсаналогіяй, а выдзелілася параўнальна нядаўна, дзякуючы вылучэнню лінгвістамі, у прыватнасці, В. І. Пуставалавай, А. К. Гадомскім і інш., не толькі антапацэнтрычнага, але і тэацэнтрычнага падыходу да філалагічных даследаванняў [5; 2].

Выдзяленне гэтага накірунку даследаванняў знаходзіцца ў русле асноўных шляхоў станаўлення гуманітарнага пазнання ў сучасным свеце, дзе ўсё выразней абазначаецца тэндэнцыя інтэгравання тэалагічных ведаў у светапоглядзе і культуры. І зразумела, што ў русле станаўлення антрапалагічнай праграмы прадстаўлення мовы і культуры ўсе важнейшыя рэаліі свету мовы і культуры павінны разглядацца не аўтаномна як самадастатковыя сутнасці, а ў трансцэндэнтнай перспектыве як антрапалагічныя феномены. Менавіта такім у сучаснай навуцы бачыцца і канцэпт, тлумачэнне якога стала арыентавацца на сэнс, які існуе ў чалавеку і для чалавека, на інтэр- і інтрапсіхічныя працэсы, на азначванне і камунікацыю. Канцэпт выступае і як адно з важнейшых паняццяў, «што выражаюць уяўленне пра чалавека як істоту духоўную і сімвалічную (*homosimbolicus*), тварца і жыхара «сімвалічнага Сусвету» культуры» [5, с. 165].

Канцэпт ‘грэх’ належыць да ўніверсальных этычных канцэптаў, этнакультурная варыянтнасць якога адлюстроўвае рэлігійную духоўнасць грамадства і рэпрэзентуе этычны светапогляд носьбіта мовы. Відавочна, найперш з гэтай прычыны і з таго часу, як стала вядома, што «мова не аддзельная ад пазнання» [6, с. 35], канцэпт ‘грэх’ прыцягнуў увагу многіх лінгвістаў (узгадаем хаця б імёны І. С. Брылёвай, В. У. Вахоўскай, А. Вяжбіцкай, Л. Г. Пановай, С. М. Талстой і інш.). Разам з тым, застаецца недадаследаваным вербалізацыя канцэпту ‘грэх’ у беларускай мове і адкрытым пытанне аб гэтым фрагменце карціны свету беларусаў у параўнанні з адпаведнымі фрагментам у этнасвядомасці носьбітаў украінскай лінгвакультуры. Праўда, аб’ектам вывучэння ў межах прапанаванага артыкула абраны толькі фразеалагічныя адзінкі (далей – ФА) дзвюх моў, выдзеленыя шляхам прымянення метаду суцэльнай выбаркі на аснове наяўнасці ў ФА кампанентаў з каранем *грэх-* /*грэши-* /*грах-* /*граш-* у беларускай і з каранем *гріх-* /*гріш-* у ўкраінскай мовах.

Крыніцай збору адзначанай групы ФА сталі два двухтомныя слоўнікі гэтых адзінак у кожнай мове: Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы [4] і «Фразеалагічны слоўнік украінскай мовы» [10].

Мэта артыкула – устанавіць рэпрэзентацыю тэалінгвістычнага канцэпту ‘грэх’ сродкамі фразеалогіі ў беларускай і ўкраінскай мовах, выявіць змест інтэграцыі мовы і культуры, фразеалагічныя асновы рэпрэзентацыі ў кожнай мове, пранікненне рэлігіі ў культуру, фарміраванне культуры паводзін беларусаў і ўкраінцаў на аснове законаў і правілаў рэлігіі.

Выбар ФА як аб’екта вывучэння абумоўлены тым, што яны адлюстроўваюць найбольш важныя аспекты жыцця, прыкметныя з’явы рэчаіснасці, матэрыяльнай і духоўнай культуры народа-носьбіта. А гэта азначае, што ФА з’яўляюцца важнай крыніцай нацыянальна-культурнай інфармацыі. Высокая інфармацыйная змястоўнасць гэтых моўных сродкаў кожнага народа абумоўлена іх другаснасцю наймення з’яў, перадачай таго абагульнення жыццёвых назіранняў і сацыяльна-гістарычнага вопыту народа, выражэння спосабу мыслення, перадачы маральнага вопыту, сістэмы каштоўнасцей народа ад пакалення да пакалення. Гэтыя ўласцівасці звязаны з іх узнікненнем у мінулыя часы, калі ад слоўнага выражэння патрабавалася лёгкасць узнаўлення і трываласць замацавання элементаў вопыту людзей, дзякуючы чаму фразеалагічныя адзінкі і дайшлі да нашага часу.

У якасці кампанентаў беларускіх і ўкраінскіх ФА адзначаюцца *грэх* – *grіx* (адпаведна ў 9 і 21 ФА), *грашыць* – *grішты* (у 3 і 1 ФА) і *грэшны* – *grішны* (у 1 і 7 ФА). Як відаць, першае параўнанне ўстойлівых адзінак дзвюх моў вызначае агульнае і адметнае паводле колькаснага паказчыка ФА і іх кампанентаў у кожнай мове: у беларускім слоўніку адзначана менш, чым у два разы, у параўнанні з колькасцю фіксацыі ФА ўкраінскім слоўнікам; у складзе ФА вызначаны агульныя лексіка-граматычныя тыпы кампанентаў (назоўнік, дзеяслоў і прыметнік) пры рознай колькасці іх выкарыстання ў ФА кожнай мовы, але пры аднолькавай перавазе кампанента-лексемы *грэх-grіx* у абедзвюх мовах. Апошняе, відавочна, тлумачыцца семантычнай асаблівасцю лексемы *грэх* – *grіx*, яе сувяззю з рэлігійнай этыкай і ўсім комплексам этычных нормаў, сфарміраваных хрысціянствам і іншымі рэлігіямі.

Лексема *грэх* у беларускай мове, паводле лексікаграфічнай крыніцы, ужываецца з трыма значэннямі: 1) ‘у веруючых – парушэнне правіл рэлігійнай маралі’; 2) ‘заганны ўчынак, памылка, правінка’; 3) у знач. вык. ‘нядобра, недаравальна, недазвольна’ [7, с. 90]. У ходзе семантычных працэсаў корань *грэх-* утварае ўласныя дэрываты, якія ў адпаведнасці з рэлігійнымі ўяўленнямі называюць і даюць ацэнку дзеяння (*грашыць*, *саграшыць* – ‘рабіць /зрабіць грэх’, ‘памылка /памыліцца, парушаць /парушыць якія-н. правілы; мець якія-н. недахопы’; *награшыць* – ‘нарабіць грахоў’), прыкметы дзеяння (*грэшна* – ‘нядобра, недаравальна, недазвольна’),

чалавека (*грэшнік, грэшніца* – ‘грэшны чалавек’, *грэшны* – ‘які зрабіў многа грахоў’) ці яго ўчынка (*грашок* – ‘невялікі грэх’; *грэхападзенне* – ‘у біблейскім міфічным паданні – парушэнне першымі людзьмі, Адамам і Евай, заветаў Бога’) з пункту гледжання правільнасці ці няправільнасці паводзін. Ва ўкраінскай мове корань *гріх*-таксама фіксуецца ў мностве дэрыватаў – *грішціти, грішній, грішник, гріховний, гріховодити* і інш.

Паняцце ‘грэх’ узнікла ў глыбокай старажытнасці і складалася ў параметрах міфалагічнага светаразумення, паводле якога чалавек не аддзяляў сябе ад прыроды, разумеў сябе як частку яе і быў перакананы ў неабходнасці жыць па яе законах. Менавіта міфалагічная свядомасць сфарміравала сістэму рэгламентацый і правілаў, захаванне якіх было неабходнай умовай для папярэджання пагрозы і працягу жыцця. Усякае дзеянне, якое ішло не ў адпаведнасці з законамі прыроды, парушала гармонію ў прыродзе ці супярэчыла працягу і развіццю жыцця, лічылася грахам. Як лічыць С. М. Талстая, тое, што «можна ўмоўна назваць народнай канцэпцыяй граху, можна лічыць складаным перапляценнем рэлігійных і міфалагічных уяўленняў, элементаў вуснай і кніжнай культуры» [8, с. 9].

Даследаванні вучоных розных галін паказваюць, што грэх выступае як складанае і шматаспектнае паняцце, якое ўвабрала ў сябе язычніцкія ўяўленні, хрысціянскія перакананні і штодзённа-бытавы вопыт народа. З’яўленне і існаванне паняцця ‘грэх’ і слова для яго абазначэння звязана з дзеяннем экстралінгвістычных фактараў, да якіх адносяцца акаляючае чалавека асяроддзе, рэлігія, адносіны асобы і соцыуму. Паступова складваюцца тыпы граху, прадугледжаныя маральнымі законамі народа: грэх супраць маці-зямлі, грахі супраць рытуальнага закона царквы і грахі, што звязаны з парушэннем хрысціянскага закона любові, альбо злачынствы супраць прыроды, супраць Бога і супраць людзей.

Сярод ФА дзвюх моў з абранымі кампанентамі выяўляюцца як агульныя, аднолькавыя ці блізкія паводле структуры і семантыкі, так і адметныя адзінкі для кожнай мовы.

Агульныя, найперш з кампанентам *грэх* – *гріх*, выяўляюць вобразны складнік канцэпту ‘грэх’ на аснове метафарычных пераасэнсаванняў біблейскай сістэмы вобразаў, хрысціянскай і архетыпнай сімволікі. Напрыклад, у бел. ФА *браць /прымаць грэх на <сваю> душу* ‘паступаючыся сваім сумленнем, перакананнем, рабіць які-н. заганны ўчынак’ і ўкр. *ФАбрати /взяти гріх /гріха на душу /на себе* 1) ‘діяці супереч власній совісті, загальнопрынятым нормам моралі; робіти щось несхвальне’; 2) ‘чинити злочин, убивати кого-небудь’; *жарт*. 3) ‘нести моральну відповідальність за кого-небудь, за чийсь вчинки, дії’; *положити гріх на душу* ‘зробити який-небудь непорядний вчинок, вчинити злочин’ выяўляецца сувязь двух канцэптаў – ‘грэх’ і ‘душа’. У ФА душа як нематэрыяльная і боская сутнасць з’яўляецца месцам лакалізацыі граху, канцэптуальным

карэлятам якога выступае матэрыяльная рэч. А ў ФА *далей ад граху /ад ліха* ‘не быць сведкам ці ўдзельнікам чаго-н. непрыемнага’ – *далі /подалі від ліха /гріха /спокуси* ‘намагаючыся уникнуць чаго-небудзь непрыемнага, небезпечнага і т. ін.’; *відійти /відходити від гріха* ‘запобігти якомусь осудливому вчинку; не допусціти, заздалегідь відвернути што-небудзь небажане, непрыемне’; *няма чаго граху таіць* ‘не варта скрываць, трэба прызнацца’ і *чаго /што граху /грэх /грахі таіць* ‘не варта скрываць, трэба прызнацца’ – *нічога гріха таіти /крити* ‘треба прызнатися, сказаці відверто; не мае потреби приховувати щось’; з *грахомпаалам* 1) ‘падманным спосабам, несумленна, ашуканствам’; 2) ‘з вялікай цяжкасцю, ледзь-ледзь’ – з *гріхом пополам* ‘не без помилок, не зовсім добра’; і *смех і грэх* ‘адначасова весела і сумна’ – *<i>смiх і горе /грiх /плач /сльози /лихо* ‘адначасна смяшно і сумна; трагікомічна’; *як на грэх* ‘быццам кімсьці падстроена’ – *як /мов /ніби на гріх* ‘як навмисне, як на зло, як на нешчасця’ лексема *грэх* – *гріх* з’яўляецца носьбітам актуалізаванага сэнсу негатыўнай ацэнкі з размытасцю рэлігійнага складніка семантыкі слова, але выяўляючы і даносячы такім чынам вытокі культурных устаноў, гэты паводзін чалавека.

Так, празрысты вобраз ФА з *грахомпаалам* – з *гріхом пополам* заснаваны на метафарычным прыпадабненні чаго-небудзь, што зроблена чалавекам напалову, г. зн. зроблена не так, як трэба, а дрэнная праца ці яе вынікі атаясамліваюцца з грахам. А ФА *і смех і грэх* – *<i>смiх і горе /грiх /плач /сльози /лихо* даводзіць пра спалучанаць, суіснаванне супрацьлеглай ацэнкі фактаў з жыцця чалавека. У ФА *як на грэх* – *як на гріх* выражаецца шкадаванне пра неспрыяльнасць умоў для выканання чаго-небудзь добра, ці выяўляецца дадатковая сема ‘непажаданыя, непрыемныя ўмовы для чаго-небудзь’.

У асобных выпадках адзначаюцца аднолькавыя ці блізкія ФА паводле семантыкі, вобраза, але з адрознымі кампанентамі, як, напрыклад, бел. *няма чаго <Богу> грашыць* ‘няма падстаў крыўдаваць на лёс, быць незадаволеным’; *што Богу грашыць* ‘няма падстаў крыўдзіцца на лёс, быць незадаволеным’; *не грашы Богу* ‘дарэмна не наракай’ і ўкр. *гріх /нічога /нема чога Бога гнівити* ‘нема падстав, не варта марно нарікати нашось, бути незадоволеним чимсь’. Устойлівыя спалучэнні слоў у сваім другасным выкарыстанні характарызуюць адносіны чалавека да Бога як усемагутнага пачынальнага свету, якому падуладна ўсё. У ФА выяўляюцца і адлюстроўваюцца законы і правілы хрысціянскай маралі, якія такім чынам перадаюць духоўны вопыт чалавека наступным пакаленням. У ФА з кампанентам *Бог* найбольш выразна захавалася рэлігійная аснова выпрацаванага правіла арганізацыі і гэты паводзін чалавека, што тлумачыцца, верагодна, захаваннем свайго лексічнага значэння гэтым кампанентам.

І наадварот, выдзеліліся ФА, якія маюць у абедзвюх мовах амаль аднолькавы кампанентны склад, але характарызуюцца рознай структурай і семантыкай, напрыклад: бел. *смяротны /смяртэльны грэх* ‘вельмі вялікая

загана, недаравальны ўчынак’ і ўкр. *як смертний гріх* (з сл. *поганий, гідкий* і т. ін.) ‘дуже, у великий мірі’. У беларускай мове назоўнікавая ФА як другасная адзінка для наймення новага абстрактнага паняцця ‘загана’ ці ўвогуле ‘ўчынак’ служыць сродкам выражэння ацэнкі і характарыстыкі абстрактнага паняцця з пазіцый правільнасці ці няправільнасці. Украінская кампаратыўная ФА выкарыстоўваецца для выражэння высокай ступені негатыўнай ацэнкі чаго- ці каго-небудзь за пэўныя ўчынкі, паводзіны і пад. Аднак выток гэтых ФА адзін і той жа – Біблія, дзе смяротны грэх – гэта той, які нельга дараваць чалавеку, бо смяротны грэх вядзе за сабой вечную муку ў замагільным жыцці. Лічылася, што ёсць сем такіх грахоў, да якіх, паводле адных крыніц, адносяцца пагарда, скупасць, распуснасць, гнеў, абжорства, зайздасць, лянота, паводле другіх – забойства, садомскі грэх, звалтаванне, вядзьмарства, ідаласлужэнне, ерась, прысваенне чужой уласнасці, паводле трэціх – зайздасць, сквапнасць, распуста, абжорства, гардыня, маркота і гнеў. Як відаць, ФА, захаваўшы выразную царкоўна-богаслужэбную афарбоўку і сувязь з біблейскай крыніцай, дакладна абазначваюць і характарызуюць дзеянні і ўчынкі чалавека, тым самым служачы арыенцірам, пэўным правілам у жыцці кожнага чалавека, перасцерагаючы ад благага напамінкам пра наяўнасць смяротнага граху.

Украінскай мове характэрна значна большая колькасць адметных ФА з кампанентам *гріх*, якім няма адпаведнікаў у беларускай мове і ў якіх выразна выяўляюцца сувязі мовы, культуры ўкраінскага народа з рэлігіяй, ці боскага як асновы чалавечнага. Гэта, напрыклад, ФА *гріх* <слово /слова> *сказати* ‘нема падстав нарікати, скарыжытис на што-небудзь’; *доводити / довести до гріха* ‘бути причиною чііх-небудзь негатыўных вчынкіў; провакувати кого-небудзь на негатыўні вчынкі’; *набиратися /набратися гріха* ‘робити щось забаронене законамі прынятої моралі’; *наводити / навести на гріх* ‘бути причиною чііх-небудзь негатыўных вчынкіў’; *не впасти в гріх* ‘непрыпусцітиса чогось поганого, принизливого, осудливого’; *не гріх* ‘можна; дозволено’; *не разминутися з гріхом* ‘не уникнути чогось непрыемнаго, недобраго’; *підводити /підбивати /підвести /підбити на гріх* 1) ‘спонукати когось до якогось негожого, непоряднаго вчынку’; 2) ‘схилати до інтымних стосункіў, взаемін’; *приводити до гріха* ‘штывхати кого-небудзь на негідний вчинок, спонукати до чогось аморальнаго’. У іх парознаму, з дапамогай у асноўным дзеяслоўных кампанентаў, што часткова захоўваюць сваё лексічнае значэнне, называюцца негатыўныя дзеянні чалавека, якія характарызуюцца і адмоўна ацэньваюцца як своеасаблівыя абазначэнні праз грэх чалавечых антыкаштоўнасцей. Гэта фразеалагізаваныя правілы жыцця, якія вызначаюць каштоўнасця і антыкаштоўнасця параметры: *не гріх* – значыць можна, дазволена; ФА *гріх* <слово /слова> *сказати* ілюструе ролю слова, указвае на яго магічную функцыю ў жыцці нашых продкаў, а ФА *набиратися /набратися гріха* – значыць вельмі многа

зрабіць грахоў, што дрэнна і інш. Гэта фразеалагічна сфармуляваны і завуаліраваны з часам напамін пра рэлігійныя заповедзі не нашкодзіць другому, таму ў ФА даводзіцца, што нядобра каго-небудзь наводзіць, падбіваць, падштурхоўваць да нядобрых учынкаў, бо гэта грэх і караецца Богам.

Асабліва выразна гэта выяўляецца ў адрозных ўкраінскіх ФА з варыянтнымі кампанентамі *гріх* і *Бог* (не бояцца /не побояцца *гріха* /*Бога* 'діяці безсовісна, безсоромна або жорстока'), якія ўступаюць у сінанімічныя адносіны, і *правда* і *гріх*, што выяўляюць антанімічныя адносіны (*ніде* /*нігде* /*нікуди* /*нема куди правды* /*гріха дівати* /*діти* /*сховати* 'треба сказаці, визнати правду; відверто, по правді кажучи'). Да апошняй далучаецца ФА *переплутувати* /*плутати* /*переплутати праведне з грішнім* 'змішувати все хороше і погане, протилежне; неправильно разуміти що-небудзь', у аснове якой, як і папярэдняй, закладзена антанімія катэгорый праведны – грэшны, ці правы – левы, альбо прамы – крывы як арыентацыйныя прыкметы, што метафарычна перанесены на этычную сферу. Дарэчы тут ўгадаць, што мадэль такога пераносу, як лічаць вучоныя, адзначаецца ў многіх мовах і мае міфапэтычныя вытокі, якія і абумоўліваюць супрацьпастаўленне «прамога» праведнага «крывому» грэшнаму [6, с. 324; 9, с. 617]. І яшчэ нагадаем, што, паводле заўваг даследчыкаў мовы, адной з пашыраных этымологіяў лексемы *грэх* лічыцца наступная: *greixъ* <*groi-so* (параўн. лат. *greizs* 'крывы', ці выяўляецца сувязь з літ. *graižus* «крутий, викривлений», лтс. *greizs* «кривий» [11, с. 115-116; 3, с. 598]. А блытаць (*переплутувати* /*плутати* /*переплутати*) праведнае з грэшным – гэта яшчэ і асацыяцыя да вобраза д'ябла, чорта, ліха (параўн. бел. ФА *чорт наблытаў* ці *чорт падбіў* 'хто-н. паддаўся спакусе (зрабіць які-н. учынак, звычайна нядобры)') ці *біса*, *ліхого*, *лукавого*. Дарэчы, назоўнік *лукавы*, як лічыць С.Р. Варкачоў, з'яўляецца вытворным ад *лука* 'выгіб, крывізна' [1, с. 61].

У абедзвюх мовах маюцца ФА з кампанентам-прыметнікам *грэшны-грішні*, якія выяўляюць абсалютна тоесны склад і блізкую семантыку: бел. *грэшнымдзелам* /*чынам* і *грэшнай справай* з агульным значэннем 'треба прызнацца; на жаль' для выказвання раскаяння, прызнання памылкі, прамашкі, віны і ўкр. *грішнім ділом* 1) 'ужываецца на значэння визнання власнай ці чыеісь провині, допушеной помилкі і т. ін.; прызнатися, правду кажучи'; 2) 'ужываецца як форма выбачення (выбачайте, перепрошую)'.

Акрамя названых агульных, украінскай мове належыць яшчэ некалькі адметных ФА з кампанентам-прыметнікам *грішні*. Гэта найперш дзве назоўнікавыя ФА: *грішна вода* 'горіллка' (у беларускай мове ёй адпавядае ФА *чортава зелле* 'гарэллка', якая праз адметны вобраз і іншую асацыяцыю так сама нясе выразную негатыўную канатацыю) і *грішне діло* 'што-небудзь не зовсім законне або узвичасне', якія, несумненна, узніклі для адмоўнай характарыстыкі такога напою, як гарэллка, ці любога негатыўнага дзеяння чалавека праз азначэнне-характарыстыку *грішна* /*грішне*. Відавочна, пазней,

у працэсе свайго выкарыстання ФА *грэшна вода* набыла новую экспрэсіўна-ацэначную характарыстыку, што і фіксуецца ў слоўніку як *жарт*.

І заўважым яшчэ пра дзве дзеяслоўныя ФА ўкраінскай мовы, аб'яднаныя агульным кампанентам *грэшны*: *покидати /покинути грэшну землю* 'помирати' і *світити грэшним /голим тілом* 'бути погано одягненим', уякіх рэалізаваны архетыпныя вобразы зямлі і цела як нізу, што асацыіруецца з нечым нячыстым, непастаянным, неналежным, у супраць пастаўленні з верхам. Першая ФА не ўласціва як устойлівая адзінка для беларускай мовы, у якой у такім выпадку выкарыстоўваюць ФА *пайсіці /сысіці ў магілу /у зямлю*, дзе выяўляецца матыў дарогі як адзін з самых пашыраных у беларускіх ФА з агульным значэннем 'памерці'. Няма тут і адмоўнай ацэнкі зямлі, бо зямля для беларусаў – зямелька-маці, якая ўсё дае чалавеку пры яго жыцці на зямлі і забірае яго пасля смерці, калі цела як матэрыяльную сутнасць хаваюць у зямлю ці ў магілу, а таму ФА не мае негатыўнай ацэнкі, а канстатуе факт смерці як заканамерны працэс заканчэння жыцця.

Другая ж ФА характэрна і для беларускай мовы, але з адметнасцю варыянтных кампанентаў: не *голы /грэшны*, як украінская ФА, а *цела /пуза /зад: свяціць голым целам /пузам /задам* 'вельмі бедна апранацца, насіць падраную вопратку'. Тут, як відаць, акцэнт скіраваны да варыяцый частак цела, найменні якіх пры ізаляваным ужыванні нясуць негатыўную канатацыю, а ў межах ФА «свецяцца», што разам уплывае на ацэнку ў адмоўны бок, пры гэтым па нарастаючай у залежнасці ад выбару варыянтнага кампанента ФА.

У беларускай мове адзначаецца толькі адна, у параўнанні з украінскай, адметная выклічнікавая ФА *ці грэх ці два* 'паспрабуем, трэба рызыкнуць (адважыцца зрабіць што-н. пасля разваг, нерашучасці)', якая не называе, а толькі служыць для выражэння эмацыйнага стану і ілюструе, на нашу думку, найбольшы адыход ад рэлігійных правілаў, але тым не менш узгадвае пра іх.

Такім чынам, фарміраванне канцэпту 'грэх' звязана з пазнаннем чалавекам свету, з фарміраваннем уяўленняў аб ім, з вызначэннем устаноўак рэлігіі. Усведамленне паняцця граху замацавалася ў свядомасці нашых двух народаў, дынамічна развівалася і, перажыўшы змены на працягу стагоддзяў, дайшло да нашага часу, у тым ліку і ў выглядзе ўстойлівых выразаў. Выдзеленыя ФА з'яўляюцца другаснымі паводле свайго ўтварэння. І яны не толькі называюць, але і служаць выражэнню адносінаў да праяўлення чалавечай дзейнасці, самога чалавека, даюць ім ацэнку з пункту гледжання правільнасці ці няправільнасці (грэшна – бязгрэшна), фармулююць своеасаблівыя арыенціры для ацэнкі правільнага ці няправільнага. Па сутнасці ў іх перададзена філасофія беларусаў і ўкраінцаў, сфарміраваная ўмовамі жыцця і падмацаваная рэлігійнымі ўстаноўкамі пра жыццё чалавека на зямлі. Аднак, пры наяўнасці ў большай ступені агульнага фонду ФА ў дзвюх мовах, што, зразумела, тлумачыцца блізкасцю моў, агульнай у многім

гісторыяй жыцця нашых двух народаў, урэшце, суседствам і цеснымі сувязямі беларусаў і ўкраінцаў на ўсім працягу свайго існавання, украінцы выяўляюць і захоўваюць большую сувязь сваіх правілаў жыцця, сваёй культуры, этыкі паводзін з рэлігійнымі і міфалагічнымі вытокамі. І калі вядома, што фразеалагічная карціна свету ў найбольш яркай вобразнай форме выражае дух народа, яго менталітэт, замацоўвае культурна-гістарычны вопыт пазнання свету ў выглядзе вобразных устойлівых выразаў, якія не толькі называюць, але, як правіла, ацэньваюць з'явы і прадметы, дзеянні і стан, вызначаюць каштоўнаснае і антыкаштоўнаснае, то ўсе ФА, што рэпрэзентуюць канцэпт 'грэх' у беларускай і ўкраінскай мове, сведчаць пра ярка выражаную тэацэнтрычнасць чалавечай свядомасці, якая абавязана міфалагічнай і рэлігійнай культуры. Праўда, колькасныя дадзеныя эмпірычнай базы даследавання (29 украінскіх і 14 беларускіх ФА), наяўнасць большай колькасці адметных украінскіх ФА пры адной у беларускай – сведчанне большай рэлевантнасці рэлігіі і яе ўстановак для ўкраінцаў і першасная падстава для меркавання аб перавазе рэлігійнай арыентаванасці ўкраінцаў у параўнанні з беларусамі.

Літаратура

1. Воркачев С. Г. Правды ищи: идея справедливости в русской лингвокультуре : [монография] / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2009. – 190 с.
2. Гадамский А. К. Религиозный язык – теолингвистика – языкознание / А. К. Гадамский // Ученые записки Таврического национального университета. Филология. Т. 20 (59). – Симферополь : ТНУ, 2007. – С. 287–292.
3. Етимологічний словник української мови : в 7 т. ; Т. 1. А–Г / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – 631 с.
4. Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. ; Т. 1. А–Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с. ; Т. 2. М–Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
5. Поставалова В. И. Религиозные концепты в теолингвистическом представлении / В. И. Поставалова // Хрестоматия теолингвистики. Т. 2 / под ред. А. К. Гадамского и К. Кончаревич. – Београд (Сербия) : Изд-во Университет, православнобогословски факултет, 2011. – С. 156–172.
6. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «ЯРК», 1997. – 824 с.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 2. Г–К / [Рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мінск : Гал. рэд. Бел. сав. энцыклапедыі, 1978. – 768 с.
8. Толстая С. М. Грех в свете славянской мифологии / С. М. Толстая // Концепт греха в славянской и европейской культурной традиции : сб. статей / под ред. О. В. Беловой. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 9–43.
9. Топорова Т. В. Древнегерманские представления о праве и правде / Т. В. Топорова // Логический анализ языка. Избранное. 1988–1995. – М. : Изд-во Индрик, 2003. – С. 616–619.
10. Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – Книга 1. – [2-е вид.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 528 с.; книга 2. – [2-е вид.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.
11. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 3. Г–І / [Р. У. Краўчук, В. У. Мартынаў, А. Я. Супрун, Н. В. Івашына ; рэд. В. У. Мартынаў]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 408 с.

THE COMPARATIVE CHARACTERISTIC OF THE ENGLISH AND UKRAINIAN VERBS AND USING OF THEM IN THE SENTENCES

Мацєпура Л. Л. Порівняльна характеристика англійських та українських дієслів та використання їх у реченнях.

У статті розкрито поняття граматичної категорії дієслова, наведена морфологічна структура дієслова в англійській мові, охарактеризовані шляхи вираження морфологічних категорій українських та англійських дієслів, показані найпоширеніші види дієслів, наведені приклади використання їх у реченнях в українській та англійських мовах.

Ключові слова: дієслово, морфологічні категорії, смислові дієслова, допоміжні дієслова, дієслова-зв'язки, правильні і неправильні дієслова, порівняльна характеристика.

Мацєпура Л. Л. Сравнительная характеристика английских и украинских глаголов, а также использование их в предложениях.

В статье раскрывается понятие грамматической категории глагола, приведена морфологическая структура глагола в английском языке, охарактеризованы пути выражения морфологических категорий украинских и английских глаголов, показаны виды глаголов, а также приведены примеры использования их в предложениях английского и украинского языков.

Ключевые слова: глагол, морфологические категории, смысловые глаголы, вспомогательные глаголы, глаголы-связки, правильные и неправильные глаголы, сравнительная характеристика.

Matsepura L. L. The comparative characteristics of the English and Ukrainian verbs and using of them in the sentences.

In this article is described the notion of the verb, as grammatical category of the sentence. The morphological structure of the verb in English and Ukrainian is showed. The ways of expressing morphological categories of the English and Ukrainian verb is described. And also the examples of using the English and Ukrainian verbs in the sentences is given.

Key words: a verb, the morphological categories, full verbs, auxiliary verbs, link-verbs, regular and irregular verbs, comparative characteristic.

The verb is a part of speech which denotes an action. The verb has the following grammatical categories: person, number, aspect, voice and mood. These categories can be expressed by means of affixes, inner flexion (change of the root vowel) and by form words.

Verbs may be transitive and intransitive. Verbs have finite forms which can be used as predicate of the sentences and non-finite forms which cannot be used as the predicate of the sentences.

According to their morphological structure verbs are divided into:

- a) Simple (read, live, hide);

- b) Derived, i. e. having affixes (magnify, fertilize, captivate, decompose);
- c) Compound, i. e. consisting of two stems (daydream, browbeat);
- d) Composite, consisting of a verb and a postposition of adverbial origin (sit down, go away, give up).

The postposition often changes the meaning of the verb with which it is associated. Thus, there are composite verbs whose meaning is different from the meaning of their components: to give up, to bring up, to do away. However In English and Ukrainian this part of speech has the largest number of features in common. They include first of all the general implicit meaning (the lexico-grammatical nature) of the verb which serves to convey different kinds of activity (go, read, skate), various processes (boil, grow, obtain), the inner state of a person (feel, worry, bother), possession (have, possess). Due to these lexico-grammatical properties the verb generally functions in the sentence as predicate going into some combinations: a) with the nominal parts of speech performing the functions of the subject (or the object) of the sentence: The sun shines. The student passed his examinations. b) with verbs (to want to know, to like to cook) or with adverbs (to read well); c) with prepositions (to depend on) and with conjunctions (neither read nor write, to work and rest).

Allomorphic is the combinability of English verbs with prepositional particles: sit down, stand up, put on, put off. As was already mentioned, the verb in the contrasted languages has its characteristic stem building suffixes, in English they are as follows: **-ate** (participate, liquidate), **-fy** (simplify, beautify), **-en** (blacken, darken), **-ize** (colonize, emphasize); in Ukrainian these distinguishing suffixes are: **-ти / ть** (брати, брать), **-ться** (вчиться, молитися), **-сь** (вчитись, молитись). Ukrainian verbs, unlike the English ones, may also be formed with the help of diminutive suffixes **-ки, -оньк-и, -ці** (спатки, їстки, спатоньки, їстоньки) and some others.

Among the many prefixes that form the stem in English, the following are the most often used: **ex-** (exclaim, excavate), **in-, ir-, il-** (introduce, illustrate, irritate), **contra-** (contradict), **counter-** (counteract), **re-** (restore, reduce), **over-** (overlap, overflow), **under-** (undertake, understand), **out-** (outflow, outfit), **super-** (supervise, superadd), **sub-** (subdue, submit), **mis-** (mislead, mistrust), **un-** (uncover, unbind). The most productive verb-forming prefixes in Ukrainian are: **в-** / **у-** (вбігти / убігти, внести / унести), **ви-** (вибігти / вибігати, вискочити), **від-** / **од-** (відбити / відбивати, оддати / оддавати), **за-** (завести / заводити, зайти), **на-** (набрати, нанести), **з-** / **с-, зі-** (злетіти, зіхати, сплести).

The main classes of verbs are common in the contrasted languages. These are a) notional verbs (go, ask, write) and auxiliary verbs. The latter split into primary (be, do, have), modal (can, may, must, could, should, need) and linking verbs (appear, look, become, turn, grow).

English lexical / nominal verbs split into two subclasses which are not available in Ukrainian. These are 1) regular verbs forming their past stem and

the past participle with the help of ending **-ed / -d** (dressed, worked, liked) and 2) irregular verbs.

The subdivision of verbs into classes is based in Ukrainian on the correlation between the infinitival stem of the verb on the one hand and its present or simple future stem on the other. On this morphological basis thirteen classes of verbs are distinguished in Ukrainian.

As regards their role in expressing predicativity, verbs in the contrasted languages may be of complete predication or incomplete predication. Verbs of complete predication split into some common groups singled out on the basis of their implicit dependent grammatical meanings. These groups are:

1. Subjective verbs (always intransitive) like to act, to sleep, to go, to shine and others.

2. Objective verbs (only transitive) like to go, to take to envy and others.

3. Terminative verbs, expressing action having final aims like to close, to open, to come to find and others.

4. Durative (non-terminative) verbs, expressing action with no final aim like to live, to love, to hate, to work and others.

5. Mixed-type verbs, which can have both terminative and non-terminative meaning like to see, to hear and others.

6. Reflexive verbs, which are formed in English with the help of reflexive pronouns: to wash oneself, to shave oneself, to dress oneself. They have corresponding forms in Ukrainian: *вмиватися, голитися, купатися*.

Other groups of Ukrainian reflexive verbs have no equivalents in English and form an allomorphic feature in the contrasted language: *зустрічатися, змагатися, збиратися, злитися, кусатися, ламатися, не лежиться, не спиться*.

Verbs in incomplete predication are of isomorphic nature. They are presented in English and Ukrainian by four common groups, which are as follows:

1) Auxiliary verbs (to be, to have, to do, will / shall), which are used in English in the corresponding person and tense form to express interrogative and negative forms in the present, past and future tenses in different aspects as well as to express the imperative and subjunctive mood. Auxiliary verbs in Ukrainian are restricted only to one verb: *бути*.

2) Close to the auxiliary by their function are English and Ukrainian modal verbs. Their number and nomenclature is large in English (allomorphism) than in Ukrainian: *вміти, могли, мусити, треба, мати, сміти, потребувати*.

3) Linking verbs in both contrasted languages form a verbal, nominal or mixed-type compound predicate. They fall into three main groups:

1. linking verbs of being, which do not always have direct equivalents in English and Ukrainian: to be, to feel, to look, to seem. He looks tired. He looks young.

2. linking verbs of becoming (not all of which have equivalents in Ukrainian): to become, to get, to grow, to turn; They grew stronger. He became a teacher. But: He turned gray. She grew older.

3. linking verbs of remaining: to remain, to keep, to continue, to stay. He remained silent / satisfied. The weather kept obstinately hot and dry.

Also we would like to speak about the ways of expressing morphological categories of the English and Ukrainian verbs.

The finite verb in the contrasted languages has six common morphological categories which are realized partly with the help of synthetic means (inflections) and partly through different analytical means. Generally common, with the exception of the continuous aspect, which is not available in Ukrainian, is the nomenclature and nature of the existing morphological categories of the verb. Absolute allomorphy is also observed in the means of realization of the following morphological categories in the contrasted languages:

1. Person and number – with the help of synthetic means (forms of words and their inflections). He is – they are, I was – they were. She works – He works.

2. The imperative mood forms with no reference to a definite person: Stop talking. Sit still. Let us sing.

3. The affirmative and some interrogative forms of the indefinite group of tenses: I work. I worked. I shall work.

4. Analytical passive voice forms in the past and Future Indefinite: He was invited. She will be invited. Allomorphic features find their expression in the ways of realization of some morphological categories in English and Ukrainian. These allomorphic ways are observed in the following:

1) In the use of analytical paradigms in English to express tense, aspect and voice forms, as well as in negative and interrogative forms; He is reading now. Is he reading now? Does / did he speak English? The passage is being translated. The article will have been translated by then.

2) In the absence in Ukrainian of the continuous aspect, which is expressed in Ukrainian with the help of an adverb: зараз, ще, вже, давно будеється / будувалась / будуватиметься.

3) In the expression of the category of person in Ukrainian imperative mood forms which is alien to English: Пиши. Пишіть. Встань. Встаньте.

4) Analytical imperative mood forms may have corresponding personal pronouns in English with the verb let (Let me say. Let him / us say. Let them come / say it). The corresponding Ukrainian forms have the particles нум or нумо (for singular or plural forms respectively) and also person and number inflections of the notional verb (Нум я питаю. Нумо заспівайте. Нумо до праці, брати).

Isomorphism and allomorphy is observed in the expression of the passive voice in English and Ukrainian. 1) Isomorphic is analytical way of expression of this morphological category, with the help of auxiliary verb to be past participle: – Лист був написаний. Лист буде написаний. Alongside of this participial predicative forms in **-но, -то** are used: Лист буде написано. Все, зрештою, було забуто.

Allomorphic are forms of expressing the passive voice synthetically that are observed in Ukrainian. These forms are realized: a) by means of inflexions

of the past participle: Стаття написана. Текст перекладений. Жито скошене; b) with the help of the postfixes **-сь, -ся** added to the non-perfective verbs in the indicative mood: Хата будується. Місток зводиться. Проект тільки готувався; c) With the help of the mentioned predicative participles in **-но, -то**: Музей зачинено. Питання розв'язано. Нічого не забуто.

A peculiar feature of passive constructions in English is their much more frequent use than in Ukrainian. This is accounted for: a) the use of some English irregular verbs as regular: the office is run by Mr. Brown. The dog was walked by Ann; b) the use of any of any of the two direct objects as subjects of the sentence in the passive voice: Mother forgave Dora her drawbacks; Dora was forgiven her drawbacks... Dora's drawbacks were forgiven by her mother; c) the use of prepositional objects as subjects in the passive voice: He was taken care of; d) the use of the past participle as a nominal part of the predicate: He was seated, pen in hand, at the table... (Cronin). Is he generally liked? (Bronte).

The nomenclature of the verbals in the contrasted languages includes some common and some divergent forms. Isomorphic are the infinitive and two participles; allomorphic are the gerund in English and the *diyepryslivnyk* in Ukrainian. Far from identical are the morphological categories pertaining to these non-finite forms of the verb. Thus, the English infinitive is always distinguished by its identifier «to» (to come, to be asked, to be doing), whereas the Ukrainian infinitive is characterized by the suffixes **-ти, -ть, -тись, -тися**. The suffix **-ти** is always added to the stem ending in a consonant (бігти, везти, сісти), and the suffix **-ть**, like the suffix **-тися / -тись**, may be added to a stem ending either in a vowel or in a consonant (носити / носить, носитися / носитись, їхати / їхати, сіяти / сіять).

Specifically Ukrainian, as was pointed out, is the diminutive infinitive formed by combined suffixes: спатки, спатоньки, спатусі, спатусеньки, купці, купоньки, сістоньки, їстоньки.

Allomorphy is observed in the categorical meanings of the infinitive and the participle. The infinitive in Ukrainian has no perfect (perfective) passive form, no continuous aspect form, no perfect active and perfect passive forms of the Participle that are pertained to present-day English (to have slept, to be sleeping, to have been seen, having been asked / having asked).

The gerund and the *diyepryslivnyk* present allomorphic verbals in English and Ukrainian respectively. As a result, they cannot be contrasted in any way. The gerund has both verbal and noun characteristics, the former being those of tense and voice (asking-being asked, having asked-having been asked) and the ability of objective complement: I like reading books, as well as the ability of being modified by an adverb: Going quickly never treads him. The noun characteristics of the gerund find their expression in its functions in the sentence as subject, object, the predicative part, the attributive, and as an adverbial modifier of manner. For example, as subject and predicative: Deciding is acting (Saying).

The Ukrainian *diyepryslivnyk*, whether active or passive or non-perfective present and perfective past, remains an indeclinable verbal form. The *diyepryslivnyk* may be formed, respectively, from the present stem of the verb or from the infinitive of both the transitive and intransitive verbs. The functions of the infinitive and the participles in the sentence generally coincide in both languages, though Ukrainian participles have gender, number and case distinctions, which are lost by their English corresponding equivalent verbals. Gender and number categories: працюючий, працююча, number and case: працююче; працюючого, працюючому, працюючим; працюючі, працюючих, працюючим, працюючими.

Allomorphic for the Ukrainian language are some syntactic functions pertained to English participles and infinitives which may form with some classes of verbs (for example, those of the physical and mental perceptions) complex parts of the sentence. These parts of the sentence are completely alien to Ukrainian: He was seen to go/going home. We heard him sing / singing. He wants me to be reading.

Conclusion. Verbals with their nomenclature, forms, meanings and functions have in each contrasted language some peculiarities of their own. We tried to show the typological characteristics of the Ukrainian and English verbs, classes of verbs in English and Ukrainian, the ways of expressing morphological categories of the English and Ukrainian verbs and using them into the sentences.

Література

1. Гумбольд В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольд ; [пер. с нем. Г. В. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
3. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов : [навч. посіб.] / І. В. Корунець. – Вінниця : «Нова книга», 2003. – 464 с.
4. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка / А. Мороховский, О. Воробьева. – К., 1984. – 156 с.

УДК 811.161.2'38: 81'04

Н. С. Медвідь

УРЯДОВО-КАНЦЕЛЯРСЬКА МОВА ГЕТЬМАНЩИНИ

Медвідь Н. С. Урядово-канцелярська мова Гетьманщини.

У статті визначено роль мови в державотворенні, охарактеризовано мовну політику та особливості функціонування урядово-канцелярської мови в Українській козацько-гетьманській державі.

Ключові слова: мовна політика, мовна інтеграція, українська урядово-канцелярська мова.

Медведь Н. С. Правительственно-канцелярский язык Гетманщины.

В статье определена роль языка в процессе создания государства, даны характеристики языковой политике и особенностям функционирования правительственно-канцелярского языка в Украинском казацко-гетманском государстве.

Ключевые слова: языковая политика, языковая интеграция, украинский правительственно-канцелярский язык.

Medved N. S. The government-clerical language of Getmanschina.

The article defines the role of language in the process of state creation, characterized by the language policy and features of functioning of the government-clerical language in Ukrainian Cossack Hetman state.

Key words: language policy, language integration, government-clerical Ukrainian language.

Пошук витоків сучасних проблем мовної політики та мовної ситуації в Україні й оптимальних шляхів їх вирішення спонукає до аналізу державотворчих процесів та історії становлення української мови. Цінною є також інтерпретація мовних явищ, зумовлених політичними подіями в державі. На визначальній ролі мови в державотворенні неодноразово наголошували у своїх працях мовознавці, політологи, зокрема В. фон Гумбольдт, Х. Штейнталь, К. Фосслер, Ф. де Сосюр, Е. Сепір, Б. Уорф, В. Виноградов, О. Потебня, Л. Мацько, Л. Нікольський, О. Куць, І. Лопушинський, І. Плотницька та ін. Проте особливості функціонування урядово-канцелярської мови в Українській козацько-гетьманській державі залишаються мало вивченими.

Мета статті – охарактеризувати мовну політику та особливості функціонування урядово-канцелярської мови в Українській козацько-гетьманській державі.

Закономірно, що піднесення та функціонування мови значною мірою зумовлюються суспільно-політичним розвитком суспільства й моделлю держави. Від цих чинників залежать не лише зміни в мові, але і її існування, оскільки мова існує доти, доки існує певний етнос. Мова зникає в результаті втрати державної незалежності, асиміляції панівною нацією в багатомовній державі чи внаслідок фізичного винищення народу. Наприклад, на початку XVIII століття внаслідок «онімечення» зникли прусська і полабська мови.

Нерозривність життя мови та народу підкреслювали В. фон Гумбольдт, Х. Штейнталь, але науковці не враховували соціальних реалій. Мова, за визначенням В. фон Гумбольдта, є духом, тобто свідомістю народу [3]. У ній національна мовна особистість зі специфічною картиною світу зберігає та передає духовні багатства нації, соціальні, культурні, естетичні та інші цінності, прийняті в суспільстві на певному історичному етапі розвитку. Мова здійснює національну ідентифікацію людей і кваліфікацію етносів.

Питання співвідношення мови і держави набуває актуальності з XVIII століття, коли в Європі почали утворюватися перші нації-держави та утвердився принцип «одна нація – одна мова – одна держава» [2, с. 101]. Процеси взаємодії мови та держави визначають мовну політику країни – «сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у державі або на розвиток мовної системи у певному напрямі» [1, с. 357]. Держава стає потужним чинником не лише

соціальної, а й мовної інтеграції, тому провідною є тенденція утворення єдиної мови на території єдиної держави. Без мови неможливе адекватне функціонування держави, оскільки всі види діяльності людини пов'язані з її комунікацією, опосередковані нею.

На межі XIX і XX ст. починає досліджуватися суспільна природа мови ученими французької соціологічної школи (А. Мейє, Ж. Вандрієс, Ф. де Соссюр та ін.) та Петербурзької лінгвістичної школи (І. Бодуен де Куртене). Науковці розглядають мову як відображення суспільної свідомості, як знаряддя, яке соціалізує і консолідує людство.

В. Нерознак відзначає особливу роль державної мови як мови, що виконує інтеграційну функцію в межах конкретної країни в політичній, офіційній, культурній сферах [6, с. 10]. Завдяки цій функції мова стає об'єднуючою духовною енергією народу, засобом для творчого перетворення матеріального світу у світ духовний.

Державна мова має особливу сферу функціонування. Вона є мовою нормативно-правових актів держави, судочинства, державних органів влади та органів місцевого самоврядування. Державна мова забезпечує адекватність комунікацій органів державної влади між усіма суб'єктами державного управління. Вона є комунікативним каналом між усіма громадянами держави, необхідним елементом для функціонування державного управління та розуміння державної волі, національною ознакою в міжнародних правовідносинах.

Для утвердження державності мови й розширення сфери її функціонування, на думку Л. Мацько, потрібно задіяти комплекс чинників, серед яких провідним й організуючим є процес формування й становлення україномовного державного апарату, усіх його гілок (законодавчої, правової, дипломатичної, адміністративно-управлінської) [5, с. 14].

Українська урядово-канцелярська мова за часів Гетьманщини функціонувала не тільки у внутрішньому, а й у зовнішньому офіційному спілкуванні з московською владою (листи Б. Хмельницького).

Урядово-канцелярські документи фіксують живе мовлення численних представників різних територіальних говірок та різних соціальних верств і груп (селян, козаків, міщан, старшини), дають матеріал для хронологічно послідовного дослідження системи народно-розмовної мови, її розвитку та еволюції офіційно-ділового стилю. Мова і стиль актів засвідчують усталеність у діловодстві, що підтверджується використанням однотипних початків і кінцівок, фахових термінів і зворотів, дотримання зразків правових кодексів тощо.

Із посиленням централізації влади у Російській імперії, і відповідно обмеженням української автономії, мовна політика поступово змінюється у напрямі звуження функцій української мови. Наприкінці XVIII ст. вона була витіснена із судів і державних установ.

Офіційні заборони в першу чергу стосувалися мови української церкви, яка з 1684 року перебувала під владою Московського патріархату. Це зумовило переведення видавничої та освітньої справи під московську цензуру, яка прагнула того, щоб «никакой розни й особого нарѣчия не было» [1, с. 358].

У 1720 році видається указ про заборону видання Києво-Печерською і Чернігівською друкарнями нецерковних книг та про друк книг лише російським варіантом церковнослов'янської мови. Витіснення українського варіанта церковнослов'янської мови з церковного вжитку спричинило зміну мовної орієнтації шкіл та Київської академії, що, у свою чергу, прискорило зросійщення суспільного життя в Україні.

А. Кримський, оцінюючи стан української мови у XVI–XVIII ст., відзначав: «...Багате письменство XVI–XVIII вв. з періоду боротьби проти унії, коли спільні релігійні інтереси сполучували православних малорусів і православних білорусів в одне тіло, так само не користувалося чистою малорусиною; граматика Мелетія Смотрицького 1618 року попросту аж узаконювала панування церковно-слов'янської мови, принаймні теоретично. А вже ж ще до лексики, то письменство цеє вживало особливої мішанини, аж надто незграбного жаргону («язичія» за пізнішою термінологією), де неорганічно зливалися до купи елементи церковно-слов'янські, польські і малоруські (вони рівночасно і білоруські). Найдавніші пам'ятники, писані чистісінькою малоруською мовою, а не отаким язичієм, це записи народніх пісень XVI–XVIII віку, драматичні жартівливі інтермедії з початку XVII віку (Гаватович та інші), вірші XVII–XVIII віку. Густо-часто писано їх буквами латинськими, а не священною церковно-слов'янською кирилицею. З отакої простонародної літератури XVII–XVIII віку, підо впливом теж ідей західньо-європейського романтизму XVIII віку, виріс на Наддніпрянській Україні отой язиково демократичний літературний рух, що його виразником зробилися Котляревський і інші талани. Рух цей у своєму народолубстві перевів із повною послідовністю принцип: користуватися українською мовою в її непідробленому, живому вигляді, отак, як нею балакають прості люди» [8, с. 114].

Мовою державних канцелярій була староукраїнська, яка, на думку І. Матвіяса, «в історії нашого народу відіграла надзвичайно важливу роль. Вона використовувалась для потреб релігії, освіти, науки, нею писалися ділові документи, церковно-публіцистичні полемічні твори, художня література, вона обслуговувала державно-адміністративні і дипломатичні потреби козацько-гетьманської України... Староукраїнська літературна мова набула широкого застосування як у рукописному, так і в друкованому (з другої половини XVI ст.) виявах, як у писемній, так і в усній формі» [4, с. 161].

Видатна роль у шліфуванні ділового стилю української літературної мови XVII–XVIII ст. і виробленні її узусу, своєрідного койне, що поширювалися через універсали та листи гетьманів на більшій частині української етнічної території, належить гетьманським державним органам.

Ділова документація Гетьманщини зосереджувалася в канцеляріях. Питаннями стосунків царського уряду з Лівобережною Україною на різних історичних етапах займалися канцелярії при Посольському приказі, при Малоросійській колегії, Канцелярія міністерського правління, Канцелярія малоросійського генерал-губернатора.

У Генеральній військовій канцелярії видавалися важливі укази та розпорядження щодо питань поточного державного управління. На час військових походів створювалася Похідна генеральна військова канцелярія, гетьманом К. Розумовським створена гетьманська канцелярія, прибутками і видатками з населення займалася Генеральна скарбова канцелярія, канцелярія діяла і при Генеральному військовому суді.

Виконавчим органом влади були полкові та сотенні канцелярії. Останні виконували військово-адміністративні і судові функції на території сотні як адміністративно-територіальної одиниці і підпорядковувалися полковим канцеляріям і полковим судам, а ті – Генеральній військовій канцелярії і Генеральному військовому суду.

У Генеральній військовій канцелярії Івана Мазепи (а потім і Пилипа Орлика) служили жителі тодішньої гетьманської столиці – м. Батурина, корінні мешканці і ті, хто приїхав з інших регіонів України. Живомовне середовище мало значний вплив на осіб з гетьманського оточення. За мапами українських діалектологів, Батурин розташований на теренах поширення лівобережнополіських говірок північного наріччя української мови. Іноді на цій території відзначають нашарування говорів південно-східного наріччя української мови.

Дослідження «Договорів і постанов прав і вольностей військових...» 1710 року переконує в тому, що в пам'ятці знайшов відображення узус української писемно-літературної мови початку XVIII ст., її лексичне і стиліське багатство, зафіксоване койне правлячих кіл гетьманської України, що поєднувало риси південно-східного наріччя (воно функціонувало на більшій території Гетьманату) з елементами північного (на терені функціонування якого тоді розташована була його столиця – місто Батурин). В. Німчук відзначає, що «пам'ятка однозначно засвідчує дуже високий рівень розвитку юридичного стилю староукраїнської літературної мови початку XVIII ст., яка, ґрунтуючись на живому мовленні народу, ввібрала в себе численні елементи з тодішньої міжнародної мови європейців – латинської (прямо або через польську), а також була позначена помітним впливом польської, церковнослов'янської мов і незначним – російської» [7, с. 161].

Отже, українська урядово-канцелярська мова функціонувала не тільки у внутрішньому, а й у зовнішньому офіційному спілкуванні. Вона охоплювала сфери суспільно-політичного, суспільно-економічного життя народу, правових відносин, державного управління, суду, ділових стосунків тощо. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні української мови канцелярій Гетьманщини XVII – XVIII ст.

Література

1. Брицин В. М. Мовна політика / В. М. Брицин // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк [та ін.]. – [3-є вид., зі змінами і доп.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 357–361.
2. Герасимова О. Держава і мова в контексті процесів глобалізації / О. Герасимова // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 99–104.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 2000. – 398 с.
4. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови : [монографія] / Іван Матвіяс. – К. : НАУ ІУМ, 1998. – 162 с.
5. Мацько Л. І. Державна мова України / Л. І. Мацько // Проблеми розвитку і застосування мов в Україні. – Вип. II. – К. : Просвіта, 1998. – С. 14–20.
6. Нерознак В. П. Государственные языки в Российской Федерации / В. П. Нерознак. – М. : Академия, 1995. – 246 с.
7. Німчук В. «Договори і постанови прав і вольностей військових...» 1710 року з погляду історії української мови» / В. Німчук // «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / відп. ред. В. А. Смолій ; упорядники : М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. – Львів : Світ, 2011. – С. 27–60.
8. Шахматов О. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI–XVIII вв. / О. Шахматов, А. Кримський. – К. : Друкар, 1922. – 188 с.

УДК 811.161.2'367.3

О. Г. Межов

**СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
БЕЗОСОБОВИХ ТА ІНФІНІТИВНИХ
ОДНОСКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЙ**

Межов О. Г. Специфіка семантико-синтаксичної організації безособових та інфінітивних односкладних конструкцій

У статті здійснено комплексний семантико-граматичний аналіз безособових та інфінітивних односкладних речень сучасної української мови. Визначено місце безособових та інфінітивних речень у системі односкладних конструкцій. Схарактеризовано їхню семантико-синтаксичну організацію, лексичне наповнення. Встановлено засоби вираження семантичних компонентів, їх співвідношення з членами формально-синтаксичної структури речення. Виділено синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення в односкладних реченнях. Простежено синтаксичну синонімію односкладних і двоскладних конструкцій.

Ключові слова: безособові речення, інфінітивні речення, предикат, дієслово, відмінок, прислівник, іменник, член речення.

Межов А. Г. Специфика семантико-синтаксической организации безличных и инфинитивных односоставных конструкций

В статье осуществлен комплексный семантико-грамматический анализ безличных и инфинитивных односоставных предложений современного украинского языка. Определено место безличных и инфинитивных предложений в системе односоставных

конструкцій. Описано їх семантико-синтаксическу організацію, лексическе наповнення. Установлені средства вираження семантических компонентів, їх соотношеніе с членами формально-синтаксической структури предложения. Выделены синтаксические связки и семантико-синтаксические отношения в односоставных предложениях. Прослежено синтаксическу синонімію односоставных и двусоставных конструкцій.

Ключевые слова: безличніе предложения, инфинитивные предложения, предикат, глагол, падеж, наречіе, существительное, член предложения.

Mezhov O. G. Specificity semantic-syntactical organization impersonal and infinitive of sentences

In this paper a complex semantic-grammatical analysis impersonal and infinitive sentences by modern Ukrainian language. Place impersonal and infinitive sentences in composite structures already defined. Semantic-syntactic organization impersonal and infinitive of sentences, lexical filling determined. Means of expressing semantic components, their relationships with members of the formal syntactic structure of sentences is established. Syntactic relations and semantic-syntactic relations in sentences highlighted. Syntactic synonymy structures traced.

Key words: impersonal sentences, infinitive sentences, predicate, verb, case, prepositional case, adverb, noun, parts of the sentence.

На відміну від двоскладних речень, у яких граматичний центр утворюють два компоненти – підмет і присудок, специфіку формально-граматичної структури односкладних конструкцій становить наявність тільки одного головного члена речення, не диференційованого на підмет або присудок. На семантико-синтаксичному рівні односкладного речення цей головний член корелює із предикатною синтаксею (рідше – суб'єктно-предикатною чи суб'єктно-адресатно-предикатною), вираженою безособовою дієслівною, прислівниковою формою, інфінітивом, номінативом або вокативом. Відповідно до морфологічної якості головного члена можна насамперед виділити дієслівні, прислівникові та іменникові односкладні речення [4, с. 72], кожне з яких має специфічну внутрішню семантико-синтаксичну організацію. Синтаксична традиція розрізняє безособові, інфінітивні та номінативні односкладні речення [10].

Об'єктом пропонованого дослідження обрано безособові та інфінітивні односкладні речення. Незважаючи на тривалу історію їх вивчення у працях О. О. Шахматова [11], О. М. Пешковського [7], Л. А. Булаховського [2], В. В. Бабайцевої [1], Т. П. Ломтева [6], М. Я. Плющ [8], П. С. Дудика [10], І. І. Слинська [9], І. Р. Вихованця [3; 4], К. Г. Городенської [5] та ін., ці конструкції не втратили своєї актуальності й потребують ґрунтовнішого опрацювання саме в семантико-синтаксичному плані. Мета статті – здійснити комплексний семантико-граматичний аналіз безособових та інфінітивних односкладних речень сучасної української мови. Для досягнення цієї мети потрібно розв'язати такі завдання: визначити місце безособових та інфінітивних речень у системі односкладних конструкцій; схарактеризувати їхню семантико-синтаксичну організацію, лексичне наповнення; встановити

засоби вираження семантичних компонентів, їх співвідношення з членами формально-синтаксичної структури речення; виділити синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення в реченнях; простежити синтаксичну синонімію односкладних і двоскладних конструкцій.

Найтиповішу групу односкладних речень становлять безособові. Безособові речення – це такі утворення, у яких виражено стан (ознаку) чи дію, що виникають та існують незалежно від носія стану і виконавця дії [1, с. 53]. У центрі таких конструкцій – дієслівні предикати, вживані у формі третьої особи однини теперішнього й майбутнього часу (або середнього роду в минулому часі та умовному способі) і поєднані підрядним зв'язком керування з іменником у непрямому відмінку, якщо такий є в реченні. Через те поряд з терміном «безособове речення» існує термін «одноособове речення». На думку, І. Р. Вихованця, термін «безособові дієслова» неадекватно відбиває семантико-граматичну природу цих дієслівних одиниць, адже вони мають стосунок до граматичної особи і виділяються на основі і семантичних, і формальних відмінностей. Вказана група дієслів стосується третьої особи однини, а тому такі дієслова варто кваліфікувати як одноособові, а не безособові [3, с. 195]. У безособових реченнях можуть функціонувати в ролі головного члена і предикативні прислівники (слова категорії стану). Семантико-синтаксична структура елементарних безособових речень переважно двокомпонентна – із предикатом і суб'єктом у давальному, знахідному, родовому або місцевому відмінках.

У безособових конструкціях давальний відмінок виражає найчастіше вторинну семантико-синтаксичну функцію суб'єкта стану. Непрямим відмінкам із суб'єктним значенням властива співвіднесеність їх із називним суб'єктом у двоскладних реченнях. Однак не можна ототожнювати суб'єктні синтаксеми, виражені називним і непрямими відмінками. Якщо зіставити називний суб'єкт дії і давальний суб'єкт, що ґрунтується на називному, то з функцією суб'єкта дії називного пов'язана семантико-синтаксична ознака активності, а з функцією давального – трансформована з активності ознака деміактивності [6, с. 171–197]. На ознаку пасивності давального суб'єкта в безособових реченнях звернув увагу ще О. О. Шахматов, який писав: «Носій стану, виражений давальним, – особа пасивна, дієслівна ознака, що спрямовується до неї, не досягає її» [11, с. 29]. Отже, давальний суб'єкт стану односкладних речень перебуває в синонімічних відношеннях із називним суб'єктним відмінком двоскладних конструкцій. У двоскладних реченнях суб'єкт (діяч) активний, а в односкладних безособових (одноособових) – пасивний. Конструкції з називним суб'єктом первинні, речення з давальним суб'єктом стану є наслідком різноманітних перетворень, трансформацій. «Такий давальний, – зазначає І. Р. Вихованець, – переміщується із правобічної дієслівної позиції у лівобічну і певною мірою тяжіє до називного відмінка в суб'єктній функції» [3, с. 112]. Ця трансформація,

на думку К. Г. Городенської, можлива лише за умови формально-граматичної нейтралізації суб'єктної синтаксеми називного відмінка базового двоскладного речення [5, с. 72–74], пор.: Мені й досі страшно (П. Загребельний) ← Я й досі боюся; ...задрімалось дідові (М. Чабанівський) ← Дід задрімав; Марії ... стало спокійно (О. Іваненко) ← Марія стала спокійною.

У структурі безособових речень давальний суб'єкта може виражати особу, якій потенційно притаманна та або інша діяльність, але реалізується вона в предикаті як стан, що залежить від готовності / неготовності суб'єкта до дії або можливості / неможливості її виконання. Такі семантично двокомпонентні речення є трансформами вихідних двоскладних конструкцій із предикатами дії або процесу та називним суб'єктним відмінком, пор.: Не читається Тані (О. Гончар) ← Таня не читає; ...не спалося Тарасові Григоровичу (З. Тулуб) ← Тарас Григорович не спав. Заперечність дієслова (навіть із семантикою дії) у вихідному двоскладному реченні створює передумови для остаточного морфологічного закріплення значення стану в дієсловах, що виконують роль головного члена односкладних речень. Суб'єкт стану в давальному відмінку типовий для речень з дієсловами везіння чи невезіння (*везти, таланти, фортуни, щастити*), напр.: Прямо-таки везло йому в цьому році (М. Стельмах); Мисливцям надзвичайно поталанило (З. Тулуб); Пофортунило Маркові (М. Стельмах); Ото не щастило чоловіку (Л. Костенко).

У конструкціях із дієсловами достатності / недостатності давальний відмінок виражає значення суб'єкта стану, особливість якого у відчутті фізичної або морально-психічної достатності / недостатності чого-небудь необхідного чи бажаного. Напр.: Терпимості завше нам бракувало (О. Гончар); Мені забракло мужності (М. Стельмах); Великій людині – а такою людиною й був В. Чумак – завжди вистачить часу для реалізації свого таланту (Д. Павличко); Українцям стачило слави запорізького козацтва, визвольних воєн під хоругвами Богдана Хмельницького на два з половиною століття... (В. Яворівський).

Активно вживані в українській мові односкладні речення з давальним суб'єкта стану та предикативними прислівниками (словами категорії стану). Такі конструкції є трансформами двоскладних речень з називним суб'єктним відмінком, пор.: Мені було тривожно (Р. Іваничук) ← Я тривожився; Віріці справді стало сумно (Б. Харчук) ← Вірка справді стала сумна. Такі речення можуть не мати базового конкретного двоскладного формально-граматичного речення, напр.: Страшно було козакові (Ю. Мушкетик); Гнатові жарко (Григорій Тютюнник); Поетові справді моторошно (В. Стус). Їх кваліфікують як такі, що утворилися на основі загального стосунку до вихідної моделі двоскладних речень [3, с. 114–115; 5, с. 73–74], пор.: Орисі ставало страшно (Григорій Тютюнник) ← Орися стала боятися; Мені стало холодно (М. Вінграновський) ← Я змерз. У позиції давального суб'єкта

стану перебувають найчастіше іменники-назви істот, рідше – назви частин організму, напр.: Весело, легко стало Лаврінові (Ю. Мушкетик); Гандзі було тепло (М. Трублаїні); Ногам стало тепло (Б. Харчук).

Безособовий дієслівний предикат може керувати також формою знахідного відмінка. Знахідний відмінок суб'єкта стану поєднується з невеликою групою безособових дієслів, які виражають внутрішній фізичний стан особи (лихоманити, морозити, нудити, тіпати, трусити, трясти). Напр.: Ольгу занудило (В. Яворівський); Її [Діну] ... тіпає (А. Дімаров); Підлітка ... трусило (А. Дімаров); Селім-Гірея морозило (Ю. Мушкетик). Такі конструкції є семантично елементарними: дієслівний предикат у них відкриває лише одну лівобічну валентну позицію для суб'єкта стану. Знахідний суб'єкта, як і знахідний об'єкта, характеризується семантико-синтаксичними ознаками субстанціальності, валентного зв'язку із предикатом, пасивності, фінальної спрямованості [3, с. 91]. У розглянутих реченнях простежуємо не вихідність стану, а спрямованість останнього на суб'єкт.

У заперечних односкладних реченнях із предикатами відсутності / неіснування (нема, не було, не буде, не існує) вживається родовий суб'єктний відмінок. Такі конструкції вважають заперечними варіантами двоскладних речень буття з предикатами існування, наявності (є, був, буде, існує) [9, с. 464]. Пор.: Давно не було дощів (П. Воронько) ← Давно були дощі; Немає зрека. І немає скіфів. Немає тих скульптур (Л. Костенко) ← Є грек. І є скіфи. Є ті скульптури; Таких будинків у Петербурзі на Невському нема (З. Тулуб) ← Такі будинки є у Петербурзі на Невському; Федота там не було (Григорій Тютюнник) ← Федот там був; Нема співця (Р. Іваничук) ← Співець є.

При предикатах, що виражають стан довкілля (тепло, холодно, жарко, душно, морозно, спекотно, тихо, вітряно, сніжно, безлюдно, затишно, порожньо та ін.), у лівобічній суб'єктній позиції перебуває прийменниковий місцевий відмінок. Він перемістився з детермінантної (локативної) у прислівну (суб'єктну) позицію речення, заступивши давальний відмінок як основний засіб вираження суб'єктності в односкладних реченнях із предикативними прислівниками, напр.: У стелу було вітряно. Синтаксема у місцевому відмінку має синкретичний характер: вона виражає суб'єктно-локативне значення. Напр.: В землянці ... стало тихо (М. Стельмах); У хаті гаряче (В. Яворівський); У залі було мертво (Р. Іваничук); На трибуні людно (Р. Іваничук); В сінях було темно... (М. Трублаїні); На леваді стало холодніше (М. Вінграновський); В лісі тихо (М. Трублаїні). Деякі конструкції з прийменниково-відмінковими формами трансформуються у речення з називним суб'єктним відмінком, пор.: У казармі було порожньо (З. Тулуб) → Казарма порожня; В землянці було холодно (З. Тулуб) → Землянка холодна; В кімнаті було тепло (П. Загребельний) → Кімната тепла.

В інфінітивних конструкціях давальний суб'єкта має певні особливості. Інфінітивні речення спочатку розглядали серед безособових (Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, Д. М. Овсянко-Куликовський, у пізніший час – Є. М. Галкіна-Федорук, Л. А. Булаховський та ін.). Однак уже О. М. Пешковський виділив їх в окремий тип і дав назву «інфінітивні речення». Підставою для відокремлення цих речень від безособових був той факт, що інфінітив у них виступає «сам по собі, поза його відношеннями до власне дієслова або дієслівної зв'язки» [7, с. 347]. До інфінітивних О. М. Пешковський зарахував тільки такі речення, у яких є так званий незалежний інфінітив, тобто інфінітив без допоміжного дієслова *бути*, предикативів *треба*, *можна* тощо. Такий інфінітив формально не підпорядковується іншому членові речення і має найбільше змістове навантаження. Багато дослідників услід за О. М. Пешковським вважають інфінітивними лише речення з непоширеним незалежним інфінітивом. Більшу пояснювальну силу має відомий у сучасній українській граматиці погляд, згідно з яким до інфінітивних слід зараховувати не тільки речення з інфінітивами простої форми, а й складені [4; 9]. Дія в інфінітивному реченні співвідноситься з діячем, вираженим іменником або його еквівалентом зі значенням діючої особи в давальному відмінку. Давальний приінфінітивний здавна вживається в слов'янських мовах для оформлення назви реального суб'єкта дії чи стану [2, с. 276].

Інфінітив в односкладному реченні самостійно не може виражати значення особи. У цьому йому «допомагає» відмінкова форма – давальний відмінок суб'єкта. На відміну від безособових речень, у яких суб'єкт може бути представлений, крім давального відмінка, іншими непрямими відмінками, в інфінітивних реченнях у позиції суб'єкта функціонує тільки давальний відмінок. Один з моментів, на основі яких варто розглядати інфінітивні речення як окремий тип односкладних (а не різновид безособових), є логічний зв'язок дії з визначеною або узагальненою особою.

Інфінітивні речення традиційно поділяють на два основні різновиди: а) із простим інфінітивним головним членом без частки *би(б)*, які виражають необхідність, неминучість, неможливість дії, напр.: *Вам – кінчати над кривдою давній загаяний суд* (І. Муратов); ... *тобі тягнути віз* (В. Симоненко); б) із простим інфінітивним головним членом із часткою *би (б)*, які передають бажаність дії, побоювання чи застереження з приводу здійснення/нездійснення дії, оцінку здатності або схильності до дії тощо [10], напр.: *Нам би знову зустрітися через тисячу літ...* (В. Гей); *Мені б уже на печі або призьбі кахикати потроху, а не головувати* (М. Стельмах); *Мені б тільки поспівати* (О. Гончар); *Федору б передачу понести* (Б. Харчук). Допоміжні модальні слова, у яких міститься предикатне значення стану, мають нульове вираження. Основне змістове навантаження припадає на інфінітив. Подібні інфінітивні речення співвідносяться із двоскладними, легко трансформуються в них, пор.:

Тобі весту людей (О. Гончар) і Ти поведеш людей; Бігти Миколі мимо Ягорової хати... (О. Гончар) і Микола бігтиме мимо Ягорової хати. Давальний відмінок у таких конструкціях виражає значення потенційного суб'єкта дії, йому властива ознака активності, тому у позиції давального суб'єкта виступають здебільшого назви людей, зрідка – інших істот.

Речення зі складеним головним членом виражені інфінітивом повнозначного дієслова й допоміжними модальними словами типу *варто, можна, потрібно, треба, необхідно* і под. зі зв'язкою *бути* у відповідній формі та дієсловами типу *доводиться, хочеться*. Такі конструкції пов'язані з двоскладними реченнями синонімічними відношеннями. Отже, транспозиція називного відмінка суб'єкта дії двоскладних речень у давальний суб'єкта односкладних можлива через введення названих вище допоміжних слів, які створюють модальність вимушеності, ймовірності або бажаності у предикатів стану, з одного боку, і знижують ранг предикатів дії, перетворюючи їх на предикати стану-ймовірної дії, з другого [3, с. 115], пор.: *Отож на порозі третього тисячоліття землянам треба багато чого осмислити* (3 газети) ← *Отож на порозі третього тисячоліття земляни багато чого осмислюють*; *Нашій державі потрібно проводити за кордоном широку рекламну діяльність* (3 газети) ← *Наша держава проводить за кордоном широку рекламну діяльність*; *Прабабці Марфі просто хотілося попліткувати* (В. Яворівський) ← *Прабабка Марфа пліткує*. Давальний відмінок у поданих реченнях передає ускладнене значення суб'єкта стану – потенційної дії.

Нерідко з предикативними прислівниками (аналітичними дієсловами стану) функціонально зближується інфінітив, включаючись у вираження предикативної ознаки, приписуваної суб'єктові, напр.: *Мені сумно писати ці рядки* (3 газети); *Нелегко працювати Володимирі Забайтанському* (Б. Олійник). Значення давального тут також ускладнене (суб'єкт стану – потенційної дії).

В інфінітивних та безособових реченнях давальний суб'єкта може бути опущений (лексично не виражений), тоді суб'єкт розуміють узагальнено. На думку М. Я. Плющ, «...суб'єктне значення у випадках опущення словоформи давального суб'єкта повністю не нейтралізується, воно присутнє з відтінком узагальненості» [8, с. 100]. Напр.: *Необхідно тепер шукати позитивне в історії і сучасності* (3 газети); *Треба було б їх затримати* (М. Трублаїні); *Не спалося* (Ю. Мушкетик); *Холодно зробилося* (В. Барка).

Отже, безособові та інфінітивні речення, активно вживані в різних стилях сучасної української мови, формують центр системи односкладних речень. Дієслівний, прислівниковий або інфінітивний головний член таких конструкцій співвіднесений із присудком двоскладного речення. Елементарну семантико-синтаксичну структуру безособових та інфінітивних речень утворюють предикат і суб'єкт у непрямому відмінку, який нерідко корелює із називним суб'єкта двоскладного речення. Перспективним у цьому напрямі є дослідження комунікативного членування односкладних речень.

Література

1. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке : [монографія] / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с.
2. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові / Л. А. Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 11–43.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 232 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
5. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
6. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории : [монографія] / Т. П. Ломтев. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 197 с.
7. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [8-е изд., доп.]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 510 с.
8. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [навч. посіб.] / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1986. – 175 с.
9. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання : [навч. посіб.] / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванок, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
10. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
11. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов ; [вступ. ст. Е. В. Клобуков ; ред. и коммент. Е. С. Истомина]. – 3-е изд. – М. : УРСС, 2001. – 620 с.

УДК 811.161.2' 366.54

О. В. Межова

ВНУТРІШНЬОВІДМІНКОВА СУБ'ЄКТНА ТРАНСПОЗИЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Межова О. В. Внутрішньовідмінкова суб'єктна транспозиція в сучасній українській мові.

Статтю присвячено актуальним проблемам теорії синтаксичної транспозиції та суб'єктному функціонуванню відмінкових форм іменника. Виявлено специфіку внутрішньовідмінкової морфологізованої та неморфологізованої транспозиції. Визначено суб'єктний транспозиційний потенціал відмінкових і прийменниково-відмінкових форм, його поповнення за рахунок іменників і їхніх функціональних еквівалентів.

Ключові слова: синтаксична транспозиція, внутрішньовідмінкова транспозиція, відмінок, предикат, суб'єкт, речення.

Межова О. В. Внутрипадежная субъектная транспозиция в современном украинском языке.

Статья посвящена актуальным проблемам теории синтаксической транспозиции и субъектному функционированию падежных форм существительного. Выявлена специфика внутрипадежной морфологизованной и неморфологизованной транспозиции. Определены субъектный транспозиционный потенциал падежных и предложно-падежных форм, его пополнение за счет существительных и их функциональных эквивалентов.

Ключевые слова: синтаксическая транспозиция, внутрипадежная транспозиция, падеж, предикат, субъект, предложение.

Mezhova O. V. Domestic subjective transposition of case in modern Ukrainian language.

The article focuses on the urgent problems of syntactic transposition theory and functioning of case of noun. Phenomenon case of grammemic transposition in modern Ukrainian literary language studied. The problem of transposition syntactic subjective potential of case and preposition-case forms, principles of classification varieties of transposition have been ascertained.

Key words: syntactic transposition, domestic transposition of case, case, predicate, subject, sentence.

На сучасному етапі розвитку української лінгвістики проблема транспозиції є однією з найбільш дискусійних, оскільки багато питань, пов'язаних з її системним вивченням ще не набули остаточного розв'язання, у трактуванні окремих положень простежуємо суттєві розбіжності. Значний внесок у теорію відмінків і з'ясування їхньої складної семантико-граматичної природи зробили Е. Бенвеніст [1], Є. Курилович [7], Ч. Філлмор [12], Р. Якобсон [13], О. Потебня [9], Є. Тимченко [11], А. Вежицька [2] та інші лінгвісти. Їхні концепції розрізняються акцентуванням морфологічної, синтаксичної або семантичної сутності категорії відмінка. У сучасному українському мовознавстві функціональний підхід до вивчення категорії відмінка, його транспозиційного потенціалу активно застосовують І. Р. Вихованець [3], М. Я. Плющ [8], А. П. Загнітко [5], Н. М. Костусяк [6], А. С. Джура [4] та ін. У працях із відмінкової проблематики достатньою мірою не окреслено всієї сукупності внутрішніх транспозиційних зв'язків усередині відмінкової системи, які відбивають системну організацію морфологічного і синтаксичного рівнів мови. Це й зумовило вибір теми дослідження.

Об'єктом пропонованої статті є суб'єктна внутрішньовідмінкова транспозиція в граматичній системі сучасної української літературної мови. Мета роботи – здійснити комплексний аналіз транспозиції відмінкових і прийменниково-відмінкових форм у семантичну сферу суб'єкта. Для реалізації мети потрібно розв'язати такі завдання: окреслити сукупність відмінкових форм сучасної української мови із суб'єктним транспозиційним потенціалом; встановити ядро, напівпериферію та периферію суб'єктних відмінків; розмежувати морфологізовану та неморфологізовану суб'єктну транспозицію відмінкових форм; розглянути на тлі явищ транспозиції первинні та вторинні семантико-синтаксичні й формально-синтаксичні функції відмінків у двоскладних і односкладних реченнях; виявити семантичні особливості, зокрема відмінкові нашарування, відмінків у суб'єктній позиції та їх співвіднесеність із називним.

Внутрішньовідмінкова транспозиція передбачає переміщення відмінкової форми з однієї позиції в іншу в межах власне-іменникового функціонування [3, с. 178]. Залежно від того, в яку семантичну сферу переходить відмінок, вона може бути суб'єктною, об'єктною, адресатною, інструментальною і локативною. Найпоширенішою в граматичних системах слов'янських

мов є суб'єктна транспозиція. Основним виразником суб'єктної семантики в українській, як і в інших слов'янських мовах, є називний відмінок іменника. У зв'язку з визначальним для відмінкової структури української мови суб'єктним транспозиційним спрямуванням відмінків (це зумовлено актуальним членуванням речення, а саме закріпленням за називним відмінком функції теми) у позицію називного здатні пересуватися всі відмінки та деякі прийменниково-відмінкові форми іменників, де набувають вторинної для них семантико-синтаксичної функції суб'єкта.

Напівпериферійний давальний відмінок як основний виразник категорії адресатності в слов'янських мовах, потрапляючи в позицію суб'єкта, «не може зайняти найтиповішого для суб'єктності місця активного виконавця дії й у зв'язку з цим підпорядкований називному, а також не пов'язаний формою координації з опорним дієсловом, поєднуючись з ним підрядним зв'язком» [3, с. 112]. Давальний суб'єкта функціонує переважно в безособових конструкціях, виражаючи найчастіше семантико-синтаксичну функцію носія стану, яка для нього є вторинною, тоді як для називного відмінка первинною. З функцією називного виконавця дії пов'язана семантико-синтаксична ознака активності, а з функцією давального – трансформована з активності ознака пасивності. «У безособовому реченні, – зауважує М. Я. Плющ, – пасивний суб'єкт ніби відсунений на задній план, на ньому не фіксується увага, тобто діяч характеризується як особа, якій приписується певний стан» [8, с. 99]. Носій стану в давальному відмінку характерний для речень із предикативними прислівниками або дієсловами на *-ся*, що виражають фізичний або психоемоційний стан, напр.: *Тяжко було мені й моторошно самому в полі* (В. Собко); *Неспокійно спалося Тиховичеві тої ночі* (М. Коцюбинський); дієсловами везіння чи неvezіння (*везти, таланити, фортунити, щастити*): *Може, на той рік пощастить мені зібрати більше матеріалу...* (М. Коцюбинський); дієсловами фізичної або морально-психічної достатності / недостатності чого-небудь необхідного чи бажаного: *Щурячі очі його враз помітили, що на роботі йому бракує посполитих* (З. Тулуб). У позиції давального носія стану перебувають найчастіше іменники-назви істот.

Значення суб'єкта в інфінітивних конструкціях слов'янських мов має дещо інший характер, ніж у безособових. «Якщо в безособовому реченні стан або модальне відношення виражаються як незалежні від діяча або характеризують особу непрямо, то в інфінітивному завжди мислиться активний діяч», – зазначає М. Я. Плющ [8, с. 107]. На відміну від безособового дієслова в інфінітиві є потенційний стосунок до діяча. Отже, давальний агентивний (потенційного діяча) позначає особу, яка повинна виконувати дію, названу інфінітивом. Він уживаний у реченнях із простим інфінітивним головним членом без частки *би(б)*, які виражають необхідність, неминучість, неможливість дії, напр.: *Генеральному прокуророві щорічно інформувати*

Верховну Раду про стан законності та правопорядку в державі («Урядовий кур'єр»); із простим інфінітивним головним членом із часткою *би (б)*, які передають бажаність дії, побоювання чи застереження з приводу здійснення / нездійснення дії, оцінку здатності або схильності до дії тощо, напр.: **Вам тільки б сміятись** (М. Стельмах); зі складеним інфінітивним головним членом, вираженим інфінітивом повнозначного дієслова й допоміжними модальними словами *варто, можна, потрібно, треба, необхідно* і под. зі зв'язкою *бути* у відповідній формі та дієсловами на зразок *доводиться, хочеться*, напр.: **Крім позачергових виборів парламенту, нам потрібно проводити і президентські** («Голос України»).

Давальний носія стану у двоскладних реченнях поєднується з дієсловами, які виражають: емоційно-психічні, розумові стани (*вірнитися, запам'ятатися, маритися, мріятися, пригадатися, снитися, уявлятися* і под.), що протікають поза активністю носія стану: **Пригадується йому гарячий полудень у колгоспному садку** (Гр. Тютюнник); емоційно-оцінне ставлення до об'єкта: **І хоч би знати: за що полюбилася йому Груня?** (К. Гордієнко); стан володіння, належності: **Відомі «галицькі» торгові бренди зовсім не належать галичанам** («Експрес»). Давальний носія якісної ознаки у таких конструкціях вживаний при аналітичних предикатах, виражених поєднанням абстрактного іменника з допоміжними словами *властивий, притаманний*, а також при двовалентних предикатах якісно-модального відношення *потрібний, необхідний*: **Сучасній молоді притаманний максималізм** («Молодь України»); **Країні потрібний новий економічний план розвитку** («Урядовий кур'єр»). Він поширений здебільшого на назви істот або персоніфікованих понять.

В односкладних реченнях транспонований знахідний відмінок носія стану поєднується з невеликою групою безособових дієслів, які виражають внутрішній фізичний стан особи (*лихоманити, морозити, нудити, тіпати, трусити, трясти*). Напр.: **Ольгу занудило** (В. Яворівський); **Росію продовжує лихоманити після виборів** («Голос України»). Нерідко суб'єкт стану у формі знахідного відмінка виступає у простих двоскладних реченнях із дієсловами, які виражають позитивне або негативне ставлення, спрямованість інтересу до чогось, внутрішній стан і почуття (*бентежити, вабити, вражати, гнівити, дивувати, драгувати, лякати, тішити, тривожити, турбувати, хвилювати, цікавити* та ін.) Напр.: **Неясна роль Безбородька в родині щораз більше драгувала Катерину** (І. Вільде); **Ученого приваблювала й багата історико-культурна спадщина краю** («Наука і суспільство»). Знахідний носія стану корелює з називним у цій же функції, пор.: **Збиткові об'єкти можуть цікавити лише олігархів від металургії** («День») ← **Лише олігархи від металургії можуть зацікавитися збитковими об'єктами**. У текстах художнього та публіцистичного стилів мови натрапляємо на семантично елементарні конструкції зі знахідним носія стану, який

сполучається з предикатами емоційно-психічного стану, вираженими метафоричними сполуками. Такі речення передають емоційний стан, переживання людини, напр.: *Молодого автора охопив розпач* (В. Підмогильний); *А от паридубівських дітлахів розбирає цікавість* («Експрес»). У реченнях з дієсловами фізичної дії, впливу, вжитих у безособовому значенні, та предикативних формах на *-но, -то* на зразок *Літак наш раптом м'яко підкинуло вгору* (В. Яворівський); *Городища VIII–IX ст. зафіксовано археологами на землях Правобережжя України* («Наука і суспільство») знахідний відмінок передає значення об'єкта дії – носія результативного стану.

Зрідка в художньому та розмовному стилях мови натрапляємо на специфічні конструкції з транспонованим у лівобічну валентну позицію орудним носія стану при дієсловах у безособовому використанні, що виражають фізичний або емоційний стан особи: *Ним підкинуло на сидінні* (Б. Харчук); *Людьми трясло* (Є. Гуцало). Про таке значення орудного свідчить трансформаційний зв'язок цих речень із конструкціями, у яких носій стану оформлений називним та знахідним відмінками, пор.: *Людьми трясло і Людей затрясло; Люди тряслися*. Орудний носія стану поєднується з предикатами емоційно-психічного стану, вираженими метафоричними сполуками (поєднанням абстрактного іменника з допоміжними дієсловами *заволодіти, запанувати*). Такий орудний корелює з іншими способами вираження носія стану, пор.: *Сум заволодів нею* (В. Шевчук) і *Йї стало сумно; Вона засумувала; Острах запанував людьми* (Григорій Тютюнник) і *Людьми страшно; Люди злякалися*.

У структурі речення активним суб'єктивним транспозиційним потенціалом позначений родовий відмінок, що закріплено на формально-синтаксичному рівні його підметовою позицією. Родовий носія кількісної ознаки зрідка функціонує в семантично елементарних конструкціях із предикатами кількості, які виражені: а) означено-кількісними числівниками, напр.: *Убитих – чоловіків, жінок і дітей – було в селі сім; пораниених – одинадцять* (Ю. Смолич); б) неозначено-кількісними числівниками: *Наприклад, дуже мало залишилося синіх і сірих китів* («Наука і суспільство»); *Озер на Волині багато* («Експрес»); в) прислівниками або дієсловами зі значенням достатньої чи недостатньої кількості, напр.: *Роботи буде вдосталь* («Молодь України»); *Робочої сили бракує для осінньо-польових робіт* («День»); *Відвідувачів театру не вистачає* («Дзеркало тижня»); г) іменниками з кількісним значенням: *Людей купка* (Іван Ле); *Ягід у лісах цього року море*; г) стійкими сполученнями слів: *Риб на озері – хоч греблю гати!* («Експрес»). Зрідка в експресивних варіантах двоскладних речень, що передають значення наявності великої кількості предметів, ужито родовий суб'єкта із супровідним невідмінковим партитивним (кількісним) відтінком, пор.: *...міліції понаїхало!* (Гр. Тютюнник) і *Багато міліції понаїхало*.

Транспонований родовий носія стану вживаний у заперечних

односкладних реченнях із предикатами відсутності / неіснування (*нема, не було, не буде, не існує*). Такі конструкції вважають заперечними варіантами двоскладних речень буття з предикатами існування, наявності (*є, був, буде, існує*) [10, с. 271]. Пор.: *На майдані людей вже не було* («Дзеркало тижня») ← *На майдані люди були*. Конструкції із запереченням *ні* співвіднесені з реченнями з предикатом *нема*, пор: ...*Та ні хліба вже, ні води* (В. Собко) і *Нема хліба, нема води*. Заперечний предикат *ні* вимагає родового відмінка носія стану, який корелює з називним носія стану існування (наявності) за трансформації речень, пор.: *Є хліб, є вода*. Через те варто погодитися з кваліфікацією цих конструкцій як *ні-генітивних* варіантів *нема-* генітивних модифікацій речень буття [10, с. 277].

На периферії семантичної сфери суб'єкта перебуває підметовий ключний відмінок, який виражає складну семантику адресата – потенційного діяча при імперативах, пор.: *Озвіться, мамо!* (Є. Гуцало) → *Хтось попросив маму + Мама озветься; Встань, ... княже* (Д. Павличко) → *Хтось наказав князеві + Князь встане; Благословіть, поете, .. зброю!* (Д. Павличко) → *Хтось попросив поета + Поет благословить зброю*.

Усі проаналізовані вище відмінки, потрапляючи в центральну суб'єктну позицію, не набувають форми називного відмінка, тому їм властива неморфологізована транспозиція. Проте кожен з них накладає на основне суб'єктне значення додатковий значеннєвий відтінок, перенесений із сфери їх первинного функціонування. Неморфологізована транспозиція знахідного, родового, давального, орудного відмінків у сферу носія ознаки зумовлює нашарування на основне суб'єктне значення додаткових відповідно об'єктних, адресатних, інструментальних відтінків. Варто зауважити, що у центральній суб'єктній позиції такі відтінкові значення незначні (малопомітні), оскільки сильніша суб'єктна семантика майже витісняє слабкіші (транспоновані) об'єктні, адресатні та інструментальні відтінки, тоді як на периферії відмінкової системи більш сприятливі умови для одночасного функціонування основних і відтінкових значень.

Морфологізована суб'єктна транспозиція можлива для орудного інструментального відмінка, який характеризується диференційними семантико-синтаксичними ознаками субстанційності, валентної пов'язаності з предикатом дії, пасивності, формально-синтаксичними ознаками периферійності, слабкого підрядного зв'язку з опорним дієсловом-присудком, функцією слабкокерованого другорядного члена речення та комунікативною функцією реми. За певних мовленнєвих умов він може змінювати свою типову семантико-синтаксичну, формально-синтаксичну і комунікативну позицію. Найчастіше орудний у функціях знаряддя або засобу дії пересуваються в нетипову суб'єктну (семантико-синтаксичну), підметову (формально-синтаксичну) позиції речення та комунікативну позицію теми, де послаблює

або й нівелює свої диференційні ознаки і набуває форми називного відмінка, напр.: *Шаланда рухалась до берега...* (Ю. Яновський); *Звичай умер, а трембіта заграла веселої* (М. Матіос); *Ножці брязнули об долівку* (В. Слапчук); *Дороге авто виїхало на зустрічну смугу* («Експрес»); *Спеціальний гідроінструмент розрізає металеві грати та відкриває броньовані двері* («Наука і суспільство»); *Човни золотії із сивої-сивої давнини причаляють* (П. Тичина); *Списи пробивали товсту шкуру й глибоко впилися в тіло тварини* («Наука і суспільство»). У системі мовлення такі складні суб'єктно-інструментальні компоненти можуть залишатися і в позиції реми, пор.: *Щоранку за мною приїжджає / порожній автобус* (В. Слапчук); *Швидко біжать / поїзди степами, швидко плывуть / кораблі морями, ще швидше летять / літаки попід небесами...* (І. Багрянний); *Ні, не підніметься моя рука на куц оцей, відмовиться / сокира його рубати* (М. Рильський).

Позиція називного відмінка як спеціалізованого засобу для вираження агентивних семантико-синтаксичних відношень впливає на істотні перетворення інструментальної семантики. Значення зняряддя і засобу дії основні для орудного відмінка [11, с. 33–51; 8, с. 123–125; 3, с. 128–130]. За переміщення зі своєї первинної правобічної валентної позиції у лівобічну позицію називного, значення зняряддя або засобу дії ускладнює суб'єктна семантика. Утворені складні мінімальні одиниці доцільно відповідно кваліфікувати як діяч-зняряддя та діяч-засіб з домінуванням суб'єктного значення. Складні агентивно-інструментальні функції називного відмінка утворені насамперед унаслідок транспозиції орудного. Як слушно зауважує І. Р. Вихованець, «транспозиція орудного відмінка зняряддя або засобу в називний інструментального суб'єкта передбачає у граматичній структурі речення істотне перегрупування відмінкових форм, передусім обов'язкове вилучення називного суб'єкта дії, після чого можливе пересування орудного відмінка зняряддя або засобу в позицію називного-підмета із семантико-синтаксичною функцією інструментального суб'єкта» [3, с. 80]. Пор.: *Важко гунав по свинцю дерев'яний молоток* (В. Дрозд) ← *Хтось гунав по свинцю дерев'яним молотком; ...серпи викрешують зблиски* (Р. Федорів) ← *Селяни викрешують зблиски серпами; ...молоток та молот місили червоний шмат заліза* (А. Головка) ← *Робітники місили червоний шмат заліза молотком і молотом; Це ж ваші німецькі ножці пообстригали нас, як каторжанок* (О. Гончар) ← *Це ж ви пообстригали нас, як каторжанок німецькими ножцями; Потяг мчить* (М. Хвильовий) ← *Ми мчимо потягом; ...і човен поплив проти швидкої течії* (С. Скляренко) ← *Вони попливли човном проти швидкої течії*. За транспозиції орудного відмінка зняряддя або засобу в позицію діяча відбуваються лексичні заміщення іменників: в агентивну позицію називного відмінка потрапляють компоненти іншої якості – іменники на позначення конкретних предметів (здебільшого знярядь праці й засобів переміщення).

Суб'єкту морфологізовану транспозицію знахідного відмінка простежуємо у двоскладних пасивних зворотах, які перебувають у трансформаційних відношеннях з активними двоскладними реченнями. У них відбувається взаємне переміщення називного і знахідного відмінків, що має морфологізований характер. Знахідний відмінок об'єкта прямує в позицію називного суб'єкта результативного стану. Водночас називний відмінок, витіснений із позиції агенса в активній конструкції, переміщується в позицію орудного. Пасивна конструкція є семантично неелементарною: вона немовби складається з двох автономних частин, першу з яких утворює власне-пасивна структура із предикатом результативного стану і називним у складній функції об'єкта дії – носія пасивного стану, а другу, периферійну, – згорнута структура з предикатом дії, репрезентована орудним діяча. Напр: *До ранку **шоше** вже було звільнене бійцями від дубових колод* (О. Гончар); *Суліман був попереджений Катериною про прихід Нелі* (І. Вільде); *«Камінні баби» з курганів звезені поміщиками і складені в Асканії новій* (О. Донченко); *Трагедія українського народу залишилася непоміченою і недостатньо вивченою науковцями світу* («Наука і суспільство»); *Анонімність кандидатів гарантована законом?* («Урядовий кур'єр»).

Отже, усі відмінкові форми сучасної української мови мають активний суб'єктний транспозиційний потенціал. Ядро транспонованих суб'єктних відмінків переважно в односкладних реченнях формує давальний відмінок, напівпериферію – родовий і знахідний, периферію – орудний, для яких характерна неморфологізована суб'єктна транспозиція з незначними відтінковими нашаруваннями. Морфологізацією завершується лише суб'єктна транспозиція орудного інструментального та знахідного об'єкта у двоскладних реченнях, які набуваючи форми називного відмінка, характеризуються ускладненням семантикою суб'єкта. Перспективним у цьому напрямі є вивчення суб'єктної транспозиції прийменниково-відмінкових форм.

Література

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; [пер. с фр. Ю. Н. Караулов ; общ. ред. Ю. С. Степанов]. – [4-е изд.]. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 446 с.
2. Вежбицка А. Дело о поверхностном падеже / А. Вежбицка // Новое в зарубеж. лингвистике. – 1985. – Вып. 15. – С. 303–341.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 232 с.
4. Джура А. С. Частиномовні і внутрішньовідмінкові вияви транспозиції відмінкових форм / А. С. Джура // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2000. – № 2. – С. 57 – 61.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон ДУ, 1996. – 437 с.
6. Костусьяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія] / Н. М. Костусьяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
7. Курилович Е. Очерки по лингвистике : [сб. статей] / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.

8. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [навч. посіб.] / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1986. – 175 с.
9. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
10. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання : [навч. посіб.] / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
11. Тимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Є. К. Тимченко. – К. : Вид-во УАН, 1926. – 118 с.
12. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 10. – М. : Прогресс, 1981. – С. 369–495.
13. Якобсон Р. О. Избранные работы / Р. О. Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 456 с.

УДК 811.112.2'373.7

G. M. Melnichuk

TYOLOGISCHE KLASSIFIKATION DER DEUTSCHEN UND UKRAINISCHEN PARALINGUISTISCHEN PHRASEOLOGISMEN

Мельничук Г. М. Типологічна класифікація німецьких та українських паралінгвістичних фразеологізмів.

У статті розглянуто німецькі та українські паралінгвістичні фразеологізми як специфічні мовні номінації на позначення невербальної поведінки людини. Зроблено спробу типологічного упорядкування досліджуваних одиниць відповідно до визначених критеріїв.

Ключові слова: типологічний аспект, паралінгвістика, паралінгвістичні фразеологізми, кінєграма, невербальна поведінка, вербалізація.

Мельничук Г. М. Типологическая классификация немецких и украинских паралингвистических фразеологизмов.

В статье рассматриваются немецкие и украинские паралингвистические фразеологизмы как специфические языковые номинации для обозначения невербального поведения человека. Предпринята попытка типологического упорядочения исследуемых единиц в соответствии с определенными критериями.

Ключевые слова: типологический аспект, паралингвистика, паралингвистические фразеологизмы, кинеграмма, невербальное поведение, вербализация.

Melnichuk G. M. Typological Classification of German and Ukrainian Paralinguistic Phraseological Units.

The article deals with paralinguistic phraseological units of German and Ukrainian as specific language nominations for designation of the nonverbal human behavior. An attempt to classify the investigated units according to the stated criteria is presented.

Key words: typological aspect, paralanguage, paralinguistic phraseological units, kinegram, nonverbal behaviour, verbalisation.

Forschungsstand. Die Erforschung von festen Wortverbindungen erfreut sich eines ständig wachsenden Interesses. Angesichts der Fülle der phraseologischen Veröffentlichungen in der germanistischen und einheimischen Linguistik ist

die Phraseologie als hochaktueller Untersuchungsbereich anzusehen. In das Blickfeld der jüngsten linguistischen Forschungen treten immer stärker phraseologische Einheiten als Mittel der Explikation von nonverbalen Komponenten der Kommunikation, nicht zuletzt in kontrastiv-typologischer Sicht (Baur, 1995; Gattnar, 2010; Kresse, 1999; Lapinskas, 2013; Sileikaite, 1997; Вельш, 1998; Крейдлин, 2000; Петровська, 2006; Самойлович, 2002; Харчук, 2006). Die Sprachforscher, die sich mit verschiedenen Aspekten dieser Problematik intensiv beschäftigen, sind sich im Grundsatz darüber einig, dass die Verbalisierungen gestischen Verhaltens vorwiegend in feststehenden Wendungen passieren, da nonverbale Einheiten als phraseologisierte Erscheinungen in der nonverbalen Sprache und sprachliche Phraseologismen semiotisch verwandt sind, mit den national-kulturellen Etalons (Normen), Stereotypen assoziiert werden und die Mentalität der jeweiligen linguokulturellen Gemeinschaft widerspiegeln.

Gegenstand und Zielstellung der Untersuchung. Mit der kontrastiv-typologischen Untersuchung von Phraseologismen im Deutschen und Ukrainischen greift der vorliegende Beitrag eine Thematik auf, die in der neueren Linguistik große Beachtung gefunden hat. Während die monolingual betrachtete Phraseologie die originelle Einzigartigkeit einer Nationalsprache aufweist, zeigen sprachvergleichende Untersuchungen, dass die Phraseologie durch zahlreiche übereinzelsprachliche, auch universelle Merkmale, gekennzeichnet ist. Daher besteht das Ziel dieser Arbeit zum einen in der Bestimmung paralinguistischer Phraseologismen als phraseologischer Universalien (typologische Entsprechungen), zum anderen in der typologischen Einordnung dieser Einheiten.

Den Untersuchungsgegenstand bilden paralinguistische Phraseologismen des Deutschen und Ukrainischen, anders ausgedrückt die Verbalisierung der nonverbalen Komponenten, die in dem Umfang der semantischen Bedeutung von entsprechenden phraseologischen Einheiten eingeschlossen sind. Die aus Gesten abgeleiteten oder mit Gesten begleiteten **Wendungen und Verbindungen, die zu** Verbalisierungen des nonverbalen Verhaltens dienen, **stellen einen umfangreichen Bereich des gesamten phraseologischen Bestandes der deutschen und ukrainischen Sprachen dar.** Die Materialerfassung wird wie folgt vorgenommen: Zunächst werden paralinguistische Phraseologismen aus den zur Verfügung stehenden phraseologischen Sammlungen und Wörterbüchern inventarisiert. Das Untersuchungsmaterial wurde vorwiegend anhand der Wörterbücher der ein- und zweisprachigen Lexikographie zusammengestellt.

Die Analyse des Inventars von Phraseologismen zur Erfassung und Kodierung nonverbalen Verhaltens in beiden Sprachen veranlasst uns dazu, einen Versuch zu unternehmen, wenn auch nur ansatzweise, eine vorläufige Typologie paralinguistischer Phraseologismen im Deutschen und Ukrainischen aufzustellen. Das ergibt bestimmte Schwierigkeiten, die auch teilweise daher rühren, dass in diesem Forschungsbereich kein terminologischer Konsens herrscht. In der wissenschaftlichen Literatur werden feste Wortverbindungen

mit dem idiomatischen Charakter terminologisch unterschiedlich gefasst: gestische Redewendungen (Козеренко, 1999; Hessky, 1997), phraseologisch gestische Sätze (Baur, 1995), somatische Phraseologismen (Sileikaite, 1997; Gattnar, 2010), phraseologische Einheiten mit kinetischer Komponente (Харчук, 2006), Kinegramme (Burger, 1982, 2003), Kinephraseme/Kinephraseologismen (Lapinskas, 2013), kinetische phraseologische Einheiten (Петровська, 2006). Dieser Überblick lässt feststellen, dass die Einordnung kinetischer und damit gestischer oder mimischer Kommunikationsmittel zu den paralinguistischen Mitteln nicht von allen hier aufgeführten Linguisten einheitlich vorgenommen wurde. Im vorliegenden Beitrag wird der Begriff «paralinguistische Phraseologismen» verwendet.

Für den Aufbau einer typologischen Klassifikation von paralinguistischen Phraseologismen wäre es zweckmäßig zu präzisieren, welche Stellung die untersuchten Einheiten in der Gliederung des gesamten phraseologischen Bestandes einnehmen. Dabei beziehen wir uns auf H. Burger, der für die Klassifizierung des Gesamtbereichs der Phraseologie das Kriterium der Zeichenfunktion verwendet, die die Phraseologismen in der Kommunikation haben. Die Basisklassifikation ergänzen weiterhin spezielle Klassen von Phraseologismen, «die unter einem speziellen Kriterium einzelne Gruppen herausgreifen» und «in verschiedenen der oben unterschiedenen Klassen auftreten [können]» [4, c. 44]. Von diesen sind die Kinegramme (und Pseudo-Kinegramme) für die vorliegende Arbeit von Interesse. «Mit Kinegrammen wird konventionalisiertes nonverbales Verhalten sprachlich gefasst und kodiert» [4, c. 44]. Dabei unterscheidet H. Burger drei Untergruppen von Kinegrammen, indem er als Ordnungskriterium das Verhältnis von nonverbaler Handlung und verbalem Ausdruck in den Fällen setzt, in denen beiden Ebenen gleiche Denotate zugrunde liegen: a) Phraseologismen, die keine Entsprechung auf der Ebene des Verhaltens haben: *sich die Haare raufen*; b) Phraseologismen, bei denen die nonverbale Handlung und der verbale Ausdruck übereinstimmen: *den Kopf schütteln, mit den Achseln zucken*; c) Phraseologismen, die nur metaphorische Bedeutung haben (=Pseudokinegramme): *jemandem auf der Nase tanzen*. «Von ‚Pseudo-Kinegrammen‘ kann man dann sprechen, wenn das mit dem Phraseologismus bezeichnete nonverbale Verhalten heute nicht mehr praktiziert wird und daher nur noch die phraseologische Bedeutungsebene erhalten geblieben ist» [4, c. 45], «die wörtliche Bedeutung dient als Metapher für die symbolische» [3, c. 59]. H. Burger unterscheidet nach ‚produktiv lebendigen‘ (in alltäglicher Kommunikation tatsächlich gestisch ausgeführten) und ‚rezeptiv lebendigen‘ (in ihrer Bedeutung/Funktion noch verstandenen) Kinegrammen. Die rezeptiv lebendigen Kinegramme bilden somit eine Teilmenge der Pseudo-Kinegramme. Die Grenze zwischen Kinegrammen und Pseudo-Kinegrammen ist in manchen Fällen unscharf. Manchmal ist auch die Abgrenzung vor allem der Pseudo-Kinegramme von anderen Phraseologismen, die ebenfalls körperliches Verhalten kodifizieren oder Körperteil-Bezeichnungen enthalten (Somatismen), schwierig.

Der Terminus Kinegramm, den man immer noch unterschiedlich versteht und interpretiert, bedarf hier einer Erläuterung. Zunächst hinweisend auf die seiner Meinung nach ungenaue terminologische Bezeichnung fasst Burger unter dem Begriff Kinegramm alle Verbalisierungen nonverbalen Verhaltens zusammen [2, c. 313]. In seinen späteren Werken zur Phraseologie werden Kinegramme als eine eigenständige Klasse phraseologischer Ausdrücke hervorgehoben [4, c. 35]. Dabei hält S. Lapinskas die Zuordnung der lautbezogenen Lexeme und Phraseologismen zur Kategorie der Kinegramme aber für problematisch. Er gibt zu bedenken, dass die Problematik zu einem in der Tatsache liegt, dass das Wort *kinesis* im Griechischen Bewegung bedeutet, und die Kinesik sich mit der Erforschung der Verständigung ohne Sprache (Mimik, Gestik, Körpersprache) befasst. Ausgehend davon, dass die Laute nicht dazu gehören, schlägt S. Lapinskas für lautbezogene Kinegramme die Bezeichnung *Audiogramme* vor. Seinem Erachten nach könnte die terminologische Verwirrung gelöst werden, indem man für Kinegramme im weiteren Sinne den Terminus Kinegramm belässt, für phraseologische Kinegramme aber den Terminus *Kinephraseme* oder *Kinephraseologismen* verwendet [8, c. 146]. Bei Kinegrammen handelt es sich um eine besondere Kombination einer literalen Bedeutung (Versprachlichung des nonverbalen Verhaltens: Laute, Gesten und Gebärden) und einer symbolischen Bedeutung. Dieser symbolischen Bedeutung wird ein kommunikativer Wert beigemessen. Solch ein zweischichtiges Kinegramm beschreibt nicht nur den äußeren, körperlichen Vorgang, sondern es meint gleichzeitig die auslösenden Emotionen, Einstellungen und Befindlichkeiten mit, z. B. *die Stirn runzeln* (‘etwas beanstanden, unzufrieden sein’) usw. Die literale Bedeutung ist in den meisten Fällen konventionell.

Bei der Aufstellung der Typologie der deutschen und ukrainischen paralinguistischen Phraseologismen werden Mischkriterien herangezogen. Es wird im Folgenden zum einen von der Klassifikation von H. Burger, zum anderen von den drei derzeit verbreitetsten Typen nonverbaler Mittel ausgegangen: mimischen, kinetischen und phonischen [7, c. 66–67; 9, c. 37–38]. Entsprechend diesen Typen der nonverbalen Mittel wurden drei Typen ihrer sprachlichen Bezeichnungen jeweils mit anderen Untergliederungen ausgesondert: 1) mimische Phraseologismen, 2) kinetische Phraseologismen, 3) phonische Phraseologismen.

Der erste Typ schließt Einheiten ein, die: 1) den Blick, den Ausdruck der Augen versprachlichen (*j-n mit (seinen) Blicken durchbohren, Augen machen wie ein [ab]gestochenes Kalb; свердлими очима, вирячати очі*), 2) mimische Reaktionen und Handlungen mit Beteiligung anderer Gesichtsteile bezeichnen (*einen schiefen Mund ziehen; Zähne fletschen; кривити рот [зуби, уста], вискалювати/вискалити зуби*), 3) mimische Reaktionen und Handlungen mit Beteiligung des ganzen Gesichts ausdrücken (*eine saure Miene machen, Strahlemann und Söhne machen; зробити морду цеглиною, скривити [склеїти, зробити] кислу міну*).

Zum zweiten Typ zählen kinetische Phraseologismen, die: 1) Gesten zum Ausdruck von Gefühlen und Emotionen (Erstaunen, Freude, Zorn, Schadenfreude, Unzufriedenheit, Verzweiflung) verbalisieren (*sich an die Brust schlagen, etw. mit spitzen Fingern anfassen, sich die Seiten vor Lachen halten; [аж] за боки хапатися, бити себе в груди, ламату/заламату руки*), 2) Körperbewegungen und Posen bezeichnen (*von einem Bein aufs andere treten, jmdm. den Rücken kehren/wenden, umher stolzieren wie der Hahn auf dem Mist; переминатися/переступити з ноги на ногу, обертатися/обернутися спиною, бундючитися як півень на гноїці*), 3) symbolische Gesten mit einem festen Zeichencharakter verbalisieren (*Hand aufs Herz!, die Daumen halten/drücken, etw. durch einen Handschlag besiegeln (begräftigen), auf Holz klopfen, das/ein Kreuz machen/schlagen; вдарити по руках, давати хреста, брать під козирь, з простягнутою (з довгою) рукою*).

Den dritten Typ konstituieren phonische Phraseologismen, die die Sprechweise mit Einbeziehung solcher Charakteristika wie z. B. die Melodie sprachlicher Intonation, die Intensität des Lautes, die Tonhöhe und andere stimmliche Besonderheiten ausdrücken (*in den Bart brummen, aus voller Brust schreien, durch die Nase reden; бурмотати собі під ніс, піднімати/підняти голос, спускати/спустити тон, цідити крізь зуби*).

Schlussfolgerungen und Ausblick. Aus den oben dargelegten Ausführungen ist klar ersichtlich, dass eine Berücksichtigung des nonverbalen, gestischen Verhaltens in der Phraseologie sinnvoll und gewinnbringend ist. Es lässt sich feststellen, dass die Grenzen zwischen den angeführten Typen der paralinguistischen Phraseologismen ziemlich verschwommen sind und gleitende Übergänge zulassen, weil auch die Arten von nonverbalen Mitteln gemischt auftreten können. Der unternommene Versuch, die paralinguistischen Phraseologismen im Deutschen und Ukrainischen typologisch einzuordnen, muss zweifelsohne ausgebaut, durch einen vollständigen Katalog der paralinguistischen Phraseologismen in beiden Sprachen ergänzt und um theoretische Aspekte erweitert werden. Dies erfordert zunächst eine nähere Beschäftigung mit den Mitteln der nonverbalen Kommunikation, um dann eine geeignete Form ihrer Beschreibung, Darstellung und Interpretation zu finden.

Literatur

1. Baur S. Verbale und nonverbale Phraseologie / S. Baur, Ch. Chlosta, P. Grzybek // Niederdeutsches Wort : Beiträge zu niederdeutschen Philologie. – Bd. 35. – 1995. – S. 3–29.
2. Burger H. «Die Achseln zucken» – Zur sprachlichen Kodierung nicht-sprachlicher Kommunikation / H. Burger // Wirkendes Wort. Deutsche Sprache in Forschung und Lehre. – 26. Jg. – Düsseldorf, 1976. – S. 311–334.
3. Burger H. Kinegramme / H. Burger // Handbuch der Phraseologie. – Berlin, New York, 1982. – S. 56–60.
4. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. 2., überarbeitete Auflage / H. Burger. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2003. – 224 S.

5. Gattnar A. Beschreibungen russischer Kopfgesten und deren Bedeutung für die Lexikographie des modernen Russischen / A. Gattnar. – München-Berlin : Verlag Otto Sagner, 2010. – 277 S.

6. Hessky R. Deutsche Redewendungen: ein Wörter- und Übungsbuch für Fortgeschrittene / R. Hessky, S. Ettlinger. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1997. – 327 S.

7. Крейдлин Г. Е. Улыбка как жест и как слово (к проблеме внутриязыковой типологии невербальных актов) / Г. Е. Крейдлин, Е. А. Чувилина // Вопросы языкознания. – 2001. – № 4. – С. 66–93.

8. Lapinskas S. Zu ausgewählten theoretischen Problemen der deutschen Phraseologie. Ein Lehrbuch für Studierende der Germanistik / S. Lapinskas. – Vilnius : Vilniaus universitetas / Universität Vilnius, 2013. – 277 S.

9. Vitlin Z. L. Paralinguistische Mittel im Fremdsprachenunterricht / Z. L. Vitlin // Deutsch als Fremdsprache. – Н.1. – 1987. – S. 37–40.

УДК 81'373.613:811.133.1

С. М. Мусійчук

АНГЛІЦИЗМИ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ

Мусійчук С. М. Англiцизми у французькій мові та особливості їх перекладу.

Англійська мова, будучи однією з найпоширеніших мов світу, останнім часом все більше і більше впливає на інші мови. Англійські запозичення вживаються майже в усіх мовах. Велика кількість англiцизмів «увійшла» й до французької мови, їх з легкістю можна знайти у французьких тлумачних словниках із транскрипцією та поясненням значення. Стаття присвячена актуальному питанню особливостей перекладу англiцизмів у французькій мові.

Ключові слова: англiцизм, запозичення, лексема, семантична калька, деривація, мова-реципієнт.

Мусейчук С. Н. Англицизмы во французском языке и особенности их перевода.

Английский язык, будучи одним из самых распространенных языков мира, в последнее время все больше и больше влияет на другие языки. Английские заимствования употребляются почти во всех языках. Большое количество англицизмов «вошло» и во французский язык, их легко можно найти во французских толковых словарях с транскрипцией и объяснением значения. Статья посвящена актуальному вопросу особенностей перевода англицизмов во французском языке.

Ключевые слова: англицизм, заимствование, лексема, семантическая калька, деривация, язык-реципиент.

Musiichuk S. M. Anglicisms in French and their translation.

English, being one of the most spoken languages in the world, is influenced by other languages in recent years, more and more. English borrowings are used in almost all languages. A large number of anglicisms «entered» in French language. They can be easily found in the French explanatory dictionary with transcriptions and definitions. The article is devoted to the topical issue of translation the anglicisms into French.

Key words: anglicisms, borrowing, token, semantic loan translation, derivation, language-recipient.

Французька належить до групи мов, під назвою «індоевропейські» – ті, що найчастіше використовуються у світі після китайської. Вона знаходиться на десятому місці у списку мов, що є найпоширенішими у світі загалом. Найбільш поширеною мовою все ж залишається китайська, а наступною у списку знаходиться англійська, нею розмовляє більше половини усього населення земної кулі. Тому не дивно, що використання досить буденних англійських слів (як-от: О.К.) стає популярним в інших мовах. Не є винятком і французька, яка, на жаль, через такий значний вплив англійської страждає у своєму подальшому розвитку.

Використання англіцизмів у французькій мові досить активне, є предметом вивчення багатьох лінгвістів (П. Гіро [3], Ж. Рей-Дебов [9–10], М. Хофлер [4]). Питання класифікації англійських запозичень у французькій мові суперечливе. Нині наявні кілька класифікацій англійських запозичень, розроблених французькими та іноземними лінгвістами, зокрема П. Богааром [1], М. Мізанчук [6], М. Пернье [7], М. Піконом [8]. Незважаючи на те, що вже досить давно вчені займаються цією проблемою, ще й досі немає одностайної думки щодо критеріїв розподілу іншомовних елементів на групи. Важливим також залишається питання особливостей перекладу англіцизмів у французькій мові.

Метою статті є аналіз вживання англіцизмів у французькій мові і особливості їх перекладу.

Наступ англійської мови в останнє десятиріччя був настільки широким, починаючи з банального *weekend* і завершуючи новим утворенням *Monika-gate*, що французький уряд вирішив кілька років потому вдатися до заборони англіцизмів на телебаченні. Другим чуттєвим ударом був указ про додаткову сплату реклами, у якій вживаються слова англійського походження. Але вжиті заходи були марними. Майже всі англіцизми вже повністю «увійшли» до французької мови, їх з легкістю можна знайти у французьких тлумачних словниках із транскрипцією та поясненням значення.

У відомих словниках французької мови *Le Petit Larousse* та *Le Petit Robert* знаходимо два значення слова «англіцизм»: по-перше, це вираз, властивий англійській мові; по-друге, – запозичення з англійської (*Le Petit Robert* тут додає, що це може бути запозичення і з американського варіанту англійської мови). Якщо стосовно першого значення можна сказати те, що воно досить ухильне, адже стосується передусім внутрішніх проблем словника, то друге значення постає частковим та неповним. Наприклад, немає жодних сумнівів, що слово *star*, яке є в англійській, має те саме значення, що й у французькій, запозичене з англійської мови. Однак наявні і такі слова, які функціонують у французькій мові з абсолютно іншим значенням, ніж в англійській. Наприклад, *people*, що у Франції означає «знаменитості». Те саме можна сказати і про *label* та *camping-car*, яким в англійській мові відповідають терміни *seal of quality* та *camper* [9].

Спеціалізовані словники дещо розширюють категорію англійських запозичень. Так, *Dictionnaire des anglicismes*, укладений Едуардом Боннаффе [2] дає більш широке тлумачення терміна «англіцизм», зазначаючи, що це запозичені з англійської мови *des façons de parler* (манери говорити), перенесені у французьку. Таке визначення має певні суперечливі моменти, бо не зрозуміло, що означає поняття «манера говорити», а також чи будуть усі франкофони одноставними у визначенні, коли йдеться саме про англіцизм. Немає жодних сумнівів у тому, що *week-end* є англіцизмом у французькій мові, натомість виникають питання щодо лексеми *station-service*, де нібито всі елементи французькі, а слово є семантичною калькою, яка наслідує англійський вираз *service station*.

Автори словника *Le Grand Robert* [11] роблять певне розмежування між запозиченнями. Так, вони виділяють інтегровані і майже непомітні у мові запозичення на зразок *bifteck, rail, tunnel* та численні недавно зроблені погано інтегровані запозичення. Авторі кваліфікують їх як англіцизми, що означає: ці слова не сприймаються населенням одноставно, тому вони часто є об'єктом офіційних рішень з так званого «офранцузення» запозичених елементів. Згідно з оцінкою *Le Grand Robert*, чим пізнішим є запозичення, тим більше в нього шансів бути кваліфікованим як англіцизм. Як бачимо, укладачі словника взяли за основний критерій визначення англійських запозичень ступінь їх інтегрованості у французьку мову. Вони зараховують до їх класу лише неінтегровані або малоінтегровані лексичні одиниці, зауважуючи: якщо слово адаптувалося до морфологічних, граматичних та синтаксичних правил мови-реципієнта, то воно перестало бути запозиченням, сприймається як невід'ємна частина цієї мови, набуває рівних прав з корінним вокабуляром, бо функціонує за тими самими законами [11].

М. Хофлер у коментарі до свого *Dictionnaire des anglicismes* пише, що в його словник включено лише ті лексеми, які являють собою «лексематичний імпорт» (*importation lexicématique*), тобто повні запозичення як за формою, так і за змістом з можливою фонетичною адаптацією [4]. Відповідно, учений висловив своє розуміння терміна англіцизм, яке не включає в себе те, що називається «лексематичним заміщенням» (*substitution lexicématique*), тобто слова, утворені на основі французьких елементів, де лише внутрішня будова свідчить про англійський вплив. М. Хофлер зараховує до категорії англіцизмів такі лексеми: слова, запозичені цілісно: *jazz, test, strip-tease*; слова, де лише один елемент є запозиченим: *lampe flood, surbooking*; англо-латинізми: *psychédélique, supporteur*; несправжні англіцизми, які належать до категорії «лексематичного імпорту», але не мають відповідної моделі у мові-донорі: *fly-tox, brushing, silentbloc*; мандрівні слова: *bungalow, curry, cafétéria, tandem*.

Очевидно, що науковець таким чином обмежує клас англіцизмів, вилучаючи з нього семантичні запозичення, кальки або слова, утворені на основі заміщення однієї французької лексеми іншою.

Від вищезазначених трактувань поняття «англіцизм» суттєво відрізняється його розуміння Ж. Рей-Добов. Дослідниця зазначає, що англіцизм – це слово, яке належить англійській мові та яке прийшло у французьку, де воно використовується спочатку кількома людьми зовсім непомітно, у лапках, будучи виділеним курсивом чи супроводжуваним коментарями, а потім широким загалом без застережних заходів і досить-таки масово [9].

Ми вважаємо, що англіцизм – це лінгвістична єдність (просте слово, аббревіатура, акронім чи лексична синтагма або сталий вираз), запозичена з англійської мови, яка приходить у мову-реципієнт з незміненими або зміненими на французький манер графікою та фонетикою. Проникнення таких елементів до французької мови спричиняє (або ж ні) дериваційні трансформації, так само, як і семантичні зміни. Тобто англіцизмами можна також вважати будь-які цитати, перегрінізи або ксенізи. Саме таким чином слова спокійно входять у мову без будь-якого контролю, адже їх найчастіше вживають у лапках або виділяють курсивом, а значить їх іншомовне походження помітне і не викликає занепокоєння спеціалістів.

Відмінності у трактуванні самого поняття «англійське запозичення» зумовлюють розбіжності в підходах до класифікації цих елементів іноземного походження у французькій мові. Відомий лінгвіст ХХ ст. П'єр Гіро, який займався проблемою іноземних елементів у французькій мові взагалі, у праці «*Les mots étrangers*» [3] розглядає запозичення як єдність форми та змісту, тобто назви та тієї речі, яку вона називає. Таке визначення дає йому змогу класифікувати запозичення за п'ятьма категоріями згідно зі способами їх потрапляння та видозміни у мові-реципієнті:

1) запозичення назви та речі, як у разі *basket-ball*, коли до Франції одночасно потрапили як вид спорту, так і слово, яке його позначає у своїй первісній формі;

2) запозичення назви без запозичення речі, яку вона позначає. Це той випадок, коли запозичується слово у своєму іноземному вигляді, але без того поняття, яке воно називає і яке залишається чужорідною реальією, як, наприклад, *christmas pudding*. Як наголошує П. Гіро, навіть коли річ сама по собі не була запозичена, часто вживане у французькій мові слово може стати французьким не фізично, а внаслідок частого вживання, особливо якщо форма слова схожа на корінні французькі форми. Наприклад, багато французьких письменників розповідають історії, у яких йдеться про *christmas pudding*, це слово стає досить відомим, щоб стати частиною мови та інтегруватися в неї. Значення *christmas pudding* у французькій мові згодом розшириться, звуковий комплекс почне використовуватися на позначення іншої реальії;

3) запозичення речі без запозичення назви, тобто калькування слова за допомогою еквівалентів мови-реципієнта, що відбулося з поняттям *dada* (англ. *hobby-horse*);

4) запозичення з формальною асиміляцією: *boulingrin* (англ. *bowling-green*). Сюди логічно буде додати й утворення внаслідок злиття форм, які потім можуть призвести до етимологічних помилок: *contredanse* (англ. *country-danse* «*danse de la campagne*»);

5) запозичення з одночасною модифікацією значення слова, яке, потрапляючи в мову, набуває особливого смислового забарвлення. Так, французьке слово *réaliser*, що має значення реалізовувати, втілювати, набуло значення англійського слова *to realise* – усвідомлювати. У результаті можливим стає існування в мові двох слів ідентичних за формою, але різних за змістом у різних контекстах [3]. Класифікація П. Гіро досить широка й загальна і стосується рівним чином усіх мов, з якими контактувала та з яких запозичувала французька мова.

М. Мізанчук витлумачує англіцизм як будь-який термін, що вживається у французькій мові та який є наслідком впливу англійської мови, виділяє такі категорії запозичень:

– слова, запозичені з англійської мови такими, якими вони існували в ній (*leader, Kleenex*);

– слова, запозичені з англійської мови, що зазнали орфографічних змін (*week-end, no-man'sland, looser* (являє собою неправильно написане англійське слово *loser* «*perdant*»);

– французькі терміни, значення яких було розширене під впливом англійської мови (*réaliser – se rendre compte; contrôler*);

– лексеми, що є результатом деривації англійських слів у французькій мові (*medias – médiatique; kidnapper – kidnappeur*);

– терміни, утворені у французькій мові на основі англійських елементів (*brushing, recordman* тощо), їх ще називають «несправжніми англіцизмами» («*faux anglicismes*») або псевдоангліцизмами;

– слова, утворені з французьких елементів (де англійське слово, яке намагаються імітувати є дуже схожим на французьке слово), але згідно з правилами англійського синтаксису (*station-service* (порядок слів, як у французькій мові, а відсутність прийменника, як в англійській), *vidéoclub* (порядок слів, як в англійській мові), іноді ці слова пишуться без дефіса, що надає їм англійського вигляду) [6].

Ця диференціація теж не позбавлена неточностей. Адже запропонована класифікація суперечить витлумаченню поняття «англіцизм», запропонованому М. Мізанчук. З одного боку, дослідниця стверджує: якщо запозичення змінюється за законами мови-реципієнта (тобто адаптується до неї), то воно перестає бути іноземним елементом, а стає повноправним французьким словом, а, з іншого, – виокремлює категорію запозичених лексем, які зазнали у французькій мові дериваційних змін [6]. Ця невідповідність зумовлена тим, що дійсно складно заперечувати англійський вплив, коли слово має притаманний саме цій мові корінь, навіть якщо й з характерним французьким закінченням.

Спробуємо розподілити всі англіцизми, що вживаються у французькій мові, на групи. Проаналізувавши велику кількість джерел, ми дійшли висновку, що досить поширеною групою є назви тканин, які прийшли з англословних країн, та одягу. Так, наприклад, поряд із французьким написанням назви тканини *le cachemire* ми часто зустрічаємо збережене англійське написання з французьким артиклем *le cachmere*. Або повністю перенесене на чужорідний ґрунт написання *le lambs-wool*, яке навіть не фігурує в сучасних словниках, але добре відоме французам завдяки марці, що стоїть на імпортованих із Англії вовняних речах. Інша доля спіткала таку назву тканини, як *le jersey* [jersi]. Слово повністю асимілювалося у французькій мові та підкорилося французьким правилам вимови.

Показну групу утворюють слова, правомірність вживання яких можна узяти під сумнів: *baby-sitting* [babisiting, bebisiting]; *teen-agers* [tineidjer]; *week-end* [wikend]; *play-back* [pleibek].

Деякі запозичення настільки добре почувають себе в чужій країні, що утворюють фразеологічні одиниці: *être pris en sandwich*; *avoir un ticket avec quelqu'un* тощо; інші «офранцузжуються», тобто утворюють одне ціле з французьким формантом: *interviewer*, *stocker*, *room-service*, *brinquebaler*.

Але поряд із англіцизмами, уживання яких можна так чи так пояснити і які ввійшли до сучасних французьких словників, як-от Robert, Larousse, натрапляємо на цілком не прийнятні. На наш погляд, використання чужорідних лексичних одиниць, що не є ні часто вживаними, ні адаптованими, переклад яких середній француз, і тим паче перекладач з французької, не знає: *hand-woven* – намотаний на руку, *handspun* – виготовлений руками, *crooner* – естрадний співак, *sheetland* – ділянка землі, *twinsset* – подвійне місце, *shirtmakers* – кравець, *drugstore* – аптека, *bringue* – гульня, *flipper* – плавник. Деякі новоутворення не можна зрозуміти навіть скориставшись англійськими словниками. Так, наприклад, в одному з текстів засвідчений іменник жіночого роду *une granny-smith*, де чітко розрізняються два значущих елементи, які є зрозумілими кожен окремо, але погано поєднуються.

Англіцизми впевнено входять до побуту, а отже і в мову французів. У зв'язку з цим перед перекладачем неминує виникає проблема перекладу цих лексичних одиниць. Ідеальний варіант, коли перекладач досконало володіє двома мовами, знає реалії, культуру, літературу носіїв цих мов. Але якщо це не так, то як вихід може бути запропонований змістовно-структурний аналіз лексичних одиниць, особливо в тих випадках, коли ми спостерігаємо зрощення двох мов (*stocker*, *brinquebaler*). У цьому разі перекладач може орієнтуватися за формальними показниками. Так, натрапивши в тексті на незнайомі слова з формантом *-er* (*stocker*, *interviewer*, *brinquebaler*), він, навіть не знаючи їх лексичного наповнення, може зробити висновок, що це дієслова. Маючи справу з такими

складноутвореними запозиченнями, як *duffle-coat*, *hand-woven*, *hand-spun*, *baby-sitting*, *twin-set*, перекладач може спиратися на знання перекладу хоч якоїсь із частин. Так, натрапивши на *baby-sitting*, навіть не знаючи англійської, можна здогадатися, що йдеться про дитину або щось пов'язане з нею; формант *-ing* вказує на дію, таким чином можна припустити, що йдеться про догляд за дитиною. Складні слова *hand-woven*, *hand-spun* мають спільну частину, яка дає змогу зорієнтуватися, що вони означають якісь явища, пов'язані з руками, або називають те, що виготовляється руками. На нашу думку, якщо перекладач не має під руками словника або якщо він не знаходить у ньому потрібної лексичної одиниці, бо це можуть бути неологізми, він повинен керуватися своїми асоціаціями, тому що недарма і французька, й англійська, і російська, і українська мови належать до індоевропейської сім'ї. Часто ми можемо провести паралелі на звуковому рівні: *baby-sitting* – *twen-set* – сидеть – сидіти.

Наведені вище позиції свідчать про те, що мовознавці схильні розглядати англіцизми в широкому смислі, вони не відкидають англійського впливу як у разі несправжніх запозичень («*faux emprunts*»), так і в кальках, і в словах, утворених за допомогою деривації, хоч деякі науковці вилучають ці терміни зі списку англіцизмів, вважаючи їх французькими лексемами.

На жаль, у наш час розвиток французької мови призупинився через наявність в ній великої кількості англіцизмів. Англіцизми поширилися не лише на французьку мову, але й мають значний вплив на мови інших народів. Вони використовуються здебільшого для умовної економії часу. Багато англіцизмів уже вважаються невід'ємною частиною французької мови і їх значення витлумачені у словниках (Larousse, Robert).

Аналіз великої кількості різноманітних джерел показав, що більшість англіцизмів належать або до категорії «мода», або до категорії «техніка, електроніка, зв'язок». Тож можна зробити висновок, що слова саме з цих категорій є найбільш поширеними в усьому світі, а точніше саме англійські слова (англіцизми).

Французька мова використовує різні англомовні елементи, навіть утворює подібні для забезпечення своїх комунікативних потреб, тому розглянути всі прояви процесу англізації французької мови досить складно. Але цілком можливо охопити хоч би частину лінгвістичних феноменів сучасної мови Франції, які запозичені з англійської. Для більш детального та повного аналізу англомовних запозичень у французькій мові необхідно розподілити їх на більш вузькі категорії, які враховували б не тільки лінгвістичні характеристики, новоутворення та дериваційні процеси, але й історичні, морфологічні та лексичні аспекти.

Література

1. Bogaards P. On ne parle pas français : La langue française face à l'anglais / P. Bogaards. – Bruxelles : Duculot, 2008. – 207 p.

2. Bonnaffé E. Dictionnaire étymologique et historique des anglicismes / E. Bonaffé. – Paris, 1920. – 193 p.
3. Guiraud P. Les mots étrangers / P. Guiraud. – P. : PUF, 1971. – 127 p.
4. Höfler M. Dictionnaire des anglicismes [Text] : словарь / Manfred Hofler. – Paris : Librairie Larousse, 1982. – 308 p.
5. Le noble-Pinson M. Anglicismes et substituts français // Duculot. – 1991.
6. Misanchuk M. Anglicismes dans la presse française / M. Misanchuk // L'Express et le Nouvel observateur (1991 – 1995). – Calgary : University of Calgary, 1997. – XI. – 444 p.
7. Pergnier M. Les anglicismes / M. Pergnier. – P. : PUF, 1989. – 224 p.
8. Picone M. D. Anglicisms, Neologisms and Dynamic French / M. D. Picone. – Amsterdam : John Benjamins, 1996. – XII. – 462 p.
9. Rey-Debove J. Dictionnaire des anglicismes, avec Gilberte Gagnon, Le Robert, 1991.
10. Rey-Debove J. Le Nouveau Petit Robert, en collaboration, 1993, réédition en 2006.
11. Robert Paul, Rey Alain (dir.), Le Grand Robert de la langue française. – Paris : Dictionnaires Le Robert, 2001. – Vol. 6.

УДК 811.161.2'366/.7

Т. А. Нестеренко

ВПЛИВ СПОЛУЧНИКІВ НА ФОРМУВАННЯ МОДАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ЗУМОВЛЕНОЇ ГІПОТЕТИЧНОСТІ

Нестеренко Т. А. Вплив сполучників на формування модальної семантики зумовленої гіпотетичності.

У статті розглянуто особливості функціонування сполучників у структурі складнопідрядних речень з підрядною умовною частиною на матеріалі української мови. Досліджено модифікацію властивої умовному способу категорійної семантики гіпотетичності залежно від вибору сполучників, які є виразниками ірреальних семантико-синтаксичних відношень.

Ключові слова: семантика зумовленої гіпотетичності, сполучники умови, умовний спосіб, складнопідрядне речення з підрядною умовною частиною, умовні (ірреальні) семантико-синтаксичні відношення.

Нестеренко Т. А. Влияние союзов на формирование модальной семантики обусловленной гипотетичности.

В статье рассмотрены особенности функционирования союзов в составе сложноподчиненных предложений с придаточными условия на материале украинского языка. Исследована модификация присущей условному наклонению категориальной семантики гипотетичности в зависимости от выбора союзов, являющихся выразителями ирреальных семантико-синтаксических отношений.

Ключевые слова: семантика обусловленной гипотетичности, условные союзы, сослагательное наклонение, сложноподчиненное предложение с придаточным условия, условные (ирреальные) семантико-синтаксические отношения.

Nesterenko T. A. Influence of conjunctions on modal semantics of conditional hypothetic forming.

The article deals with the peculiarities of functioning of the conjunctions in the structure of complex sentences with inferior conditional part on material of Ukrainian. The modification

of categorical semantics of hypothetic depending upon the choice of conjunctions, which are manifestations of unreal semantic and syntactic relations, has been investigated.

Key words: the semantics of conditional hypothetic, the conjunctions of condition, subjunctive mood, complex sentence with subordinate conditional part, the semantics of hypothetic, the unreal semantic and syntactic relations of unreal condition.

Ірреальна модальність як категорія комунікативно-синтаксичного рівня не існує поза реченням і формалізується не лише засобами морфологічної категорії способу: це вищий реченнєвий параметр, інша категорійна структура, що може моделюватися лише в реченні-висловленні сукупністю формальних засобів різних рівнів – морфологічного, лексичного, синтаксичного, спрямованих на виконання певного кола комунікативних завдань.

Семантика зумовленої гіпотетичності – одне з центральних значень ірреальної модальності – утілюється в структурі складнопідрядних реченнях з підрядною умовною частиною, які здатні відобразити альтернативні судження, показати ситуацію умови, за якої ірреальна гіпотетична дія могла б стати реальністю. Широкий спектр структурних різновидів складнопідрядних речень з підрядною умовною частиною нашоєхує на думку, що окремі елементи цієї структури модифікують семантику зумовленої гіпотетичності. Можна погодитися з дослідниками, які констатують важливу роль у вираженні значення гіпотетичної зумовленості а) семантики дієслів-присудків, від яких утворена форма умовного способу; б) лексичного складу предикативних частин речення-висловлення; в) співвідношення модально-часових планів частин; г) особливої інтонації зумовленості [3, с. 5; 4, с. 47]; д) складу й структури синтаксичних конструкцій [4, с. 19]. Стосовно складу й структури синтаксичних конструкцій вважаємо, що за дослідження формування категорійної семантики зумовленої гіпотетичності особливу увагу привертають такі елементи структури як-от: синтетично-аналітична форма умовного способу з його позиційною незакріпленістю та біфункціональністю аналітичного елемента «**би**»; супозиція частин складнопідрядного речення з семантикою ірреальної умови; вибір сполучника, виразника умовних (ірреальних) семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядному реченні з підрядною умовною частиною.

Уплив сполучників на формування ірреальної модальної семантики сучасною граматикою висвітлено не повністю. В українському мовознавстві сполучники були об'єктом спеціального розгляду в працях С. П. Бевзенка, А. П. Грищенка, Д. Д. Герасименка, В. І. Голоюха, М. О. Заборної, А. Г. Кващука, М. Л. Семенюченко, С. В. Шевчук, К. Ф. Шульжука та ін. Дослідники зважали передусім на їхню формально-синтаксичну функцію, визначали засоби оформлення синтаксичного (підрядного та сурядного) зв'язку між частинами складнопідрядного або частинами складносурядного речення чи однорідними членами в простому реченні, подавали групи підрядних

сполучників, сполучних слів тощо [2]. Недостатня розробленість питання про функціонування сполучників у структурі складнопідрядних речень з підрядною умовною частиною спонукала нас обрати предметом аналізу сполучники, семантико-синтаксичною функцією яких є вираження умовних (ірреальних) відношень. Метою статті є виявити можливий вплив цих одиниць на модифікацію семантики зумовленої гіпотетичності.

Дані «Граматичного словника української мови: Сполучники» К. Г. Городенської [1] (далі – Словник), доповнені зібраним нами матеріалом (на нього вказують примітки), дають змогу встановити повний інвентар підрядних сполучників умови, виразників ірреальних семантико-синтаксичних відношень у реченнях з семантикою зумовленої гіпотетичності. Пропонуємо перелік сполучників з прикладами:

аби (у Словнику немає вказівки на здатність виражати ірреальність): *Він би (Чіпка), аби зміг, матері очі видрав або сам собі що заподіяв* (П. Мирний);

аби лиш, аби лише: *Бог молитву до себе приймає будь-де, аби лиш серце було просвітлене* (П. Загребельний);

аби тільки: *Здавалось, що так і додому дійду, аби тільки цей весняний та добрий ліс не закінчувався, дзвенів птахами до самого Києва* (Є. Гуцало);

аби... то: *От аби мати загубила пояс, то мав би Юхим що троцити, а я читати* (М. Стельмах);

коби, коб (діал., у Словнику не зафіксовано): *Ой коби я зозуленька, щоб я крильця мала, я ж би тую Україну кругом облітала* (Нар. пісня);

коби лише (лиш) (діал., у Словнику не зафіксовано): *– Я дав би кров свою, коби лише міг затримати його [Михайла]! – тягнув далі Івоніка* (О. Кобилянська);

коби... то (діал., у Словнику не зафіксовано): *Коби зуби, то хліб буде* (Нар. прислів'я);

коби хоч (діал., у Словнику не зафіксовано): *Коби хоч він [Михайло] тут був, усе було б інакше!* (О. Кобилянська);

коли б: *Коли б мама теє знали, були б котика нагнали* (О. Пчілка);

коли (ж) би, коли б (же) (вар., у Словнику не зафіксовано): *Якщо скоріше перейдуть шведи, Мазені треба остатися на цім боці, щоб получитися з ними, коли ж би заносилося на те, що скоріше перейдуть москалі, тоді козакам нема що дожидати їх* (Б. Лепкий);

коли б лише: *Коли б лише стало тепло, поїхали б до моря* (Словник);

коли б лише... то: *Коли б лише стало тепло, то поїхали б до моря* (Словник);

коли б тільки: *Чом я тоді не зняв шолома з нього: А зняв би я, коли б не сором тільки Тих пань і герцога* (М. Вороний);

коли б тільки... то: *Коли б лише стало тепло, то поїхали б до моря* (Словник);

коли б... то: *Вона думала, що Василь її не любить, а коли б любив, то зараз прямо їй сказав би* (М. Старицький);

лиш би (у Словнику немає вказівки на здатність виражати ірреальність): *Лиш би батьки погодилися переїхати до мене, їм забезпечать умови для спокійного життя* (Словник);

лиш би... то: *Лиш би батьки погодилися переїхати до мене, то їм забезпечать умови для спокійного життя* (Словник);

нехай би (у Словнику не зафіксовано): *А нехай би він свою силу і своє здоров'я стратив, які він отут, вернув калікою додому, яка нагорода ждала би його потім всім? Хто рятував би його відтак?* (О. Кобилянська);

тільки б: *Тільки б дав нам Біг щасливо Повернутися додому, – Срібла-золота насиплю Я співцеві дорогому* (Л. Українка);

тільки б... то: *Тільки б стало тепло, то поїхали б до моря* (Словник);

хоч би, хоча б (у Словнику не зафіксовано): *Хоч би потеплішало швидше, в світці б можна [бігати на роботу]. Застарчила б кожушину* (П. Мирний);

хоча б... (і) то (у Словнику не зафіксовано): *– Навряд, Михайлику, ой, навряд, хоча б душу привіз, і то буде добре, – зажурено поглянула у вікно* (О. Кобилянська);

щоб (у Словнику немає вказівки на здатність виражати ірреальність): *Оце щоб ваші методи побачив, – від заздрощів би луснув Бенкендорф* (Л. Костенко);

якби: *Якби завжди були однокупні і поважали рівно один одного три Івани, добре було б жити в світі* (Ю. Мушкетик);

якби лише, якби лиш: *Якби лиш батьки погодилися переїхати до мене, їм забезпечили б умови для спокійного життя* (Словник);

якби лише... то, якби лиш... то: *Якби лиш батьки погодилися переїхати до мене, то їм забезпечили б умови для спокійного життя* (Словник);

якби лиш... та (й): *Якби лиш там уступила, та й зараз би мені легше стало на душі* (О. Кобилянська);

якби тільки: *...можна було б уникнути певних помилок, якби тільки... було бажання працювати на державу* (Україна молода, 16 грудня 2005);

якби тільки... то (й): *Якби ти тільки їх [слів] не вимовляла і не труїла нас, то й не було б лихої правди* (Л. Українка);

якби... то (й) (варіант у словнику не зафіксовано): *Друже мій щирий, якби можна було бути птахою, то прилетів би до тебе, но крил немає* (П. Грабовський);

якщо б (у Словнику не зафіксовано): *Якщо б зараз на мене спустили псів, я не зміг би від них утекти* (Ю. Андрухович);

якщо (й)... то, якщо... то (й) (у Словнику немає вказівки на варіантність та здатність виражати ірреальність): *Якщо вона вчора повернулася з республік Середньої Азії, то нині я маю би з нею любитися* (Ю. Андрухович).

Сполучники, зважаючи на їх службовий статус слів-морфем, самі по собі не здатні виразити ірреальні модальні значення. Основним морфологічним засобом вираження семантики гіпотетичності в складнопідрядних з підрядною

умовною частиною є форми умовного способу, що позначають гіпотетичні дії, які реалізуються за наявності відповідних умов: здійснення раніше за них або паралельно з ними інших дій. Отже, у головній частині складнопідрядних речень ірреальної умови міститься гіпотетична дія, виражена дієсловом умовного способу, що маркує ірреальну ситуацію, яка ніколи не відбувалася в дійсності, існує тільки в уявленні людини, тобто, поза реальним часом. Існування умови для того, щоб ірреальна дія стала дійсністю, забезпечує підрядна частина, предикативним центром якої переважно виступає дієслово умовного способу. Так формуються речення, семантику яких кваліфікуємо як зумовлену гіпотетичність. Наприклад: *А він, між іншим ось що сказав: «Якби Київ не зруйнували татари, то офіційною мовою держави була б не суміш церковнослов'янської та фінської мов, а старослов'янська, і Пушкін писав би цією мовою»* (Р. Іваничук); *...аби він та не читав свої геніальні вірші – то була б національна трагедія* (Ю. Андрухович); *Вони б, мабуть, врятувалися, коли б не заплакало маля* (Ю. Мушкетик).

Властива таким реченням семантика зумовленої гіпотетичності модифікується залежно від супозиції частин складного речення. Вона набуває двох різновидів – акцентованої зумовленої гіпотетичності і неакцентованої зумовленої гіпотетичності. Місце підрядної частини щодо головної залежить, на нашу думку, від комунікативних намірів мовця і засвідчує, на що саме той хоче звернути особливу увагу: на гіпотетичну дію чи на умову, за якої ця гіпотетична дія могла б реалізуватися. У першому разі, коли підрядна умови передує головній, речення набуває семантики акцентованої зумовленої гіпотетичності: *Мене обхопило майже релігійне почуття до цього маленького людського страждання. І коли б товаришка Уляна в цей момент захотіла мене повести на смерть, я б пішла не здригнувшись* (М. Хвильовий); *Якби я на його очах цілувалась з другим, а йому підставили його полотно, він би й забув про мене* (В. Винниченко). За іншої структури, коли підрядна умови знаходиться в постпозиції щодо головної, має місце семантика неакцентованої зумовленої гіпотетичності: *Він радо простяг би руки до успішного сина, коли б той прийшов до нього з чистим серцем* (О. Довженко); *Вчився я добре, вчився б, напевне, ще краще, аби мав у що взутися* (М. Стельмах).

Сполучник є обов'язковим елементом структури складнопідрядних речень з семантикою зумовленої гіпотетичності, де на нього покладено функцію виразника ірреальних умовних семантико-синтаксичних відношень ірреальної умови. Утім завдання сполучника не обмежується суто службовою функцією. Варто звернути увагу на те, що всі без винятку сполучники ірреальної умови характеризує обов'язковість елемента «би» в структурі слова-морфеми, функціональне навантаження якого прямо пов'язане з тим, що гіпотетичні сполучники умови завжди супроводжують дієслова-

присудки в умовному способі, становлять з ними своєрідний комплекс: *...він (Петро) аж спітнів і не бачив би цього поту, **аби не запідав** цей його піт на Золоту Зірку Героя малими краплинами* (М. Вінграновський); *І я вірю кожному слову дядька Себастьяна. **Коли б** він сказав, що чув, як говорить худоба, теж повірив би* (М. Стельмах). На «**би**» покладено подвійну функцію – виступати складником сполучника і бути компонентом складної аналітично-флексійної морфеми в складі умовного способу. Така біфункціональність уможливлена тим, що і сполучник, і умовний спосіб у структурі складнопідрядного речення з підрядним умови мають спільне завдання – бути виразником ірреальної модальності, зокрема значення зумовленої гіпотетичності.

Елемент «**би**» виявляє ознаки синтетизму в складних структурах (**якби, коби, аби**) або аналітизму в складених (**коли б**). Серед сполучників ірреальної умови немає жодного первинного за походженням. Н. Ю. Ясакова твердить, що, «**би**», надаючи значення гіпотетичності, повністю або частково нейтралізує відтінок значення часу, способу дії, цілі, властиві базовим простим сполучникам [5, с. 13]. Але велика кількість сполучників (за нашими даними це 32 одиниці) не усуває можливості того, що в деяких випадках вибір сполучника не є довільним, він мотивований комунікативними намірами мовця, для якого умовність може бути пов'язана з найширшими додатковими відтінками. До того ж, уживання того чи сполучника спричинене не структурою речення, а, навпаки, структура речення зумовлена комунікативними завданнями носія української мови.

Функції сполучників зумовлені характером відношень усередині синтаксичної одиниці, у нашому разі – складнопідрядних речень з підрядною умовною частиною. Потенційна здатність цих слів-морфем певним чином впливати на формуванні семантики зумовленої гіпотетичності визначається відношеннями всередині системи сполучників. Серед відношень, у які вступають сполучники ірреальної умови, виділяємо та розмежуємо чотири основні типи: 1) сполучники ірреальної умови та їхні функціональні еквіваленти; 2) структурні відповідники сполучників ірреальної умови; 3) синоніми сполучників ірреальної умови; 4) варіанти сполучників ірреальної умови.

Ядром системи сполучників ірреальної умови є підрядний умовний сполучник **якби**: *Медведю, я думаю, що **якби** ви пішли до мене, я б дала вам все те, що вам треба, те нове, що ви хочете й не знаєте* (В. Винниченко). Навколо нього групуються всі інші компоненти системи, серед яких функціональні еквіваленти, які виникають на основі транспозиції – використання сполучника часу, мети, реальної умови у функції виразника ірреальних умовних відношень. Це явище пов'язано з уживанням сполучників не тільки в їх первинній, а й у похідній функціях у ролі адекватного (транспонованого) знака. Приядерну позицію обіймають аналітичні

сполучники, у яких елемент «би» повністю нейтралізував первинне значення часу та реальної умови **коли б**, **якщо б** та перетворив їх на функціональні еквіваленти **якби**: *Коли б оце Левко із своїм полком та був тут, той би не одступив, ні* (О. Довженко); *Якщо б зараз на мене спустили псів, я не зміг би від них утекти* (Ю. Андрухович). Сполучник **аби** ілюструє транспозицію сполучника мети у сферу ірреальної умови, тому надаємо йому статусу периферійної одиниці системи: *На цьому і закінчилася б справа Порфирія, аби за неї з другого кінця не вхопився пильний Юхим Бабенко* (М. Стельмах). Як видно, сполучники **якби**, **коли б**, **якщо б**, **аби** виявляють ознаки ієрархічних відношень, проте їм властивий ізофункціоналізм: зміна сполучника не модифікує семантики зумовленої гіпотетичності, яка може бути акцентованою чи неакцентованою, оскільки сполучники можуть вживатися в обох структурних різновидах складнопідрядних умовних речень.

У відношеннях структурної відповідності зі сполучниками знаходяться парні сполучники **якби... то**, **коли б... то**, **аби... то**: *Коли б я нараз перестав на жінок дивитися, то чи не зникчеш би я, не постарівся, не збайдужів до життя?* (Б. Лепкий); *Вона була невисока. Зміряти б її, аби я підійшов до неї, то вона прийшла б мені по плече, не вище* (М. Вінграновський). Незважаючи на дистантне розміщення компонентів, парні сполучники зберігають свою цілісність. Існує припущення, що «в таких аналітичних одиницях граматичне і кон'юнктивне лексичне значення виражається в препозитивному сполучниковому компоненті, тому парні сполучники мають такі ж властивості щодо вираження гіпотетичної умови, як і їх прості відповідники» [5, с. 10], очевидно, такої ж думки дотримується й К. Г. Городенська [1], яка визначає **якби... то**, **коли б... то**, **аби... то** еквівалентами сполучників **якби**, **коли б**, **аби**. На наш погляд, сполучники **якби... то**, **коли б... то**, **аби... то** співіснують як функціональні еквіваленти лише всередині групи. Зі своїми структурними відповідниками **якби**, **коли б**, **аби** ці слова-морфеми вступають у синонімічні відношення, оскільки елемент **...то** додає до їх основної граматичної семантики супровідного відтінку наслідковості, результативності. Звернімо увагу й на той факт, що парні сполучники ірреальної умови вживаються обмежено – у реченнях з семантикою акцентованої зумовленої гіпотетичності.

Синонімія сполучників репрезентує різновид граматичної синонімії й полягає в тому, що відмінні структурно слова-морфеми об'єднані загальним значенням ірреальної умови, але різняться сферою вживання, обсягом значення, виявляють додаткові відтінки семантико-синтаксичних відношень. Шляхом збагачення сполучників ірреальної умови є аналітичні одиниці, утворені на базі традиційного сполучника **якби**, його функціональних еквівалентів **коли б**, **аби** чи їхніх структурних відповідників **якби... то**, **коли б... то**, **аби... то** за допомогою часток **лише** (**лиш**), **тільки**, **хоча**: **якби лише** (**лиш**), **якби тільки**, **якби лише** (**лиш**)... **то**,

якби тільки... то тощо. Якраз за рахунок означених одиниць модифікується семантика речень зумовленої гіпотетичності, оскільки новоутворені одиниці є виразниками умовних семантико-синтаксичних відношень з відтінком готовності, прагнення до чогось: *Чом я тоді не зняв шолома з нього: А зняв би я, коли б не сором тільки Тих пань і герцога* (М. Вороний); *Якби ти тільки їх [слів] не вимовляла і не труїла нас, то й не було б лихої правди* (Л. Українка). Вибудовуються цілі синонімічні ряди ірреальних сполучників умови: **якби – якби лише (лиш), якби тільки, тільки б; якби... то – якби лише (лиш)... то, якби тільки... то, тільки б... то.**

Окремі граматисти висловлюють припущення, що не варто вважати розглядані одиниці другого ступеня похідності окремими одиницями класу сполучників: «Будь-яке суміжне вживання частки і кон'юнктива не можна вважати окремою одиницею розряду сполучників. Таким утворенням повинна бути властива функціональна, структурна й семантична єдність, регулярність уживання. Здебільшого частка залишається біфункціональною: видозмінює або підсилює семантику сполучника й стосується окремого слова підрядної частини, певним чином його акцентуючи; вона легко переміщується в межах підрядної частини, займаючи не характерну для сполучника позицію. У такому разі мова може йти тільки про структурно-семантичні варіанти сполучника, які не мають необхідного ступеня ідіоматизації значення» [5, с. 16]. Ми поділяємо погляд К. Г. Городенської, яка вважає сполучниками аналітичні одиниці, утворені з традиційного сполучника та частки «тому що саме з часткою вони становлять функціонально цілісні релятивні одиниці» [1, с. 6]. До того ж, у структурі складного речення колишні частки можуть самостійно виконувати функцію сполучника, набуваючи ознак гібридності, не змінюючи при цьому заявленого значення готовності, прагнення до чогось: **тільки б, лиш би, тільки б... то, лиш би... то, хоча б... (і) то**: – *Навряд, Михайлику, ой, навряд, хоча б душу привіз, і то буде добре, – зажурено поглянула у вікно* (О. Кобилянська); *Лиш би батьки погодилися переїхати до мене, їм забезпечать умови для спокійного життя* (Словник).

Варіанти сполучників ірреальної умови не засвідчують ієрархічних відношень і не різняться відтінками семантики ірреальної умови. Їхня відмінність стосується формального боку сполучників. Вирізняємо фонетичні варіанти, як-от елемент **лише** – **лиш** аналітичних сполучників **лише – коли б лиш; аби лише – аби лиш, якби лише – якби лиш, якби лише... то – якби лиш... то**. Пор.: *Коли б лише стало тепло, поїхали б до моря* (Словник) – *Коли б лиш стало тепло, поїхали б до моря* (Словник); структурно-семантичні варіанти з факультативними частками, наявність чи відсутність яких не зумовлює видозміну семантико-синтаксичного відношення ірреальної умови: **якби... то – якби... то й, хоча б... (і) то – хоча б... то, якщо... то – якщо... то (й)** тощо. Пор.: *Якби я був націоналістом, то відповів би тобі, – кажеш повільно й виразно...* (Ю. Андрухович) –

Але якби не ці чудеса, які бачиш на власні очі (а тим більше – в яких береш хоча б пасивну участь), то й не брався б за перо (Д. Дроздовський); діалектні структурні варіанти коли б – коби, коб, де сполучник коли та частка би (б) злилися в єдиний синтетичний сполучник: Пор. Коли б вона читала «Кобзаря», вона б знала «Катерину», але вона була неписьменна (М. Хвильовий) – Коби ти таку вибрав [дівчину], яку він собі вибере, я б насліпо тебе перехрестила! (О. Кобилянська).

Отже, для визначення впливу сполучників на формування модальної семантики зумовленої гіпотетичності важливо з'ясувати взаємодію всередині поля сполучників ірреальної умови. Розмежуємо чотири основні типи відношень: 1) сполучники ірреальної умови та їхні функціональні еквіваленти; 2) структурні відповідники сполучників ірреальної умови; 3) синоніми сполучників ірреальної умови; 4) варіанти сполучників ірреальної умови. Семантика речень зумовленої гіпотетичності модифікується за рахунок синонімів сполучників ірреальної умови, оскільки члени синонімічних рядів є виразниками як основного значення зумовленої гіпотетичності, так і різноманітних його відтінків. Синонімічні відношення в системі сполучників ірреальної умови є одним зі шляхів удосконалення форми вислову, передачі найтонших нюансів думки.

Перспективу подальших розвідок структурної організації та функціонування сполучників ірреальної умови становить дослідження взаємодії сполучників з формами умовного способу в структурі складнопідрядних речень з підрядною умовною частиною.

Література

1. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови : Сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
2. Коломієць Л. І. Сполучник / Л. І. Коломієць // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 516–519.
3. Пузов М. О. Синонімія сполучникових і безсполучникових складних речень у власне розмовному та в естетично трансформованому розмовному мовленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. О. Пузов. – Одеса, 1994. – 18 с.
4. Хрычиков Б. В. Категория модальности, ее объем и средства выражение в современном русском языке : [монография] / Б. В. Хрычиков. – К. : КГПИ, 1992. – 316 с.
5. Ясакова Н. Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. Ю. Ясакова. – К., 2001. – 29 с.

УДК [81'282,2:391](477,84)(045)

О. І. Новіцька

НОМІНАЦІЯ ЖІНОЧОГО ТА ЧОЛОВІЧОГО ПОЯСНОГО ОДЯГУ В ГОВІРКАХ ПІДГАСЧЧИНИ

Новіцька О. І. Номінація жіночого та чоловічого поясного одягу в говірках Підгасччини.

У статті розглянуто назви жіночого та чоловічого поясного одягу уживаних в говірковому мовленні мешканців Підгасччини. Визначено їхню семантику,

етимологію, функціонування, особливості словотворення. З'ясовано співвіднесеність обстежених говірок з іншими українськими говорами.

Ключові слова: говірка, сема, лексема, номен, лексико-семантична група, назви одягу.

Новицкая О. И. Номинация женской и мужской поясной одежды в говорах Подгаеччины.

В статье рассмотрены названия женской и мужской поясной одежды применяемых в говорах речи жителей Подгаеччины. Определено их семантику, этимологию, функционирования, особенности словообразования. Выяснено соотношенность обследованных говоров с другими украинскими говорами.

Ключевые слова: говор, сема, лексема, номен, лексико-семантическая группа, названия одежды.

Novitska O. I. Nomination of male and female belt clothing in the dialect of Pidhaytsi region.

In the article the names of male and female belt clothing used in the dialect of Pidhaytsi region residents is studied. Their semantics, etymology, functioning, word formation peculiarities are defined. The correlation of examined dialects with other Ukrainian dialects is found out.

Key words: dialect, seme, lexeme, nomen, lexical-semantic group, names of clothing.

Одним з важливих завдань сучасної лінгвістики є системне вивчення лексико-семантичної структури народних говорів, адже без цього неможливо з'ясувати ряд питань, що стосуються історичного розвитку, становлення та нормалізації сучасної української літературної мови, класифікації говорів тощо [4, с. 56]. Останнім часом у слов'янському мовознавстві активізувалося вивчення побутової лексики говорів української мови, у складі якої значне місце займає тематична група назв одягу, що є однією з найбільш архаїчних груп лексики [15, с. 75].

Лексико-семантичні групи назв одягу та взуття, які часто разом досліджуються, були предметом досить ґрунтовних досліджень Ф. Бабія (говірки середнього басейну Горині), Л. Пономар (Західне Полісся), М. Никончука (Правобережне Полісся), Г. Гримашевич (Середнє Полісся), О. Коваленка (Миколаївщина), Д. Неділька (Чернігівщина), Т. Піцури (Карпати), З. Бичка (Наддністрянщина) тощо.

Актуальність наукової праці зумовлена відсутністю комплексного дослідження ЛТГ (лексико-тематична група) одягу говірки Підгаєччини, попри те, що побутова лексика, зокрема назви поясного одягу багатьох регіонів, уже була об'єктом зацікавлення.

Мета статті – проаналізувати лексико-семантичні особливості назв поясного одягу на прикладі говірок Підгаєччини. Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань: 1) на підставі польових записів установити функціональну активність номенів на позначення досліджуваних сем говірки Підгаєччини; 2) подати структурно-семантичний аналіз лексем; 3) установити лексико-семантичні паралелі з іншими українськими діалектними континуумами.

Матеріалом для дослідження стали власні польові записи, зібрані в 34-х населених пунктах Підгаєччини.

Назви поясного одягу, які побутують на Підгаєччині можна поділити на а) *назви чоловічого поясного одягу* та б) *назви жіночого поясного одягу*.

Поясний одяг – це одяг, який призначений для покриття нижньої частини тулуба та ніг.

а) *назви чоловічого поясного одягу*

На позначення ‘нижньої частини верхнього чоловічого вбрання з довгими холошами’ в підгаєцьких говірках зафіксовано лексему *ш'тани* (Підг., Бок., Шумл., Угрин., Яблун., Зав., Заст., Мирне, Біл., Литв., Рудн., Лиса, Нос., Верб., Голг., Моз., Пан., Попл., Степ., Нов., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Зат., Муж., Мих., Сер., Гол., Вага., Гал., Вол., Заг., Стар. М.).

Назва *штани* ‘одяг (переважно чоловічий), який має дві довгі або короткі холоші й закриває нижню частину тулуба та ноги’, є літературною нормою української мови [16, XI, с. 534], що утворена від праслов. *šiti* «шити» й означала первісно «одяг, зшитий з двох шматків тканини»; менш вірогідним є інші етимології слова: як похідне від тюрських мов [13, VI, с. 472].

Лексема *штани* зафіксована у словнику західного Полісся [1, с. 276] та гуцульських говорів *штачина* [10, с. 220]. Лексичними паралелями до українських назв *штани*, *штан'ї* є рос. *штаньы* [7, IV, с. 375].

Диференційна ознака ‘матеріал виготовлення’ вплинула на появу окремої мікрогрупи назв на позначення штанів. Як правило, це атрибутивні словосполучення з головним компонентом лексемою *штани* та залежним прикметником, що є похідним від назви тканини, з якої виготовлено виріб.

На позначення ‘теплі чоловічі штани на ваті’ на обстеженій території зафіксовано 4 лексеми: *'ватн'ї ш'тани* (Біл., Вага, Юстин., Мих., Попл., Бронг., Степ., Сонячне), *ва'тованц'ї* (Рудн., Литв., Нос., Яблун., Лиса, Угрин., Бок., Шумл., Зав., Зат., Сер., Пан., Гнил., Черв.), *'ват'їн'ї* (Підг., Муж., Мирне, Гол., Стар. М., Сільце, Заг., Гал.), *'ватови* (Верб., Голг., Вол., Моз.).

Назва *ва'тованц'ї* та її фонетичні варіанти походять від назви *вата* – запозичення з німецької мови *Watte*, можливо, через посередництво іспанської мови [9, I, с. 338].

Семема ‘чоловічі штани із сукна’ на Підгаєччині репрезентована лексемами *су'кон':ї шта'ни* (Підг., Муж., Мирне, Гол., Стар. М., Сільце, Заг., Гал., Біл., Вага, Юстин., Мих., Попл., Бронг., Степ., Сонячне, Муж., Мирне), *су'кн'ен':ї шта'ни* (Рудн., Литв., Нос., Яблун., Лиса, Угрин., Бок., Шумл., Зав., Зат., Сер., Пан., Гнил., Черв.).

Назва *су'кон':ї* від ‘суконний’ – зроблений, пошитий із сукна – є літературною нормою української мови [16, IX, с. 832]. За етимологічними дослідженнями слово *суконний* від *сук'ман* «суконний верхній одяг, свита» пов'язане з *су'кати*, *сук'но* виведене з тат. *sükman* «довгий каптан,

сукно», що недостатньо обґрунтоване. Іншомовними паралелями до укр. є рос. *сук'ман* «суконний каптан або сарфан», білор. *сук'маны* «свитки», пол. *suktana* «сіряк», болг. *сук'ман* «сукня без рукавів, вовняна спідниця» [9, V, с. 469].

Подібні назви зафіксовано у східноподільських говірках *су'кон'і шта'ни* ‘чоловічі штани із сукна’ [2, с. 259].

Семема ‘чоловічі шерстяні штани’ на дослідженій території має назви: *ше'рс'ц'ин'і* (Підг., Бок, Шумл., Угрин., Яблун., Зав., Заст., Мирне, Біл., Литв., Рудн., Лиса, Нос., Верб., Голг., Моз., Пан., Попл., Степ., Нов., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Зат., Муж., Мих., Сер., Гол., Вага., Гал., Вол., Заг., Стар. М.), *хо'лоши'і* (Верб.).

У східноподільських говірках на позначення ‘чоловічі шерстяні штани’ засвідчена лексема *ширс'ц'ан'і* [2, с. 302].

Назва *ше'рс'ц'ин'і* ‘шерстяний’ прикметник до *шерсть* є літературною нормою української мови [16, XI, с. 444]. Етимологи вважають, що слово *шерсть* походить із праслов. мови **sъrstь* [9, VI, с. 410]. Лексичними паралелями до укр. є рос. *шерсть*, білор. *шэрсць*, пол. *sierśź* «шерсть», ч. *srst* «шерсть» [9, VI, с. 469].

Диференційна ознака ‘спосіб крою’ зумовила формування окремої лексико-семантичної мікрогрупи на Підгаєччині, що об'єднує репрезентантів семем.

Семема ‘широкі чоловічі штани, внизу на гумці’ на Підгаєччині репрезентована лексемами: *шаро'вари*, *шара'вари* (Підг., Бок., Шумл., Угрин., Яблун., Зав., Заст., Мирне, Біл., Литв., Рудн., Лиса, Нос., Верб., Голг., Моз., Пан., Попл., Степ., Нов., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Зат., Муж., Мих., Сер., Гол., Вага., Гал., Вол., Заг., Стар. М.).

Назва *шаро'вари* зі значенням ‘широкі штани особливого крою, які переважно заправляють у штани’ – є літературною нормою української мови [16, XI, с. 414], що запозичена через тюрське посередництво з іран. мови **saravāra* ‘штани’ [9, IV, с. 410].

Номінація *шаро'вари* засвідчена в середньополіських говірках, де позначає ‘широкі чоловічі штани’, ‘вовняні жіночі рейтузи’, ‘теплі жіночі штани’, ‘штани з начосом’ [4, с. 57].

Семема ‘чоловічі штани, вузькі на литці, а на стегнах широкі’ в говірці реалізована назвами *гал'і'фе* (Литв., Рудн., Лиса, Нос., Зав., Заст., Бок., Шумл., Угрин., Яблун., Гнил., Черв., Зат.), *гал'ix'ве* (Підг., Мирне, Біл., Верб., Голг., Моз., Пан., Попл., Степ., Нов., Юстин., Сільце, Муж., Мих., Гол., Вага., Гал., Вол., Заг., Стар. М.), *во'йен'і* (Литв., Рудн., Лиса, Нос., Зав., Заст.), *райтки* (Підг., Бок., Шумл., Угрин., Яблун., Зав., Заст., Мирне, Біл., Литв., Рудн., Лиса, Нос., Верб., Голг., Моз., Пан., Попл., Степ., Нов., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Зат., Муж., Мих., Сер., Гол., Вага., Гал., Вол., Заг., Стар. М.).

Назва *гал'і'фе* – ‘штани особливого крою, що обтягують литки та коліна і дуже розширюються на стегнах’ – є літературною нормою

української мови [16, II, с. 20]. Слово *гал'і'фе* із зазначеною семантикою запозичено з російської мови *гали'фе*, що утворено від прізвища французького генерала G. A. Gallifet [9, I, с. 461].

Крім Підгаєччини, лексема *гал'і'фе* простежується у східноподільських говірках *гал'і'фе* ‘чоловічі штани, вузькі на литці, а на стегнах широкі’ [2, с. 27]. Лексичними паралелями до укр. виступають білор. *гали'фэ*, болг. *гали'фе*, слц. *gali'fe* «штани» [9, I, с. 461].

Номен *'райтки* «білі вузькі чоловічі полотняні штани» запозичено з польської мови *rajtki* «рейтузи», як і ч. *rajtku* «рейтузи», виникло на основі форми *rajtyzu* [9, V, с. 18].

Крім Підгаєччини, лексема *'райтки* ‘галіфе’ простежується в бойківських говорах [14, II, с. 97], лемківських *'райтки* ‘галіфе’ [8, с. 89], наддністрянських *'райтки* ‘штани’ [3, с. 147], та львівських *'райтки* ‘штани, штани-галіфе’ [16, с. 624].

Лексема *во'йен':і*, атрибутив у яких вказує на професію тих, хто носив ці штани, утворена від іменника *воїн* – ‘те саме, що вояк боєць, солдат’ – є літературною нормою української мови [16, I, с. 48], запозичена зі старослов'янської мови, **ВОИНА** є похідним від **ВОИ**, спорідненим з українським *вою'вати* [9, I, с. 416]. Назва *во'йен':і* зі значенням ‘чоловічі штани, вузькі на литці, а на стегнах широкі’ поширена також у східноподільських говірках [2, с. 20].

Семема ‘чоловічі штани, від коліна донизу широкі’ передається назвами *шта'ни в кл'ош, кл'оши* (Підг., Бок., Шумл., Угрин., Яблун., Зав., Заст., Мирне, Біл., Литв., Рудн., Лиса, Нос., Верб., Голг., Моз., Пан., Попл., Степ., Нов., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Зат., Муж., Мих., Сер., Гол., Вага., Гал., Вол., Заг., Стар. М.).

Назва *кльош* ‘особливий крій спідниці, штанів з розширенням донизу або одяг такого крою’ є літературною нормою української мови [16, IV, с. 195], що походить від фр. *cloche* ‘дзвін’ [9, III, с. 472]. На Підгаєччині зазначена лексема побутує з двома значеннями: 1) ‘чоловічі штани, від коліна донизу широкі’; 2) ‘посуд для солодоців, фруктів, печива’.

Лексема *кл'ош* відома в середньополіських [4, с. 62] та надгоринських говірках із значенням ‘чоловічі штани’ [2, с. 98].

Семема ‘штани з вузькими холошами’ на досліджуваній території репрезентована лексемами *'дудки* (Підг., Мирне, Біл., Верб., Голг., Моз., Пан., Попл., Степ., Нов., Юстин., Сільце, Муж., Мих., Гол., Вага., Гал., Вол., Заг., Стар. М.), *'дудочки* (Литв., Рудн., Лиса, Нос., Зав., Заст., Бок., Шумл., Угрин., Яблун., Гнил., Черв., Затур.), *шти'л'ага* (Литв., Рудн., Лиса, Нос., Бок., Шумл.).

Лексема *шти'л'ага* відома східнослов'янським мовам зі значенням ‘людина з підвищеним інтересом до модного стилю одягу та манерами і смаками, які не відповідають загальноприйнятим’, запозичена з російської

мови, рос. назва *сти'ляга* ввійшла в літературну мову з молодіжного жаргону, виникла на ґрунті вживання слова *стиль* у значенні «модний стиль, модний танець» [9, V, 415]. Лексема відома у східноpodільських говірках *су'їл'аги* «чоловічі штани з вузькими холошами» [2, с. 330].

Лексема *'дудки* як «вузька одежа, що щільно облягає тіло» є літературною нормою української мови [16, II, с. 432]. Назва *дуди* від *дуда* «дудчастий вузький» походить від праслов. *duda* «трубка» звуконаслідувального походження. Також існує менш обґрунтоване припущення про походження з тюркських мов [9, II, с. 140]. Окрім Підгаєччини, зазначений номен побутує у східноpodільських говірках *'дуд^мки* «чоловічі штани з вузькими холошами» [2, с. 46].

б) назви жіночого поясного одягу

Жіночий поясний одяг на обстеженій території представлений трьома денотатами – «спідниця», «підюпочник» та «фартух». Для нашого дослідження обрано тільки денотати «спідниця» і «підюпочник».

Спідниця була і є основним поясним одягом для жінок, що покривав фігуру від талії до низу. На Підгаєччині назва спідниці, реалізована в назвах, що відбивають диференціацію одягу за часом носіння: «святкова» і «буденна».

На позначення «буденної жіночої спідниці» в говірках побутують такі лексеми: *спід'ниці'а* (Підг., Муж., Мирне, Гол., Стар. М., Сільце, Заг., Гал.), *спід'ниці'е* (Біл., Вага, Юстин., Мих., Попл., Бронг., Степ., Сонячне, Литв., Рудн., Лиса, Нос., Зав., Заст., Бок., Шумл., Угрин., Яблун., Гнил., Черв., Зат.), *спідни'чина*, *'йуб'ка* (Підг., Мирне, Біл., Верб., Голг., Моз., Пан., Попл., Степ., Нов., Юстин., Сільце, Муж., Мих., Гол., Вага., Гал., Вол., Заг., Стар. М., Литв., Рудн., Лиса, Нос., Зав., Заст., Бок., Шумл., Угрин., Яблун., Гнил., Черв., Зат.).

Назва *спідниця* є літературною нормою української мови [16, IX, с. 521], що походить від праслов. **spodъ* «спід, низ» [9, V, с. 510]. Лексичними паралелями до укр. є рос. *юбка* «спідниця», «безрукавка» [7, IV, с. 666].

Діалектні назви «жіночого поясного одягу» на Підгаєччині утворюють окрему лексико-семантичну парадигму. Виявом цілісності парадигми є наявність загальної назви, яка відповідає узагальненому поняттю про одяг. Номени спідниці відображають традиційну диференціацію за «*способом виготовлення*», «*видом тканини*», «*способом носіння*», «*часом носіння*», «*кроєм*», «*кольором*», «*видом візерунка*» тощо. Назви, що реалізують вказані диференційні ознаки, утворюють мікропарадигми, які перетинаються, взаємодіють, зумовлюючи появу семантичного синкретизму лексем.

Лексеми *спідни'чина*, *'йуб'ка* поширені паралельно з назвою *спід'ниці'а* практично на всій досліджуваній території. Ці лексеми функціонують на позначення спідниць для представниць молодшого покоління. Подібні назви поширені в говірках східнополіс. *'йумпка*, *йум'пачка* «вузька спідниця» [14, с. 209].

Протягом тривалого часу на досліджуваній території жінки носили ‘картату теплу спідницю домашнього виробництва, яку використовували переважно в зимовий період, а пізніше – у свято’, що на Підгаєччині носить назву *тепла спід'ниці* (Підг., Бок., Шумл., Угрин., Яблун., Зав., Заст., Мирне, Біл., Литв., Рудн., Лиса, Нос., Верб., Голг., Моз., Пан., Попл., Степ., Нов., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Зат., Муж., Мих., Сер., Гол., Вага., Гал., Вол., Заг., Стар. М.).

На позначення ‘святкової жіночої спідниці’ зафіксовано лексеми: *батка'ниці* (Білокр., Новос., Юстин.), *шал'єнова* (Підг., Бок., Шумл., Угрин., Яблун., Зав., Заст., Мирне, Литв., Рудн., Лиса, Нос., Пан., Попл., Степ., Сільце, Гнил., Черв., Зат., Муж., Мих., Сер., Гол., Вага., Гал., Заг., Стар. М.), *шал'єнка* (Верб., Голг., Моз., Вол.), *п'лахта* (Підг., Мирне, Біл., Верб., Голг., Моз., Пан., Попл., Степ., Нов., Юстин., Сільце, Муж., Мих., Гол., Вага., Гал., Вол., Заг., Стар. М.).

Слово *батка'ниці* є похідним від слова ‘батка’ (виткана кольорова смуга, (на домотканих виробках)), *бат'катий* (‘різнокольоровий’) (шовк) – очевидно, походить від дієслова *ба'тати* ‘різати великими кусками, батувати, панахати’, що з праслов. *batati* має значення «бити». Іншомовними паралелями до укр. є пол. *bat* «тонкий посторонок» [9, I, с. 151]. У інших говірках української мови подібних назв не зафіксовано.

Номінація *шал'єнова* від *шаль* ‘тонка переважно шерстяна тканина саржевого плетива’ є літературною нормою української мови [16, I, с. 400], що походить від сл. *шальон* ‘тонка вовняна тканина для підкладки’, «вид шовкової матерії» – запозичене з французької мови (можливо, за посередництвом польської й середньоніжньонімецької); значення українського слова виникло в результаті перенесення назви тканини *шальон* на виріб з неї [9, VI, с. 372].

Подібних лексем на позначення святкової спідниці в доступних нам джерелах не зафіксовано.

Зафіксована назва *п'лахта* зі значенням ‘жіночий одяг на зразок спідниці, зроблений з двох зшитих до половини полотнищ переважно вовняної картатої тканини’, є літературною нормою української мови [16, IV, с. 571]. У словнику за редакцією Б. Грінченка – це ‘жіночий одяг замість спідниці’, ‘верхній полотняний одяг селян, довгий, без талії’, ‘різновид білої хустки, за формою схожої з рушником, яким покриваються лемчанки’, ‘простирадло’ [6, III, с. 192–193]. Етимологи вважають, що слово *плахта* ‘жіночий одяг замість спідниці’ походить від праслов. **plaxta*, або герм. *flahta* [9, IV, с. 433]. П. Гриценко, зважаючи на семантичну структуру лексеми *п'лахта*, виділяє три семантичних субкомплекси: 1) ‘різновиди одягу’; 2) ‘вироби з тканин (сукна, його заміників)’; 3) ‘частина, шматок, деталь чого-небудь’ [5, с. 164]. М. Никончук подає 13 значень слова *п'лахта*, зафіксованих у правобережнополіських говірках,

серед яких виділяє назви тканини, жіночого поясного одягу, хустки, предметів хатнього вжитку з тканини, а також ряд значень, які не пов'язані з ТГЛ 'одяг'.

Лексема *n'лахта* 'спідниця' побутує в говірках Середнього Полісся [4, с. 60], у наддністрян. говірках *n'лахта* 'спідниця' [3, с. 147], у львів. лексема *n'лахта* позначається як 'пронос, дизентерія' [16, с. 564], у поліс. *n'лахта* простежується як 'дощаний щит, у рамі крила вітряка' [11, с. 162], у лемків. *n'лахта* 'фартух' [8, с. 340], у бойків. *n'лахта* 'плахта; рядно; дошка, на якій качають тісто' [14, II, с. 79], у західнополіс. *n'лахта* 'ряднина для перенесення бурячиння, різного бур'яну та ін.' [1: II, с. 53], у говірках Одещини *n'лахта* 'одяльце, у яке загортають маленьку дитину' [13, с. 59]. У західноволинській говірці лексема *n'лахта* має три значення 1) 'рядно'; 2) 'ноша на спині, загорнута у рядно'; 3) 'розпарений дубовий дрючок, з якого гнуть ободи для коліс' [12, с. 186].

До назв 'жіночого поясного одягу', які побутують на Підгаєччині, можна віднести низку номен на позначення 'підюпочника'.

Семема 'вишитий низом тонкий білий підюпочник, який одягають під довгу чи коротку спідницю' в говірках Підгаєччини репрезентована лексемами: *'ніточка* (Литв., Муж., Мирне, Підг., Заг., Гол., Стар. М., Сільце), *'підтичка* (Бронг., Сонячне., Степ., Попл., Вага, Юстин., Мих.), *'натичка* (Гол., Верб., Вол., Моз.), *'гал'ка* (Рудн., Нос., Лиса, Зав., Зат., Заст., Черв., Угрин., Яблун.).

Назва *підтичка* 'нижня частина жіночої сорочки, пришита звичайно в поясі до верхньої', є літературною нормою української мови [16, VI, с. 512]. За етимологічними дослідженнями слова *'підтичка*, *'надтичка*, *'надтічка* (у жіночій сорочці) фіксуються зі значенням 'доточити, подовжити приєднанням додаткової частини; приєднати для подовження', що походять від праслов. *-točiti* «притикати приставляти» [9, IV, с. 28].

Подібні назви фіксуються в західнополіських говірках *'ніт:очка* 'наточений грубшим полотном низ жіночої сорочки' [1, II, с. 52].

Зафіксована лексема *'гал'ка* за етимологічними дослідженнями походить, очевидно, від праслов. *gal-* як іншого ступеня чергування основи *goľь* «голий» [9, I, с. 548].

Окрім підгаєцьких говірок, номен *'гал'ка* поширений у наддністрянських говірках *'гал'ка* зі значенням 'спідниця' [3, с. 147], львівських *'гал'ка* 'нижня спідниця' [17, с. 180], у бойківських *'гал'ка* 'нижня спідниця' [14, с. 159], у західнополіських *'гал'ка* 'нижня жіноча сорочка; нижня полотняна спідниця, вишита і мережана внизу, яка вдягалася під верхню коротшу спідницю' [1, I, с. 84] та в західноволинських 'нижня жіноча сорочка з мережкою' [12, с. 94].

Для позначення семеди 'тонкий білий підюпочник з гаптованою облямівкою' на досліджуваній території фіксуються номени: *'гал'ка* з *'гафтом* (Рудн., Нос., Лиса, Зав., Зат., Заст., Черв., Угрин., Яблун.), *'гал'ка* з *ко'рункою* (Рудн., Нос., Лиса, Зав., Зат.), *'гал'ка* зі *'ил'аркою* (Підг.,

Мирне, Біл., Верб., Голг., Моз., Пан., Попл., Степ., Нов., Юстин., Сільце, Муж., Мих., Гол., Вага., Гал., Вол., Заг, Стар. М., Литв., Рудн., Лиса, Нос., Зав., Заст., Бок, Шумл., Угрин., Яблун., Гнил., Черв., Зат.).

Назва *гафт* від дієслова *гаптувати* ‘вишивка шовковими, вкритими тонким шаром золота або срібла нитками різного гатунку’ є літературною нормою української мови [16, II, с. 41]. В українську мову слово запозичено з середньовісньонімецької мови *heften* «зв’язувати, заковувати, укріплювати, прикріплювати», через польське посередництво.

Окрім Підгаєччини, подібні назви простежуються в наддністрянських говірках *гафт* ‘спідниця’ [3, с. 147], у лемківських *гафту’ваний* ‘гаптований’ [12, с. 89], бойківських *гафту’вати* ‘вишивати гладдю’ [14, с. 163], у західнополіських *гапту’вати* ‘прикрашати одяг кольоровими нитками; робити мережку на одязі’ [1, с. 85].

У сучасній українській літературній мові слово *ко’рунка* від *коронка* ‘мереживо’ вживається як діалектне [16, IV, с. 298], очевидно, від назви *корона*, що запозичено через польське посередництво в давньоруську мову з латинської *corōna* «вінець, вінок, гірлянда» [9, III, с. 41].

Лексема *ко’рунка* ‘мереживо’ побутує в західнополіських [1, I, с. 244], і гуцульських говірках *ко’рунка*, *ко’ронка* ‘мереживо’ [10, с.101].

Назва *шлярка* ‘те саме, що *оборка* ‘смужка матерії, зібрана у складки чи зборки і пришита для оздоблення до сукні, сорочки, фартуха і т. ін.’ є літературною нормою української мови [16, XI, с. 493; 16, V, с. 550]. Слово *шлярка* походить від слова *шляра* «оборка, «облямівка, кайма» – запозичене з німецької мови за посередництвом польської [9, VI, с. 442].

У словниках, що фіксують говірки української мови, лексема *ш’ларка* має такі значення: у західнополіських – *ш’ларка* ‘смужка тканини, зібрана в складки і пришита до одягу як прикраса’ [1, II, с. 270]; у говірках Одеської області – *ш’л’ара* ‘оборка на юбці’; *ш’ларка* ‘оборка на хвартусі’ [13, с. 77]; у лемківських говірках лексема *ш’ларка* позначає ‘мереживо’ [8, с. 195], у наддністрянських *ш’ларка* ‘спідниця’ [3, с. 147].

Отже, назви поясного одягу в досліджених говірках представлені чималою кількістю лексичних одиниць цікавих з позиції етимології, семантики та територіального поширення. Проаналізовані назви жіночого та чоловічого поясного одягу диференційовані за складом, відзначаються складним семантичним обсягом, фонетичним варіюванням. Лексика Підгаєччини має тісні зв’язки з іншими говорами української мови та мовами слов’ян, про що свідчать виявлені лексико-семантичні паралелі.

Список умовних скорочень обстежених населених пунктів Підгаєцького району, Тернопільської області

Підг. – м. Підгайці, Бок. – с. Боків, Шумл. – с. Шумляни, Угрин. – с. Угринів, Яблун. – с. Яблунівка, Зав. – с. Завалів, Заст. – с. Заставче, Біл. – с. Білокриниця, Литв. – с. Литвинів, Рудн. – с. Рудники, Нос. – Носів, Верб. – с. Вербів, Голг. – с. Голгоча,

Моз. – с. Мозолівка, Пан. – с. Пановичі, Попл. – с. Поплави, Степ. – с. Степове, Нов. – с. Новосілка, Юстин. – с. Юстинівка, Гнил. – с. Гнильче, Черв. – с. Червень, Заг. – с. Затурин, Муж. – с. Мужилів, Мих. – с. Михайлівка, Сер. – с. Середне, Гал. – с. Галич, Вол. – с. Волиця, Заг. – с. Загайці, Стар. М. – Старе Місто, Гол. – с. Голендра.

Скорочення

Білор. – білоруська, бойк. – бойківський, болг. – болгарська, герм. – германська, західнополіс. – західнополіський, іран. – іранська, лемків. – лемківський, львів. – львівський, наддністрян. – наддністрянський, поліс. – поліський, пол. – польська, праслов. – праслов'янська, рос. – російська, сл. – слов'янська, слц. – словацька, тат. – татарська, укр. – українська, фр. – французька, ч. – чеська.

Література

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Аркушин. – Луцьк, 2000.
2. Березовська Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Г. Березовська. – Умань, 2010. – 348 с.
3. Бичко З. Діалектна лексика наддністрянського говору : [монографія] / З. Бичко. – Тернопіль : Лідер, 2000. – 280 с.
4. Гримашевич Г. Номінація жіночого поясного одягу в говірках Середнього Полісся / Г. Гримашевич // Вісник Житомирського університету. Серія філологічна. – Житомир, 2004. – Вип. 10. – С. 56–62.
5. Гриценко П. Моделювання системи діалектної лексики : [монографія] / П. Гриценко – К. : Наук. думка, 1984. – 226 с.
6. Грінченко Б. Словарь украинского языка : в 4 т. / Б. Грінченко. – Т. 1–4. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958–1959.
7. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В. Даль. – Т. 1–4. – М., 1912.
8. Дуда І. Лемківський словник / І. Дуда. – Тернопіль, 2011. – 376 с.
9. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Т. 1–6. – К., 1982–2012.
10. Закревська Я. Гуцульські говірки. Короткий словник / Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
11. Лисенко П. Словник поліських говорів / П. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1972. – 260 с.
12. Матвіяс І. Українська діалектна лексика : зб. наук. праць / І. Матвіяс, П. Гриценко, Н. Прилипка. – К. : Наукова думка, 1987. – 270 с.
13. Москаленко А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. Москаленко. – Одеса, 1958. – 80 с.
14. Онишкевич М. Словник бойківських говірок : у 2-х ч. / М. Онишкевич. – К., 1984.
15. Піцура Т. Архаїчні назви взуття в українських карпатських говорах / Т. Піцура // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна. – Ужгород, 2008. – Вип. 18. – С. 75–80.
16. Словник української мови : в 11-и т. / Т. 1–11. – К., 1970–1980.
17. Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Львів : Ін-т укр-знавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – 852 с.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА ДІЄСЛІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Овчиннікова І. І. Лексико-семантична група дієслів інтелектуальної дії в українській літературній мові.

Статтю присвячено дослідженню групи дієслівної лексики української літературної мови, що позначають інтелектуальні дії свідомого суб'єкта; аналізу семантичної категорії 'потенційна спостережуваність', регулярне вираження якої властиве українським дієсловам дії.

Ключові слова: дієслово, інтелектуальна дія, сема, категорія, спостережуваність, експлікація.

Овчинникова И. И. Лексико-семантическая группа глаголов интеллектуального действия в украинском литературном языке.

Статья посвящена исследованию группы глагольной лексики украинского литературного языка, которая обозначает интеллектуальное действие сознательного субъекта; анализу семантической категории 'потенциальная наблюдаемость', регулярное выражение которой присуще украинским глаголам действия.

Ключевые слова: глагол, интеллектуальное действие, сема, категория, наблюдаемость, экспликация.

Ovchynnikova I. I. Lexical-semantic group of verbs predictive validity in Ukrainian literary language.

The article is devoted to the research of verbal lexis of Ukrainian language, where the definite sema 'observation' is not actualized, the analyze of semantic category 'potential observation', which the regular expression is characteristic of the action verbs.

Key words: verb, action, sema, category, observation, explication.

Дієслова зі значенням дії складають найбільший і найпродуктивніший шар лексики української мови, онтологічною сутністю якого є уявлення мовців про активність, цілеспрямованість і результативність діяльності людини, що забезпечує перетворення навколишнього світу в її практичних потребах.

Дія, визначена в науковій літературі, як «фізична величина, що чисельно дорівнює добутку енергії на час ..., складова, або окремих акт діяльності, яка є способом буття людини у світі, її здатністю вносити в дійсність зміни» [10, с. 45], загалом може бути витлумачена як один із актів діяльності суб'єкта, спрямований на досягнення певного результату. Визначальною ознакою дії як явища дійсності є свідомо активність суб'єкта, який її реалізує, та наявність об'єкта, на який вона спрямована.

Як денотат, дія репрезентована в мові передусім у семантиці дієслова, якому властиві такі специфічні категорійно-семантичні ознаки, як контрольованість, волюнтивність, каузативність, акціональність, перехідність, локалізованість у часі й потенційна спостережуваність [6, с. 116]. Волюнтивність

передбачає залежність дії, яку здійснює суб'єкт, від його волі.

Акціональність як дієвий, динамічний компонент семантики є основним критерієм розмежування дієслів: вони або називають дію предмета, або як дію представляють існування предметів, їхні відношення, стани, якості [4, с. 159]. «У центрі дієслівної системи – підклас дієслів зі значенням дії, або акціональних, найповніше відображає категорійне значення дієслова як частини мови» [4, с. 60]. Каузативний елемент у дієсловах дії відповідає власне онтологічній сутності дії, наявності в її складі елементів мети і результату, бо його визначають «як можливість зробити так, щоб стан (або якість) об'єкта був змінений шляхом застосування засобів впливу – матеріалу, предметів» [5, с. 67]. Значення часової локалізованості відображає одномірність, асиметричність і незворотність часу, ця ознака віддзеркалює в семантиці дієслова конкретне місцеперебування дії в односпрямованому і незворотному потоці часу [5, с. 117].

3-поміж визначених ознак дієслова, яке позначає дію в українській мові, окремої уваги потребує сема 'спостережуваність', що вказує на денотативні ознаки такої дії, які суб'єкт (у широкому розумінні з позицій антропоцентризму мови) здатний вичленувати, зафіксувати, сприйняти за допомогою органів чуття, іншими словами – побачити, почути, відчутти на дотик, нюх, смак і под. Справді, дія як результат цілеспрямованої активності має своє «формальне» вираження, пор.: *Вона ходила по полю збирати полуниці, **розбила** два горішатка і одну мисочку* (Марко Вовчок) – *В неділю вона ходила в ліс, вибирала кращий матеріал, **розмірковувала** і розпитувала про ціни в лісників* (М. Коцюбинський). Очевидно, що дієслівний предикат *розбити* повною мірою реалізує сему 'спостережуваність' з огляду на наочний результат, чого не можна сказати про предикат *розміряться*, що позначає ментальний процес і не передбачає наочного підтвердження. З огляду на таку особливість у мовознавстві інколи висловлюють думку про те, що потенційна спостережуваність може бути однією з підстав для розмежування дієслів дії і стану, оскільки стан – явище внутрішнє, локалізоване в самому суб'єкті, а дія – елемент навколишньої дійсності, зовнішній вияв активності суб'єкта у його стосунку до об'єкта, пор.: «Потенційна спостережуваність є визначальною рисою дієслівних предикатів дії, бо саме дія має різні фізичні показники та параметри, які можна фіксувати за допомогою органів сприймання і представляти в різноманітних вимірах» [6, с. 117].

Однак аналіз мовного матеріалу не дає змоги погодитися з наведеним твердженням. Беззаперечним є те, що не всі дієслівні одиниці, які так чи так виражають семантику дії, повною мірою реалізують сему 'спостережуваність' у ролі диференційної. Так, у реченні *3 часом я **обдумував** сю справу чимраз ширше* (І. Франко) дієслівний предикат *обдумувати*, попри вказівку на активність суб'єкта і результативність семантики, не засвідчує можливості сприйняти дію «сенсорно» (Г. Золотова), всупереч тому, що

позначену ним денотативну ситуацію важко назвати станом чи якістю. Наведений приклад демонструє випадок нівеляції семи 'спостережуваність' у дієсловах дії, яка, однак, не дає підстав для переходу дієслівних лексем до інших семантичних класів, як-от 'стан', 'процес', 'якість', 'буття' тощо. Принагідно можна зауважити, що така нівеляція без її проєкції на загальну семантичну належність дієслова позбавляє сему 'спостережуваність' статусу диференційної й обов'язково властивої дієслову дії.

Нівеляція семи 'спостережуваність' у семантиці означає репрезентацію, позначення дієслівною лексевою такого типу дії, яка не може бути зафіксована в чуттєвому досвіді суб'єкта. До таких дій належать передусім інтелектуальні (ментальні, розумові, мисленнєві), емоційні, фізіологічні дії суб'єкта. Г. Золотова зараховує такі дієслова до розрядів, які представляють периферію акціонального підкласу, оскільки вони «виражають акціональність не в повному наборі, з варіаціями. Спостережуваність у них знижується в міру ускладнення номінованого процесу: спостережуваний окремих відрізок процесу не завжди достатньо мотивує його найменування певним дієсловом» [4, с. 61].

Найпоказовішими в аналізованому аспекті є дієслова інтелектуальних дій. Інтелектуальні, або розумові дії, – це дії суб'єкта, виконувані у свідомості без проєкції й використання зовнішніх засобів, зокрема мовлення. Цим розумові дії відрізняються від інших видів суб'єктної діяльності (фізичних дій, руху й переміщення, мовлення тощо). Інтелектуальні дії позначені в українській мові дієсловами *аналізувати*, *вирішувати*, *обдумувати*, *осмислювати*, *порівнювати*, *класифікувати* та ін., наприклад: *Я аналізував змивки з його реторт, вони були начисто змиті сірчаним квасом* (М. Йогансен); *На підтвердження витягала альбоми з пожовтілими фотографіями і порівнювала з живою Іванкою, яку садовила навпроти себе* (О. Чинилук). Групі наведених дієслів властиве термінологічне різноманіття: їх називають дієсловами розумової діяльності, інтелектуальних дій, ментальними дієсловами, дієсловами пропозитивного відношення, фактивними, епістемічними дієсловами тощо [1; 2; 3; 7; 9]. С. Омельченко стверджує, що такі термінологічні розбіжності засвідчують неоднозначне розуміння системних і функціональних характеристик цих дієслівних лексем [9, с. 11]. На нашу думку, під час розгляду дієслів на зразок *обдумувати*, *осмислювати*, *обмірковувати* слід застосовувати термін «інтелектуальна дія», оскільки він якнайточніше репрезентує уявлення дослідника про денотативне явище, позначене дієсловами, що стосуються активного суб'єкта, діяльність якого спрямована на об'єкт (у цьому разі – делібератив).

У сучасній лінгвістиці дедалі більше приділяють увагу вивченню ментальних процесів і структур, які специфічно представлені в мові. Дослідження в теорії ментальності свідчать, що в науці досі немає чіткого

уявлення про цей феномен, розкриті лише окремі проблеми й розроблені шляхи їх вирішення (Апресян, 1995; Арутюнова, 1999; Булигіна, Шмельов, 1997; Вежбицька, 1996; Колесов, 1999; Кубрякова, 1997 та ін.).

Поза всяким сумнівом, ментальна діяльність суб'єкта відрізняється від фізичної, що знаходить своє відображення і в мові. Розумові дії можуть бути спрямовані на пізнання, вирішення логічних завдань, запам'ятовування, узагальнення практичного досвіду і навіть фіксування емоційних станів. Із теорії психології доцільно звернути увагу на традиційне розмежування загальних інтелектуальних дій (аналіз, синтез, аналіз через синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, аналогія, класифікація) та специфічних ментальних дій, властивих суб'єкту в певній ситуації і за певних умов. При цьому, попри відсутність спостережуваності і зовнішньої вираженості, інтелектуальна дія має низку ознак, які дають підстави розглядати цей феномен у межах семантичної категорії 'дія', а дієслівні лексеми, що її позначають, зараховувати до розряду акціональних.

По-перше, суб'єкт, який виконує інтелектуальні дії, є активним. Категорійна ознака активного суб'єкта дії співвідносна з термінами «агентивний», «агент», «агент», «виконавець», «діяч», бо активність характеризує суб'єктну синтаксему як агента, діяча, виконавця певних дій, наділеного енергією, волею, усвідомленістю докладених до здійснення чого-небудь зусиль, наприклад: *Він раз у раз бігав на руїни, щось обмірковував, прикидав, вираховував. Потому бігав по людях, розпитував, пускав поголоски, і коли вони знов доходили до його, значно змінені і більш рішучі, він радів, хвалився Маланці і вірив* (М. Коцюбинський).

По-друге, дія, названа інтелектуальною, розумовою, мисленневою може бути схарактеризована як контрольована. Контрольованість у значенні дієслів дії засвідчує згорнуту ситуацію, за якої дії суб'єкта свідомо спрямовані на зміну властивості чи стану об'єкта. Сема 'контрольованість' пов'язана з наявністю чи відсутністю в синтаксичній структурі агенса – особи-діяча, що внаслідок свого волевиявлення контролює власні дії, які можна розцінювати як цілеспрямовані. Цілеспрямованість, у свою чергу, імплікує в собі розуміння того, що суб'єкт організовує й виконує дії свідомо, із власної волі, а також передбачає досягнення певного результату, наприклад: *Славка почала прагнути ще і ще таких зустрічей. Вона вираховувала, коли не було Юрка в канцелярії (канцелярія була на ттопенсі. а їх помешкання в партері), йшла туди, спочатку під якимось банальним приводом, а згодом і без нього* (О. Чинилук).

Семантичний компонент 'контрольованість' передбачає, що суб'єкт виступає ініціатором тієї чи тієї події, докладає зусиль для її виконання, визначає об'єкт своєї дії, результат і інструмент. Це повною мірою стосується суб'єкта, який здійснює ту чи ту інтелектуальну дію, наприклад: *Читач став біля вікна і замислився* (М. Хвильовий). Контрольованість

відрізняє дієслова інтелектуальної дії від дієслів фактивних і дієслів сприйняття, для яких показовою є відсутність цього семантичного компонента.

По-третє, дієсловам інтелектуальної дії властива спрямованість на об'єкт, що зумовлено власне природою людського мислення: «Процес мислення завжди передбачає спрямованість думки суб'єкта на об'єкт, який може бути прямим чи опосередкованим, експліцитним чи імпліцитним, конкретним чи абстрактним, істотою чи неістотою тощо» [9, с. 12]. Інколи в семантичній структурі таких дієслів, як *мислити*, *розмірковувати*, *думати*, немає вказівки на прямий об'єкт, однак сама здатність суб'єкта мислити конкретно чи абстрактно передбачає наявність опосередкованого об'єкта думки, без якого процес мислення неможливий.

С. Омельченко називає модель «суб'єкт, що мислить – процес думки – об'єкт думки», властиву семантиці ментальних дієслів і таку, що узагальнено передає сутність відображеної типової ситуації мислення, ідентифікатором, який слугує основою лінгвістичного опису ментальної дієслівної лексики [9, с. 12]. Спрямованість дії на об'єкт є визначальним показником для всіх дієслівних предикатів дії, співвідносних із активним суб'єктом.

Об'єкт при дієсловах інтелектуальної дії є деліберативним. Це означає, що він представляє тему, зміст думки, предмет ментальної спрямованості, на який дія спрямована умовно, опосередковано [8, с. 166]. Названа особливість об'єктної синтаксеми дає підстави дослідникам ототожнювати дієслова інтелектуальної дії з дієсловами мовлення, для реалізації семантики яких застосовна однакова модель із активним суб'єктом (агентом) і об'єктом-деліберативом. Єдиною відмінністю між цими предикатами є актуалізація семи 'спостережуваність' у дієсловах мовлення і її ж нівеляція в дієсловах інтелектуальної дії, пор.: *Він говорив про знів римського можновладця* (О. Гончар) – *Хлопець думає про вчорашню подію* (І. Білик). Аналогічність базової моделі речень із цими двома типами дієслівних предикатів та ідентичність їхніх структурних схем, у свою чергу, є підставою до зарахування ментальних дієслів до семантичного класу дієслів дії.

Отже, наведені особливості ментальних дієслів й ознаки, які мають регулярне вираження в семантичній структурі цих одиниць, засвідчують їхню належність до класу дієслів дії. При цьому нівеляція семи 'спостережуваність' як однієї з показових для семантичної категорії 'дія' в українській мові має нерепрезентативний характер, оскільки не впливає на категорійний статус дієслів. Це, у свою чергу засвідчує, що аналізована сема не може бути представлена як диференційна і, очевидно, для семантики акціональних дієслів вона має супровідний, уточнювальний характер.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.

2. Булыгина Т. В. К построению типологии предикатов в русском языке / Т. В. Булыгина // Семантические типы предикатов : [монография] / [отв. ред. О. Н. Селиверстова]. – М. : Наука, 1982. – С. 7–85.
3. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 574 с.
4. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : КомКнига, 2007. – 366 с.
5. Лазуткина Е. М. Синтагматический класс глаголов: языковая данность, концептуальный феномен, коммуникативный стереотип / Е. М. Лазуткина // Научн. докл. высш. шк. : Филологические науки. – 1995. – №5–6. – С. 65–78.
6. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / О. І. Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
7. Логический анализ языка : Знание и мнение : [сб. науч. тр.] / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 126 с.
8. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса : От семантических структур к языковым средствам : [монография] / Арто Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
9. Омельченко С. Р. Функционально-семантическая характеристика русских ментальных глаголов / С. Р. Омельченко // Гуманитарные науки. – Вып. 7 : «Филология». – 2004. – № 31. – С. 9–20.
10. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії). – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

УДК 811.161.2

Р. В. Познанський

ДІЄСЛОВА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО (РОСЛИННИЦТВО)» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: КРИТЕРІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ТИПОЛОГІЯ

Познанський Р. В. Дієслова лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» в українській мові: критерії ідентифікації та типологія

Предметом статті стали українські дієслова, які позначають процеси аграрного виробництва, зокрема обробітку ґрунту, висаджування рослин та догляду за ними, збирання урожаю тощо. Простежуються семантичні особливості таких дієслів, окреслюються критерії їх ідентифікації, виявляється їх типологія.

Ключові слова: дієслово, лексико-семантичне поле, типологія дієслів.

Познанский Р. В. Глаголы лексико-семантического поля «аграрное производство (растениеводство)» в украинском языке: критерии идентификации и типология.

Предметом статьи стали украинские глаголы, обозначающие процессы аграрного производства, в частности возделывания почвы, высаживания растений и ухода за ними, сбор урожая и под. Прослеживаются семантические особенности таких глаголов, очерчиваются критерии их идентификации, определяется их типология.

Ключевые слова: глагол, лексико-семантическое поле, типология глаголов.

Poznansky R. V. Verbs of Lexical and Semantic Field «Agricultural Production (Crop Production)» in the Ukrainian Language: Identification Criteria and Typology.

The article studies the Ukrainian verbs which denominate agricultural production processes, in particular soil cultivation, planting crops and looking after them, harvesting etc. Semantic peculiarities of the above verbs are tracked, their identification criteria are traced. The typology of these verbs is also examined.

Key words: verb, lexical and semantic field, typology of the verbs.

Передумовами вивчення дієслів як елементів лексичної системи мови є, безперечно, виявлення їх типології, тобто їх місця й ваги у вербальному блоці загальномовного лексикону. Метою пропонованої статті є виявлення критеріїв ідентифікації та типології дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», які не були ще предметом спеціального наукового дослідження. Досягнення мети передбачає розв'язання низки конкретних завдань, зокрема окреслити поняття лексико-семантичного поля, запропонувати критерії ідентифікації дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», виявити внутрішню структурованість названого лексико-семантичного поля, його членування на ядро та периферію, а також на мікрополля. Дослідження лексичної системи в такому ракурсі передусім зводиться до виявлення різноманітних лексичних об'єднань, груп тощо, що вилилося свого часу в теорію лексико-семантичних чи семантичних полів (І. Трір, Г. Іпсен, В. Порциг, Г. Мюллер, Ю. Апресян, Л. Васильєв, Т. Уфімцева, Ф. Філін, Ю. Караулов, Е. Косеріу та ін.). Предметом дослідження теорії поля в сучасній лінгвістиці є групи мовних одиниць, які об'єднуються загальним значенням (семантичний принцип), загальною функцією (функціональний принцип) або комбінацією двох ознак (функціонально-семантичний принцип). Сучасні визначення поля відзначаються різноманітністю. Лексико-семантичними полями можна вважати семантичні групи слів однієї частини мови, семантично-співвідносні групи слів різних частин мови, функціонально-семантичні поля та парадигми синтаксичних конструкцій, різні типи семантико-синтаксичних синтагм тощо [Див.: 8, с. 126]. Незважаючи на розбіжності в тлумаченні терміна «семантичне поле», невід'ємними ознаками лексико-семантичного поля є передусім монокатегорійність і наявність архісеми, тобто спільного (інтегрального) лексичного значення.

Аналізуючи різноманітні підходи до класифікації дієслів, виявлення їхньої типології, зокрема й структурування дієслівної лексики на лексико-семантичні поля, погоджуємося з висновками дослідників про відсутність вичерпної й загальноприйнятої типології дієслів у мові. Так, наприклад, Л. Васильєв, розглядаючи типологію дієслів за семантичним принципом, зазначає: «Загальноприйнятною класифікації дієслівної лексики, як відомо, немає, та й навряд чи вона взагалі можлива, оскільки будь-яка класифікація зумовлюється якимись принципами й аспектами, а вони визначаються

цілями й завданнями дослідження» [4, с. 39]. Беручи до уваги не тільки семантичні, а й граматичні принципи класифікації дієслів, О. Соколов також підкреслює: «Одним із складних питань є визначення принципів класифікації дієслівних лексем. Існують численні досвіди таких класифікацій, хоч задовільного вирішення не знайдено» [14, с. 100–101]. Водночас такі твердження ще не означають неможливості здійснення узагальнювальної типології дієслівної лексики на різноманітних, але єдино визнаних засадничих принципах. Тим більше типологія дієслів у межах одного лексико-семантичного поля – цілком здійсненна перспектива, адже саме поняття лексико-семантичного поля, як ми уже зазначали, передбачає наявність певних критеріїв відбору відповідної лексики.

При класифікації дієслів у семантичному аспекті використовуються головним чином три принципи: 1) денотативний (або тематичний); 2) парадигматичний; 3) синтагматичний.

Денотативний підхід є найбільш традиційним у сучасній лінгвістиці. Він ураховує передусім природне, онтологічне розчленування предметів, ознак, властивостей, дій, процесів, станів тощо, яке відображене у структурі мови. Так, у межах дієслівної лексики вже давно виділяються та вивчаються такі групи слів, як дієслова руху, дієслова мовлення, дієслова мислення, дієслова почуттів та деякі інші. «Виділення таких класів, – як влучно підмітив Л. Васільєв, – опирається на інтуїцію мовців (зокрема, на інтуїцію дослідника), на їх знання про реальну дійсність, тобто в кінцевому результаті на екстралінгвістичні фактори» [4, с. 39]. Водночас цей принцип не абсолютизується, а, як слушно зауважив дослідник, повинен доповнюватися парадигматичним та синтагматичним принципами. При цьому парадигматичний підхід до типології лексики здійснюється шляхом виокремлення у значеннях слів (при їх порівнянні з ідентифікатором) тотожних і диференційних компонентів. Парадигматичний принцип враховує, на відміну від тематичного, не тільки денотативний, але й сигніфікативний аспект значень (сем), які класифікуються. Так, наприклад, каузативні й некаузативні, статальні та інхоативні, результативні і нерезультативні дієслова, а також інші схожі групи дієслівної лексики, вичленовуються тільки за парадигматичним принципом, шляхом аналізу сигніфікативних (тобто категорійних, а не предметних) компонентів у значеннях дієслів. Широко використовується при класифікації дієслів синтагматичний принцип, який ґрунтується на врахуванні кількості та якості, тобто семантичного наповнення, дієслівних валентностей [Див., напр.: 4, с. 40 і далі; 12; с. 1 та ін.]. Так, наприклад, В. Богданов, окреслюючи 4 типи предикатів та 14 семантичних функцій (семантичних валентностей), виокремлює в російській мові 42 типи предикатних виразів, тобто 42 абстрактні предикативні семантичні синтагми [3, с. 57–58].

Отже, застосування різноманітних принципів чи їх комбінацій до

класифікації й типології лексики призводить до виділення її різноманітних лексико-семантичних, лексико-тематичних груп та полів. У цьому аспекті постає необхідність чітко визначити критерії ідентифікації дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», які є предметом нашого дослідження.

Необхідність вироблення таких критеріїв зумовлена передусім тим, що дієслова лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» не ставали предметом спеціальних студій і не окреслювалися як окрема цілісна група дієслів у жодній з відомих нам типологій дієслівної лексики. Так, наприклад, при вивченні дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта А. Шумейкіна виявляє внутрішню типологію таких вербативів, у якій типологізувальні ознаки ґрунтуються на виявах дієслівної валентності: «Спільною, чи інтегральною, ознакою, на основі якої дієслова об'єднуються в цю лексико-семантичну групу, виступає категорійно-лексична сема мети дії «створювати / робити / будувати / ставити». Конкретизація семантичної теми створення відбувається через лексичні категорії суб'єкта та об'єкта, способу, матеріалу і знаряддя дії» [16, с. 7]. При цьому дієслова, які, на нашу думку, можна віднести до лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», потрапляють у цій типології до різних підгруп. Усе це зумовлює актуальність обраної теми.

Опираючись на теорію лексико-семантичних полів і груп, а також різні підходи до семантичної типології передусім дієслівної лексики, окреслимо низку вихідних положень ідентифікації та подальшої типології дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». Очевидним є те, що в основу виділення таких дієслів мусить бути покладений онтологічний принцип, тобто їх детонативні компоненти значення, які повинні виступати інтегральними семами. Інакше кажучи, до лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» можуть належати тільки ті дієслова, які позначають різноманітні процеси чи стани, певною мірою пов'язані з господарською діяльністю людини в аграрній сфері.

У сучасній українській мові здійснено низку спроб аналізу лексем, що позначають різноманітні аспекти сільськогосподарської (аграрної) діяльності людини, включаючи як рослинництво, так і тваринництво. Прикметним є те, що предметом дослідження в таких роботах майже завжди виступає винятково субстантивна лексика. Так, назви рослин та інших реалій, пов'язаних із рослинництвом, з погляду їх семантичної структури, функціонування, словотвірного потенціалу розглядаються останнім часом в низці студій як на матеріалі української мови чи її діалектів, так і на матеріалі інших мов, зокрема й у порівняльному аспекті [Див.: 2; 6; 7; 9; 10; 11; 13; 15 та ін.]. При цьому онтологічний принцип ідентифікації тих чи тих груп субстантивної лексики очевидний: до назв рослин, наприклад, належатимуть субстантиви (рідше – субстантивні словосполучення), які

позначатимуть ту чи ту назву рослини.

Визначення семантики дієслова на основі онтологічного принципу не настільки є однозначним, оскільки номінації тих чи тих процесів, які більшою чи меншою мірою стосуються рослинництва, не обов'язково є унікальними, як, скажімо, назви рослин – це тільки назви рослин (у прямому значенні). З цього погляду більшість дієслів позначають широкий спектр процесів, з яких тільки окремі вияви можна розцінювати як процеси в аграрному виробництві. Так, вербатив *копати*, який належить до дієслів конкретної фізичної дії, може позначати і процес первинного обробітку ґрунту, підготовки його до сівби («розпушувати землю лопатою, заступом тощо» [5, с. 453]), і процес збирання урожаю (*копати картоплю*), і процеси, загалом не пов'язані з аграрним виробництвом (*копати яму, копати криницю, копати проти когось*). Схожа семантична структура притаманна й багатьом іншим вербативам, які ми зараховуємо до лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» (пор., напр., дієслова *вищоувати, поливати, збирати (врожай), бризкати чи розсипати (добрива), виводити (новий сорт рослини), вивільняти (ґрунт), вигибати (рослини вигибають), вигортати (ґрунт з ями)* тощо). На думку дослідників, актуалізація значення дієслова відбувається в основному в контексті, через що «синтагматичне оточення є найефективнішим засобом розкриття семантики слова, тому показ сполучуваності не менш важливий для характеристики значення слова, ніж саме його тлумачення» [16, с. 7]. З іншого боку, не варто абсолютизувати синтагматику у визначенні семантики дієслова, адже не менш чисельна частина дієслівної лексики є більшою мірою однозначною і винятково належатиме до лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». Такими є, наприклад, дієслова *орати, полоти, боронувати* і под.

Отже, онтологічний критерій ідентифікації дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» є вихідним. Інтегральною семою таких вербативів є номінація дії, процесу чи стану, прямо чи опосередковано пов'язаної з рослинництвом. При цьому, на нашу думку, варто відносити до окресленого лексико-тематичного поля як дієслова, де ця сема формуватиме пряме, центральне значення багатозначного слова (на зразок *орати*), так і такі дієслова, де визначена нами сема перебуватиме на периферії лексико-семантичної структури вербативної лексики (на зразок *поливати*). При цьому до аналізованих дієслів варто відносити й дієслова, де інтегральна сема «рослинництва» загалом може виявлятися тільки внаслідок актуалізації відповідних синтагматичних контекстів (наприклад, дієслово *корчувати* можна відносити до лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» тільки за умови, що метою такого процесу є підготовка землі під садіння рослин).

Виділення дієслів на основі такого підходу, на нашу думку, дасть

змогу найбільш повно окреслити лексико-семантичне поле «аграрне виробництво (рослинництво)», виявити його внутрішню структуру, ядро та периферію, простежити інтерференцію цього поля з іншими лексико-семантичними полями дієслівної лексики української мови.

Загалом до лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» належать дієслова двох принципово різних типів. З одного боку, це вербатииви, які позначають дії чи процеси аграрного виробництва, суб'єктами яких виступає людина: *орати, боронувати, садити, сіяти, косити* тощо. Такі дієслова становлять основу лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» і кількісно переважають. З іншого боку, інтегральна сема причетності до аграрного виробництва виявляється й у семантичній структурі дієслів, які позначають процеси, дії чи стани, що здійснюються без активної участі людини (*в'янути, квітнути, дозрівати, брунькуватися, плодоносити, відмерзати* тощо). На нашу думку, такі дієслова також повинні належати до лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», адже процеси чи дії, номіновані ними, є важливими в аграрному виробництві, оскільки вказують на різні етапи росту рослин, дозрівання урожаю, тобто загалом виступають маркерами певних етапів і процесів аграрного виробництва. Такі дієслова, очевидно, слід відносити до напівпериферії лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)».

До периферії окресленого лексико-семантичного поля відносимо також дієслова, які належать до інших лексико-тематичних полів чи позначають найбільш узагальнені дії і процеси, однак в певному контекстуальному оточенні номінують процеси, дотично пов'язані із рослинництвом. Це, наприклад, дієслова на зразок *адаптувати* (у значенні адаптувати рослини до нових умов), *асимілювати* (у такому самому значенні), *бактеризувати* (піддавати дії бактерій; може стосуватися спеціальної обробки ґрунту) тощо.

Беручи до уваги послідовні етапи будь-якого виробництва як процесу, можна окреслити й загальну схему їх вербальних номінацій. Так, найбільш узагальнено така схема повинна включати такі комплекси процесів: 1) підготовка (заготівля) матеріалу, необхідного в процесі виробництва, та первинні обробки матеріалу; 2) безпосереднє виробництво продукції (може передбачати кількоступеневе виробництво з різними фазами й етапами); 3) зберігання та збут продукції. Аграрне виробництво у цьому аспекті відзначається своєю специфікою: безпосередні фази (етапи) аграрного виробництва в галузі рослинництва можна звести до такої схеми:

1. Різноманітні етапи обробітку ґрунту, унаслідок яких аграрій повинен отримати ґрунт, придатний для вирощування відповідних рослин.

2. Етапи підготовки насіння до садіння (сіяння), зокрема, його відбір, зберігання, просушування тощо.

Водночас зазначимо, що наведені два перші етапи процесу аграрного виробництва можуть бути відсутніми чи модифікованими в окремих видах рослинництва, зокрема в садівництві чи лісівництві, де етап підготовки насіння зводиться до вищівування та щеплення саджанців, а етапам обробітку ґрунту загалом не приділяється уваги.

3. Безпосереднє сіяння (садіння) насіння, тобто внесення його різними способами в підготовлений для цього ґрунт.

4. Етапи догляду за ростом рослин, їх дозріванням, появою й дозріванням плодів тощо.

Цей етап є чи не найбільш тривалим, оскільки для окремих видів рослин не зводиться тільки до річного циклу (посадив навесні, а зібрав плоди восени), а до кількарічного чи й навіть кількадесятирічного (наприклад, вищівування виноградників, де до моменту збирання плодів для виготовлення якісних сортів вин повинно пройти кілька років, чи вищівування плодкових дерев, збирати урожай з яких можна також лише через кілька, а то й кілька десятків років). До цього етапу аграрного виробництва слід зараховувати:

– процеси, пов'язані з обробітком рослин під час їх росту (обрізування пагонів, щеплення саджанців, прив'язування рослин (наприклад, бобових) до додаткових опор та ін.);

– процеси, пов'язані з поточним обробітком ґрунту, в якому ростуть рослини, зокрема й знищення шкідливих рослин, бур'янів (*просатування, підгортання* та ін.);

– процеси, пов'язані з внесенням у ґрунт добрив, обприскуванням рослин вітамінами чи отрутохімікатами задля знищення шкідників, підливанням рослин тощо;

– процеси, пов'язані з посиленням доглядом за рослинами під час несприятливих погодних і кліматичних умов, зокрема й процеси підготовки багаторічних рослин до зими, догляд за ними взимку чи під час посухи тощо;

– процеси, пов'язані з підготовкою до збирання урожаю (наприклад, зрізування гички картоплі (картоплиння) чи інших рослин-коренеплодів).

У межах цього етапу варто також виокремлювати процеси, пов'язані з різними етапами росту рослин та дозріванням їх плодів, але які відбуваються без безпосередньої участі людини: *брунькуватися, зав'язатися* (у плід), *квітнути, в'янути* і под.

5. Різноманітні етапи збирання врожаю.

Отже, ми розглянули п'ять різноманітних фаз, етапів процесу аграрного виробництва у хронологічному аспекті: спочатку обробляється ґрунт і насіння, тоді садиться насіння, вищівуються рослини і збирається урожай. Однак такий погляд на хронологічно впорядковані фази аграрного виробництва не охоплює всіх процесів, з цим виробництвом пов'язаних. У зв'язку з цим слід виокремлювати й інші процеси аграрного виробництва, які існують паралельно з названими фазами. Так, не менш важливими є дії,

спрямовані на підготовку та ремонт сільськогосподарського інструменту та реманенту. На нашу думку, дієслова, якими позначаються такі дії та процеси, варто виокремити підгрупу вербативів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». До цієї групи, наприклад, відносимо дієслова *кленати* (косу), *гострити* (сапу, леміш плуга та ін.).

У лексиконі української мови зафіксовані також дієслова, які доволі опосередковано пов'язані з лексико-семантичним полем «аграрне виробництво (рослинництво)». Ідеться про такі вербативи, які позначають дії чи процеси, спрямовані на завдання шкоди аграрному виробництву, зокрема фізичне (механічне) знищення рослин, зокрема й процеси, які відбуваються без активної участі людини: повне чи часткове вимирання рослин внаслідок несприятливих погодних чи кліматичних умов, різноманітні захворювання рослин, їх плодів чи насіння, знищення рослин різними шкідливими комахами чи звірами тощо. Такі дієслівні лексеми також треба об'єднувати в окрему лексико-семантичну групу лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». Це, наприклад, такі дієслова: *вирубувати*, *витоптати* (посіви якоїсь рослини), *зогнути*, *засохнути*, *зів'янути* тощо.

На основі виокремлення хронологічно впорядкованих етапів аграрного виробництва (рослинництва), а також процесів, пов'язаних із ними, можемо виділити вісім лексико-семантичних груп дієслів, якими позначаються різноманітні з раніше окреслених етапів, у межах лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)»:

1. Дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту: *дискувати*, *боронувати*, *коткувати*, *розпушувати*, *орати*, *сапати*, *копати*, *гноїти*, *удобрювати* та ін. До цього мікрополя належить чимало вузькоспеціальної лексики, професіоналізмів, мотивованих назвами спеціальних пристроїв чи механізмів, якими певним чином оброблюють ґрунт (*дискувати*, *боронувати*, *коткувати*, *чизелювати*, *культивувати*, *шлейфувати* тощо). Окрім таких однозначних дієслів, основний масив мікрополя становлять багатозначні лексеми, у структурі яких «сільськогосподарська» сема може займати як центральне, ядерне місце (*орати*, *гноїти*), так і другорядне, перебуваючи на периферії семіми (*бурити*, *уцільнювати*).

2. Дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва): *віяти*, *бактеризувати*, *вивести* (новий сорт), *вивіяти*, *вигрівати*, *вилузувати*, *лузати*, *луцити*, *вилуцити*, *вимелювати*, *висушити*, *сушити*, *вишеретувати*, *відбирати* (сортувати), *сортувати*, *відвівати* та ін. Варто також зазначити, що інколи багатозначне дієслово може водночас ідентифікуватися з різними мікрополями. Наприклад, вербатив *луцити* має кілька значень, перше з яких («обчищати від шкарлупи, лузки і т. ін., лузати») вказує на віднесеність дієслова до мікрополя назв процесів обробітку насіння, а четверте значення («розпушувати верхній шар ґрунту

після збирання врожаю») – до мікрополя назв процесів обробітку ґрунту.

3. Дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння: *садити, сіяти, висаджувати, висівати, загортати (коренеплоди, напр., картоплю в землю), зронити, заронити (зерно в ґрунт)* та ін.

4. Дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання: *щеплювати, акліматизувати, букетувати, полоти, поливати, сапати, тичити, загібати* та ін.

5. Дієслова на позначення процесів збирання урожаю: *бункерувати, збирати, зривати, косити, валкувати, жати, викопати (картоплю), брати (картоплю), виломити (кукурудзу), молотити, витіпати (льон), вичесати (рослинне волокно), цупати (вибірково збирати, напр., картоплю)* та ін.

6. Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту: *вимантачити (гострити мантачкою), клепати (косу), гострити (плуг, сапу), набити (сапу, лопату на держак)* та ін.

7. Дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству: *викорінювати, топтати, зрізати, зрубати, зломити, викорчувати, вирвати, поломити (цвіт, гілля), вимивати (з ґрунту), вирубувати, висмикувати, висмикнути, виснажити (ґрунт), толочити* та ін.

8. Дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною, зокрема: а) пов'язаних із ростом та дозріванням рослин: *брунькуватися, бубнявіти, буйнішати, буяти, визрівати, дозрівати, достигати, викидати (колосся, туп'янки), колоситися, цвісти, квітнути, косичитися, кущитися* та ін.; б) пов'язаних із знищенням, загибеллю рослин: *бур'янити, глушити, гнити, гинути, вигорати (від спеки), вимерзати, вимокати, випривати (гинути під снігом), вироджуватися, висихати, чахнути, відзеленіти, відквітнути, в'янути, жовкнуту* та ін.

До лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» за окресленими критеріями відносимо понад тисячу дієслів. Усі вони неоднорідно розподіляються між виявленими мікрополлями, перебуваючи в їх ядрі чи на периферії. При цьому найчисленнішими є мікрополя дієслів на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною, на позначення процесів збирання урожаю, догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання, а також дієслова рільництва, тобто на позначення процесів обробітку ґрунту. Така внутрішня типологія дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» повною мірою відбиває структуру названого поля й засвідчує неоднорідність аналізованої дієслівної лексики.

Література

1. Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1967. – 251 с.
2. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Р. О. Бачку. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.

3. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л. : Наука, 1977. – С. 57-58.
4. Васильев Л. М. Семантика русского глагола / Л. М. Васильев. – М. : Высшая школа, 1981. – 184 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
6. Галайчук В. В. Лексичні одиниці мікросистеми «Рослини» в українських фольклорних текстах : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Галайчук. – Львів, 2004. – 20 с.
7. Калько В. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Калько. – Одеса, 2003. – 20 с.
8. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 355 с.
9. Омельковець Р. С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Р. С. Омельковець ; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2004. – 23 с.
10. Пашенко О. М. Семантична стратифікація фітонімічної номенклатури східнослов'янських мов: порівняльно-історичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / О. М. Пашенко. – К., 2006. – 19 с.
11. Подолян І. Е. Національна специфіка семантики фітомінів в українській, англійській та німецькій мовах (контрастивний етнопсихолінгвістичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / І. Е. Подолян. – К., 2000. – 19 с.
12. Почепцов Г. Г. О принципах синтагматической классификации глаголов / Г. Г. Почепцов // Филологические науки. – 1969. – №3.
13. Сердюк А. М. Мотиваційна основа назв рослин у первинному і вторинному семіозисі (на матеріалі української, російської, німецької та французької мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / А. М. Сердюк. – К., 2002. – 20 с.
14. Соколов О. М. Имплицитная морфология русского языка : [монография] / О. М. Соколов. – Нежин : Гідромакс, 2010. – 184 с.
15. Шишліна О. П. Словотвірний потенціал іменників – термінів рослинництва в сучасній німецькій мові (структурно-семантичний і когнітивний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. П. Шишкіна. – Х., 2010. – 20 с.
16. Шумейкіна А. В. Багатозначність дієслів конкретної фізичної дії в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / А. В. Шумейкіна. – К., 2007. – 20 с.

УДК 811. 161. 2' 367

І. С. Попова

ПОЯСНЕННЯ ТА БЕЗПОЛУЧНИКОВІСТЬ У СИСТЕМІ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Попова І. С. Пояснення та безполучниковість у системі синтаксичних зв'язків.

У статті порушено актуальне питання сучасного синтаксису, що стосується синтаксичного зв'язку – однієї із фундаментальних категорій цього рівня мови. Зокрема, витлумачено зв'язки, не протиставлені за характером та напрямком синтаксичної залежності: пояснення та безполучниковий зв'язок.

Ключові слова: категорійний синтаксис, семантико-граматичні відношення, позасистемний синтаксичний зв'язок, пояснення, безполучниковий зв'язок.

Попова И. С. Пояснение и бессоюзность в системе синтаксических связей.

В статье поднят актуальный вопрос современного синтаксиса, который касается синтаксической связи – одной из фундаментальных категорий этого уровня языка. В частности проанализированы связи, не противопоставленные по характеру и направлению синтаксической зависимости: пояснение и бессоюзная связь.

Ключевые слова: категориальный синтаксис, семантико-грамматические отношения, внесистемная синтаксическая связь, пояснение, бессоюзная связь.

Popova I. S. Explanation and conjunctionless in the syntactic links.

The article deals with contemporary issue of syntax, which concerns the syntactic link – one of the fundamental categories of this level of the language. The paper analyzes the links, which are not opposed by the nature and direction of the syntactic dependency: explanation and conjunctionless link.

Key words: categorical syntax, semantic and grammatical relations, out-of-system syntactic link, explanation, conjunctionless link.

Із процесуальним аспектом синтаксичних досліджень пов'язані такі важливі питання синтаксичного рівня мови, як виявлення й опис семантико-граматичних відношень і власне синтаксичних зв'язків, що реалізуються між компонентами мовленнєвого ланцюга. Безперечно, що мовленнєвим ланцюгом, у якому про щось повідомляється, виражається певна думка, не може бути ні окреме слово, ні довільно взята множина слів, якщо не брати до уваги якийсь випадковий збіг у тій чи тій конкретній, але також випадковій комунікативній ситуації. Малоімовірно, що послідовність дев'яти українських слів, розташованих в алфавітному порядку: *досі, забути, здолати, й, ми, минуле, не, свій, що* – хтось сприйме як висловлення, як повідомлення з певним змістом, якого, лише синтаксично впорядкувавши наведені лексеми, надав побудованій з них фразі Олександр Олесь у своєму вірші: *«Чому ми й досі не здолаєм // Свого минулого забуть?»* [7, с. 23]. Будь-який мовленнєвий ланцюг, а отже, і речення, має свою внутрішню організацію [2], «будь-яка синтаксична структура передбачає зв'язність і цілісність її елементів сіткою відношень» [3, с. 13]. Утім, і суто формально деяка послідовність слів може бути, очевидно, певним мовленнєвим утворенням, і зокрема повідомленням, якщо вона впорядкована граматично, а її компоненти так чи так поєднані в одному цілому і вступають між собою в якісь змістові та граматичні відношення, які маркують і кваліфікують як синтаксичний зв'язок. І цей зв'язок є потрібним, обов'язковим конструктивним компонентом будь-якого мовленнєвого ланцюга, що й уможливило його кваліфікацію як певної синтаксичної одиниці. Але й характер відповідного мовленнєвого ланцюга визначається характером зв'язку між його компонентами.

Незважаючи на те, що питання про цю фундаментальну синтаксичну категорію не залишається поза увагою мовознавців практично в усіх граматичних дослідженнях, усе ж теорія синтаксичних зв'язків загалом викладена фрагментарно, й узагальнювальних праць із цих питань мовної онтології немає [5, с. 311]. З опертям на тлумачення типів синтаксичного

зв'язку в дослідженнях сучасних граматистів можна констатувати, окрім традиційних і загальноприйнятих синтаксичних відношень між компонентами мовленнєвого ланцюга (підрядні, сурядні, предикативні з їхніми різновидами), наявність нестандартних, або несистемних, синтаксичних відношень. Зрозуміло, що поділити всю сукупність синтаксичних зв'язків на **системні й позасистемні (несистемні, надсистемні, нестандартні)** можна лише на підставі певних диференційних ознак. Диференційні ознаки системного синтаксичного зв'язку вже подано в наших публікаціях із цього питання [6; 9].

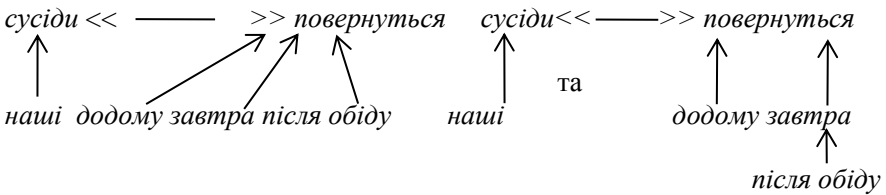
Однією з таких ознак як обов'язкової властивості об'єктів відповідної системи (системних синтаксичних зв'язків) є детермінованість характеру синтаксичної залежності: двобічна, однобічна, відсутня – та її напрямку. У разі недетермінованого характеру синтаксичної залежності, коли між компонентами деякої конструкції не можна встановити ні предикативних, ні сурядних, ні підрядних відношень, а якщо останні й наявні, то в межах цієї конструкції немає змоги визначити, який її компонент якому підпорядковується, постає позасистемний синтаксичний зв'язок. Він охоплює такі типи зв'язку, як **кореляція, приєднання, переорієнтація, деформація, юкстапозиційний зв'язок**, а також **безсполучниковий та пояснення**.

Мета цієї статті – витлумачити сутність синтаксичних зв'язків, співвіднесених з термінами пояснення та безсполучниковий зв'язок, які хоч загалом і описані лінгвістами щодо різних мов, проте потребують певної деталізації.

Пояснювальний зв'язок, який був предметом спеціальних досліджень [5; 12; 15; 16 та ін.], корелює з таким синтаксичним зв'язком, не детермінованим за названим параметром системних синтаксичних відношень, як приєднувальний.

На відміну від приєднання, за якого приєднувальна до основного повідомлення частина висловлення в змістовому її плані чітко не регламентована (*пор.: Ми доведемо цей матч до кінця, і навіть переможемо; Ми доведемо цей матч до кінця, і, може, переможемо*), пояснювальний зв'язок реалізується зазвичай між компонентами того самого функційно-семантичного поля. У цьому разі наступний компонент виконує функцію вторинного номінанта й так чи так пояснює, уточнює, конкретизує зміст попереднього компонента та його комунікативну функцію. Однак цей наступний компонент уступає в певні синтаксичні відношення не лише з пояснюваним словом чи з пояснюваною конструкцією, а й з іншими складниками мовленнєвого ланцюга, і, зокрема, з тими, з якими сам пояснюваний його компонент перебуває в якихось семантико-граматичних відношеннях. Очевидна, отже, ситуація, у якій, з одного боку, не визначена синтагма з підрядним зв'язком між її компонентами, а з іншого, – постає незрозумілим і сам характер синтаксичної залежності, якщо в пояснювальні відношення вступають головні члени речення чи якісь складники деякої

конструкції, що є в ній синтаксичними домінантами. Так, реченню *Наші сусіди повернуться додому завтра, після обіду* з однаковою практично підставою можуть відповідати два різні дерева залежностей:

Два варіанти: *повернуться після обіду й завтра після обіду* – у межах тієї самої, очевидно, комунікативної функції. З іншого боку, у реченні *Керівник факультету, або його декан, відповідає за організацію навчального процесу у своєму підрозділі* пов'язати підрядними відношеннями слова *керівник і декан* неможливо ні формально (*Керівник відповідає; декан відповідає*), ні за своєю суттю (субординативних відношень тут також немає). Але й сурядного зв'язку між цими словами немає, хоч і наявні дві формальні ознаки цього зв'язку: спільна синтаксична функція та сурядний сполучник. Немає основного – тієї реалії дійсності, яка дала б змогу кваліфікувати слова *керівник і декан* як номінанти різних об'єктів і встановити між цими словами розділові в цьому разі відношення, як, вірогідно, і будь-які інші в межах сурядного синтаксичного зв'язку. У цьому плані пояснювальний компонент перебуває найближче до прикладки, і, як уважає М. Я. Плющ, займаючи позицію прикладки, він уступає в однібічний зв'язок з пояснюваним словом [13, с. 76], що «уводиться за комунікативної потреби мовця ідентифікувати, деталізувати, вказати на певні частковості, конкретизувати, виділити щось у змісті висловлення» [8, с. 11–12].

І. Р. Вихованець визначає пояснення як тип семантико-синтаксичних відношень між членами речення або реченнями, який полягає в повторному називанні, але іншими лексико-граматичними засобами, того самого явища дійсності, і виділяє два різновиди цих відношень: тотожності й загального та часткового, а також такі різновиди пояснення, як конкретизація, доповнення, тлумачення, висвітлення явища з іншого боку тощо, які залежать від функції повторної назви [14, с. 535].

Є й інша диференціація пояснення, за якої виділяють чотири типи цього синтаксичного зв'язку: 1) власне пояснення, 2) уточнення, 3) включення, 4) конкретизація – з такою відповідно їхньою ілюстрацією:

1. *Учора, 20 вересня 2000 року, ішов дощ. На Землі, тобто третій планеті Сонячної системи, є життя.*

2. *У кімнаті, біля вікна, стояв стіл. Один з його братів, найімовірніше, старший, був студентом.*

3. *Вищі навчальні заклади нашого міста, зокрема й університет,*

готують учителів. Багато газет, зокрема й «Наше місто», у кіосках не затримуються.

4. Я їхав у одному вагоні зі студентами нашого факультету: Коваленком, Петровим, Василем Сорокою. Вона купила дуже корисну книгу, а саме «Домашній лікар» [6, с. 55–56].

Провести чітку межу між деякими з названих типів буває нерідко досить важко. Принципово тут інше, бо є змога не лише зв'язати між собою компоненти різних синтагм, а й співвіднести конструкцію з пояснювальними відношеннями з різними ситуаціями дійсності, тобто вкласти в них різний зміст, як, наприклад, у таких двох реченнях з ідентичним їхнім лексичним наповненням:

1. Біля продуктового магазину на проспекті Металургів прорвало водогін й утворилася калюжа.

2. Біля продуктового магазину, на проспекті Металургів, прорвало водогін й утворилася калюжа.

У першому із цих речень ідеться про те, що калюжа утворилася біля продуктового магазину, який розташований на проспекті Металургів, і це стандартна синтаксична ситуація: *на проспекті* є означенням до слова *магазину* як члена речення. У другому реченні місце прориву труби уточнюється, і за допомогою пояснювального зв'язку актуалізують уже інший компонент висловлення, *проспект Металургів*, на якому утворилася калюжа. Це вже щось інше навіть на рівні членів речення.

Принципова, отже, сама наявність у заданому мовленнєвому ланцюзі деяких пояснювальних відношень, які не відповідають через певні причини параметрам певного системного синтаксичного зв'язку, зокрема, і зв'язку між членами речення. Пояснювальний зв'язок з опертям на висловлені думки можна визначити так:

Пояснення – це такий тип синтаксичного зв'язку, за якого певний компонент мовленнєвого ланцюга, будучи повторним номінантом іншого його компонента, вступає в семантико-граматичні відношення як з пояснюваним ним компонентом, так і з тим, з яким цей пояснюваний компонент так само вступає в певні семантико-граматичні відношення.

Пояснювальний зв'язок здебільшого аналізують у системі другорядних членів речення, а самі пояснювальні компоненти мовленнєвого ланцюга відокремлюються. У цьому разі, як у двох останніх прикладах, пояснювальні відношення можуть виходити за межі системних ще й за такими параметрами, як небінарність конструкцій та функційна детермінованість синтаксичної одиниці, системно зв'язаної з якоюсь іншою, але також синтаксичною одиницею в межах однієї конструкції.

Не детермінований характер синтаксичної залежності й у разі безсполучникового зв'язку. Особливий статус цього зв'язку як зв'язку переважно між частинами безсполучникового складного речення, за

якого відповідні предикативні основи не протиставляють за гіпотаксисом / паратаксисом, дискусій в україністиці практично не викликає, хоч самі безсполучникові складні речення тлумачать і кваліфікують по-різному, аж до виведення їх за межі власне речення, як це, зокрема, роблять І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк і М. Ф. Кобилянська, використовуючи для номінації цих синтаксичних одиниць термін **комунікат** [11, с. 635–657], своєрідний синонім загальнішого терміна **складна безсполучникова конструкція**, який увів С. І. Дорошенко [4]. Що ж стосується власне безсполучникового зв'язку, зокрема, і як одного зі способів поєднання частин складного речення, а в трактуванні авторів «Русской грамматики», як безсполучникового поєднання речень [10, с. 634], то тут усе ж вбачаємо одну проблему.

У деяких наукових і навчальних виданнях із сучасної української мови в системі безсполучникових складних речень протиставлені конструкції, які можна співвіднести з еліптованими побудовами на основі або сурядного, або підрядного зв'язку. Це речення із двобічними й однобічними відношеннями [11, с. 634], з однотипними та різнотипними частинами [13, с. 390], однорідними й неоднорідними частинами [17, с. 346] тощо. І ось деякі з ілюстрацій двобічності, однотипності, однорідності: *Свистів вітер у вухах, стугоніли по курній дорозі колеса, кібці тискливі літали над головою, викрикуючи тривожно і тоскно, ніби накликали біду* [11, с. 636]. *Ніжно дзвеніла над ним хвоя смерек, змішавшись з шумом ріки, сонце наляло золотом глибоку долину, зазеленіли трави, десь курився синій димок од ватри, із-за Ієрця оксамитовим гулом котився грім* [13, с. 391]. *Весело бриніли набубнявілими гілками осоки, задумливо погойдувала обважнілими косами береза* [17, с. 347].

Якщо ж виходити із прийнятої багатьма українськими синтаксистами тези про те, що безсполучникове речення – це не еліптована конструкція, не складне речення з опущеною скріпою, а речення з особливим зв'язком між його частинами, то кваліфікувати синтаксичні відношення між частинами наведених трьох складних речень як безсполучниковий зв'язок, на нашу думку, безпідставно. У цих реченнях між їхніми частинами ті самі семантико-граматичні відношення, що й між однорідними членами речення в конструкціях на зразок *На столі лежали книжки, газети, журнали; Увечері ми слухали музику, пили каву, їли морозиво; Мені потрібні червона, синя й жовта фарби*. Відношення ці системні і являють собою не щось інше, як відкритий сурядний зв'язок. Отже, і наведені складні речення логічніше було б кваліфікувати не як безсполучникові, а як складносурядні відкритої структури, оскільки за системних синтаксичних відношень відкритим чи закритим може бути лише сурядний зв'язок, а наявність сполучника за відкритого сурядного зв'язку факультативна. Але якщо канонізована дефініція безсполучникового складного речення як такого складного речення, у якому предикативні частини поєднані без сполучників і сполучних слів [14, с. 45], дає формальні підстави

виокремлювати безсполучникові складні речення з однотипними або однорідними частинами, то безсполучниковий зв'язок – це не лише й навіть не стільки відсутність сполучника. Це особливий тип синтаксичних відношень, відношень позасистемних, які реалізуються між частинами особливого типу складних речень, і визначити ці відношення, услід за І. Р. Вихованцем [1], ми можемо так: безсполучниковий зв'язок – це особливий тип семантико-граматичних відношень між частинами складного речення, який реалізується без лексичної скріпи й усуває протиставлення цих частин за сурядністю / підрядністю.

Інша річ, що якісь із безсполучникових складних речень або їхніх аналогів можуть охоплювати частини, які перебувають між собою в сурядних відношеннях (*Продзвенів дзвінок, студенти вийшли з аудиторії, черговий зачинив вікна*), а якісь утворюються з такої послідовності предикативних основ, між якими реалізований саме безсполучниковий зв'язок, не співвідносний із сурядністю (а також з підрядністю), як, наприклад, у реченнях на зразок *Був у мого сусіди один недолік: він постійно перебував співрозмовника; Постріл – куля в мішені; Одержавши золоту медаль – уступивши до університету без іспитів* тощо.

Безсполучниковий зв'язок у різних типах синтаксичних конструкціях може, природно, поєднуватися зі сполучниковим зв'язком, який супроводжує як гіпотаксис, так і паратаксис: *Був у мого сусіди один недолік: він постійно перебував співрозмовника, коли той щось заперечував. Постріл – куля в мішені, і всі задоволені.* Але сам по собі, не будучи детермінованим за характером залежності, залишається позасистемним.

Отже, у сукупності позасистемних синтаксичних зв'язків особне місце має пояснення з його подвійною синтаксичною орієнтацією як на пояснюване слово, так і на синтаксичну домінуючу останнього, а також безсполучниковий зв'язок, за якого, як і в приєднанні, не протиставлені підрядність і сурядність.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Грищенко А. П. Внутрішня синтаксична організація простого речення / А. П. Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки). – К. : Наук. думка, 1975. – С. 14–20.
3. Гуйванюк Н. В. Складні ускладнені речення: Теоретично-практичний блок / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кульбабська. – Чернівці : Рута, 2003. – 145 с.
4. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. – Х. : Вища шк., 1980. – 152 с.
5. Ломов А. М. Словарь-справочник по синтаксису современного русского языка / А. М. Ломов. – М. : Восток-Запад, 2007. – 416 с.
6. Меншиков І. І. Синтаксичні зв'язки слів у сучасній українській літературній мові / І. І. Меншиков, І. С. Попова. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2001. – 90 с.
7. Олесь Олександр. Чари ночі. Лірика / Олександр Олесь. – К.: Вид-во «Радянський письменник», 1989. – 224 с.

8. Плющ М. Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти): навчальний посібник / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 92 с.
9. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель): [монографія] / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
10. Русская грамматика : у 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 710 с.
11. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. В. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
12. Стариченок В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 811 с.
13. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 2006. – 432 с.
14. Українська мова. Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. – К. : Укр. енцикл., 2007. – 856 с.
15. Уханов Г. П. Пояснительная связь в ее отношении к сочинению и подчинению / Г. П. Уханов // Исследования по славянской филологии. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1974. – С. 334–346.
16. Чеснокова Л. Д. Конструкции с предикативным определителем / Л. Д. Чеснокова // Рус. яз. в шк. – 1972. – № 1. – С. 80–82.
17. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

УДК 811. 161. 2 : 81'373

А. М. Поповський

ВІД ХОЛУЯ ДО ХОЛУЙСТВА

Поповський А. М. Від холюя до холуйства.

У статті досліджується етимологія, лексико-семантичні функції та словотвірні можливості слова «*холуй*» у текстах художнього, публіцистичного, наукового, офіційно-ділового стилів.

Ключові слова: етимологія, синоніми, семантика, словотвір, номінація, антропоніми, експресія, метонімія, епітет, метафора.

Popowskij A. M. Ot toady k toadyism.

В статье исследуется этимология, лексико-семантические функции и словообразовательные возможности слова «*холуй*» в текстах художественного, публицистического, официально-делового стилей.

Ключевые слова: этимология, синонимы, семантика, словообразование, номинация, антропонимы, экспрессия, метонимия, эпитет, метафора.

Popowskij A. V. From toady to toadyism.

The etymology, lexical and semantic functions, word-formation opportunities of a word «*toady*» in texts of art, social and political essays, official – business styles are investigated in this article.

Key words: etymology, synonyms, semantics, word-formation, a nomination, anthronyms, expression, metonymy, epithet, metaphor.

Останнім часом як у живому народному мовленні, так і в засобах масової інформації та художній літературі активізувалося слово *холуй* і похідні від нього. Воно досить яскраво віддзеркалює соціальні взаємостосунки в сучасному українському суспільстві, його мораль і духовні якості. Саме це й зумовило вибір теми для наукового дослідження, метою якого є прослідкувати, який же шлях у лексико-семантичному плані пройшло це слово, набуваючи нових функціональних властивостей. А тому й постає нагальна потреба з'ясувати етимологію, внутрішньослівні відношення в семантичній структурі слова та його словотвірні й стилістичні функції.

Слово як одиниця мовознавчих студій привертала увагу науковців і раніше. Г. Півторак досліджував історію слів «хор», «хорей», «хореографія» [29]; В. Винник – слово «міра» [7], В. Іваненко – лексему «кобзар» [15]; О. Нечитайло розглядав історію слова «липень» [23]; А. Содомора – слова «світлина», «Різдво» [46] та ін.

Огляд джерельної бази щодо фіксації слова *холуй* дає підстави стверджувати, що воно почало входити до реєстру українських словників лише в 2-ій половині ХХ ст.

Мова є складною системою кодів, яка сформувалася в суспільній історії. Слово як елемент мови є передусім носієм певного значення. Воно буває як простим, так і в різній мірі широким та складним. Тому треба розрізняти різного обсягу та складу значеннєві одиниці, більші або менші та різні за своєю якісною ознакою. Лексичне значення виявляє своє існування у вигляді таких різноманітних одиниць, які співвідносяться між собою по-різному та всі разом творять семантичну структуру слова.

Поряд із поняттям «значення» застосовується поняття «смысл», яке відіграє важливу роль для аналізу проблеми мови й свідомості. Для класичної лінгвістики «значення» і «смысл» були майже синонімами і, як правило, застосовувалися однозначно. Під «значенням» розуміється система зв'язків, що об'єктивно сформувалася в процесі історії. Засвоюючи значення слова, ми засвоюємо загальнолюдський досвід, відображаючи об'єктивний світ. Під «смыслом» розуміється індивідуальне значення слова, воно складається з тих зв'язків, які мають відношення до певного моменту, певної ситуації.

Тому аналіз слова потребує глибокого осмислення з погляду інтралінгвістичних та екстралінгвістичних факторів. У них криється семантична витонченість, гнучкість та специфічність, яка повинна бути розрізнена, належно зважена й оцінена. Окремо слід підкреслити функціональні властивості слова.

Лексичне значення слова *холуй* зафіксовано в 11-томному Словнику української мови [44], Новому тлумачному словнику української мови [24], а також у словниках В. Даля [10], М. Фасмера [62], П. Черних [64] у прямому значенні як «слуга», «лакей».

Слово *холуй* є багатозначним, крім прямого, первинного значення

має вторинне, переносне, яке виникло шляхом метафоризації під час розвитку семантичної структури слова. Так, Новий тлумачний словник української мови подає переносне значення, яке, як зазначається, є розмовним варіантом і перефразовується як «той, хто запопадливо прислужується кому-небудь, плазує перед кимось» [24 с. 753]. П. Черних подає переносне значення із відтінком презирливості як «раболепствующий, лакействующий приспешник» [64, с. 349]; у В. Даля має лайливу семантику як «подлый родом и приемами», «невежа, грубий неучь, хамь» [10, с. 541]. Тому закономірним є питання про те, чому слово набуло вторинної, негативної семантики. Для цього звернімося до етимології слова.

За історико-етимологічним словником П. Черних [64, с. 349] слово *холуї* походить зі спільнослов'янського кореня **chol*. Звідси має спільнокореневі слова «холоп», «холостий», як відзначає О. Соболевський [62, с. 259], М. Фасмер [62, с. 259], Г. Льїнський [62, с. 259]. Цієї ж думки дотримується В. Даль [10, с. 560] і додає ще такі спільнокореневі слова як «хламь», «хлудь». М. Фасмер [62, с. 259] поряд з цими називає ще й слово «пахолок». В абляуті корінь **chol* виглядає як **chal*, через те додаються ще й інші слова спільного кореня: «нахаль», «подхалимь». Усі спільнокореневі слова не є абсолютними синонімами досліджуваного слова, попри те цікаво розглянути їх значення, адже може виявитись, що семантика цих слів перехрещується або ж є схожість у відтінках значень.

Холостий – 1) який не перебуває в шлюбі (про чоловіка, хлопця); неодружений, нежонатий; 2) не здатний вражати ціль (про патрон, заряд, стрільбу). Патрон без кулі, снаряда, дробу; 3) який не приводить у рух інші механізми, машини і т. ін., діє без навантаження, не виконує корисної роботи; здійснюваний транспортом без вантажу. *Холостий рейс*; 4) не запліднений чи без приплоду (про самиць тварин); 5) те саме, що кастрований. *Холостий бик* [6, с. 1570].

Холоп – 1) у давній Русі – підневільна особа, близька за суспільним становищем до раба; згодом – двірський слуга, кріпак; людина, яка принижено підкоряється цареві, панові; раб; 2) той, хто схиляється, плазує перед ким-, чим-небудь [6, с. 1569]. Холуї, раб, мужик, а також у деяких слов'янських мовах «хлопець»; людина простого походження [56, с. 188].

Хламь – холмь; насип, сміття, бруд [62 с. 241].

Хлудь – жердь, дрюк [10, с. 551]; в українській мові має форму «хлудина» – хворостина [3, с. 376]; лозина, різка [6, с. 1565].

Нахаль – у сучасній українській мові має форму нахаба – 1) людина, яка діє зухвало, безцеремонно, порушуючи моральні норми, і не зважає на ставлення до цього інших; 2) нещастя, біда, напасть [6, с. 743].

Подхалимь – від **xoliti* (*холить*), спершу «избалованный человек»; сюди ж зараховують болгарське *нахагл*, *охаглен*; тлумачиться як «распущенный» [62, с. 301].

Спільним для цих слів є негативна семантика, крім *хлудини*, яка з часом набула перенесення. Тепер з'ясуємо: чи сам цей корінь відбиває в собі історично негативний відтінок презирливості, лайливості, зневажливого ставлення до означуваного ним у складі слова?

Спробуємо проаналізувати ще й на прикладі інших мов зі схожим коренем. Так, П. Черних [64, с. 349] зазначає, що слово *холуй* відображене лише в українській, російській та білоруській (як «халуй») мовах, в інших слов'янських мовах у такій формі відсутнє, хоч у польській мові є слово *pachotek* з ідентичним значенням «слуга».

Походження слова *холуй* пов'язують з фінським *kolu* «рыболовний закол из свай и прутьев, куча камней, камень торчащий из-под воды». Причому М. Фасмер зазначає, що значення «камень под водой», скоріше пов'язано зі значенням *холуй* – «слуга, прислужник» [62, с. 259]. І дійсно, в народі навіть існує розуміння про небезпечну, нечесну, мало моральну людину, що порівнювалася з річкою, де багато підводного каміння, об яке могли розбиватися судна; така людина може виявити свою суть несподівано та в найбільш скрутний момент. Відповідне сприйняття реалій могло в якийсь період впливати на семантику досліджуваного слова й закріпитися в переносному значенні.

Також виводять із фінського та естонського *kalu* «хлам» [62, с. 259], що підтверджує спільність коренів цих одиниць. Слово зі значенням «хам» з російської запозичене мовою комі – *keluı*. Не обходять і фінського та естонського слова: *kõlu* «шелуха, мякина, легкое, пустое зерно» [62, с. 259; 10, с. 541]. Це значення також виявляється цікавим у семантичній структурі ряду слів (пор.: *відділяти зерно від полови*, тобто суттєве, значне від вторинного, неістинного; говорячи про пусту, бездуховну, байдужу людину, проводять паралель з пустим зерном).

Покажемо для семантичних відношень у структурі значення слова є зв'язок його з сербохорватським *халуга* – бур'ян та давньоіндійським *sikhallas* – болото [62, с. 259], що набувають негативної семантики. Аналогічно функціонує і слово *холуй*, яке має значення «сор, нанос от разлива на лугах, гряда наносного леса, брёвен» [62, с. 259]. За твердженням М. Фасмера, О.Брюкнер пропонує наймовірне зближення слова *холуй* зі старослов'янським *халуга* – огорожа, а в словенській мові *haloga* – хворост. Хоч таке зближення можливе, пригадаймо спільнокореневе слово «хлуд», яке й тлумачиться М. Фасмером, як «забор частокол» [62, с. 246], тобто огорожа, а в українській мові слово *хлуд* має значення, як і в словенській, – хворост. Отже, слово досить давнє за походженням і стосується, імовірно, доби спільнослов'янської мови, яка з часом розпалася на діалекти, де спільний корінь (-*хол-*) дав різні рефлекси.

У роботі «История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя» [56, с. 187–189] О. Трубачов,

покликаючись на дослідження В. Конечного, констатував відсутність задовільної його етимології, а К. Мошинський лише намагався пояснити *xol- у словах *холуй*, **xolkь*, **xolpь*, **xolstь* запозиченням із тюркських чи іранських мов. Польське слово *pacholek* пояснює інакше: з суфіксом -oї від *pacnas* – «будь-що робити». Сам же автор усупереч усім теоріям про спільнокореневе походження слова відзначає, що *холуй* нічого спільного зі слов'янськими *xol-, *xolpь не має, адже пов'язане воно з *алуї* «служба», запозиченим із тюркських мов. Співвідношення ж початків слів таке ж саме, як і у варіантах іншого тюркського запозичення: *оврашка*, українське *ховрах*. Значення слова «алуї» знаходимо в М. Фасмера: *алуї* – «услуга, одолжение», звідси *алуїно* «учтиво» та *алуїть* «помогать» [62, с. 73].

Семантична структура слова досить розмаїта, у ній містяться численні, тісно пов'язані та взаємозумовлені елементи, які своїм корінням сягають давнини, і зараз навіть важко дати їм об'єктивну характеристику й визначити істинні етимологічні зв'язки компонентів цієї структури. Правильно буде взяти до уваги всі теорії походження слова *холуй*.

Зауважимо, що вторинна семантика слова *холуй* сформувалася під впливом внутрішньослівних відношень у семантичній структурі слова. На сучасний переносний зміст, який засвідчено словниками, вплинули всі елементи цієї структури, які фактично в основі своїй тісно пов'язані значеннями, навіть скоріше відтінками значень, що і втворили оцінно знижене функціонування слова *холуй* в українській мові.

Варто враховувати, що на певному соціально-економічному етапі життя нашої країни такий стан людей (прислужники, лакеї, дворецькі) перестав існувати, тобто зараз використовують найманих людей, але йдеться передусім не про службу, а про послуги, які надаються особою, працівник не є рабом хазяїна. Через те можемо говорити, що у прямому значенні слово відійшло до застарілої лексики. Активним тепер виступає переносне, яке стало основним і виникло значно пізніше, десь після 1917 року. Так, Д. Кобяков у книзі «Приключения слов» [68] зазначає: до самої революції пани в ресторанах підзивали лакеїв криком: «*Ей, холуй!*». Домінантою в конотації сучасного значення слова виступає рівень свідомості, тобто з поняття на позначення особи за певним соціальним станом слово перейшло в розряд понять, які відображають цілий комплекс індивідуальних моральних, духовних, ціннісних засад і переконань людини будь-якого соціального прошарку.

Перша фіксація цього слова засвідчена у словнику І. Срезневського в контексті Іоана Златоуста за списком XV століття: *Ни горы, ни хольма виидети, ни холуя, ни етеры землю* [47, с. 1386], де *холуй* – «наносъ отъ разлива воды, коимъ заволакиваются луга».

П. Черних зазначає, що у словниках російської мови слово *холуй* фіксується з 1847 року, але як прізвисько, засвідчене М. Тупіковим:

«Федко Холуй, крест'янин», датується 1500 р. [64, с. 349]. Що ж стосується українських джерел того ж часу (тобто 19 ст.), то у словниках П. Білецького-Носенка [3], Б. Грінченка [38], Ф. Піскунова [28; 35], В. Дубровського [12], Є. Желеховського [13] це слово відсутнє. Також немає його у словниках класиків української мови ХІХ ст. – Г. Квітки-Основ'яненка [40] і Т. Шевченка [41]. Це дає підставу припускати, що слово активніше існувало в російській мові та було згодом запозичене українською.

У процесі формування української літературної мови значно розширився його синонімічний ряд, про що свідчить реєстр Словника синонімів української мови, як-от: **прислужник** – той, хто прислужується комусь, виконує дрібні, часто ганебні доручення [42, с. 432]; **слуга** – людина для особистих послуг у домі; озброєні люди, що перебувають на службі в кого-небудь; лакей у ресторані, готелі і т. ін.; людина, яка завжди готова виконувати чиєсь бажання, волю і т. ін.; людина, яка служить кому-, чому-небудь, захищає чиєсь інтереси; людина, яка працює в ім'я кого-, чого-небудь, віддана комусь, чомусь [6, с. 1345]; **попільник** – товариш, співучасник у якій-небудь почесній справі, сподвижник; той, хто допомагає в якій-небудь роботі; помічник, підручний; той, хто поділяє напрямок чийх-небудь думок, дій; прибічник, одностудець; співучасник яких-небудь ганебних або ворожих дій, учинків; спільник; той, хто прислужує кому-небудь, готовий допомагати в будь-яких діях [6, с. 1058]; **попихач** – той, хто служить де-небудь, у кого-небудь як виконавець дрібних доручень; слуга, служник; той, яким кожен розпоряджається, виявляючи свою зверхність; той, хто добровільно прислуговує кому-небудь [6, с. 1056]; **побігач** – особа, що виконує незначні доручення, робить дрібні послуги кому-небудь, бігаючи, ходячи кудись [6, с. 989]; **поштурховисько** – те саме, що попихач [6, с. 1099]; **лакей** – слуга у панів або при ресторані, готелі (у поміщицькому та буржуазному побуті); людина, яка підлабузнюється, вислужується перед ким-небудь; підлабузник [6, с. 604]; **льокай** – зневажливе до лакей [42, с. 432]; **лакуза** – зневажливе до лакей [6, с. 604]; **раб** – у рабовласницькому суспільстві – людина, яка була позбавлена будь-яких прав і засобів виробництва й перебувала в повній власності рабовласника; селянин-кріпак або слуга кріпосника; людина, яка потрапила в економічну, політичну залежність від кого-небудь, втратила свої права, свободу дій; той, хто сліпо виконує волю вищестоящої особи, осіб, плазує перед ними; Той, хто повністю підпорядковує чому-небудь свою волю, учинки і т. ін. [6, с. 1194]; **нес** – про погану, негідну людину, яка своїми вчинками, діями викликає обурення й загальний осуд; про чийхось посіпак; Уживається як лайливе слово [6, с. 940].

Мова змінюється постійно протягом свого існування, але є періоди найбільшої активності певних лексичних одиниць. Як пояснює Н. Стратулат [50, с. 69], таким періодом розвитку сучасної української мови є кінець ХХ – початок ХХІ ст., що пов'язано з набуттям Україною незалежності,

демократизація суспільства, нові економічні та політичні відносини спричинили нову вербальну інтерпретацію «картини світу» в українській мові.

Беручи до уваги визначення терміна «неологізм» [51, с. 243] (неологізми бувають *лексичні*, тобто такі, у яких на тому чи тому етапі розвитку мови новим є і зміст, і звукова оболонка слова; і *семантичні*, у яких стара звукова оболонка слова наповнюється новим змістом), зауважимо, що слово *холуй* у сучасному його значенні є семантичним неологізмом, бо одним із шляхів появи і творення семантичних неологізмів літературної мови є долучення до активної лексики застарілих слів.

Так трапилося з досліджуваним словом, яке у прямому значенні – «лакєй», «слуга» можна віднести до архаїзмів. Натомість відбулася актуалізація застарілої лексики, повернення з периферії до активного вжитку слова, що колись існувало в мові, але з часом відійшло в пасив. Така актуалізована лексема зазнає семантичного переосмислення, значеннєвих модифікацій та перетворень.

Слово, ужите в новому значенні, набуває нової функції, наповнюється новим психологічним змістом, що нерідко супроводжується емоційно-експресивною конотацією. Основою семантичних модифікацій метафоричного характеру є головні мотивуючі ознаки переносного значення – образність, оцінність та емоційно-експресивний компонент. Як зазначає Н. Стратулат, під час переструктуризації семантичної єдності слова у структурі нового лексико-семантичного варіанта обов'язково відбувається зміна архісеми, що є характерним для метафоричних номінацій, а саме: «зміна архісеми та актуалізація асоціативної семи» [50, с. 72]. За такою ж моделлю відбулася зміна семантичної структури слова *холуй*, яке має багато периферійних сем (інтралінгвістичний фактор), що на асоціативному рівні вплинули на витворення переносного значення слова, яке згодом актуалізувалося й перемістилося з периферії до ядра семантичної структури. Мовні ж ситуації, у яких розвивалося значення, мотивували емоційно-експресивне забарвлення цього знака (екстралінгвістичний фактор).

Але в семантиці слова *холуй*, крім зафіксованого словниками одного переносного значення, яке трактується як «той, хто запопадливо прислужується кому-небудь, плазує перед кимсь» [24, с. 753], маємо на сучасному етапі подальше розширення як результат активного функціонування слова. Порівняймо уривок із твору В. Сосюри «Мазепа»: *Не тільки подавать штиблети, А подавать іще й серця Возити дам вночі і днем На рандеву із королем, Забувши сон, любов, утому, І, як могила, быть при тому, Ходить навипиньках день за днем, Коротше – бути холуєм* [34, с. 93] і Д. Донцова «Незримі скрижалі Кобзаря»: *Цю духовну настанову демо-соціалістичної і радикальної «еліти», в 1918 р. М. Грушевський характеризував як «духове холопство, холуйство раба, якого так довго били по лиці, що не тільки забили в нім всяку людську гідність, але зробили*

*прихильником неволі і холопства, його апологетом і панегіристом» – таким, яким став три роки потім сам автор цієї характеристики [72], а також щоденникові записи О. Гончара: На честь 50-річчя (Жовтневої революції – В. Гончар) прийом у павільйоні виставки. **Холуйські промови** «за український народ», але підкреслено не по-українськи ... Помічники люблять, коли шукають їхньої ласки, вдаються до них за протекцією. **Холуйська психологія** вмiє цінити щось таке в інших. Днями, кажуть, і наш оклиглий А. М., зачарувавши котрогось із помічників, виступив у звичайній ролі лакузника і дрібного інтригана [9, с. 2]. А міністр культури судиться з Ліною Костенко. За те, що дала ляпаса одному з його **холуйів**. Жаль, що не міністру [48]. Якщо в першому прикладі маємо переносне значення, зафіксоване словниками, то в інших наявне дещо відмінне, більш широке значення. Тут **духовне холуйство** засвідчує таку семантику, де на передньому плані внутрішній мотиваційний аспект психології людини.*

Іноді **холуйство** як риса, якість людини постає ніби антиподом думки, здорового глузду: *Все продиктовано і все перефарбовано і удостоєно належної ціни за сумніви, за мислі закатовано! І за **холуйство** – вбрано в ордені [66, с. 66], або набуває значення оцінно-зниженої лексеми у зв'язку зі свідомістю: Активно використовуються наші вітчизняні запродавці й **холуйські** посіпаки на киталт вітренків, корчинських, симоненків, богатырьових та різної політичної шпани зі **спотвореною свідомістю** та недорозвиненим почуттям національної гідності [28, с. 8].*

Психологію переродження особистості в історичних умовах колоніальної залежності України від інших держав досить аргументовано розкриває М. Невидайло: *В яничарських генах ходом еволюції вкарбований страх бути схожим на волелюбного козака-лицаря, а тому він вилузується зі шкури, хоч і коштом зради братам, батькові, матері, своєму народові, Україні, аби запобігти ласки поневолювача, якого він чомусь шанує, як старшого брата. Від поспіху він аж хекає: якомога швидше позбутися роду-племіні (начхати йому на них!), щонайперше – рідної мови. Він не терпить, щоби ним керували одноплемінники – обожнює чужих. Він боїться й сам правити, обов'язково запрошує варягів... Але якщо вони накажуть – розіб'ється в друзки – виконає, ще й обов'язково перевиконає. Ось про це «перевиконає» і піде мова. Бо всі ми, українці, були в чужинських ярмах. Кожен змушений був чи тягти лямку, чи **холуйствувати**, чи загинути. Та яничари в катівських вигадках перевершують навіть самих іноземних повелителів, що відзначаються неймовірною підступністю [22].*

Проте здебільшого ця мовна одиниця конденсує особливу стилістичну наснаженість, найбільшу міру вияву негативної експресії в оцінці сучасної адміністративної системи державного управління: **Холуй** – це «патріот» лише своєї власної хати, яка завжди була, є і буде «з краю». І саме тому цей **холуй**, допавшись до влади, обов'язково створить не

національну і не народну державу, а лише облудний муляж, видимість якої-такої «держави», за якою приховано... систему тотального **холуяжу**. Систему, де **холуї** нижчого рангу служать **холуям** вищих «розрядів», забезпечуючи їхнє розкішне життя своїми послугами і «дарами», а оті «вищі» сановники **холуяжу** дозволяють нижчим шакалам безкарно грабувати нас з вами, тобто народ, здобуваючи оті самі «дари» [73]; Щербицький Володимир Васильович – радянський партійний і державний діяч – **«верховний холуй»** (30.04.1989), «найжорстокіший кат української культури. Найзапопадливіший русифікатор, нищитель нашої мови, розмахом злодіянь перевершив і Менишкова, і Кагановича. Менишков по коліна бродив в українській крові, влаштувавши різанину в Батурині, а цей усю Україну душив напівпотаєм, з блудливою усмішечкою всевладного садиста» (21.09.1980) (21.09.1980) [49]; До речі, під час церемонії нагородження Ківалов, захлинаючись від щастя – адже **«Сам»** (президент РФ Володимир Путін – А. П.) відзначив його **за холуйство**, – пообіцяв, що в Україні буде впроваджено російську мову як другу державну [26]; І немає гіршої отрути для серця і розуму, аніж отрута **холуйського «життєвого принципу»**: **«Аби мені добре було, а все інше – гори синім вогнем!»** [73]; Бувають такі випадки в історії. **Холуйство** проявляється насамперед в неповазі до всього свого національного. Всіляко самоствердитися презирством до національного коріння [74]. Наведені приклади засвідчують, що нерідко лексема **холуй** у своїй семантиці має компонент, пов'язаний із негативною характеристикою національної самосвідомості людини або ж її відсутності.

Цікаве тлумачення слова **холуй** знаходимо в сатирі І. Сенченка «Із записок Холуя». По-перше, автор використовує слово у функції номінації головного героя – Холуй; по-друге, письменник вкладає у слово **холуй** своє значення, розкриттю якого й підпорядковані всі художні засоби твору. І. Сенченко нагороджує свого героя епітетами: **Читачу мій – я ретельний, я прекрасний холуй; І вам скажуть: це прекрасний холуй і черкнуть носком по вашому носі** [31, с. 530]; – **Дивіться – це іде великий Холуй** [31 с. 531]. У творі наводяться власні вислови Холуя, у яких розкриваються його принципи: **Ще раз говорю вам: будьте гнучкими, як вузь, і слизькими, як в'юн** [31, с. 530]; **Мовчіть. Будьте як риба. І ви преуснієте...** [31, с. 530, 531]; **Дивіться у рот Пієві** [31, с. 536]; **Брехня, що лежачого не б'ють. Бийте, душить** [31, с. 534]; **Не бійтесь плювків. Сміло підставляйте очі під них; Кожна зайва думка – етап до життєвих незгод** [31, с. 535]. Як висновок автор вкладає в уста героя фразу: **Холуйзм – це система, така ж прекрасна, як всі інші системи, але незмірно глибша за них** [31, с. 530].

Мовці часто означають словом набагато глибший контекст, який може бути пов'язаний не лише з прислужництвом, як характеристикою однієї негативної сторони особистості. Тут у семантиці слова маємо справу з цілим комплексом моральних засад: в одному разі лексема **холуй**

використовується для засвідчення низького рівня культури, в іншому – відсутності духовності. У наш же час активізується потенціал цієї лексеми, у якому значення розкривається через призму національної самосвідомості.

В історії розвитку досліджуване слово виробило свою словотвірну систему. Від твірної основи *холуй* маємо такі моделі, які є дериваційними новотворами:

Холуйка – жіночий рід до холуй, відносять до застарілої лексики, має зневажливу семантику; утворено суфіксальним способом (-к-): – *Але ви не зробіте з мене своєї холуйки. На які б тортури ви мене не віддали, я нічого не зроблю з вашого наказу* [44, с. 123].

Холуйство – розмовний варіант, поведінка, учинки холуя; утворено суфіксальним способом (-ств-): *Серед майстерно змальованих портретів «супутників» і підручних Пузиря [в комедії І. Карпенка-Карого «Хазяїн»] – майбутній великий хазяїн, права рука Феногена, в якому поєдналося холуйство з грабіжництвом, лицемірство з блюзнірством* [44, с. 123].

Холуйський – прикметник до холуй, ознака щодо слова холуй; те що властиве холуєві; утворено суфіксальним способом (-ськ-): *Бережіть їх душі – від тронів, сатрапів, Від куль та від змов, Від холуйського духу та чванної зверхності!* [44, с. 123].

Охолуйтися – набути властивостей холуя; утворено префіксально-суфіксально-постфіксальним способом (о – і – ся): *Я знаю: світ ще не весь охолуйвся і багато там є непотрібного* [5, с. 53].

Холуїзм – іменник від холуй, те що стосується холуя, його дій, вчинків, певна система моральних засад холуя; суфіксальний спосіб (-їзм): *Холуїзм московського толку особливо зміцнів і поширився у часи другої половини і кінця 18 століття... Катерину Другу і князя Потьомкіна можна називати «похресниками» українського холуїства московського толку... Чому саме тепер в Україні з'явилися численні пам'ятники Катерині, бо українсько-московський холуїзм згуртувався і підняв голову* [24].

Такі деривати використовуються в художній літературі, публіцистиці, науковій та офіційно-діловій літературі, сприяючи образності, переконанню та оцінюванню.

Лексема *холуй* у художньому стилі функціонує в ліричних, епічних та ліро-епічних жанрах, у жанрі сатири і реалізується в таких тропях, як-от: у метафоричному перенесенні в поезії В. Симоненка в конструкції сполучення прикметника з іменником: *До того ж і стерня ніколи ніг не коле Тим, хто взува холуйські постолі* [33, с. 147], дієслова з іменником: *Одійде в морок підле і лукаве, Холуйство у минувшину спливе, І той ніколи не доскочить слави, Хто задля неї на землі живе* [32, с.122].

У І. Драча у вірші «Василеві Симоненкові» натрапляємо на таку метафору: *Син мужицький. Золоте коріння. Одчайдушина блискавка брови, Спалах – і холуйське павутиння Запалив пожаром голови* [11, с. 182].

У субстантивній метафоричній конструкції в поемі В. Сосюри «Мазепа»: *Й Мазепа – шляхтич з України – Теж уподобав короля І полюбив любов'ю сина, А не любов'ю холоуя* [34, с. 93], у поезії В. Сосюрченка «Я – син...»: *З усього рідного сміявся б, Така роль холоуя, Щоб кожний інший відцурався І став таким, як я* [76].

У поезії В. Симоненка «Крик ХХ віку» спостерігаємо метонімічне перенесення: *А люди забавляються мов діти, Катам співають гімни холоуї І генерали мріють посадити На всій планеті атомні гаї* [33, с. 127].

В історичному романі Л. Костенко «Берестечко» наявна така метонімія: *І доки править панство з холоуями, Добра не буде людям із людьми* [17, с. 67]. Письменниця використовує лексему *холоуї* в ролі означуваного слова у складі епітета: *Дворецький з нього – перша кляса. Солодкомовний, у лакействі – зух. Липучий равл в золоченій лівреї, блідий холоуї, драглистий від слизні* [17, с. 67].

У жанрі усмішок Остап Вишня використовує метонімічний вислів, який дещо лексикалізувався, тобто має вигляд і семантику сталого звороту: *Куди пани, туди й холоуї* [8, с. 39].

Крім тропіки, важливо зазначити, що, наприклад, у Л. Танюка в реченні *Не вийде, панове холоуї! Не вийде, панове підбріхувачі!* [52, с. 47] або ж у М. Стельмаха *Болячку і погибель принесуть вам, усім холоуям і запродацям* [35, с. 546] до слова *холоуї* маємо контекстуальні синоніми *підбріхувач* та *запроданець*, які розширюють його семантику. Такі синонімічні пари звичайно ж використані з певною стилістичною метою, вони увиразнюють виклад. Якщо в першому разі маємо знижене та дещо іронічне забарвлення, то другий виключає іронію і набуває зневажливого забарвлення.

У В. Сосюри знаходимо контекстуальний синонім до слова *холоуї* – *паж*: *Він подає йому вино: «Паж і холоуї... не все одно!..» – Так дума Йван під чарок дзвін* [34, с. 94].

У Великому тлумачному словнику В. Бусела *паж* має таке значення:

1) у середні віки – хлопчик, юнак дворянського роду, який перебував при знатній особі (феодалі, королі і т. ін.) й виконував певні обов'язки; про чоловіка, який віддано, прислужливо упадає коло жінки; 2) у дореволюційній Росії та західноєвропейських країнах до початку 19 ст. – нижча придворна посада, а також особа на цій посаді; 3) у царській Росії – вихованець пажеського корпусу [6, с. 875].

Ця лексична одиниця також використовується для озаглавлення. Так, у 1927 р. вийшла друком сатира І. Сенченка «Із записок *Холоуя*» [31]. У В. Симоненка є вірш під назвою «*Холусві*» [32, с. 202]. В. Киричок у фейлетоні «Ще один театр абсурду» подає такі підзаголовки: *Діяння виконавчих холоуїв, В дію вступають судові холоуї, Залізний принцип холоуїв* [16, с. 10–11]. У статтях сучасних газет: *Комплекс холоуя* [36, с. 3]; *Табачник готує холоуїський підручник з історії?* [67, с. 5]; «*Регіони*»

проти «обкурених холуїв» [28, с. 7] або: *Холуїська влада. На догоду московському агенту в рясі Кірілу Гундяєву православним українцям не дають святкувати річницю хрещення України-Руси»* [86] та ін.

У системі українських прізвищ теж маємо незначний прошарок антропонімів, утворених на кореневій основі цього слова: *Васко Холуєко* [30, с. 74], *Хведорь Холуи* [30, с. 294], *Холуїко, Холуїчак, Холуїчик, Холуїченко* [1] та семантично близьких до них – *Холоп, Холопкін, Холопов, Холопов, Холопцов, Холопченко, Холостов, Холупко* [25, с. 889] та ін.

Набули поширення такі словосполучення, як-от: *імперський холуї* [19, с. 20], *сталінський холуї* [65, с. 6], *верховний холуї* [49, с. 48–49], *русофільське холуїство* [37, с. 3], *холуїська вислужливість* [22, с. 47], *постокупаційні холуї* [26, с. 4] та ін.

У публіцистичному стилі також широко використовуються тропи. Але з огляду на основну рису цього стилю – взаємну зрівноваженість логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням – образність тут не може бути занадто яскрава, вона здебільшого оцінна.

У метафоричному перенесенні лексема *холуї* вживається з різко негативною, оцінно зниженою стилістикою: *Тож те, що зараз відбувається, було завжди, із поправкою на одну обставину: в останні 20 років це русофільське холуїство не перемагало в таких масштабах і в таких параметрах, як сьогодні* [21, с. 3]; *Папужача хвороба. Кожен папуга може вивчити кілька слів якоїсь мови. Але коли він засвоїв звуки, мелодію слова однієї мови, вже ніколи не перейде на іншу. У його папужачі мізки вривався голос дресирувальника. Його організм уже виробив своєрідний гормон пристосуванства, рабської покори хазяїну, такого собі пташиного холуїства* [21, с. 12].

У складі епітета також маємо негативну експресію: *Позиція Януковича є лакейською, холуїською, пристосованською, і вона каже, що навряд чи він буде вести самостійницьку українську політику* [78]; *Той самий Балоза, який організував прикриття цієї грандіозної афери силами своїх холуїв-генералів в центральному відомстві держбезпеки* [73]; *Наші холуїські «вожді» споконвіку переймалися не тим, як жити країні, а тим, кому вигідніше служити...* [73]; *Московські холуї віддали на відкуп Кремлю вулицю Івана Мазепи* [80]; *Голодомор заперечують лише московські холуї* [80]; *Героями для Москви можуть бути лише українські холуї* [81]; *Українські холуї московської церкви втрачають сором і розум від безкарності і патронату влади* [82]; *У холуїському екстазі наша владна «грязь Москви» нещодавно витягла з нафталіну й проект злиття зернової індустрії Росії, України та Казахстану в такий собі державний пул* [58, с. 16].

Через метонімічне перенесення використовується як стилістично знижена лексема: *Геть московську п'яту колону, їхніх яничарів і холуїв з української землі!* [14, с. 1]; *«Коли людину оточують холуї, вона не*

здатна приймати зважені рішення», – сказав Кравчук [83]; *Всі місцеві холуї з керівництва податкової служби Криму будь-якими методами намагаються вислужитися і перед місцевою макіївською групою, і перед Києвом – і наввипередки винаходять рецепти, яким чином заткнути рот незалежним засобам масової інформації* [84]; *Холуї Тимошенко поводять себе як великі пани* [85].

У публіцистичному творі Д. Донцова «Росія чи Європа та інші есеї» знаходимо приклад: *Признаючи Ленінові ці риси, яких варто набрати і нам, не роблю його апології. Бо до нього самого відніс би слова, сказані ним в 1914 році на адресу своїх противників з табору монархістів і кадетів: «Ніхто не винен тому, що він родився рабом. Але раб, якому не лише чужі стремління до власної свободи, а який виправдує і прикрашає своє рабство (напр. називає задушення... України... «обороною московської вітчизни»), такий раб викликає законне почуття обурення, погорди і омерзіння, такий раб – є «холуї і хам»* [71], де холуї і хам виступають повними синонімами виражаючи зневажливу семантику до позначуваного.

В іншому прикладі в переносному значенні поряд використовуються синоніми задля підкреслення негативного ставлення до певної ситуації: *«...Рабам і холуям не потрібна свобода слова», – сказав Данило Яневський у програмі Юрія Макарова «Культурний фронт», чим страшенно обурив деяких моїх знайомих* [86].

У науковій літературі, зокрема лінгвістичній, лексема холуї використовується без усіляких конотативних відтінків, розглядається абстраговано як мовознавче явище. Знаходимо приклади використання словоформи у науково-навчальному підстилі. У навчальному посібнику «Історія стародавнього Сходу» О. Крижанівського: *За своїм характером староегипетські повчання дуже різні. Деякі з них, наприклад, цинічно пропагують голий практицизм, безпринципність і холуйство* [18, с. 105], де слово холуйство вжите в переносному значенні з негативною семантикою, але без особливого емоційно-експресивного забарвлення, як ми це можемо спостерігати, скажімо, у художньому стилі.

Наявні й приклади використання досліджуваної лексеми в офіційно-діловому стилі, попри те, що цей стиль виключає особисте ставлення автора, а отже й оцінну лексику. На сайті редакції донецької газети «Отечество» [36] міститься такий документ:

м. Київ, вул. Банкова, 11
Президенту України п. Віктору Ющенко,
Секретаріат Президента України
п. Віктору Балозі
21.06.2008 р.

Просимо допомогти меру міста Донецька панові Олександру Лук'янченку вирішити питання переоформлення земельної ділянки на новий термін для приватного підприємства «Редакція газети «Отечество» з подальшою реконструкцією і

експлуатацією існуючого на ній кіоску «Вільне українське слово».

ПП «Редакція газети «Отечество» вже зверталась до Вас телеграмами від 25 травня 2007р. і листом від 07 червня 2007 р.

Примітка. Пане Президенте! Перебуваючи в Донецьку в доленосні для України часи, а це було кілька років тому, Ви назвали донецьку владну верхівку «**холуями**». На жаль, з того часу мало що змінилось. Більше того, на щаблях донецької владної верхівки «**хвороба холуїства**» набула такої сили, про яку в народі кажуть: «**холуї сидить на холуї і холуєм поганяє**». Прикро, але це так...

Вся ця **холуїська «рать»** своєю ненавистю до всього українського використовує всі свої можливості, в тому числі – газети, телебачення, Інтернет, Господарський суд і т.д., щоб не дати Редакції відроджувати духовність у місті Донецьку. І вона робить колосальний вплив на мера міста Донецька пана О. Лук'яненка. Тому просимо допомогти меру Донецька.

Директор ПП «Редакція газети «Отечество» Іван Гаркавенко.

У цьому документі, поряд із значною негативною експресією, яка синтезується нагнітанням емоцій, маємо своєрідну модифікацію відомого народного вислову: *Дурень на дурні сидить і дурнем поганяє* – *Холуї сидить на холуї і холуєм поганяє*.

Отже, слово *холуї* у переносному значенні зі стилістично зниженою семантикою функціонує на сучасному етапі в усіх стилях української мови. Періодична преса, Інтернет-ресурси, художня література яскраво засвідчує подальше розширення його семантики під впливом інтралінгвістичних та екстралінгвістичних факторів. Така семантика виявляється контекстуально на позначення цілого комплексу моральних, етичних, духовних, ціннісних засад і переконань людини. Останнім часом воно активізувалося як компонент негативної оцінки національної самосвідомості людини і є своєрідним барометром духовного стану різних прошарків українського етносу, здебільшого можновладного. Це вельми небезпечний діагноз хвороби сучасного суспільства, яку необхідно лікувати усіма засобами не тільки морально-виховного впливу, але й законичинства.

Література

1. Авторський архів.
2. Беринда П. Лексикон словенороський / П. Беринда. К., 1961. – 271 с.
3. Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / П. П. Білецький-Носенко [підготовка до видання В. В. Німчук]. – К. : Наук. думка, 1966. – 422 с.
4. Білодід О. І. Вчення О. Потебні про значення слова / О. І. Білодід // Мовознавство. 1967. – № 4. – С. 27–33.
5. Ващенко В. С. Українська семасіологія. Типологія лексичних значень / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1981. – 68 с.
6. Великий глумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
7. Винник В. О. Слово міра, його похідні та іншомовні відповідники на ґрунті української мови / В. О. Винник // Дослідження з лексикології та лексикографії. – К., 1965. – С. 186–189.
8. Вишня Остап. Твори : у 4 т. / Остап Вишня ; [редкол. І. О. Дзевєрін та ін]. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 3. Усмішки, фейлетони, гуморески, 1944 – 1950 / Підгот. тексти,

упоряд. і склав приміт. Ю. І. Церков. – 1989. – 398 с.

9. Гончар О. Із щоденникових записів / Олесь Гончар // Літературна Україна. – 1997. – 3 квітня.

10. Даль В. И. Толковий словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1991. – Т. 4. – 683 с.

11. Драч І. Ф. Вибрані твори : в 2 т. / І. Ф. Драч. Т. 1 : Поезії / Передм. Л. Новиченка. – К. : Дніпро, 1986. – 351 с.

12. Дубровський В. Словник українсько-московський / В. Дубровський. – [5 вид.]. – К. : Рідна мова. – 361 с.

13. Желеховський Є. Малорусько-німецький словар : в 2 т. / Є. Желеховський. – Львів, 1886. Т. 1 – 2.

14. Звернення державницьких партій і організацій України до Президента України, голів обласних, районних, міських адміністрацій. Всеукраїнська організація «ТРИЗУБ» ім. Степана Бандери, 5 липня 1999.

15. Іващенко В. Лексема кобзар як прототермін / В. Іваненко // Українська мова. – 2006. – №3. – С. 80 – 95.

16. Киричок В. Ще один театр абсурду / В'чеслав Киричок // Червоний перець. – 2008. – № 6–7.

17. Костенко Л. Берестечко : Історичний роман / Л. Костенко. – К. : Либідь, 2010. – 232 с.

18. Крижанівський О. П. Історія стародавнього Сходу : [навч. посібник] / О. П. Крижанівський. – К. : Либідь, 2002. – 590 с.

19. Мандик В. За урочистими реляціями / Віталій Мандик // Альманах «Своє». – 2009. – № 4. – С. 20.

20. Маланін В. М. Фактори семантичних перетворень слів у мовленні / В. М. Маланін // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 11 – 18.

21. Народне слово. 21 квітня 2011.

22. Невидайло М. Г. Динозаври. Повісті, новели / М. Г. Невидайло. – Дніпропетровськ : «Пороги», 2005. – С. 46.

23. Нечитайло О. І. Липень: історія слова / О. І. Нечитайло // Культура слова. – К, 1986. – Вип. 31. – С. 25 – 26.

24. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. ; Т. 4 / Укл. : В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконт, 2000. – 944 с.

25. Новікова Ю. М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Ю. М. Новікова / Під ред. проф. Т. Ю. Ковалевської та проф. І. Є. Намакштанської. – Донецьк : «Вебер», 2007. – 996 с.

26. Оксент М. «Хочу в Росію!» остогидла Україна? / Мирослав Оксент // Українське слово. – 2013. – № 9. – С. 4.

27. Отечество... <http://www.votchestvo.com.ua/modules.php?name=Pages&page=106>

28. Персонал Плюс. – 2006. – № 9 (160).

29. Півторак Г. А. З історії слів хор, хорей, хореографія / Г. А. Півторак // Рідне слово. – Вип. 9. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 48–53.

30. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О. В. Тодійчук та ін. – К. : Наукова думка, 1995. – 592 с.

31. Сенченко І. Ю. Оповідання. Повісті. Спогади / І. Ю. Сенченко. – К. : Наукова думка, 1990. – 664 с.

32. Симоненко В. Берег чекань / Василь Симоненко / Вибір і комент. І. Кошелівця. – [2-ге вид., доп.]. – М. : Сучасність, 1973. – 310 с.

33. Симоненко В. Ти знаєш, що ти – людина : Вірші, сонети, поеми, казки, байки / Василь Симоненко / Передм. В. Т. Гончаренка. – К. : Наукова думка, 2005. – 269 с.

34. Сосюра В. Вибрані твори : в 2-т. / В. Сосюра. – К. : Наукова думка, 2000. – Т. 2. – 552 с.

35. Стельмах М. П. Чотири Броди : Роман / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1995. – 592 с.
36. Сидоржевський М. Комплекс холоду. Наскільки тісними будуть обійми Путіна: задушить лише Януковича чи вся Україна почне задихатися? / Михайло Сидоржевський // Українське слово. – 2012. – № 36.
37. Скуратівський В. Безвихідь українського авторитаризму / Вадим Скуратівський // Українське слово. – 2011. – 9–15 березня. – С. 3.
38. Словарь української мови : у 4-х т. ; Т. 4 / Упоряд. Б. Грінченко. – К. : Лексикон, 1996. – 563 с.
39. Словник живої народної, письмової і актової мови руських югівчань Російської і Австроуїсько-Венгерські цесарії / Составиль Фортунать Пискуновъ. – [издание второе]. – Кієвъ, 1882.
40. Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка : у 3-х т. ; Т. 3 / Відп. ред. М. А. Жовтобрюх, ред. тому Л. В. Веневцева. – Х. : 1979. – 690 с.
41. Словник мови Шевченка : у 2-х т. / відп. ред. д. філол. наук В. С. Ващенко. – К. : Наукова думка, 1964. – Т. 2. – 566 с.
42. Словник синонімів української мови : у 2-х т. ; Т. 2 / кол. авт. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. Є. Головашук та ін. – К. : Наук. думка, 2000. – 960 с.
43. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2-х т. ; Т. 2 / Редкол. Л. Гуменецька та ін. – К. : Наукова думка, 1978. – 591 с.
44. Словник української мови : в 11-и т. – Т. 11 / Ред. тому С. І. Головашук. – К. : Наукова думка, 1980. – 699 с.
45. Словниці української (або Югово-Руської) мови. Праця Фортуната Піскунова. – Вид.-я Одеськ. книгопродавця Е. П. Распопова, 1873. – 154 с.
46. Содомора А. Слово тепле і морозне водночас : Різдво / А. Содомора // Урок української. – 2002. – № 12. – С. 25–27.
47. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка : в 3 т. / И. И. Срезневский. – М. : Книга, 1989. – Т. 3. – Ч. 2.
48. Степаненко М. І. Ліна Костенко – «найбільша поетеса України». Щоденникові записи Олеся Гончара / М. І. Степаненко // Вивчаймо українську мову та літературу. – Х. : Основа, 2009. – № 22–23. – С. 4.
49. Степаненко М. І. Світ в оцінці Олеся Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника / М. І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2012. – С. 48–49.
50. Стратулат Н. В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови / Н. В. Стратулат // Мовознавство. – 2007. – №3. – С. 69–77.
51. Сучасна українська літературна мова. Лексика і Фразеологія / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 439 с.
52. Танюк Л. Монологи / Л. Танюк. – К., 1994. – 338 с.
53. Тараненко О. О. Новий словник української мови / О. О. Тараненко. – Київ – Камянець-Подільський, 1996. – 171 с.
54. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2-х кн. : кн. 2 / Є. Тимченко. – К. : Нью-Йорк : ВПЦ «Літопис ХХ», 2003. – 512 с.
55. Глумачний словник української мови / А. О. Івченко. – [12 вид., випр.]. – Х. : Фоліо, 2007. – 540 с.
56. Трубочев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя / О. Н. Трубочев. – М. : АН СССР, 1959. – 212 с.
57. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
58. Україна молода. – № 140. – 02.03.2012.
59. Україна молода. – № 61. – 13. 04. 2011.
60. Українське слово. – № 10. – 9 березня–15 березня, 2011 р.

61. Уманець М. А. Словарь російсько-український / М. Уманець, А. Спілка. – К. : Держвидав, 1925. – 1149 с.
62. Фасмер Макс Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / Макс Фасмер. – [2-е изд., стер.]. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 4. – 860 с.
63. Частотний словник української художньої прози : у 2-х т. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1981. – 856 с.
64. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2-х т. – Т. 2. – М. : Рус. яз. Медиа, 2006. – 559 с.
65. Черногуз О. Відкритий лист до європарламенту. Копія – В. Ф. Януковичу / Олег Черногуз // Українське слово. – 2010. – № 12 (24–30 березня). – С. 6.
66. Чубай Г. Плач Єремії / Г. Чубай. – Львів : Кальварія, 1998. – 321 с.
67. Ященко А. Табачник готує холуйський підручник історії? / Анна Ященко // Шляхом перемоги. – 2010. – №16 (21 квітня).
68. http://slovník.narod.ru/etim_prik14.htm
69. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/kob/01.php
70. <http://www.v-otechestvo.com.ua/modules.php?name=Pages&page=106>
71. <http://www.ukrcenter.com/Література/Дмитро-Донцов>
72. <http://www.ukrcenter.com/Література/Дмитро-Донцов>
73. <http://tarasua.com/index.php?option=comi>
74. <http://www.radiosvoboda.org/content/article/927926.html>
75. <http://www.radiosvoboda.org/content/blog/2031110.html>
76. http://slovokalinove.blogspot.com/p/blog-page_15.html
77. <http://www.unian.net/ukr/news/news-371969.html>
78. <http://galinfo.com.ua/news/63974.html>
79. <http://svobodavo.at.ua/news>
80. <http://www.zaxid.net/newsua/2010/11/26/160544/>
81. <http://waldi-pro.ucoz.ua/publ/1-1-0-19>
82. <http://otherside.com.ua/news/detail.php?lang=1&id=93269>
83. <http://www.volyn.com.ua/index.php?rub=22&article2=3&arch=879>
84. <http://news.ukrhome.net/content/990694/ВУУТ%D1%96vets-rahunki-TRK>
85. <http://www.politarena.org.ua/2009/09/08>
86. <http://www.novasich.org.ua/index.php?go=News&in=view&id=5137>
87. <http://www.v-otechestvo.com.ua/modules.php?name=Pages&page=106>

УДК: 811.161.2:81'367.622»16/20»

Н. М. Правда

КОМПОЗИТНО-СУФІКСАЛЬНІ ІМЕННИКИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ЛОКАТИВНОСТІ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ К. XVII – ПОЧ. XXI ст.

Правда Н. М. Композитно-суфіксальні іменники зі значенням локативності в новій українській мові к. XVII – поч. XXI ст.

Розглянуто динаміку словотвірних типів та підтипів композитно-суфіксальних іменників зі значенням локативності з опорними субстантивною та вербальною основами в новій українській мові кінця XVII – початку XXI століть.

Ключові слова: композит, вербальна основа, субстантивна основа, опорний компонент, мотивувальна база.

Правда Н. Н. Композитно-суффиксальные существительные с локативным значением в новом украинском языке к. XVII – нач. XXI вв.

Рассмотрена динамика словообразовательных типов и подтипов композитно-суффиксальных существительных с локативным значением и опорными субстантивной и вербальной основами в новом украинском языке конца XVII – начала XXI веков.

Ключевые слова: композит, вербальная основа, субстантивная основа, опорный компонент, мотивирующая база.

Pravda N. N. Composite-suffixed nouns with locative meaning new ukrainian language late XVII – early XXI c.

The dynamics of word-types and subtypes composite-suffixed nouns description for a locative and supporting substantive and verbal fundamentals new Ukrainian language late XVII – early XXI c.

Key words: composite, verbal base, substantive base, supporting base, motivating base.

Останнім часом увагу мовознавців привертають проблеми вивчення іменників, утворених способом композиції з супровідною суфіксацією (В. М. Ліпич, В. П. Олексенко, А. М. Нелюба та ін.). Серед композитно-суфіксальних субстантивів часто трапляються складення з локативним значенням. Іменники з локативною семантикою «посідають у номінативній системі української мови одне з центральних місць, адже всі прояви людської діяльності відбуваються в просторово-часовому континуумі» [3, с. 1]. Проте історія композитно-суфіксальних іменників з локативним значенням у новій українській мові досліджена неповно. Відсутні спеціальні праці, присвячені виявленню складу таких похідних, з'ясуванню особливостей функціонування суфіксів, які брали участь у композитно-суфіксальній деривації іменників-локативів, активності їхньої сполучуваності з різними типами основ на всіх етапах розвитку нової української мови.

Метою нашої розвідки є опис динаміки дериваційної підсистеми композитно-суфіксальних іменників зі значенням місця в новій українській мові к. XVII – поч. XXI ст. Об'єкт дослідження – словотвірна підсистема композитно-суфіксальних іменників із локативною семантикою в новій українській мові.

Локативні найменування модифікують уже наявні категорії діяча, дії, якісної абстракції, назв знаряддя і неживих предметів, тому категорія назв місць є вторинною словотвірною категорією [4, с. 36]. І. Ковалик, враховуючи семантику словотворчої основи і словотворчих формантів, поділяє назви місць на такі лексико-словотвірні групи: назви місць виробничої діяльності людини; назви місць продукування предметів та їх зберігання; назви місцезнаходження предметів; назви сховищ для предметів та посуду; назви загального (нечітко) визначеного простору за його якісними ландшафтними ознаками; назви місцевості в широкому розумінні цього слова, у відношенні до тих чи тих географічних пунктів; назви установ або закладів, пов'язаних з тією чи тією діяльністю; назви місць, на яких

відбувається дія за допомогою якогось знаряддя; топонімічні назви [1, с. 9].

В українській мові к. XVII – поч. XXI ст. спостерігалось активне використання суфіксів **-ня, -альня, -ильня, -ельня, -івня, -евня, -овня, -ник / -альник, -ильник, -ельник, -иця, -ок, нульового форманта** та деяких інших для творення композитів *nomina loci*. Такі похідні функціонують у двох структурних різновидах, відповідно до морфологічного вираження опорного компонента, – з опорною вербальною та субстантивною основами. Залежний компонент займає препозицію деривата й мотивований переважно основами іменників, прикметників, іноді займенників. Слід зазначити, що деякі композити є полімотивованими структурами, зважаючи на складні процеси їхнього творення.

Одним із продуктивніших типів композитно-суфіксальних локативів нової української мови к. XVII – поч. XXI ст. були складення на **-ня, -альня, -ильня, -ельня, -арня** з опорним **вербальним** компонентом та **субстантивом** у препозиції: *хлѣбодавня* (д. п. XVII – д. п. XVIII Тимч II 463) «пекарня» (давати хліб); *винокурня* (1776 ДДГ 336, УмСп 96, ІвШум I 37, СУМ I 442) «заст., те саме, що винниця» (курити вино); *книготискарня* (Ж 352); *костопальня* (Ж 371, ІвШум I 161, Шел 39) «піч для обпалення костей»; *мукомельня* (Ж 458); *мукосійня* (458); *риболовня* (802); *словолитня* (Ж 885, СУМ IX 373) «спец., заст., майстерня для відливання друкарських знаків і літер»; *шаповальня* (Ж 1083, СУМ XI 409) «спец., майстерня, де способом валяння з вовни виготовляють шапки» тощо. Композити цього типу рееструються й у підперіод з к. XIX до поч. XX ст.: *каменоломня* (УмСп 340, ГТ 30, Р-УГС 75, РУТС 173, Програма 250, СУМ IV 81) «те саме, що каменярня»; *круподерня* (УмСп 387, Гр II 314, РУТС 205, СУМ IV 373) «підприємство, на якому виготовляють крупи»; *лісорізня* (УмСп 417); *хлібопекня* (УмСп 628, Гр IV 401) «пекарня» тощо.

Активність творення цих похідних зростає з поч. XX ст.: *воловодня* (Гр I 250) «місце на базарі, де продають рогату худобу»; *дроворубня* (I 446) «місце, де рубають дрова»; *котолупня* (II 293) «місце, де вбивають та обдирають котів; перен., місце катування»; *восколийня* (ІвШум I 46), пор. *восколитня* (Програма 54) «підприємство, на якому добувають віск з вошини»; *бавовнопрядня* (Саб 28, Шел 7) «фабрика»; *книгозбірня* (Саб 21, ІвШум I 152, СУМ IV 196, Сташко 20) «заст., бібліотека»; *бензольодестильярня* (Шел 6) «бензолловий завод»; *вантажопідіймальня* (Шел 9, ГТ 82) «станція вантажопідйомна»; *водогрійня* (Шел 10, РУТС 52, СУМ I 720, СНТ 86), *водогрійня* (Саб 146) «приміщення у якому гріють воду»; *джутопрядня* (Шел 20); *древотерня* (22); *бавовночисня* (25) «завод»; *залізвальцювальня* (25) «завод»; *машинобудівня* (25) «завод»; *мідевальцювальня* (25) «завод»; *міделіварня* (25) «завод»; *паркеторобня* (25) «завод»; *нафтодестильярня* (25) «нафтоперегонний завод»; *рудопальня* (25) «завод»; *сталеліварня* (Шел 25, РУТС 529) «завод»; *трубовальцювальня*

(Шел 25) «завод»; *цукрорафінарня* (25) «завод, на якому рафінують цукор»; *чавуноливарня* (25) «завод»; *смолодестиллярня* (25) «завод по дистиляції смоли»; *рейковальцювальня* (25) «завод»; *паровикобудівня* (39) «котлобудівний завод»; *фарботерня* (40) «приміщення, де тнуть фарбу»; *паротягобудівня* (45) «майстерня, де будують паровози»; *вагоноскладальня* (45) «приміщення, де збирають вагони»; *сміттєпальня* (50) «станція сміттєспалювання»; *пілотвірня* (Шел 59, ГТ 56) «відділення для утворення піни»; *каменопильня* (Шел 101, ГТ 23) «фабрика»; *коноплеткальня* (Шел 101); *вуглезбагатня* (101); *золотовилучальня* (Шел 101, ГТ 23) «фабрика, на якій вилучають золото»; *вуглезмішувальня* (Шел 101); *рудозбагатня* (101) «фабрика збагачення руди»; *шовкосукальня* (106); *лісопильня* (ДзПодністр 46, Програма 207, РУТС 213) «лісопильний завод»; *золотопромивальня* (ГТ 23, РУТС 154), пор. *золотопромивня* (Шел 30) «фабрика»; *мінералодробарня* (ГТ 23) «завод»; *пилозбірня* (68) «камера для збирання пилу»; *нафтовидавальня* (48) «станція нафтовидавання»; *вантажоприймальня* (81) «станція вантажоприймальна»; *водотяжня* (81) «станція водопідйомна» та ін. Зростання і розвиток терміносистеми аналізованого періоду передусім пов'язують із «... найбуйнішим розвоєм української культури, зокрема й української мови. Ці роки пробудили в українського народу глибоку національну свідомість і міцну самовпевненість» [2, с. 123].

Технічна лексика другої половини ХХ ст. насичена складеннями аналізованого типу: *бронзоливарня* (РУТС 33, СНТ 62); *коноплетпрядильня* (РУТС 341); *бавовнопрядильня* (РУТС 34, СНТ 63); *воскобілильня* (РУТС 59, СНТ 94); *глиновальня* (РУТС 92); *глином'яльня* (РУТС 92); *гребенечесальня* (РУТС 98); *дроболиварня* (РУТС 122); *дровопильня* (РУТС 122); *золотоплющильня* (РУТС 154); *льонопрядильня* (РУТС 220); *мідноливарня* (РУТС 231); *м'ясоохолодобоїня* (РУТС 252) «приміщення, де розділяють м'ясо та охолоджують»; *плитоломня* (РУТС 367); *рибокоптильня* (РУТС 476) «спеціальне місце, де коптять рибу»; *риборозві(о)дня* (РУТС 477) «господарство, яке займається розведенням риби»; *сажкокоптильня* (РУТС 478); *свинцеливарня* (РУТС 490); *солеломня* (РУТС 518); *сукновальня* (РУТС 544, СУМ ІХ 831) «сукновальна майстерня»; *шовкомотальня* (РУТС 623, СУМ ХІ 507) «приміщення, призначене для шовкомотання»; *шовкопрядильня* (РУТС 623, СУМ ХІ 507) «підприємство, де прядуть шовк»; *шерстечесальня* (РУТС 624); *шерстепрядильня* (РУТС 624, СУМ ХІ 444) «текст., майстерня, де виготовляють шерсть»; *смолокурня* (СУМ ІХ 416) «приміщення для смолокуріння» тощо. Аналогічно до назв приміщень виробничого призначення спорадично творяться деривати назви установ, закладів інших спецспрямувань: *горлодерня* (Нелюба 105) «приміщення, у якому деруть горло (про Верховну Раду)» і под.

Серед цих складень виділяються групи з найбільш продуктивними мотивувальними дієслівними основами: *варити*, *сушити*, *робити*,

копати, бити, топити, мити та ін. Такі деривати називають приміщення, призначене для виробництва дії, названої основою дієслова і конкретизовану першою основою складення.

Субстантивно-вербальні складення, мотивовані основою дієслова *бити*, активно рееструються з другої половини XIX ст.: *воскобойна* (Ж 122), *воскобойня* (Ж 122, УмСп 246, Програма 54, СУССГ 44), *воскобійня* (Гр I 257, ІвШум I 46, Шел 24, РУТС 59, СУМ I 743, РУСНТ 78, СНТ 94), *воскобитня* (Програма 54) «приміщення, підприємство, де добувають віск із вощини»; *холодобойня* (РУТС 608); *маслобойна* (Арк I 306) «посудина для збивання масла». Ця підгрупа похідних характеризується множинною мотивацією. З цього ж часу фіксуються складення, мотивовані основою дієслова *копати*: *рудокопальня* (Ж 841, ІвШум II 135, Саб 308); *рудокопня* (Ж 841, УмСп 368, Саб 152, ГТ 44, ІвШум II 135) «копальня»; *мідекопня* (Шел 38), *мідокопня* (Ж 441) «копальня»; *платинокопня* (Шел 73) «копальна платини»; *глинокопня* (ГТ 44) «кар'єр»; *залізокопня* (ГТ 44) «копальня»; *золотокопня* (ГТ 44) «рудник». Деривати, з домінантною основою дієслова *варити*: *миловарня* (Ж 437, УмСп 246, Шел 25, РУТС 252, СУМ IV 705) «заст., пивоварня, підприємство на якому виготовляють мило»; *пивоварня* (Ж 631, УмСп 80, ІвШум I 29, СУМ VI 350) «заклад, де варять пиво»; *солеварня* (УмСп 80, ІвШум I 29, Шел 25, Р-УТС 216, РУТС 39, СУМ IX 442, РУСНТ 470) «підприємство, де виварюють соль»; *цукроварня* (УмСп 911, Саб 348, ІвШум II 141, Шел 25, РУТС 483, СУМ XI 247), «... буряки тепер для цукроварні» (РВідр 139) «цукровий завод»; *медоварня* (УмСп 80, ІвШум I 29, РУТС 232, СУМ IV 664, РУСНТ 237) «приміщення для варіння меду»; *куховарня* (ЛексФр 112, Саб 276, РУСНТ 493); *клеварня* (Шел 25, РУТС 184, СУМ IV 177) «завод, де варять клей»; *оліеварня* (Шел 25) «завод»; *салітроварня* (Шел 87), *селітроварня* (РУТС 494, СУМ IX 119) «місце, де виготовляють селітру»; *квасоварня* (РУТС 180, СУМ IV 131) «підприємство, де варять квас»; *костоварня* (РУТС 198); *фарбоварня* (РУТС 200, СУМ X 563) «спец., приміщення для виготовлення фарб»; *сироварня* (РУТС 549, СУМ IX 200) «підприємство, що виготовляє сир»; *сталеварня* (СУМ IX 639) «цех, де відливають сталь» тощо. Окремо слід виділити складення з вербально-вербальним типом основ *куроварня* (СПГ 52) (*курити* і *варити*) «горілчаний завод».

З поч. XX ст. фіксуються деривати, мотивовані основою дієслова *робити*: *возоробня* (Гр I 249) «сарай, у якому роблять вози»; *бляторобня* (Шел 6) (від *блят* «ткацьке бердо; пластина; дошка для малювання; дошка стола») і *робити* (ЕСУМ I 216) «бердов'язальна майстерня»; *деревобробня* (Шел 20) «завод»; *дизелевиробня* (Шел 24); *динамовиробня* (Шел 24) «динамобудівний завод»; *ефелепереробня* (Шел 25) «завод, що займається переробкою»; *мулопереробня* (Шел 25) «завод, де перероблюють мул»; *нафтообробня* (Шел 25) «нафтообробний завод»; *нафтопереробня* (Шел

25) «нафтопереробний завод»; *смоковиробня* (Шел 25) «насособудівний завод»; *турбіновиробня* (Шел 25) «завод»; *чорнилоробня* (Шел 25) «завод»; *кіновиробня* (Шел 34); *моторовиробня* (Шел 49); *виноробня* (РУТС 48, СУМ I 442) «підприємство, де виготовляють вино»; *маслоробня* (РУТС 226, СУМ IV 639, РУСНТ 234) «підприємство, де виготовляють масло». Серед складень цього структурного типу трапляються похідні, мотивовані основою дієслова *сушити*: *горохосушарня* (Шел 17, РУТС 95) «пристрій»; *солодосушня* (Шел 90), пор. *солодосушарня* (РУТС 518); *пiскосушарня* (Р-УГС 152); *горохосушильня* (РУТС 95); *дровосушильня* (РУТС 122); *лісоосушарня* (РУТС 214, СТЛ 50); *плодосушарня* (РУТС 368); *бавовноосушарня* (СУМ I 78) «приміщення, в якому просушують бавовну-сирець або насіння бавовнику»; *плодосушарня* (СУМ VI 590) «пристрій або приміщення для сушіння плодів»; *деревосушарня* (СТЛ 50); *шишкоосушарня* (СТЛ 108). Рідко творяться триосновні *потіпа loci*: *плодоовочесушарня* (РУТС 368, СУМ VI 589) «апарат або приміщення для сушіння плодів і овочів». У цей же період активно творяться похідні, мотивовані основою дієслова *мити*: *вовномийня* (Шел 24); *вуглемийня* (Шел 98); *формомийня* (Шел 102); *посудомийня* (СУМ VII 390) «приміщення, де миють посуд»; *шерстемийня* (СУМ XI 444) «текст., приміщення, де промивають шерсть; машина для промивання шерсті» і под. Позитивної динаміки набуває тип складень з основою дієслова *топити* у мотивувальному словосполученні: *залізотопня* (Шел 25, ГТ 23) «завод»; *салотопня* (Шел 25, РУТС 479, СУМ IX 21, РУСНТ 435) «підприємство, де витоплюють сало»; *сіркотопня* (Шел 25) «завод»; *сталетопня* (Шел 25, СУМ IX 640) «заст., сталеливарня»; *чавунотопня* (Шел 25) «завод»; *сніготопня* (Шел 89); *метальотопня* (ГТ 23) «завод»; *жиротопня* (РУТС 129) та ін. Трапляються в цей період композити, другий компонент яких співзвучний з самостійним словом. Але, вживаність другого компонента в мові як самостійної лексичної одиниці не доводить, що саме це слово є одним із твірних конкретного композита. Полімотивованість таких структур не викликає сумнівів.

Рідко творяться локативи, мотивовані *іменними* основами: *дубоекстрато(і)вня* (Шел 25) «завод дубових екстрактів» (екстракт дуба); *м'ясольодовня* (Шел 50) «м'ясне сховище» (м'ясо і лід).

Серед композитно-суфіксальних іменників-локативів нової української мови аналізованими джерелами реєструються складення з формантом **-ник**: *курпарник* (Ж 392) «місце, де паряться кури (курник)»; *свиногінник* (ЛексФр 215) «місце, куди виганяють свиней»; *накипоустійник* (Шел 51) «резервуар для відстоювання накипу»; *ніскоосадник* (ГТ 52); *шлаковідстійник* (Р-УГС 261, РУТС 627, РУСТГ 297) «резервуар для відстоювання шлаків»; *водовипарник* (РУТС 52); *водовідстійник* (53); *газосушник* (83); *грязевідстійник* (100) «приміщення, де відстоюється грязь»; *гноївкозбірник* (РУТС 128, СУМ II 97) «споруда на тваринницьких фермах для збирання

гноївки»; *жировідстійник* (РУТС 129); *золівідстійник* (РУТС 153, РУСТГ 74); *медовідстійник* (РУТС 232); *накиповідстійник* (260); *пісковідстійник* (358); *пиловідстійник* (436); *рибокоптильник* (476) «приміщення, де копять рибу»; *спиртовипарник* (525) «приміщення»; *шлямовідстійник* (627); *сечозбірник* (ІХ 152) «резервуар, де зберігають сечу»; *свиновідгодівельник* (ІХ 71) «приміщення для вигодовування свиней»; *свинорийник* (Арк ІІ 138) «місце, прорите дикими свиньми» тощо. Рідше творяться складення на **-ник**, мотивовані *ад'єктивно-субстантивними* словосполученнями: *куролапник* (ІвШумл І 170) (курячі лапи) «курник»; *суховершинник* (СУМ ІХ 546) «ліс з сухими вершинами дерев»; *високостовбурник* (СТЛ 24) «ліс із високими деревами». Поодинокі документуються композити із *субстантивно-субстантивними* типами основ: *скотомогильник* (СУМ ІХ 308) «місце, де закопують трупи тварин» (могили для скоту) і под.

Опрацьованими джерелами нової української мови реєструються похідні з вокативною семантикою на **-иця**. У більшості це *субстантивно-вербальні* складення, які відносять до архаїзмів: *воскобійницья* (Котл 153, Ж 122) «приміщення, де видобувають віск з вощини»; *богомільницья* (Ж 36, УмСп 53, Гр І 80) «будинок для молитов»; *глином'яльницья* (Шел 16) «приміщення, де місять глину»; *нафтомірницья* (ГТ 71) «резервуар, у якому вимірюють рівень нафти». Пізніше спостережені композити-назви відкритого простору з іншими типами основ: *старополиця*, *старополиця* (Лис 203, СтЛПП 29) «заросле травою поле, що свідомо не обробляється»; *голометиць'а* (ПП. 117), *суховетр'иця* (ПП 117), *ч'істополиця* (ПП 117) «місце, де вітер здув сніг» тощо.

З др. пол. XVIII ст. поодинокі реєструються композитно-суфіксальні іменники-локативи, утворені за допомогою **нульового** суфікса: *идѣ же водотечи* водня (1766 Ск І 213); *гниловід* (Гр І 293) «болото»; *книгозбір* (Гр ІІ 257) «бібліотека»; *пішохід* (Гр ІІІ 190) «тротуар»; *трубопровід* (Сікорська 180) (від *трубу провод/и/ти*); *водогін* (Огієнко 20); *водопровід* (СУМ І 721) та ін.

Композити на **-ок**, які виражають значення місця, фіксуються рідко: *сухолісок* (Ж 938) «сухий ліс»; *первонуток* (СУМ VI 120) «перша зимова дорога по новому снігу (путок-путь)».

Отже, композитно-суфіксальні іменники зі значенням господарського і виробничого призначення реєструються з кінця XVII ст. й до сьогодні. Творяться такі складення за допомогою суфіксів **-ня / -альня, -ильня, -ельня, -арня, -івня, -евня, -овня, -ник / -альник, -ильник, -ельник, -иця, -ок, нульового форманта** і характеризуються множинністю мотивацій. Ранній період нової української мови вирізняється активним творенням складних локативів з використанням суфіксів **-ня, -альня, -ильня, -ельня, -иця**. Значна частина цих дериватів має домінуючу вербальну основу та залежну субстантивну. З др. пол. XIX ст. спостережене активне творення

комполітивів-локативів з різними типами основ та використанням різних суфіксів для їхнього творення. Але наприкінці ХХ ст. така динаміка послаблюється. На поч. ХХІ ст. аналізовані субстантиви продовжують утворюватися, але значно рідше.

Література

1. Ковалик І. І. Назви місця в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами (словотвір) / І. І. Ковалик // Слов'янське мовознавство : зб. ст. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958б. – С. 6–37.
2. Кочан І. М. Українське термінознавство 1920-х років: погляд з позицій ХХІ століття / Ірина Миколаївна Кочан // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 52. – Львів. – 2011. – С. 122–129.
3. Сіроштан Т. В. Формування словотвірної структури поміна loci в новій українській мові кінця ХVІІ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Сіроштан. – Запоріжжя : ЗДУ, 2011. – 20 с.
4. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – 408 с.

Список умовних скорочень використаних джерел

- Арк І, ІІ – Григорій Аркушин. Словник західнопольських говірок : у 2-х т. Т. І. А–Н. – Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – ХХІV. – 354 с.
- Гр – Словарь української мови : у 4 т. / Збірн. ред. журн. «Киевская старина». Упорядкував, з додаванням власного матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907–1909.
- ГГ – П. Василенко, Ів. Шелудько. Словник гірничої термінології (Проект). – Х. : Держ. вид-во України, 1931. – 142 с.
- ДДГ – Ділова документація Гетьманщини ХVІІІ ст. : зб. документів / АН України. Ін-т української археографії та ін. ; упоряд., автор передмови та комент. В. Й. Горобець ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. – К. : Наук. думка, 1993. – 392 с.
- ДНМ – Ділова і народно-розмовна мова ХVІІІ ст. Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України : АН УРСР Ордена трудового червоного прапора. Ін-т мов-ства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1976. – 416 с.
- Ж – Є. Желєхівський, С. Недільський. Малороско-німецький словар : у 2 т. – Львів : Друкарня тов. ім. Шевченка, 1886. – 1117 с.
- ІвШум – С. Іваницький, І. Шумлянський. Російсько-український словник : у 2-х томах. – Вінниця : Нова друкарня Пойлішер, 1918. – Т. І. – 266 с. ; Т. ІІ. – 250 с.
- ЛексФр – Лексика поетичних творів Івана Франка : Методичні вказівки з розвитку лексики. – Львів : ЛДУ, 1990. – 262 с.
- Нелюба – Словотворчість незалежної України. 1991–2011 : Словник / Укл. А. Нелюба. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.
- Прогр – Й. О. Дзєнзелівський. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. – К. : Наук. думка, 1987. – 300 с.
- РВідр – Золоті рядки української поезії : Розтріпане Відродження. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 224 с.
- Р-УГС – Російсько-український гірничий словник / Укл. О. А. Ковшуля, М. В. Гармаш, М. С. Зільбан. – К., 1959.
- РУСНТ – Російсько-український словник наукової термінології : Суспільні науки / Й. Ф. Андерш, С. А. Воробйова та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – 595 с.
- РУСТГ – Російсько-український словник з теплотехніки та газо техніки : 32000

термінів / Укл. : І. М. Шелудько, П. І. Глин, В. Г. Мариниченко ; Відп. ред. акад. АН УРСР І. Т. Швець. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1962. – 308 с.

РУТС – Російсько-український технічний словник / Укл. М. М. Матійко, О. М. Матійко, Н. С. Родзевич, Г. М. Гнатюк, А. М. Матвієнко. – К. : Держ. вид-во технічної літ-ри УРСР. – К., 1961.

Саб – Сабалдир Г. О. Практичний російсько-український словник. – К. : Видавниче товариство «Час», 1926. – 436 с.

Сікорська – Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник / З. С. Сікорська. – К. : Рад. шк., 1985. – 188 с.

Ск – Григорій Сковорода. Твори. – К. : Веселка, 1996. – 271 с.

СНТ – Російсько-український словник наукової термінології : Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та космос / В. В. Гейченко, В. М. Завірюхіна, О. О. Зеленюк та ін. – К. : Наукова думка, 1998. – 892 с.

Сташко – М. Сташко. Російсько-український словник бібліотечно-бібліографічних термінів. – Львів : СП «БаК», 1996. – 200 с.

СТЛ – Російський словник термінів лісництва / Укл. : Л. Полюга та ін. – К., 1980

СУМ I–XI – Словник української мови : в 11 т. / Ред. колегія : І. К. Білодід (гол.) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

Тимч – Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка. – Харків–Київ : ДВУ, 1930–1932. – Т. 1. – 937 с.

УмСп – Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український. – Берлін : Українське слово, 1924.

Шел – Практичний словник виробничої термінології / Упор. І. М. Шелудько. – Х. : Рад. шк., 1931. – 110 с.

УДК 81'373.613:811.133.1

Г. І. Сидорук

СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СЕМАТИЧНИХ РОЗБІЖНОСТЕЙ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛОМОВНИХ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ ЄС)

Сидорук Г. І. Способи вирішення семантичних розбіжностей при перекладі англомовних юридичних термінів (на матеріалі цивільно-правових документів ЄС).

У статті з'ясовуються особливості перекладу англомовних юридичних термінів українською мовою з урахуванням семантичних змін, що відбуваються при цьому. Встановлено, що юридичній термінології в англійській та українській мовах властиві національно-правові компоненти змісту. Виписано критерії відтворення семантики цивільно-правових термінів.

Ключові слова: цивільно-правова термінологія, метафоризація, полісемія, омонімія.

Сидорук Г. И. Способы разрешения семантических расхождений при переводе англоязычных юридических терминов (на материале гражданско-правовых документов ЕС).

В статье раскрываются особенности перевода англоязычных юридических терминов на украинский язык с учетом семантических изменений, происходящих при этом. Установлено, что юридической терминологии в английском и украинском языках присущи национально-правовые компоненты содержания. Описаны критерии воспроизведения семантики гражданско-правовых терминов.

Ключевые слова: гражданско-правовая терминология, метафоризация, полисемия, омонимия.

Sydoruk H. I. Ways of resolving semantic differences in translating English legal terms (based on EU civil law documents).

The article investigates the peculiarities of English translation of legal terms into Ukrainian based on semantic changes taking place here. It has been determined that the national- legal component of the content is peculiar of legal terminology both in English and Ukrainian. The criteria of reproducing semantics of civil terms have been described.

Key words: civil law terminology, metaphor, polysemy, homonymy.

Юридична термінологія справедливо вважається однією з найбільш значущих галузевих терміносистем. Вона є унікальним об'єктом дослідження, тому що їй властиве велике розмаїття сфер застосування в порівнянні з іншими терміносистемами. Тут ми маємо справу не стільки з самими термінами, скільки з різними правовими системами, між якими існують глибокі відмінності. Словникова відповідність часто не дає правильного уявлення про лексичні одиниці, оскільки за аналогічними термінами у двох мовах стоять різні поняття або різний обсяг значення близьких за змістом понять. Актуальність дослідження викликана відсутністю спеціальних досліджень у сфері співставлення англійської цивільно-правової термінології та терміносистем з відповідними українськими. Цивільне право відіграє особливу роль в міжнародній комунікації у сфері юриспруденції і значущість його норм в уніфікації та гармонізації правових і термінологічних систем Європи й України з огляду на підписання останньою договору про асоціацію з Європейським Союзом є надзвичайно важливою. Під час перекладу правових документів перед перекладачем постає непросте завдання трансформації правового тексту з термінологічної системи однієї держави в термінологічну систему іншої держави, в результаті чого предметний текст, що спочатку належить до правової системи однієї держави, потрапляє в нову правову середу іншої держави. Разом з виникненням ЄС виникає й абсолютно нова термінологічна система, яка хоч і спирається на правову термінологію окремих держав-членів, але водночас наділена правом наділяти терміни новими значеннями, в результаті чого правова термінологія стає абсолютно незалежною від термінологічних систем правового стилю інших мов.

У законодавчих текстах чимало таких спеціальних юридичних термінів, значення яких не завжди можна пояснити виключно з лінгвістичних позицій. Використання термінології у правових документах підпорядковується кільком вимогам: 1. Уживання термінів у прямому та загальновідомому значенні. Терміни в переносному значенні не є бажаними. 2. Простота й доступність у розумінні термінів. Не вживаються рідкісні, маловідомі терміни («*шліх*», «*оптація громадянства*»). 3. Усталеність, стабільність у вживанні правничої термінології. Надмірне використання неологізмів погіршує мову законодавства, ускладнює розуміння правових актів. Найкращий період для заміни одних термінів на інші є період кодифікаційних робіт у законодавстві, коли відбувається оновлення нормативно-правової бази. Нині в Україні триває процес оновлення нормативно-правової бази, тому існують сприятливі умови для того, щоб звільнитися від застарілих,

зрусифікованих, неоднозначних правничих термінів, ввести до нових нормативно-правових актів нову українську правничу термінологію. 4. Милозвучність і стилістична коректність термінів. 5. Бажано не вживати терміни-аббревіатури і скорочення, утворені з двох чи більше слів: «турбаза», «річфлот», «капбудівництво». Щоб уникнути непорозумінь, є доречним вживати терміни без скорочень. 6. Близьким за змістом правовим поняттям надаються схожі найменування, по можливості, однокореневі *право – правило, правознавець, правомірний, правоздатність, правовий, правосвідомість, правовідносини* [6, с. 87–88].

Існують деякі особливості юридичного тексту, що зумовлюють труднощі, які виникають у процесі його семантичної інтерпретації. Юридичні терміни поділяються на три різновиди за ознакою «зрозумілості»: 1. Загальноживані: «*accreditation*» – акредитування. 2. Спеціальні – мають особливий правовий зміст: «*answer of the claim*» – задоволення позову. 3. Спеціально-технічні: «*nuclear-free*» – не радіоактивний [2, с. 679].

Термінам властива однозначність і незалежність від контексту [3, с. 90]. Пооате в реальності перекладач стикається з багатозначністю термінів, значення яких уточнюється тільки завдяки контексту: «*life office*»: 1) контора по страхуванню життя; 2) довічна посада.

Терміносполуки можуть містити слова літературної мови, багатозначність яких ускладнює розуміння терміна загалом: «*game law*» – закон про охорону дичини і правила полювання; «*good offices*» – посередництво. Омоніми зумовлюють наявність «хибних друзів» перекладача: «*marshal*» (US) – судовий виконавець.

Велику групу складають так звані «імпліцитні терміни», у яких наявні імпліцитні (формально невиражені) семи (компоненти значення) [1, с. 4]. У перекладі приховані семи, як правило, відновлюються завдяки додаванню певних слів: «*dying declaration*» – передсмертна заява (заява померлого).

Письмовий англomовний юридичний дискурс характеризується специфічною манерою побудови фраз і речень, наявністю складних і заплутаних юридичних формулювань і кліше, довгих багатоскладових пропозицій, громіздких і архаїчних фраз і зворотів. Відмінною рисою англійського юридичного дискурсу є вживання формальної лексики, яка вважається застарілою в повсякденному спілкуванні, але широко використовується в юридичних текстах. Це так звані логічні зв'язки, які забезпечують логічність та послідовність викладу, уникнення повторів:

<i>The aforementioned / the foregoing / aforesaid hereto / hitherto</i>	<i>set out above / written above</i>	раніше згаданий
<i>hereunder</i>	<i>to this place, thing, matter, document, etc</i>	до цього, до того, до цього (документу), на це, на ті
<i>herein</i>	<i>under this agreement</i>	за цією угодою
<i>hereof</i>	<i>in this(document) of this</i>	у цьому, тут, при цьому звідси, про це
<i>notwithstanding thereafter</i>	<i>despite, nevertheless, still, yet after that, from that time on or after that time</i>	тем не менше, проте, все ж, хоча, однак після цього, згодом, опісля, пізніше, відповідно, з цього часу, потім

Широко використовуються спеціальні значення загальнозживаної лексики, наприклад: «*nuisance*» – 1) неприємність, перешкода 2) *юр.* делікт, заснований на порушеному праві особи спокійно володіти власністю; «*relief*» – 1) полегшення, розрада 2) *юр.* засіб судового захисту, задоволення вимоги, звільнення (*від сплати, від відповідальності*); «*consideration*» – 1) розгляд, обговорення, повага 2) *юр.* зустрічне задоволення; один з необхідних елементів договору для того, щоб той міг бути примусово здійснений в судовому порядку; винагорода. «*construction*» – 1) будівництво, конструкція 2) *юр.* тлумачення.

Слід відзначити значний вплив латині на формування правової термінології. Іншою особливістю можна вважати те, що у правових терміносистемах створюється особлива єдність лексичних одиниць, особлива їх сполучуваність і особливі зв'язки між словами, відбувається диференціація широкого і вузького значення слова:

It constitutes a violation of the rules of international law guaranteeing, inter alia, the right to recognition... a person before the law... Він є порушенням норм міжнародного права, які гарантують, між іншим, право на визнання, ... рівності особи перед законом...

Хоч останні реформи в юриспруденції заохочують використання англійських та українських відповідників, тим не менш відсоток латинських запозичень залишається високим. Присутність латинських запозичень надає документу, до певної міри, «статусності» та вагомості. Деякі вирази трапляються досить часто в правовому тексті, вони лаконічні, пізнавані, відомі всім юристам, а їхня заміна англійськими або українськими еквівалентами суттєво подовжила б текст.

<i>ad hoc</i>	<i>for this purpose</i>	<i>in situ</i>	<i>in its original situation</i>
<i>affidavit</i>	<i>witnessed, signed statement</i>	<i>inter alia</i>	<i>among other things</i>
<i>bona fide</i>	<i>in good faith</i>	<i>ipso facto</i>	<i>by the fact</i>
<i>caveat</i>	<i>warning</i>	<i>per pro</i>	<i>on behalf of another</i>
<i>de facto</i>	<i>in fact</i>	<i>per se</i>	<i>by itself</i>
<i>de jure</i>	<i>by right</i>	<i>prima facie</i>	<i>at first sight</i>
<i>et cetera (etc.)</i>	<i>and so on</i>	<i>pro rata</i>	<i>in proportion</i>
<i>exempli gratia (e.g.)</i>	<i>for example</i>	<i>quasi</i>	<i>as if it were</i>
<i>ex parte (ex p.)</i>	<i>by a party without notice</i>	<i>sub judice</i>	<i>in the course of trial</i>
<i>id est (i.e.)</i>	<i>that is</i>	<i>ultra vires</i>	<i>beyond the power</i>

Наведемо приклади статей англомовного Цивільного Кодексу Європи українською та дамо короткий аналіз способів перекладу:

- (1) Parties **are free to** enter into a contract and to determine its contents, subject to the requirements of good faith and fair dealing, and any applicable mandatory rules. (1) Сторони **можуть** укласти договір і визначити його зміст, відповідно до вимог сумлінності і чесної ділової практики, і будь-яких відповідних обов'язкових правил.
- (2) The parties may **exclude** the application of any of the Principles or **derogate from or vary their effects**, except as otherwise provided by these Principles. (2) Сторони можуть **заборонити** застосування будь-яких принципів, **ігнорувати їхні наслідки або змінювати їх**, за винятком випадків, передбачених цими Законами.

Вираз «*to be free to do smth*» (*amer.*) відіграє функцію модального дієслова «*can*», а тому може перекладатися словом «*могти*». Застосовуючи так званий причинно-наслідковий переклад («*забороняти*»), а отже виключити із (застосування), слово «*exclude*» ми перекладаємо словом «*забороняти*», використовуючи лексичну заміну.

Непаралельні однорідні члени речення «*derogate from or vary their effects*» мають різне керування (*derogate from* – порушувати щось, Знах. відм., *vary smth.* – відрізнятись чимось, Оруд. відм.), через специфіку сполучуваності в перекладі ця частина речення зазнає певних лексико-синтаксичних перетворень. При перекладі таких конструкцій доводиться повторювати означуваний іменник «*їхні наслідки*» або вживати відповідний кореферентний займенник «*їх*».

(1) The parties are bound by any usage to which they have agreed and **by any practice** they have established between themselves.
(2) The parties are bound by a usage which would be considered generally applicable by persons in the same situation as the parties, except where the application of such usage would be unreasonable.

(1) Сторони пов'язані будь-яким використанням **спільного майна**, щодо якого вони дійшли згоди, і встановили між собою.
(2) Сторони пов'язані **цим** використанням, яке вважається загальноприйнятним для осіб, які знаходяться в такому ж положенні, що і ці сторони, за тими винятками, коли застосування такого використання є недоречним.

У перекаді використано лексичне розширення шляхом додавання слів «*спільне майно*» і «*цей*», яких нема в оригіналі. Протилежна трансформація вилучення словосполучення «*by any practice*» застосована в перекладі.

1) Each party **will act** in accordance with good faith and fair dealing.
2) The parties may not exclude or limit this duty.

(1) Кожна сторона **діє** відповідно до сумлінності і чесної ділової практики.
(2) Сторони не мають права виключити або обмежити цей обов'язок.

Дієслово «*will*» з модальним відтінком «*повинен*» в юридичній та діловій документації не перекладається, а саме смислове дієслово «*to act*» перекладається теперішнім часом.

For the purposes of this Book reasonableness **is to be judged** by what persons acting in good faith...

У цілях цієї Книги, обґрунтованість **оцінюється** тим, як особи діють сумлінно...

У перекладі ділової та юридичної документації модальність, виражена словосполученням «*to be to*», у перекладі не відображається. Саме дієслово «*to be judged*» перекадається теперішнім часом.

Вербалізація сучасних правових знань здійснюється за допомогою певних механізмів перебудови семантики мовних одиниць. Використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції – функції найменування, називають вторинною лексичною номінацією, усередині якої розрізняють два основних види: метафору та метонімію.

В основі метафоризації загальноновживаного слова англійської мови, що стає терміном юриспруденції, лежить об'єктивна подібність ознак («front» – «(легальне) прикриття для злочинної діяльності» від «front» – «лицьовий»), подібність до тварин («shark» – «щулер», «митний чиновник» від «shark» – «акула») та до назви предмета або місця («resort» – «злодійське кубло» від «resort» – «курорт»). Прискореному розвитку семантики слів в юридичній терміносистемі англійської мови сприяє спеціалізація внаслідок включення загальноновживаного слова до правового поля (у загальній лексиці «instrument» – *tool or piece of equipment*, а у праві «instrument» – *legal document* («inchoate instrument», «negotiable instrument», «statutory instrument»)) [4, с. 21]

Явища полісемії, омонімії, синонімії та антонімії відіграють організуючу роль у системі юридичної лексики. Полісемія надає термінології права необхідну для її функціонування можливість економії мовних засобів (процес і його результат: «tenancy» – «володіння» і «арендоване майно»; процес і предмет: «graft» – «хабарництво» і «хабар»; особа і документ: «reporter» – «доповідач» і «збірка судових рішень».

Унаслідок руйнування семантичного зв'язку між значеннями одного слова відбувається розпад полісемії і утворення омонімії («treat» – «лікування» і «treat» – «переговори»). Головна характерна риса омонімів полягає в тому, що вони є фактами різних семантичних полів. Це перешкоджає їх зіткненню в подібних контекстах. Отже, сам факт існування омонімів не може бути перешкодою для правильного розуміння тексту.

Поява нових понять і поглиблення знань про вже відомі предмети та явища у праві спричиняє лексичну синонімію («відповідач» – defendant, defensor, libelee, litigator, respondent; «суд» – forum, bank, court, hustings, hundred, judicatory, judicature, judiciary).

Антонімічні відношення систематизують наукові поняття – складну і багатопланову мережу протиставлень («criminal» – «judge», «claimant» – «defendant»).

Аналіз фактичного матеріалу показав, що вибір словникового відповідника в перекладі юридичних термінів використовується в 60% випадків і є найбільш розповсюдженим способом їх перекладу. Вибір контекстуального відповідника використовується зокрема при перекладі поліеквівалентних термінів.

Коментар до таблиці:

1. З першого погляду видно, що права частина таблиці (третя колонка) більш багатослівна завдяки трансформації додавання, тобто введення лексичних одиниць, яких немає в оригіналі, але без яких буде спотворено переклад або будуть порушені норми рідної мови. Це означає, що англійські словосполучення здебільшого наділені ознаками ідіоматичності, тобто мають значення, які не зводяться до суми значень окремих лексичних

Таблиця англійських терміносполук та порівняння їх україномовних перекладів в нейтральному та юридичному контексті:

Юридична терміносполука англійською	Переклад терміносполуки в нейтральному контексті	Юридична терміносполука українською мовою
notice in writing	оголошення, записка	письмове попередження
notice to admit	відгук, що визнається	вимога в визнанні
to give notice to	(від)дати записку комусь	повідомляти когось про щось
to have notice of	мати записку про	знати про щось
notice to produce	витягти записку	пропозиція супротивній сто-роні надати в суд документ
notice to quit	записка про розірвання	попередження наймачу про розірвання договору про найм житлового приміщення
to take notice	помічати, спостерігати	отримати повідомлення
with notice	із запискою	бути попередженим
without notice	без записки	без попереднього повідомлення
notice of action	повідомлення, оголошення про дію	повідомлення про подачу позову
notice of allowance	записка про грошове утримання	офіційне повідомлення про акцептування заяви на патент
notice of appeal	записка про оскарження	повідомлення про апеляцію
notice of appearance	записка про появу, зовнішній вигляд	повідомлення (позивача відповідачем) про явку в суд
notice of argument	записка про аргумент, доказ, оскарження, судження	повідомлення про дебати
notice of copyright	записка про авторські права	відмітка (у друкованому виданні) про авторські права
notice of dishonor	записка про неповагу	повідомлення про несплату векселю
notice of opposition	записка опозиції, записка про протистояння	заперечення, протест
notice of trial	записка про спробу, намагання	повідомлення про слухання справи
charge on the merits	звинувачення за заслуги	звинувачення за сутністю справи
on a false charge	на хибному заряді	за хибним звинуваченням
to detail a charge	описати заряд в деталях	конкретизувати звинувачення
dismiss a charge	звільнити заряд	відхилити обвинувачення
to drop a charge	відкинути звинувачення	відмовитись від обвинувачення
to give smb. in charge	дати тому, хто відпові-дає за..., дати черговому	передати в руки поліції; здати когось поліції
to charge the jury	звинувачувати журі	напучувати присяжних
without charge	без звинувачення, заряду	безкоштовно
affirmative charge	конструктивне звинувачення	розпорядження присяжним не розглядати дане питання
extra charge	додаткове звинувачення	додаткові витрати
land charge	звинувачення, пов'язане із землею	податок із нерухомості
account de computo	порахований рахунок	позов із вимогою звіту
bring to account	привести до клієнта, рекламодавця	привести до відповідальності
frozen account	застиглий клієнт, рекламодавець	блокований рахунок
account render	надання звіту, рахунку	позов з вимогою звіту

одиниць, що входять до складу такого словосполучення: **«to give notice to»** – (від)дати записку комусь, (треба – **«повідомляти когось про щось»**), **«notice to produce»** – витягти записку, (треба – пропозиція супротивній стороні надати в суд документ).

2. Ця ідіоматичність зберігається в правовому контексті («*account render*» – *позов з вимогою звіту*), проте розпадається в інших контекстах («*account render*» – *надання звіту, рахунку, наданий рахунок для оплати* тощо). Саме неідіоматичне сприйняття юридичного виразу як комбінації окремих слів з окремими значеннями загального характеру спричиняють помилки в перекладі юридичних текстів. Серйозність проблеми перекладу юридичних терміносполук зумовлена наявністю виразів, у яких поверхневе значення кожного з його елементів може здаватися абсолютно прозорим і зрозумілим навіть у юридичному контексті. Проте воно може виявитися абсолютно хибним: «*affirmative charge*» – *конструктивне звинувачення (треба – «розпорядження присяжним не розглядати дане питання»)*.

3. Полісемія слів є одним з головних чинників хибного перекладу. Перекладач підставляє в перекладі загальне значення слова, а не те, яке властиве юридичному терміну («*notice of trial*» – *записка про спробу, намагання (треба – «повідомлення про слухання справи»)*); «*notice of dishonor*» – *записка про неповагу (треба – «повідомлення про несплату векселю»)*.

4. Латинські запозичення в англійській мові, що нагадують нам слова, відомі в рідній мові, можуть призвести до хибного перекладу: «*account de comrito*» – *порахований рахунок, (треба – «позов з вимогою звіту»)*.

5. Так звані псевдоінтернаціоналізми – слова, які наявні в кількох генеалогічно різних мовах за формою, але можуть набувати різних значень залежно від контексту: «*notice of argument*» – *повідомлення про аргумент, доказ, оскарження, судження (треба – «повідомлення про дебати»)*.

У результаті аналізу термінології правничих документів ЄС ми дійшли таких висновків. Невідповідності в різних національних правничих системах викликають так звані «колізії», різні трактування, які на правничому рівні не розв'язуються. Для цього потрібен лінгвістичний, семантичний та перекладознавчий аналіз, метою якого є визначення семантики термінологічних одиниць на позначення правничих реалій іншої держави чи об'єднання. Адекватний переклад і визначення семантики термінів, точна юридична кваліфікація правничих понять і реалій відіграють важливу роль у правильному розумінні норм і дієвості документів на території ЄС та механізмів їх узгодження з правничими нормами українського законодавства. Поповнення сучасної англійської правничої термінології вторинними номінаціями відбувається головним чином за рахунок метафоризації й метонімізації. Системний характер юридичної термінології визначається наявністю синонімічних та антонімічних відношень термінів права.

Література

1. Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации : [учебное пособие] / В. В. Алимов. – М. : Комкнига, 2004. – 160 с.
2. Большой юридический энциклопедический словарь / Под ред. А. Б. Барихина. – М. : Книжный Мир, 2004. – 720 с.

3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / М. : КомКнига, 2007. – 148 с.
4. Дерді Е. Т. Юридичні терміни-композиції в англійській мові / Дерді Е. Т. – К. : Мовні і концептуальні картини світу, 2000. – 470 с.
5. Директива Ради Європи 2008/117/ЄС від 16 грудня 2008 року [Електронний ресурс] / Офіційний вісник Європейського Союзу L 14 / 7 від 20. 1. 2009. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_930
6. Назаров В. Ф. Курс юридического перевода / В. Ф. Назаров. – М. : МГУ, 2000. – 40 с.
7. Регламент Європейського парламенту та Ради Європи № 1331/2008 від 16 грудня 2008 року [Електронний ресурс] / Офіційний вісник Європейського Союзу L 14 / 9 від 20. 1. 2009. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_938

УДК 811.162.1

Н. М. Совтис

УКРАЇНСЬКА МОВА В ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVI–XIX СТ.

Совтис Н. М. Українська мова в польській літературі XVI–XIX ст.

У статті досліджено вплив письменників, які походили з польсько-українського пограниччя, на розвиток польської літератури. Встановлено, що література польсько-українського пограниччя стала своєрідним підґрунтям для появи «української школи» в польському романтизмі. З'ясовано особливості використання української мови у польській літературі. Виявлено специфіку вживання українських запозичень та їх вплив на фонетичну систему та словниковий склад польської літературної мови.

Ключові слова: пограниччя, українська школа, мовні контакти, запозичення.

Sovtys N. N. Украинский язык в польской литературе XVI–XIX вв.

В статье исследовано влияние писателей из польско-украинского пограниччя на развитие польской литературы. Установлено, что литература польско-украинского пограниччя стала своеобразным фундаментом для появления «украинской школы» в польском романтизме. Выяснено особенности использования украинского языка в польской литературе. Выявлена специфика употребления украинских заимствований и их влияние на фонетическую систему и словарный состав польского литературного языка.

Ключевые слова: пограничье, украинская школа, языковые контакты, заимствование.

Sovtys N. Ukrainian language in Polish literature of the XVI–XIX centuries.

The article investigates the influence of the writers, who come from the Polish-Ukrainian frontier, on the development of Polish literature. It is defined that the literature of the Polish-Ukrainian frontier became peculiar basis for the emergence of Ukrainian language school in Polish romanticism. Some peculiarities of the Ukrainian language usage in Polish literature are clarified. The specificity of the Ukrainian borrowings' usage and their impact on the phonetic system and vocabulary of the Polish language is also revealed.

Key words: frontier, Ukrainian language school, language contacts, borrowings.

Питання контактів між польською та українською культурою почало привертати систематичну увагу вже на початку XIX ст., насамперед унаслідок існування «української школи» в польській романтичній літературі.

Польськими й українськими мовознавцями та літературознавцями були написані численні дослідження, у яких розглядалися різноманітні паралельні явища двох літератур, характеризувалася мова творів окремих авторів і т. ін. У вивченні впливу української мови на польську переважають дослідження на матеріалі художньої літератури. У польському мовознавстві слід згадати праці Т. Бешти [9], М. Юрковського [13], А. Болеського [10], в українській науці мовознавчо-літературний аспект неодноразово висвітлював Р. Радішевський [5]. Наукові праці такого плану мають велике значення, оскільки белетристичний стиль, як зазначав В. Русанівський [6], був завжди провідним у формуванні національної літературної мови. Використання іншомовних елементів у мові творів письменника має певну своєрідність, зумовлену стилістичними вимогами та підпорядковану тематиці твору. За певних умов взаємозв'язки між літературними мовами можуть набувати глибшого змісту, відбувається взаємопроникнення лексики, що знаходить своє відбиття в усіх функціональних стилях літературної мови.

Наша мета – дослідити роль використання української мови письменниками польсько-українського пограниччя в польському літературному процесі.

Глибоке та адекватне розуміння польсько-українських мовно-літературних стосунків можливе лише за умови розгляду усїєї їхньої історії. В історії польсько-українських літературних взаємин Г. Грабович виділяє чотири основні періоди, що більш-менш однаково характеризують обидві літератури. Це, по-перше, найбільш ранній період, тобто від останніх десятиліть XVI ст. до XVIII ст., який охоплює пізній польський Ренесанс і більшу частину польського й українського бароко. По-друге, романтичний період, що вбирає й передромантичну фазу і припадає приблизно на першу половину XIX ст. Третій період – постромантичний, і сягає він, хоч як це, на перший погляд, і не дивно, аж другої світової війни. Четвертий, і останній, – післявоєнний період [2, с. 139].

Трактування української тематики в польській літературі найдавнішого періоду були різноманітні й численні. Саме в цей період набуває популярності творчість письменників, які переважно походили з етнічних українських територій і стали своєрідними попередниками «української школи» в польській літературі. Найбільш ранньою формою польського літературного зацікавлення українікою були прості описи регіону. Саме такими є два твори, як свідчить Г. Грабович, у яких І. Франко додає перші паростки «української школи»: «Ponoszą, to jest wysławienie panów i paniąt ziem ruskich i podolskich z męstwa, z obyczajów i z innych spraw pocziwych» Б. Папроцького, де подано систематичний віршований опис шляхти цих земель і «Roxolania» С. Кльоновича (1584, латиною) – набагато вичерпніший огляд так званої Червоної Русі [2, с. 143]. Описуючи особливості мови творів С. Кльоновича, С. Грабец зауважив: «Автор походив із Великопольщі, але довгий час проживав у Любліні, який знаходився близько українсько-польського кордону, під кінець XVI ст.

становив зі Львовом і Перемишлем одну з брам, через яку проникали українські лексичні запозичення» [13, с. 60]. Окрім численних українських лексичних запозичень, які згодом увійшли до польської літературної мови: *bies, chata, czoboty, czupryna, czuryło, dubas, gramota, holoble, hultaj, kozera, molojec, pop* [13, с. 66–71], засвідчуємо українські фонетичні та морфологічні впливи: *balamuctwo, Pokucie* (укр. *у*), *czerewo, wołoch*, (повноголосся), *dohad, ostrohski, pohaniec* (укр. *h*); суф. *-ес* як формант етнічних назв: *pohaniec* і суф. *-iszcz-e (y-szcz-e)*: *siedliszcze, chwostyszcze*, преф. *prze-*: *przezczysta*; суф. *-ajł-o*: *szukajło*; збереження закінчення *-i* в інфінітиві: *kraści, mieci, zaniechaci*. Збереження закінчення *-i* в інфінітиві до кінця XVI ст. було характерною особливістю мови люблінських міщан, де цю архаїчну формацію підтримувала українська мова [13, с. 64].

Української тематики стосується брошура С. Ожеховського «Baptismus Ruthenorum», видатного представника польського Ренесансу й автора показової та досить часто цитованої формули «gente Ruthenus natione Polonus». У «Baptismus Ruthenorum» оскаржувалася практика католицької ієрархії вимагати від українських православних нового хрещення та доводилася законність і рівноправність східної віри. У полемічний текст автор вводить лексичні запозичення з української мови: *blohostawiec, praznik, wiernik, pop, blahu*. Більшість запозичень зберігає українські фонетичні риси: *balamut, pobłudzić, sud* (*u* замість польських носових), *sorom, wołoch* (повноголосся), *hrubość, hruby* (укр. *h*) [13, с. 49–51].

Українську мову в XVII ст., на думку З. Штібера, знала більшість польської шляхти, яка служила і воювала на українській території, як приклад наводить фрагмент поезії З. Морштина «Kostyrowie wojskowi», де вояки ведуть суперечки під час гри в карти українською мовою. Як відомо, З. Морштин походив з корінної Польщі, отже польську мову у свій текст вводив свідомо для підкреслення факту, що більшість вояків польського війська в побутових справах розмовляли українською мовою. Значна кількість українізмів і цитувань українською мовою в мовленні шляхти і міщан фіксується в польського письменника В. Потоцького, який походив з Малопольщі [17, с. 272].

Популярність дослідження фольклорних здобутків посилює інтерес до України, її народу, місцевого колориту. Унесення фольклорних мотивів до літературних творів і зображення традицій українського народу пов'язане з двома видатними поетами цього періоду, уродженцями Львова, – Ш. Шимоновичем і Б. Зиморовичем. Вибір тем і сюжетів творів зумовлює використання Ш. Шимоновичем запозичень з української мови для зображення місцевого колориту: *buhaj, czabanka, fujara*; українських власних імен: *Haśka, Milko, Olenka, Oluchna, Pańko, Paraszka, Pietrucha, Wonton* [13, с. 87–92]. С. Грабець вважає, що під впливом української мови автор використовує зменшувально-пестливі форми з позитивними, а також з негативними значеннями: «... a na łuczek strzałeczkę, przykłada, strzałka jego maluchna, lecz cięciwka tęga,

maluczniemi rączkami, ręczynki ma krociuchne, sajdaczek złoty, a w nim strzałki gęsto tkane; tu gryźcie list zielony, gryźcie chrościk młody; cieliczka mi do sadu przez płot przeskakuje i kwiateczki mi depce; jaskółeczko jużes się, na świat ukazała, za tobą słoneczko cieplejsze dogrzewa; wilczaszku, ozinałeś owieczkę, niebogę, wilczaszku, żeś tam nie był strawka cię minęła» [13, с. 85]. Завдяки творчості Ш. Шимоновича українізм *sielanka* набуває нового літературного значення і вживається як елемент високого стилю.

Зменшувально-пестливі форми використовує Б. Зіморович у циклі віршів «Roksolanki» (1654 р.): *dziatki, dziateczki, fijateczek, jarzynka, jasleczka, kosteczka, kwiateczek, kwiatek, listek, luczek, nowinka, piosneczka, ptaszyna, slowiczek, taneczek, wianeczek* [13, с. 104–105]. Автор послуговується релігійною лексикою, яка відбиває особливості православного обряду: *czernica, monaster, obiednia, plaszczennica, pomienienia, prażnik, proskurnica, świszczennik, wieczernia, wiernik, władyczu, Pokrowa, Spas*, [13, с. 115–116]. Значна кількість українізмів увійшла до словника польської літературної мови: *cerkiew, дума, hołubiec, hoży, molodyca, nahodować, prawosławny, sielanka, siolo* [13, с. 109–114]. Українська тема й українські запозичення простежується й в історичних працях як, скажімо, «Wojna chocimska» В. Потоцького, де співчутливо зображуються гетьман Сагайдачний і козаки.

Отже, запозичення з української мови становлять невід’ємний елемент барокової літератури.

Зрештою, у польській літературі з’являються перші твори, написані українською мовою. Яскравим прикладом можуть слугувати п’ять інтермедій українською мовою до святкових релігійних драм сільського вчителя, а згодом католицького ксьондза – Я. Гаватовича, творчість якого розглядалася в курсі історії української літератури, однак, на думку В. Гнатюка, ім’я Я. Гаватовича виявилось там самотньою й чужою фігурою, без попередників та послідовників і, лише розглянувши його творчість у зв’язку з раннім польським літературним українофільством, можна пояснити й зрозуміти не тільки самого Я. Гаватовича, але й знайти аналогії для висвітлення місця інших поляків, які писали українською мовою в літературному процесі ХІХ ст. [1, с. 364]. Підтвердженням зацікавлення українською мовою може слугувати рукописний збірник польських та українських пісень кс. Гинтовта і Д. Рудницького, датований 1713 р., укладений наприкінці ХVІІ ст. [1, с. 364].

Щодо ХVІІІ ст., то можна стверджувати про українську мову в польській літературі, оскільки українська мова була допущена як мова деяких поетичних текстів, що можуть бути названі піснями. Напевне, більшість читачів знала українську мову, оскільки цитування українською мовою, а також наявність лексичних запозичень фіксуємо в текстах, які походять із західної Польщі [8, с. 7]. Відомими є факти цитування пісень, уведення їх текстів до друкованих і численних рукописних збірників, використання їх з підмостків старопольського театру тощо [8, с. 4]. Змінюється також характер використання українських

лексичних елементів у польській літературі, вони перестають відігравати роль емоційно забарвленої лексики, а набувають чисто інформаційної функції і виступають як власне польські слова.

Отже, якщо говорити про український вплив на польську літературу того часу, то слід виділити, по-перше, постачання змісту, матеріалу – фольклору, місцевого колориту, легенд тощо, які вживалися й перелицьовувалися відповідно до узвичаєних норм і конвенцій; по-друге, модель дії, адже український спосіб життя приваблював і мав певну владу над емоціями та уявою; по-третє, вплив на розвиток польської літературної мови. Особливості вимови, закріпленої у графіці багатьох письменників, вихідців з етнічних українських територій, використання української лексики (стилістично зумовленої або й нейтральної) сприяло поширенню в польській мові слів з *h* (*hoży*); упровадженню нових суфіксів, префіксів або їх значень *-ec* – для етнічних назв (*połaniec*) *-iszcz-e-* для іменників, що означають назви місцевостей (*siedliszcz*) *-ajł-o* – для іменників, які називають виконавців певної дії (*szukajło*) *-eńk* – для здрібнених форм (*hołowienka*); *prze-* – *przeczysza*, а також численних запозичень з української мови.

Спільною рисою для всіх цих творів є те, що українська сфера не вважається тут чужою, вона розглядається як відмінна, але своя. Незважаючи на різноплановість використання української теми в релігійних, історичних, фольклористичних творах, йдеться про віддзеркалення реальності, що відбувається в Речі Посполитій, а українські мотиви слугують лише сировиною для відображення цієї реальності.

Література польсько-українського пограниччя стала своєрідним підґрунтям для появи «української школи» в польському романтизмі.

Ще в XIX ст. мовотворчість письменників «української школи» викликала зацікавлення М. Драгоманова, О. Пипіна, І. Франка, П. Чубинського. У першій половині XX ст. «українська школа» стала об'єктом уваги М. Белянки-Люфтової, М. Мочульського, В. Щурата та ін. Сучасне трактування цієї проблеми постало завдяки зусиллям українських науковців Ю. Булаховської, Г. Вервеса, О. Горбача, Р. Кирчіва, О. Остапчук, Т. Пачовського, Р. Радишевського, польських учених: А. Вітковської, В. Кубацького, С. Козака, М. Півінської, Р. Пшибильського, М. Якубця, М. Юрковського, М. Яньон та американського славіста Г. Грабовича.

Поняття «української школи» в польському романтизмі вперше запровадив О. Тишинський у повісті «Американка в Польщі», виданій у Петербурзі 1837 року. Згідно з класифікацією польської літератури, за основу якої він узяв поняття культурно-географічного регіону, що детермінує «дух і стиль», пов'язаної з ним літературної творчості, О. Тишинський ділив польських письменників на регіональні школи: литовську, українську, галицьку, пулавську і краківську, характеризуючи їх тематичне розмаїття і мовні особливості. Більш докладно О. Тишинський писав про «українську школу»: «Понурість, дикість, криваві

образи, злочини – це улюблений зміст більшості творів українських поетів <...>. Естетичні предмети та образи української школи із багатьох точок зору створили зовсім новий світ для польської поезії: отамани, козаки, татари, степи, пороги, чайки, українські містечка та українські річки вперше були почуті і побачені в їхніх творах. Стиль українських поетів виявляється щоразу по-іншому: непередбачено, нерівно, темно; рими то надзвичайно важкі, то абсолютно занедбані; відзначають його (тобто стиль) слова сильні, похмурі, насуплені, порівняно важкі, далекі, гостро поетичні, велика кількість нових слів, зокрема тих, що стосуються окресленої місцевості, оригінальні синтаксичні звороти» [18, с. 46]. Створену О. Тишинським категорію «української школи» не лише як нової школи польської поезії цієї школи, а згодом романтичної школи усталив і розвинув теоретик цієї школи М. Грабовський, який писав: «Ці поети не зупиняються на запозиченні словесних та образних оздоб в українській поезії, вони самі далі розвивають поетичність тих місцевостей та звичаїв, ідуть за побутом цієї землі, долею того люду в розмаїті часи та найрізноманітніших стосунках у їхній історії і в кожному з таких віднаходять його поетичне обличчя; на місці, де застали лише народні пісні, будують епопею і романс» [12, с. 37–39]. Поети, вихідці з української землі, для яких, як стверджував М. Грабовський козацька традиція українського люду була традицією рідною, домашньою, а навіть сімейною, творили свою національну літературу із місцевого мовного та фольклорного матеріалу, з історичних козацьких дум, дух і барви яких переймали спонтанно. Власне, це був їх фольклор, а часто й мова була рідною, а тому – їхньою власною. Іншого культурного джерела, з якого вони могли б черпати підтвердження своєї інакшості, відмінності своєї суті, власної національної ідентифікації й оригінальності, не знали. Вони відчували себе поетами, витвореними культурою рідної землі, культурою «матері-України» [4, с. 30–39].

Використовуючи рідні пейзажі, історію, культуру вони творили вільні від класичних латинських канонів літературні твори, які ставали близькими, «своїми» для читача. У народній культурі Волині, Поділля та України не відчували «чужості», а їх мешканців сприймали як єдину етнічну цілість, розмежовану не національно, а соціально. Незважаючи на відсутність однієї сформульованої програми й організаційні обмеження, поети, прозаїки та критики, що походили з України, яка розумілася масштабно, будували свою творчість на рідній народно-козацькій українській культурі. Створена польською мовою, а народжена від духу козацьких дум та курганів, ця література стає неповторною творчістю, у якій навіть з сучасної перспективи складно відокремити те, що є українське, а що польське. Для багатьох поетів можна застосувати дефініцію, сформульовану М. Грабовським: «польські українські поети», що з сучасної перспективи означає належність цих поетів до обох культур і народів.

Варто зазначити, що поняття «української школи» досить умовне і

використовується досить вільно. Г. Грабович вважає його історичним анахронізмом, даниною традиції, щоправда з уточненням: якщо ним послуговуватися в розумінні М. Грабовського, який свого часу зводив до визначної трійки поетів: Б. Залеського, С. Гощинського, А. Мальчевського, що створили три різні літературні образи міфу України, тим часом, на думку дослідника, «цим поняттям варто охоплювати і творчість Ржевуського, Чайковського, Грози, Олізаровського й навіть Словацького та інших польських письменників-романтиків» [2, с. 509].

Відомий дослідник феномена «української школи» в польській літературі Р. Радішевський зазначає, що більшість письменників виходила з двох основних культурних осередків, пов'язаних з навчальними закладами – Уманською василіанською школою та Волинським лицем у Кременці. З кременецького осередку походили Т. Заборовський, Ю. Коженювський, З. Доленга-Ходаковський, Т. Олізаровський, М. Гославський і Т. Падура. Найбільш відомі поети походили з Уманської василіанської школи, де існувала поетична група *Za-Go-Gra*, назва якої складається з початкових літер її представників – Б. Залеського, С. Гощинського, М. Грабовського. Крім того, у Львові існувала група «червоно руських поетів» «Зевонія», яка працювала в українській тематиці, до її складу входили: Л. Семенський, А. Бельовський та С. Гощинський. До представників Києво-Житомирського осередку належать О. Гроза, Ю. І. Крашевський, А. Марцинковський, З. Фіш [5, с. 24]. Щодо дослідження мови творів Ю. І. Крашевського, особлива увага надавалася вивченню впливу т. зв регіоналізмів або кресових «українських» елементів на літературну мову Ю. І. Крашевського. Уплив української мови на творчість письменника відзначали Б. Моронь, Е. Конюш [16; 15]. Використання для аналізу максимально великої кількості творів різної періодизації та тематики дало змогу вирізнити українізми, які належали до активного словникового запасу письменника від українських елементів, що були введені свідомо в тексти для змалювання місцевого колориту чи характеристики певних героїв.

До української школи входить М. Чайковський, який не належав до жодного з осередків. Часто до української школи зараховують Ю. Словацького, як автора поетичної повісті «Змій», п'єс «Мазепа» та «Срібний сон Саломеї» [5, с. 25–26]. Оригінальне розкриття української теми у творах Ю. Словацького передбачало введення в художні тексти українських лексичних запозичень: *burka, chatka, dumka, hoży, kozak, step* («Українська дума») [7, с. 27]; *ataman, burzan, czahary, czajki, czara, horda, jary, kozacy, oczeret, ostrowy, rohatory* («Змій») тощо [7, с. 27]. До числа послідовників традицій «української школи» слід віднести й ім'я Л. Венглінського, що часто ототожнює себе з українською землею та її минулим, творчість якого й надалі залишається малодослідженою в українському мовознавстві.

Більшість представників української школи намагалася писати

українською мовою. Але навіть у польськомовних творах спостерігаємо вплив української мови, що проявляється перш за все у використанні українських лексичних запозичень. Частина з них була зумовлена оригінальним розкриттям української теми, що передбачало введення в художні тексти українізмів, інші були використані несвідомо як слова мови якщо не рідної, то добре знаної ще з дитинства. Саме завдяки поетам-представникам української школи численні українські запозичення увійшли до польської літературної мови: *ataman, burka, chata, dumka, hożu, jar, kozak, step* і т. п. [7, с. 217].

М. Жулинський у статті «Міф України як ідейно-естетична ініціація польського національного пробудження» зазначив: «Для багатьох польських романтиків «відкриття Третьої Ери Світу», яку так переконливо обґрунтував А. Цешковський в історіософському трактаті «Отче наш», не мислилося без України, без її колосального духовно-творчого потенціалу, тому ідея духовної унії слов'янства, передусім діалогу української та польської культур, ідея українсько-польської єдності творчо реалізовувалася поетами «української школи» і слугує для нас, висловлюючись словами А. Міцкевича з його інавгураційної лекції 22 грудня в Парижі, «підставою нашої майбутньої єдності» [3, с. 44].

Отже, українська мовно-поетична традиція, українська пісня, народна поезія була близька полякам не тільки завдяки спорідненості мов, культур, ментальності, але й виступала ідейно-естетичним стимулятором створення польської національної літератури. Традиції представників української школи продовжили не лише представники XIX ст., а також XX ст.: Я. Івашкевич, С. Вінценз, Л. Бучковський, Ю. Лободовський, Ю. Стрийковський, А. Кусьневич, В. Одоєвський, вплив української мови на мовотворчість цих письменників й надалі потребує комплексного дослідження.

Література

1. Гнатюк В. Українсько-польська правобережна романтична література. Вибрані праці / В. Гнатюк ; відп. ред., упоряд. та автор передмови Р. П. Радішевський. – К. : «МП Леся», 2008. – 636 с.
2. Грабович Г. До історії української літератури : Дослідження, есе, полеміка : [монографія] / Г. Грабович. – К., 1997.
3. Жулинський М. Г. Міф України як ідейно-естетична ініціація польського національного пробудження / М. Г. Жулинський // Київські полоністичні студії : зб. наук. праць / укл. Р. П. Радішевський [відп. ред.] та ін. – К., 2005. – Т. VII. – С. 40–44.
4. Маковський С. «Українська школа» як варіант романтизму / С. Маковський // Київські полоністичні студії : зб. наук. праць / укл. Р. П. Радішевський [відп. ред.] та ін. – К., 2005. – Т. VII. – С. 30–39.
5. Радішевський Р. П. «Українська» та «польська» школи в літературі українсько-польського пограниччя / Р. П. Радішевський // Київські полоністичні студії : зб. наук. праць / укл. Р. П. Радішевський [відп. ред.] та ін. – К., 2005. – Т. VII. – С. 7–30.
6. Русанівський В. М. Польська ділова мова XVI-XVII ст. як джерело вивчення її історії взаємин з українською / В. М. Русанівський // Славістичний збірник. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 86–96.

7. Совтис Н. М. Українські лексичні запозичення в польській мові / Н. М. Совтис. – Рівне : О. Зень, 2012. – 220 с.
8. Українською музою натхненні // За ред. М. П. Бажана. – К. : Рад. письменник, 1971. – 303 с.
9. Beszta T. Z badań nad wschodniosłowiańskimi wpływami językowymi w polszczyźnie romantyków / T. Beszta // Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. – 1971. – XVII. – S. 199–241.
10. Boleski A. Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825-1849) / A. Boleski. – Łódź, 1956. – 246 s.
11. Doroszewski W. Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego) / W. Doroszewski. – Warszawa, 1949. – 417 s.
12. Grabowski M. O szkole ukraińskiej poezji / M. Grabowski // Literatura i krytyka. – Wilno, 1840. – S. 37–39.
13. Hrabec S. Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVIII w. / S. Hrabec. – Toruń, 1949. – 159 s.
14. Jurkowski M. Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego / M. Jurkowski // Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich. – Wrocław : PAN, 1974. – S. 105–135.
15. Koniusz E. Kresowe elementy leksykalne i semantyczne w języku powieści ludowych J.I. Kraszewskiego / Elżbieta Koniusz // Studia nad Polszczyzną Kresową. – 1983. – T. 2. – S. 127–138.
16. Moroń B. Język drugiej epoki twórczości J. I. Kraszewskiego (1838-1859) / Bogusław Moroń // Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. Prace Językoznawcze. – Z. 4, 1969. – S. 43–61.
17. Stieber Z. O typach polszczyzny regionalnej XVII wieku / Z. Stieber // Świat językowy Słowian. – Warszawa, 1974. – S. 267–272.
18. Tysyński A. Amerykanka w Polsce / A. Tysyński. – St. Petersburg, 1837. – Cz. II. – 146 s.

УДК 811.161.2/1'373.7

А. І. Тимошенко

АРХАЇЧНІ ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ІМЕННИКІВ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ

Тимошенко А. І. Архаїчні відмінкові форми іменників у фразеологічних одиницях української та російської мов.

У статті досліджено проблему збереження архаїчних граматичних явищ у складі фразеологічних одиниць; визначено основні різновиди застарілих відмінкових форм іменника в українських та російських фразеологізмах. Порівняльне вивчення фразеологічного складу української та російської мов дало можливість виявити спільні та відмінні риси в уживанні реліктових форм у стійких одиницях двох споріднених мов.

Ключові слова: граматичні архаїзми, відмінкові форми, іменник, паремії, фразеологічні одиниці.

Тимошенко А. И. Архаичные падежные формы существительных в фразеологических единицах украинского и русского языков.

В статье исследована проблема сохранения архаичных грамматических форм в составе фразеологических единиц; определены основные разновидности устаревших падежных форм существительных в украинских и русских фразеологизмах. Сравнительное изучение фразеологического состава украинского и русского языков способствовало выделению общих и отличительных черт в употреблении реліктових форм в устойчивых единицах двух родственных языков.

Ключевые слова: грамматические архаизмы, падежные формы, имя существительное, паремии, фразеологические единицы.

Tymoshenko A. I. Archaic case forms of nouns in phraseological units of Ukrainian and Russian languages.

The article deals with the problem of preservation of archaic grammatical forms in the phraseology, the basic types of case forms obsolete noun in Ukrainian and Russian phraseology. Comparative study of phraseological units of Ukrainian and Russian languages made it possible to identify differences and similarities in the use of relict forms in the elements of two related languages.

Key words: grammatical archaisms, case forms, noun, proverbs and proverbial phrases, phraseological elements.

Незважаючи на невпинний інтерес до вивчення фразеології, який продовжує панувати як у вітчизняному мовознавстві, так і в зарубіжних лінгвістичних студіях, деякі її сфери все ж потребують детальнішого осягнення, наприклад, проблема збереження архаїчних граматичних явищ у фраземному складі. Ці одиниці утворюють значний пласт у фразеології сучасної російської мови й становлять, за словами Р. Попова, майже четверту частину її основного фонду [6, с. 3]. Чимало граматичних архаїзмів зафіксовано й в українських стійких одиницях.

Типологію подібностей та відмінностей двох споріднених мов детально вивчають З. Волоцька, Г. Їжакевич, І. Ковалик, О. Коваль-Костинська, І. Кононенко, М. Кочерган, Л. Кошкарьова, І. Милославський, В. Пилинський, Н. Сиротина, Н. Ярошенко, але зіставні дослідження консервації архаїчних форм у складі фразеологізмів української та російської мов на сьогодні не проводилися.

Аналіз однорівневих (фразеологічних) явищ генетично споріднених мов видається доцільним, оскільки єдиний, давній лексичний склад служить найголовнішим джерелом фразеологічних утворень у кожній слов'янській мові, які зберігають загальні для всіх слов'янських мов специфічні риси.

Мета цієї наукової розвідки полягає в зіставленні особливостей функціонування застарілих відмінкових форм іменника у стійких одиницях української та російської мов. Зазначена мета потребує розв'язання таких завдань: 1) охарактеризувати процес збереження архаїчних граматичних форм у складі фразеологічних одиниць (ФО); 2) визначити основні різновиди застарілих відмінкових форм іменника, які засвідчені в українських та російських фразеологізмах; 3) зіставити особливості уживання реліктових форм в українській і російській мовах задля виявлення їхніх спільних та відмінних рис.

Об'єктом дослідження стали стійкі одиниці української та російської мови, зафіксовані у фразеологічних словниках кінця XIX – поч. XXI століття. Приклади архаїчних граматичних явищ у російських фраземах добиралися на матеріалі дисертаційного дослідження Г. Петрової.

Предметом вивчення є особливості вживання застарілих відмінкових форм іменника у складі українських та російських фразеологічних одиниць, які відповідно до так званої розширеної класифікації охоплюють власне фразеологізми, прислів'я, приказки та крилаті вислови.

Архаїчні компоненти є важливим джерелом для реконструкції попередніх періодів мовного розвитку, для виявлення фактів глибокого історичного минулого й отримання інформації про те, що саме зберігається у фразеологічному складі й наскільки рівні сучасної мовної системи допускають реконструкцію свого вихідного стану.

Дослідник фразеології російської мови Р. Попов визначає основні функції граматичних архаїзмів у складі ФО, серед яких називає сигніфікативну, що «допомагає відокремитися й відмежуватися стійким сполученням слів від вільних», та можливість архаїзмів брати участь у конструюванні ФО й в оформленні внутрішньоструктурних відношень між їхніми компонентами [6, с. 56].

Як показав аналіз, найбільш повно у фразеологізмах української й російської мов збережені давні типи словозміни та формотворення іменних частин мови. На матеріалі літературних і діалектних фразем можна простежити майже всю систему граматичних форм іменника, характерних для давньоукраїнської та частково спільнослов'янської мов.

Результати дослідження дають підстави виділити такі різновиди фразеологізмів:

I. ФО з архаїчними формами однини

Передусім варто звернути увагу на форми іменників середнього роду II відміни в складі ФО української мови, які в називному відмінку однини вживалися з флексією *-іє*: *Почав за **здравіє**, а звів за упокій* (*Зачали за **здравіє**, а кінчимо за упокій*) (Номис, с. 599; Беленькова, с. 24); ***Утішеніє** (Одержуй **утішеніє**), коли в кишені (гроші) є* (Номис, с. 30, 102; ПП 1990, с. 121); *Ні гласу, ні **послуханія*** (Номис, с. 122); *П'яного **моленіє** – фарисейське **хваленіє*** (Номис, с. 505); ***Ученіє** – світ, а **неученіє** – тьма* (ПП 1990, с. 315); *Якоє **одіяніє**, таке і **пошанованіє**, як ти видять, так ти пишуть* (ПП. 1990, с. 47).

На думку С. Самійленка, словотворчий формант *-ій-е* походить від давнього *-ий-е*, що в найдавніших пам'ятках української мови функціонував як фонетико-графічний варіант суфіксального форманта *-ьй-е* [7, с. 33]. І. Матвіяс указував на те, що давні форми іменників середнього роду на *-іє* були книжними вже за давньоруської доби і у староукраїнській мові й у новій українській літературній мові вживалися тільки задля архаїзації чи стилізації як виразні старослов'янізми [5, с. 85]. У сучасній мові такі форми не використовуються, за винятком іменників, що становлять літературну норму. До них належить 11 іменників, які зафіксовані в «Словнику мови»: *преподобіє, молебствіє, царствіє, присутствіє, благородіє, високоблагородіє, високородіє, милосердіє, Євангеліє, посланіє, житіє*. У російській мові форми іменників середнього роду з флексією *-іє* є нормативними й не сприймаються як архаїчні (*терпение, стремление, пеніє, озарение*).

У північних українських діалектах широко представлені форми називного відмінка однини іменників середнього роду колишніх *-їд*-основ

із старою флексією *-є*: *життє, голлє, клоччє* та ін. хоч можливе й паралельне вживання з *-я*: *життя, гілля, клоччя* тощо. Подібні архаїчні утворення поширені й у галицько-буковинських говорах південно-західних діалектів: *вісілє, клочє, житє, знанє* та ін. Якраз такі форми й представлені у збірнику І. Франка «Галицько-руські народні приповідки», де іменники можуть уживатися не тільки в називному (*Без утіхи й житє не милє* (ГРНП 1, с. 419); *Не в кожної Насті єднакове щастє* (ГРНП 2, с. 585); *Дурної голови і волосє не держиться* (ГРНП 2, с. 93); *У нього єзуїтське сумліне* (ГРНП 2, с. 124), а й у деяких непрямих відмінках, зокрема знахідному: *Баба си нагадала, коли зілє на голову клала* (ГРНП 1, с. 31; ПП 1990, с. 144); *Здоровому все на здоровє вийде* (ГРНП 2, с. 232). Питання про спосіб виникнення закінчення *-я* остаточно не розв'язане [2, с. 110]. Одні вчені вважають, що ця флексія виникла фонетично в результаті зміни *e* на *'a* [3, с. 383; 8, с. 85], інші дослідники пояснюють її появу впливом іменників середнього роду на кшталт *теля, ім'я* або аналогією до форм родового відмінка [1, с. 66; 9, с. 210]. У російській мові зберігається старе закінчення *-e* (*счастье, жизнь, здоровье*).

У деяких українських ФО діалектного походження зафіксовані архаїчні флексії *-e* (*-є*) родового відмінка іменників II відміни чоловічого роду, що належали до колишньої *-ї*-основ (*Так (ми) тяжко йде, як з каменє* (ГРНП 3, с. 304, 305); *В пана Бога днє не купуєм* (ГРНП 1, с. 748); *Забагло му сі вчорашнього днє* (ГРНП 2, с. 185); *Варвара кусок днє одорвала, а ноче пріточела і лодара навчила* (Аркушин, с. 10); *Не тогд'і кон'є пасут', коли запригайт'* (...*корми, йек тре йїхати*) (Аркушин, с. 60). У літературній мові ці іменники первісної форми родового відмінка не зберегли, а набули флексії *-а* за аналогією до іменників *-jo*-основ.

У складі іменних компонентів фразеологічних одиниць російської мови зафіксовано закінчення *-у* родового відмінка іменників чоловічого роду *-ї*-основ. Поряд з іменниками колишнього типу відмінювання на *-ї*- (*прибавить шагу, наделать шуму, час от часу не легче, с часу на час, раз от разу*) як іменні компоненти ФО засвідчені й деякі матеріальні, конкретні, збірні та абстрактні іменники, які належать до *-о*-основ і в яких флексія *-у* пізнього походження: *не выносит сору из избы, пороху не выдумает, понюхают пороху, с бору на сосенке, с глазу на глаз, лопнуть (умереть) со смеху, с жиру беситься, без году неделя, ни слуху ни духу, не дают ходу, не пускают из виду* (Петрова, с. 70–71). Автори академічної граматики російської мови виділяють подібні фразеологізми в особливу групу стійких сполук, оскільки закінчення *-у* родового відмінка іменників чоловічого роду однини «має обмежену форму вживання» [4, с. 145].

Форми давального відмінка однини від іменників *-ї*-основ із флексією *-ови, -єви* зберігаються в іменних компонентах застарілих російських фразеологічних виразів церковнослов'янського походження

кесарево кесареви, а божие богови; довлет днєви злоба єго (Петрова, с. 72–73). В українській мові це закінчення є однією з морфологічних відмінностей від інших слов'янських мов.

Архаїчні граєми знахідного, орудного відмінків однини іменників жіночого роду давніх *-ā-* (*-jā-*), *-j-* основ знаходять свій вияв в іменних компонентах російських ФО: *ударить оземь, (находиться) между жизнью и смертью* (Петрова, с. 73) тощо. В українських пареміях на кшталт *Не квапся женитися, бо ще тобі жінка стане костію в горлі – її Бог сотворив з кості* (Номис, с. 392); *Не хвали ся мудрий мудростию, ані сильний силою* (ГРНП 3, с. 337) також законсервовані форми орудного відмінка однини іменників жіночого роду, які утворилися в давньоруській мові за допомогою закінчення *-ю* (*-ю*). Однак уже у староукраїнських пам'ятках воно поступово витіснилося флексією *-у* (*-ю*).

У складі українських ФО як діалектної, так і літературної мови засвідчено чимало іменників жіночого роду III відміни, які зберігають у родовому (інколи давальному або місцевому) відмінку закінчення *-и*. Особливо це стосується іменників на *-ть* з попереднім приголосним, зрідка – на шиплячий (*пич*) та на *-а* (*-я*). Процес уніфікації закінчень *-і* та *-и* в літературній мові відбувався швидше, ніж у діалектах, цим пояснюється факт частішого уживання форм на *-и* у складі діалектних ФО: *Бог не без милости, козак не без щастя (... не без доли)* (Номис, с. 238; ГРНП 1, с. 114); *Йе прийдут' сватачи, то й найдут' на печи* (Аркушин, с. 32); *На такій годівли був, що ледве ноги волочит* (ГРНП 1, с. 531); *Крови ни дорубатиси (-са)* «бути знесиленим, знекровленим» (Гуйванюк, с. 234); *Без соли, без хліба худая бесіда* (ГРНП 1, с. 58; ГРНП 3, с. 132) тощо. У російській мові це явище не є архаїзмом, оскільки зберігається давньоруська флексія *-и*: *ночи, соли, меди, тени, матери, любви, кости* [2, с. 120].

Натомість у деяких російських фраземах зафіксовані застарілі форми місцевого відмінка групи слів від колишньої *-ǫ* (*-jǫ-*) основи. Це пов'язано з витісненням, відмиранням споконвічної флексії *-е*, яку замінює закінчення *-у*, характерне для колишніх іменників давньої *-j-* основи. Прикладом таких фразеологізмів є (*погибнуть, ...*) *во цвете лет, (трудиться, ...) в поте лица, в своем роде, ни в одном (едином) глазе* (Петрова, с. 73).

У південно-західних діалектах української мови іменники чоловічого роду від колишніх *-jǫ-* основ і злитих з ними *-j-* основ мають у місцевому відмінку однини флексію *-и*, що, за словами С. Бевзенка, є «органічним рефлексом старовинної флексії *-и*» [1, с. 46]: *на кони, на пни, на огни, на дни, (в) вересни, при купці* тощо. Фразеологізми, поширені в діалектній мові, зрідка фіксують у своєму складі такі форми: *О, то далеко, на кінци язика* (ГРНП 1, с. 713); *Заснітив би-с сі тут на пни!* «звівся нінащо» (ГРНП 2, с. 210). Частіше з флексією *-и* засвідчені іменники середнього роду колишньої *-ǫ-* основи. Такі форми поширені в народних висловах із

Західного Полісся й західної частини Волині (*На неби чути* «дуже далеко» (Аркушин, с. 107); *В тихому болоти чорти вод'атца* (Аркушин, с. 58); *Тепер жити – йак птаици в жити* (Аркушин, с. 38); *Нив'істка – в горли к'істка* (Аркушин, с. 36)); пареміях, зібраних І. Франком (*Май же Бога в серци!* «поклик до вродженої чоловікової доброти, до сумління» (ГРНП 1, с. 128); *Кровиночки в лици не має* (ГРНП 2, с. 419); *Я си гадав, що мі на місци шляк трафит* (ГРНП 1, с. 443), а також у гуцульських виразах (*б'ілий / б'іле лице*] *йек н'іна на молоц'ї* «дуже гарний» (Олійник, с. 60, 174).

Архаїчні форми місцевого відмінка однини іменників чоловічого та жіночого роду збережені у складі таких фразеологічних зрощень російської мови, як *опочить бозе; в руце божией* тощо. Для української мови такі форми є нормативними й активно вживаними у складі стійких одиниць: *Надія у бозі, коли хліб у стозі* (Номис, с. 451; ГРНП 2, с. 327; ПП 1991, с. 168); (*Хто*) – *коли тривога, то до Бога, а по тривозі забуде о Бозі – (горе тому)* (Номис, с. 42; ГРНП 3, с. 293).

Деякі російські ФО зберігають у своєму складі архаїчні форми кличної форми іменників від давніх *-ō (- jō-), -i-, -ā (-jā-), -ī-* основ, наприклад: *избави божє, упаси господи, господи владыко, царю небесный, божє мой* (Петрова, с. 74) тощо. Як помічають дослідники, витіснення кличного відмінка в історії відмінювання іменника почалося давно. Уже в давніх писемних пам'ятках форми кличного відмінка були замінені називним. У наведених ФО відбулося «вивітрювання, втрата реальних конкретних значень і закріплення за ними емоцій і волевиявлень» [6, с. 90]. На відміну від російської, українська мова зберігає кличний відмінок, тому уживання форм *господи, Боже* в фразеологізмах *Оце тобі Господи, оце мені; Господи помилуй – або дай що!* (Номис, с. 44); *Боже поможи (помагай) кому і без додатка* «уживається як побажання успіхів у роботі або в якійсь справі» (СУ–4.1) тощо не вважається виразним архаїзмом.

II. Фразеологізми з архаїчними формами двоїни.

Значна частина архаїчних словоформ іменника, які продовжують поширюватися у складі українських та російських фразеологізмів, пов'язана з руйнуванням категорії двоїни, поглинанням її категорією множини.

Сучасній російській літературній мові відомі ФО, які зберігають у своїх іменних компонентах форми двоїни в називному, знахідному та кличному відмінках іменників від давніх *-ō (- jō-)* та *-ā (-jā-)* основ. Наприклад, *смотреть в оба (глаза), хромать на обе ноги, держать в обе руки, уписывать за обе щеки* (Петрова, с. 75). Форма називного-знахідного відмінка двоїни від *-ō (-jō-)* основ сприяла утворенню в сучасній російській мові нового закінчення *-а* для іменників чоловічого роду множини: *города, дома, леса* тощо замість старого закінчення *-ы* (*городаы, домаы, лесаы* тощо) [6, с. 92]. Натомість в українській мові флексія *-и* вважається нормативною (*роги, сніги, боки, дроти, тендери, професори*).

У складі українських ФО релікти двоїни представлені більшою кількістю грамам. По-перше, це флексії називного-знахідного-кличного відмінка від іменників жіночого роду з числівниками *дві, три*: *Я дав би **дві зімі** за одно літо* (Номис, с. 68); ***Дві скрипці** – третій бас* (ПП 1991, с. 42); *Ой дощук, дощук, зварю тобі борщук, поставлю тя на дубоньці, прилетять **три голубоньці** та візьмуть тя на крилонька, занесуть тя в чужиноньку!* (ПП 1991, с. 345); а подекуди – від іменників середнього та чоловічого роду: *Нахватися до моці, та **обі оці*** (Номис, с. 578); *Ніхто не знає натуру попову, **три слові** скаже та й бере корову* (ПП 1990, с. 426); *У сироти **два роти**, одним їсть, другим бреше* (ПП 1990, с. 132).

По-друге, залишком колишніх форм родового-місцевого двоїни, який наводиться традиційно в українських джерелах, є форма *ввічу*: *Який ти мені **ввічу** дрібний* (Номис, с. 254). Така форма зберігається і в ФО російської мови *показать **воочию*** (Петрова, с. 75).

По-третє, архаїчні форми давально-орудного відмінка двоїни зберігаються у вигляді флексії орудного відмінка множини *-има* парних іменників та субстантивів *pluralia tantum*: *очима, плечима, ушима, дверима*, а також *грошима* (хоч частіше *грішми*), які вживаються у ФО, оформлених за різними типами:

– у власне-фразеологізмах, які за структурою нагадують словосполучення: *вбирати **очима**, міряти **очима*** (ФСУМ 1, с. 70); *ні за **плечима** ні перед **очима*** (СФАУМ, с. 375); *луснути **дверима**, сипати **грішми** (**грошима**, червінцями і т. ін.)* (СУ-4.1) тощо;

– у порівняльних зворотах з першим компонентом *як, мов, ніби* тощо: *як (мов, ніби і т. ін.) із зав'язаними **очима** (ходити, блукати і т. ін.)* (СУ-4.1); *жити як у Бога за **дверима** «почуватися захищеним»* (СФАУМ, с. 92) тощо;

– у ФО, побудованих за структурою простого двоскладного речення: *[аж (рідко білий)] світ крутиться (вернеться, макітриться, колихається, іде) / закрутився (завертівся, замакітрився, заколихався, пішов) обертом (перекидом, перекидьки, ходором і т. ін.) [в очах (перед **очима**)] кому, у кого; [аж] мурашки бігають (пробігають, лізуть і т. ін.) / побігли (пробігли, забігали, полізли і т. ін.) по спині (по тілу, за **плечима** і т. ін.) чийї (чиєму, чийми), у кого, кому* (СУ-4.1) тощо;

– у пареміях, оформлених за зразком складних речень: *Не знаю, чим мені йти: чи **плечима**, чи **очима*** (Номис, с. 172); *Я у Бога за **дверми** (за **дверима**, за **плечима**)* (Номис, с. 111); *Заступи чорта **дверима**, то він тобі окном* (Номис, с. 167) тощо.

III. Фразеологізми з архаїчними формами множини.

У складі українських паремій, поширених у південно-західних діалектах, зберігаються рефлексії давніх форм іменників давального відмінка множини: *Дай Боже **людім** гаразд, то буде і для нас* (ГРНП 1,

с. 458); *Людєм зогниле, а мені миле* (ГРНП 2, с. 276); *Бабина гривна всім людєм дивна* (ГРНП 1, с. 46) тощо.

Російські фраземи з архаїчними формами знахідного відмінка множини іменників від колишніх *-ǫ (- jǫ-)* основ та на приголосні *-s, -t* за своєю природою й структурою значень, які вони виражають, утворюють групи:

– з означенням у прийменниково-відмінковій формі іменного компонента: *в кои веки, в кои-то веки, на веки вечные, в кои годы* (Петрова, с. 76) тощо.

– з дієслівним компонентом й означенням до іменного: *жить (стоять) аредовы веки, было (происходило) в адамовы веки* (Петрова, с. 77) тощо;

– з двох іменників у різних відмінкових формах: *руки в боки, ни во веки веков* (Петрова, с. 77) тощо;

– з дієслівним та іменним компонентами: *хватать верхи, плести словеса* (Петрова, с. 77–78) тощо.

Форма на *-а (-я)* виникає ще в XVI–XVII ст., а у XVIII–XIX ст. ця флексія іменників чоловічого роду вживається інтенсивно, а потім поступово стає нормою. Тепер же можна однозначно стверджувати, що старі форми знахідного відмінка *-и (-ы)* сприймаються як виразні архаїзми й зберігаються тільки у складі ФО.

Переважно іменники середнього роду, які належали до давнього типу відмінювання з основою на приголосний (*-s, -t, -n*), ще в давньоруський період переходять до відмінювання з основою на *-ǫ (-jǫ-)* (замість колишнього типу відмінювання *слово – словесе – словеси* і под. утворюються форми *слово – слова – слову ...*). Однак в українських фраземах *світити своїми тілесами* «бути голим або неповністю одягненим» (ФТБХ, с. 618); *дивеса виробляє* «робить чудасії» (ГРНП 1, с. 774) засвідчені іменники з архаїчним суфіксом *-ес-*, який зберігається під час відмінювання.

Прикладами архаїзмів є форми місцевого відмінка множини із флексією *-ох (-ех)*, які поширені переважно в діалектних фразеологізмах української мови: *Я води і в чоботях не люблю, не то в череві – говорить п'яниця* (ГРНП 1, с. 369); *Ще сі не вродит, а вже по людях ходит* (ГРНП 1, с. 401); *Вітер у кішенях свище* (ГРНП 1, с. 340); *Виступили му сльози на очох* (ГРНП 1, с. 272); *Аж ми захопило дух у грудях* «з великої радості» (ГРНП 2, с. 103); *Скорому гудз на животі, а лівому на плечех* (ГРНП 3, с. 146) тощо.

ФО з архаїчними формами є особливою групою у складі сучасної української та російської мов, яка на відміну від інших не має омонімічних конструкцій і відрізняється широким спектром уживання: від книжного до розмовного й просторічного.

Генетична спорідненість, спільна історія, безперервність економічних і культурних контактів української та російської мов слугували найголовнішим джерелом для створення єдиного лексичного складу. Він надає кожній мові особливості, які, по-своєму адаптуючись і в російській, і в українській,

зберігають загальні для всіх слов'янських мов специфічні риси.

Репрезентована розвідка не вичерпує всього кола питань, пов'язаних із уживанням реліктових граматичних явищ у фраземному складі української та російської мов. Поза увагою залишаються аналіз структурно-семантичних особливостей фразеологізмів з архаїчними формами, а також стилістичних функцій цих одиниць у сферах поширення, що викликає необхідність подальших досліджень.

Література

1. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне вид-во, 1960. – 416 с.
2. Брицин М. Я. Порівняльна граматики української і російської мов / М. Я. Брицин, М. А. Жовтобрюх, А. В. Майборода. – К. : Вища школа, 1978. – 272 с.
3. Крымский А. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья / А. Крымский. – Т. 1. – Вып. 1. – М., 1907. – 545 с.
4. Кузнецов П. С. Историческая грамматика русского языка. Морфология. / П. С. Кузнецов. – М., 1953. – 306 с.
5. Матвіас І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіас. – К. : Рад. шк., 1974. – 184 с.
6. Попов Р. Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов / Р. Н. Попов. – М. : Высшая школа, 1976. – 200 с.
7. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – К. : Рад. шк., 1964. – Ч. I. – 284 с.
8. Соболевский А. И. Лекции по истории русского языка / А. И. Соболевский. – М., 1907. – 309 с.
9. Тараненко І. Й. Іменник / І. Й. Тараненко // Исторична граматики української мови / О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін. – К. : Рад. шк., 1962. – С. 182–240.

Перелік умовних скорочень назв використаних джерел

Аркушин – Аркушин Г. Сказав, як два зав'язав : народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Аркушин. – Люблін – Луцьк : Польське товариство народознавства в Любліні, 2003. – 178 с.

Беленькова – Нема приповідки без правди. Російські прислів'я та приказки з українськими відповідниками / [упоряд. Н. Беленькова]. – К. : Молодь, 1963. – 179 с.

ГРНП – Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. І. Франко]. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Т. 1. – 2006. – 832 с. ; Т. 2. – 2006. – 818 с. ; Т. 3. – 2006. – 699 с.

Гуйванюк – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / [упор., приміт. та вст. ст. М. М. Пазяк]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

Олійник – Олійник М. Я. Фразеологія гуцульський говірок : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. Я. Олійник. – Львів, 2002. – 222 с.

Петрова – Петрова Г. И. Структурно-семантическая организация и функционирование фразеологизмов с архаическим компонентом в современном русском языке (с позиции носителя болгарского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Г. И. Петрова. – М., 2000. – 27 с.

ПП 1990 – Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [укл. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1990. – 522 с.

ПП 1991 – Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / [укл. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1991. – 436 с.

СУ-4.1. – Інтегрована лексикографічна система «Словники України в.4.1.» [Електронний ресурс] / В. А. Широков, О. Г. Рабулець, І. В. Шевченко та ін. – К. : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2010.

СФАУМ – Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – К. : Довіра, 2004. – 284 с.

ФСУМ 1 – Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. / [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.] – К. : Наук. думка, 1999. – Кн. 1. – 528 с.

ФТБХ – Фразеологія творів Бориса Харчука. Словник / [гол. ред. С. Є. Панцьо]. – Тернопіль : Джура, 2012. – 748 с.

УДК 811.161.2'373.21

Є. М. Ткаченко

БУРЛУК – БУРЛУЧОК: ФОРМАЛЬНО НЕЗМІННІ ТА ГРАМАТИЧНО ПЕРЕОФОРМЛЕНІ ІМЕНА (У БАСЕЙНІ РІЧКИ ВЕЛИКИЙ БУРЛУК)

Ткаченко Є. М. Бурлук – Бурлучок: формально незмінні та граматично переоформлені імена (у басейні річки Великий Бурлук).

У роботі досліджено особливості взаємодії гідроніма **Бурлук** / **Бурлучок** та назв суміжних поселень із топонімною основою **Бурлук-**, проаналізовано основні структурні типи гідронімів і ойконімів, що стали результатом топонімічної метонімії, та охарактеризовано напрямки назвотворення із вихідними гідронімними лексемами.

Ключові слова: топонім, гідронім, ойконім, топонімна (гідронімна) лексема, топонімічна метонімія.

Ткаченко Е. Н. Бурлук – Бурлучек: формально неизменные и грамматически переоформленные имена (в бассейне реки Великий Бурлук).

В работе исследованы особенности взаимодействия гидронима **Бурлук** / **Бурлучек** и названий смежных населённых пунктов с топонимической основой **Бурлук-**; проанализированы основные структурные типы гидронимов и ойконимов, появившиеся в результате топонимической метонимии; охарактеризованы направления имятворчества с исходными гидронимными лексемами.

Ключевые слова: топоним, гидроним, ойконим, топонимическая (гидронимная) лексема, топонимическая метонимия.

Tkachenko Y. M. Burluk – Burluchok: formally unchanged and grammar reframed names (in the basin of Great Burluk river).

The characteristics of interaction of hydronyms **Burluk** / **Burluchok** and names of adjacent settlements of toponymic stem **Burluk-** are studied in the article, the main structural types of hydronyms and oikonyms which become the result of the toponymic metonymy are also analyzed, and the ways of making the names with the original hydronymic lexemes are characterized too.

Key words: toponym, hydronym, oikonym, toponymic (hydronymic) lexeme, toponymic metonymy.

Територія колишньої Харківської губернії, як і сучасної Харківщини, належить до таких, де значну частину географічного простору займають річки, позначені давньотюркськими іменами. Тюркський топонімний шар відображено в назвах невеликих та середніх за протяжністю лінійних об'єктів, які мають незначну повноводність. Іноді такі водотоки продукують територіально обмежені річкові басейни, або окремі «жмутки» річок, із головним та прилеглими руслами. Безпосередня географічна локалізація річкових об'єктів сприяла тому, що топонімні лексеми, виділяючи суміжні географічні одиниці з-поміж ряду інших, впливають один на одного і в подальшому зазнають морфологічної перебудови. З іншого боку, такі гідроніми від часу появи на берегах співвідносних річок ряду населених пунктів починають передавати свої назви цим поселенням. З'являється ціла група топонімів, різних за структурою та семантикою, з індивідуальними твірними лексемами. Явище взаємодії гідронімів та ойконімів, або топонімічна метонімія, багаторазово висвітлювалося у працях Є. С. Отіна [6; 7; 8], аналізувалося також у статтях Л. Т. Масенко [2], Є. М. Черняхівської [12; 13], Н. С. Михайличенко [3], у дисертації М. М. Юрківа [14] та ін.

Обрання об'єктом нашого дослідження топоніма *Бурлук* та його похідних зумовлене необхідністю прослідкувати особливості взаємодії топонімів різних класів, виявити структурні типи вихідних і похідних лексем, з'ясувати способи топонімотворення з вихідною лексемою *бурлук*.

Окрім Харківщини, назви з основою *Бурлук* відомі в інших країнах колишнього СРСР. Так, у Котовському районі Волгоградської області є село Бурлук. У Північно-Казахстанській області Айиртауському районі (Республіка Казахстан) трапляється аж три населені пункти на річці Бурлук – Акан-Бурлук, Бурлук і Нижній Бурлук.

Наявна етимологія гідроніма *Бурлук* на апелятивному рівні має значення '*осад (від брудної води)*', '*земля, непридатна для обробки*' [Радлов 4, 2, ствб. 1661]. М. Фасмер виводить цю гідронімну лексему від турецького географічного апелятива **borluk** [Фасмер 1, с. 246] із подальшою асиміляцією голосного [o]. Схожа інтерпретація наявна в македонських діалектах, де трапляється лексема **бърлѡк** – '*каламутна брудна вода*' [Григорян 1975, с. 32]. Маловірогідно, що на апелятивному рівні гідронім мав демінутивний відтінок із граматичним значенням множини, який трапляється в дослідженні В. В. Радлова – **bŭrlŭčki** '*рід невеликої гагри*' [Радлов 4, 2, ствб. 1891–1892]. Є й інші припущення щодо семантики терміна – '*місцевість, де багато вовків*', '*міся, у яких зазнали голоду*' [ТСХ 1991, с. 69] тощо.

У топонімії північно-східної Харківщини наявні структурно-семантичні групи назв із спільною кореневою морфемою, що мають особливість утворювати власну систему споріднених назв, де гідроніми об'єднуються в окремі ряди разом із залежними ойконімами. Така система власних назв характеризується наявністю в кожній групі твірного гідроніма та похідних

ойконімних лексем, що в окремих випадках є омонімічними до назв річок у результаті розщеплення топоніма. Перша така група складається з вихідного гідроніма *Бурлук* [АХН–1787; КБЧ, с. 71; ИСОХГ, с. 151; КСУГ–РА] (вар. *Великий Бурлук* [Р. ПГОНО, с. 255]) та ряду похідних утворень: *Великий Бурлук*, сл. [Хр Ввч, ИСОХЕ–4, с. 307; СМУВХГ, с. 96; ССОВХГ, с. 96; Хр Вбрл, ТКХО] (вар. *Бурлук*, сл. [Хр Ввч, ИСОХГ, с. 126; КСУГ–РА]) та *Бурлук Великий*, сл. [Хр Ввч, ХГ СНМ, с. 69]). Друга група географічних назв поєднує в собі твірний гідронім *Середній Бурлук* [Р. ПГОНО, с. 256] та похідну ойконімну лексему – *Середній Бурлук (Картавий)*, сл. [Хр Ввч, КВУ–2]. Третя група представлена твірним гідронімом *Сухий Бурлук* [КВУ–2; Р. ПГОНО, с. 256] із його демінутивним варіантом *Сухий Бурлучок* [АХН–1787; ОХН, с. 99]. Узаємозв'язані ойконімні моделі з вихідним гідронімом *Сухий Бурлук* відсутні. Гіпотетичним є етимологічний зв'язок такої назви, що не має аугментативного значення, з її демінутивним відповідником *Бурлучок* [ИСОХГ, с. 133]. Саме друга (суфіксальна) назва того самого річкового об'єкта завдяки внутрішній омонімії залишила свій відбиток на ойконімній реалемі у вигляді лексеми *Бурлучок*, д. [Хр Ввч, ХГ СНМ, с. 67]).

У топонімному словотвірному ряді назви річки *Сухий Бурлук* зафіксована тільки першофіксація *Нове Бурлучьке*, с. [Хр Пчн, ЗПХО, с. 59] (вар. *Новобурлучьке*, с. [Хр Ввч, Р. ПГОНО, с. 256; ХГ СНМ, с. 64;]) на відміну від *Бурлучького*, с. [Хр Із, ОХН, с. 166], яке згодом втратило словозміну прикметника і перетворилося з композита в ойконімне словосполучення *Новий Бурлук*, с. [Хр Чг, АТУ–87, с. 283; Хр Пчн, АТП–46, с. 611]. На цьому етапі перша частина двослівної назви *новий* вказує, що поселення виникло пізніше *Великого Бурлука*, який стосовно *Нового Бурлука* є *старим*, але оскільки він уже має гідронімний епітет *великий*, то означення, що вказує на вікові особливості об'єкта, за ним не закріпилося. Демінутивність прикметника *сухий* ще більше підкреслюється антонімами *сухий* – *мокрый*, які «при загальній визначальній частині складеного топоніма нерідко виражають той же тип відношень, що й нульовий топоформант та демінутивний суфікс в однокореневих найменуваннях головної річки і притоки» [Отин 1976, с. 19]. Отже, гідронім *Сухий Бурлук* співвідноситься з назвою річки *Мокрий Бурлучек* [ІСУ, с. 17; ОХН, с. 26, 29, с. 99] (вар. *Бурлук / Великий Бурлук*). Гідронім *Бурлук (Великий Бурлук)* є аугментативом до гідроніма *Мокрий Бурлучок*. Відповідно, гідронім *Сухий Бурлук*, що семантично відповідає назві річки *Бурлучок*, разом із нею утворюють демінутивний словотвірний ряд. Заміна означення *великий* на *мокрый* підтверджується детальним аналізом виявлених топонімних фактів, які дають підставу вважати сучасну форму *Великий Бурлук* звичайним варіантом вихідного *Бурлук (Мокрий Бурлук)*. У «Книге Большому Чертежу» знаходимо: «...ниже Гнилицы, с версту, с Ногайской стороны, пала в Донец речка Бурлучек (тобто *Сухий Бурлук* – прим. наша – *Є. Т.*). А ниже

Бурлучека, с версту, с Ногайской стороны, пала в Донец речка Бурлук от Изюмской дороги» [КБЧ, с. 71].

В «Описах Харківського намісництва кінця XVIII ст.» наводиться ряд річок, що впадають у Сіверський Донець з лівого боку: *Корінь, Вовча, Повна, Хотімля, Гнилиця, Мокрий Бурлучок* та ін. [ОХН, с. 126]. Певної згадки про річку *Бурлук (Великий Бурлук)* нема. Наші припущення також підтверджуються й тією обставиною, що довжина річки *Мокрий Бурлучок* у деяких пам'ятках XVIII ст. дорівнює сорока верстам і збігається з довжиною річки *Великий Бурлук* на сучасних топографічних картах досліджуваного регіону (тут її довжина дорівнює приблизно 75 км). Аналогічна ситуація з переліком приток Сіверського Дінця трапляється в «Историко-статистических описаниях Харьковской губернии», тільки в цих описах, крім річки *Бурлучок*, яка «в Сіверський Донець впадає з лівого боку» [ИСОХГ, с. 133], згадується ще й річка *Бурлук* [Там само, с. 151].

В ойконімах – назвах слобід – *Середній Бурлук (Бурлучок Середній, Середній Бурлучок)* мотивуючою є ознака *'локалізований у середній частині течії річки Великий Бурлук'*. Гіпотеза про розщеплення географічної назви на дві подібні за будовою топонімічні одиниці не підтверджується, оскільки найперші писемні фіксації засвідчують розміщення поселення *Середній Бурлук* при річці *Бурлук* [АХН–1787]. Населений пункт, що має назву з демінутивною семантикою *Середній Бурлучок* [Хр Ввч, ХГ СНМ, с. 70], яка відома ще й як фонетичний варіант із аугментативним субстантивом – *Сродний Бурлук* [Там само]. Відтінок збільшеності назви поселення *Середній Бурлук* співіснує з демінутивною варіантною ойконімною формою *Картававий Бурлучок*, с. [Хр Ввч, СКХЕ, с. 218], яка за морфологічним складом та звуковим вираженням близька до назви *Картовий Бурлучок*, сл. [Хр Ввч, СВСХГ, с. 15] – спільної назви двох ойконімичних об'єктів – села *Середньобурлучанське Перше* [Хр Ввч, СВСХГ, с. 15] та села *Середньобурлучанське Друге* [Там само]. Назва слободи *Картавий Бурлук* [Хр Ввч, КВУ-2], що трапляється в топонімічних джерелах поч. XIX ст. і яка за семантикою близька до попередньої та співзвучна з нею, стосується лише поселення *Середній Бурлук*. У такій ситуації можливі випадки не лише контактного перенесення й появи співвідносної пари або цілого ряду, але й дистантна взаємодія або навіть мотивація утворення групи ойконімів завдяки топонімому перенесенню, де впроваджується принцип бінарної опозиції за відношенням до розташування об'єкта з продукуючою назвою, його розміру та вікових особливостей. Якщо в джерелах XVIII ст. трапляються такі гідроніми-демінутиви, як *Середній Бурлучок, Сухий Бурлучок, Мокрий Бурлучок* [Хр Хр, АХН–1787; Хр Чг, ОХН, с. 99], що можна пояснити впливом гідроніма *Великий Бурлук*, то в топонімічних документах XIX–XX ст. вони вже зафіксовані у вигляді аугментативів: *Великий Бурлук, Середній Бурлук, Сухий Бурлук* [Р. ПГОНО, с. 255–256]. Відомі випадки сер. XVIII – поч. XIX ст.,

коли назва річки існує без уточнюючого означення разом зі своїм ойконімним відповідником (р. *Бурлук* → сл. *Бурлук* [Хр Ввч, КСУГ–РА] та р. *Бурулук* → пос. *Бурулук* [Хр Ввч, КГ–АР]), де в останній парі назв розвинувся вставний звук [у], що зайняв позицію інтерфікса.

Формант **-чок** з'явився як засіб протиставлення омонімічних топонімів та як деривативний засіб, що виконує релятивну функцію або вказує на невеликі розміри географічної одиниці: село *Середній Бурлучок* – при річці *Бурлучок* [Хр Ввч, ІХХГ, с. 109; ОИКСОМГ, с. 553] (пор.: р. *Сухий Бурлук* [Р. ПГОНО, 256; КВУ–2] – р. *Сухий Бурлучок* [АХН–1787; ОХН, с. 99]). Семантичний зв'язок споріднених найменувань є основним засобом, що сприяє подальшому розчленуванню вторинних структур з омонімічними показниками: пос. *Середній Бурлучок* [Хр Ввч, СМУВХГ, с. 97] – пос. *Середній Бурлучок Перший* [Хр Ввч, ССОВХГ, с. 96], пос. *Середній Бурлучок* [Хр Ввч, СМУВХГ, с. 97] – пос. *Середній Бурлучок Другий* [Хр Ввч, ССОВХГ, с. 96]. Наступним етапом номінаційного процесу є двоосновне утворення на основі перших двох компонентів із збереженням числівникових параметрів: село *Середньобурлучанське Перше* [Хр Ввч, СВСХГ, с. 15] та село *Середньобурлучанське Друге* [Хр Ввч, СВСХГ, с. 15].

Інше тлумачення мотиву номінації власної назви – це поява поселення посередині між селищем *Великий Бурлук* і селом *Нижній Бурлук*. Для Нижнього і Середнього Бурлуків ойконім *Великий Бурлук* у цій топонімній ситуації є *Верхнім*, що засвідчено в одному із джерел (*Верхній Бурулук*, сл. [Аз Ввч, Кордт–ГКАЗГ]). Демінутивне ойконімне словосполучення, протилежне *Великому Бурлуку* – це назва поселення *Малий Бурлук* [Хр Ввч, СМУВХГ, с. 96; Хр Вбрл, СЗПКО, с. 10] (вар. *Малий Бурлучок*, д. [Хр Ввч, СВСХГ, с. 11]), яке має географічну прив'язку до верхів'я річки *Великий Бурлук* і має семантику *'за розмірами і за кількістю жителів поступається Великому Бурлуку'*, розглядається при цьому на рівні власне ойконімних смислових зв'язків або ж актуалізується ознакою *'мілководна частина річки Великий Бурлук'*, виявляючись таким чином у комбінованому гідронімо-ойконімному системному ряді.

Формування четвертої групи власних назв, що має мотиваційний зв'язок топонімного об'єкта *'розміщений у нижній частині річки Великий Бурлук'*, пов'язана з наявністю ойконімних лексем, які вживаються з означенням *нижній*. Первинна ойконіма фіксація має аугментативну семантику, що виявляється в безафіксному утворенні (*Нижній Бурлук*, сл. [Хр Ввч, Кордт–КХН; ИСОХГ, с. 126], *Бурлук Нижній*, сл. [Хр Ввч, ХГ СНМ, с. 70]). Трапляються і демінутивні лексеми, які індивідуалізують різні типи поселень, як-от: *Нижній Бурлучок*, сл. [Хр Із, ОХН, с. 166, с. 167; Хр Ввч, СКХЕ, с. 206] та *Нижній Бурлучок*, с. [Хр Ввч, ОИКСОМГ, с. 553]. Суфіксальне ойконімне словосполучення стало словотвірною основою для появи ще двох демінутивних трикомпонентних структур із числівниковим значенням: *Нижній Бурлучок*

Перишій, с. [Хр Ввч, СВСХГ, с. 13; ССОВХГ, с. 97] (вар. *Нижній Бурлук Перишій*, с. [Хр Вбрл, ПИПН, с. 24]) та *Нижній Бурлуцок Другий*, с. [Хр Ввч, СВСХГ, с. 13] (вар. *Нижній Бурлук Другий*, с. [Хр Вбрл, ПИПН, с. 24]). Малоймовірно, що трислівні ойконіми-демінітиви в цьому разі утворилися не шляхом появи числівника, а на основі уже існуючих трислівних структур шляхом суфіксації, оскільки в більш ранніх джерелах (XVIII–XIX ст.) наведено приклади з суфіксальним оформленням, а безсуфіксні назви трапляються у списках 20-х рр. XX ст. Інші джерела вказують на те, що незважаючи на існування річки *Середній Бурлук* [КВУ–2] подібні назви поселень з'явилися в середній частині річки *Великий Бурлук*, про що засвідчує більшість писемних джерел (*Середній Бурлук*, с. [Хр Ввч, АСУГ; Хр Вбрл, АТП–46, с. 593], *Середній Бурлук*, х. [Хр Вбрл, СЗПКО, с. 10]). Не фіксують гідроніма *Середній Бурлук* і «Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.» та «Книга Большому Чертежу», де подано повний перелік великих і малих річкових об'єктів.

Деякі похідні ойконіми утворилися в результаті еліпсизації уточнюючого означення на базі гідронімного словосполучення (*Великий Бурлук*, р. → *Бурлук*, сл. [Хр Ввч, КСУГ–РА]), інколи – із суфіксацією (*Великий Бурлук*, р. → *Бурлуцьке*, сел. [Хр Чг, ХО. АТП–59, с. 42]). Ряд назв поселень стали результатом суфіксальної деривації (*Бурлук* р. → *Бурлуцький*, д. [Хр Зм, ХГ СНМ, с. 81], *Бурлуцьке*, с. [Хр Із, ХГ СНМ, с. 166]), частина з них утворилася в результаті основоскладання (*Великий Бурлук*, р. → *Великобурлуцьке*, сел. [Хр Вбрл, АТП–69, с. 414] або словоскладання (*Великий Бурлук* р. → *Бурлуцький-Капустянський*, х. [Хр Швч, ІМСУ ХО, с. 947]).

Входячи до топонімійної системи з антонімічними семантичними зв'язками рядності *Великий – Малий*, *Новий – Малий – старий* (= *Великий*), «*Верхній* (= *Великий*)» [Нерознак 1983, с. 125] – *Середній – Нижній*, ці квалітативно-квантитативні означення перебувають у різних парадигматичних відношеннях, що об'єднуються на основі протиставлення. Усі розрізнення назв поселень відбуваються винятково на основі допоміжних атрибутивних засобів.

Отже, етимологічний гідронім *Бурлук* (*Великий Бурлук*) в окремо взятому топонімному просторі Слобожанщини характеризується різнонаправленістю номінаційних процесів, значною активністю як у квантитативному смисловому плані, утворивши велику кількість похідних гідронімів і ойконімів, так і квалітативному, продукуючи різні за структурою і способом назвотворення та семантичним спектром топонімні лексеми.

Умовні скорочення

а) джерела

АСУГ – Атлас Слободской украинской губернии, сочинён по разделении оной вновь на десять уездов в 1802 году.

АТП–46 – Українська РСР : адмін.-терит. устрій на 1 вересня 1946 року. – К. : Укр. вид-во політ. літ.-ри, 1947. – Вид. 1. – 1064 с.

АТП–69 – Українська РСР : адмін.-терит. поділ на 1 квітня 1967 року (З додатком

відомостей про зміни до 1 січня 1969 р.) : у 2-х т. – К. : Вид-во політ. літ-ри України, 1969. – Т. 1. – 540 с.

АТУ-87 – Українська РСР : адмін.-терит. устрій на 1 січня 1987 року. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1987. – 504 с.

АХН – Атлас Харьковського Наместництва 1787 г. с топографическим описанием. Посвящается Археологическому Съезду / Издание Харьк. Губ. Стат. Комитета под ред. В. В. Иванова. – Харьков, 1902.

ЗПХО – Залюднені пункти Харківської округи. – Харків : Держ. вид-во «Господарство України», 1930. – Вид. 2. – 96 с.

ИСОХГ – Пассек В. В. Историко-статистическое описание Харьковской губернии 1836 года / В. В. Пассек // Материалы для статистики Российской империи. – СПб. : В типографии министерства внутренних дел, 1839. – С. 125–167.

ИСОХЕ-4 – Историко-статистическое описание Харьковской епархии: уезды Змиевский и Волчанский / Д. Г. Филарет (Гумилевский). – Харьков : В Университетской типографии, 1857. – Отд. 4. – 336 с.

ИХХГ – Историческая хронология Харьковской губернии / Сост. К. П. Щелков. – Харьков : Университетская типография, 1882. – 461 с.

ІМСУ ХО – Харківська область // Історія міст і сіл УРСР : у 26-и т. / Голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : УРЕ АН УРСР, 1967. – 1003 с.

ІСУ – Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Харків : Дельта, 1993. – 256 с.

КБЧ – Книга Большому чертежу / Под ред. К. Н. Сербиной. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – 228 с.

КВУ-2 – Карта Волчанского уезда / Сост. А. Ф. Шелеспанов. – М 1:26 000. X., (Б. г.).

КГ-АР – Карта Географическая, содержащая Смоленскую губернию с частями губерний Киевской, Белгородской и Воронежской (карта № 5) // Атлас Российский, состоящий из 19 специальных карт, представляющих всероссийскую империю с пограничными землями... съ приложеною притомъ Генеральною картою великия сея империи, старанием и трудами императорской АН, СПб., 1745.

Кордт-ГКАЗГ – Кордт В. Матеріали до історії картографії України. Ч. 1. – К. : ВУАН, 1931. – XXXIX с., 41 к. // Генеральная карта Азовской губернии с ея уездами, сочинённая И. Исленевым, 1782 г. (Карта № 32).

Кордт-КХН – Кордт В. Матеріали до історії картографії України. Ч. 1. – К. : ВУАН, 1931. – XXXIX с., 41 к. // Карта Харьковського наместництва, (Карта № 38).

КСУГ-РА – Карта Слободской Украинской Губернии (карта № 36) // Российский атлас из 43 карт состоящий и на 41 губернию Империю разделяющий. Издан при Географическом департаменте, 1800 г.

ОЙКОМГ – Багалей Д. И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства / Д. И. Багалей. – М. : В Университетской типографии, 1887. – 614 с.

ОХН – Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. / упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гуржій. – К. : Наук. думка, 1991. – 224 с.

ПИПН – Предварительные итоги переписи населения 1926 года по Купянскому округу. – Купянск : Тип. «Советская печать», 1927. – 55 с.

Р.ПГОНО – Россия. Полное географическое описание нашего Отечества: настольная и дорожная книга для русских людей / Под ред. В. П. Семенова. – СПб. : Издание А. Ф. Девриена, 1903. – Т. 7: Малороссия. – 517 с.

СВСХГ – Список волостей и селений Харьковской губернии. – Харьков : Издание Харьковской губернской земской управы, 1909. – 56 с.

СЗПКО – Список заселених пунктів Куп'янської округи 1925 року. – Куп'янськ : Друк. «Червоний друк», 1926. – 57 с.

СКХЕ – Справочная книга для Харьковской епархии / Сост. И. Самойлович. –

Харьков : Типо-Литография И. М. Варшавчика, 1904. – 471 с.

СМУВХГ – Список мировых участков и волостей Харьковской губернии. – Харьков : Тип. М. Гордона, 1873. – 114 с.

ССОВХГ – Список сельских общин и волостей на территории Харьковской губернии. – Харьков : Тип. М. Гордона, 1876. – 112 с.

ТКХО – Харьковская область: Топографическая карта. – К. : ВКФ ТСВС Украины, 1997. – М 1:200 000.

ХГ СНМ – Списки населённых мест Российской империи. Т. XLVI. Харьковская губерния. Список населённых мест по сведениям 1864 года. – СПб. : Издан ЦСК МВД, 1869. – 210 с.

ХО. АТП-59 – Харківська область : адмін.-терит. поділ на 1 грудня 1959 р. Довідник. – Харків : Книжкове вид-во, 1960. – 103 с.

б) губернії / області

Хр – Харківська

в) повіти / райони

Вбрл – Великобурлуцький, Ввч – Вовчанський, Зм – Зміївський, Із – Ізюмський, Пчн – Печенізький, Чг – Чугуївський, Швч – Шевченківський, Хр – Харківський

г) інші скорочення

д. – деревня, пос. – поселення, р. – річка, с. – село, сел. – селище, сл. – слобода, х. – хутір

Література

1. Григорян Э. А. Словарь местных географических терминов болгарского и македонского языков / Э. А. Григорян. – Ереван : Изд-во «Айстон», 1975. – 260 с.

2. Масенко Л. Т. Проблеми взаємодії гідронімії та ойконімії: на матеріалі басейну Південного Бугу / Л. Т. Масенко // Мовознавство. – 1972. – Вип. 1. – С. 32–37.

3. Михайличенко Н. Є. Взаємодія гідронімії та ойконімії (на матеріалі центрального та східного регіонів України) / Н. Є. Михайличенко // *Λογος ονομαστικη*. – 2009. – № 1 (3). – С. 36–41.

4. Нерознак В. П. Названия древнерусских городов / В. П. Нерознак. – М. : Наука, 1983. – 207 с.

5. Отин Е. С. О природе топонимического этимона / Е. С. Отин // Питання сучасної ономастики. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 14–19.

6. Отин Е. С. Топонимическая метонимия: Вид связи «гидроним – ойконим» / Е. С. Отин // Перспективы развития славянской ономастики. – М. : МФГО СССР, 1980. – С. 106–121.

7. Отин Е. С. Структурно-семантические отношения в топонимических парах: гидроним-аугментатив и гидроним-деминутив / Е. С. Отин // Русское языкознание: Республиканский межведомственный сборник / Е. С. Отин. – К. : Изд-во КГУ, 1989. – С. 124–129.

8. Отин Е. С. Рязск или Рясск? / Е. С. Отин // Русская речь. – 1996. – № 2. – С. 84–91.

9. Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий: В 4-х т., 8-и кн. / В. В. Радлов – М. : Изд-во вост. лит.-ры, 1963. – Т. 4. – Ч. 2. – 1117 – 2230 стб.

10. Топонімічний словник Харківщини / авт.-упоряд. А. М. Перепеча, А. П. Ярещенко; ХДНБ ім. В. Г. Короленка, ХДП ім. Г. С. Сковороди. – Х. : Б.в., 1991. – 117 с.

11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1. – 562 с.

12. Черняхивская Е. М. Взаимоотношения между названиями населенных мест и гидронимами / Е. М. Черняхивская // Доклады и сообщения Львовского отдела Географического общества УССР за 1964 год. – Львов, 1965. – С. 82–84.

13. Черняхівська С. М. Питання гідронімо-топонімічної метонімії // 3 Українська Республіканська ономастична (гідронімічна) конференція [тези] / С. М. Черняхівська. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 91–95.

14. Юрків М. М Гідронімно-ойконімії паралелі в західноукраїнському ономастиконі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / М. М. Юрків. – Тернопіль, 2000. – 244 с.

**ПРЕФІКСАЛЬНО-ПОСТФІКСАЛЬНІ ФОРМАНТИ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ
ГРАДУАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ ДІЄСЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Ткаченко Ю. В. Префіксально-постфіксальні форманти як засіб вираження градуального значення дієслів в українській мові.

Стаття присвячена дослідженню префіксально-постфіксальних формантів на- + -ся, ви- + -ся, до- + -ся, з(-с-) + -ся, у(-в-) + -ся, об-(обі-) + -ся, за- + -ся, роз-(розі-) + -ся, при- + -ся як засобів вираження градації в сучасній українській мові. Проаналізовано лексеми з вищезазначеними формантами та визначено гранд-відтінки, які вони вносять у семантичну структуру слова.

Ключові слова: словотворчий формант, градосема, градуальна функція, градуальність, градуатор, гранд-відтінок.

Ткаченко Ю. В. Префиксально-постфиксальные форманты как способ выражения градации в современном украинском языке.

Статья посвящена исследованию префиксально-постфиксальных формантов на- + -ся, ви- + -ся, до- + -ся, з(-с-) + -ся, у(-в-) + -ся, об-(обі-) + -ся, за- + -ся, роз- (розі-) + -ся, при- + -ся с помощью которых выражается градация в современном украинском языке. Проанализировано лексемы с вышеназванными формантами и определено гранд-оттенки, которые они вносят в семантическую структуру слова.

Ключевые слова: словообразовательные форманты, градосема, градуальная функция, градация, градуатор, гранд-оттенок.

Tkachenko Y. V. Prefixal and postfixal parts as way of expression the matter of degrees meaning of the verbs in Ukrainian language.

The article is devoted to research of detachable -postfixsalnyh formats on- + sia, vy, + sia, do- + - sia, z(s), - sia, u, -(v) + sia,ob,(obi) +sia, za-, sia, roz-(rozi) + sia, pry, + sia. As means of expression of gradation in modern Ukrainian. Lexems are analysed with the above – mentioned formants and certainly grandee of tint that bring in the semantic structure of word.

Key words: word-formation format gradosema, gradation (graduactor), grandee tint.

Словотворчі засоби вираження градуального значення є набором афіксів, поєднаних парадигматичними відношеннями. Афікси розрізняються за продуктивністю, дистрибуцією й додатковим значенням, яке вони передають, будучи об'єднаними загальним словотворчим значенням поля градації. Градуальний компонент (афікс) вносить градосему, що співвідноситься з семантичним полем якісної ознаки. Словотворення є одним із найпродуктивніших способів вираження градуального значення [4]. Градуальність дієслова може бути передана за допомогою префіксально-постфіксальних формантів, які вносять у лексему різноманітні семантичні відтінки.

Мета статті – розглянути префіксально-постфіксальні форманти на- + -ся, ви- + -ся, до- + -ся, з(-с-) + -ся, у(-в-) + -ся, об-(обі-) + -ся, за- + -ся, роз-(розі-) + -ся, при- + -ся як засіб вираження градації в сучасній

українській мові; проаналізувати лексеми з вищеназваними формантами та визначити гранд-відтінки, які вони вносять у семантичну структуру слова.

Словотворення дієслів за допомогою форманта на- + -ся є найпродуктивнішим префіксально-постфіксальним способом вираження градуального значення. Вищезазначений формант, вказуючи на високий ступінь вияву ознаки дії, виражає значення задоволення або незадоволення діяча дією. А. Ісаченко називає такий спосіб дії сатуративним [3]. Дієслова, утворені префіксально-постфіксальним способом за допомогою форманта на- + -ся, вказують на чисельність як міру вияву ознаки дії.

Дієслова зі значенням сатуративності (результат довготривалої і повторюваної дії) виражають відтінок задоволення або незадоволення. Префікс на- і постфікс -ся, приєднуючись до дієслів недоконаного виду, виконує градуальну функцію, оскільки вносять у їх семантичну структуру гранд-відтінок – інтенсивний вияв ознаки дії. Лексеми з відтінком задоволення *навечерятися, напитися, наспатися, напастися, насититися* об'єднані спільною градосемою «досхочу». Наприклад, дієслово *навечерятися* означає «наїстися під час вечері» [5, с. 250]; – *Ти, голубе, ще в обід навечерявся* (М. Павленко); *напитися* – «пити що-небудь, угамовуючи спрагу» [5, с. 290]; *Іде святий Петро Та, йдучи в Рим благовістити, Зайшов у гай води напитись І одпочити* (Т. Шевченко); *наспатися* – «спати багато» [5, с. 304]; *насититися* – «задовольняти потребу в їжі; наїдатися вволю» [5, с. 304]; *Коли всі наситилися, дідусь зібрав усі дрібки і недоїдки і виніс перед хату* (І. Франко); *напастися* – «жадібно накидатися на що-небудь їстівне» [5, с. 289]; *Горобці налетіли з садка і напаслись на пшениці* (І. Нечуй-Левицький).

Лексеми *набігатися, наслухатися*, виражаючи високий ступінь вияву ознаки дії, об'єднані спільною градосемою «уволу». Наприклад, дієслово *набігатися* означає «побігати до втоми» [5, с. 247]; – *Набігаєшся, наганяєшся за цілий день – а ввечері спать хочеться* (П. Мирний); *наслухатися* – «почути, послухати багато чого-небудь або про кого-, що-небудь» [5, с. 307]; *Він тільки наслухався про неї [гадюку] всякої страховини, і як вона кусається, і як сичить, і яка страшина-страшина* (П. Мирний).

У лексемі *настоятися* виділяємо градосему «удосталь»: *настоятися* – «утворювати, давати настій, настойку» [5, с. 311]; *Вже й чай настоявся. Ватя поналивала* (І. Нечуй-Левицький).

У дієсловах доконаного виду з префіксом на- і постфіксом -ся, які виражають неприємні відчуття, незадоволеність діяча дією, сатуративний відтінок розуміємо як інтенсивний вияв ознаки дії, доведений до крайності (вище норми). Лексеми *напитися, наклюватися, наплакатися, настраждатися, натерпітися* об'єднані спільною градосемою «занадто». Наприклад, дієслово *напитися* означає «уживаючи спиртні напої, ставати п'яним; упиватися» [5, с. 290]; *А прийде ввечері товариство... Наїдаються, нап'ються, погуляють, – та й з двору, й Чинка з ними!* (П. Мирний); *наклюватися* –

«багато ключочи, дуже наїдатися (про птахів)» [5, с. 278]; *Курка наклюється латаття та здохне* (П. Мирний); *наплакатися* – «багато плакати» [5, с. 291]; *Наплакався [кобзар]. Струни рвані Три перебирає* (Т. Шевченко); *настраждатися* – «азнати багато страждань» [5, с. 311]; *натерпітися* – «азнати, перенести багато тяжкого, неприємного; настраждатися, набідуватися» [5, с. 314]; – *Прийду було її [панночку] вбирати, то вже якої наруги я од неї не натерплюся!* (Марко Вовчок).

Значення вичерпності дії вносить у лексему префіксально-постфіксальний формант ви- + -ся, приєднуючись до дієслів недокожаного виду. Сатуративне значення виражають дієслова докожаного виду з вищевказаним формантом, оскільки дія відбувається вповні упродовж певного проміжку часу. Дієсловам з префіксом ви- і постфіксом -ся притаманна градуальність, бо вищезазначені форманти вносять у лексему гранд-відтінок – інтенсивний вияв ознаки дії (вище зв норму). У семантичній структурі лексем *вивалятися, виговоритися, вигрітися, вигулятися, видивитися, виплакати, виспатися, виспіватися, витанцюватися* виділяємо спільну градусему «удосталь». Наприклад, дієслово *вивалятися* означає «довго пробути в постелі, у ліжку» [5, с. 193]; *Два тижні вивалювався я тоді в ліжку і як ото дуба не дав – і сам не розумію* (Б. Антоненко-Давидович); *виговоритися* – «говорити досхочу, розповідати, висловлювати все» [5, с. 199]; *вигрітися* – «грітися протягом певного часу, одержуючи, маючи достатню кількість тепла» [5, с. 201]; *З води біжить на пісок, щоб вигрітися* (І. Нечуй-Левицький); *вигуляється* – «розм. гуляти довго, досхочу, виходжуватися» [5, с. 201]; – *Ляже не клята, встане не м'ята, наїсться, нап'ється, вигуляється, так чому ж їй не бути хорошою* (С. Васильченко); *видивитися* – «втупивши очі, дуже пильно й уважно дивитися» [5, с. 204]; *Вояк витріщеними очима видивився на Спориша, як на чоловіка, у якого не всі дома* (І. Франко); *виплакати* – «плакати досхочу, до заспокоєння» [5, с. 233]; *Фрузя виплакалася, і їй зробилося легше* (І. Франко); *виспатися* – «спати довго, досхочу, цілком задовольняючи потребу у сні» [5, с. 246]; – *Лягай раніше, виспись, – каже їй хазяйка* (П. Мирний); *виспіватися* – «виливати, передавати свої почуття в пісні, співові» [5, с. 254]; – *Мені було так тяжко на душі... я мусила виспіватися!* (Н. Кобринська); *витанцюватися* – «багато танцюючи, витратити всі сили» [5, с. 259]; *Одарка береться в боки, починає танцювати. Картя дивиться на неї, сміється. Одарка спинається. [Катря] Ну, вже витанцювалася?* (С. Васильченко).

Дієслова *вибілітися, виваритися, виголодатися, вилікуватися, вимочитися, виродитися* об'єднує спільна градусема «повністю». Наприклад, лексема *віблітися* означає «білішати під інтенсивною дією сонця (про людину, її волосся і т. ін.)» [5, с. 191]; *Роздобрила Марина, вибілілася, мов та панянка* (П. Мирний); *виваритися* – «довго варячись, втратити смакові або поживні якості» [5, с. 194]; *виголодатися* – «ставати голодним; терпіти

голод, виголоднітися» [5, с. 200]; *Було і змерзне [хлопчик], і виголодається, а мовчить, терпить, аби тільки з батьком бути* (О. Стороженко); *вилікуватися* – «лікуючись, позбавлятися хвороби, недуги; робитися здоровим, видужати» [5, с. 219]; *вимочитися* – «робитися дуже мокрим» [5, с. 225]; *Вимочився я так у воді добре, поки на березі моє шмаття не висохло* (І. Франко); *виродитися* – «перетворюватися в кого-небудь гіршого, у щось гірше» [5, с. 242]; *Ми вели б неустанну боротьбу між собою, котра остаточно мусила виродитися у ненависть* (Н. Кобринська).

Конфікс до-...-ся є формальним показником фінально-досяжного способу дієслівної дії. «Домінантна функція префікса до- – позначення межі у вияві дії» [2, с. 46]. О. Добрушина зазначає, що «префіксальний формант до- відображає ідею дистанції між якимось моментом дії та її результатом, а постфікс -ся акцентує увагу на дії суб'єкта, «віддаляючи» того, на кого спрямована реалізація дії» [1, с. 49].

Продуктивний словотворчий формант до- + -ся, приєднуючись до дієслів недоконаного виду і не змінюючи загального лексичного значення, вносить у їх семантичну структуру гранд-відтінок – доведення дії до певної мети, до певного етапу в результаті довгих інтенсивних зусиль. Дієслова *додзвонитися, докричатися, доколупатися, докоситися, долікуватися, донюхатися, допитатися, допроситися, допхатися, дорозумітися, доучитися, доховатися* об'єднані спільною градосемою «повністю, остаточно, до кінця». Наприклад, дієслово *додзвонитися* означає «дзвонячи, домагатися відповіді» [5, с. 575]; – *Сидите цілий день у себе в хаті – не додзвонилися вас!* (Леся Українка); *докричатися* – «довго кричачи, домогтися того, щоб хто-небудь почув, відгукнувся; докликатися» [5, с. 580]; *доколупатися* – «колупаючись, добиратися до чого-небудь, наближатися до певної межі» [5, с. 579]; *Доколупався до самої землі* (І.Франко); *докоситися* – «косячи, досягати якого-небудь місця, певної межі» [5, с. 580]; *допитатися* – «настійливо розпитуючи, вивідувати щось, дізнаватися про що-небудь» [5, с. 589]; *допроситися* – «настійливими просьбами домагатися чого-небудь» [5, с. 591]; *допхатися* – «з труднощами дістатися, добратися куди-небудь, до якого-небудь місця» [5, с. 591]; *Маланка ледве допхалась до своєї халупки* (М. Коцюбинський); *дочекатися* – «пробути, прожити до того часу, поки настане, з'явиться очікуване; діждатися» [5, с. 604]; *Хочеться швидше дочекатися літа* (М. Коцюбинський); *дошукатися* – «наполегливо шукаючи, намагатися знайти кого-, що-небудь» [5, с. 606].

У семантичній структурі дієслів доконаного виду префікс до- і постфікс -ся виражають значення «вияв дії в результаті інтенсивних зусиль, що приводить до негативних наслідків». Лексеми *добалакатися, доборотися, добрехатися, довертітися, догулятися, докуритися, дострибатися, достоятися* об'єднані спільною семою «понад міру». Наприклад, дієслово *добалакатися* означає «багато балакаючи, зазнавати лиха» [5, с. 561];

І добалакались... Надвечір лихо склалось: Страшенна буря зразу заревла. Замагався довго Дуб, стогнав, не подавався, А далі затріщав, зломився і – упав... (Л. Глібов); *доборотися* – «боротьбою за що-небудь дійти до якихось неприємних наслідків» [5, с. 563]; *Доборолась Україна До самого краю. Гірше ляха свої діти Її розпинають* (Т. Шевченко); *добрехатися* – «багато брешучи, зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного» [5, с. 564]; *Брешіть, брешіть, воріженьки, Добрешетесь лиха* (Укр. лір. пісні); *довертітися* – «хитруючи, зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного» [5, с. 570]; – *А що, взяв? Вертів, вертів хвостом, бісів Супруненко, та й довертівся! Так вам і треба, гаспидські дуки!* (П. Мирний); *догулятися* – «багато гуляючи, зазнавати неприємностей» [5, с. 574]; *Догулявся чумачина, Що й копочки нема* (М. Кропивницький); *докуритися* – «курючи (перв. надмірно), зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного» [5, с. 581]; *[Павло:] Ще вчора докурився доценту, така нудьга обгорнула, що мало не здурів* (М. Кропивницький); *допитися* – «надмірно п'ючи спиртне, зазнавати чогось небажаного, неприємного» [5, с. 588].

Префіксально-постфіксальний формант до- + -ся в дієслові *доторкнутися* вказує на низький ступінь вияву ознаки дії. У семантичній структурі вищезазначеної лексеми виділяємо градосему «злегка» (нижче за норму): *доторкнутися* – «торкатися до кого-, чого-небудь; приторкатися» [5, с. 601]; *Він доторкнувся до неї пальцями...* (І. Франко).

Отже, префіксально-постфіксальний формант до- + -ся в дієслівних лексемах доконаного виду є засобом вираження градуального значення.

Також засобом вираження градуальності є префікс з- (с-) і постфікс -ся, оскільки, приєднуючись до дієслів, вносять у їх семантичну структуру значення «доведення дії до небажаного стану (втоми тощо) унаслідок вияву інтенсивної дії, яка відбувається впродовж певного проміжку часу». Дієслова *змучитися, стомитися, знервуватися* об'єднує спільна градосема «дуже»: *змучитися* – «утрачаючи сили, виснажуватися фізично» [5, с. 770]; *стомитися* – «зазнавати втоми; натомлюватися» [5, с. 441]; *знервуватися* – «перебувати у стані нервового збудження, хвилювання» [5, с. 773].

Префікс по- і постфікс -ся, виконуючи градуальну функцію, вносять у семантичну структуру дієслів гранд-відтінок – інтенсивний вияв ознаки дії (вище за норму). Дієслова *побиватися, помішатися, потішатися* мають спільну градосему «занадто». Наприклад, дієслово *побиватися* означає «дуже тужити, нудьгувати, жалкувати за ким-, чим-небудь; переживати через кого-, що-небудь» [5, с. 704]; *Чи можем ми, діти, веселими бути, Як ньєнка в недолі, в нужді побивається нами?* (Леся Українка); *помішатися* – «стати психічно ненормальним, збожеволіти» [5, с. 790]; *Еней од страху з плигу збився, В умі сердега помішавсь і зараз сам не свій зробився, Скакав, вертівся і качавсь* (І. Котляревський); *потішатися* – «знаходити в кому-, чому-небудь задоволення, радість; тішитися» [5, с. 842];

Се та Оксана, що була їй радість і втіха і що єю [нею] мати потішалась і величалась!.. (Гр. Квітка-Основ'яненко).

Інтенсивний вияв ознаки дії в дієсловах доконаного виду передає префіксально-постфіксальний формант у-(в-) + -ся, а отже, він, виконуючи градуальну функцію, є засобом вираження градуальності. Дієслова *уморитися, вбитися, ушитися* об'єднані спільною семою «надто». Наприклад, лексема *уморитися* означає «дуже стомитися, змучитися» [5, с. 619]; *вбитися* – «позбавляти себе життя вогнепальною або холодною зброєю і т. ін.» [5, с. 596]; – *І він один на всім світі, Один мене любить; А почує, що я вбилась, То й себе погубить* (Т. Шевченко); *ушитися* – «п'ючи вино, горілку і т. ін., п'яніти, ставати п'яним» [5, с. 622]; *З того часу цювечір вона була й п'яна; а вирве вдень годинку, то і вдень уп'ється* (Марко Вовчок).

Дієслова з префіксом в- і постфіксом -ся мають значення «заглибитися, вникнути в що-небудь внаслідок інтенсивної дії». Лексеми *вдуматися, вдивитися, впитися, впертися, вп'ястися* мають спільну градусему «дуже». Наприклад, дієслово *вдуматися* означає «серйозно, зосереджено думаючи, вникати, заглиблюватися в суть чого-небудь» [5, с. 172]; *Вдумався в тому історію і побачив, що все се була підла, огидна інтрига її братів* (І. Франко); *вдивитися* – «пильно, уважно дивитися кудись, на кого-, що-небудь» [5, с. 171]; *впитися* – «міцно вхоплюватися, вчплюватися» [5, с. 380]; *Кинулася [мати] до Ганнусі І в коси впилася* (Т. Шевченко); *впертися* – «силою, без дозволу заходити до якогось приміщення і т. ін.» [5, с. 381]; *А далі вперлися в будинки Підземного сього царя* (І. Котляревський); *вп'ястися* – «не відводячи очей, дивитися на кого-, що-небудь» [5, с. 380]; *Гальорка вп'ялася очима в панів...* (С. Васильченко).

Не менш продуктивним для вираження градуального значення є префіксально-постфіксальний формант об- (обі-) + -ся. Він надає дієсловам значення «вияв дії впродовж певного часу з великою інтенсивністю». Лексеми *обжертися, обсунутися, обідратися, обіжратися* у своїй семантичній структурі мають спільну сему «занадто». Наприклад, *обжертися* означає «надмірно наїдатися, завдаючи шкоди своєму здоров'ю; об'їдатися» [5, с. 393]; – *Нічого йому не станеться... – меду обжерся, тепер болить живіт...* (С. Васильченко); *обіжратися* – «надмірно напиватися (горілки, вина і т. ін.)» [5, с. 393]; *В цей день отець опрягся, Як чикилдихи обіжрався* (І. Котляревський); *обсунутися* – «обсипатися, обвалюватися, руйнуючись під дією яких-небудь сил (про земляні споруди, схили і т. ін.)» [5, с. 423]; *Обсунулась стара гребля, Місток похилився* (С. Руданський); *обідратися* – «порвати, зносити до краю свій одяг; обноситися, обірватися» [5, с. 388]; – *Чи бачиш, як ми обідрались! – Убрання, постоли порвались* (І. Котляревський).

Значення дії, у яку виконавець повністю занурюється, захоплюється й стомлюється, передає префікс за- і постфікс -ся, утворюючи дієслова

доконаного виду. Вищевказаний формант, виконуючи градуальну функцію, вносить у семантичну структуру дієслів гранд-відтінок – надмірність виконання дії. Дієслова *закохатися, замріятися, загордитися, задивитися, закохатися, задихатися, задуматися, закашлятися, заслухатися* об'єднані спільною семою «надто» (більше від звичайної норми, міри). Наприклад, лексема *закохатися* означає «пройнятися почуттям кохання до когось» [5, с. 702]; *замріятися* – «заглибитися, поринути в щось, задуматися над чимось» [5, с. 712]; *загордитися* – «стати гордовитим, чванливим; зазнатися» [5, с. 693]; *задивитися* – «захоплено, із замилюванням довго дивитися на когось, щось, кудись, у щось; заглядатися» [5, с. 695]; *задихатися* – «дихати часто, посилено, важко через утому, хвилювання та ін.» [5, с. 695]; *задуматися* – «зосереджено думати, розмірковувати над чимось, про когось» [5, с. 696]; *закашлятися* – «заходитися кашлем, сильно і довго кашляти» [5, с. 700]; *заслухатися* – «захоплюватися, забувати про інше, слухаючи щось, когось» [5, с. 724].

Словотворчий формант роз- (розі-) + -ся вносить у семантичну структуру дієслів значення «вияв дії, яка в результаті досягається поступовим наростанням інтенсивності», а отже, є засобом вираження градуальності. Лексеми *розбігатися, розбушуватися, розгорітися, розгулятися, розігрітися, розпалитися, розпаскудитися, розговоритися* з вищевказаним формантом об'єднані спільною семою «над міру». Наприклад, лексема *розбігатися* означає «почавши бігати, захопитися, увійти в азарт» [5, с. 143]; – *Не гадай, що і з кіньми так легко даси собі раду. Полум'я мають у грудях, крізь ніздрі його видихають. Ледве й самому мені покоряються, як розбіжаться* (М. Зеров); *розбушуватися* – «ставати бурхливим, неспокійним (про море, річку і т. ін.)» [5, с. 145]; *Море було так розбушувалось від часу виїзду тьоті Елі, що тільки сьогодні встановилось* (Леся Українка); *розгорітися* – «приходити у стан сильного збудження, душевного піднесення» [5, с. 156]; *Мотря стоїть коло печі, та в зачіпку колунає... Почервоніла, розгорілася, ще краща стала, ніж була* (П. Мирний); *розгулятися* – «починати діяти, повністю проявляючи себе в чомусь» [5, с. 157]; *До Хівері сікався [Солопій], за макогін хватався; І не на жарт-таки, сердега, розгулявся* (Гулак-Артемівський); *розігрітися* – «нагріваючись, ставати теплим, гарячим» [5, с. 160]; *Потік тухольський перший раз відроду побачив такий блиск; перший раз розігрівся в своїм холоднім кам'янім ложі* (І. Франко); *розпалитися* – «відчути сильний жар (перев. від хвороби)» [5, с. 179]; *Скільки від них [обкладок] дітвори перемерло! Оце зранку любемиле бігає, дивись, в обід – розгорілося, розпалілося, на горлянку жаліється, а на другий день і Богові душу віддає...* (П. Мирний); *розпаскудитися* – «набути поганих нахилів, звичок» [5, с. 180]; *Юруш розпаскудився на панстві, бо не брався й за холодну воду* (І. Нечуй-Левницький); *розговоритися* – «поступово захопившись розмовою, стати говірким, балакучим» [5, с. 154]; *Він був чоловік поважний... Не многомовний, а коли вже розговориться, то*

наше [нашитъ] його кожне слово полум'ям (Марко Вовчок).

Префікс роз-, суфікс -ти- і постфікс -ся при творенні дієслів виконують градуальну функцію, оскільки вносять значення «початок дії» (нижче за норму). Лексеми *розбігатися, розпочинатися, розпускатися, розгоратися, розганятися* об'єднує спільна сема «злегка, у певній мірі». Наприклад, дієслово *розбігатися* означає «починати бігти» [5, с. 143]; *розпочинатися* – «проявляти перші ознаки» [5, с. 187]; *Чудовий літній день розпочинався* (Г. Хоткевич); *розпускатися* – «розвиваючись під дією тепла, сонячного проміння, ростучи, розпускатися, розкриватися (про бруньки, квіти, листя» [5, с. 189]; *На землі в той дивний майський вечір розпускались мільйони рож, троянд* (І. Нечуй-Левицький); *розгоратися* – «починати горіти дедалі сильніше» [5, с. 155]; *розганятися* – «рухатися, поступово збільшуючи швидкість» [5, с. 152].

Дію, направлену на об'єкт сприйняття, передають префікс при- і постфікс -ся, приєднуючись до дієслівних лексем. Вони вносять у семантичну структуру слова значення інтенсивного вияву ознаки дії. Дієслова *прислухатися, приподобитися, придиратися, притерпітися* об'єднує спільна сема «дуже». Наприклад, лексема *прислухатися* означає «напружуючи слух, намагатися почути що-небудь» [5, с. 910]; *Здалося – ніби голос Марусин. Крикнула й замовкла. Прислухався – нічого не чути* (Г. Хоткевич); *приподобитися* – «піддобрюватися» [5, с. 903]; [Юда] *Учитель мав улюбленців між нами, – ми, зуби зіптивши, їм догоджали, щоб приподобитись йому хоч тим* (Леся Українка); *притерпітися* – «змиритися з чим-небудь» [5, с. 919], *придиратися* – «використовувати що-небудь як привід до якихось зауважень, обвинувачень (зазвичай безпідставних); прискіпуватися» [5, с. 884]; *Усе придирається [Харко]: «У вас, каже, не так усе, як у людей»* (Гр. Квітка-Основ'яненко).

Дієсловам *притулитися, присмоктатися, причаїтися*, притамання градуальність, оскільки вони передають значення одноразової дії з великою інтенсивністю. Вищезазначені дієслова об'єднані спільною семою «надто»: *притулитися* – «тісно присуватися, пригортатися до кого-, чого-небудь; горнутися» [5, с. 922]; *Щось стало між нами. Я не смів притулитись до материних грудей, обняти сестру* (М. Коцюбинський); *присмоктатися* – «прилипати, щільно приставати до кого-, чого-небудь за допомогою присосків» [5, с. 910]; *причаїтися* – «завмирати, тамуючи подих; затихати» [5, с. 7]; *Кинулась [Гаїнка] на ліжкові, підвелась і впала знову, причаїлася, затаївши й духа* (Б. Грінченко).

Отже, градуальну семантику дієслів на словотвірному рівні в українській мові реалізують зазначені вище префіксально-постфіксальні форманти. Вони, приєднуючись до дієслівних лексем, вносять у їх семантичну структуру значення міри і ступеня. Префіксально-постфіксальні форманти виконують функцію градуаторів, а тому є засобом вираження градуальності в українській мові.

Література

1. Добрушина Е. Р. Русские приставки: многозначность и семантическое единство : сб. ст. / Е. Р. Добрушина, Е. А. Меллина, Д. Пайар. – М. : Русские словари, 2001. – 270 с.
2. Ільїн В. С. Префікси в сучасній українській мові / В. С. Ільїн. – К. : Вид-во АН УРСР, 1953. – 167 с.
3. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким : Морфология / А. В. Исаченко. – М. : Языки слав. к-ры, 2003. – 880 с.
4. Колесникова С. М. Категория градуальности в современном русском языке : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / С. М. Колесникова. – М., 1999. – 421 с.
5. Тлумачний словник української мови : у 3-х т. / [авт.-уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2004.

УДК [811.161.2'27: 811.161.1'27](477.44-25)"19/20"

Т. П. Ткачук

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО БІЛІНГВІЗМУ ВПРОДОВЖ ТРЬОХ ПОКОЛІНЬ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ВІННИЦІ)

Ткачук Т. П. Формування українсько-російського білінгвізму впродовж трьох поколінь (на прикладі міста Вінниці).

У дослідженні з'ясовано чинники, які впливають на вибір мови в українсько-російському мовному середовищі в місті Вінниці. Для дослідження обрано соціолінгвістичний метод, за допомогою якого проаналізовано відповіді про використання мови трьома поколіннями респондентів, останнє з яких проживає в місті Вінниці. Загальна кількість опитаних – 400 осіб (старшокласники віком 15 – 17 років).

Ключові слова: українсько-російський білінгвізм, функціонування мови, двомовне середовище.

Ткачук Т. П. Формирование украинско-русского билингвизма на протяжении трех поколений (на примере города Винницы).

В исследовании определены факторы, влияющие на выбор языка в украинско-российской языковой среде в городе Виннице. Для исследования избран социолингвистический метод, с помощью которого проанализированы ответы об использовании языка тремя поколениями респондентов, последнее из которых проживает в городе Виннице. Общее количество опрошенных – 400 человек (старшеклассники в возрасте 15 – 17 лет).

Ключевые слова: украинско-русский билингвизм, функционирования языка, двуязычная среда.

Tkachuk T. P. Formation of Ukrainian-Russian bilingual practices of three generations in the city of Vinnytsia.

In this research, we analyze the language situation in Vinnytsia. Our main research question concerns current Ukrainian-Russian bilingual practices of three generations, the last of whom lives in the city. We examined this question with the method of socio-linguistic survey. The total number of 400 participants represents school students (from 15 to 17 year-old).

Key words: Ukrainian-Russian bilingualism, language use, bilingual environment.

Виразне двомовне середовище, у якому перебувають громадяни України, суттєво впливає на формування української мови і є предметом дослідження багатьох лінгвістів. Попри те що в Україні державною мовою проголошено українську, чимало українців продовжують переходити на російську мову. Такий інерційний процес особливо помітний у містах і менш виразний у селах та містечках [1, с. 11]. Наше дослідження є продовженням попереднього [5, с. 97], у якому ми з'ясуємо чинники, які впливають на вибір мови в українсько-російському мовному середовищі, сформованому історично впродовж останніх кількох століть у місті Вінниці та Вінницькій області.

Для дослідження ми обрали три покоління респондентів, останнє з яких проживає в місті Вінниці (Центральна Україна, 370 тисяч жителів). В експертному (усному) опитуванні взяли участь більше 400 осіб – учнів 10–11 класів віком 15–17 років. Для аналізу результатів відібрано 301 анкету. Основну групу опитаних (276 осіб) склали підлітки, що проживають у місті. Контрольну (25 осіб) – діти з містечка Козятин (28 000 жителів за переписом 2001 р.). Усі опитані відповіли на питання, які стосувалися використання української або російської мови ними особисто, їхніми батьками та дідусями-бабусями. Після обробки результатів ми позначили першим поколінням дідусів (бабусь), другим – татів (мамів) та третім – опитаних респондентів.

Учням поставили питання про використання мови у спілкування з однокласниками, друзями, формальним або ж неформальним лідером поза школою (у дворі, секціях, гуртках тощо). За усіма респондентами проведено спостереження стосовно використання мови в неформальному спілкуванні (на перерві у школі), що дало змогу порівняти отримані результати опитування з реальним використанням мови в комунікативній ситуації. Для обробки результатів ми застосували програму SPSS. Зведена таблиця отриманих даних у місті Вінниці є такою:

Питання анкети	Мова	Дівчата	Хлопці
Якою мовою спілкується мама?	Українська	71,8%	68,6%
	Російська	28,2%	31,4%
Якою мовою спілкується тато?	Українська	57,6%	67,4%
	Російська	42,4%	32,6%
Якою мовою ти спілкуєшся з мамою?	Українська	73,0%	72,5%
	Російська	27,0%	27,5%
Якою мовою ти спілкуєшся з татом?	Українська	64,4%	71,4%
	Російська	35,6%	28,6%
Якою мовою говорить (говорив) дідусь (мамин тато)?	Українська	76,7%	76,1%
	Російська	23,3%	23,9%
Якою мовою говорить (говорила) бабуся (мамина мама)?	Українська	79,3%	81,3%
	Російська	20,7%	18,7%
Якою мовою говорить (говорив) дідусь (татів тато)?	Українська	72,4%	68,6%
	Російська	27,6%	31,4%
Якою мовою говорить (говорила) бабуся (татова мама)?	Українська	73,9%	67,9%
	Російська	26,1%	32,1%

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Якою мовою ти спілкуєшся поза школою зі своїми друзями (у секції, компанії)?	Українська	72,3%	68,3%
	Російська	27,7%	31,7%
Якою мовою переважно спілку-ються твої друзі поза школою?	Українська	52,0%	63,3%
	Російська	48,0%	36,7%
Якою мовою спілкується формаль-ний (неформальний) лідер у твоїй компанії?	Українська	67,6%	62,4%
	Російська	32,4%	37,6%
Якою мовою переважно користується респондент?	Українська	73,4%	80,0%
	Російська	26,6%	20,0%
Чи переходить на іншу мову, коли до нього звертаються іншою мовою?	Так	57,9%	52,8%
	Ні	42,1%	47,2%

У **контрольній** групі (містечко Козятин) усі 3 покоління (за винятком одного тата, двох дідусів і трьох бабусь) спілкуються українською, однак 66,7% респондентів переходять на російську, коли до них звертаються російською, що є свідченням високої конформності користувачів української мови. Спілкування дідусів і бабусь російською мовою ніяк не вплинуло на вибір онуками мови, оскільки практично все їхнє оточення виключно україномовне. Тому можна з певністю стверджувати, що на периферії домінує українська мова, незалежно від того, що в засобах масової інформації (один із впливових зовнішніх факторів) виразно переважає російська (72% – Інтернет-сайти, 77% – газет, 96% – журналів, що засвідчено нами в попередньому дослідженні [4, с. 240].

В **основній** групі помітно, що мова, якою говорять батьки респондентів, та мова, якою говорять (говорили) дідусі та бабусі, суттєво впливає на вибір мови респондентом. Зв'язок між мовами батьків і мовою респондентів сильніший, ніж між мовою дідусів і бабусь та мовою респондентів. Зв'язок між мовою, якою спілкується мама, і мовою, якою спілкується респондент, сильніший, ніж між мовою, якою спілкується тато та респондент, проте є діти, які зі своїми батьками спілкуються іншою мовою, тобто існують й інші фактори, що визначають вибір мовцем нерідної мови: наприклад, мовне середовище, у якому діти перебувають поза сім'єю та школою: 14,4% україномовних респондентів поза школою спілкуються зі своїми друзями російською мовою. Так само впадає у вічі різке зростання користувачів російської мови серед підлітків: 47% друзів опитаних респондентів спілкуються російською, це за умови, що середній показник респондентів віком 15–75 років, які визнають українську рідною, у Вінниці – 83% [4, с. 242]. Такий різкий перепад на користь російської важко пояснити, особливо якщо врахувати домінування української мови в офіційній та навчально-діловій сферах (нею користуються в офіційних установах, школах, університетах 80% респондентів [4, с. 243].

Ще один фактор, який впливає на вибір мовцем мови спілкування у двомовному середовищі, – це мова, передана по материнській та по батьківській лініях. Можемо з певністю стверджувати, що термін «материнська мова» виник не безпідставно. Результат нашого опитування

засвідчив, що у тих сім'ях, де батьки спілкуються різними мовами, діти переважно обирають мову матері: у контрольній групі була лише одна двомовна сім'я, і дитина обрала мову матері – українську. Однак цей випадок не може бути показовим, оскільки діти м. Козятина перебувають в україномовному середовищі (маємо на увазі мову, яка побутує в сім'ї та серед друзів). У міському середовищі такі показники є об'єктивнішими. Серед опитаних 276 сімей тридцять є двомовними, зокрема: 9 сімей, де мама російськомовна, а тато – україномовний (українською спілкується 3 дитини, тобто 66,7% дітей обрала материнську мову – російську); 21 сім'я, де мама україномовна, а тато – російськомовний (українською спілкується 15 дітей, тобто 71,4% дітей обрала материнську мову – українську).

Незначні зміни у використанні певної мови і в одномовних сім'ях. Наприклад, у разі, якщо обоє батьків україномовні, то їхні діти також користуються вдома українською: у 94 сім'ях 92 дітей розмовляють українською, однак 2 дітей (2,1%) обрала для спілкування з батьками російську мову. Інша ситуація в російськомовних сім'ях: у 34 родин 27 дітей користуються російською (79,4%), однак 7 дітей перейшли на українську (20,6%). Такий високий показник зміни однієї мови на іншу можна пояснити тим, що дідусі та бабусі цих дітей переважно україномовні, тобто внуки повернулися до рідної мови, яка побутує в найближчому оточенні.

Загалом помітною є тенденція до українізації третього покоління, однак такий прогрес є дуже невиразним на тлі результатів співвідношення української та російської мов між дідусями (бабусями) та татами (мамами), тобто між першим і другим поколіннями. Наприклад, по материнській лінії впадає у вічі різкий перепад на користь російської мови: 80,1% бабусь спілкувалися виключно українською, натомість лише 69,8% їхніх доньок (мамів респондентів) зберегли українську мову як мову міжособистісного спілкування. Різниця – 10%, натомість лише 7% внуків знову повернулися до української мови. Позитивнішою є тенденція, яку відстежуємо по батьківській лінії: 70% бабусь розмовляли українською, 62,6% татів зберегли українську як рідну, натомість 76,9% внуків визнали українську як рідну мову. Тому можемо однозначно стверджувати, що у період з 1970 по 1990 роки (друге покоління) відбувався інтенсивний процес русифікації україномовного населення, коли молодь, яка приїжджала в місто, повністю переходила на російську: нами зафіксовано випадки, коли дідусі і бабусі по обох лініях розмовляли виключно українською мовою, а їхні діти, одружившись, обоє переходили на російську.

Серед російськомовних сімей простежуємо інші процеси: по материнській лінії було 46 сімей, де обоє батьків (дідусь і бабуся) користувалися російською, однак 14,3% мамів перейшли на українську, натомість 29,6% онуків стали україномовними. По батьківській лінії виявлено 66 російськомовних сімей, у яких 14,5% змінили мову на українську, натомість аж 65,1% онуків

стали україномовними. Такий високий відсоток важко пояснити, однак можна однозначно стверджувати, що україномовні родини інтенсивніше русифікуються у другому і менше – у третьому поколіннях, натомість російськомовні родини інтенсивніше українізуються (особливо по батьківській лінії, що можна пояснити впливом материнської мови) у третьому поколінні. Цілком імовірно, що такий перехід на українську пов'язаний з процесом українізації в державних закладах, особливо в освіті, який припадає на появу третього покоління.

Аналіз конформності дітей з україномовних та російськомовних сімей засвідчує, що діти російськомовних батьків значно конформніші: 84,4% з них переходить на українську мову, якщо до них звертаються українською, натомість лише 38,3% україномовних дітей переходить на російську, коли до них звертаються російською, проте навіть такий показник є дуже високим, адже етнічних росіян у місті проживає лише 10,2% (дані перепису 2001 року). Показник мовної конформності в контрольній групі (66,7% респондентів переходять на іншу мову) відрізняється від отриманого в місті – 55% респондентів переходять на іншу мову, якщо до них звертаються іншою мовою. Такий відсоток суттєво перевищує отриманий після опитування студентства віком 17–25 років, який засвідчив, що 38% студентів переходить на іншу мову в комунікативній ситуації [3, с. 142]. Є й інші фактори, які впливають на вибір респондентом мови у двомовних ситуаціях, наприклад, вік та освіта респондентів. У зв'язку з цим Л. Б. Орбан-Лембрик зауважує: «Конформні особи виявляють слабший інтелект, ніж незалежні, їм більше притаманні догматичність, стереотипність мислення, нечіткість думок та висловлювань. Для сфери мотивації та емоційних функцій конформної особи характерні недостатня сила характеру, невміння володіти собою у стресових ситуаціях. У сфері самосвідомості вони страждають комплексом неповноцінності, а в стосунках з іншими проявляють авторитарність, занепокоєність справами інших людей» [2, с. 346]. Можемо стверджувати, що зв'язок між рівнем освіченості та рівнем мовної конформності є обернено пропорційним: вищий рівень освіченості у студентів спричиняє нижчий рівень мовної конформності, хоч можемо припустити, що є й інші фактори, які впливають на мовну конформність студентів, зокрема те, що більшість із них – вихідці з периферії.

Практично не впливає на вибір мови належність до певної статі, однак помітно, що дівчата більш російськомовні (за нашими спостереженнями у вільному спілкуванні на перерві 73,4% дівчат і 80% хлопців користуються українською) і коло спілкування в дівчат теж більше російськомовне (48% друзів користуються російською, а у хлопців – 36,7%), дівчата частіше переходять на іншу мову, ніж хлопці: 57,9 / 52,8%. Однак під час опитування виявлено, що хлопці поза школою (з друзями, у секції, компанії) частіше переходять на російську – 31,7% (майже на 12% більше, порівняно зі спілкуванням у школі). Дівчата і в школі (73,4%), і поза школою (72,3%) у спілкуванні з друзями демонструють відносну стабільність у користуванні українською.

Отже, рівень мовної конформності хлопців вищий, ніж у дівчат.

Натомість у другому та третьому поколінні жінки більш україномовні, ніж чоловіки: 69,8% мам спілкуються українською і 76,1% / 80,1% дідусів-бабусь відповідно, натомість 62,6% татів спілкується українською та 70,1% / 70,4% дідусів-бабусь по батьківській лінії спілкуються українською.

Суттєво впливає на вибір мови респондентом мовне середовище друзів: 46,1% респондентів з друзями (поза школою) спілкуються російською, за умови, що 78% опитаних у вільному спілкуванні на перерві користуються українською. Майже не впливає на вибір респондента мова, якою спілкується формальний (неформальний лідер), оскільки 75% лідерів компаній (гуртків, секцій) користуються українською.

Отже, функціонування російської мови у сфері міжособистісного спілкування, у неформальних ситуаціях поза родиною та професійною сферою зумовлене не кількісним переважанням росіян, а комунікативною потужністю російської мови, яка стала мовою урбанізованого суспільства. Серед факторів, які спричиняють вибір мови респондентом, ми виокремили такі, як вплив материнської мови, мовна конформність, стать респондента та мова друзів. Наше дослідження потребує уточнення стосовно впливу урбаністичного соціуму на вибір мовцем української або російської мови в різних сферах спілкування, тому наступним кроком буде з'ясування рівня освіти та походження кожного з представників трьох поколінь (з міста чи периферії), що дасть змогу точніше відстежити тенденцію до переходу саме на міську (російську) мову представників третього покоління.

Література

1. Залізник Г. Мовна ситуація Києва: день нинішній та прийдешній / Г. Залізник, Л. Масенко // Українознавчі зошити журналу «Урок української». – К., 2002.
2. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Кн. 1 : Соціальна психологія особистості і спілкування / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004.
3. Пастушина І. І. Вплив соціальних мереж на формування українсько-російської двомовності студентів вінницьких ВИШів / І. І. Пастушин // Філологічні студії : зб. наук. праць студентів. – Вінниця, 2013. – Вип. 11. – С. 140–144.
4. Ткачук Т. П. Зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на українсько-російську двомовність в пострадянському місті (на прикладі міста Вінниці) / Т. П. Ткачук // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 12. – С. 239–243.
5. Tkachuk Taras. Ukrainian-Russian Bilingualism in Urban Settings / Taras Tkachuk // Sociolinguistics Symposium 19. – Berlin, Aug 21–24, 2012. – P. 97.

НАИВНЫЕ ЕДИНИЦЫ ИЗМЕРЕНИЯ В РУССКОЙ КАРТИНЕ МИРА

Токарев Г. В. Наївні одиниці виміру в російській карті світу.

У статті розглядається мова лінгвокультури. Особливу увагу приділено квазістереотипам. Вивчено семантичну природу одиниць. Виявлено їх диференціальні ознаки. Описано когнітивна специфіка. Досліджено механізми формування квазіміри.

Ключові слова: мова, культура, мислення, стереотип, квазістереотип, прототип.

Токарев Г. В. Наивные единицы измерения в русской картине мира.

В статье рассматривается язык лингвокультуры. Особое внимание уделено квазістереотипам. Изучена семантическая природа единиц. Выявлены их дифференциальные признаки. Описана когнитивная специфика. Исследованы механизмы формирования квазімер.

Ключевые слова: язык, культура, мышление, стереотип, квазістереотип, прототип.

Tokarev G. V. Century Naive units in the Russian view of the world.

In article language of culture is considered. The special attention is given the quasistandard. The semantic nature of units is studied. Their differential signs are revealed. A cognitive specific is described. Mechanisms of formation the quasistandard are investigated.

Key words: language, culture, thinking, stereotype, the quasistandard, the prototype.

Культура стремиться к кодированию информации разными языками, отсюда её неоднородность, многоаспектность. Одним из средств репрезентации культурного знания является естественный язык. Его культурное маркирование осуществляется в двух аспектах. Во-первых, естественный язык может репродуктивно отражать культурную информацию. Это касается многочисленных слов, фразеологизмов, паремий, текстов, которые прямо воспроизводят особенности материальной и духовной культуры народа. Данные единицы выполняют фиксирующую функцию. Их объяснение требует простого описания явления. Например, валенки – это зимняя обувь, которая делалась валянием их шерсти овцы. Семантика этих единиц может быть неактуальной и актуальной для лингвокультурной общности. В последнем случае она очевидна для каждого, кто пользуется языком как родным. Данные единицы не образуют особой семиотической системы.

Во-вторых, культура может использовать естественный язык как материал, из которого она создает особые знаки. Они формируют отдельную, лингвокультурную систему. Определим перечень данных знаков.

Базовые метафоры – знаки, отражающие древние фундаментальные представления об устройстве мира. Например, метафора дома, дерева как пространственная модель мира.

Квазисимволы – знаки, концентрированно отражающие наиболее важные, обобщённые аспекты в представлениях о мире. Например, *ветер* – символ перемен, *туча* – символ неприятности.

Квазиэталоны – знаки, отражающие представления о стандартах свойств и качеств человека. Например, *лиса* – хитрый человек, *тумба* – грузный человек, *огонь* – проворный, бойкий человек.

Квазимеры – знаки, указывающие на наивные эталоны меры различных явлений действительности. Например, *до зелёного змея* ‘до галлюцинаций, нервного расстройства’, *за тридцать земель* ‘очень далеко’.

Прецедентные имена – знаки, в основу которых положены имена общеизвестных персоналий, обозначающие типажи людей. Например, *Ксюша Собчак* – ‘светская львица’.

Безденотатные имена – знаки, которые называют реально не существующие явления действительности. Например, *скатерть-самобранка*, *сапоги-скороходы*, *шапка-невидимка* и др.

Очевидно, что приведённый список неполный, поскольку лингвокультурный уровень изучен фрагментарно. Особенность данной системы – невыделенность её границ. Содержанием единиц этого уровня является ментальное пространство культуры, выражением – единицы естественного языка в совокупности их плана содержания и выражения.

Остановимся подробнее на квазимерах. Данный тип единиц наиболее ярко демонстрирует разницу между наивной и научной картиной мира. Окружающую действительность научно человек измеряет в метрах, литрах, килограммах, часах и др. Степень древних единиц измерения была более прагматичной: она позволяла человеку мерить тем, чем он располагал всегда: пядь, локоть, сажень.

Квазимеры также отражают высокую степень прагматизма. Образ человека является наиболее продуктивным для образования стереотипов меры явлений. Характерно, что для языкового сознания наиболее важным становится внешний облик человека, все его «этажи»: *с головы до пят, по самые уши, до корней волос, до ушей, до девятой пуговицы, по макушку, головой выше, до пят*. Образы, связанные с частями тела человека, помогают охарактеризовать многообразные внутреннее, «не доступные взору» процессы: *до костей, за обе щеки, семь потов сошло, во весь дух, на бровях, ни в одном глазу, большого сердца, от пуза*. Ментальная рефлексия над элементами человеческой субстанции формирует стандарты меры усилия, пространства, времени и др.: *малой кровью, семимильными шагами, рукой подать, на волоску, под боком, на соплях, до седины, до зубов, в голос, как на ладони*.

Наивные меры, квазимеры, приблизительны. Ср: *в три дуги* ‘очень низко’. Указанное свойство этой единиц ярко проявляет себя в переосмыслении научных эталонов. Ср.: *за версту* означает ‘неблизко’, а не конкретное расстояние в 1066,8 м.

Процесс научного измерения происходит путём соотнесения с эталоном меры. Идентичен процесс измерения в наивной картине мира. Эталонами здесь выступают внутренние формы вербальных единиц. Так, эталоном быстроты протекания процесса является брожение дрожжей –

как на дрожжах. Это означает, что для квазимер существенно обладать живой внутренней формой.

Семантика квазимер предполагает допустимость вопросов: сколько, в какой мере, степени. Очевидно, что для квазимеры характерен интенсивный компонент значения.

Материальная оболочка знака культуры определяет особенности его употребления, сочетаемости. Так, мера количества, объёма может быть обозначена следующим образом: *с хвостом, по макушку, под завязку*. Ясно, что приведённые меры могут характеризовать разные объекты, хотя имеют инвариантное значение 'что-либо в избытке'.

Квазимера связана с понятием нормы. Так, квазимера *на булавки* 'на мелкие расходы' указывает, что данная сумма небольшая, меньше стандарта, нормы среднего. В то же время квазимера может выражать оценку: *на один зуб* – это не только указание на маленькую массу, несоответствие норме, но и отрицательная оценка данной меры.

Квазимеры используют образы всех культурных кодов: биоморфного (*воробью по колено*); фетишного (*ни в какие ворота*); пространственного (*до дна*); мифологического (*во дни царя гороха*); временного (*дни и ночи*); антропоморфного (*рукой достать*) и др.

Наиболее продуктивными вербализованными мерами стали: *соринка, былочка, крошка, капля, иголка, копейка, грязь, волос, рука, глаз, золота*.

Стандартизируются также представления о разнообразных процессах: *как вымело, под завязку, за семь вёрст киселя хлебать, пушечный выстрел, пруд пруди, на свалку, как в аптеке, хоть ножом режь, кашей не корми, из пушки не прошибёшь, ни в какие ворота не лезет, лучшие в реку, хоть в петлю залезай*. Большинство из них связано с обыденными повседневными практиками человека. Скрипт той или иной ситуации закреплялся за определённой мерой положения дел.

Квазимеры образуют своеобразные линейки, ряды единиц, обозначающих различную степень чего-либо. Например, русская языковая картина мира отражает около 10 степеней пьянства. Образные основания единиц указывают на последствия опьянения: невозможность твёрдо держаться на ногах, чётко видеть что-либо, что-либо делать, чётко говорить. Семантика единиц не позволяет определить чёткую градацию усиления признака. Можно выделить низкую степень опьянения (*под шофе*), среднюю (*под балдой*), высокую (*как сапожник, как зюзя, лыка не вяжет, ни водном глазу*), очень высокую (*как стелька, на бровях, до зелёного змея, до чёртиков*). Как видно из примеров, маркируется прежде всего высокая и очень высокая степень.

Мера проявления признака может представлять его со знаком плюс и минус. Причём симметрия относительно нулевой точки (нормы) может отсутствовать. Так, мера присутствия, существования чего-л. в большей степени представлена отрицательными значениями, указывающими на отсутствие чего-либо: *ни шиша, ни уха ни рыла, ни соринки, ни былочки*

ни поживочки, не бог весть сколько, ни лысого беса, ни рожна. Номинаций со значением присутствия в достаточном количестве немного: до хрена, бог не обидел. Данный факт наглядно демонстрирует универсалию репрезентировать отступления от нормы.

Определим круг явлений, которые пытается измерить русское сознание.

1. Коммуникация и её особенности (*в три этажа, на два слова*).
2. Воздействие чего-либо на человека (*по самые уши, от головы до пят, до корней волос*).
3. Затрачиваемые усилия (*семь потов сошло, на полную железку, со дна моря, и хвост и в гриву*).
4. Мера присутствия / существования (*ни ишиа, ни соринки, бог не обидел*).
5. Мера финансовых расходов (*на булавки, зрести лопатой, за копейки*).
6. Мера алкогольного опьянения (*под шофе, на бровях, как зюзя*).
7. Пространственная характеристика (*под рукой, бок о бок, в трёх шагах*).
8. Мера перемещения (*семимильными шагами, как черепаха*).
9. Характеристика объёма, вместительности (*с хвостом, не резиновый*).
10. Мера восприятия (*одним глазом, на глаз, как на ладони, краем глаз*).
11. Мера силы голоса (*в голос, как резанный*).

Кроме этого, можно выделить большое количество аспектов, которые представлены 1–2 номинациями. Например, внешние качества (*как на выставку*), чистота (*как стёклышко*).

Квазимеры отражают особенности национального мироощущения: внимательность русского человека как внешнему, так и внутреннему миру. Безусловно, большинство квазимер сформировалось в обыденной среде: *дешевле пареной репы, как горькая редька, седьмая вода на киселе* – и отражает культурные сюжеты, связанные с национально маркированными артефактами. Однако некоторые из них вобрали в себя мифологические представления: *бог не обидел, ни лысого беса, с Адама и Евы, во дни царя Гороха, до чёртиков, как у Бога за пазухой, за тридевять земель, куда ворон костей не заносил*. В семантике квазимер находим отражение представлений об устройстве мира: Земля имеет края (*хоть на край земли*), время трудовой человек измерял движение солнца (*от зари до зари, ни зимой ни летом*), регулирующего начало и окончание работы. Специфичной чертой характера является ироничное отношение к действительности: *не баран начихал, с хвостом, на воробьиный скок, кот заплакал, как на собаке, как корове седло, воробью по колено*.

Большинство наивных единиц измерения возможно соотнести с научными: километрами, минутами, кубами, промилле и др. Наивные единицы измерения отличаются от научных тем, что характеризуют приблизительную степень, формируя образ и давая оценочно-эмотивную интерпретацию.

Литература

1. Токарев Г. В. Человек: стереотипы русской лингвокультуры / Г. В. Токарев. – Тула, 2013.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ НОМИНАЦИИ ДЕНЕГ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Федюнина И. Э. Фразеологічні номінації грошей у російській та англійській мовах.

У статті розкрито і проаналізовано семантичні моделі фразеологізмів російської й англійської мов із загальним значенням «Гроші». Фразеологізми розглянуто як засіб створення прагматичного ефекту й виявлення специфіки оціночного сприймання феномену грошей носіями досліджуваних мов.

Ключові слова: фразеологізм, фразеосемантична модель, гроші, прагматичний ефект, флуктуація, дискурсивне функціонування.

Федюнина И. Э. Фразеологические номинации денег в русском и английском языках.

В статье выявляются и анализируются семантические модели фразеологизмов русского и английского языков с общим значением «Деньги». Фразеологизмы рассматриваются как средство создания прагматического эффекта и выявления специфики оценочного восприятия феномена денег носителями исследуемых языков.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеосемантическая модель, деньги, прагматический эффект, флуктуация, дискурсивное функционирование.

Fedyunina I. E. Russian and English idioms used for describing money.

The article focuses on analysing Russian and English idioms with general meaning of money. Idioms are examined as a means of creating pragmatic impact and revealing the attitude of Russian and English native speakers to phenomenon of money.

Key words: idiom, phraseosemantic model, money, pragmatic impact, fluctuation, discourse functioning.

Стаття посвящена дослідженню особливостей семантики і контекстуального функціонування фразеологічних одиниць (ФЕ), об'єктивуючих представлення носітелів російського і англійського мов (РЯ і АЯ) о фінансових доходах.

Сьогодні общепризнан огромный потенциал ФЕ как единиц, обладающих «повышенной познавательной ценностью» [3, с. 31]. Поскольку «языковое воздействие может быть... и понятийным и эмоциональным», а «экспрессивная семантика языковых единиц является... коммуникативно значимой» [6, с. 137], наиболее ценным для когнитивных исследований свойством ФЕ представляется их способность к характеризующей номинации, то есть называнию и одновременно оценочной характеристике объекта. Специалисты, исследовавшие прагматические возможности языковых (в том числе фразеологических) единиц [1; 2; 3; 4; 5; 9], убеждены в том, что ключевыми характеристиками ФЕ, обеспечивающими их прагматическое воздействие на реципиента, являются образность, богатый импликационал и специфика оценочного компонента значения, которая

проявляется в конкретном дискурсе. Понимание дискурса как «сплава языковой формы, знаний и коммуникативно-прагматической ситуации» [1, с. 450] подразумевает его ключевую значимость как фактора создания и трансформаций прагматического эффекта ФЕ. Именно в дискурсивном функционировании ФЕ реализуются специфические или дополнительные смыслы, которые несут эти языковые единицы наряду с общим значением. Кроме того, специфическим свойством семантики некоторых ФЕ является способность их оценочного компонента к флуктуации при попадании ФЕ в контекст. Это свойство особенно характерно для ФЕ, объективирующих феномены действительности, к которым носители языка испытывают неоднозначное, противоречивое отношение.

К числу таких феноменов безусловно относятся деньги, являющиеся в современном обществе не только средством к существованию, но и материальным воплощением статуса, степени успешности, а зачастую также мерилем (показателем) способности человека к профессиональной и личностной самореализации и достижению поставленных целей. Однако в психологическом плане восприятие денег неоднозначно. С одной стороны, получение прибыли, наряду с удовлетворением от победы и успеха, является главной целью любой профессионально-деловой активности, а устремленность к получению денег как источнику различных благ и удобств – неотъемлемым свойством человеческой природы. С другой стороны, стремление к максимально возможной финансовой прибыли нередко стимулирует развитие таких малопривлекательных качеств субъекта как агрессивность, алчность, неразборчивость в средствах и т. д. Кроме того, далеко не все члены общества разделяют общепринятые представления о роли и значимости денег. Поэтому оценочное восприятие денег, равно как и способов их получения и употребления, неоднозначно и зачастую носит ситуативно-субъективный характер.

Поскольку анализ контекстуального функционирования ФЕ помогает раскрыть «различные аспекты внутреннего мира языковой личности» [1, с. 451], можно предположить, что сопоставительное изучение ФЕ, характеризующих деньги, позволит выявить особенности представлений носителей исследуемых языков о данном феномене.

При анализе фразеологических характеристик финансовых доходов мы условно выделили несколько фразеосемантических моделей, актуализирующих количество, происхождение, способы добывания и употребления денег. Здесь будут рассмотрены три из них.

Первая модель (группа) представлена ФЕ с общим значением «много денег» – *денег куры не клюют*, *денег хоть жги*, *money to burn* и др. На первый взгляд, ФЕ, репрезентирующие финансовое изобилие, должны иметь однозначно позитивную коннотацию. Однако в большинстве контекстов эти ФЕ проявляют флуктуацию оценки. Вероятно, это во многом обусловлено двойственностью их внутренней формы, которая, несмотря на частные

лексические расхождения, даёт сходные по сущности образы в обоих языках: с одной стороны чётко актуализируется образ изобилия, с другой – признаки излишества и, как следствие, импликация некоторой неестественности, а также неспособности обладателя таких денег найти им адекватное применение. Контексты также демонстрируют неоднозначность восприятия большого количества денег. Наряду с указанием на материальную обеспеченность и комфортную жизнь субъекта часто актуализируется потенциальная опасность того или иного рода, подозрительное отношение к источнику доходов, а также перспектива стать объектом махинаций или циничного использования: *...какого-то влюблённого племянника изображает. И боюсь, что только ради денег. А их у неё... **куры не клюют** [2, с. 357]; И так, на Россию пролился **золотой дождь** западных инвестиций. Приятно, конечно, когда «с неба» падают деньги, но вот вопрос: как будем отдавать? [2, с. 347]; *He seems to have **money to burn** – I wonder where he gets it all from [11, с. 258].* Кроме того, обладатели больших денег, как правило, не пользуются благожелательным отношением окружающих. В РЯ нередко объективируется желание воспользоваться имеющимися у субъекта «излишками» или вовсе их отобрать. При этом потенциальный грабитель зачастую не испытывает угрызений совести; напротив, факт наличия у другого человека большого количества денег воспринимается им как некая несправедливость, которую необходимо исправить: *Э, да у вас, гражданин, червонцев-то **куры не клюют**. Поделится бы, а? [2, с. 346].* В АЯ откровенно неприязненное отношение обнаруживается нечасто. Хотя во многих контекстах эксплицируется наличие у богатых людей возможностей, которых нет у остальных, эта экспликация носит скорее характер констатации факта и не вовлекает эмоционально-нравственных оценок: *The only people who can afford to stay at this hotel are rich people with **money to burn** [8, с. 258].**

Вторую фразеосемантическую группу составляют ФЕ *easy money, money for old rope, money for jam, a fast buck, лёгкие деньги, быстрые деньги, длинный рубль и т.д.*, обозначающие деньги, добытые быстро и без особых усилий. Все они имеют флукутирующую оценку и проявляют достаточно высокую степень дискурсивной зависимости. Однако оттенки восприятия доходов, репрезентируемых данной группой ФЕ, и признаки, выделяемые как наиболее существенные при оценке действий субъекта, разнятся у носителей исследуемых языков.

Рассмотрим три характерных примера АЯ. 1) *It was **money for old rope**. All we had to do was to sing a couple of songs; in return we got a free lunch and \$14 [10, с. 233]; Tom is always ready to make **a fast buck** [10, с. 421]; 2) *Modelling is **easy money**, but it doesn't last long [10, с. 232]; 3) The difficulty of tracing musical gear makes it **easy money** for thieves [10, с. 232]; ...most property here... is now owned by vast companies who don't care about the town and people, just the **fast buck** [8, с. 130].* Анализ приведённых ситуаций*

позволяет выделить три аспекта восприятия лёгкого и быстрого заработка носителями АЯ. Первый из них носит позитивный рационально-практический характер – получение дохода не требует больших усилий, а выгода часто превышает вложенный труд. Также эксплицируется готовность взяться за всякую работу, сулящую подобный заработок. Второй пример показывает недолговечность и ненадёжность таких доходов, что придаёт ФЕ пренебрежительную коннотацию. В третьем случае объективируются ситуации, в которых ради получения прибыли совершаются поступки не только противозаконные, но и безнравственные. Здесь коннотация ФЕ меняется на негативную, причём вовлекаются и практический и эмоционально-нравственный аспекты оценки – акцентируется как финансовый ущерб, наносимый реципиенту в результате мошенничества, так и неразборчивость субъекта в средствах и полное безразличие к людям, которые пострадают от его действий.

Перейдём к анализу контекстов РЯ: 1) *...три дня «зарабатывал на стороне», чтобы понять, как можно сегодня в Москве законно «поднять» лёгких денег. Итог... получился до банальности простым: за ничегонедалание никто платить не будет, это бывает только в сказках [2, с. 338]; 2) Вокруг Кати кишели посредники, ворьё – все хотели **делать деньги из воздуха**. Катя погружалась в стрессы... [7, с. 281]; 3) *Учитывая повальный людской интерес к лёгким деньгам, да ещё и **быстрым** к тому же..., поделюсь опытом. Обратите внимание... на современных маньяков-потребителей – люди в считанные минуты и даже секунды расстаются с деньгами, за которые паиут месяцами... Ну и разве это не **лёгкие деньги** – продать людям что-то, что вообще денег не стоит, но им кажется стоящей вещью... Заплатят и ещё будут счастливы, пусть это и счастье идиота... [2, с. 338].* В целом в оценочном восприятии носителей РЯ наиболее характерными видятся следующие тенденции. Во-первых, акцентируется тотальный характер стремления к получению дохода без особых затрат труда. Такое стремление вызывает довольно разнообразную реакцию как в эмоциональном, так и в практическом аспекте, в зависимости от ситуации и позиции говорящего – от резкого неодобрения и осуждения (негативные модификаторы *ворьё, стрессы, ничегонедалание*) до насмешливо-ироничной констатации факта. Также часто актуализируется готовность воспользоваться глупостью и жадностью любителей лёгкого быстрого дохода, к которым говорящий не испытывает ничего кроме презрения (*маньяки-потребители, счастье идиота*). Во-вторых, лёгкий и быстрый заработок представлен как нечто вообще не существующее в действительности, а попытки его добиться – как пустая трата времени и бессмысленное занятие, чреватое к тому же опасностью.*

Третья фразеосемантическая группа характеризует деньги, добытые нечестным путём или используемые в неблагоприятных целях (*hush money, funny money, dirty money, грязные деньги, дурные деньги, шальные деньги* и др.) В рамках этой группы особый интерес представляют культурно-специфичные

ФЕ, которые объективируют «разновидности» денег, не нашедшие фразеологической репрезентации в других языках. В АЯ яркими примерами таких ФЕ являются *hush money* (плата / взятка за молчание) и *funny money* (деньги, добытые нечестным путем, фальшивые купюры). Разумеется, отсутствие русскоязычных эквивалентов в данном случае не означает, что подобные способы добывания и применения денег отсутствуют в жизни носителей РЯ – речь идёт лишь о том, что они не получили специфической актуализации на фразеологическом уровне. Рассмотрим несколько контекстов их употребления.

ФЕ *hush money* в целом имеет отрицательный заряд, что во многом обусловлено компонентом *hush*, который несёт сему тишины, замалчивания и тем самым имплицитно потенциальную опасность. Однако анализ дискурсивного функционирования данной ФЕ обнаруживает флукуацию оценки и актуализацию множества дополнительных смыслов. Рассмотрим два примера: *His assistant had been paid hush money to stop him from speaking to the press* [11, с. 76]; *The politician was arrested for trying to pay hush money to a victim of the scandal* [10, с. 230]. В приведённых контекстах практический аспект ситуации в целом сходен (собственно, он и репрезентирован денотативным компонентом значения – субъект платит другому человеку деньги за то, чтобы тот не разглашал информацию, которая может привести к негативным последствиям). Однако эмоциональная оценка (и, как следствие, коннотация ФЕ) различна. В первом случае не совсем ясно, какого рода информация замалчивается. Зато лексема *press* показывает, что разглашение может привести к нездоровому интересу со стороны журналистов и скандалу, которого человек, возможно, не заслужил. Поэтому ФЕ не имеет резко отрицательной оценки. Во второй же ситуации очевидно, что деньги служили субъекту для попытки откупиться от пострадавшего по его вине человека (модификатор *victim*) и избежать ответственности. В таком контексте негативная коннотация ФЕ не затушёвывается, а, напротив, усиливается. Актуализируются чувства негодования, неодобрения и идея справедливого наказания.

ФЕ *funny money* несёт фиксированную отрицательную оценку. Прагматический эффект ФЕ *funny money* основан на двойном значении значения лексем *funny* (прямое – *смешной, забавный*, переосмысленное – *нечестный, преступный, фальшивый*). Таким образом, компонент *funny* в его переосмысленном значении ассоциируется с опасной игрой, незаконными действиями, что имплицитно подразумевает необходимость и неизбежность разоблачения и наказания: *He was caught passing funny money through the business* [11, с. 76]; *The bank spotted the funny money in his deposit almost immediately* [10, с. 157]. Прагматический эффект ФЕ в приведённых ситуациях усиливается за счёт лексем *caught, spotted* (*обнаружить, поймать*). Вместе с тем большинство контекстов практически не обнаруживают эмоционально-нравственных оценок действий субъекта. Акцентируется в основном

практический аспект – разоблачение мошенничества и необходимость изъятия фальшивых денег, представляющих опасность для экономики государства.

Теперь обратим внимание на небольшую фразеосемантическую группу безэквивалентных ФЕ РЯ – *дурные / шальные деньги* и *сумасшедшие / бешеные деньги*. Здесь особый интерес представляет отношение к деньгам, имплицуемое первым компонентом ФЕ. Они различны по оттенкам значения. Первая пара ФЕ характеризует способ получения и «нравственный» аспект («деньги, полученные не честным трудом, а благодаря случаю, удаче, часто преступным путем»); вторая – «количественный» аспект («очень большие деньги»). Однако в компонентном составе всех четырёх ФЕ очевидны одинаковые семантические признаки-интенсивы, которые можно определить как «отклонение от нормы, несоразмерность, безумие, агрессия»; они, в свою очередь, вызывают ассоциацию с опасностью и отношением презрения, отторжения. Вместе с тем прослеживается ассоциативная корреляция с богатством и удачей, что сообщает таким деньгам своеобразную притягательность. Специфика этих ФЕ заключается в их повышенной экспрессивности и эмотивности. Проследим, каким образом указанные противоречия отражаются в дискурсе: «*Спасибо. Мы бы пропали без тебя*». – «*Да не за что*», – *смутился Костя*, – «*я же их не заработал. Шальные деньги, неизвестного происхождения. Может, от наркобизнеса*» [7, с. 317]; *Скорее всего это деньги, полученные от фальшивой водки или от наркотиков. Иначе откуда такие бешеные суммы у таких молодых людей?* [7, с. 317]; *Ему подсознательно и сознательно хотелось освободиться от дурных денег. Поменять деньги на результат* [7, с. 319]. В приведённых ситуациях актуализируются следующие тенденции восприятия подобных доходов. Источник денег, даже если он достоверно не известен, всегда характеризуется негативно (мысль о том, что они могут иметь «приличное», приемлемое с моральной позиции происхождение, практически не допускается); чётко актуализируются опасение, неодобрение, часто брезгливость, подчёркивается разлагающее воздействие таких доходов. Кроме того, у самого обладателя подобных денег они зачастую вызывают пренебрежение, не имеют для него ни ценности, ни значимости, так как в их добывание не вложен настоящий честный труд. Как следствие, у субъекта возникает настойчивое желание поскорее избавиться от денег, и в конечном итоге способ их употребления зачастую оказывается ничуть не лучше способа получения, как в моральном, так и в практическом плане. Однако необходимо отметить, что многие контексты наряду с негативными оценками обнаруживают сильное желание говорящего самому получать подобные деньги и зависть к тем, кто знает способы / источники их получения.

Кратко рассмотрим ещё одну культурно-специфическую ФЕ РЯ *кровные деньги* (деньги, заработанные тяжёлым, зачастую долгим трудом, с максимальным приложением физических, умственных и моральных усилий), в денотативном и оценочном аспектах противопоставляемую ФЕ,

проанализированным выше. Сама внутренняя форма данной ФЕ обеспечивает ассоциации с кровью как воплощением жизненной энергии и больших жертв, принесённых в процессе добывания таких денег. *Кровные деньги* воспринимаются уважительно, видятся заслуженной наградой, добытой, возможно, дорогой ценой, и поэтому любая попытка покушения на них вызывает осуждение, возмущение, гнев и т. п.: *Сама вероятность использования мошенниками гипноза пугает. В одной из фирм «спецы» манипулировали чужим сознанием, чтобы выманить у сограждан их **кровные деньги*** [2, с. 338]. Негативную реакцию встречает также небрежное, легкомысленное обращение с *кровными* деньгами. В подобных ситуациях субъект вызывает презрение, неприязнь: *Пока мы будем соглашаться... слушать скрипучих чмошиников и трескать рекламируемые отбросы, наши **кровные деньги** будут идти не в дело, а сами знаете куда* [2, с. 338]. Интересно отметить, что происхождение таких денег, даже если они были получены незаконным, преступным путём, часто отодвигается на второй план или вообще затушёвывается – при оценочном восприятии практически всегда доминирует позитивный, вызывающий безусловное уважение признак полной самоотдачи, обеспечивающий как минимум признание права субъекта на владение деньгами и пользование теми благами, которые они дают.

В целом исследование фразеологических номинаций денег позволяет сделать следующие выводы. Денотативный компонент ФЕ, характеризующих деньги, очень богат и позволяет объективировать происхождение, способы добывания и употребления денег, а также отношение к ним. В этом плане можно условно выделить: крупные суммы денег; деньги, добытые нечестным, преступным путём; деньги, добытые быстро и без особого труда; деньги, используемые для сокрытия информации. Оценочное восприятие финансовой прибыли носителями исследуемых языков зависит от того, как она была получена, надёжен ли её источник, наносит ли её получение и использование вред другим людям и т. д. Большинство ФЕ исследуемых языков имеют прозрачную внутреннюю форму, флуктуирующую оценку и обнаруживают достаточно высокую степень дискурсивной зависимости. Именно эти свойства являются ведущими факторами, влияющими на прагматический эффект ФЕ, и позволяют эксплицировать специфику отношения к деньгам и их обладателю при анализе дискурсивного функционирования ФЕ. К общим чертам восприятия финансовой прибыли носителями РЯ и АЯ относятся разнообразные и противоречивые оценки лёгких и быстрых доходов, а также однозначно отрицательное отношение к неразборчивости в средствах, цинизму и жестокости, проявляемых субъектом при добывании денег. Национально-культурная специфика фразеологических репрезентаций и оценочного восприятия денег обнаруживается в следующем: 1) в обоих языках имеются безэквивалентные ФЕ, объективирующие определённые виды доходов и пути их применения; 2) многие ФЕ РЯ обладают большей эмотивностью и

експресивністю, чем ФЕ АЯ; 3) для носителей АЯ характерна тенденция к разделению рационально-практической и эмоционально-нравственной оценки получаемых доходов независимо от их источника, а также меньшая, чем у носителей РЯ, склонность оценивать обладателя денег и его поведение с позиций морали. Дальнейшее сопоставительное изучение ФЕ с семантикой финансового состояния человека представляется ценным и перспективным с позиций как лингвистики, так и межкультурной коммуникации.

Литература

1. Алефиренко Н. Ф. Культурно-познавательное пространство русской идиоматики : фразеологический словарь / Н. Ф. Алефиренко, Л. Г. Золотых. – М. : ООО «ЭЛПИС», 2008. – 472 с.
2. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / Отв. ред. В. Н. Телия. – [2-е изд., стер.]. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА. – 784 с.
3. Жуков В. П. Русская фразеология : [учеб. пособие] / В. П. Жуков, А. В. Жуков. – М. : Высшая школа, 2006. – 408 с.
4. Мизин К. И. Компаративная фразеология : [монография] / К. И. Мизин. – Кременчуг : ПП Щербатих О. В., 2007. – 168 с.
5. Приходько Г. І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові : [монографія] / Г. І. Приходько. – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – 362 с.
6. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций: [монография] / В. И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.
7. Токарева В. С. Птица счастья : [повести] / В. С. Токарева. – М. : АСТ : ЛЮКС, 2005. – 349 с.
8. Cambridge International Dictionary of Idioms. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – 587 p.
9. Forrester M. A. Psychology of Language. A Critical Introduction / M. A. Forrester. – London: SAGE Publications, 1996. – 113 p.
10. Longman Idioms Dictionary : over 6000 Idioms. – London : Pearson Education Limited, 1998. – 398 p.
11. McCarthy M., O'Dell F. English Idioms in Use / M. McCarthy, F.O'Dell. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 190 p.

УДК 801.161.3'373:811.161.2'373:398.332.2

К. Л. Хазанова

ЛЕКСИКА ЛЕТНЯГА КАЛЯНДАРНА-АБРАДАВАГА ЦЫКЛУ Ў БЕЛАРУСКОЙ І УКРАЇНСКОЙ МОВАХ

Хазанова К. Л. Лексика літнього календарно-обрядового циклу в білоруській і українській мовах.

У статті визначені літні календарно-обрядові традиції східних слов'ян, проаналізовані назви літнього календарно-обрядового циклу в білоруській і українській мовах, описані їх лексико-тематична, семантична і генетивна характеристики, названі загальні риси та специфічні особливості.

Ключові слова: календарно-обрядова лексика, обряд, традиція, літній цикл, свято.

Хазанова Е. Л. Лексика летнего календарно-обрядового цикла в белорусском и украинском языках.

В статье определяются летние календарно-обрядовые традиции восточных славян, анализируются наименования летнего календарно-обрядового цикла в белорусском и украинском языках, описываются их лексико-тематическая, семантическая и генетическая характеристики, называются общие и специфические особенности.

Ключевые слова: календарно-обрядовая лексика, обряд, традиция, летний цикл, праздник.

Khazanava K. L. Lexicon of a summer calendar-ceremonial cycle in the Belarusian and Ukrainian languages.

In the article the summer calendar-ceremonial traditions of east Slavs are defined, the names of a summer calendar-ceremonial cycle in the Belarusian and Ukrainian languages are analyzed, their lexicon-thematic, semantic and genetic characteristics are described and the general and specific features are called.

Key words: calendar-ceremonial lexicon, a ceremony, tradition, a summer cycle, a holiday.

Абрадавая лексіка ўваходзіць у скарбніцу духоўнай культуры народа як частка нацыянальнай мовы, як памяць пакаленняў, увасобленая ў моўных адзінках, што перадаюцца праз дзесяцігоддзі і стагоддзі. Традыцыйна этнографы і лінгвісты разглядаюць у абрадавай лексіцы дзве колькасна вялікія групы: сямейныя і каляндарныя намінацыі. Найменні сямейных абрадаў з'яўляюцца моўным адлюстраваннем асноўных, знакавых, падзей сямейнага жыцця чалавека: нараджэння, вяселля, пахавання. Каляндарна-абрадавая лексіка складаецца з найменняў, непасрэдна звязаных з календаром. У каляндарна-абрадавай лексіцы адметным чынам кадзіруюцца звычаі і ўяўленні старажытных і сучасных усходніх славян, абумоўленыя кліматычна-геаграфічнымі і сацыяльна-культурнымі фактарамі.

Каляндарныя святы беларусаў і ўкраінцаў натуральна і заканамерна падпарадкаваны гадавому земляробчаму і жывёлагадоўчаму цыклам і выразна падзяляюцца на восеньскія, зімовыя, веснавыя і летнія. Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца параўнальна-супастаўляльнае даследаванне лексікі летняга і каляндарна-абрадавага цыклу ў беларускай і ўкраінскай мовах.

Паводле часу адзначэння адпаведных абрадаў каляндарна-абрадавая лексіка ўсходніх славян падзяляецца на найменні з дакладна вызначанай датай, якая паўтараецца штогод у адзін і той самы дзень календара, і назвы абрадаў, даты якіх непасрэдна залежаць ад даты Вялікадня. Вядома, што Пасхалія – каляндар вызначэння даты Вялікадня – ствараецца адзін раз на 532 гады. Так званы Вялікі Індыктыён складаецца з 19 сонечных колаў і 28 месячных, бо кожныя 28 гадоў дні тыдня прыпадаюць на тыя самыя даты месяцаў, а кожныя 19 гадоў супадаюць дні па месячным календары, ад памнажэння 19 на 28 атрымліваецца 532. Зараз мы карыстаемся календаром вызначэння даты Вялікадня, складзеным яшчэ аж у 1492 годзе.

На шостым тыдні ад Вялікадня адзначаецца *Ушэсце*. У народнай традыцыі

захаваліся ўспаміны аб традыцыях гэтага дня: *На празнік, на Ушэсце, усе збіраюцца карагод вадзіці. Многа людзей прыходзіць* (в. Церахоўка, Добр.) [5].

На пяцідзяты дзень пасля Вялікадня адзначаецца адно з самых вялікіх летніх святаў – *Троіца* ‘свята Святой Троіцы, устаноўленае ў гонар і памяць трыпостаснага Боства, адзінага Бога ў трох асобах, Айца, Сына і Святога Духа’ [2, с. 431]. Паходжанне наймення ад лічэбніка *тры* адбілася ў наяўнасці ва ўсходніх славян прыказак, у якіх слова *троіца* абазначае адпаведную колькасць: *Бог любіць троіцу; Без троіцы дом не будуюцца*.

У беларускіх гаворках фанетычным варыянтам наймення *Троіца* стала ўтварэнне з рэдукцыяй [i] – [j] пасля галоснага: *На троіцу берэзкі прібівалі на кажды столб, любісіцік занасілі. У хаце клен развешвалі, каб нячыстую сілу адганяў* (в. Церахоўка, Добр.). Такі самы варыянт зафіксаваў ва ўсходнеславянскіх прыказках вядомы расійскі этнограф У. Даль: *Троіца перстовъ крестъ кладеть* [2, с. 431].

Ва ўкраінскай мове таксама адзначаецца рэдукцыя галоснага, акрамя таго, існуе варыянт наймення, дзе [o] змяняецца на [i] – *Трійця і Троіця: Трійця, Троіця – це церковне свято, яке відзначають у 8 неділю після Пасхи* [7]. Змена галосных [o] – [i] выклікана старажытнай гістарычнай фанетычнай з’явай знікнення рэдукаваных галосных ъ, ь. Спачатку перад складам з пазней страчаным слабым канцавым рэдукаваным адбывалася падаўжэнне кароткага [o] да дыфтонгаў [yo] або [yi] з перавагай апошняга. З дыфтонга [yi] ва ўкраінскай мове замацавалася другая частка [i]: *кінь, стіл*. Пазней пераход [o] – [i] стаў спецыфічнай рысай ўкраінскай фанетыкі, што адзначаецца ў варыянце *Трійця*. Неспрадвечнасць пераходу[o] – [i] у гэтым выпадку дае права на існаванне і наймення з галосным [o]: *Троіця*.

Існаванне лексічных варыянтаў наймення свята звязана з вылічэннем яго даты. Пяцідзяты дзень ад Вялікадня спарадзіў назву, што з’яўляецца больш афіцыйнай, царкоўна-рэлігійнай – *Пяцідзясятніца*, украінскае *П’ятидесятниця: Церква називає його [свята] це П’ятидесятницею* [7]. Паколькі пяцідзяты дзень – гэта прыкладна сёмы – восьмы тыдзень, то ў беларускай мове сустракаецца і намінацыя свята *Сёмуха* [6, с. 151].

Па слухнай заўвазе этнографу, «увібраўшы в себе багато рис іудейської П’ятидесятниці, християнська Трійця приєднала й національні риси тих свят, з традиціями яких вона часткова злілася. Так, в українців Трійця злілася із Зеленими Святами» [7]. Часта Троіца прыпадае на чэрвень, час, калі наваколле буяе расліннасцю, пасля доўгай марознай зімы прырода аднаўляецца і паказвае сваю сілу і прыгажосць. Адсюль – асноўным элементам траецкай абраднасці стаў культ расліннасці. Ва Украіне існуе абрад упрыгожвання хаты, а таксама ўсёй сядзібы, зелянінай: *Біля порога хаты ставили зелені дерева, вікна, дахи і тини теж клечали зеленим гіллям* [3]. Акрамя таго, зеляніну прыносілі і да царквы: *В Украіні це у XVIII столітті до церкви приносили різні трави: зорю, м’яту, канупер тощо* [7].

Падобныя традыцыі не толькі вядомыя ў Беларусі, але і надта трывалыя. І зараз у часы святкавання Троіцы на кожнай вясковай хаце, на кожнай агароджы абавязкова сустрэнеш раслінкі: *На Троіцу дом украшалі клёнам, ліпай ці бярозай* (в. Буда-Люшаўская, Буда-Каш.). Агульная назва траецкіх раслінных упрыгожванняў у беларускіх гаворках – *май: Вешаіцца, прыбіваецца май. У лес хлопцы ездзаць, сакуць ды і прыбіваюць к хаце* (в. Івакі, Добр.). У розных беларускіх мясцовасцях сустракаецца ўзгадка розных раслін: *На Троіцу хто ветачкі эта, а хто с речкі аер этат* (в. Івакі, Добр.); *Хто берэзавыя ветачкі на Троіцу эта вешае* (в. Івакі, Добр.); *На Троіцу ліпу вешаюць, у хаце і на дварэ* (в. Івакі, Добр.).

Адпаведнае ўкраінскае найменне расліннага ўпрыгожання хаты на Троіцу – *клечання: Людзі квітчаюць свої житла клечанням і встеляють пахучими травами* [3]. Да гэтага слова ўзыходзіць яшчэ адна ўкраінская назва свята – *Клечальна неділя: Навіть клечання, зелене гілля в'яжеться з мертвыми предками: «то души померлої рідні приходять до хати й ховаються в клечанні»* [3].

Указаная лексема мае старажытнае славянскае паходжанне. У беларускай мове слова называе суботу перад Троіцай, таксама непасрэдна звязаную з культуам продкам: *Субота перад Троіцай – клячаная субота* [6, с. 151]. Гэты дзень мае і назву *Траецкія дзяды* ‘дзень памінаання продкаў’. Гэтым днём людзі наведваюць могілкі, памінаюць памерлых родзічаў.

Гаворачы пра траецкія традыцыі і абрады, нельга не ўспомніць, што для ўсходніх славян Траецкі тыдзень непасрэдна звязаны з такімі міфічнымі персанажамі, як русалкі ‘жанчынападобныя істоты, увасабленне воднай і лясной стыхій’ [6, с. 135]. Тыдзень пасля Троіцы ў Беларусі называецца *Русальны, або Граны*. У гэтыя дні паводзіны людзей лімітаваліся: народ асцерагаўся купацца ў рэчках, хадзіць у лес ці ў поле, «забаранялася таксама гарадзіць платы, вырабляць бораны, віць вяроўкі, гнуць палоззі на сані, снаваць кросны» [6, с. 136]. Пры гэтым асобная ўвага адводзілася чацвяргу, які называецца ў гаворках *русальчын вялікдзень*.

Падобныя павер’і адзначаюцца і ва ўкраінскай абраднасці, дзе вобразы русалак надзвычай распаўсюджаныя. Разам з найменнем *русалка* ва ўкраінскай мове пашыраная назва *мавка* (прыгадаем «Лісову пісню» Лесі Українкі): *В русалчын тиждень ніхто не відважується купатися в річці, хіба що відьми, бо лише вони не бояться русалок. В Зелений тиждень, у четвер, ніхто не повинен працювати, щоб не розгнівати русалок, щоб вони не попусвали худоби, птиці й усього господарства. Цей день називається Русалчын Великдень. Дівчата ранком йдуть у поле «на жита» та на межах кладуть хліба для мавок – «щоб жито родило».. По одинці в ліс чи в поле не ходять, і не купуються в річках – «щоб русалки не залоскотали»* [3].

Аб старажытнасці паходжання ўзгаданых назваў сведчыць фіксацыя іх у слоўніку У. Даля: *Семікъ, сѣмуха, семка, Троицынь и Духовъ день,*

Пятидесятница. Семиковая, семичная, семіцкая неделя, русальная, зеленая, клечальная, зеленя святки [2, с. 170]. Расійскі даследчык прыводзіць і прыказкі, звязаныя з гэтым днямі: *Троица на цветахъ, а Семикъ на ветвяхъ; Накануне Семика проучиль прасоль мясника, а на самый Семикъ – прасола мясникъ* [2, с. 170].

З Троіцай звязаны пачатак Пятроўскага пасту, які адбываецца напярэдадні Дня Роўнаапостальных Святых Пятра і Паўла і пачынаецца звычайна на другі тыдзень пасля Троіцы. Гэты пост не такі строгі і жорсткі, як перадвелікодны Вялікі, але таксама дастаткова значны па рэлігійных канонах: *Пост перад рэлігійным святам Святых Пятра і Паўла двухтыднёвы. На Пятроўскі пост мала што елі* (в. Прудоўка, Добр.). Заканчваецца пост на Дзень Святых Пятра і Паўла, 12 ліпеня па новым стылі і 29 чэрвеня па старым.

На гэтыя дні прыпадаюць самыя цёплыя дні лета і ўвогуле года. Яны называюцца *Пятроўкі*. Дзень Святых Пятра і Паўла ў беларускіх гаворках мае назвы *Пятра, Пятро, Пятро і Павел: Пятра – рэлігійнае свята* (в. Прудоўка, Добр.); *Пятро і Павел будзе двенацатага іюля. Празнік будзе бальшы* (в. Грушаўка, Добр.). Прыкладна з гэтага часу пачынаецца ўбаўленне светлага дня пасля летняга раўнадзенства 22 чэрвеня. Пра тое кажа прыказка: *Пётр-Павел дзень убавіў*. Ва ўкраінскай традыцыі гэтыя дні маюць назву *Петрівка*. Найменне таксама ўжываецца ў прыказцы: *Петрівка – на хліб голодівка* [9].

Жнівень ва ўсходнеславянскім народным календары адзначаецца трыма Спасамі: мядовым, яблычным і арэхавым. У беларускай каляндарнай традыцыі больш пашыранымі з'яўляюцца Мядовы Спас і Яблычны Спас.

Мядовы Спас адзначаўся 14 жніўня. У гаворках гэта свята мае таксама назвы *Макавей: На 14 аўгуста Медовы Спас гавораць, но чашичэ Макавей гавораць у нас* (в. Буда-Люшаўская, Буда-Каш.); *Быў бальшы празнік Макавей. Празнавалі – 14 аўгуста* (в. Івакі, Добр.); *Макавей святы. Празнік будзе у августці* (в. Івакі, Добр.). Назва абумоўлена тым, што ў гэты час збіраюць мак.

Самы вядомы, распаўсюджаны, традыцыйна і шырока адзначаны Спас – Яблычны – адзначаўся 19 жніўся: *Тры Спасы ёсць, но 19 аўгуста самы глаўны Спас* (в. Буда-Люшаўская, Буда-Каш.); *Спас яблчны дзевятнацатага августа. На этат Спас яблака ўже едзят, а да этага празніка нет* (в. Івакі, Добр.). Царкоўная назва свята – *Прэабражэнне (Праабражэнне) Господне* – у беларускіх гаворках не вельмі пашыраная, што абумоўлена нехарактэрнасцю для беларускай мовы царкоўнаславянізмаў. Свята вядомае і ўкраінскай абраднасці: *Другий (Великий) Спас Яблучний, Преображення Господне. Одне з найбільших хліборобських свят. Його ще називали святом урожаю* [10].

Другі Спас непасрэдна звязаны з яблыкамі. Паводле беларускіх павер'яў, да гэтага дня нельга есці яблыкаў, бо будуць паміраць дзеці [6, с. 114]. Украінскія этнографы сведчаць, што да Спаса не ўжывалі

яблыкаў жанчыны, у якіх памерлі дзеці, і прыводзяць цікавае паданне аб тым, што «в цей день мати Божа роздає дítкам на тому світі золоті яблука, а ті, чіі батьки порушили обітницю, стоять збоку і плачуть, на що мати Божа відповідає: *«Твоє яблуко свиня з'їла»* [10]. Па сцверджанні Алексы Варапая, «правовірні селяни до цього дня не їли садовини, бо це вважалася грэхом [1]. Падобныя звесткі адзначаюцца і У. Далем: *Да другога Спаса не ядуць ніякіх пладоў, акрамя агуркоў* [2, с. 287].

Існуюць адметныя рытуалы паводзін падчас гэтага свята. Натуральна, што на Яблычны спас традыцыйнай стравай становяцца яблыкі і пірагі з яблык: *Пірагі з яблук някілі* (г. Добруш). Абавязкова трэба схадзіць у царкву пасвяціць яблыкі і мёд: *Падчас яблачнага спасу свяціць яблыкі ў царкаў насілі* (г. Добруш); *У яблачны спас і мёд свяцілі* (г. Добруш). Тыя самыя звесткі падаюць украінскія навукоўцы: *Повернувшись з церкви, родина, звичайно, врочисто сідала за стіл і розговлялася: їли яблука з медом і запивали виноградним або яблуневим вином, – «щоб садовина родила»* [1]. Па звестках У. Даля, «на другі Спас і жабрак яблычка з'есць» [2, с. 287].

Трэці Спас адзначаўся 29 жніўня, называецца ён *Арэхава*, бо да гэтага часу звычайна паспяваюць арэхі. Па часе гэты Спас супадае з Дажынкамі, бо да гэтага дня трэба было паспець убраць апошні сноп у поле.

Паколькі Спас прыпадае на канец лета, у народнай традыцыі свята асацыіруецца звычайна з паступовым надыходам восені, а пасля – і зімы. З гэтай нагоды ўсходнія славяне маюць цікавыя прыказкі: беларускія – *Прышоў спас – рыхтуй рукавічкі пра запас*; *Спас – усяму час*; украінскія – *Прышов Спас – пішло літо від нас*. *Першый Спас час прыпас, Петро і Павел – два прибавив, Ілля-пророк – три приволок* [10]. А паводле У. Даля, *Первый Спасъ на воде стоятъ; второй Спасъ – яблоки едятъ, третій Спасъ – не зеленыхъ горахъ холсты продають* [2, с. 287–288].

Паходжанне наймення *Спас* звязана са старажытнарускім дзеясловам *спасати* ‘ратаваць, вызваляць’ [2, с. 287], хаця часам у народнай свядомасці сустракаецца атаясамліванне назвы *Спас* з сугучным дзеясловам *спаць* [6, с. 144].

У жніўні таксама адзначаюцца прысвяткі: *Ціхан – прыстольны празнік у нас у дзевяці. Эта дваццаць шестога августа* (в. Івакі, Добр.); *Ілья адзначаецца 2 жніўня. Ілья Прарок два дня увалок* (в. Ларышчава, Добр.). Этнографы лічаць, што з прыходам хрысціянства на Старажытнюю Русь за вобразам Іллі замацаваліся рысы і функцыі галоўнага язычніцкага бога Перуна [6, с. 74]: *У слов'янських народів прообразом Іллі вважається дайбозький Перун, який був покровителем грому та блискавок* [1]. Сапраўды, у гэтую пару часта бываюць грамы і маланкі. Украінцы мяркуюць, што «Ілля у вогняній колісніці іде, калачі везе, або метае стрілі-бліскавіці в нечисту силу» [1]. Беларусы дадаюць, што «ад хуткага бегу коней, на якіх Ілля раз'язджае па небе, губляецца падкова, падае ў ваду, і вада адразу ж робіцца халоднай» [6, с. 75]. Менавіта з дня Іллі народная традыцыя не рэкамендуе

купацца ў рэчках і азёрах. Ва Украіне «дітям казалі, што не можна купатися, «бо на спині верба виросте»: *Після Іллі купається лише свиня* [1]. Па народных уяўленнях Ілля – даволі суровы святы, з маланкамі, перунамі, аднак ён таксама шчодро і клапатліва пасылае на зямлю дажджы, каб паспрыяць ураджаю: *На Іллі лежить новий хліб на столі»; «Ілля заходіць до хати, щоб свіжого хлібця скуштувати* [1].

Як паказвае ілюстрацыйны матэрыял, украінская мова захоўвае найменне прысвятка з падаўжэннем зычных у той час, як у беларускай мове назіраюцца варыянты: *Ілля, Ілья*. Падаўжэнне зычных у беларускай і ўкраінскай мовах выклікана наступнай за стратай рэдукаванага *ь* рэгрэсіўнай асіміляцыйнай мяккіх зычных перад **ј*, які паступова прыпадабняўся да папярэдніх фанем, у выніку чаго яны асіміляваліся, і на месцы спалучэння *зычны + ь + ј* пачалі вымаўляцца падоўжаныя зычныя. Такая змена неўласцівая рускай мове, уплывам якой абумоўлена захаванне ў беларускіх гаворках варыянта без падаўжэння.

Беларуская і ўкраінская абраднасць захоўвае не толькі рэлігійныя святы, якія часам удала зліліся з язычніцкімі абрадамі, але ўтрымлівае традыцыі, у якіх рэшткі язычніцтва выяўляюцца больш выпукла.

З часоў язычніцтва замацаваліся на Беларусі традыцыі Купалля. Свята адзначаецца ў ноч з 6 на 7 ліпеня, называецца ў беларускіх гаворках *Купалле, Купала, Іван Купала* і мае трывалыя абрады, якія праводзяцца і зараз у некаторыя рэгіёнах Беларусі: *На Купала цвѣток шукалі* (в. Прудоўка, Добр.); *Гадаць лучше ўсяго на коляды ці на Івана Купалу* (в. Буда-Люшаўская, Буда-Каш.); *На Купалле касцёр палят і дзевачку адзевачку вот здзесь у нас* (в. Івакі, Добр.); *Іван Купала сёмага будзе. Там лі вады будуць сабірацца, плаваць* (в. Івакі, Добр.); *Купала гуляюць красівенна, раней гулялі каля рэчкі* (в. Івакі, Добр.).

Безумоўна, у вызначэнні гэтага свята не абышлося без хрысціянства. У гэты дзень царква адзначала Нараджэнне Іана Хрысціцеля, і таму нават у намінацыі да язычніцкай назвы *Купала* далучылася імя *Іван*. Аднак з Купаллем звязана усё ж такі больш язычніцкіх традыцый. Свята прымеркавана да летняга сонцастаяння. У гонар сонца знакамітае купальскае вогнішча – вядомая ўсходнеславянская традыцыя скокаў маладых юнакоў і дзяўчат праз вялікі купальскі касцёр. І канешне, абавязковае лялька чалавека, часцей дзяўчыны, якую ў гэтую ноч купалі ў возеры і рацэ. З гэтага абраду – і назва *Купалле*. Гэтая лялька называлася *Купала, Купалка* або *Купалінка*. Часам рабілася і лялька хлопца, што зваўся *Купаліч*: *Купаліч – гэта хлопец на Купалле* (в. Старое Сяло, Ветк.).

Украінская традыцыя таксама мяркуе двух персанажаў – *Купалу* і *Марэну*: «Спецыяльна до дня Купала хлопці та дівчата виготовляли ляльки-опудала *Купало* та *Марену*. *Марена* яваляе собою зроблену із соломи ляльку, яку вдягають у жіночий одяг, *Купало* також виготовляється із соломи, але одяг на ньому чоловічий. *Марену*, відповідно, роблять дівчата, а *Купало* –

хлопці. Цікаво, що походження ті того, ні іншого образів невідоме, зате відомо, що і *Купало* і *Марену* чекає трагічна розв'язка. Їх обох, або ж топлять, або ж спалюють» [4]. Адметныя найменні свята захоўваюць українскія народныя купальскія песні: *Цепер Купайло, а завтра Ёван, Чорт кидав відзьму цераз баркан. Ой ти, Купайло, дзе зімовало* [8, с. 212].

Неадрыўным ад Купальскай ночы з'яўляецца рамантычнае паданне пра кветку шчасця – Папараць-кветку, якая быццам бы квітнее толькі адну, гэту самую, купальскую, ноч, і таму абавязкова яе, гэтую цудадзейную кветачку, неабходна адшукаць апоўначы ў лесе.

Недарма ўсходнеславянская купальская абраднасць натхняла пісьменнікаў і паэтаў. Так, малады паэт Іван Дамінікавіч Луцэвіч узяў сабе за творчае імя найменне абраду, што адбываўся падчас яго народзін, і менавіта пад імем Янка Купала стаў Народным паэтам Беларусі, класікам беларускай літаратуры і адным з заснавальнікаў беларускай літаратурнай мовы.

Для сельскай гаспадаркі лета – гэта перш за ўсё пара гарачая, таму што цёплае надвор'е дае магчымасць сабраць ураджай. Час пачатку жніва ў беларускіх гаворках называецца *зажынкi*. Напрыканцы жніва «дажыналі хлеб», апошні сноп захоўвалі ў доме пад іконамі. Паводле старажытных сялянскіх уяўленняў, гэта неабходна, каб і наступным годам быў ураджай. У дзень, калі дажынаўся апошні сноп, ладзіліся *дажынкi*: *Як канчаецца жніво, звязваюць бальшы сноп пшаніцы ці жыта і гуляюць дажынкi. Бывала, што ведзьмы ці русалкі звязвалі жыта. Ідем жыта жаць на палоску, каласкі пазломаны-пазломаны, так кучкай. Ужо таго ня жнеш, нельзя. Ілі нагаворана што, ілі што яшчэ. Не жнеш, астаўляй яго* (в. Старое Сяло, Ветк.). У. Даль прыводзіць наступныя найменні абраду: *вспожинки, госпожинки, дожинки, обжинки, оспожинки* [2, с. 288].

Адметна, што старадаўні звычай захоўваўся ў савецкія часы, а асаблівае аднаўленне набыў зараз, калі адзначаецца ў Беларусі на дзяржаўным узроўні. У беларускіх гаворках захоўваецца некалькі найменняў абраду дажынак. Акрамя пашыранай назвы *дажынкi*, што супадае з лексмай літаратурнай мовы, ужываецца і лексема *дакопкi*: *Дакопкi ешчэ завуцца дажынкi* (в. Прудоўка, Добр.). Гэта слова ў беларускіх гаворках іншы раз называе 'заканчэнне копки бульбы': *Дакопкi спраўляем, калі ўсё да каліва накопана* (в. Ручаёўка) [11, с. 96].

Узгаданы фактычны матэрыял дазваляе выявіць колькасна меншую, у параўнанні з іншымі, напрыклад, зімовым, каляндарнымі цыкламі лексіка-тэматычную групу найменняў летніх свят народнага календара. Абрадавая лексіка звязана са зменамі ў жыцці прыроды і імкненнем чалавека ўздзейнічаць у сваіх інтарэсах на з'явы прыроды, прымусіць працаваць на сваю карысць. Некаторы спад «святочнай актыўнасці» летніх каляндарна-абрадавых рытуалаў тлумачыцца цеплынёй надвор'я, якая вымагае шматлікіх работ па гаспадарцы. Неабходна паспець зрабіць

усё, каб сабраць добры ўраджай і мець магчымасць «гуляць і святкаваць» будучую доўгую зіму і вясну.

Прыведзены матэрыял сведчыць аб трывалым захаванні беларусамі і ўкраінцамі старадаўніх летніх звычаяў і абрадаў, якія арганічна перапляліся з хрысціянскімі традыцыямі і зараз складаюць адно неразрыўнае цэлае. Даўнія традыцыі і іх найменні, захаваліся ў большасці выпадкаў яшчэ з перыяду агульнаўсходнеславянскага адзінства і нават з дахрысціянскіх язычніцкіх часоў. Многія з указаных традыцыйных звычаяў настолькі замацаваліся ў нашай свядомасці, што набылі сучаснае пераасэнсаванне, заснаванае на старажытных вытоках. Лексіка летняга каляндарнага цыклу ўсходнеславянскіх народаў мае вялікую колькасць агульных найменняў, народжаную падобнымі кліматычнымі асаблівасцямі, агульнымі рэлігійнымі памкненнямі і прыкладна роўнымі сацыяльнымі ўмовамі жыцця. Падобныя лексемы на беларускай і ўкраінскай глебах звычайна трансфармуюцца ў адпаведнасці з адметнасцямі традыцыйнай агаласоўкі.

Спіс скарачэнняў

Буда-Каш. – Буда-Кашалёўскі раён Гомельскай вобласці
 Ветк. – Веткаўскі раён Гомельскай вобласці
 Добр. – Добрушскі раён Гомельскай вобласці

Літаратура

1. Воропай Олекса. Звычаі нашого народу. Етнографічний нарис / Олекса Воропай [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sviato.in.ua>
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. Даль. – Т. 4 : Р–Я. – М. : Русский язык, 1980. – 683 с.
3. Довбуш Олекса. Трійця / Олекса Довбуш [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.artvertep.dp.ua/celebrates>
4. Івана Купала [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sviato.in.ua>
5. Картатэка лінгвістычнай лабараторыі кафедры беларускай мовы УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны». Тут і далей фактычны матэрыял картатэкі прыводзіцца з указаннем лакалізацыі (населеных пунктаў Гомельскай вобласці) і захаваннем фанетычных і граматычных адметнасцей мясцовага вымаўлення.
6. Коваль У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы : Даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У. І. Коваль. – Гомель : Агенцтва навукова-тэхнічнай і дзелавой інфармацыі, 1995. – 180 с.
7. Кушерець Лідія. Трійця. Зеленыя свята / Лідія Кушерець [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.artvertep.dp.ua/celebrates>
8. Музычний фольклор з Полісся у запісах Ф. Колесси та К. Мошинського / Упоряд., вступ. ст. прим., пер. з пол. С. Й. Грици. – К. : Муз. Україна, 1995. – 432 с.
9. Петрівка [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sviato.in.ua>
10. Преображення (Яблучний спас) [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sviato.in.ua>
11. Янкова Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДАНТРОПОНІМНИХ ОЙКОНІМІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ (НА МАТЕРІАЛІ КІРОВОГРАДСЬКОГО РАЙОНУ)

Черноус О. В. Особливості відантропонімних ойконімів Кіровоградської області (на матеріалі Кіровоградського району).

У статті проаналізовані шляхи формування та лексико-семантичні особливості ойконімів, утворених від особових назв людей (антропонімів), визначені їхні структурні групи, варіанти в синхронії та діахронії, подані статистичні характеристики окремих типів.

Ключові слова: відантропонімний ойконім, варіанти в синхронії та діахронії, твірна основа, суфіксація.

Черноус О. В. Особенности отантропонимных ойконимов Кировоградской области (на материале Кировоградского района).

В статье проанализированы пути формирования и лексико-семантические особенности ойконимов, образованных от личных имен людей (антропонимов), определены их структурные группы, варианты в синхронии и диахронии, представлены статистические характеристики отдельных групп.

Ключевые слова: отантропонимный ойконим, варианты в синхронии и диахронии, образующая основа, суффиксация.

Chornous O. Kirovograd region deanthroponym place name's peculiarities (based on the Kirovohrad region).

This article analyzes the formation ways and lexical-semantic features of deanthroponym place names, some structural groups, variations in synchrony and diachrony are defined, statistics is submitted.

Key words: deanthroponym place name, variations in synchrony and diachrony, derivation stem, suffixes.

За свідченнями істориків та краєзнавців, територія сучасної Кіровоградщини віддавна заселена представниками різних народів і культур, які впродовж багатьох століть змінювали одне одного в результаті військових завоювань, міграційних та суспільно-політичних процесів [8]. Зокрема виявлені на цих землях археологічні знахідки підтверджують, що вже в XIV–XII ст. до нашої ери тут існували поселення, мешканці яких займалися хліборобством і скотарством, були задіяні на металургійних роботах. У наступні історичні проміжки регіон також неодноразово обирався місцем осілого або тривалого перебування киммерійцями, скіфами, половцями тощо [8]. З XVI ст. почалося освоєння краю козаками, що, на нашу думку, не могло не знайти свого відображення в ойконімній лексиці того періоду. Але оскільки козацькі поселення нерідко були тимчасовими, до того ж часто руйнувалися, то відомостей про них майже не збереглося. У документах Російської імперії за 1868 р., які містять загальні відомості про Херсонську губернію, згадуються лише кілька населених

пунктів цього регіону, що виникли до середини XVIII ст. [7, XLIII]. З-поміж них територіально найближчими до Кіровоградського району є слобода *Плоска* на лівому березі балки Серебрянки поблизу р. Чути, сц. *Богданівка*, с. *Знам'янка* на балці Рудій та с. *Дмитрівка* на р. Інгульці. Інші історичні джерела також підтверджують, що більшість поселень сучасної Кіровоградської області, особливо її центральної частини, утворилася не раніше XVIII ст., тож і їхні назви є відносно молодими [4]. Саме вони можуть бути цікавим матеріалом для лінгвістичних студій, що підтверджують численні вітчизняні й зарубіжні ономастичні розвідки та дисертаційні роботи, у яких всебічно та ґрунтовно проаналізовані ойконімікони Івано-Франківської (В. Яцій), Харківської (Ю. Абдула), Сумської (О. Іваненко), Полтавської (А. Лисенко) областей.

На відміну від них, ойконімія Кіровоградської області досі залишається малодослідженою. Значна частина ономастичних праць, зокрема Д. Бучка, З. Купчинської, В. Котович, Л. Радьо, Л. Дикої, присвячена аналізу структурних моделей, характерних насамперед для найдавніших ойконімів України, яких на території Кіровоградщини небагато. Деякі елементи регіонального ойконімікону вивчалися в межах ареальних досліджень, наприклад, номени з формантами -ець, -иця (Н. Михайличенко), -ани, -яни (І. Царалунга), з християнськими (М. Мриглод) та слов'янськими (І. Волянук) іменами в основах. Проте ойконімікон Кіровоградського регіону загалом ще не був об'єктом комплексного лінгвістичного аналізу, тому вважаємо за необхідне дослідити історію його формування, здійснити лексико-семантичний аналіз твірних основ, установити антропоніму, топоніму, гідроніму та апелювативну базу для творення назв населених пунктів, описати статистичні спостереження над різними типами ойконімів. Саме цим і зумовлена актуальність розвідки.

Об'єктом цієї наукової статті були обрані назви населених пунктів Кіровоградського району, зафіксовані в електронному довіднику з адміністративно-територіального устрою України, який складено за офіційними матеріалами Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад.

Попередній аналіз зібраного матеріалу засвідчив значну кількісну перевагу ойконімів, мотивованих антропонімами, тому основну увагу зосереджено саме на цій домінантній групі. Джерельною базою нашого дослідження слугували довідники адміністративно-територіального поділу України, Списки населених пунктів Херсонської губернії 1859 р., 1868 р., 1896 р., Списки землевласників Єлисаветградського уїзду 1908–1909 рр., Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії, а також картографічні матеріали, з-поміж яких особливу цінність становлять військово-топографічні карти 1868 р. Задля аналізу зібраного матеріалу використовувалися красназавчі енциклопедії, різноманітні географічні, тлумачні, ономастичні словники, результати дисертаційних робіт з ономастики та історії.

Сучасний Кіровоградський район – це адміністративно-територіальна

одиниця Кіровоградської області, центром якої є місто Кіровоград (колишній Єлисаветград). Усього до складу входять 75 населених пунктів. Шляхи виникнення назв багатьох із них тісно пов'язані з історією заселення краю, тому вважаємо за необхідне надати короткий історичний екскурс.

Інтенсивна колонізація степу почалася 1752 р. у зв'язку з переселенням на цю територію сербів, а пізніше – болгар, чорногорців, молдован, угорців, греків тощо для формування різних військових укріплень [8]. Одночасно з цим відбувалося виселення понад 4000 місцевих українських сімей далі на південь, які повинні були звільнити вже обжиті місця для чужинців. Новоприбулі військовики активно заселялися на нових землях, закладали нові поселення та освоювали суміжні території. Назви найчастіше обирали з лексем рідних мов, які відображали реалії життя їхніх носіїв. Можливо, за їхнього сприяння в ойконімній системі Кіровоградського району з'явився відгідронімний ойконім *Адджамка*, походження якого науковці пов'язують із тюркською семою «гіркий».

Засновниками кількох населених пунктів були втікачі з Російської імперії, які спочатку обирали цю місцевість для переховування від влади, а з 50-х рр. XVIII ст. уже на законних підставах оселялися на території регіону [8; 4, с. 361–366]. Під час вибору назви надавали перевагу тим, семантика твірної основи яких співвідносилася з поняттями, традиційними для російської та загальнослов'янської культури. Так, у 50-х рр. старовіри з Курської губернії заснували поселення *Калинівка* [4, с. 361], дещо пізніше – с. *Червоний Яр* [4, с. 366], вихідці з Рязанської губернії – с. *Покровське* [4, с. 365], у цей же час з'являється с. *Клинци* (місто з однойменною назвою знаходимо на Брянщині Російської Федерації). Наприкінці XVIII ст. виникло с. *Черняхівка*, першими мешканцями якого були втікачі з Пензенської губернії [4, с. 366].

У 1755 р. дозволено переселятися на херсонські степи також вихідцями з польських земель – задніпровським українцям, запорозьким козакам, що згодом організували окремий Новокозацький полк [8]. 1760 року всі нові поселення степового краю презентували дві його частини – поселення Новосербського та Новокозацького полків, на межі яких була побудована в 1754 р. фортеця Св. Єлисавети. Ще з 1753 р. південніше фортеці виникли поселення українців, вимушених покинути місця свого проживання, відведені для іноземних переселенців Нової Сербії [8]. Указом 14 травня 1754 року ці поселення стали сотенними слободами Слобідського козачого полку.

Наукові історичні дослідження свідчать, що на той час старшини слобідських полків поєднували службу з господарською діяльністю, отже, зосереджували у своїх руках не лише управління, а й значні земельні ресурси, які вони одержували замість жалування [3]. Їм дозволялося заводити на своїх землях господарства – млини, хутори, винокурні, торгівельні промисли тощо, що фактично перетворювали цей прошарок в

окремий стан землевласників. Ліквідація 1775 року Запорозької Січі дозволила урядові приступити до масових роздач запорозьких земель [6]. Здебільшого вони надавалися представникам місцевої чиновницької і військової верхівки та столичним вельможам, а також козацькій старшині, що перейшла на службу до російської армії. Відповідно до рангів вона отримувала офіцерські звання, дворянство. Усі ці заходи прискорювали заселення краю та сприяли утворенню сіл і слобід, назви яких часто відображали належність новим власникам і мали у своїй основі їхні імена й прізвища.

Обсяг таких відантропонімних ойконімів регіону значно перевищує відсоток онімів інших груп – 31 номен (41%).

В основі 13-ти назв засвідчені прізвища засновників або власників цих земель (42 % від усіх відантропонімних ойконімів): *Бережинка* (поручик Бережинський), *Кандаурове* (суддя, секунд-майор О. А. Кандауров), *Андросове* (родина Андросових), *Рожнятівка* (спадкоємці підполковниці Рожнятівської), *Вишняківка* (поручик Вишняков), *Миронівка* (майор Миронов), *Карлюгівка* (член суду, колезький асесор А. Т. Карлюгін), *Шостаківка* (станція Шестакова), *Аврамівка* (прапорщик Аврамов), *Медерове* (підполковник Л. Медер), *Демешкове* (капітан С. П. Демешков), *Созонівка* (ротмістр С. В. Созанов), *Соколівське* (поміщик Соколов-Бородкін). Зауважимо, що не всі з означених ойконімів є первинними: у багатьох випадках вони замінили ті номени, які траплялися в межах невеликого ареалу кількаразово, наприклад, розрізнити два населених пункти під назвою Олександрівка допомагало прізвище власника, тому в різних писемних джерелах та на картах зафіксоване своєрідне уточнення – *Олександрівка 1* (Андросових) і *Олександрівка 2* (Рожнятовського). Пізніше обидва розмовні варіанти зазнали структурних змін і стали офіційними назвами. Трапляються й інші випадки діахронічних лексичних варіантів, наприклад, ойконіми *Зарудні Байраки* (Медерова) → *Медерове*, *Вершино-Северинка* (структурний варіант *Вершино-Северинівка*, лексичний варіант *Мала Северинка*) → *Кандаурове*, *Писарівка* → *Бережинка*.

До відантропонімних ойконімів, в основі яких лежать прізвища, також зараховуємо назви на кшталт *Клищі*, *Крупське*, *Шевченкове*. Як уже зазначалося, с. *Клищі* було засноване в середині XVIII ст. переселенцями з Російської імперії, причому в сучасній Брянській області існує однойменний адміністративний центр. Історія російського міста засвідчує, що слободу *Клищі* в 1707 р. заснували селяни-старообрядці і назвали її прізвищем перших поселенців (Клинець у формі множини) [5]. Очевидно, засновники українських *Клищів* були вихідцями з цієї російської слободи й зберегли її назву на нових землях. Деяко складнішою є історія перейменування с. *Крупське*. Відомо, що воно виникло наприкінці XVIII ст. й до 50-х рр. XIX ст. мало назви *Ахтове*, *Карлівка* [4, с. 362]. Військово-топографічні карти 1868 р. та 1896 р. також фіксують обидва ойконіми, причому основним вважається лексичний варіант *Карлівка*, тоді як номен *Агтівка* вживається для

уточнення, конкретизації. Означені назви мають відантропонімне походження, причому основа першої з них утворена від імені власника, а друга – його прізвища (ротмістр Карл Андрійович Агт). У наступні десятиліття в джерелах презентовано лише один ойконім – *Карлівка*. У ХХ ст. його було замінено новим лексичним варіантом – *Крупське*, що, ймовірно, мало певне політичне підґрунтя. Номен *Шевченкове* також з'являється в ойконімній системі регіону лише в минулому столітті і має відантропонімне походження.

Більшість означених номенів утворилася способом суфіксації:

1) -івк (а) (Вишняківка < ОН Вишняк + -івк (а); Корлюгівка < Корлюг + -івк (а) < особова назва (далі – ОН) Корлюгін). До цієї групи також відносимо ойконіми, утворені на базі посесивних утворень на -ів, -ов, а саме Миронівка < Миронів + -к (а) < ОН Миронов; Шостаківка < Шостаків + -к (а) < ОН Шестаков; Аврамівка < Аврамів + -к (а) < ОН Аврамов; Сосонівка < Сосонів + -к (а) < ОН Созанов;

2) -к (а) (Бережинка < Бережин + -к (а) < ОН Бережинський);

3) -ов (е) (Медерове < ОН Медер + -ов(е); Шевченкове < ОН Шевченко + -ов(е));

4) -ськ (е) (Соколівське < Соколів+ -ськ (е) < ОН Соколов).

Трапляються також флексійні утворення на кшталт Кандаурове < ОН Кандауров + -е; Андросове < ОН Андросов + -е; Демешкове < ОН Демешков + -е.

Чимало назв твірними основами має церковно-християнські чоловічі та жіночі імена: *Володимирівка, Олександрівка, Іванівка, Ганнинське, Дар'ївка, Миколаївка, Назарівка, Оленівка, Катеринівка, Овсяниківка, Олексійка, Петрове, Федорівка, Павло-Миколаївка*. Ці номені утворені за допомогою суфіксів, причому абсолютна більшість має у своїй структурі суфікс -івк(а): *Григорівка* < ОН Григорій, *Олександрівка* < ОН Олександр, *Іванівка* < ОН Іван, *Дар'ївка* < ОН Дарія, *Миколаївка* < ОН Микола, Миколай, *Назарівка* < ОН Назар, Назарій, *Оленівка* < ОН Олена, *Катеринівка* < ОН Катерина, *Овсяниківка* < ОН Овсяник, *Олексійка* < ОН Олексій, *Федорівка* < ОН Федір. У сучасних ономастичних джерелах підкреслюється, що це відносно нова топонімна модель, поява якої спричинена діяльністю великих землевласників, тож максимальна кількість фіксацій онімів з таким суфіксом в основі спостерігається саме у ХVІІІ ст. у різних регіонах України [2, с. 168], що підтверджується й нашими спостереженнями.

Зауважимо, що с. *Овсяниківка* на карті Нової Сербії 1752 року з планом розміщення перших рот Новосербського військового поселення значиться як *Овсяникові буераки*. Першим у цьому складеному ойконімі був посесивний суфікс -ов(і). З часом другий компонент назви нівелювався, а її сучасний варіант має субстантивну форму із суфіксом -к(а).

В ойконімній системі району зафіксований також номен *Ганнинське*

з посесивним суфіксом -ин, який утворює присвійні прикметники від іменників. Село під такою назвою належало дружині генерала Ганні Всевозькій, тож цей факт з історичного минулого населеного пункту відображено в структурі ойконіма. Пізніше на посесивний був нарощений релятивний суфікс -ськ(е): *Ганнинське* < Ганнин + -ськ(е) < Ганн(а) + -ин < ОН Ганна.

Ще один ойконім цієї підгрупи утворений за допомогою додавання до основи християнського імені посесивного суфікса -ов(е) – *Петрове* < Петр(о)+-ов(е) < ОН Петро.

У різних джерелах, окрім офіційної назви населеного пункту, досить часто фіксувалися й неофіційні варіанти, які так і залишилися в цьому статусі, наприклад, с. Іванівка відоме під назвою *Нотбеківка* (імовірно, містить у своїй основі прізвище власника Нотбекова), с. Ганнинське – як *Стозівка*, *Ганнинське-Божеданівка*, с. Дар'івка – як *Чайкове* (за прізвищем власниці полковниці Дар'ї Чайковської), с. Миколаївка – як *Кордашеве*, *Кордашівка* (за прізвищем власника Кордашова), с. Катеринівка – як *Бошняківка* (за прізвищем майора Бошняка), с. Овсяниківка – як *Павлівське* (за прізвищем спадкоємців Павловських), с. Олексіївка – як *Савоїнка* (за прізвищем власниці Савоїни), с. Федорівка – *Сирітська*, *Драчева* (походження ойконіма не з'ясоване), с. *Петрове* – Стойкова (за прізвищем власника поручика Стойкова). Означені номени, як і офіційні варіанти, утворювалися шляхом додавання до основи прізвища відповідних суфіксів -івк(а), -к(а), -ов(е), -ев(е) з кількісною перевагою першого з них. Більш обмежено використовувався флексійний спосіб творення.

В ойконімній системі регіону засвідчені складні та складені номени, що мають у своїй структурі антропонім. Зазвичай це традиційні церковно-християнські чоловічі та жіночі імена: Григорій, Іван, Олена, Олександр, Володимир, Надія, Павло, Петро, Параска, Микола. У складних конструкціях вони посідають переважно постпозицію, наприклад, *Новогригорівка*, *Новоолександрівка*, *Новопетрівка*, *Нововолодимирівка*, *Любо-Надеждівка* або рідше – препозицію (*Івано-Благодатне*). У складених ойконімах так само трапляються і препозиція (*Паращине Поле*, *Миколаївські Сади*), і постпозиція (*Нова Павлівка*).

У матеріалах є складені ойконіми, обидва компоненти яких мають антропонімне походження, – *Олено-Косогорівка*, *Павло-Миколаївка*. Назву *Олено-Косогорівка* утворено шляхом об'єднання двох ойконімів *Оленівка* та *Косогорівка* після злиття цих поселень в одне. Основою першого з них є жіноче християнське ім'я Олена, другого – прізвище власників Косогорових. Інший ойконім *Павло-Миколаївка* у своїй основі має два чоловічих церковно-християнських наймення *Павло* та *Микола*.

У семантичному аспекті переважають поєднання двох ад'єктивно-іменних компонентів, перший з яких має значення «новий», а другий – відповідне чоловіче ім'я: *Новогригорівка*, *Новоолександрівка*, *Новопетрівка*,

Нововолодимирівка, Нова Павлівка. Два ойконіми є поєднаннями особового імені та лексеми на позначення якісної ознаки «любий», «благодатний»: **Любо-Надеждівка, Івано-Благодатне.** Зауважимо, що компонент, який вказує на якісну ознаку, не в усіх випадках стосується особового імені. Так, складний ойконім **Івано-Благодатне**, як і **Олено-Косогорівка**, утворився шляхом об'єднання двох назв в одну внаслідок злиття населених пунктів.

Отже, відантропонімі ойконіми Кіровоградського району презентовані двома основними групами: оніми, в основі яких лежать прізвища власників або засновників населеного пункту, та оніми, мотивовані особовими іменами людей. Структурно зафіксовані назви поділяються на прості, складні й складені з кількісною перевагою перших. Для творення абсолютної більшості відантропонімічних ойконімів використовувався суфікс -івк(а), рідше – суфікси -ов(е), -ев(е), -к(а), -ин та флексія -е.

Література

1. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів : Світ, 1990. – 143 с.
2. Воляннюк І. Ойконіми Північної Тернопільщини зі слов'янськими іменами в основах / І. Воляннюк // Вісник Львівського університету. Серія філол. – 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 162–171.
3. Дідик С. С. Адміністративно-територіальний та військовий устрій Новослобідського козацького полку після реформування 1761 року / С. С. Дідик // Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. – К. : Академперіодика, 2003 р. – С. 214–217.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 816 с.
5. Клинци [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki>
6. Пірко В. Заселення і господарське освоєння Степової України в 16–18 ст. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.
7. Список населенных мест Херсонской губернии по сведениям 1859 г. / Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел. – Спб : Типография Карла Вульфа, 1868. – 189 с.
8. Шляховий К. Історія формування Кіровоградської області / К. Шляховий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.kr.ua/kray/shlachhovoy/form.html>

Перелік використаних джерел

1. Адміністративно-територіальний устрій / Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua>
2. Адрес-Календарь Херсонской губернии на 1866 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://todovoyeugnezdo.narod.ru>
3. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Т. II. Елисаветградский уезд. (статистико-экономическое описание уезда). Херсон: Типография М. К. Аспера (бывш. Ващенко, Потемкинская ул. д. № 9), 1886. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.kr.ua/elib/index.html>
4. Описание смежных уездов Херсонской губернии Генерального плана Александрійского уезда Ч. I–III / Олександрійський уїзд / План Генерального межування Херсонської губернії 1766–1861 рр. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : <http://kartowik.ru/gubern/herson.html>

5. Описание смежных уездов Херсонской губернии Генерального плана Елисаветградского уезда Ч. I–V / Єлисаветградський уїзд / План Генерального межування Херсонської губернії 1766–1861 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kartowik.ru/gubern/herson.html>

6. Список должностных лиц Вознесенской губернии на 1796 г. (по данным Месяцеслова и Общего штата Российской империи на 1796 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rodovoyegnezdo.narod.ru>

7. Список должностных лиц Херсонской губернии на 1807 г. (по данным Месяцеслова и Общего штата Российской империи на 1807 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rodovoyegnezdo.narod.ru>

8. Список должностных лиц Херсонской губернии на 1826 г. (по данным Месяцеслова и Общего штата Российской империи на 1807 год) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rodovoyegnezdo.narod.ru>

9. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении / Губернский статистический комитет. – Херсон : тип. Губернского Правления, 1896. – [2], XXIV, 544 с.

10. Список населенных мест Херсонской губернии по сведениям 1859 г. / Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел. – Спб : Типография Карла Вульфа, 1868. – 189 с.

11. Трьохверстова військова топографічна карта / XXVI–10, XXVI–11, XXVI–12 (редакції 1855 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kartowik.ru>

УДК: 811.161.2'373.48

Н. М. Шарманова

УЖИТОК МОВНИХ КЛІШЕ В ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ

Шарманова Н. М. Ужиток мовних кліше в Інтернет-виданнях.

У статті висвітлено комунікативно-прагматичні особливості мовних кліше як регулярних стандартизованих стереотипних одиниць в україномовних Інтернет-виданнях.

Ключові слова: мас-медійний дискурс, Інтернет-комунікація, мовне кліше, комунікативні особливості, прагматика.

Шарманова Н. Н. Использование языковых клише в Интернет-изданиях.

В статье освещены коммуникативно-прагматические особенности языковых клише как регулярных стандартизированных стереотипных единиц в украиноязычных Интернет-изданиях.

Ключевые слова: масс-медийный дискурс, Интернет-коммуникация, языковое клише, коммуникативные особенности, прагматика.

Sharmanova N. M. Usages language cliché in the publications of the Internet.

The article deals with the communicative and pragmatic peculiarities of cliché as regular standardized stereotype units in language of the Ukrainian Internet-media.

Key words: discourse of media, communication of Internet, language cliché, communicative peculiarities, pragmatic.

Нові перспективи перед мас-медійним дискурсом відкривають електронні засоби реєстрації та поширення інформації, що дає змогу актуально реагувати на різні суспільні події й оперативно знаходити будь-яку їх номінацію у світовій мережній системі. Бази даних, електронні видання (газети й журнали), книги, електронні версії теле- й радіопрограм, блоки особистої, громадської та фірмової інформації – усе це об'єднане в Інтернет-комунікації. Її особливість – охоплення в загальнодоступну систему безмежної кількості інформаційних центрів, спеціалізованих на поширенні різних типів інформації – текстової, візуальної, звукової. Традиційні постачальники інформаційних продуктів – мас-медіа, видавничі компанії, що випускають довідкову енциклопедичну продукцію, рекламні структури тощо – намагаються актуалізуватися в цьому контексті: інформація в цифровому вираженні, репрезентована в Інтернет-виданнях, постійно зростає порівняно з друкованими. Крім того, активізується створення віртуальних бібліотек, зокрема й періодики, що надає доступ до національних і світових інформаційних мереж і банків даних. Інтернет-комунікація постає лише частиною «інформаційного потоку, який постійно доповнює, збагачує та розвиває інформаційну картину світу» [11, с. 18].

В Інтернет-просторі функціонують численні електронні видання. Попит зростає саме на них, оскільки така альтернатива має низку переваг. «Для он-лайн-журналістики характерні оперативність, постійний живий контакт із читачами, можливість безпосереднього діалогу з ними в режимі реального часу» [2, с. 222]. Побутування «мережної» преси визначається специфікою самого Інтернету як медійного середовища й особливостями сприйняття інформації адресатом. Перш за все це гіпертекстові посилання, що забезпечують доступ до архівів та інших електронних ресурсів. Відповідно, читач має справу не з лінійним текстом, а з розширеним обсягом інформації. Численні форми зворотного зв'язку (інтерактивні форми спілкування, форуми, конференції, книги для гостей-відвідувачів) дозволяють реципієнту брати участь у підготовці інформаційного продукту й розмивають межу між автором і читачем. Можливість миттєвої публікації матеріалів є важливою рисою Інтернет-видань, завдяки чому вони значно оперативніші за періодику та телебачення, адже оперативність газети обмежена терміном виходу номера, телебачення – часом трансляції в ефірі новин.

За наявних сенсаційності й динамізму у вітчизняних мас-медіа зберігається принциповий синтетизм, який ґрунтується на злободенних фактах сучасності та їх актуалізації, публічної репрезентації документації, відкритості повсякденного ефірного й віртуального спілкування, залучення художніх асоціацій (В. В. Ученова, С. А. Шомова). Інтернет-видання як синтетичні тексти мас-медійного дискурсу поєднують ознаки різних типів текстів і займають серединну позицію на вісі «стандартизація – творчість». Це дозволяє створювати нові конфігурації у використанні мовних засобів,

систематичне відтворення яких здатне змінювати стандарти самої системи, наприклад, стандарти Інтернет-журналістики на протигагу традиційним журналістським стандартам [7, с. 244].

Отже, інформаційна місткість, лаконічність оперативних повідомлень в Інтернет-виданнях, вільний доступ до мережі Інтернет, скорочення останніми десятиріччями діапазону впливу друкованої публіцистики, оперативність реагування на суспільно-політичні й соціальні події в Інтернет-комунікації, фіксований обсяг знаків і символів тощо відображають широкі можливості використання кліше в мас-медійному дискурсі.

Мета статті полягає в лінгвальній ідентифікації мовних кліше, описі особливостей їх функціонування в мові електронних мас-медіа. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: 1) розкрити лінгвальну природу кліше; 2) визначити комунікативні особливості і прагматику мовних кліше в текстах Інтернет-комунікації. Джерельною базою є тексти україномовних Інтернет-видань та електронні версії друкованих видань, а саме: «UAMedia», «День», «Урядовий Кур'єр», «Кур'єр Кривбасу», «Україна молода», «ШО».

У сфері електронних видань виділяється невелика група стійких сполучень слів, що у процесі комунікації відтворюються як готова словесна формула та становлять семантичну цілісність – **мовні кліше**: *безкоштовна телефонна лінія; ринкова економіка; шукайте нас в ютубі*.

Подібні одиниці широко функціонують в україномовних Інтернет-публікаціях. Мовні кліше посідають особливе місце як стереотипні комбінації словесних знаків, які є автономними блоками із традиційно усталеними значенням і формою. Такі готові мовні блоки характеризуються частотою відтворюваності й мають суспільно детермінований характер, наприклад: *соціальна програма; соціальна реабілітація і піклування; дебют у великому кіно* тощо.

Кліше є готовими мовними одиницями, які відповідають основному конструктивному принципу публіцистичної мови – упорядкованому та регулярному чергуванню стандартизованих й експресивно забарвлених мовних конструкцій (сегментів) на різних ділянках мовного ланцюжка, на різних композиційних рівнях (Д. П. Вовчок, В. Г. Костомаров, Г. Я. Солганик). Узагальнюючи різні підходи до окресленого явища, зазначимо те, що в будь-якій мові існує єдність і боротьба двох тенденцій: з одного боку, вільна творчість мовного колективу, в основі якої лежить продуктивність мовних форм і моделей, з іншого, – відтворення готових складних форм, зв'язаність, клішованість, регулярна відтворюваність. Перша тенденція дає змогу розвивати і творити мову, друга – економить зусилля користування мовою, поповнює корпус готових складових блоків, які є оптимальними для вираження будь-якого поняття або думки в певному мовному співтоваристві [9, с. 239]. Ці готові блоки іноді кваліфікують як стереотипи, шаблони, штампи.

Мовні кліше відіграють важливу роль в оформленні ситуації спілкування, про їх інтеракційну природу пише О. В. Алфьоров. Кліше, разом із фразеологічними одиницями, лінгвіст зараховує до т. зв. лексико-граматичної категорії – точніше, «суперкатегорії» – інтеракційних дейктичних мовних одиниць, які «організують простір діалогу, висловлюючи різні інтеракційні категорії, оформлюють висловлення співрозмовників в іллокуційній, аргументаційній, персональному аспектах комунікації або мовної інтеракції» [1, с. 1]. За такого підходу варто відзначити організуючу роль кліше в побудові акту комунікації відповідно до заданої ситуації спілкування: кліше вказують на саму ситуацію, вони є певним її знаком.

На ситуативну зв'язність як характерну ознаку кліше вказує Т. М. Дрідзе: «Кліше ми назвемо будь-яку готову мовну формулу, критерієм для виділення якої слугує регулярність її появи в певних, повторюваних мовних ситуаціях. Наявність таких мовних формул є нормальним, необхідним та дозволяє підставляти відносну загальнозначущу інформацію» [5, с. 171]. Тому кліше – це певні усталені словесні формули, закріплені за конкретними ситуаціями, описаними в Інтернет-журналістиці.

Використання в мові мас-медіа готових мовних блоків – кліше викликає неоднозначне розуміння природи цього явища. Традиційно вітчизняні й зарубіжні мовознавці зараховують клішовані одиниці до царини фразеології, стверджуючи, що всі відтворювані мовні одиниці мають ідіоматичну природу [8, с. 14]. Однак ознака відтворюваності не дає підстави вважати їх фразеологізмами, адже така особливість характерна й для інших одиниць мовної системи (лексем, морфем, синтаксем). О. В. Алфьорова, Т. М. Дрідзе, В. В. Красних, О. С. Кубрякова, Д. Е. Розенталь та ін. дослідники зауважують: оскільки для кліше притаманне пряме значення (*невеликий скандал; визвольний рух; почесний громадянин*), а не переносне, як для фразем, і вони мають меншу образність та абстрактність (*офіційно визнаний; користується попитом; група підтримки; ринкові відносини*), то такі одиниці доцільно виокремити в категорію лінгвістики [10, с. 18].

Різноманітні тлумачення кліше як лінгвістичної одиниці зумовлені, по-перше, неоднозначністю самого феномена кліше, який охоплює і мовну, і психологічну складові, та, по-друге, наявністю в сучасній лінгвістиці різних поглядів мовознавців на природу цього явища. Незважаючи на розбіжності в певних підходах до розуміння цього поняття, усі дослідники відзначають, що кліше становлять стандартні репліки в типових мовних ситуаціях, які відображають стереотипи мислення комунікантів, і дають змогу мовцеві успішно досягати поставленої комунікативної мети.

Знакова природа кліше вказує на певну ситуацію, обставину, що її характеризує. Певна позиція в мовній системі дозволяє розмежувати кліше з подібними мовними утвореннями та виокремити їх диференційні ознаки. Порівняно з ідіомами, кліше має низку спільних та відмінних рис.

Власне, кліше і фразеологізм характеризуються закріпленням за поняттями значенням [8, с. 56], але кліше, на відміну від фразеологічної одиниці, закріплене саме за певною мовною ситуацією (*гуманний акт; відкрита війна; щаблі влади*).

Мовні формули виступають найчастіше в ролі регуляторів спілкування, оформлюючи різні ситуації, визначені певними, прийнятими в тому чи тому суспільстві правилами, за яких уживання тих чи тих мовних одиниць визначено моральними та іншими суспільними законами (*політичні проблеми; національний складник*). Мовні кліше – усталені словесні формули, закріплені за конкретними ситуаціями [4, с. 11]. Стандартні, стереотипні висловлення охоплюють усю мовну систему, бо готові звороти активно функціонують у мовленні (зокрема й Інтернет-комунікації).

Значення і функції кліше сформовані системою сучасної української мови і визначені динамічними процесами, що відбуваються в мас-медійному мовному просторі, адже ці одиниці являють собою специфічні форми швидкої подачі й сприймання інформації. Оскільки саме людина спрямовує певні мовні формули із закладеною прагматичною метою, передбачаючи результат вихідної інформації, ці лінгвемі, відповідно, класифікуються на семантичні різновиди залежно від сфери свого функціонального застосування.

Для позначення різних явищ суспільно-політичного життя вживають об'єднані за семантикою мовні одиниці, що відповідають тій чи тій галузі суспільного життя. Зміст, що несуть у собі такі поняття, відповідає уявленню соціуму щодо загальнокорисної тематики, тобто сферам, які й зумовлюють людську діяльність, життя, оточення. Серед усіх дібраних кліше з медіа-текстів виділяємо кілька семантичних сфер: соціально-політичну, економічну, виробничу, торговельну, канцелярсько-ділову, інтелектуально-аксіологічну тощо.

Найбільшою семантичною групою є та, що охоплює одиниці зі значенням «політичні поняття»: *маніпулювання громадською думкою; боротьба з тероризмом; політичні танці*, у яких використані можливості експресивного забарвлення, здавалося б, офіційних понять. Серед цього різновиду виокремлюється група клішованих висловів передвиборчого спрямування: *виборчий блок; передвиборча агітація; результати виборів; лідер рейтингів за даними соціопитування*. Регулярність повторюваного явища – виборів парламентського, президентського, адміністративного складу – зумовила появу стійких сполучень подібної тематики. Кліше вживаються для називання різних суспільних галузей.

Активно функціонують в електронних виданнях мовні кліше, ужиті для називання органів влади: *правляча верхівка; посадова особа; міський голова; еліта влади* і на протигагу в суспільному розшаруванні: *соціально незахищені верстви населення* тощо. Економічна суспільна галузь

викликає неабияку зацікавленість соціуму, тому кліше на позначення фінансової сфери користується великим попитом: *фінансова підтримка; успішна інвестиція; каркас економіки*. Ця сфера є однією з визначальних для сучасного суспільства, адже матеріальні чинники зумовлюють благополучне існування всіх верств населення, тому широке використання певних мовних конструкцій фінансової тематики спричинило виникнення великої групи таких клішованих виразів.

Спостерігається також група номенів на позначення рівня криміногенної ситуації: *організована злочинність; кримінальний авторитет; злочин і покарання*. Незадоволення своїм суспільним і фінансовим становищем спричиняє певні криміногенні обставини в сучасному соціумі, пов'язані з діяльністю *правоохоронних органів*, і тому виокремлюємо такі мовні одиниці.

Технічний прогрес спонукає до появи й розвитку засобів обслуговування, відтак ця тематична група є наслідком задоволення чи незадоволення запитів з боку суспільства: *сфера обслуговування; центр обслуговування; засоби масового обслуговування*. Сучасне суспільство, перейшовши в нове тисячоліття, поступово відсуває на задній план важку фізичну працю, замінюючи людей на цих посадах автоматизованим обладнанням. Це спонукає стрімкий розвиток сфери обслуговування, що і викликає появу стійких виразів подібної тематики.

Забуваючи про екологічну ситуацію, суспільство користується всіма благами цивілізації, однак таке нерозумне споживання спричинило ряд глобальних екологічних проблем, що є питанням широкого обговорення, відтак виокремлюємо групу кліше на позначення стану екології навколишнього світу: *стан довкілля; екологічна криза; забруднення повітря*.

Кліше становлять феномен прагматики мовної діяльності в кожному з її виявів. Прагматична оцінка вжитку мовних кліше в Інтернет-публіцистиці поєднана зі ступенем релевантності тієї функції, яку вони покликані виконувати в різних її жанрах. Зауважуємо, що кожна функція зумовлена комунікативно-прагматичною настановою автора [3, с. 3].

Прагматична функція – це цілеспрямоване використання мовних одиниць для досягнення певного ефекту; це функція, яка сприяє встановленню умовного контакту між автором і реципієнтом за допомогою відповідних вербальних засобів, уживання яких реалізує прагматичну настанову: *на щастя; на жаль; судить самі* і т. ін.

Мова передає інформацію про світ, який пов'язаний з обробкою цієї інформації; він має безпосередній стосунок до побудови, організації й удосконалення інформації та способів її представлення і забезпечує протікання комунікативних процесів, під час яких передаються глибинні пласти знань. Комунікативна функція є основою для реалізації процесу спілкування між учасниками: *Добрий день! Хай щастить!*

Рекламна функція полягає в передаванні певної інформації про екстралінгвальну дійсність, а також у відображенні об'єктивної реальності. Автор дає зрозуміти реципієнту, що хоче повідомити (передати) йому нове знання, проінформувати його про що-небудь [3, с. 86]. Така функція покликана вплинути, поінформувати, прорекламувати: *Пиво твоєї Батьківщини; МОЗ попереджає: куріння небезпечно для Вашого здоров'я*, тобто відображає маніпулятивний вплив на реципієнта, несе потужне прагматичне навантаження.

Специфіка мови Інтернет-простору полягає саме в економії мовних засобів, тобто використання мовних заготовок – кліше на кшталт *криміногенна ситуація; на висоті; бути в перших рядах; прогресивна громадськість* тощо. Визнаючи однією з основних функцію мовної економії, лінгвісти попереджають про те, що надмірне вживання готових блоків перетворює їх на штампи (А. П. Горбунов, Д. Е. Розенталь, О. О. Селіванова, Г. Я. Солганик та ін.). У зв'язку з цим В. Й. Здоровага слушно зауважує: «У журналістиці штампи образного походження, можливо саме внаслідок оперативності цього виду праці, особливо живучі» [6, с. 245]. Важливо в мові публіцистики розмежовувати кліше від цього зворотнього явища, який забруднює мовлення й не несе позитивного впливу на реципієнта та кваліфікується в теорії журналістики як банальне поєднання слів (В. Й. Здоровага, А. О. Капелюшний, М. Стівенс та ін).

Отже, актуальність порушеної проблематики полягає в аналізі мови Інтернет-ресурсу українського медійного простору, оскільки він є виразним показником якісних змін мови мас-медіа загалом. Експресивність і лаконічність мовлення, які є доречними в електронних засобах масової інформації, спонукають до широкого використання мовних стереотипних виразів – клішованих готових блоків, які не лише економлять зусилля автора тексту для вираження злободенної інформації, але й спрощують сам процес комунікації. Ця особливість мовних одиниць цілком відповідає ознакам середовища, у якому вони побутують, зокрема потребує швидкого реагування на повідомлення нової інформації. Тому загальноприйняті готові мовні блоки виконують організаційну роль у підготовці медійних текстів, допомагаючи економити зусилля на кодування, декодування й обмін інформації. Кліше як лінгвістичне явище спричиняє дефініцію низки поглядів на його мовну природу, але визначальним є їх ступінь використання в Інтернет-публіцистиці задля розкриття особливостей професійної журналістської діяльності. Кліше як повторюваний у схожих ситуаціях мовний знак дає змогу втілювати стереотипні комунікативні смисли в текстах Інтернет-видань, а відтак потребує подальшого лінгвістичного осмислення.

Література

1. Алферов А. В. Интеракциональный дейксис как средство организации речевого взаимодействия (на материале французского языка) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.05 / А. В. Алферов. – М., 2001. – 32 с.
2. Ахмадулин Е. В. Основы теории журналистики : [учеб. пособие] / Евгений

Валерьевич Ахмадулин. – Ростов н/Дону : Феникс, 2009. – 350 с.

3. Баландіна Н. Ф. Функціонально-прагматичний і лінгвоментальний аналіз чеських прагматичних кліше : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.03 / НАН України, Ін-т української мови. – К., 2003. – 45 с.

4. Белова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики : проблеми систематики / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – С. 11–16.

5. Дридзе Т. М. Ассоциативный эксперимент в конкретном социологическом исследовании / Т. М. Дридзе // Семантическая структура слова. Психологические исследования. – М. : Наука, 1971. – С. 169–178.

6. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості : [підручник] / В. Й. Здоровега. – [3-є вид.]. – Л. : ПАІС, 2008. – 268 с.

7. Крейг Р. Інтернет-журналістика : робота журналіста і редактора у нових ЗМІ / Ричард Крейг / [пер. з англ. А. Ю. Іщенко]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 324 с.

8. Стрибижев В. В. Речевые клише в современном английском языке : метакоммуникативная функция : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Виктор Викторович Стрибижев. – Тула, 2005. – 191 с.

9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : [учебн. пособие] / Светлана Григорьевна Тер-Минасова. – М. : Слово / Slovo, 2000. – 262 с.

10. Третьякова Т. П. Функциональная семантика и проблема речевого стереотипа : автореф. дис. ... докт. філ. наук : спец. 10.02.04 / Т. П. Третьякова. – СПб : Изд-во СПбГУ, 1998. – 38 с.

11. Яковець А. В. Телевізійна журналістика : теорія і практика : [посібник]. / Анатолій Володимирович Яковець. – [2-є вид., доповн. і переробл.]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 262 с.

УДК 811.161.2.81.'373.237

О. В. Шпильківська

ТЕРМІНИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Шпильківська О. В. Терміни фінансового права в лексичній системі сучасної української мови.

У статті розкрито особливості організації термінологічної підсистеми української мови, що обслуговує галузь фінансового права; визначено місце термінів фінансового права в лексичній системі сучасної української мови й їхню роль у формуванні сучасної мовної картини світу; проаналізовано особливості організації й систематизації лексичних одиниць – фінансово-правових термінів.

Ключові слова: термін, лексема, терміносистема, дефініція, фінансове право.

Шпильковская Е. В. Термины финансового права в лексической системе современного украинского языка.

В статье раскрыты особенности организации терминологической подсистемы украинского языка, которая обслуживает сферу финансового права; определено место терминов финансового права в лексической системе современного украинского языка и их

роль в формуванні сучасної мовної картини світу; проаналізовані особливості організації та систематизації лексических одиниць – фінансово-правових термінів.

Ключевые слова: термін, лексема, терміносистема, дефініція, фінансове право.

Shpylkyvska O. V. Terms of financial law in the lexical system of the modern Ukrainian language.

In the article the features of the organization of terminological subsystem Ukrainian language, which serves the scope of financial law defines the place of the terms of financial law in the lexical system of modern Ukrainian language and its role in shaping modern language picture of the world, analyzes the features of the organization and systematization of lexical items – financial and legal terms.

Key words: term, lexema, term system, definition, financial law.

Фінансове законодавство – це розгалужена й мобільна галузь, тому для правильного вибору норм, які регулюють у державі грошові відносини, що виникають з фінансової діяльності, необхідно знати специфіку цих відносин і норм, що їх регулюють. Ця специфіка представлена передусім у дефініціях, закріплених у законодавчих документах і нормативно-правових актах. А їхнє правильне тлумачення, розуміння й усвідомлення зумовлене формуванням відповідних мовних одиниць, що закріплюють і зберігають дефінітивні значення для носіїв національної мови на кожному окремому етапі її розвитку. Такі мовні одиниці, які номінують вузькоспеціалізовані поняття, зокрема правові, у мовознавстві кваліфікують термінами.

Термін є розрядом спеціальної лексики. Будь-які одиниці спеціальної лексики протиставлені загальній лексиці внаслідок іншого, зумисно зміненого зв'язку з поняттям та номінованим об'єктом. Ці одиниці існують не в мові загалом, а в межах особливих підмов. Поняття «підмова» можна визначити як систему штучно культивованих тематично організованих спеціалізованих мовних засобів, меншу за обсягом, ніж національна мова, і підпорядковану їй. Значення терміна визначається його місцем у системі понять певної галузі знання [6, с. 8].

Одиниці спеціальної лексики близькі до одиниць загальної лексики граматично. Проте вони утворюють різні лексичні системи й розподіляються за різними предметно-поняттєвими полями. Окремі класи спеціальної лексики зазнають значних екстралінгвістичних впливів, які виявляються в їхніх поняттєвих і денотативних зв'язках. Чим інтенсивніше розвивається певна галузь знання, тим швидше формується її поняттєвий апарат і тим активніше створюються лексичні одиниці, які закріплюють у мовних формах досягнення людської думки [6, с. 10].

Принципова відмінність спеціальної лексики від загальної полягає у принципово іншому зв'язку з поняттям і номінованим об'єктом. Для слів загальної лексики він рівномірний. Спеціальній лексиці ж властиве або посилення зв'язку «слово – поняття», або посилення зв'язку «слово – номінований об'єкт». Звідси випливають інші особливості спеціальної

лексики [6, с. 14]. Вона орієнтується передусім на свій особливий денотат, не усвідомивши який, комуніканти не зможуть здійснити мовленнєвий акт [6, с. 16]. За терміном завжди стоїть предмет думки, але не думки взагалі, а думки спеціальної, обмеженої певним полем. Термін безпосередньо пов'язаний з науковим поняттям, будь-яка термінологічна система є продуктом раціонального штучного витвору спеціалістів [6, с. 18].

Будучи назвою поняття, термін не може мати безпосереднього зв'язку з конкретним предметом. Він гіпертрофовано поняттєвий. Тому, на перший погляд, може здатися неправомірним говорити про його денотат, а також його особливу, посилену денотативну спрямованість. Але в терміна особливий денотат – поняття. Отже, він має подвійний зв'язок з поняттям: і як з представником сфери мислення, ментальної аперцепції, і як з самим найменованим об'єктом, що перебуває в цій сфері [6, с. 18].

Денотат імені – це предмет, який має чітку відмежованість від інших і строго визначеність у певній мовленнєвій ситуації, а денотат терміна – це предмет думки, який не можна побачити, відчутти і для виявлення якого необхідна побудова *дефініції* [6, с. 30–31].

Терміни фінансового права є одиницями лексичної системи мови і у плані вираження нічим якісно не відрізняються від інших типів слів, оскільки вони акцентологічно, фонетично й структурно-граматично оформлені за законами конкретної мови, по-друге, їм, як і всім словам, властива номінативна функція, хоч називають вони, на відміну від останніх, не побутові реалії, звичайні предмети та явища, а наукові поняття. Оскільки терміни – це мовні одиниці лексичної системи, а кожна така одиниця є єдністю звукової і графічної форми та значення – специфічного мовного відбитку дійсності, то немає підстав заперечувати наявність у термінів лексичного значення. Значення терміна, як і значення будь-якої лексичної одиниці, є продуктом розумової діяльності людини, воно пов'язане з редуцією інформації людською свідомістю, з такими видами розумових процесів, як зіставлення, класифікація, систематизація, узагальнення.

Серед термінологічних систем української мови на сьогодні особливе місце посідає термінологія права, або правнича термінологія. Набір мовних одиниць, що відображають юридичні поняття й номінують законодавчі реалії, на сучасному етапі розвитку української лексики загалом став настільки об'ємний і строкатий, що процес їхнього виокремлення, опису, аналізу й систематизації набув широкого розмаху, об'єктивно оформленому в так звану «правничу лінгвістику». Правничу, або юридичну, лінгвістику трактують як міждисциплінарну галузь знань про взаємозв'язок мови і права, мовні засоби вираження прав, понять і категорій, мовностилістичні ресурси у правовій галузі.

Розвиток права завжди пов'язаний з обговоренням і формуванням термінології. Право як регулятор людської поведінки тим ефективніше

виконує свою роль, чим об'єктивніше і правильніше концептуально й лінгвістично виражені його констатації, приписи, дозволи й заборони. Необхідність осмислення юридичної термінології існує завжди, проте значення цієї необхідності зростає в періоди, коли підвищуються суттєві структурні зміни в праві, спричинені історичними потребами. У ці періоди необхідно особливо скрупульозно осмислювати й суть змін, які відбуваються, і значення відповідних термінологічних утворень [3, с. 1071].

Українська правнича термінологія набула значного розвитку в 90-х роках ХХ ст., що пов'язано як з екстралінгвальними чинниками (здобуття Україною незалежності і становлення української державності, демократичні зрушення, послаблення цензури, культурні контакти тощо), так і з посиленням уваги до проблем національної наукової термінології в її теоретичному та термінографічному виявах.

Становлення України як правової держави неможливе без реформування й удосконалення чинного законодавства в напрямку його відповідності міжнародним правовим нормам і законодавству Європейського Союзу. Українська правнича система, ґрунтуючись на принципово новій національній та державній основі, потребує адекватної її сучасної термінологізації з урахуванням специфіки національної мови та міжнародних стандартів, з орієнтацією на послідовне вживання термінів і термінології загалом та високий рівень мовної чистоти. Сучасне українське правниче термінознавство виходить із потреб державотворення, яке вимагає для широкого вживання в різних галузях права унормованої, кодифікованої термінології, оскільки термінологія права є однією з найважливіших ланок усієї інфраструктури національної правової системи. Точність і ясність правничих формулювань, їхнє адекватне мовне вираження, правильне й однозначне використання правничої термінології сприяє належному розумінню нормативно-правових актів і є важливою передумовою подальшого процесу чіткої інтерпретації та реалізації правових приписів. Тому не випадковим є ґрунтовне вивчення правниками теоретичних питань, пов'язаних з глибоким пізнанням природи терміна, його структури, системності, взаємозумовленості, логічної та предметної спрямованості, функцій, способів творення, джерел формування тощо.

На сьогодні проблема правничої термінології актуальна як у лінгвістиці, так і в юриспруденції. Тривають пошуки відповідних слів, які найкраще відображають суть правових категорій і явищ. Збагачення й розширення правничої термінології відбувається в різні способи, відходять застарілі терміни, з'являються нові на основі старих, конструюються неологізми, входять в обіг слова з побутової, наукової чи політичної лексики тощо. Основний фонд термінології права концентрований у законодавчих актах, які стають об'єктом дослідження лінгвістів і юристів. Саме нормативні законодавчі акти визначають термінологічні еталони та типи, на них

орієнтовані правотворчі органи, що приймають підзаконні акти. Джерелом основоположних термінів права є Конституція України, яка є відправним пунктом досліджень правничої терміносистеми.

Незважаючи на те, що в останні роки проблеми правової термінології звернули на себе увагу правознавців, варто відзначити, що сьогодні їхня актуальність не зменшилася не лише в аспекті складності, багатоплановості й новизни поняттєвого апарату, але й з погляду її обсягу [3, с. 1072].

А. Піголкін відзначає, що мова стосовно права виконує дві взаємопов'язані функції – відображувальну (виражає волю законодавця) та комунікативну (доводить цю волю до відома учасників суспільних відносин) [7, с. 8]. З огляду на таку особливість *правничий термін* може бути визначений як слово або словосполучення, що вживається в законодавстві і є узагальненим найменуванням юридичного поняття, має точний і визначений зміст, відрізняється змістовою однозначністю та функціональною стійкістю [7, с. 65]. Під *правничою термінологією*, відповідно, розуміємо шар лексики, яка обслуговує правознавство й пов'язана з юриспруденцією як наукою, фахом і галуззю професійної діяльності. Без правничих термінів неможливо забезпечити максимальну точність представлення законодавчої думки. Чим детальніше розроблена правнича система, ширше розвивається наука про право, тим досконаліша та точніша правнича термінологія. Професійне використання термінології забезпечує її інформативну якість, визначену стабільність знакових систем.

Правнича термінологія є однією з терміносистем, що найшвидше реагує на соціальні зміни в суспільстві; більшість правових понять, що сформувалися в останні десятиліття (*народна дружина, товариський суд*) стають історизмами, частина – набуває нового додаткового відтінку (*фонд, податок*), з'являються нові поняття, разом з термінами, що їх позначають, переважно іншомовним (*лізинг, грант*). Особливість термінології права порівняно з іншими термінологічними системами полягає також і у своєрідних словотворчих моделях, у характерному для неї співвідношенні іншомовних та національних елементів, у специфіці її становлення й розвитку тощо, проте попри визнання цих особливостей правничих термінів і досі немає чітких принципів та критеріїв класифікації правничих термінів у науковій літературі.

Більшість учених сповідує думку про поділ правничих термінів на три категорії за критерієм «зрозумілості» для тієї чи тієї частини населення: загальнозживані, спеціальні юридичні, спеціальні технічні [7, с. 70]. Правові терміни класифікують також за наявністю дефініцій, розрізняючи 1) загальнозживані, 2) загальнозживані, що мають у нормативному акті більш вузьке, спеціальне значення, 3) суто правові, 4) технічні.

Загальнозживаність є однією з основних ознак термінології права. Оскільки найрізноманітніші суспільні відносини є предметом правового

регулювання, то практично не існує такої сфери суспільного життя, якої воно не торкалося б прямо чи опосередковано. Тому в нормативних актах активно використовуваною є і спеціалізована, і побутова лексика, і терміни багатьох галузей знань, сфер діяльності, наукових дисциплін (економіки, історії, політики, медицини, техніки тощо).

Серед термінологічних одиниць права виділяють терміни точного значення та терміни, що виражають оцінні поняття. Зміст перших повністю залежить від закону й визначений ним. Позначаючи те чи те поняття, вони відображають об'єктивний зв'язок дійсності, і роль органу, що застосовує норми права з такими термінами, зводиться до того, щоб з'ясувати їхній зміст, констатувати відповідність ознак, понять, що ними позначаються з певним фактом, подією. Такі терміни становлять у мові права більшість, а їхнє функціонування засвідчує тяжіння мови законодавства до оптимальної термінологізації. В. Коган зауважує, що вживання в законі виключно термінів – це ідеал, до якого прагне право і якого ніколи не досягає через складність реальної дійсності, що становить предмет права та визначає його мету [4, с. 106].

Особливістю правничої термінології є її системність, тобто внутрішня узгодженість, зумовлена логікою самого права. Системність правничої термінології ґрунтується на системі співвідносних юридичних понять. Ця особливість полягає у взаємопов'язаності і взаємооберненості: усі нормативно-правові акти становлять певну взаємоузгоджену систему, водночас сам поняттєвий апарат нормативно-правового акта має складатися зі взаємопов'язаних термінів, які в поєднанні становлять єдине нерозривне ціле. Лише єдина система норм права виступає ефективним регулятором суспільних відносин. А тому можна говорити про систематизацію всього чинного законодавства та про систематизацію термінології кожного нормативно-правового акта.

Огляд основних теоретичних позицій щодо виокремлення, опису та аналізу правових термінів у мові засвідчує й переконує, що ці одиниці формують специфічну систему. Правничу терміносистему як складову частину загального термінологічного фонду становить складну організацію спеціальних одиниць, неоднорідну за своїм походженням та сутнісними характеристиками: «Чинне законодавство України являє собою певну систему, щось на зразок мозаїчного панно, яке закриває центральну частину єдиного правового поля країни і визначає кольорову палітру інших його частин. Саме в мозаїчному панно кожен кубик є самостійною й автономною частиною цілого. Водночас за кольором, розмірами і формою він настільки органічно пов'язаний з іншими частинами панно, що в сукупності, системі утворює завершений художній твір» [5, с. 52].

Завершеністю свого «художнього твору» правова терміносистема завдячує передусім своїм підсистемам, адже право як науку і як

соціальний феномен – регулятор суспільних відносин – складають саме вони. Підсистеми права – це його галузеві інститути, що регулюють певний тип однорідних відносин у суспільстві та мають власний, специфічний, предмет і методи реалізації (житлове право, господарське право, комерційне право тощо). Кожна з цих підсистем є необхідною значущою складовою права як такого, представляє феномен у межах правознавчої науки, є об'єктом дослідження як юристів-правознавців, так і лінгвістів, що досліджують мову цих об'єктів. Однією з найважливіших таких галузей сьогодні є фінансове право.

Фінансове право входить до так званої «родини» публічних галузей права, проте у зв'язку з особливим значенням фінансових відносин для функціонування держави, метод фінансово-правового регулювання має специфіку, властиву лише йому [2, с. 8].

Під *фінансовим правом* розуміємо сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини в галузі фінансової діяльності – безпосередньої мобілізації, розподілу, перерозподілу й використання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів держави задля забезпечення виконання нею своїх завдань і функцій [1, с. 589], а також контролю за рухом цих ресурсів, їхнім ефективним і цільовим використанням, емісії й обігу грошових знаків.

Відповідно, *термін фінансового права* – це одиниця спеціальної лексики (слово чи словосполучення), що відображає поняття про об'єкти фінансової і правової діяльності як взаємоперехресчених і взаємодоповнюваних галузей суспільного життя.

Терміносистема фінансового права визначена нами як сукупність співвіднесених з правовою наукою, узаємопов'язаних та корельованих термінологічних одиниць на позначення понять фінансової діяльності, узгоджених між собою на концептуальному й мовному рівнях. Термінологія фінансового права – це лексичний шар спеціальної підмови, кожна одиниця якого має певні обмеження для свого вживання й оптимальні умови для існування та розвитку. Терміни фінансового права як особливі лексичні одиниці неодмінно пов'язані з поняттями двох галузей знання – фінансів і права, формують чітко окреслену термінологічну систему.

Отже, концептуальною основою української терміносистеми фінансового права є поняттєвий апарат фінансів як суспільних відносин у державі та права як системи цих відносин в Україні. Цей поняттєвий апарат через динамічні процеси в його формуванні та перетини в галузі економіки, бізнесу та державного господарства став базою для виникнення термінології фінансового права як окремої й самодостатньої лексичної підсистеми, що має на меті об'єктивну номінацію нових феноменів, адекватну мовну інтерпретацію усталених явищ у сфері грошових відносин, які підлягають певним законам з боку права і регулюються правовими відносинами.

Терміни фінансового права представляють різні семантичні категорії і диференціюються за змістом. Наприклад, одні формулюють поняття конкретних видів фінансової діяльності (*аудит, фінансування, видатки* тощо), інші – поняття фінансових операцій (*валютування, кредитування, оподаткування* та ін.), треті – поняття певних видів фінансових утворень (*банк, ринок, біржа*), четверті – містять визначення особливостей фінансових явищ (*бюджет, прибуток, емісія* та ін.).

Одиниці мовного фонду, які виконують спеціалізовану роль позначення фінансово-правових явищ, мають амбівалентний характер. З екстралінгвального погляду такі терміни, будучи юридичним засобом відображення явищ, процесів і потреб фінансової діяльності держави, включені до правового механізму регулювання фінансових відносин. Юридична природа фінансово-правових дефініцій зумовлена їхньою внутрішньою правовою характеристикою, що відображає індивідуальні ознаки відповідного фінансово-правового явища, а також системними взаємозв'язками з іншими елементами механізму фінансово-правового регулювання. З лінгвістичного ж погляду фінансово-правові терміни є систематизованою складовою загального термінологічного фонду національної мови з відповідною когнітивною основою. Денотатами цих номенів в українській мові є фінансово-правові поняття, зафіксовані в численних нормативно-правових документах.

У фінансовому законодавстві застосовують різні способи формування поняттєво-термінологічного апарату: як використання понять і термінів, раніше визначених в інших галузях законодавства, у тому значенні, у якому вони використовуються в цій галузі, так і використання спеціальних понять і термінів, визначених саме фінансовим законодавством, що не виключає їхнього використання іншими галузями законодавства. Між цими одиницями існують різні термінотворчі зв'язки та родо-видові відношення; у цій системі функціонують як терміни, які не мають дефініції в законі, так звані «тимчасові», так і терміни, що мають багатовікову традицію вживання, серед яких є терміни загальнонавчівані та вузькоспеціалізовані, запозичені з римського права або з інших правових систем. Проте в основному вони продукуються за слово- і термінотворчими типами та підпорядковуються загальним мовним тенденціям: зростання термінотворчих ресурсів і спеціалізації термінотворчих засобів, що створені на їх основі, тенденції до гніздового термінотворення тощо.

Література

1. Большой юридический словарь / [Ред. А. Я. Сухарев, В. Е. Крутских]. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 704 с.
2. Воронова Л. К. Фінансове право України : [підручник] / Лідія Костянтинівна Воронова. – К. : Прецедент, 2006. – 440 с.
3. Законодательная дефиниция : логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : [материалы

Международного «круглого стола» (Черновцы, 21–23 сентября 2006 года)] / [Ред. П. С. Пацуркивский, Г. О. Матюшкин]. – Нижний Новгород : Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. – 1456 с.

4. Коган В. М. К вопросу о формализации отрасли права / В. М. Коган // Вопросы кибернетики и права. – М. : Наука, 1967. – С. 104–110.

5. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України : порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р. / В. О. Навроцький. – К., 2001. – 272 с.

6. Суперанская А. В. Общая терминология : терминологическая деятельность / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. – [3-е изд.]. – М. : URSS, 2008. – 288 с.

7. Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина и др. ; [ред. А. С. Пиголкина]. – М. : Юридическая литература, 1990. – 189 с.

УДК 821'82-3'821.161.2+821.112.2

О. В. Шум

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ ВЗАЄМИНИ XX–XXI СТОЛІТТЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ)

Шум О. В. Українсько-німецькі перекладознавчі взаємини XX–XXI століття: сучасний стан та перспективи (на матеріалі перекладу художніх творів).

Дана стаття присвячена розгляду українсько-німецьких перекладознавчих взаємин XX – початку XXI століть. Ретроспективний огляд зосереджено на прикладах художньої літератури. Увага звертається на особистості перекладачів, які здійснювали переклади творів українських письменників німецькою мовою

Ключові слова: автор, ідіостиль, оригінал, переклад, перекладач.

Шум О. В. Украинско-немецкие переводческие отношения XX–XXI века: современное состояние и перспективы развития (на материале переводов художественных текстов).

Данная статья посвящена рассмотрению украинско-германских переводческих взаимоотношений XX–XXI веков. Ретроспективный обзор сосредоточено на примерах художественной литературы. Внимание обращается на личности переводчиков, которые осуществляли переводы произведений украинских писателей на немецкий язык.

Ключевые слова: автор, идиостиль, оригинал, перевод, переводчик.

Shum O. Ukrainian-german relationship in translation XX–XXI centuries: modern period and perspectives (on the translations of fictions).

This article is devoted to ukrainian-german relationship in translation studies XX–XXI centuries. A retrospective review focuses on examples of fiction. Attention is drawn to individual of translators who transferred textes of Ukrainian writers into German.

Key words: author, idiostyle, original, translation, translator.

Наразі досить актуальними є дослідження літературних перекладів з української мови німецькою. Багато науковців розглядають не лише особистості письменників та їхні твори (О. Матвіїшин, Д. Наливайко, М. Вешняк), а й

приділяють значну увагу особистості та стилю перекладача (М. Іваницька, Л. Коломієць, А. Науменко), що є, на наш погляд, на сучасному етапі важливим для дослідження українсько-німецьких перекладознавчих відносин. Тому ми хотіли б стисло розглянути історію українсько-німецького перекладу.

До ХХ століття українсько-німецькі перекладознавчі взаємини найяскравіше ілюструються перекладами класичних творів української літератури. Найчастіше перекладеними є твори Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, О. Кобилянської та ін. Часто самі письменники виступали як перекладачами німецькомовних письменників українською мовою, так і здійснювали авторські переклади власних творів німецькою мовою.

Зазначимо, що все ХХ століття було надзвичайно складним історичним проміжком як для самої України, так і для її літературного процесу зокрема. З одного боку, поруч творили романтики (В. Еллан-Блакитний, В. Чумак), неокласики (М. Рильський, П. Филипович), символісти (Д. Загул, В. Кобилянський), футуристи (М. Семенко) та ін.; з'явилася гнізка видавництва: «Сяйво», «Шлях», «Дзвін», «Друкар», «Ґрунт», «Криниця» тощо, виходили часописи та альманахи; з іншого, – це сторіччя означилося двома світовими війнами, еміграцією (письменники діаспори), «розстріляним відродженням». Багато письменників пройшли крізь вир війни: О. Довженко, В. Еллан-Блакитний, Г. Косинка, М. Куліш, Є. Маланюк, П. Панч, В. Сосюра, М. Хвильовий та ін. Були змушені покинути рідний край В. Винниченко, М. Вороний, М. Грушевський, Д. Донцов, Є. Маланюк, О. Олесь, О. Ольжич, В. Самійленко, С. Черкасенко, Д. Чижевський і багато інших. За межами УРСР літературний процес Галичини, Буковини і Закарпаття репрезентували такі імена, як Б.-І. Антонич, О. Кобилянська, Б. Лепкий, В. Стефаник [5, с. 216].

Початок переломним змінам поклав жорсткий контроль за ідеологічною ситуацією в країні. Деякі твори повоєнних часів через заборонені в СРСР теми стали широко доступними українському читачу лише за років незалежності, однак видавалися за кордоном і були перекладені іншими мовами. Серед таких можна назвати романи «Тигролови», «Сад Гетсиманський» І. Багряного, повість «Жовтий князь» В. Барки, роман-хроніку «Марія» У. Самчука та ін.

Так, у 1961 році в Німеччині вийшов друком переклад роману І. Багряного «Тигролови» («Das Gesetz der Taiga»), здійснений з англійської мови. Німецькою перекладено принаймні три відомі романи О. Гончара: 1970 року в Гамбурзі надрукували «Собор» («Der Dom von Satschipljanka»), переклад якого здійснив український письменник-емігрант І. Костецький разом із своєю дружиною, німецькою письменницею Е. Котмаєр; у 1976 році в Берліні світ побачила книга «Прапороносці» («Bannenträger») та 1985 – «Твоя зоря» («Morgenröte»). І лише у 2009 році завдяки праці М. Остгайм-Дзерович у Києві побачив світ німецькомовний переклад роману В. Барки «Жовтий князь» («Der gelbe Fürst»).

На думку О. Назаренко, літературний процес в Україні в кінці ХХ століття як феномен культури потребує наукового осмислення. Цей процес характеризується нестійкістю та хиткістю тенденцій, пошуком різних напрямків, які характеризують так звану «нову хвилю». Поняттям «нової хвилі» користувалися такі науковці, як Н. Білоцерківець, Т. Денисова, М. Жулинський, В. Фащенко та ін. [4, с. 141].

Отримання Україною незалежності докорінно змінило характер розвитку літературного процесу: відкидалися догматичні схеми розвитку літератури в заідеологізованих рамках «соцреалізму» й відбувався інтенсивний пошук нових естетичних способів моделювання та зображення дійсності [5].

Вийшли раніше заборонені твори М. Бажана, В. Винниченка, О. Кобилянської, І. Франка та ін., митців «розстріляного відродження» – М. Драй-Хмари, М. Івченка, Г. Косинки, М. Хвильового та ін. Читач ознайомився з творчістю української діаспори: І. Багряного, В. Барки, У. Самчука, О. Теліги та ін. [4].

Література письменників нової генерації представлена творами Ю. Андруховича, Ю. Винничука, В. Даниленка, О. Забужко, Є. Кононенко, Л. Кононовича, В. Медведя, Б. Нечерди, Є. Пашковського, Ю. Покальчука, О. Ульяненка, В. Шевчука та ін.

Значного успіху досяг український письменник-шістдесятник, прозаїк В. Шевчук. Завдяки діяльності відомої перекладачки А.-Г. Горбач у 1997 р. в Німеччині вийшла його прозова збірка під назвою «Mondschein über dem Schwalbennest» («Місцева зозулька з ластів'ячого знізда»), яка, крім однойменної повісті, також містить «Die Hexe Melanka» («Меланка» з «Голосу трави» – другої частини роману-балади «Дім на горі») та «Tante Apolinaria» («Аполінарія» з роману «Стежка в траві. Житомирська сага») [5, с. 240].

Нагадали про себе й письменники пост-шістдесятники В. Кордун, В. Голобородько та ін., які тривалий час мовчали. Популярний у 80-х роках ХХ століття лірик Ю. Андрухович у 90-х полишив ліричний жанр і вдався до написання прози. Наразі письменник належить до ряду митців, яких найчастіше перекладають іноземними мовами. Так, для німецькомовного читача вже стали доступними романи «Perversion: Roman» («Перверзія»), «Moscoviada: Roman» («Московіада»), «Zwölf Ringe: Roman» («Дванадцять обручів»), «Geheimnis: Sieben Tage mit Egon Alt» («Таємниця. Замість роману»), збірка «Engel und Dämonen der Peripherie: Essays» («Ангели і демони периферії»), перекладені С. Штьор, а також збірка есеїв у співавторстві з А. Стасюком «Mein Europa», перекладена С. Онуфрив та М. Поляком, «Das letzte Territorium: Essays» («Час і місце, або Моя остання територія»), перекладена С. Онуфрив і А. Вольдан, лірична збірка «Spurensuche im Juli. Ukrainisch-Deutsch» («Пошуки слідів у липні») та «Reich mir die steinerne Laute: Ukrainische Lyrik des 20. Jahrhunderts», перекладена у співавторстві з А.-Г. Горбач.

Наступним, чию творчість, на нашу думку, варто відзначити, є український письменник, перекладач та громадський діяч С. Жадан. Чимало його творів перекладено німецькою мовою, як, наприклад, поетична збірка «Die Geschichte der Kultur zu Anfang des Jahrhunderts. Gedichte» («Історія культури початку століття»), роман «Depeche Mode. Roman» («Депеш Мод»), «Anarchy in the UKR» («Анархія в Україні»), «Die Selbstmordrate bei Clowns» («Відсоток самогубств серед клоунів»), «Hymne der demokratischen Jugend» («Гімн демократичної молоді»), «Big Mac. Geschichten» («Біг Мак»), роман «Die Erfindung des Jazz im Donbass. Roman» («Розвиток джазу на Донбасі»), перекладений Ю. Дуркотом і С. Штьор [3].

Українська журналістка і письменниця Т. Малярчук, яка працює в жарні сюрреалізму, постмодернізму та магічного реалізму завдяки співпраці з перекладачкою К. Дате видала у 2009 році у Відні німецькою мовою твір «Neunprozentiger Haushaltssessig» («Дев'ятивідсотковий оцет»).

Серед німецькомовних читацьких кіл відомий переклад прозового твору сучасної письменниці, журналістки і перекладачки з польської, німецької та російської мов Н. Сняданко «Sammlung der Leidenschaften» («Колекція пристрастей, або Пригоди молодої українки»), перекладений у 2007 році у Мюнхені А. Лютер.

Помітною в літературному процесі початку ХХІ століття є діяльність братів Прохаськів – Тараса, письменника і журналіста, та Юрка, літературознавця, есеїста, публіциста і перекладача. 2007 року у Відні завдяки співпраці з М. Блашук побачила світ їхня спільна книга «Galizien-Bukowina-Express» («Галицько-Буковинський експрес: історія залізниці на околицях Європи»). У 2009 році німецькою перекладено «Daraus lassen sich ein paar Geschichten machen» («З цього можна зробити кілька оповідань») Т. Прохаська.

Серед сучасних письменників молодшої генерації часто перекладають іноземними мовами книги Л. Дереша. Так, німецькою мовою можна прочитати романи «Kult: Roman» («Культ») у перекладі Ю. Дуркота і С. Штьор, «Intent!: oder Die Spiegel des Todes» («Намір») та «Die Anbetung der Eidechse oder Wie man Engel vernichtet: Roman» («Поклоніння ящірці. Як нищити ангелів») у перекладі М. Вайсенбюк.

У Києві живе і творить українська поетеса, письменниця, літературознавець і публіцист О. Забужко. Загалу вона стала відома завдяки своєму скандальному роману «Польові дослідження українського сексу», який у 2006 та 2008 роках перекладено німецькою («Feldstudien über ukrainischen Sex») [2].

Активними перекладачами були О. Зуєвський, І. Костецький та М. Орест. Український письменник, перекладач, критик, режиссер та видавець І. Костецький (І. Мерзляков) – один із засновників і чільних теоретиків Мистецького українського руху (МУР) в еміграції та найяскравіших українських письменників-модерністів свого покоління. У кінці 50-х

років ХХ століття він разом з дружиною, німецькою письменницею Е. Котмаєр, заснував видавництво «На горі», що спеціалізувалося на виданні перекладної літератури українською мовою та української поезії [5]. 1970 року у видавництві «Гоффманн і Кампе» вийшов друком їхній спільний із дружиною переклад роману О. Гончара «Собор» під назвою «Der Dom von Satschipljanka». З української на німецьку Е. Котмаєр також переклала «Грояндовий роман» В. Барки та чимало віршів для антології сучасної української поезії в німецькому перекладі «Weinstock der Wiedergeburt: Moderne ukrainische Lyrik» (1957), що її впорядкував В. Державін. Письменниця опублікувала вибране з творів Лесі Українки «Auf dem Blutacker». Разом із І. Костецьким упорядкувала й переклала антологію давньої української літератури «Aus dem Alten Russland» (1968).

Ще однією не менш талановитою, на нашу думку, парою українців діаспори можна назвати подружжя А.-Г. і О. Горбачів, які в 1995 році заснували видавництво «Бродина» (Brodina Verlag), що друкувало і поширювало в Німеччині твори українських письменників [5].

Однак з огляду на існування численної кількості перекладів існує низка українських письменників, твори яких узагалі не перекладалися. До цієї когорти належать творчі надбання Г. Квітки-Основ'яненка, Г. Сковороди та ін.

Отже, умовно тих, кому ми завдячуємо перекладами україномовної художньої літератури німецькою мовою, за походженням можна поділити на три групи: 1) перекладачі-українці (О. Кобилянська, Ю. Прохасько, І. Франко); 2) перекладачі-емігранти з українським корінням (А.-Г. Горбач, В. Горошовський, І. Костецький, М. Остгайм-Дзерович); 3) перекладачі-німці (К. Дате, Е. Котмаєр, С. Штьор).

Отже, історія українсько-німецького перекладу є відносно молодим напрямком. На нашу думку, подальші дослідження в цій галузі допоможуть більш докладно розглянути ідіостиль автора й перекладача, зробити порівняльний аналіз та проаналізувати відмінності між перекладачами-носіями мови та перекладачами з рідної мови іноземною.

Література

1. Гачечиладзе Г. Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г. Р. Гачечиладзе. – М. : Советский писатель, 1980. – 255 с.
2. Забужко О. Репортаж з 2000-го року / О. Забужко. – К. : Час, 2001. – 260 с.
3. Лопушанська О. М. Стилiстичнi особливостi нiмецькомовних перекладiв Вiльгельма Горошовського української класичної літератури / М. О. Лопушанська // Сучасні проблеми германістики в Україні : Матеріали міжнар. наук. конференції / відпов. ред. Т. Р. Кияк, В. М. Лопушанський. – Дрогобич : Видавець Сурма, 2008. – С. 536–549.
4. Назаренко О. В. Із спостережень над мовними засобами українського менталітету / О. В. Назаренко // Українська ментальна ідея : минуле, сучасне, майбутнє : Міжнар. наук. конференції : матеріали доповідей. – Одеса, 1995. – С. 141–143.
5. Horbatsch A.-H. Die Ukraine im Spiegel ihrer Literatur / A.-H. Horbatsch. – München : Brodina Verlag, 1997. – 392 S.

УДК 811.161.2 '37

Ю. О. Арешенков

КОНЦЕПТ *НАРОД* У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ «КОБЗАРЯ»

Арешенков Ю. О. Концепт *НАРОД* у поетичному дискурсі «Кобзаря».

Розглядаються особливості маніфестації та функціонування одного з головних концептів мегатексту «Кобзаря». Простежується характер формування ціннісної та експресивно-емотивної складової концептуального змісту.

Ключові слова: концепт, концептосфера, мегатекст, оцінність, атрибутив.

Арешенков Ю. А. Концепт *НАРОД* в поэтическом дискурсе «Кобзаря».

Рассматриваются особенности манифестации и функционирования одного из главных концептов мегатекста «Кобзаря». Прослеживается характер формирования ценностной и экспрессивно-эмотивной составляющей концептуального содержания.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, мегатекст, оценочность, атрибутив.

Arashenkov Y. O. The concept *НАРОД* (People) in the poetic discourse of «Kobzar».

The features of the manifestation and functioning of one of the main concepts «Kobzar's» MegaText are examined. We investigate the nature of the formation of evaluation and expressive emotive component of conceptual content.

Key words: concept, conceptual, MegaText, evaluation, attributiv.

Поняття Шевченко і народ є органічно й нерозривно пов'язаними. Народність Шевченкової поезії, його художнього світобачення були досліджені в різних аспектах та вимірах. Останнім часом посилилася увага до проблематики, пов'язаної з особливостями поетичного світу Кобзаря на концептуальному рівні. З огляду на це виявлення особливостей семантики, засобів вербальної об'єктивізації, характеру композитивних асоціацій концепту *НАРОД* видається досить продуктивним для подальшого осмислення ментальних глибин Шевченкового слова.

Виявлення ключових слів на площині всього корпусу творів служить плідним орієнтиром у пошуках ідеологічних пріоритетів письменника. Перелік найінтенсивніших ідеотворчих лексем Шевченкової поезії зустрічаємо у ґрунтовній праці І. Дзюби «Тарас Шевченко. Життя і творчість» (2008). До них, на його думку, належать насамперед такі: ПРАВДА, БОГ, ВОЛЯ, ДОЛЯ, СЛАВА, МАТИ, СІМ'Я, УКРАЇНА, СИРОТА, КОХАННЯ, СМЕРТЬ, ШЛЯХ, НАДІЯ, СОН, СУД, КАРА, МИЛОСЕРДЯ, МУЗА та ін. [1, с. 617].

Завважимо, що в достатньо широкому спектрі наведеної понятійно-категорійної системи не знайшлося місця для одного з найважливіших як

універсальних, так і етнокультурних концептів НАРОД. Лексема *народ* не належить до так званих «улюблених слів» Шевченка у книзі В. Русанівського «У слові – вічність» (2002), хоч синонім *люди* названо в числі найбільш поширених слів-образів за ознакою прикметникового оточення [2, с. 226].

Слід наголосити на тому, що іменник *люди* має особливий статус у лексиконі поетичних творів Шевченка. Йому належить абсолютна першість за частотністю вживання серед повнозначних частин мови. У частотному словнику збірки «Гарас Шевченко. Твори в п'яти томах» [3] перша десятка іменників розташована так: *люди* 276, *Бог* 266, *світ* 218, *хата* 196, *серце* 185, *мати* 173, *син* 166, *доля* 142, *діти* 133, *земля* 128 [числа позначають абсолютну частоту вживання словоформи].

За ступенем функціонального навантаження, тобто в порядку зменшення кількості поставлених відповідно до нього слів-ознак, іменник *люди* (*люде, людина*) посідає другу позицію після лексеми *діти* (*дитина, дитя, дитячко, дитяточко*) [4, с.13]. Якщо зважити на те, що *діти* нерідко служить контекстуальним синонімом до слова *люди*, то питання пріоритетності стає дискусійним. При цьому власне номінатор концепту іменник *народ* виявляє помітно меншу частотність (15 слововживань) та входить лише до другої сотні списку компонентів атрибутивної конструкції [4, с. 26]. Можна стверджувати, що іменник *люди* служить для Шевченка основним вербалізатором концепту НАРОД.

З погляду семантики наявний високий ступінь ідентичності синонімічної пари *народ* = *люди* у лексиконі української мови, що, безперечно, знайшло своє вираження в ідіостилі Шевченка. У спеціальних лексикографічних працях (мовокраїнознавчий словник-довідник «Україна в словах» та словник-довідник «Знаки української етнокulturи») слово *люди* фіксується не окремо, а як семантичний компонент концепту НАРОД: «**Народ**. 1. Населення держави, жителі країни. 2. Взагалі люди, перев. у великій кількості» [5, с. 54]; «**Народ** = **нарід** – 1) етнічна та національна єдність людей (етнос, народність, нація); також єдність людей, що проживають у тій чи тій країні незалежно від національності; 2) люди, оточення» [6, с. 386].

Для розуміння концептуальних смислів іменника *люди* звернімося до характеристики його дистрибуції, зокрема атрибутивного оточення, бо, як уже зазначалося, ця лексема має найвищий коефіцієнт за ступенем сполучуваності з означальними компонентами. Найперше впадає в око активне вживання слів-кваліфікаторів з негативною оцінністю, передусім якісних прикметників як у прямому значенні, так і ускладнених епітетальною конотацією: *Дурні та горді ми люди* (с. 387); *О, люде поганій! Де ти взявся? що ти робиш?* (с. 173); *А люд нависний Нехай скаженіє* (с. 183); *І обличителя жестоких Людей неситих* (с. 448); *І люде темнії, незрячі Дива господнії побачать* (с. 448) [Тут і далі після прикладів зазначаємо номер

сторінки за виданням: Тарас Шевченко. Кобзар. – К. : Дніпро, 1968. – 558 с.]

Схожу картину спостерігаємо і в оточенні інших слів, що слугують репрезентантами концепту НАРОД: *За ним і сльози, знай, лили Навчені люди. І лукаві! // І роде лютий і жестокий* (с. 331); *Схаменіться недолюди, Діти юродиві!* (с. 238); *А жаль великий на людей, На тих юродивих дітей* (с. 322); *Тільки ми, Адаме, Твої чада преступніє, не одпочиваєм* (с. 429). У небагатьох атрибутивних конструкціях з іменником *народ* теж явно переважають прикметники з негативно-оцінною семантикою: *божій, вольний :: закований, замучений, темний, убогий, убитий*.

Просторові параметри (координати) існування ЛЮДЕЙ головним чином задає концепт СЕЛО. Принагідно зазначимо, що функціонально й семантично близьке до нього слово ХАТА є локалізатором концепту СІМ'Я. Водночас лексема *сім'я* може бути вербалізатором концепту НАРОД, а концепт ХАТА в Шевченка включає значення «країна», «Україна», «державна».

Художньо-виразний опис життя українського села з розгорнутою експлікацією концептів містить поезія «І виріс я на чужині...»: *Аж страх погано У тім хорошому селі. Чорніше чорної землі Блукають люди, повсихали Сади зелені, погнили Біленькі хати, повалялись, Стави бур'яном поросли. Село неначе погоріло, Неначе люде подуріли, Німі на паницину ідуть І діточок своїх ведуть!..* (с. 336).

У Т. Шевченка «люди» переважно означають «селяни», сільські люди, люди села. Проте «людське», те, що пов'язане з людьми, притаманне їм, аж ніяк не зводиться до «сільське», а може розширюватися до меж «українське» та, як згодом ми побачимо, включати поняття «загальнолюдське, світове»: *...І не в однім отім селі, А скрізь на славній Україні Людей у ярма запрягли Пани лукаві...* (с. 336).

У цьому ж творі поет висловлює свою мрію про можливе щасливе життя, яку образно втілено в метафоричному означенні *веселі*: *Меж горами старий Дніпро, Неначе в молоці дитина, Красується, любується На всю Україну. А понад ним зеленіють Широкої села, А у селах у веселих І люде веселі* (с. 337).

Водночас у вірші прямо декларується невідповідність зображуваного конкретній реальності, що полегшує завдання інтерпретації концептуальних смислів: *Воно б, може, так і сталося, Якби не осталося Сліду панського в Україні* (с. 337). Описи з експлікацією позитивних оцінних значень зустрічаємо також у творах, що містять спогади про недавнє минуле особистого життя (вірш «Г. 3.») або мрії про власне майбуття («Лічу в неволі дні і ночі...»): *І передо мною Ніби море заступають Широкої села З вишневиими садочками І люде веселі. І ті люде, і село те, Де колись, мов брата, Привітали мене* (с. 322); *Бо немає в мене роду На всій Україні, Та все-таки не ті люде, Що на цій чужині! Гуляв би я понад Дніпром По веселих селах Та співав би свої думи, Тихі, невеселі* (с. 392).

Творам, де йдеться про реальну дійсність, притаманна критична характеристика (переважно морально-етичних якостей) людей у діапазоні від стриманого нарікання до гостро сатиричного засудження, напр.: *Мій Боже милий, як то мало Святих людей на світі стало* (с. 447); *О люди! люди небораки!* (с. 500); *Свої люде – як чужії, Ні з ким говорити...* (с. 20); *Кругом мене, де не гляну, Не люди, а змії...* (с. 254). Негативна оцінка всього підлого, того, що не гідне звання людського, досягає виняткового ступеня у відверто декларативних рядках поезії «П. С.» (Не жаль на злого...): *Люде, люде! За шмат гнилої ковбаси У вас хоч матір попроси, То оддасте. Не жаль на його, На п'яного Петра кривого. А жаль великий на людей, На тих юродивих дітей!* (с. 322).

Статистичні обрахунки засвідчують стабільну перевагу експліцитно та імпліцитно виражених негативних смислів у семантичному полі Шевченкового концепту НАРОД. Між тим, дискурсивний аналіз дав змогу виявити ряд інтерпретаційно важливих контекстів, де простежується зміна оцінного полюсу. Ціннісний компонент концепту НАРОД набуває окреслено позитивного значення, потрапляючи в поле контекстуально-асоціативних зв'язків з концептом БОГ: *Господь любить свої люди, Любить, не оставить...* (249); *Добро тварям земнородним, І землі, і людям, – Отак братів благих своїх Господь не забуде, Воцариться в дому тихих, В сем'ї тій великій...* (250); *І світ Божий як Великдень, І люди як люди!* (21); *Ходімо в селища, там люде, А там, де люде, добре буде. Там будем жити, людей любить, Святого Господа хвалить* (315).

У Шевченковому світі Бог – єдиний і незаперечний авторитет: *Не хрестись, І не кленись, і не молись Нікому в світі! Збрешуть люде, І візантійський Саваоф Одуруть! Не одурить Бог, Карать і миловать не буде: Ми не раби Його – ми люде!* (с. 494).

Поетове трактування Абсолюта та вищих цінностей, як відзначалося багатьма дослідниками, посутньо відрізняється від церковно-догматичного, але й не зводиться до гуманітарно-просвітницького. Віра в себе і віра в Бога дає людям сили здолати зло, «поховать лихе дебеле» (с. 494). Лихо людям чинять «нелюди» (*недолюди, розбійники, людодіди, «змії»...*), і подолати ворожу силу можна, благаючи Бога і сподіваючись Божого ласки: *«Спаси Ти нас, святая сило... Не дай згнуцятися лукавим І над Твоєю вічно-славою, Й над нами, прости ми людьми!...»* (с. 190); *Радуйтеся, вбогодухі, Не лякайтесь дива, – Се Бог судить, визволяє Долготерпеливих Вас, убогих. І воздає Злодіям за злая!* (с. 448).

Важливо назвати ще ряд концептуалізованих лексем, які суттєво впливають на семантичне поле слова *народ* (*люди*). Це насамперед іменники *правда* / *неправда*, *воля* / *неволя* та їх синоніми. У художньому світі «Кобзаря» ці слова набувають статусу соціально-політичної категорії: наявність ПРАВДИ, ВОЛІ сприймається як запорука щасливого життя

НАРОДУ: *Кругом неправда і неволя, Народ замучений мовчить* (с. 188); *Чи буде суд! Чи буде кара! Царям, царятам на землі? Чи буде правда меж людьми?* (с. 500); *Де нема святої волі, Не буде там добра ніколи* (с. 314).

Повернути ПРАВДУ, здобути ВОЛЮ люди зможуть з Божою ласки, з Божою допомогою: *Колись Бог нам верне волю. Розіб'є неволю* (с. 247). Щасливе життя, щасливі люди – заповітне бажання, яке може бути зреалізоване за умови докорінних історичних змін («оновлення»), коли в людській спільноті не буде панів, ворогів, лиходіїв, супостатів: *І на оновленій землі Врага не буде, супостата, А буде син, і буде мати, І будуть люде на землі* (с. 495).

Індукований оптимізм загальної ідейно-художньої перспективи Шевченкової поезії вносить певну амбівалентність у достатньо потужне поле негативних конотацій навколо смислового ядра концептуальної структури. Вертикальна взаємодія лексем (сми́слів), що виявляють контекстуально-асоціативні зв'язки з концептом НАРОД, породжує виразну когнітивно-образну схему, яка значною мірою представляє концептуальний зміст усього мегатексту «Кобзаря»: А) поневолений лю́д (раби, сірома, невольники...) – В) уярмлено недолюдами (розбійниками, людодідами, лиходіядами, супостатами...) – С) яких вони з Богом здолають і назвуться лю́дми («і будуть люде на землі»).

Концепт НАРОД є одним із провідних у концептосфері «Кобзаря», маніфестуючись у низці творів різних за жанром та тематикою.

Основним репрезентантом концептуального значення «оточення» та «населення» є іменник лю́ди. Іменники на́ція та украї́нці, як найбільш очевидні з погляду сучасності репрезентанти концепту НАРОД, у словнику поетичної мови Т. Шевченка відсутні.

В атрибутивних конструкціях із словами-номінаторами концепту переважають поширювачі з негативно-оцінною семантикою. Ціннісну та емотивно-експресивну складову створюють також дисфемізми, що у своїй сукупності формують антонімічне значення «нелюди».

Ціннісний компонент концепту НАРОД набуває окреслено позитивного значення, потрапляючи в поле контекстуально-асоціативних зв'язків з концептом БОГ.

Вертикальна взаємодія концептуальних смислів утворює сталі лексико-семантичні біноми село – лю́ди; краї́на – наро́д. У подальшому можна простежити їхні контекстуальні та асоціативні зв'язки з концептами СІМ'Я, ХАТА, що дасть змогу більш глибоко розкрити роль функціонально-семантичної взаємодії концептуалізованих слів у формуванні ідейно-естетичного змісту літературного твору.

Література

1. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. М. Дзюба. – [2-ге вид.]. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. – 718 с.

2. Русанівський В. С. У слові – вічність : (Мова творів Т. Г. Шевченка) / В. С. Русанівський. – К. : Наук. думка, 2002. – 240 с.
3. Частотний словник збірки «Твори в п'яти томах». Тарас Шевченко / Режим доступу : <http://www.mova.info/cfq.aspx?fdid=shev4>
4. Меншиков І. І. Поетичне слово Кобзаря : Словник лексичних компонентів атрибутивних конструкцій / І. І. Меншиков, Н. В. Підмогильна. – Дніпропетровськ : Січ, 1991. – 206 с.
5. Україна в словах : Мовоукраїнознавчий словник-довідник / [Упоряд. і кер. авт. кол. Е. Данилюк]. – К. : ВЦ «Просвіта», 2004. – 704 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

УДК 811.161.2'373.43:659.1

О. Ю. Арешенкова

НЕОЛОГІЗМИ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ

Арешенкова О. Ю. Неологізми як засіб увиразнення рекламних текстів.

Визначено роль неологізмів як ефективного засобу увиразнення рекламних повідомлень; з'ясовано активність неолексем за морфологічною ознакою та проаналізовано способи творення нових слів.

Ключові слова: рекламний текст, неологізм, словотвір, мовленнєвий вплив.

Арешенкова А. Ю. Неологизмы как средство выразительности рекламных текстов.

Определена роль неологизмов как эффективного средства выразительности рекламных сообщений; выяснена активность неолексем по морфологическому признаку и проанализированы способы образования новых слов.

Ключевые слова: рекламный текст, неологизм, словообразование, речевое воздействие.

Arashenkova O. Y. Neologisms as a means of advertisement texts expressiveness.

The role of neologisms as an effective means of advertisement texts expressiveness has been identified; activity of neolexemes on a morphological sign was elucidated and the methods of the new words formation have been analyzed.

Key words: advertisement text, neologism, word formation, speech influence.

У сфері засобів масової інформації серед інформаційних повідомлень перше місце посідають рекламні тексти. Реклама забезпечує зв'язок публічної комунікації між підприємствами, що виробляють продукти чи послуги, та їх споживачами. Засоби реклами стають численнішими і різноманітнішими, розвиваючись у діапазоні від «редакційної реклами», коли рекламне повідомлення більш-менш відкрито камуфлюється в тексті типу «репортаж» до стратегії «сублімації», за якої рекламні образи посилаються реципієнту тонко та ненав'язливо, за межею свідомої перцепції сюжету, що передається [6, с. 59].

Текст реклами виконує важливу мотиваційну роль і спонукає адресата

здійснити своє бажання у відповідних діях. Для реалізації комунікативно-прагматичної настанови рекламних повідомлень копірайтери вдаються до різноманітних мовних засобів їх увиразнення. В арсеналі творців рекламних текстів найчастіше вживаються прикметники, що безпосередньо вказують на ознаку рекламованого предмета, його властивість та характеристику. Нерідко звертаються й до зображальних засобів, щоб звернути увагу адресата на зміст та форму тексту: частіше використовують епітети та метафори; *рідше – гіперболи та стилістичні фігури (див. [1]). Аби підкреслити оригінальність та сучасність рекламованого продукту, особливого значення набувають неологізми.*

Актуальність дослідження зумовлена тим, що інноваційні процеси української мови активно змінюють її лексичний склад, надзвичайно поширеним явищем сьогодні стали лінгвістичні новоутворення в рекламних текстах. У статті ставимо за мету виявити типи неологізмів, використовуваних у текстах реклам, їх частотність та виконувану функцію. Матеріалом для дослідження є тексти друкованої, зовнішньої, а також медійної реклами.

У лінгвістиці неологізми виражають слово або мовний зворот, створені для позначення нового предмета / поняття [2, с. 151]. Проблема неології, зокрема неологізмів, активно розв'язується сучасними мовознавцями. Так, словотвірній будові неологізмів різних частин мови присвячена праця Н. Клименко; Д. Мазурик дослідила способи творення нових слів у сучасній українській літературній мові в 90-ті роки ХХ століття; О. Понамарів виявив семантико-стилістичний потенціал нових слів; індивідуально-авторські неологізми стали зацікавленням Ж. Колоїз; А. Калетнік розкрила лінгвістичний статус неологізмів у художніх текстах. Особлива увага надана неологізмам на матеріалі мови засобів масової інформації в лінгвістичній розвідці О. Стишова.

Різними є погляди науковців на проблему класифікації неолексем за способом уведення їх до мови: розрізняють загальномовні (загальноновживані) й індивідуальні (авторські) неологізми [4, с. 105]; лексичні (новотвори або запозичення) та семантичні (нові значення вже відомих слів) [7, с. 417]; власне неологізми (слова, що відзначаються абсолютною новизною і форми, і змісту), новотвори (слова з новою формою і новим значенням), трансформації (слова, у яких нова форма поєднується із значенням, що передавалося раніше іншими лексичними засобами), семантичні неологізми (наявні в мові форми, які або повністю змінюють своє значення, або до наявної семантичної структури додають новий лексико-семантичний варіант) [9, с. 9].

Не є однозначною позиція лінгвістів щодо способу творення нових слів. О. Селіванова основними називає такі: креація, деривація різних типів (морфологічна й неморфологічна), калькування, запозичення, актуалізація застарілих слів або одиниць різних терміносистем, жаргонів, аргю тощо [7, с. 417]. В. Горпинич виділяє суфіксальний, префіксальний, постфіксальний, суфіксально-префіксальний, суфіксально-постфіксальний, суфіксально-

префіксально-постфіксальний, префіксально-постфіксальний, основоскладання, словоскладання, абрєвіатурний, зрощення, семантичний, універбаційний, конверсійний, флективний та акцентуаційний [3, с. 112].

За нашими спостереженнями, більшість неологізмів належить до іменників, прикметників, рідше до дієслів, прислівників та утворюються, як правило, префіксальним, префіксально-суфіксальним способом й основоскладанням.

І м е н н и к и, утворені префіксальним способом:

1) префікс **супер-**: *iPad з вражаючим дисплеєм Retina. За суперціною!* (РК, С, 19.11-02.12.2013, с. 7); *У питаннях сервісу краще довіритись професіоналам! Суперсервісу COMFY – суперможливості для покуців!* (РК, С, 19.11-02.12.2013, с. 7); *Хочеш працювати в команді суперпрофесіоналів? COMFY розищує суперперсонал!* (РК, С, 19.11-02.12.2013, с. 16); *Суперідея для подарунку! Даруйте можливість обрати подарунки!* (РК, С, 17.2012-13.01.2013, с. 13); *Мільйони жінок по всьому світу довіряють Savex. Savex – суперпорошок за суперціною!* (Ін, 08.08.2013); *COMFY – магазин суперпокувки!* (Ін, 08.08.2013); *Твоя нова суперможливість! Нова розстрочка + гарантовано без переplat!* (РК, С, 27.08-16.09.2012, с. 2). Префікс *супер-* надає рекламному неологізму певної специфічності, адже, крім прагматичної орієнтації реклами на адресата, чітко простежується мета копірайтерів – зацікавити в товарі / послуді та впевнити в якості, надзвичайності, неповторності («супер» = «вищий», «кращий»);

2) префікс **над-**: *Смачнючий шоколад, ніжна нуга, густа карамель, сила-силенна цільних лісових горіхів – потужний заряд для мозку!.. Nuts – вмикай розумника та надрозумника!* (Ін, 08.08.2013). Спосіб творення неолексеми за допомогою цього префікса не випадковий – основним завданням наведеного рекламного тексту є адресація до *надрозумника*, тобто вже не до всієї аудиторії, а лише для обраних, для розумніших за розумних («над» = «зверх-», «більше, ніж є»);

3) префікс **без-**: *0 %! Великий безпереплат триває!* (РБ, С, 08.10-28.10.2012, с. 1) – префікс *без-* підкреслює відсутність названого явища. *Безпереплат* означає продовження продажу / кредитування без зайвих грошових переplat. Якщо лозунг реклами звучав би як «Купуйте без переplat» та под., то він втратив би забарвлення циклічності. Створення копірайтерами неолексеми *безпереплат*, що виражена іменником однини, нагадує певний кругообіг на кшталт «листопад», «снігопад», «зорепад»;

4) префіксод **мега-**, який має значення «великий», «грандіозний», «велетєський» [8, с. 419], у наведених прикладах дає змогу наголосити на надзвичайності та масштабності маркетингових акцій чи пропозицій («мега» = «багато» / «грандіозно»): *10 років METRO: Мегасвято! Мегазнижки! Мегاپодарунки!* (РК, М, 18.09-01.10.2013, с. 1); *Нові мегапропозиції у «Фокстрот»* (РЛ, Ф, 22.12.12).

Основоскладання неоіменників: *Фокстрот. Знижско-дні! Ловити треба вчасно! -50 % на другий товар у чеку або -100 % на третій товар у чеку.* (РЛ, Ф, 09.11-11.11.2012); *Clear вперше застосовує новітню технологію, яка розкриває силу рослин. Новий Clear Фітотехнологія об'єднує екстракт женьшеню та масло кедрового горіха в унікальний комплекс проти лупи... Спробуйте і відчуйте різницю!* (Ін, 07.08.2013); *Бути разом – найцінніший подарунок. Jacobs Monarch. Аромоксамит, що зближує* (СТБ, 12.01.2013). Такі новотвори є словами з новою формою та новим значенням, що допомагають створити власний образ неологізму та надовго запам'ятати рекламний текст: *знижско-дні* – дні, коли активно діють знижки, *фітотехнологія* – технологія лікування на основі лікарських трав та рослин, *аромоксамит* – яскравий / витончений аромат + оксамитова ніжність.

П р и к м е т н и к и, утворені префіксальним способом:

Префікс **ультра-**: *Не треба чекати Нового року для справжніх подарунків. У розпал літа МТС дарує саме те, що треба – подарунки шукають вас повсюди! Приєднуйтесь до МТС: на честь 20-ти річчя підключайтесь до тарифу «супер МТС 3-D 0» та отримуйте гарантовані подарунки – хвилини, SMS, МБ, а також можливість отримати пляжні аксесуари та ультрасучасні планшети. МТС – гарантовані подарунки кожному!* (Н, 08.08.2013); *Миттєве натхнення. Ультрашвидкий. Ультрastiльний. Ultrabook.* (РК, С, 17.2012-13.01.2013, с. 12). Неологізми з таким префіксом надають тексту актуальності, модерності, адже рекламують медійні пристрої, що активно використовуються сьогодні суспільством. Виникає необхідність запевнити споживача в надзвичайних можливостях і характеристиках, які виходять за межі стандартних рамок («ультра» = «вищий ступінь вияву ознаки»), «крайня велика / мала безвідносна міра вияву ознаки»).

Префіксально-суфіксальний спосіб творення неоприкметників:

1) префікси **на-**, **від-**: *Розжуй іскру нового Dirol Мандарин, і твоя голова заіскрить смаком мандаринових ідей, **намандаринених** вражень та **відмандаринених** пригод! Dirol – розжуй іскру!* (Н, 14.09.2013). Префікс **на-**вносить значення надмірного виявлення ознаки рекламованого продукту; префікс **від-** указує на характеристику та місце старту пригод, що відбудуться в перспективі. Такі нові слова увиразнюють рекламний текст, підкреслюючи соковитий смак рекламованого продукту.

2) префікс **анти-** означає протилежність / заміну / альтернативу певному стандарту. Так, у рекламі LED-телевізорів до Євро-2012 копірайтери закликають уболівати за улюблені футбольні команди не на стадіоні, а вдома з рідкокристалічним телевізором, де зображення не буде особливо відрізнятися від реального: *Приєднуйся та вболівай за **антистадіонний** драйв!* (РК, С, 23.04-13.05.2012, с. 1,3).

Основоскладання неоприкметників: *Це – фабрика Kinder: так виготовляється ніжна молочна начинка! А тут випікають смачний бісквіт!*

А потім milk-slice складають у холодильник... – Діти, снідати!.. Milk-slice на 40 % складається з натурального молока! Вони так люблять його на сніданок. Kinder milk-slice. Смачномолочний продукт! (НТН, 22.12.2012). Такі тексти звертають на себе особливу увагу та викликають інтерес переглянути рекламу ще раз, аби зрозуміти зміст і значення лексики, що називає нове явище. У наведеному прикладі *смачномолочний* несе в собі значення двох слів – «смачний» та «молочний», що, безперечно, є важливим для продуктів дитячого харчування. Звернемо увагу на психологічний аспект створення цієї лексики: *молоко*, як правило, не є улюбленою стравою всіх дітей, але в його користі не сумніваються ні батьки, ні рекламодавці. *Смачний / смачно* – пріоритет в їжі / напої для дитини. Але нам відомо, що смачне не завжди є корисним і корисне – смачним. Це чітко знають копірайтери, створивши неолексему *смачномолочний*, де спершу сприймається слово «смачно», потім «молочний», а не *молочносмачний*.

Дієслова, утворені суфіксально-постфіксальним способом: *Реєструйся – комп'ютеризуйся! Змагайся за ноутбуки, смартфони та комп'ютерний клас!* (РК, С, 27.08-16.09.2012, с. 16); *Ти – не ти, коли голодний! Не гальмує. Снікерсуй!* (2+2, 08.08.2013). Такі неологізми означають дію, названу мотивуючим іншомовним іменником: *комп'ютеризуйся* від *комп'ютер*; *Снікерсуй* від *Snickers*. Рекламні тексти з новими словами такого типу зорієнтовані переважно до молоді аудиторії. Саме молодь є активним носієм англомовної лексики, чітко розуміючи, про що йдеться в рекламному оголошенні; оказіоналізм *Не очідай? Новий Snickers Мигдаль!* (2+2, 20.09.2013) – запозичення з російської мови «не очідай» + додавання яскраво вираженого східного акценту (рекламується шоколадний батончик з новим смаком мигдалю, який переважно поширений на території Азії). Для увиразнення творці реклами вдало використали й риму: *не очідай – мигдаль*. Як правило, рекламні слогани з дієсловами-неологізмами / оказіоналізмами мають потужний вплив завдяки окличним та питальним реченням. Такі мовні засоби швидше спонукають адресата до виконання необхідної настанови або дії.

Прислівники, утворені суфіксальним способом: *Fujifilm. Меганіксельно!* (Білб, пр. Гагаріна, 55, 18.06.2013); *Jacobs 3 в 1. Працюй хардово. Відпочивай драйвово!* (2+2, 20.09.2013). Неоприслівники запозичені від іншомовної лексики й утворені від прикметників: так, *меганіксель* (МП) – 1 млн. пікселів, що формують зображення та одна з важливих характеристик цифрового фотоапарату – розширення матриці. Отже, *меганіксельно* виражає якісну ознаку рекламованого предмета. Від англійської мови запозичені неолексеми *хардово* (hard) – важкий, *драйвово* (drive) – енергійний. Якщо дослівно перекласти текст реклами, то вийде – «працюй важко, відпочивай енергійно». Такі новоутворення додають повідомленню специфічності й оригінальності. Вони зорієнтовані на споживачів, які розуміють англійську мову, значення самих виразів. Це додає рекламі певної експресії та динамізму.

Прагнучи до новизни, оригінальності, рекламісти створюють неологізми – власні слова та висловлення, незвичність яких відчувається носіями мови [5, с. 182].

Проаналізований нами фактичний матеріал показав, що найчастіше **неоіменники** творяться префіксальним способом (*суперціна, суперсервіс, суперможливість, суперперсонал, суперідея; надрозумник; безпереплат; мегасвято, мегазніжки, мегаподарунки, мегапропозиції*). Такі неолоксми надають рекламованому об'єкту специфічності, неповторності й унікальності. У результаті основоскладання неологізми-іменники називають нові поняття / явища (*знижско-дні, фітотехнологія, аромоксамит*).

Неопрікметники утворюються префіксальним (*ультрасучасні, ультрашвидкий, ультрастильний*) та префіксально-суфіксальним способами (*намандаринених, відмандаринених, антистадіонний*). Вони підкреслюють надзвичайні можливості і найкращі якісні характеристики рекламованого продукту.

До молоді аудиторії спрямовані **неодієслова та неоприслівники**, які утворені суфіксально-постфіксальним і суфіксальним способами (*комп'ютеризуйся, снікерсуї; мегапксельно, хардово, драйвово*). Сьогодні молодь – активний носій англійської мови, тому адресат чітко та правильно розуміє, про що йдеться в рекламному повідомленні.

Отже, неологізми допомагають споживачу звернути увагу на рекламне оголошення шляхом новизни, креативності, сучасності та легкості. Такі тексти є необтяжливими, вони легко запам'ятовуються реципієнтом та стимулюють його до виконання прагматичної настанови.

Література

1. Аршенкова О. Ю. Мовностилістичні засоби увиразнення текстів медійної реклами / О. Ю. Аршенкова // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць / за заг. ред. Ж. В. Колоіз. – Кривий Ріг, 2011. – Вип. 6. – С. 9–13.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
3. Горпинич В. Українська словотвірна дериватологія : [навчальний посібник (текст лекцій)] / В. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 189 с.
4. Єрмоленко С. Я. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
5. Назайкин А. Н. Рекламный текст в современных СМИ / А. Н. Назайкин. – М. : Эксмо, 2007. – 352 с.
6. Райгородский Д. Я. Реклама : внушение и манипуляция. Медиа-ориентированный подход : [учебное пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики]. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2007. – 752 с.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія [авт.-уклад. Селіванова О. О.]. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.
8. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : УРЕ, 1974. – 775 с.

9. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / О. А. Стишов ; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – 2003. – 35 с.

Умовні скорочення

БіЛб – біл-борд
 Ін – Інтер
 М – ТЦ МЕТРО
 Н – Новий
 РБ – рекламний буклет
 РК – рекламний каталог
 РЛ – рекламна листівка
 С – магазин СОМFY
 Ф – ТМ «Фокстрот техніка для дому»

УДК 811.111'373.43

Ю. В. Бережанська

КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА В АНГЛОМОВНОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Бережанська Ю. В. Концептуальна метафора в англomовному медичному дискурсі.

У статті досліджено рекомендації та керівництва з лікування алергії й астми Європейської Академії Алергології та Клінічної Імунології (ЕААСІ). Аналізовані тексти виявляють продуктивне функціонування метафоричної моделі ЛІКУВАННЯ ХВОРОБИ Є БОРОТЬБА У ВІЙНІ, яка у свою чергу розгалужується на низку похідних концептуальних метафор.

Ключові слова: концептуальна метафора, медичний дискурс, алергологія, імунологія.

Berezhanska Yu. V. Conceptual metaphor in the English-speaking medical discourse.

В статті досліджені рекомендації та керівництва по лікуванню алергії й астми Європейської Академії Алергології та Клінічної Імунології (ЕААСІ). Розглядавані тексти виявляють продуктивне функціонування метафоричної моделі ЛЕЧЕНИЕ БОЛЕЗНИ ЕСТЬ БОРЬБА В ВОЙНЕ, которая в свою очередь разветвляется на ряд производных концептуальных метафор.

Ключевые слова: концептуальная метафора, медицинский дискурс, алергология, иммунология.

Berezhanska Yu. V. Conceptual metaphor in the English-speaking medical discourse.

The article examines the recommendations and guidelines for allergy and asthma treatment of European Academy of Allergy and Clinical Immunology (EAACI). The analyzed texts reveal the productive functioning of the metaphorical model TREATING ILLNESS IS FIGHTING A WAR which in turn falls into a number of derivative conceptual metaphors.

Key words: conceptual metaphor, medical discourse, allergology, immunology.

Вивчення та аналіз концептуальної метафори становить одне з провідних завдань сучасної лінгвістики. Теорія концептуальної метафори активно розвивається, постійно набуваючи нових наукових інтерпретацій та переходячи в нові сфери застосування. Сучасне розуміння ролі метафори у процесі номінації полягає в тому, що вона є когнітивним механізмом, за допомогою якого абстрактні поняття осмислюються в більш конкретних термінах. Отже, метафора – це один із фундаментальних прийомів пізнання й концептуалізації дійсності.

Метафори скеровують повсякденну діяльність людини, упорядковують сприйнятту нею реальність та способи її поведінки у світі. Понятійна система відіграє центральну роль у визначенні повсякденної реальності. Проблема метафоризації концептів займалися Н. Д. Арутюнова, О. П. Воробйова, Д. Девідсон, М. Джонсон, О. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, Е. МакКормак та інші. Американський лінгвіст Джордж Лакофф у своїй фундаментальній студії «Metaphors We Live By» [10] підкреслює, що метафора пронизує наше повсякденне життя, проявляється не тільки в мовленні, але й в мисленні та діях. Учення Дж. Лакоффа та його послідовників отримало назву «теорія концептуальної метафори» («Conceptual Metaphor Theory»), «сучасна теорія метафори» («The Contemporary Theory of Metaphor»). Своїм твердженням, що наша понятійна система, у рамках якої ми мислимо і діємо щодня, є метафоричною за своєю суттю, Дж. Лакофф підкреслює когнітивну роль метафори [10, с. 3]. На думку Дж. Лакоффа, метафора – це основний механізм, за допомогою якого не тільки усвідомлюються абстрактні концепти, а й забезпечується здатність абстрактно мислити [10, с. 149].

Отже, метафора в когнітивістиці – це спосіб пізнання, концептуалізації і переконцептуалізації дійсності; засіб формування нових понять. Метафора надає змогу осмислити абстрактне в термінах конкретного, вербалізує непередметні поняття через предметні, формуючи нові смисли. Центральна теза Дж. Лакоффа полягає в тому, що метафори полегшують процес мислення, надаючи нам емпіричні рамки, усередині яких ми можемо освоювати новоутворені абстрактні концепти [10, с. 35]. Тим самим поняття впорядковується метафорично, і, отже, мова теж упорядковується метафорично. Докладно аналізує метафору як спосіб мислення в межах когнітивної лінгвістики Е. МакКормак (студія «Когнітивна теорія метафори»), у якій дослідник визначає метафору як пізнавальний процес [4, с. 358–386].

Залежність акту метафоризації від комунікативного фактора є безсумнівною. Сучасні розробки когнітивної теорії метафори викликані потребою вивчення практичного мовлення й тих сфер, які звернені до мислення, пізнання та свідомості, до концептуальних систем, способів функціонування метафоричних моделей як особливого типу «дискурсивних практик» [1, с. 5–6]. Мова йде про встановлення «емпіричного підґрунтя»

метафори (у викладі Дж. Лакоффа), тобто узагальненого досвіду взаємодії людини з навколишнім світом – із світом об'єктів і соціумом [10, с. 43]. Подібним чином ідеться про комунікативну та когнітивну спрямованість метафоричної номінації в роботах Х. Ортеги-і-Гассета: «Метафора потрібна нам не тільки для того, щоб завдяки отриманому найменуванню зробити нашу думку доступною для інших людей; вона необхідна нам самим для того, щоб об'єкт став доступнішим для нашої думки. Метафора – це не тільки засіб вираження, вона постає важливим знаряддя мислення» [6, с. 71]. О. С. Кубрякова підкреслює: «Нові позначення створюються не тільки для того, щоб фіксувати результати пізнавальної й емоційної діяльності людини, але й для того, щоб зробити ці результати надбанням інших людей» [4, с. 63]. Особливу роль відіграє при цьому досвід безпосередньої взаємодії з матеріальним світом, що відображається в мовних ресурсах, комунікативних актах.

Різноманіття сучасних досліджень у царині концептуальної метафори свідчить про зростаючий інтерес до теорії Дж. Лакоффа і М. Джонсона. Твердження про те, що концептуальні метафори охоплюють усю сферу людського досвіду і володіють значним когнітивним потенціалом, на сьогоднішній момент підкріплюється численними дослідженнями, що практично охоплюють більшість сфер людської діяльності. Особливого поширення набули дослідження концептуальної метафори у сфері політичної комунікації [2, с. 25].

Водночас роль концептуальної метафори в медичному дискурсі вивчена недостатньо, що й спонукає нас звернутися до цієї проблеми. Матеріалом дослідження послугували рекомендації та керівництва з лікування алергії й астми Європейської Академії Алергології та Клінічної Імунології (European Academy of Allergology and Clinical Immunology (EAACI), що містяться в електронній базі даних медичних публікацій «PubMed». «Європейська декларація з імунотерапії» (2011) й інші документи Академії розроблені провідними європейськими вченими задля того, аби скоординувати й об'єднати зусилля лікарів, пацієнтів, менеджерів у галузі охорони здоров'я та політиків для підвищення якості лікування пацієнтів, які страждають на алергічні захворювання. Беручи до уваги епідеміологічні тенденції сьогодення, за підрахунками фахівців Європейської Академії Алергології та Клінічної Імунології, менш ніж через 15 років більше половини населення Європи страждатиме від тієї чи тієї алергічної патології. Чітка прагматична спрямованість документів Європейської Академії, плюралізм стратегій подолання алергії, яка нині набуває пандемічних масштабів, зумовили вибір аналізованих текстів.

Мета статті – дослідити особливості функціонування концептуальних метафор в англomовному медичному дискурсі, присвяченому проблемам лікування алергії, та проаналізувати їх вербальне втілення. Результати

дослідження можуть бути використані в навчанні англійської мови студентів вищих медичних навчальних закладів. Мовний опис професійного спілкування лікаря з пацієнтом є важливим елементом підготовки лікарів та оптимізації їхньої діяльності.

Для англомовного медичного дискурсу з проблематики імунології й алергології характерною є взаємодія концептуальних сфер ВІЙНА («target domain» – царина джерела, тобто концепт, за допомогою якого ми намагаємося зрозуміти аналізоване поняття) та ХВОРОБА («target domain» – царина мети, тобто поняття, яке ми намагаємося зрозуміти). У результаті цього співвіднесення утворюється концептуальна метафорична модель ЛІКУВАННЯ ХВОРОБИ Є БОРОТЬБА У ВІЙНІ (TREATING ILLNESS IS FIGHTING A WAR): «allergies constitute a public health concern of pandemic proportions requiring *immediate action*» [8, с. 5]; «steps are taken to *strengthen* the treatment *strategies*» [11, с. 1526]; «awareness *campaigns* and patient educational programs» [9, с. 304]; «a cure of the disease must be the *target* for researches» [9, с. 301]. В англомовному медичному дискурсі з проблематики імунології й алергології ця метафорична модель розгалужується на низку похідних концептуальних метафор, які отримують у текстах широке мовне втілення.

Концептуальна метафора ХВОРОБА Є ВОРОГОМ (THE DISEASE IS AN ENEMY) спостерігається як у дискурсі медичних фахівців: «patients face a *relentless impairment*» [8, с. 11]; «allergic patients suffer from *severe and debilitating disease*» [11, с. 1528], так і в дискурсі нефхівців (пацієнтів): «food allergy is a *nightmare*» [9, с. 305].

Неабиякого поширення набуває в медичному дискурсі, присвяченому проблемам імунології й алергології, комплекс метафор ДІЇ ХВОРОБИ Є ЗАХОПЛЕННЯМ ТЕРИТОРІЇ (DISEASE'S ACTIONS ARE INVASION OF THE TERRITORY); ТІЛО Є МІСЦЕМ ВОЄННИХ ДІЙ (THE BODY IS A BATTLEGROUNDS) та ВІРУС Є АТАКОЮ ЗІ СТОРОНИ ХВОРОБИ (VIRUS IS AN ATTACK BY THE DISEASE): «the skin plays a major role in allergy by acting as *the first frontier* of the body to allergen contact and sensitization» [7, с. 2802]; «an intact *epidermal barrier* protects the immune system» [7, с. 2815]; «an impairment of the *skin barrier* <...> allows allergen penetration» [7, с. 2821]. Концептуальна метафора ХВОРОБА Є ВОРОГОМ стимулює осмислення пацієнтом сутності хвороби і наводить на думку, що будь-якого ворога зрештою можна подолати за допомогою зброї, певної тактики. У цьому контексті актуалізується концептуальна метафора ЛІКИ Є ЗБРОСІЮ (РЯТІВНИКОМ) (MEDICINE IS A WEAPON (SAVER): «venom immunotherapy is 98% successful <...> and is a *life saver* in the venom sensitive patients» [8, с. 14].

Зрештою, дискурс виявляється пронизаний метафорою ВИЛІКУВАТИСЬ ВІД ХВОРОБИ – ПЕРЕМОГТИ У ВІЙНІ (BEING CURED OF THE

DISEASE IS WINNING THE WAR): «*combating allergy beyond symptoms*» [9, с. 302]; «*fighting allergy and its symptoms*» [7, с. 2802].

Дослідження механізмів метафоричної концептуалізації уможливило реконструювання метафор, які формують стереотипне сприйняття перебігу та лікування хвороби як війни в англомовному медичному дискурсі з проблематики імунології й алергології. Результати дослідження свідчать про те, що зазначені концептуальні метафори отримують широке мовне втілення в англомовному медичному дискурсі, присвяченому проблемам лікування алергії. Метафори постають невід'ємною частиною медичного дискурсу, певним напрямком руху несвідомої творчої активності медика, беручи участь у створенні «інваріантного професійного образу світу» [3, с. 141]. Отже, метафора в медичному дискурсі, присвяченому проблемам лікування алергії, – це система, при взаємодії абстрактного й конкретного компонентів якої виникає нове значення, новий спосіб репрезентації стану пацієнта і шляхи його поліпшення. Концептуальна метафора в медичному дискурсі виконує функцію призми, через яку лікар і пацієнт сприймають навколишню дійсність, тлумачать хворобу як абстрактного ворога, якому слід кинути виклик. Метафора – це один зі способів установалення контакту з пацієнтом, запорука взаєморозуміння між лікарем і пацієнтом. Перспективним є подальше дослідження та конкретизація типології концептуальних метафор у межах медичного дискурсу з проблем імунології й алергології.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 326 с.
2. Будаев Э. В. Становление когнитивной теории метафоры / Э. В. Будаев // Лингвокультурология. – 2007. – Вып. 1. – С. 16–32.
3. Зубкова О. Медицинская метафора – термин в индивидуальном лексиконе (экспериментальное исследование) / О. Зубкова // Знание. Понимание. Умение. – 2010. – Вып. 1. – С. 140–145.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
5. МакКормак Э. Когнитивная теория метафоры / Эрл Мак Кормак // Теория метафоры : сборник : пер. с англ., фр., нем., исп., пол. яз. – М. : Прогресс, 1990. – С. 358–386.
6. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры : сборник : пер. с англ., фр., нем., исп., пол. яз. – М. : Прогресс, 1990. – С. 68–81.
7. Akdis C. Fighting Allergies Beyond Symptoms : The European Declaration on Immunotherapy / C. Akdis, N. Papadopoulos, V. Cardona // European Journal of Immunology. – 2011. – Vol. 41 (10). – P. 2802–2834.
8. Calderon M. A. EAACI : A European Declaration on Immunotherapy. Designing the Future of Allergen Specific Immunotherapy / M. A. Calderon, P. Demoly, R. Gerth van Wijk // Clin Transl Allergy. – 2012. – 2 (1). – P. 2–20.
9. Calderon M. A. European Academy of Allergy and Clinical Immunology.

Perspectives on Allergen-Specific Immunotherapy in Childhood : an EAACI Position Statement / M. A. Calderon, R. Gerth van Wijk, I. Eichler // *Pediatr Allergy Immunol.* – 2012. – Vol. 23 (4). – P. 300–306.

10. Lakoff G. *Metaphors We Live By* / George Lakoff, Mark Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

11. Zuberbier T. *GA² LEN/EAACI Pocket Guide for Allergen-Specific Immunotherapy for Allergic Rhinitis and Asthma* / T. Zuberbier, C. Bachert, P. J. Bousquet // *Allergy.* – 2010. – Vol. 65 (12). – P. 1525–1530.

УДК 811.161.2:81'276

О. А. Бугера

ПРАГМАТИКА СОЦІОЛЕКТИЗМІВ У СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Бугера О. А. Прагматика соціолектизмів у сучасному художньому тексті.

Статтю присвячено дослідженню прагматичних особливостей соціальних діалектизмів у сучасному художньому тексті. Описуються виражальні можливості соціолектизмів.

Ключові слова: прагматика, художній текст, соціальний діалектизм (соціолектизм).

Бугера Е. А. Прагматика социолектизмов в современном художественном тексте.

Статья посвящена изучению прагматических особенностей социальных диалектизмов в современном художественном тексте. Описываются выразительные особенности социолектизмов.

Ключевые слова: прагматика, художественный текст, социальный диалектизм (социолектизм).

Buhera O. A. *Pragmatics of social dialectizms in modern fiction.*

The article is devoted to the pragmatic features of social dialectizms in modern fiction. The expressive possibilities of social dialectizms are described.

Key words: pragmatics, literary text, social dialectizm (sociolectizm).

Художній текст, наповнений оригінальністю й індивідуальним смислом, володіє усіма інструментами впливу на читача, розкриває невичерпні можливості слова, несе в собі певне повідомлення (інформацію), що передається від автора (адресанта) до читача (адресата). За рахунок такого мовного коду як текст здійснюється спілкування між адресантом і адресатом, відбувається вплив комунікантів один на одного. Крім того, сприймаючи отриману інформацію, читач вступає в певні особистісні стосунки [2, с. 254]. На думку В. Комісарова, ці відношення, з одного боку, можуть мати переважно інтелектуальний характер, коли текст розглядають як джерело повідомлень будь-яких фактів і подій, які особисто реципієнта не стосуються та не викликають у нього великого зацікавлення, з іншого, – отримана інформація може спричинити й більш глибокий вплив: зачепити його почуття,

викликати певну емоційну реакцію, спонукати до дії тощо [Там само].

Здатність тексту впливати на читача, викликати в нього відповідне ставлення до повідомлюваного, інакше кажучи, здійснювати прагматичний вплив на одержувача інформації, називають прагматичним аспектом, або прагматичним потенціалом (прагматикою) тексту [1; 2].

Ефективність прагматичної функції в тексті залежить від багатьох чинників. Так, ретельний і цілеспрямований відбір тих чи тих мовних засобів допомагає авторові досягти низки поставлених завдань, зокрема вплинути на читача, викликати, пробудити в нього різні емоції, реакції тощо. Залежно від поставленого завдання, теми та проблеми, а також задля реалізації прагматичного впливу на читача письменники звертаються до різних стилістичних ресурсів мови, серед яких фіксуємо й такі стилістично марковані мовні одиниці, як соціальні діалектизми.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб дослідити прагматику соціолектизмів у сучасних художніх текстах. Матеріалом для дослідження послугував роман «Хулігани» Ю. Покальчука. Відповідно до поставленої мети здійснено спробу окреслити прагматичні можливості соціальних діалектів у художньому тексті.

На сучасному етапі спостерігаємо тенденцію до підвищеної зацікавленості письменників ненормативною лексикою і, відповідно, активного її вживання в художньому мовленні. Традиційно автори послугуються соціолектизмами, які вводять до мовлення персонажів, аби дати їм найточнішу характеристику щодо їхньої соціальної належності, загального культурного рівня тощо. Іншими словами, такі лексеми є допоміжним засобом при створенні відповідного образу. Наприклад: *Ах ти ж **падро!** Ти сидиши в хаті і чекаєш, поки малявка продасть себе і принесе тобі **бабки**, щоб ти наївся і напився? У десять років?!!* (с. 43), де **падро** – «непорядна, погана людина» [4, с. 196]; **бабки** – «гроші» [4, с. 35]. Виділені слова письменник вкладає в уста головного персонажа твору на прізвисько Зайчик, який сам тривалий час вів аморальний спосіб життя та мало чим відрізнявся від інших малолітніх хуліганів. Проте, стомившись від такого існування, відчувши в собі певні зміни, він поглянув на ситуацію з іншого боку.

Соціолектизми, уведені в мову персонажа, виражають його підкреслено негативне ставлення до такого явища, як дитяча проституція, засвідчують певний переворот, переоцінку життєвих цінностей людини. Крім того, соціальні діалектизми активізують увагу читача, змушують замислитися над образом головного персонажа та змальованими подіями.

Сучасний художній текст репрезентує значно ширші стилістичні функції соціальних діалектизмів, використання яких уже не обмежується мовленням персонажа. Так, фіксуємо лексичні одиниці, ужиті в межах авторського мовлення: *Скінчилось тим, що вони купили тюбик клею і пластиковий кульок, і Зайчик всадив голову в кульок з клеєм, трохи боявся,*

але бачив, як інші то робили, і йому голова пішла колом, і в тілі усе задзвеніло і розлилося задоволенням, і він **забалділий** сидів хвилину чи дві, поступово відходячи, потім нюхнув ще раз і зрозумів, у чому тут **кайф** і що можна задешево мати **кльове** життя, отак собі надихаєшся, і все тобі решта трин-трава... (с. 9), де **забалділий** – «той, що перебуває у стані наркотичного сп'яніння»; **кайф** – «задоволення» [4, с. 130]; **кльовий** – «гарний» [4, с. 141]. Реалістичне змалювання подій досягається уведенням до тексту соціолектизмів, які посилюють негативну оцінку явища наркоманії. Із позиції персонажа, слова **забалділий**, **кайф**, **кльовий** є позитивно оцінними, оскільки описують приємні відчуття підлітка. Вибір таких мовних одиниць зумовлений авторським осмисленням суворой дійсності, яка є непомітною й такою далекою для благополучного світу.

Художній текст насичений соціальними діалектизмами, що ілюструють чи не всі гріхи світу. Майже кожного дня підлітки ведуть аморальний, розгульний спосіб життя: алкоголь, наркотики, сексуальні розваги, азартні ігри – ось чим захоплюються діти вулиці. Так, змальовуючи день народження Зайчика, автор дає чітко зрозуміти, що це святкування зовсім не схоже на традиційне родинне свято, а головний персонаж уже давно не дитина: *Потім у Зайчика був день народження, Зайчикові виповнилось чотирнадцять років, вони прийшли на квартиру, він ще купив вісім пляшок горілки, ящик клею (не дорого, всього 5 гривень за тюбик), щоб на всіх гостей вистачило. Гроші Зайчик знову взяв у дядька Семена. Семен подарував йому маленький магнітофон, отже була музика, все було **кльово**, витівка, клей, **хавчик**, **курьоха** і гості. Зайчик горілки не пив, тільки пиво, хоч Яна, на його здивування, горілку хльостала запросто, як воду (с. 28), де **кльово** – «добре» [4, с. 142], **хавчик** – «їжа» [4, с. 277], **курьоха** – «цигарки». У наведеному уривку фіксуємо соціолектизми, які, крім яскравої негативної оцінки шкідливих звичок і недитячих захоплень підлітків, висвітлюють їхню (підлітків) моральну деградацію та спотворене розуміння основних життєвих цінностей.*

На перший погляд, цей твір мало чим відрізняється від інших, оскільки проблеми аморального життя суспільства неодноразово порушувалися в письменстві. Однак на сторінках роману спостерігаємо жахливе, жорстоке життя сучасного українського соціального «дна», куди потрапляють неповнолітні безпритульні, тікаючи з неблагополучних родин у пошуках кращого життя. Ось як через уживання соціолектизмів письменник викриває основні життєві позиції, яких дотримуються персонажі твору: *Вільне життя, хоч часами й голодне, було насправді дуже **прикольне**: ніхто тобою не командував, ніхто тебе нічого не заставляв робити. Живеш собі, як хочеш, треба надбати щось їсти, знайти якусь розвагу, приколотись десь, і це все (с. 16), де **прикольний** – «веселий» [3, с. 251]. У наведеному прикладі соціолектизм **прикольний** виступає своєрідним засобом утечі від навколишньої дійсності, що посилюється таким стилістичним прийомом,*

як антитеза. Зауважимо, що під час змалювання негативних явищ, ситуацій, автор досить часто послуговується лексемами з позитивним забарвленням, як-от *класно, кльово, прикольно, круто, кайф* і т. ін. Очевидно, у такий спосіб письменник демонструє власне дещо іронічне ставлення до відповідних реалій об'єктивного світу.

Серед основних причин активного використання соціальних діалектизмів є бажання Ю. Покальчука привернути увагу читача до того абсурдного становища, у якому перебуває чи не кожна дитина, яка опинилася на вулиці, де навіть представник закону вражає своїм цинізмом: *А тут якраз була облава на малоліток, і Зайчика хапанули менти – де живеш, що робиш на ринку, хто твої батьки... Почалося. Але в Зайчика було н'ятдесят гривень, і менти відпустили його, бо якби його забрали, то він сказав би про гроші. А так вони забрали гроші і сказали, щоб він ішов на хер і більше не попадався* (с. 29), де *мент* – «міліціонер» [4, с. 173], *на хер* – «до чорта» [3, с. 315]. Використані соціальні діалектизми відверто викривають безчинство серед стражів порядку. Поданий уривок маніфестує незахищеність, безпорадність і повну безвихідь, доведену до абсурду.

Уживання соціальних діалектизмів у художніх текстах є доволі специфічним і складним питанням, яке неможливо розкрити в межах однієї розвідки. Перспективу вбачаємо в подальшому дослідженні прагматичних особливостей соціальних діалектизмів, що функціонують у текстах художнього мовлення.

Отже, художній текст – це продукт процесу комунікації, спрямований на реалізацію творчих потенцій, здібностей, психологічних особливостей особистості тощо, характеризується певною прагматичною значущістю, реалізація якої передбачає використання різних стилістично маркованих одиниць, зокрема й соціальних діалектизмів. Уживання соціолектизмів допомагає письменнику висловити власну оцінку щодо ситуації, явища, персонажа, а це, у свою чергу, сприяє досягненню прагматичного впливу на читача.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) [Електронний ресурс] : [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с. – Режим доступа : <http://belpaese2000.narod.ru/Trad/Komissar>
3. Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. – Х. : Фоліо, 2006. – 350 с.
4. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови : містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / [уклад. Л. Ставицька]. – К. : Критика, 2003. – 336 с.

Список використаних джерел

- Покальчук Ю. Хуліган Зайчик / Юрій Покальчук // Хулігани : [роман]. – Х. : Фоліо, 2006. – С. 3–46.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДНОСКЛАДНИХ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНОМУ ДОРОБКУ ЛІНИ КОСТЕНКО

Бузько С. А. Функціонування односкладних номінативних речень у поетичному доробку Ліни Костенко.

У статті описано типи та функціональне призначення односкладних номінативних речень, що використовуються в поетичних творах Ліни Костенко, зокрема в збірці «Мадонна Перехресть».

Ключові слова: номінативні речення, образність, емоційність, експресивність.

Бузько С. А. Функционирование односоставных номинативных предложений в поэтическом наследии Лины Костенко.

В статье описаны типы и функциональное предназначение односоставных номинативных предложений, используемых в поэтических произведениях Лины Костенко, в частности в сборнике «Мадонна Перекрестков».

Ключевые слова: номинативные предложения, образность, эмоциональность, экспрессивность.

Buzko S. A. Functioning of nominative sentences in Lyna Kostenko poetry.

The author describes types and functional role of nominative sentences used in Lyna Kostenko poetry in particular in the collection «Мадонна Перехресть».

Key words: nominative sentence, figurativeness, emotionality, expressivity.

Односкладні речення здавна привертали увагу вчених; їх вивчали такі лінгвісти, як М. Греч, О. Востоков, Ф. Буслаєв, П. Фортунатов, Д. Овсяннико-Куликовський, О. Пешковський, Л. Булаховський та ін. Однак найвагоміший внесок у вивчення природи односкладних речень зробив О. Шахматов, саме на його погляди спирається більшість сучасних мовознавців під час вивчення цього синтаксичного явища [3].

Особливий тип односкладних речень становлять номінативні речення, які тривалий час розглядалися як неповні двоскладні або односкладні безособові. В українському мовознавстві вперше номінативні речення як різновид односкладних почали розглядати В. Возняк, О. Курило, К. Німчинов, І Огієнко та ін. Нині під односкладними номінативними реченнями розуміють синтаксичні конструкції, головний член яких виражений іменником у формі називного відмінка. Відмінною рисою цих одиниць є те, що їх сприймають у площині синтаксичного теперішнього часу через відсутність дієслівних засобів вираження граматичних значень часу і способу.

На сьогодні не існує єдиної загальноприйнятої класифікації односкладних номінативних речень, це питання залишається дискусійним; традиційно виокремлюють буттєві номінативні речення, вказівні номінативні речення, оцінні номінативні речення, власне називні речення та «називний уявлення» [4, с. 128–131].

Мета пропонованої статті полягає в описі типів та функціонального призначення односкладних номінативних речень, уживаних у сучасному поетичному мовленні. Адже відомо, що саме синтаксичні засоби стилістики великою мірою створюють своєрідність художнього тексту [1, с. 17]. Матеріалом для написання статті послугувала збірка Ліни Костенко «Мадонна Перехресть» (Костенко Л. Мадонна Перехресть / Ліна Костенко. – К. : Либідь, 2011. – 112 с.).

Найактивніше в поетичному мовленні Ліни Костенко функціонують буттєві номінативні речення, що виконують називну або описову функцію. І це є цілком природнім, адже головна функція номінативних конструкцій за їх природою – називна (у номінативних реченнях називається предмет, але нічого не мовиться про дію), зрозуміло, що в поетичному мовленні ця функція також реалізується. Отже, у ряді прикладів за допомогою номінативних синтаксичних одиниць повідомляється про буття певного предмета, про його наявність тощо, напр.: *Там все хтось в когось цілиться наосліп, ніякі звірства вже не дивина. Великий світ. І діти вже дорослі. А я люблю зеленого слона (с. 13); Старий записничок, адреси, телефони, відкинутий життям уже на маргінес. Куди дзвонить? Там дзвонять тільки дзвони. Куди писати? Там вже нема адрес (с. 52); Сицилія. Етна. Душа як в гіпнозі. І море, і скелі, і тиша терас. Дон Піппо Лірозі, ми завжди в дорозі. Я вперше Вас бачу. Я згадую Вас (с. 91); Труханів острів. Крига, крига, крига. Напровесні дрейфуючий Дніпро. Дитячий спорт – хто далі переплигне по тих крижинах. І на думки про якийсь там страх... (с. 78).*

Інколи поетеса використовує оцінні номінативні речення, що поєднують номінацію предмета з його емоційною оцінкою. За метою висловлювання це переважно окличні речення; називаючи певний предмет чи явище, вони дають йому також певну емоційно-експресивну оцінку: *Домовичкам незатишно у місті. Нема горища й комина. А ніч! Немає хати, що їй років двісті, і не зітхає челюстями піч (с. 30); Жах привселюдності!.. Поет не може бути привселюдним. Самотнім, зболеним, відлюдним, аби лише не привселюдним. То найлукавіші з тенет (с. 43).*

Ми зафіксували незначну кількість прикладів, у яких авторка використовує так званий «називний уявлення» – особливий різновид односкладних номінативних конструкцій, уперше виділений О. Пешковським. Такі синтаксичні одиниці констатують уявлення про предмет, стверджуючи його наявність чи необхідність, після чого авторка подає відповідний коментар, напр.: *Сайгак, тарпан... О як ми легко звикли, що ці тварини вже на світі зникли! Зникають зубри, вивелися коні, зникають річечки і оболоні. Червона качечка і сіра пташка каня... І ті вже під загрозою зникання. І ті вже під загрозою зникання! А ми усе звикаєм до звикання (с. 66).*

Отже, за значенням та структурою найпоширенішим типом односкладних номінативних речень, які функціонують у збірці «Мадонна Перехресть», є буттєві номінативні речення, що виконують переважно описову функцію,

фіксує існування, наявність певних предметів чи явищ. Однак поетичне мовлення особливе, воно суттєво відрізняється від інших типів мовлення, насамперед образною насиченістю та підвищеною емоційністю й експресивністю. Важливу роль у цьому відіграє структура речень, із яких складається поетичний текст. Незаперечною функціонально-стилістичною особливістю використання односкладних номінативних речень у поетичному мовленні є те, що ці конструкції сприяють посиленню образності, емоційності й експресивності художнього тексту, напр.: *Зелені очі орхідей. І хтось на скрипці грає. Вдова – це тінь серед людей, свіча, що догорає* (с. 47). У цьому уривку за допомогою номінативного речення авторка буде розгорнута метафора, що створює образність та експресивність. Таку ж функцію (підкреслення образності, емоційності та експресивності) номінативні речення виконують у прикладах: *Усе було, було й перебуло. А ця любов – як холодно без неї! Як поцідунок долі у чоло. Як вічний стогін пам'яті моєї* (с. 19); *У чащу дня упав кристалик вечора і розчинився. Майже чорна синь* (с. 27); *Ось він іде, і поруч, і ніде. Лікує слово сміхом від пристриму. Осінній день... Осінній тихий день... І Льоня усміхнувся з того світу* (с. 54).

У деяких композиціях номінативні речення ніби визначають структуру всього поетичного тексту, його ритмомелодіку, як-от у прикладі: *Чавунна ніч, гараж моєї втоми. Заглух, затих задиханий мотор. Упало серце крізь гіркі фантоми, лежить, як неостиглий метеор. Сумної зірки посмішка родинна. Людської злости чорні мегатонни. Летить літак, сутулий, як людина, і теж летить в гараж своєї втоми* (с. 44).

Як лаконічні й семантично місткі конструкції номінативні речення забезпечують синтаксичну компактність і раціональність побудови тексту. Завдяки цьому вони допомагають формувати структурну цілісність поетичного твору, пов'язуючи між собою його змістові відрізки. Такий прийом посилює стилістичний ефект і породжує експресію на синтаксичному рівні. Надзвичайно показовим у цьому сенсі є такий приклад, у якому номінативні речення наявні на початку кожної строфи: *Машини, шини, стрес, експрес, кермо, гальмо, впритул, з-за рогу! Стоїть Мадонна перехресть, благословляючи дорогу.*

Такі, автобуси, авто, І мотоцикли, і кибитки. Всі всім на світі є ніхто – ні хто куди, ні хто нізвідки.

Маршрути горя і безчесть. Світ на століття постарішав. Стоїть Мадонна перехресть, чи вже Мадонна Бездоріжжя!

І мчать, і мчать, числа їм несть. Дорога дальня й невідома. Стоїть Мадонна Перехресть, Благословляюча Мадонна (с. 106).

У ряді випадків за допомогою номінативних речень висловлюється іронічне ставлення поетеси до тих чи тих явищ дійсності, тобто номінативні конструкції є засобом вираження іронії. Загалом, як відомо, іронічність є однією з найхарактерніших ознак сучасних художніх текстів. Причину такого підходу дослідники вбачають у неприйнятті авторами реального

стану речей, життєвого ладу, а також у намаганні оголити примітивність, несправжність, а то й безглуздя ідей, кумирів, істин, смаків, які панували вчора чи панують і нині в масовій свідомості [2, с. 319]. Деякі дібрані нами приклади засвідчують, що в багатьох випадках іронія створюється саме завдяки використанню односкладних номінативних речень, які допомагають точно, лаконічно та влучно передати авторське ставлення до навколишньої дійсності, напр.: **Вістар, трибуна і шинквас, печери духу, що чамріє. Ця райська птиця не для вас, вона між вами почорніє. І Гриць, і зрець, і швець, і жнець. І хто кому Іскаріоти? Цій райській птиці тут кінець. Обпатрають, бо патріоти** (с. 33). Глузливо-іронічний тон мають також рядки: **Важке литво свічад і свіч. Любові царствєнна офіра. Якби Джульєтта колунала піч, то, може б, навіть, не було Шекспіра** (с. 39).

Деякі рядки за допомогою номінативних речень набувають не просто іронічного, а стримано-саркастичного звучання. Тобто аналізовані нами синтаксичні конструкції не лише підкреслюють іронічно-саркастичний тон викладу, але й допомагають ідейно та експресивно наснажити художній текст, напр.: **Ала я... Але я... Але ні! Хай цей біль доболить у мені. Ваша підлість і ваша злість, – хай хтось інший про це розповість. Але я... Але я... Але ні. Хай цей біль доболить у мені** (с. 96).

Отже, односкладні номінативні речення активно функціонують у сучасному поетичному мовленні, виконуючи при цьому ряд стилістичних функцій. Найпоширенішим структурно-семантичним типом односкладних номінативних речень, які функціонують в опрацьованій нами збірці, є бутєві номінативні речення, що виконують переважно описову функцію, фіксуєчи існування, наявність певних предметів чи явищ. Авторка подеколи послуговується оцінно-окличними номінативними реченнями та рідше – «називним уявленням». Щодо функціонально-стилістичних особливостей номінативних речень, варто відзначити, що вони не лише називають певні предмети, явища, поняття, тобто не просто повідомляють про наявність чогось, а насамперед підкреслюють образність, емоційність та експресивність поетичного мовлення, допомагаючи автору лаконічно, влучно висловити думку, забезпечують синтаксичну компактність і раціональність побудови поетичного тексту. В окремих випадках номінативні конструкції виступають засобом вираження іронії, при цьому ідейно й естетично наснажуючи художній текст.

Література

1. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / Світлана Яківна Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 264 с.
2. Мережинская А. Ю. Художественная парадигма переходной культурной эпохи / Анна Юрьевна Мережинская. – К. : ИПЦ «Киевский университет», 2001. – 433 с.
3. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / Каленик Федорович Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

**ПАРЦЕЛЬОВАНІ СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ
З ПІДРЯДНИМ КОМПОНЕНТОМ ПРИЧИНИ
ЯК ОДИНИЦЯ ХУДОЖНЬОГО СИНТАКСИСУ
В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Волобуєва О. О. Парцельовані складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини як одиниця художнього синтаксису в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття.

У пропонованій статті автор робить спробу визначити особливості реалізації парцельованих складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини, зокрема виділити їхні різновиди за ступенем зв'язаності базової структури і парцелята й за ступенем їх смислової зв'язаності, а також окреслює їхні функції в художньому творі.

Ключові слова: парцеляція, складнопідрядне речення з підрядним компонентом причини, базова структура, парцелят, основне висловлювання, комунікативний варіант.

Волобуєва Е. А. Парцелированные сложноподчиненные предложения с придаточным компонентом причины как единица художественного синтаксиса в украинской прозе конца ХХ – начала ХХІ века.

В предлагаемой статье автор определяет особенности реализации парцелированных сложноподчиненных предложений с придаточным компонентом причины, выделяет их типы по степени связанности базовой структуры и парцелята и по степени их смысловой спаянности, а также характеризует их функции в художественном произведении.

Ключевые слова: парцеляция, сложноподчиненное предложение с придаточным компонентом причины, базовая структура, парцелят, основное высказывание, коммуникативный вариант.

Volobuyeva O. O. Parceled compound sentences with cause-subordinate clause as a unit of syntax in Ukrainian prose of the late 20th – early 21st century.

In this article the author defines the characteristics of the parceled compound sentences with cause-subordinate clause, highlights their types according to the degree of connectedness of basic structure and parceling and their degrees of semantic cohesion. The author also characterizes their functions in a literary work.

Key words: parceling, compound sentences with cause-subordinate clause, the basic structure, parcelate, basic saying, communicative option.

Питання парцеляції складних речень неодноразово викликало науковий інтерес в українських і російських синтаксистів, зокрема М. А. Авласевич, Н. С. Валгіної, Ю. В. Ванникова, Л. М. Жданович, О. С. Звереві, Р. О. Зелепукіна, Н. А. Конопленко, Л. І. Конюхової, С. М. Марич, В. В. Орехова, Г. Н. Рибаківної, І. А. Ричкової, Ю. Л. Старовойта, Л. І. Ступакової, Л. С. Суровенкової, Т. В. Шевченко, В. А. Шитова. Дослідники зверталися до питань структурної й семантичної організації парцельованих складних конструкцій, аналізували особливості зв'язку між їхніми частинами, визначали їхні

основні функції як граматичної, стилістичної й комунікативної одиниці. Незважаючи на значну кількість праць у цьому напрямі, в українській синтаксичній науці дотепер детально не схарактеризовані й не описані парцельовані складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини, що й пояснює необхідність такого дослідження, підтверджує актуальність порушеної проблеми. У зв'язку з цим вважаємо, що складнопідрядні речення, у яких підрядний компонент причини виступає парцелятом до базової частини складного речення, заслуговують на окремий розгляд.

Мета розвідки – визначити особливості реалізації парцельованих складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини як одиниці художнього синтаксису в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити типи парцельованих підрядних компонентів причини за ознакою ступеня зв'язаності цієї конструкції з попереднім контекстом та їх різновиди за ступенем смислової зв'язаності парцелята з базовою структурою; з'ясувати потенціал аналізованих синтаксичних конструкцій як одиниць експресивного й комунікативного синтаксису, окреслити їхні функції в художньому творі.

Задля одержання найбільш об'єктивних даних фактичний матеріал для дослідження дібрано з різних за жанрово-стильовими ознаками прозових творів, написаних в окреслений період розвитку української літератури: повісті Насті Байдаченко «Танок смерті», «Перший гріх Ізабелі», Ірен Роздобудько «Лікарняна повість», «Все, що я хотіла сьогодні», романи С. Грицюка «Карпатський звіринець Паміра К.», В. Даниленка «Газелі бідного Ремзі», Люко Дашвар «Мати все», Оксани Забужко «Музей покинутих секретів», І. Корсака «Діти Яфета», «Отаман Чайка», Л. Костенко «Записки українського самашедшого», М. Матіос «Майже ніколи не навпаки», «Нація», «Солодка Даруся», Ірен Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю», В. Шкляра «Чорний ворон».

Результати аналізу фактичного матеріалу засвідчили, що в українській художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття за ознакою ступеня зв'язаності парцелята з попереднім контекстом уживаються (за визначенням Л. І. Ступакової [14, с. 99–100]):

– конструкції з обов'язковою опорою на одне зі слів базової структури (*Папські посланці, що їхали через Лектур до Франції, мовчали, низько опустивши голови. Бо ж і вони були лише чоловіками, і в них тілесне бажання волато, заглушаючи доводи розуму чи бодай обачності* (Настя Байдаченко) або на препозиційне основне висловлення загалом (*– Тобі не повірять. Бо я священик, а ти – грішна жінка* (Настя Байдаченко); *Стасе, не змушуй мене робити те, чого хочеш ти. Бо тоді я не зможу тебе любити* (Люко Дашвар);

– конструкції з опорою на широкий контекст, який, крім препозиційної базової структури, містить інші речення, тобто з опорою на сукупність

кількох попередніх речень і лише з останнім із них без участі інших співвідноситися не може: *Я думаю, пора нам покопатися в тому, як саме вона загинула. За яких обставин. Бо ту відписку емгебешину, що у вас дома з п'ятдесять четвертого зберігається, у фільм втуляти просто срамотиння було б...* (О. Забужко); – *А ти думаєш, з якого дива матінка твоя три місяці б'ється головою об стіну. А стіна – стоїть! Бо молюся* (Люко Дашвар).

3-поміж речень, що ілюструють засвідчені різновиди, також спостерігаються конструкції з абзацною парцеляцією:

а) *Та поволі пам'ять вертає до неї.*

Бо на горіщі монотонно шкребе миша, а друга котить горіхи (М. Матіос); *Я одразу ж хотіла встати і піти. Адже ніколи не розмовляю із незнайомцями* (Ірен Роздобудько);

б) *Манія величі – це хвороба.*

Комплекс меншовартості – теж хвороба. Тільки це гірша. Бо від манії величі станеш іспанським королем, як Поприщін у Гоголя. А від комплексу меншовартості відчуєш себе комахою і побіжиш по стіні, як Грегор у Кафки (Л. Костенко); *А з життя нема чого робити! Воно просто є. На нього можна хіба що скаржитись. Адже воно знецінене за рахунок цінного майна* (Ірен Роздобудько).

За ступенем смислової зв'язаності парцелята зі значенням причини і базової структури (за визначенням Н. С. Валгіної [2, с. 283]) виділяються такі, що:

1) уточнюють, пояснюють зміст одного із членів головної предикативної частини, як-от: пояснюють зміст підмета: *Коли хтось знизу помічав її, то знову кричали – **La Bella**. Бо вона досі була нестримно, безтямно і нестерпно гарною* (Настя Байдаченко); деталізують зміст присудка: *Спершу він шукав заспокоєння і втихомирення в церкві у квапливій безтолковій сповіді, та коли священик з амвону знову заводив про смертельні гріхи, Філіпп криво й уїдливо **посміхався**. Бо де ж тому святоші знати?* (Настя Байдаченко); обґрунтовують зміст обставини: *Час від часу дідугани згадували свою, таку миттєву, молодість, ту романтичну з порохом і першими парубочими бійками юність, солодка вість поцілунку і холодні туманні ранки на **колгоспних полях**. Бо ж обоє виростили і нароцували свої м'язові тканини в епоху тракторів, гонитві за надреальними надоями молока, довгими чергами в продуктових магазинах* (С. Грицюк);

2) поширюють основне висловлення, розкриваючи причину описуваного в базовій структурі: *Тетяна ледь не задихнулася – з такою ясністю відчула, як це треба співати. Адже пісня була про неї!* (Ірен Роздобудько); *Якогось ранку прокинемося в іншій державі. Бо проспали свою* (Л. Костенко); *І коло ями близько не стійте. Бо то в гору можна упасти* (М. Матіос).

Складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини, у яких парцельоване підрядне речення за своїм змістом відповідає смислового навантаженню всієї головної частини, становлять більшість 3-поміж

опрацьованих ілюстрацій, ужитих у проаналізованих творах.

Спостереження показали: парцеляція – багатофункціональне синтаксичне явище. Результати опрацювання дібраного фактичного матеріалу дають змогу стверджувати, що в українській художній прозі, створеній наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, парцельовані складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини виконують такі функції (наводимо своє узагальнення функцій, виділених у праці О. С. Зверевеї [5, с. 16–20]):

– конструктивну: поділ висловлювання на інтонаційно-сміслові відрізки відповідно до композиційного задуму автора: [*– ... Ви що, ті долари в роті пронесли? –]* охолоджує всіх одна зі співрозмовниць. Адже в палаті завжди має бути хтось скептично налаштований (Ірен Роздобудько);

– описову: висловлювання набуває смислової завершеності лише за умови сукупного сприйняття базової частини й парцелята: *Маргарита ніколи не просила його влаштувати долю своїх байстрюків. Бо вона напевно хотіла для них звичної долі: церковної кар'єри* (Настя Байдаченко);

– смислотвірну: поглиблення змісту базової структури, розміщення значущої інформації в парцеляті: *І будучою силою своєї любови він перемагає руйнуючу силу хамової злости. Бо Хам шанує тільки силу* (І. Корсак);

– емотивну: вияв емоцій мовця щодо навколишнього (*– Йди собі геть. Бо як побачу ще раз біля моєї крамниці, то начувайся* (Настя Байдаченко) або емоційне оцінювання виниклої ситуації чи сказаного (*– То хіба в духовному розвитку ви піднялися вище тхора, який душить курей? Адже тхір, залазючи в курник, теж вважає його сферою своїх інтересів* (В. Даниленко);

– логічну: виявлення окремих законів логіки, зокрема закону достатнього причинового обґрунтування: *Отож риби в потоках і ріках тоді прибувало, а людей меншало. Бо майже ніколи не є навпаки* (М. Матіос).

Виконуючи окреслені функції, парцельовані складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини виявляють значний комунікативний і стилістичний потенціал.

Так, уводячи розглядувані речення в мовлення персонажів автори надають їхнім реплікам особливого емоційного забарвлення, підкреслюючи мовленнєву експресію, яку мовці вкладають у своє висловлення: [*Ліда стала біля ікони Божої Матері:*] – **Кайся, нянько. Бо така грішна...** (Люко Дашвар), чи підкреслюють значущість інформації, наведеної в парцеляті, як-от: – **Починайте відправу, отче. І якщо можна, то не розтягуйте. Бо нас тут і ранок застане** (В. Шкляр).

Подаючи розлогі авторські описи, письменники характеризують емоційно-психічний стан персонажа, підкреслюючи за допомогою парцелята напруженість і значущість описуваного: [*Люди не люблять тужити. Вони взагалі нічого не люблять.*] **А Даруся не хоче не тужити за татом. Бо для неї тут не туга – тут, коло тата, лиш стільки її справжнього життя** (М. Матіос), або доходять філософських узагальнень, основне смислове

навантаження яких містить парцельоване підрядне речення з підрядним компонентом причини, як-от: *[Люди в селі не знали й що думати.] Бачили, як щиро молиться їх наставник і катує себе постом, а від того стали ще більше поважати і навіть боятися його. **Бо віра, щира і правдива, сильна – вона дає людині небачену міць і здатність творити дива*** (С. Грицьок), або, уводячи цитати з прецедентних текстів, створюють смисловий контраст між змістом частин парцельованого речення і цим актуалізує зміст парцелята: *[Проте, як би там не поверталися думки в мізках лондонських чи паризьких політиків, має здійснитися писане у «Законі Божому»:] «**Лежить в могилі Україна, але не вмерла... Бо голос України не затих**»* (І. Корсак).

Проаналізовані складнопідрядні речення з парцельованим підрядним компонентом причини виступають у творах сучасних українських прозаїків як повноправні комунікативні варіанти непарцельованих синтаксичних одиниць відповідної семантики.

Парцельовані складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини реалізуються як синтаксичні одиниці, що мають значний комунікативний і стилістичний потенціал, використовуються як засоби актуалізації змісту парцелята зі значенням причини, створення смислового контрасту у змісті базової структури й парцелята, мовленнєвої експресії і виконують конструктивну, описову, смислотвірну, емотивну й логічну функції в художніх текстах, які характеризуються різними жанрово-стильовими ознаками. Уживання розглядуваних синтаксичних конструкцій пояснюється прагненням митців створити динамічну художню оповідь, викликати напругу почуттів читача, активізувати його мислення, загострити увагу на зображуваному й підтримувати зацікавленість твором. Продовження розпочатого дослідження вбачаємо в дослідженні парцельованих складнопідрядних речень з підрядним компонентом причини з погляду прагматичної лінгвістики.

Література

1. Авласевич М. А. О парцелляции в современном русском литературном языке (на материале публицистики и художественных текстов) / М. А. Авласевич // Вестник Белорусского университета. Серия 4. Филология. – 1973. – №1. – С. 52–58.
2. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – М. : Высшая школа, 1973. – 528 с.
3. Ванников Ю. В. Высказывания с парцелляцией сложного предложения / Ю. В. Ванников // Синтаксис речи и синтаксические особенности речи. – М. : Наука, 1979. – С. 261–264.
4. Жданович Л. М. Парцелляция в сложных причинных конструкциях / Л. М. Жданович // Вопросы синтаксиса русского языка высшей и средней школы. – Тюмень, 1975. – С. 11–23.
5. Зверева О. С. Функціонування парцельованих конструкцій в сучасному російському поетичному мовленні (у порівнянні з українським) : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Зверева Олена Станіславівна. – К., 1998. – 22 с.

6. Зелепукин Р. О. Парцелляция в художественной прозе В. Токаревой : структура, семантика, текстообразующие функции [Электронный ресурс] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Зелепукин Роман Олегович. – М., 2007. – <http://cheloveknauka.com/partellyatsiya-v-hudozhestvennoy-proze-v-tokarevoy-struktura-semantika-tekstoobrazuyuschie-funktsii>
7. Конопленко Н. А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Конопленко Наталія Анатоліївна. – Донецьк, 2007. – 186 с.
8. Конюхова Л. І. Явище парцеляції у мові сучасних засобів масової комунікації : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Конюхова Любов Іванівна. – Львів, 1999. – 174 с.
9. Марич С. М. Структурні і смислові особливості парцельованих речень / С. М. Марич // Українське мовознавство. – Вип. 15. – К., 1998. – С. 75–78.
10. Орехов В. В. Функціонально-комунікативні вияви парцельованих і приєднувальних конструкцій прислівного типу / В. В. Орехов // Лінгвістика. – 2009. – №1 (16). – С. 229–236.
11. Рыбакова Г. Н. О парцелляции временных и условных конструкций / Г. Н. Рыбакова // Вопросы синтаксиса русского языка. – Ростов н/Д : Изд-во Ростовского-на-Дону государственного университета, 1971. – С. 166–172.
12. Рычкова И. А. О текстообразующих функциях парцелляции в сложном синтаксическом целом / И. А. Рычкова // Грамматическая семантика русского языка. – Вологда, 1983. – С. 98–103.
13. Старовойт Ю. Л. Абзаца парцеляція речень у системі експресивного синтаксису : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Старовойт Юрій Леонідович. – К., 1993. – 20 с.
14. Ступакова Л. И. О характере связи между частями парцелированной конструкции / Л. И. Ступакова // Иностранные языки в школе. – 1972. – №3. – С. 99–101.
15. Суровенкова Л. С. Семантико-синтаксические особенности парцелированных и присоединительных конструкций / Л. С. Суровенкова // Вопросы синтаксиса сложного предложения. – Иркутск : МГПИИЯ им. М. Тореца, 1981. – С. 89–99.
16. Шевченко Т. В. Парцеляція в сучасному поетичному мовленні другої половини ХХ століття : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Шевченко Тетяна Василівна. – Дніпропетровськ, 2007. – 194 с.
17. Шитов В. А. Придаточные конструкции в роли самостоятельных синтаксических единиц / В. А. Шитов // Русский язык в школе. – 1968. – №3. – С. 91–93.

УДК 821.161.2:811

М. В. Голтвеницька

КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ПІДРЯДНИМ ВІДПОВІДНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Голтвеницька М. В. Комунікативний потенціал складнопідрядних речень із підрядним відповідності в українській художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття.

У пропонованій статті автор робить спробу виявити комунікативний потенціал складнопідрядних речень із підрядним відповідності, що функціонують як окрема синтаксична одиниця й у складі багатокомпонентної синтаксичної конструкції, й з'ясує, що синтаксична організація відповідної форми мовного спілкування зумовлюється її призначенням, функціями і комунікативним задумом автора.

Ключові слова: складнопідрядне речення з підрядним відповідності, структурно-граматичні типи, речення елементарної будови, багатокомпонентні синтаксичні конструкції, інтраперсональна (внутрішня) комунікація, інтерперсональна (міжособистісна) комунікація, комунікативний потенціал.

Голтвеницькая М. В. Коммуникативный потенциал сложноподчиненных предложений с придаточным соответствия в украинской художественной прозе конца XX – начала XXI века.

В предлагаемой статье автор предпринимает попытку выявить коммуникативный потенциал сложноподчиненных предложений с придаточным соответствия, которые функционируют как самостоятельная синтаксическая единица и в составе многокомпонентной синтаксической конструкции, и определяет, что синтаксическая организация соответствующей формы речевого общения обуславливается ее назначением, функциями и коммуникативным замыслом автора.

Ключевые слова: сложноподчиненное предложение с придаточным соответствия, структурно-грамматические типы, предложение элементарной структуры, многокомпонентные синтаксические конструкции, интраперсональная (внутренняя) коммуникация, интерперсональная (межличностная) коммуникация, коммуникативный потенциал.

Goltvenytska M. V. Communicative potential of complex sentences with compliance subordinate in Ukrainian prose of the late 20th – early 21st century.

The article deals with identification of the communicative potential of complex sentences with compliance subordinate which functionate as an independent syntactic unit and as part of a multi-component syntactic structure. The author determines that the syntactical organization of the appropriate form of verbal communication is conditioned by its purpose, functions, and communicative intent of the writer.

Key words: complex sentence with a compliance subordinate, structural and grammatical types, elementary structure sentences, multi-component syntactic structures, intrapersonal (inner) communication, interpersonal communication, communicative potential.

Комунікативний потенціал мовних одиниць різного рівня дедалі частіше привертає увагу вітчизняних мовознавців. Дослідженню особливостей комунікативного вияву простих і складних речень присвятили праці В. М. Абашина, Ф. С. Бацевич, Г. О. Золотова, Н. К. Оніпенко, М. М. Пещак, І. В. Сурніна, К. Ф. Шульжук. Незважаючи на таку кількість досліджень і запропоновані в них варіанти розв'язання порушеної проблеми, до цього часу в українській лінгвістиці не розглядалося питання комунікативної реалізації складнопідрядних речень із підрядним відповідності у творах української художньої прози кінця XX – початку XXI століття. Уважаємо, що такий аспект вивчення названих синтаксичних одиниць необхідний для розуміння особливостей функціонування певних граматичних явищ, поданих у світлі художньо-естетичного сприйняття, і тому таке дослідження видається актуальним.

Мета нашої розвідки – з'ясувати комунікативний потенціал складнопідрядних речень із підрядним відповідності у творах української художньої прози кінця XX – початку XXI століття.

Задля одержання найбільш об'єктивних даних матеріал для дослідження

добирався з різних за жанрово-стильовими ознаками прозових творів: романи О. Вільчинського «Дерева на дахах», С. Грицюка «Карпатський звіринець Паміра К.», В. Даниленка «Капелюх Сікорського» та «Газелі бідного Ремзі», Люко Дашвар «Мати все» та «Село не люди», Л. Дереша «Голова Якова», О. Думанської «Хроніка пригод Геня Муркоцького», Д. Корній «Тому, щ ти є», В. Лиса «Острів Сильвестра», І. Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю», Н. Сняданко «Чебрець в молоці», повісті В. Слапчука «Клітка для неба» й «Кенгуру завбільшки з цвіркуна» та оповідання В. Даниленка «Сон із дзьоба стрижа».

Спостереження засвідчили, що складнопідрядні речення з підрядним відповідності активно вживаються в різних формах мовного спілкування, зреалізованих у творах названих авторів.

У результаті аналізу виявлено, що різні структурно-граматичні види складнопідрядних речень із підрядним відповідності реалізуються в таких формах мовного спілкування, як монолог і діалог.

Монолог як форма вербальної комунікації, що складається з висловлювань одного комуніканта, розрахованих на пасивне або опосередковане сприйняття адресатом [7, с. 230], представлений на різних рівнях комунікації за особливостями втілення засобів мовного коду.

Так, виділяють внутрішній монолог персонажа – інтраперсональна (внутрішня) комунікація [10, с. 280], що передбачає розмову героя з самим собою, у якій він аналізує певну проблему, шукає відповідь на болюче питання чи приймає рішення: *Чим далі тривали їхні стосунки, тим менше різниці між людьми і комахами він бачив* (Л. Дереш).

Для відтворення внутрішнього мовлення персонажів автори використовують як речення елементарної будови: *І чим більше хочеться приховати, тим яскравіше вони кидаються в очі сторонньому* (І. Роздобудько), так і багатокомпонентні конструкції з різними типами зв'язку: *Це теж легко було визначити якраз через те саме незадоволення: чим більше вони його демонструють, тим зрозуміліше, що побачене подобається* (І. Роздобудько).

В опрацьованих творах також спостерігається зовнішній монолог, представлений у двох різновидах: 1) монолог автора твору як оповідача, який об'єктивно характеризує виниклу ситуацію (*Та чим більше часу спливало, тим більш неохоче шанівці велися на розмови про відбудову Шанівки* (Люко Дашвар) розкриває особливості сприйняття персонажами певних обставин їхнього життя (*Що норавливішою робилася Оксана, то більше шаленів і ставав настирливішим юнак* (Д. Корній), описує психоемоційний стан героя твору (*Чим більше думав І, тим гірше йому ставало* (В. Слапчук); 2) монолог персонажа твору як оповідача, який передавав своє ставлення до об'єкта обговорення *І дивна річ, чим довше він говорив, тим усе більше чомусь нагадував мені нашого Карлсона – Ростика Кортеліса* (О. Вільчинський) чи характеризував свій внутрішній стан (*Але чим довше ми займалися*

підготовкою дегустаційного дійства, тим більша тривога охоплювала душу (В. Даниленко).

У зовнішньому монолозі, незалежно від особи оповідача, так само, як і у внутрішньому, уживаються розглядувані речення різної будови:

– двокомпонентні одиниці: *Чим більше взаємної толерантності й терплячості вони виявляли, тим гірше все ставало* (Н. Сняданко), *Та чим більше вона докладала зусиль, тим гірше їй велося* (В. Слапчук);

– неелементарні конструкції, де складнопідрядне речення з підрядним відповідності виступає невід’ємним семантичним складником, який:

• розкриває зміст попередньої предикативної частини: *Намагалися ні в чому не наслідувати власних батьків, але чим стараннішими були ці намагання, тим мізернішим результат* (Н. Сняданко);

• містить інформацію для подальшого розгортання думки: *Чим більше Майя гралася, тим більше Анатолій укріплювався в думці, що карма його тяжка* (Л. Дереш), *Але чим далі вони росли, тим більше і батькам, і самим сестрам ставало зрозуміло: попри зовнішню схожість, яка, здавалося, ставала дедалі разючішою, сестри-близнючки дуже різні за характерами* (В. Лис), *Чим довше він дивився на неї, тим більше помічав нових деталей – смішні крапочки веснянок на обличчі, тендітні вушка із майже прозорою шкірою, тоненькі пальчики, які так хотілося взяти в свої руки і рахувати, перебираючи один за одним* (С. Грицюк) або *Але їй чим далі, тим менше хотілося користатися з цієї їхньої послужливості й чим далі, тим більше було шкода втрачати добрих друзів і відчувати, що саме через неї розпадеться їхня дружба, якщо вона надасть перевагу комусь одному* (Н. Сняданко); остання ілюстрація засвідчує функціонування багатоконпонентних речень, де складниками виступають відразу два еквіваленти складнопідрядного речення з підрядним відповідності;

• поєднує обидві ці ознаки: *Легко було визначити якраз через те саме незадоволення: чим більше вони його демонструють, тим зрозуміліше, що побачене подобається* (І. Роздобудько), *Виручав мене Толик, який не втомлювався нагадувати, що чим довше ми будемо тут стовбичити, тим менше лишиться часу на купання, і ми запізнимося на сніданок* (В. Слапчук);

• головну і підрядну предикативні частини складнопідрядного речення з підрядним відповідності доповнює компонент іншої семантики, який уточнює зміст одного зі слів головної частини: *І що довше вона плакала, тримаючись за груди, які нестерпно боліли, то більше розуміла Оксана всю дикість ситуації* (Д. Корній).

Зауважимо, що більшість становлять речення, де еквівалент складнопідрядного речення з підрядним відповідності містить певну інформацію для подальшого розгортання думки.

Крім монологу, зовнішнє мовлення представлене діалогами – формою

інтерперсонального (міжособистісного) спілкування, що передбачає обмін мовленнєвими повідомленнями двома мовцями під час їхнього безпосереднього контакту [3, с. 278]. Як засвідчують результати аналізу фактичного матеріалу, такі повідомлення можуть оформлюватися і за допомогою складнопідрядних речень із підрядним відповідності. За структурно-граматичною організацією в діалогах виділяються речення елементарної будови: – *Чим примітивніший чоловік, тим більше він хоче одружитися з кінозіркою чи фотомоделлю* (В. Даниленко); – *Чим далі народилися батьки, тим більше шансів мати здорове потомство!* (О. Думанська) та багатоконпонентні, де речення аналізованого різновиду виступають як цілісна репліка: – *І щоб ця машина з'явилась у «Пан Америкен» не пізніше, як через два роки, бо чим раніше ви її зробите, тим більше ми нею заробимо* (В. Даниленко), – *Бачиши, чим більше крові намішано у твоїх жилах, тим ти здібніший до всього* (О. Думанська) або – *Чим більше кишень, тим більше шансів відшукати в них те, що край необхідне, – терпляче пояснив І* (В. Слапчук), і як висловлення, розділене словами автора: – *Чим більше я тебе пізнаю, – поважно мовив Сарихан, – тим більше ти мені подобася, бо я теж люблю цю цифру* (В. Даниленко). Проте в діалогових репліках активніше реалізуються розглядувані речення двокомпонентної структури, що пояснює одна з ознак діалогу – швидкий обмін репліками, який не передбачає великої кількості розлогих синтаксичних конструкцій.

Результати аналізу дають змогу стверджувати, що в текстах творів О. Вільчинського, С. Грицюка, В. Даниленка, Люко Дашвар, Л. Дереша, О. Думанської, Д. Корній, В. Лиса, І. Роздобудько, В. Слапчука, Н. Сняданко реалізують свій комунікативний потенціал різні структурно-граматичні типи складнопідрядних речень із підрядним відповідності. Синтаксична організація відповідної форми мовного спілкування зумовлюється її призначенням і функціями, а також комунікативним задумом автора. Це вказує на те, що розглядуваний різновид речень активно функціонує в сучасній українській художній прозі й виявляється як органічна структурно-граматична одиниця мови та потенційна комунікативна одиниця мовлення.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у виокремленні прагматичних типів складнопідрядних речень із підрядним відповідності в українській художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Література

1. Абашина В. Н. Вопросы коммуникативно-прагматического описания сложного предложения в русском языке : аспект актуального членения / В. Н. Абашина. – Львов : ПАИС, 2006. – 344 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАИС, 2010. – 336 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. –

К. : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.

4. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : УРСС, 2003. – 368 с.

5. Онипенко Н. К. Теория коммуникативной грамматики и проблема системного описания русского синтаксиса / Н. К. Онипенко // Русский язык в научном освещении. – М. : Высшая школа, 2001. – № 2. – С. 107–121.

6. Пешак М. М. Комунікативний синтаксис / М. М. Пешак. – К. : Довіра, 2000. – 150 с.

7. Семенюк О. А. Основы теории мовой комунікації : [навчальний посібник] / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.

8. Сурнина И. В. Полипредикативные бессоюзные сложные предложения в коммуникативно-прагматическом аспекте : [Электронный ресурс] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / И. В. Сурнина. – Краснодар : РГБ, 2006: <http://diss.rsl.ru/diss>

9. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 408 с.

10. Яшенкова О. В. Основы теории мовой комунікації : [навчальний посібник] / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

УДК [811.161.1+811.161.2]’373.7(043)

А. М. Григораш

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ УКРАИНСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЫ УКРАИНЫ)

Григораш А. М. Функціонування українських прислів'їв та приказок в російськомовних публіцистичних текстах (на матеріалі російськомовної преси України).

У статті аналізується функціонування українських прислів'їв та приказок в російськомовній пресі України. Українські прислів'я та приказки розглядаються як яскравий приклад функціонування національних компонентів в російськомовних публіцистичних текстах.

Ключові слова: українські прислів'я та приказки, функціонування, національні компоненти, російськомовна преса України.

Григораш А. М. Функционирование украинских пословиц и поговорок в русскоязычных публицистических текстах (на материале русскоязычной прессы Украины).

В статье анализируется функционирование украинских пословиц и поговорок в русскоязычной пресе Украины. Украинские пословицы и поговорки рассматриваются как яркий пример функционирования национальных компонентов в русскоязычных публицистических текстах.

Ключевые слова: украинские пословицы и поговорки, функционирование, национальные компоненты, русскоязычная преса Украины.

Grygorash A. M. The function of the Ukrainian proverbs and sayings in the Russian public texts (based on Russian press of the Ukraine).

The function of the Ukrainian proverbs and sayings in the Russian press of the Ukraine is analyzed in the article. The Ukrainian proverbs and sayings are devoted as a striking example of national components in the Russian public texts.

Key words: Ukrainian proverbs and sayings, function, national components, Russian press of the Ukraine.

Пословицы и поговорки любого языка заключают в себе совокупность мнений, выработанных народом как лингвокультурной общностью, дают возможность обнаружить наиболее значимые ценности, сложившиеся в этническом сознании, выражающие философию и психологию народа. Изучение функционирования украинских пословиц и поговорок в близкородственной языковой среде – в русскоязычных публицистических изданиях Украины – представляется актуальным и перспективным в общем русле разностороннего исследования паремиологических фондов как русского, так и украинского языков.

Пословицы и поговорки как украинского, так и русского языков постоянно описываются и исследуются современными фразеологами в самых разных научных аспектах [см. 1; 3; 4; 5; 7; 8; 10]. Плодотворно изучаются также всевозможные украинские вкрапления в различные русскоязычные тексты, как художественные, так и публицистические [см. 2; 6; 9; 12]. Однако функционирование украинских пословиц и поговорок в современной русскоязычной прессе Украины исследовано, с нашей точки зрения, недостаточно.

Таким образом, целью данной статьи является анализ функционирования украиноязычных пословиц и поговорок в современной русскоязычной публицистике Украины (в частности, на материале русскоязычной прессы Украины).

Украинские пословицы и поговорки функционируют в различных русскоязычных газетных текстах, посвященных, как правило, текущей политике Украины. Поскольку, как уже было отмечено выше, пословицы и поговорки являются концентрированным воплощением народной мудрости, они прежде всего выполняют функцию итога, главного вывода, содержащегося в том или ином газетном материале: *Президенту страны не обязательно быть светочем разума, но одно условие просто необходимо. Он должен осознавать две основополагающие для политика высокого ранга вещи: не выставлять свою глупость на всеобщее обозрение и осознавать, что ты глупее команды, которая тебя запихнула в президенты. Вспомните, любезные соотечественники, Джорджа Буша-младшего. Вот уж кто умом не блистал, а два срока продержался. И все потому, что строго выполнял все указания и инструкции приставленной к его говорящему телу команды. А в нашей стране, в Украине, исстари повелось, что ежели гетман, то автоматически умный. Хотя случалось, конечно, что и гетман, и умный совмещались в одном лице, но трагически редко. Оттого и страдания ненужные, оттого и знаменитая пословица: «**Чого бідні – бо дурні, чого дурні – бо бідні**». Народ нутром чувствует, что бедность с дурью напрямую связана* (Евгений Коротков. «Форма политического самоубийства». Рубрика «Памфлетон». – «Рабочая газета», № 83 (15389), 18.05.13, с. 1).

Достаточно часто такой вывод строится на ярком контрасте с основным содержанием газетного материала, что придает всему газетному контексту ярко выраженный иронический, а иногда и саркастический оттенок: *Вот недавно Виктор Балоба выдал очередную порцию: «Кремль боится евроинтеграции Украины еще и по той причине, что европейские стандарты жизни подойдут вплотную к границе РФ. А это означает, что на западе России от Брянска до Краснодара образуется большая европейская дуга. То есть территория, которая будет чувствовать влияние ЕС, где граждане и бизнес не боятся власти, а руководители государства являются лишь наемными работниками, а не царями. А влияние от такого соседства для России – намного большая опасность, чем усиление оппозиции или даже ослабление экономики. Всем в Украине известна пословица «Дурень думкою багатіє», да не все знают ее окончание – «...а злиднем живе»* (Евгений Коротков. «Явление российского давления». Рубрика «Политдозор». – «Рабочая газета», № 149 (15455), 30.08.13, с. 1). Следует отметить, что в данном случае автор газетного материала действительно воспроизводит известную украинскую пословицу в ее изначальной форме, которая в устной речи в основном функционирует в усеченном виде (как правило, воспроизводится только ее первая часть).

Подобная ироническая (саркастическая) общая окраска журналистского высказывания так или иначе, вольно или невольно переносится на участников, зримо или незримо присутствующих в газетном контексте: *Конечно, было понятно, что у Шустера никто не дал бы одному Петру Симоненко столько же времени, что и десятку его оппонентов. Другой вопрос, что расклад сил в Верховной Раде в отношении ТС абсолютно не соответствует ни соцопросам, ни реальному восприятию. Ну, тут, как говорится, «бачили очі, що купували». Хотя «бачити» им сильно мешала предвыборная мыльная пена* (Андрей Крикунов. «Как у Шустера грустили по журавлю». Рубрика «Еврозаблуждения». – «2000 : Город», № 10 (73), 6.03.13, с. 4). Функцию итога в данном газетном контексте выполняет усеченный вариант устойчивого выражения *бачили очі, що купували – їжте, хоч повилазьте* [11, с. 17]. Однако функцию итога в данном газетном контексте выполняет не только усеченный вариант известной украинской пословицы, но и ее структурный компонент – лексема «бачити», функционирующая в газетном материале в своем первоначальном значении. Повтор как прием окказионального преобразования пословиц и поговорок относится к контекстным приемам индивидуально-авторского преобразования устойчивых выражений и, в свою очередь, выполняет усилительно-выделительную функцию.

Значительно реже пословицы и поговорки украинского языка выступают в русскоязычных газетных текстах в функции зачина, задает определенный тон повествованию, сразу дают понять читателю, о чем

пойдет речь в газетном материале: «– *Як кажуть, нашо́му теля́ті та вовка б з'їсти*». – Этими словами в пятницу, 1 февраля, лидер украинских коммунистов открыл специально созванную пресс-конференцию по поводу очень активно обсуждаемого в последнее время проекта добычи сланцевого газа. – Проект по добыче сланцевого газа не решает вопросы энергетической безопасности. Вместо этого мы получим огромные дополнительные экологические проблемы в регионах, и при этом экономического эффекта для простого народа – ноль (Андрей Кузьмин. «Петр Симоненко: «Неужели нам нужен второй Чернобыль?» Рубрика «Актуально». – «2000: Город», № 6 (69), 6.02.13, с. 4). Первоначальная форма известного устойчивого выражения – *дай бо́же нашо́му теля́ті (теля́ткові) вовка з'їсти (піймати)* [11, с. 48]. Однако в данном случае речь идет, с нашей точки зрения, не об усечении, а о просторечном варианте употребления известной поговорки.

В некоторых случаях в одном и том же газетном контексте параллельно функционируют как русскоязычная поговорка, так и ее украинский аналог, причем обе они иллюстрируют одно и то же журналистское положение: «*А теперь объединим две пословицы, русскую и малоросскую – «Враки доводят до драки» и «Пани деруться, а у холопів чуби тріщать».* Пока страну населяют *холопы*, *обе поговорки будут работать неукоснительно*» (Евгений Коротков. «Враки доводят до драки». Рубрика «Памфлетон». – «Рабочая газета», № 194 (15271), 3.11.12, с. 1). При этом русскоязычное устойчивое выражение актуализируется дважды, функционируя как в газетном заголовке, так и в рассматриваемом газетном контексте. С другой стороны, при использовании украиноязычной пословицы мы снова сталкиваемся с использованием индивидуально-авторского приема преобразования паремий – повтором компонента известного выражения в свободном употреблении. Наконец, обращает на себя внимание вольное обращение журналиста с филологическими терминами: в начале газетного контекста автор газетного материала объединяет «*две пословицы*», а в его конце – «*обе поговорки*». В другом газетном контексте то же устойчивое выражение функционирует только в русскоязычном варианте и, как и в предыдущем случае, выступает в функции итога: *Вроде бы все, надо жить дальше. И только с тоской и ужасом понимаешь, какие перспективы ожидают нас в скором будущем вместе с безудержным ростом цен. Деньги-то потрачены не только из карманов олигархов, но и из бюджета государства – сначала на дурацкий футбол, а потом на такие же выборы. А кризис, между тем, только разгорается. Нам еще предстоит пережить и социальные, и экономические катаклизмы, и эту драчку «элит» – паны бьются, а у мужиков чубы трещат*, – и мятежи уголовного дна (Яна Труханова. «Националистический паралич». – «Киевский вестник», № 134 (7082), 8.12.12, с. 2). Первоначальная форма устойчивого выражения – *пани б'ються (скубуться), а в мужиків чуби тріщать (болять)* [11, с. 137].

С другой стороны, известные индивидуально-авторские выражения, давно вошедшие в общенародный обиход и воспринимающиеся как устойчивые выражения наряду с общеизвестными пословицам и поговорками, несколько неожиданно в русскоязычных газетах переводятся на украинский язык: *Вот и медицинская реформа, требующая основательной проработки и экономической базы, обещает завершиться привычным объяснением: «хотіли як краще, вийшло як завжди»* (Борис Федоров. «Такого «покращення» нам не нужно!» Рубрика «Медицинская реформа». – «Рабочая газета», № 46 (15333352), 19.03.13, с. 3). Ср. известный афоризм В. С. Черномырдина, который представляется нам своеобразной эпитафией всему XX веку: *«Мы хотели как лучше, а получилось как всегда»*. Аналогичным образом в русскоязычном газетном контексте приводится всем известный афоризм первого президента Украины: *Леонид Кравчук, просидев столько лет в кресле президента, так и не поднялся до уровня государственного деятеля, а остался на уровне заводе́лом. Нет, уважаемый Леонид Макарович, это мы, избиратели, ошибочно создали из вас президента, а теперь «маємо те, що маємо»* (П. Коляда. «Не задумываясь подписал бы!» Оно и видно». Рубрика «Нам пишут и звонят». – «2000 : Свобода слова», № 8 (643), 22-28.02.13, с. 6).

Таким образом, украинские пословицы и поговорки являются неотъемлемой частью русскоязычных газетных текстов. Выполняя элементарную конструктивную функцию, они, тем не менее, несут на себе основную смысловую и стилистическую нагрузку, поскольку воплощают в себе вековой народный опыт. Будучи оформленными средствами другого языка, они сразу же попадают на глаза читателям и заставляют их концентрироваться на том или ином журналистском материале. Как правило, украинские пословицы и поговорки функционируют в русскоязычной прессе Украины в усеченном (эллиптированном) виде, то есть так, как обычно их воспроизводит народ в устном общении. Украинские пословицы и поговорки придают русскоязычным газетным текстам неповторимый национальный колорит, и с этой точки зрения изучение функционирования украинских пословиц и поговорок в русскоязычной прессе Украины представляется нам особенно целесообразным. Ведь паремии интересны не только как способ общения, но и как средство познания национального характера народа, проникновения в систему его ценностей, хранилище разнообразной культурологической информации.

Литература

1. Барбара Н. В. Использование прецедентных текстов в материалах российской прессы об Украине / Н. В. Барбара // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 133–145.
2. Кошман И. Н. О функционировании украинских вкраплений / И. Н. Кошман // Русский язык и литература : Проблемы изучения и преподавания в школах и высших учебных заведениях Украины : сб. науч. тр. – К., 2005. – С. 190–194.

3. Крижко О. А. Кластерна таксонімія українських паремійних одиниць із зоонімним компонентом семантики / О. А. Крижко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 22 (61). – № 2. – Симферополь, 2009. – С. 147–154.
4. Лапынина Н. Н. Пословицы и поговорки в украинском и русском языках / Н. Н. Лапынина, Ю. Н. Новикова, Т. Н. Гапонова // Русский язык и литература : Проблемы изучения и преподавания в школе и вузе : сб. науч. тр. – К., 2006. – С. 221–223.
5. Маштакова Н. В. Національно-культурна сутність прислів'їв з семантикою прикмет у різноструктурних мовах / Н. В. Маштакова // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – С. 117–122.
6. Николенко Н. И. Украинские прецедентные высказывания в русскоязычных масс-медиа / Н. И. Николенко // Русский язык и литература : Проблема изучения и преподавания в школах и высших учебных заведениях Украины : сб. науч. тр. – К., 2005. – С. 202–206.
7. Пацаранюк Ю. М. Паремії в контексті сміхової культури українців / Ю. М. Пацаранюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Випуск 20. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 496–500.
8. Пилипак В. Вираження лексико-граматичної опозиції 'там' – 'тут' в прислів'ях і приказках української мови / В. Пилипак // Актуальні проблеми дослідження граматики та лексикології : Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції 4–5 жовтня 2006 року. – Вінниця : ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2006. – С. 177–183.
9. Полякова Т. М. Украинский лингвокомпонент как маркер украинского бытия в инокультурном социуме (на материале художественных произведений В. Г. Короленко) / Т. М. Полякова // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць. – К. : Знання України, 2009. – С. 156–161.
10. Приймачок О. І. Структурно-семантичні різновиди оптатива в українських та російських пареміях / О. І. Приймачок // Русский язык и литература : Проблемы изучения и преподавания в школах и высших учебных заведениях Украины : Сб. науч. тр. – К., 2005. – С. 168–172.
11. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К. : Радянська школа, 1978. – 447 с.
12. Тягунова М. М. Вербальные украинские формы в киевской русскоязычной прессе / М. М. Тягунова // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. пр. – К., 2000. – С. 281–285.

811.112.2'42:821.112.2-343

Г. В. Давиденко

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОМПОНЕНТІВ СТРУКТУРИ АРХЕТИПУ ГЕРОЯ НІМЕЦЬКОЇ НАРОДНОЇ ПОБУТОВОЇ КАЗКИ

Давиденко Г. В. Засоби вираження компонентів структури архетипу героя німецької народної побутової казки.

У статті розкрито засоби вираження компонентів структури архетипу героя німецької народної побутової казки, інтерпретовано структурні компоненти архетипу героя німецької побутової казки як представника німецької культури. Встановлено, що кожен з компонентів співвідноситься з провідними національними концептами, які характеризують героя казки та його дії, а відтак – і представника німецького народу.

Ключові слова: національний архетип героя казки, німецька народна побутова казка, дискурс казки.

Давиденко А. В. Способы выражения компонентов структуры архетипа героя немецкой народной бытовой сказки.

В статье раскрыто способы выражения компонентов структуры архетипа героя немецкой бытовой сказки, интерпретировано структурные компоненты архетипа героя немецкой бытовой сказки как представителя немецкой культуры. Установлено, что каждый из компонентов соотносится с ведущими национальными концептами, которые характеризуют героя сказки и его действия, а таким образом – и представителя немецкого народа.

Ключевые слова: национальный архетип героя сказки, немецкая народная бытовая сказка, дискурс сказки.

Davydenko H. V. Structure components of German household folk-tale hero's archetype methods of expression.

The thesis deals with the methods of expression of structure components of German household folk-tale hero's archetype, the structural components of German household folk-tale hero's archetype as representative of the German culture are interpreted. It is established that each of the components is correlated with the leading national concepts which characterize a folk-tale hero and his actions as the German people's representative.

Key words: a national folk-tale hero's archetype, German household folk-tale, tale discourse.

У пропонованій статті об'єктом нашої уваги є персонажі німецької народної побутової казки (коротких оповідань усної народної творчості на побутову тематику, зафіксованих братами Грімм зі збереженням оригінальної форми, змісту та звучання), предметом – засоби вираження компонентів структури архетипу героя німецької народної побутової казки. Наша увага спрямована на встановлення й інтерпретацію структурних компонентів архетипу героя німецької побутової казки як представника німецької культури. Національний архетип героя казки – це історично опрацьовані архетипні уявлення, соціокультурне втілення модифікованого архетипу в особистості [6, с. 236].

Протагоніст казки є продуктом культури суспільства, вираженням єдності багатьох індивідуальних потреб та інтересів. Триєдність соціального ідеалу, утіленням якого є герой побутової казки, можна представити як єдність істини, добра і краси. Характер культури залежить від того, яка зі сторін триєдності соціального ідеалу в ній домінує. Оскільки персонаж є персоніфікацією різних семантичних сфер, він наділений ознаками, що реалізують відразу кілька аспектів значення.

Архетип героя німецької побутової казки є складним утворенням, яке має багатоаспектний характер і не має єдиного витлумачення. Він складається з семи компонентів, кожен із яких вирізняється властивими лише йому ознаками: 1) типи героїв за характером здійснюваних дій: герой-шукач, герой-жертва, герой-хазяїн, герой біблійних історій; 2) атрибутивні характеристики героя: позитивний / негативний; 3) належність до одного зі світів (реальний, світ вищих сил, міфічний); 4) герой як втілення певної моральної ідеї: у світі панує зло; доля мінлива; видимість оманлива;

пристрасті згубні; задовольняйся тим, що є; 5) герой як носій визначених функцій: дії, які він здійснює (дієслово-концепт); місце дії (дім, населений пункт, поле, ліс, земля, небо); 6) мотиви, що лежать в основі певних дій героя; 7) типи героїв за розробкою тем: професійні типи; соціальні типи; легендарні типи) [2, с. 123–130].

Інтерпретація архетипу героя німецької народної побутової казки сприяє встановленню особливостей національного менталітету. Художні образи персонажів казок є носіями концептуальної інформації [3, с. 13].

Персонаж німецької народної побутової казки відтворює у своєму образі сторони життєвої реальності. Відображаючи реальний світ у казках, етнос керується властивим лише йому баченням світу, переломлює його крізь призму своєї творчої свідомості і структуру мови, створюючи неповторний індивідуальний художній світ. Цей художній світ складає словесну структуру дискурсу [4, с. 249].

У понятті «архетип» ми виділили сім основних компонентів (семантичних полів), кожен із яких має специфічні ознаки. Підраховуючи частотність уживання варіантів, що відповідають ознакам одного семантичного компонента, ми переводимо якісні характеристики в кількісні, надаючи ознаці семантичного поля кількісну визначеність. Таке дослідження передбачає етапи: 1. Визначення предмета дослідження. 2. Установлення компонентів предмета дослідження (логічна операція). Сукупність виокремлених компонентів продемонструє систему показників досліджуваного явища. Кількість компонентів залежить від природи і складності відповідного об'єкта дослідження. 3. «Вимірювання» відібраних компонентів. У межах цього етапу здійснюється аналіз кількісної визначеності компонентів як сукупності кількісних характеристик їх ознак задля встановлення відомої субординації між компонентами.

Для отримання вихідних кількісних даних дібраний матеріал зі 101 німецької народної побутової казки піддано частотному аналізу за сімома компонентами у структурі архетипу героя.

Відповідно до отриманих результатів можна зробити такі узагальнення: а) типи героїв за характером здійснюваних дій: *Sucher* (герой-шукач) – 14 (велетень, чорт, смерть, солдат, розбійник, швець, кравець, кухарка, праля, пастух, мисливець, купець, санітар, лікар); *Held der Kinderlegenden* (герой біблійних історій) – 3 (Бог, Діва Марія, апостоли); *Opfer* (герой-жертва) – 2 (селянин, служник); *Hausherr* (герой-хазяїн) – 1 (селянин); б) атрибутивні характеристики героя: *Gut* (позитивний) – 13 (Бог, Діва Марія, апостоли, солдат, селянин, швець, кравець, праля, пастух, мисливець, купець, санітар, лікар); *Böse* (негативний) – 5 (велетень, чорт, розбійник, служник, кухарка); *Gerecht* (справедливий) – 1 (смерть); в) належність до одного зі світів: *Erdreich* (реальний світ) – 13 (солдат, селянин, розбійник, служник, швець, кравець, кухарка, праля, пастух, мисливець, купець,

санітар, лікар); *Jenseits* (світ вищих сил) – 5 (чорт, смерть, Бог, Діва Марія, апостоли); *Fabelwelt* (міфічний світ) – 1 (велетень); г) герой як втілення певної моральної ідеї: *Das Schicksal ist abänderbar* (Доля мінлива) – 11 (солдат, селянин, швець, кравець, кухарка, праля, пастух, мисливець, купець, санітар, лікар); *Es dabei bewenden lassen* (Задовольняйся тим, що є) – 5 (Бог, Діва Марія, апостоли, селянин, служник); *Böse herrscht auf der Welt* (У світі панує зло) – 4 (велетень, солдат, селянин, розбійник); *Leidenschaften sind unselig* (Пристрасті згубні) – 2 (чорт, смерть); *Das Äußere trügt* (Видимість обманлива) – 1 (розбійник); г) локалізація героя: *Ortschaft* (населений пункт): *Stadt* / місто – 9 (солдат, служник, швець, кравець, куховарка, праля, купець, санітар, лікар), *Dorf* / село – 1 (селянин); – *Haus* (дім) – 9 (чорт, селянин, розбійник, служник, швець, кравець, кухарка, праля, лікар); *Wald* (ліс) – 4 (велетень, чорт, розбійник, мисливець); *Feld* (поле) – 3 (велетень, селянин, пастух); *Himmel* (небо) – 3 (Бог, Діва Марія, апостоли); *Gebirge, Berg* (гори) – 1 (велетень); д) мотиви, що лежать в основі певних дій героя: бажання, спроби самоствердитись – 9 (солдат, селянин, швець, кравець, лікар, санітар, куховарка, праля, мисливець); бажання володіти чимось – 6 (велетень, чорт, смерть, розбійник, лікар, купець); бажання захистити – 4 (смерть, Бог, Діва Марія, апостоли); бажання привернути до себе увагу – 2 (солдат, пастух); прагнення заявити про своє право на жалість – 2 (селянин, служник); е) типи героїв за розробкою тем: професійні типи – 9 (швець, кравець, кухарка, праля, пастух, мисливець, купець, санітар, лікар); соціальні типи – 4 (солдат, селянин, розбійник, служник); легендарні типи – 6 (велетень, чорт, смерть, Бог, Діва Марія, апостоли).

Кількісні показники ознак дають змогу представити ієрархічну організацію структури архетипу героя німецьких побутових оповідань. Для цього нам потрібно вирахувати чисельні значення стандартного відхилення ознак, величиною «Sx» з формули вираховування коефіцієнта кореляції Г. Корна [5, с. 84]. За цією формулою $Sx = \frac{\text{загальна сума } (x - x')^2}{\text{число ознак}}$, де x – чисельний показник частотності одиниць, x' – середнє арифметичне. Так, наприклад, компонент А) *tunni* героїв за характером здійснюваних дій має 4 ознаки, середнє арифметичне x' буде дорівнювати 5; їхня загальна сума $(x - x')^2 = 110$; стандартного відхилення ознак $Sx (A) = 27,5$.

Показник цієї величини стає основним критерієм аранжування компонентів у структурі національного архетипу. Якщо розташувати компоненти в порядку від більшого показника до меншого, то можна вирахувати ієрархію організації архетипу героя німецької побутової казки:

- а) типи героїв за характером здійснюваних дій – 27,5
- б) атрибутивні характеристики героя – 24,77
- в) належність до одного зі світів – 24,77
- г) герой, як втілення певної моральної ідеї – 12,24

г) локалізація героя – 9,46

д) мотиви, що лежать в основі певних дій героя – 7,65

е) типи героїв за розробкою тем – 4,2

Дискурс німецької народної побутової казки є особливою системою комунікації, «символічною моделлю, яка формує людський досвід – як пізнавальний, так і емоційний» у розв'язанні найважливіших проблем буття. Основа комунікації в побутовій казці – передавання життєво важливих для людини і суспільства моральних смислів [1, с. 142]. Це відображено в запропонованій ієрархії архетипу героя побутової казки як представника німецького етносу.

Схема «герой-шукач, герой-жертва, герой-хазяїн, герой біблійних історій» є персоніфікацією генетичної пам'яті народу, де зафіксовано ставлення до релігії, землі, природи та відповідні національні характеристики. Перше місце компонента «характер здійснюваних дій» у структурі архетипу зумовлене тим, що в дискурсі народної побутової казки вихідний набір характеристик є очевидним, а їхні модифікації в героях – порівняно однотипними.

Компонент «атрибутивні характеристики» є константою в дискурсі німецької народної побутової казки, що й забезпечує його друге місце у структурі архетипу героя казки. Не властива казці психологічна розробка характерів компенсується використанням постійних епітетів, які поділяють дійових осіб казки на позитивних і негативних.

Генетично пов'язані з анімізмом та тотемізмом образи героїв міфічного світу та світу вищих сил з об'єкта первісних вірувань перетворюються на естетичні артефакти, створюючи форми ненаукового розуміння світу людиною. Вищі сили стають способом вираження суспільної оцінки, носіями колективних уявлень про соціальну справедливість як про суспільну норму. Такими обставинами визначається третє місце компонента «належність до одного зі світів» у цій ієрархії.

Компонент «моральна ідея» демонструє те, що ментальна установка героя побутової казки, а відтак – і німця, визначається передусім бажанням жити в достатку.

Компонент «локалізація» в казці позначається через місце дії, отже, через місце проживання німця, що має важливе значення для німецького народу внаслідок історичних особливостей формування німецького етносу.

Компонент «мотиви, що лежать в основі дій героя». Вони завжди є складними і являють собою не просто збіг обставин чи набір стійких сюжетних функцій, а виступають однією з головних причин існування героя в казці. Те, що спонукає актанта до дії, безпосередньо пов'язане з загальною тематикою та прагматикою дискурсу побутової казки.

Дослідження лексичних одиниць, які характеризують героя казки та його дії, дали змогу з'ясувати, чому утворилася така послідовність в

ієрархії архетипу героя казки. Кожен із компонентів співвідноситься з провідними національними концептами, які характеризують героя казки та його дії, а відтак – і представника німецького народу. Компонент «локалізація» втілюється в концепті HAUS (ДІМ); компоненти «моральна ідея», «характер здійснюваних дій» та «мотиви, що лежать в основі дій героя» характеризуються такими концептами, як ORDNUNG (ПОРЯДОК), ARBEIT (ПРАЦЯ) та SPARSAMKEIT (ОЩАДЛИВІСТЬ). Концепти DAS GUTE (ДОБРО) і DAS BÖSE (ЗЛО) знаходять своє вираження в компонентах «атрибутивні характеристики» та «належність до одного зі світів». У подальшому можливе дослідження лексичного наповнення кожного компонента в межах інтерпретації змісту того чи того лінгвокультурного концепту.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Давиденко Г. В. Німецька народна побутова казка: тематичні, структурно-композиційні та лінгвокультурні характеристики : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Г. В. Давиденко. – К., 2008. – 208 с.
3. Єсіпович К. П. Образ «Чарівного» у французькій народній казці (лінгвокогнітивний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / К. П. Єсіпович. – К., 2006. – 20 с.
4. Кожин В. В. Об изучении художественной речи / В. В. Кожин // Контекст. – М., 1975. – С. 249–267.
5. Корн Г. Справочник по математике для научных работников и инженеров : Определения. Теоремы. Формулы / Г. Корн, Т. Корн ; [пер. И. Г. Арамановича (ред. пер.) и др.]. – СПб. [и др.] : Лань, 2003. – 831 с.
6. Юнг К. Г. Психология бессознательного / Карл Густав Юнг. – М. : АСТ : Канон+, 1998. – 397 с.

УДК: 811.0-7.08-001

Т. А. Давиденко

ІНШОМОВНІ ЛЕКСЕМИ В ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ к. XX – п. XXI ст.: СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ, СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ

Давиденко Т. А. Іншомовні лексеми в жіночій прозі к. XX – п. XXI ст.: специфіка функціонування, стилістичні функції.

У статті розглянуто іншомовну лексику в мові прозових творів Є. Кононенко, М. Матиос, С. Майданської, простежено її роль у розкритті авторського задуму, індивідуалізації й етнографічній ідентифікації героїв прозового твору, встановлено стилістичні функції чужомовних елементів.

Ключові слова: жіноча проза, іншомовна лексика, стилістична функція, лексико-семантична група, транслітерованій чужомовний елемент.

Давиденко Т. А. Иноязычные лексемы в женской прозе к. XX – п. XXI ст.: особенности функционирования, стилистические функции

В статье рассмотрено иноязычную лексику в языке женской прозе Е. Кононенко, М. Матиос, С. Майданской, рассмотрено ее роль в раскрытии авторской идеи,

индивидуализации и этнографической идентификации героев прозаических произведений, определены ее стилистические функции.

Ключевые слова: женская проза, иноязычная лексика, стилистическая функция, лексико-семантическая группа, трансформированный элемент.

Davydenko T. A. Foreign language lexical area in the women's prose e. XX – b. XXI centuries: peculiarity of functioning, stylistic functions

Foreign language lexical area in literary works of Y. Kononenko, M. Matios, S. Majdanska is observed. Also its role is established in the showing of author's intention, heroes' individualization and ethnographical identification, stylistic functions of foreign language lexical area are determined.

Key words: women's prose, foreign language lexical area, stylistic function, vocabulary-semantic group, transformed component.

Протягом останніх десятиріч під впливом мовних і позамовних чинників лексики української мови зазнала значного оновлення та збагачення. Особливо активно ці тенденції простежуються на групі запозиченої лексики. Найповніше і найяскравіше іншомовні лексеми, різнотипні за структурою та семантикою, спроектовані в художнє мовлення. Жіноча проза к. XX – п. XXI ст. активно апробує різноманіття іншомовних слів. Ґрунтовне вивчення лексики іншомовного походження здійснене І. Білодідом, А. Коваль, А. Москаленком, В. Сімонок, Д. Шульгою. Стилiстичне наповнення іншомовної лексики є об'єктом наукових інтересів І. Дегтярьової, Л. Кравець, С. Мельник та ін. Однак досліджень, присвячених вивченню структурного та стилістичного потенціалу іншомовної лексики в сучасній жіночій прозі, поки бракує.

Мета статті – визначити стилістичні потенції іншомовної лексики (ІЛ) у творах представниць української жіночої прози.

Літературна спадщина українських письменниць репрезентує функціонування іншомовних елементів, які інтегрують у різні мовні рівні – фонологічний, словотвірний, лексичний і синтаксичний, вступаючи в певні лексичні та семантичні зв'язки. «Лексика іншомовного походження в сучасній художній літературі стає, насамперед, засобом стилізації, створення своєрідного «мовного колориту», інфільтрації іншомовної культури та мови в українську дійсність» [1, с. 187].

У сучасній лінгвістиці іншомовні лексеми розподіляють на дві групи: варваризми та вкраплення. Так, варваризм – це «іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що зберігає структурні ознаки чужих мов, по-різному пристосовуючись до фонетики, морфології української мови» [6, с. 62]. Вкраплення тлумачать як «уведений у твір з певною змістовною або стилістичною метою уривок іншомовного тексту» [6, с. 82]. На нашу думку, більш доцільним є використання терміна «вкраплення», оскільки в ньому відображені лінгвостилістична квінтесенція іншомовної лексеми та спосіб її введення в українськомовну канву прозового твору.

У нашому дослідженні первинною функцією ІЛ є власне номінативна,

якою послуговуються для прямої номінації денотатів. У художніх творах вона допомагає визначити такі лексико-семантичні групи (ЛСГ):

І. Номінація «Особа. Характеристика особи»:

а) ідентифікація особи на ім'я чи / і прізвище, напр.: *Лариса роздивлялась візитівку. Так, Alex Gayer..., далі знов-таки німецькою мовою було зазначено рід його заняття, Лариса не знала тої мови* (Є. Кононенко); *Гот серед мряки, дощу, домашніх завдань і недописаних статей пролунав міжміський телефон. – Is it Nela? I'm Juren Christensen, – звучав упевнений бадьорий голос* (Є. Кононенко).

Численними є ілюстрації використання ІЛ при звертанні зі вказівкою на міжособистісні стосунки персонажів, що можуть бути як офіційними, напр.: – *Не бійся, **domnule** Мігаю. Нічого не трафилося* (М. Матіос), *domnule* – пан [3, с. 446]; – *Doamno Матроно! – сказав Лупул, коли стіл був заставлений полумисками, і зсадив говірливу дитину з колін* (М. Матіос), *doamno* – пані, звертання [3, с. 446], так і неофіційними, напр.: *Мати змучено слухає, як дочка вимовляє: «Yes, my dear! OK, my darling!»* (Є. Кононенко). *Yes, my dear! OK, my darling* – Так, мій любий! Добре, мій дорогий [2]. ІЛ при цьому ілюструє як позитивне ставлення, напр.: – *My baby! My teddy-bear! – вуркоче гостя* (Є. Кононенко). *My baby! My teddy-bear* – моє маленьке! Моє м'яке ведмежатко [2], так і негативне, напр.: *Аби він не оцінив мене належним чином, чи назвала б я його **ducon**, сучий син, як Анна Гавальда назвала видавця з Лівого берега?* (Є. Кононенко), *ducon* – мудака [7];

б) якісна характеристика людини, напр.: *А він накопить грошей, відшкодує збитки й далі шукатиме жінку, – ту, єдину, **THE VERY WOMAN*** (Є. Кононенко), *the very woman* – особлива жінка [2]; *Але й побляклій від тривалих пошуків Галя усміхнулося щастя: зустрівся **never married youthfull Englishmen with own house not far from Manchester**, якому Галя відразу припала до душі* (Є. Кононенко). *Never married youthfull Englishmen with own house not far from Manchester* – неодружений, молодий англієць з власним будинком недалеко від Манчестера [2];

в) оцінка рівня освіченості, яка може бути як високою, напр.: *А Неля уявила старий будинок, на зразок описаного Андерсоном в однойменній казці, картини, шкіряні крісла, великий письмовий стіл і книжкові шафи від підлоги до стелі. **Well-educated woman?*** (Є. Кононенко) *well-educated woman* – добре освічена жінка [2], так і мати абсолютно протилежне значення, напр.: – *Він був дисидентом? – запитав Рональд. – Oh, how stupid you are! – не стримала роздратування Оксана. – Дарма що директор економіки!* (Є. Кононенко). *Oh, how stupid you are* – О, який же ж ти дурний [2];

г) соціальна характеристика персонажів, напр.: *То був охоронець Петя, найсимпатичніший з їхнього **Security*** (Є. Кононенко), *security* – охорона [2, с. 522]; *Михайло збіг згори ще до полудня. Навіщось узяв у Марії спухлу від плачу дитину – і пішов до **primara*** (М. Матіос), *primar* – сільський

голова, двірник [3, с. 1081];

г) національна належність, напр.: – *Эт кто та-акие? Па-аляки? Чехи?* – дивувалися у кав'ярні, а вони навмисно вживали галицькі звороти, щоб більше бути схожими на іноземців (Є. Кононенко); *Він відповів саме їй, хоча й отримав багато листів від молодих і не дуже полячок. А тут лист від «Russion woman», про що він і мріяти не смів* (Є. Кононенко), *russion woman* – російська жінка [2]; *Могла б сісти на нього – мала посвідчення «Volksdeutsche», та на цей раз не скористалася своїми «привілеями»* (С. Майданська), *volksdeutsche* – німці, які проживали на окупованих у 1939–1943 рр. радянськими військами територіях (С. Майданська).

II. Номінація «Літературні твори. Друковані видання»:

а) назви літературних творів, напр., віршів: – *Він уміє говорити французькою і знає напам'ять REMIND ME NOT лорда Байрона* (Є. Кононенко); *А Васька... був типовий радянський алкоголік-інтелігент... по першій він читав Пастернака... По другій – «My soul is dark» мовою оригіналу* (Є. Кононенко), казок, напр.: *Оповідь про сапку, п'ять кілометрів пішки до електрички, жіночу гордість та паскудну українську селянську культуру набула в їхній маленькій родині масштабів притчі, цю історію їй розповіли ще раніше, ніж «Сказку о мертвой царевне»* (Є. Кононенко); *Але син швидко забував російську, забув паскудне «хохли-козли», але забув і «Сказку про царя Салтана», й «Конька-Горбунка»* (Є. Кононенко). Поодинокими є ілюстрації номінації новел: *Далі новелка «The Opel Touch». Теж душевно* (Є. Кононенко);

б) назви друкованих видань, напр., журналів: *А поки у кожного на тарілці лежить по цілій курці з рум'яною шкірочкою... саме так радить серверувати стіл журнал «Elle»* (Є. Кононенко); *Дочка почала голосно ридати. Батько пішов... читати свіже число журналу «Наука и жизнь»* (Є. Кононенко), книг: *Позбувшись у бібліотеці книжок обов'язкового позакласного читання про «Как закалялась сталь» і «Молоду гвардію», розмахуючи порожньою течкою, пустився розгонистим кроком...* (С. Майданська).

III. Номінація «Установи», зокрема:

а) навчальні заклади, напр.: *Серед дітей був уже й батько Зеновія – учень шостого класу Першої хлоп'ячої гімназії, була й мати Делії – учениця третього класу «Liceul Ortodox» – найпрестижнішої дівочої гімназії* (С. Майданська); *Найкраще вступити до колишньої політехніки «Technische Fachkurse», а теперішніх і неодмінно на архітектуру...* (С. Майданська);

б) компанії, напр.: *18 листопада Олександр Чеканчук прийшов до офісу Української філії фундації GIFTED CHILD INTERNATIONAL за годину до початку робочого дня* (Є. Кононенко), *Gifted Children International* – Міжнародний фонд підтримки обдарованих дітей [2]; *Ti,*

хто літає за свої, здебільшого послуговуються «Авіалініями України» або польською компанією **LOT** (Є. Кононенко);

в) розважальні заклади, напр.: ресторани: *А в ресторані «Astoria» музиканти вже настроювали інструменти, щоб знову заграти танго «Datí mína ta»* (С. Майданська), театри: *Ларочка... сама б і не здогадалася шукати Додів тайник, та після такого «компромату» гастрольна дорога з України в усі «Metropolitan Opera», «Grand Opera», «La Scala», мов тоті Кафчині ворота, зачинилася для неї назавжди* (С. Майданська);

г) торговельні заклади, напр., магазини: *А це, між іншим, подарунок Мар'яни! Мій заповітний колір: темно-вишневий. Купила в Duty free у Франкфурті...* (Є. Кононенко).

IV. Номінація «Страви»:

а) напої, напр.: *У Каліфорнії в дев'яностому розлили top-cabernet!* (Є. Кононенко), *top-cabernet* – каберне найвищої якості [2]; *Після каліфорнійського top-wine Лариса і Сашко Риженко зсунули поряд ліжка в номері коломійського готелю* (Є. Кононенко), *top-wine* – вино найвищої якості [2]; *Потім яюсь разом, одним духом випивши охололе «espresso», втрюх підвелися з-за столу* (С. Майданська);

б) другі страви, напр.: – *Скажи, тобі подобається наше західне життя? – запитує Жан-Марк за вечерею в маленькому ресторанчику, де їм подали poulard a la ficelle* (Є. Кононенко); *Всі вони вилежувалися на його диванах... А також натхненно поїдали його холостяцький fast food* (Є. Кононенко).

V. Номінація «Свята»:

а) іншомовні елементи з орієнтацією на традиційні державні свята, пов'язані з періодом ССРСР, напр.: *Син, продовжуючи сімейну традицію, також робив військову кар'єру..., а дочка влаштовувала батькові «празднички»: на «8 Марта», на «1 Мая», на «День Победы», на «Октябрьские», на «День Советской Армии и Военно-Морского Флота», на «День Конституции» і на «Новый год»* (С. Майданська); *Улюблені «Октябрьские» і «День Победы» святкувалися ледь не щодня, подейкували, правда, що генерал ніколи й поруху не занюхав, його служба під час війни була суціль оповита «государственной тайной»* (С. Майданська) чи на сімейні, напр.: – *За кого ти мене маєш? Підкладати дівчат! Скоро матимемо Wedding* (Є. Кононенко) [2];

б) релігійні свята, що відзначають за кордоном, напр.: *А потім прийшов день – то був другий день григоріанського Різдва, Boxing Day, коли годилося б відзначати сорок днів по Мар'яні Хрипович* (Є. Кононенко) і у нас, напр.: *А поки треба працювати й працювати, щоб заслужити собі справжній Merry Christmas* (Є. Кононенко), *Merry Christmas* – Різдво [2].

VI. Номінація «Товарні знаки. Торгівельні марки», напр.: *Риженко дає друзям у дорогу блок nuva «Budweiser» і палицю саямі* (Є. Кононенко); *Офіціант приносить гарячі бутерброди і прозорі кухлі з окропом, де*

плаває пакетик **чаю «Lipton»** (Є. Кононенко).

VII. «Написи-кліше – заборона дії», напр.: *З пагорба спускалися іншою дорогою, зненацька перед нами виріс будинок... на воротах висіла табличка з написом: «Во дворі злая собака!», і справді – у величезній залізній клітці, з кута в кут, збуджено поскімлюючи, бігала вівчарка ...* (С. Майданська); *Він [Олександр Риженко – Т. Д.] палить цигарку, хоча на стіні переконливий плакат **NO SMOKE*** (Є. Кононенко); **NO SMOKE** – не палити [2].

VIII. Іншомовні елементи, в основі яких є відношення до ознаки:

а) кольору, напр.: *А щоб Мар'яна не задирала носа, ніби тільки вона здатна робити дорогі подарунки, я їй теж подарувала фірмові шкiряні рукавички! Її заповітного кольору **marine*** (Є. Кононенко), *marine* – колір морської хвилі [7, с. 153]; *І не руде, і не біляве, а саме таке, кольору **feuille morte**, як у незрівняної Ірен Форсайт, однієї з найяскравіших літературних красунь* (Є. Кононенко), *feuille morte* – опале листя [7];

б) матеріалу, напр.: *То його очі впали на ручний годинник, що лежить поряд! На ремінці, який він сьогодні поставив, написано **Genuine leather. Genuine-imitated** – це з репертуару Мар'яни Хрипович* (Є. Кононенко), *genuine leather* – натуральна (справжня) шкіра, *genuine-imitated* – справжнє-підроблене [2]; *Нічого в світі кращого немає за **genuine**, немає нічого жакхливішого за **imitated*** (Є. Кононенко);

в) вартості, напр.: *– Аж розум відібрало, коли до тебе в руки прийшли дешеві баби зі Сходу! – **I can't say it was cheap...** – пролопотів Антоніус* (Є. Кононенко). *I can't say it was cheap* – не можу сказати, що це було дешево [2];

г) місця виготовлення, напр.: *Чуючи непохитним нюхом забави, вони випортували кінські та людські черепи..., щоб тепер похизуватися своїм скарбом, а часом, скориставшись нагодою, обміняти на портяниці «**Made in USA**»* (С. Майданська).

Окрім власне номінативної функції іншомовні елементи виконують такі **стилістичні функції**:

а) маркера для визначення рівня мовної культури персонажа. Так, події роману «Імітація» Є. Кононенко відбуваються в одній українській філії міжнародної фундації підтримки обдарованих дітей, шефом якої працює американець Роджер Біст, саме тому і для його мови, і для мови його співробітників притаманний україно-англійський білінгвізм, напр.: *– **Again private talks?** – весело запитує шеф української філії **GIFTED CHILD INTERNATIONAL** Роджер Біст, заходячи до холу фундації. – **Private, if you want,** – лютю відповів Чеканчук* (Є. Кононенко). *Again private talks?* – Знову приватна розмова? *Private, if you want* – приватна, якщо хочеш (Є. Кононенко). Вимушені іншомовні комунікації показують штучність мовної ситуації, яка ілюстрована контекстом;

б) реалістичного відтворення особливостей усного мовлення

персонажів. Досить продуктивною групою є чужомовні словосполучення та речення на синтаксичному рівні, які утворюють такі складні комунікативні структури, як монологи та діалоги, що пояснюється прагненням зберегти національну ідентичність їхніх героїв. Так, наприклад, С. Майданська у повісті «Провідна неділя» вводить російськомовного героя – відставного генерала КДБ, тому його репліки подано саме російською мовою, напр.: *Так прибравшись, виходив на терасу, що у дні нескінчених революційних свят слугувала йому за трибуну, і, звертаючись до уявної колони демонстрантів, гукав: «Да здаествуют юные ленинцы Страны Советов! Ур-р-ра, товарищи! С праздником вас, с Днем Победы, с тыщиа второй годовщиной Великой Октябрьской революции!»* (С. Майданська);

в) створення іронічного чи гумористичного ефекту, напр.: *Та ця відверта агітація на користь «made in za-bugrom» припинилась, коли громом серед ясного неба приголомшила звістка, що Доді «шиють» звинувачення в українському буржуазному націоналізмі* (С. Майданська).

Українські письменниці з практичною потребою і обдуманно вживають у текстах іншомовні елементи. Інколи авторки пропонують використання паралельної моделі «іншомовне слово – лексема в українській мові». В основі такої моделі – англо-український переклад. Зі стилістичного боку вживання паралельної моделі надає експресивного заряду висловленому, має прагматичне застосування: уможливорює використання іншомовних елементів без необхідних тлумачень чи коментарів, напр.: *Кажуть, у французьких рідинах популярною є так звана **crise de six mois** – криза шестипоків. Роже з Яною переживали **crise de six mois*** (Є. Кононенко); *Але Біст відповів, що з Дружбонародівкою він ще розбереться. А їм не варто брати на себе **додатковий тягар**. Він так і сказав: **additional burden*** (Є. Кононенко); *А тут, на іншій медалі... на аверсі вгорі латинський напис, «**VIRTUTE ET SAPIENTIA**», що означає «**мужність і мудрість**»... (С. Майданська).*

Найактивнішою є форма подання «іншомовне слово – покликання», напр.: *У той день, коли нагло осиротілий Михайло зазирає чи не під кожен камінь у прибережному лузі, його Черемошне належало Румунії, де Богом і царем для його підданих служив король Мігай, а тут, на заміській окраїні **Romania mare**, у забитому в гори селі над Черемошем, царями й Богами були королівські посередники – служиві вояки місцевої жандармерії й **graniceri** на чолі з лейтенантом Луполом та місцеві дідиці* (М. Матіос), *Romania mare* – Велика Румунія (М. Матіос). Авторки складають глосарій іншомовних слів, який здебільшого подають у кінці твору. Наприклад, роман «Діти Ніуби» С. Майданської супроводжується словником, що містить слова з німецької, румунської, польської та французької мов.

У жіночій прозі **транслітеровані іншомовні лексеми** (ТІЛ) найпродуктивніше представлені у творчості Є. Кононенко. На нашу думку,

саме перекладацька діяльність поповнює активний словниковий запас авторки великою кількістю іншомовної лексики, що репрезентовано в її прозових творах, напр.: *Як не повернуся з цього **вояжу**, значить так тому і бути!* (Є. Кононенко); *Плюс шведський стіл на сніданок, різномовні меню на обіди та вечері, кава семи сортів під час **кофі-брейків** між засіданнями* (Є. Кононенко); – *Це правда, що ти колись був її **бой-френдом**? – Я мало не став її **брайд-грумом*** (Є. Кононенко). Наведені приклади ілюструють використання ІЛ відповідно до норм сучасної української мови: іменникам-англіцизмам кофі-брейки – coffee-breaks, вояж – voyage, бой-френд – boyfriend, брайд-грум – bride-groom [2] притаманні граматичні категорії роду, числа та відмінка: *Р.в.* – у перших двох лексемах із питомо українськими закінченнями іменників чоловічого роду *-ів* у множині й *-у* в однині відповідно, а в решті – *О.в.* із закінченням *-ом*.

Транслітеровані іншомовні лексеми виконують власне номінативну та специфічні стилістичні функції. Наприклад, власне номінативна функція: *Навіть по кількох роках життя в Мишині між розважливими, але, як нерідко видавалося Маріці, із притихлою кров'ю, людьми, зачувши з радіо чи телевізора радісний голос скрипки чи розпачливу тугу **флуєра або наю**, вона була би пускалася до танцю чи співу, а може, й до плачу* (М. Матіос), *флуєр або най* – (молд.) губний народний музичний інструмент (М. Матіос); – *Хіба це не від лукавого? Хіба не краще сказати «**кол нідрей**» бодай би і в синагозі, але так, щоб про це жодна душа не знала, окрім тої, до кого звертаєш свою молитву?!* (М. Матіос), *кол нідрей* – іврит – молитва «Усі присягання» (М. Матіос); *Аманда не була моєю **леді-френд**, але я дуже часто милувався її обличчям* (Є. Кононенко); – *О... Я й сам хотів написати **резерч** щодо психосоціальних здобутків третіх суспільств, то мені гранта не дали...* (Є. Кононенко). ТІЛ можуть використовуватися в апелятивній функції, підкреслюючи уважне, доброзичливе ставлення персонажа до свого співрозмовника, напр.: *Я дам відповідь за вас, **лібе фрау** Шварцмільх. Ви б хотіли жити у сучасній заможній Німеччині* (Є. Кононенко); – *Не плачте, **домно**... – якомога лагідніше заспокоїв лейтенант, але вона вже була в снігах* (М. Матіос). Основними стилістичними функціями транслітерованих іншомовних лексем є а) іронічну, напр.: – *Якщо ми так будемо тринькати наш **кеш**, то що дістанеться для **гіфтид** діти України?* (Є. Кононенко), б) іронічно-гумористична, напр.: – *Ти не дочув, нас просять, щоби ми відсіля виміталися, – наводячи лад на Микитиному «**фейсі лиція**», Богдан зосереджено струмував з його бороди конфеті й лелітки...* (С. Майданська).

Транслітеровані іншомовні слова створюють підґрунтя для зосередження уваги читача. Вони реалізують прагматичну мету письменниць: увиразнюють їхню творчу оригінальну манеру, демонструють відхід від усталених стереотипів письма.

Сучасні письменниці вживають ті чи ті іншомовні лексеми не лише на

сторінках своїх творів, що, на нашу думку, допомагає глибше розкрити задум митців при змалюванні колоритних персонажів чи чужорідного середовища, у якому відбуваються події художнього твору. Літературний доробок Є. Кононенко та С. Майданської вирізняється особливим різновидом іншомовних слів – **заголовком**, який слугує основою іншомовного простору всього прозового твору. С. Майданська вдається до двомовної назви роману: «Сподіваюся на Тебе» або ж латинською – «In Te Speravi»; твір складається з двох частин, перша названа латиною – In Te Speravi, друга абсолютно співзвучна – українською. Збірки «Зустріч у Сан-Франциско» та «Повії теж виходять заміж» Є. Кононенко містять оповідання «The very woman» та новелу «Special woman». Авторка подає заголовки англійською мовою, тим самим виокремлюючи їх ще й у змісті збірки та зосереджуючи на них увагу свого читача.

Отже, жіноча проза українських письменниць представляє різноманітні групи іншомовних лексем. Найпродуктивнішими є іншомовні елементи з англійської, російської та французької мов. Менш чисельними є румунські, польські, німецькі та молдавські вкраплення. Поодинокими є лексеми з івриту. ІЛ вжито на позначення різних ЛСГ. Найактивнішими є ті, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з людиною, що підсилює антропоцентричне вживання іншомовних вкраплень у контексті прозових творів. Найчастіше іншомовні вкраплення можуть використовуватися без перекладу, рідше тлумачення подається або синонімічним рядом, або ж унизу сторінки самими письменницями. У контексті художніх творів ІЛ використовуються для прямої номінації денотата або ж для виконання додаткової стилістичної функції, як-от: мовно-національна ідентифікація героя, засіб створення жартівливого чи іронічного впливу на реципієнта тощо.

Література

1. Мельник С. М. Іншомовна лексика як джерело лексичних інновацій у художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століть / С. М. Мельник // Лінгвістика №2 (20). – 2010. – С. 186–192.
2. Новий англо-український українсько-англійський словник / [уклад. В. Ульяновець та ін.]. – Харків : «Світovid», 2003. – 1526 с.
3. Румынско-русский словарь / [уклад. Г. Болокан и др.]. – Москва : «Русский язык», 1980. – 1592 с.
4. Сімонок В. П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / В. П. Сімонок. – Х., 2001. – 478 с.
5. Тростогон М. А. Словник іншомовної лексики наукових та публіцистичних праць І. Я. Франка / М. А. Тростогон. – Вінниця : Континент-ПРИМ, 2001. – 96 с.
6. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський та ін.]. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
7. Французько-український українсько-французький словник / [уклад. В. Б. Бурбело та ін.]. – Ірпінь : ВТФ «Перун», 1996. – 528 с.
8. Шульга Д. О. Іншомовні слова в письменницькому епістолярії 20–50-х років ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Д. О. Шульга. – Д., 2012. – 20 с.

ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ОСВІТНЬОЇ РЕКЛАМИ УКРАЇНИ ХХІ СТ.

Іванова І. Б. Жанрово-стилістична специфіка освітньої реклами України ХХІ ст.

У статті розглянуто історію та проблеми становлення жанрів реклами в Україні. Проведено аналіз жанрово-стилістичної специфіки рекламних текстів в періодиці освітньої галузі, визначено традиційні складові та жанрові контамінації, наявні у галузі української друкованої реклами ХХІ ст.

Ключові слова: жанр, стиль, рекламний текст, рекламний дискурс.

Іванова И. Б. Жанрово-стилистическая специфика образовательной рекламы Украине ХХІ ст.

В статье рассмотрены история и проблематика становления жанров рекламы в Украине. Проведен анализ жанрово-стилистической специфики рекламных текстов в периодике образовательной отрасли, определены традиционные составляющие и жанровые контаминации, представленные в отрасли украинской печатной рекламы ХХІ ст.

Ключевые слова: жанр, стиль, рекламный текст, рекламный дискурс.

Ivanova I. B. Genre and Stylistic Specificity of Educational Advertising in Ukraine in the 21st century.

The article deals with history and formation problems of advertising genres in Ukraine. It is analysed genre and stylistic specificity of copies (advertising texts) in periodicals of education field. It is identified traditional and genre contaminations presented in print advertising field in Ukraine in the 21st century.

Key words: genre, style, copy (advertising text), advertising discourse.

Необхідність визначення ефективних моделей, жанрів, стилістичних інновацій в галузі рекламної творчості потребує ретельного та виваженого дослідження. На особливу увагу заслуговує опис і аналіз трансформацій текстового рівня, що відбуваються в структурі рекламного дискурсу, змінюючи порядок самих дискурсів та жанрово-стилістичні акценти в рекламі. Усе зазначене вище й зумовлює актуальність цієї статті.

Поетапне дослідження історії розвитку стилістики української мови потребує також і визначення стану та основних принципів еволюції мовної складової текстів комерційної реклами в Україні: виникнення й поширення жанрів реклами, новації на всіх рівнях мови в галузі стилістики, художні методи як чинник презентації текстів реклами, характер рекламних повідомлень.

Історія реклами, проблеми жанрово-стилістичної специфіки рекламного тексту (її діахронічний аспект) розглядалися у вітчизняній науці фрагментарно. Це насамперед праця філологів Н. М. Кохтєва, Д. Е. Розенталя, В. В. Ученової. У роботі авторського колективу В. В. Ученової, С.А. Шомової, Т. Е. Грінберг,

К. В. Конанихина «Реклама: палитра жанров» [10] наведено класифікацію жанрів друкованої реклами, теле-, радіо реклами та основні види зовнішньої реклами [10]. Автори зазначають: «функціональна специфіка рекламного жанрового «сімейства», його родова відмінність від подібних «сімейств» в галузі науки або художньої творчості – це установка на оперативну дієву реакцію реципієнтів, їх підведення до потрібного рекламі вчинку: покупці, голосуванню за певного кандидата, вибору конкретного видовища або бажаному акту добродійності. Лідерство прагматичної установки в рекламній творчості веде до активного залучення до цього процесу жанрових форм, створених в пограничних областях діяльності. Найнаполегливіше до завдань рекламування залучаються жанри публіцистики» [10, с. 10].

У колі наукових інтересів українських істориків, політологів та спеціалістів із соціальних комунікацій перебуває рекламна справа, а мовний аспект розглядається опосередковано: у межах історії української журналістики (А. П. Животко, І. Л. Михайлин), сфери медіакомунікацій, періодики (Ю. Бірюльов, Г. О. Деніскіна, В. Л. Мацежинський, В. І. Бондаренко, Л. Г. Павлюк), аналізу літературного процесу (О. І. Зелінська, Д. Е. Розенталь, Н. М. Кохтев), дискурсивного аналізу і комунікативної лінгвістики (Ф. С. Бацевич, Г. Г. Почепцов). Мистецтвознавці вбачали в рекламі, рекламному тексті вияви художніх методів, відбитки культурних епох. Серед праць цього напрямку варто назвати праці О. Ю. Оленіної, М. П. Нерознака, Л. М. Кошетарової. Політологи, соціологи, маркетологи розглядали рекламу як невід'ємну складову відповідних політичних процесів та соціальних зрушень (Ф. Г. Понкратов, Ю. К. Баженов, Є. В. Ромат, Ф. С. Еркенова).

Ступінь розробки проблеми визначається складністю такого мовно-культурного феномена як рекламний текст – важко в одній короткій статті визначити та схарактеризувати весь спектр досліджуваних аспектів. Триває дослідження історії, культури та галузевих напрямків розвитку української реклами на території Австро-Угорської та Російської імперій (Ю. Бірюльов, В. Л. Мацежинський, І. С. Бондаренко, О. І. Зелінська), настанов формування і виокремлення текстових компонентів торговельної марки, моделі розробки іміджевої реклами та фірмового стилю (О. В. Борисенко, З. Воронович); аналізується медіа-ресурс як основа розвитку реклами (В. О. Бондаренко, О. І. Зелінська, Н. І. Яцко), специфіка рекламного дискурсу (Ф. С. Бацевич, В. В. Зірка, Г. Г. Почепцов).

Лінгвістичні дослідження рекламного тексту зцентровані переважно на іноземних зразках, іншомовних текстах, а також використовують матеріал сучасної української реклами в зіставленні із західною рекламною продукцією. Проблеми історії мови української реклами, системного розвитку стилів, жанрово-стилістичної специфіки, сутності еволюції рекламного виробництва в Україні чекають на своїх дослідників. Це й зумовило актуальність наукової проблематики здійснюваного дослідження.

Мета статті полягає у визначенні фактів жанрово-стилістичних трансформацій, розвитку мовної складової української реклами в освітній галузі, що відбулися у ХХІ столітті. Оскільки саме тоді текстова реклама, жанрово-стилістична специфіка рекламного повідомлення зазнає суттєвого впливу науково-технічного прогресу, соціально-політичних змін та ширше відкриває можливості медіапростору, електронних ресурсів тощо.

Завданням статті є опис жанрово-стилістичної системи мови реклами в галузі української освітньої періодики ХХІ ст.; виявлення зрушень в системі жанрів і стилів, особливостей розвитку рекламного тексту в сучасній Україні.

Слід зазначити, що традиції створення текстової реклами в Україні сягають часів Київської Русі, це стверджують Ф. С. Елькенова [12], Є. В. Ромат [9]. За багато років українська реклама сформувала власні традиції, власну стилістику, що розширювалася та змінювалася відповідно до запитів часу.

Яскравим прикладом рекламної творчості є тексти з української циркової складальної афіші 20-30 років минулого століття, де неповторна графічна новація та творчий пошук нового в стилістиці тексту циркової афіші проходить під знаменником пошуку фірмового стилю. Плакати створювалися «у старовинних традиціях текстової реклами». Ф. Т. Барнум – торговий агент, журналіст, продюсера циркового бізнесу, який є одним з «батьків» української циркової афіші – плаката-сенсації, справедливо зазначив: «Якщо мої оголошення більш нахабні, ілюстрації, які я показую, перебільшені, знамена, що піднімаю, патріотичні, і я сумлінний, на відміну від сусіда – то це від того, що я виявляю більшу проникливість та дух підприємництва» [foundart.org.ua]. Творці реклами передреволюційного часу використовують весь спектр технічних можливостей тогочасного друку: розмаїття шрифтів, використання великих рекламних текстів на цілу сторінку, що складалися всього з кількох слів: «Товарищество КАРМЕЛЬ, вино, коньяки, ликер и мед» («Даровой вестник», 1907. – № 1); або оригінально складений текст, розрахований на привертання уваги споживача не тільки формою, але й змістом. Новаторським у галузі періодики того часу стає використання рубричної реклами. Це полегшує читачам пошук потрібної інформації, водночас сприяє подальшій уніфікації приватних повідомлень, створює клішовані тексти. Стилiстика комерційних та некомерційних оголошень мала свою специфіку та традиції.

Перевагу в радянській періодикі віддавали рекламним текстам дидактичного характеру в межах фінансово-економічної та сільськогосподарської тематики, користувалися попитом рекламні висловлювання культурно-видовищної тематики. Наприклад: *Жінкам трудівницям слава* (1956 р.), *Більше діла – менше слів* (1956 р.), *Борись за право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці* (1955 р.), *Люби справу – майстром будеш* (1955 р.).

Реклама в українських періодичних виданнях була сучасною,

розмаїтою, відповідала запитам епохи. Для реалізації рекламної мети використовують жанри публіцистики. Так, у книзі «Реклама: палітра жанрів» автори слушно зазначають: «У деяких працях на рекламний процес накладається «сітка» тих форм, які створені публіцистичною діяльністю. З нашої позиції, неправомірно такі текстові форми, як замітка, інтерв'ю, репортаж, кореспонденція, замальовка, стаття, ототожнювати з власне рекламною діяльністю. Не доводиться сперечатися – ці текстові структури здатні втілювати рекламні цілі. Але вони наче «беруться у борг» рекламистами з іншої сфери діяльності – публіцистики» [10, с. 3]. Як наслідок виникають вдалі жанрові контамінації, наприклад, до однієї статті вміщено інтерв'ю, консультацію спеціаліста, анонс. Залучені до роботи інформаційні жанри (оголошення, розгорнуте рекламне оголошення), що за своєю комунікативно-прагматичною метою є рекламними. Використовують аналітичні жанри (рекламне інтерв'ю, рекламне листування, рекламний огляд, рекламна рецензія), три художньо-публіцистичні жанри (рекламний нарис, рекламна замальовка, рекламний огляд, есе).

Популярною в ХХІ столітті є технологія видання спеціальних випусків (замовних номерів або замовних статей). У замовних номерах (спецвипусках) представлена розмаїта палітра жанрів друкованої реклами, призначена реалізовувати весь спектр інтересів суб'єкта. Часопис «Рідна школа», 2007 №10 (934) для інформування про номери на замовлення використовує жанр розгорнутого оголошення: *Редакція приймає благодійні внески, а також замовлення на випуск тематичного номера, окремого розділу або вміщення реклами за кошти замовника.*

Як приклад номерів на замовлення можна назвати спецвипуски часопису «Рідна школа»: у березні 2002 р. (№3) виходить спецвипуск, присвячений Вінницькому державному педагогічному університету; жовтневий випуск 2002 р. (№10) розповідає про Київський славістичний університет; лютий 2005 р. (№2) презентує Сумський національний аграрний університет; Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет представлений у 2010 р. (№12).

Такі спеціальні випуски активізують творчий підхід до вибору жанрів та стилістичних прийомів в рекламуванні освітніх закладів. Наприклад, презентація Київського славістичного університету використовує прийом цитування. На обкладинці поряд із низкою світлин розміщені слова ректора Ю. Алексєєва: *За десять років нашого існування здійснено шість випусків спеціалістів.* Як рекламний жанр також використано інформацію, представлену у вигляді слогану: *Київському славістичному університету – 10!* (2003, №10 (885), жовтень). У 2013 році (№3) реклама гімназії «Міленіум» № 318 пропонує рекламний слоган: *Створення ситуації успіху для кожної дитини,* представлений як педагогічне кредо колективу гімназії «Міленіум» №318.

Реклама у віршованій формі також з'являється в освітній періодиці усередині 2000-х, наприклад: *Теплий вересень. Сонця повинь./ Золотиться осінній лист./ Наш дім усмішок знову повен –/ Ми невмирущий його зміст* (гімназія «Ерудит», Рідна школа, 2007 №10 (934)). Такий спосіб рекламування одразу акцентує увагу на творчому потенціалі закладу, імітує стиль радянської стінгазети, вітальної сентиментальної листівки.

Прикладом окремо замовленого матеріалу, рекламної творчості в галузі публіцистики є рекламна замальовка в журналі «Рідне слово»: *«Медобори»: відпочинок і лікування для школярів*. У тексті використовується прийом «консультація спеціаліста», яка вдало сполучається з конкретною інформацією оголошення та художньо-публіцистичною замальовкою.

Розгляд жанрової специфіки реклами в українській періодиці освітньої галузі варто, на нашу думку, продовжити описом найбільш чисельного, а відповідно популярного та сформованого рекламного жанру – розгорнутого рекламного оголошення. Рекламне оголошення протягом усього десятиріччя залишається невід'ємною частиною номерів освітньої періодици, бо стосується питання передплати та є засобом реалізації зв'язку між аудиторією (читачами й авторами) і журналом.

Характерним для будь-якого журналу є повторення протягом десятиріччя на форзаці тексту розгорнутого оголошення, наприклад: *«Рідна школа» – добрий порадижник кожного освітянина, вченого, методиста, усіх, хто вболіває за розбудову освіти в Україні, оновлення її змісту, вдосконалення форм і методів навчання учнів. / Журнал входить до переліку видань ВАКУ України, публікації в яких зараховуються як наукові при захисті дисертацій!»* (Рідна школа, № 6 (917), 2006).

У 2000-х році (грудень) друкується текст розгорнутого оголошення про передплату, яке ясно демонструє сучасну тенденцію до змішування жанрів публіцистики й інших для створення рекламного оголошення. По-перше, у заголовку використано слоган: *Перший серед сучасних вітчизняних освітянських часописів*. По-друге, відповідно до інформаційного жанру містяться конкретні дані: *розпочалася передплата на періодичне видання 2010 р. Це видання впродовж 87 років згуртовує навколо себе вагомий науково-творчий потенціал галузі....* По-третє, залучені елементи художньо-публіцистичного стилю, уживається фразеологія, тропи (найбільш епітети і метафори), наприклад: *надає змогу педагогам із різних куточків країни обмінятися думками, вагоме джерело галузевої інформації, згуртовує навколо себе вагомий науково-творчий потенціал*. Перевагу віддають складним синтаксичним конструкціям, де багато повторів та однорідних членів речення.

Текстова складова розгорнутого оголошення з часом зазнає модифікацій. Це пов'язано насамперед із розширенням рекламно-інформаційних каналів, яке з'являється завдяки електронному ресурсу. У грудневих номерах 2010, 2011рр. у журналі «Рідна школа» до наведеного вище розгорнутого

рекламного оголошення додається: у поштовому відділенні або на сайті ДП «Преса» www.presa.ua, також бачимо статусну інформацію з історії видання: *видається з травня 1922 року*.

Останній номер 2012 року вносить доповнення до рекламного оголошення, робить його більш лаконічним, інформативним, спрямованим на презентацію електронних ресурсів рекламної інформації: *Ознайомитися з електронною версією каталогів періодичних видань та оформити онлайн передплату Ви можете за адресою <http://poshta.kiev.ua>*.

На початку XXI століття в освітній періодиці ще існує стійка традиція до анонсування матеріалів номера. Наприклад: *Читайте в номері: «Незламний Петро Сагайдачний»* (Рідна школа, 2004 р., №2); *Навчально-художньо-просвітницький кіносеріал Тарас Шевченко. Заповіт. Дивіться на відео 9 серій для шкіл України* (Рідна школа 2003, № 3).

Використовується також такий аналітичний рекламний жанр як рекламний огляд, наприклад, стаття *Книга братів Кличків* (2003, № 10 (885)).

Стилістика привітання залишається урочистою, використовуються традиційні для української культури мовні звороти (звертання), епітети, використовуються різні шрифти, великі літери на підкреслення семантики «значущості»: *Із Днем Знань, дорогі освітяни!* (Рідна школа, 2008 №10 (934)); *Зі святом весни, дорогі освітяни!* (Рідна школа, 2003, № 3 (878)).

Отже, жанрово-тематична специфіка рекламного тексту в Україні вказаного періоду визначається жанрово-стилістичним розмаїттям. У освітній періодиці є популярними рекламний огляд, анонс, рекламне оголошення, рекламна замальовка, слоган, привітання, віршоване привітання, листівка тощо. Це результат залучення до рекламного дискурсу широкого спектру тем та ідей, що висвітлюються сьогодні в освітній галузі, тому актуальними залишаються культурно-видовищний текст (плакат з текстом, листівка з текстом); торгівельно-промислове оголошення (освітні послуги); туристичний текст (реклама курортів України); спортивний (досягнення, проведення спортивних змагань, конкурсів); друкарський текст (рекламування книг, періодичних видань, галузевих збірок).

Розвиток і трансформації текстів реклами в Україні безпосередньо пов'язані з соціально-економічним зростанням, науково-технічним прогресом та змінами в політико-правовій системі відносин, яка характерна для України в перше десятиліття XXI століття.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Головлева Е. Л. Основи реклами : [учебное пособие для вузов] / Е. Л. Головлева. – М. : Академический Проект, 2008. – 330 с.
3. Елина Е. А. Семиотика реклами / Е. А. Елина. – <http://book-online.com.ua>.
4. Катеринюк А. В. Практическая реклама / А. В. Катеринюк. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. – 428 с.

5. Мацько Л. І. Стилiстика сучасної української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
6. Нерознак В. П. Рекламная коммуникация и постмодерн / В. П. Нерознак // Эффективная коммуникация: история, теория, практика. – М. : ООО Агентство КРПА «Олимп», 2005. – С. 713–717.
7. Павлюк Л. С. Риторика, идеология, персуазивна комунікація / Л. С. Павлюк. – Львів : ПАІС, 2007. – 168 с.
8. Пелепейченко Л. М. Основи теорії мовної комунікації / Л. М. Пелепейченко. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2007. – 130 с.
9. Ромат Е. В. Реклама : [ученик для вузов] / Е. В. Ромат. – СПб. : Питер Пресс, 2008. – 506 с.
10. Ученова В. В. / В. В. Ученова, Т. Э. Гринберг, К. В. Конанихин, М. В. Петрушко, С. А. Шомова «Реклама : Палитра жанров» М. : Гелла-Принт, 2004. – 248 с.
11. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву : лінгвістичний аспект / І. Ю. Шкіцька. – К. : Видавничий дiм Дмитра Бураго, 2012. – 440 с.
12. Эркенова Ф. С. Саморегулирование в рекламе / Ф. С. Эркенова. – М. : РИП-Холдинг, 2003. – 156 с.

УДК 821.161.2.09

І. О. Іншакова

РЕДУПЛІКАЦІЯ ТА ЇЇ ФУНКЦІЇ В ПОЕЗІЇ А. МАЛИШКА

Іншакова І. О. Редуплікація та її функції в поезії А. Малишка.

У статті розглядається редуплікація як мовне явище і як засіб характеристики ідіолекту А. Малишка, подано аналіз різних типів цього явища, виявлена роль у побудові поезії та ідейно-тематичному змісті тексту.

Ключові слова: редуплікація, словотвір, подвоєння, продуктивність, похідні, повтор.

Іншакова И. А. Редупликация и ее функции в поэзии А. Малышко.

В статье рассматривается редупликация как языковое явление и как средство характеристики идиолекта А. Малышко, дается анализ различных типов данного явления, выявляется роль в построении стихотворения и идейно-тематическом содержании текста.

Ключевые слова: редупликация, словообразование, удвоение, продуктивность, производные, повтор.

Inshakova I. Reduplication and its function in the poetry A. Malyshko.

The article considers the replication of both linguistic phenomenon and as a means of performance idiolect A. Malyshko, analyzes various types of phenomena, detected role in the construction of the poem and the ideological and thematic content of the text. *Key words:* smell odorativnaya vocabulary, derivatives, root, token derivative, synonyms, prefixoid.

Key words: reduplication, word formation, a doubling of productivity, derivatives, repeat.

Один із шляхів поповнення лексичного запасу мови – словотворення. Тому більшість мовознавців присвячують свої наукові праці цій галузі. Найважливішим із завдань мовознавців є осмислення прийомів конструювання нових слів. Частина зі способів словотвору широко досліджена, інша – недостатньо. Таким малодослідженим способом словотвору є редуплікація –

термін відомий ще з праць В. В. Виноградова. Першу спробу класифікувати подібні слова здійснили Д. І. Ганич та І. С. Олійник. Потрібні узагальнюючі праці щодо редуплікації, відкритими залишається питання щодо критеріїв класифікації подібних структур. Цим і зумовлена актуальність нашої статті.

Мовознавці по-різному трактують термін редуплікація. Редуплікація (лат. *reduplico* – подвоюю) у мовознавстві повне або часткове повторення афікса, кореня, основи або цілого слова як спосіб творення слів чи сталих зворотів або фразеологічних одиниць [6, с. 790].

Редуплікація – фономорфологічне явище, що полягає в подвоєнні початкового складу (часткова редуплікація) або цілого кореня (повна редуплікація). Випадок редуплікації – повтор, тобто подвоєння всього слова; утворення таких форм перетинається зі словоскладанням. При редуплікації голосний кореня може повторюватись, але може з'являтися й інший голосний. Це явище притаманне мовам різної будови, функції редуплікації різноманітні: може виражати граматичне значення, виступає як засіб варіювання лексичного значення, передаючи інтенсивність, зменшеність та ін. Редуплікація широко використовується при творенні ідеофонів та звуконаслідувальних слів [3, с. 408].

В. В. Виноградов у своїй праці «Редуплікація» визначає її як фономорфологічне явище словотворення, що складається з подвоєння складу, кореня і цілого слова. Наголошує автор і на спорідненості редуплікації зі словоскладанням. Науковець підкреслює різноманіття редуплікації: вона може виражати граматичне значення, виступати засобом варіювання лексичних значень, виражаючи інтенсивність, здрібнілість, зменшення та ін. [1].

Цієї ж думки дотримуються у трактуванні редуплікації Д. І. Ганич та І. С. Олійник [2]. М. Я. Плющ у роботі «Редуплікація як спосіб словотворення» визначає це явище як спосіб словотворення, що утворює нові слова повторенням слів з однією основою та при додаванні іншої основи з афіксами (суфіксами, префіксами), і подає класифікацію слів, утворених редуплікацією, за морфологічними ознаками [5].

Зразками редуплікації пересипана поезія А. С. Малишка, тому й обрали творчість поета для опису редуплікації як одного із способів творення слів. Далі в роботі приклади подаються за джерелом: див. список літератури, у дужках зазначаємо том і сторінку.

Повторення дієслівних основ виступає засобом вираження граматичних значень: *І роботи час проганяє втому І летять-летять в небі журавлі* (II, с. 125); *І йому все сниться-сниться, Милій, рідний край...* (I, с. 229).

Утворюються віддієслівні редупліковані похідні й поєднанням другої основи з префіксом, що наголошує на завершеності дії: *Поле, бувало квітне-одквітне, Соки буяють в тихому клені* (I, с. 275); *Дивилась-придивилась... Так і розлучилась* (II, с. 51).

Трапляються серед редуплікованих похідних дієслова в наказовій формі:

Ой, вії-повій же, вітре з-за лиману, Мені на серце спокій принеси... (II, с. 183).

Повторюються в поезії і форми дієслів – дієприкметники: *І стоїть мати засмучена-засмучена* (I, с. 131). Подвоюються дієприкметникові основи з другим префіксальним компонентом: *Дощами митий-перемитий Із шовку тканий уночі* (I, с. 175).

Цікавими є творення за допомогою заперечної частки: *Оту дорогу по якій ходив І на якій любив-не любив* (I, с. 269); *Світи-не світи проклятуца нагайко* (I, с. 159).

Наступною щодо продуктивності слід визначити групу слів, утворену на базі прикметника, що виражає ступінь якісної характеристики предмета подвоєнням однакових основ: *Димом віють долини Ти виходиш сумна-сумна* (I, с. 164); *Плеще хвиля ятранська в вечірній заграві, Піднімає бурунчики білі-білі* (II, с. 100).

Особливою формою якісної характеристики є подвоєння прикметникових основ з другим префіксальним компонентом (префіксом пре-): *І зриває листя вітер злий-презлий* (I, с. 175); *Димом віють долини Ти виходиш сумна-пресумна* (I, с. 164).

Другий суфіксальний компонент при редуплікації може передавати авторське ставлення, що часто трапляється у фольклорі: *Мою незабутню одну-єдину* (II, с. 266); *І легше від того зітхнеться І серце заб'ється, Що я не один-одинокий Іду до вечірніх багать* (II, с. 241).

У цій групі редуплікованих похідних трапляються повторення основ із пестливими суфіксами, за допомогою яких автор висвітлює своє ставлення до зображуваного: *І бліденькі-бліденькі здавались ми всі* (I, с. 191); *Його колись хата біленька-біленька* (I, с. 250).

Не менш продуктивною групою є слова, утворені за допомогою редуплікації від прислівників. Повторенням основ передаються семантичні відтінки посиленої кількісної ознаки: *І от прийшов, він низько-низько вклонився сивині* (I, с. 85); *І стали як брат біля брата, Сильно-сильно стискаючись* (I, с. 165); *Повернуся я, мамо, додому Ніжно-ніжно тебе обійму* (I, с. 105).

Наслідком редуплікації є поява похідних із новим змістом у порівнянні з семантикою його складових частин: *Вмиті сонцем ось-ось пиєниці вколосяться. Молодими голівками вклониться жито* (II, с. 300); *Ген-ген в полях полум'яних Бійців зупинять на привал* (I, с. 114).

Зберігають за собою характер часових, просторових та інших відношень утворені прислівникові словосполучення: *Стали три на весняних путях Голос в голос* (I, с. 32); *Тільки ж ми під тобою Та плече у плече* (I, с. 38); *Лиш де-не-де замріяно Стоїть верба* (I, с. 82).

Рідше вживана група прислівників, утворених повторенням другої основи з префіксальним компонентом або префіксально-суфіксальним: *Ой вставала Україна рано-зрана на цареву орду, на лихо пана* (II, с. 185);

Рано-вранці сонце випало... (I, с. 85).

Наступною групою слів, утворених редуплікацією, виступають відіменникові похідні: *Доле-доле, моя доле! Верни ж мої квіти* (I, с. 54); *Крупа крупу доганяє, День за днем минає* (I, с. 98); *І сестра наша, доле, Вела од зорі до зорі* (I, с. 156).

Однією з форм вираження якісних характеристик є приєднання другої основи з префіксом або суфіксом: *І траві, з безсоння, втоми-перевтоми* (I, с. 175); *Десятикласниці – як зорі-зоряниці* (I, с. 37).

У поезіях виявлена група слів, утворена приєднанням другої основи з суфіксом, що надає необмеженості пояснювального слова: *Подивися, а навколо, їх сила-силенна* (I, с. 181); *Проїшов я, мамо, Далю-далечком до цих ворітєць* (I, с. 12). Такі слова дорівнюються за значенням прислівниковому словосполученню найвищого ступеня порівняння.

Серед іменникових похідних, утворених редуплікацією, трапляється й повторення основи із заперечною часткою, що говорить про вагання автора: *Січ його забрала, Січ-не Січ* (I, с. 150); *То хмара-не хмара у небі, То бурі великої знак* (I, с. 147). Фіксуються редупліковані слова, утворені від заперечного займенника: *Все стихло... І нікого-нікого* (I, с. 241).

Існує окрема група редуплікованих похідних, де слова утворюються подвоєнням звуконаслідування: *Кінь з конем тупу-тупу...* (I, с. 151); *Наче в Пушкіна знайоме: колокольчик дінь-дінь-дінь* (I, с. 192); *Люлі-люлі, дитино, засни, мій синочку* (I, с. 156).

Зрідка вживані у збірці поета слова, утворені повторенням вигуків та сполучників: *Гай-гай, літа, літа полум'яні! Смуглясті чола в русій сивіні* (II, с. 155); *Та так-так, прошу вас* (I, с. 158); *То-то було жити* (I, с. 99).

Отже, ми можемо спостерігати в поезії А. Малишка різні структурні типи редуплікації: повну, неповну; за характером редупліканта (базової одиниці редуплікації): афіксальну, кореневу. Повна редуплікація – повтор усього редупліканта: *сумна-сумна, білі-білі, сниться-сниться, летять-летять, засмучена-засмучена, ніжно-ніжно, сильно-сильно*. Це прикметники зі значенням посилення ознаки, дієслова зі значенням неперервності процесу, прислівники з посиленням значення та ін. Неповна – редуплікант повторюється частково, ускладнений афіксами (префіксами, суфіксами): *вій-повій, митий-перемитий, сумна-пресумна* тощо. У поезії А. Малишка редуплікація досить частотна, автор використовує її для різних цілей: посилення смислового змісту поезій, характеристики зображуваного явища, засобу побудови художнього твору.

Література

1. Виноградов В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М., 1972. – 614 с.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.

3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Малишко А. С. Вибрані твори : у 2-х т. – Т. 1, 2 / Упоряд. Л. В. Забашта, В. А. Малишко ; передм. Д. В. Павличка. – К. : Дніпро, 1992.
5. Плющ М. Я. Граматика української мови : [підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / М. Я. Плющ : у 2-х ч. – К. : Вища школа, 2005. – 286 с.
6. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

УДК 811.161.2'373

Г. П. Клімчук

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАРОДНОРОЗМОВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПУБЛІЦИСТИЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Клімчук Г. П. Функціонально-стилістичний потенціал народнорозмовних фразеологізмів у публіцистиці М. Грушевського.

Статтю присвячено дослідженню фразеологічного складу публіцистичної спадщини М. Грушевського; здійснено аналіз функціональних особливостей фразеологічних одиниць народнорозмовного походження, з'ясовано їх стилістичне навантаження і прагматичний потенціал.

Ключові слова: фразеологізм, народнорозмовна фразеологія, розмовно-побутова ідіома, прислів'я, приказка, стилістична функція, прагматичний ефект.

Klimchuk G. P. Funktsionalno-stylisticheskiy potentsial narodno-razgovornykh frazeologizmiv v publitsistike M. Grushevskogo.

Статья посвящена исследованию фразеологического состава публицистического наследия М. Грушевского; осуществлен анализ функциональных особенностей фразеологических единиц народно-разговорного происхождения, определен их стилистический статус и прагматический потенциал.

Ключевые слова: фразеологизм, народно-разговорная фразеология, разговорно-бытовая идиома, пословица, поговорка, стилистическая функция, прагматический эффект.

Klimchuk G. P. Functional-stylistic potential of folk-colloquial idioms in M. Grushevskiy's journalism.

The article deals with study of idiomatic structure of M. Grushevskiy's journalistic heritage; the idioms of folk-colloquial origin were analysed, the status of their stylistic and pragmatic potential was defined.

Key words: idiom, folk-colloquial phraseology, colloquial every day idiom, proverb, stylistic function, pragmatic effect.

Антиномія основних функцій і комунікативна природа публіцистичного стилю визначають конструктивний принцип побудови суспільно-політичних текстів – удале поєднання стандарту та експресії, логічного й емоційно-образного. В основі реалізації цього положення лежить явище «актуалізації».

яке передбачає звернення адресанта з певною стилістичною метою до експресивних мовних засобів, що на фоні «шаблонного» контексту фокусують увагу реципієнта своєю образністю й емоційно-оцінним забарвленням. Функцію таких експресем у публіцистиці виконують фразеологічні одиниці, які не лише номінують окремі предмети чи факти об'єктивної дійсності, але і влучно, колоритно й образно характеризують їх.

Багатоаспектність онтологічної сутності фразеологізмів зумовлює їх поліфункціональність у публіцистичному дискурсі. Виступаючи у процесі комунікації носіями різномірної фонові інформації, фраземи водночас є одним з основних джерел емоційно-оцінної та експресивної виразності суспільно-політичних текстів, що значно посилює аргументацію автора, його вплив на громадську думку. Важливим критерієм прагматичної спрямованості публіцистичних творів мовознавці також уважають «здатність фразеологічного виразу переконувати читача (у перевагах тих чи тих пріоритетів через оцінку моральних, етичних, загальнолюдських цінностей тощо)» [4, с. 18]. Чим нагальнішою та необхіднішою є авторська установка на переконання, тим вища частотність звернення до фразеологічних одиниць.

Визначальною рисою публіцистики є апеляція до загальноновживаних народнорозмовних фразеологізмів. Покликані за своєю природою відображати глибину розуму народу, його безмежні інтелектуальні можливості, незрівнянну силу творчого дару й поетичного хисту, розмовні фразеологізми характеризуються найвищим ступенем інтенсифікації виразності з-поміж інших виражальних засобів і надають публіцистичним текстам особливого емоційного-оцінного забарвлення, полемічної сили й гостроти. Запрограмовані на експресивність, вони урівноважують нейтральний політичний стандарт яскравими художніми образами й «служать своєрідними опорними точками, від яких думка читача відштовхується для кращого сприйняття інформації» [6, с. 41].

Мета нашої статті полягає в тому, аби дослідити фразеологічні одиниці народнорозмовного джерела з погляду їх функціонального навантаження і прагматичної спрямованості в публіцистиці відомого українського національно-культурного діяча М. Грушевського.

Зауважимо, що в науковій літературі фразеологізмом загалом прийнято вважати лексико-граматичну єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка характеризується цілісністю значення й автоматичною відтворюваністю в мові [8, с. 336]. Однак серед лінгвістів немає єдиного погляду на визначення меж фразеології. Якщо одні дослідники, зокрема В. Архангельський, Ф. Медведєв, В. Ужченко, Н. Шанський, зараховують до фразефонду всі стійкі вислови, які вирізняються надслівністю й відтворюваністю у процесі мовлення, то такі вчені, як Л. Авксентьєв, В. Мокієнко, А. Молотков, визнають не зовсім правомірним залучення до

складу фразеосистеми комунікативних утворень, що, з одного боку, мають граматичну будову речення, а з іншого, – семантично організовані за структурою судження. У публікації ми обстоюємо традиційний підхід до вивчення об'єкта фразеології й розглядаємо паремії, крилаті вислови та афоризми як складові компоненти цієї мовознавчої царини.

За нашими спостереженнями, у мовній організації публіцистичної спадщини М. Грушевського народнорозмовні фразеологізми виступають важливими комунікативними елементами й відзначаються потужним впливовим емоційно-експресивним потенціалом. Безпосередньо апелюючи до емоційно-вольової сфери психіки, а через неї – до інтелекту, вони є універсальним засобом впливу на реципієнта й покликані регулювати його поведінку. Найбільшою продуктивністю в досліджуваному фактичному матеріалі відзначаються народнорозмовні фразеологічні звороти, представлені двома функціональними типами: розмовно-побутовими ідіомами й народними прислів'ями та приказками.

Розмовно-побутові ідіоми в публікаціях М. Грушевського відзначаються багатством емоційно-експресивних відтінків і використовуються насамперед для вираження авторського ставлення до предмета думки, безпосереднього впливу на уявлення, свідомість й емоційну сферу реципієнта. Наприклад: *Опанували ним (життям – Г. К.) всякі темні сили, замість бадьорих пісень життя чуємо як завивають вони вовками* [2, с. 282]; *Люди ж, заінтересовані народним українським рухом, щоб не підливати оливи в огонь, не давати нового матеріалу неприхильникам українства, старалися обминати критику мови* [2, с. 215]. Як демонструють текстові фрагменти, публіцист удається передовсім до таких розмовних фразеологізмів, у семантичній структурі яких інгерентно наявний експресивний компонент. Подібні ідіоми не лише номінують основні явища й події тогочасної дійсності, але й відображають авторську оцінку позначуваних реалій та спонукають читача до відповідної емотивної реакції. Заміна цих лінгвоодиниць нейтральними еквівалентами спричиняє нівелювання експресивно-стилістичного забарвлення комунікативних ситуацій, утрату їх прагматичного ефекту.

Значно посилює експресивність й аргументованість аналізованих публіцистичних творів прийом нанизування в межах однієї комунікативно-прагматичної ситуації синонімічних або близьких за змістом фразеологічних одиниць. Нагнітання фразеологізмів увиразнює семантичне навантаження тексту, дає повнішу характеристику зображуваних явищ. Наприклад: *Се ж не ті часи, коли можна було вуса жувать та в стелю плювать цілий вік* [1, с. 130]; *Чого вже чого, а «добродетели» у нашого народу хоч одбавляй. Обдерли його свої і чужі як липку і стоїть він голий як турецький святий...* [1, с. 41]; *І так забивали їм (дітям – Г. К.) памороки, що на все життя відбивали охоту і до книжки, і до науки, і до всякого знання...* [2, с. 383]. Ілюстративний матеріал доводить, що ідіоми розмовно-побутового

характеру надають мовленнєвим актам колориту простоти, невимушеності й переконливості, у чому, на нашу думку, і полягає одна з найважливіших функцій розмовної фразеології в публіцистиці. Водночас, викликаючи в уяві відомі художні образи, такі лінгводиниці виступають ще й потужним засобом впливу на реципієнта.

Найбільш яскраво експресивно-стилістичний потенціал розмовно-побутових фразеологізмів простежується на фоні книжного, літературно-нейтрального контексту, адже, як відомо, експресія виконує свою конструктивну роль лише в контрастному поєднанні зі стандартом. Тому залучення «живих» розмовних елементів у шаблонну основу політичного дискурсу значно інтенсифікує експресивність публіцистичних повідомлень, фокусує увагу читачів на концептуальній інформації, наприклад: *Наше ж покоління, маючи за собою ціле століття свідомої роботи передових людей нашої суспільності коло українського національного відродження на ґрунті культурнім і соціальнім <...>, – сеї привілегії невинної невідомості і свободи тикати пальцем в небо вже немає* [1, с. 24]; *Я був завжди і зістаюся тепер рішучим противником всякого рахування на «Європу», на якісь міжнародні комбінації, що витягнуть нас за уха без нашої роботи, навіть без нашої волі на битий шлях міжнародного життя...* [1, с. 241]. Реченнєві конструкції ілюструють, що саме контраст допомагає розмовним фразеологізмам реалізувати авторську інтенцію – показати власне ставлення до подій політичного життя й у такий спосіб спонукати читача до конкретних висновків, учинків.

Для здійснення емоційного та естетичного впливу на реципієнта М. Грушевський подекуди продукує зіткнення в умовах однієї прагматичної ситуації розмовно-побутової й книжної фразем, наприклад: *Якби зник з лиця землі маленький двомільйонний датський або норвезький народ, певне брак його був би помічений в культурнім чи політичнім житті Європи; але якби зник український народ, то й пес би за ним не гавкнув* [1, с. 39], де книжн. *зникнути з лиця землі* – «перестати існувати»; розм.-побут. *і собака не гавкне* – «ніхто зовсім не згадає або не помітить». Одночасне введення в канву статті відповідних фразеологічних засобів забезпечує досягнення потрібного експресивно-стилістичного ефекту й допомагає мовцю викликати в адресата адекватну емотивну реакцію на інтерпретовану суспільно-політичну інформацію.

Прикметно, що експресивна образність народних фразеологізмів має в публіцистиці М. Грушевського чітко виражений соціально-оцінний характер, напр.: *Правда, в своїм трактаті про українство він (Флоринський – Г. К.) теж наколотив гороху з капустою* [1, с. 45], де *наколоти гороху з капустою* – «змішати все до купи, наплутати» [7, с. 421]; *Тепер український народ задніх пасе* [2, с. 391], де *паси задніх* – «відставати від когось або поступатися перед кимось у чому-небудь» [7, с. 486]; *Тим, що лишили його*

(народ – Г. К.), *утікши «в стан торжествующих», на легкі хліба чужої, вже виробленої культури, не буде честі в тім ніякої* [1, с. 30], де **легкі хліба** – «засоби для існування, здобуті без труднощів, без особливих зусиль» [7, с. 745]. Як демонструють комунікативні ситуації, фразеологічні одиниці розмовного характеру не тільки сприяють образності та яскравості публіцистичних текстів, але й, створюючи іронічно-сатиричний чи саркастично-викривальний ефект, виступають дієвими засобами для реалізації конкретних авторських настанов – впливу, формування переконання, аргументації думки тощо. Негативна експресія цих фразеологізмів значно інтенсифікується завдяки тому, що всі вони використані для зображення важливих суспільно-політичних подій.

Високою частотністю з-поміж інших стереотипів народнорозмовного джерела, які за своєю природою є стійкими, влучними та образними словесними формулами, у складі публіцистичних текстів М. Грушевського відзначаються прислів'я й приказки. Відповідні мовні одиниці акумулюють у собі багатовіковий досвід, життєву мудрість і традиції народу й передаються з покоління в покоління як невід'ємний компонент духовної культури тої чи тої лінгвоспільноти. Народність, загальнонавживаність, авторитетність цих висловів забезпечує співпадання когнітивних баз учасників комунікації й унеможливує у процесі обміну інформацією хибне інтерпретування адресатом авторського повідомлення. Такі релевантні ознаки паремій дають підстави мовознавцям кваліфікувати їх як прецедентні висловлювання, які «зберігають у собі «мінімізовані» знання й уявлення певної мовної спільноти та формують її когнітивну базу» [5, с. 22–23]. Саме прецедентність виступає головним атрибутом прагматичної й функціональної продуктивності паремійних одиниць у структурі суспільно-політичних публікацій.

У публіцистиці М. Грушевського прислів'я та приказки – важливий текстотворчий і соціально-оцінний компонент, а також дієвий засіб впливу на читача. Здебільшого вони мають народнорозмовне забарвлення й використовуються автором як прийоми увиразнення стандартного інформативного тексту. Наприклад: *І громадянство се міцно трималося принципу «ліпше своє латане, як чуже хапане» і з усієї сили старалося підтримати свої видавництва <...>, хоч як скромно або убого вони виглядали в порівнянні з тодішнім розцвітом офіційної й неофіційної російської культури* [2, с. 79]; *Так відганяють людей, охочих попрацювати для народу, а потім даремно пробують канцелярськими способами, через чиновників налагодити діло, яке потребує щирих робітників на місці, на селах – таких, щоб працювали б з любові до діла, до народу, «для Ісуса, а не для хліба куса», як у нас говорять* [3, с. 248]. Із наведених текстових фрагментів видно, що паремійні вирази значно поживляють, лаконізують і логізують розповідь адресанта, роблять її експресивною й переконливою.

Детальний аналіз прислів'їв та приказок, зафіксованих у публіцистичному доробку М. Грушевського, дає цінну культурну інформацію з історії українського буття кінця ХІХ – початку ХХ ст.: вони відбивають світоглядні уявлення окремих суспільних прошарків, народну ідеологію, слугують важливим засобом соціальної характеристики тогочасної реальності. Чимала частка таких народних висловів, що акумулюють у собі відбитки громадської психології тодішньої епохи, зникла з ужитку українців і з етичних чи ідеологічних міркувань не відображена сучасними пареміологічними словниками. Наприклад: *Ставши на сей погляд, може б іще «кориснішим» було б видання історії України уже в чисто чорносотеннім дусі, де б теза «жид, лях і собака – віра однака» проводилася вповні неприкосновенно і з відповідним темпераментом* [2, с. 89]; *Що казати про них, коли й серед людей, які в програмі сходилися навіть вповні або дуже близько, зазначилося теж гуртківство, продиктоване <...> бажаннями бути першим на хуторі, аніж другим в Римі, та стихійним анархізмом* [1, с. 375]; *Люди зневірилися в гуртовій роботі, бо не вміють її наладити. Кажуть: «гуртове – чортове», або: «грумада – великий чоловік, та дурний»* [3, с. 236]. В ілюстрованих контекстах прислів'я та приказки виступають засобом негативно-оцінної характеристики змістовно-концептуальної інформації і допомагають адресантові привернути увагу реципієнта до актуальних проблем культурного, духовного й суспільного буття соціуму, викликати осуд і нищівну критику житейської філософії окремих груп громадськості. Наповнені соціальним змістом та неприхованою іронією, такі вирази значно інтенсифікують емоційно-експресивне забарвлення публіцистичних текстів.

Високою відтворюваністю в опрацьованому мовному матеріалі відзначаються запозичені паремії, які подаються здебільшого мовою оригіналу, наприклад: *...те, що удалося Юзефовичам-старшим, навряд чи удасться їх потомкам і поклонникам. Spass gilt nur einmal, як каже німецьке прислів'я («штука вдається тільки один раз»)* [2, с. 48]; *Російське прислів'я: по Сеньке и шапка, як польське: Wart Pac palaca, a palac Pasa* [2, с. 90]; *Fortiter in re, suaviter in modo, як говорить старе прислів'я (твердо щодо самої речі, м'яко щодо форми)* [3, с. 7]. Подібні випадки нетранслітерного використання чужомовних паремійних висловів були результатом територіального співіснування на теренах Галичини поряд з українською ще й німецької, польської та російської мов і є відображенням загальної тенденції стилістики галицько-буковинських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. Такі лінгвоодиноці відзначаються прагматичною продуктивністю та виступають додатковими засобами підсилення експресивності й образної виразності авторського висловлення.

Аналіз фактичного матеріалу також засвідчує, що М. Грушевський доволі часто послуговується прислів'ями і приказками задля підкреслення основної думки повідомлення. Стислі за складом і місткі за змістом, вони

унаочнюють шаблонну інформацію, підкріплюють її народною мудрістю. Розміщуючи паремії наприкінці абзацу (*Просимо пам'ятати, що кожне збільшення передплати <...> піде не до кишень видавців, а на збільшення й поліпшення самих видань, і Україна буде мати часописи такі, які б стояли і змістом і обсягом на рівні з найліпшими чужими виданнями, тільки тоді, як сього захоче саме громадянство, сам передплатник. «Прибудь щастя, розум буде»* [3, с. 10]), окремого структурного підрозділу (*Але що ж, кон'юнктура нинішнього дня отверзла слухи для сього всього, і пустобрехи брешуть далі, чуючи, що сьогодні їх день і треба спішитися – «коваль клепле, поки тепле»* [2, с. 139]), або й усієї публікації (*Бо що воно таки до того прийде, що жінкам буде у всім рівне право, то певно. Не тепер, то в четвер* [3, с. 252]), автор значно увиразнює нейтральний контекст, посилює його емоційність і цим забезпечує переконливе й образне узагальнення попереднього висловлювання.

Паремійні одиниці не тільки резюмують логічну аргументацію мовця, але й, поставлені на початок надфразної єдності, виступають своєрідними «зачинами», змушуючи читача порівнювати відповідність наступного контексту з їхнім змістом. Наприклад: *«До булави треба голови»!* Коли суспільність наша бачить, що її провідники вважають можливим зробити з такої справи, як розбудова руського театру у Львові, альфу і омегу національної роботи, <...> то та оплакана «розтіч» стає, може, якраз першим симптомом, що суспільність починає отямлюватися й орієнтуватися в ситуації [1, с. 269]; *На мертвого собаки не брешуть.* Видко, чується в українстві сила, рух, життя, коли страшається ним чи сподіваються пострашити кого треба для одержання «знаків (мабуть, монетних), установлених за спасення погибаючого в волнах» російського отечества [2, с. 44]. Як видно з текстових реалізацій, розташовані на початку висловлювання, народні вирази вносять у політичний дискурс яскраво виражену емоційну оцінність та експресивність, завдяки чому істотно привертають увагу адресата, зацікавлюють його до подальшого прочитання твору.

За нашими спостереженнями, прислів'я і приказки реалізують у публіцистичній практиці М. Грушевського переважно такі комунікативно-прагматичні завдання:

1) виражають пряму чи зумовлену закономірність перебігу певних громадсько-політичних подій, явищ суспільного буття: *В нім (землеволодінні – Г. К.) можуть бути одиниці, неповинні в антинародній політиці, навіть симпатичні нам, але в великім вогні суспільних і національних переворотів з сухим деревом горить і мокре* [1, с. 367]; *Противно, всі дороги ведуть до Рима, по старому прислів'ю, і всяка робота в якій-небудь сфері <...> дасть певний прибуток і в зрості тої загальної національної самосвідомості* [2, с. 8]; *Але й сим разом надії не*

справдилися, а вийшло більше на старе прислів'я: «Привикне за возом бігати, побіжить і за саньми» [2, с. 273]; Треба пам'ятати про те, що яка б ніч темна не була, а наступить ранок... [3, с. 282];

2) формулюють рекомендації, поради, настанови, підказані історичним досвідом чи певними фактами з народного життя. Прикметно, що, звертаючись до реципієнта, автор уникає паремій, семантична структура яких містить явно виражені експліцитні повчання. Більшість проаналізованих нами висловів – це рекомендації імпліцитного характеру, що завуальовано спонукають читача до конкретних дій і вчинків. Наприклад: *Воно хоч і кажуть, що слово – то срібло, а мовчанка – золото, однак це не завсіди буває правда. Недурно і так кажуть: теля не реве – корова не чує. Поки селяни самі про свої потреби не подбають, хто про них подумає? [3, с. 397];*

3) відображають соціальну оцінку (здебільшого негативну) та авторське ставлення до описуваних подій: *Оскільки не являються вони (поради – Г. К.) продуктом простого лицемірства <...>, пояснюються вони прислів'ям: «Ситий голодного не розуміє», а родяться наслідком байдужої рівнодушності й браку заінтересування справою [1, с. 342]; Се не наші земляки-українці, котрих, як то кажуть, можна і з хлібом їсти й на масло бити, – се поляки [2, с. 11];*

4) створюють стилістичний ефект (підвищують загальну експресивність, емоційність, образність повідомлення): *Вже давно апостоли патріотизму Менишков з Суворіним прицінювалися Привіслянський край продать німцям по четвертній за душу, як за добрих кріпацьких часів <...> Не по четвертній, то хоч по десятиці. З паршивого козла хоч вовни кусок. Хіба мала й потім ще всякого інородця лишиться? [2, с. 155]; А від пруссаків тільки всього тої помочі, що туди йдуть люди з Галичини на заробітки – кривавицею «пруські марки» заробляють. Але брехуни брешуть; кажуть: брехати – не ціпом махати [3, с. 402].*

Наведені ілюстрації дають підстави стверджувати, що в мовній організації публіцистики М. Грушевського прислів'я та приказки відзначаються високою продуктивністю і прагматичною спрямованістю. Крім притаманних їм номінативної, аксіологічної й текстотворчої функцій, ці лінгводиниці виступають своєрідними активізаторами уваги реципієнта. Активне звернення до паремій як прадавніх узагальнень народної мудрості продиктоване інтенцією переконати читача, вплинути на його свідомість, аргументувати висловлену думку й підпорядковується визначальним комунікативно-прагматичним завданням публіцистичного мовлення.

Отже, огляд мовного матеріалу свідчить, що апеляція до загальнонародної фразеології – закономірне явище для політичного дискурсу М. Грушевського. Інгерентно запрограмовані на експресивність, фразеологічні одиниці народнорозмовного походження врівноважують нейтральний публіцистичний стандарт яскравими художніми образами і фокусують увагу реципієнта на

концептуальній інформації. Водночас вони є універсальним засобом соціальної оцінки, формування переконання, аргументації думки і впливу на читача.

Література

1. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». – 704 с.
2. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2005. – Т. 3 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)». – 792 с.
3. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2007. – Т. 4 : Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)». – Кн. I. – 432 с.
4. Коновець С. П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / С. П. Коновець. – К., 2002. – 20 с.
5. Константинова А. А. Коммуникативно-прагматический потенциал пословиц и поговорок в современной англо-американской прессе : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. А. Константинова. – Москва, 2007. – 24 с.
6. Пилинський М. М. Експресивність стилю масової політичної інформації / М. М. Пилинський // Мовознавство. – 1977. – № 5. – С. 35–46.
7. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
8. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія : [підручник] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 439 с.

УДК 821.161.2-3.09

С. І. Ковпик

ФУНКЦІ ГУСТАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРІ ЛІТЕРАТУРИ

Ковпик С. І. Функції густативної лексики у творі літератури.

У статті розглянуто функції густативної лексики у творі літератури, відзначено те, що ступінь поваги письменника та персонажів його творів до страв і процесів їх приготування та споживання, навіть ступінь вираженості їхнього гурманства виявляється з активності і майстерності використання письменником густативної лексики.

Ключові слова: густативна лексика, гурманство, харчосмаковий код.

Ковпик С. И. Функции густативной лексики в произведении литературы.

В статье рассмотрены функции густативной лексики произведения литературы, отмечено то, что степень уважения писателя и персонажей его произведений к блюдам и процессам их приготовления и употребления, и даже степень выраженности их гурманства выявляется с активности и мастерства использования писателем густативной лексики.

Ключевые слова: густативная лексика, гурманство, продукт-вкусовой код.

Kovpik S. I. The function gustatory vocabulary in the work Literature.

In the article to describe function gustatory vocabulary in the work Literature. The to mark degree respect author and characters the dish and process preparation to display trade utilization author the gustatory vocabulary.

Key words: gustatory vocabulary, connoisseurship, taste coda.

Традиції національної кулінарії, концептуалізуються передовсім у тих і в таких номенах національних страв, які вмотивовано екстеріорізуються ще й у формах емоційно-оцінювальних суджень, стають першими найважливішими фактами виявів матеріально- та етикетно-ціннісних пріоритетів, властивих майже кожній достатньо сформованій лінгвокультурі харчування.

У цьому плані думка Ю. Письменної про те, що багатство української національної кухні, втілене в різноманітності найменувань етнічних страв, а ще й у високих вимогах до їхніх смакових якостей у достатньо трудомістких способах приготування, а самі *«яскраві назви страв засвідчують життєрадісність та «позитивізм» української культури, в якій чільне місце посідає насолода смаку»* [11, с. 8], є дуже слушною і цінною. І. Франко у праці «Із секретів поетичної творчості» помітив і те, що враження смаку подаються в поезії *«...для того, щоб зняти абстрактність тих вражень...»* і надати їм *«приємного і неприємного почуття взагалі»* [19].

М. Петришина помітила інше: у кожного митця є такі *«...улюблені найменування смаку, які відображають його світогляд, естетичну позицію, психологію, символізують певною мірою відповідну епоху, ментальність»* [12, с. 44], – і ці улюблені харчосмакові найменування свідчать ще й про гастрономічні вподобання письменника, іноді й про кулінарний патріотизм митця. Так, Т. Г. Сірочук у статті «Творчість у їжі та прозі, або Гійом Аполлінер-гурман» відзначила, що згадки у творах літератури про їжу викликають асоціації про певні історичні реалії, *«з якими пов'язаний особистий досвід автора: обмеження в їжі і навіть голод»* [13, с. 149]. Дослідниця наголосила на тому, що *«усі без винятку персонажі-гурмани, які зустрічаються у прозовому доробку Аполлінера, тим чи іншим чином нагадують фігуру автора»* [13, с. 150].

Саме тому густативна лексика та її особливості функціонування вже не раз ставали предметами досліджень мовознавців (О. Куценка, М. Білоуса, І. Гайдеєнко, М. Борисенко та ін.), які окреслили практично всі основні ознаки та функції густативної лексики взагалі і в текстах творів літератури зокрема, визначили семантичні структури густативних прикметників, не раз розглядали етимологію густативної лексики тощо.

Так, І. Гайдеєнко визначила різні синонімічні ряди і *«гнізда номенів смаку»*, які, на її думку, є кількісно та якісно дуже розгалуженими: *«Наприклад: синонімічні ряди на позначення неприємного смаку (гидкий, бридкий, мерзенний, поганий, недобрый, несмачний та ін.);приємного смаку*

(добрий, приємний, апетитний, смачний, вишуканий і под.); синонімічний ряд на позначення кислого смаку (кислий, терпкий, оскомистий, в'яжучий і под.)» [5]. Ця ж дослідниця з'ясувала й функціонально-стилістичні особливості, поліфункціональність та значення тих номенів смаку, які вживаються в текстах творів різних стилів і жанрів. На її думку, у розмовному, художньому, публіцистичному й інформаційному стилях та в епістоляріях ці назви виявляють себе як поліфункціональні, хоч вживаються вони із прямими (основними), із переносними значеннями, з різною стилістичною метою, включаючи й ролі складових елементів різних художньо-стилістичних прийомів (епітетів, образностей), для творення метафор і метафоризації, антитез, еліпсів, іронізувань тощо. При цьому дослідниця помітила, що «стилістичні фігури, елементами яких є назви смаку, вживаються для посилення аргументації в текстах інформаційного стилю, їх увиразнення. Вони є ефективним засобом створення образності, експресивного виділення окремих властивостей, достоїнств того, про що інформується чи рекламується» [5, с. 14].

Лінгвісти не раз зазначали, що прикметники смаку «*посідають скромне місце в розряді якісних прикметників...*» і є найбільш «*елементарними*» та «*емпірійними*» [12, с. 45]. Ступені виявів смаків у густативних прикметниках передаються досить традиційно: афіксально і за допомогою редуплікації, а в текстах творів художньої літератури частіше всього за допомогою вказаних способів здійснюються й неабиякі «прирощення» значень та відтінків значень – так досягаються й помітні розширення кола художніх функцій таких прикметників і посилення вражень від сприймання ознак та якостей, ступенів увиразнення оціночних характеристик страв:

- префікси *пере-* і *пре-* надають якості страви вищого ступеня вираженості (пересолений, прегіркий та ін.);

- густативні прикметники, ускладнені додатковими компонентами на позначення найвищого ступеня вираженості якості (най-, щонай- та ін.) надають густативним прикметникам ще й здатності максимально інтенсивно впливати на реципієнта і максимально увиразнювати оцінку страв чи продуктів: *кислючий-прекислючий-найкисліший, гіркий-прегіркий-найгіркіший*;

- за допомогою прийому редуплікації формуються нові якісно композиційні смакові ознаки страв (кислий-кислий, солодкий-солодкий).

Та й загалом «придієслівний» префікс *при-* надає об'єктові зображення певного відтінку смакової якості: *присолодити / присолоджений, приправити / приправлений, приперчити / приперчений* та ін.

Ознаки позитивної чи негативної оцінки смакової якості досягаються в даному ареалі лексики ще й шляхом морфологічної деривації. А синонімічні суфікси *-еньк-*, *-есеньк-* надають таким прикметникам здатності виражати не стільки ступінь якості, скільки різноманітність відтінків їхніх значень: *солоденький, кисленький, ласенький, кислувато-солодкуватий* тощо.

Значними засобами позначення смаку постають і такі оцінювання страв, які виражаються здебільшого у творах художньої літератури за допомогою інших типів прикметників. Це прикметники загальної позитивної (приємний) чи негативної оцінки (неприємний, гидкий). З допомогою таких прикметників письменник створює або розширює те мікрополе прикметника смаку, яке відчуває, бачить і фіксує сам автор, персонаж-гурман або персонаж-аскет.

Система номенів смаку характеризується і здатністю виражати такі смакові ознаки й відтінки смаків та ступені їхньої вираженості, які сприймаються здебільшого завдяки упередженому ставленню мовців до них, їхнім підготовчим чи додатковим діям, умовам або обставинам приготування страв, базовим, тобто ситуаційним семантичним, навантаженням лексем. Основними видовими назвами найзагальніших понять смаків є й такі прикметники (гіркий, солодкий, кислий, солоний...), які, окрім усього сказаного, до власне смакових назв додають ще й значення та відтінки видової належності лексем, чим створюють навколо них особливі семантичні мікрополя смаків: *терпкий / терпкувато-солодкий, прісний / пріснувато-кислий* та ін.

На думку М. Борисенко, мовознавці начебто умовно до лексем смаків зараховують слова *смачний, ласий, ситний*, оскільки вони нібито є релятивними, але дослідниця вважає, що до цієї групи лексем можна віднести й ті прикметники, які позначають ускладнені відчуття смаку (гіркувато-солодкий та ін.), хоч у зв'язку з цим варто й подискутувати, адже це такі чітко виражені «семантичні композити», які у творах літератури вживають хіба що дегустатори.

М. Мохосоева твердить, що реалізація інтенсивності смакових ознак розподіляється в такий спосіб: прикметники зі значеннями помірною або нормативного смаку (солодкий, солоний та ін.); прикметники на позначення насиченого смаку (соковитий, солодющий, солонющий та ін.); прикметники зі значенням проявів надмірної якості (нестерпно гіркий, неймовірно кислий) [9].

Н. Слухай серед перцептивних прототипів відзначив такі смакові прикметники, які відомі в діапазоні чотирьох. Цей дослідник стверджує, що смаки визначаються перш за все етнічними особливостями сприйняття. Так, наприклад, солоний смак, який градуйований для європейця «як «більш» або «менш» солоний, для жителя Південно-Східної Азії (китайця, корейця, японця) має також особливу позначку – «смачний» (так визначається смак ферментованої, витриманої їжі, з посилювачем смаку, як деякі східні соуси). Подібну позначку – «смачно» – має солодкий оселедець, типовий для національної датської кухні; слов'янами солодка друга страва, ще й рибна, сприймається з огидою» [14, с. 307]. Відомо, що гострий смак страви також по-різному визначається європейцями і жителями Сходу та Кавказу, і це

залежність від клімату й від місця проживання, твердить науковець. Густативні лексеми «дивний», «неприємний», «огидний», «неприйнятний», на думку Н. Слухая, щодо страви може свідчити про її віддаленість від тієї якості, яка відповідає смаковому прототипу.

Елементарні якісні прикметники смаку, незважаючи на їхню малочисельність, здатні виконувати важливу смислову та емоційну функції, вживаючись у прямому та в переносному значеннях. Об'єктивним контекстом для реалізації густативних прикметників у літературі виступають здебільшого іменники («вино», «обід», «вечера» та ін.), у базових значеннях яких уже закладене уявлення і про смаки.

Такі іменники при сполученні з густативними прикметниками, актуалізують їхні значення. Чим ширший діапазон сполучуваності густативних прикметників із іменниками у творі літератури, тим легше письменникові вдається емоційно забарвити харчосмаковий код описуваного ним густативного об'єкта або явища.

Так, наприклад, у поемах Гомера густативний прикметник «смачний» виступає «контекстуальним партнером» таких іменників, як: «нектар», «хліб», «вино», «мед», «молоко». Усе це свідчить про те, що письменник із захопленням і піднесенням описував життя небожителів, а тому всі страви, які вони споживали, він характеризував лексемою «смачний». Цей факт помітила М. Петришина: *«Актуалізуючи конкретне смакове значення, густативні прикметники у творах Гомера передають об'єктивно-нейтральну інформацію про смакові якості різних напоїв. Проте поняття смаку вже у свідомості стародавніх греків асоціювалося з іншими сторонами буття, використовувалось для вербалізації світу емоцій та почуттів»* [12, с. 47].

Дуже часто дієслова на позначення способу вживання страв можуть указувати на жадібність або зажерливість персонажа, а також на тривале недоїдання. Це, наприклад, такі дієслова: «ковтати», «глитати», «мотати», «лигати», «заковтувати» та ін. У такому разі, беззаперечно, відіграє роль контекст. Дієслівні лексеми «пльмакати», «жвакати», «чавкати», «цмокати», «гамкати» вказують скоріш на «озвучення» процесу харчування, що свідчить про низький рівень вихованості персонажа.

Якісний прикметник «цупкий», виступаючи «контекстним партнером» іменника, наприклад, «варениці» в повісті І. Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки й матушки», вказує на те, що ця стравка виготовлена з такого тугого тіста, яке не піддається не те що стисканню, а й нормальному розжовуванню: *«Раз подали вареники на обід. Варениці були трохи товсті й цупкі, а Онися все наказувала, щоб варяниці були тоненькі, як пелюсточки»* [10, с. 499]. Такий якісний опис відомої української страви аж ніяк не «вихваляє» господиню, що приготувала її, «цупкість» варениць просто «викриває» її неправність.

Словосполучення «соковита шинка», «наваристий холодець» і т. ін., свідчить про насиченість смаків і про те, що ці страви готувала справжня майстриня.

М. Старицький в оповіданні «Вареники» так подав опис «сірувато рум'яних вареників» [15, с. 124], які так апетитно плавають у «розтопленій золотистій волозі», що й без прийому синестезії автор створив повнозначний густативний образ класичної української страви. Лише завдяки використанню прикметників на позначення одоративних, густативних, зорових відчуттів («сіруватий», «рум'яний», «золотистий») йому вдалося максимально візуалізувати страву. Хоч не зовсім доречним тут видається вживаний письменником прикметник «рум'яний», адже він використовується передусім для характеристики тих кулінарних виробів, що смажаться або випікаються [3, с. 1279].

На рівень якості приготовленої страви у творі літератури може вказувати й таке підрядне речення порівняльного типу, яке використав І. Нечуй-Левицький у творі «Старосвітські батюшки і матушки»: «борці такий, що його собаки не їдять» [10, с. 500].

У творі Л. Старицької-Черняхівської «Жива могила» на щедрість та гостинність, а також на статки отця Андрія вказують густативні прикметники зі значеннями високої насиченості смаків: «...на широкому подвір'ї білими довгими смугами розтягнуто полотнища, на яких стоять миски з запашиим борщем, кашею, прозорим та наваристим холодецем, варениками, ковбасами...» [16, с. 575].

Наприклад, у повісті М. Коцюбинського «На віру» досить динамічний фрагмент опису галушок із кришеним салом виявився дуже добре візуалізованим, а головне здатним максимально подразнювати ольфатичні відчуття реципієнта: «гаряча пара від галушок знялась над мискою, стіл неначе повеселішав» [6, с. 63].

Ю. Федькович в оповіданні «Адам та Єва» використав густативні прикметники для того, щоб передати розкіш панського столу: «...запахи з панської страви так їм під ніс ударили, що ситому ніяк було не їсти. Але ж бо се і пиріжечки! ...Або ся курятинка печена зі скоринкою. А смажений апетитний карась...» [18, с. 190].

Густативна лексика у творах художньої літератури може стати й об'єктом для глибокого лінгвістичного вивчення, і такою системою засобів творення ситуацій, моделей, образів і навіть словесних ігор, прийомів гумору та веселих станів, картин світу. Ступінь поваги письменника і персонажів його творів до страв і процесів їх приготування та споживання, навіть ступінь їхнього гурманства виявляється з активності й майстерності використання письменником густативної лексики.

Більше того, це ще й шлях до оцінки вміння митцем формувати у свідомості реципієнта культуру харчування й елементи гурманства. При

цьому варто спостерегти за тим, як ставляться автор і персонажі до пригощання людей різними стравами. Адже саме в ці моменти реципієнт починає розуміти, як і для чого вони роблять саме так – це прекрасні характеристичні моменти творів художньої літератури.

Література

1. Билоус М. Прилагательные вкусообозначения в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Украинский язык» / М. Билоус. – Ужгород, 1985. – 18 с.
2. Борисенко М. Густативна лексика та її відображення у мовній картині світу / М. Борисенко // Вісник Донецького національного університету. – № 2. – 2008. – С. 135–143.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови ; уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
4. Вострякова Н. Сенсорна метафора з одоративним компонентом в іспаномовному тексті та його україномовний переклад / Н. Вострякова // Мовні та концептуальні картини світу. – 2011. – Вип. 33. – С. 121–126.
5. Гайдеєнко І. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Гайдеєнко. – Запоріжжя, 2002. – 17 с.
6. Коцюбинський М. Твори в семи томах / М. Коцюбинський ; Т. 2. Повісті та оповідання ; упор. та приміт. М. Грицюти. – К. : Наукова думка, 1974. – 380 с.
7. Куценко А. Семантическая структура прилагательных вкусообразования и их лексические сочетания в английском и русских языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / А. Куценко. – М., 1979. – 16 с.
8. Матвеева Г. Перцептивная категория вкуса и лингвистические средства её реализации : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Т. Матвеева. – Челябинск, 2005. – 200 с.
9. Мохосоєва М. Реалізація інтенсивності смакової ознаки за допомогою словотвірних засобів (на матеріалі англійської, німецької та української мов) / М. Мохосоєва // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 645. – 2013.
10. Нечуй-Левицький І. Твори в двох томах / І. Нечуй-Левицький. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 2 : Повісті та оповідання ; упоряд. і приміт. Н. О. Вишневської ; редактор тому Н. Є. Крутікова. – 638 с.
11. Письменна Ю. Етнічні особливості концептуалізації дійсності мовами європейського культурного ареалу (на матеріалі лексики і фразеології української, російської, англійської та італійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Ю. Письменна. – Київ, 2008. – 20 с.
12. Петришин М. Семантика густативних прикметників в індивідуально-авторському вживанні (на матеріалі гомерівського епосу) / М. Петришин // *Studia Linguistica*. – Випуск 5. – 2011. – С. 44–48.
13. Сірочук Т. Творчість у їжі та прозі, або Гійом Аполлінер Гурман / Т. Сірочук // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. ; [гол. ред. В.А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – Вип. XXVI. – Ч. 4. – С. 146–156.
14. Слухай Н. «Перцептивний прототип» в парадигмі понять когнітивної семантики / Н. Слухай. Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Mikks/2011.
15. Старицький М. Твори в шести томах / М. Старицький ; упоряд. та авт. приміт. Л. С. Дем'янівської. – Т. 6. : Оповідання. Статті. Автобіографічні твори. Вибрані

листи. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1990. – 830 с.

16. Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори / Л. Старицька-Черняхівська ; вступ. стат., упор. та прим. Ю. Хорунжого. – К. : Наукова думка, 2000. – 848 с.

17. Тимейчук Н. Прикметники смаку у творах Плавта, Горация та Петронія : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. Тимейчук. – Львів, 2007. – 16 с.

18. Федькович Ю. Твори / Ю. Федькович. – К. : Наукова думка, 1985. – 573 с.

19. Франко І. Зібрання творів : у 50-и т. / І. Франко. – Т. 29 : Літературно-критичні праці (1893-1899). – К. : Наукова думка, 1981. – 664 с.

20. Шрамм А. Очерки по семантике качественных прилагательных / А. Шрамм. – Л. : Ленинградский гос. ун-т, 1979. – 134 с.

УДК 811.161.2

Ж. В. Колоїз

ЛІНГВОПОЕТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ МАТИ

Колоїз Ж. В. Лінгвопоетична репрезентація концепту *МАТИ*.

У статті йдеться про особливості репрезентації концепту *МАТИ* у віршованих текстах; акцентовано передусім на дослідженні перцептивних образів, що ґрунтуються на відчуттях; проаналізовано візуальні, тактильні, одоративні, аудіальні чуттєві образи, їхню вербалізацію; маніфестовано смислове наповнення досліджуваного концепту; проілюстровано його здатність вступати в різні асоціативні зв'язки.

Ключові слова: концепт, чуттєвий образ, художній образ, смислове наповнення, асоціативні зв'язки.

Kolojiz Zh. V. Linguopoetic presentation of concept *MOTHER*.

В статті досліджуються особливості репрезентації концепта *МАТЬ* в стихотворних текстах; акцентується увага на дослідженні перцептивних образів, основаних на почуттях; аналізуються візуальні, тактильні, одоративні, аудіальні чуттєві образи, їх вербалізація; виявляється смислове наповнення досліджуваного концепта; ілюструється його здатність вступати в різні асоціативні зв'язки.

Ключевые слова: концепт, чувственный образ, художественный образ, смысловое наполнение, ассоциативные связи.

Kolojiz Zh. V. Linguopoetic presentation of concept *MOTHER*.

The article deals with peculiarities of presentation of concept *MOTHER* in the poetry. It is emphasized on the search of perceptive images, which is based on feelings. Visual, tactile, olfactory, aural feeling images and their verbalization are analyzed. The meaning filling and associative connections of searched concept are presented and illustrated.

Key words: concept, feeling image, poetic image, meaning filling, associative connections.

З'ясування сутності концепту, його структури, причин виникнення, вербалізації, репрезентації і т. ін. і надалі залишається досить актуальною проблемою, про що свідчить збагачення відповідного наукового простору солідними науковими доробками та видатними іменами, як-от:

М. Алефіренко, М. Болдирев, С. Воркачев, К. Голобородько, В. Карасик, О. Кубрякова, Л. Лисиченко, В. Маслова, Т. Матвеева, М. Нікітін, М. Полюжин, З. Попова, А. Приходько, О. Селіванова, Ю. Степанов, Й. Стернін та багато інших. Щоправда, попри розмаїття так званих концептологічних праць, оформлених у вигляді монографій, посібників, словників, статей, одне з основних понять когнітивної лінгвістики (чи то її окремої царини – концептології) так і не отримало одноставного витлумачення [1, с. 31–45]. Натомість сучасний стан концептологічної теорії окреслює нові перспективи дослідження мовомисленневих процесів, спонукає до ґрунтовного дослідження концептуальних систем тієї чи тієї мови на різних етапах її розвитку, різних стилів або структурно-сміслових площин окремих концептів, зокрема й тих, які отримали кваліфікацію універсальних [9, с. 89; 10, с. 120].

Одним із таких універсальних, найбільш значущих, наявних у всіх культурах, основних у концептосфері та національній свідомості їх носіїв, є концепт *МАТИ*, що так само неодноразово ставав об'єктом зацікавлення як зарубіжних, так і вітчизняних мовознавців (М. Андрєянова, С. Бартіш, Є. Гороть, А. Кербс, М. Кононенко, О. Кострубіна, Ж. Марфіна, У. Марчук, А. Пікалова).

Не викликає жодних спростувань те, що цей концепт має давню історію, репрезентує великий обсяг знань та інформації, нагромаджений носіями тієї чи тієї лінгвоспільноти. Водночас у різних лінгвокультурах фокусування та членування відповідного концептуального простору відбувається по-різному. До того ж концепти мають здатність, так би мовити, розростатися й збагачуватися внаслідок індивідуального досвіду окремих представників національної культури, творчих особистостей, до яких належать передусім письменники. У художньому просторі, як відомо, концепт є «результатом уяви митця, який конструє нову реальність відповідно до індивідуального світобачення, внутрішніх інтенцій» [1, с. 49], «відбиває особливості світосприйняття та психології автора і відтворює індивідуальне мовомислення носія концептуальної системи» [1, с. 50]. Інакше кажучи, сформовані впродовж багатьох віків ціннісні орієнтири національної культури доповнюються письменницькими естетичними поглядами, ідеалами, морально-етичними вподобаннями, що розширює спектр уявлень про те чи те явище, дає змогу будувати нові семантичні парадигми. Наприклад: *Вони дуже старі. Їхнє сонце не з нашої ери. Його зморшки поткали стонадцять полків павуків. І згорають на попіл Танасини, Гортини, Ликери – Чорні птиці нудьги у скажених мартенах років. Гей віків та віків прокопитило карі навали, Їхні печі впилися – алкогольний вогонь затуха... Вони ж десь позавчора може, мамонтів ще годували з свого сивого рубчикowego фартуха. Їхня доля горбата столи їм щедротно накрила – Рік гарматний підрубував вік моровий. Журавлі їхню юність завдали собі*

тяжко на крила, Десь розсипали в Африці в чорні голодні рови. А вони ж нас чекають у якомусь тупому зав'язті, Ніби завше на нас недорід, недорід, недорід! Їхні діти найкращі – цибаті, горбаті, рогаті, Темні бевзі і генії – наш людський пересмиканий рід. А коли між ракетами пройде батюшка передостанній, Помахає кадилом у кратер затятих смертей – Вони в трунах повстануть, щоб зітліти в німому чеканні Та в землі виглядати своїх проклятуцих дітей. Вони дуже старі. Їхнє сонце не з нашої ери. Його зморшки поткали стонадцять полків павуків. І згорають на попіл Танасини, Горпини, Ликери – Сиві птиці чекання в скажених мартенах років... (І. Драч «Матері»), де вербалізація концепту МАТИ демонструє співвідношення результату колективного досвіду й широкого спектру авторських уявлень (пор.: Танасини, Горпини, Ликери – узагальнений художній образ матерів, порівнюваних із чорними птицями нудьги, сивими птицями чекання і т. ін.). Оригінальне індивідуально-авторське світобачення передбачає несподівані асоціативні зв'язки, подекуди ускладнює їх.

Мета нашої статті полягає в тому, аби дослідити лінгвопоетичну репрезентацію концепту МАТИ в художньому тексті; з'ясувати, які асоціації виникають у результаті зіткнення смислового наповнення актуалізованого концепту з концептуальною системою; виявити нові знання про концептуальну картину письменницького світу.

Джерелом дослідження послужили поетичні твори, присв'ячені матері (понад 100 текстів), різних за своєю структурою, жанровими та функціонально-стилістичними особливостями.

Попри те, що лексема МАТИ є полісемантичною, її найчастіше пояснюють як «жінка стосовно дитини, яку вона народила». Таке пояснення має чимало ілюстративних підтверджень, зокрема й у віршованих текстах: *Дорости до пісні матерів, Що любов, красу свою і вроду Віддають майбутньому народу, Народивши дочок і синів. І, проживши стільки літ і днів, Скільки доля відвела на світі, Не постати в бронзі чи граніті – Залишитись в пісні матерів* (М. Луків «Дорости до пісні матерів...»). Утім, таке витлумачення є досить спрощеним, оскільки акцентує лише на біологічному аспекті, залишаючи поза увагою контекст суспільних відносин, соціальні та моральні чинники (скажімо, *мати* є посередником між зовнішнім світом і дитиною, виховує її моральні якості, привчає до праці, впливає на формування особистості, сприяє адаптації в соціальному середовищі і т. ін.). Наприклад: *Дивлюся на твої долоні, мамо, й читаю наймудрішу книгу з книг, що в світі цім багато є доріг, а вибрати я з них одну лиш маю. Що рук людських і душ людських чеснота звіряється вагою колоска, що завжди шанувалось у віках одне із найскромніших слів – робота. Що є любов, а ще ненависть є: любов еднає віддалі безмірні, живе єдиним подихом довіри, а на любов ненависть повстає. Що є добро і тїнь страшна біди: біду бори, долай круту розпуку, а для добра подай людині руку і яблуно край шляху посади. Іду до тебе, мамо,*

на урок і з слова дізнаюсь неголосного, що на землі немає більш святого, ніж сину дати сил на перший крок. Хоч скільки б я доріг пройти устиг чи мозолів нажити встиг чимало – я до твоїх долонь вертаюсь, мамо, читати наймудрішу книгу з книг (В. Баранов «Долоні маминих рук»).

До того ж структура концепту передбачає не тільки інформаційний зміст, згідно з позицією З. Попової, Й. Стерніна, представлений певними когнітивними ознаками, які визначають основні риси концептуалізованого предмета, але й чуттєвий образ та інтерпретаційне поле [10, с. 82]. Будучи елементом картини світу, відображеної в колективній та індивідуальній свідомості, концепт *МАТИ* в мові поезій передбачає як об'єктивну інформацію, знання, що існують у вигляді чуттєвих образів, так і ті, які ініційовані уявою письменника. І це цілком закономірно. Адже саме в мистецтві як специфічній формі відображення дійсності створюються художні образи, змодельовані на основі первинних чуттєвих образів, матеріально оформлених за допомогою слів, наявних у системі мови, та ідеї. Твердження про те, що поетична мова образно моделює світ, є неспростовним. У зв'язку з цим В. Калашник зауважує: «У віршовій мові вживане поетом слово трансформується, набуває естетичних якостей і стає конструктивним елементом художнього змісту. При цьому поетичне слово має лише «слабкий ореол зв'язаності з денотативним позамовним простором» і характеризується наявністю егоцентричних ознак, на яких і ґрунтується його естетична значущість. Відходячи від стереотипу, митець одухотворяє матеріальне слово практичної мови новою ідеєю і тим самим естетично перетворює його. Слововживання в мові поезії є по суті словоперетворенням, формуванням і виявом поетичної семантики [3, с. 164].

Як свідчить фактичний матеріал, лінгвопоетична репрезентація концепту *МАТИ* відбувається передусім крізь призму перцептивних (від лат. *perceptio* – сприйняття) образів, що ґрунтуються на відчуттях, через які людина отримує інформацію про навколишній світ і які дають їй змогу орієнтуватися в довкіллі.

У мові поезій актуалізуються знання про матір, отримані внаслідок як зовнішніх (рецептори (екстерорецептори) аналізаторів знаходяться на поверхні тіла), так і внутрішніх (рецептори (інтерорецептори) аналізаторів всередині людини) відчуттів. У маніфестації ідеї того чи того художнього твору беруть участь візуальні, або зорові, тактильні, або дотикові, одоративні, або запахові, слухові, або аудіальні, чуттєві образи, ґрунтовані на різних когнітивних ознаках. У структуру віршованих текстів свідомо вводяться слова відповідної семантики на зразок *побачити, почути, відчутти*. Непоодинокі трапляється в художньому просторі й сама лексема *образ*, що обов'язково отримує подальшу конкретизацію, деталізацію, як-от: *Як тіні вечірні лягали на скло, І я підійшла до віконної рами – Побачила образ – високе чоло І брови, і очі, і обриси... мами. Якесь невлотвине незрине тепло*

*Війнуло на серце, як ранишній вітер. Ба, навіть холодне обрамлене тло
Було теплою тією зігріте. Сказати словами – та слів тих нема!... Як скучила
я... У душі зацеміло, Але то не біль, не журба, не п'ятьма, А щось
сокровенне, тасмне і миле. Візьму телефон, наберу, подзвоню... Та ні...
турбувати вночі? – для покути Напевне вже пізно... я завтра... по дню... А
хочеться так її голос почути... (К. Ільїна «Мама»).*

Найчисельнішими, за нашими спостереженнями, є когнітивні ознаки, засвідчені в образній структурі досліджуваного концепту, які усвідомлені людиною й виокремлені в результаті сприйняття зором. Наприклад: *В хаті сонячний промінь косо На долівку ляга з вікна... Твої чорні шовкові коси Припорошила вже сивина. Легкі зморшки обличчя вкрили – Це життя трудового плід. Але в кожному русі – сила. В очах юності видно слід. Я таку тебе завжди бачу, Образ в серці такий несу – Материнську любов гарячу І твоєї душі красу (В. Симоненко «Матері»); Стоїть переді мною мати, Така, як бачив я малим. Сміються очі, мов блавати, Крізь жита молодого дим. Сорочка світить, як пелюстка. Із цвіту яблуні, Чоло Затінює зелена хустка, Як птиці райдужне крило. Горить коралове намисто, Талярів міниться луска, А сонце сяє й пахне чисто, Немов діїниця молока (Д. Павличко «Стоїть переді мною мати...»); Там, де лягло Чорномор'я без меж В білому осені злоті, – Ти, моя мати, обніжком ідеши, Рідна, висока в скорботі, Як ти пройшла із безхмарним чолом Боса – по стернях і росах? Де ти лежиши у траві за селом В тихих вишневих Глодосах? Скільки за вік ти зв'язала снопів, Скільки посіяла жита! Нині лежиши ти в мовчанні степів, Небом холодним укрита. Ось я в далекі поїхав краї, – Й тут серед темної ночі Сняться натруджені руки твої, Сині зажурені очі; Наче я знов на гарячих снопах Плачу під спів жайворінка... Тихо проходить в херсонських степах Мати моя українка (Т. Масенко «Там, де лягло Чорномор'я без меж...»). Примітним є те, що митці акцентують перш за все на характеристиках (загальних і часткових) зовнішності: материнські – постава, постать, обличчя, усмішка, чоло, брови, очі, руки. Звідси, відповідно, прикметники, утворені від іменників *мати (мама)*, досить часто функціонують як поширюючі компоненти. Очевидно, закономірним є й те, що в портретних характеристиках домінують описи таких частин тіла, як *очі, руки* (пор.: *очі* – дзеркало душі, а *руки* є свідченням перейдених років, пережитих труднощів). Епітети, що супроводжують названі лексеми, у першому разі акцентують на кольорі і розмірі (*великі, світлі, чорні, голубі, сині, карі*): *Спить, моя мати, моя кароока, зірка влетіла до хати. Ясно світи, моя зоре висока, Спить, моя мати. Світиться вогник у нас опівночі, внука йдете колихати. Світять мені ваші яснії очі, спить, моя мати (М. Сингаївський «Коліскова матері»); Не відкриє мати карі очі і не скаже: «Синку, синку мій!» Там, де вишині хиляться й шепочуть, спить вона давно в землі сирій (В. Сосюра «Не відкриє мати карі очі...»); у другому – епітетні супровідники характеризують об'єкт за**

привабливістю / непривабливістю (*прекрасні, пречисті, прозорі, висохлі, зашехрлі, старечі*): *Де мати посіє, там стелиться ласка, Де мати посадить, там сходить добро, Бо в мамі рука і легка, і прекрасна, І серце глибоке, як сивий Дніпро* (В. Крищенко «Де мати посіє...»); *У спогадів на дні, як в зяючому кратері, Бушує попіл, вис тишина. Я згадую прозорі руки матері. Вона живе. В мені живе вона* (М. Бажан «Пролог до спогадів»); *Я вже й сам вечорію, А отут, біля вас, мов хлопчисько, стою. Тільки серце моє кривим болем жаріє, Тихо точить синівську зажуру свою. Воно бачить над вами сніжисту хуртечу, Що кружля й покриває життя сіножать. Ваші висохлі, зморені руки старечі, Наче птиці завмерлі, на ліжку лежать. О, якби ваші руки я зміг обігріти У спокуті за все, чим я вам завинив... Але вічного боргу мені не сплатити їм, prechistim, як совість, як суд сивини* (В. Кочевський «Мамині руки»).

У деяких поетичних текстах ті чи ті когнітивні ознаки виражаються опосередковано, через стосунок до іншого явища, що потребує додаткових інтерпретативних зусиль з боку адресата: *Сліз не треба, ненько, ми вже не маленькі – Ваші соколята, соколи-сини... Хочеться додому, матінко рідненька, Перед ваші очі ранньої весни* (М. Дмитренко «Мамине обличчя у дитинство кличе») (пор.: з одного боку, колір *ранньої весни* – це колір зелені, дерев, кущів, що розпускаються, чи молоді трави, тобто світло-зелений; з іншого, – це колір весняного неба, талих вод, тобто голубий і т. ін.). Семантично глибокими є характеристики, маніфестовані через описові конструкції, подекуди й багатокomпонентні, як-от: – *Чого так гірко плачеш, мамо, І тиснеш руки до грудей? – Я дуже мало, дуже мало Пізнала ласки від дітей. – Чого так посивіла рано І ув очах – немов п'ятьма? – Бо діти – як болюча рана, А кращих, іншеньких нема* (В. Крищенко «Материнський біль») (пор.: *п'ятьма* – «відсутність світла, освітлення; темнота, тьма», тобто очі, які потьмарилися від хвилювання, пережитого болю); *У маминих очах неначе цвіт лілеї І жар зорі – це бачила не раз. Коли нам гірко – ми приходимо до неї, І забуваємо її в солодкий час* (В. Крищенко «До маминих очей») (пор.: *цвіт лілеї*, мабуть, ідеться саме про білу, свідчить про чистоту, а *жар зорі* – про яскравість, ясність, тобто яскраво-чисті очі). Такі зіставлення «рухають» думку, творчу уяву, загострюють художні деталі. Зауважимо: чимало текстів містить актуалізовані лексеми *очі, руки* в самих назвах художніх творів, у яких спостерігається не лише метонімічне, а й метафоричне перетворення (*мати – руки*), зорієнтовані на образне вираження художнього змісту: *Пригорнуся до поля – і чую ваш голос, Руки бачу в землі, роботящі колись, Що в колгоспі за довгі літа напололись. На жнивах нав'язалися і напеклись. Вони пестили ніжно і часом карали, Були пристанню долі в годину трудну І мене із гіркими слізьми обнімали, Як вчораиній школяр, я ішов на війну. І коли насували, як тьма, поторочі Й прибережне каміння палало в огні, У тривожних, поранених снах опівночі*

Ваші руки з-за моря світилися мені (В. Кочевський «Мамині руки») (пор.: *руки були пристанню долі* – місцем, де можна сховатися, відпочити, знайти притулок і т. ін.; *пристановищем*; *руки світилися* – захищали; випромінюючи світло, допомагали зорієнтуватися). Варто, мабуть, акцентувати й на тому, що в непоодиноких контекстах простежується взаємодія візуальних і тактильних чуттєвих образів (*у мамі рука легка і прекрасна*). Пор. також: *Перегримілий шторм клавіатури*, *Тачанка, вилетіла на щербатий брук*, *Обгортка більшовицької брошури*, *Що взяв, як хліб, ти з материнських рук*. *Ти кожну синю жилку пальців бачиш*, *Ласкавих пальців жовтої руки*. *Вчуваєш їх нерівний пульс і плачеш*, *Як плачуть в снах самотні старики* (М. Бажан «Пролог до спогадів»).

Досить поширеною характеристикою зовнішності, яка ґрунтується на зорових відчуттях, є вікова, що зазвичай сприймається через опозицію *молода – стара*: *Якби мені, мамо, сьогодні Дозволили вибирати, Де мені далі жити Й довершувати діла, – Я вибрав би не країну, Палаца а чи палати: Я вибрав би, мамо, дитинство, Де ти молодію була* (В. Баранов «Якби мені, мамо, сьогодні...»). Утім, лексема *стара* (у значенні «про жінку, яка досягла старості») трапляється дуже рідко, здебільшого вона модифікується чи то в інший (похідний) прикметник (*старенька*), чи то в дієслово (*старіти* → *постаріти*): *Чорнобривців насіяла мати У моїм світанковім краю, Та й навчила веснянки співати Про квітучу надію свою. Як на ті чорнобривці погляну, Бачу матір стареньку, Бачу руки твої, моя мамо, Твою ласку я чую, рідненька* (М. Сингаївський «Чорнобривці»); *Росте черешня в мамі на городі, Стара-стара, а кожен рік цвіте, Щоліта дітям ягодами годить, Хоча вони не дякують за те. <...>Живе старенька мати у господі, Невтомні руки, серце золоте. Щодня і дітям, і онукам годить, Хоч рідко хто з них дякує за те* (М. Луків «Росте черешня в мамі на городі...»). Поетичний прийом, ґрунтований на однаковій синтаксичній та інтонаційній побудові, аналогії, подібності, спільності характерних рис, забезпечує ритмомелодіку віршів (пор.: *стара-стара черешня росте на городі і старенька мати живе у господі*, де суфікс *-еньк* маніфестує новий план вираження, що сприяє появі нових семантичних відтінків, виникненню позитивно оцінних конотацій). Черешня, вишня, яблуна, верба, тополя тощо часто набувають символічного значення, їхні образи використовуються для створення довершеного художнього образу матері, а тому в поєднанні з атрибутивним поширювачем *стара* такі фітоніми можуть містити непряму вказівку й на материнський вік: *Нехай мені судилося блукати у пошуках щасливої зорі – не завагаюся, як покличе мати додому повернутися з доріг. Зберуся вмить і за світи поїду, та рідній неньці серце привезу! Візьму усе, лише покину біди, щоб радісною бачити сльозу. Ще того ж дня бродитиму полями, провідаю уже стару вербу. І як усіх, то і мене так само питатимуть: де ти так довго був? А ввечері зійде зоря над гаєм, мов*

скаже: де ж носив тебе лихий? І тільки мати промовчить, бо знає, які важкі були мої шляхи (В. Герасимчук «І тільки мати промовчить»).

У словах із частиномовним значенням процесуальності на зразок *старіти*, *постаріти*, дериваційною базою для яких послужив відповідний прикметник, актуалізується сема «змінюватися» (з часом, з роками і т. ін.): *Мамине обличчя у дитинство кличе, Із дитинства в юність поглядом веде... Мамине обличчя сонця мені зичить, Мамине обличчя любе й молоде... Не старійте, мамо!* – б'ю я телеграму, – *Не ховайте в зморшках тіні від років, А огляньтесь в юність і пройдіть літами – Світлі ваші роки, світлі і гіркі...* (М. Дмитренко «Мамине обличчя у дитинство кличе») (пор.: *старіти* – «ставати старим», *старий* – «який прожив багато років, який досяг старості», *старість* – «період життя, що настає після зрілості і характеризується поступовим фізіологічними змінами організму»). Такі фізіологічні зміни можуть сприйматися й візуально, стосуються найчастіше кольору волосся і рис обличчя. У такому разі в межах поетичних контекстів актуалізуються лексеми *волосся* – *коси*, *обличчя* – *зморшки*, що набувають увиразнення за рахунок різних поширювачів або внаслідок використання парафраз: про волосся матері, яке з роками втратило своє забарвлення, говорять, здебільшого послуговуючись чи то словами з атрибутивним значенням *сиве*, *біле*, *срібliste*, чи то лексемою *сивина*, як-от: *Кожен ранок в Тетерів спадають Голубі тумани навесні. І вітри летючі овівають Твої коси в срібній сивині* (О. Мусієнко «Матері»); *З-під хустини в неї Світло сивини, Швидко розлетілись Доньки і сини, І нема любові Більшої нема, Ніж ота, що серце Мамине трима. Материнська доля Складена з надії. Скрізь вона ясниться В доброті своїй. І немає правди Вищої ніде, Ніж ота, що маму По землі веде* (В. Крищенко «Пробач нам, мамо»); *Матері не вмирають. Умирають сини. Блиск останній для нас – то блиск сивини, І остання зоря, що зайде в небеса, Материнська сльоза, болюча сльоза...* (Р. Лубківський «Матері не вмирають»). У такий спосіб вербалізується не лише «генетична пам'ять покоління», а й індивідуальний життєвий досвід того чи того митця. Унаслідок різних метафоричних перетворень, так би мовити, збільшується набір когнітивних ознак, що виокремлюються внаслідок візуального сприйняття: *То дарма, що йде до тебе осінь, – Ще тобі, матусю, не старіти. Це ж у тебе, певно, на волоссі Павутиння бабиного літа...* (В. Колодій «Матері»). Пор.: *на волоссі сивина* = *на волоссі павутиння бабиного літа* (*бабине літо* – «погідні, теплі дні на початку осені; павутиння, що літає в цей період»); з одного боку, образна уява митця сприймає сивину на маминому волоссі як тонесенькі ниточки павутини, що літають у період погідних, теплих днів на початку осені, з іншого, – він і справді нібито намагається переконати і себе, і нас у тому, що це ще не сивина, а оте справжнє бабине літо, яке ненароком зачепилося за мамине волосся, адже боляче змиритися з думкою, що в життя кожної з матерів

приходить «осінь», за якою обов'язково настане «зима».

Концептуальна картина письменницького світу маніфестує й знання, отримані людиною внаслідок зіставлення, порівняння, зокрема із зоонімами (діти – пташенята, мати – пташка – сива / біла пташка (голубка, горлиця, зигзиця і т. ін.), наприклад: *Вона давно вже постаріла, Лиш фото діток на стіні, Сидить, немов голубка біла, Одна при пізньому вогні. І їй не спиться, не лежитья, А ти їй вісточку подай, Вона пречиста голубиця, І ти її не забувай* (Л. Забашта «Єдина»); *Мамо – віку ти мій, Сива птице зозуле, Не зозуль, прочини у світанок вікно. Пережиті жалі ловлять літо заснуле, Пада листя з тополь, як в німому кіно. Тріпотить серед поля кофтина в горошок, Дріботить через гони дощинунок горох. Із легеньких твоїх павутиночок-зморшок Можна виткати смуток на кілька епох* (П. Засенко «Мамо – віку ти мій»). В останньому контексті наявна і інший візуальний чуттєвий образ, що демонструє вікові особливості. Він представлений лексемою *зморшка*, уведеною у структуру апозитивного словосполучення *павутиночки-зморшки* (пор.: *на волоссі павутиння бабиного літа*) й конкретизованою атрибутивним поширювачем *легенькі*.

Слова на зразок *легенькі, павутиночки* викликають приємні відчуття, дають змогу адекватно сприйняти неминучий фізіологічний процес старіння, на якому в реальному житті без потреби зазвичай не акцентують (пор.: *зморшка* – «невелике довгасте заглиблення чи борозенка, складка на шкірі обличчя»). Тому лексема *зморшка* частіше супроводжується атрибутивними поширювачами, що мають позитивно оцінну семантику, рідше – навпаки. Наприклад: *Я твоїй портрет фіалками вберу – ти ж так любила голубі фіалки. Мене ти вчила правді і добру, мене до праці ти привчала змалку... Я доторкнуся до твого чола, на ньому зморшки – й ті такі ласкаві...* (В. Підпалій «Матері»); *У мами взяв літак високий легенькі руки – задля крил. Струмок взяв голос материнський, а клопоти – мала бджола, а хліб русявий на шкурунку взяв теплі зморшки із чола* (В. Затулівітер «Нічна незряча телеграма»); *Та чомусь вона була сумною і сльоза котилася з-під вій. Зморшки злі торкаючи рукою, Світозарик усміхався їй* (В. Сосюра «Не одкріє мати карі очі...»); *Кожна моя дорога – зморшка нова у нені, кожна моя тривога – пасемце сиве у неї. Руки ласкаві цілую. Скільки з них витито сили: жалі вони і косили, прали і тісто місили...* (В. Коломієць «Кожна моя дорога»). В останніх проілюстрованих контекстах репрезентовані знання, отримані внаслідок різних відчуттів, скажімо, тактильних та аудіальних (*легенькі руки + материнський голос + теплі зморшки*), візуальних і тактильних (*нова зморшка + сиве пасемце + ласкаві руки*, де *ласкавий* – «приємний для сприйняття (передусім зором і дотиком – Ж. К.); ніжний»). Відповідно, епітетні слова на зразок *ласкавий, ніжний, лагідний, легенький, теплий* чи похідні від них – *ласкаво, ніжно, лагідно, легенько, тепло* (а іноді й *теплó*) – актуалізуються досить часто: *В хаті спокійно й затишно. Вечір*

заходить в сім'ю. Мати задумливо й ніжно Гладить голівку мою. Мамо, чого зажурились? Дайте тепло ваших рук. В хаті на згадку лишилися Болі й тривоги розлук (Д. Луценко «Хата моя, біла хата»); Вороним конем Схилився до мене вечір І поклав до ніг Сідло молодика. Я дивлюсь і чую, Як мені на плечі Легітно лягає мамина рука. <...> На своїм віку Я бачив рук немало, Добре знаю теж У недруга яка, Та коли я падав, Завжди піднімала Трепетна і ніжна мамина рука (М. Ткач «Мамині руки»). Трапляються ситуації, у яких вербалізуються знання, отримані внаслідок не лише зовнішніх, але і внутрішніх відчуттів, маніфестуються звичайно лексемами *душа* і *серце*, як-от: Немає вроди над калину, – Вродливіша лиш за калину Моя кохана. Троянда в світі найніжніша, – Лише ніжніша від троянди Душа матусі (М. Дмитренко «Мамине обличчя»); В місячнім німбі волосся, Як у прощальнім вінку. Скільки ж біди довелось їй пережити на віку? Як вона бідна старалась В клопотах хатніх щодня, А підступилася старість – І залишилась одна. Де ви, краї мої листяні? За перевалами літ. Я відчуваю її на відстані, Як в неї серце болить. Шлях свій позначу томами. Все Україні віддам. Тільки покинута мама – Докір душі і очам (А. Михайлевський «Покінута мати»).

Поетичний образ матері ґрунтується на історичному, соціокультурному і великою мірою на біографічному тлі кожного з авторів. У його змалюванні переважають чомусь мінорні, сумні, журливі риси: лише на відстані перейдених років, особливо народивши своїх дітей, людина глибоко осмислює, а то й переосмислює своє ставлення до тієї, єдиної і рідної, яка дала життя: Принесу в подарунок мрію, Що перлинами виграє. Тільки зараз я розумію Материнське серце твоє. Прислухаюся і учуся Усьому, що порадиш ти. Мила, рідна моя матусю, Як до мудрості важко йти. Скільки бур, і вагань, і злетів На дорозі нелегкій тій... Не зустрінеш всього в поетів, Не побачиш у барвах мрій. Тільки ти, єдина, розкажеш, Як уміють лиш матері. І заснути пізніше ляжеш, І піднімешся до зорі. Скільки світла у слові «мати»! ...Чую: донька мене гука, Поспішаю її обняти, І тривожно тремтить рука. Незабутими диво-снами Знов дитинство моє встає... Лиш тепер зрозуміла, мамо, Я велике серце твоє (Л. Клименко «Моїй матусі»).

Когнітивні ознаки одоративних чуттєвих образів (пор.: потенційними стимулами нюхової системи є випари або речовини, що легко випаровуються, – одоранти (лат. *odorans* – пахучість) пов'язуються передусім із лексемами *запах* і *пахнути*).

Одоративна образна складова концепту *МАТИ* інтерпретується знайомими з дитинства запахами рослин, що в українській лінгвокультурі отримують особливе смислове наповнення, набувають символічного значення: Запахнув чебрець з материнського поля, Немов нагадати силкується він, Що мати дала нам і сонце, і долю, Дала, не забравши нічого взамін (В. Крищенко «Де мати посіє...»); Хата моя, біла хата,

Рідна моя сторона. Пахне любисток і м'ята, Мальви цвітуть край вікна (Д. Луценко «Хата моя, біла хата»); *А бува ж – перелітне птаство збереться: неприкаяні... дух – свианом пропах... Неня шанує від серця, усіх жаліє, і тремтливинка на губах винувато тепліє... По її молитві – біди не станеться. Тільки чим віддячить – за біль!.. Чорнобривцями гірко пропахли станції. Хмаровінь... Голубінь...* (В. Коломієць «Кожна моя дорога»); *Чорна смородина. Мальви. Глід над землею горить. Мною покинута мама Довго стоїть край воріт. Віє туманами з лузу. Пахне барвінком нічним. Шкода, що я її тузу Вже не розраджу нічим* (А. Михайлевський «Покинута мати»). Фітоніми чебрець, любисток, м'ята, чорнобривці, барвінок і т. ін. виступають символами пам'яті про дитинство, матір, батьківщину, актуалізовані про них знання, з одного боку, викликають почуття смутку, а з іншого, – додають життєвих сил. Запах чебрецю, любистку, м'яти тощо – це «запах» матері, який ініціюється уявою того чи того індивіда. Мати «пропахла» плодами землі (пор.: міфологічний образ матері-землі), водночас наділивши цю землю своїм запахом: *Бути зими охоронцем Холод вже більше не міг – І, опромінений сонцем, Плавиться сірий сніг. Стала рілля у полі Схожа на крила бусла. Мліють дерева голі Од лоскотунків тепла. Птаства весільні перезви Поміж верхів'ями чуть, А біловиді берези Кров свою людям здають... Скоро під небом високим Маревом степ задимить І ластівки чорним шовком Мережити будуть блакить. Будуть квіток метелики Пурхати в літа ногах, І табунами веселки Попаски йтимуть в дугах... Тягнеться зелен-руками Юнь з-під старої трави... Мамо, тут все дише Вами, А тільки, мамо, де ж Ви? Сонце весні знов привітно Свят-рушнички вистеля, І так знайома, так рідно Мамою пахне рілля...* (Д. Іванов «Провесняна балада»).

З-поміж аудіальних чуттєвих образів вирізняються ті, до яких належать відчуття звуку і тонів – висоти, сили (гучності), тембру. За твердженням науковців, немовля здатне розпізнавати свою матір як за запахом, так і за голосом. Тому голосу, поряд із візуальними характеристиками, у створенні художнього образу матері відводиться значна роль. Лексема *голос* уводиться у структуру художнього тексту разом із означальними поширювачами *материнський (мамин)*, подекуди увиразнюється чи то узуальними епітетами, як-от: *тихий (тихо), ніжний (ніжно), дзвінкий (дзвінко)* і т. ін.: *Мама сьогодні співала, Майже так, як і колись. Знову несла воду Галя, В гості Іванко просивсь. Я пам'ятаю, як дзвінко Голос у мамі звучав... Тільки змінився із віком, В себе впустивши печаль. Тільки у ньому почувись Ноти занадто гіркі... Тиха молитва про чуйність Вже в перезрілі роки* (О. Менський «Мама співала»), чи то індивідуально-авторськими, або оказіональними, на зразок: *Цієї ночі в місячнім саду Червоно-чорні рожі – як стигмати. І безшелесну я почув ходу – То надійшла моя покійна мати. І голосом ясної тишини Вона сказала: – Схаменися, сину,*

Звільнився од солодкої мани, Яка тебе провадить до загину. Ти взяв її, як хрест на рамена, І думаєш, що це тобі під силу. Не білий парус у житті вона, А чорний камінь на мою могилу... Щось доторкнулось до мого чола У нереальну місячну годину, Незрима постать тихо відійшла, Лише здаля почулось: – Сину, сину!.. Я не послухав (І. Качуровський «Цієї ночі в місячнім саду»).

Унаслідок метонімічного переосмислення аудіальні характеристики можуть стосуватися не лише голосу як «сукупності різних щодо висоти, сили і тембру звуків, які видає людина за допомогою голосового апарата», а й самої людини. У такому разі атрибутивний поширювач супроводжує саму лексему *мати*: *Ах, серце, серце, клич в дорогу, В той край, де літечко сяйне, Де шепче явір коло двору І тиха матір жде мене* (А. Демиденко «Найзаповітніша любов») (пор.: *тиха матір* – «безмовна, сумна») або абстрактний іменник, що демонструє її стан, настрої, риси характеру: *Випала дітям доба пожежна, гоїдає мене земля. Тиха жура й доброта безмежна – мати моя. Думо вечірня, думо світання!.. Печаль ластовина, печаль золота. В пісні – любов і прощання за всі літа, за всі літа...* (В. Коломієць «Кожна моя дорога»).

Знання, ґрунтовані на аудіальних відчуттях, актуалізуються й за допомогою інших лексем, семантичне наповнення яких передбачає, так би мовити, «звукове вираження». До таких належать насамперед дієслова *говорити, казати, озватися* і т. ін.: *Усі мовчять – щось мати каже, Цвітуть притишено слова. Вони із веселкових вражень, З любові, що в душі жива. Зійшлися діти всі до хати, Де хліб, як доля, на столі... Усі мовчять: говорить мати Вустами неба і землі* (В. Крищенко «Говорить мати»).

Аудіальна складова концепту *МАТИ* репрезентується також лексемами *слово, пісня, мова*. Материнське слово (пісня, мова) – це рідне слово, а рідне слово – це не просто засіб людського спілкування, а та коштовна річ, подарована при народженні матір'ю, утрата якої призводить до великої біди, нещастя, поневіряння. Залишитися без слова, рідного слова, утратити його – це все одно, що залишитися без матері, утратити її у прямому й переносному значенні: *Притих соловейко, Схилилась калина. Замовкла хатина Без маминих слів. Кому ж розказати, До кого озватись, З ким тишком поплакати Про болі й жалі? На кожному кроці І в кожному році Зі мною ти, мамо, Голубко моя! Журбою-вербою Озвися весною, І чарами м'яти У літо прийди* (І. Бондарчук «Пам'яті матері»).

Унаслідок метафоризації в поетичних текстах з'являються нові семантичні обертони, що дає підстави говорити про розширення концептуально-сміслового поля, появу нових асоціативних зв'язків, іноді несподіваних і непередбачуваних. Наприклад: *Молюся Вам за пісню колискову, За ласку, карий погляд і терпець, За усмішку Богині сонейкову Й за те, що я молюсь, молюсь тепер... О Мамо-ненько, цвіте яблуневий,*

Не збитий громом долі і весни, Я Вам готовий прихилити небо, Щасливі й світлі насилати сни. Та Ви мені шепочете: «Спасибі. Онукам, сину, небо прихляй, А щире материнське диво-сниво Не переводь на щастя, не збавляй. Бо сни мої – одвічна туга й мука, Турбота про дітей, про родовід, Щоб мали ви любов і щоб розлука Не засліпила серце вам і світ». Молюся Вашій мудрості, Матусю, Ясного слова чистій простоті, До нього я душею притулюся – До скарбу найдорожчого в житті. Бо в нім – любов і дім, і подзвін жита, Криниця пам'яті і віри джерело. Бо в нім – моєї совісті молитва, Ріка моя, і човен, і весло... Молюся Вам, єдиний Боже, – Мамо. Молюся, та нічого не молю: Ні харчу, срібла-злата, ані краму... Живіть лишень! Благаю і велю! Бо Ви ж, Матусю, – мова України, Бо Ви ж, Матусю, – доля трудова, Бо Ви – натхненна пісня солов'їна, Душа народу рідного жива. Молюся Вам, єдиний Боже, – Мамо... (М. Дмитренко «Синівська молитва»).

Проілюстрований контекст переконливо засвідчує здатність концепту МАТИ вступати в різні асоціативні зв'язки, створювати асоціативні ряди й навіть поля: МАТИ – БАТЬКІВЩИНА; МАТИ – РІДНА ЗЕМЛЯ; МАТИ – РІДНА МОВА (РІДНЕ СЛОВО); МАТИ – ПІСНЯ (КОЛИСКОВА ПІСНЯ), що демонструють розгалуженість смислових зон, у яких відбувається асоціювання: МАТИ – БАТЬКІВЩИНА – УКРАЇНА – РІДНА ЗЕМЛЯ – НАРОД – ПАМ'ЯТЬ – ВІРА – СОВІСТЬ – ДІМ – РІЧКА – ЧОВЕН – ВЕСЛО і т. ін. Поетичне мовомислення репрезентує досліджуваний концепт у різних художньо-семантичних площинах. Пор. також: *На розгінних вітрах Неспокійного світу Хай несе нас вперед Весняна течія, Як надійний маяк Серце мамине світить, І злітає із вуст: Мамо, мамо моя... Образ твій обійма Рідну землю і небо, Колоситься навкруг У липневих житах. Ми у снах молодих Прилітаєм до тебе, Щоб набрати снаги На добро, на життя. Нам озвучився день З материнської мови, Нам розвиднився він Із її доброти. Материнську печаль, Що гирчить полиново, Материнську сльозу – Ти собі не прости (В. Крищенко «Ти собі не прости») (МАТИ – РІДНА ЗЕМЛЯ – НЕБО – ЖИТО – ДОБРО – ЖИТТЯ – МАТЕРИНСЬКА МОВА). Образна взаємодія, текстуальна поетика, асоціативна ускладненість сприяють тому, що звичайні слова набувають естетичної сили. Потужним естетичним потенціалом вирізняються ті поетичні тексти, у яких наявні так звані національні маркери, зазвичай це топонімічні (але не тільки!) назви: *Спи, моя дитино золота, Спи, моя тривого кароока. В теплих снах ідуть в поля жита, І зоря над ними йде висока. Спи, моя гіллячко голуба, Тихо в моїм серці і щасливо. За вікном хлопочеться плавба Твоїх літ і долі гомінливої. Спи, моя дитинко, на порі. Тіні сплять і сонна яворина... Та як небо в нашому Дніпрі, Так в тобі не спить хай Україна. Хай вона не спить в тобі повік, Бо вона – для тебе і для світу... Люлі, мій маленький чоловік, Капле сон сріблястий з верховіту... (М. Вінграновський «Перша коліскова»);**

Ти уміла ходити лиш босоніж по рідній землі, По стежках-моріжках і порепаній чорній ріллі, По лугах дніпрових, де трава до плечей дістає, Де промчалось колись босоноге дитинство твоє. Ти ростила синів і їм пісню у серце дала, І в одного із них самоцвітом вона зацвіла. Тебе Київ прийняв, наче матір шановну свою, Що і слово, і спів ще з дитинства дала солов'ю. Лиш на день до синка, а душа уже рветься туди, Де шумлять пиениці і куди ще не йдуть поїзди, Де немарно колись ти купала в любистку синів І звучав по ночах української матері спів. Ти босоніж ідеши по міському камінню одна, Пустотливий вітрець твій розшитий рукав напина. І питають цікаві: – Чом, бабусю, ви боса йдете? – І велика мати їм суворо говорить на те: – Я босоніж іду, щоб цю землю завжди відчувати, Щоб за неї болить, і боротись до смерті, й страждати. Я босоніж іду, щоб землі дорогою тепло, Наче струмисько палкий, прямо в серце до мене текло, Щоб довіку мене зігрівало святе відчуття, Що лиш рідна земля може дати нам силу життя (Л. Забашта «Матері поета»). У подібних контекстах концепт МАТИ демонструє етнічну складову (явір, Дніпро, Україна, Київ, розшитий рукав і т. ін.), усвідомлюється як УКРАЇНСЬКА МАТИ. Цьому сприяють і спродуковані в різний спосіб атрибутивні словосполучення, у яких саме означення вказує на територіальну, етнічну, національну належність: Чи Галицька вона, а чи Луганська? Донецька, може?! Слобожанська теж! Чи Київська – Сарматська і Поганська Повстала з дна і клетку пожеж? В лісах Волинських, в схронах Тернопілья Ось так сказала: вийди і бери З Дністра й Нічлави потойбічне зілля І напувай охлялі прапори! Дивись на зорі – не здавайся зморі. Де клетіт мук, там і любов до дна. Молись на Матір. В неї очі хворі. Вона сидить самотня край вікна. І дождає, дождає зміни Крізь клятву кукурудзяну судьбу, І дождає тої України... Десь Син пішов. На хрест? Чи на ганьбу?! Десь Син пішов. Вона чекає Сина. Крізь сторч століть – все та ж самотина, Їй вибирає очі хуртовина У кожній хаті з кожного вікна... (І. Драч «Наша мати»).

На окрему увагу заслуговує семантичне наповнення МАТИ – ХАТА, що виникає внаслідок ускладнення асоціативних зв'язків МАТИ – БАТЬКІВЩИНА – РІДНА ЗЕМЛЯ. Як відомо, у світовій символіці житло символізує жіночий аспект світостворення, а також сховище мудрості, традиції, життя. В українській лінгвокультурі споконвіку хата виконувала своє природне призначення родинного вогнища, де народжувалися, оберігалися кращі сімейні традиції, які згодом переходили у спадок дітям: любов до батьків, природи, пісні, до праці. Хата в українців завжди асоціюється з чимось світлим, тому, згідно з давньою традицією, їх вибілювали, надавали їм святкового вигляду, особливо навесні перед Великоднем: *Побіліть, мамо, хату – по-весняному чисто, Щоб іздалеку бачив: як лебеді – стіни. Побіліть, мамо, хату – сад одягне намисто, Зацвіте березнево, зашумить*

безневинно. Хай забудуться болі, як зійде сніг торішній, Хай цвітуть кругом хати світло-райдужні квіти... Скоро синім тополям небо листя розвіша – Побіліть, мамо, хату по-весняному чисто (Г. Іваненко «Веснянка для матері») (пор.: МАТИ – РІДНА БІЛА ХАТА – БІЛА ЛЕБІДКА).

Цілком закономірним є і те, що в поетичних текстах лексема хата увиразнюється атрибутивними поширювачами на зразок рідна, батьківська, отча, мамина і т. ін. Наприклад: *Валили хлів старий із братом, А поруч – свідок боязкий: Лебідка біла, рідна хата... Який же вік її, який?* (М. Дмитренко «Валили хлів старий із братом»); *До отчої, До маминої хати На стежці – хай не виросте трава... Є станція. Нас тут чекає мати. Не забувайте... Мати ще жива...* (Д. Кремень «Станція імені матері»).

Унаслідок деталізації може модифікуватися план вираження (пор.: наприклад, ХАТА – її складові (ПОРІГ, ВІКНО, СТИНИ і т. ін.; ХАТА – ОБІЙСТЯ; ХАТА – РОДИННЕ ГНІЗДО тощо). Оригінальність образів зумовлюється асоціативними зв'язками, сформованими в лінгвоментальній сфері письменника: *Злітались ми в хату до мами Зігрітись в родиннім гнізді. Самі вже ставали батьками, Та мов до живої води Тягло нас додому, до мами, У край лепехи й лободи. Брати мої часу морями Спливли у човнах домовин... До нашого двору, до мами, Уже поспішаю один. Біжать осокори рядами Обабіч дороги в село, А сонечко з ласкою мами Дарує осіннє тепло. Село задиміло димами – Повсюди димлять димарі, У хатах таких, як і в мами, Пильнують вогонь матері. Село задиміло димами – Стовпи піднялися до хмар... І тільки над хатою мами Не дихає в небо димар. Стою в самоті коло брами, Шукаю очима в вікні Лице незабутньої мами, Що бачу так часто вві сні. На ганочку брязну ключами, У двері зайду тихкома... Повіяло смутком, бо мами У маминій хаті нема. Немає її й за полями – Згубилися в росах сліди... Я ж їхати буду до мами, Як завжди було, як завжди. В леваді верба під вітрами У мене про неї пита... І холодно в світі без мами, Хоч сонце теплом огорта. Немає її й за горами, Та думка святиться одна: Якщо поспішаю до мами, То, певно, є в світі вона (П. Засенко «На свято до мами»); Та ж сама стежка, і дерева ті, І ті ж поля, і хати при дорозі, Лиш ворон у тривожній чорноті, Немов чаклун на отчому порозі, Роковано черкнув своїм крилом І шугонув із двору чорним шумом. І стала чорна хмара над селом, І білий день вгорнувся чорним сумом. Померла мати – от і всі слова (Л. Білаш «Матері»).*

У поетичному мовленні концепт МАТИ потрактовується й крізь призму міфологічних уявлень і християнських традицій, викликає асоціації на зразок МАТИ – БЕРЕГІНЯ; МАТИ – СВЯТА; МАТИ – ПРЕЧИСТА; МАТИ – БОГОРОДИЦЯ; МАТИ – МАДОННА; МАТИ – СТРАДНИЦЯ і т. ін. Наприклад: *Думо вечірня, думо світанна!.. Печаль ластовина, печаль золота. В пісні – любов і прощання за всі літа, за всі літа... І тополю видиться в полі, й берегиню в хаті. Проти недолі, проти сваволі –*

українська матір! (В. Коломієць «Кожна моя дорога»). У міфології, як відомо, *берегиня* – захисниця людей від усякого зла, добра «хатня» богиня, що оберігала оселю, малих дітей, добробут сім'ї не лише за життя, а й після смерті (пор.: існує думка, згідно з якою схематичне зображення *берегині* – жінка з піднесеними для благословення руками – трансформувалося в малюнок тризуба). Її переосмислений художній образ, очевидно, представлений у таких поетичних рядках: *Вона посміхнулася, красива і сива, як доля, Махнула рукою – злетіли увись рушники. «Лишайтесь щасливі», – і стала замисленим полем На цілу планету, на всі покоління й віки* (Б. Олійник «Пісня про матір»), де, відходячи «за межу», матір востаннє «благословляє» своїх дітей та онуків, бажає їм щасливої долі. Мати стає тим «місточком», тими «сходінками», які з'єднують невидиме «вишне» небо і наш видимий «дольний» світ. Лінгвоментальному осмисленню концепту сприяє й наявність лексеми *рушники*, що сприяє розгалуженню асоціативних зв'язків: *МАТИ – БЕРЕГИНЯ – ХАТА – РУШНИК*.

Для української лінгвоспільноти рушник є своєрідним оберегом, символом не лише щасливої долі, любові, краси, незрадливості, надії, побажання добра, але й прощання. Вишитий рушник – це та «ниточка», яка поєднує покоління, він упродовж тисячоліть залишається одним із основних «хатніх» атрибутів. Хата, рушник (як, до речі, і сорочка) вербалізують національну складову концепту *МАТИ*, асоціюється з чимось світлим, чистим, тому подекуди й супроводжуються відповідними епітетами: *Цілує сонце рушники У чистій материній хаті. І чути, як мої думки, Мов ластівки, стають крилаті* (М. Сингаївський «Цілує сонце рушники...»); *Літа, неначе птахи, пролітали. Матусі коси дивом зацвіли. І я сорочку білу вишиваю, Як вишивала матінка мені. Виконуй доню – мама говорила – Життя закони, істини прості. Не зраджуй землю, що тебе зростила. Не залишай нікого у біді* (Н. Май «Мамина сорочка»).

Письменницький концептуальний світ репрезентує нові знання, ґрунтовані на вдумливому підході того чи того автора до слова, на майстерному використанні різних художніх засобів і можливостей загальнонародної мови: *Уночі мені приснилась мати, І до ранку я заснуть не міг. Яблуня вижглась коло хати, незабутній батьківський поріг. Крізь шляхи пекельної розлуки, довгі і натруджені літа мати простяга зашерхлі руки, знову нас до серця пригорта. Розлетілись і сини, і дочки по світах, мов сизі голуби. Тоскно з полотняної сорочки проглядає заполоч журби. А вона вечірньою порою йде у сподіваннях до воріт. Може, й діти вже не за горою душу поспішають їй зігріть. Гомонять сполохані тополі, я, мов птах, до матері лечу. Всі її невиплакані болі вогняною спрагою печуть. А дорога стелиться, як лиштва, небо тріпотить в моїх очах. Жайвори далекого дитинства линуць з материнського плеча* (Д. Луценко «Синівська пісня»).

З прийняттям та поширенням християнства міфологічний образ матері-берегині трансформується в образ Богоматері (Богородиці), яка попри велику материнську любов віддає людству найдорожче, що в неї є – свою дитину: *Спішили верхи. Їхали возами. Похід розтягся на дванадцять верст. І Божа Мати плакала сльозами – та допоможіть нести ж йому той хрест! Чи ви не люди?! Що за чудасія, дають старцям, підсаджують калік. А тут же йде, ну, добре, не Месія, – людина просто, просто чоловік!* (Л. Костенко «Шлях на Голгофу»). Такий емоційний стан Богоматері свідчить: материнська любов – почуття глибоке і безмежне. Будучи не в змозі відвернути «чашу цю», Божа Мати не залишає свою дитину напризволяще, без допомоги, без моральної підтримки. Символічним став і образ Богоматері з немовлям на руках, що «втечею» намагається врятувати життя своїй дитині: *Скорботна мати йшла поволі, Туди, де зріло колосся в полі. Несла на грудях дитя, мов птаху, Не стало сили, лягла край шляху. Мов стебла руки син простягає, І хліба в мамі усе благає, Але благання свого пташати, Уже не чує стражденна мати* (В. Забаштанський «Стражденна мати»). Його індивідуально-авторська інтерпретація безпосередньо залежить від світоглядних орієнтирів письменника, його конфесійної належності.

Лінгвоментально осмислюється концепт *МАТИ* в семантичному наповненні *МАДОННА* (матір Ісуса Христа для католиків). Мадонна з немовлям на руках стала уособленням чистої, ніжної жінки, люблячої матері. Для багатьох українців мадонна асоціюється з Шевченковою Катериною (*МАТИ – МАДОННА – ШЕВЧЕНКОВА КАТЕРИНА*). Наприклад: *Доки буде жити Україна В теплім хлібі, в барвних снах дітей – Йтиме білим полем Катерина З немовлям, притнутим до грудей. Освятивши невимовним болем Все прийдешиє, кожну нашу мить, Йде вона, і, мов велике коло, Біле небо навздогін летить. Про дівочу цноту, про калину Не співай, поете, не квили, Бо йде сьогодні Катерина Тим шляхом, що наші кривні йшли. Вилами розхитували трони, Руїнували все старе дотла, Тільки би Шевченкова Мадонна В сніжне небуття не полягла! Тільки би вона донесла сина До свого народу, до людей. Біле поле. Біла Катерина З немовлям, притнутим до грудей* (Л. Кисельов «Катерина»). Сміслова парадигма увиразнюється, асоціативні зв'язки розширюються: *МАТИ – ІСТОРІЯ, МАТИ – НАРОД, МАТИ – ВІЧНІСТЬ*.

Крім того, зауважимо, художній образ материнського безсмертя непоодинокий у поетичних творах, на що вказують передусім атрибутивні поширювачі на зразок *вічна, безсмертна*: *Нічна незряча телеграма не висадить вікна мого: безсмерта, вічна в мене мама – як хліб, як поле, як вогонь* (В. Затулівітер «Нічна незряча телеграма»). Щоправда, як і в кожній живій істоті, біологічне існування матерів обмежене. Тому частотною є вербалізація стану *МАТИ – ПОМЕРЛА*: *Померла мати – тут не до сльози. Померла мати – навіть не до крику! Якої ж мені вимолить грози, Щоб*

розбудить її, малесеньку й велику?! Піду до сонця – з ним вона вставала, У полі разом з ним росу пила. Його проміння в життій сніп ховала, Мене його промінням сповила. Та коли й сонце вже не допоможе – Життя земного вічне джерело, – Я місяця і зорі розтривоожу, Схилю в мольбі своє сумне чоло: Нехай її до себе заберуть, Раптово обернувши дивним птахом, Щоб завше її стелилась тиха путь Під зоряним Чумацьким вічним Шляхом (Л. Білаш «Матері»); Перед смертю хотіла мати Щось важливе мені сказати. Я далеко від неї був – Слів останніх її не чув. І гризе мене каяття, Що за довге своє життя За турботами та ділами Мало я прислухавсь до мами. І ніколи не буду знати, Що мені не сказала мати (М. Луків «Перед смертю хотіла мати...»). Причому саме слово з відповідною семантикою (*померти, смерть*) може бути й відсутнім у структурі поетичного тексту. У такому разі використовуються парафрастичні звороти: День відболів. Ніч віджурилася. Думка на думку, Як дошка, лягла: Я ж на вас, мамо, Не надивилася! Я ж вам так мало В житті помогла! Вік проминув. Я вам відснилася. Небо сирітське, Як віко труни: Стежка додому В травах ззубилася, В кожній квітці Погляд сумний. Літо минуло. Осінь спинилася. Страшно подумати: Буде зима! Я ж на вас, мамо, Ще не молилася, А вже молитва – Німа... (Г. Чубач «Німа молитва»); На човнику згадок мені веслувати У морі нічному печалі. Все далі відходять і батько, і мати. Все далі. Розтали в минулім, як берег далекий Осінньої ночі. Не стало. Полинули в ірій два сивих лелеки, Все далі. На човнику згадок мені веслувати У морі нічному печалі. З роками до мене і батько, і мати Все ближче – і далі. І хоч навкруги ще у розпалі літо – Призахідне сонце все нижче. До тих, хто за обрієм, з кожною миттю Все далі – і ближче (Д. Кулиняк «Все далі»).

Художньо-семантичне наповнення концепту МАТИ не вичерпується окресленими смисловими парадигмами. Його інтерпретація у віршованих текстах є багатоаспектною. Ми акцентували передусім на ядерній його частині, принагідно залучивши до аналізу й деякі периферійні. Поза увагою залишилися такі художньо-семантичні площини, як МАТИ – НАЙВИЩА ЦІННІСТЬ – ЛЮБОВ – ДОБРО – ЩАСТЯ – СОВІСТЬ – СПРАВЕДЛИВІСТЬ – ТУРБОТА – ПРАЦЬОВИТІСТЬ; МАТИ – СОНЦЕ – СВІТЛО – ЗОРЯ; МАТИ – ГОЛУБКА – ГОРЛИЦЯ – ЗИГЗИЦЯ – ЖУРАВКА – ЛЕЛЕКА – БДЖОЛА; МАТИ – ТОПОЛЯ – ВЕРБА – КАЛИНА – ЯБЛУНЯ – ВИШНЯ – РУТА-М'ЯТА тощо.

Багатовимірно представлені й асоціативні поля, ґрунтовне осмислення яких неможливе в межах однієї статті. На детальнішу увагу заслуговує й інтерпретація у структурі досліджуваного концепту лінгвоментальних складників. Утім, це проблема подальшої наукової праці, пов'язаної і з аналізом вербалізації відповідного концепту в мовній картині світу як способу фіксації національно-культурного світогляду.

Насамкінець зауважимо: концепт МАТИ являє собою своєрідний код,

знання якого дасть змогу глибше зрозуміти наші національні культурні цінності, ті життєві установки, орієнтири, моральні ідеали, традиції, що закладаються від народження тією *РІДНОЮ, СВІТЛОЮ, ЄДИНОЮ, НЕЗАБУТНЬОЮ* для кожного з нас *НЕНЕЮ, НЕНЬКОЮ, МАМОЮ, МАТИР'Ю, МАТУСЕЮ*, якій людство має завдячувати своїм існуванням, адже справедливо кажуть: доки є *МАТИ*, доти триватиме життя на землі.

Література

1. Голобородько К. Ідіостиль Олександра Олеся : лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія] / К. Голобородько. – Х. : ХІФТ, 2010. – 527 с.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
3. Калашник В. С. Мова поезії і картина світу / В. С. Калашник // Людина та образ у світі мови : вибрані статті. – Х. : ХНУ, 2011. – С. 162–167.
4. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность : культурные концепты : сб. науч. тр. – Волгоград – Архангельск, 1996. – С. 3–16.
5. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 271 с.
7. Марфіна Ж. Лексема МАТИ в поетичних контекстах Андрія Малишка / Ж. Марфіна : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://kulturamovny.univ.kiev.ua>
8. Марфіна Ж. Я все віддам за одне недоспіване «мамо» (міфопоетика слова-образу *мати* в поезії Б. Олійника) / Ж. Марфіна // Культура слова. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 74. – С. 22–28.
9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
10. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314 с.
11. Словник символів / За заг. ред. проф. О. І. Потапенка : [Електронна версія] / Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/evshan/symbol.htm>
12. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 40–76.

УДК 883.08'1

Н. Є. Коломієць, Н. В. Яременко

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ ДОЛІ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ Б. ГРІНЧЕНКА

Коломієць Н. Є., Яременко Н. В. Художнє осмислення жіночої долі в поетичних творах Б. Грінченка.

Статтю присвячено актуальній проблемі дослідження своєрідності художньо-поетичного осмислення жіночої долі в ліриці Б. Грінченка. Жіночий образ є смисловим центром ряду творів поета. Соціально-психологічні аспекти характеру жінки представлені в системі ліричних персонажів, через ліричне «я», ліричного

героя, героя «ролевої» лірики. Значна увага приділена віддзеркаленню специфіки епохи в авторській художній концепції особи жінки.

Ключові слова: лірика, соціальна характеристика, психічні стани і процеси.

Коломоєц Н. Е., Яременко Н. В. Художественное осмысление женской судьбы в поэтических произведениях Б. Гринченко.

Статья посвящена актуальной проблеме исследования своеобразия художественно-поэтического осмысления женской судьбы в лирике Б. Гринченко. Женский образ является смысловым центром ряда произведений поэта. Социально-психологические аспекты характера женщины представлены в системе лирических персонажей, через лирическое «я», лирического героя, героя «ролевого» лирики. Значительное внимание уделено отражению специфики эпохи в авторской художественной концепции личности женщины.

Ключевые слова: лирика, социальная характеристика, психические состояния и процессы.

Kolomoets NE, Jaremenko NV. Art judgment of women's fate in the poetic works of B. Grinchenko.

Article is devoted to the problem of the study of artistic originality and poetic interpretation of women's fate in the lyrics B. Grinchenko. Female character is the semantic center of a number of works of the poet. Social and psychological aspects of the character representation of women in the lyrical character, through the lyrical «I», the lyrical hero, hero «role» of the lyrics. Considerable attention is paid to the specifics of the reflection period in the author's artistic conception of a woman.

Key words: lyrics, social characteristics, mental states and processes.

У ліричних творах Б. Грінченка неодноразово звертався до теми понівеченої жіночої долі. Ідучи за традицією Т. Шевченка, жіночому образу він відводив особливе місце в поетичній спадщині. Жінка була найбільш знедолена в суспільстві, де панував визиск, за своєю природою вона була більш емоційною, тому гостро сприймала суспільні негаразди. Це давало змогу поету-лірику висловити своє ставлення до зображуваного. Гуманістичний потенціал цих творів виявляється в рідкісному за своєю співчутливістю ставленні до знедоволеної жінки. Низка жіночих образів змальовується в ліричних творах Б. Д. Грінченка («Мати», «І молилася я, й сподівалася я...», «Матері», «Удові» та інші).

Мотив жіночої самотності, марності життя без кохання висвітлено в образі покірливої жінки-героїні рольової лірики «І молилася я, й сподівалася...». У прагненні до щастя проходить усе життя самотньої жінки: *І молилася я, й сподівалася я, Чи не гляне хоч раз любо доля моя. І минали літа, дождала її, Та даремні були сподівання мої. Не діждалася я...* [1, с. 7].

Слова-синоніми «молилася», «сподівалася», «дождала» в такому разі служать для характеристики різних відтінків одного й того ж явища, для передачі інтенсивності внутрішньої, психічної дії, різноманітності її проявів, розкривають душевний стан жінки, її затамовані переживання. Цей образ

приваблює лагідністю душевних порухів, внутрішньою чистотою. Образ жінки узагальнено-умовний, без виразних індивідуально-особистісних рис. З вірша ми дізнаємося, що лірична героїня, від імені якої ведеться оповідь, на порозі старості: «На роботі тяжкій звікувала життя» [1, с. 7]. Автор вживає слово «звікувала», яке за експресивно-смысловими відтінками ближче до слова «проіснувала», «змарнувала», ніж до слова «прожила». Не зазначається у творі і рід занять жінки, лише епітети «тяжкая» до слів «робота» і «праця» визначають особливості сприйняття їх самою жінкою, бо вони не приносили радості, а все життя поставали для неї непосильною ношею. У вірші є портретні деталі, одна з них передається сталим народнописаним епітетом «очі карі». Але якщо в народній поезії цей епітет вживали на позначення дівочої краси, то Б. Грінченко метафоричним висловом «сліпнуть од сліз очі карі» передає відчуття нестерпного болю, безвиході, яке приходить до людини, коли втрачено всі надії на гармонію з дійсністю. Епітет «стан недужий» дає змогу відітінити руйнівний вплив на здоров'я жінки непосильної виснажливої праці. Драматичне нагнітання в тексті створюють епітети «даремні сподівання», «пустака німа», «роботі тяжкій», «праця тяжка», «стан недужий», указуючи на соціальну безвихідь особистості в антигуманному суспільстві.

Причини драматизму життя цієї жінки, на думку автора, криються в соціальній природі класового суспільства, у якому наявне пригнічення особистості. Кінцеве узагальнення сповнене глибоко осмисленого переживання героїні. Нагромадження однорідних додатків «долі», «родини», «дружини», повтор слова «нема» сприяють драматичному посиленню інтонаційного руху. Антитеза «Світ широкий усім, а мені він тюрма» є загальним висновком твору. Героїня не має ні родинного затишку через свою бідність, ні соціального захисту. Доля самотньої жінки викликає глибоке співчуття, змушує задуматися над причинами, які призводять людину до такого відчаю, адже, виходячи з загальнолюдських ідеалів, людина народжена для щастя. Але, як показує Б. Грінченко, у тогочасній дійсності людина не мала права навіть на сімейне щастя через те, що панували антигуманні суспільні умови життя.

У вірші «Удові» поет звертається до знедоленої вдови, яка з малими дітками залишилася сама після смерті чоловіка. У звертаннях до персонажа автор виражає своє ставлення до нього: співпереживаючи, спонукає «За їм не ридай, не вбивайся, небого...», «Не плач же, небого, по йому гіркими. Ти краще б за себе ридала...» [1, с. 23]); емоційно коментує й оцінює події «Він з мукою, з горем розстався тяжкими, А ти їх ще більше придбала!..» [1, с. 23]). У поезії «Матері» лірична оповідь звернена до персонажа. Саме такий вид оповіді, на думку В. Смілянської, передає «значно вищий ступінь емоційної перейнятості автора долею своїх героїв» [3, с. 172], ніж звичайна пряма розповідь чи опис.

У ліриці письменника образ матері постає як образ найсвятішої, найніжнішої жінки на світі. Драматична материнська доля зображена в поезії «Матері». З твору постає образ жінки-страдниці, яка все своє життя присвятила синові, у нього вклала всю свою душу. Одним із важливих психологічних прийомів є контраст між жахливою реальністю та нездійсненими мріями жінки. Уся художня система твору несе на собі відбиток цього протиставлення. Поезія відзначається високим ступенем узагальнення. Автор вказує лише на похилий вік жінки: «життя ти доживаєш» та на те, що вона живе удвох із сином. Це дає змогу глибше передати соціально-психологічний її портрет. Твір наскрізно пройнятий смутком, який виникає зі співвідношення переживання з поетичним ідеалом. У тексті оповідь ведеться від імені ліричного «я» сина. Манера оповіді перегукується з Шевченківською («Якби ви знали, панічі»). Оповідь від імені дорослого сина підкреслює драматизм життєвої долі, мати не змогла виплекати синові щастя, йому судилося через суспільні негаразди жити «із лихом, з горем вкупі»: *Мене мало доглядала І сповивала, і кохала, Малому виглядала долю Й благала бога, щоб ніколи Не довелося мені на світі Із лихом, з горем вкупі жити* [1, с. 4].

У цих рядках сконцентровано мрії про добро, щасливе життя, що виключає можливість існування чогось злого, недоброго; мрії про неминучість підтримки з боку сил небесних, які, за народним уявленням, завжди відкликаються на щирі звертання людей. Підбір дієслів «доглядала», «сповивала», «кохала», що постають як синонімічний ряд, дає можливість передати ніжність материнських почуттів, прагнення добра і щастя для дитини. Автор через сприйняття сина передає чисте, ніжне почуття материнської любові. Устремління до ідеалу відчутне в усьому: і в тому, як у найважчі хвилини життя мати благала малому синові щасливої долі, і в тому, як, доживаючи свій вік, вона ще чекає кращих часів: *В журбі життя ти доживаєш, А все ти долі виглядаєш Мені і мною ти живеш І днів ясних в бездоллі ждеш* [1, с. 4].

Мріям про щасливе майбутнє, на які вказує інверсія «днів ясних», протистоять гіркі реалії життя, та доля, яка судилася їй, як і багатьом іншим знедоленим жінкам – це «в журбі життя», «бездолля». Неймовірно важкі умови життя не знівечили моральні принципи жінки, не вбили надії на краще прийдешнє. Самосвідомість цієї жінки сповнена почуттям покірливості. Подібна ідеалізація незлобливості та лагідності народних низів спирається на реальну сторону народного самопізнання тієї епохи, зумовленого соціальним тиском пануючих верств і безпорадності маленьких людей, що не можуть протидіяти цьому.

Одним із ліричних персонажів поезії «Мати» також виступає знедолена мати. На відміну від попередньо розглянутого твору («Матері»), у якому майже вся увага поета сконцентрована на передачі

почуттів і внутрішніх переживань жінки, у цьому вірші автор змальовує певні деталі побуту, що допомагають розкрити соціальний стан ліричного персонажа. Предметні деталі змального інтер'єру мають відчутну часову, соціальну забарвленість, у них відтворено особливості життя суспільних низів. Соціальне становище жінки передається через описову деталь, зокрема, у творі згадуються такі реалії щоденного життя, як: домашній лаштунок – «каганчик», «стіл та лави коло стін», «піл», «рядно»; процеси праці – «прядка торохтить», «пряде бездольна мати», «довгу нитку витягає». Г. Поспелов у монографії «Лірика» відзначав, що «предмети побутового оточення – їх наявність та склад, їх багатство чи бідність, дбайливість чи недбалість у ставленні до речей, їх розташування, порядок чи безлад і т. ін. – завжди так чи так несуть на собі відбиток того життя, яке ведуть люди у своєму житлі, завжди відображають тією чи тією мірою і соціальні властивості, і культурний рівень, і психологічний склад» [2, с. 149] власників помешкання, представників певної епохи, певної соціальної групи. Епітети «вбогій хаті», «вбогі стіни», «вбого, тихо у тій хаті», «вбога мати» емоційно підкреслюють соціальну злиденність, затамоване горе родини. Автор жививає здрібнілу лексему «каганчик» на означення селянського убозтва.

У творі змальновано образ жінки, яка залишилася вдовою з малим сином і змушена виконувати непосильну роботу, що її повністю фізично виснажує, обезкровлює. Це підкреслюють слова «наболілі» руки, «ледве можучи робить», «в хворих грудях заниває»: *Наболілими руками Ледве можучи робить, Довгу нитку витягає Вбога мати удова; В хворих грудях заниває, Як під гнітом голова, – Та не кидає: на сина Заробляти треба їй...* [1, с. 37–38].

Б. Грінченко порушує у творі загальнолюдські проблеми – моральний обов'язок батьків перед дітьми. Своєю тяжкою працею мати сподівається заробити на прожиток, що дасть змогу утримувати сина.

На відміну від поезії «Матері», словесна образність твору «Мати» майже не містить ніяких емоційно-виражальних елементів, здебільшого є номінативною. Рядки пов'язані певною перелічувальною інтонацією, а інверсії («сплять великі і малі», «в хаті вбогій», «забліма він», «не лягла ще досі мати», «хлоп'я, рядном укрите», «спить хлоп'я») та епітети («хаті вбогій», «вбогі стіни», «наболілими руками», «вбога мати», «хворих грудях», «бездольна мати» та ін.) підсилюють драматичне нагнітання, акцентують на соціальній знедоленості ліричних персонажів.

Авторське ставлення до жінок виявляється у звертаннях до них «небого» («Удові»); співчутливих інтонаціях «бідна ненька», «гіркі сльози», «Ти краще б за себе ридала» («Удові»), «В журбі життя ти доживаєш», «днів ясных в бездоллі ждеш» («Матері»); протиставленнях «Він з мукою, з горем розстався тяжкими, А ти їх ще більше придбала!..» («Удові»), «І пряде бездольна мати, син, щасливий снами, спить» («Мати»). Для жіночих образів

поезії Б. Грінченка властиве драматичне сприйняття соціальної дійсності. Немає жодного вірша, з якого не струменіла б авторська соціальна емоція. Дійсність у сприйнятті автора – жахлива, вона змушує страждати фізично, тому лейтмотивом його ліричної спадщини є люті муки, журба, зболіле серце, побите, сточене, зотлілеє, співи-ридання, пісня сумна, гніт тяжкий, лихо, сльози, прокльони, горе, світ цей – темрява темна, тюрма, неволя тяжка, самотина, нудьга, дні похмури.

Більшість образів жінок-матерів потерпають в умовах існуючої дійсності, вони журяться, плачуть, страждають, їхні мрії маревом ідуть у небуття, суспільство, засноване на експлуатації людини людиною, витягує життєдайні сили з людей, роблячи їх життя марним, пропацим. Ці соціальні процеси хвилюють самого автора, завдають болю його вразливому «зболілому» серцю. Це стимулює авторський пошук шляхів, що виведуть людину з демократичних кіл із тенет соціальної приреченості.

Б. Грінченко підводить читача до висновків широкого змісту – про антигуманну сутність усього суспільного ладу. Поет показує, як жорстокі умови життя нівечать долі чуйних, прекрасних душею жінок. І їх страждання автор трактує як загальнонародне лихо, породжене тиском соціального устрою, суспільними умовами. В основі змісту цих творів лежить контрастне протиставлення мрій ліричних персонажів реаліям життя. Загальнолюдські ідеали любові, рівності, материнської самопожертви заради щастя дитини постають із творів митця як найвища моральна й соціальна цінність.

Література

1. Грінченко Б. Д. Твори : у 2-х т. / Б. Д. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – Т. 1 : Поезії. Оповідання. – 603 с.
2. Поспелов Г. Н. Лирика / Г. Н. Поспелов. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1976. – 208 с.
3. Смілянська В. Л. «Святим огненным словом...» Тарас Шевченко : поетика / В. Л. Смілянська. – К. : Дніпро, 1990. – 290 с.

УДК 81'37

И. Г. Кошелева

АУТЕНТИЧНОСТЬ ВОСПРИЯТИЯ ГЕНДЕРА ПОМОРСКИМ ЭТНОСОМ НА СТРАНИЦАХ КНИГИ С. В. МАКСИМОВА «ГОД НА СЕВЕРЕ»

Кошелева И. Г. Аутентичність сприйняття гендеру поморським етносом на сторінках книги С. В. Максимова «Рік на Півночі».

У статті розглянуто віддзеркалення питання про гендер в етнографічному творі С. В. Максимова «Рік на Півночі»; проаналізовано мовні стереотипи, діалектну лексику і задокументовано діалоги з мешканцями Архангельської губернії; ілюстративно доведено, що сприйняття гендеру в поморів відрізняється від еталонного російського сприйняття попри наявність часткових збігів.

Ключові слова: гендер, мовні стереотипи, помори, аутентичність, оцінна лексика.

Кошелева И. Г. Аутентичность восприятия гендера в поморском этносе на страницах книги С. В. Максимова «Год на Севере».

В статье рассматривается отражение вопроса о гендере в этнографическом произведении С. В. Максимова «Год на Севере»; анализируются речевые стереотипы, диалектная лексика и задокументированные диалоги с жителями Архангельской губернии; иллюстративно доказывается, что восприятие гендера у поморов отличается от эталонного русского восприятия, несмотря на частичное совпадение.

Ключевые слова: гендер, речевые стереотипы, поморы, аутентичность, оценочная лексика.

Kosheleva I. G. Authentic perception of gender in the Pomor ethnic group in the pages of S. Maximov's book «The Year in the North».

The article deals with the expression of gender issue in the ethnographic work of S.V. Maximov «The Year in the North», analyzes the speech patterns, dialect vocabulary and conversations with residents of Arkhangelsk province, which are documented there, illustratively shows that the perception of gender in the Pomor ethnic group differs from the standard Russian perception, though it coincides with it partly.

Key words: gender, speech patterns, pomors, authenticity, estimated vocabulary.

Аутентичные особенности каждого этноса, входящего в состав нации, являются важным элементом общей картины мира народа. Проявлением отношений к «своему» и «чужому» являются не только особенности межкультурных коммуникаций, но и взаимодействие внутри этноса, внутри определённого социума и внутри семьи. С данной точки зрения определение специфики гендерного мышления и восприятия поморов является важной вехой этнолингвистического исследования северных народностей, быт которых изображен на страницах книги С. В. Максимова «Год на Севере».

Современная гендерная лингвистика и С. Бем, как один из её основоположников, выделяют четыре гендера: феминный, маскулинный, андрогенный и недифференцированный [6, с. 1047]. Под гендером подразумевается социальная надстройка над физическим полом, этические нормы, правила и требования, предъявляемые к мужчине или женщине.

Цель статьи – рассмотреть проявления феминного, маскулинного и андрогенного гендеров у жителей Архангельской губернии XIX века, изображенные С.В. Максимовым на страницах его книги «Год на Севере». Проявления недифференцированного гендера в данном произведении нами зафиксированы не были.

Вопрос о гендере возникает на Западе с публикацией статьи Робин Лакофф «Language and Woman's Place» в 1975 году [7, с. 62]. После этого появляются суфражистские и феминистские организации, борющиеся за права женщины в семье и обществе. Позже проявления гендера обнаруживаются во всех сферах человеческой жизни, включая научную деятельность. Исследованиями теории гендерных различий занимались Г. Ю. Айзенк,

В. А. Цукерман, В. А. Геодакян и др.

Хотя в Россию само понятие гендера проникает только в 1980-х с немецкими методологическими периодическими изданиями [3, с. 9], вопрос об образе русской женщины, её месте в обществе обретает возрастающую значимость еще в середине XIX века, сразу после отмены крепостного права. Традиционное представление о русской крестьянской женщине XIX века, «величавой славянке» наиболее ёмко передают знаменитые строки Некрасова из поэмы «Мороз – Красный Нос», в которых подчеркивается ее красота, смирение, трудолюбие и способность на подвиги в критической ситуации. Эталонный образ крестьянки вызывает особый интерес потому, что в книге Максимова наиболее широко представлен именно этот слой населения. Далее, к концу XIX века, отмечается рост общественного самосознания женщин, описанный в этнографических исследованиях М. М. Громыко, И. Г. Оршанского, И. Н. Милоголовой и других и выражающийся в том, что женщины-крестьянки всё чаще стали обращаться в волостной суд с жалобами на побои и унижения, считавшиеся нормой в крестьянском социуме.

Дальнейший рост значения женщины в обществе связан с радикальными изменениями в социальной, политической и культурной сфере: с отменой крепостного права, развитием промысловых работ и распадом так называемых «больших семей», которые включали в себя не одно поколение. Постепенно женщин, являющихся «главой семьи» в отсутствие мужа, стали допускать на сельские сходки для решения мирских проблем; судебные дела всё чаще решались в пользу женщин. Изменение отношения к женщине связано с революциями и трансформацией самого рода занятий женщины – она становится не крестьянкой, а работницей.

На Европейском Севере России крепостного права не было, а потому реалии исторического и социокультурного развития существенно отличаются от условий средней полосы России, что и обуславливает отклонения от традиционного восприятия гендерных стереотипов.

Поскольку книга С. В. Максимова написана в художественно-публицистическом стиле конца XIX века, вопрос о гендере в ней не раскрывается непосредственно, он может быть выявлен при анализе описаний культуры, быта жителей Севера, диалогов между мужчинами и женщинами, речевых стереотипов поморов. Под речевыми стереотипами подразумеваются пословицы, поговорки, присловья, приговорки и иные жанры устного народного творчества, передаваемые из поколения в поколение и не утрачивающие своей актуальности.

Об эталонных гендерных нормах русского народа можно судить по произведениям классиков и фольклору, являющемуся отражением народного самосознания. Так, женщине в семье, в обществе и в мире отводится второе место (пословица *муж голова, а жена – шея*; описание создания

Евы из ребра Адама в Библии и др). Женщина считается существом слабым, безвольным и безропотным, во всем уступающим мужчине. В то же время она способна на подвиги в критической ситуации («*коня на скаку остановит, в горящую избу войдѣт...*»). В хозяйстве женщина незаменима в качестве домашней прислуги и помощницы, но тяжелые и серьёзные работы, решение хозяйственных проблем, распоряжение бюджетом семьи всегда ложатся на плечи «главы семьи» – мужчины.

Так как поморы, являясь самостоятельным этносом, входят в состав русского народа, то эталонные гендерные нормы русских находят отражение в их социокультурном пространстве: женщина считается зависимой от мужчины, её роль в обществе незначительна, а в хозяйстве её обязанностями является приготовление пищи и поддержание порядка в доме. Так, хозяин, принимающий Максимова, *усылает бабу за водой* [4, с. 469], а сам, как глава дома, принимает гостя и развлекает его беседой. Когда *женка*, как принято называть в Архангельской губернии женщин, пытается комментировать рассказ мужа, он останавливает её: «*А ты бы не разговаривала, потому как мы это от тебя слыхивали не один раз. Нам речи твои не на новях*» [4, с. 477]. Но *хозяйка* всё равно вступает за деревенскую девушку, которую *больно постегали*, потому что считает это несправедливостью. Помор не проявляет грубости или агрессии, хотя в рассказе и подчёркивает, что «*Вся беда от девки идет, вся беда от нее. Сама девка злу корень. В ней либо бес засел, либо так дурит*», удивляется тому, как *девка-то на парня-то топнула*, демонстрируя этим отклонение от нормального, традиционного, ожидаемого женского поведения. Тем не менее, в отстранённых описаниях женщин поморами явственно чувствуется уважение и гордость за них: *Ростом высока, пуцай, как и все наши бабы (...)* *С глаз – хитрая, в словах – увертливая. (...) И поговорить любила, и шутку подкинет такую, что и молодой разбитной женке не сделать. Эта Москву обойдет. Эта там не заблудится, да еще и других прочих с собой на свою дорогу проведет* [4, с. 271].

Примечательно, что в гомогенных женских группах преобладает мелиоративная лексика: женщины обращаются друг к другу в повседневной беседе уважительно, употребляя ласковые прозвища и уменьшительно-ласкательные суффиксы, словно компенсируя недостаток положительных эмоций, недополученный от общения с, как правило, грубыми мужьями. Подтверждением этому является диалог между женками сразу же после того, как мужья уходят на летние промыслы: «*Нюют бабы и плачутся друг другу на крутые, тяжелые времена.*

– *Чтой-то, женки, словно и не бывало такого горя: такая-то дурь, не глядела бы!..*

– *И не говори, желанная, словно назло нам и погоды-то такие дались. Не наговорил ли кто?*

– А то, **девонька**, не пустил ли кто с Карелы на нас этакое несхожее попущение? делают ведь...

– Делают, **богоданная, ангельская душа твоя**, делают! Есть там такие: вон стрелья пуцают же!

– Пуцают, **кормилка**, пуцают, **желанная моя**! Экой грех, экое горе!

– И не говори, **девонька**; такой-то неизбывный грех, такое-то злключение! Ой, Господи, ой, соловецкие святые угодники!..

– Да помолиться, нешто, **женки**, Варлаамію-то Керетскому дает ведь поветерье-то, посылает!

– И то, **разуницы**, помолиться: легче станет, на душе рай расцветет.

– Расцветет, **кормилицы**, расцветет и... полегшеет [4, с. 216–217].

Силу характера, крутость нрава поморок, их самостоятельность, несмотря на свойственную женщинам слабость, хрупкость и нежность, Максимов демонстрирует, приводя рассказ другого помора о жизни селений летом, когда все мужчины уходят на промыслы: *русская баба везде не прочь поплакать; с женским-то умом – толком не везде тут угодишь; но повоют бабы, (...) поохают, повздыхают (...), но уже не дальше на том простом основании, что нудой поля не изъездишь, тугой моря не переплывешь* [4, с. 197]. Именно с длительным отсутствием мужчин, с промысловым образом жизни и связано более прогрессивное отношение поморок к феминному гендеру на Севере.

Отклонением от эталонного представления о женщине, нормой которого считаются тяжелые полевые работы крестьянок, являются некоторые ремёсла и умения, которыми владеют поморки: гребля, поденная работа и рыбная ловля в средней полосе России и на юге являются мужским занятием, а в книге Максимова фигурируют *гребцы прекрасного пола* [4, с. 162], *женки, занятые выгодной поденной работой* [4, с. 542] и др. В то же время, поморки занимаются традиционными женскими ремёслами – ткачеством, рукоделием, домашним хозяйством. Самостоятельность и некоторое своеволие поморок, частично сопоставимое с образом казачки – вольной, сильной и самостоятельной женщины, которая любого казака «заткнёт за пояс», вызывают у Максимова восхищение; в то время как мужчины отдалённых областей Архангельской губернии, не задействованные в работах и проводящие всё своё время праздно, на фоне поморских женщин предстают в невыгодном свете: (...) *если толковая, храбрая и сильная жена не успеет отобрать у расходившегося мужа небольшие остатки, которые пойдут потом на недельное пропитание голодной, полунагой семьи. Можно положительно сказать, что только в женском населении, отличающемся крепким, здоровым и красивым телосложением, сохранился новгородский тип* [4, с. 82].

Описывая летние промыслы, автор противопоставляет женской слабости мужскую стойкость, говоря о том, что поморы переносят *более тягостную и более безутешную разлуку с родными семьями со стоическим хладнокровием*

[4, с. 197], демонструючи цим відповідність образу поморського чоловіка традиційному маскулітному гендеру, характерними рисами якого є мужественність, бесстрашність, сила і стійкість – *сильные на руки, бойкие и острые на язык* [4, с. 114]; *добры молодцы*. Негативними рисами вважаються п'янство і праздність, і один з інформантів підкріплює позитивні якості чоловіків-поморців при допомозі заперечення цих рис: – *А каков мужской пол из простого люда? – спрашиваю я. – Да мещане все хорошие работники и все при деле. Пьянством и другим бесчинством попрекнуть нельзя. Да и здешнего горожанина редко увидишь на улице...* [4, с. 546].

На сторінках книги автор, описуючи побут поморців, часто протиставляє чоловіче початок жіночому, передаючи мову гетерогенних і гомогенних груп, в якій концепти «жінщина» і «чоловічина» виступають в опозиції. Жінщина в чоловічому суспільстві є «чужою», чоловіки в мові підкріплюють своє не стільки негативне, скільки снисходительно-пренебрежительное відношення до неї (*Мало того, что малый ребенок умеет вешлом владать, баба, самая баба – уж чего бы, кажись, человека хуже?!* [4, с. 447]); але в той же час поморці відзначають, що хоч і *бабы города недолго стоят, но без баб-де города не живут* [4, с. 271], і *там, где завелись бабы, появилась и домашняя птица, где мужики, там и домашний скот* [4, с. 260]. Дані сопоставительні конструкції демонструють єдинство і боротьбу чоловічого і жіночого початку, їх протиставлення і одночасну неможливість існування одного без другого, а також особливості славянського менталітету, який не поощряє публічну демонстрацію любові, а провокує проявлення її через пейоративну лексику («*Из окна рожу продать, табаком торговать – херполянченки*» [4, с. 545]; «*дырявый бабий язык*» [4, с. 546]) і телесні покарання в якості виховальних засобів («*бьёт – значит, любит*»).

Окремого уваги заслуговує зображення в книзі андрогенного гендера, який традиційно ігнорювався в літературі, сприймався як уродство і відхилення від норми. Значительного місця андрогенний гендер в книзі не займає, він присутній тільки в формі описання Максимовим аномалії, зустрічної їм в одному з відвідуваних сіл, і подальших роздумів про діалектизми, пов'язаних з явищем гермафродитизму. В середі поморців «*распетушье*» вважається горем не тільки для матері, але і прокляття для всього сіл [4, с. 305]. Про локальну унікальність названь, що об'єднують в собі характерні риси чоловічого і жіночого, в Архангельській губернії, говорить Максимов, відзначаючи, що поморці *обходятся домашним способом проще и удовлетворительно*, називаючи гермафродитів «*распетушье*», «*девуля*», «*раздевулье*», «*размужичье*», «*бабьяком бабены*», замінюючи загальноє руське названня «*двухнастный, двухбруйный, двуполоый*» [4, с. 306]. По контексту складно відновити

истинное значение данных номинаций, так как в начале отрывка «распетушьем» повитуха называет новорождённого, а далее в тексте Максимов использует данную лексему для обозначения женщин, которые *предпочитают одеваться мужчинами, грубеют, утрачивая женские свойства и размужичиваются* [4, с. 306]. В словарях диалектизмов толкование слов «девуля», «раздевулье», «размужичье», «размужичиваться» также неоднозначно [5, с. 41. 145; 1, с. 385], но подробный лексикографический анализ заслуживает рассмотрения в отдельной статье. Таким образом, материал книги не позволяет определить, является ли «*распетушье*» номинацией андрогенного гендера, являющегося психологической особенностью личности, или номинацией гермафродитизма – физического отклонения в строении тела человека.

Проведённое исследование позволяет сделать вывод, что особенностью гендерного восприятия женщины у поморов является некоторое смещение гендерных акцентов в сторону маскулинного, большая эмансипация женщин на Севере, чем на Юге и в средней полосе России; вербальное приуменьшение ценностного значения женщины в социуме, сочетающееся со стойким фоновым впечатлением крепости семейных отношений у поморов. Женщина на Севере являлась не только хранительницей домашнего очага, но и другом, товарищем, соратником и партнёром, который в нужный момент поможет, возьмёт на себя обязанности главы семьи и сможет прокормить семью. Отметим также особенное отношение к андрогинам, включение их в социум, хотя и с некоторым негативным коннотативным оттенком.

Литература

1. Архангельский областной словарь. – Вып. 10. Г–Д / Под ред. О. Г. Гецовой. – М., Наука, 1999. – 479 с.
2. Дружинин Н. М. Избранные труды. Революционное движение в России в XIX веке / Н. М. Дружинин. – М., 1985. – 488 с.
3. Ковтунова О. В. Частная периодическая печать Таврической губернии как источник по социальной истории России конца XIX – начала XX веков : автореф. дис. ... канд. филол. наук / О.В. Ковтунова. – М., 2010. – 26 с.
4. Максимов С. В. Год на Севере / С. В. Максимов ; [Вступ. Стат., подгот. текста и примеч. С. Плеханова]. – Архангельск : Сев.-Зап. кн. изд-во, 1984. – 607 с.
5. Подвысоцкий А. О. Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении / А. О. Подвысоцкий. – СПб., 1885. – 202 с.
6. Bem S. L. Theory and measurement of psychological androgyny : A reply – to... critiques / S. L. Bem // Journal of Personal and Social Psychology. – NY : APA Journals, 1979. – Vol. 3. – P. 1047–1054.
7. Llamas C. The Routledge Companion to Sociolinguistics / edited by Carmen Llamas, Louise Mullany and Peter Stockwell. – NY : Taylor & Francis, 2006. – 297 p.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ МЕМУАРНОГО ТЕКСТУ

Мазур Н. В. Лінгвістичний аналіз мемуарного тексту.

У статті здійснено лінгвістичний аналіз мемуарного тексту, обґрунтовано наявність жанрово-стильових ознак мемуарної літератури, визначено текстову будову і форми словесного відображення змісту, висвітлено специфіку мовної організації мемуарних текстів, виявлено світоглядну та естетичну позицію автора-мемуариста.

Ключові слова: лінгвістичний аналіз тексту, мемуарна література, мовні жанри, жанрово-стильові ознаки, типи мовної комунікації.

Мазур Н. В. Лингвистический анализ мемуарного текста.

В статье осуществлен лингвистический анализ мемуарного текста, обоснованно наличие жанрово-стилевых признаков мемуарной литературы, определено текстовое строение и формы словесного отображения содержания, освещено специфику речевой организации мемуарных текстов, обнаружено мировоззренческую и эстетическую позицию автора-мемуариста.

Ключевые слова: лингвистический анализ текста, мемуарная литература, речевые жанры, жанрово-стилевые признаки, типы речевой коммуникации.

Mazur N. V. The linguistic analysis of the memoir.

The linguistic analysis of the memoir is carried out in the article, the presence of genre and style features of memoir literature is proved, text structure and verbal representation forms of the contents are defined, the specificity of memoir speech organization is clarified, and the worldview and artistic attitude of the memoirist is grounded.

Key words: linguistic analysis of the text, memoir literature, speech genres, genre and style features, types of speech communication.

Мемуарні тексти, становлячи цінний фактичний матеріал для вивчення історії української літературної мови певного часового зрізу, репрезентують не лише особливості індивідуальних стилів, але й характеризують через останні інтелектуальний і емоційний рівень соціокультурного дискурсу.

Увагу дослідників привертають такі проблеми, як комунікативне спрямування всіх підсистем тексту читачем. Загальні принципи комунікативної лінгвістики застосовані не лише до аналізу художніх текстів. Вони допомагають висвітлити специфіку мовної організації мемуарних текстів як окремого жанру публіцистики чи жанру, що займає проміжне місце між публіцистичним і художнім стилями.

Комунікативні жанри мемуарних текстів використовується як форма художньої словесної творчості. Однак мемуарна література виступає й у своїй первинній функції. До аналізу мемуарних текстів застосовані ті самі підходи, що й до вивчення тексту загалом.

Аналіз основних досліджень. Документальність, хронікальність,

фактографічність, а також суб'єктивізація оповіді становлять комунікативну основу мемуарних творів. Дослідники поглиблено вивчають мемуарні записи з погляду категорій тексту. Ідеться про прагматизм, інформативність, ситуативність (Г. ван Дейк, Ф. Бацевич), авторський задум (М. Бахтін), образ автора (В. Виноградов, М. Крупа), суб'єктивну модальність (Г. Золотова, С. Єрмоленко), стереотипізацію / новизну (Н. Сологуб).

Мета статті – окреслити напрями лінгвістичного аналізу мемуарного тексту, визначити функціонально-стильову й жанрову специфіку мемуарної літератури.

Лінгвістичний, або лінгвостилістичний, аналіз тексту це «аналіз будь-якого тексту як продукту мовно-розумової діяльності людини із застосуванням лінгвістичних методів і прийомів задля виявлення його структурно-сислової єдності, комунікативної спрямованості та інтерпретації упорядкування мовних засобів для вираження смислу» [10, с. 314]. У кожному тексті визначається функціонально-стильова й жанрова специфіка, світоглядна й естетична позиція автора (образ автора). Як правило, лінгвістичний аналіз тексту передбачає характеристики одиниць, що належать до різних мовних рівнів (фонетичного, лексичного, граматичного, словотвірного тощо).

Поняття «лінгвістичний аналіз тексту» передусім застосовують до інтерпретації *художнього* тексту, у якому на передній план виступає естетична функція слова і який безпосередньо пов'язаний із формуванням читацьких смаків, нагромадженням читацького досвіду. Аналіз мовних форм має відкрити читачеві багаторівневу семантичну структуру художнього твору, на яку проектується позатекстова, дискурсна інформація. У зв'язку з цим постає завдання комплексного підходу до аналізу художнього твору, моделювання образу автора, розкриття через систему мовних засобів авторського задуму, загальної художньої ідеї.

У зв'язку з проєкцією теоретичних засад *комунікативної лінгвістики* на різні галузі мовознавчих досліджень, зокрема й на стилістику, поглиблюється розуміння лінгвістичного аналізу художнього тексту. Увагу досліджень привертають такі проблеми, як комунікативне спрямування всіх підсистем тексту читачем. Загальні принципи комунікативної лінгвістики застосовані не лише до аналізу художніх текстів. Вони допомагають висвітлити специфіку мовної організації *мемуарних* текстів як окремого жанру публіцистики чи жанру, що займає проміжне місце між публіцистичним і художнім стилями.

Текст певного автора, або ідіостиль, характеризується використанням та актуалізацією одиниць конкретного мовного рівня та визначенням авторської синтагматики мовних рівнів. Системно-структурний аналіз засвідчених у тексті одиниць різних мовних явищ може дати релевантні висновки тільки тоді, коли буде поєднаний із найсуттєвішим для лінгвістичного аналізу тексту семантичним аспектом, із цілісним системним підходом до вивчення кожного елемента в єдності з іншими. Залежно від

мети дослідження обираються шляхи інтерпретації тексту, проте неодмінною умовою залишається зв'язок лінгвістичного аналізу зі світоглядно-концептуальним змістом твору [7].

Мемуарні тексти найбільшою мірою виявляють світогляд автора, оскільки про свої погляди і ставлення до суспільних подій автор висловлюється безпосередньо, демонструючи свої оцінки, прихильності й несприйняття згадуваних явищ і подій. Саме в мемуарних текстах «відображаються історичні виміри світогляду: характерні для певного часу переконання, принципи пізнання, ідеали й норми – синтез інтелектуального й емоційного настрою епохи» [9, с. 52].

Щоденникові записи як продукт мовно-розумової діяльності відзначаються лаконізмом, економністю, використанням фонових знань, високою емоційністю, асоціативністю, мозаїчністю тощо. Досліджуючи структурно-стилістичну та лексико-семантичну організацію щоденникових текстів, А. Приймак звертає увагу на відтворення усно-розмовного стилю, нечіткість композиційних рамок тексту, вияв присутності автора, принагідні побіжні зауваження, не пов'язані з текстом тематично, а також емоційність, експресивність, що виявляється на всіх мовних рівнях [12, с. 6–9].

В останні десятиліття зросла кількість опублікованих мемуарних текстів. Серед них є матеріали, що повернулися в історію українського мовно-літературного процесу після багаторічного замовчування. Лінгвістичний аналіз тексту дає змогу «інтерпретувати культурні концепти в просторі національного слова. Динаміка інтелектуальних процесів у мові постає з регулятивних принципів та диференційних ознак інтелектуальної свідомості: від простого – до складного, від конкретного – до абстрактного, від реального – до уявного, від засвоєного – до модельованого та ін.» [16, с. 296].

Лінгвістичний аналіз мемуарного тексту ґрунтується насамперед на виявленні ключових, наскрізних слів, що характеризують концепти доби й індивідуальної мовотворчості. У мемуаристиці, як зазначає Н. Видашенко, знаходять відображення переломні етапи розумового розвитку особистості, розуміння нею «себе в світі» і «світу в собі» [3, с. 290]. При цьому задіюється лексико-семантичний рівень, системні зв'язки між одиницями цього рівня. Виявлення системних відношень між лексичними номінаціями дає змогу моделювати лексико-семантичні поля як форми вираження концептів.

Задля виявлення особливостей мовних жанрів у щоденниках і спогадах варто простежити, як в останніх відбито взаємодію експресивних та функціональних стилів. На різниці між стилем експресивним і стилем функціональним наголошує В. Русанівський: «експресивний стиль має призначення викликати у людини певний комплекс почуттів (урочистості, ліризму, душевної розкутості, ентузіазму і под.); функціональний стиль виробляється у певній сфері життя і діяльності суспільства і служить задоволенню потреб побутового спілкування, розвитку мистецтва слова,

науки, правових відносин, виробництва і т. ін. Історія літературної мови засвідчує постійну взаємодію зазначених стилів» [13, с. 76].

У сучасній лінгвістиці на передній план виступають проблеми прагматичного комунікативного дослідження мови. Функціональна стилістика, ще більшою мірою жанрологія, найтісніше пов'язана з прагматичною комунікативною лінгвістикою. У жанрах мемуарної літератури простежуємо виразну взаємодію книжних і усних мовних стилів, поєднання ознак публіцистичного стилю з розмовним [2].

Документальна природа мемуарів визначає їх текстову будову і форми словесного відображення змісту. Мемуари містять авторські повідомлення, супроводжувані документами або посиланнями на чужі твори. Власне інформативний текст – емоційно нейтральний, наближений до зафіксованих документів. Його мета – переконати читача в достовірності того, що стало об'єктом відображення в мемуарах [14, с. 141].

Створення мемуарних текстів можна пов'язувати з теорією породження мови. Оскільки в сучасній науці відзначаємо виразний психологічний підхід до мови, характерний для часів О. Потебні, то цілком закономірно звертатися до породження думки-мови в концепції О. Потебні. Як відзначає Ф. Бацевич, «психологічні та лінгвістичні механізми, описані О. Потебнею на етапах аперцепції та виформування суджень і понять, значною мірою ізоморфні до досліджуваних у сучасній лінгвістиці закономірностей утворення особистісних смислів у внутрішньому мовленні людини» [1, с. 29].

Зауважимо, що і спогади, і щоденники виявляють особливості внутрішньої мови, у якій переважає суб'єктивне, особистісне сприймання об'єктивної дійсності. Не випадково дослідники мемуарних текстів насамперед звертають увагу на мовні засоби авторської оцінки (позитивної, негативної, нейтральної) [12], причому авторська оцінка стосується як самохарактеристики, так і характеристики згадуваних осіб.

Механізм спогадів активізує мовну свідомість і спрямовує її на певне висловлювання. Діяльність свідомості на етапі внутрішньої організації висловлювання полягає в тому, що автор послуговується специфічними словесними образами свого досвіду. У дословесному етапі мови об'єднується низка вражень, але самі ці враження розкладені, розчленовані. Як спогади, так і щоденники певною мірою відбивають незв'язані враження у внутрішній мові дословесного етапу висловлювання.

Досліджуючи публіцистичний стиль, А. Коваль зазначає, що «серед інших функціональних стилів публіцистичний стиль виділяється тим, що добір і використання мовних засобів характеризується в ньому поєднанням обох вимог – прагненням до посилення як логічного, так і емоційного боку висловлення» [8, с. 10]. Дослідниця вважає, що «на відміну від інших функціональних стилів, у публіцистичному стилі вплив, переконання виступає як головна функція мови, більше того – цей

вплив має концентрований, відкритий, підкреслено агітаційний характер. Добір і впорядкування мовних засобів визначається насамперед їх оцінними якостями і можливостями – їх здатністю ефективно і цілеспрямовано впливати на масового читача» [8, с. 10]. Отже, соціальна оцінність мовних засобів – головна риса мови публіцистичного стилю, визначальна на всіх його рівнях. Специфіка організації мови названого стилю полягає в її відкритості, у прямому вираженні авторського «я» [8].

Сучасні дослідники бачать у феномені публіцистичного стилю поєднання двох типів мовної комунікації: 1) жанрово різноманітний, неоднорідний за комунікативною інтенцією функціональний стиль літературної мови, що використовується у сфері масової інформації; 2) емоційно забарвлену, піднесену мову з ознаками вольової оцінності. У цьому другому значенні публіцистичні твори несуть у собі значний заряд суб'єктивного сприймання дійсності. Спадщина українських письменників, культурних діячів минулого репрезентована різними жанрами публіцистичної і художньої літератури. Ознаками публіцистичності позначені літературно-критичні статті, листи, промови, твори гострого політичного спрямування, наприклад, у роки відстоювання української національної ідеї та виборювання державності на початку ХХ ст. (публіцистика М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Липинського, В. Винниченка, С. Петлюри, Д. Дорошенка та ін.) [5]. С. Єрмоленко вважає, що «публіцистичність тексту досягається завдяки влучним характеристикам, епітетам, нагнітанням оцінок, лексико-семантичним повторам. Це універсальні засоби, що ними послуговуються й автори сучасних публіцистичних текстів» [5, с. 307].

Як зазначає М. Жовтобрюх, окремі українські твори публіцистичного спрямування з'являються на сторінках ранньої харківської періодики першої чверті ХІХ ст., проте вони, написані в епістолярній формі й бурлескному тоні, не відіграли помітної ролі у формуванні публіцистичного стилю. Згодом, у 30-40-х роках, в українських альманахах побачили світ кілька публіцистичних творів, які не могли суттєво вплинути на становлення публіцистичного стилю української мови [6].

Грунтовне дослідження М. Федунь «Українська мемуаристика в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ століття: жанрово-стильові особливості» присвячене українській спогадовій літературі, зокрема, творчості Іванни Блажкевич, Анатолія Вахнянина, Ольги Дучимінської, Івана Кедрина, Олени Кисілевської, Антона Крезуба, Василя Лукича, Осипа Назарука, Євгена Чикаленка, Дмитра Дорошенка та ін. Ставлячи за мету визначення місця і ролі в літературному процесі творів мемуарної літератури, авторка окреслює деякі загальнотеоретичні питання мемуарного жанру. Зокрема, дослідниця відзначає: «щодо творення образів у мемуарних працях, то тут ми загалом не прослідковуємо процесу узагальнення, типізації, вигадки, як це буває часто-густо у творчій роботі більшості авторів прозових творів. З одного боку, авторіві спогадів не треба узагальнювати, бо герої його твору – реальні

особи, а з іншого, – він інтуїтивно вибирає з виру життя те, що могло б бути типовим і на прикладах чого варто вчитися наступним поколінням. Знову ж таки не станемо заперечувати, що, як і будь-який інший твір художньої літератури, мемуарний твір теж виконує естетичну, пізнавальну та виховну функцію, йому теж притаманна емоційність» [15, с. 522].

Мемуарна література як особливий жанр, у якому поєднуються ознаки художнього та публіцистичного (інформативного) стилів, засвідчує особливу природу виявлення ідіостилю автора. Ідіостиль спогадів і щоденників конкретного автора підпорядкований загальним вимогам мемуарного жанру, пор. думку О. Галича: «Спостереження над поезикою української мемуарної прози неможливе без тісного зв'язку з аналізом окремих різножанрових творів. Індивідуальна поезика мемуариста, що виявляє себе щоразу в конкретному творі, у результаті аналізу й узагальнення дає можливість виносити на суд громадськості спостереження над поезикою спогадів загалом» [4, с. 85].

Спираючись на Потебнянську теорію, дослідники аналізують психологію творчості письменника, зокрема мемуариста: «Аналіз літературної творчості, вивчення епістолярної спадщини, щоденникових записів та усних свідчень багатьох вітчизняних та зарубіжних письменників дав підстави Потебні стверджувати, що поет творить насамперед для себе і твір має значення передовсім для самого автора як «засіб саморозвитку». Суперечність між творчістю «для себе» і творчістю «для інших» учений вважав чисто умовною – справжній, щирий поет пише насамперед про потреби власної душі й «побічно» про потреби свого часу» [17, с. 422].

Значення мемуарної літератури виявляється не лише в тому, що читач відкриває для себе процес самопізнання автора. Адже О. Потебня зауважував, що самосвідомість – це динамічний феномен: «Як можливе самопізнання, коли я є неперервна тяглість, коли пізнане в мить пізнання вже пішло, вже невловиме?» [11, с. 25]. Осмислення української ідеї в ХХІ ст. спонукає читачів звертатися до самопізнання українців у ХІХ–ХХ ст.

Отже, лінгвостилістичний інструмент аналізу мемуарних текстів спирається на розуміння стилю не як техніки мовної майстерності чи засобу прикрашання мови, а як тип суспільно усвідомленого використання функціональних різновидів літературної мови. До таких функціональних різновидів зараховуємо жанр мемуарних текстів, мовно-системна організація яких відбиває стан розвитку літературної мови певного періоду та особливості індивідуальної мовотворчості автора.

Література

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
2. Взаємодія усних і писемних стилів мови / М. А. Жовтобрюх, М. М. Пилинський / Відп. ред. М. М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1982. – 180 с.
3. Видашенко Н. І. Щоденник у системі мемуаристики: історія становлення, типи

класифікації та ознаки жанру / Н. І. Видашенко // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. – Харків, 2005. – № 659. – Вип. 44. – С. 128–132.

4. Галич О. Українська письменницька мемуаристика / О. Галич. – К. : Наук. думка, 1997. – 185 с.

5. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

6. Жовтобрюх М. А. Мова періодичної преси (кін. XIX – поч. XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 303 с.

7. Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Площ. – К., 1984. – 119 с.

8. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища шк., 1987. – 352 с.

9. Крупа М. І. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. І. Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.

10. Площ М. Я. Лінгвістичний аналіз тексту / М. Я. Площ // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – С. 314.

11. Потєбня А. А. Мысль и язык / А. А. Потєбня. – К., 1993. – 156 с.

12. Приймак А. М. Структурно-стилістична та лексико-семантична організація щоденникових текстів Л. М. Толстого : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / А. М. Приймак. – К., 2002. – 20 с.

13. Русанівський В. М. Співвідношення функціональних і експресивних стилів мови / В. М. Русанівський, І. Ф. Андерш, М. А. Жовтобрюх, Г. П. Ђакевич, О. С. Мельничук, В. М. Русанівський // Слово і труд : [монографія]. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 73–81.

14. Симонова Т. Г. Стилістика мемуарної прози В. Катаєва / Т. Г. Симонова // Науковий щорічний журнал «Мова і культура». – К., 2002. – Вип. 4. – Том IV. – Част. 2. – С. 141–147.

15. Федунь М. Українські мемуари в Галичині першої половини XX століття як художні тексти / М. Федунь // Семантика мови і тексту : зб. статей VIII Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – С. 521–527.

16. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу : [монографія] / Л. І. Шевченко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 478 с.

17. Шляхова Н. М. «Спроба виразити не виражальне» (Потєбнянська теорія автора) / Н. М. Шляхова // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. – Харків, 2000. – № 491. – С. 420–423.

УДК 811.161.2'42:659.1

Н. М. Малюга

ТРАВМУВАННЯ РЕКЛАМОЮ: ХТО ВІДШКОДУВАТИМЕ МОРАЛЬНІ ЗБИТКИ?

Малюга Н. М. Травмування рекламою: хто відшкодуватиме моральні збитки?

У статті йдеться про психологічний тиск реклами на потенційного споживача, про рекламні ходи, які дискредитують рекламну діяльність; порушено питання відповідальності рекламодавців і рекламовиробників перед суспільством.

Ключові слова: реклама, рекламне законодавство, рекламне звернення, психологічний тиск, споживач.

Малюга Н. Н. Травмирование рекламой: кто будет возмещать моральный ущерб?

В статье говорится о психологическом давлении рекламы на потенциального потребителя, о рекламных ходах, которые дискредитируют рекламную деятельность; поднимается вопрос об ответственности рекламодателей и рекламопроизводителей перед обществом.

Ключевые слова: реклама, рекламное законодательство, рекламное обращение, психологическое давление, потребитель.

Malyuga N. M. Injuring by an advertisement: who will compensate a moral damage?

In the article talked about psychological pressure of advertisement on a potential consumer, about advertisement motions that discredit advertisement activity; the question about responsibility of advertisers and the advertising profession before society raises.

Key words: advertisement, advertisement legislation, advertisement appeal, psychological pressure, consumer.

Ще тоді, коли реклами, як і сексу, не було, відомий український письменник Олег Черногуз у сатирико-публіцистичному романі (вийшов друком 1988 року) намагався поділитися із співвітчизниками досвідом, набутим у подорожі «по той бік океану»: *Щоб ви хоч на мить і собі уявили, що таке реклама (бо не кожному і не щодня випадає можливість потрапити на Той Світ), для ілюстрації подаю один з роликів. Можете його собі прокрутити в уяві. Перша леді Америки – статуя Свободи, як ви знаєте, стоїть з високо піднятою рукою. Уявили?! Спочатку вона подається на далекому фоні, а потім великим планом, і раптом камера завмирає під величавою пахвою її руки. Далі йде текст: «Щоб мати моральне право так високо піднімати руку, користуйтеся дезодорантом тільки нашої фірми». Далі йде назва дезодоранту й прізвище директора чи власника фірми [6, с. 189–190].*

Письменник дотепно, у властивій йому іронічній манері висміяв творців реклами, які нехтують етичними нормами, демонструють невігластво, спекулюють примітивними інстинктами людей, використовують трафаретне мислення, сподіваючись реалізувати товар будь-якою ціною, досягти прибутку від продажу: *Термос рекламується з літака, що пересікає Льодовитий океан. Але ось кінчається пальне, і літак розбивається на величезній, як аеропорт імені Кеннеді, крижині. Після цього звучить скорботна музика, що переходить у підбадьорливу, потім йде текст: «З того часу минуло двадцять років. Від літака вже не лишилося нічого, але ось цей термос (термос подається великим планом – в Америці всі люблять тільки велике), що подорожує з дрейфуючою крижиною, – цілий і непошкоджений». Затим чийсь елегантні руки знімають з нього кришучашку і наливають у неї, звичайно, каву, і, звичайно, паруючу. Чийсь пухленькі губки, якими тільки й пити каву й закушувати поцілунками, звертаються до вас чистою англійською мовою: «Наче щойно з печі». Чи треба до цього щось додавати? Гадаю, коментарі зайві. Ось тільки не*

зрозумів, чому вона сказала: «Наче щойно з печі»? Невже рекламована фірма каву варить у печі? [6, с. 190].

Як загалом засоби масової інформації, так і представники рекламних служб з насолодою лякають людей можливістю прориву води, пожежі, стихійного лиха, землетрусу, терористичного акту тощо, виходячи з принципу, що погана новина є доброю новиною. Газету ж бо ніхто не купуватиме, телевізор охоче не дивитимуться, радіо не слухатимуть, якщо вони повідомлятимуть, наприклад, про досягнення будівників тунелів чи успіхи в чищенні колекторів, хоч, безперечно, для соціуму така робота є вкрай важливою.

Минуло чверть століття, а застосовувані в рекламі ходи залишаються сталими. До прикладу наведемо інсталяцію страхової компанії під гаслом *Трапитися може все*. Російська субмарина, збуривши асфальтове покриття, «піднялася на поверхню» в центрі Мілана. У місці розлому з люка підводного човна вибираються «російські» підводники у військовій формі та шапках з відкинутими «вухами». До місця пригоди почали з'їжджатися машини поліції, карети швидкої допомоги, налетіли журналісти... (акція реалізована 1 жовтня 2013 на очах розгублених міланців, що поспішали вранці на роботу). У постановці задіяні десятки акторів, що зображають журналістів, рятувальників, поліціантів, російських матросів. Цією постановкою представники страхової компанії вирішили показати, що в будь-який день з будь-якою людиною може трапитися несподівана позаштатна ситуація (обігрується мотив загрози зі сходу, очевидно, «привид комунізму» все ще блукає по Європі). У соціальних мережах фото з вулиць Мілана мали ефект вибуху. Як свідчить газета «La Repubblica», люди повірили, що це справжня аварія. Надзвичайна подія – рекламний трюк, розроблений агентством M&C Saatchi Milano для італійської страхової компанії Europ Assistance IT у рамках її програми Protect Your Life. Стати поціновувачем майстерності рекламників можна в галереї Кореспондент.net.

Як бачимо, нині в розвинених країнах рекламодавці вже не намагаються нагодувати суспільство споживачів рекламою донесочу. По-перше, це дуже дорого, а по-друге, – образливо. Ознакою якісного рекламного ходу є його здатність не набридати аудиторії. Як рекламний засіб може бути використане й використовується майже все: небо, автобусні квитки, коробочки сірників, кулькові ручки, вуличні урни для сміття, таксі, лічильники на стоянках, мішечки для покупок та ін. Рекламні засоби постійно змінюються, часто віддзеркалюючи економічні, соціальні, етнічні та політичні зміни в суспільстві.

Великий вплив на координацію загальних зусиль, уніфікацію вимог до реклами мають міжнародні неурядові організації, найвідоміші з яких Міжнародна Торговельна Палата (МТП), Міжнародна спілка рекламодавців, Міжнародна асоціація паблік рілейшнз, Міжнародна спілка ярмарків,

Європейська асоціація підприємств прямої реклами, Американська асоціація рекламних агенцій тощо.

Особливо важливою є роль МТП. Широкого визнання і застосування набули її кодекси, що сприяли регулюванню рекламної діяльності в різних країнах, установленню єдиних критеріїв оцінки добросовісної ринкової реклами. Скажімо, Міжнародний кодекс рекламної практики [3] вироблений Міжнародною торговельною палатою і прийнятий в Парижі 1937 року задля сприяння розвитку почуття відповідальності товаровиробників та посередників перед споживачами і суспільствами різних країн світу з тим, щоб протидіяти можливому зловживанню рекламою з боку осіб, що мають до неї стосунок (остання редакція – 1992 року). Кодекс декларує, що промисловість і торгівля (аспекти, які стосуються рекламної діяльності) визнають свою відповідальність перед споживачем та суспільством, а також необхідність установлення справедливого балансу між інтересами комерційних організацій і споживачів. Кодекс проголошує стандарти етичної поведінки, яких повинні дотримуватися всі сторони, що мають стосунок до рекламної діяльності: рекламодавці, рекламовиробники, засоби масової інформації (та інші розповсюджувачі реклами).

Розділ «Правила» окреслює основні напрями регулювання рекламної діяльності. Так, наприклад, стаття 1 декларує, що реклама не має містити заяв або зображень, які порушують загальноприйняті стандарти пристойності, стаття 2 наголошує, що реклама не повинна зловживати довірою споживача або користуватися перевагами завдяки його недостатньому досвіду або знанням. Згідно зі статтею 3 реклама не повинна містити нічого такого, що могло б викликати або спровокувати акти насильства, не повинна грати на почутті страху, має уникати схвалення дискримінації за расовими і релігійними ознаками або належності до тієї або тієї статі.

У підрозділі «Ставлення до вимог безпеки» (стаття 12) записано, що реклама не повинна без підстав містити візуальні зображення або будь-які описи небезпечної діяльності чи ситуацій, у яких проявляється нехтування заходами безпеки. Необхідно виявляти особливу обережність у рекламі, призначеній для дітей та молоді, або в рекламі, де є їх зображення.

Підрозділ «Діти та молоді» (стаття 13) містить такі пункти: по-перше, реклама не повинна зловживати властивою дітям довірливістю, почуттям відданості, відсутністю досвіду в молоді; по-друге, реклама, призначена для дітей та молоді, не повинна містити ніяких заяв або візуальних зображень, здатних завдати їм розумової, моральної чи фізичної травми.

Відповідальність за дотримання правил поведінки, викладених у чинному кодексі, несуть рекламодавець, компанія або агентство, що займається рекламною діяльністю, а також власник засобу масової інформації чи підрядник (підрозділ «Відповідальність» (стаття 14).

Міжнародний кодекс рекламної практики Міжнародної торговельної

палати свідчить про те, що промисловість і торгівля, включаючи всі сторони, які мають стосунок до рекламної діяльності, визнають свою відповідальність перед споживачем та суспільством.

Правове регулювання реклами в Україні забезпечують Закон України «Про рекламу» [2], що набув чинності в липні 1996 року, а також Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про рекламу» [1], прийнятий у липні 2003 року, який по суті став новою редакцією Закону України «Про рекламу».

Закон України «Про рекламу» забороняє: 1) уміщувати твердження, які є дискримінаційними за ознаками походження людини, її соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, політичних поглядів, ставлення до релігії, за мовними ознаками, родом і характером занять, місцем проживання; 2) подавати відомості або закликати до дій, які можуть спричинити порушення законодавства, завдають чи можуть завдати шкоди здоров'ю або життю людей та / чи довкіллю, а також спонукають до нехтування засобами безпеки; 3) використовувати засоби і технології, які діють на підсвідомість споживачів реклами; 4) наводити твердження, дискримінаційні щодо осіб, які не користуються рекламованим товаром; 5) поширювати рекламу (включаючи анонси кіно- і телефільмів), яка містить елементи жорстокості, насильства, порнографії, цинізму, приниження людської честі та гідності.

Основними принципами діяльності в галузі реклами є дотримання всіма суб'єктами рекламної діяльності законності, точності, достовірності реклами, використання державної та інших мов відповідно до законодавства України, послуговування формами і засобами, які не завдають споживачеві моральної, фізичної чи психічної шкоди.

Контроль за дотриманням законодавства України про рекламу здійснюють у межах своїх повноважень спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів, Антимонопольний комітет України, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Міністерство фінансів України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань містобудування та архітектури. Однак, як промовисто свідчать факти численних порушень у рекламній галузі, де сто доглядачок, там дитина крива.

Розвиток української реклами відбувався паралельно із становленням та структуруванням інформаційного простору країни, що вимагало формування відповідної правової бази задля регулювання відносин, які виникають у процесі створення, поширення й отримання реклами. Нині реклама залишається найбільш дієвим засобом впливу на цільову аудиторію в системі маркетингових комунікацій. Реклама розглядається як фактор, що впливає на ставлення споживачів до товарів і послуг, на споживачські

уподобання різними та взаємопов'язаними засобами. На часі врегулювання того сегмента рекламної діяльності, відносно якого надходить багато скарг. Це, зокрема, реклама для дітей і за участю дітей, а також реклама алкогольних напоїв та тютюнових виробів (див. [4; 5]).

Для порівняння наведемо приклади двох рекламних кампаній за участю дітей, першу з яких визнаємо успішною, а другу – такою, що суперечить Міжнародному кодексу рекламної практики, зокрема в частині ст. 13. Порівняймо:

Рекламодавець Київстар. Пропонує послугу «Батьківський контроль». На фото хлопчик 6–7 років з утупленим поглядом в екран телефона. З-під ліжечка визирає покинутий сумний ведмедик, якого дитячі психологи вважають однією з найкращих іграшок для дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку. У кімнаті темно, позади дитини на стіні проекція рук у русі, так жестикулюють, розповідаючи страшилки. Хлопцеві моторошно, він сидить коло ліжка, накривши голову рушником, як у схованці, занурившись у тенета мережі. Київстар («з думкою про Вас») закликає батьків: *Захистіть дитину від темного боку Інтернету.*

Рекламодавець Грандтелеком. Пропонує новим абонентам при підключенні Інтернету 3 місяці безкоштовних послуг. При цьому використовує зображення малолітнього хлопчика (на вигляд дошкільного віку), який демонструє на своєму обличчі неймовірну радість і захоплення від такого подарунку. Очі виблискують, рот відкритий, руки емоційно притиснуті до голови, так роблять тоді, коли несподівано «щастя телеп! у хату». Напис *тільки для нових абонентів* розташований проти голови дитини, це недвозначно вказує на те, що саме таке молоде (нове) покоління є бажаним споживачем надаваних послуг. Рекламодавець забувають, скільки часу рекомендовано малолітнім дітям проводити коло екранів телевізорів та моніторів комп'ютерів. Ці «нові абоненти» мають усі шанси втратити зв'язок з реальністю через залежність від Інтернету. З таких легко «викохати» залежних.

З огляду на те, що законодавча база рекламного регулювання в Україні знаходиться у процесі свого становлення, уважаємо за необхідне скористатися набутим досвідом економічно розвинутих країн у відповідному питанні. Так, у США існує Федеральна торгова комісія, що відповідає за інтерпретацію реклами, яка вводить в оману, прихованої реклами та правове регулювання недобросовісних методів конкуренції. Основними напрямками державного регулювання є реклама товарів, що являють собою потенційну небезпеку для споживачів, використання недостовірної реклами, охорона авторських прав, правовий захист товарних знаків, реклама, що містить свідомий обман, реклама, спрямована на дітей, та ін. Законодавство США розглядає рекламу не як реальну пропозицію щодо продажу, а як заяву про намір продати певний товар чи надати послуги за зазначеними в рекламі цінами.

У Великобританії Комісія з рекламних стандартів (ASA) як недержавний орган, заснований представниками рекламної індустрії, склала Практичний кодекс для забезпечення легальності, пристойності, чесності і правдивості реклами, який рекомендований до застосування всіма ЗМІ. Ефективність діяльності цього органу базується на тому, що газети відмовляються від публікації реклами, яка може спричинити порушення Практичного кодексу.

Рекламна справа є особливою формою комунікативної технології, оскільки відповідність маркетинговій функції не обмежується лише інформуванням населення. Реклама має переконати людей, довести до логічного кінця маркетингову стратегію, головним завданням якої є прибутковий продаж того, що, на думку відділу маркетингу, люди бажають купити. Реклама повинна впливати на вибір споживача та його рішення щодо купівлі, вона має поширювати інформацію в такий цікавий, оригінальний та переконливий спосіб, аби споживач неодмінно відреагував дією. Однак тиск реклами має бути дозованим, щоб забезпечити найвищий коефіцієнт її корисної дії.

Серед суто психологічних причин необхідності продуманої дозованості реклами можна назвати «ефект бумерангу» – результат впливу на особистість чи соціальну групу, протилежний очікуваному, коли виникають так звані захисні механізми психіки: вибірковість уваги, селективність запам'ятовування тощо.

Потенційний покупець послідовно проходить у своїх діях такі етапи: етап інформації (когнітивний), етап ставлення (афективний) та етап поведінки (конативний) для того, щоб стати реальним покупцем (клієнтом). Реклама є початковим стимулом, який може привернути увагу цільової групи. Наступні свідомі сприйняття рекламного звернення породжують інтерес до товару, що рекламується. Інтерес є передумовою для бажання придбати товар.

Етичне попередження західних фахівців про те, що кожне рекламне оголошення торкається становища покупця в структурі суспільства, воно може надавати йому додаткове задоволення або занурити в стан тривожної самотності як людину, яка втратила орієнтири, є вельми актуальним. Досить часто в сучасній вітчизняній рекламі фігурують речі, про які, за законами етики, публічно не говорять. Деякі рекламні продукти, з якими ми стикаємося, узагалі можна розглядати як психологічні злочини.

Основною метою рекламування має бути налагодження комунікацій. Критерії комунікативної реклами на сучасному етапі мають в основному психологічний характер: збільшення популярності та наближення іміджу фірми до ідеального.

Для створення дієвої реклами необхідні психологічні знання: психології сприйняття, психології особистості, соціальної психології. Ефективність реклами залежить не стільки від творчо-художніх здібностей її виготовлювача,

скільки від науково-обґрунтованих дій у цілісному циклі ринкових операцій. Механізми дії реклами є психологічно обґрунтованими процесами впливу на людей, які при непрофесійній активності можуть мати негативний ефект. Рекламна діяльність подібна до оркестру. Кожний оркестрант – творча особистість – має право у своїй партії висловити власну індивідуальність, але ніхто не вільний за своїм розумінням викривлювати мелодію.

Знання психології, безперечно, допомагають робити рекламу більш досконалою та відшліфованою, проте загалом реклама – це не психологія, а продукт культури та її дзеркало, оскільки вона відображає традиції, вірування, системи цінностей. Наведемо приклад реклами, дієвість і успішність якої забезпечує врахування родинних цінностей, що так важливо для сучасного «хворобливого» суспільства:

Рекламодавець Oral-b. На зображенні жінка-стоматолог з дев'ятирічною донькою (вік ми дізнаємося з підпису під фото). Гасло: *У нас повне порозуміння... Коли йдеться про зубки.* Мати з донькою схожі між собою не лише на обличчя, мімікою, усмішками (уста відкриті настільки, аби ми могли переконатися, що за зубами належно слідкують), а й зачісками, мають однакові закладки у волоссі. Візуально між ними повна іділія. У правому верхньому куті марка зубної пасти і заклик *Чисть, як я.* Зображення дає зрозуміти, що, попри можливі непорозуміння батьків і дітей, родинний приклад має особливе значення.

Культурні цінності є найбільш стійкою структурою свідомості. Як така вона підлягає сильному стабілізуючому впливу з боку етнічних, регіональних і релігійних традицій. У системі маркетингу врахування цього фактора є обов'язковим, оскільки товари, послуги й соціальні ідеї, які не відповідають цим традиціям, сприймаються людьми як ворожі й неприйнятні. Однак в умовах гострих соціально-економічних феноменів культурні цінності можуть суттєво змінюватися. При руйнуванні старих цінностей, приміром, цінності соціального розподілу, виникає часовий вакуум, який заповнюється чи то стихійно і здебільшого більш спрощеними (а часто й соціально неприйнятними цінностями), чи то на рівні державної культурної політики має бути запропонований прийнятний набір нових цінностей.

Проблема цінностей в перекладі на «мову» маркетингу означає проблему визначення образу або стилю життя. Типологія стилів життя є досить складним дослідницько-аналітичним завданням, пов'язаним із вибором базових цінностей. Споживачі прагнуть спокою, безпеки і зручності; вони дуже вдячні тому, хто може подбати про проблеми, з якими їм самим важко впоратися; бажають спілкуватися з виробниками; прагнуть мати можливість повернути назад речі, які їх не цілком задовольняють; хочуть одержати задоволення, бажають, щоб їм надали насолоду. Поведінка споживачів щодо товарів і послуг визначається рядом факторів

психологічного, соціально-психологічного й економічного рівнів. Процес споживання має поставати в такій моделі, яка охоплює його цілком – від актів сприйняття й прийняття рішень щодо користування чи некористування певним товаром / послугами до форми практичного їх використання.

Реклама створює в індивіда штучні потреби. Хоч рекламу й критикують за послаблення її первинної інформаційної функції на користь маніпуляції, поширення далеко не бездоганного естетичного смаку, рекламовиробники в гонитві за майбутнім прибутком для рекламодавців, зиском для себе досить легко нехтують інтересами споживачів, вільно переступають через законодавчі заборони. У рекламі відпрацьовуються способи впливу на поведінку індивіда і груп людей. Наведемо приклад:

Рекламодавець ТМ «Тьома». Реклама дитячих молочних продуктів. На зображенні юний красень-блондин у віці 1,5–2 роки. У хлопчика над головою розміщена фраза *Жодної вільної хвилини: поїсти, поспати, пограти, поїсти...* Представлення цього текстового фрагмента, як у коміксах: від голівки дитини йдуть кружечки до фігурки у вигляді голови ведмедика, на якій, власне, й читаємо напис. Треба розуміти, що це життєве кредо дитини в окреслений віковий період. Ми свідомі того, що у два роки діти ще не вміють читати, проте це невдала підказка батькам, часто педагогічно неграмотним. Уважаємо неприпустимим використання в рекламі товарів для дітей слоганів, сумнівних за своїм змістом, які пропагують спосіб життя «по колу», що межує з паразитарним.

Суспільство висуває перед сучасною рекламою завдання готувати дітей кваліфікованими споживачами послуг. Діти, довіряючи змісту реклами, використовують її як культурний еталон споживання. Реклама, багаторазово повторюючись незалежно від нашого бажання й волі, впливає на беззахисну психіку дитини, запускає тонкі механізми людських емоцій і мотивації та, по суті, формує сучасну людину. Творці реклами свідомо уникають досліджень особливостей сприйняття й ставлення дітей до реклами, оминають питання про характер та ступінь її впливу на дітей різного віку.

Серед методів психологічного впливу реклами на дітей з огляду на вікову специфіку психічного розвитку найбільш вагомими є такі: психологічне зараження (унаслідок впливу на емоційну сферу особистості); копіювання (привласнення дитиною різних моделей поведінки, поглядів, світосприйняття дорослих), навіювання (висока сугестивність дітей через несформованість цілісності особистості). При цьому з позиції психологічного захисту діти порівняно з дорослими ще не спроможні протиставляти впливу власні установки, погляди, моральні критерії.

З віком зростає критичне ставлення до рекламної продукції, поступово споживач починає розуміти вплив реклами на психіку, свідомість як цілеспрямовану маніпуляцію. На сприйняття дітей, крім накопичення власного досвіду, впливає батьківське ставлення. У дітей

реклама знаходить своє відображення у висловлюваннях, в іграх зі схожими героями, сюжетами. Чим старшою стає дитина, тим вона більш осмислено й критично ставиться до реклами, аргументовано не сприймає окремої рекламної продукції, менше довіряє її змісту.

Зрозуміло, що зміст рекламного звернення визначається великою кількістю факторів, серед яких головну роль відіграють цілі і характер впливу на адресата. Виділяють такі рівні впливу: когнітивний (передача інформації, повідомлення); афективний (його метою є перетворення масиву переданої інформації в систему установок, мотивів і принципів одержувача звернення); сугестивний (припускає використання як усвідомлених психологічних елементів, так і елементів несвідомого); конативний (реалізується в «підштовхуванні» одержувача до купівлі, підказуванні очікуваних від нього дій).

У процесі пошуку ідеї зацікавлені особи (представники рекламних агенцій, рекламодавці) продумують пробні ідеї як можливі варіанти; під час оброблення ідеї здійснюють відбір варіантів, додають інші, комбінують уже розглядувані. Важливо врахувати тиск реклами та її вплив на аудиторію. Необхідно все зробити для того, щоб реклама вела до негайних змін поведінки. Проте, коли метою реклами є залучення до вибору нових споживачів, кількість перших покупок торгової марки ще не свідчатиме про ефект рекламної кампанії. Треба, щоб такі спонтанні покупки у майбутньому перетворилися на сталий попит, оскільки тільки він має велике значення для фірми.

Реклама діє на споживачів тим сильніше, чим більше в них внутрішньої відповідальності, готовності прийняти нові відомості. Якщо цієї готовності немає, то, за теорією когнітивного дисонансу, споживачі або відмовляють у довірі джерелу інформації, або просто блокують її, використовуючи солідніші джерела. Уся реклама має бути законною, пристойною, чесною й достовірною, жодним чином не повинна дискредитувати рекламну діяльність перед суспільством. Посилення психологічного впливу на формування особистості, створення механізмів маніпулювання людиною через нав'язування стандартів, стереотипів, несправжніх потреб і бажань виявляють настійну потребу розробки етичних та юридичних нормативів щодо обмеження рекламної діяльності.

Література

1. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про рекламу» // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 8. – С. 62.
2. Закон України «Про рекламу» // Закони України. – К., 2001. – Т. 11. – С. 7–17.
3. Международный кодекс рекламной практики. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/988_010.
4. Про внесення зміни до статті 21 Закону України «Про рекламу» : закон від 19.04.11 р., № 3235-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 42. – С. 1841.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реклами: закон від 18.03.08 р., № 145-VI // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 69. – 12 квітня. – С. 9.

6. Черногуз О. Ф. Вавілон на Гудзоні. Сатирико-публіцистичний роман / О. Ф. Черногуз. – К. : Дніпро, 1988. – 253 с.

УДК 811.161.2 – 81'4

М. М. Недогібченко

ЕТНІЧНА МАРКОВАНІСТЬ ВЛАСНИХ НАЗВ У ТВОРЧОСТІ В. З. НЕСТАЙКА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «ЧАРІВНІ ОКУЛЯРИ»)

Недогібченко М. М. Етнічна маркованість власних назв у творчості В. З. Нестайка (на матеріалі повісті «Чарівні окуляри»).

У статті розглянуто типологію та основні функціональні особливості етнічно маркованих власних назв у повісті В. Нестайка «Чарівні окуляри». Проаналізовано можливість класифікації таких одиниць та з'ясовано їх основне функціональне призначення у художньому творі, розрахованому на дитячу та юнацьку аудиторію.

Ключові слова: етнічно маркована одиниця, антропонім, онім, дитяча художня література.

Недогібченко М. Н. Этническая маркирование имен собственных в творчестве В. З. Нестайко (на материале повести «Волшебные очки»).

В статье рассмотрена типология и основные функциональные особенности этнически маркированных имен собственных в повести В. Нестайко «Волшебные очки». Проанализирована возможность классификации данных единиц и установлено их основное функциональное предназначение в художественном произведении, рассчитанном на детскую и юношескую аудиторию.

Ключевые слова: этнически маркированная единица, антропоним, оним, детская литература.

Nedogibchenko M. M. Ethnical marking proper names in works by V. Z. Nestaiko (on the material of the story «The Magic Glasses»).

In the article, there were analyzed typology and major functional peculiarities of ethnically marked proper names in the story «The Magic Glasses» by V. Z. Nestaiko. Possibilities of classification for these items were explored and their main functions in the art literature piece aimed on secondary and high-school students were established.

Key words: ethnically marked item, anthroponim, art literature for children.

Художня література для дітей завжди посідала особливе місце серед чинників формування національної свідомості, усвідомлення етнічної належності. Через відповідно оформлене художнє слово дитина пізнає світ, формує власну систему цінностей, збагачує знання і розширює світогляд, а отже, літературний твір здатний з юних літ пробудити інтерес до рідної історії та традицій, спонукати до пізнання й усвідомлення національних особливостей рідного народу та самобутності його культури. Відтак науковий аналіз можливостей формування етнічної маркованості

художнього тексту для дітей через мовні одиниці різних рівнів на сьогодні виступає актуальною проблемою лінгвістики.

Мета статті – розглянути типологію, особливості та функціонально-стильові характеристики етнічно маркованих власних найменувань у дитячій прозі. Об'єктом наукового аналізу окресленої проблеми обрано повість В. З. Нестайка «Чарівні окуляри». З огляду на те, що власні найменування виступають важливим значущим компонентом будь-якого художнього твору, зокрема і творів для дітей, предметом аналізу стали власні назви різних типів, що характеризуються виразною етнічною маркованістю.

Всеволод Зіновійович Нестайко вже кілька десятиліть віддано працює на ниві літературної творчості для маленьких і юних читачів. Сьогодні його доробок представлений розмаїттям казок та повістей різної тематики, проте всі вони характеризуються захоплюючим сюжетом, яскравими персонажами, світлим позитивним настроєм, веселим гумором, невловимою, але ефективною повчальністю та неповторним стилем майстра художнього слова, лауреата багатьох національних та міжнародних літературних премій. Однією з характерних рис його ідіостилю є активна та кропітка робота над словом: широкий діапазон мовних засобів завжди підпорядкований авторському задуму, кожне слово виконує певну функцію і є важливим елементом формування як художньої цінності твору, так і його виразного потенціалу у формуванні багатого словникового запасу та засвоєння мовних норм дітьми через художнє слово.

Усі твори В. Нестайка засвідчують уважне ставлення автора до добору та створення власних назв. Особливо виразно це помітно в серії казок «Незвичайні пригоди в лісовій школі», що вже привертала увагу науковців в аспекті аналізу антропонімів. Ономастику літературних казок В. Нестайка досліджували А. Романченко, Н. Дейниченко, Л. Лиманчук, Т. Марченко. Науковці одностайні в позиції, що ономасторчість письменника є характерною прикметною рисою його індивідуального стилю, у наукових розвідках вони вказують на багатоплановість, багатовимірність, експресивність та інформативність як реальних, так і вигаданих автором антропонімів. Т. Марченко наголошує на тому, що письменник «вибудовує художньо-образну систему своїх творів з урахуванням вікових психологічних особливостей читацької аудиторії», зокрема серед них виділяє «потребу у словотворчості і загострений інтерес до власних назв» [3, с. 347], які стимулюють автора до активної роботи над виразними та багатофункціональними антропонімами. Аналізуючи «промовисті» імена Нестайкових казкових персонажів, Н. Дейниченко і Л. Лиманчук зауважують, що письменник «продуктивно використовує експресивно-стилістичні можливості власних назв, які штучно створені творчою уявою письменника» [1, с. 84]. Цю думку підтримує і А. Романченко, зазначаючи, що «Всеволод Нестайко вдало використовує прийоми онімичної гри, передаючи юним читачам корисну

інформацію про природу та історію» [5, с. 161]. Проте увага цих науковців була сконцентрована на творах для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. У нашій роботі увагу зосереджено на творі, розрахованому на старшу читацьку аудиторію. Повість «Чарівні окуляри», одна з найбільш сучасних робіт письменника, за жанром визначена як правдиво-фантастична повість, на сьогодні залишається актуальним об'єктом лінгвістичного дослідження.

Творчий доробок В. Нестайка загалом характеризується схильністю до активного залучення етнічно маркованих елементів у мовну канву художнього твору. Вони відіграють важливу роль у формуванні легкого сприйняття хронотопічного малюнку, дають змогу створити відповідний підтекст, що спонукатиме юних читачів до активного пізнання, збагачують як словниковий запас, так і знання дітей про історію та культуру рідного краю. Крім того, завдяки етнічно маркованим одиницям кожен твір автора набуває виразного національного колориту незалежно від подій, що описуються. Відтак вони є яскравою характеристикою авторського індивідуального стилю й ефективним інструментом позиціонування національної самобутності. Саме для дитячої літератури це набуває особливої ваги, адже в період дитинства і юності формується ставлення до національних цінностей, людина ідентифікує себе як представника певної нації, тому інформація, сприйнята через доступну та цікаву художню літературу, відповідну віковим особливостям читача, активно сприяє успішному протіканню цього процесу.

При з'ясуванні характерних рис функціонування етнічно маркованих елементів спираємося на визначення етнічного маркера, наведене у глосарії В. Євтуха: «Етнічний маркер (від нім. *markieren* – відмічати, ставити знак) – ознака, риса, характерна для особи чи то спільноти, пов'язана з їх походженням, що виокремлює особу або спільноту в етнічних мережах» [2, с. 48]. Як етнічно марковані ми визначали одиниці, що демонструють змістове чи формальне наповнення, здатне актуалізувати сприйняття відповідної одиниці як характерної для української мови та культури, зумовлює створення значеннєвого чи асоціативного поля властивих нації ознак. Однією з найбільш численних груп етнічно маркованих мовних одиниць у повісті «Чарівні окуляри» виявилася група власних назв.

У творах В. Нестайка, зокрема і в аналізованій повісті, власні назви вирізняються широким розмаїттям та високою частотністю вживання. Автор таким чином досягає відчуття конкретності та природності розгортання сюжету: він називає кожного персонажа, іноді даючи кілька варіацій його імені, постійно згадуються імена відомих історичних діячів, назви вулиць, станцій метро, визначних місць і будівель. Такий прийом позитивно впливає на якість сприйняття подій, наближає реципієнта до персонажів: читач сприймає не абстрактні картини, а цілком конкретизовані саме через постійну присутність власних назв як ключових елементів конкретизації.

Власні назви за своєю природою є одним з найбільш гнучких елементів,

сприйнятливих до набуття етнічно маркованих характеристик. Одна з широко представлених груп – це імена людей. Вони репрезентовані різнотипними структурними моделями: одночленими – ім'я (*Маргарита, Рудольфо, Грицько, Оксана*), прізвище (*Котляревський, Сетон-Томпсон, Андерсен*); двочленими – ім'я та прізвище (*Вася Богданець, Ромка Черняк, Рита Скрипаль, Льоня Кучеренко, Джина Лолобриджіда, Сильвестр Сталлоне, Арнольд Шварценегер*), ім'я та по батькові (*Ліна Митрофанівна, Юлія Юхимівна, Маргарита Степанівна*); тричленими – прізвище, ім'я та по батькові (*Ядвіга Станіславівна Ягодська, Анатолій Дмитрович Базилевич*).

У використанні різних за структурою власних назв виразно виявляється етнічна маркованість. Так, для найменування персонажів автор добирає типові для України імена хлопчиків та дівчаток, причому майже не можливо знайти повні форми імен: використовуються поліфункціональні скорочення (*Вася, Льоня, Ромка, Рита, Рудик*), які одночасно є типовим репрезентантом мовної трансформації імен у дитячому середовищі спілкування, характеризують регіональні особливості антропоніміки, оскільки ці оніми сприймаються як типові українські найменування, а отже, їм властива змістова і формальна етнічна маркованість. Змістова сторона етнічних маркерів виражена через відбір типових для української етнічної спільноти антропонімів, а формальна маркованість реалізується через відповідні моделі скорочення повних антропонімів.

Окремим аспектом етнічної маркованості антропонімів виступає традиційне використання тієї чи тієї структури відповідно до соціальних ролей. Так, персонажі повісті називають однокласників здебільшого за двочленною онімною структурною моделлю «ім'я та прізвище», причому ім'я в цій структурі виражене скороченою формою (*Рита Скрипаль, Льоня Кучеренко*). Це формула, що найбільш часто застосовується в антропонімічній ідентифікації однокласників серед українських школярів. Найближчі друзі називають один одного тільки на ім'я або прізвище, рідше – на прізвище, і такий відбір форми найменування є типовим для українців. Звертання до вчителів традиційно відбувається через використання двочленною структури «ім'я та по батькові» (*Ліна Митрофанівна, Юлія Юхимівна*), так само, як і в разі спілкування школярів з персонажами старшими за віком та статусом (*Маргарита Степанівна, Рудольф Андрійович*). При цьому близьких родичів навіть набагато старших за віком персонажі згадують лише за іменем, але здебільшого з постійним використанням біля нього загальної назви, що характеризує відповідні зв'язки персонажів (*дід Грицько, баба Оксана*). Отже, автор повністю зберігає традиційну функціональність власних назв на позначення людини, ретельно добираючи найбільш природний відповідник для кожної окремої ситуації.

Крім змістової та функціональної, дібрані автором прізвища персонажів репрезентують і формальну, найчастіше – словотворчу етнічну маркованість.

Більшість прізвищ утворені за допомогою типових українських формул, з допомогою суфікса -к (о), або закінчуються на приголосний, збережені всі особливості відмінювання українських прізвищ, зокрема, відмінювання чоловічих прізвищ на -ко та приголосний, відсутність такого відмінювання в жіночих аналогічних прізвищах. Можна говорити про те, що через художній твір дитина багатократно сприймає зразки правильного вживання та відмінювання антропонімів, закріпленого в мовній системі протягом багатьох десятиліть чи навіть століть. Етнічно марковані одиниці в такому разі виконують не лише зображальну й ідентифікаційну функцію, стаючи ідентифікатором певного персонажа і/або опосередкованим елементом його характеристики, але й додатково формують у читача правильне сприйняття мовних норм, розвивають мовні навички нормативного вживання, формування та відмінювання українських прізвищ. Крім того, широко представлена група українських імен та прізвищ створює насичене тематичне поле, сприяючи засвоєнню онімних елементів національної ідентифікації.

Антропоніми представлені і підгрупою різноманітних прізвицьк: *Ромка Брюнет, Циган і Свист, Рудий Африканський Їжачок, Алик Мармиза*. Цей різновид власних назв відзначається виразною етнічною маркованістю, здебільшого змістовою. Прізвицька, на відміну від імен і прізвищ, завжди є експресивними елементами відкритої чи прихованої характеристики персонажа. Так, головний персонаж отримав від свого друга прізвицько «*Рудий Африканський Їжачок*» насамперед через зовнішні ознаки: «*Рудим Африканським Їжачком мене Ромка Черняк назвав, лідер нашого класу. Ми тоді Африку з географії проходили. А волосся в мене справді руде, як жар. І настовбурчене, як голки в їжачка*» [4, с. 3]. За відповідним принципом і сам головний персонаж називає свого друга «*Ромка Брюнет*», виділяючи у прізвицьку його основну зовнішню ознаку – колір волосся. Той самий принцип покладено і в добір зневажливо-насмішливого прізвицька, який персонажі дають своєму однокласнику-грубіянові, – «*Алик Мармиза*». Як відомо, добір ідентифікаторів за зовнішніми ознаками – один з ключових принципів утворення прізвищ та прізвицьк в українській мові, відповідно, аналізований твір повністю відбиває цю етнічну особливість.

Варто звернути увагу на групу антропонімів, сформовану іменами відомих осіб: письменників (*Котляревський*), художників (*Анатолій Дмитрович Базилович*), спортсменів (*Андрій Шевченко*), співаків (*Софія Ротару*) тощо. За функціональним призначенням ця група лексем відрізняється від аналізованих раніше. Через ці оніми автор активно формує широке асоціативно-тематичне поле національної ідентифікації сприйняття подієвої канви. За допомогою цих одиниць письменник активно створює підтекст, надає художньому тексту багатовимірності та глибини, розширює світогляд читача, сприяючи таким чином його активному й пасивному сприйняттю національних традицій, історично-культурних фактів і персоналій.

Прикметною рисою є типова для шкільного середовища мовна звичка дещо неформального називання письменників лише за прізвищами, опускаючи імена та по батькові, у той час як імена співаків та спортсменів сприймаються лише через формальну двочленну формулу, яка демонструє поєднання імені і прізвища. Отже, етнічна маркованість таких одиниць виявляється здебільшого на змістовому та функціональному рівнях.

За тим же принципом етнічний колорит репрезентований і одиницями, що належать до групи хрематонімів, – лексем, що об'єднують назви художніх творів та об'єктів культурної спадщини. Здебільшого ця група репрезентована через назви книжок («Кобзар», «Микола Джеря», «Лісова пісня», «Енеїда»). Актуалізуючи пізнавальний інтерес читача, вони водночас створюють виразне культурно-мистецьке, етнічно марковане тло. Через влучне та доречне застосування таких одиниць автор спонукає дитину дізнатися більше про культуру та історію власного народу.

Отже, аналіз найбільш широко представлених груп власних назв у повісті «Чарівні окуляри» продемонстрував високий ступінь насиченості твору етнічно маркованими власними назвами. Різні типи власних назв відрізняються за функціональним призначенням та змістом етнічно маркованих елементів. За допомогою таких одиниць письменник створює відповідний національний колорит, забезпечує активне опрацювання мовних норм, формує підтекст, сприяє виробленню навичок грамотного вживання і відмінювання цієї категорії слів, розширює світогляд дитини, розвиває відчуття національної самобутності та створює плідне підґрунтя для формування національної самоідентифікації юного читача. Усе це в комплексі дає змогу говорити про важливу роль етнічно маркованих мовних елементів – власних назв – у реалізації авторського задуму, у створенні відповідної експресивності і природності сприйняття художнього тексту для дітей. Цей напрямок дослідження потребує подальшої наукової розробки, що буде висвітлено в наших наступних роботах.

Література

1. Дейниченко Н. П. «Промовисти» імена Нестайкових персонажів / Н. П. Дейниченко, Л. М. Лиманчук // Філологічні науки : синхронічний та діакронічний аспекти : зб. наук. праць ; за заг. ред. Л. М. Горболіс. – Суми, 2011. – С. 77–85.
2. Євтух В. Б. Етнічність. Глосарій / В. Б. Євтух – К.: Вид-во НІУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 170 с.
3. Марченко Т. Специфіка творення онімного простору літературної казки для молодшого шкільного віку (на матеріалі повісті-казки Всеволода Нестайка «Незвичайні пригоди в лісовій школі») / Т. Марченко // Вісник Львів. ун-ту : Серія філологічна. – 2012. – Вип. 56. – Частина 1. – С. 347–354.
4. Нестайко В. З. Чарівні окуляри : правдиво-фантастична повість про надзвичайні пригоди київських школярів / В. З. Нестайко – К.: Країна Мрій, 2012. – 192 с.
5. Романченко А. П. Ономастичний простір літературної казки Всеволода Нестайка / А. П. Романченко // Записки з ономастики : зб. наук. пр. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; [редкол. : О. Ю. Карпенко (відп. ред.) та ін.]. – Одеса : Астропринт – Вип. 14. – 2011. – С. 161–171.

КУЛЬТУРНЫЙ КОНЦЕПТ «ИКОНА» В ЛИРИКОПРОЗАИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Озерова О. Г. Культурный концепт «Икона» у лирикопрозаичному тексті.

У статті розглядається культурний концепт «Ікона» як когнітивна іманентна система інтертекстуально-вербально-невербальних культурних кодів православної свідомості, що розкриває духовну самобутність слов'янського народу.

Ключові слова: культурний концепт, ціннісний простір, лирикопрозаичний текст, еготоп.

Озерова Е. Г. Культурный концепт «Икона» в лирикопрозаическом тексте.

В статье рассматривается культурный концепт «Икона» как когнитивная имманентная система интертекстуально-вербально-невербальных культурных кодов православного сознания, раскрывающая духовную самобытность славянского народа.

Ключевые слова: культурный концепт, ценностное пространство, лирикопрозаический текст, еготоп.

Ozerova E. G. Cultural concept «Icon» in lyric prosaic text.

The article considers the cultural concept «Icon», as a cognitive immanent system of intertextual verbal and nonverbal cultural codes of the Orthodox consciousness, which reveals the spiritual originality of the Slavic people.

Key words: cultural concept, value space, lyric prosaic text, egotop.

Актуальность исследования проблемы взаимодействия языка и культуры на материале лирикопрозаического дискурса сегодня обуславливается двумя факторами: собственно лингвистическими (лирикопрозаический текст с точки зрения когнитивной лингвокультурологии не исследовался) и экстралингвистической (поиском сущности русского национального характера). Поэтому исследование взаимодействия языка и культуры с точки зрения когнитивной лингвокультурологии является одним из приоритетных в современной филологии, поскольку «язык «служит» культуре так же, как культура «служит» языку, выступая одним из важнейших факторов, определяющих природу и сущность языка» [2, с. 31].

Одним из первых проблему взаимодействия языка и культуры актуализировал В. Гумбольдт. «Духовное своеобразие и строение языка народа, – писал основоположник теоретического языкознания, – пребывают в столь тесном слиянии друг с другом, что коль скоро существует одно, то из этого обязательно должно вытекать другое...» [4, с. 68]. В наше время идеи В. Гумбольдта развиваются в работах Н. Ф. Алефиренко, Е. М. Верещагина, Ю. Н. Караулова, В. Г. Костомарова, Е. С. Кубряковой, Ю. М. Лотмана, Ю. С. Степанова. Особенно важным для становления когнитивно-дискурсивной методологии учения о взаимодействии языка и культуры стало введение понятия «культурный концепт». Для лирикопрозаического текста это

понятие является базовым, поскольку выполняет функцию компрессора-генератора конкретного события, модулятора экспрессивно-оценочного отношения к нему писателя / читателя и его чувственного представления в этнокультурном сознании.

Культурные концепты в лирикопрозаическом тексте выполняют особую, нарративную функцию, поскольку «такие концепты преисполнены конкретности» [3, с. 215], они по сути своей близки короткому, но ёмкому рассказу, который в лирической прозе из интенционального феномена превращается в нарративный.

В русском лирикопрозаическом тексте ядром этноязыкового сознания, культурным концептом, фокусирующим духовную жизнь православных, является «Икона».

Художественно-словесный поиск сущности русского национального характера авторами, работающими в жанре лирической прозы, сопряжён с верой в созидающую силу русского Православия, остающимся незыблемым духовно-нравственным ориентиром, средством избавления части общества от бездуховности, апатии, безверия и пессимизма. Это объясняется тем, что православие явилось одним из важнейших источников формирования национального духовного характера русского человека. Издревле и изначально, как отмечает И. А. Ильин, «Россия дала нам религиозно живую, религиозно открытую душу» [5, с. 11]. Эта же мысль красной нитью проходит и через всю лирическую прозу И. С. Шмелёва: *Православная наша вера, русская... она, милок, самая хорошая, весёлая! и слабого облегчает, уныние просветляет, и малым радость. Наша вера хорошая, художу не научает, а в разумение приводит* («Лето Господне»).

И. А. Ильин, размышляя о названии автобиографической повести И. С. Шмелёва, отмечает: два солнца ходят по русскому небу: солнце планетное, дававшие нам бурную весну, калёное лето, прощальную красавицу-осень и строго-грозную, но прекрасную и благодатную белую зиму; и другое солнце, духовно-православное, дававшее нам весною – праздник светлого, очистительного Христова Воскресенья, летом и осенью – праздники природного и жизненного благословения, зимою, в стужу – обетованное Рождество и духовно бодрящее Крещение. И вот Шмелёв показывает нам и всему остальному миру, как накладывалась эта череда двусолнечного вращения на народно-простонародный быт и как русская душа наполняла эти сроки года Господня своим трудом и молитвой. Вот откуда это заглавие «Лето Господне», обозначающее не столько художественный предмет, сколько заимствованный у двух Божиих солнц строй и ритм образной смены. Не случайно эпиграфом к произведению И. С. Шмелёва «Лето Господне» выбран отрывок из стихотворения «Два чувства дивно близки нам...» А. С. Пушкина: *Два чувства дивно близки нам, В них обретает сердце пищу: Любовь к родному пепелищу, Любовь к отеческим гробам.*

Животворящая святыня! Земля была б без них мертва... Как ... пустыня И как алтарь без божества. Кстати, эти слова могли бы стать эпиграфом культурного ренессанса современного общества. Ведь, как справедливо заметил Д. С. Лихачёв, одной из важнейших свидетельств прогресса культуры является дальнейшее осмысление культурных ценностей прошлого, умение их беречь, накапливать, воспринимать их эстетическую ценность. Вся история развития человеческой культуры есть история не только созидания новых, но и обнаружения старых культурных ценностей [6, с. 353].

Рассмотрим, почему этот культурный концепт оказался в центре концептосферы лирической прозы. Слово *икона* в переводе с греческого означает «образ». Когда некоторая реальность отражается в другом материале, отмечает автор книг о православных иконах С. В. Алексеев, – это образ. Отпечаток, оставленный перстнем в сургуче или воске – это образ. Моя память о каком-то событии – это образ. Отражение другого человека в моем сознании и в моих глазах – это образ. Слово, которым обозначается предмет – это образ: любое слово есть не вещь, но символ вещи, ее отображение в речи [1, с. 15]. Этимологическая природа лексемы *икона* помогает раскрыть и другой номинативный вариант: в просторечии *образ*, *образá*: *Я знаю. Это самый весёлый образ. Сидят три Святые с посошками под деревцом, а перед ними яблочки на столе. Когда я гляжу на образ, мне вспоминаются почему-то гости, именины* (И. С. Шмелёв, «Лето Господне»). *В углу икона знакомых Преподобных. Теплится розоватая лампадка. Окно – в цветник. Там георгины, астры, золотисто-малиновые бархатцы, петунии. И – тишина. Направо – собор, над монастырскими кровлями, за корпусами. Прямо – дикие скалы за проливом, на них леса. Новый, чудесный мир, который встречал я в детстве, – на образах, – стелющийся у ног Угодников: голубые реки, синеющие моря, пригорки, белые городки, озерки, плоские и кривые сосны, похожие на исполинские зонтики, и все – под белыми облачками-кудерьками... мир, в котором живут подвижники, преподобные, неземные... – мир Ангелов и небесных человеков. И этот забытый мир, отшедший куда-то с детством, – пришел, живой. Помните, в раннем детстве видали в церквах иконы с «пейзажами»? На первом плане – большой Святой, и свиток в его руке белеет над синим морем, над бурными холмами, над городком? Таинственный мир, чудесный, детскому глазу видимый, детскому сердцу близкий* (И. С. Шмелёв, «Старый Валаам»).

В книге «Богословие иконы» И. К. Языкова приходит к выводу, что весь мир пронизан Словом и весь мир наполнен Образом Божиим – наш мир иконологичен, так как Бог творит мир посредством Слова, Он Сам есть Слово, пришедшее в мир, также Бог творит мир, давая всему Образ [11, с. 32].

Образ как форма отражения воспринимаемых вещей и явлений, подчёркивает Н. Ф. Алефиренко, представляет действительность в виде целостной картины, хотя не все детали обязательно явно выражены. Чаще

всего угадываемый смысл целого заставляет воображение «дорисовывать» недостающие черты так, что человек и не подозревает об этих дополнительных усилиях психики [3, с. 235]. Через образ «Иконы» раскрывается когнитивно-коннотативное пространство лирикопрозаического текста, эксплицируется настроение автора. Контексты, повествующие о начале Великого поста, насыщены «чёрными» эпитетами и рисуют мрачную картину: *В храме как-то особенно пустынно, тихо. Свечи с паникадил убрали, сняли с икон венки и ленты: к Пасхе всё будет новое. Убрали и сукно с приступков, и коврики с амвона. Канун и аналои одеты в чёрное. И ризы на престоле – великопостные, чёрное с серебром. И на великом Распятии, до «адамовой головы», – серебряная лента с чёрным* (И. С. Шмелёв, «Лето Господне»).

Противоположными – радостными – чувствами пронизано описание Великой Субботы, вечера, преддверия Светлого дня Пасхи. «Чёрные» колоративы заменены праздничными красками: *розовые обои, пунцовые лампы, пунцовые букеты, бордовые кресла, красные дорожки, пунцовые крашеные яйца, розовая кисейка. Великая Суббота, вечер. В доме тихо, все прилегли перед заутреней. Я пробираюсь в зал – посмотреть, что на улице. Народу мало, несут пасхи и куличи в картонках. В зале обои розовые – от солнца, оно заходит. В комнатах – пунцовые лампы, пасхальные: в Рождество были голубые?.. Постлали пасхальный ковёр в гостиной, с пунцовыми букетами. Сняли серые чехлы с бордовых кресел. На образах веночки из розочек. В зале и в коридорах – новые красные «дорожки». В столовой на окошках – крашеные яйца в корзинах, пунцовые: завтра отец будет христосоваться с народом. В передней – зелёные четверти с вином: подносить. На пуховых подушках, в столовой на диване, – чтобы не провалились! – лежат громадные куличи, прикрытые розовой кисейкой, – остывают. Пахнет от них сладким теплом душистым. Тихо на улице* (И. С. Шмелёв, «Лето Господне»).

Начало поста: *сняли с икон венки и ленты*; окончание поста: *на образах веночки из розочек*.

Такое же противопоставление *чёрный – пунцовый* находим в стихотворении А. Белого «Во храме»: *Толпа, войдя во храм, задумчивей и строже... / Лампад пунцовых блеск и тихий возглас: «Боже...» / И снова я молюсь, сомненьями томим. / Угодники со стен грозят перстом сухим, / Лицо суровое чернеет из киота / Да потемневшая с веками позолота.*

Метафоры и эпитеты в лирикопрозаическом тексте являются не только яркими образными средствами – они выполняют более весомую когнитивно-коннотативную функцию: раскрывают эготоп повествования. Под эготопом мы понимаем субъективно-индивидуальное восприятие действительности, соотносённость объекта художественного описания с «Я-личностью», создание определенных эго-смыслов, эго-воспоминаний, эго-оценок, то есть Я-пространство лирикопрозаического текста.

Перед иконой Богоматери служат благодарственный молебен. Небо дождливое. На всём – серая пелена ненастья. Но – благодатное на душе (И. С. Шмелёв, «Лето Господне»). Концепт «Икона» в лирикопрозаическом тексте раскрывает когнитивный феномен православной традиции.

В Толковом словаре живого великорусского языка Владимира Даля дефиниция *икона* определена как *образ*, изображение лика Спасителя, Небесных Сил или угодников. Поднимать икону, брать и переносить куда. *Молись иконе, да будь в покое / Наперед икону целуй, там отца и мать, а там хлеб-соль.*

В Толковом словаре русского языка Д. Н. Ушакова *икона* имеет значение: [греч. eikōn, букв. образ, подобие] – живописное изображение бога или святых, являющееся предметом почитания у христиан; образ. Это отражено и в загадках русского языка: спиной к стене, а ликом к тебе (*икона*).

Икона – символ, и как символ она не изображает, а являет и приобщает к явленному, справедливо отмечает В. Н. Топоров, главное в ней не внешняя похожесть на то, образом-символом чего она является, но внутренняя причастность символизируемому, благодаря чему икона-символ приобщает к высшим религиозным ценностям [8, с. 63]. Эстетический феномен, воплощённый в концепте «Икона», запечатлён в чувственном восприятии действительности, изображённой в лирикопрозаическом тексте, и это не случайно. «Концепты, наряду с объективным знанием, способны объективировать и субъективное: личностное (неявное) знание, веру, до- и вненаучное, художественное и даже знание как рассказ» [3, с. 215]. Обратимся к фрагменту лирикопрозаического текста И. С. Шмелёва «Лето Господне». *В комнатах тихо и пустынно, пахнет священным запахом. В передней, перед **красноватой иконой** Распятая, очень старой, от покойной прабабушки, которая ходила по старой вере, зажгли постную, голого стекла, лампадку, и теперь она будет негасимо гореть до Пасхи* (И. С. Шмелёв, «Лето Господне»).

Рассматривая стилистические особенности изобразительного языка православной иконописи, С. В. Алексеев отмечает, что цвет не является средством колористического построения иконы, он несёт символическую функцию. Например, красный цвет на иконах мучеников может символизировать жертвование собой ради Христа, а на других иконах – это цвет царского достоинства. Цвет на иконах выполняет особую функцию – функцию символического языка, который должен выражать не соотношение цветов, но свечение предметов и человеческих лиц, озарённых светом, источник которого находится вне физического мира [10, с. 53]. В дискурсе лирикопрозаического текста свет как источник культурно-смысловой действительности связан с интенциональным восприятием: *Когда **зажигает** отец, – по субботам он сам **зажигает** все лампадки, – всегда **напевает** приятно-грустно: «Кресту Твоему*

поклоняемся, Владыко», и я напеваю за ним, чудесное: **И свято-е... Воскресе-ние Твое Сла-а-вим!**

Радостное до слёз бьётся в моей душе и **светит**, от этих слов. И видится мне, за вереницею дней **Поста**, – **Святое Воскресенье**, в цветах. **Радостная молитвочка!** Она ласковым **светом светит** в эти грустные дни **Поста** (И.С. Шмелёв, «Лето Господне»).

В анализируемом фрагменте лирикопрозаического дискурса интенциональное восприятие коннотативно репрезентировано воспоминанием (*Когда зажигает отец лампадки, напевает, чудесное: И свято-е... Воскресе-ние Твое Сла-а-вим!*). Воспоминание в анализируемом тексте поддерживается 1) лирическим «Я» (*я напеваю за ним*), 2) фиксированием интенционального восприятия (*Радостное до слёз бьётся в моей душе и светит, от этих слов*), 3) оценочным деминутивом *молитвочка*, 4) лексическим повтором **светом светит**, раскрывающим имплицитную информацию о том, что **свет** является главным содержанием иконы. Лиризм повествованию придаёт интертекстуальность, которая в лирикопрозаическом тексте является доминантным фактором создания религиозных интенций и смысловой перспективы повествования. *Уже был «перелом поста – щука ходит без хвоста?»*

Завтра и голубиный праздничек, Дух-Свят в голубке сошёл. То на Крещенье, а то на Благовещенье. Богородица голубков в церковь носила, по Её так и повелось.

Он умывает меня святой водой, совсем ледяной, и шепчет: «Крещенская-богоявленская, смой нечистоту, душу освяти, телеса очисти, во имя Отца, и Сына, и Святого Духа».

– Как снежок будь чистый, как ледок, крепкой, – говорит он, утирая суровым полотенцем, – тёмное совлекается, во светлое облекается... – даёт мне сухой просвирки и велит запивать водицей.

Потом кутаает потеплей и ведёт ставить крестики во дворе, «крестить». На Великую Пятницу ставят кресты «страстной» свечкой, на Крещенье мелком – снежком.

И Горкин резон приводит: «Осень без грязи не бывает... зато душе веселей, как снежком покроем».

Рождество уже засветилось, как под Введенье запели за всенощной «Христос рождается, славите: Христос с небес, срящите...» – так сердце и заиграло, будто в нём свет зажгётся. Горкин меня загодя укреплял, а то не терпелось мне, скорей бы Рождество приходило, всё говорил вразумительно: «нельзя сразу, а надо приуговляться, а то и духовной радости не будет». Говорил, бывало:

– Ты вон, летось, морожена покупал... и взял-то на монетку, а сколько лизался с ним, поглядел я на тебя. Так и с большою радостью, ещё пуще надо дотягиваться, не сразу чтобы. Вот и приуговляемся,

издаля приглядываемся, – вот оно, Рождество-то, уж светится. И радости больше оттого (И. С. Шмелёв, «Лето Господне»).

Интертекстуальность как доминантный фактор создания религиозных интенций и смысловой перспективы повествования порождается в диалоге 1) церковных прецедентов, 2) разговорно-просторечных вкраплений, которые эксплицируют культурно-исторический и религиозно-духовный опыт эготопа. Такой разнодискурсивный «конгломерат» придаёт повествованию лирикопрозаических текстов не только особую лирическую архитектуру, но и создаёт эффект доверительного сопричастия читателя к воспринимаемому событию.

Однако прецедентный центр лирикопрозаического текста, содержащий имплицитные интертекстуальные фрагменты, всё же сосредоточен в культурном концепте «Икона», который хотя и является культурным знаком невербальной природы, но имманентно эксплицирует вербальные смыслы. Свет в православии, например, имеет особый смысл и коннотативные значения, так как считается, что «всё причастное к Богу пронизано божественным светом и светоносно», поэтому икона пропитана внутренним светом [10, с. 53].

Концепт «Икона» в лирикопрозаическом тексте не только эксплицирует субъективное восприятие действительности, но и выступает хранителем исторической памяти. Ср.:

– Матушка-Иверская... Царица Небесная!..

Горкин машет пучком свечей: расступись, дорогу! Раскатывается холстинная «дорожка», сыплется из корзин трава.

– Ма-тушка... Царица Небесная... Иверская Заступница... (И.С. Шмелёв, «Лето Господне»).

Обратимся к историко-культурной информации. Иверская икона Божией Матери, рассказывается в книге «Православные праздники» [7, с. 303], – великая святыня всего православного мира, была прославлена в IX веке, в те времена, когда в Византийской империи правили иконоборцы, не признававшие святых икон и уничтожавшие их.

Далее следует описание предыстории культурного концепта «Иверская икона»: У одной благочестивой вдовы воины, посланные для уничтожения святых икон, обнаружили образ Божией Матери; один из воинов ударил по нему копьём, и из поражённого места потекла настоящая кровь. Женщине удалось уберечь святыню, явившую столь чудесное знамение, от поругания: она пустила икону в море, и икона, сопровождаемая огненным столпом, приплыла по волнам к Иверскому монастырю на Святой Горе Афон. Там, в Иверском монастыре, она находится и сейчас [7, с. 303-304]. Ср у И. С. Шмелёва: *Скользят в золотые скобы полотенца, подхватывают с другого краю – и, плавно колышась, грядёт Царица Небесная надо всем народом. Валятся, как трава, и Она тихо*

идёт над всеми. И надо мной проходит – и я замираю в трепете. Глухо стучат по доскам над лужей, – и вот уже Она восходит по ступеням, и лик Её обращён к народу, и вся Она блистает; розово озарённая ранним весенним солнцем.

... Спаа-си от бед... рабы твоя, Богородице...

Под лёгкой, будто воздушной сенью, из претворённого в воздух дерева, блистающая в огнях и солнце, словно в текучем золоте, в короне из алмазов и жемчугов, склонённая скорбно над Младенцем, Царица Небесная – над всеми. Под ней пылают пуки свечей, голубоватыми облачками клубится ладан, и кажется мне, что Она вся – на воздухе. Никнут над Ней берёзы золотыми сердечками, голубое за ними небо.

...К Тебе прибегаем... яко к Нерушимой Стене и предста-тельство-у...

Вся Она – свет, и всё изменилось с Нею, и стало храмом. Тёмное – головы и спины, множество рук молящих, весь забитый народом двор... – все под Ней. Она – Царица Небесная. Она – над всеми (И. С. Шмелёв, «Лето Господне»).

Образ света в данном дискурсе является доминантным, лексико-семантическая парадигма, репрезентирующая сенсорное восприятие Божественного света, представлена достаточно широко: *золотые скобы; Она (Богородица – Е. О.) блистает; розово озарённая ранним весенним солнцем; блистающая в огнях и солнце, словно в текучем золоте, в короне из алмазов и жемчугов; Под ней пылают пуки свечей, голубоватыми облачками клубится ладан; золотыми сердечками; Вся Она – свет.*

В поэтическом сознании автора образ Богородицы репрезентирован олицетворением: *глядёт Царица Небесная надо всем народом; тихо идёт над всеми; восходит по ступеням, и лик Её обращён к народу.* Повествование также наполняется особой лирической архитектурной благодаря использованию 1) антонимической имплицитной оппозиции (земля 'тёмное, грех' – небо 'свет, Богородица') *Тёмное – головы и спины, множество рук молящих, весь забитый народом двор... – все под Ней. Она – Царица Небесная. Она – над всеми,* 2) эксплицитных синонимов *свет – Царица Небесная; Вся Она – свет,* 3) интертекстуальной коммуникативной направленности *...К Тебе прибегаем... яко к Нерушимой Стене и предста-тельство-у...* Икона в дискурсе лирикопрозаического текста репрезентирует коммуникативную функцию обращения (*... Спаа-си от бед... рабы твоя, Богородице...*) лирического «Я» к святому образу, изображённому на иконе: лирическое «Я» → Царица Небесная. Тайну иконы, отмечает С. В. Алексеев, раскрывает такой литургический обряд, как каждение: в храме священник при каждении кланяется и кадит и людям и иконам. Это два вида образов, представленных в лирикопрозаическом тексте.

Чаще всего угадываемый смысл целого заставляет воображение «дорисовывать» недостающие черты так, что человек и не подозревает об

этих дополнительных усилиях психики. В лирикопрозаическом тексте дополнительные усилия психики будут направлены на внутреннее припоминание символической истории иконы.

В рассмотренных текстах недостаточно говорить только об интертекстуальности, так как для лирикопрозаического текста И. С. Шмелёва характерной является сложная система интертекстуально-вербально-невербальных культурных кодов, которые эксплицируются во всех видах искусства: живописи, музыке, художественных текстах. Система ментальных репрезентаций, по мнению А. Пейвио, находится в состоянии покоя и не функционирует до тех пор, пока какие-либо стимулы извне не активируют её, причём в качестве стимулов могут выступать как невербальные (икона: *Матушка... Царица Небесная... Иверская Заступница*), так и вербальные (молитва: *...Спаа-си от бед... рабы твоя, Богородице...*), так как «слово Твое есть истина» (Иоан. 17, 17) и «блаженны слышащие слово Божие и соблюдающие его» (Лук. 11: 28). Вербальные и невербальные стимулы, в свою очередь, могут возбуждать среди ментальных репрезентаций как образы, так и языковые репрезентации: для выполнения когнитивной задачи использованы могут быть и те и другие. Ср.: *От святых иконы Твоя, о Владычице Богородице, / исцеления и цельбы подаются обильно / с верою и любовию приходящим к ней: / тако и мою немощь посети / и душу мою помилуй, Благая, / и тело исцели, // благодатию Своею, Пречистая* (Тропарь, глас 4).

Аще и в море ввержена бысть святая икона Твоя, Богородице, / от вдовицы не могущая спасти сию от врагов, / но явилася есть хранительница Афона и вратарница обители Иверския, / враги устрашающая и в православней Российской стране чтущия Тя // от всех бед и на пастей избавляющая (Кондак, глас 8).

И, подходя ко всем иконам, / Как строгий и смиренный брат, / Творю поклон я за поклоном / И за обрядами обряд (А. Блок, «Инок»).

Рассматривая икону как художественную и культурную ценность, Л. А. Успенский отмечает, что «она уже не только открывается как прошлое, но и оживает как настоящее» [9].

Он оглядывает переднюю. Она уже тусклет, только икона светится. Он смотрит над головой и напевает без слов любимое – «Кресту Твоему... поклоня-емя, Вла-ды-ыко-о» (И. С. Шмелёв, «Богомолье»).

Когнитивная метафора *икона светится*, раскрывающая когнитивно-коннотативную природу культурной информации концепта «Икона», имеет реальную этимологию: *ассист* (лат. – ‘присутствующий’) – в иконописи лучи и блики, исполненные золотом или серебром, составляющие рисунок одежд, символизируют присутствие Божественного света [11, с. 171]. Именно поэтому золотой фон на иконах олицетворяет этот неземной свет.

Итак, отражение в лирикопрозаическом тексте созидающей миссии православия подчинено поиску животворящего источника русского

национального характера. Лейтмотивом лирикопрозаического текста служит тезис, сформулированный И. А. Ильиным: жизнь, не озаряемая светом священного, превращается в жалкое прозябание и пошлость. Русские люди на протяжении столетий на сознательном и даже на подсознательном уровнях были убеждены: самое ценное в жизни то, что священно. Собственно, это убеждение и порождает лирикопрозаический текст, в котором концентрируются и переплетаются основные духовные сокровища: (а) самобытная русская культура, созидаемая в русле традиционных ценностей, (б) интертекстуальность, подпитываемая великим искусством русских пророков-гениев, (в) русская песня – «прямым излиянием сердечного чувства», (г) незабвенная русская народная сказка, которая «вся проникнута певучим добродушием» [5, с. 11] православного мировосприятия, эпицентром которого служит концепт «Икона». В лирикопрозаическом тексте этот концепт является той сложной когнитивно-коннотативной структурой, в которой сфокусирована суть повествования, так как икона в лирической прозе не просто религиозный образ, художественная или культурная ценность, а когнитивная имманентная система интертекстуально-вербально-невербальных культурных кодов православного сознания, раскрывающая духовную самобытность русского народа.

Литература

1. Алексеев С. В. Образ, воплотивший Слово / С. В. Алексеев – СПб. : Сатисъ, 1997. – 38 с.
2. Алефиренко Н. Ф. «Живое» слово : Проблемы функциональной лексикологии / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 344 с.
3. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 288 с.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 398 с.
5. Ильин И. А. Историко-биографический очерк / И. А. Ильин // Собр. соч. в 10-и т. – Том 6 ; Кн. 2. – М. : Русская книга, 1993. – 364 с.
6. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. – М., 1979. – 372 с.
7. Православные праздники. – Кострома : Авенир-Дизайн, 2002. – 392 с.
8. Топоров В. Н. Святость и святые в русской духовной культуре / В. Н. Топоров. – Т. 1. Первый век христианства на Руси – М. : «Гнозис» – Школа «Языки русской культуры», 1995. – 875 с.
9. Успенский Л. А. Богословие иконы Православной Церкви : [Электронный ресурс] / Л. А. Успенский. – СПб., 1997 / Режим доступа : <http://nesusvet.narod.ru>
10. Щеголева Е. В православном храме / Е. Щеголева, О. Глаголева. – М. : Олма-Пресс, 2006. – 304 с.
11. Языкова И. К. Богословие иконы / И. К. Языкова. – М. : Общедоступный Православный ун-т, 1994. – 208с.

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ МОТИВІВ ТА ОБРАЗІВ ЗАСОБАМИ
МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕМКІВСЬКИХ ЕМІГРАНТСЬКИХ ПІСЕНЬ)**

Панцьо С. Є., Лісняк Н. І. Вербалізація основних мотивів та образів засобами мови (на матеріалі лемківських емігрантських пісень).

У статті визначаються й аналізуються основні мотиви, мовні образи та символічність лемківських емігрантських пісень. Звертається увага на образність мови пісень, на наявність діалектизмів, які створюють місцевий колорит.

Ключові слова: емігрантські пісні, мотиви, образи, символи.

Панцьо С. Е., Лисняк Н. И. Вербализация главных мотивов и образов средствами языка (на материале лемковских эмигрантских песен).

В статье определяются и анализируются основные мотивы, языковые образы, символика лемковских эмигрантских песен. Обращается внимание на образность речи песен, на наличие диалектизмов, творящих местный колорит.

Ключевые слова: эмигрантские песни, мотивы, образы, символы.

Pancyo S. J., Lisnyak N. I. Verbalization of main motifs and images by means of language (based on immigrant Lemkos songs).

In the article determined and analyzed the main motifs, linguistic images and symbolism of immigrant Lemkos songs. Attention is drawn to imagery language of songs and presence of dialecticism, that create local colour.

Key words: emigrant songs, motifs, images, symbols.

У народнопісенній спадщині українців своєрідне місце посідає лемківська пісня. Зафіксована у друкованих збірниках, вона розкриває особливості світогляду, життя, побуту етнографічної групи українського народу – лемків. Адже саме народнопоетичне слово відображає шляхи розвитку людського розуму. Народнопісенна лексика містить не лише філософські знання народу, а й вербалізує його емоційний стан, почуття, оцінку.

Певні аспекти народнопісенної мови в україністиці розглядали І. Огієнко, А. Коваль, Л. Мацько, С. Єрмоленко та ін. Протягом останніх років значно активізувалося вивчення мови української народної пісні. З'явилися монографічні праці, статті, у яких досліджуються особливості народнопісенного слова, розкривається символічний світ українців, аналізується специфіка народнопісенного слова як одиниці художньо-естетичної системи. Прикладом цього є відомі монографії Н. Данилюк [4], В. Гойсак [3], розвідки Л. Вакарюк [2; 7], С. Панцьо [7] та ін.

Ліро-епічна тональність народних пісень породжує символічні образи, які є як загальнонаціональними, так і специфічними для народнопоетичного фольклору конкретного регіону. Символіка фольклорної поезії створена на основі історії етносу, на його традиціях, віруваннях, обрядах, людських

почуттях і емоціях.

У мовній матерії лемківських пісень спостерігаємо різні образи, символіку залежно від їх ідейно-тематичних груп. Пісні про кохання, жовнірські та колискові були об'єктом досліджень. Мета нашої розвідки – простежити вербалізацію основних мотивів мовних образів та символіку в емігрантських піснях лемків. Матеріалом для аналізу послужили лемківські пісні, вміщені у найбільшій і найкращій збірці «Антологія лемківської пісні», виданій у 2005 році у Львові за безпосередньої участі народної артистки України з Лемківщини Марії Байко [1].

С. Єрмоленко зазначає, що мова народної пісні «є скарбницею національного світобачення, своєрідною енциклопедією почуттів, художньо-емоційною пам'яттю народу» [5, с. 118]. У пісні розкривається специфіка мови, говірки й такі грані слова, синтаксичних конструкцій, які, володіючи високим зарядом внутрішньої енергії, змушують замислюватися над особливостями народної творчості. Зі збірок пісень до нас донесено говіркову мову лемків з їх образами, символами.

У дискурсі емігрантських лемківських пісень вербалізуються різні мотиви, через них мовні образи, символіка. Тут подаються наочні картини, на яких зображена доля лемків, змушених їхати в чужий край на заробітки. Важливим є мотив еміграції. Пор. у пісні: *А дай мі, Боже, що думаю. / Я думаю вандрувати* [1, с. 464]; *Кой в нас превелика біда, / Не можна заробиш хліба, гей!* [1, с. 466]. Мандрівка лемка у чужий край зумовлена бідністю: у гірських місцевостях мало доброї землі для вирощування зернових, городніх культур. Тому в емігрантських піснях правда життя звучить у сполуках *заробляти хліба, заробити хліба: Бувайте здорові, мушу вас лишати, / Іду на чужину хліба заробляти* [1, с. 468]. Ужиті дієслова в різних видових формах указують, з одного боку, на повернення додому (*заробити*), а з іншого, – на довготривале перебування в чужині, а нерідко й неповорнення до рідної хати (*заробляти*): *Деси в Гамерици / Спочиват в землиці* [1, с. 463]. Відповідно до мети мандрівки часто вживаним є дієслово *заробляти* у різних граматичних формах: *Иду заробяц пінязі* [1, с. 463].

У текстах емігрантських пісень чітко змальована наочна картина, яка змушує чоловіків, юнаків та й дівчат шукати заробітків в Америці: *Гей, нема ту в нашім краю. / Гей, ничего доброго. // Ни пінязий, ни роботи, / Ни палюнки, ни хліба, / Гей, лем в тоту Америку. / Гей машеровац треба* [1, с. 463].

Із мотивом заробітчанства тісно пов'язаний символ хліба як найголовнішої їжі, уособлення усіх статків [6, с. 618]. Лексема *хліб* у словосполученні *хліба заробляти* виступає символом щастя. Отже, цей вислів означає «шукати щастя».

У піснях звучить мотив смутку. У них відчутними є нарікання на долю.

Доля, як відомо, одухотворений образ. Вона в емігранта *гірка*: *Спіткала мя гірка доля, не Гамерика* [1, с. 462], *інша*: *А тепер як вироснув, інша доля стала.* / *Поїхав я на чужину у ту Гамерику* [1, с. 465].

Сум, туга за рідним краєм пронизує чи не всі пісні. Пор.: *Шуми, вітре, шуми, буйний, на ліси, на гори, Мою смутну думку неси на лемківські двори... Ой, милая сторононько, я тебе не бачу, Так мі тяжко тут і смутно, хоч коли заплачу* [1, с. 469].

В аналізованих текстах семантично навантажені лексеми *біда, тяжко, смуток, журба, жаль* (*превелика біда, жаль мі вас, мої верхи, смутна думка, тяжко жити, журбу збудиши*). У народнопоетичному слові цього виду пісень панівною є сема *страждання*, тому зазначені лексеми відзначаються частотою вживання. Ця сема реалізується і за допомогою фразеологічних одиниць. Як стверджує С. Єрмоленко, важке життя, туга за рідною землею виливалися в заробітчани у пісні, у яких переважала відповідна фразеологія – відомі поширені вислови, пов'язані з лексемою *сльози* [5, с. 163]: Пор. також в емігрантських піснях лемків: *Я машини пуцу – нитки ся торгают, / А мене, мамусю, – слези заливають* [1, с. 468]. Заливатися слізьми – це гірко плакати. У пісенних рядках наявні й інші фразеологізми, які підсилюють сему «страждання», зокрема *руки заламувати*. Наприклад: *В Гамерици стежка шутрована, / Ходит по ній мила заплакана, / Ходит-ходить, ручки заламує* [1, с. 468].

Особливо виразно проступає в піснях мотив туги за рідним краєм. Живучи на чужині, лемки тужать за рідною батьківщиною, яка позначена в пісенних рядках лексемами *край, сторона, земля*: *Ой жаль мі тя, рідна земле; Ой жаль мі тя, моя страно* [1, с. 465]; *Ой, мила сторононько, я тебе не бачу* [1, с. 469]; *Як ишов я з Гамерики до краю* [1, с. 469]. Разом з тим слово *край* виступає синонімом до лексеми *вдома*. Пор., наприклад, у такому контексті: *Гей, поїхав мій миленький аж до Гамерики, Він ми висилає Звідти долярики, Боже мій! Гей, я їх заміняю на крайову п'ятку, Буду починала В краю господарку, Боже мій!* [1, с. 467].

Зазначимо, що чужина також позначається словом *край*, але в поєднанні з прикметниками (*чужий, гамерицький*), займенником (*той*), які протиставляються словосполученням *наш край, старий край, свій край*. Наприклад: *На шіснацят рочків з чужий край післала* [1, с. 465]; *А та друга в старім краю гірко бідує* [1, с. 462]; *Полетів бим на край світа, / Як вітер, што в полі літат, гей! В Гамерицький край* [1, с. 466].

Як бачимо, у дискурсі емігрантських лемківських пісень вирізняється образ батьківщини. Вона для лемків є найбільшою духовною цінністю, хоч у пісенних рядках це слово не функціонує, а вжиті синоніми до нього (*край, сторона, рідна земля*).

Крім цих слів-понять, семантично навантаженими є слова *рід, родина*, як і назагал в українських народних піснях. Рід, родина для лемків, як і для

українців різних територій, багато важать у житті. Ці лексеми репрезентують мотив відірваності від родини, руйнацію роду. Від'їзд у далеку Америку чи Канаду позбавляє емігранта не лише спілкування з родиною, а й їх руйнування. Пор. ...*жаль мі роду понехати* (залишати) [1, с. 464]; *Родинонько моя, зостаньте мі здрави / Юж ня не гвидите / Імого голосу юж не почувте* [1, с. 465]. Особливо промовистими є пісенні рядки, у яких змальовано прощання з родиною. Пор.: *Проводили-сте мя аж за одну годину, / Там я ся жегнава зо своїом родином* [1, с. 465]. Родина, як зазначає В. Жайворонок, – «це традиційний символ душевного порятунку, затишку, ключова ланка родоводу» [6, с. 504]. Отже, від'їзд одного з членів родини розриває цю ланку. Мотив прощання посилює сему *страждання*. Мандрівники прощаються з рідними: матір'ю (*Прощай, ньенько моя рідна* [1, с. 465]), батьками і сестрами (*Там я ся жегнава з батьками, сестрами* [1, с. 465]); *Будь здрава, сестричко, / Не плачте, мамичко* [1, с. 463], старою хатою (*Прощай... ти стара хатино* [1, с. 465]), горами (*Бувайте здорови, мої рідні гори* [1, с. 468]). Ужиті зменшено-пестливі деривати *мамичко, сестричко, ньенько* засвідчують ніжне ставлення до батьків, міцність родинних стосунків.

Ліричним, з особливою звуковою та структурною організацією слів виступає пісенний текст, у якому йдеться про прощання мандрівника з коханою дівчиною: *Буд здраве младеньке, / Дівчатко шварненьке, / Штом ты так миловав барз. // Ждий мене кусціся, / Даст Бог, же вернуся...* [1, с. 463]. Нанизування зменшено-пестливих слів різних частин мови з суфіксами **-еньк-**, **-атк-** з ускладненою суфіксальною морфемою **-ціс(я)** у прислівнику створює ліричну картину – прощання закоханих. Римування прислівника *кусціся* (трішечки) з дієсловом *вернуся*, тобто прийом звукового збігу *-ся* і *-ся* створює не що інше, як звуковий образ. Подібне явище відзначають дослідники в чумацьких та інших піснях [5, с. 158].

Вербалізація мовних образів, символів і мотивів є загальнонародною, однак своєрідною з використанням діалектизмів, з уживанням у конкретному тексті на позначення різних понять, які характерні для лемків.

Своєрідним є фольклорний простір для емігрантських пісень. Він представлений такими одиницями: *поле, ліси, бори, земля, стежка, дорога, вода, море*. Вони становлять батьківщину емігранта, а також представляють його єдність із живою природою. Символом рідного краю виступає передусім *земля*, з якою тісно пов'язане життя лемків, адже в їхній місцевості землі для обробітку завжди було мало, тому вона по-особливному цінувалася. Емігрант, прощаючись із нею, називає її ніжно *землиця* (*Буд здрава, землице* [1, с. 463]). Лемко поріднився з докільлям свого краю – горами, лісами. Тому у хвилини прощання майбутнього емігранта вони схвильовано шумлять, наче тривожаться за його долю в чужині: *Зашуміли ліси, зашуміли бори, / Бувайте здорови* [1, с. 468]. Мандрівника зазвичай чекають труднощі в дорозі, а від'їзд в Америку пов'язаний із водою, що

викликало тривогу. Отже, символ води, моря – це далека, важка дорога: *Як єм сїдав на то море, / Струхніло мі серце моє. // Боже, Боже, як ся бою, / Як проплину тоту воду* [1, с. 467]. Гори, ліси – це те середовище, у якому зростали лемки, тому розлучення з ними викликає жаль: *Лем жаль мі вас, мої верхи / Зеленї, жаль* [1, с. 466].

Лексема *дорога* в дискурсі емігрантських пісень трапляється рідко (*дорога далека*), але змушення вирушати в даль, долаючи перешкоди, є не що інше, як важка дорога, яка не завжди символізує повернення додому. Пор.: *Не поверну тату, мамо, юж до вас николи; ...юж мя не гвидите* [1, с. 465]. Водночас емігрант прагне повернутися додому. Його не тішить в «Гамерици *стежка шутрована*», бо він «у краю мусить жити», бо голову сім'ї чекає дружина, діти. Пор.: *Дочкаш ти ся дочкаш, моя жено, дочкаш, / Як я домів приду, личко мі побоцкаш* [1, с. 470]; *Як єм пришов до Кракова, / Чекала мя жена моя. / Діти мене не познали, / Бо од мене повтікали! // Діти, діти, я ваш тато, / Не било мя штири лята!* [1, с. 467]. Діалектизми *домів приду, дочкашся, не поверну* по суті імпліцитно реалізують сему «*дорога*».

На противагу локалізованому простору в текстах емігрантських пісень, як і в піснях про кохання, трапляється і неозначений простір. Він виражається словом *світ*, що, як стверджують дослідники, символізує життєву невизначеність [2, с. 45]. У пісенних рядках фольклору про еміграцію *світ* – це даль: *Полетів бим на край світа* [1, с. 466]; це також буття, існування: *Хоча вже свої мами на світі не маю* [1, с. 464].

У народнопісенних текстах виступають персоніфіковані образи окремих дерев: *зелена ялина, стара сосна, дуб старий*. Через вітер дівчина посилає звістку в рідний край. Пор.: *Там ти скаже стара сосна і вся деревина, Як там грало серце моє у світлу годину. Там ти скаже і дуб старий, і еден, і другий, Як я жила там з миленьким без журби, без туги* [1, с. 469]. Як відомо, *дуб* символізує міцність роду, а в народних піснях – кохання [6, с. 204]. *Сосна* символізує зажурену жінку чи дівчину [6, с. 571], *ялина* – вічнозелене дерево, яке ототожнюється з молодістю ліричного героя – жінки.

Виразно й опоетизовано змальовано розмову емігрантів з вітром. Образ *вітру* наявний в українській народнопоетичній творчості. В. Жайворонок зазначає, що «вітер – це посланець, його посилають з вітанням, побажанням, зі звісткою; ...вітер може мати демонічну силу» [6, с. 101]. Зазвичай через нього посилаються додому вісті з чужини. У дискурсі аналізованих пісень з *вітром* порівнюється *людина*. Пор.: *Полетів бим на край світа, / Як вітер, што в поли літат* [1, с. 466]. Коли юнак прощається з рідною природою, то «*вітер повіває*», наче благословляє його на мандрівку. Але в разі, коли на чужині дівчина тужить за домівкою, вона посилає *вітер* у рідні місця і просить його *бути буйним, шуміти*. Наприклад: *Шуми, вітре, шуми, буйний, на ліси, на гори* [1, с. 469]. Жива природа представлена

лише двома пташками – *соловейком* і *сойкою*. *Соловейко* символізує веселощі, радість, любов, родинний затишок і милого [6, с. 561]: *А в садочку соловейко щибетав пісоньки, / Розвивав ми пісоньками літа молоденькі* [1, с. 469].

У пісенних рядках згадується лісовий перелітний птах *сойка*. Дослідники зазначають, що сойка «тримає ключі від вирию», що це «віщий птах», який віщує долю, а ще символізує невдачу [6, с. 560]. У пісні «Полегів бим на край світа» ліричний герой висловлює жаль за природою, за сойками, яких може покинути. Пор.: *Ой, жаль мі вас, сойки сиви, Штом вас плекав без три зими, Бо інакше бим поїхав В Гамерицкій край* [1, с. 466].

Нечасто, але доволі промовисто в тексті пісень виступають інші образи. Так, образ сім'ї створюють *качур*, *качка*, *качечки*. Пор.: *Ой піду я на ставочок, там пливає сім качочок, Качур к качці підпливає, кожний свою пару має. А я бідний на чужині, марно згину в тій країні* [1, с. 464].

Символом труднощів виступає *камінь*. Наприклад: *Бо в чужині тяжко жити, легше камінь поточити. // Камінь точу тай спочину, а в чужині марно гину* [1, с. 464].

Цікавим і своєрідним є образ *думки*. Як згусток енергії людини, через ліси, гори думка дівчини посилається у лемківські двори. Думкою-спогадом лине емігрантка в рідний край, до ялини, сосни, дуба, у свій садочок. У пісні «Шуми, вітре, шуми, буйний» спостерігаємо оживлену природу, серед якої «*грало серце*» в гарні часи (*світлу годину*). Фразеологізм *грало серце* символізує молоді, радісні, щасливі роки життя, як і фразеологізм *світла година*.

Ще одним цікавим образом у пісенних текстах є образ *зламаної гілки*, що символізує відірвану від роду молоду особу, яка відправляється в еміграцію. Так, у пісні «Зашуміли ліси» наявні рядки, які засвідчують розлуку зі своїм краєм і пов'язану з цим втрату веселості: *Вітер повіває, суха галузь впала, / Юж веселіст моя навіки пропала* [1, с. 468]. Отже, як суха галузка відпала з дерева, так і відпадає від родини емігрант, бо він зісохне в чужині від праці, від журби і туги. Подібно до жовнірських, в емігрантських піснях зв'язок з рідними підтримується через листи, які, хоч і довго йдуть у Лемківщину, проте є вітхою для обох сторін. Відомо, що вже традиційним для українського народнопісенного фольклору є вислів «*дрібний лист писати*». Пор. у лемківській пісні: *Тівко часто до вас буду дробний листок писав, / І листовом том бесідом буду вас потішав* [1, с. 465].

Зменшено-пестлива форма *листок* у поєднанні зі сталим епітетом *дробний* підсилює важливість листування з ріднею. А словосполучення *листова бесіда* символізує розмову, що гріє душу і тішить серце «співрозмовників». У наведених рядках використано характерний для пісенної творчості засіб повтору – ужиті поруч спільнокореневі, споріднені слова *листок*, *листовий*. Сполука *листова бесіда* може виступати

метафоричною ознакою до дієслова *потішатиме*. І перед нами виникає картина спілкування емігранта з рідними. Словесна поетична образність у її звукових, зорових картинах наближається, як справедливо зазначає С. Єрмоленко, до музики й малярства [5, с. 158].

Серед наявних образів та символів у піснях виявлено образ *хати*, який уособлює родинне вогнище, благополуччя, гостинність [6, с. 616]. Цей образ маніфестований лексемами *хата*, *хатина*, *хижа* нерідко у сполученні з прикметниками: *стара хатина*, *солом'яна хижа*. Наприклад: *Лем мі тя, моя хижа / Солом'яна, жаль. // Прощай, село моє рідне, і хата, і віра* [1, с. 465]. Такі словосполучення також підкреслюють убогість мешканців гір.

Еміграція лемків – це не лише стражденна сторінка в їх історії, це і народження фольклору, зокрема пісенного, у якому відображені передусім сум, журба, туга за рідним краєм і водночас любов до рідної батьківщини, до родини, до рідного слова. Творці емігрантських пісень змалювали картини життя в чужині і вдома. Важка праця в Америці, Канаді та інших країнах часто ламала долі лемків. На зароблені гроші вони купували шматок поля, на якому не доводилося довго попрацювати, оскільки вони згодом були виселені з рідних місць і розселені в Україні, у Польщі. Частина лемків назавжди залишилася в еміграції. Там вони теж творили фольклор. Узірцем такої творчості є пісня «Пісне моя українська», у якій у формі звертання звучить заклик до матері навчати на чужині дітей своїх пісень: *Чуєш мамо-українко, / Хоч ти тут, в Канаді, / Учи дітей своїх пісень, / Вони будуть раді* [1, с. 464].

Аналізований народнопоетичний контекст насичений етномаркованими образами, семантикою любові до рідного краю, тугою, семантикою страждання, які так влучно і майстерно втілені нерідко в діалектному мовленні. Низка діалектизмів *жегнати* (прощатися), *побоцкати* (поцілувати), *зостаньте мі* (залишіться), *понехати* (залишати), *гвидіти* (побачити), *тітко* (тільки) та ін. не тільки створюють місцевий, лемківський колорит, а й підсилюють основні мотиви, образи та символіку емігрантських пісень.

Отже, емігрантські пісні лемків пронизані сумом, тугою, жалем, тривогою, викликаними заробітчанством. Мовні образи, символіка та основні мотиви є не лише наочністю еміграції, а й відображають внутрішній стан, кращі почуття цієї гірської людності, які вилилися в народнопоетичному слові невеликої кількості пісень. Звукова, словесна структура пісенних рядків забарвлена говірковими елементами, які правдиво й водночас опоетизовано змальовують важкі часи для однієї з етнографічних груп українського народу – лемків.

Література

1. Антологія лемківської пісні / [упорядник М. Байко]. – Львів, 2005. – 496 с.
2. Вакарюк Л. О. Образно-символічний потенціал лемківської пісні про кохання / Л. О. Вакарюк // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті // *Studia*

methodologia. – Вип. 27. – Тернопіль : Ред.-видав. відділ ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2009. – С. 43–49.

3. Гойсак В. Мовна картина світу, відображена в народних колядках з Лемківщини / В. Гойсак. – Горлиця, 2010. – 286 с.

4. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні : [монографія] / Н. О. Данилюк. – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. – 512 с.

5. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд / С. Єрмоленко. – К., 2007. – 443 с.

6. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

7. Панцьо С. Культурологічна вагомість соматичної лексики (на матеріалі лемківської пісні) / С. Панцьо, Л. Вакарюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вип. 16. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – С. 155–162.

УДК 81'371:811.112.2'04

Н. В. Романова

ЕМОТИВНА ЛЕКСИКА В РЕЛІГІЙНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ТРАКТАТІВ МАЙСТЕРА ЕКГАРТА)

Романова Н. В. Емотивна лексика в релігійному дискурсі (на матеріалі німецькомовних трактатів Майстера Екгарта).

У статті розглядається можливість вираження базових емоцій на лексичному рівні у специфічному типі текстів релігійного дискурсу – трактаті. Проаналізовано динаміку емотивної лексики в німецькомовних трактатах Майстера Екгарта з позиції переживання емоцій.

Ключові слова: емотивна лексика, релігійний дискурс, трактат, позитивна емотивна лексика, негативна емотивна лексика, амбівалентна емотивна лексика.

Романова Н. В. Эмотивная лексика в религиозном дискурсе (на материале немецкоязычных трактатов Майстера Экгарта).

В статье рассматривается возможность выражения базовых эмоций на лексическом уровне в специфическом типе текстов религиозного дискурса – трактате. Проанализировано динамику эмотивной лексики в немецкоязычных трактатах Майстера Экгарта с точки зрения модальности переживания эмоций.

Ключевые слова: эмотивная лексика, религиозный дискурс, трактат, позитивная эмотивная лексика, негативная эмотивная лексика, амбивалентная эмотивная лексика.

Romanova N. V. Emotional vocabulary in religious discourse (on the basis of German treatises Meister Eckhart).

The article deals with the possibility of expressing basic emotions at the lexical level in a specific type of texts of religious discourse – treatise. The dynamic of emotional vocabulary in German treatises Meister Eckhart in terms of experiencing emotions is analyzed.

Key words: emotional vocabulary, religious discourse, treatise, positive emotional vocabulary, negative emotional vocabulary, ambivalent emotional vocabulary.

Емотивна лексика як репрезентант емоцій у мові вживається в текстах різних типів і жанрів. У релігійному дискурсі емотивна лексика є одним із найважливіших засобів актуалізації уваги до змісту повідомлення, істотним компонентом розгортання й опису емотивної ситуації, своєрідним маркером експресивності висловлення чи носієм емотивної інформації про залучення людини до віри, або укріплення віри в Бога [2, с. 4, 11].

Дослідницька робота мовознавців у напрямку «емоції і релігія», «емотивність і духовність», «емотивна лексика і релігійний дискурс» перебуває на периферії. Утім, вивчення питань мови й релігії, мови і християнства, мови та Біблії започатковане ще в XIX ст. працями В. фон Гумбольдта, В. Вундта, М. Мюллера, О. О. Потебні [5, с. 151]. Актуальність теми зумовлюється, по-перше, відсутністю наукових розвідок про емотивність у релігійному дискурсі; по-друге, важливими експресивно-стилістичними функціями емотивної лексики в цьому типові мовлення; по-третє, відносно великим кількісним складом емотивно маркованих слів у німецькомовних трактатах найвідомішого теолога, філософа, містика Німеччини XIV ст. Майстера Екгарта.

Мета студії – окреслення семантичного наповнення емотивної лексики в названих типах письмового дискурсу рейнського генія.

Семантику емотивної лексики досліджуватимемо у специфічних релігійних текстах – трактатах, відповідно, вважаємо за необхідне звернутися до витлумачення цього терміна й з'ясування його стосунку до релігії. Традиційне витлумачення *трактату* лежить у двох площинах: 1) науковій; 2) історичній. Наукове розуміння апелює до форми праці, у якій розглядається окреме питання або проблема. З історичної позиції трактат є архаїзмом зі значенням «міжнародний договір». У протомові – латині – слово *tractatio* вживається в чотирьох значеннях: 1) позначення дотику; 2) позначення практичного вміння й навичок; 3) позначення особливої семантики слова, слововживання; 4) позначення дискусії, витлумачення [3, с. 676]. Очевидним є те, що в німецькомовній культурі пізнього середньовіччя *трактат* буквально означав «обговорення, розгляд, трактування». Простежується нашарування мовлення й мислення, дидактики й гносеології, досвіду й знань.

Отже, «трактат» і «релігія» співвідносяться за формулою «мова – свідомість», «когніція – духовність». Тут спільною семою є 'надприродність явища', яке потребує пояснення фахівцем – священником чи пастиром.

З позиції мотивації богословський трактат ставить перед собою два завдання: 1) представити свого опонента в найменш вигідному для нього світлі; 2) інкорпорувати цитати противника у «своє» розмірковування за формулою «первинні послання – логічний розвиток – читач» [4, с. 12]. При цьому важливу роль відіграє елемент навіювання, тобто можливість нав'язати опонентові й/чи слухачам певні дії або стани [6, с. 42]. Трактат є

полемічною програмою, у якій використовуються різні методи маніпуляції читацькою думкою. Доведено, що в маніпулятивному дискурсі оцінка переважає над фактом, вплив над інформуванням, емоційне над раціональним [1, с. 17–18]. На передній план висувається проблема взаємозв'язку мови й психологічних структур мовленнєвої особистості. Ця проблема може бути й повинна стати окремим предметом дослідження. Ми ж повертаємося до типології основних методів маніпуляції. Виокремлюють лінгвістичні методи маніпуляції, екстралінгвістичні й паралінгвістичні. Серед *лінгвістичних* виділяють фонетичні засоби, словотвірні, морфологічні, лексичні, синтаксичні, різні порушення норм: граматичні, лексичні, стилістичні, риторичні прийоми: повтори мовних одиниць, паралелізм, метафора, метонімія, літота, гіпербола тощо. *Екстралінгвістичні* пов'язані з темпом мовлення, паузацією, покашлюванням, зітханням, сміхом, плачем, жестами, мімікою, позами тощо. До *паралінгвістичних*, або соматичних, належать: рухи руками, «гіпнотизований» погляд (суворий, пильний або, навпаки, розм'якшувальний чи порожній, «скляний»), дотик до різних частин тіла [7, с. 4–10]. Екстралінгвістичні і паралінгвістичні методи маніпуляції характеризують усне мовлення, тому не є релевантними для нашого дослідження.

Необхідно наголосити, що Екгарт був білінгвом – латина й німецька мова. Звідси два види його трактатів – латиномовні й німецькомовні. При цьому частина німецькомовних трактатів записана екгартівськими слухачами. У цьому контексті емотивна лексика є двоплановою: у ній взаємодіють «авторська семантика» й «слухацька семантика», яка є результатом «інтелектуального» опрацювання усної форми релігійного дискурсу в письмову форму. На передній план висувається питання креативної співдії за формулою «автор – слухач» і водночас післядії «слухач – автор». У межах названих питань виокремлюється біхронія, тобто щільна взаємодія й взаємозумовленість минулого й теперішнього, синхронія породження емотивної інформації та її розуміння, діахронія фіксації цієї інформації і її інтерпретація.

Емотивна лексика модифікується, трансформується, виконує певну стилізовану функцію, є специфічним засобом вираження колективної свідомості німецького етносу.

Окреслимо семантику емотивної лексики в емотивних ситуаціях названих трактатів (~104640 словоформ) за принципом модальності переживання (позитивна емотивна лексика, негативна емотивна лексика й амбівалентна емотивна лексика).

Серед позитивної емотивної лексики виділяються мовні знаки зі значенням подиву й радості. **Подив** маніфестовано як розмаїття **форм**, а саме: 1) форма **привертання** уваги аудиторії (5): *Eyâ, herzenvriunde, nû merkent den underscheit der obersten krefte, wie rehte ordentlich unde wie edellich ein ieglichiu kraft geordent ist unde gesetzt uf ir stat, unde sint doch*

einer nâture [8, с. 382] – «**О**, любі друзі, тут зверніть увагу на різницю між найвищою силою, як силою впорядкування й гармонійно впорядкованою силою, та силою, що нашаровується на неї і яка має природне походження» (тут і далі буквальный переклад на українську мову виконано нами. – Н. Р.); 2) форма **уточнення** думки (5): *Eyâ, war umbe heizet ez însلاع?* [8, с. 388] – «**І** чому це називається попадання?»; 3) форма **захоплення** духовним творінням (4): *Eyâ, wunderlichez wesen, daz got von nihte hat geschaffen ime selben gelih!* [8, с. 385]. «**О**, дивні істоти, яких сотворив Бог із нічого за образом своїм!»; 4) форма **духовного** апелювання (3): *Ô hôher rîchtuom götlicher nâture, zeige mir dine wege, die dû in diner wîsheit geordent hâst* <...> [8, с. 414–415] – «**О Абсолюте**, вкажи мені свої шляхи, які Ти мудро впорядкував»; 5) форма **посилення** ментальної дії (2): *Eyâ, wunder über wunder, wenne ich gedenke an die vereininge, die diu sêle mit gote hat! Er machet die sêle vroudenwunneclîch ûz ir selber ze vliezenne, wan alliu genantiu dinc genüegent ir niht* [8, с. 385] – «**О, диво-дивне**, коли я думаю про поєднання, яке має душа з Богом! Він наповнює душу **блаженством**, яке витікає із Нього, якщо всі названі вище речі вас не влаштовують»; 6) форма захоплення **структурою** буття (1): *Unt her umbe sprichel gar wol Jeremias der prophête, dô er was in grôzem lîdenne unt clagenne 'ô wie grôz unt manicvaltîc sint gotes erbarmherzikeit, daz wir niht alzemâle ze nihte werden'* [8, с. 433] – «**І** про це дуже добре говорить пророк Єремія, бо сильно страждав і мучився: 'о яка велика й різна божа милість, що ми постійно стаємо нічим'»; 7) форма інтелектуальної **здогадки** (1): *Eyâ, nû môhte man vrâgen, wie ez sî umbe die verlorne sêle, weder si sich vinde oder niht?* [8, с. 387] – «**Бачу**, тепер хотіли б запитати про загублену душу, чи знайде вона себе чи ні?»; 8) форма послідовності **розгортання** ментального процесу (1): *Eyâ, nû môhte man vrâgen, wie ez sî umbe die mugentheit, obe sie mugentheit haben nâch der persônlicheit oder nach der wesenheit?* [8, с. 388] – «**Ну, а** тепер хотіли б запитати про можливості або чи залежить можливість від особистості чи буття?»; 9) форма **заперечення** лаконічності інформації (1): *Her ûf sprichet sant Dionysius: got wont in dem nihte. Ô Dionyse, daz wêre ze klein gesprochen! got wonet in dem nihtes-niht, daz ê was denue niht, daz ist diu verborgen gotheit* [8, с. 539] – «Святий Діонісій говорить тут: Бог мешкає в ніщо. **О** Діонісіє, це заднадто стисло! Бог мешкає в ніщо-ніщо, яке первісно перебувало в прихованому вигляді в божестві». У наведених прикладах більшість перелічених форм виражаються полісемічним вигуком *Eyâ* (18) і *Ô* (4), *ô* (1). Емоційні й волюнтаривні вигуки, як відомо, є маркерами експресивного мовлення й афективної поведінки.

Крім того, здивування в німецькомовних трактатах Екгарта відображається як когнітивна **дія** людини щодо будови фізичного світу: *Ein heilige sprach: dich wundert der hœhe des himels unde der wîte des firmamentes?* [8, с. 374] – «Один святий запитав: тебе **дивує** небесна височінь і широта небозводу?».

як оцінка ознаки предметів чи дії: *Wan als wunderlich der menschen muot ist, als wunderlich ist der wec ze gote, dâ mite er einen mit lust zuo im ziuhet unde den andern mit ungemache unde siegen, als sant Paulus wunderliche bekêret wart, dô er an dem wege was die kristen ze slahenne, unde daz er dannoch nâch sîner sêle in den dritten himel gezucket wart* [8, с. 406] – «Коли настрій у людини **гарний**, коли її шлях до Бога **непростий**, то Ісус з радістю приймає праведника і всі його біди й перемоги, як це трапилося зі Святим Павлом, коли він **неочікувано** прийняв християнство, і після цього його душа перебувала на третьому небі», як оцінка **оволодіння** людиною свого духовного світу: *Ouch an dem tage, dar an sant Augustinus bekêret wart, dô kûnde er niht ersatet werden von dem wunderlichen luste, den er hete an der huote, die got der sêle leite, dâ mite er si zuo im kêrte* [8, с. 406] – «І в той день, коли Святий Августин христився, у нього був **прекрасний** настрій, це було на пагорбі, куди його привів Господь, щоб Августін увіровав»; як оцінка **ознаки** процесуальності: *Liden ist im so wunneclich, daz liden ist im niht liden* [8, с. 441] – «Страждання в Богові таке **чудове**, що страждання в Ньому не страждання»; як **надприродне** біологічне явище (2): *Zem andern mâle ist der herre Jêsus gar eins hôhen adels, wan er hât einen vater in himel âne muoter unde hât ûf erden ein muoter âne vater, unde dar umbe ist sîn adel sô wunderlich, daz in keins menschen sin begrîfen mac* [8, с. 407] – «По-друге, Син Божий має одне із **найдивовижніших** походжень: у Нього є Батько на небесах, але немає матері, а на землі у Нього є матір, але немає батька, тому Його благородство таке **дивне**, що ніхто із людей не спроможний цього зрозуміти»; як надприродне **духовне** явище: *Unde welhiu sêle alsô in den willen gotes gekêret wêre unde des ireu niht suohte, in der wûrde Jûsus wunder triben unde wunne haben* [8, с. 408] – «І в якому б стані, отже, душа не вернулась до Бога, Ісус сотворив би **чудо** і радів би їй»; як **назву** надприродного в широкому сенсі: *Nû merke, waz wunders unde waz lebennes hât der mensche ûf der erden als in dem himele in gote selben!* [8, с. 426] – «Пам'ятай же, що **чудеса** й життя людина має лише на землі, а не на небі в Богові!»; як духовний **дар** людини: *Die grôze und undenkliche vollekommenheit unde die wunderliche vreude, die diu sêle hat von der sêliger gegenwôrtikeit gotes in dem heiligen sacramente, kûnden alle krêativen niht einen ougenblic gegeben noch bewîsen in der wârheit* [8, с. 380] – «Велика й немислима досконалість і **благо**, які отримала душа в теперішній святості божій через Святе Письмо, зазвичай, не повідомляються й не доводяться всім творінням миттєво»; як **спосіб** дії (2): *Waz wunders ist denne daz, daz ich leidic wurde, sô ich doch leit unt untrôst minne unt daz ouch mîn herze suochet unde mîn minne gût daz guot der créature, daz gotes eigen ist?* [8, с. 422] – «**Дивно**, що я страждатиму? так, я дійсно страждатиму і одностороння любов і моя душа шукатиме, і моя любов терзатиме душу божественної істоти?»; як вираження **емоційного** стану: *Nû dunkestû dich*

harte stark: mich hât wunder, wie dû lîden mügest nie denne dû gelîtet hast. ' [8, с. 456] – «Дочко, ти мене дуже засмутила: **дивуюся**, як ти любиш страждати, хоч ніколи й не страждала». Частиномовна диференціація емотивної лексики в аналізованих прикладах загалом представлена **іменниками** (9): *lîden*⁻², *luste*⁺, *minne*⁺, *minne*⁻, *niht lîden*⁺, *wunder*⁺, *wunders*^{+мн.}, *wunderliche vreude*⁺, **прикметниками** (7): *hôhen*⁺, *leidic*⁻, *wunderlich*⁺ 4, *wunderlichen*⁺, **дієсловами** (7): *dunken*⁻, *lîden*⁻², *niht lîden*⁺, *wundern*⁺, *wunder hân*⁺, *wunne hân*⁺, **прислівниками** (3): *wunderliche*⁺, *mit lust*⁺, *wunders*⁺. Переважають іменники, всередині яких виділяються позитивні емотивні субстантиви, що свідчить про значущість позитивних емоцій.

Емоція **радості** мислиться як протяглість у просторі, активатором якої є конкретна людина: *Der niunde nutz, der an unsers herren lîcham ist, daz ist ein vreude der sêlen âne underlâz. Ein sicher samwizzicheit hât stête wirtschafft; ein lûter samwîrlicheit, diu unvermenget ist mit allem dem, daz kreaturlich ist, diu gît volle vreude deme herzen; wan swer dise hât, der ist vrô in gemache und in ungemache, in liebe, in leit, wan sîn ûnwendikeit vrôuwet sich in deme lebenden gote* [8, с. 380] – «Дев'ята користь, яку приносить наш пан Лейгам, це – безперервна **радість** людям. Загальні знання має місцеве господарство; невелика загальна площа посівів, яка не примножує все те, що є створеним, **ощаслиблює** тим душу; коли хтось має наділ, той **щасливий** в зробленому і незробленому, в **коханні**, в **стражданні**, коли її незворотність **радіє** в живому Богові». У наведеному прикладі радість характеризується ступенем вияву (*volle vreude*), який охоплює окремі внутрішні соматичні частини організму (*herzen*), відносною ознакою виробничих стосунків (*vrô*), дією, що спрямована на суб'єкт (*vrôuwet sich*). При цьому виокремлюється вихідне почуття людини – кохання та переживання нею цього почуття. Вираження духовної емоції радості зафіксовано в такому прикладі: *Dar umbe swenne der andêhtigen sêle diu zuokunft irs kûniges Jêsu Kristi durch etlichiu dinc verkûndet wirt, sô frôuwet sich allez, daz in ir ist, unde des kûniges reht ist, daz er wûrke nâch sîner hêrschafft und erfûlle der sêle hoffenunge, diu sîn begert, sî ze sterken, daz si den ûzern sinnen dekeine stat gebe, iht ze wûrken in deheiner créature âne den willen gotes* [8, с. 403] – «Тому коли душі, яка пам'ятає майбутнє свого царя Ісуса Христа, будь-яка річ нагадає про Нього, то **радіє** все, що в ній є, і праведне духовне, що Він впливає своїм пануванням і наповнює душу сподіваннями, які б не забажалось, будь сильним, щоб вона не поступилася розуму, ви дієте згідно не з творінням, а волею Божою». Духовність має тут теологічний християнський характер згідно з новим ученням (Jêsu Kristi).

Персоніфікація душі та її духовна автономність маніфестовані в прикладі: *Diu sêle sol sich ouch aller gâbe gotes else vaste an andern frôuwen als an ir selber* [8, с. 408] – «З усіх дарів божих душа має обрати піст і **радіти** йому як самій собі». Тут душа демонструє різні взаємодоповнюючі функції: функцію вибору й функцію емотивності. Щоправда, названі

функції зумовлені генетично, духовно й кількісно. І саме ця зумовленість програмує душу і вона стає невільною.

Характерно, що емоційні продукування й переживання душі співвідносяться з природою Ангелів: *Wan wie wol die engel in etlicher mâze der sêle in künfftigen fröuden gelich sint, doch ist in ein ziel geselzet, über daz sie niht komen mügent* [8, с. 408] – «Загалом, Ангели схожі на душу за виявом **щастя**, проте у них своя ціль, через яку вони не можуть переступити». На цьому тлі емоційне та його вияв є позаземним явищем. Лексема *fröuden* вживається в множині, яка репрезентує одиничність. Отже, психічний світ людини чи її душа має індивідуальність, самоцінність, цілісність.

У прикладі *wer reht in daz houbet kême, der tête niemer keine sünde, im würde ouch diu êwige fröude sô erkant unde würde alsô gelêrt, daz er keiner predic bedürfte* [8, с. 412] – «Хто по-справжньому прийде до Ісуса, той ніколи не грішитиме, він пізнає також вічне **блаженство** і Господа, отже, праведника не потрібно буде вчити, йому не будуть потрібні ніякі проповіді» емотивний іменник *fröude* розширює свою семантику до суперлативності, що межує з духовним. У семантичному процесі бере участь прикметник із темпоральним значенням *êwig*. Поєднання нетотожних понять «час» і «емоція» зумовлює деактуалізацію основних предметно-логічних сем – ‘емоційна піднесеність’ і актуалізує потенційні емотивні семи – ‘велике щастя’.

Швидкоплинність емоційного стану та його вияву, їх неконтрольваність індивідом репрезентовано в прикладі *Lust unt fröude dunket nieman lang noch verre* [8, с. 432] – «**Радість і щастя** ніхто довго не втримає». Тут емотивні іменники *Lust* і *fröude* являються семантично рівнозначними й функціонально експресивними.

Те, що контрастивні емоції можу трансформуватися з одного знака модальності переживання в протилежний, демонструє приклад *Sîn wort ist, daz unser leit sol verwandeleit werden in fröude* [8, с. 428] – «Божа істина, що наше **страждання** перетвориться в **радість**».

Проблема вербалізації **негативних** базових емоцій у досліджуваних текстах означена більш голосно. Можна виокремити емоцію горя, емоцію гніву, емоцію сорому, емоцію провини. Причому їх презентація є асиметричною. Переважає емоція горя з його основним компонентом – стражданням. Активаторами страждання є Бог (2): *Si wölte niht gelîten noch überlîten hân leit unt lîden: si wil unt wölte alle zît âne underlâz lîden dur got unt gûeti. Alliu ir selikeit ist lîden dur got, niht gelîlen hân.* [8, с. 434–435] – «Праведник не хоче **ні страждати**, ні переживати **горе** й **муки**: він хоче і хотів б завжди **страждати** через Бога й доброту. Все його блаженство – **страждання** через Бога, а не **пострадати** через Нього»; пристрасне відношення до предметного світу, його речей: *leit kumet von liebi des, daz mir schade hât benomen. Ist mir denne schade ûzerlîcher dinge leit, daz ist ein war*

zeichen, daz ich minne ûzerlichiu dinc unt minne wêrlîchen leit unt untröst [8, с. 422] – «Краще я розкажу про те, що всі **страждання** через любов до того, чого шкода. Якщо я **страждаю** через зовнішні речі, то це знак того, що я люблю зовнішні речі і люблю примусове **страждання** і невтішність»; почуття: *Für baz sô spriche ich: allez leit kumet von liebi unt minne; wan minne unt liebi ist leides anevanc unt ûzganc* [8, с. 424] – «На це я вам скажу: всі **біді** від кохання й любові; коли є любов і кохання, тоді починаються **страждання**»; фізичний біль упродовж пологів: *Allez, daz ich nû gesprochen hân, daz meinet, daz unser herre sprichet 'sô diu frouwe gebirt daz kint, sô hat si leit unt pine, sô aber daz kint geboren ist, sô vergizzet si leides unt pine.'* unt pine. *Dar umbe sprach ouch got unt manele uns in dem êwangelîo, daz wir biten den himelschen vater, daz unser fröude volkomen werde* [8, с. 432] – «Усе, що я тут розповідав, стосується слів нашого Господа: 'коли жінка народжує дитя, вона **страждає** й **мучиться**, але коли дитина народилася, то **біль** і **муки** забуваються.' Про це говорив нам також і Бог, і апостоли в Євангелії, що ми просимо в небесного Отця **повного** щастя»; спосіб життя духовної людини: *Lîden hât er, daz er minnet lîden durch got und lîdet got, unt dar umbe unt ouch dar an sô ist er gotes sûn nâch gote und in gote gebildet* [8, с. 437–438] – «Праведник **страждає**, він любить **страждати** через Бога, і Бог **страждає**, і тому, і також через це він син Божий і в Богі утворився». Емотивна лексика, що відображає страждання, ідентифікується за двома частинами мови: **іменником** (8): leit⁵, lîden^{ML}, leides², pine і **дієсловом** (8): lîden⁵, niht lîden⁺, leit hân⁻, pine hân⁻. Співвідношення даних частин мови є симетричним 8::8, що вказує на рівнозначність предметності й динаміки емоційного стану. Специфічною ознакою можна вважати сполучуваність негативних емотивних дієслів із запереченням niht і поєднання дієслів зі значенням нейтрального стану з негативними абстрактними іменниками типу leit, pine.

У трактаті «Das buoch der götlichen tröstunge» (Книга Божої утіхи) актуалізується нове значення дієслова lîden⁻ – «карати», поява якого детермінована грою словоформ leit і lîde: *Waz wunders ist denne daz, daz got verhenget, daz ich gar billîchen schaden unt leit lîde?* [8, с. 424] – «Дивно те, що Бог **карає** мене за мої незначні вчинки й значні?». Пропонуючи нову поетичну техніку, Екгарт майстерно поєднує зміст (**що** скажу?) і форму (**як** скажу?), «живу» мову й «наукову», «свої» переживання й «чужі». Він дає свою оцінку точку зору того, що зображує.

Зафіксовано варіативні емотивні ситуації з емоційними вигуками, що виражають досаду, сум чи печаль (5): *dô seite Moises 'ô herre, niht sende mich, dû wellest denne selber mite komen.'* [8, с. 424] – «І сказав Моїсей 'о **Боже**, не посилайте мене, тобто прийде вам йти зі мною»; *Eyû, wie sêre sie sich hinderent diss heimlichen inganges, die so lîhteklichen belibent ûf lîplîchen dingen!* [8, с. 505] – «**О**, як же духовні матерії перешкоджають цьому таємничому входженню [душі в божественну природу], вони так легко щоденно

залишаються на предметах!»; *Daz bant der minne ist ir alze starc. Si sprichet: ach, wer mac mich getræsten? mîn ungeval ist alze grôz!* [8, с. 542] – «Пути любові дуже міцні для душі. Вона говорить: **ах**, хто мене втішить? Моя антипатія дуже велика!». У наведених прикладах виділяються три емоційні вигуки – *ach*, *Euâ*, *ô*, які вживаються зі значенням «о!». Авторське мовлення, що йде від самого Майстра, оформлено емоційним і волюнтативним вигуком *Euâ*. Мовлення опонентів чи художніх образів розпочинається вигуками *ach* (любов) і *ô* (Моїсей). Отже, аналізовані вигуки слугують для передачі процесу розмови й диференціації емоційного стану мовців.

Емоція гніву розглядається крізь призму духовності, емотивності й естетичності. Та незважаючи на різні площини феномена, його номінація аналогічна – *zorn*. Гнів як духовна категорія пов'язується зі структурою душі та її волюнтативом: *Der dritte zorn der sêle ist, daz si got wolde sîn unt laz enkein créature nirendert werc, als dâ got was in sîner êwikeit, ê daz er ie créature geschuof, dur daz si gotlicher nâtûre in der einekeit gebrûchen môhte als er ê tet* [8, с. 543] – «Третій **гнів** душі – це бажання бути Богом і не допустити жодне творіння до перетворення, як це було у первні, до того як Він створив кожную істоту, і цим душа хотіла б зламати божественну природу як Він це колись зробив».

Як категорія психічна гнів реалізується в комунікативному акті, збільшує дистанцію між комунікантами й починає домінувати поза інформаційним континуумом: *Der fünfte schade ist zorn. Prûeve, lieber mensche, waz dû ie getete in dîme zorne mit worten oder mit werken, daz soltû bezzeren mit senftmüetigen worten. Wizzist, dû mahl daz wort geret hân in dînem zorn, bestest dû da mite, dû wirst ein kint des ewigen tôdes* [8, с. 450] – «П'ятий гріх – **гнів**. Слідкуй, люба доню, щоб ти в **гніві** не скривдила ні словом, ні ділом, образу виправляй лагідними речами. Знай, що раз сказане тобою слово в **гніві**, знищить тебе як людину».

Естетичність гніву проявляється зовнішньо і внутрішньо. Зовнішньо гнів відрізняється через зміну пігментації шкіри обличчя. Передумовою такої трансформації є біологічна природа й загальнокультурний розвиток людини: *Diu minnende sêle wirt zornic von ir selbes bekentnisse. Si hât ein antlitze enpfangen kreftecliche und ist rot unde zornic umbe daz überblîben, daz ir in got blîbet, daz si altez daz niht enist, daz got ist von nâtûre, unde daz si allez daz niht enhat, daz got hat von natûre* [8, с. 542] – «Любляча душа **гнівається** від своєї сповіді. У неї є обличчя і воно червоне й **сердите** через невиокремлення, і що в неї немає того, що є в Богові». Внутрішній прояв гніву передбачає наявність близького оточення. При цьому просторові параметри поширення гніву – безмежні: *Nû sprechent die meister, noch sî ein nâher zorn dan daz sînen friunt haben wil sînen friunt selben und allez, daz er hat. Diu sêle sprichet, daz ir zorn sô unmêzic sî, daz er sich mit ir niht versûnen möge* [8, с. 542] – «Тепер Майстер говорить, є ще ближчий **гнів**, тому друзі Бога хочуть мати це у

своїх друзів і у всьому, що є у Бога. Душа говорить, що її **гнів** такий безмірний, що Бог не може примиритися з нею». Сюди додається й волюнтатив-уподібнення з сакральним: *Der dritte zorn der sêle ist, daz si got wolde sîn unt laz enkein créatûre nirendert werc, als dâ got was in sîner êwikeit, ê daz er ie créatûre geschuof, dur daz si gotlicher nâtûre in der einekeit gebrûchen môhte als er ê tet* [8, с. 543] – «Третій **гнів** душі – це бажання бути Богом і не допустити жодне творіння до перетворення, як це було у первні, до того як Він створив кожную істоту, і цим душа хотіла б зламати божественну природу як Він це колись зробив». Отож, емоція гніву структурована категорійно й опрацьована рейнським містиком художньо.

Ідея сором'язливості в аналізованих трактатах інтерпретується по-різному. З одного боку, це – настанова всім членам лінгвоспільноти певної конфесії: *Man solle sich des sêre schamen von herzen vor gote unde sînen engelen unt vor den liuten, daz man des iemer gewâr wûrde. Man schâmet sich sô vaste eines gebresten an dem antlûte, daz die liute sehent ûzerlichen* [8, с. 446] – «Слід дуже **соромитися** перед Богом і Його Ангелами, і перед людьми, що завжди небезпечні. Сильний **сором** проявляється на обличчі, так що люди бачать його зовні»; з іншого, – настанова для окремих верств населення, а саме молодих жінок: *Niht enschame dich vor dem bibler, schâme dich vor gote unde vor allen den friunden gotes unde gewin gotliche vorhte unt verstant dich, daz got wille, wort unde werc alle gesehen hât mit sîner gotliher angesiht, unt tuo ûf dîn herze, giuz ûzer dir allen dînen gebresten, und als dû im geseit hâst allen dînen gebresten, so soll du in andächtlichen biten: herre, geistlicher vater, ich bite dich umbe die minne, diu Kristum an daz kriuze bant, daz ir mich wîset den nêhsten wec zuo mîner ewigen sêlikeit* [8, с. 449] – «**Соромся** перед священником, **соромся** перед Богом і перед усіма друзями Бога і бійся Бога і зрозумій, чого хоче Бог, слово і діло нічого не сховається від Нього, піклуйся про свою думку, сказане, а якщо ти сказав Богу про свої таємниці, то мусиш подумки молитися: Царю, духовний Отче, я прошу тебе про безмежну любов, про найкращий шлях до мого вічного блаженства» і, зрештою, коментар на основі інкорпорованого тексту: *Er spricht 'ach mich armen man, wie mac ich mich sô wol schâmen vor den ougen gotes, daz ich sô lange geistlichen schin hân gehabt und ich sô wenic bevunden hân götlicher heimlichkeit* [8, с. 463] – «Священик сказав 'ах я нещасний чоловік, як же я міг так **осоромитися** перед Богом, що так довго видавав себе за святого і так мало знайшов Божих таємниць». У першому прикладі зберігається традиційний підхід до тлумачення сорому (*sich schamen*), який супроводжується елементами новизни (*des sêre, von herzen*), що кільцюють у синтаксичній конструкції дієслово *sich schamen* – «соромитися». Другий приклад є репрезентантом інноваційного підходу, що виражається за допомогою дієслівної словоформи *enschame dich* зі значенням «не соромся», іменникового деривата *bibler* зі значенням «священик, проповідник, пастор, тлумач Біблії», заперечувальної частки *Niht* у препозиції до названої дієслівної

словоформи та конвергенції синсемантичної лексики (vor, unde, vor, allen, den, unde, unt, dich, daz, unde, alle, mit, sîner, unt, ûf, dîn, ûzer, dir, dînen, und, als, dû, im, allen, dînen, so, du, in – усього 28) у постпозиції до слоформи *schâme dich*, яка конститує форму імперативу. Стосовно третього прикладу, то тут реалізується традиційний підхід з елементами самооцінки (*sô wol*).

Оскільки трактати Майстера Екгарта присвячені проблемам духовності, то динаміка семантичного розвитку провини та її лексичного рівня перебуває в зародковому стані й може бути охарактеризована як одновекторна – гріхопадіння людини в широкому сенсі слова: *Si sprach 'daz erbarme got, daz ich des niht getan hân alle mîne tage.' Er sprach 'daz dû mir hie die schulde gist, daz ist mir leit, daz ich dich gehindert habe.' Si sprach 'ja, ich gibe iu die schulde und allen créâtûren'* [8, с. 458] – «Дочка сказала: 'милостивий Бог, що я цього не робила в своїму житті.' Батько відповів: 'чим ти **завдячуєш** мені, що не страждала, що я тобі перешкоджав.' Вона промовила: 'згодна, тату, я **завдячує** вам і всім творінням'». У наведеному прикладі лексема *schulde* не лише розширює своє значення, але й трансформується в площину етики та зазнає радикальних функціональних зрушень – виражає дію. Схематично ця трансформація має такий вигляд: соціально-психологічне → етичне; провинна → завдячувати; іменник → дієслово.

Емоція страху посідає найнижчий щабель серед аналізованих негативних базових емоцій. Вона виражається дієсловом *vorhten* зі значенням «боятися (чогось, когось)». Джерело страху локалізоване в сакральній сфері та уособлено Богом-Отцем. Актуалізація страху реалізується в ментальній області мовця: *Niht entschame dich vor dem bibler, schâme dich vor gote unde vor allen den friunden gotes unde gewin gotliche vorhte unt verstant dich, daz got wille, wort unde werc alle gesehen hât mit sîner gotliher angesiht, unt tuo ûf dîn herze, giuz ûzer dir allen dînen gebresten, und als dû im geseit hâst allen dînen gebresten, so soll du in andähtlichen biten: herre, geistlicher vater, ich bite dich umbe die minne, diu Kristum an daz kriuze bant, daz ir mich wîset den nêhsten wec zuo mîner ewigen sêlikeit* [8, с. 449] (див. переклад українською мовою вище). Доходимо висновку про те, що духовне, когнітивне й емоційне тісно взаємодіють, узаємозв'язані.

Амбівалентність емоційного стану зафіксовано у прикладі *Der aber des niht enweiz, der lachet unt spottet mîn unt ich erbarme mich über in* [8, с. 447–448] – «Але філософ не знає, що таке «ніщо», він **сміється** і **висміює** мене і мені жаль його». Тут стикаються опозиційні поняття – «емоція» і «поведінка». Вододіл між ними є розмитим. Більш того, інтенсивність вияву позитивного емоційного стану тотожна експресивній поведінці, наслідки якої не можна передбачити. Високо духовна людина ставиться до названих явищ із жалем (*erbarme mich*). З позиції сучасної психології жаль – це прихована форма агресії. Опозиційність психічного й соціально-психологічного породжує емоційне (негативний сенс).

Слід зазначити, що частота функціонування емотивної лексики в

німецькомовних трактатах Екгарта є низькою – 0,11%, що свідчить про специфіку емотивної лексики, генералізацію її семантики й наближення до термінів, редукцію емоційно-релігійних концептів. Аналіз емотивних ситуацій і семантики емотивної німецькомовної лексики показав, що в трактаті, як типі тексту, існують певні обмеження у вживанні названих лексичних одиниць: предметність, дія, ознака, експресивність. Емоційне, а не логічне відчуття проблеми духовності автором (Екгартом) дає змогу виокремити емотиви-номінативи, емотиви-дескриптиви, емотиви-афективи.

Література

1. Беляева И. В. Феномен речевой манипуляции : лингвоюридические аспекты : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. В. Беляева. – Ростов-Д., 2009. – 40 с.
2. Бобырева Е. В. Религиозный дискурс: ценности, жанры, стратегии (на материале православного вероучения) : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. В. Бобырева. – Волгоград, 2007. – 38 с.
3. Латинско-русский словарь / [сост. А. М. Малинин]. – М. : Госиздат иностр. и нац. словарей, 1961. – 764 с.
4. Луховицкий Л. В. Основное богословско-полюемическое сочинение патриарха Никифора Константинопольского «Apologeticus atque antirrhethici» : опыт комплексного историко-филологического анализа : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.14 «Классическая филология» / Л. В. Луховицкий. – М., 2010. – 22 с.
5. Пономаренко Л. Г. Біблеїзми як семантико-стилістична категорія української мови (на матеріалі фразеологічних словників ХХ ст.) / Л. Г. Пономаренко // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – № 1. – С. 151–158.
6. Сорокина А. С. Языковое манипулирование в различных типах англоязычного дискурса / А. С. Сорокина // Лингвистические и экстралингвистические проблемы коммуникации : Теоретические и прикладные аспекты. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2011. – Вып. 8. – С. 38–49.
7. Шуберт Э. Э. Дискурсивные единицы, уровни, приёмы и принципы речевого воздействия в когнитивном аспекте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Э. Э. Шуберт. – Краснодар, 2006. – 24 с.
8. Pfeiffer F. Deutsche Mystiker. Bd. 2 : Meister Eckhart / Franz Pfeiffer. – Göttingen : Vandenhoeck u. Ruprecht, 1906. – 687, [3] s.

УДК 811.161.2'38(043)

Н. О. Хараман

ПОРІВНЯННЯ В ОБРАЗНІЙ СИСТЕМІ «ЩОДЕННИКА» ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Хараман Н. О. Порівняння в образній системі «Щоденника» Олександра Довженка.

У статті досліджено порівняльні конструкції в мові «Щоденника» Олександра Довженка. Визначено стилістичні властивості та естетичну роль порівнянь у тексті, їхнє місце і значення в індивідуально-авторській картині світу.

Ключові слова: порівняння, порівняльна конструкція, прагматична функція, мовна особистість, мовна картина світу.

Хараман Н. А. Сравнение в образной системе «Дневника» Александра Довженко.

В статье исследуются сравнительные конструкции в языке «Дневника» Александра Довженко. Анализируются стилистические свойства и эстетическая роль сравнений в тексте, их место и значение в индивидуально-авторской картине мира.

Ключевые слова: сравнение, сравнительная конструкция, прагматическая функция, языковая личность, языковая картина мира.

Kharaman N. A. Comparison of the image system of «Diary» of Alexander Dovzhenko.

This article examines the comparative constructions in the language of the «Diary» of Alexander Dovzhenko. Stylistic properties and aesthetic role comparisons are analyzed in the text, their place and importance in the individual author's picture of the world.

Key words: a comparison, comparative constructions, pragmatic function, linguistic personality, linguistic picture of the world.

Творчий характер мови відображається в індивідуальній мовній картині світу кожного майстра слова, яка зумовлюється моделлю світу епохи. Серед мовних одиниць, що виконують прагматичну функцію в тексті, важливе місце посідають порівняння. Порівняння не тільки фіксує елементи моделі світу, а й дає змогу простежити процес їхнього формування. Індивідуально-авторське образне порівняння формує образ світу письменника, у якому відображаються особливості мовомислення автора.

За визначенням Л. Мацько, порівняння – це фігура мови, що полягає у зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших [4, с. 469]. Усі компоненти порівняльної конструкції взаємопов'язані семантично, стилістично та в комплексі створюють нову художню образність.

Порівняльні конструкції – складна лінгвістична категорія, якій притаманні антропоцентричність, прагнення до зіставлення через оцінювання віддалених одне від одного явищ дійсності і зумовленість суб'єктивним досвідом автора. Учені зауважують, що будь-який семантичний процес породжує порівняння, зіставлення двох одиниць, тобто за своєю суттю є пізнавальним, гносеологічним [3, с. 7].

Дослідники по-різному підходять до вивчення порівнянь і розглядають їх у різних аспектах. Деякі мовознавці розглядають ці образні засоби у співвідношенні з метафорою (Н. Арутюнова, В. Телія), інші з'ясовують специфіку вираження порівняльних відношень (Ю. Апресян, В. Кононенко), вивчають порівняння як засіб формування індивідуально-авторського стилю (Л. Голоух, Л. М'ясякіна), визначають статус порівнянь у фразеологічному фонді мови (Л. Авксент'єв, М. Алефіренко, А. Найда), описують функції порівнянь у різних функціональних стилях мови (В. Вомперський, О. Некрасова).

На сьогодні актуальним є вивчення зв'язку цих образних засобів з індивідуальною моделлю світу письменника, з'ясування їх ролі у формуванні мовного образу автора. Оскільки «порівняння нерозривно пов'язане з ціннісною картиною світу, його аналіз дає змогу виявити місце тих чи

тих об'єктів у мовній картині світу» [5, с. 87].

Порівнянню як лінгвістичній категорії притаманне прагнення до зіставлення через оцінювання віддалених одне від одного явищ дійсності, зумовленість суб'єктивним досвідом автора. Компоненти порівняння змінюють свої семантичні та емоційно-експресивні можливості; вони є відображенням особистості автора, викликають широке коло асоціацій, активізують увагу й почуття, зумовлюють відповідну реакцію читача.

За допомогою порівнянь письменник утілює в художніх образах свої життєві сприйняття, будує індивідуальну мовну картину світу. Індивідуально-авторське образне порівняння формує індивідуальний образ світу письменника, саме в ньому відображаються особливості образного мислення письменника.

Різні погляди на походження, граматичну і семантичну структуру компаративних конструкцій свідчать про те, що дослідники не завжди враховують складність цієї лінгвістичної категорії, якій, як і метафорі, притаманні антропоцентричність, зумовленість суб'єктивним досвідом автора. У авторському тексті всі порівняння образні, проте в центрі – художні, індивідуально-авторські порівняння, а логічні, загальномовні – на периферії.

Метою статті є аналіз особливостей функціонування і стилістичного навантаження порівнянь як образних словесних засобів у «Щоденнику» Олександра Довженка.

Жанр і тема твору, стилістична манера оповідача диктують свої закони у виборі тих чи тих порівнянь, які здебільшого є стилістично вагомими та містять конотативний елемент. У щоденникових записах О. Довженко зазначав: «Природа справжнього поетичного образу полягає в тому, що він має многоплановий зміст або, вірніше сказати, кілька змістів, з яких найвірнішим завжди буває той, що ви для себе виберете» [2, с. 210]. Індивідуальна мовна картина світу письменника є національно детермінованою, що засвідчують зокрема і використовувані ним порівняльні звороти та прийоми реалізації основних доміант його національної свідомості.

Відповідно до класифікації Л. Голоюх, структурними елементами порівняльної конструкції є: 1) предмет (суб'єкт) порівняння; 2) основа (ознака) порівняння; 3) образ (об'єкт) порівняння [1, с. 6].

Досить численною групою порівняльних конструкцій у мові «Щоденника» є такі, де предметом порівняння виступає людина. Здебільшого вони характеризують образ загалом – як риси зовнішності, так і морально-психологічні. Уведення в текст порівнянь дає змогу авторові створити в читача чіткіше уявлення про зовнішність героя, особливості його мовлення, рухів, передати фізичний чи психічний стан персонажів.

Образом порівняння в О. Довженка може бути будь-яке явище дійсності, семантика цього компонента порівняльної конструкції значно різноманітніша. Образ порівняння вносить нові асоціації у сприйняття всієї фігури мови, конкретизуючи семантику предмета порівняння.

Найчастіше образом порівняння письменник обирає лексеми, що є назвами представників тваринного (*бджола, ворона, ведмідь, в'юн, миша, муха, пацюк, слон, хірт, чайка*) і рослинного світу (*дерево, горіх, квітка, тютюн*): *Розметає ураган дітей моїх, як чайок, і довго-довго розноситимуть вони печаль по всьому світу* [2, с. 83]; *Небо було блакитне, з невеличкими, як вишневі квіти, хмарками* [2, с. 129].

Порівняння може передавати емотивне значення і є прагматично спрямованим знаком, що орієнтує на певну оцінку. У «Щоденнику» порівняння є засобом вираження авторського ставлення до певної особи чи явища, а вибір порівняння завжди пов'язаний із характером авторської оцінки зображуваного. У кожному порівнянні, а особливо такому, що вжите у функції тропа, наявна оцінка.

Для пейоративних порівнянь досить традиційним є використання денотатів тваринного світу. Уживання таких порівняльних конструкцій обмежене функціональними якістьми, вони дієві в описах портретів негативних персонажів, негативних явищ у суспільстві: *Горбаті німецькі солдати. Криві, тонкі, як глисти* [2, с. 57]; *А в самого руки тремтять і очі викарячені, повіриш, ну як ото у носіра або в краснопірки од страху* [2, с. 111]. Порівняння передають емотивне значення (більш показовими є конструкції з пейоративною конотацією) й орієнтують на певну оцінку, а отже, є прагматично спрямованим знаком у мові «Щоденника». Крім надання авторської оцінки зображуваному, вони увиразнюють у тексті усномовну експресію.

Експресивно-оцінний ефект порівнянь, ужитих О. Довженком, може підсилюватися найближчим мовним оточенням, семантика якого вже має аксіологічне забарвлення, створене за рахунок уведення в контекст лексем із оцінною семантикою: *Ви нахлібник і нікчема. Каховка навіть не помітила вашої присутності в ній. Ви як муха в їдальні* [2, с. 354].

Поодинокі порівняння, пов'язані з описом природи та персонажів, мають меліоративне забарвлення й уособлюють приязне ставлення автора до них та народні стереотипні погляди на красу зовнішню і внутрішню: *Небо було блакитне, з невеличкими, як вишневі квіти, хмарками* [2, с. 129]; *Написати і не забути чи ввести в сценарій характерного, твердого і замкненого, як горіх, чотирнадцятилітнього хлопця – сина партизана, що був блискучим розвідником і знищив багато ворогів* [2, с. 64].

Для українського менталітету характерне сприймання світу і через сільські побутові реалії. Тому, як і в мовотворчості багатьох інших письменників, закономірне використання таких порівнянь у Довженковій мові: *А ти як полова, носить тебе всіма вітрами* [2, с. 107]; *Тому, мабуть, і стенограми треба потім правити, вони схожі на промови, як дрова на дерево* [2, с. 92].

Одним із ключових і стилістично вагомих у «Щоденнику» є образ душі. Ось як за допомогою порівнянь у конкретних текстових умовах

відбувається його естетично-образне розгортання: *Усяка буває душа – одна, як Дніпро, друга часом, як калюжа, по кісточки, а часом буває так, що і калюжки нема...* [2, с. 110]. Річка «стала однією з концептуальних реалій, чії ознаки предикуються світові в його (Довженка) сприйнятті і художньому моделюванні» [6, с. 46].

За допомогою порівняльних конструкцій у тексті «Щоденника» напрочуд вдало передано перепади настрою автора, його психологічний стан – напружений, збуджений, коли він торкається наболілих проблем духовності нашого народу, русифікації населення, засуджує горе-керівників, «напівпровідників культури», людей підлих, нищих, нікчемних духом: *Мовчать Микитині лакеї, набундючившись чи п'ючи фатальну горілку, чекаючи, як ворони в степу, на мою смерть* [2, с. 259]; *«Ми загинули, пропали ми», – оці слова тисяч наших батьків і братів, що вже загинули чи загубають, лунають у моїй душі, мов похоронний дзвін* [2, с. 132].

Наскрізним у щоденникових записах є образ народу. На рослинній семантиці побудоване таке розгорнуте порівняння: *Наш народ нагадує мені тютюн. Його весь час пасинкують. У нього велике, дебеле листя, а цвіту де-не-де* [2, с. 96]. Образ тютюну допомагає авторові висловити всю гіркоту переживань за долю українського народу, який постійно піддавався нарузі й знищенню.

Зустрічаємо на сторінках «Щоденника» і глибокі народнопоетичні образи: *Плаче Саня-Ярославна. Летить зозулею на східні воронезькі степи* [2, с. 100] або *Та нещасливий батько горлицею тихо плакав по своєму сину, що не злякати солов'я* [2, с. 115]. У фольклорній традиції витримані й форма цих порівняльних конструкцій (орудний відмінок), і лексичне наповнення (зозуля, горлиця, птиця). Такі метафоричні антропоморфні порівняння наділені особливими експресивними конотаціями, оскільки безсполучниковий зв'язок компонентів порівняльної конструкції сприяє їх більшій семантичній зрощеності й образній цілісності: *Хай летять вони (слова) весінніми птицями до рідних наших хат* [2, с. 89].

Образом порівняння в Довженка можуть виступати також і явища або якості, які перебувають в антонімічних відношеннях: *Війна стала великою, як життя, як смерть* [2, с. 68]; *Добрий і недобрий. Він м'який як віск. Він і твердий як криця* [2, с. 297]. Ефект зіставлення чи протиставлення в такому разі зростає, у результаті чого виразно посилюється експресивність висловлення.

Авторська оповідь Довженка тяжіє до лірично-філософських роздумів. Значне місце в них посідають абстрактні порівняння, що допомагають письменникові розкрити філософську думку через суб'єктивні, оригінальні асоціації: *Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало верхи велетенського нагромадження хмар, що насувалися з заходу, як трагічний символ* [2, с. 112]. Конкретне і абстрактне поєднуються в порівняльній сполуці, що унаочнює й конкретизує думку, робить її образною.

Усталені, традиційні порівняння на зразок *як в'юн, як миші, мов дитя, як квіти* доповнюються нетрадиційними, індивідуально-авторськими, здебільшого розгорнутими: *Живемо, як політи на кораловому рифі* [2, с. 253] або *Він був схожий на великий рояль, у якому чомусь грали тільки три клавіші* [2, с. 340]. Для розуміння конструкцій з індивідуально-авторськими порівняннями необхідне знання тексту, вони побудовані на індивідуальних асоціаціях. Адже при використанні узуальних порівнянь творча індивідуальність автора виявляється переважно у специфіці їх відбору з-поміж інших мовних засобів.

Порівняння індивідуального характеру яскраво презентують індивідуально-авторську картину світу, а імпліцитність ознаки змушує читача відновлювати її (ознаку) самостійно, отже, такі порівняльні конструкції мають значний прагматичний потенціал. Такі порівняння з'являються «задля створення стилістичного ефекту несподіваності, оригінальності, акцентуації на зв'язках, які суперечать раціональному мисленню» [1, с. 3].

Отже, своєрідна словесна образність є характерною ознакою мовостилю Олександра Довженка. Стилістичне навантаження порівнянь полягає в експресивності й емоційній насиченості цілісних образів, створюваних засобами асоціативного зіставлення та порівняння. Компоненти порівняння в мовній тканині «Щоденника» Олександра Довженка проявляють свої семантичні та емоційно-експресивні можливості, викликають широке коло асоціацій, допомагають авторові увиразнити позитивну чи негативну оцінку, таким чином зумовлюючи відповідну реакцію читача. Порівняння тісно пов'язане з ціннісною картиною світу, з уявленням людини про погане / гарне, красиве / некрасиве, що вводить до структури порівнянь такі складові, як оцінність і експресивність. Ці компоненти сприяють створенню тієї частини інформації, що відображає художнє бачення дійсності автором та узгоджується з його індивідуальною картиною світу. За допомогою порівнянь у процесі мовної реалізації виявляється світогляд письменника, актуалізується концептосфера авторської свідомості, формується мовний образ автора.

Література

1. Голоух Я. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Я. В. Голоух. – К., 1996. – 20 с.
2. Довженко О. П. Господи, пошли мені сили : Щоденник, кіноповісті, оповідання, фольклорні записи, листи, документи / О. П. Довженко ; ред. рада В. Шевчук та ін. – Харків : Фоліо, 1994. – 655 с.
3. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. Коцюбинського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. І. Марчук. – Одеса, 2003. – 20 с.
4. Мацько Л. І. Порівняння / Л. І. Мацько // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 507.
5. М'ясянкін Л. І. Порівняння як лінгвістична категорія / Л. І. М'ясянкін // Українознавець. – Вип. 1. – Львів, 2006. – С. 86–92.
6. Сидяченко Н. Про що розповідають тропи Олександра Довженка / Наталя Сидяченко // Культура слова : міжвід. зб. – К., 1996. – Вип. 46–47. – С. 40–46.

АНТИФРАЗИС ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕКСТІВ

Хоменко Г. Є. Антифразис як засіб експресивізації сучасних інформаційних текстів.

Статтю присвячено стилістичним лексико-семантичним засобам інформаційних текстів. Розглядається функціонування та семантичне наповнення такого тропа, як антифразис. Ілюстративний матеріал схарактеризовано передусім з позицій експресивності цього стилістичного мовного засобу, з урахуванням структурного та семантичного аспектів.

Ключові слова: інформаційний текст, експресивність, стилістичні засоби, тропи, антифразис.

Хоменко А. Е. Антифразис как средство экспрессивизации современных информационных текстов.

Статья посвящена стилистическим лексико-семантическим средствам информационных текстов. Рассматривается функционирование и семантическое наполнение такого тропа, как антифразис. Иллюстративный материал охарактеризован прежде всего с позиций экспрессивности этого стилистического языкового средства, с учетом структурного и семантического аспектов.

Ключевые слова: информационный текст, экспрессивность, стилистические средства, тропы, антифразис.

Khomenko H. Antiphrasis as the expressive means in modern information texts.

This article deals with stylistic, lexical and semantic information text means. It investigates antiphrasis functioning and its semantic content. In order to illustrate this trope the author chooses material relying on its stylistic expressiveness, including structural and semantic aspects.

Key words: information text, expressiveness, stylistic means, tropes, antiphrasis.

Категорія експресивності є однією з рушійних сил розвитку мовної оболонки сучасного українського інформаційного тексту, утворює успішний лінгвістичний симбіоз з певними характеристиками цього тексту, як чіткість, ясність, конкретність, що спричиняє неоднорідну тональність інформаційного мовлення: виважену, переконливу, доказову, холодну, розмірену й водночас імпульсивну, викривальну, глузливу, співчутливу, прихильну тощо. Наявна авторська суб'єктивна оцінка об'єктів, подій, явищ існуючої дійсності, яка ніскільки не применшує загальної достовірності та об'єктивності поданої інформації. Безсумнівно, великий пласт експресивної інформації несуть у собі стилістичні мовні засоби: тропи, фігури, прийоми. Достатній експресивний заряд реалізують антифразистичні одиниці в інформаційному мовному просторі.

Мета нашої наукової розвідки – проаналізувати функціонування

антифразису в сучасних українських інформаційних текстах.

Новітня лінгвістична наука неоднозначно трактує цей стилістичний засіб. Це стосується й формального, і змістового наповнення. Приміром, О. Ахманова [1, с. 49], О. Горкін [3, с. 72], С. Єрмоленко, С. Бирик та О. Тодор [5, с. 16-17], А. Москвін [10, с. 87] стверджують, що ця стилістична одиниця виражається тільки словом. Іншої думки дотримуються Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко [8, с. 49], П. Дудик [4, с. 353], Т. Жеребило [7, с. 34], Ж. Марузо [9, с. 31], О. Пужилова [11, с. 216], В. Святовець [12, с. 24], О. Сковородников [6, с. 58], які зазначають, що антифрастична одиниця може бути виражена й словосполученням та реченням. Ми вважаємо позицію останніх слушною, підтримуємо її, оскільки часто заміна значення поширюється не на одне слово, а трансформує семантику й оцінку словосполучення чи речення.

Помічаємо розбіжності, труднощі у тлумаченні антифразису та його видів. Так, деякі дослідники сплутують поняття антифразис та іронія, визначаючи іронію як вид антифразису (А. Горкін, Т. Жеребило, В. Москвін, В. Святовець та ін.) Ми не погоджуємося з цим і поділяємо погляд О. Сковородникова, який вважає антифразис одним із мовних засобів вираження іронії як виду комічного [6, с. 59]. Т. Жеребило називає мейозис різновидом антифразису [7, с. 34]. Ми критично ставимося до такого твердження дослідниці, оскільки мейозис – вислів із значенням навмисного применшення якої-небудь оцінки [5, с. 87], натомість антифрастична одиниця передбачає заміну значення на протилежне або заперечення значення. Пристаємо на позицію О. Пужилової, яка зараховує до видів антифразису власне антифразис, афразис та астеїзм [11, с. 216]. Частково її думку підтримують В. Святовець та О. Квятковський, визначаючи астеїзм як вид антифразису. Отже, можемо визначити антифразис як троп, що полягає в навмисній заміні семантики (значення), емоційно-оцінних відтінків слова, словосполучення або речення чи запереченні значення, ставлення його під сумнів; який здебільшого є мовним засобом вираження іронії як виду комічного.

Основу експресивності антифразиса формує емоційно-оцінна, мнемічно-образна, емоційно-мнемічна та власне атенційна функції, які продукують гумор, іронію, сатиру, сарказм, проте не вичерпуються цим. Залежною від цих властивостей є «інфікуюча» функція як засіб легкого навіювання. Наприклад: *Транс-жири в соусах, смажених виробих, чіпсах, «легких» маслах та маргаринах, заморожених напівфабрикатах, плавлених сирках, спредах, «сирному продукті» і т. д. – змінюють структуру клітинних мембран, внаслідок чого клітини стають схильними до порушень обміну речовин та легко прониклими для вірусів, переродження у злоякісні, та загибелі, що тягне за собою захворювання печінки, ожиріння, цукровий діабет, безпліддя у жінок, хворобу Альцгеймера, рак і т. п.* [ЗВУ, 20.12.2012, № 50 (430)]; *Потім Луценко в індивідуальному порядку здав*

свою кров, сечу і волосся для перевірки на наркотичну й алкогольну залежність. Клініка «Євролаб» не виявила амфетамінів, антидепресантів, похідних кокаїну, героїну, маріхуани й барбітуратів в «**артефактах**» Юрія Віталійовича [УТ, 2007, № 4, с. 20]; *Але мої плани **делікатно** перебив один з мудаків, а точніше, скрутив мені руки і не випускав з купе* [П, 10.12.2012, № 10 (71)]; *Тут я **трішки засмутилась**, а точніше, зі мною сталась невеличка істерика, бо я (на щастя) ніколи раніше не була в такій ситуації* [П, 10.12.2012, № 10 (71)]; *У Криму вчителька обізвала учня «татарской рожей...»... Після надання розголосу «**педагогічній**» тираді вчительки директор гімназії пообіцяла, що з цим інцидентом «педагогічна громадськість розбереться»* [ВЗ, 6–12.12.2012, № 229 (4853)]; *Іншого разу біля входу до мерії було влаштовано комедійні похорони Партії регіонів. У ролі погребника у цій виставі виступав сам мер-регіонал, який зі своєю корумпованою «**командою професіоналів**» дискредитував партію краще, ніж уся опозиція, разом узяті* [УС, 12–18.12.2012, № 50 (3610)]; *Життя за **сухим законом**. Жителі шести тисяч населених пунктів в Україні виживають без води* [К, 07.12.2012, № 47 (335)].

Наведені антифрастичні одиниці є прикладом власне антифразису. Міркуємо так: «*легкі*» масла та маргарини замінюємо на важкі; *артефакти* – фізіологічні продукти діяльності шлунково-кишкового тракту; *делікатно* – жорстоко (друга частина речення містить пояснення – *скрутив мені руки і не випускав з купе* – і робить антифразис доволі прозорим, що спричиняє зниження рівня експресивності висловлення); *трішки засмутилась* – невеличка істерика (автор знову сам пропонує нам нове значення словосполучення); *педагогічна* – антигуманна, жорстока, принизлива тощо; *команда професіоналів* – команда дилетантів; *сухий закон* (повна або часткова заборона на продаж та вживання речовин, які містять етанол) – залишитися без води. Варто зазначити, що антифразис *артефакт* є водночас евфемізмом та графоном, а експресема «*сухий закон*» існує в цьому контексті в ролі й антифразису, й алюзії, тобто в цьому разі має місце стилістична конвергенція, яка увиразнює, підсилює експресивний ефект вислову. Приклади характеризуються яскравою емоційною оцінністю, створюють іронічний ефект, який виражається гумором (*артефакти, сухий закон*), і сатиричними, висміювальними, викривальними нотами («*легкі*»; *делікатно*; *трішки засмутилась*; «*педагогічній*»; «*командою професіоналів*»). Водночас вони «заражають» сміхом адресата, впливають на його настрій, почуття. Мнемічно-образна функція виражається через заміну змісту слова, коли форма залишається незмінною. Індикатором «заміни» семантики слугує контекст. Наведені властивості інтенсифікують породження асоціативних відношень між поняттями, додаткових образів, які здатні «відбитися» в пам'яті. Помічаємо також конвергенцію антифрастичних одиниць «*легкі*», «*педагогічній*»,

«команда професіоналів» з графоном через наявність факультативних лапок. Це проявляє візуально-атенційну функцію, яка стимулює зорове сприйняття та пам'ять.

Рясніють сторінки інформаційних видань ще й афразисами: *Отримали Верховну Раду, упаковану депутатами не від народу, а від товстосумів... Отже, коло замикається: практично всі «народні» депутати й парламентські партії діятимуть у межах, дозволених олігархами, а ті отримують право формувати владу під себе* [УТ, 2012, № 48 (265), с. 23]; *На дверях і на стіні приміщення молодіжного осередку в Дрогобичі, просто на малярській композиції з'явилася фашистська свастика. І не одна. У Дрогобичі давно вже ніхто не бачив подібних «малярських експериментів». Як до таких ганебних, тривожних фактів ставиться інтелігенція?... Не варто недооцінювати такий «дріб'язок», як поява свастики у нашому місті* [ВЗ, 6–12.12.2012, № 229 (4853)], які характеризуються як заперечення значення, поняття, події, особи, ставлення його під сумнів [11, с. 217]. Адресат може самостійно «дофантазувати», домислити те, що хотів висловити автор, таким чином вступаючи в тісну співпрацю з журналістом. Це дає змогу створити емоційний контраст, здивувати, шокувати, насмішити адресата, вивести «з рівноваги». Згадані властивості є виявом емоційно-оцінної, емоційно-інфікуючої та всіх видів мнемічної функції, крім відтворювально-мнемічної. Власне атенційна та візуально-атенційна функція експлікуються через факультативні лапки, які візуально виділяють ці експресеми в площині тексту, фокусують увагу реципієнта. Можна з упевненістю сказати, що проаналізовані засоби повною мірою реалізують експресивний потенціал.

Астеїзми дають змогу авторові поглузувати та гостро висміяти опонента у вигляді формального, «підробного», удаваного комплімента, який чітко та прозоро розкриває суб'єктивне ставлення журналіста до повідомлюваного: *Виявляється, є така Цицикарська вагонна залізнична компанія з обмеженою відповідальністю, яка ревно опікується рухомим складом наших сталевих магістралей: понад тисячу найменувань виготовили для нас. Можна сказати, **виручили, ошчасливили**, бо на наших профільних підприємствах, вочевидь, стільки замовлень, така гарячка – не до рамок з балками* [УД, 21.12.2012, № 51 (299)]; *Відходить у політичне небуття **гордість нашої країни** – Кривосіся подає у відставку, щоправда, кажуть, «обещал вернуться»...* [П, 10.12.2012, №10 (71)]; *У минулому відома журналістка, «модель та ведуча, а нині актриса», «богиня шопінгу», «найвідоміша офіційна утриманка міста Києва», коротше, **звізда**, про що яскраво свідчать вилиці, груди та інші напнуті частини тіла* [П, 10.12.2012, №10 (71)]; *Трипільці – наші стародавні земляки – **на славу попрацювали для нащадків**: виснаживши землі, вони раз на 50-60 років змінювали місце поселення, тому залишили слідів набагато більше, ніж інші, ефективніші господарі* [УТ, 2007, №4, с. 20]. Наведені тексти засвідчують

високий рівень експресивності, експлікуючи майже весь функціональний комплекс виражальності мовлення: емоційно-оцінну, емоційно-інфікуючу, власне атенційну та мнемічну функції (крім відтворювально-мнемічної). Мнемонічна функція виражається так: автор, аби вразити, здивувати, зацікавити, розважити аудиторію, активізувати, сконцентрувати та зафіксувати увагу реципієнтів, звертається до мнемічних властивостей мозку людини й застосовує такі закони пам'яті, як закон інтересу, закон контексту.

Узагальнюючи сказане, можна зазначити, що сучасний інформаційний текст вдало поєднує чіткість, ясність викладу, логічність та однозначність з образністю, емоційністю, оцінністю, які реалізуються за допомогою цілої низки стилістичних засобів. Яскраво реалізує експресивні можливості антифразис. Основу його експресивності становить емоційно-оцінна, емоційно-інфікуюча, мнемічно-образна, емоційно-мнемічна та власне атенційна функції. Важливу роль також відіграє мнемонічна функція. У деяких випадках цей троп може реалізувати й візуально-атенційну та відтворювально-мнемічну функцію.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – [4-е изд., стереотип.] – М. : КомКнига, 2007. – 576 с.
2. Гашкова М. Г. Уровни языковой экспрессивности (на материале немецкого языка) / М. Г. Гашкова // Вестник МГОУ. Серия Лингвистика. – 2010. – № 3. – С. 153–157.
3. Горкин А. П. Литература и язык. Современная иллюстрированная энциклопедия / А. П. Горкин. – М. : Изд-во Росмэн, 2006. – 1680 с.
4. Дудик П. С. Стилістика української мови : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / П. С. Дудик. – К. : ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.
5. Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор ; ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
6. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / [под ред. А. П. Сковородникова]. – [2-е изд.]. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 480 с.
7. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов / Т. В. Жеребило. – [5-е изд., испр. и доп.]. – Назрань : ООО «Пилигрим», 2010. – 486 с.
8. Літературознавчий словник-довідник : довідково-енциклопедичне видання [для літературознавців, критиків, викладачів і студентів філол. профілю, учителів-словесників] / авт. кол. : О. Астаф'єв, З. Бичко, Б. Бірчак та ін.; ред. кол. : Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
9. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо; пер. с франц. Н. Д. Андреева ; под ред. А. А. Реформатского. – М. : Изд-во ин. лит., 1960. – 437 с.
10. Москвин В. П. Фигуры двусмысленной речи / В. П. Москвин // Рус. яз. в школе. – 2002. – № 2. – С. 86–90.
11. Пужилова О. Л. Антифразис в газетных текстах / О. Л. Пужилова // Речевое общение : специализированный вестник [под ред. А. П. Сковородникова]. – Вып. 8–9. – Красноярск, 2006. – С. 216–220.
12. Святовец В. Ф. Словник тропів і стилістичних фігур / В. Ф. Святовец. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 176 с.

Джерела

- ВЗ – Високий Замок, газета (м. Львів)
 ЗВУ – За Вільну Україну, газета (м. Львів)
 К – Кореспондент, газета (м. Київ)
 П – Поступ, газета (м. Львів)
 УД – Українська доля, газета (м. Чернігів)
 УС – Українське слово, газета (м. Київ)
 УТ – Український тиждень, журнал (м. Київ)

УДК 811.162. 3'373

О. О. Чорна

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТАФОРИ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ СУЧАСНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЧЕСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ)

Чорна О. О. Особливості функціонування метафори в політичному дискурсі сучасної публіцистики (на матеріалі української та чеської періодики).

У статті здійснено спробу порівняльного аналізу метафори в політичному дискурсі з позиції особливостей її використання в сучасній українській та чеській публіцистиці.

Ключові слова: метафора, політична метафора, публіцистика, публіцистична метафора.

Черная Е. А. Особенности функционирования метафоры в политическом дискурсе современной публицистики (на материале украинской и чешской периодики).

В статье предпринята попытка сравнительного анализа метафоры в политическом дискурсе с точки зрения особенностей ее употребления в современной украинской и чешской публицистике.

Ключевые слова: метафора, политическая метафора, публицистика, публицистическая метафора.

Chorna O. O. The peculiarities of usage of metaphors in political discourse of modern social and political journalism (based on Ukrainian and Czech periodicals).

In the annotated article the author makes an attempt to compare metaphors in political discourse from the point of the peculiarities of its usage in modern Ukrainian and Czech social and political journalism.

Key words: metaphor, political metaphor, social and political journalism, publicistic metaphor.

На сучасному етапі розвитку української та чеської мов політичний дискурс стає важливим чинником як суспільного, так і культурного життя. Політична комунікація відіграє вирішальну роль у процесах розбудови держави, в утвердженні її місця у світовому інформаційному просторі. Політична лексика, яка виступає основною складовою політичного мовлення, є одним з найбільш рухливих прошарків лексичної системи. З одного боку, політична лексика дає змогу дослідити вплив екстралінгвістичних факторів на структуру мови, з іншого, – відіграє найважливішу роль у

поширенні суспільно-політичних концепцій та формуванні соціальної свідомості населення.

У сучасному інформаційному суспільстві провідну роль відіграє масова комунікація, системи якої формуються під впливом суспільного розвитку, однак значно більший вплив справляють вони самі, значною мірою визначаючи політичні, правові й етичні норми. На сьогодні метафора активно використовується в сучасній українській та чеській публіцистиці, хоча (на відміну від художнього мовлення) саме в публіцистиці особливості метафоричної системи залишаються недостатньо вивченими. Це зумовлює мету даного дослідження – дослідити в порівняльному аспекті особливості використання політичних метафор у сучасній українській та чеській публіцистиці. У нашому дослідженні на матеріалі наймасовіших українських та чеських періодичних видань першого десятиліття XXI ст. загальним обсягом 500000 знаків у кожній мові здійснено спробу аналізу політичної метафори на сучасному етапі її функціонування в публіцистиці.

Метафора була об'єктом дослідження багатьох мовознавців (Дж. Лакофф, А. Баранов, Ю. Караулов, А. Чудинов, Н. Арутюнова, В. Вовк, Х. Дацишин, Й. Бартошек та ін.). У ширшому розумінні метафора є синонімом тропа, у вузькому – одним із тропів, вмотивованим суто подібністю чи аналогією [2; 6]. Особливо продуктивними семантичними процесами в українській та чеській мовах протягом останніх двох десятиліть є зміни в семантиці слова на основі метафори. Під метафорою розуміємо семантичний процес, при якому форма мовної одиниці переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця. Механізм метафоричного перенесення значення часто ґрунтується на основі подібності ознак, властивостей об'єктів номінації. Метафорою в політичному дискурсі публіцистики будемо вважати певний механізм мови, що виявляється у вживанні слова на позначення певного класу предметів, явищ тощо, для характеристики або найменування іншого класу об'єктів на основі певної аналогії. У розширеному розумінні термін «метафора» можна застосувати до будь-якого вживання слів у непрямому значенні.

Сучасне політичне життя в Україні та Чехії актуалізувало значення політичного слова. Це істотно змінює систему вимог до політика, до кожного члена суспільства та ситуації загалом. Політичні ідеї та владні відносини фіксуються в мові. Тому політичний дискурс задає можливі форми політичної практики. Засоби масової інформації – той соціальний інститут, у якому реалізується політичний дискурс. У вимірах «рівня демократичності» суспільства засоби масової інформації є насправді головним показником, критерієм або певним масштабом. Саме ЗМІ, по суті, найбільш повно втілюють у собі головну ознаку демократично організованого суспільства.

Якщо говорити про сутність того, що називають сьогодні засобами

масової інформації, то вже з самої назви можна зрозуміти, що йдеться про інформаційні засоби, які виконують функцію посередників людського спілкування – тобто медіаторів – у сучасному суспільстві. Одна з головних, якщо не найголовніша, функція політичного дискурсу ЗМІ – вплив на тих, кому він адресований. За допомогою політичної комунікації різні факти, політичні події, взагалі соціальна реальність інтерпретуються у вигідному для авторів повідомлення світлі, нав'язуючи загалу потрібне розуміння і дії, що з них випливають.

Метафоричність набула статусу важливої ознаки політичного дискурсу й України, і Чехії, що призвело до необхідності осмислення особливого виду метафоричної одиниці – політичної метафори. Останнім часом політична метафора привертає увагу багатьох дослідників (М. Зиміна, А. Баранов, Ю. Караулов, А. Чудинов, Х. Дацишин, І. Кобозева та ін.). Дослідження динаміки моделей політичної метафори – один з напрямів когнітивної лінгвістики, що потужно розвивається. Сучасна когнітивістика розглядає метафору як спосіб пізнання, структурування та оцінки світу. Використовуючи метафори, людина прагне в процесі комунікації змінити існуючу у свідомості адресата мовну картину світу [18]. У когнітивістиці метафора трактується як основна ментальна операція, що об'єднує дві поняттєві сфери, як засіб пізнання, структурування і пояснення світу. Дискурсивний підхід до вивчення політичної метафоризації передбачає дослідження кожного конкретного тексту з урахуванням політичної ситуації, у якій він створювався, та його співвідношення з іншими текстами [14].

На сьогодні можна виділити два аспекти метафоричної категоризації в політичному мовленні публіцистики. Перший пов'язаний із необхідністю вербальної категоризації нових понять, його наслідком є концептуальна метафора. Політичні медіатексти стають сферою метафоричної деривації найменувань. 3-поміж концептуальних метафор можемо назвати ті, що позначають сталі суспільно-політичні реалії (*гілки влади, податковий прес, архітектура безпеки, хвиля страйків, vysoká politika, kontext politiky, scénář reformy*); сюди ж можна віднести словосполучення із сигніфікатами метафоричного компонента механізм та важіль (*механізм реформ, важелі впливу, cenový mechanismus*). Концептуальні метафори в суспільно-політичній сфері можуть набувати значення термінів. Другий аспект – нова категоризація реальності, пов'язана із вторинною номінацією фрагментів дійсності. Це явище охоплює весь спектр політичних реалій [7].

Аналіз різноманітних контекстів використання метафори свідчить про те, що вона відіграє роль як конструктивного, так і деструктивного компонента дискурсу. Проаналізовані тексти дають підстави вважати, що метафоричний вислів передає більше інформації порівняно з буквальним і водночас акцентує на найсуттєвіших, з погляду суб'єкта мовлення, ознаках реалії. Оцінюючи роль метафори як засобу акцентації, можемо

припустити, що ЗМІ свідомо привертають увагу насамперед до негативних явищ і процесів у політичному житті. Метафора дає змогу певним чином передбачити розвиток політичних подій, наштотхнути читача на потрібну думку; такий спосіб «доопрацювання» інформації є особливо ефективним, бо читач доходить висновку самостійно.

Проведений у дослідженні аналіз політичних метафор у сучасній українській та чеській публіцистиці засвідчив високий рівень метафоризації досліджуваних текстів та різноплановість метафор (від кулінарної до військової): *Проте, рецепти антиінфляційної політики стали однією з найбільш популярних «страв» політичної «кухні»* (День, 03.06.2008); *Говорячи ж про можливі дострокові вибори, вона наголосила, що вони «роз'єднають політичні сили», бо «відбувається політичне протистояння, політична війна, боротьба за кожен відсоток»* (Експрес, 20.10.2008); *Багато людей розуміють, що ці вибори насправді ніяк не пов'язані з їх об'єктивними інтересами, із завданнями розвитку країни, це не їх конфлікт, це – війна політиків, але в той же час вони готові взяти участь у черговій серії нашої політичної мильної опери* (День, 17.08.2007); *Zatímco v parlamentních volbách voliči ve všech suburbánních obcích příslušné metropole vybírají ze stejných kandidátních listin, «politické menu» v komunálních volbách je lokální* (Dnes, 08.02.2005); *Skončí politické války o nasazení českých vojáků v misích* (Dnes, 1.12.2009); *Necelé dva měsíce před volbou nového prezidenta mění Občanská demokratická strana taktiku, jak dostat svého zakladatele Václava Klause na Hrad* (Dnes, 26.11.2002); *Poslední volné místopředsednické křeslo po tvrdém boji obsadil ministr pro místní rozvoj Petr Lachnit, který porazil ministra Pavla Mertlíka a Jana Kavana* (Dnes, 08.02.2001).

Метафора персоніфікації є досить поширеною як в українській, так і в чеській публіцистиці, хоч в українській періодиці персоніфікація все ж трапляється частіше. «Політична реальність – організм» є найпродуктивнішою в україномовному газетному політичному дискурсі України: *Держава ще не була відкритим гравцем на ринковому полі ЗМІ. Вона повинна забрати те, що належить саме державним установам, і зрати поруч з приватними телеструктурами* (День, 21.03.2000); *Влада зараз живе за законами торгівлі – це найстрашніше!* (День, 03.02.2001); *Педагоги погоджуються зі своїми вихованцями, що держава недостатньо приділяє уваги обдарованій молоді* (Експрес, 08.07.2008); *Якщо ж влада не дослухається до вимог, медики обіцяють встановити намети й розширити масштаби акції* (Експрес, 05.11.2005); *Політична Україна, налякана привнесеними ззовні технологіями останньої президентської компанії з поділом України на три сорти та на два береги, занурила голову в пісок і вважає за доречне, жити в глибинах збаналізованої космополітичної байдужості, викресливши поняття «нації» з щоденного мовлення* (Експрес, 22.08.2007); *Держава не повинна «залазити до кишені студента і пенсіонера»* (Експрес,

25.03.2008); *Якщо держава не хоче помічати мовні проблеми, то, відповідно до Європейської хартії регіональних мов, це візьмуть на себе органи місцевої влади* (Експрес, 28.04.2006); *Vláda nemůže nahrazovat neschopnost či neochotu stran vzájemně spolupracovat* (Lidové noviny, 14.12.2009); *Stát ustoupil zemědělcům, i přes nedostatek peněz jim na dotace přispěje* (Lidové noviny, 21.08.2009); *Spojené státy podle něj chtějí nastolit nový tón v zahraniční politice a hodlají klást důraz na diplomacii, ale nebudou nikomu uznávat sféru vlivu* (Lidové noviny, 07.02.2009).

З наведених вище прикладів видно, що метафора набула достатньо широкого поширення в сучасній публіцистиці. За допомогою метафори тексти періодичних видань стають більш виразними, емоційними. Читач отримує більш повну інформацію про події, що відбуваються в усьому світі. Політична сфера, здавалося, повинна бути бідною на метафори, але на прикладі доної роботи ми переконалися, що це далеко не так.

Уведення в політичний контекст номінацій з інших сфер може зумовити піднесене, урочисте звучання, що підкреслює важливість політичної події, особи, явища. Навпаки, іронічне забарвлення вислову з метафоричним компонентом найчастіше знецінює політичну подію чи постать. Однією з характерних рис сучасної української та чеської публіцистики є метафоризація термінів. Спеціальна термінологія, зокрема вищська та спортивна, стає невичерпним джерелом для нових метафор: *Але цей удар, по суті, **нокаут** (вони досі не зрозуміли, думають, що це нокдаун, а насправді це **нокаут**) – це передача під контроль Євросоюзу газотранспортної системи України* (Українська правда, 28.05.2009); *Kapitulaci levice před prezidentskými volbami se pokusil zamaskovat sociálnědemokratický předseda Jiří Paroubek velkorysou **taktikou**, kdy navrhl menším vládním stranám, že bude akceptovat jejich kandidáta* (Lidové noviny, 28.02.2009).

Один з найвищих показників метафоризації спостерігаємо власне в прикметника *політичний*. Цей прикметник стає частиною метафори практично в кожному другому разі в українській публіцистиці, та в кожному третьому – у чеській. В обох мовах такий прикметник трапляється в найрізноманітніших метафоричних конструкціях: *політична (-ий) – політична атмосфера, політична температура, політична магістраль, політична міна, політичний фініш, політичний сезон, політичні гравці, політичні ігрища; politická (-ý) – politická scéna, politický boj, politická kultura, politická chyba, proti politickým matadorům*.

Іменникова метафора надає політичній реальії найбільш стійкої характеристики-оцінки. Проаналізовано способи реалізації метафоричного значення іменника: у сполученні з прикметником, який ужито в прямому значенні (*виборчий тиріз, politické menu*); через уведення в текст денотата і сигніфіката (*groši – це кров економіки*). Семантика дієслівної метафори якнайповніше відповідає особливостям політичного дискурсу періодики:

дієслово позначає дію і процес, динамічні ознаки, пов'язані зі змінами властивостей; саме такою динамічною та змінною є сучасна політична реальність (*ekonomika i skutky, spravna politika by byla bolestna*).

Проаналізованим матеріалом дає підстави для певних висновків. Семантичні процеси, зокрема метафоризація суспільно-політичної лексики сучасних української та чеської мов, мають міжнародний контекст і відбуваються за плином класичних процесів у мовних змінах, пов'язаних із соціальним та політичним дискурсом держав. Докорінні політичні зміни в Україні та Чехії кінця ХХ століття супроводжувались радикальними змінами і в суспільно-політичній свідомості, що вплинуло на систему мови загалом, і на мовні засоби, що вживаються у політичному дискурсі зокрема. Політичний дискурс – це вербалізований вияв політики, мовна дійсність, у конкретних соціальних координатах, соціолінгвістична структура. Сучасний український та чеський політичний дискурс характеризується використанням великої кількості метафор, що засвідчують засоби масової інформації.

Використання метафор зазвичай продиктоване бажанням досягти ефективності друкованого слова, його дієвості, оскільки публіцистика формує суспільну думку. В українській публіцистиці спостерігаємо дещо вищий рівень метафоризації політичної лексики ніж в чеській. Цілеспрямований аналіз метафоричних моделей політичної сфери сприяє виявленню тенденцій розвитку політичного дискурсу та допомагає виявити ступінь впливу соціально-політичних змін на зміни та функціонування політичної мови. Створення метафори здебільшого викликане потребою висловити негативну оцінку, передати негативні емоції, особливо в українській публіцистиці. Метафора – один із найважливіших компонентів політичного дискурсу друкованих ЗМІ, тісно пов'язаний із його стилістичною та комунікативною спрямованістю. Можна говорити, що в політичному дискурсі функціонує окремий тип метафори – політична, яка лежить на перетині індивідуального світосприйняття та загальноприйнятого, колективного інтерпретування політичних процесів, подій, явищ та особистостей. Активне використання окремих метафоричних моделей супроводжується виникненням штампів, однак воно є закономірним, оскільки відображає зміни в мовній картині світу, фіксує появу нових значень слів. Повторюваність метафор може призвести до створення стереотипізованих уявлень читачів про реальність політичного життя.

Література

1. Апресян В. Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций. Вопросы языкознания / В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян. – М., 1993. – № 3. – С. 27–35.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. Теория метафоры / Н. Д. Арутюнова. – М., 1990.
3. Баранов А. Н. Политическая метафорика публицистического текста : Возможности лингвистического мониторинга. Язык массовой информации как объект междисциплинарного исследования / А. Н. Баранов. – М., 2001.

4. Вершинина Т. С. Метафора в политическом дискурсе : Традиции и новаторство / Т. С. Вершинина. – Екатеринбург, 2001. – С. 29–32.
5. Володина М. Н. Язык массовой коммуникации – основное средство информационного воздействия на общественное сознание. Язык массовой информации как объект междисциплинарного исследования / М. Н. Володина. – М., 2001.
6. Гак В. Г. Метафора : универсальное и специфическое. Метафора в языке и тексте / В. Г. Гак. – М., 1988. – С. 13.
7. Дацишин Х. П. Метафора в українському політичному дискурсі / Х. П. Дацишин. – Львів, 2005. – 260 с.
8. Зими́на М. В. Концептуальная метафора в сфере политики // М. В. Зими́на / Филологический сборник. – Кемерово, 2002. – Вып. 2.
9. Кобозева И. М. Прагматический подход к идентификации метафоры в политическом дискурсе СМИ. Язык массовой информации как объект междисциплинарного исследования / И. М. Кобозева. – М., 2001. – 477 с.
10. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем. Теория метафоры / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – Москва, 1990. – 256 с.
11. Москвин В. П. Русская метафора : Параметры классификации / В. П. Москвин // Филологические науки. – М., 2000. – 201 с.
12. Телия В. Н. Метафора и ее роль в создании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке / В. Н. Телия. – М., 1988. – 333 с.
13. Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. В. Холявко. – Кіровоград, 2004. – 20 с.
14. Чудинов А. П. Российская политическая метафора в начале ХХІ века / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2008. – Вып. 1 (24). – С. 86–93.
15. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2001. – 238 с.
16. Bartošek J. Jazyk současné české politiky / J. Bartošek. – Olomouc 1993.
17. Daneš F. aj. Český jazyk na přelomu tisíciletí / F. Daneš. – Praha, 1997.
18. Chrz V. Metafory v politice / V. Chrz. – Praha, 1999.

Періодичні видання

Українські газети «День», «Експрес», «Українська правда» за 2000–2012 рр.
Чеські газети «MF Dnes», «Lidové noviny» за 2000–2012 рр.

УДК 811.161.2:373:398

С. А. Шуляк

МІФОСВІТ РОСЛИННИХ СИМВОЛІВ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Шуляк С. А. Міфосвіт рослинних символів у текстах українських замовлянь.

У статті аналізуються особливості функціонування та символічні значення лексики на позначення флоролексем у текстах українських замовлянь. Визначаються дикі та окультурені рослини у магічному просторі досліджуваних текстів. Розглядається семантика рослинних назв та їх трансформація у контексті в ролі атрибутів магічних істот та самостійних дійових осіб.

Ключові слова: текст, замовляння, символ, рослинні назви, флоролексема, міфосвіт, семантика.

Шуляк С. А. Мифомир растительных символов в текстах украинских заговоров.

В статье анализируются особенности функционирования и символические значения лексики на обозначение флоролексем в текстах украинских заговоров. Определяются дикие и окультуренные растения в магическом пространстве исследуемых текстов. Рассматривается семантика растительных наименований и их трансформация в контексте в роли атрибутов магических существ и самостоятельных действующих лиц.

Ключевые слова: текст, заговоры, символ, растительные названия, флоролексема, мифомир, семантика.

Shulyak S. A. The mythworld of flora symbols in the text of Ukrainian exorcisms.

Some functioning peculiarities and symbols meanings of the vocabulary on the marking of floralexemes in the Ukrainian exorcisms text are analyzed in the article. Some wild and cultivated plants in the magic space of the investigated texts are defined. Some meanings of the names of plants and their transformation into magic creatures attributes and independent characters are considered.

Key words: text, exorcism, symbol, the names of plants, floralexemes, mythworld, semantics.

Дослідженню текстів замовлянь присвячені праці О. Потебні, Ф. Зелінського, Н. Познанського, М. Дмитренка, А. Астахової, О. Івановської, В. Петрова, В. Соколової, Т. Цив'ян, О. Свиридова, В. Харитонової, Ю. Мосенкіса, Н. Мечковської, О. Остроушко, О. Павлова та інших мовознавців.

Сьогодні дослідження українського фольклору як цілісної суб'єктно-образної системи з її онтологічним статусом у загальнонаціональному культурному просторі є актуальною складовою сучасного пізнання, частиною комунікативної компетенції; воно визначає механізми, прийоми і стратегії систематизації методів різних наук, інтегрування їх в єдиний фольклорно-теоретичний комплекс [2, с. 6].

Замовляння – це словесне порівняння спеціально кимось поробленого дійсного явища з бажаним явищем та примушення останнього здійснитися силою слова. А його призначення – вимагати позитивного, необхідного людині результату шляхом діалогу на рівних між знахарем та певною потойбічною силою у вигляді хвороби-духа [3, с. 17].

Серед безлічі магичних атрибутів замовлянь у цій статті зосередимо увагу на рослинній атрибутиці. У лінгвістичній науці досі немає одностайної думки щодо класифікації найменувань на позначення рослинних реалій. Тому існують такі терміни на позначення назв рослин: *фітоніми, флоризми, флоролексеми, ботанізми, ботаноніми* тощо. У нашому дослідженні вживатимемо термін *флоролексема*, який базується на семантиці слова *флора*, що позначає рослинний світ узагалі.

Метою цієї роботи є виявлення флоролексем, які функціонують у текстах українських замовлянь, і встановлення символічних значень досліджуваної лексики. Звертається увага на такі номени: *ліс, луг, луки, степ, поле, болото, очерет, терен, бузина, дуб, верба, груша, рожса, васильки, дерево, плід, рослина, коріння*.

Використання рослинної атрибутики є нічим іншим, як віддзеркаленням давнини міфосвіту замовлянь. Адже рослинна символіка походить від

збирання корисних рослин: того етапу стосунків стародавньої людини з природою, який передував навіть мисливству; але збирання й пізніше довгий час лишалося джерелом «користі» (харчів, ліків, матеріалів для життя й побуту) [4, с. 231]. Тому *дикі* рослини (як і *дикі* тварини) в замовляннях істотно переважають над рослинами окультуреними. Так, «дуб» трапляється частіше від «дерева», «калина» – від «куща», «рута» – від «зілля» і т. ін.: конкретність і детальна розробленість кожної групи символів завжди прямо пропорційна їхній архаїчності [4, с. 232].

Ботанічні символи замовлянь можна розподілити на дві групи.

Дикі рослини. *Дерева: дуб, береза, явір, верба*. *Кущі: купина, очерет, калина, малина, шипшина*. *Трави й квіти: рожса, рута, барвінок, васильок*. *Мохи* (без конкретизації).

Окультурені рослини. *Дерева: яблуня, груша*. *Кущів – немає*. *Злаки: пшениця, жито, ячмінь, гречка*. *Квітів – немає* (мак присутній лише у зв'язку з насінням, не як квітка).

Розташовані рослини немов на межі ботаніки та географії замовлянь: *ліс, гай, луг, болото, степ, поле, нива* [4, с. 233]. Так, у текстах українських замовлянь фіксуємо багато випадків уживання лексеми *ліс*: *В тебе в домі три панянки, вони не можуть ні шити, ні білити, тільки можуть намовки говорити. Пречиста Божжа Мати, поможи мені намовки виганяти, на Осіяньські гори, на ліси відсилати. Там Божжа Мати ходила, Ісуса Христа за праву ручку водила, рабі Божій (ім'я) намовки відговорила* [3, с. 25].

Ліс може бути чужим, як-от: *Хай в дорозі його мій оберіг захищає; щоб гіркої води не напився, щоб у лісі чужому не заблудився, щоб об гострі кручі не розбився* [3, с. 44]; сухим, наприклад: *Йди [урочища] собі на сухий ліс, де сонце не сходить, де курячий голос не заходить* [3, с. 30]; *Йди собі [пристріт], пий-гуляй, сухі лози ламай, а до Божої хрещеної (ім'я) права не май. Із духом святим, із Господньою помічю Матір Божжа йшла, золотий обручик несла, голову стискала і казала: – йди собі на сухий ліс* [3, с. 27]; *диким: Йди [пристріт] на круті гори, на дикі ліса, там тобі буде од Господа Бога небеса. Водичкою переливайся, пісочком пересипайся, а до цього народженого, хрещеного (ім'я) більше ніколи не вертайся.* [3, с. 29]; *буйним: Було два брата й обидва Кіндрати. Один Христову молитву читає, а другий – переляк вимовляє, та на бистру воду і на буйний ліс одсилає. Годі, перелого, у кості, у жилах стояти, червону кров пити і гілля троцити* [3, с. 22]; *чорним: У чорному лісі тобі, ляче, гуляти, а рабові Божому (ім'я) ляку не знати* [3, с. 22].

Лексеми *луг, луки, степ*, хоч і не часто, але теж засвідчено в замовляннях: *Орданська ріка, очищаєш ти луги і береги, очисти народженого, хрещеного (ім'я) од його болезні!* [3, с. 29]; *Йшла Христова Матушка з золотим хрестом, службу служити з Ісусом Христом. Бігла водиця з-під гір, з-під нижніх лук. Я цю водицю набирала, з родженого (ім'я) всі хвороби Святим Духом виганяла* [3, с. 19–20]; *Завина водяна, завина вітрова, і стрітена, і в смак собі з'їдена, і в смак собі спитая.*

Піди собі на очерети, на дикі степи, на темні ліси [3, с. 63].

Усі символи пов'язані з вологими або багnistими місцями: *болота, луги, купина, очерет*, – або з місцями сухими, безплідними: *степи, суха верба, колюча груша*, – або особливо дикими (ліс), – утворюють «лихе царство» замовлянь, володіння хвороб, «гадин», хтонічних звірів, нечисті й шкоди. У сукупності своїй вони протистоять «нормальному» простору, в якому існують інші рослини [4, с. 234], як-от *ліс, поле: Риба в морі, дуб у полі, а медвідь у лісі* [3, с. 41]; *Місяць на небі, медвідь у лісі, камінь у морі* [3, с. 56]; *Иди собі [пристрит] на пусті ліси, на дикі поля, де птиці не залітають, де скоту не заганяють, де сокири не крешуть, де собаки не брешуть* [3, с. 27]; *Камінь – у морі, звір – у полі, а місяць – на небі* [3, с. 58]; *Звір – у полі, щука-риба – у морі, а місяць – на небі* [3, с. 59]; *Біс у полі, чорт у морі, диявол у вогні, а Місяць на небі* [3, с. 66]; *Зуби заговорю, на біса складаю. Біс у лісі, а мрець у землі: як мрець стане пити, як мрець стане їсти, як стане вітра крутити, тоді буде в мене зуб боліти!* [3, с. 67]; *болото: Я тебе вишпнтую, висікаю і на очерета й болота відправляю* [3, с. 37]; *Ураз-уразище, іди собі не болотище, тут тобі не панувати, білого тіла не псувати, червоної крові не марнувати* [3, с. 65]; *очерет: Иди собі [пристрит] на очерета, на болота, там будеш розкошувати, розкоші мати, гнилі колоди жувати* [3, с. 28]; *Иди собі [пристрит] на очерета, на болота, там собі гуляй, і розкоші май, а до народженої раби Божої хрещеної (ім'я) діла не май!* [3, с. 28]; *Я тебе висилаю на очерета, на болота, там тобі накупатися, там тобі нагулятися, з братчиками повидатися* [3, с. 69].

Зауважимо, що в текстах українських замовлянь чітко описано розташування флоролексем *очерет* та *болото*, де такий «пейзаж» несе психологічне навантаження і досить тонко передає гнітючий стан цих невеселих місць: *Я тебе умоляю, я Божими словами заклинаю, іди собі на очерета, на болота, де пташки не літають, де чоловічі ноги не ступають* [3, с. 24]; у замовлянні від бешихи: *Иди собі на очерета, на болота, де вітер не віє, де собаки не брешуть* [3, с. 48]; *Иди собі на очерета, на болота, де собаки не брешуть, півні не співають* [3, с. 49]; *Иди на очерета, на болота, де собаки не брешуть, де півні не співають, де кури не сокочуть, де пташки не літають, де люди не ходять* [3, с. 65]. Функціонування текстів на кшталт: *Поговорю уроки-урочища, з очей, з плечей, із рук, із ніг, з рум'яного лица, з щирого серця. Уроки дівочі, чоловічі, жіночі, ідїть собі на очерета, де сонце не світить, де вітер не віє, де людського голосу не чути, де злий дух ходє. Тьху. Тьху. Тьху* [3, с. 31] доводить помітну символічну взаємопроникність двох парадигм – флористичної та часу і простору. Традиційна семантика «незвичності», «таємничості» притаманна названям замовлянням, сприяє виникненню у структурі образів *очерет* і *болото* додаткового відтінку «страх».

Дуб – священне дерево слов'ян, германців, балтів, нерідко – синонім дерева взагалі, дерево предків, найпоширеніше втілення ідеї світового дерева, предмет спеціального культу. Серед замовних дерев веде

безсумнівну першість. Ніколи не фігурує в утилітарній якості. Дуб у замовляннях – не так рослина, як *місце*, символ радше «топографічний», аніж ботанічний [4, с. 234]. Здебільшого дуб стоїть *один*; якщо ж він у множині, то йдеться завжди про магічне число: *два, дванадцять*, і ніколи не просто про «дуби» [4, с. 234]. Дуб ніколи й ніде не зображується у зловісному світлі. У дуба – найширша, універсальна влада над хворобами [4, с. 235]. Ці думки підтверджено такими текстами українських замовлянь: *Там тобі бувати, там тобі розходжувати, там тобі з дуба листя чухмати, там тобі в (ім'я) костей не ламати* [3, с. 35]; *Вимовляла я й виговоряла, на Сіянські гори послала, на Сіянських горах стоїть дуб на дванадцяти воротах, нехай вони не ятряться, нехай вони од'ятруються* [3, с. 31]; *Поговору крові поганку. Ішли три брати дуба рубати. Не поїдем дуба рубати, а поїдем гарячу кров зливати. З синіх жил, з жовтої кості, з чужої чорної масті* [3, с. 56]; *На морі, на білокомор'ї стояв дуб, під тим дубом лежав камінь, на тому камені – два парні сиділи* [3, с. 57]; *Місяць угорі, камінь на морі, а дуб – у лісі* [3, с. 58]; *На полі – море, а в морі – дуб, а в дубі – яйце. Хто цей дуб зрубає і піднесе, той мої зуби наврече* [3, с. 59]; *Місяць на небі, дуб у лісі, риба у воді. Якщо вони сядуть вечеряти разом, щоб молитвенному (ім'я) заболіли тоді зуби* [3, с. 60]; *На морі-океані стоїть дуб* [3, с. 89]. Флоролексема **дуб** наділена такими епітетами: **старий, зелений**: *Місяць на небі, старий дуб у полі, камінь у морі, мрець у землі. Коли вони всі прийдуть з одного корита воду пити, тоді будуть рабі Божій (ім'я) зуби боліти* [3, с. 60]; *Враз-вразище, добрий чоловічище, устань під пупом, як під зеленим дубом. Тут тобі не бувати, червоної крові не пити, білого тіла не сушити* [3, с. 64]; Дуб – більш архаїчний, а тому й універсальний, багатозначний і водночас позаетичний символ, не «добрий» і не «злий», а лише могутній, царствений і священний [4, с. 236].

У весняних язичницьких ритуалах (порівн. «вербна субота», «вербна неділя» християнської слов'янської обрядовості) верба – символ зростання, вона першою оживає навесні; нею шмагають, щоб спричинити за аналогією зростання дітей або худоби. Шмагають «до сліз»: слези – магічна подоба дощу; проліття сліз забезпечує дощі на майбутні посіви, і водночас очищення від темних сил. Християнський ритуал переосмислив цю вербну магію у звичаї проливання сліз на жмут зелені для «змивання гріхів» [4, с. 237]. Символом помічного дерева **верба** виступає у наведеному далі контексті: *Посеред двора стоїть верба, на тій вербі – золота кора. Там три дівиці гуляли і оцю кору лизали, а (ім'я) усякі поради уговоряли, сліди-слідки на Тихий океан відправляли, звітіла (ім'я) здоров'я присилали* [3, с. 29].

Груша може посідати таке ж центральне місце в моделі світу замовлянь, що й яблуня або дуб. Вона також стоїть посеред *поля*, її атрибут – «золота кровать»; на ній володарка хтонічного царства, *змія кропіння* [4, с. 236]. Порівняно з яблунею, груша наочніше співвіднесена з антисвітом замовлянь: вона «*колюча*», асоціюється з сокирою та вогнем – символами

нищення. Якщо дуб – це «першодерево» міфології замовлянь, то яблуня і груша – його варіації, одна у «світлий», «денний», друга – в «темний», «нічний» бік [4, с. 237]: *Коло синього моря колюча груша стояла, під колючою грушою три пані сиділи. Одна – пише, друга – читає, третя – крикиси-ночниці зговоряє* [3, с. 73]. М. К. Дмитренко зазначає, що груша – символ світотворення (його темної частини), багатства, плідності, дівчини, жінки; швидкоплинності буття; нещасливого кохання; оберіг [1, с. 139].

Найуживанішою квіткою в замовляннях виступає **рожа**. Неокресленість, «універсальність» цієї назви («ружею», «рожею») називають троянду, шипшину, мальву, іноді – руту, порівн. «червона рута»), а також атрибут, червоний колір. Рожа (ружа) – «червона квітка», «цар-квітка» архаїчної символіки. Рожа незмінно асоціюється з кров'ю [4, с. 239]: **Рож не зійшла, щоб кров не поїшла** [3, с. 54]; *Заступила чорна хмара, з-за чорної хмари вийшли три ягоди. Один – косить, другий – рубає, а третій кров замовляє. Ішло три панни, всі три Ганни, сіять **рожу**. Та **рожа** не зійшла, що так у раба Божого (ім'я) кров з руки не йшла* [3, с. 55]; *Йшли три каліки, через три ріки, найшли золотий хрест, закопали у **рожу**. **Червона рожа** не зійшла, щоб з пальця кров не йшла* [3, с. 55]; *Через три ріки, ішло три каліки. На синьому камені посіяли **червону рожу**. **Червона рожа** не зійшла, щоб з пальця кров не йшла* [3, с. 55].

Міцний запах – знак відміченості, тому всі пахучі трави (рута, м'ята, васильок та ін.) у світі замовлянь особливо магичні [4, с. 240]: *Які ви (сояшинці) у світі не є – то я вас ножем висікаю, веретеном викручую, на **васильки** виливаю, ложкою вибираю. **Щезніть-пропадіть, де взялись – туди й ідіть!*** [3, с. 69].

Калина серед символіки кущів посідає найпомітніше місце. «Калиновий міст» – поєднання, нелогічне для «реалістичного» мислення, яке цілком зрозуміле для мислення міфологічного. Його пояснювали (наприклад, В. Даль) як гатку, хмиз, яким мощено шлях через болота («міст»). Але міст і в прямому розумінні – перехід через межу, заповідну границю, місце зустрічі (інколи поєдинку) людини і «потоїбчної», в прямому сенсі, магичної сили. Діставши ж незвичайний матеріальний атрибут («калиновий»), міст тим самим стає подвійно чудесним [4, с. 238]: *Ішов Господь лісом, **калиновим мостом**. – Не думав я йти, а думав їхати на рижому осяті до хрещеного (ім'я) чорного горя стишати. **Лист** осипається, а **корінь** чорного горя унічтожається* [3, с. 25].

У текстах українських замовлянь засвідчено також лексеми, що тісно пов'язані з рослинною атрибутикою (*дерево, плід, рослина, коріння, насіння*), наприклад: *Як небо створено з зірками і **дерево** зі своїми **плодами*** [3, с. 76]; *Їхав чоловік стар, кінь під ним кар, по **рослинах**, по дорогах, по притонах, по містах* [3, с. 52]; *Добрий день, колодязь Абрам, земля Тетяна, вода Уляна. Прибуваєш ти з гір, із долин, із високих могил, обмиваєш ти каміння-кремення, на **дереві** кремення* [3, с. 84]; *Добридень тобі, вода Уляно! Прибува вода з усіх країв, з усього **коріння**, з усякого **насіння**. Так нехай у*

моєї скотини молоко прибува [3, с. 87]. У подібних текстах флористичні одиниці поєднуються з різними антропонімізаційними елементами, відтворюючи емоційно-одухотворені картини природи.

Серед кущових номінацій часто вживаним є слово *бузина*: – *Добрий день тобі, зелена бузина, а що тобі вчора було? – Не було мені нічогосінько. За мною старіє, за мною маліє, за мною середніє, за мною передніє. Щоб я була красива і ясна, як те сонечко красне і ясне* [3, с. 78]. Бузина (базник, чукчина) – кущ-тотем, ягоди чорні або червоні; символ нечистого, пов'язаного з чортом, місця, що має велику магічну силу впливу переважно негативного характеру [1, с. 162].

Одним із рослинних символізацій у текстах українських замовлянь є *терновий куц*, як-от: *Іду я до моря, по морю, а в морі – комора, стояв куц терновий. А в тім куці – лисиця четверо дітей навела. Як до тих лисициних дітей ніщо не пристане, так до родженого, хрещеного, молитвеного (ім'я) ніщо не пристане* [3, с. 77]. Як зазначено у «Словнику символів», одна з порід *терну* – диктам – отримала назву *неопалимої купини*. У перекладі з церковнослов'янської *купина* означає «кущ». Цей терновий куц виділяє своєрідні ефірні речовини, які можуть горіти, проте самої рослини вогонь не торкається. Ця дивовижна властивість не могла пройти непоміченою: вважалося, що з неопалимої купини виходить Бог, щоб показати людям істину. Пізніше ця легенда увійшла до Біблії, де розповідається, що вперше Бог явився Мойсею з неопалимої купини. В Україні з неопалимою купиною пов'язаний образ Богині-матері, а з прийняттям християнства – Діви Марії; образ незнищеної квітки життя [5, с. 120].

Отже, флоролексеми в текстах українських замовлянь характеризуються різноманітністю джерел свого походження, специфікою функціонування, широкою сферою вживання, своєрідними ознаками і властивостями, семантичним багатством. Зазвичай рослини є атрибутами магічних істот, та лише зрідка самостійними дійовими особами. Подальшого дослідження потребують такі рослинні номінації: *вишня, сосна, берест, береза, акація, клен, липа, осика, смерека, тополя, яблуня, жито, мох, лишайник, лози, трава, татарське зілля, барвінок, соняшник* та інші.

Література

1. Дмитренко М. Символи українського фольклору : [монографія] / М. Дмитренко. – К. : УЦКД, 2011. – 400 с.
2. Івановська О. Український фольклор : семантика і прагматика традиційних смислів : [підручник] / О. Івановська. – К. : ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. – 336 с.
3. Словесна магія українців / упоряд. В. Фісун. – К. : Вид-во «Бібліотека українця», 1998. – 103 с.
4. Українські замовляння / упоряд. Н. М. Москаленко ; автор передмови та коментаря М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
5. Українські символи / за ред. М. К. Дмитренка. – К., 1994. – 141 с.

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ГЛОСАРІЇВ

Амеліна С. М. Особливості укладання галузевих глосаріїв.

У статті розглядаються питання укладання галузевих глосаріїв. Доведено переваги їх використання в перекладацькій діяльності. Представлено зміст курсу з основ укладання галузевих глосаріїв. Запропоновано урахування алгоритму створення глосаріїв.

Ключові слова: словник, лексикографія, глосарій, термін, перекладач.

Амелина С. Н. Особенности составления отраслевых глоссариев.

В статье рассматриваются вопросы составления отраслевых глоссариев. Доказано преимущества их использования в переводческой деятельности. Представлено содержание курса по основам составления отраслевых глоссариев. Предложено учитывать алгоритм создания глоссариев.

Ключевые слова: словарь, лексикография, глоссарий, термин, переводчик.

Amelina S. M. Features of forming specialized glossaries.

The article deals with the forming specialized glossaries. Benefits of its use in the translation work are proven. The content of the course on the basics of drawing up specialized glossaries is presented. The algorithm of forming glossaries is proposed.

Key words: dictionary, lexicography, glossary, term, translator.

Вирішальне значення для якості перекладу, незалежно від змісту тексту, який перекладається, має правильне використання відповідної термінології. Таким чином забезпечується узгодженість між вихідною та цільовою мовами, ефективність і адекватність перекладу. Адже різночитання під час перекладу термінології можуть негативно вплинути на результат перекладацької діяльності і спричинити труднощі у роботі на основі використання перекладної документації. Тому у професійній діяльності перекладачів часто виникає потреба створення глосаріїв термінів перед початком процесу перекладу.

Мета статті – розглянути особливості укладання галузевих глосаріїв у підготовці майбутніх перекладачів.

Питання створення термінологічних словників та глосаріїв вивчали такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як Ф. Важева, Д. Добровольський, Р. Іваницький, В. Карабан, Т. Кияк, В. Лейчик, Д. Мейс, Б. Шуневич та ін. Однак, питання укладання галузевих глосаріїв потребує окремого дослідження. Однією з причин ускладнення процесу перекладу під кутом зору термінології є багатозначність термінів. Термін – мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки.

Терміни становлять суттєву складову науково-технічних текстів [5].

Тому постає питання укладання галузевих глосаріїв, які можуть значно полегшити діяльність перекладачів. За визначенням Б. Шуневича, глосарій – це продукт лексикографії особливого типу, у якому мовні сутності сприймаються за ідеографічним принципом та концептуальною інтерпретацією [6].

Зазначимо, що при укладанні галузевих глосаріїв доцільно керуватися загальними положеннями щодо створення термінологічних словників, вироблені вітчизняними і зарубіжними лінгвістами. Зокрема, розглядаючи особливості створення термінологічних словників, Б. Шуневич зазначає, що в сучасній лінгвістиці багато зусиль докладено для того, щоб знайти об'єктивні критерії, з допомогою яких можна однозначно виділити термінологічні одиниці, що виражають поняття і зв'язки з тією чи тією галуззю знань, і тим самим визначити обсяг і межі термінології. Дослідники по-різному вирішують проблему виявлення термінів у тій чи тій підмові, використовуючи при цьому різні визначення поняття термінів, пропонуючи свої методики добору термінів, критерії їх відбору в разі, коли система понять ще не склалася й немає чіткої межі між терміном і не терміном [6].

Для здійснення підготовки майбутніх перекладачів до створення глосаріїв пропонуємо спецкурс «Основи укладання галузевих глосаріїв», метою якого є: ознайомлення студентів з теоретичними основами укладання галузевих глосаріїв; навчання урахування у практиці перекладу наявних галузевих глосаріїв; навчання практичних основ укладання галузевих глосаріїв. При цьому ставляться такі завдання:

- *теоретичні*: курс спирається на знання студентами лексикології німецької мови. Це дає студентам змогу розширяти коло знань з іноземної та рідної мов з лінгвістичної позиції. При вивченні мови на всіх мовних рівнях, студенти підвищують свою ерудованість, обізнаність та свій інтелектуальний рівень.

- *методичні*: вивчення курсу дає змогу розв'язати методичну проблему відбору необхідного мовного матеріалу з урахуванням особливостей структури іноземної й української мов.

- *практичні*: курс з основ укладання галузевих глосаріїв має яскраво виражений професійно-перекладацький напрямок і єдиною системою теоретичної та практичної підготовки студентів з відповідного курсу.

Вивчення дисципліни допомагає студентам оволодіти теоретичними і практичними засадами предмету, більш глибоко сприймати й аналізувати термінологічний матеріал різних галузей та адекватно його перекладати, сприяє розширенню світогляду, розвитку ерудиції і професіоналізму, заохочує до самостійного мислення, творчості.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен *знати*:

- особливості лексичної системи іноземної мови;

- основи лексикографії;
- типи словників;
- особливості глосаріїв;
- теоретичні основи укладання галузевих глосаріїв;

уміти:

- визначати особливості термінології в певній галузі;
- отримувати з різних джерел інформацію, необхідну для укладання галузевих глосаріїв;
- застосовувати методи лексикографічної обробки лексики;
- відбирати термінологічний матеріал.

Спецкурс «Основи укладання галузевих глосаріїв» передбачає 14 годин лекційних занять, 14 годин практичних занять та 26 годин самостійної роботи з дисципліни, які об'єднані у два змістові модулі.

Змістовий модуль 1 – «Типологія словників. Глосарії» передбачає такі теми: 1) Лексикографія як наука. Поняття словника; 2) Характеристика словників різних типів; 3) Диференційні ознаки глосаріїв.

Змістовий модуль 2 – «Принципи укладання глосаріїв» передбачає такі теми: 1) Поняття про термін. Особливості галузевої термінології; 2) Моделювання галузевої терміносистеми. Відбір лексики; 3) Внутрішня структура і призначення глосаріїв.

Процес укладання галузевих глосаріїв можна оптимізувати, розробивши його алгоритм. При цьому вважаємо за доцільне звернутися до рекомендованих Б. Шуневичем етапів:

I. Складання плану роботи: 1) скласти список питань, що стосуються впорядкування певної терміносистеми, які потрібно розглянути; 2) визначити розділи майбутнього списку рекомендованих термінів; 3) запланувати впорядкування термінів тих понять, які є основними для певної, а не суміжних спеціальностей.

II. Виявлення і укладання списку термінів, який зручніше укладати за розділами, а не за алфавітом.

III. Систематизація зібраних термінів: 1) у списку повинні бути тільки специфічні поняття терміносистеми, яку потрібно впорядкувати; 2) аналіз значень термінів, тобто виявлення понять, які виражаються цими термінами; 3) виявлення синонімів, багатозначних термінів, які повинні бути вказані до відповідних понять; 4) з'ясування родово-видових зв'язків, що існують між поняттями; 5) розподіл загальних понять для всіх розділів і понять, характерних для окремого розділу; 6) укладання систематизованого словника, що становить сукупність термінів, розташованих відповідно до їх значень, у порядку логічного розташування цих понять.

IV. Формулювання визначень усіх понять, поданих у систематизованому словнику. Варто звертати увагу на такі ключові моменти: 1) фіксувати точний зміст понять; 2) при витлумаченні слід вибирати ті ознаки, які є

необхідними і достатніми; 3) не можна подавати окремо взяті визначення, необхідно будувати систему характерних ознак, покладених в основу визначення, що відповідають системі понять; 4) при витлумаченні потрібно брати до уваги не одну ознаку, а однотипно формулювати визначення для цілої групи понять; 5) у визначеннях слід використовувати відомі поняття (терміни) або ті, які пояснювалися раніше; 6) багатозначні терміни мають містити покликання (примітку) на те, в укому значенні їх використано; 7) визначення мають бути короткими, склалися з одного речення; 8) додаткову інформацію слід подавати у примітках.

V. Відбір термінів і побудова списку рекомендованих термінів: 1) на основі порівняння визначень, зафіксованих у них суттєвих ознак, вибрати рекомендований для певного поняття термін; 2) термін повинен бути коротким і не повинен використовуватися для інших понять відповідної або суміжної спеціальності.

VI. Друкування термінологічного проекту, розсилання його в різні організації, які мають стосунок до окресленої тематики, для широкого обговорення, збору зауважень та їх систематизації.

VII. Уточнення термінів і їх визначень на основі одержаних зауважень, підбір еквівалентів іноземними мовами, підготовка списку рекомендованих термінів для друкування [6].

На нашу думку, створення галузевих глосаріїв має передбачати врахування ще й таких аспектів: а) опора на виконані раніше переклади і глосарії, якщо такі є; б) узгодження нових термінів, які потребують роз'яснення, з відповідними відповідальними особами установи-замовника; в) відповідність глосарію стандартам мов оригіналу й перекладу; г) збереження термінології глосарію для забезпечення послідовності в наступних перекладах аналогічного змісту.

Глосарії можуть містити будь-які мовні елементи: абрєвіатури, слова, словосполучення, навіть речення. Терміни, представлені у глосаріях, можуть подаватися у звичайному перекладі або ж супроводжуватися тлумаченням із коментарем мовою перекладу чи мовою оригіналу.

Професійна діяльність перекладачів передбачає вміння створення глосаріїв термінів відповідної галузі, на перекладах із якої спеціалізується перекладач. Процес укладання галузевих глосаріїв відбувається за певним алгоритмом. Переваги галузевих глосаріїв полягають у поліпшенні якості перекладу завдяки забезпеченню єдності термінології; у скороченні терміну виконання перекладу; в адаптації до стандартів; у зменшенні неточностей і уникненні помилок.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані із розробкою основ укладання галузевих глосаріїв.

Література

1. Білозерська Л. П. Термінологія та переклад : [навч. посібник для студентів філологічного напряму підготовки] / Л. П. Білозерська, Н. В. Возненко, С. В. Радецька. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 232 с.
2. Важева Ф. А. Некоторые принципы систематизации терминов и понятий (на материале социологии) / Ф. А. Важева // Место терминологии в системе современных наук. – М. : Изд-во МГУ, 1970. – С.71–75.
3. ДСТУ 3966-2000 Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. – К. : Держстандарт України, 2000. – 32 с.
4. Іваницький Р. В. Лексикографічні аспекти нормалізації термінів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Р. В. Іваницька. – Львів, 1995. – 20 с.
5. Карабан В. І. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову : [посіб.-довід.] / В. І. Карабан, Дж. Мейс. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 606 с.
6. Шуневич Б. Про упорядкування нових терміносистем / Б. Шуневич // Вісник ДУ «Львівська політехніка» «Проблеми української термінології» : матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції [«СловоСвіт 2000»]. – 2000. – № 402 – С. 85–87.
7. Dobrovolskiy D. Phraseologie und Sprachliche Weltbuld (Vorarbeiten zum Thesaurus der Deutschen Idiomatik) / D. Dobrovolskiy // Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachwendung. – 1992. – S. 171–196.

УДК 811.161.2'243 : 159.9

З. П. Бакум, О. О. Пальчикова

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Бакум З. П., Пальчикова О. О. Психологічні чинники формування крос-культурної компетентності студентів-іноземців у процесі навчання української мови.

У статті розглянуто психологічні чинники формування крос-культурної компетентності студентів-іноземців у процесі навчання української мови, до яких віднесено країнознавчий інтерес до національного характеру та соціокультурних розбіжностей, а також пізнавальні, професійні та соціальні мотиви.

Ключові слова: крос-культурна компетентність, країнознавчий інтерес, національний характер, соціокультурні розбіжності.

Бакум З. П., Пальчикова А. А. Психологические факторы формирования кросс-культурной компетентности студентов-иностранцев в процессе обучения украинскому языку.

В статье рассмотрены психологические факторы формирования кросс-культурной компетентности студентов-иностранцев в процессе обучения украинскому языку, к которым отнесены интерес к национальному характеру и социокультурным отличиям, а также познавательные, профессиональные и социальные мотивы.

Ключевые слова: кросс-культурная компетентность, страноведческий интерес, национальный характер, социокультурные различия.

Bakum Z., Palchickova A. Psychological factors of foreign students' cross-cultural competence formation.

The article deals with psychological factors of the formation of foreign students' cross-cultural competence in the process of learning Ukrainian, to which belong such ones as interest to the national character, social and cultural differences, as well as educational, professional and social motives.

Key words: cross-cultural competence, country studies interest, national character, sociocultural differences.

Успішність засвоєння іноземної мови значною мірою залежить від того, наскільки предметний зміст певної дисципліни відповідає інтересам і потребам студентів. Окреслену тезу підтримує І. Зимня: «Організація навчального матеріалу, використання тих чи тих прийомів, способів, вправ тощо мають переломлюватися крізь призму особистості того, хто навчається, – його потреб, мотивів, активності, інтелекту й інших індивідуально-психологічних особливостей» [3, с. 64]. Водночас російський психолог М. Іванова наголошує на залежності рівня навчальної діяльності студентів ВНЗ від специфіки їх національно-психологічних особливостей. Досліджуючи останню в групах студентів із різною етнічною належністю, науковець виокремлює головні особливості представників африканської, південно-східної азійської та арабської культур, залежно від яких обирають певні способи педагогічного спілкування. Так, наприклад, африканським студентам притаманні відкритість, комунікативність, схильність до тривожності, обмеження самоконтролю. За наявності набору названих характеристик педагогічному спілкуванню притаманні щирість і м'якість. Під час вербальних контактів не рекомендовано застосовувати демократичний стиль, проте слід приділяти увагу навичкам самоорганізації та дисципліни.

Характерними рисами південно-східних азіатів є розвинуте абстрактне мислення, високий рівень самоконтролю та дисциплінованості, замкнутість, слабка комунікабельність, упертість, спокійне сприйняття змін, спостереження за власною репутацією. Окреслені характеристики потребують упровадження такого педагогічного спілкування, за якого відбувалося б обговорення складних проблем дисципліни, було б можливим ставити запитання для роздумів та активно використовувати самостійні види роботи.

Для студентів арабських країн Близького Сходу типовими психологічними особливостями є щирість, інтерес до встановлення контактів, відсутність страху перед критикою, недисциплінованість, роздратованість, конфліктність, тому упродовж педагогічної взаємодії доцільно акцентувати на дискусії під час навчання. У процесі спілкування слід дотримуватися спокою й делікатності, розвивати в них навички самодисципліни [4].

Отже, знання психологічних основ впливає на вибір підходів, методів і засобів на певному етапі навчання та сприяє перетворенню

навчального матеріалу на мовленнєву модель у практичній діяльності.

Нині до психологічних чинників, що впливають на оволодіння іноземними студентами соціокультурним матеріалом, науковці (О. Бутирська, С. Григорян, Б. Додонов, Д. Кікнадзе, О. Леонтьєв, Г. Маслікова, Г. Щукіна та ін.) відносять інтереси та мотиви діяльності суб'єктів навчання.

У загальнопсихологічному розумінні «інтерес» витлумачують як емоційне переживання пізнавальної потреби. У своєму дослідженні погодимося з позицією Г. Щукіної, на думку якої окреслене поняття є вибірковою спрямованістю психічних процесів особистості на об'єкти і предмети довкілля [16].

Навчання іноземної мови важко уявити без розвитку пізнавального інтересу, що передбачає зацікавленість до процесу пізнання, змісту і способів отримання знань. Вищерозглянутий термін можна визначити як орієнтацію особистості, звернену до царини пізнання, її предметного аспекту й самого процесу оволодіння професією. Дослідниця наголошує на тому, що пізнавальний інтерес є завжди свідомим мотивом, тому виявити і керувати ним достатньо легко [16]. Загальним твердженням можна вважати те, що наявність таких інтересів супроводжується підвищенням пізнавальної активності студентства, у процесі якої представники іншомовної аудиторії ознайомлюються з відомостями про історію, культуру, мистецтва, звичаї, традиції, устрій, життєві погляди, переконання, форми проведення дозвілля, захоплення носіїв, – тобто ті факти про чужу країну, що зацікавлюють студента та надають змогу вивчати мову не лише через механічне заучування граматичної будови і шаблонів мовлення, а й через асоціативне й образне мислення, апелюючи до відомостей з історичного та культурного минулого. Із позиції крос-культурного підходу до навчання української мови як іноземної, доцільно виокремити ті психологічні чинники формування крос-культурної компетентності, у яких було б зроблено акцент на культурні відмінності та можливі негативні наслідки в разі виникнення непорозумінь. На наш погляд, таким рушієм можна вважати країнознавчі інтереси, з-поміж яких виокремимо інтерес до пізнання національного характеру українців та виявлення соціокультурних розбіжностей.

Р. Гришкова зауважує, що з історичної позиції національний менталітет є результатом залежності духовної спадщини покоління від умов довкілля. Так, під впливом кліматичних, соціальних, економічних, політичних умов формується своєрідність народу, виокремлюються ті риси та звички, що є притаманними окремій нації, за якими одних представників легко відрізнити від інших. До складу таких якостей науковець відносить обряди й ритуали, норми повсякденної поведінки, мову тіла [2]. Після проведення дослідження з виявлення впливу рівня соціокультурного розвитку етносів на їх політичне життя, вдалося визначити характерні риси, притаманні національному характеру українського народу:

– перевага в суспільстві «жіночого характеру», для якого традиційними є потяг до сім'ї, установлення дружніх відносин, що часто є причиною перенесення бізнес-контактів у площину особистих;

– бажання прислухатися до інтересів колективу й слідувати його настановам;

– прагнення обійти ризик та уникнути невизначеності, бути максимально впевненим у правильності вибору під час прийняття рішення;

– заохочення до культу дитячої тотальної слухняності (батьки контролюють дії своїх нащадків з дитинства до вступу в доросле життя) [2].

Унаслідок виявлення окреслених якостей робимо висновки про те, що українцям складно проявляти ініціативу, швидко зреагувати в нетипових умовах, спонтанно обрати стратегію в нестандартних ситуаціях.

Як уже зазначалося вище, однією з принципових засад крос-культурного навчання є визнання представниками обох культур наявності соціокультурних розбіжностей, які можна легко простежити у веденні способу життя, обрядах, моделях поведінки, способах вербального та невербального спілкування. Так, однією з найпоширеніших соціокультурних розбіжностей вважають обряд укладання шлюбу. Зіставляючи спосіб життя народів Європи, Північної Америки, Азії та Африки, О. Садохін виокремив такі відмінності: якщо представники європейської та північноамериканської культур самостійно обирають собі пару, то більшість репрезентантів Азії та Африки не мають такого права: питання вступу до шлюбу часто розв'язують їх батьки, при чому майбутньому подружжю заборонено бачитися до весілля [12].

Інший приклад черпаємо з дослідження М. Казанджиевої, яка проаналізувала відмінності в системі цінностей іноземного студентства. Порівнюючи ціннісні орієнтації українських та іноземних студентів, науковець визначила, що для перших превалюючими є цінності кар'єри, до складу яких відносять гарну освіту, самовдосконалення, цікаву роботу та гедонічні (отримання насолоди від задоволення фізіологічних потреб). Натомість у представників Сходу перше місце посідають філософські цінності: свобода, життєва мудрість, пізнання нового, тоді як на другий план виходять альтруїстичні (відповідальність, прагнення допомогти) [6]. Таку невідповідність у соціокультурній царині можна пояснити несхожістю національного характеру, релігійних вірувань, колективістськими та індивідуалістськими настановами.

Нині більшість науковців (Н. Бабич, В. Бойко, Є. Верещагін, В. Гак, Л. Даниленко, В. Костомаров, А. Семотюк, В. Ужченко та ін.) погоджується з тим, що найбільш яскраво відмінності в соціокультурному середовищі віддзеркалено у мові, а саме на її лексико-семантичному рівні, ядром якого вважають фразеологічний пласт.

У сучасній лінгводидактиці панує думка про фразеологічний рівень мови, який найбільш чітко й прозоро відбиває її національно-культурну

семантику, вказує на невідповідність культурних і мовних картин світу, втілених у лексичі різних мов. Як зазначала В. Теля, фразеологічний шар мови – дзеркало, у якому відображається національна свідомість лінгвокультурної спільності. Саме завдяки культурно-національному забарвленню лексичного значення фразеологізмів відбувається відтворення буденного менталітету народу [13]. З одного боку, насиченість фразеологізмів лінгвокраїнознавчою інформацією зацікавлює аудиторію, урізноманітнює навчальний матеріал, спонукає до пізнання історії та культури країни, мова якої вивчається, з іншого – часткова еквівалентність або безеквівалентність фразеологічних одиниць під час перекладу створює нездоланні бар'єри адекватного сприйняття інформації. С. Верещагін та В. Костомаров зауважували: «Дві національні культури ніколи не збігаються повністю, це впливає з того, що кожна складається з національних та інтернаціональних елементів. Сукупності схожих (інтернаціональних) і відмінних (національних) одиниць для кожної пари зіставних культур будуть різними... Тому не дивно, що доводиться витратити час та енергію на засвоєння не лише плану вираження певного мовного явища, а й плану змісту, тобто треба формувати у свідомості тих, хто навчається, поняття про нові предмети і явища, що не мають аналогів ні в їх рідній культурі, ні в рідній мові» [14, с. 30].

Яскравим прикладом окресленого твердження слугує невідповідність фразеологізмів із зоонімічним компонентом у різних мовах. Так, говорячи про такі людські риси, як неквапливість, загальмованість, українцю та росіянину одразу ж спаде на думку образ черепахи та відповідні порівняння людини з нею: рос. *черепаший шаг*, укр. *Повільний, як черепаха*. Натомість, у Китаї зазначена тварина символізує боягузтво, невпевненість, бажання відсторонитися від справ. Тому, коли в Китаї говорять *черепаха, яка ховає голову*, маючи на увазі людину, що задкує назад, пасує перед труднощами, в Росії про таких осіб кажуть *рак пятится назад*, а в Україні – *моя хата скраю – нічого не знаю* [15]. Наведені приклади доводять, що нетотожність перекладу фразеологізмів у різних мовах є наслідком неоднакового сприйняття дійсності та за відсутності лінгвокраїнознавчих знань призводить до зіткнення культур: представникам доводиться долати перешкоди розуміння культурного змісту інформації, що стоїть за мовною формою його вираження.

Отже, лексико-семантичний рівень є ключовим у перетині культур: з одного боку, він відкриває прихований зміст мови, яка вивчається (за допомогою слів, виразів, зворотів передається культурний світ народу, комунікант збагачується країнознавчими знаннями), з іншого, – розбіжності в семантичному наповненні мовних форм спонукають до зіставлення рідної та нерідної мов, занурюють суб'єкта в пізнання власної мови, її історії, культурного розвитку. Знання ідіоматичних виразів, фразеологічних зворотів, прислів'їв та приказок дозволяє дослідити зміни як у самій структурі мови, так і в соціально-історичному житті її народу,

пізнати властиве йому світовідчуття, сприйняття та світобачення, на основі чого складається певне уявлення про ту чи ту етнічну групу.

Безперечно, ознайомлення із соціокультурними особливостями українського народу позитивно впливає на засвоєння мови: відомості про історію, географічне розташування, економічний розвиток, побут заохочують до комунікації та сприяють засвоєнню мовного матеріалу у стислі строки. Однак для реалізації крос-культурного підходу до навчання української мови як іноземної важливо знати не лише який саме лінгвокраїнознавчий матеріал викликає інтерес в іншомовній аудиторії, доцільно також виявити, чому він є цікавим та у зв'язку з цим виокремити мотиви студентів.

У психологічних дослідженнях є кілька поглядів на визначення терміна «мотив». Так, С. Рубінштейн зауважував, що підґрунтям будь-якої дії є мотив – переживання чогось важливого, що спонукає до активності та надає їй важливості [11]. В. Мерлін під мотивами розуміє психічні умови та якості особистості, що позначають вузьке, приватне та мінливе ставлення суб'єкта до певних явищ і предметів дійсності [9]. Згідно з поглядами О. Леонт'єва, «мотив» є специфічним видом внутрішньої спонукальної діяльності, «опредмеченою», «об'єктивованою потребою». «Оскільки потреба знаходить у предметі свою визначеність, окреслений предмет стає мотивом діяльності, тим, що спонукає її» [7, с. 312]. Відповідно, мотив-причина діяльності виконує функцію рушія та скеровує дії особистості.

Для нашого дослідження актуальною є дефініція, запропонована І. Зимньою, яка у психології навчання російської мови в іншомовній аудиторії визначила мотив як явище, що пояснює специфіку мовленнєвої дії [3]. Узагальнюючи експериментальні дослідження мотивів, проведені Л. Божович, П. Гальперінім, Д. Ельконінім, О. Леонт'євим, А. Марковою, В. Мерлінім, Ю. Пассовим, С. Рубінштейном, Н. Симоновою, П. Якобсоном та ін., можна стверджувати, що в навчанні мов превалюють три основні категорії мотивів – пізнавальні, професійні та соціальні.

Особливість першої групи полягає в тому, що мотиви, які входять до її складу, віддзеркалюють прагнення особистості здобути знання про країну, мова якої вивчається із загальноосвітньою метою; спрямовані на реалізацію особистісного потенціалу. Під час їх усвідомлення особистість проявляє жагу до пізнання, прагнення розширити світогляд, поглибити та систематизувати знання. Окреслена група мотивів співвідноситься з пізнавальною та інтелектуальною потребою людини, при чому передостанній, з погляду Л. Божович, властивий позитивний емоційний тон і ненасиченість [5]. Відомий російський психолог І. Зимня зазначає: «Керуючись подібними мотивами, не враховуючи втому та інші чинники, що відволікають, студент наполегливо та захоплено працює над навчальним матеріалом, точніше над розв'язанням навчальних завдань» [3, с. 101].

Беручи до уваги класифікації, подані В. Давидовим, Л. Ітельсоном,

А. Марковою, А. Петровським, Г. Щукіною, виокремимо низку пізнавальних мотивів у межах навчання української мови іноземних студентів.

1. Широкі пізнавальні – зорієнтовані на оволодіння новими знаннями; пов'язані зі змістом навчальної діяльності та процесом її виконання. Вони визначаються глибиною інтересу до знань, який може проявитися; особливостей мовної системи, політичних, економічних, культурних аспектів життя України та ін. До цієї групи, на наш погляд, варто залучити: а) бажання пізнати нові факти та цікаві явища, що фігурують в отриманій інформації; б) прагнення досягнути невидиму глибинну сутність якостей предметів.

Г. Щукіна зазначала, що останній пункт передбачає пошук, здогадки, активне послуговування набутими знаннями. Покликаючись на погляди вищезгаданого психолога, уважаємо, що в лінгвістичному аспекті на цьому рівні пізнавальної активності студента-іноземця може цікавити механізм побудови усного й писемного висловлювання українською мовою. На цій стадії суб'єкти навчання вже володіють елементарним багажем знань, проте недостатнім для вільного оперування ними в усному та писемному мовленні.

2. Навчально-пізнавальні – спрямовані на засвоєння засобів здобуття знань. До цієї групи А. Маркова відносить інтереси до прийомів самостійного набуття досвіду, методів наукового пізнання, способів саморегуляції навчальної роботи [8]. Розширимо межі зазначеної групи та додамо: прагнення виявити закономірності мовних явищ під час опрацювання навчального матеріалу; бажання оволодіти достатнім рівнем фонетичного, лексичного, граматичного мінімуму задля розуміння та відтворення інформації у межах міжпредметного циклу та побутового спілкування.

У психологічній літературі вказано, що поряд із пізнавальними мотивами однією з умов успішного засвоєння матеріалу є також урахування професійних мотивів навчальної діяльності, що в розумінні Н. Бакшаєвої та А. Вербицького, спонукають суб'єкта до вдосконалення власної діяльності – її способів, засобів, форм, методів, тощо [1, с. 46].

Аналізуючи професійну діяльність суб'єкта, науковці визначили такі види мотивів: теоретичне осмислення основ професійної діяльності; професійний зріст, саморозвиток; покликання до професії; самореалізація; співробітництво з колегами; удосконалення діяльності; відповідальність за результати професійної діяльності; прагматичні (престиж, заробітна плата, кар'єра) [1].

Згідно з поданою класифікацією припустимо наявність таких професійних мотивів, якими керуються студенти-іноземці під час навчання української мови:

– бажання отримати знання з української мови та культури задля підготовки до обраної професії;

– прагнення використати набутий мовний та культурний досвід у майбутній професії;

– спрямованість на засвоєння екстралінгвістичної країнознавчо цінної інформації задля установлення контактів у діловому спілкуванні.

3-тя велика група мотивів – соціальні. У дослідженні, проведеному А. Ніколаєвою, постають як рушійна сила мовленнєвої діяльності, основою яких є: 1) позитивні емоції (згідно з позицією Д. Ельконіна, залучає дружню атмосферу, цікавість); 2) внутрішній душевний стан, бажання самовиразитися, обмін враженнями, показ своїх здібностей, таланту; 3) внутрішня і зовнішня активність особистості; 4) толерантність до інших мов; 5) потреба у спілкуванні, усвідомлення мети навчання сьогодні та в майбутньому [10].

Беручи до уваги класифікацію, подану Л. Благонадьожіною, Л. Божович, А. Марковою, Г. Щукіною, П. Якобсоном та ін., виокремимо такі групи соціальних мотивів у навчанні іноземців української мови, як: а) широкі соціальні; б) вузькосоціальні; в) мотиви соціального співробітництва.

До першої групи відносять ті мотиви, що залучають розуміння необхідності навчання задля розширення світогляду, самовдосконалення, розвитку почуття відповідальності. На думку Л. Божович, їх сутність полягає в тому, щоб спонукати особистість до діяльності через свідомо задану мету та прийняття рішень. З одного боку, суб'єкти навчання не розглядають названі мотиви як свій суспільний обов'язок, форму участі в суспільній праці; з іншого, – ставляться до них як до засобу отримати в майбутньому вигідну роботу та забезпечити свій матеріальний добробут. З огляду на це соціальні мотиви можуть втілювати як суспільні потреби особистості, так і індивідуальні спонукання, що, у свою чергу, визначає моральний вигляд студента [5]. Щодо соціальних мотивів студента-іноземця, то вважаємо за доцільне виокремити такі:

– бажання добре підготуватися до обраної професії;

– розуміння важливості навчання мови задля результативного співробітництва з представниками іншої культури;

– намагання утвердити свій соціальний статус у суспільстві через учіння.

До вузькосоціальних мотивів слід віднести прагнення посісти певне місце у стосунках з оточенням, отримати його підтримку та схвалення; заслужити авторитет у суспільстві; отримати винагороду за працю.

Мотиви соціального співробітництва спрямовані на створення та зміцнення міжособистісних контактів. Сюди варто залучити усвідомлення й аналіз форм свого співробітництва і взаємин між представниками рідного та іноземного суспільства, їх постійне вдосконалення; закріплення власної ролі в групі / колективі чи суспільстві загалом).

На наш погляд, вищезазначену групу мотивів не можна вважати самодостатньою без урахування комунікативної підгрупи, до якої віднесемо:

- необхідність у побутовому та професійному спілкуванні з носіями;
- прагнення підтримувати зв'язок із однолітками та співробітниками;
- збагачення словникового запасу задля вдалого ведення переговорів;
- важливість адекватного розуміння отриманої інформації;
- потреба в доборі мовних засобів відповідних до ситуації спілкування задля усунення культурних непорозумінь і конфліктів.

Узагальнюючи результати дослідження з виявлення психологічних чинників формування крос-культурної компетентності в іноземних студентів у процесі навчання української мови, виокремимо країнознавчий інтерес до пізнання національного характеру та виявлення соціокультурних розбіжностей як той, що скеровує навчальну діяльність на встановлення та розвиток соціокультурних зв'язків між представниками різних країн через оволодіння знаннями про подібні та відмінні характеристики в українській та іноземній мові та культури; також пізнавальні, професійні та соціальні мотиви як спонуки до засвоєння необхідних знань, умінь і навичок, необхідних для оперування мовним і країнознавчим матеріалом.

Література

1. Бакшаева Н. А. Психология мотивации студентов : [учебное пособие] / Н. А. Бакшаева, А. А. Вербицкий. – М. : Логос, 2006. – 184 с.
2. Гришкова Р. О. Формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей : [монографія] / Р. О. Гришкова. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 424 с.
3. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / Ирина Алексеевна Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 221 с.
4. Иванова М. И. Социально-психологическая адаптация иностранных студентов к высшей школе России : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / М. А. Иванова. – СПб., 2001. – 353 с.
5. Изучение мотивации поведения детей и подростков : сб. эксперим. исслед. / ред. Л. И. Божович, Л. В. Благоннадежина. – Москва : Педагогика, 1972. – 352 с.
6. Казанджиева М. С. Ціннісні орієнтації сучасної студентської молоді як основа діалогу культур / М. С. Казанджиева // Актуальні проблеми навчання іноземних студентів на сучасному етапі : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – С. 105–110.
7. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – [4-е изд.]. – 584 с.
8. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1983. – 96 с.
9. Мерлин В. С. Лекции по психологии мотивов человека : нервно-психическое напряжение / В. С. Мерлин // Хрестоматия по психологии : [учебное пособие] / сост. В. В. Мироненко ; ред. А. В. Петровский. – М. : Просвещение, 1977. – С. 298–304.
10. Николаева А. Н. Индивидуальный подход в обучении неродным языкам (психолого-методический аспект) : дис. ... канд. пед. наук : 13. 00. 02 / А. М. Николаева. – М., 1999. – 191 с.
11. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.

12. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : [учебное пособие] / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – 288 с.
13. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
14. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : [учебное пособие] / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово / Slovo, 2008. – 624 с.
15. Фразеологічний словник української мови / [уклад. : В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : «Наукова думка», 1993. – 984 с.
16. Щукина Г. И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г. И. Щукина. – М. : Педагогика, 1971. – 351 с.

УДК 811.162.1:(1:378.147)

А. З. Брацкі

КОМУНІКАТИВНИЙ КУРС ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ІНОЗЕМЦІВ: ПРОФІЛЬ ПІДРУЧНИКА ТА КОМПЕТЕНЦІЇ ВИКЛАДАЧА І СЛУХАЧА

Брацкі А. З. Комунікативний курс польської мови для іноземців: профіль підручника та компетенції викладача і слухача.

Стаття зосереджується на специфіці побудови і проведення комунікативного курсу польської мови та супутніх занять у рамках діяльності українських шкіл / курсів іноземних мов. До уваги береться відповідність змістового наповнення підручника до вимог програм згаданих курсів та очікувань слухачів. Доводиться, що спрощена і вибіркова формула подання матеріалу в такому підручнику може не співпадати з компетенціями викладача та рівнем підготовки слухача.

Ключові слова: польська мова, комунікативний курс, підручник іноземної мови, мовна компетенція.

Брацкі А. З. Коммуникативный курс польского языка для иностранцев: профиль учебника и компетенции преподавателя и слушателя.

Статья сосредотачивается на специфике построения и проведения коммуникативного курса польского языка и сопутствующих занятий в рамках деятельности украинских школ / курсов иностранных языков. Во внимание берется соответствие содержания наполнения учебника требованиям программ упомянутых курсов и ожиданиям курсантов. Доказывается, что упрощенная и выборочная формула подачи материала в таком учебнике может не совпадать с компетенциями преподавателя и уровнем подготовки слушателя.

Ключевые слова: польский язык, коммуникативный курс, учебник иностранного языка, языковая компетенция.

Bracki A. Z. Communicative Polish language courses for foreigners: textbook's profile and teacher's and listener's competence.

The article focuses on the specifics of the construction and communication of Polish language courses and associated activities as a part of the Ukrainian School / Courses of Foreign Languages. They consider the semantic content of a textbook compliance with the requirements of the programs mentioned courses and expectations of students. It is shown

that the simplified formula and selective presentation of the material in this manual may not match the competencies of teacher training and the level of the listener.

Key words: Polish language, communicative language course, foreign language textbook, language competencies.

Предметом вивчення в цій статті є взаємозв'язок між способом подання матеріалу, передбаченого посібниками комунікативного курсу польської мови (як іноземної), а також компетенцією особи, що веде курс, та слухачем, який такий курс відвідує. Об'єктом роботи серед багатьох аналогів на видавничому ринку Польщі вибрано серію підручників комунікативного курсу польської мови «Hurra po polsku 1, 2, 3» з доданими до них зошитами вправ, компакт-дисками й посібниками для викладачів. *Метод* досліджень у такому разі – це зіставний аналіз рівня реалізації даного курсу, форми подання та пояснення матеріалу щодо бажаної і фактичної компетенції особи, яка веде курс, а також рівня перцепції потенційного слухача такого курсу. *Очікувані результати* містять комплексну діагностику позитивних і негативних наслідків використання цих підручників для викладання польської мови як іноземної на комунікативному рівні з урахуванням специфіки та реальних потреб українського ринку. *Новизною* запропонованої роботи є фактична відсутність такого аналізу, який враховує досвід викладання польської мови як іноземної у специфічному українському середовищі.

На початку варто відзначити, що польський видавничий ринок пропонує досить широкий спектр підручників і вишівських зошитів для вивчення польської мови. Починаючи від добре відомого в Україні «Podręcznika języka polskiego dla środowisk rosyjskojęzycznych» Бланки Конопки (Варшава, 1999), через цілі серії зошитів від рівня A1 до B2, таких як «Polski krok po kroku» Івони Стемек, Анни Стельмах та ін. (Краків, 2005–2012), завершуючи широким спектром пропозицій краківського видавництва «Universitas», де разом з багатьма підручниками і навчальними посібниками суто академічного спрямування, є добре відома в Україні серія «Hurra po polsku 1, 2, 3».

У рамках цієї серії, розрахованої на проведення комунікативного курсу польської мови на рівнях A1, A2 і B1, у руки викладача і студента потрапляє комплект книг, зошитів і компакт-дисків, а додатково вчитель отримує окремий зошит з інструктажем і набір тестів-зразків. Саме така взаємодоповнюваність та формально солідне опрацювання програми і процесу навчання (кожна книга розділена на чотири частини, які закінчуються тестами, додатково кожна книга закінчується узагальненим тестом) є причиною вибору цієї серії для нашого аналізу. Іншим, не менш важливим аргументом, є те, що серія книжок «Hurra po polsku» на сьогодні є найбільш широко використовуваним матеріалом для проведення комунікативних

курсів польської мови в українських школах / курсах іноземних мов.

Наш аналіз проводиться у трьох руслах: 1) профілю підручника; 2) компетенцій викладача; 3) компетенцій слухача. Завдяки цьому можна подивитися на відповідну узгодженість усіх трьох елементів навчального процесу. Профіль підручника в цьому разі було визнано не стільки елементом рівним компетентності осіб, які проводять або слухають курси, скільки як обов'язковий елемент у разі використання тільки цього інструмента як бази для курсів. Основний акцент робиться на ті елементи, які вже розглядалися в інших дослідженнях і наших попередніх роботах [1; 4; 6; 9; 16; 18], та передусім на прозорості й обґрунтованій корисності впровадженого матеріалу, урахувавши потенційну можливість його засвоєння й розподілу на тематичні блоки. У зв'язку з комунікативним спрямуванням цих курсів здалося важливим поглянути на наявність, спосіб введення та запропоновані способи засвоєння елементів, що описують менталітет, культуру і спосіб життя, що також було предметом вивчення в попередніх роботах [3; 5; 9; 10; 11].

Нарешті, не менш важливим для нас був прошарок того, що можна перекласти, чому присвячено багато місця в роботах, де об'єктом аналізу були як елементи сучасності, так і спадщина далекого минулого [2; 7; 8; 12; 13; 14; 15; 17]. Останній з цих елементів стосується питання про компетенцію викладача та рівень підготовки слухача до сприйняття певного матеріалу, отож, у нашій роботі приклади, знайдені в посібнику, ілюструватимуть саме аналіз компетенцій вчителя і слухача.

1. Профіль підручника.

У післямові автори зазначають, що «Нунга» становить серію навчальних посібників для курсів з комунікативним профілем і з'явилася внаслідок відсутності на видавничому ринку Польщі публікацій такого типу на зразок стандартів навчання та організаційних систем «Cambridge ESOL» та «Goethe Institut Internationales». Оскільки ідея створення вказаної серії зародилася серед працівників краківської мовної школи «PROLOG», слід визнати, що ці книги можуть бути використані для навчання польської мови як за кордонами Польщі, так і на курсах для іноземців у Польщі.

Повний курс (3 книги + 3 зошити вправ) повинен підготувати іноземця використовувати польську мову в повсякденному спілкуванні (автори підкреслили, що змоделивали в цьому разі досвід англійських і німецьких колег). Формально він мав дати слухачам знання, які дали б змогу подолати перший сертифікований іспит на рівні B1. У реальності, яку ми знаємо з українських шкіл / курсів іноземної мови, що організують курси польської мови, основну групу слухачів формують учні останніх класів середньої школи, які вирішили після випускних іспитів у школах почати навчання (на різних напрямках) у польських вищих навчальних закладах.

Остання заувага вказує на явний конфлікт профілю підручника

(і курсів) з очікуваннями слухачів, тому що знань польської мови на комунікативному рівні може бути достатньо лише якщо потенційні іноземні студенти навчаються в Польщі іноземною мовою (наприклад, англійською), а так буває далеко не завжди. Щодо використання польської запропонований курс мови у кращому разі може дати іноземцю змогу обмінятися ідеями під час перерв між заняттями або задовільнити щоденні побутові потреби, проте його не достатньо, щоб засвоювати академічні знання, які подаються польською мовою. Сумнівним є також те, що підготовчі курси (зазвичай строком в один місяць), організовані в польських університетах для осіб, які вже мають сертифікат знання польської мови на рівні B1 або B2 і склали вступні іспити на потрібну спеціальність, можуть заповнити відповідні прогалини у знаннях іноземців-першокурсників.

Схоже, що автори аналізованої серії розуміють цю проблему, тому що вони намагаються вкласти в підручники і зошити дуже об'ємні теми. Вони охоплюють практично всі важливі аспекти життя і такі питання, як освіта, подорожі, повсякденні покупки й серйозні інвестиції – придбання майна, ремонт житла, вибір професії та розвиток кар'єри. Однак такий широкий підхід до питання зумовлює очевидні обмеження (взька лексична база) і впливає на безладне розташування матеріалу. Наприклад, у 15 уроці підручника (3/4 передбаченого курсу) «Hurra po polsku 1» обговорюється анатомія людини, де лексика подається разом з ілюстративним матеріалом (підписи до зображення людської фігури) вибірково, а серед запропонованих лексем немає таких уживаних слів, як: *szyja* (укр. *шия*), *biodro* (укр. *стегно*, *кульшовий суглоб*), *udo* (укр. *стегно*), *łydka* (укр. *литка*), *pięta* (укр. *п'ята*), а поруч із малюнком долоні бракує слів: *pięść* (укр. *кулак*), *garść* (укр. *жменя*), укр. *nadgarstek* (укр. *zap'ястя*). Крім того, у всіх трьох частинах слухач не знайде назв пальців, важливих для повсякденного життя хоч би на рівні фразеологічних сполук: *trzymać* (za kogo, co) *kciuki* (укр. *тримати (за когось, щось) кулаки*); *mieć* (co) *w małym palcu* (дослівно: *мати (щось) в мізинці, добре на чомусь знатися*, укр. *як свої п'ять пальців*) тощо.

Помічений хаос у впровадженні матеріалу супроводжується відсутністю послідовності в його поданні на рівні граматики і загалом знань про мову. Це має особливо негативні наслідки в реалізації вказаних елементів за допомогою тематичних текстів і вправ.

Наприклад, кількісні числівники подаються в «Hurra po polsku 1» щонайменше непродумано: в діапазоні від 1 до 10 на Уроці 1 (стор. 12), в діапазоні 11–23 на Уроці 2 (стор. 22), в діапазоні 20–100 на Уроці 4 (стор. 32), 100–1000 на Уроці 6 (стор. 52). Водночас порядкові числівники вводяться фактично одним блоком – в діапазоні 0–24 (на позначення добового циклу) на Уроці 7 (63–65) і 0–2000 (на позначення часу в сенсі з урахуванням дати, назви днів і місяців або ж дати випуску програми на TV) – на Уроці 8 (стор. 66–67).

На особливу увагу заслуговує тут помітна невідповідність зазначеного вище розподілу кількісних числівників на 4 групи, які, на думку авторів, обслуговують різні елементи повсякденного життя, з матеріалом для вправ. Поруч із числівниками 1–10 наведені тризначні номери (наприклад, компоненти телефонного номеру), поруч із 11–23 (до речі, виокремлення цього діапазону не зовсім зрозуміле) наведено коди деяких польських міст і провінцій (хоч загал цих чисел набагато ширший), 20–100 – одна з вправ взагалі стосується кількісних числівників 1–20, у групі 100–1000 знову з'являються телефонні номери, які тільки в цьому місці можуть бути правильно прочитані.

Такі ж зауваження стосуються загалу граматичного матеріалу, поданого шматками, що в результаті не сприяє загальному компактному сприйняттю, змушуючи викладача і слухача постійно гортати сторінки підручника в пошуках граматичних правил. Крім того, подекуди вражає непропорційність змісту уроків (кількість сторінок одного уроку коливається від 3 до цілих 12). Зрозуміло, що це викликане прагненням дотриматися схеми тема = урок, але деякі теми просто неможливо вкласти в один, а навіть два уроки.

Потенційна користь від такого розташування матеріалу пов'язується з природнім спрямуванням слухача пов'язувати тему з конкретним граматичним матеріалом, що, безсумнівно, є гарною вправою для пам'яті та будує образ певного поняття у співвідношенні з певним лексичним простором. Після багаторазового вивчення змісту всіх трьох частин значно знижується почуття дискомфорту, пов'язане з пошуком конкретного матеріалу, але це водночас може призвести до небажаного пов'язання лише вузької тематичної лексики з універсальною все ж таки граматичною категорією. Розв'язати цю проблему можна було б шляхом додання окремих граматичних таблиць.

2. Компетенції викладача.

Комунікативний курс мови за своєю суттю містить значний реалізнавчий шар, який вимагає від викладача наявності глибоких знань історії, сьогодення й ментальності, пов'язаних із презентованим простором мови. Важливою складовою цих знань є гарний орієнтир у звичаях, традиціях і культурі, що відбиваються в мові. Додатково на ці царини нашаровуються практичні знання про повсякденне життя (у нашому разі польське), які неможливо здобути під час академічних занять; вони вимагають більш тривалого перебування за кордоном і здобуття цих знань шляхом спостереження та безпосередньої участі в житті на чужині, якщо, звичайно, викладач не є носієм цієї мови.

Підручники з серії «Hurra po polsku» ставлять у цьому контексті певні вимоги до викладача, які найкраще ілюструє матеріал Уроку 8 з «Hurra po polsku 1», де обговорюється тема подорожей, поїздок і транспортних засобів. На сторінках 73–75 подається багата лексика зі

сфери залізничного транспорту, але її ілюструє лише копія квитка на експрес-потяг. Учитель, який не знає специфіки польської залізниці й очевидних відмінностей у пасажирських перевезеннях у Польщі та в Україні, може не впоратися з поясненням багатьох кількісно інформації, наведеної у книзі як зрозумілої, щодо: а) типів поїздів, б) різниць у значенні спальний і загальний вагон, пасажирське купе, в) різниць між квитком і плацкартою в польських та українських реаліях тощо.

У рамках Уроку 1 вчитель має справу з відсутньою ланкою у звіті про основні особисті дані, оскільки підручник (стор. 14) перераховує NIP (ідентифікаційний номер платника податків), поштовий індекс, адресу, але замість нормального в усіх офісах питання про PESEL (індивідуальний номер людини), який мають усі польські громадяни та іноземці, що отримали право на постійне проживання в Польщі, автори підручника згадали реєстраційний номер автомобіля.

Таким же недоліком підручника, який обов'язково повинен пояснити вчитель слухачеві, є відсутність послідовності у використанні формальних та розмовних форм, таких як, наприклад, прямі звертання. Хоч уже Урок 0 (стор. 8) вводить основні граматичні поняття польською і латинською мовами (до речі, це дуже гарна ідея, що дає змогу кожному зрозуміти, про які саме частини мови або граматичні відмінки йдеться) та показує 7 відмінків, усе одно вже у змісті «Hurra po polsku 1» форми прямого звертання, що вимагають кличного відмінка, подаються раз відповідно до граматичного стандарту (стор. 113 – *Droga Aniu!*, *Kochana Ciociu!*), а інший раз – у розмовній формі (стор. 17 – *Cześć, Ewa!*; стор. 113 – *Cześć Wojtek!*). До того ж іще з непослідовною й різною пунктуацією (у прямому звертанні необхідна кома перед ім'ям того, до кого звертаються). Учителю просто необхідно знати, що використання кличного відмінка в цьому разі визначається стилістично: у щоденній польській мові використовують цю форму для того, щоб додати фразі формальності та висловити повагу до адресанта, а використання називного відмінку вказує на певну ступінь близькості взаємин.

Складніше завдання постає перед вчителем у контексті відсутності опису в підручнику знаків пунктуації при одночасному поданні основних символів, що використовуються в інтернеті (Урок 4, стор. 33, 40). Варто відзначити, що тексти, включені до матеріалів різних уроків, містять усі знаки пунктуації. Видається доцільним назвати їх так само, як були названі частини мови та інші основні граматичні категорії.

Аналогічна проблема стосується Уроку 11, де на стор. 93 слухач має навчитися писати і читати СМС-повідомлення польською мовою. Учитель повинен знати, що переважна частка текстових повідомлень такого типу створюється без використання польських діакритичних знаків, а це (за винятком літери V – у польській абетці вона пишеться виключно в

запозиченнях, а в рідних або асимільованих словах пишеться W) наближує цей «польський запис» до латинської абетки. Тут помітна непослідовність авторів підручників, які не уникають форм розмовної мови, але водночас навчають слухача (певною мірою також учителя), що текст СМС «по-польськи» пишеться добірною польською мовою.

На кінець цієї частини варто нагадати, що в будь-якій мові трапляються неокочирні словосполучення. Хоч їх вживають кожного дня самі користувачі, вони все одно не перестають бути незграбними. До таких фраз у польській мові належить вислів *uprzejma prośba* укр. *ввічливе / люб'язне прохання*, яке часто використовується в текстах заяв, подань і т. ін. Це типовий приклад тавтології, тому що прохання вважається по суті ввічливим, а неввічливе прохання, це, наприклад, вимога. Однак автори в Уроці 18 першої частини на стор. 146 вписують саме цю фразу в зразок подання, автором якого є німець (Даміан Гроп), який хоче отримати стипендію. Зі змісту цього подання ми дізнаємося, що він є студентом європейської культурології та вивчає польську мову протягом півроку, але це жодним чином не пояснює використання цієї форми, хіба що Даміану допоміг написати лист малоосвічений поляк.

Мимоволі посилюється переконання, що викладачем таких курсів має бути поляк або іноземець (наприклад, українець), який дуже довго жив у Польщі. Рівень знань про сучасну Польщу, відсутній у підручнику, але який необхідно мати людині, що веде курси, вражає. Це практичні знання про транспорт (квитки на міську і приміську зони, на час, на певний період і т. ін.), житло (професійна лексика в галузі проектування будівель і споруд), сучасна польська політика та соціальні питання тощо. А це лише підручник для навчання основ польської мови.

3. Компетенції слухача.

З попередніх двох частин вимальовується діапазон бажаних компетенцій слухачів цих курсів. Це має бути людина з базовими знаннями граматики (принаймні) однієї з сучасних європейських мов, у якій відсутні аналітичне відмінювання та постпозитивні артиклі, оскільки запропонований у курсі граматичний матеріал дуже обмежений. Українці серед слов'ян мають досить просте завдання, тому що граMATика їх рідної мови має багато збігів з польською граMATикою, а найважчим цей курс буде для болгар і македонців.

Проблемою натомість є бажані хоч би основні знання про різновиди мови (передусім – соціальні діалекти) та риси цих різновидів. Автори заглиблюються у проблему лише тоді, коли вказують на стиль висловлення – офіційний і загальний та неформальний. Студент повинен самостійно дійти висновку, що офіційний стиль буде близький до літературного стандарту (хоч у польській традиції вказується на письмовий і усний варіант літературної мови), універсальний стиль більш-менш відповідатиме поняттю

загальної мови (занижений стандарт повсякденного вжитку) і неформальний стиль, який є по суті злиттям розмовної мови й соціальних діалектів. Швидше за все вчитель не знайде час, щоб пояснити такі нюанси. Незалежно від вроджених здібностей українських студентів важко собі уявити, що вони мають такі знання про польський мовний простір.

Помітне досягнення відповідної серії підручників полягає у зміцненні гарної слухової й візуальної пам'яті учня та постійне тренування її шляхом вправ, де вимагається доповнити відсутні елементи тексту (слова, букви). За відсутності повної інформації про польський правопис, де той же або аналогічний звук записується двома способами (*rz – ż; ó – u; ch – h* тощо), про фонетичну асиміляцію, де запис не відповідає вимові (*rz* після приголосних читається як *ż*; *w* поруч з глухою приголосною або в кінці слова читається як *f* тощо) слухач повинен розвинути в собі здатність запам'ятовувати приклади і послуговуватися ними як аналогами при вирішенні завдань. В українців, які, використовуючи кирилицю, пишуть так, якчують, уява має постійно працювати.

Короткі згадки про історію Польщі спричиняють до того, що слухач змушений самостійно дійти деяких висновків у процесі засвоєння конкретного матеріалу. Гарним прикладом є Урок 16 з підручника «*Nitta po polsku 2*», де на стор. 132 у вигляді піктограм зображено традиційні свята – національні, релігійні, сімейні – та запропоновано підписати ці зображення відповідними назвами свят. Поряд з християнською Пасхою і Різдом з'являється єврейське Йом-Кіпур (івр. День очищення, День Спокути, Судний день) або Шабат (за Торою сьомий день тижня, коли слід відпочивати). Звичайно, немає нічого поганого у відзначенні, що єврейська культура (особливо у великих містах, таких як Краків, Люблін та Варшава) відіграла важливу роль у польській історії, але ми не можемо забувати, що вона не стала частиною польської культури. Важко уявити собі єврея, який святкує Різдво, і поляка (звичай християнина), який святкує Йом-Кіпур. У підручнику забракло саме такої простої інформації, звідси висновок, що студент сам повинен це розуміти.

На закінчення варто відзначити: незважаючи на недоліки, виявлені в серії «*Nitta po polsku 1, 2, 3*», цей підручник є одним з кращих для навчання польської мови на рівні комунікативного курсу. Кілька помилок у записі слід віднести до так званих друкарських, а деякі застарілі відомості розуміти як результат об'єктивних змін у Польщі (телефонні коди, назви різновидів поїздів тощо). Це значний крок у правильному напрямку, оскільки кожен наступний комунікативний курс польської мови має в цій серії цінний і повчальний орієнтир.

Виявлені та проаналізовані недоліки пов'язані з відсутністю перспективи, досвіду і традиції таких опрацювань у Польщі. Бажання забезпечити максимально широкий спектр матеріалів та своєрідна універсалізація

підручника спричиняє те, що він не буде кращим для конкретного (наприклад, українського) ринку, а тільки хорошим на більшості ринків. Як на рівні граматичного матеріалу, так і лексики чи тематики очевидними є узагальнення, що, звичайно, обтяжує викладача курсів додатково обов'язком пояснити ці нюанси, змушує його продемонструвати чудові знання сучасної польської дійсності.

Слухач має продемонструвати значну активність у пошуку відповідей на конкретні теми. Він повинен мати деякі уявлення про польські реалії, здобувати багато інформації, відсутньої в цьому посібнику, повинен мати хорошу мовну інтуїцію та хорошу зорову і слухову пам'ять.

Отже, найбільш важливим прагматичним аргументом на користь визнання важливості й цінності циклу «*Nurta po polsku 1, 2, 3*» та аналогічних публікацій є безпрецедентна популярність польської мови не тільки серед філологів і не тільки серед українських студентів при одночасній невідповідності дій закордонної полоністики стосовно виниклої ситуації. Результатом є формування плеяди приватних шкіл / курсів іноземних мов, які пропонують тільки (або головним чином) курси польської мови. Брак наукових кадрів, добре підготовлених до ведення таких курсів, очікування осіб, зацікавлених проходженням такого курсу, що переростають компетенції викладачів цих курсів і водночас неможливі для реалізації через низький рівень філологічних знань потенційних слухачів – усе це змушує подивитися по-іншому на функціонування польської мови за межами Польщі. Згадані проблеми формують найважливіший висновок, що справжній орієнтир у майбутній роботі полягає в удосконаленню такого типу підручників.

Література

1. Брацкі А. Латиница в українських рекламних текстах / А. Брацкі // Письменность славян : прошлое, настоящее, будущее. Доклады Международного научно-педагогического семинара (Гданьск, 2–4 марта 2006). – Красноярск, 2006. – С. 127–139.
2. Брацкі А. Мова як наукова і творча інспірація – український вимір / А. Брацкі // Українське мовознавство. – К., 2012. – Вип. 42/1. – С. 22–25.
3. Брацкі А. Національна філологія і славістика – співіснування чи суперництво? / А. Брацкі // Наукові записки. Серія : Філологічна. – Острог, 2010. – Вип. 15. – С. 65–72.
4. Брацкі А. Русский язык как иностранный, изучаемый польскими студентами-славистами / А. Брацкі // Русистика 2008. Язык, коммуникация, литература, культура. – Шумен, 2009. – С. 93–100.
5. Брацкі А. Соціолінгвістична проблема двомовності в польських і українських дослідженнях / А. Брацкі // Європейський вимір української полоністики. Серія : Київські полоністичні студії. – К., 2007. – Т. IX. – С. 463–469.
6. Bracki A. Czasownik ukraiński. Podręcznik-wademecum dla cudzoziemców władających językiem polskim / A. Bracki, O. Pacejewska, N. Prysiażniuk. – Kijów, 2007.
7. Брацкі А. Сучасна мовна політика – польський досвід у слов'янському вимірі / А. Брацкі // Київські полоністичні студії. – К., 2013. – Т. XXII. – С. 399–404.
8. Bracki A. Międzykulturowość u Słowian jako typ przestrzeni polilingwalnej // «STUDIA LINGUISTICA». – К., 2012. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 410–416.

9. Bracki A. Misja folkloru jako nośnika zbiorowej pamięci narodu w kulturach słowiańskich – przyczynek do badań nad procesem krystalizowania się słowiańskich kultur narodowych / A. Bracki // «Folia Philologica Macedono-Polonica». – Skopje, 2011. – Т. 8. – S. 371–385.

10. Bracki A. Polityka językowa Imperium rosyjskiego i ZSRR na ziemiach ukraińskich jako przykład manipulowania historią poprzez jej interpretację / A. Bracki // Interpretacja historii – historia interpretacji / Red. A. Chodubski, H. Dubrzyńska, M. Krawczyński i in. – Gdańsk, 2011. – Т. I. – S. 179–194.

11. Bracki A. Postawa językowa jako typ manifestacji światopoglądu i przynależności społeczno-kulturowej / A. Bracki // Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego. – Nr XX. Język – tekst – kultura / Pod red. H. Bartwickiej. – Bydgoszcz, 2010. – S. 307–316.

12. Bracki A. Pragmatyka językowa a typ interferencji w obrębie języków blisko spokrewnionych – sposoby realizacji skrótów myślowych w wypowiedziach osób bilingwalnych / A. Bracki // Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza / Red. A. Pstyga. – Gdańsk, 2012. – Т. IV. – S. 95–103.

13. Bracki A. Tłumacz jako sługa, pośrednik i twórca – w realizacji wariantu narodowego pierwowzoru literackiego / A. Bracki // Tłumacz: sługa, pośrednik, twórca? / Red. M. Guławska-Gawkowska, K. Hejwowski, A. Szczęśny. Seria «Imago mundi». – Warszawa, 2012. – S. 481–492.

14. Bracki A. Transformacja przestrzeni Europy Centralnej – aspekty socjolingwistyczne / A. Bracki // Київські полоністичні студії. – К., 2012. – Т. XIX. – С. 498–503.

15. Bracki A. *Trenos* Melecjusza Smotryckiego we współczesnej psycho- i socjolingwistycznej interpretacji / A. Bracki // «STUDIA LINGUISTICA». – К., 2011. – Вип. 5. – С. 410–416.

16. Bracki A. Typowe błędy ortograficzne, gramatyczne, językowe, popełniane przy nauce języka polskiego / A. Bracki // «Славістичні записки». Журнал Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти. – Тернопіль, 1999. – № 1. – С. 102–104.

17. Bracki A. Wybrane problemy redakcji i przekładu *Trenosu* Melecjusza Smotryckiego / A. Bracki // Следите на словото. Юбилеен сборник в чест на проф. Дфн. Диана Иванова. – Пловдив, 2011. – С. 91–103.

18. Bracki A. Wybrane zagadnienia z zakresu problemów współczesnego języka polskiego (wykłady) // Програми спецкурсів та спецсеминарів слов'янського відділення філологічного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / Упоряд. Г. Вервес, А. Брацкий і ін. – К., 1999. – С. 40–42.

УДК 811=161.2 (075.8)

В. А. Городецька

АНОТАЦІЯ ЯК РІЗНОВИД КОМПРЕСІЇ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

Городецька В. А. Анотація як різновид компресії наукового тексту.

Статтю присвячено актуальній проблемі методики навчання української мови студентів-іноземців. Уміння здійснювати компресію тексту є необхідною умовою комплексної роботи з навчальною та науковою літературою з обраного фаху. Анутовання є одним із різновидів такої діяльності. Автор аналізує типи анотації та пропонує систему роботи, що сприятиме формуванню умінь та навичок написання анотацій до текстів різних типів.

Ключові слова: анотація, алгоритм написання анотацій, мікротекст, компресія тексту, стандартні мовні кліше анотації.

Городецкая В. А. Аннотация как разновидность компрессии научного текста.

Статья посвящена актуальной проблеме методики обучения украинскому языку студентов-иностранцев. Умение осуществлять компрессию текста является необходимым условием комплексной работы с учебной и научной литературой по выбранной специальности. Аннотирование является одной из разновидностей такой деятельности. Автор анализирует типы аннотации и предлагает систему работы, которая будет способствовать формированию умений и навыков написания аннотации текстов разных типов.

Ключевые слова: аннотация, алгоритм написания аннотации, микротекст, компрессия текста, стандартные языковые клише аннотации.

Gorodetska V. A. Abstract as a form of scientific text compression.

This article investigates actual problems of methods in teaching Ukrainian among foreign students. Ability to perform text compression is essential in comprehending educational and scientific literature devoted to chosen specialty. Annotation is a kind of such activities. The author analyzes annotation types and offers a system of ways that will help skill formation in writing annotations to texts of different types.

Key words: abstract, annotation writing algorithm, microtext, text compression, standard linguistic annotation units.

У сучасному світі спостерігається процес глобалізації, що передбачає серед інших завдань, поставлених перед людиною постіндустріальної епохи, ознайомлення з культурою, світоглядом, світосприйняттям інших народів, оволодіння їх мовою. Студенти-іноземці технічних факультетів українських вищих навчальних закладів, свідомо вивчаючи українську мову, особливу увагу приділяють опануванню науковим стилем мовлення задля вдосконалення професійних фундаментальних знань із обраної спеціальності. Важливим етапом навчання є робота над компресією тексту.

Компресія тексту (від лат. *compressio* стиснення) – особливий вид переказу, який передбачає передання зі сприйнятого тексту основного (суттєвого), використовуючи мовні засоби. Досягається за рахунок вилучення надлишкових елементів висловлювання, що мають другорядну інформацію, а також завдяки використанню більш компактних конструкцій (за рахунок лексичних і граматичних трансформацій). Компресія тексту необхідна для створення рефератів, тез, анотацій, рецензій, ґрунтується на розкритті смислової структури тексту-першоджерела. Робота над компресією тексту сприяє більш глибокому його розумінню. Лише той текст по справжньому осмислений, головний зміст якого можна презентувати у стисненій формі. Читаючи текст, слід виділяти смислові частини (підтеми тексту) і визначати зв'язки між ними, оскільки компресія здійснюється через розчленування тексту і називання виокремлюваних блоків. Інакше кажучи, уміння працювати з текстом великою мірою залежить від розуміння його структури. Проблемою компресії наукового тексту займалися С. Гончаренко, Л. Мацько, Н. Ничкало, В. Різун.

Одним із різновидів тексту є анотація. Анотація (від лат. *anotation* – примітка) – особливий вид усної чи письмової інформації, у якій наявний перелік основних позицій повідомлення чи коротка характеристика змісту книги, статті, рукопису, тобто максимально скорочений обсяг джерела інформації. В анотації коротко подано зміст документа, що уможливило розуміння його теми, перераховано проблеми, які з'ясовано в першоджерелі. Залежно від мети розмежовують кілька видів анотацій. За змістом вони бувають довідкові та рекомендаційні. Текст анотації зазвичай стандартизований. Складниками анотації є: інформація про зміст, мета анотації, адресат. Анотація – це найбільш загальна й коротка характеристика книги або статті. У будь-якій анотації зміст першоджерела не викладається, а лише презентується (називається тема, мета, перераховуються проблеми). В анотації може бути відображено композицію джерела: вступ, основну частину, висновки (з характеристикою їх композиційних та змістових особливостей). Обсяг анотації залежить від обсягу представленого в ній джерела. Зазвичай анотація містить 30–50 слів (або 3–5 речень), у деяких випадках анотація може бути представлена складним реченням. За змістом та метою анотації бувають довідкові та рекомендаційні. Довідкові (інформативні) анотації – це коротка об'єктивна інформація про тематику книги або статті. У ній не розкривається зміст як у рефераті, а тільки перераховуються питання, що розкриті в джерелі. Окрім того, у такій анотації можуть бути сформульовані мета роботи, методи подачі інформації, структура роботи, зазначено наявність ілюстративного матеріалу, сформульовано головний висновок, зроблений автором. Рекомендаційні анотації зазвичай містять не тільки інформацію про джерело, а й подають рекомендації щодо його використання тією чи тією категорією читачів. При цьому враховуються рівень їх підготовки, вікові характеристики тощо. Інакше кажучи, рекомендаційна анотація акцентує увагу, якому колу читачів може бути адресовано інформацію в анотованому джерелі. За кількістю джерел анотації бувають монографічні та групові. Монографічна анотація подає характеристику лише одного друкованого джерела – однієї книги або статті. Групова анотація – це анотація, що містить характеристику двох і більше друкованих джерел, що зазвичай близькі за тематикою та проблематикою. У груповій анотації розкривається інформація про спільність тематики представлених джерел, а також розкривається специфіка кожної книги або статті із групи представлених. Групова анотація передбачає вказівку, на кого розраховано інформацію.

Студентам пропонується алгоритм написання анотації:

1. Прочитайте назву статті. Поміркуйте щодо її тематики.
2. Знайдіть прізвище автора, яке може бути надруковане на початку або в кінці статті. Запишіть прізвище автора, ініціали. Якщо авторів кілька, то запишіть усіх авторів.
3. Визначте місце та рік видання статті, книги.

4. Прочитайте статтю, розподіляючи її на смислові частини, підтеми.
5. Дайте назву кожній частині, тобто складіть план статті.
6. Подумайте про смислове співвідношення частин, про характер викладу кожної частини і про мовні засоби оформлення тексту анотації.
7. Напишіть анотацію, визначте та сформулюйте, хто може послуговуватися матеріалами статті.
8. Відредагуйте текст анотації.

Робота над науковим текстом передбачає певні підготовчі етапи. Студенти аналізують мовне оформлення тексту, його зміст, що, на нашу думку, сприяє кращому усвідомленню структури тексту, його призначення. Під час підготовчої роботи подаються завдання, пов'язані з компресією тексту, пропонується комплекс вправ для актуалізації знань із фонетики, лексикології, граматики української мови, що сприяє формуванню україномовної особистості, розвитку мовної, мовленнєвої, комунікативної та соціокультурної компетентностей. Про лінгвістичні основи навчання студентів-іноземців писали Є. П. Голобородько, В. К. Іваненко, В. Г. Костомаров, Р. П. Мільруд, О. Д. Митрофанова, Г. О. Михайловська, Ю. І. Пассов, М. І. Пентилюк, А. М. Щукін.

Пропонуємо фрагмент тексту для студентів:

Корисні копалини України

В Україні зазвичай добувають корисні копалини з невеликих глибин (до 1 тис. м). Отже, вони тісно пов'язані з будовою саме верхніх шарів земної кори. Тому для різних тектонічних структур характерні певні групи корисних копалин.

Корисні копалини осадового походження поширені переважно в межах тектонічних западин і плит платформних областей, а також передгірських крайових прогинів. Тобто вони характерні для структур, які в минулому були басейнами нагромадження осадового матеріалу, що зносився з прилеглих територій.

Магматичні та метаморфічні породи потрібно шукати в горах зі слідами вулканічних процесів, а також у кристалічних щитах, де близько до поверхні залягають давні магматичні та метаморфізовані породи. Формуються їхні родовища, як правило, на стиках літосферних плит. Наприклад, на континентах у місцях розвитку рифтових зон утворюються родовища марганцю, заліза та міді. У зоні зіткнення материкових літосферних плит виникають поклади міді, сірки, урану. До них належать, у більшості випадків, рудні корисні копалини, а також графіт, алмази тощо. Утворюються вони в результаті остигання магми в тріщинах земної кори, метаморфізації магматичних чи осадових порід під впливом високої температури й тиску.

У межах України давні магматичні й метаморфічні породи виходять на поверхню або залягають на невеликих глибинах Українського кристалічного щита. Із метаморфізованими архейськими та протерозойськими породами цього масиву пов'язані великі поклади залізних руд (Криворізьке, Кременчуцьке, Білозерське, Керченське родовища), нікелю (Побузьке родовище), титану (центральна частина Придніпровської височини), урану (південна частина Придніпровської височини). Метаморфічного походження і значні поклади графіту (Завалівське родовище). З явищами вулканізму і викидами гарячої води, тріщинами земних надр пов'язані свинцево-цинкові та ртутні руди Донбасу, свинцево-цинкові – Закарпаття.

В Україні розвідано 90 видів корисних копалин, які зосереджено майже у 8 тис. родовищ.

При господарському аналізі корисних копалин прийнято класифікацію корисних копалин за походженням – паливні, рудні, нерудні.

Робота над мовним оформленням тексту

1. Випишіть із тексту іменники – власні назви, що належать до I та II відмін, розподіліть їх за групами (тверда, м'яка, мішана).

2. Випишіть із тексту термінологічну лексику. Послугуйтеся словниками, розтлумачте її значення.

3. До поданих прикметників доберіть із тексту іменники. Запишіть отримані словосполучення.

Зразок: *корисні – корисні копалини.*

Вулканічний, гірський, дорогоцінний, земний, комплексний, кристалічний, лікувальні, літосферний, магматичний, метаморфічний, мінеральний, напівдорогоцінний, платформний, ртутний, свинцево-цинковий, тектонічний.

4. Виділені дієслова замініть на віддієслівні іменники. Залежні іменники поставте в потрібному відмінку, визначіть його. Користуйтеся словами для довідок.

Зразок: *видобувати бурштин – видобуток бурштину.*

Розробляти родовища – ...; розвідувати руду – ...; використовувати озокерит – ...; виявити поклади – ...; утворювати газ – ...; оцінювати запаси –

Слова для довідок: *утворення, оцінка, розвідка, виявлення, використання, розробка.*

5. Випишіть із тексту терміни, іменники II відміни чоловічого роду. Поставте їх у родовому відмінку однини. Поміркуйте, які закінчення вони матимуть: *-а (-я)* чи *-у (-ю)*? Перевірте правильність своїх думок за допомогою орфографічного словника української мови.

Студентам пропонуються граматичні відомості. Наприклад:

В українській мові назви неістот мають відповідний поділ.

1. *Назви чітко окреслених предметів і понять. Це охоплені зором предмети (ключ, дуб), частини тіла (палець, лоб), дні тижня та назви місяців (понеділок, жовтень), різні міри (метр, кілограм), наукові терміни (атом, суфікс). У родовому відмінку однини використовуються закінчення -а (-я).*

2. *Назви нечітко окреслених предметів і понять. Це предмети, які не мають певних меж (космос, ліс), назви великих споруд (завод, стадіон), територій (Крим, Казахстан), збірні назви (горох, пісок), назви речовин (граніт, мрамур), явищ (грим, вітер), дій (біг, розгляд), станів (сон, гнів), абстрактних понять (прогрес, мир). У родовому відмінку однини використовуються закінчення -у (-ю).*

Наприклад: кварцит – кварциту, фосфорит – фосфориту, графіт – графіту. У родовому відмінку один використовуються закінчення -у (-ю), оскільки ці слова означають назви речовин.

6. Слова та словосполучення із дужок поставте в потрібному відмінку. Визначте відміну та відмінок цих слів.

У межах (Україна) давні магматичні й метаморфічні породи виходять на поверхню або залягають на (невеликі глибини) Українського кристалічного (цит). Львівсько-Волинський басейн знаходиться на (захід) (Україна), має (площа) близько 10 тис. км². Торфові родовища знаходяться переважно на Поліській (низовина), у річкових (долина). На глибині 300–350 м існують умови для утворення сумішей (вуглеводневий газ). У Кіровоградській області знаходяться (родовище) нікелевих (руда) (Побузьке, Деренюське і Липовеньківське), у Дніпропетровській – алюмінієвих – (глинозем) (Малишівське і Вовчанське родовища), на Закарпатті – поліметалевих (руда) (Берегівське, Беганське і Мужівське родовища). Родовища нерудної (сировина) для металургійної промисловості є в різних (район) України: магнезит (вогнетрив) – у Запорізькій і Дніпропетровській областях, вогнетривкі глини – у Донецькій області (Часовоярське родовище), кварцити – у Житомирській, флюсові вапняки – у Донецькій області і (Крим).

7. Випишіть із тексту іменники власні назви й укладіть парадигми їх відмінювання. Послугуйтеся таблицею відмінювання географічних назв.

Зразок:

Н. в. Суми	Канів	Одесса	Біла Церква	Івано-Франківськ
Р. в. Сум	Канева	Одеси	Білої Церкви	Івано-Франківська
Д. в. Сумам	Каневу	Одесі	Білій Церкві	Івано-Франківську
Зн. в. Суми	Канів	Одесу	Білу Церкву	Івано-Франківськ
Ор. в. Сумами	Каневом	Одесою	Білою Церквою	Івано-Франківськом
М. в. (у) Сумах	(у) Каневі	(в) Одесі (у) Білій Церкві	(в) Івано-Франківську	
Кл. в. Суми	Каневе	Одесо	Біла Церкво	Івано-Франківську

Запам'ятайте, що українській мові є незмінювані іменники. До них належать:

- 1) слова іншомовного походження: *таксі, радіо, Конго, Марокко*;
- 2) жіночі прізвища – українські та іншомовного походження, що закінчуються на приголосний (*Пентилюк, Сергійчук*), на *-енко, -ко* (*Павленко, Яценко*), російські прізвища на *-ово* (*Журново*), на *-аго* (*Живаго*), *-их* (*Черних*);

- 3) складноскорочені слова (*ООН, зам. директора*).

Робота над змістом тексту:

1. Прослухайте текст, потім прочитайте його вголос.
2. Дайте відповіді на запитання до тексту: *Який основний вугільний басейн України? У яких областях України знаходяться найбільші нафтогазові родовища і як вони називаються? Яку площу займає Криворізький залізорудний басейн? Де розміщено поклади марганцевих руд в Україні? Де в Україні зосереджено поклади золота та уранових руд? Які нерудні корисні копалини є в Україні? Які запаси дорогоцінного та напівдорогоцінного каменю спостерігаються на території України?*

3. Поставте запитання до виділених слів та словосполучень: *Із метаморфізованими архейськими та протерозойськими породами пов'язані*

великі поклади залізних руд (**Криворізьке, Кременчуцьке, Білозерське, Керчинське родовища**), нікелю (**Побузьке родовище**), титану (**центральна частина Придніпровської височини**), урану (**південна частина Придніпровської височини**). Донецький басейн у межах України (Великий Донбас) займає площу понад 50 тис. км² (тут залягає коксівне, газове вугілля, антрацит). Карпатський нафтогазоносний регіон охоплює **родовища Передкарпаття, Українських Карпат і Закарпаття**. Більшість нафтових і газових родовищ знаходяться у Львівській та Івано-Франківській областях і приурочені до Передкарпатського прогину. Багаті залізні руди зосереджені в **Криворізькому залізорудному басейні, Кременчуцькому і Білозерському залізорудних районах**, децю бідніші – у Керченському басейні. Нікопольський марганцевий басейн – один із найбільших у світі, уміст марганцю в окисних рудах у середньому 25-30%, а загальні запаси руди – понад 2 млрд. тонн. У Кіровоградській області знаходяться родовища нікелевих руд (**Побузьке, Деренюське і Липовеньківське**), у Дніпропетровській – алюмінієвих – глинозему (**Малишівське і Вовчанське родовища**), на Закарпатті – поліметалевих руд (**Берегівське, Беганське і Музіївське родовища**). Унікальні родовища титанових руд розробляються в **Житомирській і Дніпропетровській областях**. На Кіровоградщині залягають уранові руди. За розвіданими запасами ртутної руди (кіновар), поклади якої виявлено в **Донецькій і Закарпатській областях**, наша країна посідає друге місце у світі.

4. Послугуючись географічною картою, розкажіть про родовища корисних копалин в Україні та розпитайте товаришів в академічній групі про багатство надр їхньої Батьківщини.

5. Використовуючи дані таблиці, розкажіть про фізичні властивості металів.

Фізичні властивості металів

Назва	Символ	Щільність	Температура плавки	Супротив матеріалу	Коefіцієнт теплопровідності	Коefіцієнт лінійного розширення
Алюміній	Al	2,70	659,1	2,69	207	22,58
Вольфрам	W	18,8	3370	5,5	130	4,3
Залізо	Fe	7,87	1535	9,71	75	11,9
Золото	Au	19,3	1063	2,22	310	14,0
Мідь	Cu	8,93	1083	1,67	398	16,61
Нікель	Ni	8,6–8,9	1455	6,84	92	13,4
Олово	Sn	7,29	231,9	12,8	65	21,4
Свинець	Pb	11,34	327,3	20,6	34,89	28,3
Титан	Ti	4,5	1668	55	15,5	7,7
Цинк	Zn	6,92	419,5	5,92	111	30,0

6. Знайомтесь з інформацією, поданою в таблиці. Послугуючись підручниками з хімії, таблицею Д. Менделєєва, запишіть хімічні символи запропонованих корисних копалин. Зробіть висновки щодо промислової класифікації корисних копалин, використовуючи конструкції: **розподіляється на (що?), поділяється на (що?), належить до (чого?), входить до (чого?), містить у собі (що?)**.

Промислова класифікація корисних копалин

Тип	Назва корисних копалин
Металеві корисні копалини	Чорні метали – залізо, марганець, хром, титан, кобальт. Кольорові метали – мідь, свинець, цинк, алюміній, олово, ртуть. Благородні метали – золото, срібло, платина Радіоактивні метали – уран, торій. Рідкісні метали – цирконій, гафній, ніобій, тантал. Легкі метали – берилій, літій, магній. Розсіяні метали – індій, галій, германій. Рідкоземельні метали – церій, ітрій.
Неметалеві корисні копалини	Пісок, гравій, глина, вапняк, мармур та ін. Апатити, фосфорити, сірка, мінеральні солі, слюди, азбест, графіт та ін. Дорогоцінне та напівдорогоцінне каміння – алмаз, рубін, аметист тощо. Горючі корисні копалини – вугілля, торф, нафта, горючі сланці, горючі гази.

Робота над компресією тексту

1. Ознайомтесь із зразками анотацій до підручників та посібників із Вашої спеціальності. Запишіть кілька прикладів анотацій до Ваших підручників. Зверніть увагу на мовне оформлення анотації.

Смислові компоненти тексту	Мовні засоби вираження смислу
Назва і тема статті (книги)	Дана, представлена, подана стаття (книга)... Стаття (книга) називається, має назву... Тема статті (книги)...; представлену статтю (книга) присвячено темі...; Статтю (книгу) написано на тему ...; у статті йдеться про...; автор статті (книги) розповідає про...
Проблематика статті (книги)	У статті (книзі) розглянуто...; поставлено питання про те, що...; у статті (книзі) автор торкається питань про...; автор висвітлює питання про...; автор зупиняється на таких проблемах.... У статті (книзі) викладено (що?)...; представлено наукову позицію...; узагальнено досвід роботи...; подано аналіз (чого?)...; подано оцінку (чого?)...; представлено опис (чого?); представлено наукове обґрунтування (чого?).
Композиція статті (книги)	Стаття (книга) складається із...; починається з...; у статті (книзі) можна виділити вступ, основну частину, висновки. Книга (стаття) складається із ... глав, частин, розділів. У вступній (першій) частині йдеться про...; підіймається питання про те, що...; викладається історія питання; йдеться про... В основній частині статті (книги) подано опис...; подано аналіз...; викладається наукова позиція ...; подано характеристику (чого?)... В основній частині значне місце відведено (чому?)...; багато уваги приділено (чому?)...; основну увагу звернено (на що?)... У висновках зроблено підсумки дослідження; узагальнено сказане вище; подано оцінку (чому?)...; підкреслено (що?)...; статтю завершено (чим?)...
Включення ілюстративного матеріалу до статті (книги)	У статті міститься велика кількість прикладів та ілюстративного матеріалу. Автор наводить факти, цифри, відомості, що ілюструють та підтверджують основні положення статті. Автор спирається на цифри, факти, дані. У статті наведено цитати (звідки?). Автор цитує висловлювання (кого?), слова (чий?), цитує (кого?).

Мета статті (книги)	Мета автора статті (книги) полягає в тому, щоб висвітлити, узагальнити (що?); подати аналіз (чого?), оцінка (чого?). Стаття (книга) має на меті показати, узагальнити...
Адресат статті (книги)	Статтю (книгу) адресовано спеціалістам / неспеціалістам; широкому колу читачів; статтю (книгу) розраховано (на кого?); стаття (книга) цікава для...

2. Ознайомтесь із стандартними кліше для написання анотації тексту. Напишіть кілька варіантів анотації до поданого тексту за фахом. Проаналізуйте їх мовні особливості.

3. Напишіть розгорнуті тези до тексту за фахом. На основі поданих тез складіть анотацію.

4. Використовуючи тезовий план, відновіть основний зміст тексту.

5. Прочитайте подані висловлювання. З'ясуйте зміст прочитаного, сформулюйте тезу.

Криворізький залізорудний басейн – один із найбільших залізорудних басейнів світу. Залізні руди тут добувалися ще скіфами в V–IV ст. до н. е. Криворізький басейн приурочений до центральної частини Українського щита і займає площу близько 300 км² (Дніпропетровська і частково Кіровоградська області). Основне промислове значення мають магнезитові і залізисті кварцити, у результаті збагачення яких дістають концентрат із вмістом заліза до 65%. У Кривбасі відомо понад 300 родовищ багатих залізних руд, їх розвідані запаси становлять 18 млрд. тонн. Нині видобування залізних руд ведеться вже на глибині 1000 м. Найперспективнішим районом на багаті залізні руди є Саксаганське рудне поле.

*За запасами **нерудних (неметалевих) корисних копалин** Україна посідає одне з провідних місць у світі. Так, родовища самородної сірки й озокериту в Передкарпатті – найбільші у світі. Озокерит використовується в парфумерії, легкій промисловості, медицині, а сірка – у хімічній промисловості. Родовища кам'яної солі розробляються в Донбасі (Артемівське, Слов'янське) і в Закарпатті (Солотвинське). Багаті на солі водойми Азово-Чорноморського узбережжя, особливо затока Сиваш. Хлоридно-сульфатні родовища калійних солей знаходяться в Передкарпатті – Калуш-Голинське, Стебниківське. Родовища нерудної сировини для металургійної промисловості є в різних районах України: магнезит (вогнетрив) – у Запорізькій і Дніпропетровській областях, вогнетривкі глини – у Донецькій області (Часовоярське родовище), кварцити – у Житомирській, флюсові вапняки – у Донецькій області й Криму. Як технічна сировина використовуються азбест (Побужжя, Призов'я), тальк, пірофілітові сланці (Житомирська область), слюда, бентонітові глини (Черкаська область), барит (Закарпатська область), графіт (Кіровоградська область). Сировиною для керамічної й скляної промисловості є польові шпати, скляні піски. Україна багата запасами цемента сировини й різноманітних будівельних матеріалів. За запасами гранітів, лабрадоритів (Житомирська область) Україна в Європі є поза конкуренцією.*

6. Ознайомтесь із стандартними кліше для написання анотації до тексту за фахом. Побудуйте анотацію до запропонованого тексту на основі тез. Запишіть остаточний варіант анотації.

7. Підготуйте зразки анотацій (10) підручників, монографій економічного профілю.

8. Знайдіть у тексті абзаци й проаналізуйте в кожному з них відому та нову інформацію. Запишіть це у вигляді розгорнутого тезового плану.

9. Підготуйте розповідь про запаси металів на Вашому континенті. Покажіть місце знаходження покладів на карті. На основі розповіді своїх товаришів підготуйте діалог-розпитування про родовища металів.

10. На основі тез самостійно складіть монологічне висловлювання з використанням тез та професійних термінів тексту за фахом з урахуванням інформації тексту та її розташування.

11. Побудуйте анотацію з використанням мовних кліше на основі тез тексту за фахом.

Робота над анотуванням тексту може базуватися на іншому різновиді компресії тексту – укладання тезового плану, що передбачає такі різновиди завдань:

1. Прочитайте дві мікротексти А і Б. Зіставте їх за змістом. Виділіть базові речення-тези.

А Фінанси держави – це система грошових фондів, які має держава і які спрямовуються на фінансове забезпечення її функцій: управління, оборону, соціальні гарантії, охорону навколишнього середовища тощо. Державні фінанси включають у себе механізм мобілізації ресурсів та їхнє зосередження в розпорядженні держави, тому як барометр відображають загальний стан економіки. Водночас вони слугують потужним важелем впливу на економіку та темпи її розвитку. Державний бюджет – система грошових відносин, яка виникає між державою, з одного боку, і підприємствами, організаціями та населенням, з іншого, з метою формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів для задоволення суспільних потреб. Іншими словами, це – щорічний баланс надходжень і видатків, який розробляють державні органи для активного впливу на економічний процес та підвищення його ефективності.

Б Фінанси населення – це грошові фонди, які утворюються у жителів країни з надходжень, отриманих від трудової, господарської та іншої діяльності і які спрямовуються на примноження їх власності та підвищення добробуту. Вони виражають сукупність грошових відносин, що виникають навколо акумуляції й використання заощаджень, страхових та пенсійних фондів для потреб нагромадження й розвитку соціальної інфраструктури. Держава, застосовуючи такі мобілізаційні механізми, як податкова система, страхування, пенсійні відрахування, митні, рентні та інші платежі, формує ресурси для державних фінансів, за рахунок яких можливими стануть відповідні перегрупування ресурсів, стимулювання структурних зрушень в економіці і формування нових галузей. Іншу частину коштів населення утворюють добровільні внески й пожертвування до грошових ресурсів громадських організацій і політичних партій, спеціальних цільових фондів і коштів благодійних організацій, що використовуються для надання різноманітних соціальних послуг. Основними принципами утворення й використання фінансів населення є добровільність, громадська спрямованість, здебільшого некомерційний характер руху, самоокупність і самофінансування. Особливу форму організації фінансів на добровільних засадах становлять спеціальні цільові й добровільні фонди.

2. Складіть тезовий план до тексту. До кожної тези дібрати основні думки.
3. Перекажіть зміст кожної тези логічно, адекватно до теми.

4. Створіть діалог на матеріалі тексту з використанням елементів анотування. Наприклад:

- Як називається поданий текст?
- Поданий текст називається «Фінансова система України».
- На яку тему написано статтю?
- Статтю написано на тему фінансової системи України.
- Які проблеми піднімаються у статті?
- У статті піднімаються проблеми сутності фінансів держави та фінансів населення.
- Якими особливостями відзначається композиція статті?
- У статті можна виділити три композиційні частини.

5. Спробуйте продовжити діалог, відповідаючи на такі запитання:

- Про що йдеться в першій частині статті?
- Чому відводиться значне місце у другій частині статті?
- Про що йдеться у третій частині статті?
- Чим завершується виклад матеріалу у кінці статті?
- Якою є мета автора повідомлення?
- На кого розрахований матеріал статті?

6. Відтворіть зміст діалогу у вигляді монологічного висловлювання, використовуючи елементи анотування.

7. Складіть усну анотацію тексту. Запишіть по кілька варіантів до кожного структурного елементу анотації, використовуючи методичні рекомендації до використання мовних засобів, що оформлюють анотацію. Запишіть остаточний варіант анотації.

Отже, робота над компресією тексту дозволяє, по-перше, актуалізувати знання студентів-іноземців із лексикології, граматики, стилістики, зняти труднощі лінгвістичного та змістового характеру у сприйнятті тексту, а по-друге, – сприяє більш повному, глибокому та всебічному розумінню наукового тексту, його авторської інтерпретації, розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь та навичок, здатності використовувати необхідні мовні засоби залежно від мети висловлювання.

Література

1. Вейзе А. А. Смысловая компрессия текста при обучении иностранному языку / А. А. Вейзе // Методика и лингвистика. – М. : Наука 1981. – С. 25–47.
2. Вейзе А. А. Чтение, реферирование и аннотирование иностранного текста / А. А. Вейзе. – М. : Высшая школа, 1985. – 121 с.
3. Леонов В. П. Алгоритмизация процессов реферирования и аннотирования научно-технической литературы : дис. ... д-ра пед. наук / В. П. Леонов. – Л. : Ленинград, гос. ин-т культуры им Н. К. Крупской. – 1987. – 462 с.
4. Леонов В. П. Реферирование и аннотирование научно-технической литературы / В. П. Леонов. – Новосибирск : Наука, Сибирское отделение, 1986. – 172 с.
5. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посібник] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.
6. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : [навч. посібник] / Г. С. Онуфрієнко. – К. : «Центр навчальної літератури», 2006. – 312 с.
7. Семенов О. М. Культура наукової української мови : [навч. посібник] / О. М. Семенов. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 106-113.
8. Культура фахового мовлення : [навч. посібник] / за ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – 496 с.

**СПЕЦИФІКА ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ
РОДИННОГО ВИХОВАННЯ Г. СКОВОРОДИ В РОМАНІ
«МАРІЯ З ПОЛИНОМ У КІНЦІ СТОЛІТТЯ» В. ЯВОРІВСЬКОГО**

Демченко С. А. Специфіка втілення концепції родинного виховання Г. Сквороди в романі «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського

У статті представлений маловідомий ракурс впливу теорій Г. Сквороди про «сродну» працю та сімейне виховання на художню концепцію роману «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського. Головний акцент спрямовано на розкриття авторської інтерпретації національної трагедії українців під впливом техногенної катастрофи на Чорнобильській АЕС у квітні 1986 року.

Ключові слова: покаяння, «сродна» праця, національна освіта, сімейне виховання, катарсис.

Демченко С. А. Специфика воплощения концепции семейного воспитания.

Г. Сквороды в романе «Мария с польнью в конце столетия» В. Яворивского.

В статье представлен малоизвестный ракурс влияния теорий Г. Сквороды о «сродном» труде и семейном воспитании на художественную концепцию романа «Мария с польнью в конце столетия». Главный акцент направлен на раскрытие авторской интерпретации национальной трагедии украинцев под влиянием техногенной катастрофы на Чернобыльской АЭС в апреле 1986 года.

Ключевые слова: покаяние, «сродный труд», национальное образование, семейное воспитание, катарсис.

Demchenko S. A. Specificity of family education concept implementation of H. Skovoroda in the novel «Maria with warmwood in the end of the century» (Maria z polynom u kintsi stolittia) written by V. Yavorivskiy.

The article presents an underresearched perspective of influence of G. Skovoroda's theories about «cognate» labour (business) and family upbringing to the artistic concept of the novel «Maria with sage in the end of the century» by V. Yavorivskiy. The main accent is guided to open the author's interpretation of the national tragedy of Ukrainians following the anthropogenic disaster at the Chornobyl Nuclear Plant in April 1986.

Key words: redemption, «cognate» labour (business), national education, family upbringing, catharsis.

В. Яворівський належить до розряду тих сучасних українських письменників, які органічно поєднали у своїй творчості найкращі здобутки своїх попередників і внесли власне бачення долі нашого народу до ніби вже знайомих тем. На думку П. Осадчука, у ряді творів цього письменника «потужне авторське висвітлення й освітлення життя, що захищає й утверджує неминущі людські цінності й благородні ідеали» [9, с. 15].

Схвальний відгук О. Гончара на першу збірку творів торкався передовсім стилістики: «У кращих його новелах слово звучить соковито,

пружно. Народна мова має для нього велику естетичну цінність, він тонко відчуває її красу, і, безумовно, знаходить радість у тому, щоби відкривати все нові барви й відтінки рідної мови... природа в нього одухотворена, живе своїм, особливим життям, здатна захлинатися радістю, відчувати біль... Розум, душа і совість, відповідно до народної моралі, слугують основою людської повноцінності, і новеліст із синівською чутливістю прислухається до цих одвічних оцінок усього сущого» [9, с. 17].

В академічному виданні «Історії української літератури ХХ століття» (за загальною редакцією В. Дончика) висвітлено найзагальніші штрихи життєвого й творчого шляху цього письменника й передумови написання кількох повістей та романів, зокрема. Стосовно того, як «Марія з полином у кінці століття» перетворилася на велику авторську покуту: «На початку 70-х років у колишньому глухому. Але живописному закутку Полісся – Чорнобилі розгорнулося будівництво «мирної» атомної електростанції. Спокусившись «надсучасною» проблемою, молодий письменник їде на будову, занурюється в «біографію» атома та його творців і пише роман-хроніку «Ланцюгова реакція» (1978). З гіркотою він зізнається згодом, що, мовляв, «якби було хоч якесь маленьке знання про те, як примітивно будувалися ті станції. Що відбувалося за «кулісами» [6, с. 15].

Дещо дивно, що значно більше ми знаємо про нього як про політика й громадського діяча (депутата Верховної Ради), і значно менше – про особливості його поетичних і прозових творів.

З-поміж найсвіжіших літературно-критичних матеріалів маємо праці Я. Голобородька «Сюжети й реалії кінця ХХ ст. (про збірку В. Яворівського «День переможених» [2] та «У фреймі актуального слово факту (про нову книжку В. Яворівського «День переможених») [3].

До 60-ліття письменника з оглядом основних здобутків мистецького плану підготували матеріали П. Осадчук, Р. Кулик, М. Якубовська [9, с. 14–18]. З цієї розвідки маємо змогу почерпнути маловідомі сторінки життєвого й творчого шляху В. Яворівського, зв'язку його творчості зі Львівщиною, перипетіями політичної кар'єри та про кращі здобутки за останнє десятиліття. Серед найближчих творчих однодумців називалися Ірина Вільде, Роман Іваничук, Ніна Бічуга, Сергій Данченко, Богдан Ступка, Федір Стригун та інші митці [9, с. 16]. На зламі століть, на історичному роздоріжжі вони гуртом шукали виходу з тієї разючої кризи, у якій опинилася молода держава, звертаючись до кращих здобутків своїх попередників, і передовсім – до багатющої спадщини українського мандрівного філософа Г. Сковороди.

Натомість абсолютно адекватною до поняття «неорана нива» залишається спроба реконструкції духовних інтенцій концепції родинного виховання Г. Сковороди в романі «Марія з полином в кінці століття», якій і присвячується наше дослідження.

Григорій Сковорода був живим свідком руйнації козаччини й української системи освіти XVIII ст., поневолення наших предків російським царатом, і це наклало неповторний відбиток на його світогляд, де теорії родинного виховання й «сродної» праці давали практичні поради для сучасників мислителя з питань збереження національної (родової) ідентичності. Докладно концепції освіти й виховання Г. Сковороди викладені в нашому доробку «Ідеї родинного виховання в параболах Г. Сковороди «Вдячний Еродій», «Убогий Жайворонок» [4, с. 140–145], а також у книзі «Історія української школи й педагогіки» за упорядкуванням О. Любара, М. Стельмахович, Д. Федоренка [7, с. 159–166].

Уважне аналітичне дослідження змісту роману «Марія з полином в кінці століття» наштовхнуло нас на роздуми про причини й наслідки трагедії на Чорнобильській атомній під кутом зору порушення споконвічних українських традицій родинного виховання, тим більше, що «багато сучасників роману... скалічені Чорнобилем, передчасно перебралися в інший світ, не доживши до нормальної тихої старості» [9, с. 14], а ті, хто ще живий, але має «чорну мітку», злим і нетихим словом згадує пережите. Один із свідків ліквідаційних робіт з розпуки сказав: «Ми зі своїм Чорнобилем нікому не потрібні...».

На шлях самознищення ми стали давно, а от «на складному і болісному шляху нашого повернення з манівців історії до самих себе» [9, с. 15] ми будемо лише тоді, коли гіркі уроки й помилки не будуть повторювати наші нащадки: «не випадково в романі «Марія з полином у кінці століття» саме діти залишаються жити: Одарчині – Руслан і Ліда, Миколчині – Тарасик і Олеся. Доля розкидала їхніх батьків. Кинула у вогненне пекло реактора. А дітям належить життя – покута за гріхи батьків і продовження самого життя. Бо доки є діти, нехай із печально-сумовитими оченятами, як у Миколчиного Тарасика, – життя триває» [9, с. 17]. Та малооптимістичними видаються останні рядки роману, де в символічно-пророчому ракурсі зображено дитячі забави у приміщенні красназавчого музею з експонатами: «Тарасик спершу накричав на молодших, але самому нестерпно хотілося залягти за кулемета, одягнувши солдатську каску... Ніна розкручувала великий шкільний глобус, він поскрипував, мигтів строкатими материками, морями й океанами, на голові в неї стреміла легенька, з пап'є-маше княжа корона, босі ноги стояли в дерев'яних капцях. Глобус розкручується й розкручується, перетворюючись в суцільну миготливу кулю. На якій уже не розрізнити ні кордонів, ні держав, ні кольорів... Руслан... Одягнув будьонівку і затис у руці козацький пістоль, цілиться в засвічену електричну лампочку над головою... Ліді дістався незграбний макет атомного ядра і кам'яна сокира з новим держакон» [10, с. 191]. Гра Тарасика зі списом закінчилася тим, що на друзки була розбита єдина лампочка й моторошна темрява добряче налякала малих бешкетників: «Вони скористалися безмежною волею і покарані за це»

[10, с. 191]. І тільки серце старої Марії болісно відгукнулося на переляканий дитячий галас: «Я осьдечки. Жива! Потерпіть. І заспокою. Й приголублю. І – всиплю як слід. А тоді пожалію знову» [10, с. 191]. Знала мати-берегиня, що атомний бумеранг, випущений старшим сином Олександром, повернувся до внуків і вразив у найболючіше...

Відчуття назріваючого невідступного вимирання роду Мировичів постає перед нами з перших сторінок твору. Сумна картина дороги на сільський цвинтар приголомшує гнітить нас: «Коріння дебеле, жилаве коріння на піщаній сільській дорозі. Наче йому тісно там, під землею. І воно важко випручується на поверхню. Посічене гусеницями тракторів, колесами возів і вантажівок, кимось зозла порубане сокирами й лопатами, але живе. Пошрамоване, покручене. На свіжих ранах виступають бурульки живиці. Дорога наче вимощена корінням, тут можна проходити у найбільшу неgodу» [10, с. 8]. Таким вельми ушкодженим «корінням» роду Мировичів стали колишній голова сільської ради Іван та його дружина Марія.

Копачі, риючи могилу, всупереч давньому звичаю говорити про покійників тільки хорше, в присутності глухонімого Федора, наймолодшого сина подружжя, лихим словом згадували про подружні зради Івана, його пристрасть до горілки, якої, мабуть, «з цистерну випив» [10, с. 4] та про велике терпіння жінки, що заради дітей зносила все з покірністю євангельської Диви й до останнього лишалася поряд. Догляд за хворим на рак, господарство, щоденні клопоти біля Федора – все на одну пару жіночих рук. Старші діти розлетілися з родинного гнізда. Первісток Сашко вже академік. Автор проекту дешевого атомного реактора, «безпечного, як самогонний апарат... уже понад два десятиліття спокійненько (ну, не без невеликих технологічних вибриків), ганяє турбіни на багатьох атомах держави, продукуючи найдешевшу в світі електроенергію» [10, с. 6], по характеру авантюрний, трудоголік, але – безвідповідальний кар'єрист. Коли уряд прийняв рішення про спорудження атомної станції поряд з рідними Городищами, у нього навіть серце не тьохнуло від передчуття ймовірної біди, яка винищить увесь його рід, знівечить братів, покалічить долю племінників, односельців, занепасть перспективу українців: «працював як залятий... про реактор Мировича злословили, називали його дилетантським. Сашкові й самому такий блискавичний успіх здавався примарним, чекав: ось-ось його розвінчають і висміють, і він, ославлений, повернеться у свої глухі Городища викладати фізику в школі. Але могутня адміністративна машина вже підхопила проект, реактор Мировича коштував лише півмільярда карбованців... державі потрібні були атомні електростанції, щоб забезпечити електрикою країни Варшавського Договору, хтось «на самій горі» похвалив його, сказав президентові Академії наук, щоб той приголубив обдарованого вченого. Мирович отримав державну премію, опозиціонери замовкли» [10, с. 7–8]. Недалекоглядний і самовпевнений

над міру, дещо обмежений і честолюбний, Олександр Іванович пишався Зіркою Героя Радянського Союзу, мріяв про звання академіка, будував нові атомні станції, мінуючи, ніби сапер, дорогу в майбуття. На похорон батька «бивиб» у райвиконкомі продукти на поминки, а от з музикою вийшла накладка... Знаючи про свій авторитет, не хотів сам розстаратися, проте добре умів нагинати інших. Після поховання тата за родинним столом виступав, як на партійних зборах, за звичкою, без сердечної теплоти й ширості, а потім – ніби відкупився пачкою грошей: «Розпоряджайтеся, мамо, як знаєте. На дев'ять днів, я, мабуть, не приїду, буду в Угорщині, а на сороковини зустрінемося. Тоді буду довше» [10, с. 24]. Любив перекласти клопоти про здоров'я рідних на плечі інших. Як з'ясувалося з часом, якби не кар'єризм Олександра Івановича, його прагнення дотягтися будь-яким чином до вищих щаблів влади, то брати, сестра, племінник не стали б заручниками атомного апокаліпсису в Прип'яті, тож і мама Марія не покинула б рідну домівку під загрозою радіаційного випромінювання. Та й родинна годувальниця корова Мавра не поглинала радіонукліди зі свіжих пагонів чорнобиля, який раніше за інші рослини «ззеленів обіч дороги, а тут, на цвинтарі, найдужче» [10, с. 3].

Інший син подружжя Мировичів Микола працював на атомній електростанції оператором. Готуючись до батькового похорону, власноруч розвантажував причеп із гноєм, незважаючи на ошатний одяг і лайку дружини Людмили, яка, гендлюючи в елітній крамниці й маючи «навар», на поминках постаралася прибрати до своїх рук гроші, залишені Сашком. Знаючи про надмірну меркантильність подружжя, Марія бідкалася: «Тільки й чути від вас: гроші, гроші, борги... За гроші й на реактор пішов, і на підробітки нічні в рибальську бригаду, де мало не втопився. Скільки ж вам їх треба?» [10, с. 27] На скарги Людмили про непрактичність Миколи стара Мировичка згадала: «Я вже вірила, що по війні залишилася на білому світі з Сашком – сиротою. Сповідання мала, що Іван безвісти, десь в Австрії. Уже змирилася з долею. Запрягла себе в тяжку роботу й мовчечки, як худобина, тягла її, щоб упасти і заснути на кілька годин і починати знову. А він, Іван мій, прийшов. Отамо, на березі річки, де зарості чорнобилю, я його побачила. І ноги мої підкосилися. З того чекання й молодого чорнобилю наш Микола... Єдина дитина, яку ні я, ні тато жодного разу не вдарили» [10, с. 28]. Мама серцем відчувала, що до погибелі синові залишалося зовсім мало. Дружина зраджувала Миколі, той же мовчки терпів... не було гармонії в родинних стосунках, і це не могло не тягнути за собою фатальних наслідків. Коли вибухнув енергоблок на електростанції, він загинув першим. Його донька Олеся, випускниця медичного училища, надавала допомогу потерпілим під час аварії. Першу ніч з нареченим провела на природі неподалік від зруйнованого реактора й отримала, за авторськими натяками, велику дозу радіації та в перспективі – безпліддя... Чорною примарою над

сім'єю Миколи нависла загроза винищення, а ще – жорстока покута онуків Івана за порушення заповітів «Не побажай...», «Не чини перелюб...».

Молодший за Олександра Григорій, як і покійний батько, приносив чимало мамі прикрощів, бо віддавав перевагу легким стосункам з жінками без шлюбних обов'язків. Капітан пожежної служби, «франт» і «жигун», бабій: «Побачивши нову жінку. Він спалахує, натхненно обожнює її в своїй уяві. Ідеалізує.. а тоді.. не відчувши тепла духовного (чи душевного). Переживає спустошення, іде на розхолодження» [10, с. 12]. За життя старий Мирович пишався ним і виправдовував його поведінку: «Я, телепень, вженився у дев'ятнадцять, зав'язав з тобою, Маріє, віку. То хай Грицько погуляє. І за мене, дурного, відгуляє. Хай і моя кров погарцює в його жилах...» [10, с. 13]. Ніякі мамині бідкання не могли змінити синову поведінку. Та коли трапилась аварія на ЧАЕС, він став гасити пожежу одним із перших, «вихопився на верхній край стіни реактора» [10, с. 99]. Смертельна доза радіації позбавила Грицька можливості продовжити рід. Це ж кляте опромінення спричинило променеву хворобу й передчасну смерть.

Чи не єдиною надією мами Марії Мировички мала стати донька Даринка, проте її доля склалася не вельми щасливо. Засиділася в дівках, заміж вийшла за сильно питушого вдівця з двома дітками. Коли прийшла звістка про батькову смерть, Одарка підхопила Руслана й Ліду та подалася в Городищі, не дочекавшись повернення чоловіка (його вкотре п'яного забрали до міліції).

Вибух на атомній електростанції застав її вдома – посеред ночі прокинулася, щоб вкрити дітей і Степана, потім – хутко взялася до роботи по прибиранню прибудинкової території. За нагальної потреби кинулася евакуювати дітей з небезпеки: «Перші кілометри діти бігли за Даркою, вихоплювалися вперед, а потім зарюмсала Ліда – черевичок натер ногу. Взяла дочку на плечі. Потім Тарасик з Русланом відстали. А далі сіра лісова дорога з латками ранньої зелені, піт, що застує очі, втома, страх («Тільки б не впасти. Не заночувати в лісі!») Клала сонну Ліду під деревом. А сама поверталася до хлопчиків. Гуло тіло, хотілося прилягти, склепити очі. Спиралася спиною на стовбур сосни, відпочивала і йшла далі. Розірвала надвоє свою хустку, прив'язала до неї тичку собі за спиною. Посадила на неї Тарасика й Руслана, Ліду несла на руках. Між стосами дров розгледіла: однокінний візок, навантажений колодами, зламане заднє колесо... Розвантажила дрова, перенесла на візок дітей... впряглася в нього і потягла безконечною лісівкою: кудись та доведе» [10, с. 141–142]. З останніх сил, на межі можливого долала перешкоди... про старшого брата навіть не згадувала, бо розуміла, що на татових поминках він лише роздавав обіцянки-цяцянки. Рятувалася сама й діток вихоплювала. Як могла. Але скільки ж у жінки сил, щоб тягнути на собі трьох – Тарасика, Ліду й Русланчика?.. а над ними й між ними – невидимі всюдисущі смертельні промені, байдужі,

нешадні... Автор обережно натякнув, що надії порятунок не лишалося...

Усе це добре розуміла вісімдесятилітня Марія й вельми вболівала за долю нащадків: «Що буде з тобою роде мій? Розірвало, розкидало тебе. Наче велику й страшну війну пережили, з убитими, пораненими, пропалими безвісти. І без землі залишилися, ніби програли цю війну. Злі язики кажуть, що Сашка можуть посадити, зняти з нього Героя. Невже тільки Федько зостанеться, бо всі вони були там? Невже тільки Федір? Він не зможе розказати нікому, хто ми такі, Мировичі. Які? Як жили? Що сповідували? Чому зникли?..» [10, с. 184]. Образ найменшого сина-каліки згідно з авторським задумом переростає в символ цілого українського етносу. І тільки вогонь свічки, запаленої в рідній оселі, дарував берегині роду скупі втіху й надію. Федір же, як постала гостра потреба, опромінену Григорію віддав для пересадки кістковий мозок...

Разом із сім'єю Мировичів прийняли на себе тягар біди інші мешканці Городищ. Прип'яті. Наталка, наречена Григорія, з дозиметром в руках знімала показання по забрудненню радіацією, не маючи навіть захисного хімічного костюму. Персонали лікарень з ризиком для власного життя надавав посильну допомогу потерпілим. Жахливі картини божевілля, втрати здорового глузду від великих доз радіації. Некеровані поранені опромінені працівники атомної електростанції, бригад пожежників і «швидкої допомоги», біженці, хаос при евакуації... Занедбані й залишені без догляду школярі, порожні атракціони, спустошені дитячі майданчики, покинуті напризволяще селянські садиби й безлюдні вулиці – кожна деталь увиразнює безповоротність втрат і всюдисущість невидимої смерті, яка чигає по місту, в лісі, на воді, мандрує світом разом з хмарами й дощовими краплинами... Це був справжній український Апокаліпсис: «І засурмив третій Ангел, – і велика зоря спала з неба, палаючи. Як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення зорі тій полин. І стала третина води, як полин. І багато з людей помирали з води, бо згіркла вона...» (Глава 8 Об'явлення Св. Івана Богослова) [10, с. 285]. За умов панівного атеїзму тільки за допомогою іносказання й натяків письменник міг передати власне розуміння національної трагедії, причин та фатальних наслідків з перспективою на повне вимирання: «За те, що вони покинули Закона Мого, що я дав перед ними, і не слухалися мого голосу, і не ходили за ним, за Законом, а ходили за впертістю серця свого... Ось Я їх, цей народ, полином нагодую й водою отруйною напою! І розпорошу Я їх серед народів, яких ні вони, ні батьки їхні не знали, і пошлю Я за ними меча, аж поки не вигублю їх!» (Книга пророка Єремії, Глава 9, вірші 12-15) [1, с. 764].

Рання й жадана весна 1986 р. обіцяла життя й цвітіння, бурхливу радість запліднення й продовження роду. Затьмарив усе тінню вимирання й смерті цілком закономірний і рокований вибух четвертого енергоблоку ЧАЕС, збудованої за дешевим і авантюричним проектом. Напередодні

травневих свят експеримент з понаднормованого вироблення електроенергії переповнив чашу Господнього Всетерпіння...

П. Осадчук зауважив, що «Ми впізнаємо в персонажах творів Яворівського знайомих, близьких і далеких. Це типи, яких понад десять років тому В. Яворівський не зміг ввести в свою таку ущільнену, предметну прозу, що бухає пристрастями, здригається від проклять і плачу, якими переповнене сучасне життя» [9, с. 15]. Економічна руйнація Радянського Союзу була спровокована деформацією повноцінних людських стосунків, передусім на родинному рівні. Не будучи фаталістом за своєю природою, письменник з великою часткою прозорливості Сквородинівського типу узагальнив трагедію родини Мировичів і підніс її до рівня національної. Роман «Марія з полином у кінці століття» закликає нас «орієнтуватися на оновлення й удосконалення духовного світу людини, на виховання високоморальних, богобоязливих, благочестивих, працелюбних громадян, які шанують батьків, звичаї, традиції, обряди свого роду» [4, с. 144].

Перефразовуючи М. Якубовську, яка визнає, що В. Яворівський «часто обирає об'єктом художнього зображення грань життя, за якою починається новий виток» [9, с. 18]. Родинний апокаліпсис Мировичів має, за Божим задумом, трансформуватися в Нові господні зерна, бо кукіль вже відсівається. Своім твором автор засвідчує власну потребу в катарсисі, сповіді перед рідним народом (як у Д. Павличка в «Покаянних псалмах»: «Прости мені, Боже, гріхи немалі, що вчинив я з любові до своєї землі...»), й закликає нас прилучитися до живодайних джерел практичної філософії Г. Сквороди.

Література

1. Біблія. – Ukrainin Bible United Bible societies. – 1991. – 100 м.
2. Голобородько Я. Сюжети й реалії кінця ХХ століття (Про збірку В. Яворівського «День переможених») / Ярослав Голобородько // Українська мова та література. – 2005. – № 24. – С. 29–30.
3. Голобородько Я. У фреймі актуального слово факту (Про нову книгу Володимира Яворівського «День переможених») / Ярослав Голобородько // Слово і час. – 2005. – № 5. – С. 49–52.
4. Демченко С. А. Давня українська література (Х–XVIII століття) : практикум : [навч. посіб.] / С. А. Демченко, Ю. М. Сафонов. – К. : Знання, 2013. – 231 с.
5. Дзюба І. Рівень довіри (Штрихи до портрета В. Яворівського) // І. Дзюба. – Українська мова та література в школі. – 1987. – №7. – С. 13–22.
6. Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. Кн. 2. : Друга половина ХХ ст. : [підручник] / за заг. ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1998. – 456 с.
7. Любар О. О. Історія української школи та педагогіки : [навч. посіб.] / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко ; за ред. О. О. Любара. – К. : Тв-во «Знання», 2003. – 450 с.
8. Наєнко М. Визволити душу (Володимир Яворівський) / М. Наєнко // Слово і час. – 1992. – №11. – С. 36–39.
9. Осадчук П. Розмаїття українського світу (до 60-ліття В. Яворівського) / П. Осадчук, Р. Кулик, М. Якубовська. – Дивослово. – 2012. – №10. – С. 14–18.
10. Яворівський В. Марія з полином у кінці століття / В. Яворівський. – Дніпро. – 1987. – 191 с.

МНЕМОТЕХНІЧНА СТРАТЕГІЯ В НАВЧАННІ НІМЕЦЬКІЙ МОВИ

Жукова Л. В. Мнемотехнічна стратегія в навчанні німецької мови.

У статті розглядаються можливості використання мнемотехнічних стратегій у навчанні німецької мови. Основна увага приділяється визначенню поняття «мнемотехнічна стратегія», розглядаються мнемотехнічні засоби навчання німецької мови та можливості використання мнемотехнічних стратегій у процесі засвоєння лексичних та граматичних явищ.

Ключові слова: мнемотехнічна стратегія, мнемотехнічний засіб, навчання німецької мови.

Жукова Л. В. Мнемотехническая стратегия в обучении немецкому языку.

В статье рассматриваются возможности использования мнемотехнических стратегий в обучении немецкому языку. Основное внимание уделяется определению понятия «мнемотехническая стратегия», рассматриваются мнемотехнические средства обучения немецкого языка и возможности использования мнемотехнических стратегий в процессе усвоения лексических и грамматических явлений.

Ключевые слова: мнемотехническая стратегия, мнемотехнические средства, обучение немецкому языку.

Zhukova L. V. Mnemotechnical Strategy in Learning the German Language.

The article discusses the possibility of using mnemotechnical strategies in learning the German language. The focus is on the definition of «mnemotechnical strategy» are considered mnemotechnical means teaching of the German language and the possibility of using mnemotechnical strategies in the process of assimilation of lexical and grammatical phenomena.

Key words: mnemotechnical strategy mnemotechnical means learning the German language.

Дидактика та навчальна психологія завжди вважали, що постійне повторювання вивченого є основою успіху при навчанні.

Викладач і підручники намагаються якомога доступніше подати навчальний матеріал та шляхом систематичного вивчення й повторення отримати від об'єкта навчання (учня, студента) повну репродукцію відповідного матеріалу. Визубрюються тисячі слів з незвичним звучанням та написанням, навіть неважливо, чи то за допомогою двостороннього словника, чи то за допомогою тексту. До цього часу традиційною методологічною порадою залишаються такі слова: учи на прикладі тексту, намагайся мислити іноземною мовою, практикуйся, постійно повторюй, виписуй слова на картці з перекладом на звороті, працюй регулярно. Класичний метод навчання іноземної мови зводиться здебільшого до заучування напам'ять силоміць. І ніхто не порушує питання про стратегію заучування, про мнемотехнічні засоби навчання, застосування яких у процесі викладання іноземної мови має досить широкі можливості.

Дослідження останніх десятиліть у галузі психології пам'яті дали

змогу отримати такі результати: людський мозок здатен сприймати нечисленну кількість сенсорних ефектів, які постійно скеровані на нього (мозок), кодувати їх і як наслідок – запам'ятовувати й репродукувати.

Цією унікальною здатністю пам'яті користувалися ще з давніх часів. Історія наводить нам такі приклади: король Серус знав імена усіх солдат своєї армії, Charmadas з Давньої Греції міг цитувати твори з бібліотек Греції того часу, Mitridates von Pontus знав 22 мови народів, які жили на його територіях, Seneka міг повторити до двохсот віршованих рядків після того, як прослухає їх лише один раз і т. ін. На перший погляд ці люди з неймовірною пам'яттю здаються «надлюдьми», однак це не так. З позицій сьогодення ми можемо говорити, що їхні здібності ґрунтуються на певних принципах, в основу яких покладено образне й асоціативне мислення. На користь стратегії заучування іноземної мови з використанням мнемотехнічних засобів свідчить те, що наша пам'ять запам'ятовує 10% від того, що ми читаємо, 20% – від того, що ми чуємо, 30% – від того, що ми бачимо й чуємо, 70% – від того, що ми говоримо, 90% – від того, що ми виконуємо.

Стратегія навчання іноземної мови за допомогою мнемотехнічних засобів – це є серія способів, які полегшують вивчення тієї чи тієї мови. Це зовсім не означає, що досвідчений викладач повинен відмовлятися від перевірених прийомів при навчанні, а вказує на те, що за певних умов можна скористатися й іншими засобами, наприклад, тоді, коли є певні проблеми в запам'ятовуванні чи розумінні того чи того навчального матеріалу.

При навчанні німецької мови стратегія мнемотехніки є прийнятною під час вивчення та запам'ятовування лексики, граматики (наприклад, порядку слів у реченні, особливостей німецьких іменників, труднощів у вживанні німецьких прийменників, сполучників тощо).

У сучасній методичній літературі описано більш ніж сто можливостей використання мнемотехнічної стратегії щодо заучування лексичних і граматичних особливостей німецької мови.

Найбільш відомим та поширеним є *die Schlüsselwertmethode* (нім.). Його суть полягає в тому, що спочатку відшукується близьке за звучанням слово в рідній мові, ключ-асоціат, далі йде візуальне представлення ключового слова. Наприклад, носій української мови сприймає німецьке «*die Wand*» як «диван» плюс буква *d*.

У процесі заучування нових слів, різних за написанням, але однакових при перекладі, досить часто відбувається певна плутанина у вживанні поданих слів. Для того, щоб уникнути цих труднощів, запропоновано мнемотехнічний засіб з використанням асоціатів-графем. Так, наприклад, німецькі слова «*wenn*» та «*wann*» перекладаються як «коли». Склавши таку фразу як «*Wann ist ein Fragewort*» та підкресливши графему «*A*» учень/студент чітко запам'ятовує вживання слова «*wann*».

До мнемотехнічної стратегії відносять також і жестикуляцію. За

допомогою жестів можна виразити деякі рухи як для слів, фраз, так і для вираження аспектів граматики. Жестикуляція є своєрідною підказкою до правильного вживання лексики, порядку слів у німецькій мові, особливо – місця відокремлених дієслівних префіксів тощо.

Досить популярним у мнемотехнічній стратегії є заучування нової лексики та граматичних структур за допомогою римування, а саме – віршів, пісень. Наприклад, у німецькій мові складена в подальшій послідовності фраза з прийменників давального та знахідного відмінків:

AN auf HINTER neben IN

Über UNTER vor ZWISCHEN

У німецькій скоромовці «Wer brauchen ohne zu gebraucht, braucht brauchen überhaupt nicht zu gebrauchen» вказується на випадок вживання частки ZU при інфінітиві.

Досить легко в німецькій мові запам'ятовуються форми сильних дієслів, які римуються до віршів та об'єднуються за принципом зміни кореневих голосних. Звичайно, на розмір строфи можна підібрати певну мелодію. У такому разі досить складний для запам'ятовування граматичний матеріал заучується легко й просто:

Diese schöne Sprache

Ist ja wie magnetisch.

Selbst die starken Verben

Klingen ja poetisch.

Helfen, half, geholfen –

Werfen, warf, geworfen –

Essen, aß, gegessen

Messen, maß, gemessen.

Використання лінійного перекладу за допомогою мнемотехнічних засобів зумовлює краще запам'ятовування певної кількості складних слів. Лінійний переклад передбачає переклад складного слова по частинах. Відповідно, виникає комічна ситуація, яка й допомагає кращому запам'ятовуванню. Наприклад, англійське слово «mother-in-low» – як мати у слабості; «father-in-low» – батько у слабості, тобто теща, тесть. Німецьке «Arbeitnehmer» – «праценаймач», той, хто наймає на роботу; або «Arbeitgeber» – той, хто дає роботу.

Наведені приклади заучування навчального матеріалу за допомогою мнемотехніки розкривають доволі цікавий фактологічний матеріал у практиці навчання іноземних мов. Експерименти щодо запам'ятовування лексики та граматики в лабораторних умовах показали, що експериментальні групи, які працювали за допомогою мнемотехнічних засобів, мають показники запам'ятовування вдвічі кращі, ніж при методиці «повтору» чи власної стратегії.

Література

1. Sperber Horst G. Mnemotechniken im Fremdsprachenerwerb: mit Schwerpunkt «Deutsch als Fremdsprache» / Horst G. Sperber. – München – 1989. – 217 S.
2. Beyer G. Gedächtnis- und Konzentrationstraining / G. Beyer. – München – 1997. – 145 S.

ДИДАКТИЧНИЙ СУПРОВІД У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СЛОВТВІРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ У ЗМІСТІ КУРСУ «СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА»

Качайло К. А., Мішеніна Т. М. Дидактичний супровід у процесі вивчення словотвірного потенціалу невідмінюваних іменників у змісті курсу «Сучасна українська літературна мова».

У статті здійснено спробу розроблення дидактичного супроводу у вивченні словотвірного потенціалу невідмінюваних імен у змісті навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова». Система пропонованих завдань спрямована на вивчення словотвірного потенціалу невідмінюваних іменників за напрямками: 1) особливості входження невідмінюваних імен до словотвірної системи української мови; 2) розгляд невідмінюваних імен як словотвірної бази для суфіксальних одиниць; 3) невідмінювані іменники як компоненти складних слів.

Ключові слова: невідмінювані слова, дериват, словотвірний потенціал, майбутні вчителі філологічних спеціальностей.

Качайло К. А., Мишеніна Т. М. Дидактическое сопровождение в процессе изучения словообразовательного потенциала несклоняемых имен существительных в содержании курса «Современный украинский литературный язык».

В статье сделана попытка разработки дидактического сопровождения при изучении словообразовательного потенциала несклоняемых существительных в содержании учебной дисциплины «Современный украинский литературный язык». Система предложенных заданий направлена на изучение словообразовательного потенциала несклоняемых существительных по направлениям: 1) особенности вхождения несклоняемых слов в словообразовательную систему украинского языка; 2) рассмотрение несклоняемых существительных как словообразовательной базы для суффиксальных единиц; 3) несклоняемые существительные как компоненты сложных слов.

Ключевые слова: несклоняемые слова, дериват, словообразовательный потенциал, будущие учителя филологических специальностей.

Kachajlo K. A., Mishenina T. M. Didactic support in the study of potential slovotvoobrazovatelnogo indeclinable noun in the context of the course «Contemporary ukrainian literature language».

The article is an attempt to develop a didactic support in the study of word-formation potential of indeclinable nouns in the maintenance of discipline «Modern Ukrainian literary language». The system proposed by the task aims to explore the potential of word-formation indeclinable nouns following areas: 1) the particular entry indeclinable words in the word-formation system of the Ukrainian language, and 2) consideration of indeclinable nouns as the formative basis for suffixed units, and 3) indeclinable nouns as components of compound words.

Key words: indeclinable words, derivative, word-formation potential, future teachers of philology special.

У сучасному мовознавстві невідмінюваними іменами називають слова з сукупністю омонімічних словоформ, які мають нульові флексії і

утворюють нульовий тип відмінювання.

Підклас невідмінюваних імен нині охоплює найрізноманітніші угруповання слів, кількісний і якісний склад яких неоднозначно кваліфікують в українській лінгвістиці [1, с. 11–14; 2, с. 89; 5, с. 324; 6, с. 123]. На окремий науковий розгляд заслуговують невідмінювані імена іншомовного походження, процес запозичення яких досить активізувався останніми десятиліттями.

Одним з актуальних питань у вивченні невідмінюваних імен іншомовного походження є з'ясування напрямків їх змін під впливом мови-реципієнта, пристосування до системи цієї мови (С. Авдєєва, Б. Ажнюк, В. Аристова, О. Безпояско, К. Городенська, О. Муровцева, В. Русанівський, В. Сімонюк, Ф.Філін та інші).

Показником високого рівня освоєння іншомовних слів і невідмінюваних імен системою мови є участь їх у словотвірних процесах, тобто утворення дериватів і словотвірних гнізд за законами мови-реципієнта.

У процесі вивчення словотвірного потенціалу невідмінюваних іменників виокремлюємо напрямки: 1) особливості входження невідмінюваних імен до словотвірної системи української мови; 2) розгляд невідмінюваних імен як словотвірну базу для суфіксальних одиниць; 3) невідмінювані іменники як компоненти складних слів.

Вимоги, що висуваються до змісту науково-дослідницької роботи студентів, зумовлені фаховим спрямуванням усіх видів навчально-пізнавальної діяльності з напряму підготовки – філологія: 1) структурування теоретичного матеріалу має забезпечувати досягнення мети фахової підготовки, зміст якої послідовно обґрунтовано у кваліфікаційних характеристиках, сприяти усвідомленню прикладного значення навчальної дисципліни для майбутнього фаху; 2) змістовне наповнення досліджуваного матеріалу має бути методологічним, що є засобом вироблення узагальнених умінь і навичок; 3) теоретична частина фахової навчальної дисципліни має містити фундаментальне ядро знань, що сприятиме формуванню у студентів наукової картини світу і сучасної методології її пізнання; 4) розроблення завдань науково-дослідницької роботи студентів варто формулювати в контексті майбутнього фаху, що сприятиме розумінню й усвідомленню логічної моделі об'єкта дослідження.

Окреслені вимоги до науково-дослідницької роботи уможливають: урахування варіативних досліджень, які виходять за межі дидактично обробленої наукової галузі; використання науково-дослідницької діяльності майбутніх фахівців як системоутворювальної соціокультурної детермінанти становлення особистості студента – майбутнього фахівця високого рівня.

Мета статті – розробити дидактичний супровід у вивченні словотвірного потенціалу невідмінюваних імен у змісті навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова».

Невідмінювані імена становлять підклас слів, який постійно поповнюється за рахунок запозичень з інших мов або дериватів, що конституюються на власній лексичній базі. Більшість із невідмінюваних субстантивів та ад'єктивів закінчується на голосний (*авізо, бордо, доміно, драже, індиго, какаду, піке, хакі* тощо). Невластивий українським питомим основам фонетичний кінець таких імен ускладнює словотворення від них. Пристосування невідмінюваних імен до законів українського словотворення здійснюється так, щоб їхні основи набули фонетичного оформлення, властивого українським іменним основам, тобто закінчувалися на приголосний шляхом: 1) усіченням кінцевої голосної невідмінюваного слова; 2) інтерфіксації [й], [т], [н], [с].

Методично доцільним у процесі спостереження над мовним матеріалом є завдання: Утворити від наведених іменників прикметники, зробити висновок про шляхи утворення: *авізо, Батумі, Калахарі, Кіото, жалюзі, желе, купе, піке, шосе, комільфо, пушту, дао*.

Наводимо приклади утворення похідних від невідмінюваних імен: *авізо – авіз-н(ий); Батумі – батум-ськ(ий); Калахарі – калахар-ськ(ий); Кіліманджаро – кіліманджар-ськ(ий); Кіото – кіот-ськ(ий); кепі – кеп-к(а); жалюзі – жалюзі-/ї/н(ий); желе – желе-/ї/н(ий); купе – купе-/ї/н(ий); піке – піке-/ї/н(ий); шосе – шосе-/ї/-н(ий); комільфо – комільфо-/т/н(ий); пушту – пушту-/н/ськ(ий); дао – дао-/с/зим*.

У процесі словотворення похідних від невідмінюваних імен спостерігаються різноманітні морфонологічні перетворення, які трансформують твірну основу в похідну або модифікують дериваційний суфікс. Аналіз морфонологічної структури дериватів, твірною основою яких є невідмінювані імена іншомовного походження, дозволяє виокремити такі основні комплексні морфонологічні перетворення:

1) усічення (елізія) твірної основи паралельно з акцентною альтернацією (з кореня твірної основи наголос пересувається на дериваційний суфікс (*плакé – плакува́ти*);

2) усічення твірної основи паралельно з акцентною альтернацією та інтерфіксацією (*Пуерто-Ріко – пуерторик-/án/ець*);

3) інтерфіксація та акцентна альтернація (*Перу – перу-/ан/ець*).

Дидактичний супровід передбачає такі тактики вивчення навчальної проблеми:

Порівняйте наведені словотвірні ланцюжки, прокоментуйте морфонологічні перетворення: 1) *каратé – караті́ст; мор́зе – морзі́ст; плісé – плісирува́ти; Гаї́ті – гаїтя́нин; Таї́ті – тайтя́нин; буклé – букло́ваний; со́ло – солі́ст*; 2) *Пуерто-Ріко – пуерторик-/án/ець; Маро́кко – марокк-/án/ець, Баку́ – бак-/ін/ець*.

Однією з характерних особливостей входження невідмінюваних імен до словотвірної системи сучасної української мови є вплив їхньої

семантики на словотвірні можливості слова. Суть дериваційного процесу з семантичного погляду полягає в семантичному нарощенні, оскільки семантика більшості похідних слів не є сукупністю значень твірних основ і формантів.

Для невідмінюваних імен, за нашими спостереженнями, характерні семантичні зрушення, пов'язані з транспозицією (утворення від невідмінюваних іменників прикметників на *-овий, -ний*); утворення від невідмінюваних субстантивів внаслідок черезступеневого словотворення іменників на *-ня, -ізація* та дієприкметників на *-аний*.

Завдання на спостереження над дериваційним процесом: *Утворіть від наведених невідмінюваних імен похідні, подайте коментар щодо явища транспозиції: а) іменник – прикметник; б) іменник – іменник / дієприкметник за семантикою «дія».*

Наводимо словотвірні ланцюжки: а) *бароко – бароковий; піке – пікейний; індиго – індиговий; інкасо – інкасовий; квебрахо – квебраховий; манго – манговий; праліне – праліновий; реле – релейний; сальдо – сальдовий; соло – сольний*; б) *відео – відеоізація, євро – євроізація, табу – табуйований, букле – букльований, таксі – таксування.*

Розгляд невідмінюваних імен як словотвірної бази для суфіксальних одиниць передбачає насамперед спостереження над суфіксальними дериватами (відсубстантивні суфіксальні прикметники, іменники та складні слова), що є найбільш розгалуженою і досить активною ділянкою словотвірної системи сучасної української мови.

У межах загального словотвірного значення «носії предметної ознаки» виокремлюється група дериватів – назв осіб, сформована на основі відіменникових словотвірних типів з питомими суфіксами *-ець, -анин* і запозиченим формантом *-іст/-ист*, що мають різний ступінь продуктивності: 1) досить продуктивними є похідні іменники із суфіксом *-ець*, що називають осіб за територіальною та національною ознакою (*адигеєць, малієць*); 2) порівняно меншу кількість похідних іменників із цим значенням утворено за допомогою суфікса *-анин (-янин)*: *гаїтянин, тайтянин*, що зумовлено його історичним функціонуванням; 3) високою продуктивністю характеризується словотвірний тип відіменних дериватів із суфіксом *-іст/-ист*, що вживається на позначення осіб за їхнім стосунком до певної сфери діяльності (*самбіст, соліст*).

Активність виявляють також відсубстантивні деривати словотвірного типу із суфіксом *-ізм/-изм*, уживані в найменуваннях, що вказують на стосунок до певної суспільної категорії чи політичної партії (*туризм, дендизм*).

Значну групу відіменникових похідних становлять ад'єктиви словотвірного типу із суфіксом *-ськ/-цьк-*, коло твірних основ яких об'єднує власні і загальні назви (*адигейський, перуанський, бордоський*).

Найпоширенішими дієслівними словотворчими афіксами, активність вживання якого дедалі зростає [4, с. 194], є суфікс *-ува- (-юва-)*, меншу продуктивність має суфікс *-ірува-/ирува-*. Суфікси поєднуються з різними

невідмінюваними іменами і виражають такі словотвірні значення: 1) «перетворювати на те, що визначає твірний невідмінюваний іменник»: *травестувати, зомбувати*; 2) «робити, створювати те, на що вказує твірний невідмінюваний іменник»: *декольтувати, дражирувати, крокіювати, плісирувати*.

Методично доцільними є такі завдання:

1. Відтворіть словотвірний ланцюжок, зробіть висновок про продуктивність словотворчого афікса, прокоментуйте семантичні нашарування: *самбіст, соліст, есперантист, каратист, лібретист, піаніст, таксист, дербіст, дзюдоїст, раліст, есеїст, кантеліст*.

2. Відтворіть словотвірний ланцюжок, продовжте ряд (5 прикладів), користуючись Словником географічних назв: *мансієць, марієць, марокканець, перуанець, пуерториканець, сомалієць, удигеєць, уланудинець*.

3. Утворіть від невідмінюваних іменників на позначення топонімів та народностей похідні іменники із суфіксом *-ець* – назви осіб чоловічої статі, відносні прикметники на *-ськ(ий)*.

Зразок: *Зімбабве – зімбабвієць, зімбабвійський; Конго – конголезець, конголезький; зулу – зулус, зулуський; Малі – малієць, малійський; Марокко – марокканець, марокканський; Нікарагуа – нікарагуанець, нікарагуанський; Перу – перуанець, перуанський; Пуерто-Рико – пуерто-риканець, пуерториканський; Фіджі – фіджієць, фіджійський; Чилі – чилієць, чилійський*.

4. Утворіть від іменників чоловічого роду утворилися субстантиви жіночого роду із суфіксом *-к-*.

Зразок: *зімбабвієць – зімбабвійка; конголезець – конголезка; зулус – зулуска; малієць – малійка; мансієць – мансійка; марієць – марійка; марокканець – марокканка; нікарагуанець – нікарагуанка; перуанець – перуанка; пуерториканець – пуерториканка; сочинець – сочинка; тайтянець – тайтянка; удегеєць – удегейка; фіджієць – фіджійка; чилієць – чилійка*.

5. Відтворіть словотвірний ланцюжок. Подайте значення суфіксальних дериватів: *торизм, дендизм, макіавеллізм, лобізм, джингоїзм*.

6. Відтворіть словотвірний ланцюжок. Розмежуйте твірні основи на власні і загальні, зробіть висновок про їх словотворчий потенціал: *адигейський, перуанський, бордоський, гельсінський, есперантський, зулуський, альма-материнський, делійський, уланудинський, сомалійський, калахарський, малійський, сочинський, сухумський*.

7. Відтворіть словотвірний ланцюжок. Подайте коментар, які словотвірні значення виражають суфікси: *травестувати, бомбувати, декольтувати, дражирувати, крокіювати, плісирувати*.

Невідмінювані іменники можуть становити компоненти складних слів. Юкстапозити передають нові поняття, зв'язок між компонентами яких є вільним, тобто сама модель побудови не передбачає морфологічних змін у структурі її складників, що сприяє широкому використанню невідмінюваних

іменників іншомовного походження для творення складних лексичних одиниць: *кафе-бар, кафе-кондитерська, інтернет-кафе, шоу-вікторина, шоу-театр, шоу-програма, шоу-балет, шоу-зірка, медіа-простір, медіа-переворот, медіа-магнат, медіа-барон, медіа-ресурс*.

Регулярність складників *відео, аудіо, кіно, шоу, медіа* в поєднанні з іменниками переконує в специфічності складання як способу творення слів, що є свідченням розвитку словотвірної системи сучасної української мови, взаємодії одноосновної і багатоосновної деривації. Поширеність аглютинативних основ як засобу словотворення нових дериватів дає підстави зробити припущення про становлення нового способу формування похідних – за допомогою регулярних самостійних невідмінюваних іменників.

За нашим спостереженням, інтернаціональні компоненти *відео, кіно, аудіо* набули активності у словотворенні, передусім у складанні, внаслідок зростання ролі кінематографії і технічних засобів масової інформації. Аглютинативний компонент *кіно*, поєднуючись з іменниками, може виражати значення: а) прикметника *кінематографічний (кіноматеріал)*; б) називати жанр кінофільму (*кінобойовик, кіносеріал, кіногазета*); в) предмети і явища, пов'язані зі створенням і прокатом фільмів (*кіномістечко, кіноспруда*); г) осіб (*кінопоет*).

Бурхливий розвиток відеотехніки, потреба у зв'язку з цим у нових номенах зумовили словотвірну активність латинської за походженням основи *відео* (з лат. – *дивлюся, бачу*). Відповідно, основа *відео* у структурі кількох слів *відеотелефон, відеограма, відеорекордер, відеосигнал, відеофонограма* [7, с. 127] стає згодом більш продуктивною: з'являються дво- і трикомпонентних похідних із цією основою

Основа *відео* входить до складу назв: а) технічних засобів для знімання і відтворення відеозапису (*відеоапаратура, відеоплеєр, відеотехніка*); б) назв приміщень і закладів для створення і демонстрації відеопродукції (*відеобар, відеозал, відеокабіна, відеооб'єднання, відеоцентр*); в) назв видів відеопродукції (*відеоматеріал, відеотижневик*).

Засвідчуємо словотвірну активність основи латинського походження *аудіо*, семантика якої пов'язана зі слуховим сприйняттям інформації, музики: *аудіопродукція, аудіоапаратура, аудіокасета, аудіокомпанія, аудіоювілка, аудіозапис, аудіотехніка* тощо.

Позамовним чинником поширення складних слів з невідмінюваним іменником є надходження запозичень певної семантики до певних мовленнєвих сфер: *мас-медіа: медіа-видавець, медіа-профі, медіа-група, медіа-проект, медіа-імперія*.

Залежно від ступеня цілісності оформлення компонентів юкстапозити поділяємо на дві групи: 1) складні слова, у яких обидва компоненти невідмінювані (*мецо-форте*); 2) складні слова, у яких один компонент відмінюване слово, а інший – невідмінюване (*шоу-дієство*).

Деривати субстантива *кіно* (від грец. *ρῦμα*) становлять складні слова, серед яких констатовано: іменники (*кіноакадемія, кіноаматор, кіноархів*); прикметники (*кінознімальний, кінокопіювальний*).

Наводимо орієнтовні приклади завдань, спрямованих на вивчення словотворчого потенціалу невідмінюваних імен:

1. Відтворіть словотвірний ланцюжок. Розмежуйте деривати за групами: а) складні слова, у яких обидва компоненти невідмінювані; б) складні слова, у яких один компонент відмінюване слово, а інший – невідмінюване. Зробіть висновок про частотність уживання юкстапозитивів в сучасній українській літературній мові: *мецо-сопрано, міді-мода, кабаре-дует, сальто-мортале, шоу-дійство, максі-спідниця, нетто-маса, шоу-центр*.

2. Проаналізуйте подане словотвірне гніздо. Виокремте словотвірні ланцюжки. Зразок: *кіно* → *кіноактор* → *кіноакторський*; *кіно* → *кіноактриса* → *кіноактрисочка*; *кіно* → *кінодраматургія* → *кінодраматургічний*; *кіно* → *кінолітопис* → *кінолітописець*; *кіно* → *кінолітопис* → *кінолітописний*; *кіно* → *кінопрокат* → *головкінопрокат*; *кіно* → *кінопрокат* → *кінопрокатний*.

3. Розмежуйте частиномовну належність наведених дериватів. Виокремте тематичні групи.

Кінобойовик, кіноафіша, кіновипуск, кіновиробництво, кіноглядач, кінодокументаліст, кінодраматург, кінознімальний, кінокопіювальний, кіноекран, кіножурнал, кінозал, кіноіндустрія, кіноказка, кінокартина, кінокласика, кіноклуб, кінокомпанія, кінолегенда, кіноматеріал, кіномистецтво, кінопанорама, кінопромисловість, кінороман, кінопроекційний, кінетелевізійний.

У словотвірному гнізді іменника *бюро* (від франц. *bureau* – бюро) переважають складноскорочені слова (аббревіатури) мішаного типу: *гідрометеобюро, екскурсбюро, інформбюро, маибюро, партбюро, профбюро*.

Похідні невідмінюваного іменника *кафе* становлять складні іменники-юкстапозити: *кафе-автомат, кафе-бар, кафе-кондитерська, кафе-мороживо, Інтернет-кафе, магазин-кафе*.

Подібну структуру має словотвірне гніздо з вершинним словом *медіа*, у якому серед похідних, за матеріалами преси, переважають юкстапозити, що утворюються на першому дериваційному ступені: *медіа-барон, медіа-ресурс, медіа-переворот, медіа-проект, медіа-імперія*.

Методично доцільними будуть такі завдання:

1. Утворіть від невідмінюваного іменника *бюро* складноскорочені слова (аббревіатури) мішаного типу. Розкрийте їх значення. *Гідро-, мете-, екскурсія, інформація, партія*.

2. Утворіть юкстапозитиви від іменника *кафе*. Поясніть їх правопис. Спрогнозуйте можливі варіанти утворення юкстапозитивів у сучасній

українській літературній мові: *Автомат, бар, кондитерська, морозиво, Інтернет, магазин.*

На окремий розгляд заслуговує питання тематичного розшарування дериватів унаслідок полісемії твірної основи.

Зокрема, як зазначено у «Словнику української мови», слово *радіо*¹ є багатозначним: 1) передавання на відстань без дротів інформації за допомогою радіохвиль; 2) те саме, що радіопередача; 3) те саме, що радіоприймач; 4) центр, звідки ведеться радіопередача [3, т. 8, с. 430]. Як перша частина складних слів, що відповідає слову *радіо* у 1 значенні, входить до композитів: *радіоавтограф, радіоаеронавігаційний, радіоаеронавігація, радіоакумулятор, радіоакустичний, радіовишка, радіолабораторія, радіолінія, радіообмін, радіообслуговування, радіооператор, радіопеленгування, радіорефлектор, радіосправа, радіотелескопія, радіочастота*; 2 значення реалізоване у словах: *радіовиступ, радіожурнал, радіоінформація, радіолекторій, радіолекція, радіоматч, радіомітинг, радіоогляд, радіоповідомлення, радіопрогноз, радіорозвідка, радіоспектакль, радіотеатр, радіошуми*; 3 значення – у словах: *радіовиробництво, радіодеталь, радіозавод, радіоелемент, радіомайстерня, радіопересувка, радіотовари, радіоустановка, радіоустаткування*; *радіо*² – перша частина складних слів, що відповідає слову *радіоактивний*, напр.: *радіоізоотоп, радіоїод, радіолікування, радіоскопія, радіостронцій, радіо фосфор.*

Спостереження над мовним матеріалом передбачає такі завдання:

1. Випишіть зі Словника української мови деривати від твірної основи *радіо*. Розмежуйте деривати за такими групами: 1) передавання на відстань без дротів інформації за допомогою радіохвиль; 2) те саме, що радіопередача; 3) те саме, що радіоприймач. Зробіть висновок про системні відношення в межах термінів з основою *радіо*.

2. Розмежуйте деривати за поданими тематичними групами. Зробіть висновок про семантичні нашарування у структурі термінів: 1) *прилади й апарати*; 2) *комплексні, узагальнювальні поняття*; 3) *наукові галузі та їхні підрозділи*; 4) *технічні галузі та їхні підрозділи процеси та явища; особи за фахом чи виконуваною роботою.*

Радіопеленгатор, радіологія, радіотехніка, радіоелектроніка, радіостанція, радіопрожектор, радіолокація, радіослухачка, радіотехнік, радіопеленгація, радіоімпульс, радіокомпаратор, радіокомпас, радіотелескоп, радіозонд, радіовисотомір, радіотехніка, радіофонія, радіолуна, радіомутації, радіохвиля, радіоаматор, радіокоментатор, радіолюбитель, радіометрист, радіомонтер, радіонавігатор, радіослухач, радіофікатор.

3. Наведіть терміни-відповідники до наведених словникових статей з компонентом *радіо*. Визначте їх тематичну групу: телеграма, що передається по радіотелеграфу (*радіотелеграма*); відомості, одержані внаслідок перехоплення передач противника (*радіоперехоплення*); галактика,

потужність випромінювання якої приблизно дорівнює потужності її випромінювання в оптичному діапазоні довжин хвиль (*радіоґалактика*); назва джерел космічного радіовипромінювання з малими кутовими розмірами (*радіозірки*); установа, яка здійснює передавання і приймання радіоповідомлень, радіовистав, радіоконцертів (*радіостанція*); установа, яка здійснює телеграфний зв'язок по радіо (*радіотелеграф*).

4. Поясніть значення дериватів із компонентом *радіо* за зразком *стосунок до того, що позначає основа: радіоавтографічний, радіоаматорський, радіоастрономічний, радіобіологічний, радіовимірвальний, радіоелектронний, радіолокаційний, радіолюбительський, радіомовний, радіонавігаційний, радіопеленгаторний, радіоприймальний, радіорелейний, радіотелеметричний, радіотерапевтичний, радіотрансляційний.*

5. Утворіть терміни, що позначають властивості, якості. Напр.: *радіоактивний* – який має радіоактивність: а) який уловлює, перетворює і використовує енергії радіохвиль; б) який здійснюється за допомогою передавання сигналів надвисокої частоти через проміжні приймально-передавальні радіостанції.

6. Утворіть терміни з компонентом *радіо*. Розкрийте закономірність розвитку терміносистеми залежно від розвитку відповідної науки: *азот, торій, фосфор, актиній, вуглець.*

7. Проаналізуйте пропонувані національні відповідники до другої частини іншомовного слова. Зробіть висновок про доречність і точність взаємозаміни. Чи можна наведені терміни кваліфікувати як абсолютні синоніми?

Радіоінформація – радіовідомість, *радіопеленгатор* – радіовизначник, *радіорепродуктор* – радіовідтворювач, *радіосигнал* – радіоґасло, *радіотерапія* – радіолікування, *радіотрансляція* – радіопередача, *радіальний* – променевий (за П. Штепою);

Радіація – променевість, промінність, променювання; *радіоактивність* – променистість, випромінність, променездатність, променетворчість; *радіолокатор* – радіознахідник; *радіопржектор* – радіовисилач, *радіорозвідка* – радіорозвідунство, *радіорупор* – радіогучень, гучномовець, *радіочутливість* – променечутливість, променечуйність, *радіошум* – радіогуд, радіоґалас (за М. Вакуленком).

Словотвірна активність запозичених невідмінюваних лексем, їх здатність бути твірною основою для похідних слів, поєднання з афіксами мови-реципієнта є одним із показників укорінення таких запозичень в українській мові. Обмежені словотвірні можливості невідмінюваних імен спричинені належністю їх до терміносистем, що характеризуються вузькостилістичним функціонуванням, належністю до якоїсь лексико-тематичної групи тощо. Певну роль відіграють морфологічні явища, пов'язані з обмеженням поєднувальних можливостей суфіксів у творенні

похідних від невідмінюваних імен, зумовлені намаганням уникнути небажаних мовних явищ, незвичного звукового оформлення слів.

Науково-дослідницька діяльність студентів в умовах ВПНЗ дозволяє визначити зміст *предметної компетентності в опануванні конкретною науковою галуззю*: уміння застосовувати адекватний методологічний апарат дослідження; уміння аналізувати інформаційні джерела щодо досліджуваного питання; уміння застосовувати технологію наукового дослідження.

Визначаємо перспективність тенденції переструктурування змісту навчальних курсів, розробивши відповідно до освітньо-професійного напрямку фундаментальні і спеціальні завдання науково-дослідницької діяльності; передбачити збільшення частки профільних завдань із виразно прикладним характером науково-дослідницької діяльності, пов'язаної зі специфікою майбутньої професійної діяльності; вивчення методологічних особливостей, визначальних у формуванні наукового мислення майбутнього фахівця.

Література

1. Авдеева С. Л. Нульова парадигма в сучасній українській літературній мові / С. Л. Авдеева // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Вип. 11. – Част. 1. – С. 11–20.
2. Безпояско О. К. Граматика української мови : Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 335 с.
3. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – 135 с.
4. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
5. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – 439с.
6. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія. – К. : Наук. думка, 1973. – 438 с.
7. Словник іншомовних слів. – К. : Головна редакція УРЕ, 1985.

УДК 80:37:168.522:378.057.875:63

Н. М. Костиця

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ

Костиця Н. М. Культурологічний підхід до формування мовної особистості майбутніх фахівців аграрної галузі.

У статті окреслено науково-методичні засади культурологічного підходу до формування мовної особистості майбутніх фахівців аграрної галузі та шляхи його реалізації в контексті вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням».

Ключові слова: культурологічний підхід, мовна особистість, мовна картина світу, концепт, лінгвокультурологічні завдання.

Кострица Н. Н. Культурологический подход к формированию языковой личности будущих специалистов-аграриев.

В статье обозначены научно-методические основы культурологического подхода к формированию языковой личности будущих специалистов аграрной отрасли и пути его реализации в контексте изучения курса «Украинский язык профессионального направления».

Ключевые слова: культурологический подход, языковая личность, языковая картина мира, концепт, лингвокультурологические задачи.

Kostrytzia N. M. Culturological approach to the Linguistic personality formation of Agrarian affairs specialist- to-be.

The article is devoted to the main methodological basis of culturological approach to the linguistic personality formation of agrarian affairs specialists-to be and the methods of its realization in the context of «Ukrainian language according to the vocational guidance» training course.

Key words: culturological approach, linguistic personality, linguistic worldview, concept, culturological tasks.

Культурологічний підхід є однією з тенденцій сучасної освітньої парадигми. Метою такої освіти стає людина культури, змістом – культура, як середовище, а культуротворчість – як спосіб розвитку людини в культурі.

Культурологічний підхід до формування мовної особистості фахівців-аграрників у контексті професійної підготовки передбачає піднесення їх духовності, виховання української ментальності, любові до рідного краю, мови, що інтегрує в собі розум, естетику нації, народні звичаї, традиції, загальнолюдські моральні якості і з'єднує сучасне народу з його минулим і майбутнім.

Пізнати мову не можливо, не вийшовши за її межі, не звернувшись до її творця, носія, користувача – до людини, до конкретної мовної особистості. Саме мовна особистість задає координати, що визначають предмет, завдання, методи й ціннісні орієнтири мовознавства [10, с. 69]. Як зазначає Ю. Караулов, «мовна особистість – ось та наскрізна ідея, що пронизує всі аспекти вивчення мови й одночасно руйнує кордони між дисциплінами, які вивчають людину, бо не можна вивчати людину поза її мовою» [4, с. 3].

Нині культурологічний підхід до формування мовної особистості майбутніх фахівців аграрної галузі стає пріоритетним, оскільки його реалізація сприяє використанню етнокультурного мовного матеріалу в системі їх професійної підготовки.

У лінгводидактиці проблема вивчення мови як культурознавчої дисципліни знайшла відображення в наукових розвідках таких учених: Н. Бабич, О. Біляєва, О. Горошкіної, Т. Донченко, С. Єрмоленко, С. Карамана, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентилюк, О. Семенов, Т. Симоненко, М. Стельмаховича та ін.

Мета статті – обґрунтувати перспективи вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» у контексті культурологічного підходу для формування мовної особистості фахівця-аграрника.

Мова є одним з найбільш універсальних засобів згортання і збереження інформації щодо транслювання та розвитку етнокультурних традицій, яка закарбована в символах. Як зазначає Е. Бенвеніст, «Через мову людина засвоює культуру, утверджує її чи перетворює. І як кожна мова, так і кожна культура використовує специфічний апарат символів, завдяки якому впізнається суспільство» [1, с. 31–32]. Вбираючи множину знаків за способом відтворення, символіка може відтворюватися звуковими символами (пісні, гімни, географічні назви), колірною гамою (поєднання жовтого і блакитного, червоного й чорного), графічним зображенням (тризуб, хрест, стріла, коло тощо), матеріальними артефактами (одяг, посуд, рушники, реманент), продуктами харчування (борщ, галушки, вареники, сало), рослинний і тваринний світи (жито, просо, ячмінь, калина, верба, коза, корова, кінь).

Найважливішою ознакою символу є його образність. Саме тому символ треба розглядати через образ. Будь-який символ є образом, але лише за певних умов образ можна вважати символом. Характерною ознакою української мови, як і будь-якої іншої загалом, є її символічність. Своєрідність символіки народу виходить з конкретного і неповторного життєвого досвіду етносу. Символи засновані на асоціаціях, які «завжди супроводжують процеси мислення і нерозривно пов'язані з конотацією» [2, с. 275]. Причиною виникнення символів є потреба відновлювати забуте первинне значення слів. Внаслідок лексичного збагачення мови затемнювалося виражене словом первісне враження, виникала потреба відновлення власного значення слова [12].

Символи 'хліб' і 'земля' є ключовими в контексті формування мовної особистості фахівців-аграрників, оскільки вони ввібрали в себе не лише зміст і глибинні асоціації сільськогосподарської діяльності, а й стали мовно-естетичними знаками української культури.

Природно, що мовна картина світу фахівців-аграрників не може активізувати всі загальномовні значення й значеннєві відтінки слова *хліб*, серед яких тлумачний словник фіксує, наприклад, такі: 1. Харчовий продукт, що випікається з борошна; 2. (*тільки одна*) Зерно, з якого виготовляють борошно. 3. (*переважно множина*) Зернові культури (жито, пшениця і т. ін.) на пні. 4. Засоби до існування; заробіток. 5. Харчі, їжа [13, с. 78–80]. Кожне з наведених словникових значень конкретизоване в словнику відповідними фразеологічними зворотами, що мають виразне оцінне значення. Найбільш розгалужена фразеологічна частина до значення 4. Засоби до існування; заробіток. Це закономірно впливає із природи буття людини, залежності її фізичного стану від можливостей підтримувати життя

всіма «засобами до існування». Цей зміст, як і значення інших фразеологізмів із словом *хліб*, виявляє найсуттєвіше в людському існуванні: працею дається людині хліб; найщирішу приязнь, гостинність виявляє людина в ставленні до інших, коли пригощає їх *хлібом-сіллю*.

У мовній картині світу фахівців-аграрників земля має статус різнопланово конотованої одиниці, оскільки належить до стрижневих світоглядних кодів національної культури. У цій номінації найвиразніше виявляється мовний досвід колективного сприйняття землі як реалії навколишнього світу та основи національного ландшафту, способу господарювання, а відповідно – добробуту. Як зазначає Г. Булашев, «до землі український народ, як народ передовсім землеробський, почуває глибоку повагу, яка подекуди межує з обожненням» [14, с. 268].

За допомогою асоціацій мова вербалізує мовну картину світу. У контексті сказаного О. Залевська зазначає: «Вербальні асоціації відображають результати доступу через слово до інформаційного тезаурусу індивіда, за ними лежить багатогранний досвід (чуттєвий і раціональний, індивідуальний і соціальний), що забезпечує «вихід» на картину світу у всій різноманітності зв'язків та відношень» [3, с. 286].

Для українського світосприймання хліб – це найперша, найнеобхідніша їжа, очікуваний урожай (*зерно*), неодмінний атрибут українських звичаїв, пор.: *На Новий рік хлібороб на свою худібку покладе святковий пояс і квітку колосся та й веде до хати – хай і воли покуштують святого хліба, бо й вони робили на нього* (М. Стельмах). Асоціативні образи *хліба* доповнюють слова *пшениця, жито, зерно, колосся*, які невіддільні в мовомисленні людей-хліборобів.

Щодо образу землі, то він постає в таких асоціаціях: багатий, родючий ґрунт, як рідна земля, як жива істота, як мірило цінностей, як бажана мрія, як покарання, як засіб існування: «Земля – найбільше щастя – більше за любов, за життя. Земля найбільший скарб – більший за золото і коштовні речі. Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе єство, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля!» (У. Самчук).

Людина володіє словником не на рівні значень, а на рівні смислів, тобто концептів і концептуальних ознак. На думку В. Маслової, «концепти – це ніби згустки національнокультурних смислів, вивчення яких допомагає виявити особливості світосприймання народу, представити концептуальну та національну картину світу» [6, с. 67]. Як зазначає М. Пименова, «концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуального уявлення. На матеріалі мовних одиниць розглядаються способи представлення концептів у функціональному аспекті та за допомогою їх ознак» [9, с. 44].

На нашу думку, концепти 'хліб' і 'земля' як виразники української

культури, національних цінностей та образів сільськогосподарської діяльності створюють свій образ мовної картини світу у фахівців-аграрників. Тому для практичного втілення культурологічного підходу задля формування мовної особистості фахівця-аграрника важливого значення набуває концептна методика, під якою Н. Мішатіна розуміє теорію і практику навчання оптимальним засобам уведення в культуру (системи смислів) крізь призму мови сучасного учня як мовної особистості, носія індивідуальної картини світу [7, с. 11].

Реалізація культурологічного підходу до формування мовної особистості фахівців-аграрників здійснюється через лінгвокультурологічні завдання під час вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням». Лінгвокультурологічне завдання, за визначенням Н. Мішатіної, – це «добудова (або відновлення) фрагментів, яких не вистачає в емоційно-оцінній картині світу підлітка як культуромовної особистості» [8, с. 19].

Пропонуємо низку лінгвокультурологічних завдань, які спрямовані на опанування фахівцями-аграрниками новими смислами, пов'язаними із збереженням й вираженням національного досвіду сільськогосподарської діяльності як природо-соціокультурної реальності.

Завдання 1. Прокоментуйте фрагмент тексту:

Вона [Романова матір] й досі, мов молода, живе у своїх мріях, і досі свято вірить в усі чутки про землю, як і в те, що, ідучи по землі, можна дійти до неба, і хай Роман не вигадує всяких дурниць, хоч би вони і в книжках писалися, бо земля і небо це одне, як тіло і душа чоловіка, тільки земля – це будень людини, а небо – свято її (М. Стельмах).

Мета завдання: активізувати асоціативне мислення спрямоване на виявлення глибокого змісту поданого речення.

Завдання 2. Пояснити значення метафор у професійному контексті.

Масний подільський чорнозем, на якому посади дитину – і дитина виросте (М. Стельмах).

Мета виконання завдання: активізувати асоціативне мислення спрямоване на виявлення глибокого змісту, виділеної в реченні метафори, застосовуючи професійні поняття і терміни.

Завдання 3. Проведіть асоціацію фольклорних символів небесних реалій: «Божа оселя», «життя», «краса, дівчини», «недобра сила», «Божий гнів», «провісниця щастя», «людські душі, які заглядають у світ».

Мета виконання завдання: провести порівняльний аналіз астрономічних понять у контексті народних знань і знайти наукові відповідники до фольклорних (народних) символів небесних реалій.

Завдання 4. Поясніть, який символічний зміст закладено у вислові І. Франка: «Іноді поступ людський виростає на могилах, як пшениця на зораній ниві!»?

Мета виконання завдання: виявити ступінь розвитку метафоричного мислення, яке дозволяє особистості побачити значення, закодовані в символах, а також розкрити конденсований зміст, розуміння якого можна досягти через розшифрування внутрішньої форми метафори.

Завдання 5. Які асоціації викликають у Вас метафори з фрагменту тексту?

Попід лісом бездоріжжям прямує чоловік, ледве чутно ворущачи губами, і тепер земля прислухається до перестуку краплин і лічби хлібороба. Він міряє землю не поспіль, а по урочищах, тримаючи в пам'яті усі кроки довжини і ширини (М. Стельмах).

Мета виконання завдання: вплинути на емоційно-почуттєву сферу і викликати не лише образні, але й звукові асоціації; розвиток уміння переводити словесну інформацію в образну, звукову та навпаки.

Завдання 6. Відтворіть художній рослинний образ за висловами митців слова.

Навкруг мене то жито половіє, а в житті купка льону голубо цвіте, то ячмінь колоситься (М. Вовчок).

Мета виконання завдання: вплинути на розвиток образного мислення як основи творчого мислення, розвиток уміння переводити словесну інформацію в образну та навпаки.

Наведемо приклади *пошукових завдань*, які студенти виконують користуючись відповідною літературою.

Завдання 7. Проаналізуйте трансформацію змісту понять, скориставшись коротким словником жаргонної лексики української мови (Л. Ставицька) та словником-довідником «Знаки української етнокультури (В. Жайворонок): Віз, капуста, карась, качан, кінь, клуня, копито, конюшня, косити, курятник, млин, мезоль, морквинка, перець, персик, плуг, скотина, стріха, цимбали.

Мета виконання завдання: розвивати вміння працювати з літературою, яка має різні принципи укладання, ознайомити зі способами трансформації змісту понять (наприклад через порівняння), сприяти застосуванню власного досвіду вжитку слів, понять, термінів, висловів.

Лінгвокультурологічні завдання дають можливість створювати ситуації пізнавальної новизни, зацікавленості, виявлення причинно-наслідкового зв'язку, досвіду і ціннісного ставлення, зіставлення наукових і життєвих пояснень тощо.

Завдання 8. Прочитайте уривок з тексту М. Шолохова «Піднята цілина» і доведіть вагомість народних знань у праці хлібороба.

Під дощем не можна орати, товаришу Давидов. Вам про це невідомо? Віл – не трактор. Як намокне хоч трохи в нього шерсть на шії, – враз ярмом натреш шию до крові, і тоді вже ним не робити.

– Що там таке?

– Та як же так, Давидов! Мрячить, а він оре. Та він же отак волам шії потре! Я кажу: «Випрягай, поки дощ іде», – а він...: «Не твоє діло!» А чие ж, сучий ти сину, це діло? Чие, хрипливий чортяко! – закричав Майданников,

уже звертаючись до Атаманчукова і замахуючись на нього занозом.

Мета виконання завдання: стимулювати професійне мислення, актуалізувати значення народних знань у професійній діяльності, проаналізувати поведінку персонажів і дати їй оцінку, виявити причинно-наслідковий зв'язок.

Важливу групу становлять лінгвокультурологічні завдання, які сприяють розвитку наукового мислення, формуванню умінь, необхідних у професійній та науковій роботі.

Завдання 9. Підготуйте історико-культурологічну довідку у формі презентації про співця українського села, художника М. Пимоненка.

Мета виконання завдання: залучити студента до роботи не лише з навчальною літературою, але й культурологічного характеру, яка дозволить доповнити відібрану словесну інформацію образною; ознайомити студента з найкращими зразками образотворчого мистецтва у професійному контексті; сприяти освоєнню і закріпленню інформатичних знань і вмінь; надати можливість студенту продемонструвати культурологічну компетентність.

Мовна картина світу розвивається не лише шляхом виявлення і фіксування нових явищ, але й за рахунок поглиблення знань про властивості вже відомих явищ і понять. У цьому контексті значний інтерес представляють лінгвокультурологічні завдання у формі опитувальників, які відображають основні терміни сільськогосподарської діяльності. Наприклад, завдання до теми: «Знаряддя обробітку ґрунту».

1. Яким плугом орали землю в минулому столітті (у сер. XIX ст.; 80-90-х роках XIX ст.) та напередодні війни 1914 р. (дерев'яний, сабан, саківський, самохід тощо)?

2. Де й ким виготовлявся плуг або де його купували?

3. Дати детальний опис плугів, з розмірами й місцевими назвами кожної частини й деталі, вказати форму лемеша (прямокутний, трикутний, рівнобедрений тощо). Підібрати малюнки плуга або фото.

4. Який був гряділь у дерев'яному плузі – вигнутий чи прямий і куди вигнутий – вверх чи вбік?

5. Що запрягали в плуг: коня чи вола (в шлею, в ярмо)? Яка була збруя?

6. Які типи плугів збереглися в наш час?

7. Чи орали різні ґрунти однаковими плугами?

8. Яка ширина борозни та глибина оранки? Чим це регулювалося?

9. Чи були якісь переваги того чи того плуга на місцевих ґрунтах порівняно з сучасними знаряддями оранки?

10. Якими знаряддями обробляють ґрунт зараз (культиватор і т. ін.)?

Використання лінгвокультурологічних завдань під час вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» сприяє формуванню повноцінного культурологічного концепту «в єдності образного компонента, інформаційного змісту та інтерпретаційного поля» [11, с. 123].

Культурологічний підхід до формування мовної особистості фахівців-

аграрників дає можливість інтерпретувати мовну семантику як результат культурного досвіду, тобто «Бачити мовну одиницю в якості не тільки репрезентанта конкретного мовного рівня, що володіє характерними граматичними ознаками, але й одиниці культурної пам'яті народу» [5, с. 36]. У контексті професійної підготовки фахівців-аграрників культурологічний підхід становить методологічну основу інтегрування гуманітарних знань у професійну та природничо-технічну підготовки і професійних знань у гуманітарні.

Література

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
2. Живіцька І. Символ як стереотипізоване явище культури (на матеріалі українських паремій) / І. Живіцька // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (Мовознавство). – Випуск 81 (3). – Кіровоград : РВВ КДПУ, 2009. – С. 271–275.
3. Залевская А. А. Психолингвистические исследования / А. А. Залевская // Слово. Текст : Избранные труды. – М. : Гнозис, 2005. – 543 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – [изд. 2-е, стереотип.]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 264 с.
5. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
6. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : [учебное пособие] / В. А. Маслова. – М. : Флинта, 2004. – 293 с.
7. Мишатина Н. Л. Развитие речи учащихся на основе концептуального анализа слова / Н. Л. Мишатина // Русский язык в школе. – 2006. – № 6. – С. 19–22.
8. Мишатина Н. Л. Лингвокультурологические задачи на уроках развития речи / Н. Л. Мишатина // Русский язык в школе. – 2005. – № 4. – С. 11–14.
9. Пименова М. В. Введение в когнитивную лингвистику / М. В. Пименова. – Вып. 4. – Кемерово : Наука, 2004. – 208 с.
10. Попова Е. А. Человек как основополагающая величина современного языкознания / Е. А. Попова // Филологические науки. – 2004. – № 2. – С. 69–77.
11. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с.
12. Потебня А. А. Символ и миф в народной культуре / А. А. Потебня. – Собрание трудов. – М. : Лабиринт, 2000. – 480 с.
13. Словник української мови : в 11-и томах. – Том XI. – К., 1970–1980.
14. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Г. О. Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.

УДК 811.161.2/367.625:81/243

Т. В. Мелкумова

ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ ВИДУ ТА ЧАСУ ДІЄСЛІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ НА І КУРСІ

Мелкумова Т. В. Вивчення категорій виду та часу дієслів на заняттях з української мови як іноземної на І курсі.

У статті подано методику вивчення часових форм дієслів доконаного та недоконаного видів на заняттях зі студентами-іноземцями І курсу всіх спеціальностей. Запропоновано низку завдань для актуалізації, поглиблення, систематизації, узагальнення та закріплення знань іноземних студентів про видові та часові форми дієслів.

Ключові слова: дієслово, інфінітив, доконаний вид, недоконаний вид, час дієслова.

Мелкумова Т. В. Изучение категорий вида и времени глаголов на занятиях по украинскому языку как иностранному на I курсе.

В статье подана методика изучения временных форм глаголов совершенного и несовершенного видов на занятиях со студентами-иностранцами I курса всех специальностей. Предложена серия заданий для актуализации, углубления, систематизации, обобщения и закрепления знаний иностранных студентов про виды и времена глаголов.

Ключевые слова: глагол, инфинитив, совершенный вид, несовершенный вид, время глагола.

Melkumova T. W. Studying of tense and aspect verb categories on Ukrainian as foreign language lessons for the first-year students.

The article deals with the methods of study tense verb forms of perfect and imperfect aspects on Ukrainian lessons with first-year foreign students of all specialties. The kinds of exercises for actualization, intensification, systematization, generalization, consolidation of foreign students' knowledge about tense and aspect verb categories are proposed.

Key words: verb, infinitive, perfect aspect, imperfect aspect, tense of verb.

Мовна підготовка іноземців, що навчаються в українських вищих навчальних закладах, поєднує три взаємопов'язані складники. Мовний змістовий складник уключає основні мовні одиниці, поняття, факти, закономірності, що забезпечують обсяг знань, оптимальний для формування мовленнєвих умінь і навичок іноземних студентів. Мовленнєвий змістовий складник визначає зміст роботи, скерованої на формування комунікативної компетентності іноземців і на реалізацію вторинної мовної особистості, що передбачає гармонійний розвиток умінь в основних видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі). Соціокультурний змістовий складник сфокусований на формуванні соціокультурної компетентності, яка створюється під час знайомства іноземців з особливостями культури України та мовленнєвої поведінки носіїв мови в різних комунікативних ситуаціях і передбачає розвиток умінь і навичок використовувати ці знання у спілкуванні [13, с. 141–142].

Реалізація змістових складників відображена в Єдиній типовій навчальній програмі з української мови для студентів-іноземців [5]. У програмі приділяється значна увага роботі над словом як одиницею морфологічного рівня мовної системи і на початковому, і на основному етапах навчання.

Загалом теоретичні засади навчання морфології розроблені такими вченими, як О. Біляєв, В. Горяний, Н. Грипас, В. Мельничайко, М. Плющ, М. Шкільник й ін. Сьогодні стрімкими темпами накопичується досвід методистів і вчителів щодо особливостей використання як традиційних, так і нестандартних підходів до вивчення морфології в школах нового типу (О. Горошкіна, В. Горяний, С. Караман й ін.). Активно досліджуються актуальні проблеми порівняльної методики викладання мов (А. Акішина,

О. Біляєв, А. Богуш, В. Вагнер, Т. Вишнякова, Л. Вознюк, Є. Голобородько, О. Каган, В. Костомаров, Г. Михайловська, С. Ніколаєва, О. Падучева, Н. Пашківська, М. Пентилюк, К. Пучко, О. Хорошковська).

Лінгводидактика пропонує різноманітні методи та прийоми викладання української мови й іноземним студентам [1; 2; 6; 8; 9; 10; 12]. Актуальність досліджень визначається сучасними вимогами, спрямованими на вдосконалення національної системи освіти та розширення культурних зв'язків між країнами. Ці обставини певною мірою зумовлюють зміни соціальної мотивації засвоєння української мови як іноземної та необхідність оптимізації технологій її навчання, зокрема формування граматичної компетенції як складової комунікативної компетенції в різних видах мовленнєвої діяльності [11].

Методика мови має певний доробок з викладання теми «Дієслово» студентам-іноземцям [4; 12; 14]. При підготовці до занять з цієї теми можна використовувати значний досвід роботи з українськими школярами та студентами [6; 7]. На жаль, комплексний порадинок щодо вивчення дієслів з іноземними студентами відсутній. Недостатнє висвітлення питання в теорії та методиці навчання української мови як іноземної, низький рівень володіння основними дієслівними категоріями іноземних студентів спонукали до розробки низки взаємопов'язаних завдань, спрямованих на актуалізацію, поглиблення, узагальнення, систематизацію та закріплення знань студентів-іноземців з теми «Дієслово» на заняттях з української мови на I курсі. У статті пропонується фрагмент теми, а саме етап вивчення видових і часових форм дієслова.

Підґрунтя для оволодіння українською мовою формується під час навчання на підготовчому факультеті для іноземних громадян: студенти розрізняють роди іменників, визначають число перших засвоєних лексем, утворюють форми роду присвійних займенників, засвоюють особові закінчення дієслів теперішнього часу, отримують уявлення про дієвідміни.

На початку I курсу знання студентів-іноземців актуалізуються, а згодом поглиблюються. Зокрема, на перших заняттях, присвячених вивченню дієслова, слід узагальнити й систематизувати засвоєне студентами про часові форми дієслів; роз'яснити відмінності в утворенні часових форм дієсловами доконаного й недоконаного видів; розвивати вміння та формувати навички правильного використання в мовленні часових форм дієслів. Пропонується таке обладнання: таблиці циклу «Час дієслів»; роздавальний матеріал – граматичні вправи; перекладні й орфографічні словники.

Щодо роботи із теоретико-граматичним матеріалом зауважимо: протягом заняття всі визначення спершу озвучуються викладачем, згодом студенти читають їх з методичного посібника й відтворюють. Теоретичні відомості мають бути місткими, ілюструватися словами, зрозумілими студентам; не варто подавати приклади, що потребують тлумачення чи

перекладу, оскільки це певним чином переобтяжує визначення та відволікає від розуміння його змісту. Нові слова бажано вводити при роботі з текстами, щоб іноземні студенти могли сприймати лексеми й з урахуванням їхніх синтаксичних функцій. Це полегшує студентам-іноземцям подальше оперування новими словами.

На етапі актуалізації знань про дієслово студенти виконують різні види робіт. По-перше, повторюють визначення дієслова як частини мови: «Дієслова означають дію або стан предмета як процес і відповідають на питання: що робити? (*співати, любити*), що зробити? (*заспівати, полюбити*)». По-друге, міркують над запитанням «Чому ця частина мови називається саме «дієслово»? Далі шукають інфінітиви дієслів у текстах, опрацьованих на попередніх заняттях, або, наприклад, у таких народних прислів'ях: *Умій пожартувати, та знай, коли перестати. Умій сказати, умій і мовчати. Життя прожити – не поле перейти. Щоб довго жити, треба працю любити. Добре того учити, хто хоче все знати.*

Як зазначалося, знайомство іноземних студентів з категорією виду дієслів відбулося на заняттях з української мови на підготовчому факультеті. На I курсі варто повторити й поглибити ці відомості: «Дієслова бувають недоконаного й доконаного виду. Дієслова недоконаного виду не містять указівки на завершеність дії та відповідають на питання *що робити?* (*писати, бігти, пити*). Дієслова недоконаного виду вживаються в минулому (*я писав, я писала*), теперішньому (*я пишу*) і майбутньому (*я писатиму, я буду писати*) часі.

Дієслова доконаного виду означають дію із указівкою на її завершеність і відповідають на питання *що зробити?* (*написати, прибігти, випити*). Дієслова доконаного виду вживаються лише в минулому (*я написав, я написала*) та майбутньому (*я напишу*) часі».

Після опрацювання теоретичного матеріалу студенти визначають види дієслів у видових парах: *шукати – знайти, брати – взяти, заносити – носити, робити – зробити, потанцювати – танцювати, відкривати – відкрити, креслити – накреслити, намалювати – малювати, читати – прочитати, написати – писати, приготувати – готувати, відпочивати – відпочити, говорити – сказати, купити – купувати, відповісти – відповідати, давати – дати*. Слід запропонувати й таке завдання: Змініть видові форми дієслів: *розуміти, сказати, дивитися, дарувати, зайти, телефонувати, переписати, запрошувати, закрити, переробити, забрати*.

Актуалізацію знань про часи дієслів варто ілюструвати за допомогою таблиць. Таблиці важливі для опрацювання, узагальнення й систематизації граматичних відомостей; робота з таблицями увиразнює процес навчання, забезпечує глибше засвоєння матеріалу [12].

Цей етап роботи над часовими формами дієслів містить такий теоретичний матеріал: «Минулий час означає дію до моменту мовлення

(*я раділа, він читав*). Дієслова минулого часу змінюються за родами (*він читав, вона читала, воно читало*) й числами (*я читав, ми читали*)».

<i>інфінітив:</i>	креслити	накреслити	усміхатися	усміхнутися
Чоловічий рід	креслив	накреслив	усміхався	усміхнувся
Жіночий рід	креслила	накреслила	усміхалася	усміхнулася
Середній рід	креслило	накреслило	усміхалося	усміхнулося
Множина	креслили	накреслили	усміхалися	усміхнулися

Усно та письмово утворюють студенти форми минулого часу від дієслів *кохати, переписати, розмовляти, почути, умиватися, умитися*.

Форма теперішнього часу означає, що дія відбувається в момент мовлення (*я радію; він читає*). Дієслова теперішнього часу змінюються за числами (*я читаю, ми читаємо*) й особами (*ти читаєш, він читає*). За характером голосного в особовому закінченні дієслова теперішнього часу поділяються на першу та другу дієвідміни. До першої дієвідміни належать дієслова, які у формі III особи множини мають закінчення **-уть, -ють**: *жити – живуть, поважати – поважають, малювати – малюють*.

Зразки дієвідмінювання таких дієслів:

<i>інфінітив:</i>		читати	жити	усміхатися
Однина	я	читаю	живу	усміхаюся
	ти	читаєш	живеш	усміхаєшся
	він, вона, воно	читає	живе	усміхається
Множина	ми	читаем(о)	живем(о)	усміхаємося
	ви, Ви	читаєте	живете	усміхаєтесь
	вони	читають	живуть	усміхаються

Усно та письмово утворюють студенти форми теперішнього часу від дієслів *радіти, вивчати, малювати, умиватися*.

До другої дієвідміни належать дієслова, які у формі III особи множини мають закінчення **-ать, -ять**: *кричати – кричать, стояти – стоять, мовчати – мовчать*. Зразки дієвідмінювання:

<i>інфінітив:</i>		креслити	мовчати	дивитися
Однина	я	креслю	мовчу	дивлюся
	ти	креслиш	мовчиш	дивишся
	він, вона, воно	креслить	мовчить	дивиться
Множина	ми	креслим(о)	мовчим(о)	дивимось
	ви, Ви	креслите	мовчите	дивитесь
	вони	креслять	мовчать	дивляться

Усно та письмово утворюють студенти форми теперішнього часу від дієслів *говорити, ходити (д → дж), боятися*.

Майбутній час означає дію, що відбудеться або відбуватиметься після процесу мовлення (*я зрадію, я співатиму*). Дієслова майбутнього часу змінюються за числами (*вона радітиме, вони радітимуть*) й особами (*ти радітимеш, він радітиме*). Зразки дієвідмінювання дієслів майбутнього часу недоконаного виду:

<i>інфінітив:</i>		<i>літати</i>		<i>усміхатися</i>
Однина	я	<i>літатиму</i>	<i>буду літати</i>	<i>усміхатимуся</i>
	ти	<i>літатимеш</i>	<i>будеш літати</i>	<i>усміхатимешся</i>
	він...	<i>літатиме</i>	<i>буде літати</i>	<i>усміхатиметься</i>
Множина	ми	<i>літатимем(о)</i>	<i>будемо літати</i>	<i>усміхатимемося</i>
	ви, Ви	<i>літатимете</i>	<i>будете літати</i>	<i>усміхатиметесья</i>
	вони	<i>літатимуть</i>	<i>будуть літати</i>	<i>усміхатимуться</i>

Усно та письмово утворюють студенти форми майбутнього часу від дієслів недоконаного виду *радіти, малювати, говорити, дивитися*.

Зразки дієвідмінювання дієслів майбутнього часу доконаного виду:

<i>інфінітив:</i>		<i>сказати</i>	<i>сходити</i>	<i>усміхнутися</i>
Однина	я	<i>скажу</i>	<i>схожу</i>	<i>усміхнуся</i>
	ти	<i>скажеш</i>	<i>сходиш</i>	<i>усміхнешся</i>
	він, вона, воно	<i>скаже</i>	<i>сходить</i>	<i>усміхнеться</i>
Множина	ми	<i>скажем(о)</i>	<i>сходим(о)</i>	<i>усміхнемося</i>
	ви, Ви	<i>скажете</i>	<i>сходите</i>	<i>усміхнетесья</i>
	вони	<i>скажуть</i>	<i>сходять</i>	<i>усміхнуться</i>

Усно та письмово утворюють студенти форми майбутнього часу від дієслів доконаного виду *зрадіти, намалювати, поговорити, подивитися*. Можна запропонувати завдання: 1) Визначте дієслова теперішнього та майбутнього часу з-поміж таких: *читала, читаю, читатиму; слухає, слухав, слухатиме; казатимуть, кажуть, казали; вилікував, вилікуєш; написали, напишемо; працюєте, працювали, будете працювати*; 2) Поставте дієслова у формах минулого та майбутнього часу, складіть із ними речення: *святкувати, оглядати, вивчити, прочитати, купатися, нагадувати, лікувати, заїхати, ходити, пити*; 3) Уставте на місці крапок дієслово потрібного виду в правильній формі: *Той, хто багато ..., мало робить. Багато разів він ... зайти до мене, але до цього часу не зайшов. Нам ... організувати зустріч з ректором (обіцяти – пообіцяти). Ви ... для мене все, що могли (робити – зробити). Іноземні гості ... керівництву міста за приємну зустріч (дякувати – подякувати). ... у нього допомоги. Щоразу він ... мене перекласти на англійську мову те чи те слово. Він завжди ... мене купити свіжі газети (просити – попросити). Зовсім несподівано він ... мені (телефонувати – зателефонувати). – ... балет «Лісова пісня». Він вам сподобається. – Я ... цей балет декілька разів. – Коли ви ... цей балет останнього разу? – Минулого місяця (дивитися – подивитися).*

Задля повторення, систематизації та закріплення відомостей про час, особу, число, рід дієслова варто виконати зі студентами комплексне завдання: Знайдіть дієслова; визначте: час (минулий, теперішній, майбутній), особу (I, II, III – для дієслів теперішнього та майбутнього часу), число (однина, множина), рід (для дієслів у формі однини минулого часу): *Працюватимеш улітку – матимеш узимку. Час виховує людину. Ідеши – дорогу долаєши, сидиши – дні коротаси. Кому добре, той*

співає, кому зле, той плаче. Діла говорять голосніше, як слова. Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує.

Окремим етапом заняття є індивідуальна робота студентів із вправами за варіантами. Наприклад, I варіант може містити такі завдання: 1) Знайдіть дієслова жіночого роду: *співав, принесла, говорила, прибігла, слухали, писав, читала, літало*; 2) Утворіть усі форми минулого часу від дієслів *писати, вчити*; 3) Провідмініайте в теперішньому часі дієслово *гуляти*; 4) Визначте час, особу та число дієслова в реченні *Сонечко ось-ось вийде з-за гори*; 5) Утворіть усі можливі форми майбутнього часу від дієслова *учити*.

Варіант II: 1) Знайдіть дієслова чоловічого роду: *Не той багато прожив, кому багато років, а той, хто багато зробив. Ще нічого не зробив, а вже відпочити сів*; 2) Утворіть усі форми минулого часу від дієслів *намалювати, вибачити*; 3) Провідмініайте в теперішньому часі дієслово *чекати*; 4) Визначте час, особу та число дієслів у реченні *Дивитимуся на сніг і мріятиму про літо*; 5) Утворіть усі можливі форми майбутнього часу від дієслів *телефонувати, вивчити*.

Варіант III: 1) Визначте рід дієслова *спить*. Утворіть форму чоловічого роду для дієслова *принесла*; 2) Утворіть усі форми минулого часу від дієслів *креслити, читати*; 3) Провідмініайте в теперішньому часі дієслово *співати*; 4) Визначте час, особу та число дієслова в реченні *Я складу всі іспити добре*; 5) Утворіть усі можливі форми майбутнього часу від дієслова *купувати*.

Варіант IV: 1) Поставте дієслова в тексті у формі минулого часу: *Навесні кожне дерево співає свою пісню. Береза співає ніжну пісню. Дуб співає мужню пісню*; 2) Утворіть усі форми минулого часу від дієслів *малювати, намалювати, накреслити*; 3) Провідмініайте в теперішньому часі дієслово *святкувати*; 4) Визначте час, особу та число дієслів у реченні *Будемо креслити й будемо малювати, бо хочемо графіку на «відмінно» знати*; 5) Утворіть усі можливі форми майбутнього часу від дієслів *учити, зателефонувати*.

Домашнє завдання може складатися із двох завдань: 1) Запишіть дієслова з дужок у потрібній граматичній формі: *Раніше я (любити) теніс, а зараз мені (подобатися) плавання. Учора моя колега (приїхати) з Києва, але завтра вона вже (їхати) у відрядження до Харкова. На тому тижні ми (відвідати) концерт, а на цьому (іти) до музею. Сьогодні ми (писати) важку контрольну роботу з математики, тому ввечері (відпочивати). Ти вже (ходити) до бібліотеки? Може, (сходити) разом?* 2) Складіть розповідь про відвідування магазину, використовуючи дієслова *шукати, знайти, вибирати, вибрати, давати, дати, купувати, купити* в різних часових формах.

Наступним етапом у вивченні дієслів є виділення їх у зв'язному

тексті, бажано за фахом, визначення при цьому граматичних категорій дієслів, а також виконання вправ трансформаційного характеру. Наприклад: Прочитайте текст; змініть часові форми дієслів: форму теперішнього часу дієслів замініть формою минулого часу. При виконанні подібних завдань робота над словом як структурним елементом морфологічного рівня мовної системи є дієвим чинником поглиблення знань і мовного розвитку іноземних студентів. Навчальний матеріал для занять з української мови варто поєднувати з матеріалом інших вузівських дисциплін, звертаючи при цьому увагу на засвоєння змістового компонента.

Література

1. Азарова Л. Є. Українська мова для слухачів-іноземців підготовчого відділення : збірник вправ і завдань : [навч. посібник] / Л. Є. Азарова, І. Є. Зозуля, Л. В. Солодар. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 121 с.
2. Бахтіярова Х. Ш. Українська мова : практичний курс для іноземців : [посібник для слухачів підготовчих відділень і факультетів] / Х. Ш. Бахтіярова, С. С. Лукашевич, І. З. Майданюк й ін. – Тернопіль : Укрмедкнига, 1999. – 320 с.
3. Білецька О. Українська мова : комплексна підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання / О. Білецька, І. Житар, Т. Матвійчук. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2013. – 576 с.
4. Дерба С. М. Вивчення іноземними студентами українського дієслівного керування / С. М. Дерба // Мовні і концептуальні картини світу. – 2011. – Вип. 36. – С. 255–260.
5. Єдина типова навчальна програма з української мови для студентів-іноземців основних факультетів нефілологічного профілю вищих навчальних закладів України III-IV рівнів акредитації / Уклад. : Л. І. Дзюбенко, В. В. Дубічинський, С. А. Чезганов та ін. ; за ред. О. Н. Тростинської, Н. І. Ушакової. – К. : НТУУ «КПІ», 2009. – 52 с.
6. Зайченко Н. Ф. Практичний курс української мови для іноземців : усне мовлення / Н. Ф. Зайченко, С. А. Воробйова. – К. : Знання України, 2005. – 324 с.
7. Караман С. О. Практикум з методики навчання української мови / С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горощкіна й ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 302 с.
8. Коньок О. П. Українська мова : навчальні матеріали для студентів-іноземців І курсу / О. П. Коньок. – Суми : Вид-во СумДУ, 2009. – 103 с.
9. Лисенко Н. О. Українська мова для іноземних студентів : [навч. посібник] / Н. О. Лисенко, Р. М. Кривко, Є. І. Світлична, Т. П. Цапко ; за ред. С. М. Смоленського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 240 с.
10. Методика навчання української мови : [підручник он-лайн]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/ukrmova/method/index.html>.
11. Ніколаєнко В. В. Формування російськомовної граматичної компетенції англомовних студентів-іноземців на початковому етапі навчання у вищій школі (на матеріалі дієслівних категорій) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / В. В. Ніколаєнко. – Херсон, 2004. – 20 с.
12. Тишковець М. Використання таблиць у вивченні української мови як іноземної / Марія Тишковець // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3. – С. 262–268.
13. Ушакова Н. І. Концепція мовної підготовки іноземців у ВНЗ України / Н. І. Ушакова, В. В. Дубічинський, О. М. Тростинська // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. – 2011. – Вип. 19. – С. 136–146.
14. Шевченко М. В. Парадигматичні особливості українських дієслів руху у світлі лінгводидактики / М. В. Шевченко // Компоративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2011. – Вип. 16. – С. 192–199.

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ КУЛЬТУРНО-ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Токарева И. Ю. До питання про сутність культурно-мовної компетенції.

У статті обґрунтовується існування культурно-мовної компетенції особи, розглядаються її складові.

Ключові слова: мова, культура, мовна особа, компетенція.

Токарева И. Ю. К вопросу о сущности культурно-языковой компетенции.

В статье обосновывается существование культурно-языковой компетенции личности, рассматриваются её составляющие.

Ключевые слова: язык, культура, языковая личность, компетенция.

Tokareva I. Yu. To question about the essence cultural and linguistic competence.

The existence of the person's cultural-linguistic competence are proved in the article, as well as its components are considered here.

Key words: language, culture, linguistic personality, jurisdiction.

Является ли культурно-языковая компетенция самостоятельной структурой или она включена в языковую? Мы полагаем, что культурно-языковая компетенция самостоятельная, отдельная от языковой компетенции структура. Очевидно, что человек может использовать язык, но не владеть теми знаниями, которые делают индивида своим в той или иной лингвокультурной общности. Например, человек может обладать большим словарным запасом, но не иметь представления о коннотациях значений слов.

Существование культурно-языковой компетенции доказывается тем, что языковая личность может знать язык, но не владеть связанным с ним культурным кодом. Этот факт имеет место при изучении и владении иностранным языком. В. В. Воробьев пишет: «Незнание «культурного ореола» слова оставляет реципиента на языковом уровне, не позволяет проникнуть в глубокую сеть культурных ассоциаций, то есть в смысл высказывания, текста как отражения культурного феномена» [2, с. 49].

Вопрос о существовании культурно-языковой компетенции ставится в конце XX века в связи с распространением антропоцентрической парадигмы в гуманитарных науках.

В. Н. Телия указывает, что антропоцентрическая парадигма рассмотрения языка определяет пятичленное разграничение основных форм репрезентации языкового материала: язык – узус – речевая деятельность – норма – речь [6, с. 38]. Каждая из выделенных репрезентаций предполагает существование в структуре языковой личности особого вида компетенции. Соответствие между ними и формами презентации языкового материала

в трудах исследователя имеет следующий вид: язык – языковая компетенция; узус – культурно-языковая компетенция (семантическая); речевая деятельность – коммуникативная компетенция; норма – нормативная компетенция; речь – исполнительская компетенция.

«Переключение языковой компетенции в культурную основано на интерпретации языковых знаков в категориях культурного кода, владение такого рода интерпретацией и есть культурно-языковая компетенция» [7, с. 227]. Таким образом, В. Н. Телия определяет сущность «культурной» компетенции, особо подчёркивает её интерпретативный характер.

Мнение В. Н. Телия о том, что культурная (культурно-языковая) компетенция представляет собой особый феномен, развивает Г. Ю. Богданович. Исследователь отмечает, что «культурная компетенция не совпадает с языковой» [1, с. 5].

В современной научной и методической литературе для характеристики одного и того же феномена используется несколько терминов: культурная, культуроведческая, лингвокультурологическая, культурно-языковая компетенция. На наш взгляд, они связаны с разными явлениями.

Под культурной (культуроведческой) компетенцией мы готовы считать человека интерпретировать невербальные тексты культуры: произведения живописи, скульптуры, архитектуры и т. д., уметь соотносить их с идеологией эпохи, выделять знаковые средства и т. д. Безусловно, что культурно-языковая компетенция тесно связана с культурной, поскольку опирается на один культурный фон, использует идентичный метаязык, верифицирует свои интерпретации с опорой на факты разнообразных языков культуры.

Термины *культурно-языковая* и *лингвокультурологическая компетенция* являются синонимичными. Однако мы отдаём предпочтение первому, поскольку он был предложен раньше [8, с. 17].

В чём же заключается специфика культурно-языковой компетенции? Рассмотрим её содержание.

Е. А. Быстрова указывает, что «культуроведческая компетенция «предполагает осознание языка как формы выражения национальной культуры». Это обуславливает как минимум два компонента в её структуре: 1) знания лингвокультурологических понятий, социально-культурных стереотипов речевого поведения; единиц языка с национально-культурным компонентом значения; 2) учебно-языковые и частно-речевые умения анализа единиц языка с национально-культурным компонентом значения, адекватного употребления национально маркированных единиц языка, социально-культурных стереотипов речевого поведения [Цит. по 11, с. 327].

Тем самым, Е. А. Быстрова обращает внимание на то, что в состав «культуроведческой» компетенции должны быть включены теоретические знания в данной предметной области, словарь культурно маркированных единиц, способы их включения в речь. При таком подходе внимание

обращено на знание предмета и словаря. На наш взгляд, это понимание ограничивается задачами лингвострановедения: из поля зрения уходит главное – способность к интерпретации языковых фактов в категориях культуры.

В ином ключе определяет содержание культурно-языковой компетенции А. М. Шахнарович. Он пишет, что содержание культурно-языковой способности составляют фоновые знания, которые формируются в результате «семантического анализа ситуации деятельности и общения» [10, с. 8]. Такую дефиницию мы находим слишком широкой. Справедливо то, что сущность компетенции определяется с опорой на ментальные структуры и не сводится к комментированию только национально специфичных (безэквивалентных) языковых единиц. Однако А. М. Шахнарович не даёт представления о конкретном наполнении данной способности личности.

Широтой характеризуются взгляды В. В. Воробьёва. Учёный констатирует изоморфизм лингвокультурологической и языковой компетенции, но подчёркивает содержательную глубинность первой. Её В. В. Воробьёв определяет как «систему знаний о культуре, воплощённую в определённом национальном языке» [2, с. 83].

Иную интерпретацию рассматриваемого явления находим в работах Н. Л. Мишатиной. Она предлагает понимать под лингвокультурологической компетенцией «совокупность системно организованных знаний о культуре, воплощённой в национальном языке, и готовностей к ценностной интерпретации языковых знаний в диалоге культур как основы формирования устойчивой системы ценностных мировоззренческих ориентиров школьника» [4, с. 110]. Используя термин *лингвокультурологическая компетенция*, учёный отмечает, что его определение опирается на дефиницию культурно-языковой компетенции, данную В. Н. Телия, что приводит к нежелательному умножению сущностей. Н. Л. Мишатиная структурирует лингвокультурологическую компетенцию, выделяя в ней три составляющие: знаниевую, деятельностьную, мировоззренческую. На наш взгляд, предложенная структура не показывает специфики данной компетенции и может быть отнесена к любой способности личности. Более того, недостаточно чётко разграничены знаниевая и мировоззренческая составляющие.

Существует и кардинально отличающееся понимание данного явления как части культурной компетенции, феномена, обеспечивающего коммуникативное поведение, принятое в данной культуре [3, с. 49]. На наш взгляд, такое определение не учитывает готовность языковой личности к культурной референции, наполняет термин коммуникативным содержанием.

Таким образом, в приведённых определениях выявляются лишь отдельные стороны культурно-языковой компетенции, акцент делается на её когнитивной составляющей.

В федеральном компоненте государственного стандарта общего образования даётся следующее определение культуроведческой компетенции

и содержанию, обеспечивающему её формирование: «Культуроведческая компетенция – осознание языка как формы выражения национальной культуры, взаимосвязи языка и истории народа, национально-культурной специфики русского языка, владение нормами русского речевого этикета, культурой межнационального общения» [9]. Как видим, данное определение характеризуется широтой. На наш взгляд, недостаточно точно определяются навыки: внимание актуализируется на частных вопросах владения речевым этикетом и культурой межнационального общения. Главный же навык – лингвокультурная интерпретанта – остаётся вне поля зрения.

К содержанию, обеспечивающему формирование культуроведческой компетенции, стандарт относит следующее: «Отражение в языке культуры и истории народа. Взаимообогащение языков народов России. Пословицы, поговорки, афоризмы и крылатые слова. Выявление единиц языка с национально-культурным компонентом значения в произведениях устного народного творчества, в художественной литературе и исторических текстах; объяснение их значения с помощью лингвистических словарей (толковых, этимологических и др.). Взаимосвязь языка и культуры. Отражение в русском языке материальной и духовной культуры русского и других народов. Взаимообогащение языков как результат взаимодействия национальных культур. Соблюдение норм речевого поведения в различных сферах общения». Как видно из приведённой цитаты, содержание формулируется значительно шире. Однако и в данном случае мы оцениваем это определение как недостаточно полное. Основное внимание фокусируется на лексике и фразеологии, другие единицы языка не рассматриваются. Реализуется лексикоцентричный подход: так, при изучении текста внимание акцентируется только на единицах с культурно маркированным компонентом, жанровые, стилевые, композиционные, идейно-тематические особенности в круг культурно маркированных явлений не включаются. Недостаточно точно выбрано и название компетенции – культуроведческая, поскольку лингвистический компонент в нём редуцируется.

Культурно-языковую компетенцию можно представить как систему, в которую входят следующие составляющие: 1) владение основными понятиями и приёмами лингвокультурологии; 2) владение достаточным набором культурно значимых языковых единиц, умение выявлять их в контексте; 3) умение интерпретировать лексическую и грамматическую семантику в категориях культуры; 3) умение выявлять особенности национального менталитета, культурные установки, стереотипы, эталоны, представления с опорой на лексическое и грамматическое значение и значимость языковых единиц; 4) умение объяснять продуктивность / непродуктивность, регулярность / нерегулярность языковых явлений с опорой на особенности национальной культуры; 5) готовность к межкультурной коммуникации, уважение собственной и чужой культуры;

умение предупреждать и решать коммуникативные неудачи в процессе межкультурной коммуникации; 6) владение нормами речевого этикета, способность осмыслять его культурное своеобразие; 7) умение определять национальную специфику текста, выявлять в нём культурные установки, идеологемы, эталоны, стереотипы, символы культурной парадигмы; 8) знание основных прецедентных имён и текстов русской культуры.

В трудах отечественных психологов [А. Н. Леонтьев, А. М. Шахнарович и др.] делается акцент на функциональном статусе культурно-языковой компетенции: она понимается как механизм, сущность которого состоит в овладении языком и использовании его. Наиболее точно работу этого механизма передаёт Ю. М. Лотман: в ходе своего развития «ребёнок получает не отдельные слова, а язык как таковой. Это приводит к тому, что огромная масса слов, уже вошедших в его сознание, для него не сцеплена с какой-либо реальностью. Дальнейший процесс «обучения культуре» заключается в открытии этих сцеплений и в наполнении «чужого» слова «своим» содержанием» [5, с. 600].

В понятие культурно-языковой компетенции необходимо включить готовность личности к идентификации по национальному и социальному признаку, разнообразные поведенческие практики, их предсказание и понимание мотивов. Культурно-языковая компетенция опирается на представление о национальном сознании коммуникантов. Носитель языка осознаёт, что данный язык является для него родным. На нём он думает, с опорой на него он относит себя к той или иной лингвокультурной группе, дифференцирует людей по признаку «свои / чужие».

Культурно-языковая компетенция тесно связана с собственно языковой и коммуникативной: с одной стороны, овладение лингвистической семантикой обуславливает успешное развитие других видов мышления, является своеобразным «входом» в культурное пространство, с другой – «вход» и функционирование в культурном пространстве возможны только в процессе контакта (усвоения и порождения) с теми или иными текстами культуры. Результатом взаимодействия этих сущностей является та часть языкового мышления, которая перерабатывает и формирует систему культурных смыслов, способов и средств их хранения в языке; способность устанавливать, осмыслять себя и другого как разделяющего ту или иную систему установок, ценностей, код культуры, правильное кодирование и декодирование культурной информации в тексте.

Конструктами культурно-языковой компетенции являются когнитивные эталоны и стили [А. М. Шахнарович], на основании которых личность выстраивает в своём сознании аксиологическую систему, вырабатывает критерии квалификации отдельных участков действительности. Закрепляются и отражаются когнитивные эталоны посредством знаков языка, коммуникативных стратегий.

В смежных отношениях находится культурно-языковая компетенция с культурной, в основе которой лежит понятие культурной нормы, делающей адекватными невербальные практики человека в том или ином дискурсивном пространстве.

Таким образом, культурно-языковая компетенция является самостоятельным видом ментальных характеристик индивида, в определённой степени зависимым от языковой и коммуникативной компетенций.

Культурно-языковая компетенция опирается на лингвистические и феноменологические структуры. Первые выполняют контролирующие распознавательную роль, вторые – интерпретирующую и продуцирующую. Лингвистические структуры аккумулируют полученные знания, феноменологические – продуцируют креативность личности. Тем самым, культурно-языковая компетенция представляет собой своеобразный механизм, совершенствующий и обогащающий всю когнитивную систему лингвокультуры.

Литература

1. Богданович Г. Ю. Языковая компетенция личности в поликультурной ситуации / Г. Ю. Богданович // Гуманитарные исследования. – Астрахань : Издательский дом : «Астраханский университет», 2004. – № 3. – С. 5–11.
2. Воробьёв В. В. Лингвокультурология : [монография] / В. В. Воробьёв. – М. : Российский университет дружбы народов, 2008. – 336 с.
3. Городецкая Л. А. Лингвокультурологическая компетентность и лингвокультурологические коммуникативные компетенции: разграничение понятий / Л. А. Городецкая // Вопросы культурологии. – 2009. – № 1. – С. 49–51.
4. Мишатина Н. Л. Методическая концептология : ценностный подход / Н. Л. Мишатина // Аксиологические аспекты методики преподавания русского языка (профессиональный и общеобразовательный уровни) / Под ред. А. Д. Дейкиной и др. – М. : Из-во МПГУ, Ярославль : РЕМДЕР, 2009. – С. 107–117.
5. Лотман Ю. М. Семносфера / Ю. М. Лотман. – СПб : Искусство – СПб, 2000. – 704 с.
6. Телия В. Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и её прагматическая ориентация / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – М. : Наука, 1991. – С. 36–66.
7. Телия В. Н. Русская фразеология : семантико-прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1996. – 284 с.
8. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методические проблемы исследования фразеологического состава в контексте культуры / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 13–25.
9. Федеральный государственный образовательный стандарт общего образования. – М. : Просвещение, 2008. – 21 с.
10. Шахнарович А. М. Язык, культура, общение / А. М. Шахнарович // Филология и культура. Материалы 3-й международной научной конференции. Ч. 3. – Тамбов : изд-во ТГУ, 2001. – С. 8–11.
11. Черепанова Л. В. Проектная деятельность в системе формирования культуроведческой компетенции школьников / Л. В. Черепанова // Методика преподавания славянских языков. – Томск : Из-во ТГПУ, 2009. – С. 327–333.

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Янчук Н. В. Формування мовної особистості в умовах функціонально-комунікативного підходу до вивчення сучасної української літературної мови.

У статті розглянуто місце і роль функціонально-комунікативного підходу до вивчення сучасної української літературної мови у процесі формування мовної особистості майбутнього вчителя-словесника.

Ключові слова: мовна особистість, спілкування, функціонально-комунікативний підхід, мовна компетенція, комунікативна змістова лінія, мовленнєва комунікація, мовно-мовленнєва підготовка.

Янчук Н. В. Формирование языковой личности в условиях функционально-коммуникативного подхода к изучению современного украинского литературного языка.

В статье рассматривается место и роль функционально-коммуникативного подхода к изучению современного украинского литературного языка в процессе формирования языковой личности будущего учителя-словесника.

Ключевые слова: языковая личность, общение, функционально-коммуникативный подход, языковая компетенция, коммуникативная содержательная линия, речевая коммуникация, языково-речевая подготовка.

Yanchuk N. V. Forming of language personality in the conditions of the functionally-communicative going for the studing of modern literary Ukrainian language.

In the article a place and role of the functionally-communicative going for the studing of modern literary Ukrainian language in the process of the forming of a linguistic personality of future teacher-philologist are considered.

Key words: linguistic personality, communication, functionally-communicative approach, linguistic competence, communicative semantic line, speech communication, lingually-speech preparation.

В умовах постійного зростання місця й роль української мови в суспільстві проблема мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх громадян українського суспільства стає все більш актуальною, що визначає її основну мету навчання рідної мови, яка «полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності..., тобто забезпечує належний рівень комунікативної компетенції» [6, с. 3].

Проблема формування мовної особистості в сучасній науці не нова. Різні її аспекти досліджували і продовжують досліджувати філософи, психологи, педагоги, лінгвісти тощо (А. Бодалев, Ф. Буслаєв, А. Богуш, О. Леонтьєв, В. Виноградов, Ю. Караулов, Л. Паламар, Л. Мацько та ін.),

що сьогодні знаходить відбиття в наукових розвідках, нових програмах, підручниках, посібниках сучасних мовознавців, лінгводидактів та вчителів-практиків (О. Біляєв, М. Вашуленко, Ф. Бацевич, Л. Паламар, М. Плющ, К. Климова та ін.). Але найчастіше вчених цікавлять проблеми мовно-мовленнєвої підготовки учнів загальноосвітньої школи [5] і значно рідше – студентів вищих навчальних закладів, зокрема – майбутніх учителів-словесників, хоч останнім часом подібні дослідження значно активізувалися, про що свідчать публікації в науково-методичній літературі (М. Вашуленко, Л. Паламар, Н. Голуб, К. Климова, В. Каліш, Н. Остапенко, Т. Симоненко та ін.).

Метою нашого дослідження є визначення ролі функціонально-комунікативного підходу в фаховій підготовці майбутнього вчителя-словесника взагалі й у процесах формування мовної особистості зокрема. Пропоноване дослідження є продовженням роботи щодо реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення сучасної української літературної мови (на матеріалі вивчення лексики і фразеології) у фаховій підготовці майбутнього вчителя-словесника, що в кінцевому результаті передбачає формування вчителя, здатного плідно й результативно працювати в умовах сучасної школи, одним із завдань якої є «вироблення у школярів компетенцій комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях», а також «формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, тобто прилучення через мову до культурних надбань українського народу і людства загалом» [6, с. 3–4]. У результаті здійснення цих та інших завдань і забезпечується формування мовної особистості як «узагальненого образу носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» [3, с. 6].

Проблеми спілкування в суспільстві виходять на передній план, що й зумовлює переорієнтацію існуючих у лінгводидактиці підходів до вивчення мови: сучасність вимагає якісно нової підготовки вчителя-словесника, який повинен не тільки бездоганно засвоїти лінгвістичний матеріал, а й навчитися вільно використовувати його в процесах мовленнєвої комунікації й успішно навчати цьому своїх майбутніх учнів. Для цього мало лише поєднати мовну та мовленнєву підготовку майбутніх фахівців – необхідно виховати почуття поваги до рідного слова, сформувати потребу в спілкуванні рідною мовою, адже «не тільки сума знань про мову, а сама мова в її гармонійному живому звучанні, лексичному й фразеологічному багатстві, стрункості й вишуканості граматичних форм та конструкцій, стилістичному різноманітті має владарювати у школі й вищому навчальному закладі» [3, с. 8–9].

А цьому якраз і сприяє реалізація функціонально-комунікативного підходу до вивчення лінгвістичного матеріалу, який ґрунтується на забезпеченні комунікативної змістової лінії, що передбачає вироблення вмінь і навичок вільного, бездоганного, стилістично виправданого володіння мовними засобами в усіх без винятку ситуаціях спілкування.

Спілкування як специфічна форма взаємодії людей між собою виступає однією з основних потреб, а також умовою нормального розвитку людини як члена суспільства, як особистості, адже саме різноманітність та багатство спілкування з оточуючими сприяє розвитку особистості – пізнанню людиною дійсності та формуванню реакції на цю дійсність. Спілкуючись, люди прагнуть до певної мети, найчастіше – це передача інформації та відповідна реакція співрозмовника на цю інформацію. Отже, спілкування слід розглядати як один із основних видів діяльності людей, що сприяє розвитку пізнавальних процесів і виступає фактором формування та розвитку особистості, адже особистістю не народжуються: навчаючись, засвоюючи нове, – а це найчастіше здійснюється в процесі повсякденного спілкування, – дитина стає особистістю. Діяльність людини, зокрема спілкування з іншими людьми як особливий вид діяльності, виступає важливою умовою розвитку людини як особистості, адже вона постійно відчуває потребу в спілкуванні: їй є що повідомити іншим, від інших вона пізнає щось нове, а це сприяє розвитку її внутрішнього світу, розширенню та збагаченню досвіду, поглибленню зв'язків з іншими людьми, з оточуючим світом.

Як бачимо, поняття спілкування й особистість дуже тісно між собою пов'язані, адже формування особистості здійснюється через взаємодію з іншими людьми, саме засвоєння різних форм та видів соціальної діяльності сприяє формуванню її внутрішнього світу. Зокрема комунікативна діяльність, перш за все міжособистісне спілкування, виступає одним із найефективніших шляхів включення діяльності в процес формування особистості. При цьому спілкування виступає не лише як спосіб організації людської діяльності, а й як зміст відповідної потреби людини, що існує поряд із моральними, пізнавальними, естетичними потребами й сприяє розумінню особи як активного діяча, творчої основи всіх змін, що ведуть до всебічного розвитку особистості.

У цьому контексті поняття «мовна особистість», яку розглядають як поглиблення, розвиток, насичення додатковим змістом поняття особистості взагалі [2, с. 38], викликає все більший інтерес. На думку, Ю. Караулова, лінгвістичну заповідь «за кожним текстом стоїть система мови», – сьогодні варто трактувати по-новому: за кожним текстом стоїть мовна особистість, що володіє системою мови [2, с. 27]. Тому передусім варто виділяти мовну особистість, зокрема її інтелектуальні характеристики, що найкраще проявляються в мові й досліджуються також через мову.

Але мову необхідно розглядати не лише як засіб спілкування на буденному, побутовому рівні, а як національне надбання народу, запоруку його існування, засіб вираження його культури, а, отже, і джерело духовного збагачення. Адже мовна особистість якнайтісніше пов'язана з національним характером, тому виховання її повинне враховувати національну специфіку, її історичні умови, й інші чинники, що передбачено реалізацією соціокультурної змістової лінії в навчанні. Досягти цього можна шляхом використання різноманітних текстів виховного характеру як дидактичних матеріалів, а також різноманітних форм та видів роботи з ними, що допоможе усвідомити мову «як матеріал передачі думки і змісту, відчуття краси слова, виховати потребу в творчості, прагнення до точності, виразності та образності власного мовлення, бажання навчитися майстерно оперувати мовою, дотримуючись норм у використанні мовних одиниць різних рівнів мовної системи. Цьому сприяє система текстів, зміст яких концентровано репрезентує національну культуру українського народу в тісному зв'язку із загальнолюдською культурою» [1, с. 195].

Функціонально-комунікативний підхід до вивчення мовного матеріалу студентами якраз і покликаний забезпечити такий рівень мовно-мовленнєвої підготовки майбутнього вчителя-словесника, який відповідає умовам сьогодення й гарантує належний рівень його мовної компетенції, що в подальшому послужить передумовою та показником загального особистісного розвитку його учнів.

Проблему впливу функціонально-комунікативного принципу на формування мовної особистості досить-таки ґрунтовно розроблено Л. М. Паламар [4], яка довела, що «рівень ефективності навчального процесу залежить від багатьох факторів і, в першу чергу, від організації навчального процесу на науковій основі. В його основу покладено комунікативний метод навчання, який заперечує викладання української мови у лінійній послідовності. Комунікативна спрямованість передбачає функціональне розташування та подання матеріалу, який відображає роль мови у реальному спілкуванні; комплексний розвиток всіх видів мовленнєвої діяльності; врахування профілю навчання студентів: гуманітарного чи природничого» [4, с. 36].

Функціонально-комунікативний підхід, «який покладено в основу навчання рідної мови, передбачає пріоритетним розвиток умінь і навичок мовленнєвої діяльності, а робота над мовною теорією, формування знань та вмінь з мови підпорядковується інтересам розвитку мовлення» [6, с. 5]. Отже, мовна підготовка на всіх рівнях, а нас, передусім, цікавить підготовка майбутнього вчителя-філолога, повинна здійснюватися з урахуванням сучасних тенденцій розвитку лінгвістики й лінгводидактики, що передбачає поєднання ґрунтовних теоретичних знань з урахуванням

найновіших досягнень лінгвістичної науки, з одного боку, і формуванням практичних умінь і навичок володіння цими знаннями в практичній діяльності, тобто в процесах комунікації, з іншого. Для цього мало лише вивчити певні лінгвістичні одиниці (наприклад, лексико-фразеологічні одиниці), необхідно зрозуміти їх суть, функції в мові й мовленні, виражальні можливості тощо. Студентів, як і учнів, необхідно залучати до свідомої мовленнєвої діяльності, а для цього на заняттях необхідно створювати такі передумови, які б сприяли бажанню спілкуватися між собою, висловлювати власну точку зору на проблему з наступним аналізом мовленнєвого матеріалу, зокрема – помилок як співбесідника, так і власних.

Саме цього можна досягти завдяки реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення мови.

Як бачимо, процеси викладання української мови у вищій школі, як, до речі, і в загальноосвітній, повинні поєднати традиційний, системний, підхід із функціонально-комунікативним, що, у свою чергу, забезпечить майбутнім філологам єдність міцних, ґрунтовних теоретичних знань із чітко виробленими уміньми й навичками застосування цих знань у подальшій діяльності.

Проведена нами експериментальна робота щодо визначення стану викладання сучасної української літературної мови (на матеріалі вивчення розділів «Лексикологія» і «Фразеологія») показала, що у практиці роботи вищої школи переважає системне вивчення лінгвістичного матеріалу з лише частковим зверненням до функціональних властивостей певних лінгвістичних одиниць, що загалом не відповідає вимогам до фахової підготовки майбутнього вчителя-словесника в контексті сучасних вимог щодо мовно-мовленнєвої підготовки учнів [6]. Це пояснюється відсутністю нових, єдиних для вищих навчальних закладів програм з основних лінгвістичних дисциплін, зокрема з сучасної української літературної мови, які б враховували сучасні тенденції розвитку лінгводидактики й були б орієнтовані на вимоги до сучасного мовленнєвого розвитку школярів взагалі і до формування мовної особистості зокрема.

Тому нами було розроблено «Програму експериментального вивчення слова і фразеологізму» в аспекті функціонально-комунікативного вивчення мови, теоретичні засади якої, актуальність та доцільність упровадження обґрунтовано в науково-методичній літературі [7–8]. Саме такий підхід «допомагає засвоїти мову як засіб спілкування на основі практичного застосування мовного матеріалу, розширення і поглиблення пізнавальних здібностей студентів» [4, с. 12], «бо він передбачає використання мови, що вивчається, вибір прийомів, методів, способів поєднання матеріалу і зміст» [4, с. 27].

Ця програма покликана сприяти підготовці майбутнього вчителя, здатного творчо й плідно працювати в умовах сучасної школи,

формувати в своїх учнів міцні вміння й навички вільного, бездоганного, точного, стилістично виправданого володіння лінгвістичними одиницями, зокрема лексико-фразеологічними, у комунікативних процесах. Ефективність запровадження запропонованої програми доведено в ході її апробації на філологічному (з 2007 року – ННІ філології та журналістики) та історичному факультетах Житомирського державного університету імені Івана Франка: результати роботи показали значно вищий рівень комунікативно виправданого володіння мовленнєвими вміннями й навичками в різноманітних ситуаціях спілкування студентами експериментальних груп порівняно із студентами контрольних груп. Саме такі вміння й навички повинні стати основою успішного формування мовної особистості.

Література

1. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії / З. П. Бакум. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – 338 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
3. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу / Л. Мацько // Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів : зб. наук. праць. – Рівне : Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука, 2006. – С. 5–9.
4. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Л. М. Паламар. – К., 1997. – 45 с.
5. Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів : зб. наук. праць. – Рівне : Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука, 2006. – 344 с.
6. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова 5–12 класи. – К. : Перун, 2005. – 176 с.
7. Янчук Н. В. Програма експериментального вивчення слова і фразеологізму в аспекті функційно-комунікативного вивчення мови / Н. В. Янчук // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 3. – С. 14–17.
8. Янчук Н. В. Теоретичні засади та умови впровадження «Програми експериментального вивчення слова та фразеологізму» у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників» // Проблеми педагогічної освіти в полікультурному просторі України : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. – Житомир, 2007. – С. 149–153.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Акімова Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри педагогіки та психології ПВНЗ «Соціально-педагогічний інститут Педагогічна академія» (Кіровоград).

Амеліна Світлана Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Арешенков Юрій Олександрович – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови КП ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Арешенкова Олександра Юрївна – аспірант кафедри української мови КП ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Бабенко Олена Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Бакум Зінаїда Павлівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Банької Вероніка Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету.

Бережанська Юлія Валеріївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов з латинською мовою та медичною термінологією ВДНЗ «Українська медична стоматологічна академія».

Березовська-Савчук Наталія Анатоліївна – здобувач кафедри української мови та методики навчання Київського університету імені Бориса Грінченка.

Березчук Інна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Біlich Олександр Петрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Білка Олена Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Полтавського інституту економіки і права.

Білоконенко Людмила Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Білоусенко Петро Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Запорізького національного університету.

Брацкі Артур Зигмунтович – доктор гуманітарних наук, ад'юнкт кафедри славістики Гданського університету (Польща).

Бугера Олена Анатоліївна – здобувач кафедри української мови КП ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Бузько Світлана Андріївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови КП ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Вакулик Ірина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української, англійської та латинської мов ім. М. О. Драй-Хмари Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Васковець Людмила Петрівна – аспірант кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Волубуєва Олена Олександрівна – старший викладач кафедри українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету

Волянська Євгенія Володимирівна – аспірант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Гаманюк Віта Анатоліївна – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови і літератури з методикою викладання.

Гандзюк Олександра Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Гапонова Людмила Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та українознавства Національної металургійної академії України (Дніпропетровськ).

Гливінська Леся Костянтинівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Глотова Тат'яна Александрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російського язика ФГБОУ ВПО «Северо-Осетинский государственный университет имени Коста Левановича Хетагурова» (Владикавказ, Росія).

Голоцукова Юлія Олександрівна – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету.

Голтвеницька Маргарита Володимирівна – аспірант кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Горбань Олександр Дмитрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Академії митної служби України (Дніпропетровськ).

Городецька Вероніка Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Горожанов Юрій Юрійович – аспірант кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Григораши Антоніна Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Гримашевич Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Давиденко Ганна Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та загальноосвітніх дисциплін Вінницького соціально-економічного інституту ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Давиденко Тетяна Анатоліївна – викладач кафедри іноземних мов за фахом Національного авіаційного університету.

Дембровська Олена Болеславівна – старший викладач кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Демешко Інна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Демиденко Ганна Глебівна – асистент кафедри української мови КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Демченко Світлана Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та світової літератур КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Дьолог Ольга Станіславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету.

Єловська Юлія Володимирівна – аспірант кафедри української мови КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Жукова Людмила Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Зеніна Анастасія Володимирівна – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету.

Іванова Ірина Борисівна – кандидат філологічних наук, докторант кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Ішаков Артур Євгенович – асистент кафедри дошкільної освіти КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Ішакова Інна Євгенівна – здобувач кафедри української мови КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Ішакова Ірина Опанасівна – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету української філології КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Кавера Наталія Вікторівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українського ділового мовлення Національної академії Служби безпеки України (Київ).

Качайло Ксенія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Клименко Ірина Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Клімчук Галина Петрівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Ковнік Світлана Іванівна – доктор філологічних наук, професор, в. о. завідувача кафедри російської філології та зарубіжної літератури КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Козуб Любов Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Колесник Марія Юрївна – асистент кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Колесников Андрій Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Інституту української мови НАН України.

Колоїз Жанна Васиївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Коломієць Наталія Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та світової літератур КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Костиця Наталія Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри української, англійської та латинської мов ім. М. О. Драй-Хмари Національного університету біоресурсів та природокористування України.

Костусяк Наталія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Коца Руслана Олександрівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник Інституту української мови НАН України.

Кошелева Ірина Геннадіївна – аспірант кафедри російського язика и речевої культури Інституту філології и міжкультурної комунікації Северного арктического федерального університета (Архангельск, Россия).

Лебедєва Людмила Едуардівна – доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту.

Леоніва Наталія Валеріївна – старший викладач кафедри історії та українознавства Національної металургійної академії України.

Литовченко Ірина Олександрівна – здобувач кафедри української мови КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Лісняк Наталія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Ляшчынская Вольга Аляксеєўна – доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускай мовы установы адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны» (Гомель, Беларусь).

Мазур Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української, англійської та латинської мов імені М. О. Драй-Хмари Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Малюга Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КПП ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Маценура Людмила Леонідівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської мови з методикою викладання КПП ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Медвідь Наталія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри стилістики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Межова Оксана Володимирівна – здобувач кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Межов Олександр Григорович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Мелкумова Тетяна Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Мельничук Галина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови і літератури з методикою викладання КПП ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Мишеніна Тетяна Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КПП ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Мусійчук Світлана Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Недогобченко Марина Миколаївна – старший викладач кафедри інтенсивного навчання іноземним мовам Придніпровської державної академії будівництва та архітектури (Дніпропетровськ).

Нестеренко Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Новіцька Оксана Іванівна – викладач кафедри українознавства Тернопільського державного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського.

Овчиннікова Ірина Ігорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Озерова Елена Григорьевна – доктор філологічних наук, доцент кафедри російського мови і методики преподавания Белгородського державного національного дослідницького університету (Белгород, Росія).

Пальчикова Олександра Олександрівна – аспірант кафедри української мови КПП ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Паніць Стефанія Єлисеївна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Познанський Роман Васильович – асистент кафедри іноземних мов і країнознавства Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка.

Попова Ірина Степанівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Поповський Анатолій Михайлович – доктор філологічних наук, професор кафедри українознавства Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Правда Наталія Миколаївна – здобувач кафедри української мови Запорізького національного університету.

Романова Наталя Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Сидорук Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Совтис Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри полоністики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тимошенко Аліна Ігорівна – аспірант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Ткаченко Євген Миколайович – старший викладач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Ткаченко Юлія Віталіївна – аспірант кафедри української мови Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Ткачук Тарас Павлович – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М. М. Коцюбинського.

Токарев Григорій Валерієвич – доктор філологічних наук, професор, завкафедрой документоуведення і статистики російського язика Тульського государственного педагогического университета им. Л. Н. Толстого (Тула, Россия).

Токарева Інна Юрєвна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарного образования Інститута підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки работников образования Тульської області (Тула, Россия).

Федюніна Інна Едуардовна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу Белгородського государственного национального исследовательского университета (Белгород, Россия)

Хазанова Катеріна Львівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри беларускай мовы установы адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны» (Гомель, Беларусь).

Хараман Наталія Олександрівна – викладач кафедри інноваційних технологій викладання загальноосвітніх дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Хоменко Ганна Євгенівна – здобувач кафедри української мови КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Чорна Олена Олександрівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовної підготовки Центру міжнародної освіти Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Чорноус Оксана В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри правознавства Кіровоградського інституту державного та муніципального управління Класичного приватного університету.

Шарманова Наталя Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Шпильківська Олена Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності і культури Національного університету Державної податкової служби України (Ірпінь)

Шуляк Світлана Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Шум Ольга Володимирівна – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Янчук Наталія Володимирівна – викладач кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Яременко Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та світової літератури КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет».

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

**Рукописи не повертаються.
Редакційна рада залишає за собою право
редагувати і скорочувати текст.**

Електронний варіант статті повинен задовольняти такі вимоги:

1. Формат А4, поля – 2,5 см з усіх боків.
2. Текст: шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал 1, абзац – 1,25 см.
3. УДК
4. Анотації (українською, російською, англійською мовами) передбачають прізвище, ініціали, назву статті, текст, ключові слова (5–6 рядків 12 кеглем). Подавати перед текстом статті.
5. Ілюстративний матеріал виділяти курсивом з покликанням на джерело (1, с. 24)
6. Для покликань на джерело цитування використовувати квадратні дужки [2, с. 5].
7. Список літератури в алфавітному порядку оформлювати згідно з державним стандартом.
8. Обов'язково диференціювати тире (–) і дефіс (-), уніфікувати лапки («» та апостроф (')).

Матеріали, підписані авторами, не завжди відповідають поглядам редакційної колегії. За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори.

До друку обов'язково додаються відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, домашня адреса і контактний телефон).

*Адреса для
спілкування*

**пр. Гагаріна, 54
м. Кривий Ріг
50086**

+38(0564)71-42-47

Ф 54

Філологічні студії.

Науковий вісник Криворізького національного університету : зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2013. – Вип. 9. / редкол. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, В. П. Олексенко та ін. – 736 с.

ISSN: 2305-3852

У збірнику порушено актуальні проблеми сучасної філології. Розглянуто традиційні й нетрадиційні підходи до різних лінгвістичних та літературознавчих явищ. Представлено важливі аспекти викладання мов у школі та вищому навчальному закладі.

Для науковців-філологів і вчителів-словесників навчальних закладів різних типів.

УДК 811.161.2(082)

ББК 81.2Ук

Наукове видання

Філологічні студії

Науковий вісник

Криворізького національного університету

Збірник наукових праць

Випуск 9

Відповідальний редактор – **Ж. В. Колоїз**

Відповідальний секретар – **Н. М. Малюга**

Коректор – **В. М. Борита**

Макет і верстка – **Р. А. Козлов**

Підписано до друку 16.10.2013 р.

Формат 60×84/16. Ум. др. арк. – 42,93. Обл.-вид. арк. – 51,59.

Тираж – 150 прим.

Друкарня Р. А. Козлова

Свідоцтво ДК № 4514 від 1.04.2013 р.

вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027

Друкарня С. Г. Щербенка

Свідоцтво ДК № 4561 від 13.06.2013 р.

вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027

(0564) 92-20-77